

ŠESTA PROLETERSKA DIVIZIJA

EPOHA

**šesta
proleterska
divizija**

priredili itampu:

Dragan Grubor, puk. JNA

Ante Kovačević, novinar

Josip Barković, književnik

urednik biblioteke:

Buro Šnajder *oprema i tehn. redakcija:*

Andre Lušić

ilustracije:

Pavao Štalter

šesta
proleterska
^{I . . S . B}
divizija

EPOHA 1964

^ obzirom na osobitu upornost i udarnu sposobnost u borbi protiv okupatora i svih neprijatelja naroda, Vrhovni stab NOV i POJ riješio je da se 6. li koj diviziji Prvog korpusa dade na^iv: 6. proleterska divizija »Nikola Tesla«.

Tito

(Iz Ukaza VŠ NOV i POJ 19. III 1944.)

m U U

Za primjerno junaštvo i izdržljivost i^ra^avam svoju zahvalnost i priznanje borcima, podoficirima, oficirima i politi kim komesarima 6. proleterske divizije »Nikola Tesla«, na elu sa komandantom pukovnikom Dokom Jovani em.

U višemjese nim teškim bojevima i u sjajnom vojni kom pohodu od Drvara do Srbije, u neprekidnim teškim bojevima, naro ito u Crnoj Gori, sinovi naše kršne Like pokajali su da su dostojni slavnih tradicija svojih predaka.

Tito

(Iz Pohvale VK NOV i POJ od 7. IX 1944.)

Na prijedlog Vrhovnog komandanta, tnaršala Tita, I, II i III ratna brigada 6. proleterske divizije odlikovane su Ordenom narodnog oslobo enja, Ordenom partizanske z^r^z^f^e I ^rec^a z Ordenom bratstva i jedinstva I reda.

*Borbe divizije
od njenog formiranja
do ulaska u sastav
Prvog proleterskog korpusa*

LIKA OD OKUPACIJE DO 6. DIVIZIJE

oko Jovani

Vrhovni komandant NOV i POJ, drug Tito, formirao je 22. novembra 1942. godine 6. narodnooslobodila ku diviziju. U Titovoj naredbi stoji:

»Prema rešenju Vrhovnog štaba Narodnooslobodila ke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije formirane su na podruju Glavnog Štaba Hrvatske tri divizije Narodnooslobodila ke vojske i to: 6, 7. i 8.

6. diviziju sa injavaju: I, II i IX narodnooslobodila ka brigada.«

Od pedeset i jedne divizije, koliko ih je formirano u toku narodnooslobodila kog rata, 6. li ka divizija spada me u prvi osam. injenica, da je narod Like stvorio jednu takvu diviziju, posebna je ast i veliko priznanje njegovoj borbi za slobodu.

Divizija je stvorena od brigada, koje su ve ranije postojale, a u asu formiranja brojala je oko 4200 boraca¹. Imala je gotovo svo pješadijsko naoružanje od puške do baca a, artiljeriju, sredstva veze i inženjerijske jedinice — zna i sve naoružanje kojim su raspolagale suvremene pješadijske divizije u drugim vojskama. Divizija je imala komandni kadar — stvoren mahom od seljaka — u surovoj školi rata, i bora ki sastav, prekaljen u mnogim borbama, kakav bi samo mogla poželjeti svaka suvremena armija².

Kako je goloruki narod, uz to u okupiranoj zemlji, stvorio diviziju? Zar nije monarhofašisti ka Jugoslavija propala za neko-

> Prema izvještaju štaba divizije od 19. XII 1942. godine broj anotan stanje divizije bilo je 4,230 boraca.
U vrijeme formiranja divizije u Lici se raspolagalo i s dva tenka, ali oni nisu ušli u sastav divizije, jer nisu imali ni goriva ni municije.

liko dana, iako je imala i svoju vojsku, svoje generale, svoju vlast? Dobar dio ljudi, koji su ušli u sastav divizije, bio je mobiliziran i u bivšu jugoslavensku vojsku, koja se raspala, a da gotovo nije ni metka ispalila! što se dogodilo, da su ti isti ljudi — a osim njih i mnogi drugi — prije svega omladina, »promijenili ud«, postali nepokolebljivi borci za slobodu?

Vrijeme od aprila 1941. do novembra 1942. godine je kratko, ali po događajima, što su se zbili, predstavlja, moglo bi se reći, više nego jedan vijek. Narod Like preživio je mnoge osvajačke najezde i naučio je da podnosi i najgore. Ali sve to u prošlosti, bliskoj i daljoj, samo je blijeda slika onoga što je preživio za godinu i po dana, a naročito prvi mjeseci okupacije. I ne samo da je narod preživio najteže, nego je u tom periodu stvorio i svoju vlast, i svoju vojsku, uzeo je vlastitu sudbinu u vlastite ruke.

Razdoblje od aprila 1941. do novembra 1942. godine, koje se odnosi na Liku, moglo bi se — da bi lakše razumjeli i oni koji to nisu preživjeli — podijeliti u tri perioda. Prvi, od aprila do konca 1941. godine — to je period ustanka, razbijanja Paveleve tvorenine NDH na teritoriji Like, ponovne okupacije od strane talijanske vojske. To je, dalje, period priprema za borbu protiv Talijana, stvaranje prvih bataljona i prvih organa vlasti. To su prelomni mjeseci kad je narod riješio da se lati oružja, mjeseci prvih žrtava i prvih pobjeda; narod po inje da se budi i spoznaje svoju snagu.

Dруги period je onaj od početka 1942. do sredine 1942. godine, period odlučujućih borbi protiv talijanskog okupatora, razbijanja okupatora i oslobođenja većeg dijela Like. U to vrijeme narod Like odlučio je da se uhvati ukoštac s glavnim protivnikom, s okupatorom, a ne samo s njegovim slugama, pa je tom okupatoru zadao i odlučujuće udarce, od kojih se nije nikada oporavio. To je period stvaranja svih (osim jednog) bataljona, koji su kasnije sa injavom 6. lipnja diviziju.

Treći period bi bio od početka jula do novembra 1942. godine. To je period formiranja brigada, borbi za oslobođenje preostalih okupiranih teritorija Like, borbi ukih brigada i van teritorija Like: na Kordunu, Baniji i u Bosni.

OD OKUPACIJE DO POČETKA ODLUČUJUĆIH BORBI PROTIV TALIJANA

(april—decembar 1941. godine)

Situacija pred rat i okupacija Like

Ne bi se mogla razumjeti situacija u okupaciji i po etak borbi, ustanak, ako se ine bi iznijeli neki najopasniji podaci o situaciji prije rata u Lici. I to zato što se već tada počela voditi borba za svijest naroda, za narod, za oružanu borbu ili protiv te borbe, koja je tek trebala da nastupi.

Moglo bi se reći da su u Lici bili takvi objektivni uslovi koji su išli u prilog jačanju reakcionarnih snaga, što su poslijе, u toku rata i revolucije, služile ciljevima okupatora.

Lika je spadala me u privredno najzaostalije krajeve u zemlji: bez industrije, dobrih komunikacija, električne energije i dr., što opet zna i bez radničke klase. Bez škola, sa 1–2 srednje škole, sa oko jednom trećinom nepismenog stanovništva — dakle i bez inteligencije. Pomiješani Srbi i Hrvati³, što je uz navedene uslove i uz politiku, kakvu su vođili nenarodni režimi, samo raspirivalo šovinističke strasti.

Između dva rata obrazovane su velikosrpske organizacije — Orjuna, etnici, Jugoslovenska radikalna stranka i razne frankovske organizacije, križari i dr., pa je dolazilo do krvavih razrađivanja između tih organizacija, što je sve pogodovalo stvaranju, a kasnije i produbljivanju jaza između Srba i Hrvata u Lici, te pomoglo samoj neprijateljima naroda, a otežavalo borbu naroda za svoja prava.

Da nije bilo Komunisti ke partije i upornog rada komunista u predratnom periodu, Lika bi postala poprište krvavih obrauna na nacionalistički i šovinistički osnovi u tom periodu, što bi, vjerojatno, dovelo i do potpunog međusobnog istrebljenja u prvim mjesecima okupacije.

Odmah poslijе prvog svjetskog rata u Liku se vratio veliki broj vojnika bivše austrougarske vojske, koji su u estovali na ovaj ili onaj na inu u oktobarskoj socijalističkoj revoluciji. Nadejnosti idejama ove revolucije, oni su predstavljali snažan revolucionarni talas koji se uklapao u opu revolucionarnu plimu u Jugoslaviji (i ne samo u njoj) 20-tih godina. Međutim, taj talas u Lici nije bio duga vijeka, tako da je već nekoliko godina poslijе rata prevladao utjecaj reakcionarnih, nenarodnih snaga.

Od 1935. godine po inje ponovo da ja a utjecaj KP u Lici, kako preko postojećih legalnih organizacija, kao što su one — HSS, SDS i njihovih ogranačaka — tako i preko ilegalnih grupa, koje su neposredno pred rat brojale oko 200 ljudi sa svojim rukovodstvima: OK KP za Liku i KK u svim bivšim srezovima osim Brinja. Od 1937. godine pa do rata KP u stvari postaje takva snaga da ona vrši manji ili veći utjecaj gotovo na sve pojave života i rada naroda Like. Međutim, rat je prekinuo punu konsolidaciju partitske organizacije u Lici.

Prema tome, rad KP, njen utjecaj na mase u Lici i razvijanje revolucionarne svijesti naroda bio je prvi faktor, koji je znatno utjecao na pozitivna kretanja u Lici u periodu okupacije i poslijе nje.

Taj na izgled sitan i neznatan rad: širenje legalne i ilegalne literature, davanje pozorišnih komada i recitacija sa naprednim sadržajem, širenje letaka, vješanje crvenih zastava, razgovori komunista sa narodom itd. — budili su u narodu vjeru u vlastite snage, upoznavali ga sa Komunističkom partijom Jugoslavije, upućivali ga na put kojim treba ići u borbu za slobodu, za bolji život.

³ Po popisu iz godine 1931.: 96.468 Srba i 77.745 Hrvata.

Okupaciju Like izvršili su od 13. do 20. aprila 1941. godine djelovi Druge talijanske armije — motorizirani i brzi korpus. Neznatan otpor pružile su kod Grača male snage jugoslavenske vojske, komunisti i rodoljubi iz Grača. Ličani koji su bili mobilizirani u jugoslavensku vojsku, većinom su se poslije kapitulacije vratili kući, ali su sa sobom donijeli više pušaka i po kojima puškomitrailjez. Ne zna se tačno koliko je oružja donijeto — vjerojatno oko 1000 pušaka i desetak puškomitrailjeza⁴. To oružje, zatim oružje što su ga Ličani imali od ranije: stare austrijske i francuske kapisljare i razne druge puške, bio je drugi faktor koji je pozitivno djelovao na držanje naroda, pa se on lakše opredijelio za borbu protiv okupatora i njegovih službi.

Od aprila do juna 1941. godine na teritoriji Like uspostavljena je vlast »Nezavisne države Hrvatske«: velike župe, kotarske oblasti, općinska pogranična straža, ustaški stožer, logori, tabori i rojevi. Oko 30 žandarmerijskih stanica sa 230 žandara, oko 300 ustaša, jedan puk domobrana (u Otočcu i Gospiću) sa oko 2000 domobranima, i oko 500 naoružanih seljaka, — to su bile oružane snage nove vlasti.

Talijani su krajem jula napustili Liku ostavljajući manje garnizone u Udbini i Korenici, Otočcu i Brinju.

Prve mjeru, koje je preduzela nova vlast, bile su da se prikupi oružje što je donijeto iz bivše jugoslavenske vojske. Iako su prijetili smrću onima koji ne predaju oružje, vrlo je mali broj ljudi predao oružje.

Paralelno s uspostavljanjem ustaške vlasti počela su hapšenja i progona. Najprije su hapšeni istaknuti pojedinci — prije svega komuništici i istaknuti, jugoslavenski orientirani i drugi gračani, koji su smatrani »nepoželjnim« za novi poredak. U julu i u lipnju su već počela masovnim uništavanjem itavih srpskih sela Like, preseljavanjem stanovništva u druge krajeve i dr. Tako su ustaše po etkom jula pobile oko 400 osoba, mahom staraca, žena i djece u selima Suvaja, Osretci i Bubanj u donjolapu komotiću; u toku lipnja u Korenici komotiću pobili su oko 350 ljudi, žena i djece; a 29. lipnja preselili su oko 2.500 stanovnika općine Plitvička jezera na teritoriju Drvara i Bosanskog Grahova.

Pred ustaškim zvjerstvima i progonima narod je bježao u šume, obrazovani su »logori« gotovo po itavoj Lici.

Ustaški progoni i zvjerstva bili su takoči jedan od faktora koji je utjecao da se narod opredijeli za borbu. Međutim, valja reći, da taj faktor nije bio odlučujući. U narodu je preovladavalo bezna e: »spasavaj živu glavu«. O otporu se govorilo, ali najčešće bojažljivo. Kakav otpor, kad je stara država sa svim svojim zaštitnicima — vojska, žandarmerija i policija — propala?! Izgledalo je, da je svaki otpor uzaludan.

Rad Komunista, radne partije, objašnjavanje i upućivanje šta i kako treba raditi, pored želje naroda za boricom, odlučujući su da narod prihvati borbu na život i na smrt.

⁴ U lancu S. Bruića i Stanislavlevića »Razvoj organizacije KP u Lici« u knjizi »Lika u NOB 1941.« navodi se, da je samo u srezove gračani i lapački donijeto »preko 1000 pušaka i nekoliko puškomitrailjeza«, a u drugе srezove oko 300 pušaka.

Ustaška vlast se prije svega okomila na komuniste. Manji broj komunista je uhvaen i strijeljan odmah prvih dana okupacije, među kojima je bilo i nekoliko lanova kotarskih partijskih rukovodstava. Jedan dio komunista bio je zarobljen i našao se u okupatorskim zarobljenim logorima. No većina se lanova Partije Like — zajedno s narodom — sklonila u »logore«, jedan dio komunista prebjegao je u Dalmaciju, koja je bila pod talijanskom okupacijom i gdje nisu bili takvi progoni, a jedan manji dio komunista prebjegao je u Srbiju.

Sve ovo, a narođeno strah i neizvjesnost, zatim nezavršeno organizaciono sređivanje KP, slabije veze sa rukovodstvom, sa CK, utjecalo je da se prekinu ili naruše dotadašnje veze organizacije KP u Lici. Pod najtežim uslovima komunisti su uspostavili te naoružene veze. A to nije išlo ni lako ni brzo, jer su preovladavale situacije u kojima se tražila i snalažljivost i inicijativa i hrabrost komunista.

Napadom fašisti keju Njemačke na Sovjetski Savez — i poslije poziva CK KPJ i CK KPH na oružanu borbu — komunisti Like počeli su pripreme za odlučnu borbu protiv ustaške strahovlade.

Teško je prikazati sve teškoće što su ih komunisti morali savladavati u onim teškim vremenima, da bi ubijedili narod da se lati oružja. Narod po »logorima« strahovao je iz dana u dan za svoje glave i živote svojih najbližih. Stizali su glasovi, svakim danom sve strasniji, o ustaškim zloinima. A Nijemci tamo na istoku prodiru sve dublje u sovjetsku zemlju. Komunisti idu od »logora« do »logora« rizikujući svoj život i objašnjavaju: — Ne predavati oružje! Spremati se za borbu! Poziva Komunisti ka partija! Sa nama je prva zemlja socijalizma — Sovjetski Savez! Naši saveznici su Engleska i Amerika!

Samo ogromna ljubav prema narodu i slobodi, prekaljenost u borbama protiv nenarodnog režima stare Jugoslavije, vjera u ideju socijalizma, to je bilo ono što je davalo snage malobrojnim komunistima Like da istraju u borbi i da uspiju. Ne treba ovdje zaboraviti i borbene tradicije naroda Like i njegove bune i hajdu ije u prošlosti, što je tako er doprinijelo da se narod brže i lakše opredijeli za borbu.

27. juli — Dan ustanka naroda Hrvatske

Jedna grupa komunista iz opštine Srb, na osnovu letka CK KPH, počela je pripreme za oružanu borbu. U mjesecu junu povozala se sa Sreskim komitetom KP u Drvaru, a već u julu formirani su gerilski odredi u opština Srb i Zrmanja, i to deset gerilskih odreda. U Srbu je obrazovan štab gerilskih odreda za Srb i okolinu. 27. jula, u dogovoru s komunistima iz Drvara, gerilski odredi iz Srba napali su i bez većeg otpora oslobođeni opštinsko sjedište Srb. U borbu je krenulo sve staro i mlado, muško i žensko, sa crvenim barjacima, s oružjem i bez njega. Drugi gerilski odredi blokirali su prilaze ka Srbu i Drvaru. Istoga dana došlo je do borbe sa snagama neprijatelja koje su krenule u pomorski Drvaru i

Srbu: kod sela Tiškovca sa etom domobrana iz Knina, i na Srbskom klancu i kod Brotnje. Sve ove snage, koje su hitale ka Srbu i Drvaru, razbijene su ili uništene.

Idu eg dana ustanak se kao požar širi prema Kninu, Gra acu i Biha u. 28. jula napadnuti su Otri i Zrmanja — oslobo ena op ina zrmanjska, 29. jula op ina Mazin i Brvno, 30. jula osloboen je Donji Lapac — prvo kotarsko mjesto u Hrvatskoj. 2. avgusta zauzet je Bori evac, a time oslobo eni itavi kotari donjolapa ki i gra a ki, osim samog mesta Gra aca. Ve 29. jula digla se na ustanak Kninska krajina.

Ustaška vlast uzdrmala se sve do Zagreba. 29. jula preba en je domobranski bataljon iz Gospa u Gra ac, 30. jula u Gra ac je stigao bataljon iz Varaždina, a nešto kasnije još dva bataljona i konji ki puk iz Zagreba.

Vide i nemo svojih saveznika (Paveli eve vojske), interveniali su Talijani. 1. avgusta Talijani su preuzeli vlast u Kninu, a zatim su prebacili svoje snage i u Gra ac.

Za sedam dana borbe oslobo ena je teritorija dvaju kotara, što predstavlja oko jednu petinu teritorije Like. Formirali su se »frontovi« prema Gra acu, Biha u, Kninu i Kulen-Vakufu. Slobodna teritorija povezala se sa slobodnom teritorijom u zapadnoj Bosni i nalazila se pod jedinstvenom komandom Štaba gerilskih odreda u Drvaru.

Ustanak od 27. jula u Lici specifi an je u odnosu na razvoj oružane borbe u Hrvatskoj. Bio je to op i, najširi pokret u kome je u estvovao itav narod. Velika je ast i priznanje narodu Like što je taj dan proglašen za Dan ustanka naroda Hrvatske.

Ustankom u Bosni i Lici bila je uzdrmana itava Paveli eva NDH. Paveli je angažirao gotovo sve raspoložive snage da uguši ustanak. Na teritoriji Like od svih Paveli evih snaga formiran je Li ki zdrug ja ine 4—5000 ustaša i domobrana, koji je s nekim snagama koncentriranim u Bosni, trebalo da okupira oslobo enu teritoriju i razbije ustanak.

17. avgusta su ustaše i domobrani iz Gra aca i Lovinca prešli u ofanzivu na slobodnu teritoriju. U toku 17. i 18. avgusta Li ki ustaški zdrug je ponovo okupirao teritoriju gra a kog kotara, vode i manje borbe, i tako je dopro do G. Lapca. Izgledao je to kraj slobodne teritorije, kraj ustanka. Ali 19. avgusta u Pištalskoj draži, nedaleko Kulen-Vakufa, ustanici su razbili Paveli ev »gone i odred« u ja ini oko 500 ljudi. Nakon toga napali su glavninu Li - kog zdruga, koji se u pani nom bijegu 19. i 20. avgusta vratio u svoje polazne garnizone.

U borbama od 18—20. avgusta, uglavnom u Pištalskoj draži, zaplijenjeno je oko 200 pušaka, 11 puškomitraljeza, 7 teških mitraljeza i druge opreme. Neprijateljevi gubici bili su preko 200 mrtvih i zarobljenih. Ustanici su imali 2 mrtva i 2 ranjena.

To je bila najve a vojni ka pobjeda u Lici u 1941. godini.

Do kraja avgusta i po etkom septembra protjerani su ustaški garnizoni iz doline Une; iz Orašca i Kulen-Vakufa, pa se tako proširila slobodna teritorija i potpuno povezale teritorije južne Like i zapadne Bosne.

Po etkom avgusta prebacio se na slobodnu teritoriju Like Marko Oreškovi -Krndija, lan CK KPJ i CK KPH. Poslan od CK KPH u Liku da pomogne li kim komunistima, on je prvih dana razvio veliku aktivnost na vojnom i politi kom polju. Svojim bogatim revolucionarnim i ratnim iskustvom iz borbi u staroj Jugoslaviji i iz rata u Španiji, mnogo je pomogao ustanicima Bosne i Like. Njegovi su tekstovi prve partijske zakletve, njegove su obrade uloga politi kih komesara, narodnih odbora za pomo vojsci i dr.

U avgusti?se na slobodnu teritoriju prebacila i ve ina lanova OK KPH za Liku. Me utim, zbog ustaško-domobranske ofanzive nije bila ostvarena vrsta veza i potpuni utjecaj CK na zbivanja u južnoj Lici.

Krajem jula i po etkom avgusta po ele su borbe u ostalim krajevima Like. 29. jula ustaše su pobegli iz Vrepca. 2. avgusta napali su ustanci iz udbinskog kotara ustaški autobus u Tušicama. 2/3. avgusta napadnute su ustaše u Divoselu, 3. avgusta oslobo en je Buni . 5/6. avgusta napadnut je Medak. 26. avgusta brinjski partizani napali su Žutu Lokvu. U toku avgusta izvršeno je još nekoliko pojedina nih napada na ustaše u udbinskom i korenim kom kotaru.

Talijani okupiraju slobodnu teritoriju — pojava etništva u Lici

Glavnu opasnost okupatoru i njegovim saveznicima ustašama predstavljala je oslobo ena teritorija u južnoj Lici, koja se povezala sa slobodnom teritorijom Bosanske krajine. Paveli nije uspio da ovlađe slobodnom teritorijom, pa su na scenu stupile talijanske snage. Ne treba izgubiti iz vida suprotnosti izme u Nijemaca i Talijana, njihovo nastojanje da svaki okupira što ve u teritoriju. Neuspjeh Paveli ev i razbijanje ustaško-domobranske ofanzive od 19. avgusta išlo je u prilog talijanskim aspiracijama.

Ve u maju na teritoriji Dalmacije bivši politi ari — velikosrpski orijentirani — po eli su da traže pomo od talijanskog okupatora. Ovi politi ari polazili su od zahtjeva da Talijani okupiraju što ve u teritoriju i to pretežno onu naseljenu srpskim življem. Ustaški zlo ini i tobožnja talijanska zaštita srpskog stanovništva bili su opravdanje takve politike.

U periodu ustanka, u mjesecu avgustu, dolazi do niza sporazuma izme u velikosrpskih politi ari i talijanske vlasti. I ne samo to. Ovi politi ari razvili su vrlo veliku aktivnost na slobodnoj teritoriji protiv borbe sa Talijanima. »Talijane treba zamoliti da nas zaštite od ustaškog uništenja«, — gororili su oni. »Mi nemamo snaga da se borimo i protiv tako mo ne sile kao što je Italija«.

Ovakva propaganda imala je utjecaja na ustani ke mase. Lokalna rukovodstva ustanka i ostali komunisti, malobrojni, zauzeti borbom protiv ustaša, kao i mnogobrojnim problemima slobodne teritorije, nisu našli na ina da uvjere narod u potrebu borbe protiv okupatora.

4. avgusta Talijani ponovo okupiraju teritoriju zrmanjske opine, odnosno uspostavljaju prekinutu željezni ku komunikaciju Knin—Gra ac—Gospi —Vrhovine. Ustanici ne pružaju otpor Talijanima.

26. avgusta dolazi do sporazuma izme u Talijana i NDH po kome Talijani treba da okupiraju II i III zonu⁵, II zonu sa vojnom i civilnom vlaš u, dok u III zoni preuzimaju samo vojnu vlast. U septembru Talijani okupiraju op ine Srb, Bruvno i Mazin, a po etkom oktobra ulaze u Donji Lapac. Tako je po etkom oktobra itava slobodna teritorija ponovo okupir&ia i u njoj uspostavljena talijanska vlast. Velika ve ina ustanika vratila se svojim ku ama.

1. septembra ustaše su povu ene iz krajeva južne Like. Velikosrpski elementi razvijaju veliku aktivnost u južnoj Lici. Oni su povezani prema Splitu s izbjegli kom jugoslavenskom vladom, rade na stvaranju svoje vojske — etništva.

Rad na razvijanju oslobođila kog pokreta u Lici od septembra do decembra.

Priprema za borbu protiv talijanskog okupatora.

Ustanak od 27. jula i borbe u Lici u toku avgusta organizirali su i njima rukovodili komunisti, koji su na temelju op ih direktiva rukovodstva, pozvali narod na borbu. Iako je rukovodstvo u južnoj Lici bilo povezano s Drvarom, odakle je dobivalo nare enja i direkutive, iako se na slobodnoj teritoriji nalazio Marko Oreškovi - -Krndija, ipak se nije dovoljno osje ala snaga partijske organizacije, komunisti na slobodnoj teritoriji nisu bili vrš e povezani, a isto tako ni rukovode i komunisti sa OK KP za Liku. Razlozi su mnogobrojni i dobrim dijelom objektivne prirode. Tek u septembru nastaje nov period: partijska organizacija uzima vrsto u ruke rukovo enje pokretom, preduzimaju se mjere na jednom širokom planu, itav život i rad nosi solidno organiziran karakter. Može se slobodno re i da je vrijeme od septembra do decembra 1941. bilo vrijeme danono nog rada na osvješ ivanju ljudi, vrijeme ubje ivanja o neophodnosti borbe protiv talijanskog okupatora i o perspektivama te borbe.

Ogromno zna enje ima prvi period ustanka, borbe i doga aji u julu, avgustu i septembru. U emu se ogleda to zna enje?

Narod se latio oružja, po eo borbu protiv neprijatelja. Taj prelomni momenat ozna ava nešto novo, nešto veliko. Narod je uvidio da samo borbom i oružjem može izvojevati svoju slobodu.

U borbama ste ena su bogata ratna iskustva. Iako se radi o kratkom periodu, o periodu ne tako žestokih borbi — ako ih se uporedi s kasnijim borbama, pa i s onima u decembru 1941. i u januaru 1942. godine, — ipak su ta prva borbena iskustva bila dragocjena za itav rat. Ona su dala prve vojne i politi ke rukovodioce, prve kadrove.

⁵ Granica izme u II i III zone: Ogulin, Plitvi ki Ljeskovac, Brotnja.

Borbeni put
6. proleterske divizije
„Nikola Tesla“
(2. XI 1942 - 15. V 1945.)

Ne treba izgubiti iz vida ni injenicu da je u borbama zaplijenjeno prvo oružje; samo u borbama u Pištalskoj draži — kao što je već reno — zaplinjenjeno je dvadesetak puškomitrailjeza i mitraljeza i preko 200 pušaka. U svim ostalim borbama — samo u lapa kom i gra a kom kotaru — zaplijenjeno je vjerojatno 200—300 pušaka i desetak puškomitrailjeza.

I na kraju, najznačajnije od svega, narod je stekao povjerenje u Komunisti ku partiju, rukovodioce oružane borbe. Narod se uvjerio da su komunisti najodlučniji i najhrabriji borci i da su oni sposobni da ih predvode u budućim borbama, sve do pobjedonosnog završetka.

Iako je, dakle, vrlo veliki značaj prvog perioda ustanka, za Liku je ne manje značajan, ili ak još i značajniji period kada oružane borbe nisu bile u prvom planu, kada se vodila jedna druga borba, borba za narod, za njegovu svijest, »za borbu«, ili »protiv borbe« s glavnim neprijateljem, okupatorom.

U emu se sastoji taj rad u periodu septembar-decembar 1941. godine?

Jedan od prvih i najvažnijih zadataka bilo je u vršivanje partijske organizacije u Lici. »Pod u vršivanjem organizacije« — kaže se u Okružnici br. 1. OK KP za Liku — »treba razumjeti: iš enje organizacije i zavoje enje gvozdene discipline. Stalna kontrola viših foruma nad nižim i ukazivanje pomoći od strane rukovodstva. Svjesna odgovornost lanova mora biti bezuvjetna. Ne smije se dopustiti neprovođenje partijske linije, kao ni samovoljno tumaćenje iste; održavanje redovnih elijskih sastanaka, proračivanje partijske literature na njima, kao i razjašnjavanje političkih događaja, tim više što je teoretski nivo lanstva na vrlo niskom stupnju ... Organizovanje SKOJ-a i pomoći u vaspitanju omladine postavlja se kao jedan od glavnih zadataka.. .«⁶

U duhu ovih zadataka reorganizirane su partijske organizacije u Lici u toku septembra—oktobra, obnovljeni svi kotarski komiteti, popunjeni novim lanovima, primljeni novi lanovi u KP, i to pojedinci, koji su se istakli u oružanim borbama ili svojim stavovima za odlučnu borbu protiv svih neprijatelja naroda. Tako se poveo broj lanova KP. Osnovan je OK SKOJ-a za Liku i kotarski komiteti SKOJ-a po gotovo svim kotarima. Isključeno su iz Partije oni elementi, koji nisu bili pristalice odlučne borbe protiv okupatora i doma ih izdajnika itd., itd.

Lanovi OK KP za Liku dobili su konkretna zaduženja za pojedine kotarske komitete i nalazili su se neprestano na terenu, pa su tako neposredno pomagali.

Velika je bila pomoći CK KPH preko drugova Rade Konara, Marka Oreškovića, Vlade Popovića, Vladimira Bakarića i dr. koji su se neposredno angažirali u pružanju pomoći i li koj partijskoj organizaciji.

Za uspješnu oružanu borbu u Lici, kao i u drugim krajevima, odlučujuće značajne imale je u vršivanje partijske organizacije, jer je partijska organizacija bila rukovodila snaga oružane borbe.

⁶ Okružnica br. 1 OK KP za Liku od 11. IX 1941. godine. »Zbornik« V/I, str. 79.

be, a lani KP bili su najodlu niji borci u toj borbi, lani KP zauzimali su glavne, rukovodeće položaje kako u partizanskim jedinicama, tako u organima nove vlasti, omladinskim i drugim organizacijama.

Drugi značajni faktori, koji je utjecao na uspjeh oružane borbe bile su organizacione mjere koje su preduzete kako na vojnem planu, tako i na političkom polju: organizacija narodne vlasti i masovnih organizacija na terenu.

U po etnom periodu formirani su po itavoj Lici gerilski oddjeli, seoske ete i vodovi, »logori« i seoske straže, kasnije bataljoni, tj. jedinice s različitim nazivima, s različitim organizacionom strukturom. Negdje su formirani samo mobilizacijski punktovi, stvorena evidencija o ljudstvu i naoružanju. Sve to karakteriziralo je šarolik i nizak stepen organizacije, slaba disciplina i dr. Nad nekim jedinicama nije se imala dovoljna i akifikacija kontrola. Nije bilo ni organiziranog rukovodećeg štaba.

Zato u pomenutoj okružnici br. 1 od 11. IX 1941. stoji:

»Kao najvažniji i najhitniji zadatak postavlja se pred partizansko rukovodstvo organizacija i reorganizacija vojnih jedinica. Pokazalo se da destruktivni tipovi, izdajnici narodnih interesa, rade svim silama da dezorganizuju nacionalno-oslobodilački ustank, pa se name u potrebe rada u vojski i formiranje vrstih vojnih rukovodstava.«

Jedna od najznačajnijih mjer prilikom uvrštanja vojne organizacije bila je formiranje centralnog vojnog rukovodstva za Liku. U avgustu i septembru takvo vojno rukovodstvo nije postojalo. Ulogu rukovodstva vršio je Štab Lapa kog bataljona, ali taj Štab nije imao ozbiljnijeg utjecaja ne samo na ostale krajeve Like, nego ni na južnu Liku. 21. septembra 1941. godine na konferenciji svih vojnih delegata Like u Kamenskom izabrano je vojno rukovodstvo, s tim da Štab Lapa kog bataljona vrši ulogu centralnog rukovodstva za Liku, dok se ne formira novo rukovodstvo. To rukovodstvo — Štab grupe NOPO za Liku — formirano je u prvoj polovini oktobra. Prvi, i jedini, komandant ovog Štaba bio je Vlado etković, a prvi politički komesar Marko Orešković-Krntija⁷. Pri kraju decembra Štab je bio popunjeno operativnim oficirima, političkim oficirima, referentom saniteta, zamjenikom komandanta grupe.

Formiranje centralnog vojnog rukovodstva za Liku imalo je veliko značenje. Prije toga — osim OK KP za Liku koji je predstavljao i neku vrstu vojnog rukovodstva, — pojavljivao se Štab Lapa kog bataljona kao vojno rukovodstvo za Liku, a stvarnog rukovodstva nije bilo. Poslijе formiranja vojnog rukovodstva za Liku

⁷ Marko Orešković je prilikom formiranja Glavnog štaba Hrvatske 19. X 1941. imenovan za politkomesara tog Štaba, a sutradan je poginuo.

vojne direktive su išle s jednog mesta, organizacija je bila jednoobrazna, radilo se po jedinstvenom planu. Rukovodstvo je bilo povezano s GS Hrvatske koji mu je davao direktive i zadatke.

U septembru po elu je reorganizacija vojnih jedinica. Do tada su postojali: Lapa ki bataljon (komandant Stojan Mati, komesar Gojko Polovina), u koji su ulazile sve snage na slobodnoj teritoriji južne Like, osim snaga koje su opkoljavale Kulen-Vakuf, a pripadale su 2. bataljonu »Sloboda« (komandant Marko Pilipović, komesar oko Jovani) sastavljenom od likih bosanskih eta. Na teritoriji gospa kog kotara formiran je sredinom avgusta Gospa ki bataljon (komandant Milan Kuprešanin). Na teritoriji udbinskog kotara postojao je udbinski sektor⁸, koji nije u stvari komandirao svim snagama na teritoriji udbinskog kotara. U Korenici postojalo je nekoliko odreda, od kojih su najznačajniji odred »Ljubovo« i odred »Kik«. U Otočcu je Škara ka eta, u Brinju — Brinjska eta itd.

Poslije sastanka OK KP za Liku 11. septembra formiran je u lapa kom kotaru pokretni odred »Capajev«, kasnije eta »Marko Orešković«. Sredinom oktobra formiran je odred »Ognjen Prić« (od bivših odreda »Kik«, »Krbavica«, »Trnavac«, »Turjanski« i »Crna Vlast«), Koncem novembra formirana su dva pokretna bataljona: »Marko Orešković« (komandant oko Jovanić, komesar Milan Šijan), i »Ognjen Prić« (komandant B. Rapajić, kasnije Stanko Opsenica, komesar Srđan Brujić). U to vrijeme postoji i Lapa ki bataljon (komandant Stojan Mati, zatim Tomica Popović, komesar G. Polovina, kasnije S. Tišma), kasnije ovaj bataljon dobija ime »Stojan Mati«. Ova tri bataljona bili su prvi bataljoni formirani u Hrvatskoj i oni su kasnije ušli u brigade i u 6. diviziju.

Gospa ki bataljon preformiran je krajem septembra u 1. liki odred, koji je obuhvatao etiri bataljona. Komandant odreda bio je Milan Kuprešanin, komesar Mile Potač, a kasnije Petar Kleut.

Razlika između bataljona »Marko Orešković« i »Ognjen Prić« i ostalih bila je u tome što su prvi bili pokretni, nisu bili vezani uz svoju teritoriju, dok su ostali predstavljali u ovom periodu uglavnom teritorijalne jedinice. Sredinom novembra u Prvom odredu formirana je pokretna jedinica (vod, kasnije Jurišna eta 1. likog odreda).

Koncem decembra formirani su štabovi bataljona »Krbava« u udbinskom kotaru, »Gavrilo Princip« u gračkom kotaru i Otočki bataljon u otočkom kotaru.

Prema tome, u ovome periodu zapravo je vojno organizaciono sređivanje po jedinstvenom planu: formirani su prvi partizanski bataljoni, a izvršene su i pripreme za formiranje većine bataljona, koji su kasnije obrazovali 6. liku diviziju.

Pored u vršavanja vojne organizacije u ovom periodu, u vratima je i organizacija narodne vlasti — narodnooslobodilački odbori. Prvi odbori formirani su već u avgustu (u Divoselu već 10. VIII 1941. godine), a takođe i u drugim mjestima Like na slobodnoj teritoriji. U početku je zadatak odbora bio da pomaze vojski u

• Imao je i drugi ije nazive. Komandant je jedno vrijeme bio Mihael Saki.

hrani, odijelu i obu i. Kasnije su odbori vršili gotovo sve poslove narodne vlasti. Ti zadaci su bili: zabrana trgovine s neprijateljskim garnizonima, snabdijevanje stanovništva životnim namirnicama, održavanje straža i patrola u cilju zaštite od iznenadnog napada i dr. U veini mjesata, do konca 1941. godine, postojali su mješni NOO-i, a u nekim kotarima i kotarski NOO-i.

Pored odbora, kao organa vlasti, postojale su i najšire organizacije NO fronta i počeli su da se formiraju odbori žena (kasnije Antifašistički front žena).

Ove organizacije odigrale su tako veliku ulogu u mobilizaciji naroda za partizanski pokret, u razvijanju svijesti naroda, utemeljujući linije narodnooslobodilačke borbe i dr. Može se slobodno reći, da su sve ove organizacije, kojih je rad usmjeravala Komunistička partija, u inile vrlo mnogo u populariziranju partizana kao narodne vojske, u raskrinkavanju neprijatelja, kako okupatora, tako i ustaša i etnika.

Na planu u vršivanju vojne organizacije, povezivanja svih partizanskih snaga u Lici (i Bosni) i posebno na planu raskrinkavanja talijanskog okupatora održane su dvije velike konferencije u Drvaru (31. VIII 1941) i Kamenskom (21. IX 1941). Prvoj su prisustvovali delegati iz oslobođenih krajeva Bosne i Like, drugoj vojni delegati Like. Ovim konferencijama rukovodio je Marko Orešković - Krntija i one su mnogo pomogle, da su se delegati iz raznih krajeva Like upoznali s borbom i borbenim iskustvom u drugim krajevima, stvorile šire perspektive borbe, ukazale da osnovnu oštricu borbe treba usmjeriti protiv okupatora, ije su sluge i pomoci nici ustaše i etnici.

U politički rad od septembra do decembra bio je zasnovan na raskrinkavanju talijanskog okupatora. Iskustva iz prvog mjeseca ustanka pokazivala su da širokim narodnim masama nije dovoljno jasna uloga okupatora, da su lijepe riječi, srađati postupci talijanskih okupatora stvorili izvjesne iluzije u jednom dijelu naroda kao da je talijanski okupator zaštitnik progonjenog srpskog naroda. Jedan dio naroda nije video perspektivu u borbi protiv talijanskog okupatora. Zbog svega toga je težište političkog rada bilo na razoblijanju talijanskog okupatora i njegovih postupaka kojima je nastojao da se produbi jaz između hrvatskog i srpskog naroda u Lici.

Vrijeme od septembra do decembra, za razliku od konca jula i u avgusta, karakterizira intenzivan politički i organizacioni rad. Međutim u tom periodu nije se zapostavilo ni oružane akcije. Te akcije bile su usmjerene i protiv ustaša i protiv Talijana.

Od borbi protiv ustaša najvažnije su ove:

3. septembra napalo je Podlapac oko 300 partizana, mahom iz udbinskog kotara. Ustaše su se povukle pred ovim ustaničkim snagama.

U septembru naše snage napale su Plitvički Ljeskovac (6. IX) i Plitvice (25. IX), koje su i oslobođene.

3. oktobra Odred »apajev« likvidirao je kod ovke ustaški štab, koji je rukovodio ofanzivom protiv oslođene teritorije Krajine i Like. 6. i 7. oktobra nanijeti su teški gubici ustaško-domo-

branskom bataljonu koji je krenuo u ofanzivu od Kulen-Vakufa prema D. Lapcu i Biha u. Zaplijenjena je prva haubica.

24. oktobra likvidirana je grupa ustaša-kolja a u Smiljanu kod Gospia.

U novembru se eta »Ognjen Pri a« prebacila na teritorij zapadne Like i napala ustaše u Kosinju; partizani iz Brinja napali su ustaše u Žutoj Lokvi itd., itd. Nekoliko puta razrušena je željeznička pruga Knin—Ogulin u rejonu Janj a, Jasenica, Ribnika. Poslije tih napada tom prugom obustavljen je saobra aj za nekoliko dana.

U decembru naše snage ponovo su napale Plitvice. U napadu su sudjelovali bataljoni »Marko Oreškovi i »Ognjen Pri a«. Zbog talijanske intervencije iz Prijekoja napad nije uspio.

A istovremeno su vršeni manji napadi i na Talijane. Prvi takav napad izvršen je kod Crne Vlasti 27. septembra. Zatim 29. septembra kod Pogledala, blizu Korenice. U ovom napadu u estovali su partizani iz Odreda »Škare« i Odreda »Kik«. Nakon ovog napada iz okoline Korenice Talijani su zapalili selo Vrelo. 10. novembra naše snage napale su Talijane kod Mekinjara.

U novembru je izvršeno nekoliko napada na talijanske patrole i kamione (kod Brloga, Jasenica i dr.).

Sve ove akcije, iako relativno male, bile su zna ajne, jer su pokazivale da je borba protiv talijanskih okupatora i to na partizanski na in — zasjedama, prepadima i si. mogu a.

Me utim, za razvoj oružane borbe u Lici od posebnog je zna enja dolazak triju grupa partizana iz Dalmacije u mjesecima oktobar—decembar 1941. Ovo zna enje ne ogleda se toliko u vojni koj pomo i, što su je partizani iz Dalmacije pružili li kim partizanima, jer su te snage bile relativno malene (oko 130 boraca, dok je Like tada imala više od 1.000 boraca), koliko i prije svega politi ki. U Lici je do toga vremena partizanski pokret obuhva ao pretežno srpski živalj. Dalmatinski partizani, isklju ivo Hrvati, pokazivali su da je i hrvatski narod, njegov najbolji dio, za oslobođila ku borbu, i da nema ništa zajedni ko s terorom krvnika Paveli a. Pored ovoga, narod Like nije još bio zaboravio ustaške zlo ine ne posredno pred ustankom i u prvim danima ustanka. Dalmatinski partizani u inili su veliki korak u stvaranju bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda u Lici.

RAZBIJANJE TALIJANSKOG OKUPATORA U LICI (januar—juni 1942. godine)

Op e karakteristike vojno-politi ke situacije u Lici koncem 1941. godine

Koncem 1941. godine Talijani su na teritoriji Like raspolažali s oko **13.000** vojnika, glavnina divizije »Re« koje je štab bio u Gospia u, i dijelovi divizije »Lombardia« (štab u Biha u). Osim toga u Gospia u, Oto cu, Udbini i još nekim mjestima bile su stacionirane izvjesne ustaško-domobransko-žandarmerijske snage od

nekoliko stotina do hiljadu ljudi. Na teritorijima Gračaca i Srba etničke snage »Puk kralja Petra« — nekoliko stotina ljudi, dakle, sveukupno, neprijatelj je raspolagao sa oko 15.000 ljudi.

Partizanske snage bile su oformljene u Liku grupu partizanskih odreda, s jednim odredom — (4 bataljona) i tri samostalna bataljona, od kojih dva pokretna, i tri bataljona u formiranju. Ukupno brojano stanje partizana nije tako poznato. Po slobodnoj ocjeni taj broj bi se kretao oko 1000 partizana⁹.

Međutim, nije ovdje odlučujući i brojani odnos naoružanih snaga. Raspoloženje naroda Like koncem 1941. godine razlikovalo se od onoga u po etku ustanka. Uporno objašnjavanje komunista i drugih naprednih ljudi uloge talijanskog okupatora dalo je pozitivne rezultate. Postupci okupatora: progoni najnaprednijih ljudi, paljenje sela kao odmazda zbog naših napada, pljačka narodne imovine i dr., tako da su pomogli da narod sagleda pravo lice talijanskog fašizma. Ali valja imati u vidu injenicu, da u najšire narodne slojeve još nije prodrla istina o tome, naime, već i dio gajio je još neke iluzije o Talijanima, ili pak nije vjerovao u uspjeh oružane borbe protiv fašističke sile. Odlučne borbe, što su po ele kod Korenice koncem 1941. godine i uspješan ishod tih borbi dovršili su ono što se nije uspjelo ubjeđivanjem i dokazivanjem.

U vršivanje vojne organizacije odvijalo se paralelno s formiranjem vlasti, kao i sa stvaranjem i u vršivanjem društveno-političkih organizacija: Narodnog fronta, odbora žena i dr.

Međutim, osnovni rezultat u tom periodu, a koji je omogućio da se ostvare i svi ostali, bilo je jačanje partizanske organizacije u Lici. OK održavao je i tijesnu vezu sa svim kotarskim rukovodstvima, a njegovi lanovi bili su neprestano na terenu i neposredno su pomagali partizanske organizacije. Formiran je OK SKOJ-a, pet kotarskih komiteta i 11 općinskih komiteta sa preko 400 skojevac.

Ne treba izgubiti iz vida veliku pomoć koju je pružalo Lici rukovodstvo CK KPH i Glavni štab Hrvatske. Još 1941. godine CK i Glavni štab su slanjem svojih najistaknutijih lanova — Rade Konara, Marka Oreškovića, Vlade Popovića, Vladimira Bakarića, zatim Ive Rukavine i dr. pružili Lici neposrednu politiku i vojnu pomoć, upozoravali na iskustva iz ostalih krajeva Hrvatske i Jugoslavije, usmjeravali rad, ukazivali na glavne zadatke kao i na način njihova rješavanja. U u vršivanju partizanske organizacije, organiziranju vojnih jedinica, u razvijanju organizacionih mjera za uvrštanje Narodnog fronta i dr., a posebno u raskrinkavanju talijanskog okupatora i etničkoga dragocjena je i velika bila pomoć političkog i vojnog rukovodstva Hrvatske. Od posebnog velikog značenja bila su savjetovanja, koja su održana pod rukovodstvom CK ili Glavnog štaba u Drvaru 31. VIII, Kamenskom 21. IX, Kr-

⁹ U izvještaju OK za Liku od 27. XII 1941. godine navodi se, da je broj partizana 3723. Međutim, u taj broj ura unatočje sve ono što se moglo mobilisati, a nije imalo oružja (pušaka oko 1000). U izvještaju Staba Likičke grupe od 1. marta 1942. godine broj članstva bio je 1802. Ako se uzme u obzir da je ovakvo brojno stanje bilo posljedice uspješnih borbi oko Korenice i Lapca, da su se u međuvremenu formirali bataljoni »Krbava« i »Biće Kesi«, tada je ova cifra približno tačna.

bavici po etkom oktobra, Zbjegu 13. XII 1941. Može se slobodno re i, da nije bilo ove pomo i situacija bi u Lici krajem 1941. godine bila znatno nepovoljnija nego što je ona zaista bila.

Napad na Korenicu

Na savjetovanju vojnih starješina u Zbjegu 13. decembra 1941. godine Glavni štab Hrvatske dao je Li koj grupi partizanskih odreda zadatak da usmjeri svoju aktivnost protiv Talijana i etnika u Lapa koj dolini. Naime, etni ka organizacija iz Splita, koja je održavala neposrednu vezu sa izbjegli kom vladom u Londonu, bila je povezana sa etni kim rukovodiocima u Srbu i preko njih, uz veliku propagandu, utjecala na narod južne Like. U Srbu su organizirane etni ke jedinice — »Puk kralja Petra«, koji nikad nije predstavljaо neku organiziranu snagu i pod prvim udarom partizana se raspao. Me utim, politi ki, ovaj je pokret bio vrlo opasan i prijetio je da unese dezorganizaciju i podvojenost u narod Like. Otuda je bila opravdana težnja ČK i Glavnog štaba, da se ta opasnost uguši u svom zametku.

Me utim, štab Li ke grupe partizanskih odreda ocijenio je da je situacija u lapa kom kotaru takva da ne garantira uspjeh u borbi protiv Talijana i etnika, pa je odlu io, da se napad izvrši na Korenicu, a da se kasnije, kad se situacija poboljša, težište napada prebací na jug.

Napad na Korenicu planiran je za 1. januar 1942. godine.

U Korenici se nalazilo oko 700 talijanskih vojnika (1 bat. 1. puka divizije »Re«) i vod ustaških žandara.

U ovom napadu trebali su sudjelovati bataljoni »Marko Oreškovi « i »Ognjen Pri a«.

Me utim, napad je po eo ranije nego što se predvidjelo. 29. decembra Dalmatinska eta (3. eta bataljona »Marko Oreškovi «) napala je odjelenje Talijana, koji su pošli da plja kaju selo Bjelopolje. Komandant talijanskog garnizona poslao je iz Korenice dvije ete da interviniraju. U me uvremenu je Štab Li ke grupe prebacio jednu etu bataljona »Ognjen Pri a« na Bjelopolje, pa je došlo do sukoba kod Bjelopolja. Talijani su se uz gubitke povukli prema Korenici.

Sutradan 30. decembra došlo je ponovo do borbe kod Bjelopolja. Pošto je pristigla i 2. eta bataljona »Ognjen Pri a«, neprijatelj je opet protjeran u Korenicu. Partizani su zaposjeli sve prilake Korenici i zatvorili obru .

Štab Li ke grupe ocijenio je da e uslijediti neprijateljska intervencija iz okolnih garnizona. Nare eno je 1. li kom odredu da zatvori pravce od Gospi a ka Korenici na Ljubovu i Plo anskom klancu, štabu bataljona »Krbava«, koji se formirao, nare eno je da sa etom, koju je imao, zaposjedne položaje na Gorici (na pravcu Udbina—Korenica). Glavnina bataljona »Marko Oreškovi « (bataljon se nalazio u Škarama) trebalo je da se prebací ka Trnavcu i zatvori pravac Vrhovine—Korenica. Dvije ete bataljona

»Ognjen Pri a« i eta bataljona »Marko Oreškovi « stezali su obru oko Korenice, sa zadatkom da u povoljnem momentu napadnu i zauzmu Korenicu.

Komandant talijanskog puka iz Oto ca poslao je ve 30. XII jedan bataljon iz Vrhovina u pomo opkoljenoj Korenici. Jedna eta ovog bataljona, kao prethodnica, vodila je borbe s manjim snagama partizana, budu i da bataljon »Marko Oreškovi « nije bio stigao na šijanov klanac na pravcu Vrhovine—Korenica, pa je 31. decembra glavnina talijanskog bataljona prošla kroz šijanov klanac.

štab Li ke grupe naredio je jednoj eti bataljona »Ognjen Pri a« da zaposjedne položaje na Pogledalu. eta je izbila u Pogledalo 1. januara kad je glavnina 2. bataljona prošla s Klanca za Korenicu. eta je postavila zasjedu i do ekala etu iz zaštitnice talijanskog bataljona. Razvila se borba koja je trajala nekoliko sati. Komandant Grupe partizanskih odreda za Liku Vlado etkovi uveo je jedan vod iz svoje rezerve i napao neprijatelja s le a. Talijanska eta je gotovo potpuno uništena. Zarobljeno je i ubijeno preko 150 vojnika i oficira. U borbi je teško ranjen komandant Vlado etkovi .

To je bila prva velika pobjeda nad talijanskim fašistima u Lici. Bio je to po etak velikih uspjeha li kih partizana u borbama protiv Talijana.

1. januara dvije ete bataljona »Marko Oreškovi « do ekale su u zasjedi na šijanovom klancu talijansku kolonu koja je kretala iz Vrhovina u ja ini oko 300 »crnokošuljaša« i potpuno je razbili. Zarobljeno je i pobijeno oko 150 neprijateljskih vojnika. Ostatak se vratio za Babin Potok.

Pošto su razbijene neprijateljske kolone na Pogledalu i Šijanovom klancu, jedno kra e vrijeme talijanski koreni ki garnizon bio je prepušten sam sebi. Treba imati u vidu da su se sve borbe odvijale po velikom snijegu koji je znatno otežavao manevar i jednoj i drugoj strani, ali je više išao u prilog partizanima, koji nisu imali teško naoružanje. Me utim, snijeg i veliku hladno u teško su podnosili slabo odjeveni partizani, jer nije bilo skloništa, naime, Talijani su bili popalili ku e, koje su se mogle koristiti. Ishrana je bila slabija, sanitetsko osoblje bilo je malobrojno (svega u Lici jedan lije nik i nekoliko bolni ar).

Štab Grupe odlu io je da izvrši napad na Korenicu i da je likvidira. 20. i 21. januara u napadu su u estvovale etiri ete: dvije iz bataljona »Ognjen Pri a«, jedna iz bataljona »Marko Oreškovi « i jedna iz bataljona »Krbava«. Napad je podržavala haubica zaplijenjena po etkom oktobra kod D. Lapca. Ukupne snage, koje su sudjelovale u napadu, brojale su oko 500 ljudi, a u Korenici je bilo oko 1000 vojnika. Naše snage zauzele su jedan dio mjesta i prodom od Kalebovca ugrozile Korenicu. Me utim, napad nije uspio. 23. januara štab grupe odlu io je da blokira Korenicu pa je ostavio dvije ete bataljona »Krbava«, i jednu etu iz 1. li kog odreda. Bataljon »Marko Oreškovi « (sa Dalmatinskom etom) koncentriran je na pravac Vrhovine—Korenica. »Ognjen Pri a« povu en je u rezervu.

U me uvremenu Talijani su se pripremali da pomognu Korenici. Pripreme je organizirao Štab Petog talijanskog korpusa i li - no komandant Druge talijanske armije. Angažirali su oko 7000 vojnika. Glavna kolona u ja ini oko 3.500 vojnika kreće od Vrhovina preko Turjanskog za Korenicu. Pomo na kolona, oko 2000 vojnika, kreće iz Široke Kule preko Ljubova za Korenicu, treća kolona iz Udbine treba da vrši ispad ka Jošanu i vezuje partizanske snage, da bi se olakšao prodor glavnim kolonama.

23. januara prva i druga kolona krenule su u napad, treća kolona nije napadala izgavarajući se teškom situacijom u kojoj se nalazio garnizon u Udbini. Na pravcu glavne kolone bataljon »Marko Orešković« pružio je neprijatelju otpor na Radevom klancu, između Crne Vlasti i Turjanskog. Talijani su — koristeći i bacajući — uspjeli ovladati Klancem, ali su ga u toku noći, pod pritiskom bataljona, napustili. Sutradan su se na ovom pravcu vodile manje borbe, jer su stigle nepovoljne vijesti od pomoći nekolone.

Talijanska kolona iz Široke Kule stigla je do zasjede na Ljubovu, koju je držao 2. bataljon 1. odreda (oko 180 boraca). Borba se vodila sve do noći kad je bataljon prešao u protunapad i razbio talijansku kolonu. Gubici Talijana iznosili su preko 400 poginulih, smrznutih, ranjenih ili zarobljenih. Ostatak kolone pobegao je za široku Kulu. Plijen: 2 tenka, 4 topa, 20 mitraljeza i puškomitrailjeza, preko 200 pušaka. To je do tada bila najveća pobeda nad Talijanima, pobeda koja je daleko odjeknula po itavoj Lici i van nje. Talijanski general o ovim borbama kod Ljubova i Turjanskog kaže: »Sve u svemu, izgleda, da je iz stroja izbačeno oko 1000 ljudi, uključujući i ovde velik broj smrznutih. Jednom riječju, crni dani, najcrniji od po etaka rata u Jugoslaviji.«¹⁰

Nakon ovog neuspjeha prestali su pokušaji da se deblokira Korenica sve do mjeseca marta.

Partizanske snage u toku februara i marta vrše ponovne napade, ali su rezultati otprikljike kao i 20. i 21. januara.

Nakon toga Štab Ličke grupe, na uporno insistiranje Glavnog štaba Hrvatske, prenosi težište ofanzivnih dejstava na teritoriju Lapac koga kotara.

Oslobojenje Donjeg Lapca

U mjesecu januaru snage 1. odreda napale su Raduč, zatim istok Medak od etnike. Oslobođen je i anak, odakle su se ustaše povukle.

12. i 13. februara održana je vojna konferencija komandanata odreda i bataljona u Mekinjaru. Na toj konferenciji odlučeno je, da se Korenica blokira, a ofanzivne akcije razviju u Lapačkoj dolini, »da se pristupi energijom obraćajući se etničkim banditima«.¹¹

¹⁰ Giacomo Zanussi: »Rat i katastrofa Italije«, Izdanje 1946. god., str. 98.
»Izvještaj štaba Grupe Gl. štabu od 4. III 1942. godine. »Zbornik«, V/3, str. 26.

Koncem februara povu en je bataljon »Marko Oreškovi « sa pravca Vrhovine—Korenica, pa mu je nare eno da krene u pravcu D. Lapca. 3. eta bataljona (Dalmatinici) zadržana je kod Korenice, a bataljon je oja an sa 2. etom bataljona »Ognjen Pri a«. Plan je bio da se ovim snagama i snagama Lapa kog bataljona napadne i likvidira talijanski garnizon u D. Lapcu i produži ka Srbu. Osnovni cilj: razbijanje etni kog pokreta u južnoj Lici.

U Donjem Lapcu nalazila se jedna oja ana eta 3. bataljona 1. p. p. divizije »Re«¹² — oko 220 vojnika. Mjesto je bilo dobro utvrено: utvrene i osposobljene za odbranu zgrade u centru, bunkerji, rovovi i bodljikava žica. U Lapcu se nalazila grupa etnika, koji su zaposjeli centar, i predstraže. Ukupno je bilo preko 250 neprijateljskih vojnika.

U napadu su u estvovale dvije ete bataljona »Marko Oreškovi «, jedna eta bataljona »Ognjen Pri a«. Jedna eta Lapa kog bataljona vršila je obezbje enje od Biha a. Doljanska eta vršila je neku vrstu obezbje enja od Srba. Jedan dio boraca Lapa ke ete služili su kao vodi i. Snage, koje su napadale, brojale su oko 250 ljudi, dakle bilo ih je kao i branitelja.

Napad je po eo pred zoru 27. februara 1942. godine. Talijani su bili obaviješteni o napadu pa su pružali žestok otpor. Borba se vodila cijeli dan. Naro ito uporan otpor Talijani su davali u centru grada. Pred ve e njihov je otpor slomljen i D. Lapac oslobo en. Neprijateljski gubici: preko 200 zarobljenih, ubijenih, ranjenih. Naši gubici 15 mrtvih i 23 ranjena. Me u poginulima bio je Stojan Mati , komandant Lapa kog bataljona, jedan od najpoznatijih li - kih vojnih rukovodilaca iz 1941. godine.

5. marta bataljon »Marko Oreškovi « (dvije ete), bataljon »Stojan Mati « (dotadašnji Lapa ki), s tri ete Krajiškog odreda napali su Srb. U Srbu se nalazio 44. bataljon »Crnih košulja«, oko 320 Talijana, i nešto etnika. Naše snage iznosile su oko 650 bora - ca. Od 5. do 15. marta trajale su žestoke borbe za Srb, ali mjesto nije osvojeno. Naro ito žestoke borbe vodile su se 12—15. III za Subotino brdo, koje dominira Srbom, i koje je nekoliko puta pre - lazilo iz ruke u ruku.

Od 4. do 8. marta Talijani u ja ini oko 1000 vojnika pokušali su da deblokiraju Srb napadom iz Knina i Gra aca prema Srbskom klanцу. Uspjeli su doprijeti do Srbskog klanca, ali ih je odbila 1. eta gra a kog bataljona »Gavrilo Princip« i glavnina bataljona »Stojan Mati «.

Proljetna talijanska ofanziva i oslobo enje Korenice 1 Srbia

U toku februara i po etkom marta Talijani su koncentrirali jake snage u Gospu u. Namjera im je bila da, im to omogu e vremenske prilike, deblokiraju Korenicu. U prvoj polovini marta pri - kupili su u rejonu Otri a i Zrmanje snage koje su trebale deblo - kirati garnizon u Srbu.

¹² Angelini: Logorske vatre u Hrvatskoj, Rim, godine 1946.

15. marta Talijani su izvršili napad iz široke Kule prema Ljubovu. Cilj ovoga napada je bio da se zavaraju partizani o pravcu glavnog udara predstojeće talijanske ofanzive.

23. marta Talijani su prešli u ofanzivu na pravcu Medak, Ploča, Udbina sa snagama 6—7 bataljona, 40 topova, 12 tenkova, 10 aviona a pod komandom na elnika štaba Druge armije generala Zanussija. Oko 200 partizana 1. odreda vodilo je borbe na Pločkom klancu, ali su uslijed velike nadmoći i neprijatelja, poslije dva dana, odbačeni s Klanca. 25. marta Talijani su se spojili sa svojim garnizonom u Udbini. Poslije nekoliko dana krenuli su ka Korenici i 28. marta spojili se s korenim garnizonom. 29. marta spalili su Korenicu i okolna sela i povukli se u Udbinu. Po etkom aprila vršili su ispadne prema Visu u i Srednjoj Gori, a 10. aprila ostavili su samo ustaško-domobranski garnizon u Udbini i sve svoje snage povukli u Gospić.

Istovremeno s ovim napadom, ustaše i žandari su pokušali da se prodorom iz Široke Kule spoje sa svojim garnizonom u Podlapcu, ali u tome nisu uspjeli.

Za ovo vrijeme se jedan talijanski puk (151. puk divizije »Sassari«) koncentrirao u Otočcu i Zrmanji i 25. marta zbacio etu bataljona »Gavrilo Princip« sa Srbskog klanca i spojio se s garnizonom u Srbu. 27. marta, pošto je zapalio okolna sela, povukao se zajedno s posadom iz Srbije ka Kninu.

Dok su trajale borbe oko D. Lapca i Srba partizani su izvršili nekoliko akcija protiv etnika. Već uoči napada na D. Lapac zarobili su grupu etničkih oficira, koje je poslao Draža Mihajlović, a za vrijeme napada na Srbu rukovodio je etnički puka iz Srbije. Nekoliko dana kasnije razbili su etnike u Tiškovcu. Na taj način razbijene su energijnim akcijama organizirane etničke grupe u donjolapu kom kotaru.

Povlačenjem Talijana iz Korenice i Srba stvorena je znatna slobodna teritorija koja je obuhvatala gotovo polovinu Like: kotate Korenicu, Donji Lapac, Udbinu, osim samog mjesta, velik dio građa a kog i gospodarstvo je potrošeno.

Poslije talijanske ofanzive, povlačenja iz Korenice, Udbine i Srbije i poslije paljenja velikog broja sela došlo je u Lici do dosta ozbiljne političke krize. Takva kriza izbila je na vidjelo narođeno ito u gospodarstvu kom i građa kom kotaru, a nešto kasnije i u otočju, etnički elementi, koji su se bili uvučeni u partizanske redove, izvršili su po etkom aprila »put u građa kom kotaru; jedna eta bataljona »Gavrilo Princip« otkazala je poslušnost i prešla na stranu etnika. Slična situacija bila je u Mogoriću. Koncem maja izvršen je pokušaj »puta a i u Škaramu. Energijskom akcijom štaba Grupa u gospodarstvu kom kotaru situacija se brzo konsolidirala. Na teritoriji Gračaca štab Grupe uputio je etiri ete (dvije iz bataljona »Ognjen Pričić« i dvije iz bataljona »Krbava«), koje su zajedno sa 1. etonom bataljona »Gavrilo Princip« izvršile iščeznju građa kom kotara i razoružale kolebljivce i one koji su bili skloni etnicima. Razoružano je preko 300 ljudi.

12. aprila Talijani u ja ini oko 5000 vojnika izvršili su napad iz Metka ka Mogori u u namjeri da zauzmu i vjerojatno zapale ovo selo. U borbama, koje su trajale cijeli dan, neprijatelj je bio odbijen, a pretrpio je i osjetne gubitke.

31. maja iz 3. ete bataljona »Božidar Adžija« dezertiralo je 20 etni ki raspoloženih ljudi. Istovremeno su Talijani iz Oto ca napali na škare i zauzeli ih, ali su se povukli ostavljaju i u Škarama etnike, štab Grupe je brzo reagirao. Bataljon »Božidar Adžija« povu en je iz akcije od Krasna i Kutereva. Po elo je iš enje teritorije oto kog kotara od etni kih elemenata. Ozbiljnije borbe vodile su se samo u Podumu, Dabru, Brlogu. 23. juna Talijani su napali ponovo Škare i zauzeli ih. U estvovalo je oko 1500 Talijana. Štab Grupe uputio je u oto ki kotar Udarni bataljon, nešto kasnije preba en je i Proleterski bataljon iz Gorskog kotara.

Povezivanje slobodnih teritorija. Krupnije akcije.

Period april—juni 1942. godine u Lici karakteriziraju:

- prodiranje partizana u hrvatska sela, i ve e uklju ivanje Hrvata Like u partizanske redove;
- povezivanje slobodne teritorije Like s teritorijama Gorskog kotara, Dalmacije i Korduna;
- zadavanje novih udaraca etnicima u Lici i Dalmaciji;
- krupnije akcije u kojima je u estvovalo više bataljona.

Na savjetovanju u Glavnom štabu Hrvatske Grupa partizanskih odreda za Liku dobila je zadatak: »proširenje djelatnosti na zapadnu Liku (mobilizacija Hrvata u tom kraju)«, a još ranije — koncem 1941. godine —dobila je zadatak da se što tješnje poveže sa snagama na Kordunu. Da bi se ovi zadaci što prije realizirali, u aprilu i maju vršene su akcije u dva pravca: ka Slunju i zapadnoj Lici.

27. aprila 2. eta bataljona »Ognjen Pri a« i Li ka proleterska eta zauzele su Prijeko. 29. aprila iste snage osloboidle su Plitvice. Zatim su 5. i 6. maja osloboeni Rastova a, Poljanak, Serti -Poljana i dr., tj. slobodna teritorija Like povezala se s teritorijom Korduna. U svim ovim borbama ubijeno je i zarobljeno nekoliko desetina ustaša, žandara i domobrana. Zaplijenjeno je nekoliko puškomitrailjeza i pedesetak pušaka.

24. aprila bataljon »Božidar Adžija« zauzeo je Ramljane. 11. maja bataljon »Pekiša Vuksan« zauzeo je Brušane. 14. maja bataljon »Božidar Adžija« oslobodio je Kuterevo i Krasno u zapadnoj Lici. U svim ovim borbama zaplijenjeno je oko 80 pušaka i desetak puškomitrailjeza; zarobljeni žandari i domobrani pušteni su ku ama.

Na taj na in akcija partizana proširila se i na hrvatska sela. Iako je narod u ovim selima bio zatrovan žestokom propagandom, te bježao pred oslobođenjem kom vojskom, ipak je neposredni dodir s partizanima po eo mnogima da otvara o i. Manji dio se javlja u partizane.

Hrvatski narod u Lici se dosta teško opredjeljivao za partizanski pokret (ne kao u Dalmaciji, Gorskem kotaru i dr.). Za to ima više razloga: izvjestan utjecaj frankovaca još u predratnom periodu. Iluzije o karakteru NDH, jak utjecaj HSS, nezrelost partizanskog pokreta, a dobrim dijelom i zbog ustaških zlo ina i dr. Međutim jedan dio Hrvata, mahom omladinaca iz Smiljana, Perušića, Lešća i još nekih mjeseta, gdje su KP i SKOJ imali jačeg utjecaja, opredijelio se već prvih dana za oslobođila ku borbu i ušao u partizanske bataljone. Energi ne akcije protiv etnika i prenošenje aktivnosti bliže hrvatskim selima utjecali su da su se hrvatske masse brže opredjeljivale za partizanski pokret.

Istovremeno s ovim akcijama dvije ete bataljona »Marko Oreškovi«, zajedno s goranskim partizanima, napale su 16. aprila Jezerane. Kako je neprijatelju stiglo poja anje, napad nije potpuno uspio.

Najveće akcije izvršene su na željezni ku prugu: prva kod Plaskog, a druga na vijadukt Bender kod Knina.

U prvoj akciji, koja je izvedena 21. aprila, u estovale su dvije ete bataljona »Marko Oreškovi« i Lička proleterska eta, zatim kordunaške i goranske snage, svega oko 900 partizana. Razrušeno je šest kilometara pruge.

Po etkom maja formiran je od bataljona »Marko Oreškovi«, Udarnog bataljona, jedne ete bataljona »Gavrilo Princip«, Proleterskog bataljona Hrvatske (formiran 9. maja), dalmatinskih partizana, tehničkog voda, jednog topa i jednog bacača, u svemu oko 920 partizana: Kombinirani partizanski odred, koji je dobio zadatku, da razruši vijadukt Bender između Prljeva i Padana, petnaestak kilometara sjeverno od Knina. Napad je izvršen 13. maja i to: bataljon »Marko Oreškovi« napao je sam vijadukt Bender, Udarni bataljon osiguravao je napad od Knina i Strmice, Proleterski bataljon osiguravao je napad sa sjevera od Prljeva. Krajiški partizani trebali su zatvoriti klanac Deralo i onemoguiti dolazak talijanskih i etničkih snaga od Grahova i demonstrirati napad na etničko uporište Strmicu. Dalmatinci su trebali napasti talijanske posade u Pašenama i osiguravati akcije s juga. Napad je po eoru u zoru i trajao je čitav dan. Oko 13. asova kad su partizani prodrli do samog vijadukta, Talijanima je stiglo poja anje: oklopni voz sa streljačkom etonom iz Knina, pa su se naše snage morale povući. Poginulo je oko 30 talijanskih vojnika, a više ih je ranjeno.

U toku idućih dana Kombinirani partizanski odred vodio je borbe protiv Talijana i etnika u širem rejonu Plavna. Tako je 16. i 17. maja otišla ena Zrmanja. No u 16./17. maja partizani su upali u Golubiće, ali su se zbog nadmoćnih talijansko-etičkih snaga povukli. U akcijama je zarobljena jedna art. baterija, međutim je uslijed pritiska jačih neprijateljskih snaga napuštena, pošto je prethodno otvorila vatru na Knin i nakon toga oštećena.

20. i 21. maja Kombinirani partizanski odred izvršio je pokret na zapad ka Krupi. Zauzeto je selo Dolac. Kod Ervenika su bataljoni »Bude Borjan« i »Marko Oreškovi« nanijeli osjetne gubitke Talijanima (oko 80 mrtvih i 55 zarobljenih). Razbijeni su etnici

oko Krupe. Nakon ovih akcija Kombinirani odred je rasformiran: li ki bataljoni vra eni su u Liku, Proleterski na Kordun, a dalmatinske snage u sjevernu Dalmaciju.

Akcija Kombiniranog partizanskog odreda, iako nije izvršen glavni zadatak, naime nije srušen vijadukt Bender, postigla je veliki uspjeh. Najzna ajnije je što je pružena ozbiljna pomo sjevernodalmatinskim partizanima u toku borbi, i kasnije formirana su dva dalmatinska bataljona, nanijet je ozbiljan udarac etnicima Kninske krajine, jednom od najja ih uporišta etništva u Hrvatskoj. Ove dvije velike akcije »imale su velikog uspjeha u podizanju borbenog morala kod partizana i napravile velik utisak na narod koji je video na okupu tako veliku našu vojsku«.¹³

Sve ove akcije izvodile su se po jedinstvenom planu i uz neposredno u eš e Glavnog štaba Hrvatske, koji se 27. aprila prebacio u Liku. Karakteristi no je da su za sve ovo vrijeme partizanske snage imale potpunu inicijativu, okupator je bio uglavnom u defanzivi. Tako er je zna ajno, da se po elo boriti više bataljona zajedno, što je bio nužni uvod u stvaranje viših jedinica (brigada). Ovaj novi na in borbe postao je velika škola za rukovode i kadar, koji je tako u io da komanduje akcijama, u kojima je u estvovalo i više stotina partizana s artiljerijom, inženjerskim jedinicama i dr.

3. juna tri naša bataljona: »Pekiša Vuksan«, »Mi o Radakovi « i »Krbava« napali su Udbinu (prvi napad). Nakon trodnevnih borbi napad je prekinut zbog ustaške ofanzive u sjevernoj Lici (kod Plitvice).

U toku juna Talijani su povukli svoju posadu iz Biha a. Li ka ustaško-domobraska brigada u ja ini oko 1000 vojnika napala je 5. juna iz Saborskog slobodnu teritoriju. 6. juna zauzeli su Plitvice i Prijeko i otvorili put Talijanima. etiri li ka bataljona: »Marko Oreškovi «, »Pekiša Vuksan«, »Ognjen Pri a«, Udarni, zatim Proleterski bataljon Hrvatske vodili su desetodnevne bojeve sa ustašama i Talijanima u rejonu Plitvica i Prijekoja. Na komunikaciji Li ko Petrovo Selo—Vrhovine Talijani su pretrpjeli ozbiljne gubitke, poslije ega su se naše glavne snage povukle ka Korenici i Lapcu. 21. juna snage 1. i 2. odreda izvršile su napad na ustaško uporište Široku Kulu. Napad nije uspio zbog dolaska poja anja iz Pe ruši a¹⁴.

« Izvještaj komestra GI?vnog štaba Hrvatske Vrhovnom štabu od 25. V 1942. »Zbornik«, V/5, str. 23S.

»U posljednjoj akciji na Širokoj Kuli naro ito su se istakli sljede i drugovi svojom hrabroš u, odvažnoš u i samoinicijativom:

Dragosavac Jovo, komandant 2. bataljona, (1. odreda, primj. . J.), koji se vrlo dobro snasao u izvršavanju svoga zadatka i u najtežem momentu zadržao inicijativu u svojim rukama i služio kao primjer ostalim borcima u izvršavanju jurišnog udara na neprijatelja.

Komandir 2. ete 1. bataljona (1. odreda, primj. . J.) drug Popovi Rade, koji se je u posljednjoj akciji u Širokoj Kuli pokazao kao vrlo hrabar i energičan i sposoban, da u vrlo teškim momentima drži inicijativu u svojim rukama.

Vodnik 1. voda 2. ete 2. bataljona drug Ilija Repac, koji je uspio da se sa svojim vodom probije kroz gusti i utvr eni niz neprijateljskih snaga, ostavljuju i iza sebe etiri straže sa 3 puškomitrailjeza, te je izvršio napad na utvr enu žandarmerijsku stanicu.

Organizacione i druge mjere na u vršivanju vojne organizacije i pozadine slobodne teritorije

U prvom periodu, u 1941. godini, započela je organizacija vojnih jedinica: formirani su prvi bataljoni »Marko Oreškovi«, »Ognjen Pričić i Lapački (kasnije »Stojan Mati«). U ovom periodu prve polovine 1942. godine ostali su ovi bataljoni, istina sa nešto izmijenjenim sastavom. Na primjer bataljon »Marko Oreškovi« ostao je bez 3. ete (Dalmatinske), pa je formirana 3. eta od partizana iz Srbija, koji su došli u vrijeme napada na Srbiju. Slijedeće dogodile su se i u ostalim bataljonima. Ranije su formirani štabovi bataljona »Krbava« (komandant M. Šakić, komesar S. Cvjetićanin, kasnije M. Basta), »Gavrilo Princip« (komandant M. Lukšić, komesar P. Kesić-Bićevo) i Otočac kog bataljona (komandant S. Ugarković, kasnije D. Zakan). Postojao je Štab 1. ličkog odreda sa četiri bataljona. U ovom periodu već u januaru uformljen je bataljon »Krbava« u udbinskom kotaru. Bataljon je poslije razoružanja etnika u maju i junu naglo narastao od 150 na 400 pušaka. Od četiri bataljona 1. ličkog odreda formirana su najprije tri, a u martu 1942. godine dva partizanska bataljona koji nisu bili vezani za teren kao raniji bataljoni. To su bataljoni: 1. bataljon 1. odreda, kasnije nazvan »Mirko Štuli« (komandant L. Radaković, komesar Ljubo Stanković) i 2. bataljon 1. ličkog odreda, kasnije »Velebit« (komandant Joco Njegomir). Koncem marta formiran je bataljon »Pekiša Vuksan« od boraca Udarne eute (komandant Momčilo Novković, komesar Deni Vujinović). 1. juna formiran je na teritoriji udbinskog kotara bataljon »Miroslav Radaković« (komandant D. Rakić, komesar A. Kronja) uglavnom od boraca iz sastava bataljona »Ognjen Pričić« i djelimično »Krbave«. Po etkom maja formiran je Udarni bataljon Ličke grupe, kasnije nazvan »Staniša Opsenica« (komandant N. Divjak, kasnije M. Šijan, komesar S. Ratković). Bataljon »Božidar Adžija« u maju pojačan je ljudstvom i naoružanjem. Bataljon »Gavrilo Princip« zapao je u aprilu u ozbiljnju krizu, jer je njegova 2. eta otkazala poslušnost. U maju je ponovo formirana, tako da je bataljon »Gavrilo Princip« opet imao dvije ete (3. eta formirana u junu).

Sredinom aprila, pored 1. odreda, koji je imao tri bataljona, formirana su još dva odreda: 2. u udbinskom i koreničkom kotaru od bataljona »Ognjen Pričić« i »Krbava«, kasnije i bataljon »Miroslav Radaković« i 3. odred na teritoriji donjolapskog i gračanskog kotara od bataljona »Marko Orešković«, »Stojan Mati« i »Gavrilo

Iako ranjen u desnu ruku, on je još uvijek bombama vodio borbu sa neprijateljem i pokušavao da se probije kroz utvrđena vrata u samu stanicu. On se već na više mjesto pokazao kao vrlo hrabar i odvažan borac.

Desetar 2. desetine 3. voda 1. ete 2. bataljona drugi žuži Košta koji je jurišao na utvrđenu žandarmerijsku stanicu i pod kišom neprijateljske vatre uspio da se prebaci pod zid i bacio dvije bombe u samu puškarnicu. On se uspio probiti u crkvu u kojoj su bili ustaše i pokušavao da se popne na crkveni toranj, odakle je otvarana na njega žestoka vatra.

Partizan 2. ete 1. bataljona drugi Branko Radaković se u posljednjoj akciji u Kulici pokazao kao vrlo hrabar, jurišajući na utvrđena neprijateljska gnezda i na utvrđene zgrade sa bombama u ruci, uprkos žestokoj neprijateljskoj vatri.

(Iz izvještaja Štaba grupe NOP odreda za Liku od 30. X 1942. godine Stabu Prve operativne zone Hrvatske).

»Zbornik«, tom V, knjiga 5, str. 219.

Princip», kasnije »Bi o Kesi«. Komandant 2. odreda bio je Stevo Opsenica, komesar Milan Basta. Komandant 3. odreda oko Jovanića, komesar Josip Cazi. Pored ovoga štab Grupe je imao bataljone: »Božidar Adžija« u oto kom kotaru, i Udarni, zatim vod tenkova (dva tenka zarobljena na Ljubovu), bateriju brdskih topova (tri topa i jedan baca) i Tehničku etu. Pod štabom 3. odreda u maju je formirana Doljanska eta (kasnije ušla u Građa i kijevski bataljon). U aprilu je formirana Lička proleterska eta, koja je 9. maja, zajedno sa još dvije ete — kordunaška i primorsko-goranska — ušla u sastav Proleterskog bataljona Hrvatske.

Tako je u ovom periodu, pored ranije formirana tri bataljona, oformljeno još osam bataljona, koji su sa injavačima bataljone 6. likičke divizije. Posljednji bataljon, koji je ušao u sastav divizije, formiran je avgusta 1942. godine.

Veliko znaće imalo je formiranje omladinskih eta. Prva takva eta formirana je već u aprilu — odmah poslije direktive Glavnog štaba Hrvatske. Još nekoliko eta formirano je u maju i junu, tako da je po etkom jula već bilo pet omladinskih eta. Te su ete, prije nego što su uključene u jedinice, prolazile intenzivnu vojničku obuku, a bile su sastavljene dobrim dijelom od skojevaca, te su se razvile u vrlo dobre i poletne jedinice.

Iako su svi bataljoni imali jedinstvenu formaciju: Štab i tri ete, oni su se razlikovali po broju ljudi i naoružanju. I to zato što je prilikom formiranja bio zastavljen teritorijalni princip (jedno selo — vod, nekoliko sela — eta). Tako je u martu bataljon »Stojan Matić« imao 353 borca s 2 teška mitraljeza, 12 puškomitraljeza i 300 pušaka, a bataljon »Krbava« u isto vrijeme 148 boraca, 6 puškomitraljeza i 142 puške.

Isto tako bila je razlika i u borbenu sposobnost bataljona, što je ovisilo, osim o naoružanju i o iskustvu u dotadašnjim borbama. Međutim, razlike su postajale sve manje, kako se borba sve više razvijala.

Brojano stanje likih partizana u ovom periodu naglo je poraslo. Dok je koncem 1941. godine bilo oko 1000 partizana, 1. marta bilo ih je 1802, a 2. maja 2408, s 18 teških mitraljeza, 80 puškomitraljeza i oko 2200 pušaka. Osim ovog naoružanja, naše snage posjedovale su i dva tenka, jednu haubicu, tri brdska topa i jedan baca. 8. jula bilo je već 2772 partizana. Ovi brojevi mogu se uzeti kao tajni, jer je podatke lakše bilo prikupiti i provjeriti. To znaće da se u odnosu na ranije stanje poveao broj partizana za blizu 1.800 ili gotovo za dva puta.

Pored jačanja i uvećivanja vojnih jedinica u ovom periodu, vrlo veliko znaće imalo je dalje organizaciono stvarivanje organa narodne vlasti i masovnih organizacija. Već u početku 1942. godine formirani su kotarski odbori: Gospić, Korenica, Udbina, Brinje, Donji Lapac, a nešto kasnije Građac i Otočac. Narodni odbori imali su pune ruke posla oko zbrinjavanja stanovništva poslije paljenja većeg broja sela u vrijeme talijanske ofanzive u martu.

Od 17.—21. maja je na oslobođenoj teritoriji (u Korenicama) održana II okružna konferencija OK KPH za Liku na kojoj je učestvovalo oko 70 delegata. To je bila prva okružna konferencija održana

u toku rata (I okružna konferencija održana je u avgustu 1940. godine na Plitvi kim jezerima). Na II okružnoj konferenciji analizirani su rezultati rada Komunisti ke partije, konstatirani veliki uspjesi, ali i slabosti u radu i postavljeni zadaci za naredni period.

Oja ane su tako er i skojevske organizacije, AFŽ i druge organizacije. Velika pažnja posve ena je raskrinkavanju etnika koji su poja ali svoju aktivnost naro ito u periodu talijanske martovske ofanzive.

Uop e uzevši, period, koji obuhva a prvu polovinu 1942. godine, bio je odlu uju i za narodnooslobodila ku borbu u Lici. Tada su izvojevane velike pobjede nad talijanskim okupatorom, a uzgred i nad njegovim etni kim saveznikom. Lika se definitivno i odlu no opredijelila za oslobođila ki pokret od koga je nikakve neprijateljske ofanzive i masovne represalije nisu uspjele odvratiti sve do kona nog oslobo enja.

OD PRVE BRIGADE DO DIVIZIJE

(juli — novembar 1942. godine)

Sredinom 1942. godine Lika je imala veliku slobodnu teritoriju koja je obuhva ala kotare korenici, donjolapa ki, udbinski (osim Udbine), ve i dio kotara gra a kog, oko polovine kotara gospo kog, jedan dio oto kog kotara. (Kotar Brinje se ve koncem 1941. godine vezuje za Gorski kotar i potpada pod vojno i politi ko rukovodstvo Gorskog kotara — štaba Pete zone). Ovo zna i da je više od dvije tre ine Like bilo potpuno slobodno. Okupator je držao garnizone duž željezni ke pruge Plaški—Knin.

Ukupne okupatorske snage u Lici, po izvještajima od aprila, koji se mogu uzeti kao približno ta ni, bile su oko 20.000 vojnika, od toga oko 2000 ustaša i žandara i oko 800 etnika¹⁵.

Naše snage sredinom 1942. godine brojale su 2772 partizana.

Talijani su pod udarom naših snaga pretrpjeli velike gubitke. Oni su izvukli svoje manje garnizone i koncentrirali se u ve im, bolje me usobno povezanim garnizonima. Po eli su intenzivno da utvr uju sve garnizone i željezni ke pruge. Nicali su na sve strane bunker, okruženi bodljikavom žicom, utvr ivane zgrade i itavi garnizoni.

Ve i dio Like bio je spaljen. Narod je ostao bez krova nad glavom. Pojavile su se prve »bajte«, od zidina napravljena skloništa, rupe sa krovom, gdje se živjelo, ra alo i umiralo.

Partizanske jedinice Like imale su za sobom znatno borbeno iskustvo. Izrasli su rukovodioci koji su nau ili da rukovode i jedinicama ve im od ete i bataljona. U akcijama su sve eš e sudjelovale i grupe bataljona, prete e udarnih brigada. Ste eno je u vatri borbe novo naoružanje, oteto od neprijatelja. Me u njima i topovi i tenkovi.

¹⁵ Izvještaj komesara Li ke grupe na savjetovanju Glavnog štaba Hrvatske od 8—tl. aprila. »Zbornik«, V/4, str. 75. Podaci su pretjerani. Vjerojatnije je da su neprijateljske snage, prije svega talijanske, bile manje za nekoliko hiljada vojnika.

Možda je od svega najvažnije povjerenje naroda u svoju vojsku. Slabo naoružani, goli, bosi po dubokom snijegu, partizani su tukli znatno ja eg neprijatelja i osloba ali svoje krajeve. Narod je odvajao posljednji zalogaj za svoju vojsku. On je i sam bio vojska. Ali pri tome ne treba zaboraviti da je najveć u pomoč oslobođila ki pokret imao u omladini: ona je sa injavala gro boraca partizanskih jedinica, a pored toga vršila je odgovorne funkcije na terenu. Već u 1941. godini pojavili su se prvi pioniri, sada su to bile razgranate organizacije širom oslobođene Like.

U takvim uslovima formirana je I brigada Hrvatske.

Formiranje I hrvatske brigade i njene prve borbe

Još u svom pismu Glavnom štabu Hrvatske po etkom januara 1942. godine drugi Tito je stavio u zadatku:

»Mi smo za sada stvorili Prvu proletersku brigadu, ali namjeravamo stvoriti njih više u raznim pokrajinama. Prema tome stavljamo od samog po etka i pred vas zadatku da već sada stvarate vrste jedinice od najboljih radnih i seljačkih elemenata koji će u danom momentu moći da uđu u proletersku brigadu.«¹⁶

U toku juna Glavni štab izvršio je potrebne pripreme i naredio da se prikupe dva luka, jedan kordunaški i jedan banijski bataljon za formiranje I brigade. U junu je formiran Štab brigade. Komandant brigade bio je Stevo Opsenica, politički komesar Uroš Krunić. Brigada je okupila sve svoje snage i izvršila formiranje 8. jula u s. Zbjegu u Kordunu. Sastavljena je od tri bataljona, od kojih dva luka »Marko Orešković« i »Pekiša Vuksan«. Svaki bataljon je imao po tri ete i mitraljeski vod. Brojno stanje brigade 24. jula 1942. godine — 1028 boraca. Prvu akciju — još potpuno neoformljena — brigada je izvršila 5. jula ujutro sa snagama tri bataljona. Napala je i uglavnom o istila od neprijatelja sela između Slunja i Rakovice.

Od 9. do 22. jula brigada je izvršila nekoliko napada na željezni ku prugu Plaški—Vrhovine. Razrušila je prugu na dužini od oko 15 km, nanijela gubitke Talijanima, etnicima i ustašama. Ove akcije bile su na liniji direktive Vrhovnog štaba postavljene Glavnom štabu za Hrvatsku, po etkom januara 1942. godine i kasnije u više navrata.

31. jula I brigada napala je Prokike zajedno sa jednim primorsko-goranskim bataljonom. Mjesto nije zauzeto zbog jakog otpora Talijana iz utvorenih zgrada i blizine neprijateljskih garnizona (Brinje i Žuta Lokva).

12. avgusta I brigada napala je Jezerane i Križpolje na komunikaciji Brinje—Ogulin. Poslije dvodnevnih teških borbi ova mjesto su zauzeta. Zarobljeno je oko 120 ustaša, žandara i domobrana. U ovoj akciji brigada je potpuno uspjela i stekla velika iskustva za napade na naseljena mjesta. Talijanska intervencija od Brinja u toku napada bila je odbijena.

23. avgusta izvršen je napad na etnike u s. Zalužnica koji nije uspio zbog intervencije Talijana od Vrhovina i Oto ca.

Od 1. do 3. septembra I brigada je zajedno sa bataljonom »Božidar Adžija« napala i likvidirala ustaško uporište Dabar, koje je branilo stotinjak ustaša i žandara.

6. i 7. septembra izvršen je ponovni napad na želj. prugu između Vrhovina i Plaškog. Pruga je razrušena u dužini oko 15 km.

11. i 12. septembra oko 2000 Talijana, etiri bataljona divizije »Re« sa artiljerijom i oko 500 etnika napali su brigadu koja se nalazila u širem rejonu Dabra¹⁷. Brigada se poslije oštih borbi prebacila preko željezni ke pruge Vrhovine, Lešće za Crnu Vlast i Turjanski, gdje se povezala sa II li kom brigadom i pripremila nadne akcije, po naređuju Štaba Prve operativne zone.

Sve akcije I brigade od 5. jula do 12. septembra vršene su na prostoriji Slunj, Brinje, Vrhovine. Ova prostorija predstavlja trome u između primorsko-goranske, kordunaške i ličke slobodne teritorije. Onemoguvala je vezu između partizana ove tri oblasti. Preko nje prolazila je željezni ka pruga Zagreb—Split, posebno važna za Talijane. Ustaše i etnici imali su tu svoja uporišta koja su bila iznad snaga koje su tu operisale (primorsko-goranske i bataljon »Božidar Adžija«). Iz svih tih razloga Glavni štab je usmjerio prve akcije I brigade baš na ovu teritoriju.

Po etne akcije nisu polu ile puni uspjeh. To treba objasniti nehomogenošću u brigade, nedostatkom iskustva za ovakve borbe, osjetljivošću u okupatora za ovaj prostor i dr. Međutim, opći uspjeh je veliki: razrušena je važna željezni ka komunikacija i onesposobljena za izvjesno vrijeme, zauzeta ustaška uporišta Jezerane, Križpolje, Dabar i etnicima nanijet ozbiljan udarac. Zbog toga je uslijedio neprijateljski napad na brigadu, koja nije željela da prihvati defanzivne frontalne borbe.

U toku jula brigada je bila u dosta ozbiljnoj krizi zbog slabe ishrane, bolesti dobrog dijela vojnika, kao i napornih borbi. Međutim, prvi uspjesi podigli su moral brigade, tako da je ona poslije mjesec dana svoga postojanja predstavljala dobru i kompletну borbenu jedinicu.

U svim ovim borbama gubici neprijatelja bili su nekoliko stotina ubijenih, ranjenih, zarobljenih, dok su gubici brigade bili oko 100 mrtvih i ranjenih.

Borbe partizanskih odreda u julu, avgustu i septembru

U toku ova tri mjeseca formirane su sve tri ličke brigade, koje su kasnije ušle u sastav 6. divizije. Glavna aktivnost partizana vezana je za ove tri brigade. Međutim do i u toku formiranja brigade vojni su bojevi u kojima je u estvovalo više bataljona pod rukovodstvom komandi odreda ili privremeno formiranih komandi. Najžešće borbe vojne su za zapadnu Liku koja je još bila pod

¹⁷ To su bile uvodne borbe za veliku talijansku ofanzivu na Gorski kotar i Kordun. koja je počela 16. IX 1942. e-

ustaškom vlaš u, dok su ostali krajevi Like ve bili oslobo eni, Drugi sektor aktivnosti partizana Like bila je južna Lika, borbe protiv etnika i povezivanje, i zajedni ke borbe, sa partizanima sjeverne Dalmacije.

Me utim, prva ve a akcija bila je napad na Podlapac 2/3. jula. Podlapac je branilo oko 350 ustaša. Pored Udbine, koja nije oslobo ena u napadu od 3. juna, to je ustaško uporište, smješteno na slobodnoj teritoriji predstavljal trn u oku partizana. Zbog toga je došlo do napada uo i 2. i 3. jula. Napad su izvodila etiri bataljona: 1. bataljon 1. odreda »Mirko štuli«, bataljon »Stojan Mati« 3. odreda i bataljoni »Mi o Radakovi« i »Krbava« iz 2. odreda. Ove snage oja ane su vodom tenkova. Napadom je rukovodio štab 2. odreda.

Neprijatelj se povukao iz naselja i zaposjeo kote zapadno od njega i odatle je davao snažniji otpor. Borbe su se vodile sve do 5. jula kada je neprijateljska posada bila razbijena te se razbjegala po šumi. Zaplijenjeno je oko 150 pušaka. Naši gubici 4 mrtva i 29 ranjenih.

Na konferenciji komandanata odreda održanoj 26. VI odlu eno je da se glavna aktivnost usmjeri ka zapadnoj Lici. To je zahtjevala i vojni ka i politi ka situacija. Prvo, jer je taj kraj ostao neoslobo en, a u njemu su bile stacionirane relativno slabije neprijateljske snage nego u gradovima i duž željezni ke pruge, i drugo, jer je tu živio mahom hrvatski živalj koji je trebalo u znatnijoj mjeri uklju iti u narodnooslobodila ku borbu.

Formiran je Kombinirani odred u koji su ušli bataljoni »Stojan Mati« iz 3. odreda, 1. i 2. bataljon 1. odreda. Komandant ovog Odreda bio je Milan Kuprešanin. Akcija je poela 14. VII iz Divosela. Bataljon »Stojan Mati« nakon dvodnevnih borbi zauzeo je Brušane. 1. i 2. bataljon 1. odreda nisu uspjeli zauzeti L. Novi i Oštru, jer su tamo bile ja e snage nego što se pretpostavljal. U borbama za Oštru poginuo je zamjenik komandanta 1. bataljona 1. odreda Mirko štuli. 15. jula naše snage ušle su bez otpora u Smiljan, Bužim i Rastoku, a 17. jula zauzete su Oštarije. Neprijatelj je pobjegao u Karlobag.

24. jula Kombinirani odred po eo je napad na Donje Pazarište. Talijanska posada iz Gospi a pritekla je u pomo garnizonu u D. Pazarištu i odbacila naše snage na polazne položaje. 25. VII zauzeto je D. Pazarište nakon dvodnevnih borbi. 26. nastavljene su borbe sa ustašama kod D. Pazarišta, kad je stiglo nare enje da se dva bataljona Kombiniranog odreda prebace ka Bruvnu zbog neprijateljske ofanzive iz Gra aca. Na taj na in završene su zapo ete akcije za zapadnu Liku (»Prvi prodor«). Na teritoriji zapadne Like ostao je samo jedan bataljon koji se pod pritiskom neprijatelja povukao ka Divoselu, tako da je oko 600 domobrana i ustaša ponovo ušlo u novooslobo ena hrvatska sela.

6. i 7. jula glavnina bataljona »Bi o Kesi« 3. li kog odreda razrušila je željezni ku prugu izme u Gra aca i Knina kod Malovana. 9. jula došlo je do borbi s oko 500 Talijana koji su pokušali da poprave prugu. Nakon toga bataljon se prebacio ka Rujištima.

14. jula napao je Mokro Polje. Nakon toga zajedno sa snagama Sjeverodalmatinskog odreda vodio je borbe protiv znatnih talijanskih snaga koje su po ele ofanzivu na teritorij tog odreda. Pošto su talijanske snage bile znatno nadmo nije¹⁸ bataljon se zajedno s bataljonima »Bude Borjan« i »Branko Vladuši« iz Sjeverodalmatinskog odreda prebacio u Liku.

21. jula neprijateljske snage oko 2000 Talijana i 150 etnika produžile su ofanzivu prema slobodnoj teritoriji ka Bruvnu.

Od 21. do 24. jula voene su uporne borbe od Graaca ka Bruvnu između Talijana i etnika i dva nepuna lista bataljona iz 3. odreda i dva sjeverno dalmatinska bataljona. Koristeći artiljeriju i avijaciju, neprijatelj je uspio da potisne naše snage i popali sva sela uključujući i Bruvno. 25. jula neprijatelj se povukao ka Graacu. U svom izvještaju o ovim akcijama Štab Osamnaestog armijskog korpusa navodi: »Ciklus ofanziva započet krajem lipnja ... zatim produžen 16. o. m. sa akcijom išenja Velebita završen je juče (24. VII. J.) ulaskom naših trupa u Bruvno, koje je potpuno popaljeno.

Itav teren je do u tancine pretresen, gdje god su pobunjenici pružili otpor, taj je slomljen, a avijacija velikog radiusa tukla je itavu teritoriju tzv. Sovjetske republike u Srbu.

Praktično se, dakle, može smatrati da je u toj zoni ostala puštinja ...»¹⁹

U julu nastavljena je akcija u otočkom kotaru, započeta u junu. Tamo su koncentrirani bataljoni »B. Adžija«, zatim Udarni bataljon i bataljon »Krbava«, dok je Proleterski bataljon povesenoga teritorija. 3. jula bataljon »Božidar Adžija« zaposjeo je Škare, a udarni bataljon Brlog, koje su Talijani napustili. U toku jula ovi bataljoni izveli su nekoliko akcija, mahom zasjeda, protiv Talijana i etnika.

13. VII razbijeni su etnici u Doljanima, a 19. u Podumu. 1./2. VIII Udarni bataljon napao je i likvidirao ustaše u ovi imaju kraj Otočca.

31. VII/1. VIII Udarni bataljon zapazio je neprijateljske kasarne u špilniku neposredno kraj Otočca.

Kao rezultat ovih akcija u otočkom kotaru zadani su odlučni udarci etnicima, koji su ovdje počeli hvatati sve jače pozicije.

Tako er su nanijeti ozbiljni gubici Talijanima i ustašama.

13. avgusta znatne talijanske i ustaške snage²⁰ napale su na Kosinjski bataljon, oko 110 partizana, u Kosinju. Voene su žestoke borbe. Neprijateljski gubici preko 400 mrtvih i ranjenih. Naši oko 30 mrtvih i ranjenih, među poginulima i komandant Kosinjskog bataljona Mane Vari ak.

¹⁸ U estvovali su 151. puk divizije »Sassari«, oko pet bataljona, sa nekoliko art. grupa. Podržavale su akciju bombarderske eskadrile. Od etničkih snaga u estvovalo je »Puk Petar Mrkonjić« — »Zbor iik«, V/b, sti. 657.

¹⁹ 658 Obavještenje komande Osamnaestog korpusa od 25. VII. »Zbornik«, tom V/5, str.

²⁰ Po podacima oko 4600 Talijana i 250 ustaša.

Formiranje II li ke brigade i napad na Udbinu

Formiranje **II li ke brigade** završeno je u avgustu. Uzimaju se različiti datumi formiranja: sredina avgusta, kad je oformljen Štab brigade i okupljena tri bataljona brigade, 19., 20. ili 24. avgust. Međutim, stvarno brigada je definitivno oformljena 27. avgusta 1942. godine, jer je tada i Udarni bataljon, koji se za vrijeme napada na Udbinu nalazio u rejonu škare, ušao u sastav brigade. U sastav brigade ušli su bataljon »Stojan Mati« iz 3. ličkog odreda, »Ognjen Pričak« i »Mi o Radakovi« iz 2. odreda i Udarni bataljon Li ke grupe.

Napad na Udbinu izvršen je uoči 21./22. avgusta. Napad su izvršila tri bataljona **II brigade**: »Stojan Mati«, »Ognjen Pričak« i »Mi o Radakovi«, zatim »Bi o Kesi« iz 3. odreda i 2. bataljon 1. odreda »Velebit«.

U Udbini se po procjeni štaba brigade nalazilo oko 400 ustasa, domobrana, žandara i naoružanih civila. Stvarno stanje neprijatelja bilo je veće: 500 do 600 ljudi.²¹

Napad bataljona podržavala je brdska baterija s tri brdske topa i jednom haubicom i vod tenkova od dva tenka.

Udbina je bila dobro utvrđena. Oko Udbine nalazili su se rovovi, ispred rovova jedan do dva reda bodljikave žice. U rovovima su se nalazili bunkeri, pozadi — utvrđene kuće.

Napad su izvodila etiri bataljona, dok je peti bataljon »Velebit« ostao u rezervi.

Osim Štaba brigade prisustvovali su komandant i zamjenik komandanta Prve operativne zone Hrvatske i Štab Grupe partizanskih odreda za Liku.

U silovitom napadu bataljoni su se probili kroz žicu i upali u rovove na više mjesta. Bataljon »Stojan Mati« ovladao je jednim od najvažnijih položaja Gradinom, crkvom i popovim stanom. Nakon toga se komandant neprijateljske posade ubio. Protivnapadom neprijatelja vraćena je Gradina, što je podiglo moral garnizonu. Zbog slabe veze nije se iskoristio po etni uspjeh. Tenkovi i artiljerija nisu mnogo pomogli u napadu. Napad nije uspio.

Sutradan, 22. avgusta, vršen je pritisak i noć u 22./23. ponovo su naše snage krenule u napad, koji takođe nije uspio. Ustaše su izvršile protunapad i odbacile naše snage.

U borbama na Udbini naši gubici bili su veliki: 104 mrtvi, 151 ranjen.²² To je bio jedan od najvećih neuspjeha likičkih partizana uopće.

U kritičkom osvrtu na napad na Udbinu Štab brigade navodi razloge ovom neuspjehu:

Slaba elastičnost svih štabova i Štaba brigade; pod ovim se razumijejava: nesnalažljivost bataljona »Stojan Mati« poslije zaузimanja Gradine i Štaba brigade da iskoristi taj uspjeh uvo-

²¹ Štab Grupe za Liku od 15. VII — oko 600 (350—400 domobrana, oko 200 ustaša), po izvještaju istog Štaba od 27. VII — 500 ljudi, a po izvještaju od 29. VIII — 500 ljudi.

²² Dva su različita izvještaja o gubicima na Udbini. Prvi od 25. VIII u kome je 95 mrtvih i 167 ranjenih, a u drugom od 12. IX 94 mrtva, 161 ranjen, od kojih su desetica naknadno umrla.

njem rezervnog bataljona. Drugi razlog: slaba veza. Zatim slabosti u povla enju: ve ina žrtava pala je prilikom povla enja, koje je bilo neorganizirano.

Sigurno je da je jedan od razloga neuspjeha i potcjenjivanje neprijatelja. U zapovijesti za napad na Udbinu navodi se da je u gradu bilo manje neprijateljskih vojnika nego što ih je stvarno bilo. Zatim se navodi da je moral neprijatelja slab. Bilo je suprotno od ovoga. Osim toga položaji branitelja bili su odli ni, dobro utvr eni, dominirali su nad položajima napada a; oko Udbine bri san prostor, a uz to je i mjesec ina olakšavala obranu.

Naše snage bile su nadmo nije, ali je zato neprijatelj lakše manevrirao u samom gradu. Krizu, koja je nastala poslije zauzimanja Gradine, naše snage nisu iskoristile, na nju je brže reagirao neprijatelj.

I na kraju, to je bila prva akcija brigade koja se tek nedavno formirala, pa nije imala dovoljno iskustva za ovakvu tešku akciju.

Ali treba re i, da neuspjeh napada na Udbinu nije demoralizirao brigadu. Ona je ve sutradan ponovo krenula u napad i po red ovakvih gubitaka. U narednim akcijama, i sve do kraja rata, ova brigada bila je jedna od najboljih naših jedinica.

9. septembra II udarna brigada napala je i o istila anak i Kosu gdje se nalazilo oko 150 naoružanih neprijateljskih vojnika. Borba nije bila naro ito žestoka, jer su se ustaše povukli.

I i II brigada u zapadnoj Lici

Akcija, koju je vodio Kombinirani odred u zapadnoj Lici u mjesecu julu, nije urodila plodom zbog ofanzive što su je Talijani preduzeli od Gra ca prema Bruvnu. U septembru je planirana nova akcija, ovoga puta s ja im snagama i to: I brigada bez jednog bataljona, II brigada i Kosinjski bataljon.

U rejону Kosinj, Bakovac nalazilo se oko 400 ustaša, domobrana, žandara i naoružanih civila.

Akcijom je rukovodio Operativni štab u sastavu: štabovi I i II brigade, komesar i operativni oficir Prve operativne zone.

Prije upada u zapadnu Liku I i II brigada izvršile su napad na željezni ku prugu od Vrhovina do Peruši a. Napad je uslijedio 15. septembra. Pruga je razrušena na dužini od oko 7 km, zapaljeno je nekoliko stražara pored pruge, pokidane tt linije, razrušena cesta Oto ac—Peruši . Željezni ke stanice nisu mogle biti osvojene zato što su bile vrlo dobro utvr ene. Borbe su vo ene toga dana sa oklopnim vozom iz Vrhovina i idu eg dana sa talijanskim snagama koje su iz Oto ca pritekle u pomo . Neprijateljski gubici oko 150 mrtvih i ve i broj ranjenih. Naši gubici 8 mrtvih i 42 ranjena. Me u poginulima nalazio se i poznati junak, narodni heroj Miloš Rastovi , komandir I ete bataljona »Marko Oreškovi ». Pruga nije radila desetak dana.

21. septembra obje brigade i Kosinjski bataljon napale su neprijatelja u širem rejону Kosinja. Neprijatelj je pružio organiziran otpor našim snagama. Dejstvovao je iznenadno — zasjedama i prepadima. Pod pritiskom ja ih snaga povukao se ka Pazarištu i Oto cu.

Idu i dan manje talijanske snage pokušavaju da prodru ka Kosinju sa pravca Peruši a, a 25. napadaju ja e snage podržavane artiljerijom i avijacijom. Neprijatelj nije uspio da prodre u Kosinj.

U me uvremenu neprijatelj je skoncentrirao oko 500 ustaša i domobrana u rejon G. Pazarišta. I brigada vršila je bezuspješne napade 26. i 27. septembra.

30. IX/1. X izvršen je napad obje brigade. To je bila najžeš a borba s ustaškim banditima u zapadnoj Lici. Neprijatelj je bio potpuno razbijen. Naše snage su ovладale G. Pazarištem. Zaplijenjeno je oko 100 pušaka. Neprijatelj je imao oko 100 mrtvih i zaobljenih. Time je zapadna Lika bila o iš ena od ustaških snaga što je bio i cilj akcije²³.

Uspjeh akcije I i II brigade zabrinuo je talijansku komandu. Ona organizira dijelove dviju divizija, koje kre u u napad iz Krasna i Oto ca ka Kosinju. 3. oktobra Talijani su koncentrirani za napad. 5. X prelaze u napad sa ciljem da okruže naše snage.

5. oktobra I i II brigada doble su zadatak da se povuku iz zapadne Like i prebace na stari oslobo eni teritorij. Na taj na in završena je akcija u zapadnoj Lici.

Ocjenuju i ovu akciju, Glavni štab Hrvatske u izvještaju Vrhovnom štabu navodi: »Zadnjom su operacijom u zapadnoj Lici postignuti znatni uspjesi, ali nam ta operacija nije donijela niti neku ve u koli inu oružja, a niti neke naro ite mogu nosti mobilizacije. Blizina neprijateljskih jakih garnizona sputava mase tog kraja da se otvorenije založe za narodnooslobodila ku borbu, iako su njihove simpatije na našoj strani«²⁴.

»U ovoj borbi istakli su se partizani II brigade; Rašeta Jovo (ranjen), Krneta Milan (poginuo u borbi protiv Talijana na Ljubovu, sije nja 1943. godine kao politi ki delegat voda). Divljak Dušan (poginuo kod Gra aca, 1943. godine u borbi protiv Talijana i etnika), Rašeta Petar, Bala Rade, Rašeta Nikola (nestao u borbi protiv Nijemaca kod Travnika, srpnja 1944. god.), vodnik Medie Jovicia, Rašeta Rade pol. delegat, Opa i Savo (nestao u borbi protiv Nijemaca kod Travnika, srpnja 1944. godine), desetar, Bala Petar (poginuo u borbi protiv Talijana na Mokrom Polju 1943. godine) politi ki komesar ete, Žuni Stevo polit, komesar ete i Stani Rade polit, delegat, svi iz 1. bataljona II brigade. Luki Mom ilo (poginuo u borbi protiv Talijana i etnika kod Gra aca, sije nja 1943. godine), Cui Stevo, Kon ar Geco vodnik, Borjan Petar (poginuo u borbi protiv Talijana i etnika kod Gra aca, sije nja 1943. godine), Zigi Milan, Božani Mi o (poginuo na Sremskom frontu, 1945. godine, kao komandir tenkovskog odjeljenja), Uzelac Jela partizanka, Ognjenovi Branko, Rapaji Vujo komandir, Steti Nikola, Baji Branko vodnik, Vukmirovi Ma o desetar (poginuo), Panjkovi Mile desetar (poginuo), Skokni Nikola, Dozet Raae, Koruga Stevan (poginuo u borbi protiv Talijana kod Gospia, studenog 1943. godine) desetar, Sladi Duka komandir, Draži Petar, Sijan Marko, Funduk Vlajko (poginuo u borbi protiv Talijana i etnika kod Gra aca sije nja 1943. godine kao vodnik 3. voda 1. ete Udarnog bataljona II li ke NOU brigade), Hini Mi o, S'ilar Nikola vodnik, Popovi Nikola desetar (poginuo u borbi protiv Talijana kod Gra aca, sije nja 1943. godine, kao vodnik u 3. eti 4. bataljona II li ke NOU brigade), Bara Vlado i Batinica Dušan komandir ete, svi iz 4. bataljona II brigade. (Iz izvještaja Štaba Prve operativne zone Hrvatske od 6. X 1942. godine Glavnom štabu Hrvatske. Primjedbe u zagradi iz »Zbornika«, »Zbornik«, tom V, knj. 8. str. 54. « »Zbornik«, tom V/8, str. 169.

Formiranje III li ke brigade i njene borbe do stupanja u diviziju

III li ka brigada (IX brigada Hrvatske) formirana je po etkom septembra²⁵ od 2. bataljona 1. li kog NOP odreda »Velebit« i 1. bataljona »Mirko Štuli« 1. odreda (1. i 3. bataljon brigade) i jednog bataljona 3. odreda »Bi o Kesi« (2. bataljon brigade) i bataljona »Krbava« iz 2. odreda (4. bataljon brigade). Komandant brigade bio je Milan Kuprešanin, politi ki komesar Milan Basta.

Brojno stanje brigade oko 800 boraca.

Prva akcija ove brigade bio je napad na ustaško uporište Ribnik prvi dana septembra, u kojoj je ubijeno nekoliko desetina ustaša i Talijana.

Uo i 23/24. septembra brigada je razrušila željezni ku prugu od Ribnika do Lovinca u dužini od oko 2 km.

25. septembra brigada je napala etni ko uporište Radu. Borbe su vo ene protiv Talijana i etnika koji su iz Lovinca i Metka pokušali da priteknu u pomo okruženom uporištu u Raduu. Nakon dvodnevnih borbi Radu je oslobo en. Zarobljen je 101 etnik, 10 ih je poginulo. Talijani su tako e imali gubitaka prilikom intervencije. Istovremeno je razrušena željezni ka pruga na dužini od 6 km²⁶.

3. oktobra brigada je napala ustaško uporište Ribnik i likvidirala ga vješto izvedenim napadom.

Uo i 23/24. oktobra brigada je napala i razbila etni ki puk »Vožd Kara or e« u Gra acu. Ubijeno i zarobljeno oko 150 etnici. Zaplijenjeno oko 100 pušaka. Naši gubici minimalni.

28. X brigada je napala etni ko uporište Vel. Popinu gdje se nalazilo oko 300 etnika, ali ga nije uspjela zauzeti pošto su etnici dobili poja anje uo i samog napada i u toku napada. Pritekli su u pomo Talijani iz Zrmanje i etnici iz Vu ipolja.

Poslije ove akcije brigada se po nare enju Vrhovnog štaba prebacila u rejon Bos. Grahovo, gdje je vršila blokadu etni kog garnizona u sastavu snaga 2. proleterske divizije. Brigada se nalazila na tom sektoru sve do ulaska u sastav 6. divizije.

Borbe I i II brigade u Kordunu i Baniji

Nakon akcije I i II brigade u zapadnoj Lici, Glavni štab je odlu io da ove brigade prebaci u Baniju i da zajedno s banjanskim i kordunaškim snagama vodi ofanzivne operacije. Smatralo se da

²⁵ Kao datum formiranja brigade navodi se naj eš e prva polovina septembra.

²⁶ »Pri opsadi želj. stанице desio se jedan interesantan slu aj. Talijani su na stanicu istakli talijansku zastavu, koja je bila izbljedila, pa u sumraku izgledala bijela. Vodnik bataljona »Krbava« dn'g Isc Bara , misle i la se Talijani i etnici ho e da predaju, ustao je iz svog zaklona, i žurno pošao prema stanicu. Kad je došao sasvim blizu uo io je da se prevario. On se iprk snašao i na zaprepaštenje svih talijanskih i etni kih oficira ušao u stanicu. Odbrana stанице propustila ga je misle i valjda da se došao predati. On je, me utim, pozdratio partizanski i rekao oficirima: — Mi smo vas opkolili jakim snagama i ako se odmah ne penuate bit ete uniiteni. Ja sam došao da vas ljudski oponem da još predajom možete spasiti glave. — Oni su odbili da se predaju, ali su druga Bara a pustili da se slobodno vrati, boje i se valjda za svoje glave, ako se ipak budu morali predati.«

»Zbornik«, tom V, knj. 8, str. 53.

je Banija najpodesnija za takva dejstva, ime bi se pozitivno utjecalo i na razvoj oslobođila kog pokreta u itavoj Hrvatskoj (veza sa Slavonijom, Zagrebom i dr.).

Sredinom oktobra brigade su se prebacile na Kordun. U to vrijeme znatne talijanske snage bile su angažirane za »iš enje« Korduna, što je predstavljalo pripremne operacije za ofanzivna dejstva na žumberak za koji je bio zainteresiran Paveli i Nijemci »jer bi njome bila poboljšana situacija neposredno zapadno od glavnog grada«²⁷.

17. oktobra II brigada s jednim bataljonom IV kordunaške brigade napala je snage 1. brze talijanske divizije kod Poloja, koje su palile i plja kale po Kordunu. Neprijateljska kolona kretala se od Perjasice ka Veljunu. II brigada prebacila se preko rijeke Korane kod Veljuna i Perjasi kog Ponorca. Kod Poloja je došlo do borbe između neprijateljske kolone od 800 konjanika, 7 tenkova, 40 kamiona i nekoliko stotina pješaka i snaga II brigade. Borba je trajala nekoliko sati. U sumrak izvršen je juriš, razvila se ogorčena borba prsa u prsa. Naši borci skakali su na tenkove. Glavno oružje bio je nož. Citava neprijateljska kolona koju je sa injavao puk »Aleksandria« je razbijena²⁸.

Neprijateljski gubici: 159 oficira, podoficira i vojnika bilo je ubijeno, ranjeno ili zarobljeno. Zaplijenjen je među ostalim: 1 tenk, 2 poljska topa, 11 teških i lakih mitraljeza, 120 pušaka i drugog materijala.

Evo što o toj akciji kažu neprijateljski dokumenti Ministarstva domobranstva: »Između 16. i 20. listopada vršile su talijanske snage sastava oko 1. divizije akcije iš enja između rijeke Korane i Mrežnice. Prešavši rejon Mrežnice kod Generalskog Stola zauzeli su mjesto Perjasicu bez otpora, iš enje su produžili kretanje i se bez borbenog rasporeda. U klancu kod Poloja napadnuti su jakom strojnim kom vratom te je razbijeno, odnosno uništeno oko 5 konjnih eskadrона. Broj mrtvih cijeni se na oko 150—200, a ranjenih oko 300 Talijana. Sa postaje Karlovac otišao je 19. X o. g. do podne jedan transport ranjenika (preko Rijeke), a 21. X no u drugi transport od oko 20 vagona isto za Rijeku. Tom prilikom kod Poloja pala je partizanima u ruke jedna topnička bitnica²⁹, mnoštvo oružja, streljiva, opreme i konja. Ranjeni general Mazza navodno je umro«.³⁰

²⁷ Izvještaj Roa'te, komandanta oružanih snaga »Slavonija-Dalmacija« od 27. X 1942. godine. »Zbornik«, V/8, str. 462.

²⁸ »U ovim borbama naročito su se istakli drugovi Ci a Bogdan (umro 1943. godine od zadobijenih rana) iz IV brigade, slijedi i drugovi iz II brigade: Bude Karan, Nikola Bijelohaba, koji su jurišali na tenkove i oba poginuli, zatim drugovi oko Kosanovića, Gavre Milia, Stevo Domazet, Eror Stojan, Jari Milan, Basta Dušan, Prija Mile, Majstorović Milan, Duri Dušan, Knežević Bude, Opa i Đmićar, Prijanović Ilija i drugarica Jovanka Gribi — svi iz 3. bataljona »Mi o Radaković«. Iz 1. bataljona »Stojan Matić« istakli su se svojom borbenošću Tišma Dane, Mrda Miloš, uki Dušan, Ajdušković Jandre, uki Iso, Mrda Pero i drugarica Saša Saja i Saša Mika. Svi pomenuti drugovi i drugarice skakali su na tenkove i nemilosrdno trebili fašisti ke bandite«.

(Iz izvještaja Štaba Prve operativne zone Hrvatske od 4. XI 1942. godine Glavnog štabu Hrvatske). »Zbornik«, tom V, knj. 9, str. 43.

²⁹ Baterija.

³⁰ »Zbornik«, V/8, str. 511.

Nakon akcije Talijani su preduzeli žestoke represalije: »Sva naselja u zoni, s obzirom na potpuno sau esništvo stanovništva sa partizanima i na unakažavanje naših mrtvih³¹, na koje se naišlo, a što su potvrdili naši vojnici koji su uspjeli da pobegnu, sravnjena su sa zemljom, a stoka koje je bilo u znatnoj mjeri, zaplijenjena je.« Na taj način Talijani su se svetili za poraz kod Poljova!

Uoči 22/23. X I brigada je u sastavu grupe brigada (I i V kordonuške, VII i VIII banjuske brigade) napala na Glinu. Nakon žestokih borbi, koje su trajale itavu noć, napad nije uspio.

23/24. X II brigada napala je ustaško uporište Tušilovi na Kordunu³². IV kordonuška brigada osiguravala je ovu akciju od Karlovca. Neprijateljska posada od preko 400 ustaša, žandara i domobrana mahom je zarobljena, i to: 60 ustaša, 40 žandara, 322 domobrana, 2 domobranska oficira, 1 ljeđnik, 2 ustaška zastavnika. Zaplijenjeno je oko 350 pušaka, 4 teška mitraljeza, 11 puško-mitraljeza, 1 mali baca, 2 topa 75 mm itd.

Ove dvije akcije, izvedene u vrlo kratkom razmaku jedna za drugom, spadaju me u najuspjelije akcije II linije brigade i vjerojatno me u najuspjelije akcije jedne brigade u našem oslobođenju kom ratu.

Nakon ovih akcija I i II brigada vraćaju se ka Lici i po etkom novembra u estvuju u poznatoj Bihačkoj operaciji.

³¹ Ne radi se ni o kakvom »unakažavanju», već o posljedicama borbe prsa u prsa, gdje su noži i bomba bili glavno oružje partizana.

³² »U borbi su se naročito istakli drugovi iz II brigade: komandir 3. ete 1. bata, drug Bude Ratković i komesar iste ete drug Petar Para (poginuo u borbi protiv Talijana na Mokrom Polju 1943. godine), zatim vodnik iz te ete drug Prtina Dane. Iz 2. bataljona drugovi Dušan Kendić, Branko Sužuković (poginuo u borbi protiv Nijemaca i ustaša kod Ljubova 1944. godine kao operativni oficir bataljona »Ognjen Priča«), Serdar Stojan (umro od rana zadobivenih u borbi kod Drežnik-Grada 1944. godine), Vajica Zakan, Đmitar Rapajić, Lovrić Mićo i Peko Rapaić. Iz 3. bataljona komandir 2. ete drug Suput Ilija i komesar iste ete drug Tepavac Ilija, zatim vodnik Hrnjak Milan, vođa bombaškog odjeljenja drug Bjelobaba Mićo (poginuo u borbi kod Travnika 1943. g. kao komandir 2. ete 3. bataljona II linije NOVU brigade), i partizani Mirko Milošević, Smiljanin Tanasija (umro 1947. godine) komandir, Basta Dušan, uki Dušan, Mastelica Dušan, Cvijanović Ilija, Priča Mile zamijeniti politi kog komesara ete, drugarica Bjelobaba Milica, drug Divjak Bude komandir, Turkalj Josip vodnik, Bosni Jovo vodnik, Stojanović Dušan desetar, Tepavac Dane, eri Dušan, Bun i Dane i Radaković Ilija. Svi ovi drugovi bili su u bombaškom odjeljenju. Drug Bjelobaba Mićo vođa bombaškog odjeljenja jurišao je na bunker tri puta sa svojim bombašima i nije se htio okaniti, dokle god ga nije konačno zauzeo. Iz 4. bataljona drug Rapajić Vujo komandir, Borjan Petar (poginuo u borbi protiv Talijana i etnike kod Gračaca, 15. siječnja 1943. godine) desetar, Končar Jela (poginula 1943. godine) drugarica partizanka, Zigi Milan, Božanić Mićo (poginuo je na Sremskom frontu 1945. godine kao komandir tenkovskog odjeljenja). Specijalni Stipe (poginuo u borbi protiv Talijana i etnike kod Gračaca, siječnja 1943. godine), Cuići Dane komesar ete, Keča Mićo (poginuo u borbi protiv ustaša prilikom napada na Slunj, studenog 1942. godine kao komandir voda), Klašnja Ilija (poginuo u borbi protiv ustaša kod Lovinca, prosinca 1942. godine kao komandir voda), Ognjenović Branko, Dožet Dušan, Koruga Stevo (poginuo u borbi protiv Talijana kod Gospića, studenog 1943. godine), Koruga Dušan, Stetić Nikola, Vlaisavljević Nikola, Dožet Milan, Dožet Rade, Milošević Milan, Cuić Bogdan (poginuo u borbi protiv Nijemaca kod Radinaca u Sremu 1945. godine kao politički komesar bataljona), Marinković Stevo, Vojvodić Dane, Majstorović Dane (narodni heroj, poginuo na Sutjesci 1944. godine), Lukić Momčilo (poginuo u borbi protiv Talijana i etnike kod Gračaca siječnja 1943. god. kao desetar), Vojvodić Pejo, Dmitrašinović Vajo, Eror Petar i Leka Stevo. (»Zbornik«, tom V, knj. 9, str. 44, 45).

I i II brigada u Biha koj operaciji

U Biha koj operaciji, u kojoj su bile koncentrirane do tada najveće partizanske snage, u estovale su i II i I brigada. II brigada napada uporišta na spoljnjoj odbrani Biha a: Li ko Petrovo Selo, Željavu i Badljevac, a I brigada — zajedno s II brigadom — u kasnijim dejstvima ka Slunju.

3. XI II brigada napala je neprijateljska uporišta Li ko Petrovo Selo, Željavu i Badljevac ja ine oko 300 ljudi. Borbe su bile naro ito uporne u Li kom Petrovom Selu. Neprijatelj je potpuno razbijen, a neprijateljska uporišta zauzeta. Gubici neprijatelja oko 180 mrtvih i zarobljenih. Naši gubici 6 mrtvih i 28 ranjenih. Zaplijenjen 1 pt top, 6 mitraljeza, 70 pušaka i drugi materijal.

Za ovo vrijeme I brigada je bez borbe zauzela Vaganac i nadirala ka Drežnik-Gradu.

Nakon uspješno izvršene akcije na Li ko Petrovo Selo I i II brigada produžile su napad prema Slunju. Neprijateljske posade u Vagancu, Drežnik-Gradu i Rakovici u ja ini od 400 ljudi pobjegle su prema Slunju. No u 6/7. XI I i II brigada, oja ane baterijom topova (2 topa) i jednim tenkom, napale su Slunj³³. U Slunju se nalazio jedan ustaški bataljon i posade koje su se povukle iz Vaganca, Drežnik-Grada i Rakovice u ukupnoj ja ini oko 1500 ljudi. Napad nije bio dobro organiziran, snage nedovoljno povezane. Kako su neke jedinice zakasnile, mijenjali su se sektori napada uo i same borbe. Osim toga kiša i nevrijeme, neprekidne borbe i marševi prije napada iscrpli su snage brigade, pa zbog svega toga napad nije uspio.

Naše snage imale su 13 mrtvih i 61 ranjenog. Ustaše su imale 60 mrtvih i ranjenih.

14. novembra I i II brigada zajedno sa VIII banijskom brigadom ponovo su napale Slunj. Nakon 2 i po sata borbe neprijatelj

³³ »U ovoj borbi naro ito su se istakli drugovi iz 4. bataljona, tj. Ilija Klašnja (ponuo u borbi protiv Talijana i ustaša kod Lovinca, prosinca 1942 godine) vodni delegat f voda 1. ete, Miri Dmitar, Rapaji Stevo, uji Stevo, Vlaisavljević Mi a, svi su ovi gore pomenuti bili puškomhraljesci, a za vrijeme neprijateljskog juriša ostali su na svojim mjestima tuku i neprijatelja sve dok im se nije naredilo da se moraju povući. Milanko Mihojilović zamjenik komandira I ete za vrijeme najja eg neprijateljskog juriša izvukao je jednog mrtvog druga ispred neprijatelja, iako su ga ostali drugovi bili ostavili. Pri a Filip sukobio se sa ustašom, oteo mu pušku i ubio ga. Rade Dozet i Kratica Marko hrabro su se držali za vrijeme neprijateljskog juriša i prelazili u protivnapad. U protivnapadu drug Kratica je poginuo. Povrh svih gore pomenutih najviše se istakao Steti Nikola, kao nišandžija na puškomitraljezu, bez posluge uprtio je na le a pun ranac municije, ostao na položaju sam, dok se sva druga eta nije povukla do određenog mjesta i nanosio neprijatelju jake udarce, koji su jurišali na prvu etu, a zatim po nare enju povukao se u sastav ete. Imenovan steti ovakav je za vrijeme svake akcije. Dozet ukidan vodni delegat, Skokni Nikola, Mato Gavrić bivši domobran koji se predao u Vagancu, hrabro su se držali za vrijeme neprijateljskog juriša i Pajo Vlatković.«

(Iz izvještaja Štaba II brigade od 9. XI 1942. god. štabu I operativne zone Hrvatske).

»Borci koji su se istakli u ovoj borbi, a koje treba pohvaliti su zamjenik komandira Petar Dubaji, Milan ilas, partizan, Bolta Bogdan, Draža Mirko partizani svi iz 1. bataljona.

Kao cjelina u ovoj borbi naro ito se istakla 3. eta 1. bataljona »Marko Orešković.«

(Iz izvještaja Štaba I brigade od 8. XI 1942. god. Štabu I operativne zone Hrvatske).

»Zbornik«, tom V, knj. 9, str. 84, 91.

se povukao prema Karlovcu. Snage IV kordunaške brigade, koje su mu trebale presje i odstupnicu ka Karlovcu, nisu stigle na vrijeme.³⁴

Naše brigade nastavile su gonjenje prema Karlovcu. Na tom zadatku zateklo ih je i formiranje divizije.

Borbe li kih odreda

Nakon formiranja brigade na teritoriji Like ostala su dva odreda. 4. li ki odred formiran u prvoj polovini septembra od bataljona »Božidar Adžija« i Kosinjskog bataljona »Matija Gubec« formiranog od Kosinjske ete, Peruši ke ete i boraca iz Leš a. Komandant odreda Milan Babić, komesar Srđan Brujić; Li ki odred (naziva se i 1. ili 3. odred) formiran je od snaga koje su ostale u Lici nakon formiranja brigada. Sa injavačima su ga Gospic, Gračački, Korenički bataljon i Udbinska eta. Komandant odreda Jovo Dragosavac, komesar Stevo Maodus.

4. odred vršio je akcije na teritoriji Peruši kog i oto kog kotara. Naročito je bio aktivan na željezni koj pruzi Gospic — Plaški. U oktobru je odred zajedno sa I i II brigadom u estvovao u borbama u zapadnoj Lici. 17. oktobra organizirao je zasjedu na Janji i tu nanio gubitke talijanskoj koloni koja je naišla od Otočca. 21. oktobra srušio je prugu između Javornika i L. Jasenice. Tu je došekao jedan talijanski vojni vlak i nanio mu velike gubitke. 5. XI napao je ustašku posadu u Sokolovi i kod Peruši a i posadu u Lešu. Prve je razoružao, a druge nije uspio.

Li ki odred vodio je borbe na teritoriji Gospic kog, Gračačkog, Koreničkog, Udbinskog i donjolapa kog kotara. Osnovni mu je zadatak bio da štiti slobodnu teritoriju. Odred je 12. i 19. X vodio borbe protiv ustaša, koji su vršili ispad iz Udbine da pljačkuju i pale sela slobodne teritorije. Odred je vršio diverzije na željezni koj pruzi Gospic — Gračac, postavljao zasjede i vršio manje napade na ustaške i etničke grupe.

Iako akcije ovih odreda nisu vojnički mnogo značile, oni su odigrali značajnu ulogu, jer su poslije odlaska brigade, predstavljali najjaču oružanu snagu, koja je branila narod od okupatorskih, ustaških i etničkih zločina. Oni su istovremeno bili zaštita narodne vlasti, partijskih organizacija i drugih vojnopolazdinskih ustanova, pa su tako posredno onemogućili utjecaj neprijateljske propagande na narod Like.

³⁴ »U borbama su se naročito istakli pojedinci no drugovi Cubrilo Milan partizan 2. ete 1. bataljona, Marić i Dušan (poginuo u borbi protiv Nijemaca u Rijeci 1945. godine kao zamjenik komesara (bataljona), desetar 2. ete 1. bataljona, Šurčević Nikola vodnik delegat 1. ete 1. bataljona, Filipović Grujica (poginuo u borbi protiv Talijana na Radićevoj u prosincu 1942. godine kao zamjenik komandira 3. ete 1. bataljona) vodnik 2. voda 3. ete 1. bataljona, Cvijanović urođeni vodnik 1. ete 3. bataljona.

Kao cjelina u ovoj akciji istaklo se je sve komandno osoblje sa 1. i 3. bataljonom koji su držeći svoje jedinice energično vojnički umješčeno u i pravilnom podjelom vatre zbrunili neprijatelja i za kratko vrijeme uspješno protjerati neprijatelja sa utvrđenih mesta i za kratko vrijeme upasti u centar grada.«

(Iz izvještaja Štaba I brigade od 16. XI 1942. godine Operativnom Stabu »Slunj«).
»Zbornik«, tom V, knj. 9, str. 169.

u daljem ja anju ovih organizacija. Može se reći, da je slobodna teritorija Like, iako potpuno popaljena i porušena, bila logor oslobođila kog pokreta, u kome je svaki lani — od djeteta do starca — radio sve što je mogao samo da bi pomogao svojoj vojsci i tako pridonio borbi protiv neprijatelja.

Štampa je odigrala tako er veliku ulogu u razvijanju i širenju oslobođila kog pokreta. Štab grupe izdavao je »Li ki partizani« i »Partizanski vjesnik«. A štabovi odreda izdavali su opet svoje listove »Partizanska zvijezda«, »Velebit«, »Li ki partizan« i dr. Zatim »Narodna Borba« organ NOF, i »Žena u borbi« i dr.

Glumci Zagreba kog kazališta³⁹, koji su se prebacili u Liku u aprilu, održali su turneju po itavoj Lici. Organizirali su dva gluma ka te aja, a od ljudstva s tih te ajeva kasnije su formirane dvije gluma ke ekipe. Jedna od tih ekipa kasnije je ušla u sastav 6. divizije.

Zaključak

Period — o kome je ovdje riječ — bio je najteži u našem narodnooslobodila kom ratu. On je za Liku bio naročito težak, jer je ona bila jedna od žarišta revolucije, jedan od onih krajeva Jugoslavije, gdje je oslobođila ki pokret bio najaktivniji, gdje je narod gotovo listom bio uz taj pokret, pa je okupator poduzimao najsurovije mjere da taj pokret uništi. Gotovo sva Like pretvorena je u zgarište, pale su ogromne žrtve, ali je narod na kraju triumfirao: stvorio je svoju vlast, svoju vojsku, bio je gospodar u svojoj kući.

Oslobođila ki pokret u Lici — od svog po etka pa do formiranja divizije — imao je svoje padove i uspone, svoje uspjehe i krize. Ali u cjelini uzevši, taj pokret razvijao se stalnom uzlaznom linijom. Ono, što karakterizira itav oslobođila ki rat, reljefno se očrtavalo u Lici: postepenost, skladnost, zakonomjernost pokreta. Sve organizacione mjere išle su uporedo sa promjenom uslova i podizanjem svijesti revolucionarnih snaga. Najprije »logori«, partizanske grupe, zatim vodovi, ete, pa bataljoni, najprije teritorijalni, zatim pokretni i udarni, na kraju partizanski odredi s dva i više bataljona, i brigade. Sve je to išlo u korak sa ja anjem pokreta, pove anjem broja partizana, pove anjem naoružanja i razvijanjem sposobnosti rukovodećeg kadra. Paralelno s vojnom organizacijom ja ali su i organi narodne vlasti, koji su se tako er razvijali postepeno: od organa za pomoći vojsci do izabranih predstavnika naroda, koji su predstavljali istinsku narodnu vlast. U svom po etku oslobođila ki pokret u Lici imao je svoje specifičnosti po kojima se bitno razlikovao od ostalih krajeva Hrvatske. Međutim, on već poslije nekoliko mjeseci nosi ista obilježja, kao i u ostalim najbližim krajevima Hrvatske (Kordun, Banija, Gorski kotar). Već pri koncu 1941. godine Glavni štab Hrvatske rukovodi vrsto i ovim pokretom, tako da on po organizacionim formama, parti-

zanskoj taktici i drugim karakteristikama ima obilježja zajedničke oslobodila kom pokretu u onim krajevima Jugoslavije, gdje je taj pokret bio razvijeniji, ja i i masovniji. Direktive druga Tita, koje je prenosio Glavni štab Hrvatske, odrazile su se neposredno i na pokret u Lici, po ev od pogrešnog naziva partizana u po etku ustanka (»gerilac«), pa do organizacije vojske, težišta borbenih dejstava u pojedinim periodima i u svim drugim pitanjima.

Na kraju valja podvu i da za uspjeh pokreta u Lici, kao i u ostalim krajevima Jugoslavije, glavna zasluga pripada Komunističkoj partiji, Okružnom komitetu KP za Liku, radu Partije prije rata, a naročito u teškim danima okupacije i rata.

UPAD »KRNTIJAŠA« U JEZERANE

Milan Že Žej

Na dugom ratnom putu što sam ga prešao s drugovima, komanduju i različitim jedinicama i osvajaju i neprijateljeve položaje — od Srbskog klanca do Zemuna — doživio sam mnogo trenutaka kojih se esto prise am. No siguran sam da su dve no i i jedan dan, koje sam proveo s dvadeset i sedam »Krantijaša« usred Jezerana, u proleće 1942. godine, onaj trenutak kojem se u mislima najradije i najviše e vra am. Pa i ovom prilikom, kad ratnici ispisuju se anja na borce i borbe 6. divizije, ose am priyatnu obavezu — pred junacima ovog po svemu izuzetnog događaja i pred mlađim itaocima — da kao ovidac — bar ovlaš zabeležim i sačuvam od zaborava primere junaštva, preduzimljivosti, samoodričanja i odgovornosti pred Partijom ovih ljudi kojima sam u toj akciji komandovao.

1. i 2. eta bataljona »Marko Orešković« dosta dobro naoružane i sastavljenе od hrabrih i pouzdanih boraca dobine su zadatak da iz rejona sela Trnavac izvrše marš preko Rudopolja, Žute Lokve, pored okupiranog Brinja i izbiju u sela Vodote, Tuževi, Škaljici (širi rejon oslobođene Drežnice) gde će se staviti pod komandu Glavnog štaba Hrvatske. Komandirima eta — Danicu Damjanoviću i meni — samo toliko je bilo poznato. Borcima još i manje. Ali smo predose ali da nam predstoji važan zadatak i tome smo se radovali. Taj marš od stotinjak kilometara, pod punom opremom i prilično usiljen, uz to izveden gotovo na celoj dužini po bespuću, borci su lako podneli i u okolini Drežnice stigli smo u najboljem redu, spremni da odmah prihvativimo i najteži zadatak.

Tu smo zatekli komandanta Glavnog štaba Ivu Rukavinu, komandanta zone Veljka Kovačevića a. komesara zone Ivu Vejvodu, zatim druga Josipa Čeruća, Savu Vukelića i velik broj istaknutih vojnih i političkih rukovodilaca Gorskog kotara. I dok su se borci odmarali pošli smo na izvještanje položaja oko Jezerana i utana izvanje zadatka u osvajanju ovog mesta kojeg je, — po zamisli dru-

gova i prethodnom dogovoru, — trebalo da na malo udan na inzauzmu naše dve ete i dva bataljona primorsko-goranskih jedinica. Položaj mesta, njegovu okolinu, prilaze, raspored ulica i branjenih objekata — sve smo to vrlo pažljivo proučavali i još podrobniye me usobno delili zadatke. Dobro sam upamlio brdo, visoko 521 metar, sa kojeg smo osmatrali Jezerane, jedva na kilometar i kao na dlanu. Zahvaljujući toj okolnosti nas dvadeset i sedmorica izvukli smo žive glave iz okršaja koji nam je predstojao.

Dobio sam zadatak da odaberem tridesetak ljudi, da ih pripremim za upad u grad, da se naredne noći s njima neopaženo ušuljam u centar grada, provalim u crkvu, stupim u vezu s ustaškim komandantom mesta, koji će nam zatim, navodno, predati garnizon bez borbe.

O vodi u, koji je trebao da nas provede između u bunkera, drugarici Ljubici Gerovac¹ već sam uočio da odlično poznaje mesto i prilike u mestu, kao i da ima sigurne podatke o rasporedu ustaških bunkera, straža i utvrđenih zgrada. S te strane, dakle, nije bilo mesta sumnji. S druge strane, dobro sam poznavao borce svoje ete, a kako su u ovakvim prilikama svi, bez izuzetka, bili dobrovoljci, odlučio sam se da odbrojim s reda 32 oveka, me u kojima su bili: komesar ete Milorad Mišević i komandiri vodova Miloš Rastović i Dušan Batinica. Pripreme boraca za napad bile su vrlo kratke i sadržajne — od podešavanja opreme da ne zvečka — do upoznavanja s rasporedom objekata: crkve, popove kuće, škole, opštinske zgrade.

Utana ili smo položaj jedinica koje će na različitim mestima i tačno u ugovorenog vremena navaliti na spoljnu odbranu, zatim linije susreta ubačene jedinice i napada, znakove raspoznavanja. Sećam se i danas tih znakova: mi smo bili »motor« a naše snage spolja »Moskva«. Razumljivo je što smo predvideli i mogunost da komandant garnizona ne postupi po pogodbi, kao i slučaj da mi budemo otkriveni u toku provlačenja, da spoljna odbrana ne popusti pred napadom.

Iz okoline Drežnice krenuli smo oko ponoći — po planu je trebalo da budemo u crkvi u 2,30, da bi opšti napad počeo polaziti kasnije. Svaki borac znao je svoj zadatak: mesto u borbenom rasporedu, a naročito oni, koji su nosili sekire, uskije, mace — što nam je trebalo olakšati, da što pre razbijemo vrata i prozore i upadnemo u crkvu. Išli smo u koloni po jedan, u najvećoj tišini. Borci su nastojali, onako umorni od naporna pešačenja, da kaže i tiše dišu, da suhi list ne nagaze; oni koji su bili prehladeni zatvarali su ustaškom tkaninom, jer su znali: onaj koji se nakašlje, ako i ne otkrije kolonu ispred bunkera, osudiće sebe na povratak u jedinicu, što ni u ovoj situaciji, vrlo neizvesnoj i rizičnoj, nikako nije priželjkivao. U to sam se osvedio i na osnovu njihova držanja. Bili su to sve borci provereni u borbama na Srpskom klanču i u drugim teškim trenucima, puni ponosa na onu bližu odrednicu »Krvnici« i svesni važnosti ovog zadatka.

¹ Ljubica Mileta Gerovac, studentica iz Jezerana, član Srestog komiteta KPH za srez Brinje.

Prolazili smo i na desetak koraka od bunkera provla e i se od ku e do ku e, pored ograda, kroz dvorišta. U jednom trenutku odlu ili smo se da skinemo obu u i da se preko krova jedne ku e prebacimo na drugu stranu ulice. Osvedo ili smo se, da je Ljubica Gerovac odli no poznavala mesto i njena je zasluga što smo bez pucnja, neprime eni i petnaestak minuta pre vremena stigli pred crkvena vrata. Istina, neprijatelj je celo vreme pripucavao i bacao rakete, ali on je to inio svake no i i više da i od sebe otera strah.

Znali smo ta an raspored neprijatelja u crkvi: na zvoniku — teški mitraljez; na prozorima — dva puškomitraljeza. Shodno tome i ja sam rasporedio grupu da štiti vodnika Miloša Rastovi a, desetara Branka Pe anca i borce Ljudu Mandi a i Dušana Grubiši a, dok razbijaju vrata.

Me utim ekalo nas je i ne malo iznena enje; ispalo je da je trebalo razbijati teška hrastova vrata, zamandaljena podebelom gvozdenom polugom, što je bio težak posao, a uz to potrajanje bar pet minuta — za one prilike vrlo, vrlo dugo. Ja sam udarao macolom u polugu i komandovaao »oruk«, a ose ao sam da bi borci zubima grizli šarke samo da što pre upadnemo unutra. I siguran sam da je svako u sebi onda ose ao dvostruku snagu. Zbog toga su, valjda, i popustila vrata. Onima unutra, još bunovnim, neorientisanim o pravoj situaciji, nazvali smo »dobro ve e« svežnjevima bombi. Ono i njihove bombe su po ele da se kotrlaju niz stepenice i po porti, ali se svaki borac unapred bio upoznao sa rasporedom stepeništa, niša, stubova, pa smo se vrlo brzo i bez ikakvih povreda dokopali svojih mesta. Pri svetlosti baterijskih lampi izbrojali smo i plen: jedan puškomitraljez bez cevi, nekoliko pušaka, dosta municije i ru nih bombi. Pronašli smo i leševe trojice ustaša. Kako je otpor neprijatelja bio relativno slab, prepostavili smo da su pobegli kroz otvoreni prozor prema severoistoku, ali smo se kasnije uverili da ta pretpostavka nije ta na. Pre e biti da podaci, s kojima smo raspolagali, o ja ini neprijatelja nisu bili verodostojni, ili se situacija preko no i izmenila. No bilo kako bilo, znali smo da je neprijatelj u mestu vrlo jak, da nam predstoje teške borbe u okruženju, ako ustaški komandant mesta ne ispuni svoje obe anje. Pa sam na zvonik povremeno slao puškomitraljez i s njim radnika i hrabrog borca Ljudu Mandi a, kojem je, povremeno tako e, priskakao sigurni strelac Ilija Batinica, koga smo zvali Sicman. Ostale sam rasporedio tako da mogu osmatrati svaki prilaz crkvi i posebno da motre ho e li se pojavit ustaški komandant. U me uvremenu je Ljubica krenula nazad: da izvesti druge o našem uspehu i da obavi druge zadatke, unapred planirane u izvjenju ove akcije. Kako se Ljubica nije u odre eno vreme pojavila na ugovorenom mestu i ispred druge jedinice koju je trebalo da provede sigurnim putem do centra grada, jer je i ta jedinica eka la vodi a i zakasnila, zakasnile su i ostale jedinice s napadom. Mi smo ekali, ekali, pa smo se dogovorili: radi emo sve po planu.

Oko nas uli su se pucnji, rafali su zasipali povremeno i crkvu, ali smo nekako verovali da neprijatelj ne zna ništa o našem upadu, kako je stvarno i bilo. O ekuju i da se ustaški komandant pojavi iz neke od okolnih utvr enih zgrada, zaklju ili smo — po

ja ini vatre, po dovikivanju, po pozivanju na juriš — da su naše snage sa svih strana preuzele napad na mesto. Jasno smo uli borce kako se dozivaju, traže bombe, komanduju. Rastojanje izme u nas i njih negde je bilo ak i ispod 500 metara i pokušavali smo glasom i znacima raspoznavanja da stupimo u vezu. Me utim, oni nas nisu uli i, kako smo se kasnije uverili, nisu ni znali jesmo li ušli u mesto i dokle smo stigli. Uzalud smo istr avali na vrh zvonika, izvijali tela do pojasa, vikali koliko nas je grlo nosilo: »Ovde 'motor'... 'Motor' na svom mestu ... 'Moskva' 'Moskva'...«. Odgovori su bili rafali: ko zna, u ovoj no i, iji i kome namenjeni. Mnogi znaci su nas upozoravali, da se neprijatelj sre uje, da mu stižu poja anja i da naši ne e prodreti. Suo eni sa takvom situacijom i pokušavaju i po svaku cenu da uspostavimo vezu sa drugovima spolja, svirali smo ak i u orgulje — ne bi li nas uli. Kad sam ispred zore, valjda i po deseti put, istr ao uz stepenice da vidim jesu li živi naši drugovi i da osmotrim razvoj situacije, našao sam na vrhu zvonika Dušana Grubiša, a, pomo nika nišandžije minobaca a, presami enog preko svog oružja: rafal ga je presekao. Njegova smrt nam je u ovom trenutku teško pala i ostavila mu an utisak na borce suo ene sa smrtnom opasnoš u. U stvari naša grupa je sada, pred zorou, bila ve svedena na 28 boraca — u toku no i sam poslao dva kurira (Dušana Ra enovi a i Jovu Dubaji a) u dva maha da bi uspostavili vezu sa napada im, a kad se nisu vratili poslao sam i komesara ete Miš evi a, no ni on se nikako nije mogao vratiti.

Kad se razdanilo, situacija je bila ovakva: nismo uspeli ni jednu zgradu da zauzmemo osim crkve; naše snage koje su napadale spolja povukle su se; neprijatelj je dovukao jaka poja anja iz obližnjih garnizona. Sad sam razmišljao: da li da donesem odluku da se što pre probijemo, ili da se odavde branimo i sa ekamo narednu no i razvoj situacije. Ovo drugo rešenje bilo mi je realnije: taj upad u okupirano mesto ve je bio veliki uspeh, velika šansa koju nisam smeо brzopletom odlukom upropastiti, a tu je još bilo dosta municije, pouzdani borce od kojih je — verovao sam onda a verujem i danas — svaki mogao komandovati etom, dalje tvrda zgrada, a i realna pretpostavka da e naši bar idu e no i krenuti u napad. Dok sam govorio borcima, okupljenim oko mene, itao sam im sa lica odlu nost, poverenje. Sigurno je da su takvi bili u veini. I siguran sam, da je samo u svoje ime i podstaknut posve ljudskim, shvatljivim motivima, a pre svega nagonom za samoodržanjem, istupio Luka Bubalo, nišandžija na našem minobaca u od 60 mm. Gledaju i iz svog oru a kolone ustaša koje su pristizale u Jezerane od pravca Brinja, od Stajnice, od Ogulina, a znaju i da su naši pred silom ustuknuli, odjednom je ustao, prišao mi pred svima i odlu no rekao gledaju i mi pravo u o i:

— Druže komandante, verujem u tebe kao starešinu i oveka, volim te kao ro enog oca, ali ne vidim spasa — ni sebi ni ikome; zakleo sam se da se neprijatelju ne u živ predati, a sad su mi stavili nož pod grlo oni koji su mi sve živo poklali i želim da im se još svetim ... Dan je, hrane nema, neizvesnost je velika, smrt vreba.

— Ja odgovaram za vaše živote i siguran sam da im neemo pasti šaka. Uostalom ko ne veruje neka sam odlu i, ali situacija je teška i sigurno e, probijaju i se sam, stradati, a u društvu emo se lakše probiti. Drugovi spolja i Partija misle na nas.

Izgovarao sam re i, nastoje i da borcima ne dam povoda da ma i za trenutak posumnjaju u ono što sam im govorio i u šta sam verovao.

— Znam, verujem vam, ali...

Osetio sam da je to kriti an trenutak. I odlu io sam se — za pesmu. Zapevali smo, siguran sam, snažnije nego ikada i ranije i kasnije:

»Oj ustaše ja ena vam majka
plati ete Oreškovi Marka;
Druže Marko neka ti je slava
za tebe e dosta pasti glava.«

Dok su svi borci, pa ak i oni koji su sa prozora osmatrali i povremeno otvarali vatru, pevali iz punih grudi Luka je, nose i minobaca, prešao preko porte, dohvatio se crkvenog dvorišta, vešto presko io zidanu ogradu, pregazio poto i Jarugu. Drugovi sa prozora su mu pokazivali kuda da se kre e, da bi izbegao vatru. I da ih je poslušao, da je išao malo više levo, verujem da bi pretrao i onu istinu i umakao izme u ku a, pa bi, možda, i uspeo da iza e iz mesta. Ovako — tek je zakora io na istinu sasekao ga je rafal. Lepo smo videli kad je pao i makar da smo u onom trenutku svi osu ivali njegov postupak, ose ali smo se vrlo potištenim. Sada nas je ve bilo 27 i nekako sam se pobojao da e to biti povod da drugovi razmišljaju što nas sve eka u danu koji nam je predstojao.

Nekako oko osam asova ugledasmo visoku, nao itu, mladu ženu kako prilazi kroz kišu kuršuma vratima crkve. Razmišljao sam ko bi to mogao biti i odlu io sam: za svaki slu aj da ja i trojica boraca okrenemo petokrake na trorogoj kapi na zatiljak. Lukavstvo je upalilo: ona je dolazila u ime satnika.

— Gospodo ustaše, banda navaljuje i satnik me je poslao da vam prenesem nare enje da se hrabro držite i da ne napustite crkvu, jer poja anje stiže.

— Gospodi na, vi ste vrlo smeli kad ovako slobodno prolazite preko brisanog prostora, ali nas udi emu te satnikove sumnje u našu odlu nost i odanost poglavniku. Samo vi po ite i recite satniku da nam pošalje što više poja anja i to ovuda ...

Ta no sam joj pokazao kojim smerom da po e — jer sam želeo da živa stigne satniku, i iz kojeg pravca da mi satnik uputi poja anje, da bismo ga do ekali.

Posle kra eg vremena i ta no kako sam joj odredio krenulo je k nama stotinjak ustaša. Svaki borac prilegao je na svom mestu, uzeo ponekog na nišan i ekao moju komandu. Kad su prišli na tridesetak metara, komandovao sam borcima da bace bombe i otvore vatru. Mrtvih i ranjenih nije bio mali broj, a preživeli su polegali na zemlju, nemaju i vremena ni da se na ude ovom obrtu. Ube eni da je u pitanju nesporazum, po eli su da nas psuju, uve-

ravaju i nas da su oni naši. Kad su se malo sredili i krenuli ponovo ka crkvi — raspalili smo još jedanput. Opet su psovali, ali ubejeni da nije trenutak za rešavanje nesporazuma — pokupili su ranjenike i vratili se.

Nakon dva sata ponovo su pokušali da nas »oja aju«. I opet smo im priredili dobrodošlicu.

— Pa dokle ete tu i svoje, ustaše, majku vam oravu — vikali su u besu.

— Pa mi vas i ekamo, bando ustaška, ovde su »Krntijaši«. Zapevamo — još snažnije.

Tek sad su došli k sebi: shvatili su ko drži crkvu. I po eli su da nam pripremaju i stežu om u. Ali smo se i mi ohrabrili: podešli sam jedinicu na grupe po tri do pet boraca i uputili smo se jednovremeno na popov stan, na školu, na opštinsku zgradu. U popovoj ku i bio je Štab. I posada je davala žestok otpor, naro i-to sa spratova. Kad smo zapalili zgradu, skakali su kroz prozor. Naredio sam borcima da mi živa uhvate satnika koji nije ispunio obe anje dano Ljubici Gerovac i ostalim politi kim radnicima. On je nešto kasnije sko io kroz prozor i borci su ga uhvatili. Kod sebe je imao parabelum i video se da ga je upotrebljavao u borbi protiv nas, što je za nas bio dokaz, da nije ni imao nameru da stupi s nama u vezu.

Popovu ku u ostavili smo u plamenu, a s poja anom grupom navalili smo na zgradu opštine, koja je ubrzo planula kao barut. Sa školom je išlo teže: to je bila tvrda zgrada, pokrivena crepom i jedva smo sa strane našli otvor kroz koji smo je tri puta palili, ubacuju i zapaljene krpe, a tri puta su je ustaše gasile. Crvrti put nisu uspeli da ugase vatru, ali se ona sama ugasila, kad je izgorelo više od pola zgrade. I druge grupe su pod jakom vatrom neprijatelja obavljale svoj posao.

Oko podne ve je gorelo pet, šest zgrada. Ocenio sam da je to za po etak dovoljno, i povukao sam borce u crkvu — da ne bi stradali. Kad smo se prebrajali, svi su bili na licu mesta i svi zdravi osim oke Uzelca, kojem je zrno probilo butinu. Istina i mene je zaka ilo par e od ru ne bombe, ali onda nisam imao vremena da razmišljam još i o ogrebotinama. Doku smo previli i sklonili na sigurno mesto, postavio sam obezbe enje i ve ina boraca je za trenutak predahnula: otpor je ve bio slabiji, oko sebe smo imali obru od vatre koja nas je štitila od ustaša, ali nas i zatvarala da ne možemo pro i kroz nju — za slu aj da se odlu imo na probaj. Od vru ine postalo je i u crkvi neizdrživo. No drugog izbora zaista nije bilo. Saslušavši satnika, lako smo zaklju ili da nas je obmanuo, ali smo doznali da je sino mesto branilo 250 domobranu i ustaša, a u toku jutra stiglo je poja anje od 650 vojnika. Satnika smo po najkra em postupku osudili.

U crkvi do ekali smo i drugu no . Neprijateljeva vatra, sada ve i iz težih oru a, postajala je sve ja a i preciznija. Bilo je to najbolje upozorenje da valja napraviti realan plan i izvu i se iz ovog pakla. Smatralo sam da smo ispunili svoj zadatak, jer smo uništili sva utvr enja u mestu, osim škole, iz koje je neprijatelj otvarao sve žeš u vatru. Negde oko 22 asa dogovorili smo se da

osvojimo školu i da tim pravcem nastavimo proboj, nastoje i po mogu nosti da izbegnemo sudare s ja im snagama i da se dokopamo teritorije na kojoj su naše jedinice. Borci ve drugi dan nisu okusili ni hleba ni vode, stalno su ose ali sve ve i pritisak ustaša, pojavljuvala su se nova oru a, vrelina od vatre ispijala je snagu iz organizma, svako je znao i zamišljao još i ve e prepreke koje nas još ekaju, ali su svi bili odlu ili ne samo da pokušamo ve i da se probijemo iz mesta.

Do tri sata po pono i tri puta smo napadali školu, ali nismo mogli likvidirati njenu posadu. Posle toga jurišali smo na sve pravce, kako bi obmanuli neprijatelja: municije smo imali dosta, ali smo ru ne bombe uvali za proboj izme u bunkera. Posle tog juriša okupili smo se, opet, u crkvi. Naredio sam borcima da se jedan po jedan, puze i preko dvorišta, hitro prebace preko visoke ograde i produže preko potoka. Ostao sam poslednji, iza nišana puškomitrailjeza, štite i odstupnicu. Kako je koji borac preskakao zid i nestajao preko potoka poja avali smo vatru da se ne bi primetilo da se osipamo. Kad je ve presko io zid i sedamnaesti po redu, neprijatelj je, privu en odronjavanjem kamenja sa zida, koncentrisao vatru baš na onaj prolaz i za trenutak nam poremetio planove. Suo eni s takvom situacijom nas petorica napali smo neprijatelja sasvim na suprotnoj strani, što ga je sada zbunilo. U tom prepodu uspeli smo da zapalimo i školu — sa zapaljenim komadom crkvene zavese. Dok su se i poslednji borci odlepljivali od crkve — sve jedan po jedan — ja sam trao od prozora do prozora, otvarao vatru, pokušavaju i da kod neprijatelja stvorim utisak kako smo svi tu, kako imamo bar pet puškomitrailjeza. Prema svetlosti vatre gledao sam moje drugove kako uska u u vatru, i onako kao tr e e buktinje uska u u poto i Jarugu i gase plamen na odelu. Ta no smo se dogovorili gde smo se okupiti, kako e još prvi zauzeti položaje i štititi one koji pridolaze. Od oka smo odredili i pravce probijanja iz mesta za slu aj da se ne okupimo svi.

Ranjenog Doku Uzelca borci su poneli sa sobom, a pokojnog Grubeši a postavili smo na crkveni stol i rastali se s njim, odaju i mu sve po asti.

Prebacio sam se poslednji s puškomitrailjezom i zatekao sam na okupu celu grupu. No je bila toliko maglovita i mra na da i danas verujem da u životu ne pamtim mra nije. To je za nas bila sre na okolnost, ali nam je nametala i novu, veliku nevolju — nismo mogli ak ni po se anju odrediti pravac koji bi nas izveo ka Drežnici, jer smo svi bili rodom daleko odavde. No krenuli smo nasumce i tek kad smo izbili na cestu Jezerane—Ogulin zaklju io sam da se kre emo u suprotnom pravcu od željenog. Promenili smo pravac i gledaju i odsjaj velikog požara u Jezeranama pažljivo sam osmatrao okolna brda. U tom trenutku setih se onog brda s kojeg smo posmatrali Jezerane kad smo podrobno razra ivali plan upada. I ugledao sam ga. Sad smo se osetili preporno enim: neprijateljeva vatra više nije bila naro ito efikasna, ustaša i domobrana ovuda nije ni bilo, iza onog brda je selo Zrni i i dalje Drežnica i naše jedinice. Kre u i se ka brdu, zaklju ili smo da smo se rano porađovali: gusta sitnogorica, šipražje, trnje toliko nam je usporavalo

— onako umornim, pregladnelim, psihi ki iscrpenim — kretanje, da smo nekih trista metara blage uzbrdice prešli jedva za sat. Kad smo izbili ispod onog brda borci su doslovno popadali na paprat i liše. To je valjda bio onaj trenutak kad su tek shvatili da su ostali živi, da su ispunili zadatak i da su stekli pravo na svojih pet minuta.

U zoru probudio sam drugove. I oni su bili vrlo zadovoljni kad su saslušali moj izvještaj o situaciji na mestu odakle smo pre koji sat izvukli glave.

Kroz zaseoke prošli smo u stroju, s gromkom pesmom. I malo, i veliko, i staro, i mlado — do ekivalo nas je na nogama. Omladinci su trali ispred nas da obaveste sela o našem povratku, jer su svi mislili da nas ni jednog više nema me u živima. Gledali smo mestane iz Korita, Lokve, Marai i drugde kako su pred našim očima klali kokoši, ovce, nudili nam hleba, sira. Svi su se svijali pozadi nas, u kolonu, i hitali u Zrni e gde smo zatekli drugove Vlada Bakarića, Ivu Rukavinu, Ivu Vejvodu, Veljka Kovačevića, Josipa Čeru i druge. Nastalo je grljenje, ljubljenje, pala je i poneka suza.

Ja sam se, onako još ljut, držao ozbiljno i obavestio sam drugove iz Glavnog štaba o situaciji u Jezeranama, o stanju u mojoj jedinici, o gubicima (dva mrtva, jedan, teže ranjen, tri kurira poslao i ni jedan se nije vratio), o odličnom moralno-političkom stanju u jedinici. Rekao sam im, da je zadatak ispunjen do kraja². Neobavešten o pravom stanju stvari i o nekim injenicama koje su bitno uticale na tok događaja, rekao sam drugovima i pokoju neodmerenu, grubu, ak i uvredljivu reč na račun njihova držanja. Kad sam uočio da je drugarica Gerovac pala u ruke ustašama, da se moji kuriri stvarno nisu mogli probiti, da se komesar ete izlagao smrtnoj opasnosti da se vrati, da su jedinice nailazile na snažni otpor, da su li no drugovi Ivo Rukavina i Veljko Kovačević nekoliko puta s grupama vojnika pokušavali da se probiju do nas — malo sam se smirio. I počeo sam da shvatam kako nisam bio u pravu. Posebno me je drug Vlado Bakarić smirio svojim odmerenim, tihim, argumentovanim izlaganjem.

Sve animiruće kom i velikim zajedničkim veseljem proslavili smo ovu akciju i pobedu, koja mi je, kako na potku rekoh, najdraža od svih, jer je, valjda, i me u mnogima vrlo teškim, bila najteža. Neposredno posle ove akcije pošao sam u drugu jedinicu i vrlo retko sam se u ratu sretao s »Krvnijim«. No uvek sam osećao i tvrdio, da sam upravo me u »Krvnijim« stekao vojnička znanja i iskustva, usvojio i izgrađao političke kriterije, shvatio prave vrednosti oveka. I kad sam sa jedinicama 6. divizije sadejstvovao: kao zamenik komandanta 1. proleterskog bataljona Hrvatske u borbama oko Golubića, ili kao komandant XIII proleterske brigade u borbama kod Travnikova, krajem 1943., zatim na Jelovoj gori, prilikom probroja proleterskih jedinica u Srbiju u jesen 1944., u oslobođenju Zemuna — uvek sam bio siguran u krilo koje

¹ Prema nekim nepoverenim izvorima broj žrtava ustaša i domobrana u ovoj akciji iznosio je oko 150. Me utim mislim da je taj broj previelik i da je on mogao biti nešto manji nego oko 100.

one uvaju, misle i pritom na moje suborce iz bataljona »Marko Oreškovi«, pre svih na one, koji su u Jezeranama ostali dve noći jedan dan, ni za trenutak ne posustaju i pred nevoljama s kakvima se, verujem, nije bar već ina boraca oslobođila kog rata sretala.³ Između njih sam sretao već izrasle rukovodioce koji su zauzimali odgovorna mesta u 6. diviziji, što me je posebno radovalo. I ako sam kojeg između njih 32 i spomenuo u ovom prise anju, isti u i na taj način donekle njegove kvalitete, to sam uradio samo da bih situaciju itaocu u inio slikovitijom. No htelo bih da italac pravilno shvati istinu, što podvige mnogih nisam naveo: jednostavno oni su bili do te mere hrabri, požrtvovni, samodisciplinovani, pouzdani, da u sebi ni danas ne nalazim razloga da ponekog potcenim, ili posebno istaknem. Naprotiv rekao bih da je upad i pobeda u Jezeranama najlepši spomenik junaštvu svakog od njih.

MOJ KOMANDIR GUŠO

Ilja Radaković

Sreli smo se na Ljubinoj poljani, nekako po etkom juna 1941. godine. U desetini koju smo tada formirali, i kojoj je on bio na čelu, nas dvojica bili smo i jedini koji nismo imali prezime Zorić. No o desetini kasnije, a na po etku ovog mog kazivanja htelo bih da kažem da su u to vreme ljudi srpskog kraja pričali o Glišinoj srpsosti, prisegnosti i hrabrosti — vrlinama koje su manjkale mnogima u onim trenucima kad su ustaše po ele da sprovođe teror i fizički istrebljuju ljudе i kada je situacija politički neorientisanim izgledala bezizlazna.

Skretni ar na železni koj stanicu Gračac; vrlo ugledan gračanin i domaćin; vrstan gimnastičar i atletičar — bio je poznat u celom srežu. I kad su ga ustaše uhapsile, povele da ga ubiju ili živa bace u jamu Tu i — spremajući mu sudbinu stotina Srba — Glišo je, suočen sa smrću, uspeo da umakne ispred puške anih cevi i kroz kišu olova, dove do svog doma u Maloj Popini, uzme pušku i dokopa se Jelovih tavana.

Ovakav podvig i u ovakvim uslovima mogao je, nema sumnje, da napravi ovek Glišine hrabrosti i snage. A priča o njemu — prvi oveku koji je pokazao da je moguće izma i ustašama i da na silu treba odgovoriti silom — pronela se nadaleko. On je uskoro postao strah i trepet za ustaše; možda ne toliko kao ovek spreman da se osveti, koliko kao već živa legenda, kao oličenje otpora.

I

³ Iz grupe od 33 učesnika ove akcije u ratu je poginulo 17 drugova: Dušan Grubišić i Luka Bubalo prilikom izvođenja ove akcije, a ostalih 14 na bojištima širom Jugoslavije i to: Jovo Batinica, Nikola Bujić, Perica Cvjetanin, Jovan Čop, Nikola Oesmača, Nikola Dragosavac, Dušan Erceg, Milan Narandžić, Ilija Obračević, Branko Pećanac, Mihailo Prijić, Lazo Račnović, Miloš Rastović i oko Uzelac. Još su u životu: Dušan Batinica, Ilija Batinica-Sicman, Simo Damjanović, Jovo Dubajić, Nikola Đurđević, Stevo Eroš, Milan Mandić Ljuda, Milorad Mišević, Dragan Pečanac, Milan Petrović, Ilija Račnović, Mihailo Račnović, Pajo Račnović, Košta Trtica, Dragan Sijan i Milan Žeželj.

Naš prvi ratni ki susret toliko mi se urezao u se anje da se i danas dobro se am mnogih podrobnosti. Glišo, ili kako smo ga ubrzo nazvali Glišan, beše crnomanjast, visok, vitak, snažan, lepo gra en i, inilo mi se, najlepši ovek koga sam dotad sreo. Beše pustio i dugu crnu bradu. Imao je jak glas, svaki pokret mu je bio odlu an, a pogled blag — dok je razgovarao s poznatim, ali i ispitiva ki i pomalo podozriv — kad je imao posla sa njemu nepoznatim ovekom. Toj rezervisanosti prema ljudima ga je, valjda, život bio nau io.

U našoj desetini je, kako sam ve rekao, bilo još osam Zori a iz Zavlake — sve ro ena bra a ili stri evi i. Evo i imena tih kurjaka, kako ih je s pravom nazivao komandir Glišan: uro (poginuo kao zamenik komandira ete u februaru 1943), oko (poginuo kao vodni delegat decembra 1942), uro (zvali smo ga, po nadimku oca, Palasijin, poginuo je 1944. godine kao komandir ete, Miloš (poginuo 1943. godine), Ilija, Pero, Damjan i Stevo. Na elu desetine: markantni Glišan, raspoložen za borbu — zanet idejama hajduka; ovek koji pre rata nije mnogo znao o idejama i radu komunista; ugledan, pomalo prek i isklju iv i jedan od onih ljudi koji pri prvom susretu ostave snažan, bolje re i nezaboravan utisak.

Se am se našeg komandira onog jutra kad smo uli da je Hitler napao Rusiju: Na Glišinoj vojni koj kapi pojavila su se etiri krupna slova »SSSR«, napisana rukom skojevca. Glišan je stalno, znatiželjno i s ponosom zagledavao tu oznaku i tada mi je nalikovao nekako na dete kome su kupili dragi poklon. Posle je on taj znak zamenio petokrakom i nacionalnom trobojkom. Sve eš e se interesovao što Partija nare uje, misli, namerava o tom i tom pitanju, — što je bio najpouzdaniji znak da se on polako približava toj Partiji o kojoj je pre rata imao pogrešne predodžbe.

Pripreme za ustanak bile su u toku. Povezali smo se s grupom oke Jovani a, Tiškov anima, Kaldrljanima i drugima. Po ve ao se broj boraca i pušaka u našoj grupi. Sazreli su, dakle, svi uslovi za formiranje i ve ih jedinica i mi smo u Kladama, neposredno pred ustanak, formirali 9. gerilski odred koji je brojao oko 50 boraca. Na elu odreda je, razume se, najistaknutiji i najhrabriji — naš Glišan.

esto smo ga gledali veselog, odlu nog, pouzdanog — u sebe i svoj odred. Ali sam siguran da je bio najsre niji kad je stari Markan Zori (opet Zori i opet iz Zavlake, ali Markan u ulozi kurrira) sa Glogova — pucnjem iz duplice i snažnim glasom objavio 27. jula poziv Partije na ustanak. Uz to Markan nam je doneo dva prva borbena dokumenta: naredbu o imenovanju komande odreda — Glišana za komandira i mene za komesara — i nare enje da odmah likvidiramo uporišta Otri i Zrmanju, porušimo prugu i cestu prema Gra acu i Kninu i da se na Srbskom klancu povežemo s odredom oke Jovani a. Kažem: tada je Glišan bio sre an, valjda isto toliko koliko i kad je dobio sina prvenca. Jer tada je došao njegov veliki trenutak. I ovo nare enje shvatilo je kao veliko poverenje Partije iji lan u to vreme nije bio.

Neizbrisiv je u meni ostao utisak o komandiru odreda u trenutku kad je, neposredno posle prijema ovih nare enja, polagao zakletvu pred Partijom i narodom. Primetno uzbu enje — na licu, u pokretima, u glasu — odslikavalo je ono što se u Glišanu događalo u tom trenutku. I danas verujem — jer sam ga poznavao i jer je, siguran sam, uvek bio iskren preda mnom — da se u njemu dugo lomilo, da je u sebi pre iš avao mnoge ra une, da je sa sobom imao nesporazuma, ali se se am beskompromisnog Glišana iz dana formiranja odreda, kad je dvojici bliskih ro aka, malodušnicima koji su javno izrazili sumnju u mogu nost vo enja rata protiv dve sile i države — Italije i NDH — vrlo ubedljivo o itao lekciju; se am se Glišana kako tuma i letke koje je Partija rasturala me u narod, pozivaju i ga na jedinstvo u borbi protiv okupatora i na bratstvo Srba, Hrvata i muslimana; se am se Glišana kako ube uje da moramo odvajati ustaše i njihova dela od hrvatskog naroda i da svaka osveta može samo da šteti interesima borbe.

Prvi borbeni zadatak našeg odreda podrobno nam je i znalački objasnio, odlu no nam je podelio zadatke i — krenuli smo da pokrenemo Popinj ane na borbu, jer je komandir brzo shvatio da smo samo organizovanom snagom naroda mo i tu i jakog protivnika. Popinj ani su nam se stvarno pridružili i Glišan je bio, onako prsat i visok, ispred sviju u jurišu na žandarmerijsku stanicu daju i pučnjem iz pištolja signal za napad na ostale objekte. U borbi za Otri (u stvari to je prva oslobo ena železni ka stаница u Hrvatskoj) Glišan je snagom svog autoriteta ispoljio uticaj na sve borce, pa nesmotrenosti, nedoli nog i nevojni kog držanja u njegovom odredu nije bilo.

Kao sada da gledam Glišana, snažnog i neustrašivog, kako u tek oslobo enom ustaškom uporištu — usred Otri a — postavlja proletersku zastavu, napravljenu od komada crvenog platna zatezenog u otri koj trgovini. Posle su se crvene zastave zavijorile i na drugim zgradama, ali ostaje istina: komandir 9. odreda Glišan uk istakao je prvu crvenu zastavu u Otri u i to je u inio vrlo sve ano i dostojanstveno.

Ovo isticanje crvene zastave može se okarakterisati i kao zalletanje, lutanje, nepoštivanje linije Partije, ali, mislim, da je to bio izraz ose anja i želja boraca. Najkra e re eno: siguran sam da smo to radili pošteno, iz istih ose aja. No bilo kako bilo ta pojedinost govori mnogo o Gliši i njegovoj transformaciji u vojnika Partije i revolucije. I sigurno je da su za nas onda Glišino prisustvo i njegova hrabrost u borbi, odlu nost i pravi nost u odnosu prema pot injenima, istan an ose aj za meru u svemu — znali mnogo. On nam je svojim stavom i prakti kim postupcima esto davao povoda da ga upore ujemo s Glišanom od pre nekoliko meseci; posle takvih razmišljanja sve više smo ga voleli i privajali.

Evo još jedne podrobnosti o našem komandiru: posle prvih pobeda njegova Odreda i oslobo enja cele zrmanjske opštine Glišan je obrijao crnu i ve podugu bradu javno izjavljuju i da ona više narodnom borcu ne dolikuje. Ovaj trenutak shvatili smo kao Glišin raskid — ak i u mislima — s nekim predrasudama i ide-

jama s kojima je došao i pridružio se Partiji. Sigurno je da je za to u njegovoј situaciji i u tako kratkom vremenu — bio sposoban jedino ovek koji je u sebi našao snage ak i da sebe prevazi e. Verujem u to, jer imam i dokaz više: kao danas da slušam Glišana kako svojim borcima na bojnom polju uverljivo i od srca govori o tome kako prema ustašama treba biti nemilosrdan, ali prema nedužnom i poštenom Hrvatu brat.

Potrebe pokreta razdvojile su nas nekako krajem 1941. godine. U leto druge ratne godine ponovo smo se sreli. On je tada bio komandant bataljona »Branko Vladuši«, a ja komesar bataljona »Marko Oreškovi«. Naš rastanak je bio dirljiv — kao da smo predose ali, da se više ne emo sresti.

U avgustu 1942. godine, u borbi sa etnicima, teško je ranjen. Sedam meseci je le en po partizanskim bolnicama i kad se verovalo da je spasen, došla je i druga nevolja: onako iznemoglog napao ga je tifus. No Glišan se, kažu, dobro držao — verujem zahvaljuju i, pre svega, svojoj fizi koj kondiciji i želji da živi, vidi potrođicu i drugove, da se bori. Ali došla je i tre a nevolja: po etkom 1943. godine etnici su opkolili komandu mesta Bruvno u kojoj se le io i oporavljao i moj prvi komandir.

Glišan s drugovima pružao je otpor etnicima do poslednjeg metka. Tu se ugasio život i završio ratni put Glišana uka, lana KPJ i vojnika revolucije. Pripadnost obema je opravdao. I ostao im je veran do poslednjeg daha. On — još za života legenda zrmanjskog kraja.

U ratu sretao sam mnogo divnih ljudi: heroja, izvrsnih komandira, komandanata i komesara i mnogih se još živo se am. Ali sam se i u najtežim i u najradosnijim ratnim trenucima s pjetetom se ao mog prvog komandira. Valjda i zbog toga jer je bio prvi i što sam se od njega — vrlo neposredno i slikovito — u io hrabrosti, samoodričanju, širokogrudnosti, disciplini pred Partijom, odarosti narodu, veri u bolje sutra, i još mnogim vrlinama koje su krasile Glišana kao oveka, ratnika, komandira.

DANE NE VERUJE

Tiamjan Zori

U li kom selu Zavla i — odmah na po etku okupacije — nabavljen je jedan radio-aparat na baterije. Radio je bio smešten u šumici više sela i esto se puta prenosio s jednog mesta na drugo. Svakog dana slušale su se emisije Moskve, Londona i drugih stаница. Jedne večeri okupilo se više ljudi, me u njima bio je i stari Dane, kome se prvi put pružila prilika da vidi i uye radio-aparat. Dane nije prosto verovao, da je mogu e uti Moskvu i London, gradove iz tako dalekih zemalja, kad on znade da treba po petnaest dana putovati dok se tamo stigne. Pustili su ga blizu, da se sam uveri i da uye i vidi. Emisija je po elu:

— Ovde radio London, ovde radio London — dajemo emisiju na srpskohrvatskom jeziku.

— Eto, vidite da lažu, kako ovde radio London, kad je ovde selo Zavlaka.

KOMESAR SEM

Milan Trehji

Kada smo se onog junskega dana 1942. godine primicali kordunaškom seocetu Toboli u, gde je tada formirana I hrvatska brigada, Sem je ve bio komesar ete. U stvari, njegovo je pravo ime bilo Simo — Simo Radakovi — i ja ne bih mogao da kažem, zašto su ga drugovi još pre rata prozvali Sem kada se u gospi koji preparandiji, iz koje je poneo u iteljsku diplomu, nije u ilo engleski. Ali mogu da odam jednu drugu tajnu — o tre em njegovu imenu, poznatom samo u »Pekišinom« bataljonu. Bilo je to pomalo udno ime: komesar s dve leve. Evo istine o tome.

U jednoj borbi s ustašama spotakne se on u šumi o nekakve žile i odvali ceo on na desnoj cipeli talijanskog porekla. Kao i drugi borci, obrati se bataljonskom obu aru Šuci, da mu to pravi. No cipela, ina e smešnog oblika, sada postane još udnija, nekako iskrivljena, zasukana i unakažena da je nalikovala na levu. Sem ju je ponovo navukao, osetivši da je znatno teža nego što je bila, ali — šta je mogao! Naravno, nama je to palo u o i, razveseljavalo nas i mi smo mu onda nadenuli ono ime ...

Borave i u Mo ilima, u blizini Toboli a, bili smo se pozabadi kud koji samo bar malo da se sklonimo od sunca što je nesnosno peklo. Odjednom, upravo oko podne, pozove on nas nekolicinu skojevaca i postroji ispod drena koji je, tobože, trebao da nas zaštiti od žege. Nikada ne u zaboraviti to upavo, krošnjato drvo ispod kojeg smo se pekli kao na ražnju. Tu se izmakao ispred nas i mi smo u znoju o ekivali šta e re i. Mislili smo — predstoji neka akcija pa e nam govoriti o njoj. I s napregnutom pažnjom smo ekali. Ali prevarili smo se. »Drugovi«, po e Sem, »ja u sada da vam isprobam glasove! Treba da nau imo jednu pesru, a onda možda i drugu. Stanite stoga na mestu voljno i — za mnom! Dede ti, Lave« — obrati se on prvom u redu. »Najpre da malo obnovimo C-dur skalu. Toga se valjda se ate iz škole ...«

U enje je po elo. Lav je pokušao da prati komesara, ali — nije imao sluha. A da stvar bude lepša, komesar nije imao glasa. Bio je to neki udni tenor, uko en, stegnut i drhtav. No niko od nas nije smeо da se nasmeje i da naruši skojevsku disciplinu. »Vidiš li, Sem, da ja nisam za hor?« branio se izmu eni skojevac, pošto je desetak puta za komesarom ponavljaо prokletu skalu. Ali politi ki rukovodilac bio je drugog mišljenja. »Sve se može kad se ho e i kad se radi s voljom«, odgovorio je misle i da ovaj želi da se izvu e.

Sli ne peva ke muke doživela su još dvojica koji su bili istih ili sli nih peva kih kvaliteta. Sre om, bilo je i obdarenijih i hor je stvoren. Zapevali smo Semovu pesmu »Što nam rade naši partizani ...« Docnije smo nau ili: »Deda kosi otavicu, zavratio nogavicu«, i druge pesme.

Semove pesme nisu zaboravljene. Pevane su u elom bataljnu. Meni i preživelim drugovima, verujem, i danas njihove melodije prijatno odzvanjaju u ušima, vra aju nas u mislima na nezaboravne trenutke iz teških dana borbe.

Ruka našeg komesara nije bila vešta samo za hor, za dirigovanje pri pesmi. Ona se pamti i po još jednoj veštini.

Tada, kada još nije bilo etnih ekonoma, jedna od dužnosti komesara je bila da dele hranu borcima. Sem je ovo samo delimi no uzimao na sebe — sekao je hieb na onoliko deli a koliko je imao boraca. Sipanje iz kazana prepuštao je nekom drugom. Ali dok je s hlebom išlo lako, jer se moglo onako odoka oceniti kolike par i e treba še i pa da to bude pravedno u injeno, — s palentom je išlo teže.

Se am se, bili smo u Tuževi u. To je stari brinjski srez, veoma siromašan kraj. Kada je tamo I hrvatska došla, skoro smo gladovali. Bilo je dana kada smo samo po jedanput primali slabe i nedovoljne obroke, pošto nova letina još nije bila stigla. Uz retku orbicu s maleckim par etom mesa deljena je i palenta. Najpre smo prilazili kazanu, a onda Semu. Pred njim su stajala dva kotlića. S tri prsta je zabadao on ruku u te sudove, onda je podizao i spuštao u dlan borca koji bi zastao pred njim. Bio je to takav deo koji je odjednom mogao da stane u usta.

Oh Tuževi u moj slavni, i Seme, komesaru dragi, kako li to sada izgleda odavde, iz ove tople sobe, posle minulih devetnaest godina, u slobodi, socijalisti koj zemlji! A kako je onda bilo?!

Pa onda onaj juriš na Italijane koji su nadirali iz Brinja prema Križpolju, kroz je am isklasao i izrastao do pasa. Naš Sem se tada, ogrnut starim hubertusom, pohabanim još u gimnaziji, sa svojom komesarskom torbom, u stvari školskom tašnom što mu je visela preko ramena na tankoj uzici, podigao i sko io. »ek, ek«, povikao je, »da ja vidim kakav je to juriš!« Ali u zanosu borbe, iako takve komande nije bilo, neki od boraca je tako viknuo, drugi su prihvatali i stroj partizana je krenuo.

Sem više nije mogao da ga zaustavi. Jurišao je i sam i neprijatelj je bežao, povla io se sve do žice ...

OBRA UN U PRASKOZORJE

Slavko Glumac

Žu kasti krug punog meseca ve se spuštao za nabrane vrhove Velebita. Senke planine polako su prekrivale uspavanu okolini. Kao žiči iz crne provalije dopirala je svjetlost daleke varoši. Nešto dalje nazirale su se gusto zbijene i mese inom oblivene seoske kuće: selo Bojići.

Ve duže vreme u tom selu smešten je etni ki samozvani **puk** »Vožda Karadorda«. etni ki komandanti To an i Cicvara postali su strah i trepet za okolinu. Mnogi su u ovome kraju izgubili živote od njihovih zloglasnih trojki. Orgijali su, pretili i ubijali, tu, u tom selu, kao predstraža okupatora.

Ali došao je i dan obra una s tim izdajnicima. Kolona bataljona »Bi o Kesi« oprezno se i žustro uspinjala uz Resnik. Zadihani od napora, borci su za asak zastali, brisali znojavo elo, a zatim još brže grabili napred. Ponekad bi se preko veze sa za elja prenelo: »Lakše elo«. A ono bi za asak usporilo korak, a onda su opet zaboravili. Ljudi su se spoticali, padali u vrlet, uz tihe psovke, podizali se i brzali ka vrhu. Obasjana mese inom, priljubljena uz krivudavu kozju stazu, kolona je nalikovala na dugi, prete i bi. Zadihani i radoznali borci stizali su jedan po jedan na vrh Resnika. Svaki je pogledao dolinu uvu enu izme u dve kose, koju je presecala krivudava železni ka pruga. Videle su se varoške zgrade sa crnim i oštrim linijama krovova i sivim zidinama. Svima je zastao pogled na Boji ima. Puškaranja, koja su otud dolazila, prolamala su no nu tišinu i nagoveštavala skori sukob. »Samo pucajte, i vama je odzvonilo...« — uo se hrapav bariton iz grupe boraca. Neki se i nehotice promeškoljše, opipaše fišeklije, i po nasci popraviše olabavele remenike na puškama. Cuo se glas komandanta Breke. Odre ivao je poslednji deo maršrute. Njegove re i bile su suve, ton ponešto opor.

»Dakle, zapamtili ste znake raspoznavanja?« — pitao je.

»Cetiri- etraest« — uglas odgovori nekoliko drugova.

Kao klupko, kolona ponovo stade da se odvija. Jedan za drugim spuštali smo se niz strmi puteljak. Jesenji mraz uklizao je put, pa se moralo pridržavati za ogolelo žbunje. Tiho šaptanje i oprezno udaranje cokula. Celo kolone ve silazi u Štikadu. Desetine seoskih pasa lјutim lavežima, izdaleka, oprezno prate etu. Petlovi su kreštavim glasovima nagoveštali novi dan. Lupnula su vrata na ku i. To brižni doma in, razbu en i uznemiren grajom pasa, proviruje i brzo se povla i. Na gra a koj stanici jutro procepa zvžduk lokomotive.

Ali, evo pruge, šaljemo patrolu. Nestrpljenje raste. Ljudi nalonjeni na puške tiho razgovaraju, puše ... Prolazi pola asa ... — tada su javili da je prolaz slobodan. Brzo, uz lake skokove, prelazimo prugu. Malo dalje ekaju dvojica vodi a: seljaka, koji tako e imaju svoje ra une sa etnicima. Sada se ve brže odmicalo. Mesec je ve odavno zašao. Trebalо je na vreme zaobi i neprijateljske posade. Ponovo preko pruge, koja je sada skretala udesno i usecala se u strmine Velebita. Dugim koracima borci su preskakivali poluzamrzнуте potoke, jaruge i žbunje. Poneko bi se zapleo i opružio po šuštavom mrazu. Ispred svih, na vrhu kolone, komandant i komesar tiho razgovaraju s vodi ima. Pokatkad bi sjajni meteor prosuo preko neba pregršt iskara i izgubio se tamo negdeiza tamnih obrisa planinskih temena. Sve smo bliže Boji ima.

Komandir Ilijа je pretr avao uz kolonu, nadzirao i objašnjavao. Odjeven u sivomaslinastu uniformu po kojoj su se ukrštali svakojaki kajiševi, delovao je strogo, vojni ki. Gde god se poj-

vljivao ljudi su se nesvesno ispravljali i doterivali. Borci su ga se pomalo pribojavali, ali su i verovali u komandira Iliju. Njegov miljenac bio je puškomitraljezac Dušan. U najlu im okršajima uvek bi se nekako našao u Dušanovoј blizini. Izmenjao bi poneku re, a zatim odjurio dalje. Ponekad bi zgrabio »zbrojovku«, koja bi u njegovim rukama veselo zagraktala, a široka ple a mu se tresla u ritmu automata. Predao bi mitraljez Dušanu, vragolasto mu namignuo i odjurio gde je najviše vrilo.

Zastao je. U dugom nizu prolazili su borci. Okretali se prema Iliju i osmehivali se. Troroga kapa u no noj tmini njegov je stas inila nešto višim. Na dugmetu zakop anog šinjela visela mu je baterijska lampa. Ruku je nemarno prebacio preko kratkog »pikavca«. A onda je zbacio automat, primakao se koloni i bez re i prihvataju i ga za rukav, izvukao Dušana. Sklopljenih nogara, s levkastim proširenjem na cevi, »zbrojovka« je pritiskala Dušanova mršava ramena.

»Štedi municiju. Pucaj samo na sigurno ... Da te ne uo e, premeštaj se što eš e. Tu i eš vrata štaba...« — re e mu komandir, uvek škrt na re ima. Dušan se stidljivo osmehnu i zgodnije premeštaju i oružje odjuri za svojim vodom.

Preneta je komanda: »Odstojanje!«

Stroj se još više razvu e. Prvi ve ugledaše crvenasti plamen vatre ispred sela. Stali su. Pored vatre nazirale su se si ušne prilike. »etni ke straže« — re e s mržnjom u glasu vodi. Iznenada se razli skladan i lep tenor. Re i su se ule lepo i razgovetno: »Pred Staljingradom Rus sad suze lije, Staljingrada sad mu više nije...«

Ove re i za asak privukoše pažnju boraca. A onda ih obuze talas mržnje prema izdajnicima, ule su se psovke, tihe pretnje, opet psovke, poneka dosetka.

Na glas komandanta, kolona se prestrojavala levo i desno u strelja ki lanac. Lepezasto, strelcu su se približavali selu. Umeli su oni da ratuju. Koristio se svaki grm, drvo, ograda i sve što je skrivalo od pogleda stražara. Istureni delovi stigoše ve na domak vatri, gde su bezbrižno sedela dvojica etnika. Jedan se, kao podbođen, naglo podiže i preplašenim glasom dobaci:

»Ko je tamo?«

Onda je neko od neiskusnijih partizana naivno odgovorio:
» etiri!«

Iznena en odgovorom, stražar ponovo, još plašljivije upita:

»Koja etiri?«

Više se nije moglo izdržati. Borci su prasnuli u smeh.

I tada je smeh presekla eksplozija »kragujevke«. Pala je po red vatre. Stub plamena i dima liznu u zrak. Jedan stražar ostade nepomi an. Da li onaj koji je malo as pevao? Ponovo se iz stotine grla razleže ono poletno: »Juriš!« Preskakalo se preko plotova, zagra enih dvorišta, dovikivalo i pucalo.

1. eta ustremila se pravo na zidanu ku u, najve u u selu. Tamo beše etni ki štab. Ilija je znao da su u toj ku i To an i Cicvara. Ne osvr u i se na unakrsni susret i pisak metaka, s isturenom mašinkom, vodio je svoju etu prema cilju.

Po selu su se, najpre rede, a onda sve guš e, uli pucnji, koje su prigušivale tupe detonacije bombi. Tresak stakla i crepa mešao se s tutnjavom bitke, koja se razgorevala itavom dužinom sela. Ulevo je planula pojata. Usijani metak upalio je brvnaru. Crvenkasti jezik plamena dizao se visoko i osvetlio širok krug, kroz koji su promicali ljudi. Ilijina eta ostala je nepomi na. Svetlost je onemogu avala svaki pokret. Iz otvora bele ku e jecavim i napregnutim rafalima kloparao je mitraljez, dopunjavalii su ga gusti, mukli plotuni pušaka.

Puze i po prljavim dvorištima, vesto koriste i zaklone, Ilija je obilazio etu. Izdavao je kratka nare enja i odlazio dalje. Iza polusrušenog zida, našao je Dušana. U njegovim rukama, naslonjen na oboren kamenje i vrsto pritegnut uz mršava ramena, podrhtavao je puškomitraljez. Šarao je po vratima bele ku e. Rojevi eli nih osica zabadali su se u sveže okre ene zidine. I gore, na Bukovom vrhu, odjekivala je borbena huka. To su se ostali bataljoni brigade obra unavali s utvr enim etni kim položajima. Iz grada su Italijani nepresidnom kanonadom zasipavali prilaze mestu. Dugim, svetlim linijama pomešanih boja, reflektori su pipkali i pretraživali na sve strane. Po eš e bi se mlazovi svetlosti okrenuli prema Boji ima, za koji trenutak osvetlili selo, a zatim okrenuli svoje jarke pruge na drugu stranu. U itavoj dolini je vrilo, komešalo se i strepelo.

Pojata je dogorevala. Stub plamena beše sve niži. Ponekad bi se razbuktao, obasjao, a onda naglo presahnuo. a av dim je prekrivao selo, padao na zemlju i štipao. Osvetljeni krug je sve manji. Dušan i Ilija naprezali su o i uprte prema ku i u kojoj se nalazio etni ki štab. Znali su, da e etnici iskoristiti tamu i pokušati pobe i. Do Ilike dočekovali su kuriri, raportirali, primali nareenja, i vra ali se. Dušanov pomo nik je leže i nizao nove metke u metalne okvire, dodavao mu ih i svaki put ga opominjao koliko još ima. etnici pokušavaju poslednje. Bacili su na desetke ru nih granata. Oko ku e je treslo. Levkasti stubovi svetlosti i cik elika. Nekoliko bombi pada blizu Dušana. Uo en je.

»Pritaji se i pazi dobro« — savetovao mu je komandir.

Duboko uvla e i svež no ni vazduh, zadihan i nervozan, Dušan nije skidao prst s obara a. Naprežu i vid držao je na nišanu drvena i ve izrešetana vrata. Otud je nasrtao još žeš i i guš i val eksplozija. Sad se više ništa nije razlikovalo. Sve se slilo u mu nu, jednoli nu tutnjavu.

Partizani su odgovarali. Po zemlji su se kotrljale, a onda prakale bombe svih vrsta i oblika. U zraku su se ukrštale, padale i gromko jedna drugoj odgovarale. Dušan je postao nestabilan. Miši i mu podrhtavaju: jutarnja hladno a i borbeno uzbu enje. Kroz odbleske video je kad su se vrata otvorila i kako jedan za drugim iska u etnici. Neki su padali, a drugi su se gubili u okrilju tek jutarnjeg sumraka. Još guš a gomila grunu kroz vrata. Pritisnuo je obara : oružje zajeca, metalne aure zazvoniše oko njega. Padali su. Podizali se i ponovo košeni padah. Iza le a napipao je novi redenik, brzo napunio i video stasitu priliku gde promi e. Na vi-

sokoj crnoj šubari nazirala se kao dlan široka kokarda. Brzo okrenu ulevo i zasu. Prilika se skljoka, a onda tupo tresnu o smrznutu zemlju.

Okrenuo se i uo kad se Ilija ispravio i praeen desetinama jurnuo prema ku i. Video je u magnovenju drugove kako uska u kroz vrata po kojima je malopre pucao. Izvodili su upave zarobljenike.

Dušan presko i zaklon i po e prema onome sa velikom šubarom, koji je još uvek ležao nepomi an. Nagnuo se. Duga kovrava brada i zavijuci prljave kose pokrivali su bledo lice mrtvaca. Redenici na i kani mećima ukrštavali su se na njegovim zgr enim le ima. U inilo mu se da ga poznaće. Okrenu ga i bolje zaleda. »Cicvara« — i nehotice izusti Dušan. Nije se varao. Komšije su, i dobro ga se se a. Pre rata esto je dolazio u selo u tamnoj policijskoj uniformi. Seao se Dušan prvih dana ustanka i Cicvarinih odlazaka u varoš k Talijanima. Svi su se u selu udili.

U ušima su mu zvonile re i njegova komandanta: »Cicvara je izdajnik« — »Da, on je izdajnik i ja sam ga ubio« — mislio je. Tako je i trebalo. Smiren, pošao je prema svojoj eti. Našao je komandira, koji je odreivao straže za zarobljenike. Jedna grupa boraca privede ugojenu ljudeskaru. Našli su ga skrivenog u slami. To je Mažibrada, zamenik vojvode uji a. Drhtao je i stalno ponavlja:

»Ja sam svešteno lice.«

»Druže komandire, Cicvara je mrtav. Prepoznao sam ga« — vojni ki saopšti Dušan.

Komandir mu utke pruži ruku, okrenu se na drugu stranu i nastavi da izdaje nare enja.

Borba se utišala, a kanonada iz grada nije prestajala. Svetlost dana postajala je sve jasnija. Partizani su u odstojanjima i po delovima odmicali prema osloboenoj teritoriji.

Nad malo as uskomešanim bojištem sad se beše nadnelo mirno, plavo nebo...

FORMIRANJE DIVIZIJE I NJENE PRVE BORBE

Ante Kova evi

Me u prvih osam divizija Narodnooslobodila ke vojske, formiranih u novembru mjesecu 1942. godine, spada i 6. divizija.

U Naredbi broj 95 Vrhovnog komandanta NOV i POJ, druga Tita, od 22. XI 1942. god., izme u ostalog, stoji:

»Prema rješenju Vrhovnog štaba Narodnooslobodila ke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije formirane su na podruju Glavnog štaba Hrvatske tri divizije Narodnooslobodila ke vojske, i to: 6, 7. i 8.

6. diviziju sa injavaju: I, II i IX narodnooslobodila ka udarna brigada...«

Istom Naredbom za komandanta divizije postavljen je drug Sre ko Manola.

»Stvaranje divizija i korpusa, stvaranje naše narodne vojske došlo je baš u vrijeme kad su za to sazreli svi uvjeti, kad se za to pokazala neophodna potreba, kad su ve bile stvorene mnogobrojne brigade i bataljoni, kad su te brigade i bataljoni bili naoružani gotovo svim vrstama oružja (osim avijacije), kad je postalo nemoguće rukovoditi na dosadašnji na in svim brigadama, bataljonom i odredima, i, kona no, kad je osloboen veliki dio našeg teritorija, pa se ukazala potreba za ofanzivnim operacijama krupnijeg karaktera«'.

Tim je rije ima drug Tito sasvim jasno upozorio na zna enje stvaranja divizija i korpusa Narodnooslobodila ke vojske.

No kad se ovdje zasebno govori o 6. diviziji, sigurno se ne e pogriješiti, ako se kaže, da je njeno formiranje me u prvih osam divizija bilo u isto vrijeme još jedno veliko priznanje Vrhovnog komandanta narodu Like, odnosno njegovim dotadašnjim uspjesima u borbi protiv fašisti kih okupatora i njihovih doma ih pomaga a. I zbog toga se li ki narod ve od prvog dana postojanja divizije ponosio sa njom. Odmah je svoju diviziju po eo da utkiva u pjesme i razgovore.

Taj je ponos to shvatljiviji, kad se zna, da su sve tri brigade², koje su ušle u diviziju, stvorene na tlu male Like, od njenih sinova i k eri³, od boraca i starješina koji su ve imali iza sebe mnoge borbe i pobjede nad neusporedivo broj anijim i kudikamo bolje naoružanim neprijateljem. Bili su to, dakle, ve prekaljeni ratni ci, me u kojima nije bilo malo i onih koji su se oružja latili ve prvog ustani kog dana.

Iz pregleda brojnog stanja i naoružanja divizije od 19. XII 1942. godine⁴ vidi se da je ona bila i dobro naoružana. Imala je go tovo svo naoružanje suvremenih pješadijskih divizija; me u ostalim 123 puškomitrailjeza, 29 teških mitraljeza i 14 minobaca a, sredstva i jedinice veze i inženjerije.

I broj ano je divizija bila prili no jaka: u asu formiranja brojala je oko 4200 boraca i starješina.

Pored brigada divizija je u svom sastavu ve u po etku imala i prate u etu, naoružanu sa 2 teška baca a, jednim protivtenkovskim topom i jednim protivavionskim mitraljezom.

Naredba o formiranju divizije zatekla je sve tri njene brigade van teritorije Like. I i II brigada nalazile su se u Baniji gdje su se upravo, zajedno sa jedinicama 7. divizije, pripremale za napad na Dvor. Obje ove brigade otiše su iz Like još po etkom druge polovine oktobra mjeseca 1942, da bi najprije u estvovale u borbam na Kordunu i Baniji, a kasnije i u biha koj operaciji. IX brigada nalazila se je od 3. XI 1942. u Bosni, gdje je, neposredno pod komandom Vrhovnog štaba NOP i POJ, vršila blokadu Bosanskog Grahova. Lika, ipak, nije bila bez partizanskih jedinica. U njoj se nalazio 3. li ki partizanski odred sa 3 bataljona i jednom samostalnom etom. Jedinice toga odreda branile su oslobo enu teritoriju Like i gotovo svakodnevno vršile manje napadne i odbrambene akcije protiv neprijateljevih snaga.

Od 26. do 29. XI 1942. godine 6. divizija (bez IX brigade) u e stvuje zajedno sa 7. divizijom u napadu na Dvor. Napadom je rukovodio štab Prvog hrvatskog korpusa. Istovremeno je Prvi bosanski korpus napadao na Bosanski Novi. Cilj ovih zajedni kih napadnih dejstava bio je da se likvidiranjem dva spomenuta neprijateljeva uporišta u dolini rijeke Une vrš e poveže oslobo ena teritorija.

² O formiranju brigada koje su ušle u diviziju i o njihovim borbama do ulask " 6. diviziju vidi prethodni lanak: »Lika od okupacije do formiranja 6. divizije«.
Jedino su se u I brigadi nalazili jedan kordunaški i jedan banjški bataljon, a su oni naredbom Glavnog štaba Hrvatske od 11. XII 1942. ušli u sastav tada formirane XV brigade, a njihovo mjesto u I brigadi zauzela su dva li ka bataljona: »Božidar Adžija« i »Matija Gubec«.
»Zbornik« V/10, str. 220 i 221.

Zadatak I brigade bio je da zatvori pravac Kostajnica—Dvor i ne dozvoli neprijateljevim snagama da iz Kostajnice priteknju u pomo svojim snagama u Dvoru. Ni II brigada u po etnim dejstvima nije neposredno napadala samo naselje Dvor, već je sa dva bataljona trebalo da likvidira neka manja uporišta neprijatelja uz sam Dvor (Cerik i položaji ispod groblja), dok su se druga njena dva bataljona nalazila u korpusnoj rezervi. Neposredan napad na Dvor i njegovo oslobođenje trebalo je da izvrši VII brigada 7. divizije. Budući da ona u tome nije uspjela (samo jedan bataljon imao je djelomično uspjeh), naredne noći (27/28. XI) taj zadatak bio je povjeren II brigadi 6. divizije. No ni ona nije uspjela, ma da su se tri njena bataljona bila probila u Dvor.

Budući da su jake neprijateljeve snage (sa tenkovima) uspjele da se od Kostajnice probiju ka Dvoru, štab Prvog hrvatskog korpusa naredio je da se odustane od daljeg napada na Dvor.

Ovaj neuspjeh ne bi se, izgleda, mogao toliko pripisati brojnosti neprijatelja (prema podacima pred napad: oko 850 ustaša, žandara i domobrana na relaciji Dvor—Kostajnica sa zapadne strane Une), koliko njegovoj upornoj odbrani i, možda još više, priči no slabom sadejstvu naših jedinica i nedovoljnoj inicijativi pojedinih nižih starješina.

Premda Dvor nije oslobođen, ipak su neprijatelju naneseni veliki gubici: samo II i I brigada 6. divizije ubile su oko 150, a zarobljene 37 njegovih vojnika i starješina. No ni gubici 6. divizije nisu bili mali: 49 mrtvih i 119 ranjenih boraca i rukovodilaca, od čega najveći broj otpada na II brigadu. Naročito je teško bio pogoden 2. bataljon II brigade, jer su poginuli njegov komandant Milan Vukadinović, politički komesar Branko Stijelja i zamjenik komesara bataljona Pejica Hini.

Nakon učešća u napadu na Dvor I i II brigada vraćaju se u Liku.

U vremenu od 7. do 14. decembra 1942. god. IX brigada vodi više uspješnih borbi protiv etnika i ruši komunikacije Knin—Gračac. Naročito je uspješan bio napad na Golubiće u kome se nalazilo 130 ujedinjenih etnika. Već u prvom naletu brigada je razbila iznenađene etnike, tako da oni nisu uspjeli da dadu bilo kakav organizirani otpor. Zarobljeno je 46 etnika. Dan kasnije (8. XII) etnici su pokušali da se »revanširaju« IX brigadi. Njih oko 450 spustilo se preko Crnovca prema Vratcama, gdje su se dijelovi brigade nalazili na položajima, zatvarajući komunikaciju Gračac—Obrovac. Etnici su napali bataljon koji se upravo nalazio na rubu. Iako iznenađeni, bataljon se odmah snašao. Razvila se žestoka borba. Nakon 3 sata ona je završila bijegom razbijenih etnika u Gračac. 10 etnika je poginulo, a 4 su bila zarobljena, dok je bataljon IX brigade imao samo jednog ranjenog borca.

Nešto manje etničke snage iz Gračaca ponovile su sutradan napad na isti bataljon, ali opet sa slijedećim »uspjehom« kao i prethodnog dana. Ovaj novi neuspjeh jako je poljuljao moral etnika oko Gračaca, tako da se njih 40 istog dana pred večerom predalo bataljonu IX brigade u sela Vratcama. U idućih dva-tri dana etnici su

u borbama što ih je protiv njih (u širem rejonu Gra aca) vodila ova brigada pretrpjeli nove osjetne gubitke, što je njihovo ina e labavo borbeno raspoloženje još više oslabilo, tako da više nisu bili naro ito raspoloženi za napade van Gra aca, u koji su se sklanjali pod sigurniji skut talijanskih okupatora.

Sva borbena dejstva divizije u drugoj polovini decembra 1942. i u prvih 15 dana mjeseca januara 1943. godine bila su usmjereni na neprijateljeve garnizone u južnom dijelu Like, ta nije: u zahvalu željezni ke i cestovne komunikacije južno od Metka do Gra aca. Osnovni cilj ovih ofanzivnih dejstava divizije bio je da se presjecanjem željezni ke pruge i ceste onemogu i ili bar omote, u to vrijeme ina e vrlo intenzivan saobra aj neprijatelja izme u Like i Dalmacije. Naro ito je bilo u porastu kretanje talijanske vojske. Neki podaci naše obavještajne službe govorili su ak o tome da Talijani sasvim napuštaju garnizone izme u Knina i Vrhovina, i da e umjesto njih na toj relaciji ostati samo etni ke i ustaško-domobranske snage.

Radilo se me utim, kao što se uskoro vidjelo, samo o pre-dislociranju nekih talijanskih jedinica u vezi sa priprema za IV neprijateljsku ofanzivu, pa Talijani ne samo da nisu slabili svoje garnizone ve su u njih doveli ili nove snage.

Najprije su jedinice 6. divizije (25. XII 1942.) izvršile napad na talijanske, etni ke i ustaško-domobranske snage u Lovincu, Smokri u, Ri icama i željezni koj stanici Radu .

Ogor ene borbe vo ene su pet-šest dana (do 30. XII). Neprijatelju su, doduše, naneseni prili no veliki gubici (kad se saberu podaci iz izvještaja brigade⁵ o gubicima neprijatelja u ovim borbama, ispada da je ubijeno, ranjeno i zarobljeno više od 550 njegovih vojnika), ali uspjeh divizije bio je, svejedno, samo djelomi an. I pored više uzastopno ponavljanih napada nije se uspjelo zauzeti željezni ke stanice Radu i Lovinac (samo naselje Lovinac II brigada zauzela je ve u prvom naletu). Neprijatelj je, naime, u ovim željezni kim stanicama bio jako utvren i žilavo se branio. No neprijateljev bi otpor bio svakako slomljen, da nije bilo brzih intervencija njegovih jakih snaga od Gospa i Gra aca. Osim prvog dana (25. XII) sve jedinice divizije su i bile uglavnom angažirane u borbama protiv tih snaga, koje su se i pored sve upornosti brigade 6. divizije uspjele spojiti, ime su jedinice divizije bile potisnute na polazne položaje od 25. decembra.

Iz ovih borbi vrijedno je da se posebno spomene lukavstvo jednog voda II brigade, koji je na svom pravcu napada na Lovinac uspio da gotovo neopaženo likvidira posadu jednog mitraljeza koji mu je stajao na putu i da se probije u samo naselje još dok su ostale jedinice brigade vodile borbe na prilazima mjesta. Taj je vod, na elu sa komandirom Markom Šašićem, unio pravu pomenju me u ustaše i dombrane koji su branili Lovinac: likvidirao je stražara koji je uvaio magazin municije, pa zamjenika komandira garnizona itd., ime je znatno pridonio brzom slamanju otpo-

ra. Puškomitraljezac Proko Po u a, koji je najviše zaslužan za sponnuti uspjeh šaši eva voda, sutradan je rafalom iz svog puškomitraljeza uspio da obori i jedan talijanski avion.

Borbe divizije od 25. do 30. decembra bile su, na neki na in, uvod u napad na Gra ac, koji je u to vrijeme, pored ostalog, bio i glavno etni ko uporište u Lici. U Gra acu su se, osim toga, nalažile i jake talijanske snage. Smatralo se da bi oslobo enjem Graaca bio zadan odlu an udarac etnicima ne samo u Lici, nego i onima u sjevernoj Dalmaciji, jer je Gra ac i za jedne i druge bio životna spona. Osim toga, padom Gra aca bio bi prekinut saobraaj okupatorovih snaga izme u Dalmacije i Like.

Gra ac je, prema prikupljenim podacima obavještajnih organa 6. divizije, branilo oko 1500 Talijana i 1000—1200 etnika. No sve te snage nisu bile u samom naselju ve i na okolnim visovima i neposredno uz razne objekte niz željezni ku prugu (stanica, stržare, pumpe za vodu itd.).

Napad na samo naselje Gra ac izvršile su jedinice II brigade, dok su ostale snage divizije doble zadatku da unište neprijatelja na nekim okolnim ta kama i obezbijede dejstvo II brigade od intervencija iz gospo kog i kninskog pravca.

Napad je po eo no u 14/15. januara 1943. godine.

Gra ac nije oslobo en.

Razlozi za to bili su dvojaki. Prvo: pljuskovi uo i samog napada pretvorili su neposredne prilaze naselju na pravcima napada ve ine jedinica u prave bujice, tako da su ih borci pokušavali savladati gaze i vodu koja im je ponegdje dopirala i do vrata. Bujica ih je nosila. Neki su u njoj nalazili smrt... Drugo: u Gra ac su u toku no i stigle nove jake talijanske i etni ke snage (u vezi s predstoje om IV ofanzivom), s kojima se pri planiranju napada nije moglo ra unati.

No i unato tim nepredvi enim teško ama 4. bataljon II brigade uspio je da se u toku no i probije u Gra ac i osvoji ve i dio naselja. Ali on sam nije ipak mogao da pozitivno riješi ishod napada, posebno zbog toga jer su bujice postale nesavladiva prepreka za ostale jedinice, pa se moralno narediti obustavu napada. Me utim, to nare enje komande brigade nije moglo sti i do ovog bataljona, te je on — opkoljen — morao da u Gra acu ostane itav sutrašnji dan.

Borci i starješine ovoga bataljona, sabijeni u dvije zidane ku e, odbili su mnoge juriše ispoljivši pri tome pravo herojstvo. Ma da su pretrpjeli velike gubitke, oni su ipak odoljeli svim jurišima neprijatelja i naredne se no i probili iz dvostrukog obru a⁶.

U napadu na Gra ac poginuo je, izvla e i svoje borce iz vodenе bujice, i komandant 2. bataljona II brigade, narodni heroj Stan ko Opsenica. Od tada ovaj bataljon nosi njegovo ime.

Prema izvještaju štaba divizije Talijani i etnici su u ovoj borbi pretrpjeli gubitke od 212 mrtvih i 115 zarobljenih, dok broj ranjenih nije mogao biti utvr en. Ali i naši gubici bili su veliki: 40

⁶ Pojedinosti o napadu na Gra ac vidi u lanku: »Osamnaest odbijenih juriša«.

mrtvih, 59 nestalih i 64 ranjena borca i starješine. Ti naši gubici odnose se uglavnom na 4. bataljon II brigade, koji je bio opkoljen u Gra acu.

Nekoliko dana kasnije (20. januara 1943.) po et e IV neprijateljska ofanziva i u Lici. ini se da je upravo u njoj 6. divizija pokazala svoju do tada najpuniju borbenu vrijednost, zadavši neprijatelju, talijanskim napada ima prvenstveno, takve udarce od kojih se on u Lici više nije uspio oporaviti.

TAKAV SMO IM B02I PRIREDILI

Marko Salii

Poslije povratka s Korduna i Banije u Liku krajem 1942. godine 6. li ka divizija poduzela je ofanzivna dejstva u cilju oslobođenja do tada još neosloboenih mesta. U sklopu tih operacija II brigada dobila je zadatak da oslobodi Lovinac.

Lovinac su branile ustaške i domobranske snage, dok su se na željezni koj stanici, udaljenoj 2—3 kilometra, utvrdili Talijani. Jaina neprijatelja nije mi bila poznata, ali prepostavljam, da je bilo najmanje 200 do 300 vojnika. U Lovincu se nalazio i dio ustaša pobeglih iz Udbine.

Okolina Lovinca je pretežno kamenita, a samo mjesto opasano je sa više popre nih i uzdužnih zidova, koji su omogu avali dobru obranu. Na sredim puta izme u samog naselja Lovinca i željezni ke stanice nalazi se brdo zvano Cvituša, tako er dobro utvreno.

Kako Lovinac leži uz željezni ku prugu Gospa —Graac, koja je neprijatelju bila vrlo važna komunikacija, on je riješio da ga po svaku cijenu zadrži. Stoga je osvajanje ove varošice bilo naročito teško.

Brigada je dobila zadatak da napadne Lovinac 25. prosinca 1942. godine im padne mrak. Tog dana bio je katoli ki Boži i prepostavljal se, da e ga ustaše i domobrani slaviti, te da e njihova budnost i spremnost za borbu biti oslabljena.

U podnevnim asovima s okolnih brda prilikom izvi anja i priprema za napad promatrali smo kako ustaše na nekoj ledini sviraju i igraju kolo i ne slute i, da im partizani pripremaju drugu »muziku« — zvu niju i raznovrsniju. Naša artiljerija izlazila je na vatrene položaje i uzimala elemente za no no ga anje, mitraljesci su redali redenike, a bombaši prikupljali bombe.

Još za dana bataljoni su po eli da se približavaju neprijateljskim rovovima, tako da im se smrkne napadnu. Artiljerija je tako er po eli da dejstvuje još prije mraka. Me utim, detonacije

topova i pokret naših jedinica otkrili su neprijatelju naše namjere, te je on na vrijeme zauzeo položaj, do ekavši napad snažnom i sre enom vatrom.

Zidovi od kamena, ispod kojih se prostiru ravne njive i ledine, omogu avali su neprijatelju vrstu odbranu. Pristup njegovim položajima bio je vrlo težak.

Na pravcu napada moga voda dejstvovao je neprijateljski teški mitraljez, kojeg nam je mjesto otkrivaо bljesak rafala. Ocijenio sam smjer njegova dejstva i izabrao najpogodniji pravac za prvla enje. Otvarati vatru smatrao sam samo uzaludnim trošenjem municije, jer sam znao, da je vjerojatno dobro utvr en, a istovremeno bih otkrio prisustvo mog voda. Odredio sam tri borca na elu s puškomitraljescom Prokom Po u om, da se privuku mitraljeskom gnijezdu. Proko — ve tada uven kao jedan od najhrabrijih boraca u bataljonu »Stojan Mati« — vješto se privukao, i sa vrlo bliskog odstojanja bacio bombe, uništivši cijelu mitraljesku posadu. Tako nam je bio otvoren prolaz u mjesto. S obzirom na jaku pomr inu i bu ni tok bitke na svim položajima, ostale ustaše nisu primijetili uništenje ovog njihovog mitraljeza. Kroz ovako otvoren prolaz, vod je u koloni po jedan ušao u mjesto.

Naša pojava u mjestu iznenadila je stanovništvo, koje je, u ve ini okupljeno u svojim kuama, sjedilo zä ve erom i slavilo. U jednoj ku i nalazilo se mnogo gostiju, me u kojima je bio i jedan žandar rodom iz Borjevca, sa službom u Otočcu, a u Lovinac je došao da proslavi boži ne praznike sa svojom vjerenicom.

Naš dolazak ih je iznenadio i uplašio, pa su se uko ili od straha, i tek su došli k sebi kad su vidjeli da nemaju razloga da se boje. Žandara smo razoružali, poveli ga sa sobom i poslije provjere o njegovoj ispravnosti primili ga u svoje redove, gdje je ostao do kraja rata.

Odmah po upadu u mjesto jedan moj borac samoinicijativno je ušao u crkvu i dugo zvonio. Htio je dati znak ostalim našim jedinicama da smo mi ušli u grad. Ustaše su, vjerojatno, mislili, da to njihovi rukovodioci zvone na uzbunu.

Usred Lovinca bio je magazin municije, pred kojim se nalažio ustaški stražar. Prišli smo mu iznenada, razoružali ga, i na njegovo mjesto postavili svog stražara. Postavili smo straže i pred neke veće trgovače ku e.

Dok je moj vod — koji je brojao oko 35 boraca — za vrlo kratko vrijeme zagospodario itavim mjestom, dotle se još svuda okolo vodila ogorena borba. Ustaše su uporno odbijali sve naše napade, ne znaju i, kao što nisu znale ni naše jedinice, da im je moj vod za le ima.

Upravo sam prikupljao svoje borce u namjeri da napadnemo neprijatelja s le a, kad sam odjednom uo svog stražara pred magazinom municije kako vi e:

— [Stoj! Tko ide?

— Ma kakvi »stoj«, nego brže daj municiju — odgovara nepoznati glas.

— Stoj! I ruke u vis! — ujem još ja i uzvik stražara.

— Ma jesi li lud, šta me zadržavaš. Daj municiju, partizani navalili — odgovara ovaj i prilazi sve bliže.

Kada je prišao na dva koraka, stražar mu, s uzvikom »ruke u vis«, prisloni na prsa bajonet, a ovome, vidjevši partizana umjesto ustaše, odmah puška ispadne iz ruku.

Od ovog ustaše uzeli smo podatke o rasporedu obrane i on mi je, pored ostalog, rekao da njegovim vodom zapovijeda poru nik Ognjenovi, a da je ovome pretpostavljen neki natporu nik.

Zajedno s tri borca povedem ustašu na nekih stotinjak metara iza le-a njihove obrane, i naredim mu, da zove poru nik Ognjenovi a i neka mu kaže, da ga traži natporu nik.

Poslije nekoliko poziva poru nik Ognjenovi se odazvao i krenuo pravo k nama. Proko postavi svoj puškomitrailjez na zid, ekakuju i poru nik. Ognjenovi je išao vrlo oprezno. Kada je prišao na tri metra opazi nas i baci bombu, ali je Proko ve ispalio rafal. Bomba je eksplodirala na vrhu zida, pa nije nikoga ranila. Brzo sam bacio bombu prema njemu — i on je bio bezopasan.

Ustaše, uvši puškomitrailjesku vatru i eksplozije za svojim leima, prozreli su o emu se radi i dali se u panju an bijeg prema stanicu, a za njima se, kao na komandu, povede itava posada koja je branila Lovinac. Time je itav Lovinac za kratko vrijeme bio oslobođen.

Ustaški natporu nik nije stigao da pobegne, ve smo ga sutradan našli na tavanu jedne kuće pokrivenog perjem.

U toku noći zauzeta je i Cvituša, dok se sutradan nastavila borba za željezni ku stanicu, koju su Talijani uporno branili.

Za vrijeme borbe za stanicu, talijanska avijacija je neprekidno tukla naše položaje. Proko se, kao i uvijek, nije sklanjao od aviona, iako je on iz brišeg leta mitraljirao i bombardirao. Kaže: »Zašto da mu dozvolim da mi cijeli dan jaše za vratom, i da gledam kad će mi krilima glavu otkinuti. Bolje da ja njemu zaprašim koji rafal ispod repa, ne bi li ga uplašio, da se toliko nisko ne spušta«.

I Proko diže svoj puškomitrailjez i iz stojećeg stava pusti itav rafal. Brzo baci prazan i napuni ga punim okvirom, te kad dvotorac ponovo naiće, Proko opet pusti rafal. I bombarder pada odmah iza stanice.

— Vidite! — radosno sko i Proko — više nas ovaj neće bombardirati!

I stvarno, ne samo da nas on nije više uznemirivao, ve se toga dana nisu uopće pojavili talijanski avioni.

Borba za Lovinac uskoro je bila završena. Uništen je i zarobljen veći broj neprijateljskih vojnika i oficira i zaplijenjene su velike kolije oružja i municije, kao i mnogo drugog materijala.

A II brigada upisala je u svoje analje još jednu dragocjenu pobjedu.

OSAMNAEST ODBIJENIH JURIŠA

Nikola Vukobratović

Koncem decembra 1942. godine divizija dobiva zadatak da preseće komunikaciju Karlovac—Knin i da u zimskom periodu razdvoji snage Druge italijanske armije u severnoj Dalmaciji i Lici, te tako osujeti pripreme italijanskog okupatora za IV ofanzivu i onemogući mu snabdevanje snaga u Lici, koje se odvijalo preko dalmatinskih luka. U tom cilju vrše se napadi na železni ku prugu na relaciji Gospic—Gračac te uspeva da se ta pruga preseće na nekoliko mesta. Prilikom tih operacija zauzet je Lovinac, Sv. Rok i Raduč. Međutim, usled pritiska jakih neprijateljskih snaga, naše se jedinice povlače. Divizija ipak nastavlja ofanzivne akcije i stvara plan, da se ta važna pruga preseće u brdovitim predelima između Gračaca i Otrića i da se likvidira samo neprijateljsko uporište Gračac. Gračac je bilo važno zauzeti i zato, što je bio najjači etnički uporište u Lici, i veza sa etnicima u severnoj Dalmaciji. Italijani su u Gračacu držali jake etničke snage radi osiguranja svojih komunikacija. Iztavio naselje i okolne tadi bile su utvrđene betonskim bunkerima i ograne s nekoliko redi bodljikave žice.

Raspored naših snaga za izvršenje toga zadatka bio je ovakav: II brigada, sa pridodatim delovima I brigade imala je zadatak da napadne utvrđena uzvišenja oko Gračaca, a potom da upadne u naselje i da ga osloboди od italijanskih okupatora i etnika. Ostali delovi divizije imali su napasti neprijatelja na sektoru između Gračaca i Otrića i preseći železni ku prugu, koja je vodila iz Like u Dalmaciju.

Napad je trebao da počne 14. januara 1943. godine. Po prikupljenim podacima naših obaveštajnih organa do 20. asova — kada su jedinice krenule da izvrše ovaj zadatak, — u samom naselju nalazilo se oko 1.000 etnika i Italijana. Međutim, pola sata pre nego što su se bataljoni II brigade približili naselju, u Gračac je stigao transport od 3.000 etnika iz Hercegovine i severne Dalmacije, koje je italijanski okupator prebacio radi početka IV ofanzive na oslobođenu teritoriju Like. Osim ovog transporta stiglo je i 2.000 Italijana, koji su se delom smestili u samom naselju, a delom na građama kojih železni koj stanici.

Celoga dana pre napada padala je jaka kiša na smrznutu zemlju, pa se je bilo teško kretati. Kada je napad počeo, pljušтало je kao iz kabla. Smrznuta zemlja nije primala vodu i celo su građevine polje preplavile bujice. Od bure koja je jako puhalo postalo je vrlo hladno.

Štab II brigade izvršio je ovakav raspored bataljona za napad na Gračac: 1. bataljon (»Stojan Matić«) imao je zadatak da napadne naselje sa severne strane i da tim pravcem prodre do mosta; 2. bataljon (»Ognjen Pričić«), kojim je komandovao narodni heroj Staniša Opsenica, dobio je zadatak da napadne utvrđenje eki i a

glavicu, te kada je likvidira da pomogne dejstvo 4. bataljona; 3. bataljon (»Mi o Radakovi«) napaš e sa južne strane, prodreti do mosta i tu se spojiti sa 1. i 4. bataljonom; 4. bataljon — Udarni, imao je zadatak da se provu e izme u neprijateljskih utvr enja na Bukovom vrhu i Gradini, da si e na cestu: železni ka stanica — naselje Gra ac, i da ovim pravcem upadne u grad; ovom bataljonu bila je pridodana jedna eta iz I brigade, koja je imala da fingira napad na železni ku stanicu. 1. bataljon I brigade (»Marko Oreškovi«) dobio je zadatak da što pre zauzme Bukov vrh i da na tom položaju vrši osiguranje sve dok Gra ac ne bude oslobo en.

Napad je po eo ta no u 24 a. Svi su bataljoni, u ta no oznamenom vremenu, prišli objektima napada — vanjskim utvr enjima. Neprijatelj usled strašne vremenske nepogode nije o ekivao napad.

4. bataljon prvi uspeva da prodre u naselje. Njegova bombaška odeljenja presekla su žicu i neopaženo stigla do bunkera pored ceste — na ulazu u samo naselje. Borac Branko Ognjenovi — »Lasac« s još nekoliko bombaša upada u utvr eni bunker, nožem ubija 3 izdajnika, a ostalu posadu uništava bombom. Posade ostalih bunkera pored ceste, ne nadaju i se uopšte napadu, izlaze da vide šta se to doga a. Bombaši ih hitrim skokovima zarobljavaju i dobivaju od njih znakove raspoznavanja.

Nakon tog prvog uspeha, jedan vod Udarnog bataljona odvaja se od ceste i poviše nje zauzima utvr enja na Gradini. Ostali delovi bataljona, s pomo u dobivenih znakova ulaze u naselje ...

Za to vreme bombaši 1. bataljona »Marko Oreškovi« hvataju stražare na utvr enjima Bukovog vrha i bez ijednog pucnja zarobljavaju etni ku posadu od 80 ljudi, koja se kartala i pijan evala u lepo ure enim bunkerima.

Udarni je dopro do bolnice i zgrade Suda, zauzevši pri tom italijanske barake i utvr eni blok zgrada oko Rastovi a ku e, garnizon je alarmiran... U naselju panika... Na njegovim prilazima žestoka paljba ... Okupator ne napušta zgrade, u koje se povukao, a etni ke rulje kuljaju iz ku e, kao preplašene ovce iz tora. Udarnici jure gradom kose i ih puškomitraljeskim rafalima i zarobljavaju i itave gomile.

Od tog momenta po inje sedamnaest asovna nat ove anaka borba, koja e ostati nezaboravna u se anjima boraca 6. divizije. Borci Udarnog bataljona, naro ito njegova bombaška odeljenja, i-ne neverovatna herojstva upadaju i u etni ke štabove i objekte italijanskih okupatora.

Bombaš Nikola Popovi upada u italijanske kasarne i otvaraju i vrata spašavice ubacuje itave dve pune torbice bombe... U opštoj zabuni i metežu, nijedan fašista ne stiže da pruži otpor.

Puškomitraljezac Rade Svilar upada u jednoj ulici me u etni ki bataljon, koji je pošao na položaj na okolne visove. Na pitanje etni kog komandanta Kecmana: »Ko ide?«, odgovara: » etnik«. »Znaci«, — »Dinara« — »Prola...« Kecman nije stigao da do re e. Snop puškomitraljeskih zrna prekide mu dah. Svilar kosi itavu kolonu i zarobljava 23 etnika.

Gra ac bi bio oslobo en za nepunih pola sata, jer je panika u neprijateljskim redovima izazvana brzim upadom boraca Udarnog bila potpuna, ali nezapam ena vremenska nepogoda omela je da ti veliki po etni uspesi urode punim plodom. Usled pljuska, koji cele no i nije prestajao, bujice su još više nadošle.

Borci 1., 2. i 3. bataljona vode borbu na svojim pravcima upada u naselje gaze i esto kroz vodu do vrata. Znaju i po paljbi, da su borci Udarnog prodrli u grad i da im treba pomo i, samoinicijativno ska u u vodu, da se prebace plivanjem. Me utim, bujica ih nosi... Desetine boraca se topi...

U takvoj situaciji štab brigade nare uje povla enje 15. januara u 4. asa. Povla enje se morallo izvršiti preko bujica gra a kog polja. Tom prilikom komandant 2. bataljona — Staniša Opsenica — pokazuje divan primer vršenja komandantske dužnosti: visok i snažan kao div stajao je u jednoj dubokoj bujici i jednog po jednog borca izvla io. Iako su mu svi borci bili prešli, on je ostao još koji trenutak proveravaju i da koji borac nije ostao. I baš tada smrtonosno ga poga a neprijateljsko zrno i bujica ga odnosi ...

Kurir štaba brigade, koji je nosio nare enje za povla enje borcima Udarnog, poginuo je. Pao je i kurir 3. bataljona, koji je održavao vezu s Udarnim i tako nare enje za povla enje nije stiglo. Udarni je zbog toga nesmanjenom žestinom nastavio borbu u naselju.

Oko 5. asova na okolnim brdima paljba se stišala. Borci Udarnog instinktivno predose aju, da su se ostali bataljoni povukli. Komandant bataljona koncentriše bataljon i prikuplja ranjenike, koje jedna eta iznosi iz naselja na slobodnu teritoriju. U mestu ostaju jedna eta i jedan vod sa štabom bataljona.

Kad je svanulo neprijatelj se sre uje i po inje da napada na okružene borce Udarnog bataljona. Sa želesni ke stanice etnicima stižu u pomo italijanske trupe, koje cestom nadiru u pravcu naselja: zauzimaju Bukovi vrh, Gradinu i bunkere na ulasku u место, gde su se Udarnici probili na po etku napada. Time su preostale snage Udarnog bataljona bile potpuno opkoljene, a odstupnica odse ena.

Usled žestokih neprijateljskih napada sa svih strana, borci se povla e u dve zgrade, u koje su u toku borbi preko no i dovukli mnogo oružja i municije. Prilikom tog povla enja ginu rukovodioci bataljona: komandant Steviša Rašeta i pomo nik komesara Raco Kora . Ranjena su i dva komandira. Jednoga od njih — uturila — »Zebi a«, koji se usled rane nije mogao povu i neprijateljevi vojnici hvataju i kolju. Komandu bataljona preuzima zamenik komandira 1. ete Milan Tankosi , koji uspešno rukovodi daljom borbom.

Fašisti vrše žestoke napade na zgrade iz kojih se brane borci Udarnog bataljona. Prišavši blizu — na 30 metara — neprijatelj poziva borce Udarnog na predaju. Kao odgovor iz puškarnica na zidovima ku a sipala je smrtonosna puškomitrailješka vatrica.

U toku prepodneva 15. januara neprijatelj je na okružene partizane osamnaest puta jurišao, ali su svi juriši propali. Leševi etnika i Italijana prekrili su prostor ispred zgrade.

Kada su svi ti napadi bili slomljeni, neprijatelj tu e zgrade baca ima. Borci Udarnog silaze u podrume. Izme u ku a, koje su ostale bez krova i tavana, prokopava se zid i na taj na in održava veza. Borba je sve žeš a i žeš a. Puškomitraljezi i mitraljezi opkoljenih boraca siju smrt me u fašistima. Kada se je jednom mitraljezu zagrejala cev, uzimao se drugi jer tu je bilo dovoljno i »zbrojovki« i »breda« i »šoša« ...

U ovoj neravnoj borbi, borci Udarnog bataljona, koji je bio formiran isklju ivo od dobrovoljaca — prvoboraca Like — ine nepojmljive podvige.

Borac Luki iz Trnavaca, koji se bio smestio do zida kukuružane — pozadi zgrade, tu e neprijatelja i štiti vrata koja su bila okrenuta prema Gradini. Municipija mu se bacala kroz prozore zgrade. On nastavlja paljbu ceo dan, iako mu ginu tri pomo nika.

Kada se neprijatelj približio na 15 metara do jednog podruma, zaklanjaju i se iza gomile svojih leševa, borac Marinkovi istr ava iz podruma sa odvinutim bombama ... Neprijateljski ga rafal kosi, ali on ipak uspeva da baci bombe i neprijateljski vojnici nisu stigli do ulaza u podrum ...

U podrumu je bio pravi pakao: barut, dim, krv, ranjeni drugovi, neprestana zaglušna paljba automata... Bilo je trenutaka kada su mnogi borci posustajali od umora i iscrpljenosti. Me u tim, drugarice Olga Luki i Olga Kosanovi neprestano pune šaržere za automatska oružja i zamenjuju malaksale drugove...

Mrak se po eo hvatati. Neprijatelj napada kao sumanut. Kod poslednjeg poziva na predaju, borci Udarnog bataljona traže da se obustavi vatra. U me uvremenu plan je za as bio stvoren: oni koji su mogli hodati rastaju se od ranjenih drugova. To su teški i nezaboravni trenuci. Mnogi borci ostaju prebijenih udova. Borci Udarnog prvi put ostavljaju ranjene drugove. Ranjenici shva aju da tako mora biti i bodre zdrave. »Idite vi drugovi, sre an vam put... «.

Oružje se ostavlja i uzimaju se bombe u ruke. Borac Sava Ljubojevi nikako ne e da ostavi svoj puškomitraljez. I to baš svoj, iako je bilo i boljih. Drugovi ga ne mogu nagovoriti da to ne ini. Kre e poslednji kriju i puškomitraljez iza le a.

Suton je ... Neprijatelji dovikuju: »Prekini paljbu, prekini paljbu« ... I: »Ruke u vis«.

Fašisti se dižu iza kamenja i polaze prema Udarnicima... Bombe lete u gomilu... Tankosi komanduje: »U strelce«. Partizani kroz dim jure ka Gradini. Mali Bogojevi izbio je napred i kosi puškomitraljezom ... Gore na Gradini uništava italijansku posadu bunkera ... Samo pedeset i jedan borac Udarnog izašao je iz pakla.

U podrumu je ostao 41 ranjeni borac. Okupator im nudi **da** ih izle i, pod uslovom da stupe u izdajni ke redove. Odbijaju. **Na** zverski ih na in mu e i ubijaju. Politi kog delegata voda, Stipu Špehara — koji je bio jedini Hrvat me u ranjenim borcima, vezana vode kroz Gra ac bodu i ga noževima. Na svaki ubod noža odgovarao im je: »Živelo bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda«.

Mada Gra ac ovom prilikom nije bio oslobo en, italijanskim fašistima i etnicima naneti su veliki gubici: desetine i desetine mrtvih i ranjenih neprijateljskih vojnika ostalo je na poprištu **ove** neravne borbe. Ali i Udarni je ostao bez 80 svojih boraca.

PREVAREN PREKO TELEFONA

tamjan Zori

Po oslobo enju Bukovog vrha kod Gra aca godine 1943. naši su otkrili telefon koji je imao vezu sa etni kim štabom brigade u Gra acu. Komandant bataljona »Marko Oreškovi « naziva Gra ac.

— Halo ko je tamo — pita komandant bataljona »Marko Oreškovi «.

— Ovdje komandant brigade, kapetan I klase ...

— Ovdje Bukovi vrh, komandir ete Nikola Tišma. — Naime, taj je komandir nedavno bio zarobljen!

— Šta se to gore uje neka pucnjava — pita dalje komandant etni ke brigade.

— Ništa, ništa, ova banda puckara, plaši nas. Ali za svaki sluaj pošalji nam jedan vod kao poja anje.

— Dobro, poslat emo — odgovori etni ki komandant.

Partizani se brzo rasporede s jedne i druge strane puta kuda e nai i etnici. Ne bi dugo, eto ide oko 30 etnika, zamotali se, puške prebacili preko le a; padala je susnježica i bilo je hladno. Partizani pustiše etnike da u u svi u zasjedu, kako ne bi ni jedan umakao. Znak je bio za vatru ispaljena crvena raketa. Opali raketu, vatra se otvori i odmah juriš, etnici nisu ni metka opalili, predadoše se. »Krontijaši« razoružaju etnike i s njima krenu na slobodnu teritoriju.

»MI TU EMO ZA SVE ...«

tamjan Zori

Vodila se borba oko Gra aca u Lici. 1. bataljon »Marko Oreškovi « napadao je na Bukovi vrh. Na vrhu brda nalazila se baraka, u kojoj su bili etnici. Snijeg je bio visok, magla gusta. Baraka je bila u žici. Trebalo je isje i žicu i do i do teškog mitraljeza. Partizani su neprimjetno došli do žice umotani u bijele plah-te, isjekli žicu i prebacivali se u blizinu mitraljeza. Kad je etnik.

koji je bio na straži, išao prema mitraljezu, onda su partizani legli u snijeg, a kad bi se etnik okrenuo, oni su se prebacivali sve dok nisu stigli do stražarske staze i mitraljeza. Jedan partizan sko i iza le a stražam i pištolj mu podnese pod nos: — Ako pisneš, gotov si. Razoruža ga i odmah odvede van žice. Partizani hitro opkole baraku, dok su se etnici i dalje kartali. Na stolu je bilo oko 1.200 kuna. Jednom je išla karta i on najavi: — Tu em za 800 kuna.

A partizani s prozora viknuše:

— Mi tu emo za sve — pa bombama u baraku.

Tom prilikom razoružano je 70 etnika iz Kosovske etni ke brigade koja je bila formirana od ljudstva iz okoline Knina.

BORBA NA PRUZI

Damjan Zori

U pokretu smo ve nekoliko dana. Kolona bataljona »Marko Orešković« otegla se i jedva mi je. Gladni, umorni, pospani, noge se jedva vuku po zemlji. I tako to traje ve danima na po etku ljeta druge ratne godine. Sa elu se prenosi nare enje:

— Brže, brže, za elje!

— E, brže, — negoduju borci. — Kao da je lako i i brže. Uz brdo teško, niz brdo još teže. Da je bar vode, kad ništa drugo nemaš. Grlo ti se zapalilo, ini ti se, izgori.

— Mogli bismo se malo odmoriti, — uje se gun anje boraca.

— Kakav odmor, ove je. Znaš da moramo sti i do pruge pre no i — re je komandir.

— Oh, gde je još pruga, ko je do nje dogurati, brate mili — re je pomo nik nišandžije.

— uti ti, bar tebi nije teško — odgovara mu puškomitraljezac Mane. — Nosiš taj poluprazan sandu i i drugi ti ga više nisi nego ti. Kako ja celo vreme nosim ovaj mitraljez pa ne kažem da mi je teško?

— Eh, pa ti si svesniji borac, pa možeš da nosiš i izdržiš, a ja sam još nesvesan pa mi treba pomo i — re je pomo nik puškomitraljesca.

— Tišina tamo, šta se prepirete — upada komandir.

Popeli smo se na jednu proselinu Velike Kapele i moramo opet niz planinu. Dole u podnožju je pruga. Iza nje su opet planine, uz koje smo se verovatno opet penjati, pa opet spuštati i tako bez prestanka.

Približavamo se pruzi. Našu etu odrediše u zasedu. Posedovali smo brežuljak iznad pruge, pregledan i podesan za zasedu.

Dobro je u zasedi, odmorimo se. Niotkud ne puca, pruga je pusta. Iza jednog velikog kamena smestiše se Mane i Lazo s mitraljezom.

— Eh, i to mi je neka pruga! — re je Mane.

— Ko li ih samo izmisli!

— Lepo je bilo ratovati kad nije bilo ovih pruga i puteva, ni pešaka. Sagradiš tvr avu, navu eš dosta hrane, vode i kamenja, pa raspali, pa neka ga majci pri e onaj blizu, ako sme. A ovo brate sad! Nanišani neko odonuda, ti i ne slutiš, a ono bum. Niti znaš ko, ni kad. Pre se skotrljaš, nego što uješ pucanj.

— Prekini tamo! Tišina... Uzmi odstojanje — u se komanda.

— Eto, na primer — nastavi Mane, sad odnekud opali puška. Mi se zagledasmo, a Lazo ljosnu o zemlju. Daj zavoj, daj nosila, gde je bolni arka, razletimo se mi — ne vredi. Mi te po nemo hvaliti: e brate to je bio borac dobar, dobar drug, hrabar — junaina. A onamo dok je bio živ, nit je bio hrabar, niti drug, niti junaina, pa vala za njega se nije ni znalo. Govorilo bi se da je sebi an, nesamokriti an, slabo u i, da je sklon ženskinju i drugim nevaljalštinama. Ali, što eš, o mrtvima treba najlepše govoriti!

Dok oni tako razgovaraju uz prugu se u voz.

— Lezi, sakri se, nišani, ali ne pucaj bez komande — u se komanda.

Voz se pomoli, ide polako kao da znade da ga eka zaseda. Ne bi dugo, stiže do nas.

— Brza paljba — u se komanda.

Po e sa svih strana vatrica. Me u prvima zaštektka Manin puškomitriljez. Dole metež, iskakanje iz voza, hvatanje zaklona. Za u se neki nejasan govor i komanda.

U prvoj vatri ostade na mestu njih desetak mrtvih raširenih nogu i ruku. Netko, nedaleko, zajauka: »Jao, majko moja, što me rodi, jadan ti sam!«

— Eh, što te rodi, živila lepo sa ovekom pa eto rodi te za to — re e Mane, proviruju i iza kamena.

— Sagni glavu, budalo! Kao da njihovi ne ubijaju — upozori ga Lazo.

— uti bre, bi e ovde cigareta, hrane, odela i cipela.

— što mi vredi, opet e biti za mene male — re e Lazo.

Središe se oni na pruzi, po e odnekud da tu e i artiljerija. Nama je bolje nego njima dole, u nas su dobri zakloni i viši smo. Fiju u granate. Liš e i granje pada po nama, pa se ini da sve izgore. Ne boj se one koja fiju e pokraj tebe, ta ne ubija. Ona koja ubija, ne uješ je niti vidiš.

Šutimo, nišanimo i pucamo. Glas iz šume:

— Nagari, nagari!

S one strane pruge vidimo kako se naši približavaju. Sad e oni otuda udariti s le a. Veseli smo i poja avamo paljbu. Za u se komanda »Ura! Juriš!«. Nasta još ve i metež. Neprijatelj se povlači. Jau u, nose jedan drugoga. Opel žestoka vatrica iz voza.

Crvena raketa bila je ugovoren znak za povlačenje. Kurir je odleteo do Mane i Laze, da se povuku. Ali oni otežu, hteli bi da se dokopaju cipela i ostalog piena, eta je sva odstupila, a njih nema. Komandir pošalje patrolu. Sretnu Lazu. Nosi Manu.

— Pazi bogati, Mane ranjen. Potr aše im ususret. Lazo se zadihao nose i Manu na le ima. Pitamo ga: — Pogodilp te Mane.

— Raniše ga, — kaže Lazo. — Jedva ga iznesoh. Težak je kao crna zemlja.

Odjednom Mane sko i, uze svoju pušku, prebaci je preko ramena i smeju i se nagnu bežati:

— To ti je za ono što si rekao, da si ti »nesvesan«, da te nau im pameti zauvek — re e Mane smeju i se.

Lazo se zabezeknu vide i Manu potpuno zdravog. Smejemo se na njegov ra un, a ujedno nam žao Laze, jer je sav u znoju od umora.

— E, kako se samo seti budala budalasta. Ja mislih — gotov je i ne setih se da pregledam ranu. Uzeh ga brže na sebe, žao mi bi da ostane, bili smo dobri drugovi. Samo što mi suze ne po oše na o i. A vidi njega, bude budalaste.

— E, moj Lazo, ti si izgleda budala, nositi zdrava oveka uz onu stranu, tako umoran i gladan — re e mu jedan drug iz patrole.

Kad su stigli u etu, ispri ali su celu stvar komandiru i komesaru.

Komandir pozva Manu i re e mu:

— Mane nema smisla tako mu iti svoga druga.

— Ma pusti ga, druže komandire, neka se Lazo dozove pameti ve jednom, to mu je kazna za ono što kaže da je on »nesvesniji«.

DEJSTVA DIVIZIJE U ZIMSKOJ OPERACIJI PO ETKOM 1943. GODINE

Nikica Pejnovi

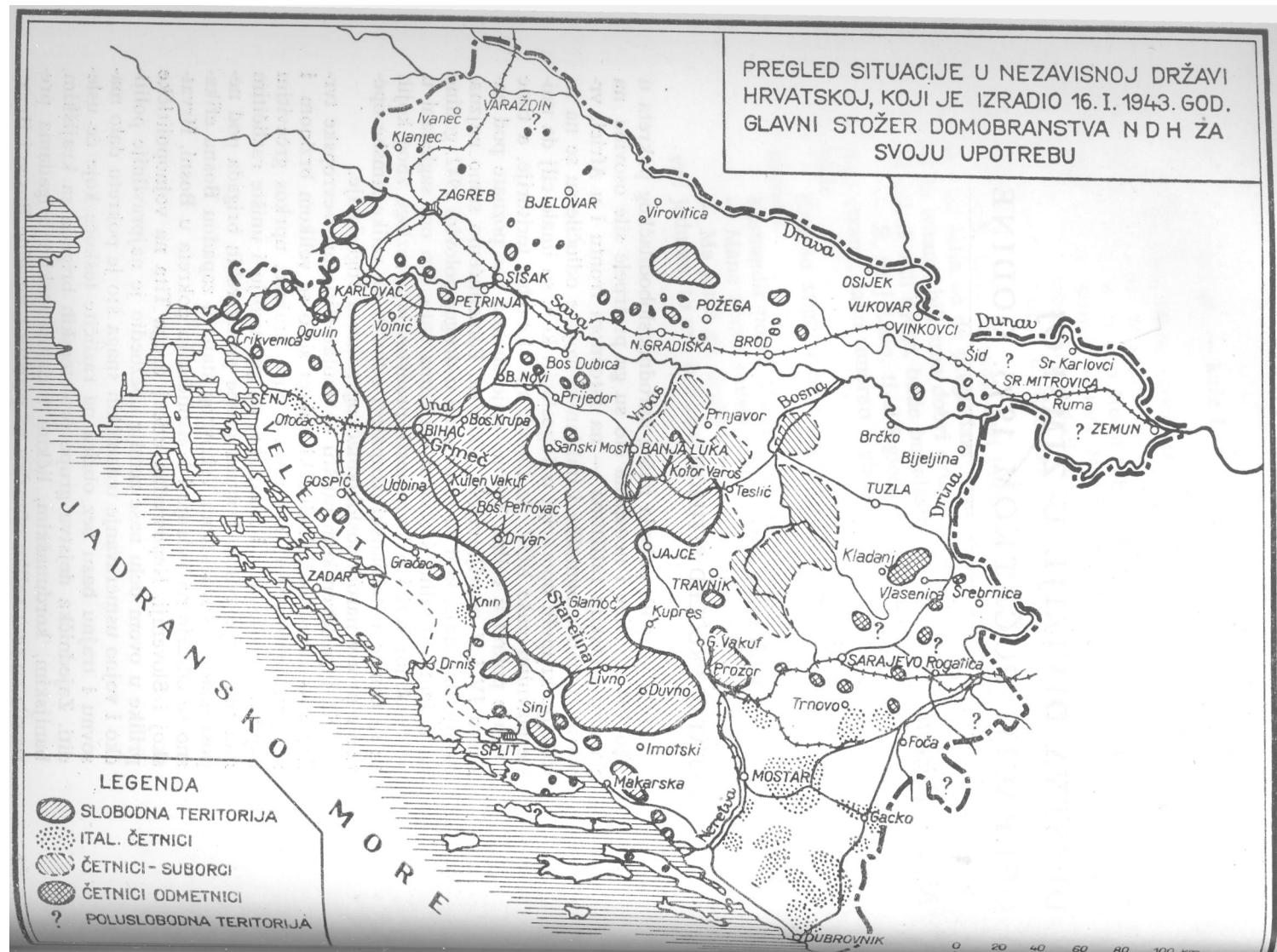
i

KRATAK PREGLED SITUACIJE

Posle krupnih pobjeda našeg narodnooslobodila kog pokreta u toku 1942. godine i neuspeha što su ga pretrpele sile osovine na glavnim svetskim ratištima — na Isto nom frontu i u Africi, vrhovne komande nema ke i italijanske vojske odlu ile su se na izvo enje krupnih operacija u Jugoslaviji koje su imale cilj da unište glavninu naše NOV, da likvidiraju slobodne teritorije, a time i uguše pokret u celini. Te operacije su kod nas poznate pod nazivom IV i V neprijateljska ofanziva. Pomenuemo samo najznačajnije događaje, koji su se odigrali u drugoj polovini 1942. godine na našem i ostalim svetskim ratištima zato, što oni sagledani u me usobnoj vezi i uslovljenosti, predstavljaju razloge zbog kojih su se nema ko-italijanski okupatori odlu ili na velike zimske operacije protiv narodnooslobodila kog pokreta Jugoslavije.

Na jugoslovenskom ratištu — unutar Hitlerove »evropske tvrave« — narodnooslobodila ki pokret širo se velikom brzinom i snagom obuhvataju i sve nove i nove krajeve, uprkos gr evitim naporima okupatora i izdajnika, da ga suzbiju i unište razli itim merama i sredstvima. Dolazak grupe proleterskih brigada pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba u zapadnu Bosnu efikasno se odrazio na ja anje i konsolidaciju pokreta u Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji. Neposredan uticaj druga Tita na vojnopoliti ke prilike u ovom delu naše zemlje obezbedio je najpravilnije političko i vojno usmeravanje ustani kih snaga što je pokretu dalo masovnu i trajnu bazu bez obzira na razli ite teško e koje e uslediti. Zajedni ka dejstva grupe proleterskih brigada sa krajiškim, banjanskim, kordunaškim, li kim i dalmatinskim brigadama pretvorila su se u veliku ofanzivu na prostoru zapadne Bosne i Hrvat-

PREGLED SITUACIJE U NEZAVISNOJ DRŽAVI
HRVATSKOJ, KOJI JE IZRADIO 16. I. 1943. GOD.
GLAVNI STOŽER DOMOBRANSTVA N D H ZA
SVOJU UPOTREBU

ske koja je do temelja uzdrmala okupatorsku tvorevinu — »Nezavisnu Državu Hrvatsku«. Oslobođena je prostrana teritorija sa istavim nizom mesta među kojima Bihać, Jajce, Krupa, Cazin, Slunj, Četingrad, Teslić i dr., što je krupne formacije naše vojske dovelo pred vrata Karlovca, Kostajnice, Siska, Prijedora, Knina itd. Predstojao je neposredni udar na velike saobraćajnice kao što su pruge Zagreb—Sunja, Rijeka—Karlovac, Zagreb—Split koje su za okupatora oduvek, a narođeno u svetu nailaze ih događaja predstavljale objekte od životnog značaja (*vidi skicu br. I*). U vreme trajanja ovih ofanzivnih operacija dolazi po odluci druga Tita do daljnje organizacione razvoja i jačanja NOV, do stvaranja divizija i korpusa, pa je tako NOV prerasla u viši i zrelijiji stadij svog razvijanja koji je još obezbediti još veće borbene sposobnosti, kako u smislu izvođenja krupnih ofanzivnih dejstava, tako i u pogledu spremnosti da prihvati obrambene borbe širokih razmera na bilo kojem delu slobodne teritorije.

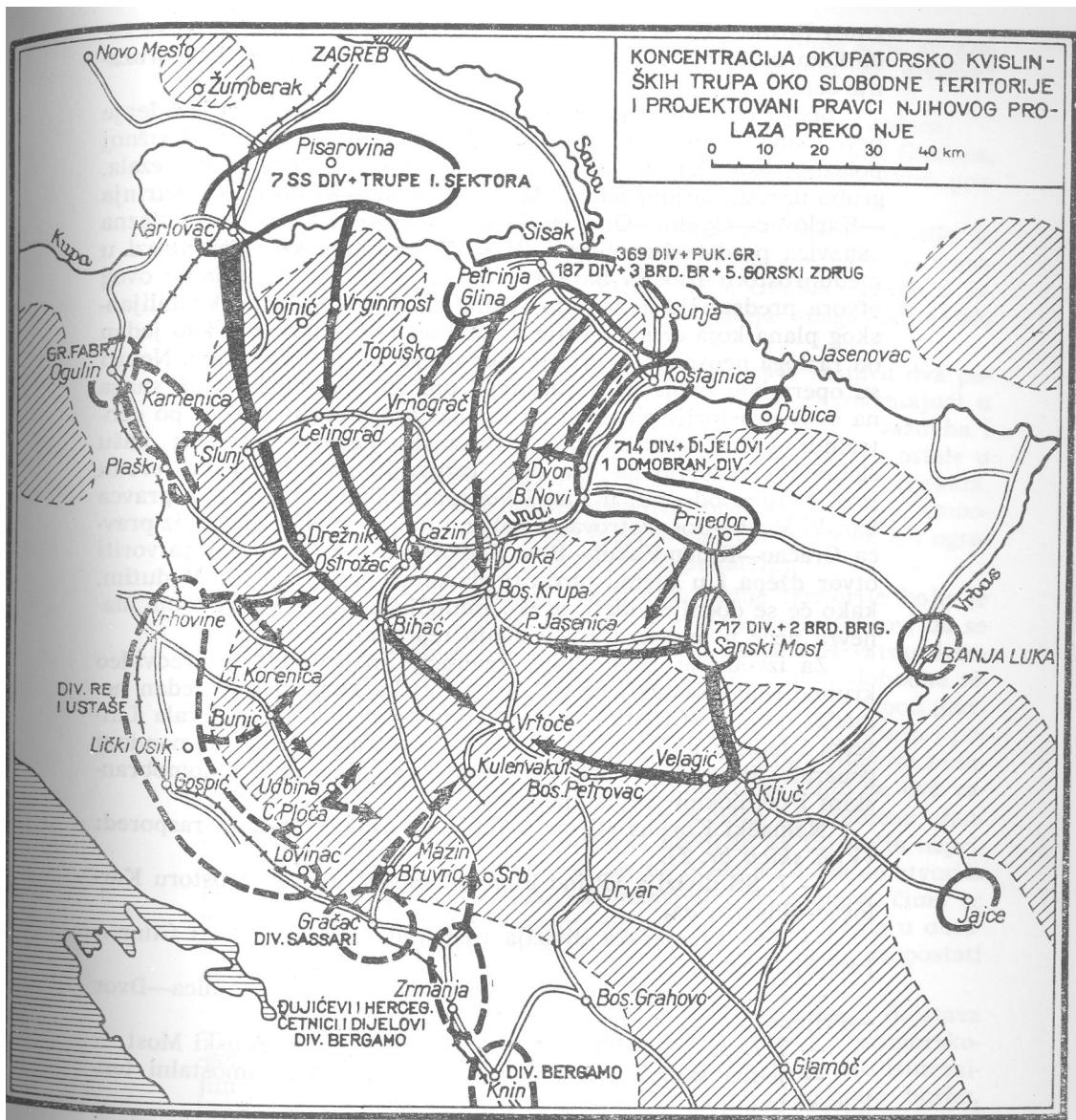
Svuda na oslobođenoj teritoriji dolazi u tom periodu do formiranja i jačanja sistema naše narodno-revolucionarne vlasti, do stvaranja mesnih, opinskih, sreskih, okružnih i oblasnih narodno-oslobodilačkih odbora. Kao rezultat ovako povoljnog razvoja situacije i svestranog jačanja našeg pokreta dolazi do stvaranja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, ije je prvo zasedanje održano u oslobođenom Bihaću. Time su udareni prvi temelji našoj novoj državi, što je celokupnom pokretu još više otvorilo perspektive, podiglo moral i samopouzdanje. AVNOJ je preuzeo funkcije centralnog usmeravanja i rukovođenja sa širokom mrežom narodnooslobodilačkih odbora i drugih masovnih antifašističkih organizacija u oslobođenim i neoslobodjenim krajevima. Ne upuštajući se u druge uspehe narodnooslobodilačke borbe jugoslovenskih naroda, — već iz ovog što je najkrajje navedeno, — vidi se da je u Jugoslaviji došlo do stvaranja novog fronta protiv sila osovine, do organizacije »Titove države« na prostoru i u vremenu, koji su za okupatore bili izvanredno osetljivi i znajući. Događaji, što su se odigravali na glavnim svetskim frontovima još su više isticali značaj jugoslovenskog ratišta, koje je postalo faktor sa kojim je sve više morati da unati i protivnici i saveznici.

Na najvažnijem svetskom ratištu, na Istočnom frontu, u drugoj polovini 1942. godine propala je nemačka ofanziva koja je imala cilj da prodre na Kavkaz i zauzme Staljingrad, i umesto o ekipiranih krupnih strategijskih pobeda dolazi do neuspela kampanje na južnom delu Istočnog fronta, do opkoljavanja, a zatim do uništenja Šeste nemacke armije pred vratima Staljingrada. Na afričkom ratištu Nemci i Italijani izgubili su bitku kod El Alameina koja je predstavljala uvod u likvidaciju nemačko-italijanskih snaga na ovom kontinentu. Nova saveznička iskrcavanja u severozapadnoj Africi zapretila su ne samo osovinskim snagama na ovom kontinentu, već su predstavljala i direktnu pretnju »evropskoj tvrđavi«, u prvom redu, njenim južnim delovima. Svi ti događaji, uvezeni zajedno, predstavljali su prekretnicu u ratu, koja je za fašističke sile značila gubljenje zauvek strategijske inicijative, prelazak u

strategijsku defanzivu i vo enje dugog, iscrpljuju eg rata na svim frontovima. Umesto »blickriga« na dnevni red postavila se odbrana tzv. evropske tvr ave.

U takvoj situaciji jedna od prvih mera koje preduzima osovinsko ratno rukovodstvo predstavlja odluka o uništenju narodnooslobodila kog pokreta u Jugoslaviji. Tu odluku doneo je Hitler na sastanku ministara inostranih poslova i na elnika generalštabova Nema ke i Italije održanom u isto noj Pruskoj meseca decembra 1942. godine. Ta odluka o »umirenju« Jugoslavije usledila je na bazi procene da e u prole 1943. godine do i do savezni - kog iskrcavanja na Balkan, što je operacije protiv Narodnooslobodila ke vojske Jugoslavije, koja je zauzimala centralni i najzna ajniji deo Balkana, u inilo hitnim i neizbežnim. Oslobobila ka borba jugoslovenskih naroda, široke operacije i krupne pobede NOV sa perspektivom daljeg brzog narastanja i ja anja, zna ile su prvo probijanje »evropske tvr ave« iznutra na njenom južnom boku, koji je za nema ke stratege iz više razloga bio izuzetno važan. Po red opasnosti neposrednog povezivanja našeg sa savezni kim frontovima — primer uspešne oslobobila ke borbe u Jugoslaviji pretio je Nemcima da se poput »zaraze« ne prenese i na druge zemlje i narode, u prvom redu, nama geografski najbliže, što bi im još više komplikovalo situaciju. U tom svetu postaju jasni motivi i uzroci koji su vojno-politi ko rukovodstvo fašisti kih sila nateralni na odluku da obra unaju sa narodnooslobodila kim pokretom u Jugoslaviji.

Daljnja razrada ove generalne odluke i izrada operativnih planova poverena je nema koj komandi za jugoistok, italijanskog generalštabu i komandi Druge italijanske okupacione armije u Jugoslaviji. Nakon provedenih konsultovanja i dogovora izme u pomenutih visokih vojnih štabova izra ena je jedinstvena operativna zamisao, da se iš enje »i umirenje« Jugoslavije izvrši od po etka 1943. godine do ranog prole a kroz tri uzastopne etape za koje su posebno razra eni planovi, predvi ene snage, odre eni na ini sa dejstva, vreme trajanja i itav niz ostalih mera i postupaka. Planovi po etapama nazvani su od strane Nemaca operacijama »Weiss I«, »Weiss II« i »Weiss III«. Osnovna operativna ideja plana »Weiss I« ili prve etape zimskih operacija, odnosno IV ofanzive — kako se uobi ajeno zove — sastoji se u okruženju naših snaga na prostoru Bos. krajine, Banije, Korduna i Like, njihovo saterivanje na uzak prostor izme u Grme a i Plješevic, stezanje obrava i definitivno uništenje. Istovremeno »sistematskim iš enjem« likvidirati materijalnu bazu ustani kih snaga palenjem i uništavanjem narodne imovine i nemilosrdnim obra unom sa stanovništвom na pomenutoj teritoriji. Zadatak operacije »Weiss II« bio je opkoljavanje i uništenje naših snaga (i slobodne teritorije) na prostoru Drvara, Glamo a i Livna i to kako onih koje se eventualno probiju iz prvog okruženja, tako i onih koje se zateknu na pomenutoj teritoriji. Tre a etapa predvidela je operacije na pro-

Skica 2

storu Bosne i Hercegovine — sve do crnogorske granice — sa zadatkom uništenja svih naših snaga u tom delu zemlje, i razoružanje etnika¹.

Snage okupatora i doma ih izdajnika predvi ene za izvo enje prve etape operacije (»Weiss I«) bile su grupisane na polukružnoj polaznoj osnovici Oko naše slobodne teritorije koja se protezala, grubo uzevši, linijom Sanski Most—Prijedor—Kostajnica—Petrinja

Karlovac—Ogulin—Otočac—Gospic—Gračac i Knin². Ova polazna osnovica predstavlja oblik velikog džepa kojeg se otvor nalazi u međuprostoru između Sanskog Mosta i Gračaca. Postojanje ovog otvora predstavlja najslabiju stranu zajedničkog koga nema ko-italijanskog plana koja će se kasnije u toku operacija pokazati kao jedan od razloga neuspeha neprijateljske operacije u prvoj etapi. Nemci su operativni manevar okruženja i uništenja naših krupnih snaga na ovoj prostoriji planirali na taj način što će prodrrom po centralnoj osi Karlovac—Bihać—Bosanski Petrovac preseći našu slobodnu teritoriju na dva dela, razdvojiti naše snage na terenu Bosne krajine od onih u Lici i koncentrirati ih prodrrom iz pravca Sanski Most—Bosanski Petrovac s jedne, i italijanskim snagama iz pravca Gračac—Kulen-Vakuf—Bosanski Petrovac s druge strane, zatvoriti otvor džepa i u njemu uhvatiti glavninu naših snaga. Međutim, kako će se docnije videti, ovako zamišljena i isplanirana ideja manevra neće u praksi doživeti svoju realizaciju.

Za izvo enje prve etape operacije neprijatelj je predviđao krupne snage sastavljene od dva armijska korpusa i to jedan nemski nazvan »Croatia« pod komandom nemačkog generala Lütersera i jednog italijanskog (Peti armijski korpus) pod komandom generala Alesandra Glorije, oba ojačana sa ustaškim, domobranskim i drugim formacijama.

Nemski Korpus »Croatia« imao je ovakav sastav i raspored: (*Vidi skicu br. 2*).

- 7. SS divizija »Princ Eugen« raspoređena na prostoru Karlovac—Pisarovina,
- 369. legionarska divizija raspoređena na prostoru Glina—Petrinja i Sunja,
- 714. pešadijska divizija raspoređena na prostoru Kostajnica—Dvor—Prijedor,
- 717. pešadijska divizija raspoređena na prostoriji Sanski Most,
- jedna samostalna pukovska grupa, jedan samostalni tenkovski bataljon.

U sastavu Korpusa dejstvovali su ustaško-domobranske snage u broju oko 7.000 ljudi, što otprikljike zna i jedna divizija više, tako da je ova grupacija ukupno brojala oko 61.000 ljudi. Dejstvovala je na terenu Korduna, Banije i Bosne krajine.

Italijanski Peti armijski korpus raspoređen je bio na zapadnoj strani predviđenog džepa — od Ogulina do Knina — sa orijentacijom dejstva prema istoku i severu sa zadatkom okruženja i uništenja naših snaga i slobodne teritorije u Lici. Ovaj Korpus imao je ovakav sastav i raspored:

¹ O odnosu prema etnicima vidi kroz daljnji tekst.
² Vidi skicu.

— divizija »Lombardia« (u stvari njena glavnina koja se zvana no zvala grupa »Fabri« po imenu komandanta ove divizije) raspore ena je bila na prostoru Karlovac—Tounj,

— divizija »Re« raspore ena u Lici od Oto ca do Lovinca,

— divizija »Sassari« raspore ena je bila na prostoru Gra aca,

— delovi Osamnaestog armijskog korpusa sa etni kim grupacijama raspore eni u širem rejonu Knina.

Ukupno brojano stanje samo italijanskih snaga iznosilo je oko 32.000 ljudi. U sastavu Korpusa dejstvovala je ustaško-domobraska grupacija u ja ini oko 7.000 ljudi i etni ka grupa u ja ini oko 5.000 etnika, što ukupno predstavlja snagu od 44.000 ljudi.

Uzeto u celini okupators'ka-kvislinška snaga u sastavu dva posmenuta korpusa brojala je više od 100.000 ljudi ne ra unaju i u ovaj broj vazduhoplovne snage odre ene za podršku iz vazduha i mnogobrojne druge posadne i policijske jedinice koje su ostale u garnizonima i vršile osiguranje komunikacija i drugih objekata. Ove poslednje, iako nisu imale ofanzivnu operativnu ulogu, umnogome su doprinosile ofanzivnoj mo i angažovanih snaga, a i ograničave su naše manevre u pozadini neprijatelja.

Naša koncepcija obrane i zaštite slobodne teritorije koju je izradio Vrhovni štab i li no drug Tito, sastojala se u osnovi da se jednim delom snaga zate enih na prostoru Bosne i Hrvatske izvode obrambena dejstva duž pravca koji vodi u dubinu slobodne teritorije, da se veštim manevrisanjem izvuku naše snage ispod glavnog udara protivnika, da mu se aktivnim dejstvima na frontu i pozadini nanesu što ve i gubici i na taj na in parališe njegova ofanzivna mo i sa uva živa sila naših jedinica odre enih za ove zadatke. Drugi deo snaga predodre en je za naša istovremena ofanzivna dejstva i to u pravcu jugoistoka da bi se na taj na in neprijatelju zadali udarci onde gde ih on ne o ekuje, da bi se stvorila nova slobodna teritorija, pobrakali neprijateljevi planovi, ime se maksimalno doprinosi i olakšava situacija našim snagama u obraćeni slobodne teritorije u Hrvatskoj i Bos. krajini, koje će postati objekt neprijateljske ofanzive.

U duhu ove koncepcije — za izvo enje obrambenih dejstava — odre eni su Prvi bosanski, Prvi hrvatski korpus i primorsko-goranska grupa brigada, koji su imali zadatak da na što isturenijim položajima na periferiji slobodne teritorije prihvate borbu, brane je na na in kako je ve izneto, i time stvore potrebno vreme za pripremu našeg protuudara sa operativnom grupom Vrhovnog štaba, a da bi se zaštitio i pripremio narod, civilne i vojnopo-zadinske vlasti za veliku ofanzivu neprijatelja. Ovaj poslednji zadatak zahtevalo je — kako se vidi — drugi odnos nego što je to bila praksa u ranijim lokalnim ofanzivama, budu i da se na slobodnoj teritoriji nalazio narod koji je sve davao za potrebe vojske i fronta i koji je u politi kom smislu bio apsolutno privržen ciljevima našeg pokreta, te su mu okupatori i izdajnici pretili teškim represalijama i obra unom, što je nama nametalo odre ene politi ke i moralne obaveze. Uz to, na slobodnoj teritoriji nalazile su se važne institucije vojno-pozadinskog karaktera, kao što

su vojne bolnice i radionice, različiti magacini i druge ustanove, veoma značajne i za predstojeće u ofanzivu i za dalji razvoj pokreću uopšte, kojima je tako erabilo potrebno obranom stvoriti vreme, da spremne do ekaju neprijateljsku ofanzivu.

Prvi bosanski korpus sastava 4. i 5. divizije, X krajiške brigade i pet partizanskih odreda zatvarao je pravce koji sa prostorije Bosanskog Novog, Sanskog Mosta, Banje Luke i Knina vode na slobodnu teritoriju u Bosanskoj krajini. Ukupna brojstava snaga ovog Korpusa kretala se oko 11.500 boraca naoružanih uglavnom lakiom pešadijskim naoružanjem.

Prvi hrvatski korpus bio je sastavljen od 6., 7. i 8. divizije, Likog, Kordunskog i Banijskog partizanskog odreda zajedno sa dve primorsko-goranske brigade (VI i XIV brigada) zatvarao je pravce koji sa severa, zapada i jugozapada vode na slobodnu teritoriju Banije, Korduna i Like. Brojstava stanja Korpusa iznosilo je pred ofanzivu oko 12.500 ljudi³. Sem pešadijskog naoružanja Korpus je raspolagao s baterijom haubica 100 mm i 8 italijanskih lakih tenkova formiranih u jednu etu.

Operativna grupa Vrhovnog štaba, sastavljena od 1. i 2. proleterske i 3. udarne divizije, nalazila se van zone obuhvatane planom neprijateljske ofanzive u »Weiss I« i to 1. divizija u centralnoj Bosni na prostoru Prnjavor—Teslić, 2. divizija na prostoru Kupres—Duvno, a 3. divizija Travnik—Žepa. Ova grupacija je kasnije kad su se jasnije ispoljile namere neprijatelja i obim njegove ofanzive pred bosanskim i hrvatskim korpusom biti prikupljena na prostoriji Livno—Duvno—Kupres—Gornji Vakuf i pokrenuta u ofanzivu u pravcu Hercegovine i Crne Gore u duhu već iznete konceptcije Vrhovnog komandanta.

II

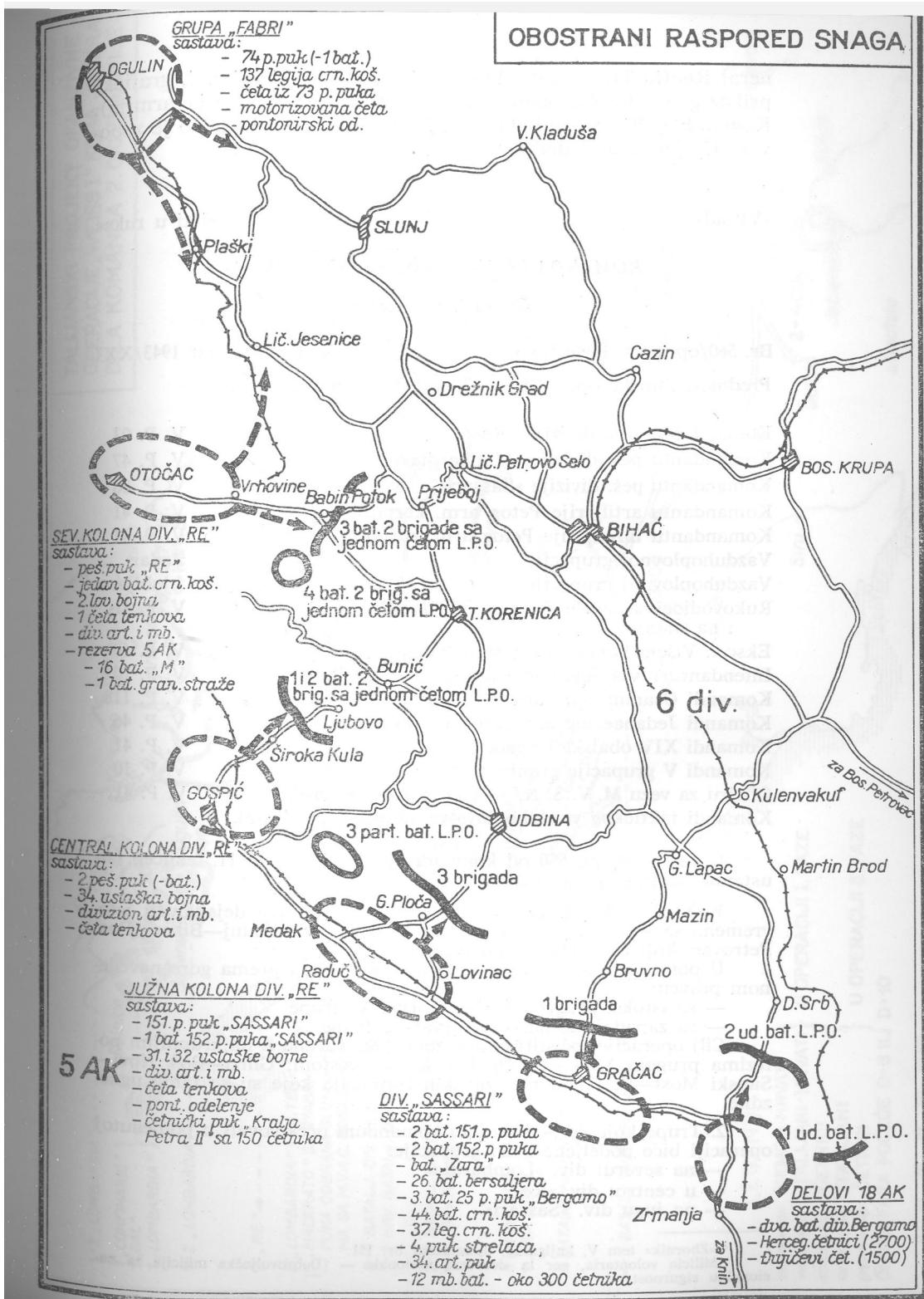
OBOSTRANI PLANOVI, JAČINA I RASPORED NAŠIH I NEPRIJATELJSKIH SNAGA U LICI

(Vidi skicu br. 3.)

Raspored neprijateljskih snaga i njihovi zadaci

Nakon sastanka održanog u Rimu između elnika italijanske vrhovne komande maršala Uga Cavalierija i nemačkog komandanta za jugoistok general-pukovnika Lohra kojem je prisustvovao i komandant Druge italijanske okupacione armije u Jugoslaviji general Roatta, kao i posle sastanka ove dvojice i nemačkog generala Lütersa u Zagrebu, usledile su direktive i operativne zapovesti trupama. Na elnik vrhovne komande italijanske vojske izdao je svoju direktivu komandantu Druge armije 10. januara 1943. godine. Svoju direktivu komandantu Petog armijskog korpusa izdao je ge-

* Zajedno sa dve primorsko-goranske brigade (VI i XIV), koje su kasnije stavljene pod komandu Prvog hrvatskog korpusa, brojao je 14.000 ljudi.

SKICA 3

neral Roatta 11. januara 1943. godine. (Vidi skicu br. 4, grafi ki prikaz projektovane operacije od strane Druge italijanske armije). Komandant Petog armijskog korpusa general Gloria izdao je zapovest 15. januara sledeće sadržine:⁴

»VP/ad«

»Predati u ruke«

KOMANDA PETOG ARMIIJSKOG KORPUSA

Operativno o eljenje

Br. 560/op. port. Poverljivo

V. P. 15 januar 1943/XXI

Predmet: Zimske operacije — Operativna naredba br. 1. —

Komandantu peš. divizije »Re«	V. P. 93
Komandantu peš. divizije »Lombardia«	V. P. 47
Komandantu peš. divizije »Sassari«	V. P. 86
Komandantu artiljerije Petog arm. korpusa	V. P. 41
Komandantu inženjerije Petog arm. korpusa	V. P. 41
Vazduhoplovnoj grupaciji	Zadar
Vazduhoplovnoj grupaciji	Ljubljana
Rukovodiocima službi Petog a. k. (izvod)	V. P. 41
i na znanje:	
Eksel. Višem komandantu »Superslode«	V. P. 10
Intendanturi Više komande or. sn. »Slov-Dalm.«	V. P. 10
Komandi Osamnaestog armijskog korpusa	V. P. 118
Komandi Jedanaestog armijskog korpusa	V. P. 46
Komandi XIV obalske brigade	V. P. 41
Komandi V grupacije granične straže	V. P. 10
Oficiru za vezu M. V. S. N. ⁵ — gen. majoru Segheddu	V. P. 41
Komandi taktičkih vazduhoplovstva »Superslode« Sušak	

U vezi s aktom 550 od komande »Superslode« od 11. tekućeg (za ustanove kojima je bio razaslat).

1. Od 20. tekućeg pa nadalje nema ke trupe e dejstvovati istovremeno sa severa i sa juga duž pravca Karlovac—Slunj—Bihać—Bos. Petrovac, koji e održavati po tačkama.

U pomenutoj akciji e u estovovati pokretima prema gore navedenom pravcu:

- sa istoka, druge nema ke i hrvatske trupe
- sa zapada, italijanske i hrvatske trupe.

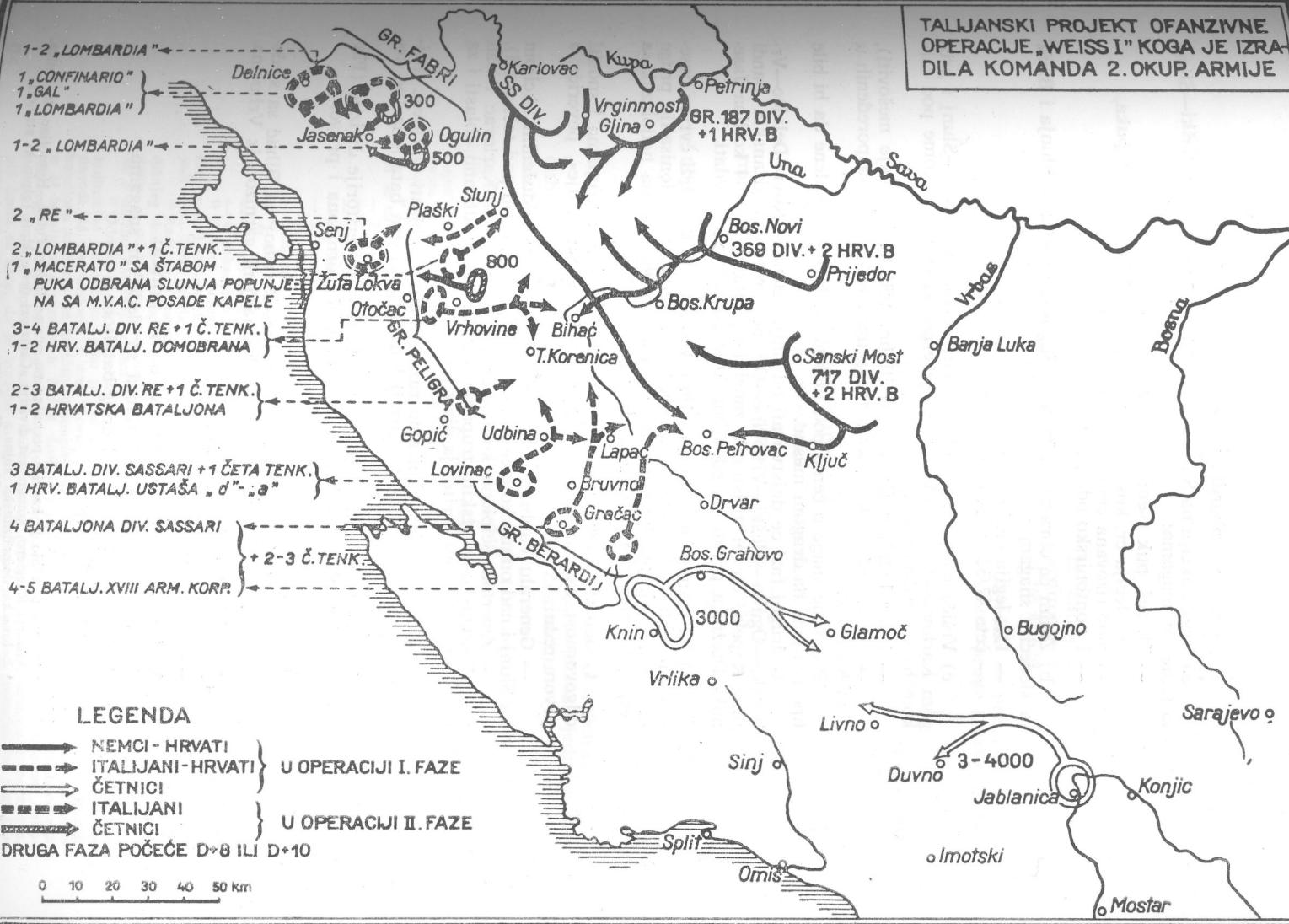
Cilj operacije: o istiti itavu zonu obuhvatajući u najkrupnijim po tezima prugom Karlovac—Ogulin—Knin i cestom: Glinić—Bos. Novi—Sanski Most—Ključ od partizanskih formacija koje su se tamo ugnedile.

2. Trupe koje e pod mojom komandom u estovovati u pomenutoj operaciji biće podjeljene u tri grupacije:

- na severu: div. »Lombardia«
- u centru: div. »Re«
- na jugu div. »Sassari«.

⁴ »Zbornik« tom V, knjiga 11, dokumenat br. 151.
⁵ Milicia volontaria, per la sicurezza nazionale — (Dobrovolja ka milicija za nacionalnu sigurnost.)

TALIJANSKI PROJEKT OFANZIVNE
OPERACIJE „WEISS I“ KOGA JE IZRA-
DILA KOMANDA 2. OKUP. ARMIE

3. Divizija »Lombardia«:

a) Vrši e akciju na Slunj u pravcima Tounj—Slunj i Plaški—Slunj sa slede im snagama:

- 74. peš. puk (sem jednog bataljona)
- 137. legija cr. koš. poja ana etom 47/32 iz 73. peš. puka,
- motorizovana eta »Zara« i
- 1 pontonirsko odeljenje;

b) Zatim e obrazovati front na jugoistoku izme u Slunja i Blata sa slede im snagama:

- 137. legija cr. koš.
- eta 47/32 iz 73. peš. puka;

c) Vrši e nadzor zone obuhva ene cestom Karlovac—Slunj i prugom Karlovac—Ogulin—Vrhovine, severno od fronta o kome pod ta kom b) sa slede im snagama:

- jedan bataljon (italijanski ili hrvatski ili još bolje mešoviti),
- jedna eta tenkova koju treba uzeti iz jedinica raspore enih u zoni Karlovac.

Preostale snage o emu pod ta kom a) bi e oslobo ene da bi bile upotrebljene na drugom mestu®.

U drugoj fazi e dejstvovati od linije: Brinje—Novi—Delnice—Vrbovsko—Ogulin—Plaški—Vrhovine—Oto ac protiv partizanskih bandi zone Kapela, da bi pristupila zauzimanju Ravne Gore i kotlina Jasnak—Drežnica prema nare enjima koja u naknadno izdati.

e) Za vreme gornjih operacija divizija treba da održi vrsto poseđovanje oblasti Karlovac i da obezbedi uredno funkcionisanje pruge za snabdevanje te nim gorivom, s naro itim obzirom na nadolazak sa severa (Gorjanci) i sa zapada (Bosiljevo);

f) General Ruggiero⁷, koji e komandovati svim trupama i snositi odgovornost za odbranu teritorije divizije »Lombardije«, poveri e u prvom redu:

— Generalu Fabbriju komandu nad trupama zaduženim akcijom na Slunj i nad onima koje e u drugoj fazi vršiti akciju pod ta kom d),

- generalu Scipione komandu nad garnizonom Karlovac i nad svim italijansko-hrvatskim trupama odre enim za odbranu oblasti i za zaštitu pruge (nova teritorija divizije);

g) Za poja anje jedinicama razmeštenim u oblasti Karlovac divizija e dobiti od Jedanaestog armijskog korpusa dva bataljona (od kojih se jedan ve nalazi u Ozlju);

h) Sa trupama razmeštenim u oblasti stare teritorije divizije (Plaške—G. Dubrave) zadovoljava e potrebe onih garnizona i pruge.

4. Divizija »Re«

a) Dejstvova e duž pravca Vrhovine—Prijedor na Biha sa slede im snagama sa kojima e održavati smanjeni garnizon iz Vrhovina.

- 1. peš. puk »Re«,
- jedan bataljon domobrana*,
- jedna eta tenkova,

b) Nastupa e prema Korenici u dva pravca:

1. Li ki Osik—Buni —Korenica sa slede im snagama:
2. peš. puk »Re« (sem jednog bataljona),
31. ustaški bataljon'.

⁶ 74. peš. puk bio je kasnije preba en na pravac Babin Potok—Homoljac—Korenica.
⁷ Vittorio Ruggiero, komandant divizije »Cacciatori delle Alpi« (alpinski strelec).

⁸ 2. lova ka domobrana bojna.

® Stvarno je dejstvovala 34. ustaška bojna.

2. Radu —Udbina—Korenica sa slede im snagama:

- 151. peš. puk »Sassari« (sem jednog bataljona),
- 1. bataljon 152. peš. puka »Sassari«,
- 32. ustaški bataljon¹⁰,
- jedna eta tenkova,
- jedno pontonirsko odeljenje;

c) Meni na raspolanjanju drže e 1/25. bataljon grani ne straže i 16. bataljon »M« u Oto cu, poveravaju i garnizon pomenuotog mesta jednoj eti, koju e poslati V grupacija grani ne straže;

d) S preostalim hrvatskim trupama 'zajedno sa preostalim jedinicama divizije brinu e se za potrebe garnizona, pruge i ceste Senj—Oto ac".

5. Divizija »Sassari«:

Sa snagama koje se još nalaze na teritoriji Osamnaestog armijskog korpusa poja anim sa 2—3 eta tenkova, 1—2 bataljona peš. div. »Bergamo«, 3—4 bataljona »bersaljera«, dejstvova e na:

- a) Biha , pravcem: Bruvno—D. Lapac¹²;
- b) Bos. Petrovac, pravcem: Srb—Kulen-Vakuf¹³.

6. Komande divizija srazmerno e poja ati sve kolone artiljerijom, minobaca ima, inženjerijskim jedinicama i službama.

7. Pozivam se na naredbe sadržane u glavama VIII i IX navedenog akta br. 550 od komande »Superslode« i na one u prilogu br. I¹⁴.

8. Situacija kod neprijatelja, vidi priloge 2. i 3.¹⁵

9. Avijacija:

stoji na raspolanjanju spremna da interveniše na traženje:

— za peš. diviziju »Re« i peš. div. »Sassari« leta ke jedinice vazduhoplovne grupacije iz Zadra (aerodrom Zemunik),

¹⁰ U stvari je na ovom pravcu dejstvovala 31. i 32. ustaška bojna iz sastava 4. ustaškog zdruga. Pored njih dejstvovala je i etni ka grupa od Metka i Radu a — ostatak tzy. »kralja Petra II«.

¹¹ Ostale ustaške snage bile su raspore ene ovako: 9. ustaška bojna u Oto cu, 3. bojna »Li ke straže« na pruzi Vrhovine—Lovinac, 33. ustaška bojna u Gospu u, 1. ustaška bojna na komunikaciji Gospa —Karllobag. O rasporedu ostalih italijanskih snaga nemamo podataka.

¹² Prema izveštaju Osamnaestog armijskog korpusa od 5. februara na ovom pravcu su se nalazile slede e jedinice:
— 2. bataljon 151. peš. puka div. »Sassari«
— 2. bataljon 152. peš. puka div. »Sassari«
— bataljon »Zara«
— 26. bataljon bersaljera
— 3. bataljon 25. p. puka »Bergamo«
— 44. bataljon crnih košulja
— komanda 73. legije
— 4. puk strelaca
— 34. art. puk
— 12. mb bataljon
— 4. eskadron tenkova.

¹³ U ovoj koloni nalazila su se dva bataljona bersaljera, Dinarski korpus popa uji a sa 1.500 etnika i grupa hercegova kih etnika pod komandom majora Ba ovi a u ja ini od 2.700 etnika.

¹⁴ Radi se o naredbama u kojima se govori o merama za savla ivanje oštchine go dišnjeg doba, o tajnosti operacije, o zabrani upotrebe etnika!, o sadejstvu me u kolo nema, o održavanju garnizona, o odnosu sa Nemcima itd. Pod drugom ta kom govor se na inu izvo enja operacija.

¹⁵ Odnosi se na obaveštajnu procenu naših snaga na podru ju I i V zone, sa kojima se još ra una, iako je ve bio stvoren Prvi korpus NOVH. U ovoj proceni se navodi da na teritoriji I zone postoji naših 65 pokretnih bataljona i 18 teritorijalnih bataljona sa ukupnom broj anom snagom od 20.000 ljudi. Podaci su neto ni pošto se radilo o 34 bataljona u sastavu 6. 7. i 8. divizije i 10 bataljona u sastavu partizanskih odreda (Li kog, Kordunaškog, Banijskog) sa ukupnom snagom od 12.500 ljudi. U ovom dokumentu se dalje iznose procene o na inu našeg dejstva, ciljevima, držanju stanovništva, pri emu se kaže, da je korisno ni malo ne ra unati na pomo stanovništva, sem izuzetno i od ograni enog zna aja u mestima stalnog iociranja njihovih trupa.

za peš. diviziju »Lombardia« leta ke jedinice vazduhoplovne grupacije iz Ljubljane (aerodromi Ljubljana i visoravan kod Pule), Traženje vazdušnih intervencija, kanal za vezu, kodeks za vezu sa vazduhom: videti prilog br. 4.

10. Po etak akcije (as i dan) bi e saopšten konvencionalnom frazom: »Autokolona e po i za odre eno mesto dana 20. u asova 8«.

11. Veza,

— šema i grafi ki prikaz veza videti prilog br. 5.

— dodeljujem

— peš. div. »Rea 5 radio stanica R 2/3, 1 radiostanica R 4/a,

— peš. diviziji »Lombardia« 7 radiostanica R 2/3 (one koje su u svoje vreme bile dodeljene komandanti sektora Delnice), 1 radiostanica R 4/a. Bi e isklju ene radio emisije do po etka akcije prema propisima koje e izdati komanda inženjerije arm. Korpusa.

12. Službe: posebna nare enja

Potvrditi prijem najbržim sredstvom.

(M. P.)

General arm. Korpusa

Komandant

Alessandro Gloria«

Navedena zapovest komandanta Petog armijskog korpusa traži još neka dopunska objašnjenja, (pored ve navedenih) bez kojih ne bi bila sasvim jasna, a koja se nalaze u drugim italijanskim dokumentima. Radi se u prvom redu o odnosu prema etnicima, koji se u zapovesti uopšte ne pominju, a u popratnoj naredbi komandanta Petog korpusa se apsolutno zabranjuje njihova upotreba sem kao izolovanih grupa u svojstvu vodi a. Me utim, to je tako bilo samo formalno pa se u toku itavog perioda borbi angažiralo i etnike i to ne kao vodi e, ve kao borbenu snagu. Iako su Nemci planirali da se paralelno s uništenjem partizana razoružaju i etnici, i takav odnos prema njima tražili i od svojih italijanskih saveznika, komandant Druge ital. armije se s tim nije slagao, niti je u praksi provodio, a u emu je imao saglasnost i Mussolini i na elnika svoje vrhovne komande. Mussolini i general Roatta su se slagali sa Nemcima da bi se etnici u slu aju savezni kog iskrcavanja na Balkan mogli staviti na njihovu stranu i otpo eti borbe protiv italijansko-nema kih snaga, ali su pitanje njihova razoružanja — za razliku od Nemaca — uslovljavali prethodnim uništenjem partizana. Tako se dogodilo da se zvani no oni ne pominju, ak šta više da se zabranjuje njihovo korištenje, a u praksi se radi — kako smo videli — o njihovoj masovnoj mobilizaciji i upotrebi protiv naših snaga.

U zapovesti komande Druge italijanske armije propisuje se odnos prema stanovništvu i njegovoj imovini za vreme trajanja zimske operacije. Kakvu svirepu sudbinu su okupatori bili namenili stanovništvu na našoj slobodnoj teritoriji najbolje se vidi iz naredbe »Više komande oružanih snaga Slovenija—Dalmacija« od 16. januara 1943. godine, u kojoj, izme u ostalog, stoji:

»VII. U postupku prema stanovništvu i prema vlasništvu pridržavati se slede ih na elnih pravila:

— svi oni koji budu uhva eni sa oružjem u rukama ili bez oružja u zoni i u momentu kad se vodi borba ima da budu odmah streljani,

— svi sposobni muškarci preko 15 godina bi e internirani, bez obzira na rasu i veru, službu i zaposlenje; eventualne razlike u pri log sigurnih bi e razmotrene docnije;

— sve ku e od kojih se može o ekivati opasnost za naše trupe ili u kojima je prona ena municija, ima da se zapale.«

U vezi s ovim intendantura Druge armije dobila je zadatak da pripremi privremene koncentracione logore, koji e ve 21. januara mo i primiti 5.000, da im se kapaciteti pove aju do 25. januara na 10.000 mesta za muške internirce — civile koji e eventualno biti pokupljeni, odnosno zarobljeni od strane italijanskih trupa.

Tako je izgledala instrukcija komandanta Druge armije dana trupama, koje su bile odre ene za ofanzivu. No u toku operacija trupne komandante su prekoravali što su malo streljali ili zarobili civilnog stanovništva u zonama gde su operisali.

Italijani su na planirane operacije (IV ofanziva) gledali s manje optimizma i uverenosti u njihove vojne rezultate nego njihovi nema ki saveznici. Svoje u eš e u tim operacijama smatrali su kao naturenu stvar koju se doduše mora prihvati, ali se nisu zanosili iluzijama o uništenju naših jedinica i o pacifikaciji ustani kih krajeva. Oni su imali vlastite planove o povla enju nekih svojih snaga u Italiju (divizija »Sassari«) i manje operacije iš enja u Gorskem kotaru, koje su smatrali za sebe važnijim i lakše izvodljivim. Uostalom evo izvoda iz podsetnika o ovom problemu pomenika na elnika štaba Druge armije, pukovnika Zanussija, koji je kako je na pribelešci prime eno, bio saopšten i generalu Roatti, komandantu Druge armije, a koji najbolje ilustruje italijanska predvi anja o ishodu ofanzive:

— »jedinice koje moraju da podnesu teret ove kampanje: divizije »Lombardia«, »Re«, »Sassari«, »Bersaljeri« itd. ve su od meseca marta u operacijama i stoga umorne i željne malo odmora, koji se svakako može smatrati zaslужenim. Sem toga za »Sassari« postoji otežavaju a okolnost, jer je ona trebala biti ve preba ena u Italiju, a materijal joj je rasturen ovde onde, ili ak i u otadžbini.

Zaklju ak: po materijalnom i moralnom stanju jedinica daje se naslutiti da e njihov doprinos u operativne svrhe biti manji:

— vremenske prilike (zima) i terenske prilike (planina) uzete zajedno smanji e još više mogu nost trupa. Mi i Nemci kreta smo se (as brže — as i to eš e polako) duž puteva teraju i pred sobom neprijatelja koji e izma i na bokovima, koji e nam se pojavljavati za le imo itd. Kad nam je protivnik pobegao kroz gust obru, kao što je onaj koji opkoljava Kapelu i Gorjance, pod uslovima koji su za nas bili mnogo povoljniji u pogledu terena i vremena, kako možemo o ekivati da smo ga sada »uhvatiti u klopku«?

— ako ne do e do sadejstva etnika tj. sadejstva jedinog elemen ta, koji ume da se kre e u svakoj prilici kroz ove predele (na našem napadnom frontu), to e dovesti do toga da nam se izbije iz ruku naj ja i adut na koji bismo mogli ra unati.

— ako u pogledu naših i nema kih operativnih sposobnosti ne možemo da stvaramo preterane iluzije, to još manje možemo u pogledu sposobnosti Hrvata da drže zauzetu teritoriju.

2. Sve u svemu operacije koje su nam nareene više su nego sumnjive praktične koristi, a nisu luke.

3. Ali gde nam se ispre i visok sneg i uopšte jaka hladno a i dugotrajno nevreme, mi i saveznici, ili ne smo napraviti ni koraka dalje, ili smo se izložiti opasnostima i porazima koji bi — ne ustru avam se da kažem — bili ozbiljni".

Autor podsetnika je imati priliku da doživi svoja predviđanja, što je mu biti jedina satisfakcija na završetku zimskih operacija.

Raspored naših snaga i njihovi zadaci

Koncem 1942. godine i po etkom 1943. sve do neprijateljske ofanzive 6. divizija je bila angažovana u teškim ofanzivnim akcijama na objekte i garnizone dužlike pruge na prostoru između Gospa i Grača. Borbe su se vodile s jakim italijanskim, ustaškim i etničkim snagama, koje su bile dobro utvrđene i ukopane, a kako mi nismo imali teže oružje stajalo je to naše jedinice relativno visokih gubitaka. Najznačajnije borbe vodile su se koncem decembra za Lovinac i Radu i polovinom januara 1943. godine za Grač. U tim borbama neprijatelj je imao osetne gubitke u ljudstvu i materijalu, što ga je primoravalo da dovela i nove snage s juga i da sa severa pomera svoje posade dužlike pruge prema ugroženoj deonici između Grača i Metka. Snage Ličkih partizanskih odreda bile su razvile ene po bataljonima i etama u okolici slobodne teritorije i vodile su borbu sa etnicima, vršile diverzije na ostalom delu pruge i štitile narod u blizini garnizona od neprijateljskih represalija i pljačke.

Na slobodnoj teritoriji Like narodna vlast, masovno političke organizacije i vojno-pozadinske ustanova postigle su krupne uspehe u drugoj polovini 1942. godine. Na istavoj teritoriji formirani su mesni, općinski, sreski i za istavu Liku okružni narodnooslobodilački odbori, koji su razvili široku i svestranu delatnost. Oni su se afirmisali kao jedina i istinska narodna vlast koju su masse prihvatale angažujući i se predano na izvršenju svih zadataka što su ih zahtevale ratne prilike. Pred ofanzivu narodnooslobodilački odbori zajedno sa vojno-pozadinskim organima i političkim organizacijama bili su pored ostalog angažovani u mobilizaciji ljudstva za 6. diviziju i za Lički partizanski odred, kao i u snabdevanju jedinica zimskom opremom. Jedan od važnih zadataka narodne vlasti bio je izgradnja zemunica u teže pristupa nim mestima i van naselja u koje je trebalo skloniti živežne namirnice potrebne za ishranu vojske i naroda. Vojno-pozadinska vlast sastojala se od Komande Ličkih vojnog područja, komandi mesta, partizanskih straža, sanitetskih ustanova, vojnih radionica, tehničkih jedinica (inženjerijska eta, tehnička eta, autovod i dr.). Zdravstvena služba raspoređivala je s dve bolnice i to jednom na Kamenskom, a druga se nalazila u Dobroselu, sa centralnom apotekom i s devet mesnih

ambulanti. Glavna vojna radionica nalazila se na Kamenskom i raspolažala je s nekoliko posebnih pogona kao što su tehnička, krojačka, obuarska radionica, pilana i mlin.

Politiko raspoloženje stanovništva karakterisala je puna predanost ciljevima narodnooslobodilačke borbe i nesebi no angažovanje u izvršavanju obaveza vezanih za patriotske i revolucionarne ciljeve. Ovo naročito važi za omladinu koja je prednjaila svojim zalaganjem, poletom i masovnim junaštvom na svakom mestu gde se nalazila. Suzbijen je etnički i ustaški uticaj u onim selima gde je narod u poteku bio ili zaveden ili pasivan u odnosu na Narodnooslobodilačku vojsku. Operacije naših brigada u zapadnoj Lici u prvoj polovini 1942. ostavile su snažan utisak na tamošnje hrvatsko stanovništvo, kako postupkom naših jedinica, tako i njihovom za ono vreme impresivnom snagom, što se kasnije odrazilo u raspoloženju i pozitivnom odnosu naroda ovog kraja prema NOV. Razbijanje etnika u otočkom, gospočkom i građevkom sredu smamilo je njihovu politiku bazu i podseklo u korenu daljnji razvoj i jačanje ovog reakcionarnog i izdajničkog pokreta. Neposredno pred ofanzivu kada je postojala verovatno da će se deo italijanskih snaga povući iz Like, ustaško-etičke grupacije morale su sklapati i formalne sporazume, da bi se na taj način oduprli i spasiili od rastuće snage naših jedinica¹⁷. To sve govori o postignutom jedinstvu naroda, njegovojoj predanosti narodnooslobodilačkoj borbi što je i bio najvažniji preduslov neuspeha predstojeće okupatorske ofanzive.

Sve je ovo bilo nužno istaći, da bi se sagledali — bar u najkraćim crtama — svi oni uslovi koji su imali najdirektnijeg uticaja na odbrambena dejstva divizije u nastupajućoj ofanzivi. U praktičnosti bi bilo nemoguće zamisliti uspešna dejstva naših jedinica bez najtešnjeg oslonca na narod i bez njegove svestrane podrške, odnosno bez vojnog doprinosa svih onih snaga i faktora koji su bili van divizije, ali su s njom jedinstveno dejstvovali. Suprotstaviti naše brigade i bataljone uvežbanim i tehničkim opremljenim okupatorskim grupacijama i naša dejstva prikazivati samo kao sudar oružanih formacija bilo bi nepravilno, jednostrano i netačno. Angažovanje naroda na itavom nizu različitih zadataka, koji po svom karakteru imaju vojni značaj, organski se uklapalo u jedinstven otpor protiv neprijateljskog pokušaja da uništi našu vojsku i pokret u celini. Znatno bi manje uspešna bila borbena dejstva divizije bez učešća stanovništva u rušenju puteva i pruga i sprečavanju pokreta neprijateljskoj motorizaciji. To naše oružane formacijske jedinice ne bi dospele u iniciju. Ishranu naših jedinica organizovalo je samo stanovništvo i to ne da se isporuči samo potrebne živežne namirnice već su one donošene u spremljenom stanju, kao što je ispečen hleb, suvo meso, skuvani topli obroci itd. Sklanjanje na vreme živežnih namirnica ispred okupatora stvorilo je za

¹⁷ U otočcu je 17. decembra 1942. godine potpisana sporazum između komandanta ustaškog garnizona bojnika Muhamed-bega Sutejmanpašića i etničkih komandanata za srez Otočac majora Njegoševića i kapetana Dabovića koji obuhvata: sprečavanje međusobnih incidenta, zajedno ku satadnju u državnim poslovima i širu vojnu saradnju po odlašku italijanskih jedinica.

»Zbornik«, tom V, knj. 11, dokument 123.

nas potrebne rezerve i magacine bez kojih bi praktično bilo nemoguće e duže ostati na terenu i voditi borbe sa uspehom. Snabdevanje ode om i obu om, naro ito vunenim arapama i rukavicama, spasio je od smrzavanja u tadanjim surovim zimskim uslovima mnoge borce. Smeštaj u ku ama za vreme odmora, pranje i zamena rublja omogućavalo je borcima da sa uvaju potrebnu fizičku kondiciju koja bi ina e u tako dugotrajnim danonim borbama bila dovedena u pitanje. Zbrinjavanje, le enje i ishrana naših ranjenika i bolesnika, koji su bili stalno okruženi ljubavlju i brigom naroda, predstavljalo je doprinos koji je na najdirektniji način uticao na snagu i borbeni moral svih naših jedinica i boraca. Vršenje ostalih dužnosti, kao što su kurirska služba, transport municije i drugih potreba za vojsku, borba protiv neprijateljske špijunaže i obaveštavanje naših jedinica o neprijatelju, njegovim pokretima i namerama, sve su to zadaci koje je nemoguće odvajati od onih što su ih obavljale naše borbene jedinice. Bez njih bi bilo nemoguće organizovati uspešno suprotstavljanje premo noj okupatorskoj vojnoj sili. Treba se samo podsetiti od kakvog je neprocenjivog moralnog značaja bila na primer poseta i pokloni omladine našim borcima u Mazinskoj planini i na drugim položajima u teškim zimskim uslovima po dubokom snegu, i njihov optimizam i vera u našu snagu, pa da se u punoj meri proceni, šta predstavlja jedinstvo vojske i naroda i njihov zajednički napor u postizanju ciljeva svog oslobođenja. Zato se borbena dejstva jedinica divizije za vreme neprijateljske zimske ofanzive u Lici ne mogu tretirati kao dejstva samo vojnih snaga u užem smislu reči, već u najširoj vezi sa svim onim faktorima, koji su na različite načine i različitim sredstvima doprineli neuspehu neprijateljske ofanzive. Na žalost, mi nemamo potrebne istorijske građe na osnovu koje bismo mogli stvoriti celovitu i dokumentovanu sliku o učešću u naroda, pre svega omladine, u naporima u slamanju neprijateljske ofanzive **za**jedno s 6. divizijom, niti raspolažemo s potpunim podacima o ljudskim i materijalnim žrtvama koje je narod pretrpeo **za**to vreme.¹⁸

Utoliko pre je nužno bar uopšte istaći ove injenice da bi se shvatila dejstva koja su izvodile naše oružane formacije, a o kojima je ovde reč.

Neposredno uoči po etaka neprijateljske ofanzive divizija se nalazila sa sve tri svoje brigade na teritoriji grada kog sreza, gde je napadala prugu i neprijateljske posade duž pruge, a na relaciji između u Lovinca i Gračaca.

Pod komandom divizije i u sadejstvu sa njenim brigadama dejstvovali su i snage Li kog partizanskog odreda. Odred je u to vreme bio sastavljen od pet bataljona (i to samo nominalno, jer je u stvari imao etiri bataljona, budući da je njegov 2. bataljon imao svega jednu etu) — a bio je razmešten ovako:

- 1. udarni bataljon na pravcu Strmica—Tiškovac,
- 2. udarni bataljon u izvornom delu Zrmanje na pravcu Otri — Srb,

«Arhive 6. divizije, U kog vojnog područja, kao i OK KPH za Liku pale tu u ruke neprijatelja i uništene.

— 1. part. bataljon u selima Vrebac—Mogori sa zadatkom zaštite ovih sela i dejstva na pruzi Medak—Gospi ,

— 2. part. bataljon sa jednim vodom u 1. bataljonu I brigade, a s drugim u 2. bataljonu III brigade,

— 3. part. bataljon zatvarao je pravce na širokom luku od Kule do Rudopolja. Od po etka ofanzive sa po jednom etom oja-ao je 2, 3, i 4. bataljon II brigade.

Komandant odreda bio je Tomica Popovi , a polit, komesar Stevo Maoduš.

Sude i po raspoloživim dokumentima, vidi se da je Štab divizije kasno bio obavešten o neprijateljskim namerama i priprema-ma za zimsku ofanzivu protiv slobodne teritorije u Lici. O koncen-traciji Nemaca i ustaša na prostoriji Korduna i Banije postojali su sigurni podaci, pa ak su uhva ena i neprijateljska originalna dokumenta na osnovu kojih je Glavni štab Hrvatske sigurno do-znao o ofanzivi prema jugu, kao i o fingiranom neprijateljskom napadu prema Zumberku, o emu je obavestio naše snage koje su se tamo nalazile. Još 11. januara GŠ Hrvatske živeo je u uverenju da Italijani napuštaju Liku, da su napustili Gra ac, sem železni ke stanice, i Peruši , i da e za tri dana napustiti Gospi , o emu je izvestio i Štab Pete operativne zone. Zbog takvog uverenja, što se verovatno temeljilo na obaveštenjima i procenama štaba 6. divizije zasnovanog na zastarelim i neta nim podacima, a možda i kao rezultat neprijateljske obmane, došlo je pored ostalog i do napada na Gra ac 14. januara 1943, iako je u to vreme komanda italijanskog Petog armijskog korpusa ve izdala svoju zapovest za ofan-zivu. Tek kad su naše dve brigade (I i II brigada) bile odba ene od Gra aca jakom grupacijom Italijana i hercegova kih etnika, postalo je jasno da se neprijatelj grupisao za ofanzivna dejstva. Me utim, ve je bilo relativno kasno, da bi snage na vreme stigle na pravce koji su im odre eni za odbranu i da bi prekopale komu-nikacije, pripremile svoje položaje itd.

Ne može se ta no utvrditi kada je štab divizije izdao nare-e-nja za odbranu i kada je uputio snage na zatvaranje pravaca, ali po svemu sude i izgleda da je to u inio tek 19. januara. To se mo-že zaklju iti, pored ostalog, i po tome što su ve na nekim pravci-ma (Plo a i Ljubovo) bile po ele borbe 20. januara ujutro, pre nego što su naše snage stigle na svoje položaje, štab divizije izvr-šio je ovakav raspored svojih snaga za odbranu slobodne teritorije:

1. *Pravac Strmica—Tiškovac* poveren je 1. udarnom bataljonu Li kog partizanskog odreda, koji je imao zadatak da u sadejstvu sa X krajiškom brigadom levo i 2. bataljonom odreda desno brani prodror neprijatelja s juga i usporava njegovo napredovanje ka Trubaru i Martin-Brodu. Ovaj bataljon mogao je brojati oko 300 ljudi.

2. *Pravac Zrmanja—Srb* zatvarao je 2 udarni bataljon odreda na položajima Maglaj (tr. 1207), Debelo brdo, (k. 906), Miškovi a vrh (k. 1123). Snaga ovog bataljona iznosila je tako er oko 300 ljudi.

3. *Pravac Gra ac—Bruvno—Gornji Lapac* zatvarala je I brigada sa sva etiri svoja bataljona. Ne raspolažemo broj anim stanjem brigade iz ovog perioda, ali prema dokumentu¹⁹ od 5. februara ona je brojala 893 borca i rukovodioca i raspolagala sa 796 pušaka, 10 teških mitraljeza, 41 puškomitraljez i 4 laka minobaca a. Brigada je posela položaje Goli vrh (k. 981) — Resnik (k.241) — Tomin gaj — Derin gaj — Crni vrh (t. t. 1012) — Mila voda (k. 1187). Brigadom su komandovali Lazo Radakovi kao komandant i Sr an Bruji kao polit, komesar.

4. *Pravac Lovinac—Ploće—Udbina* poveren je III brigadi. Brojano stanje brigade od nešto docnijeg datuma iznosilo je 1.126 ljudi. Naoružana je bila sa 880 pušaka, 12 teških mitraljeza, 38 puškomitraljeza i 7 lakih minobaca a. Brigada je neprijateljski napad do ekala u sledećem rasporedu: 1. bataljon u Mogori u, 2. bataljon koji je trebao posesti Trovrh (k. 1234) i Vršinu zakasnio je i prenošao u Komi u, 3. bataljon je poseo Medvidova u i Lipa vrh (k. 794), a 4. bataljon se nalazio na položajima iznad Vranika. U neposrednom sadejstvu sa brigadom dejstvovao je i 1. part. bataljon Li kog partizanskog odreda koji je bio razmešten u selima Mogori i Vrebac, a dejstvovao na pruzi Gospo —Medak. Komandant brigade bio je Milan Kuprešanin, a polit, komesar Milan Basta.

5. *Pravac Li ki Osik—Ljubovo—Buni* zatvarali su 1. i 2. bataljon II brigade sa jednom etom 3. bataljona Li kog partizanskog odreda. Ove snage zaposele su položaje između Kule i Ljubova na liniji Gradina (k. 882) — Mileusni i — Tepšanovac (k. 852). Brojana snaga ovih jedinica mogla je iznositi između 650 i 700 ljudi. Komandovanje ovim snagama bilo je objedinjeno sa operativnim štabom za Ljubovo na čijem elu su bili Dragan Raki kao komandant i Petar Bala (Žika) kao komesar.

6. *Pravac Vrhovine—Babin Potok—PL Ljeskovac—Prijeboj* zatvarali su 3. i 4. bataljon II brigade i dve ete 3. bataljona Li kog partizanskog odreda. Kako se na ovom delu radi i o pomonom pravcu, koji iz Crne Vlasti preko Turjanskog vodi u dubinu slobodne teritorije, to je po etni rasporedu naših snaga na ovoj strani morao biti razvoden na širokom prostoru. U selu Turjanski nalazio se 4. bataljon u cilju zatvaranja ovog pravca i kao neka vrsta brigadne rezerve. Ovaj bataljon je pri napadu na Gra ac pretrpio osetne gubitke pa se i o tome vodilo računa prilikom njegova rasporeda poveravajući mu lakše zadatke i manje važan pravac. Položaje na udinom klancu i Kon arevom Kraju zaposeo je 3. bataljon sa etom Li kog odreda. Ovom brigadom komandovao je Miloš Uzelac kao komandant i uro Stanković kao polit, komesar.

Pored brigada, divizija je u svom sastavu imala još i haubi ku bateriju od 2 oružja, Prate u etu u kojoj se nalazio jedan minobaca od 81 mm, mali, protivkolski top i jedan protutenkovski mitraljez, Inženjersku etu i etu za vezu. Ukupno brojano stanje divizije — po dokumentu od 6. februara 1943. godine — iznosilo je

3.262 borca i rukovodioca. Ako se tome doda i broj ano stanje Li kog partizanskog odreda, koje je iznosilo iznad 1000 ljudi, onda je divizija u celini brojala 4.300 ljudi.

Divizijom je komandovao Srećko Manola kao komandant, a Radež igi kao polit. komesar, štab divizije nalazio se u Udbini, a kasnije se premestio u Dnopolje. Veza između divizije i štabova brigada održavala se kuririma i telefonom, a između u štabova brigada i bataljona isključivo kuririma — pešacima.

III

TOK BORBI

Neprijatelj se na svim pravcima koncentrisao i rasporedio na svojim polaznim osnovicama do 19. januara i počeo dejstvo 20. ujutro, kako je to zapoveš u Petog armijskog korpusa bilo određeno.

1. Dejstva od 20. januara do 1. februara

a) Pravac Gračac—Gornji Lapac.

Već prvog dana, pre nego što je krenula italijanska kolona iz Gračaca, etnička grupa popa uđila u jednu od oko 300 etnika, došavši iz pravca V. Popine i Malovana, napala je levo krilo brigade i zapalila selo Glogovo. Bataljon »Adžija« (3. bataljon) koji se nalazio na levom krilu bio je iznenaden, ali se brzo snašao i izvršio protunapad, odbacio etnike sprečivši im daljnji prodor i paljenje Gubava u Polja. Na centralnom delu raspoređena brigade nastupale su već navedene italijanske snage, ali im se veoma uspešno suprotstavljao naš 1. i 2. bataljon. Neprijatelj je za prva tri dana jedva napredovao 5 km dostigavši selo Dukićevo uz velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Komandant divizije »Sassari« izvestio je 24. januara komandanta Petog armijskog korpusa da nailazi na veoma uporan i žilav otpor dužitavog fronta i da je zbog toga njegov napadni tempo ispod predviđenog. Međutim Štab I brigade — usled zamorenosti boraca — nije zato što je izvukao iz dodatačnih borbi pogrešan zaključak, da se ne radi o ozbilnjom neprijateljskom poduhvatu — povukao je svoja tri bataljona na kratak odmor, a na položajima ostavio samo bataljon »Pekiša Vuksan« (2. bataljon). Neprijatelj je naravno to uočio, zaobišao levo krilo našeg bataljona i preko s. Pleša i s. Obradovića 24. januara ušao u Bruvno. Štab brigade se u toj situaciji odlučio da zaposedne nove položaje sa elom brigadem, pošto je ocenio da protunapadom ne bi mogao izmeniti situaciju. Novi položaji brigade protezali su se linijom zapadno od Tupola (k. 696) — Vodena glava (t.t. 933) — Stolac (k. 968) — s. Cerovac — šolobanica (k. 1147) — Mazinska prevlaka — Urljaj (k. 1183), da bi se levo krilo brigade naslonilo na Kozak (k. 1285). Komandant divizije »Sassari« razvio je i u borbu ubacio nove snage kako radi zaštite komunikacije Gračac—Bruvno, tako i zbog daljnje prodora i širenja u stranu. Pre

nego su krenuli napred Italijani su uputili dve kolone u ja ini od po dva bataljona i to jednu u pravcu s. Rudopolja, a drugu u pravcu s. Krajinovi a i s. Obradovi a, koje su imale zadatak da ovlađaju jakim krilnim položajima posle ega bi mogli vršiti daljnji prođor centrom. Nekoliko dana vodile su se žestoke borbe za ove položaje uprkos neprijateljskoj broj anoj i tehni koj premo i. Naro ite teško e nam je zadavala precizna artiljerijska vatrica. I pored upornog otpora našeg 2. bataljona na Op uvu i Stolcu, neprijatelju napokon uspeva da ga zbaci i da istovremeno izbije pred Mazinsku previju s namerom da i nju obuhvati i tako otvori put za Mazin. Previju je branio naš 1. bataljon koji je prvi put u svojoj borbenoj praksi zbog neprijateljske jake artiljerijske vatre poseo položaje na suprotnoj padini isturivši napred samo osmatra e. Posle jake artiljerijske vatre koja je celu Previju obavila u neprovidan dim, Italijani su krenuli u masovni juriš prekidaju i u tom asu artiljerijsku vatru. Istovremeno je njima u susret na juriš kretao i strelija ki stroj našeg bataljona, koji je Italijane nekoliko puta automatskim oružjem, bombama i noževima razbijao i naterivao u bekstvo. Italijani se toga dana u svojim dnevnim izveštajima žale na ovakav postupak našeg bataljona. Tog istog dana je 2. bataljon izvršio protunapad na Op uv, zauzeo ga, ali ga je neprijatelj jakom artiljerijskom vatrom i ponovnim napadom preoteo. Nave e je naš 1. bataljon sa jednom etom 3. bataljona napao italijanski logor na Gradini iznad Bruvna. Tamo se nalazila jedna neprijateljska eta na predstraži smeštена pod šatorima. Naš 1. bataljon oprezno se privukao na blisko rastojanje, zatim su svi borci skinuli cipele i neprimetno se približili do šatora, izvršili silovit juriš i bombaški udar po logoru. Neprijatelj se uopšte nije mogao suprostaviti. Bilo je zabavno videti kada su Italijani po eli da beže nose i na glavama šatore pod kojima su spavalii i iz kojih nisu uspeli normalno izi i. U ovom napadu naro ito se istakla 1. eta bataljona sa njenim komandirom Pericom Mari em. Pored nje istakli su se još i drugovi Dane ubrilo, oko Uzelac, Luka Zori , Rade Krajinovi i Mile Obradovi kao kurir 3. ete.

Ocenivši da se bez manevra ne mogu do epati Previje gde ih je na suprotnoj padini i dalje ekao naš 1. bataljon, Italijani su idu eg dana uz pomo etnika napali preko Obradovi a na Urljaj. Tamo se nalazila svega jedna eta 3. bataljona koja uz to nije bila dovoljno budna, tako da neprijatelj uspeva ovladati Urljajem, posle ega je u rukama imao i Mazinsku previju nad kojom Urljaj visoko dominira, a time i otvoren prelaz za Mazin. Toga dana, tj. 29. januara, u poslepodnevnim asovima neprijatelj je sa snagom od nekoliko bataljona ušao u Mazin.

To zna i da je neprijatelj za devet dana borbi — raspolažu i s neuporedivo ve im snagama i tehni kom premo i — uspeo potisnuti snage I brigade i savladati rastojanje izme u Gra aca i Mazina koje iznosi 20 km. Uz to treba dodati da ovaj pravac za razliku od drugih na svom polaznom delu ne raspolaže — naro ito ne u centru — sa jakim prirodnim preprekama i položajima pa naši najja i položaji i najupornije borbe tek o ekuju diviziju »Sassari«. Ne može se ne uo iti pored ovoga i greška Štaba brig-

de kad je na položajima ispred Bruvna podcenio neprijateljske snage i ostavio na položajima samo jedan bataljon, što je neprijatelj iskoristio i relativno brzo se do epao Bruvna. U protivnom, divizija »Sassari« još ne bi bila u Mazinu.

b) *Pravac Lovinac—Udbina*

Neprijatelj je ra unao da e ve prvog dana izmanevisati naše položaje na Klancu, uputivši 20. januara pre zore iz Lovinca jednu ustašku bojnu sa zadatkom da se preko Komi ke previje do epa s. Komi a. U pravcu s. Mogori a uputio je drugu kolonu pomognutu s jednom etni kom grupom sa zadatkom da veže naše snage na tom krilu. Glavnina mu je u zoru stigla u s. G. Plo u. Umalo da mu ustaški manevar na našem levom krilu nije uspeo, što bi za naše položaje u Klancu bilo kriti no. Ustaška bojna se ve bila do epala Komi ke previje, budu i da je naš 3. bataljon zano io u selu Komi u (ku e Opali a) ne uspevši da zaposedne svoje položaje nave e 19. januara. Osetivši neprijatelja oko 4 sata ujutro, bataljon je s velikom snalažljivoš i energijom izvršio protunapad i odbacio 31. ustašku bojnu sa Previje. Naš 4. bataljon iznad Vranika prikovaо je 32. ustašku bojnu nanevši joj velike gubitke. Time je neprijatelj izgubio šanse da brzo ovlada Klancem i uskim pro lazom kroz Tušice, te e ih sada morati dugo vremena da osvaja korak po korak, što e ga stajati toliko gubitaka da mu se ni krajnji cilj ne e isplatiti. Deset dana trajale su borbe izvanredno oštре i naporne oko kota Gostuša, Lipa , Troura i Klanac za osvajanje kojih je neprijatelj mnogo puta polazio u napad, dovla io nove snage, prelazio u odbranu ne u inivši ni koraka napred. Neprijatelj je preko dana uz pomo artiljerijske vatre uspevao zauzeti neke od ovih visova, ali su ga naše jedinice no u redovno bacale natrag. Na kraju se stvorila originalna situacija, da smo mi no u zbaci vali neprijatelja sa položaja i sami ih napuštali pre dana, da bi iz begli gubitke od jake artiljerijske vatre. Dok je neprijatelj po danu pomognut jakom artiljerijskom i avijacijskom vatrom te visove zauzimao (iako esto prazne), pred no ih je napuštao, plaše i se naših no nih juriša. Italijani su ,u ovim borbama u po etku isturali napred i na teže pravce dve ustaške bojne uvaju i svoje sna ge ra unaju i da e s njima izvršiti prodor, sve dok one nisu pre trpele krupne gubitke i dok se nisu demoralisale, posle ega su morali sami da se ja e angažuju. No u 23/24. januara ustaše su se same — bez odobrenja i bez obaveštenja svojih saveznika — povukle sa Klanca u Lovinac ostavivši Italijane same, koji su morali nakon toga da intervenišu i posedaju napuštene položaje. Komandan t 4. ustaškog zdruga 25. januara odlazi u Štab divizije »Re« da njenom komandantu saopšti, »da je sa ovim snagama i na ovaj na in daljnje napredovanje prema Udbini skop ano sa velikim gubicima i posledicama²⁰. Komandan divizije »Re« ocenio je i o tom obaveštavao komandu Petog armijskog korpusa da se na Klancu nalaze naše etiri brigade u ja ini od 4.000 ljudi. Ne mogavši u i niti ni koraka napred, Italijani poja avaju ovu kolonu dovla e i

³¹ »Zbornik«, tom V, knj. 11, dokuraenat br. 191.

24. januara 73. bataljon »crnih košulja« iz divizije »Sassari«. Dok su se Italijani sre ivali i pripremali za nove napade na Klanac i kote oko njega, štab III brigade je 25. januara uputio svoj 3. bataljon u pozadinu na zasedu izme u Radu a i Papu e. Bataljon je uspeo sti i neprime en do odre enog mesta, postavio je zasedu, ali su ga ujutro otkrile etni ke patrole. Uporan u nastojanju, komandant bataljona zasedu premešta na drugo mesto (na istoj cesti izme u Radu a i Papu e), do ekuje italijansku snabdeva ku autokolonu koja se kretala iz pravca Lovinca i tom prilikom uništava sedam kamiona i etiri zaplenjuje, nanose i neprijatelju gubitke — prema italijanskim izveštajima od 16 mrtvih, 15 ranjenih i 5 zarobljenih²¹. No ranije je 1. bataljon odreda porušio prugu na dužini od 400 m izme u Metka i Ribnika, dignuviš u zrak jedan voz sa etiri vagona u kojem su bili mrtvi i ranjeni italijanski vojnici. Sadanji napad 3. bataljona na pomenutu autokolonu toliko je uzbudio neprijatelja da je odmah iz Plo e na lice mesta uputio dve ete pešadije i etu tenkova, a iz Metka tamošnje etnike, ali je sve ovo bilo kasno, jer je kolona ve bila likvidirana. Ovaj isti bataljon je dve no i kasnije upao u mesto Lovinac, što zna i u neprijateljski polazni garnizon, rasterao malobrojnu posadu i ostao u razgovoru sa stanovnicima nekoliko sati. Ova akcija je, pored pove anja opšte nesigurnosti u pozadini Italijana i ustaša, još više kod njih razvila podozrivost prema hrvatskom stanovništvu ovog kraja o kojem su sve do nedavno ra unali da im je lojalno, ali su se u poslednje vreme po eli uveravati da su simpatije stanovništva na našoj strani.

Posle oja anja svoje kolone i sre ivanja jedinica, neprijatelj je 27. januara izvršio opšti napad na naše položaje nastoje i da direktnim udarom na centar izvrši probaj preko Klanca. Kao pomo ovoj koloni koordinirana je akcija divizije »Sassari« sa juga, koja je toga dana uputila dva svoja bataljona pravcem Rudopolje —Klapavica u nameri da ugrozi bok i pozadinu našoj brigadi na Klancu. Me utim, napad na oba pravca neprijatelju nije uspeo. Pokušaj da se do epaju Lipa a stajao je neprijatelja dva uništena tenka, 4 kamiona i veliki broj mrtvih i ranjenih, posle ega su se morali vratiti na polazne položaje. Naš 2. bataljon I brigade odbacio je dva bataljona »Bersaljera«, koji su napadali u pravcu Klapavice, s namerom da izvuku svoju kolonu preko Plo anskog klanca. U italijanskim dnevnim izveštajima konstatuje se toga dana da im napad nije uspeo, da se na Klancu nalaze velike snage Crnogoraca i da je južna kolona divizije »Re« u napadu toga dana pretrpela velike gubitke. Posle ovih okršaja komandant Petog armijskog korpusa Gloria u svojim narednim izveštajima komandantu Druge armije navodi kako se »južna kolona divizije 'Re' suprotstavlja protivniku na poznatim položajima«²².

Idu a 2—3 dana došlo je do okolnosti koje su olakšale situaciju neprijateljskoj koloni na ovom pravcu. Nare enjem štaba divizije naša III brigada morala je 28. januara uputiti svoj 1. bata-

21 »Zbornik« tom V, knjiga 11, dokumenat br. 207.
» »Zbornik« tom V, knjiga 11, dokumenat br. 218.

Ijon na Ljubovo, da bi se oja ale naše snage na tom pravcu, što nas je, naravno, oslabilo na plo anskim položajima. Pored toga, greškom jednog komandira dogodilo se da je najve i vrh na Troui ostao neposednut, što je neprijatelj iskoristio i do epao se tog naj-dominantnijeg visa hitno izvukavši na vrh jake snage i tako ugro-zio našu odbranu na Klancu. Intervenisao je i komandant Druge armije koji je preko komandanta Petog armijskog korpusa požu-rivao kolonu u pravcu Udbine, zato što su mu to Nemci prethodno zahtevali. Ovo je doprinelo da kolona bude još više oja ana s arti-ljerijom, minobaca ima i podrškom avijacije, što je otežalo situaci-ju našim snagama u odbrani. Sve je ovo uslovilo da se neprijatelj — iako i dalje uz velike napore i žrtve — probije 1. februara pre-ko Klanca, kroz Tušice do Sedla Ljeskovac u pravcu Udbine.

Neprijatelj je — kako se vidi — za 12 dana borbi jedva savla-dao prostor od Plo e do Ljeskovca što iznosi oko 8 km i to uz vrlo velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Ovi gubici po njegovim vla-stitim priznanjima iznose 70 mrtvih, 182 ranjena i 20 zarobljenih, a uništena su mu dva tenka, 15 kamiona, kao i velike koli in raz-li ite opreme²³. Naši borci i starešine III brigade pokazali su divne primere junaštva i upornosti, veštine i lukavstva drže i višestruko nadmo nijeg neprijatelja toliko dugo vremena, ne dozvolivši mu brz prodor na svom pravcu. U ovim borbama naro ito su se istakli 3. bataljon brigade u celini, kao i mnogi borci i rukovodioci koje bi bilo nemogu e — da i postoje podaci — sve spomenuti. Isti-emo samo nekolicinu, koji su u svakom pogledu prednja ili osta-lima, a to su: uro Ugarak komandant 1. bataljona, Danješ Rad-manovi operativni oficir 3. bataljona, koji je na Radu kom Klancu sa 7 metaka ubio 7 ustaša, Nikola Radmanovi komandir ete, Sta-niša Vukmanovi vodnik voda, Mile uki desetar, Petar Radakovi delegat, Geno ankovi, Dani Mirkovi, Nikola Ugarkovi i dr.

Narod, u prvom redu omladina iz okolnih sela, pokazali su ne manji samopregor i junaštvo u pružanju pomo i borcima, dono-se i im na položaje hranu, ode u i obu u, vrše i prekopavanje i rušenje ceste na Klancu i kroz Tušice, odnose i ranjenike dublje u pozadinu i tako mnogo doprineli snazi i upornosti III brigade.

c) *Pravac Li ki Osik—Buni*

Prva dva dana neprijatelj je koristio za izvi anje i za pretre-sanje prostorije izme u Široke Kule i naših položaja na Gradini, Mileusni ima i Tepšanovcu. U to vreme na položaju nalazili su se samo 2. bataljon i jedna eta Li kog partizanskog odreda, budu i da 1. bataljon još nije bio stigao. Tek tre eg dana neprijatelj je sa ja im snagama napao naše položaje i uspeo zauzeti zaseoke Se-nokos i Srdare, te se tako približio zaseoku Mileusni i. U posle-podnevnim asovima — kad je stigao 1. bataljon — naše snage organizovale su i izvršile protunapad i odbacile neprijatelja pono-vo u Senokos. U ovom protunapadu naro ito se istakla 1. eta 2. bataljona i njen komandir Dane Ugarkovi, koja je neprijatelju

²³ Dnevni izveštaji komande Petog armijskog korpusa od 20. I — 1. II 1943. »Zbor-nik», tom V, knjiga U.

zašla iza le a i nanela mu najviše gubitaka i zaplenila znatan ratni plen. Sutradan je 34. ustaška bojna napala Tepšanovac i posle teških borbi uspela s njega zbaciti deo snaga našeg 2. bataljona. U toj borbi ustaše su po vlastitim priznanjima imali 5 mrtvih i 17 ranjenih²⁴. Nakon prekida od jednog dana italijanske snage u jani jednog bataljona — posle jake artiljerijske pripreme — napale su položaje jedne ete 1. bataljona na Gradini. Neprijatelj se poslužio obuhvatnim manevrom da bi razvukao snage ete prema kričima pa da bi nakon toga direktnim napadom izišao na Gradinu. Komandir ete je posle zbacivanja na brzinu prikupio snage, izvršio protunapad i zbacio neprijateljski bataljon sa Gradine. Tek kad je doveo još jedan bataljon neprijatelju je uspelo da povrati izgubljeni položaj na Gradini i da se na njemu stabilizuje.

Budu i da su izgubili svoje po etne položaje, naši bataljoni su se povukli na nove, koji su se protezali linijom Velonj—Raki—ardak (tt. 942). Neprijatelj je 27. januara napao s dve kolone i to jednom ustaškom na Velonj kojeg su držale snage 2. bataljona i italijanskom na ardak kojeg je držao 1. bataljon. Posle teških borbi i više naizmeni nih napada i protunapada u kojima su ovi položaji nekoliko puta prelazili iz ruke u ruku, neprijatelju je na kraju uspelo da ih održi. Našim snagama je naro ite teško e pri injavala neprijateljska artiljerija i minobaca i koji su preciznom i gustom vatrom zasipali naše ogolele, kamenite i neutvrene položaje. Naredna tri dana naše snage su od položaja do položaja vodile manje uporne borbe nanose i neprijatelju prepadima na bokove i no nim protunapadima znatne gubitke. Tek 1. februara ova neprijateljska kolona uspela je u i u Buni. Situaciju nije mogao znatnije promeniti ni dolazak 1. bataljona III brigade, pošto je neprijatelj ve bio zauzeo najglavnije i najja e položaje koji su mu predstavljali klju na putu za Buni. Još manje je to moglo uspeti snagama VI primorsko-goranske brigade koje su stigle iz pravca Prijekoja u poslednji as, kad se neprijatelj ve po eo spušta dominantnim kosama ka Buni u. Posle neprijateljskog prodora u Buni 1. bataljon se povukao ka Crnom vrhu, a 2. bataljon ka zaseoku Duboki da bi oba nešto kasnije bila preba ena na pravac Buni —Krbavica.

d) *Pravac Vrhovine—Prijekoj*

Italijani su suprotno po etnoj zapovesti komandanta Petog armijskog korpusa od snaga predvi enih za ovaj pravac oformili dve kolone koje su dejstvovali u divergentnim pravcima. Dva bataljona 1. puka divizije »Re« upu ena su pravcem Vrhovine—Javornik—Li ka Jasenica pred kojima uopšte nije bilo naših snaga, a druga u ja ini od tri bataljona oja ana artiljerijom i tenkovima upu ena je pravcem Vrhovine—Babin Potok—Prijekoj. Upu ivanje prve kolone objašnjava se osetljivoš u Italijana prema pruzi Vrhovine—Karlovac koja je neposredno pred ofanzivu bila objekt snažnih napada 8. kordunaške divizije i primorsko-goranskih brigada. Odnos snaga na ovom pravcu — i pored cepanja ove kolone

— bio je još uvek za nas izrazito nepovoljan. Prva etiri dana neprijatelj je pretresao, plja kao i palio zaseoke Bori Selište, Biginu Dragu i s. G. Babin Potok, izvi ao naše položaje i tukao ih artiljerijskom vatrom. U dva navrata pokušao je sa delom snaga da preotme naše položaje na udinom klancu, ali mu to nije uspelo. Tek 25. januara izvršio je sa sva tri bataljona podržana artiljerijom i tenkovima koncentri an napad na udin klanac. Borbe su trajale od 6 sati ujutro do 4 sata popodne, kad je neprijatelju pošlo za rukom da nas potisne. Naš 3. bataljon povukao se u pravcu Brezovca (k. 783), na kosu iznad Kon areva Kraja i na Crni vrh (k. 1070). Posle predaha od jednog dana neprijatelj je produžio prema Pl. Ljeskovcu zapalivši uz put selo Kon arev Kraj, me utim taj požar su borci uspeli ugasiti. Nakon ovog prodora štab brigade vrši rokiranje 3. bataljona u ui Kr evinu sa namerom da spre i neprijateljsko povezivanje preko Prijekoja sa Petrovim Selom, a 4. bataljon dovla i u Kon arev Kraj sa ciljem bo nog dejstva na neprijateljsku kolonu duž komunikacije Babin Potok—Prijekojo. Neprijatelj je posle teške borbe, u kojoj su s naše strane u estvovale snage VI brigade i 3. bataljon II brigade, uspeo da 28. januara u e u Prijekojo, koji je kako Italijani kažu — »na en potpuno srušen nakon izdržanih teških borbi sa protivnikom koji je prelazio više puta u protunapade«²⁵. Kako sami izveštavaju Italijani su u borbi za Prijekojo izgubili 12 mrtvih i 40 ranjenih vojnika i oficira²⁶. Sutradan 29. januara neprijateljska kolona produžila je za Petrovo Selo gde se spojila sa nema kom 7. SS divizijom. Komandant divizije »Reich« stigao je toga dana li no da se sastane sa komandantom 7. SS divizije, ponudio mu direktnu pomo svoje kolone pri napadu na Biha, što je ovaj odbio s motivacijom da je ve izvršio raspored svojih snaga i da je njegov napad prema Biha u u toku. Ovo navodimo zato što je u povodu ovog slu aja izme u Nemaca i Italijana kasnije došlo do široke korespondencije, prepiske i sva e, kad su Nemci zahtevali osiguranje komunikacija koje sa severa vode ka Biha u, a Italijani odbijali obrazlažu i time da su takvu pomo nudili, ali da je ona bila odbijena na na in koji je povredio njihovo vojni ko astoljublje. Ova italijanska kolona vratila se u Prijekojo i bila angažovana na pravcu Korenice. Ovaj pravac su u tom asu zatvarale snage XIV primorsko-goranske brigade i jedan bataljon 8. divizije. Naš 3. bataljon II brigade vra en je u pravcu Homoljca, da bi zajedno sa 4. bataljom izveli nekoliko zna ajnih akcija na neprijateljske snabdeva ke kolone na komunikaciji Vrhovine—Prijekojo. Napadi ovih bataljona prisili su protivnika da deo svojih tenkovskih snaga povla i sa fronta i sa eli i upu uje u pratnju svojih snabdeva kih kolona.

Nakon predaha od dva dana Italijani su po eli napad prema Korenici i to iz dva pravca: iz Prijekoja preko Vranika i iz Babina Potoka preko Homoljca. Napad preko Homoljca izvodio je 74. peš. puk iz sastava divizije »Lombardia« grupa »Fabbri« koordinirano sa etnicima, koji su iz Crne Vlasti napadali na Turjanski. Naše sna-

²⁵ »Zbornik« tom V, knjiga 11, dokumenat 212.

²⁴ »Zbornik« tom V, knjiga 11, dokumenat 212.

ge na Vraniku (XIV brigada i jedan bataljon 8. divizije) bile su oslabljene i nemo ne da se efikasno i za duže vreme suprotstave ovoj koloni, tako da su Italijani uspeli da se relativno brzo probiju (ve prvog dana) prema Korenici odvajaju i odmah jedan bataljon u pravcu Pogledala u susret 74. puku, koji je nadirao preko Homoljca. Delovi našeg 3. bataljona nisu ni uspeli (sem jednog voda) da se frontalno suprotstave ovom puku, pošto su se našli daleko po strani, ve su ga u prolazu napadali bo nom vatrom. Tako je neprijatelj iz oba pravca uspeo da 2. februara u e u Korenicu.

2. Dejstva u mesecu februaru do kraja neprijateljske ofanzive

Napred izneta dinamika borbi koje su trajale 12 dana i no i pokazuje da je Peti armijski korpus sa znatnim zakašnjenjem uspeo da se probije na pojedinim pravcima, da izbije u Koreni ko i Krbavsko polje uz naporne borbe i velike gubitke, ali da nije postigao ni jedan od svojih bitnih ciljeva. Ni jedna naša jedinica nije bila opkoljena ni uništena, ni jednog primera deserterstva nismo zabeležili, iako se radilo o izvanrednom naprezanju naših boraca i starešina koji su morali u teškim zimskim uslovima — bez odmora i predaha i uz neredovnu ishranu — danju držati svoje položaje i odbijati napade broj ano premo nog neprijatelja, odolevati njegovoj masovnoj artiljerijskoj i aviacijskoj vatri, a no u prelaziti u protunapade i preotimati izgubljene položaje. Posle 12 dana borbi moral naših jedinica bio je ve i nego kada smo ušli u ofanzivu, budu i da je porasla naša odlu nost i mržnja prema neprijatelju zbog njegovih bezobzirnih i svirepih zverstava prema stanovništvu, njegovim domovima i imovini. Upornom obranom naših jedinica stvoreno je potrebno vreme da narod, narodne vlasti i vojno-pozadinski organi uklone ispred neprijatelja sve ono što se dalo ukloniti, da izrade itav niz baza i koliba u krajevima gde neprijatelj ne e sti i i da sa glavnih pravaca sklone ve inu stanovništva ispred neprijateljskog udara. To je doprinelo da — koliko je to bilo mogu e — umanjimo gubitke me u narodom, s kojim je neprijatelj kako smo videli bio predvideo surov obra un.

Iako je neprijatelj postigao na centralnom delu ipak kakve tave — makar terenske uspehe, on je na svom levom krilu propustio da brzim dejstvom desne kolone divizije »Lombardia« i levom kolonom divizije »Re« prese e pravac ka Petrovom Selu. Da su ove kolone izvršile svoje zadatke, pa da su se na vreme spojile sa Nemcima na liniji Slunj—Drežnik-Grad—Petrovo Selo, naše primorsko-goranske jedinice i delovi 8. divizije ne bi mogli da se prebace u Liku, a time bi se i one i 6. divizija našle razdvojene i u težoj situaciji. Sada je Prvi korpus, odnosno Glavni štab Hrvatske, imao mogu nost da daljnju odbranu u Lici poja a i sa ovim snagama i time potpunije i efikasnije doprinese ostvarenju osnovne operativne zamisli Vrhovnog štaba. Na desnom krilu Petog armijskog korpusa, divizija »Sassari« stigla je sa velikim zakašnjenjem u Mazin,

a što je važnije od toga pred njom je stajao naš najja i otpor i najteži teren na Mazinskoj planini preko Zuleševice, koji e je koštati još mnogo gubitaka i vremena. Njen po etni zadatak, kojeg se komandant Druge armije još uvek nije odrekao, bio je da sa zapada stigne u rejon B. Petrovca što su Italijani želeti da uine pre od 717. nema ke divizije. Me utim, ne samo da ona ne e nikad tamo sti i, ve e punih 15 dana biti prisiljena da vodi borbe oko Mazina i kad je kona no posle znatnog oja anja uspela da pre e Mazinsku pl., taj njen prodor e se pokazati kao nesvrshodan i za nju tragi an.

Na frontu Prvog bosanskog korpusa i 7. banijske divizije situacija za Nemce tako e nije bila mnogo povoljnija. Njihova 7. SS divizija umesto da u Biha stigne 20. januara uve e, kako joj je zapoveš u odre eno, stigla je tamo tek 28. januara, što je za Nemce više nego za Italijane predstavljalo krupno iznena enje i promašaj u procenama. Odmah po stizanju u Biha trebala je po zapovesti da uputi motorizovani odred u pravcu B. Petrovca koji se trebao sastati najverovatnije posle jednog dana sa 717. divizijom, koja je dejstvovala iz pravca Sanskog Mosta. Me utim, 7. SS divizija stigla je tek 7. februara u B. Petrovac gde ni tada nije našla 717. diviziju, ve joj je u pravcu Klju a morala uputiti u susret svoj odred da bi se s njom spojio.

U vreme kad su divizije »Re« i »Lombardia« u Lici stigle u Prijedor, Korenicu i Udbinu 7. SS divizija napadala je u dva pravca na slobodnu teritoriju Grme a i to jednom kolonom ka B. Petrovcu, a drugom ka B. Krupi u susret 369. diviziji. Na levom kriliu nema kog korpusa 717. divizija imala je fakti ki dva puka opkoljena od naših bosanskih jedinica. Jedan njen puk dejstvovalo je na pravcu Sanski Most—B. Petrovac i nalazio se u visini sela Ram i i Velagi i još daleko od svog krajnjeg cilja.

Komandant Druge italijanske armije, general Roatta, dostavio je svoju zabelešku komandantu Petog armijskog korpusa 31. januara u kojoj mu saopštava, da je od svog oficira za vezu kod nema ke komande doznao da su Nemci ubrzali pokret svoje 717. divizije prema B. Petrovcu. »Trebalo bi izbe i da pomenuto mesto uzmu Nemci, a naša desna kolona je me utim još pozadi«. (Misli na diviziju »Sassari« koja se nalazila u Mazinu). »Nadam se — ne ponavljam i nare enja koja su ve dovoljno jasna — da ovo gledište ima i Peti armijski korpus«.²⁷ Dva dana ranije je Petom armijskom korpusu nare eno (iako mu je to bio po etni osnovni zadatak) da ubrza napredovanje divizije »Sassari« prema Kulen-Vakufu, da bi se spreilo povla enje naših snaga prema jugu. U istom cilju mu je nare eno da desna kolona divizije »Re« koja je dejstvovala preko Plo e nastavi iz Udbine za D. Lapac i da se stavi pod komandu divizije »Sassari« im stupe u operativni dodir. Ostalim snagama, koje su prodle u Koreni ko i Krbavsko polje, nare eno je da raš iste zonu ograni enu prugom Vrhovine—Medak i cestom Prijedor—Udbina što e izvršiti divizija »Re« sa pridodanim ustaškim snagama, a zonu ograni enu cestama Slunj—Plaški—Rudopolje—Li ko Petrovo Selo iš enje e izvršiti divizija »Lombar-

²⁷ »Zbornik« tom V, knjiga 11, dokumenat 222.

dia« (»Grupa Fabbri«). Na bazi ovog nare enja komandant Petog armijskog korpusa izradio je detaljni plan kojeg je 4. februara podneo na odobrenje komandantu Druge armije. Taj plan predvi-a raš iš avanje navedenih zona kroz tri faze u trajanju od 15 da-na sa slede im snagama:

Prva faza: 74. p. puk. (bez jednog bataljona) od Vrela i 2. p. puk (bez bataljona), 34. ustaška bojna od Korenice, iste zonu Krbavice.

— 1. p. puk., 16. bataljon »M«, 31. i 32. ustaška bojna bi e na položajima Radu — Lovinac — Plo a — Ljeskovac.

Druga faza: 74. p. puk. i etnici od Vrhovina iste zonu Tur-janski.

— 2. p. puk iz Buni a i dva bataljona iz 1. p. puka iste zonu Jagodnje — Breštanje — Srednja Gora.

Tre a faza: 2. p. puk i 34. ustaška bojna od Vrepca i etiri bataljona grupacije 1. p. puka (sa ustašama) od Radu a i Plo e iste zonu Vrebac — Mogori .

Dok Italijani ovo planiraju angažuju i za ove zadatke glavnini svojih snaga, Nemci energi no ponavljaju zahteve da divizija »Sassari« ubrza pokret ka Uni, da divizija »Re« raš isti Plješevicu, da bi osigurala desni bok njihovoj 7. SS diviziji, i da divizija »Lombardia« obezbedi komunikaciju Slunj — Li ko Petrovo Selo radi redovnog snabdevanja nema kih snaga. Me utim, Italijani su iz nedovoljno poznatih razloga odbijali ove zahteve, pa su ak odustali i od onog što su sami ranije želeli, da im njihova divizija »Sassari« pre 717. nema ke divizije dostigne B. Petrovac. General Roatta u svom odgovoru od 1. februara saopštava Nemcima: »Nastupanje divizije ka raskrsnici puteva kod Kovilja e (do sada objekt ne-ma kih trupa) bi e ako je mogu e izvršeno. Mišljenja sam da bi bilo dobro poja ati i levu kolonu 717. divizije, kako bi ona bila u boljoj mogu nosti da dostigne Bos. Petrovac«²⁸. Roatta je o igledno odustao od takmi enja sa 717. divizijom za B. Petrovac. Ostale zahteve odbija motivišu i nedostatkom snaga, kao i starim razlogom, da je komandant 7. SS divizije ranije odbio ponu enu pomo komandanta njegove divizije »Re« i da je sada naknadno ne može dobiti. O emu se sve Italijanima radilo teško je utvrditi. Kao pret-postavke mogu se uzeti da ih je zabrinjavalo daljnje prodiranje u dubinu naše slobodne teritorije u situaciji kada je naša vojska sa uvala svoje snage, jedinstvo komandovanja i sposobnost manevra. Ve i dosada su im komunikacije za snabdevanje bile ugrožene, a u slu aju dubljeg prodora ra unali su da e to biti još i u veoj meri. Skepticizam u pogledu našeg opkoljavanja i uništenja u Italijana je još više sazreo. Uz to se verovatno radilo i o vojni kom prestižu, pošto su se Nemci prema njima odnosili krajnje arogantno i potcenjiva ki, odbivši im da u estvuju u napadu na Biha , a sada im traže obezbe enje komunikacije u pozadini, što se obi no davalo trupama niže vrednosti. Bilo kako bilo, injenica je, da su Italijani u osnovi ostali pri svom planu uz neka korigiranja

koja e se kasnije videti, koji je predstavljao angažovanje velikih snaga na zadacima raš iš avanja slobodne teritorije u asu kada je situacija tražila da ove snage budu angažovane protiv delova našeg Prvog korpusa na Plješevici, Mazinskoj planini i u Lapa koj dolini. Ovakva italijanska orijentacija otežavala je situaciju narođa u pozadini, naro ito u onim zonama gde se neometano vršilo tzv. raš iš avanje, ali za naše snage na frontu njihovi planovi su bili gotovo ravni povla enju.

Raspored naših snaga u novonastaloj situaciji izvršio je GS Hrvatske svojom naredbom od 3. februara. Za odbranu Plješevice, Lapa ke doline i Mazinske planine, kao i prilaza s juga, oformljene su tri komande sektora. Odbrana pravaca od Biha a preko Drenova e i od Une poverena je komandi »prvog sektora« (komanda 8. divizije) sa snagama V i XV kordunaške brigade. Odbranu Plješevice iz pravca Buni a i Bjelopolja dobila je u zadatak komanda »drugog sektora« (komandant oko Jovani , a politkomesar šime Balen) sa VI i XIV primorsko-goranskom brigadom i I. bataljonom IV kordunaške brigade. Pod komandom ovog sektora nalazila se i II brigada 6. divizije koja je ostala u pozadini neprijatelja na prostoru od Buni a do Turjanskog. Pravac Udbina—D. Lapac i Mazin—G. Lapac, kao i pravce, koji sa juga vode u izvorni deo Une, branile su snage »tre eg sektora« (komanda 6. divizije) sa svojom I i III brigadom i dva bataljona Li kog partizanskog odreda. Ove snage bile su raspore ene tako, da je pravac iz Mazina zatvarala I brigada sa svoja tri bataljona i dva bataljona III brigade (1. i 3. bataljon). Pravac Udbina—G. Lapac zatvarala su ostala dva bataljona III brigade. Dva bataljona Li kog partizanskog odreda i 3. bataljon I brigade zatvarali su pravce, koji vode od juga ka Srbu i Tiškovcu.

Pored reorganizacije komandovanja preduzete su i druge mere sra unate na konsolidaciju naših položaja i na pripremu jedinica za daljnje borbe. Tako je npr. bilo nare eno da jedinice poboljšaju i poja aju izvi a ku delatnost, kako bi na vreme otkrile neprijateljske pokrete i namere, preduzete su mere za solidnije ukopavanje naših jedinica na položajima radi postizanja ve e upornoosti odbrane i smanjenja gubitaka. Izvršene su sa štabovima brigada i bataljona analize dotadašnjih borbi i izvu ena potrebna iskustva i pouke za daljnja dejstva i postupke. Jedinice su popunjene sa novim borcima koji su do tada bili angažovani na raznim terenskim zadacima kao partijski i omladinski aktivisti, odbornici i stražari pri komandama mesta i Komandi podru ja. Poja an je politi ki rad u jedinicama, koji je imao za zadatak da moralno pripremi borce i starešine za nova naprezanja što ih je zahtevala tadanja situacija. Nije se isklju ivala ni mogu nost napuštanja Like i odlaska u Bosnu.

Sve ove mere preduzimane u jedinicama na teritoriji Like bile su deo operativne zamisli Vrhovnog komandanta, da Prvi hrvatski korpus u osloncu na Prvi bosanski korpus uporno brani teritoriju Like, kako bi za sebe vezao što ve e italijanske, ustaške i etni ke snage i tako omogu io operativnoj grupi pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba vreme za pripremu i otpo injanje naše

protuofanzive. Tora zamišlju bila je predodre ena i vrsta odbrane po kojoj je glavne snage trebalo držati pred neprijateljem usporavaju i mu i dalje u najve oj meri prodore i napredovanje, uz sia. nje dela snaga u neprijateljsku pozadinu radi udara po njegovim oslabljenim garnizonima i snabdeva kim kolonama. Ovakvom obranom trebalo je postepeno stvarati situaciju za ponovno oslobo e nje stare slobodne teritorije, a ako bi to bilo nemogu e usled ne predvi enih okolnosti, Vrhovni štab je predvi ao povla enje snaga Prvog korpusa u Krajinu na širu prostoriju Drvara, posle ega bi zavisno od situacije naknadno dobio zadatke.

Posle zauzimanja novog obostranog rasporeda i posle preduzetih ostalih mera otpo ela je druga runda borbi u Lici ije se težište sada još više prenelo na južni deo našeg i neprijateljskog rasporeda. Najžeš i i odlu uju i bojevi vodili su se na Zuleševici i Mazinskoj planini gde su obe strane koncentrisale najja e snage i sredstva, dok su dejstva na ostala dva pravca Udbina—Lapac i Otri —Srb imala pomo ni karakter u odnosu na centralni, koji je do kraja ostao glavni centar doga aja.

Od ulaska u Mazin divizija »Sassari« nastojala je da proširi svoje položaje, da nas izbaci iz zaselaka oko Mazina, da ovlađa okolnim dominiraju im kotama, bez kojih bi joj bilo nemogu e ne samo prodirati napred nego ostati u Mazinu. Bataljoni I brigade bili su raspore eni tako da je na levom krilu na padinama Žaviši a vršine položaje držao 1. bataljon, desno od njega na padini Jasenovog vrha 2. bataljon, na levom krilu na Škori a brdu i zapadnije preko ceste nalazio se 4. bataljon. Glavne napore neprijatelj je bio usmerio da zauzme Škori a brdo, ali je u prvom poduhvatu pretrpeo osetne gubitke, izme u ostalog, izgubio je i 3 tenka koji su bili pogo eni vatrom iz našeg protutenkovskog topa. Kad mu nije uspelo na centru da direktnim napadom zauzme Škori a brdo, neprijatelj se bacao levo-desno da se manevrom preko krila oslobođi našeg pritiska i da na taj na in stvari uslove za prodor u pravcu ceste ka G. Lapcu. Pokušao je napadom preko Rašetine strane i Žaviši a vršine, ali ga je naš 1. bataljon u bliskim borbama u šumi uvek odbacivao. U jednoj od tih borbi u šumi po dubokom snegu ve em od metar i po poginuo je juna kom smr u zamenik komandanta 1. bataljona Mane Praži . Izvanredan ovek, neustrašiv borac, siromašno dete svog kamenitog kosinjskog krša pao je asno u momentu kad je neprijatelj pokušao da iznenadnim prepadom kroz zimsku maglu iznenadi 2. etu 1. bataljona, kod koje se zatekao, brzo je etu alarmirao, neprijatelja odbacio uz krvave gubitke, ali je i sam ostao pod borovima mazinske šume. Ovom prilikom teško je ranjen i komandir ete Pejo Dubaji , koji je teška srca napustio svoju etu koju je juna ki vodio kroz mnoge okršaje. Tek nakon pet dana borbi, tj. 3. februara, neprijatelju je uspelo da osvoji Škori a brdo kojeg je platio sa 10 mrtvih i 51 ranjenim vojnikom i oficirom. Naš 4. bataljon pripremio je protunapad da vrati pomenuți položaj, ali zahvaljuju i okolnostima da je brdo golo, da se zbog mese eve svetlosti i snega koji je vidljivost još više poja avao, nije mogao prima i na jurišno odstojanje, zbog ega je od protunapada morao odustati. Posle zauzimanja

škori a brda neprijatelj je odugovla io sa daljim napadom, odbijao naše no ne napade na raznim odsecima, žalio se na teren, zimske uslove i na naš otpor ekaju i dalje na mestu²⁹. Komandant Petog armijskog korpusa je odlučio da kolonu 151. puka »Sassari«, koja je izbila na Udbinu iz pravca Ploče, prebacuje odmah u Mazin i da poja a diviziju ne ekaju i da se ove kolone spoje tek u Lappa koj dolini, kako je naredio komandant armije. Prema tome, divizija »Sassari« bila je ojačana sa dva bataljona 151. puka i jednim bataljonom »crnih košulja«, etom tenkova i baterijom topova, koji su u Mazin — preko Ondi a i Bruvna — stigli 9. februara.

Nemci su ponovo zahtevali i to iz Soluna iz štaba general-pukovnika Lohra — preko komande Druge armije — da se ubrza pokret divizije »Sassari«, da se o isti Plješevica i da se izvrši osiguranje komunikacije od Bihaća do Slunja. Talijani su, iako nerado, ipak morali pristati na zahteve Nemaca. Svoju 137. legiju »crnih košulja« iz sastava divizije »Lombardia«, koja je u to vreme istila zonu oko Plitvica, uputili su 9. februara na Zavalje. Iz pravca Bjelopolja jedan puk divizije »Re« uputio je u pravcu Škipine (sedlo na Plješevici), gde je trebao da se susretne sa snagama 137. legije. U vezi sa ovim, na elnik štaba Druge armije general Primieri dostavio je 8. februara komandantu Petog armijskog korpusa noticu, u kojoj, pored ostalog, stoji: »Dolazak SS divizije u B. Petrovac i stav koji treba zauzeti prema Nemcima na sastanku u Beogradu nalažu nam da dostignemo cilj D. Lapac, da bismo izbegli da se misli ili da se kaže da je naše učešće u „Weiss I“ bilo namerano nedovoljno«³⁰.

»iš enje« Plješevice Italijani su izveli samo formalno, bez ikakvog stvarnog rezultata, uputivši svoj puk divizije »Re« ka Škipini gde su znali da i nema naših snaga, dok u pravcu Kamenska nisu ni pokušali prodirati, iako su znali da se tamo nalazi deo naših snaga i da smo na tom terenu zbog bolnice, radionica, zbega i pravca prema Lapcu znatno osetljiviji. Ovaj puk se popeo na Plješevicu do Deli a stanova i vratio natrag postreljavši uz put 105 ljudi, žena i dece na koje je naišao u selima i zbegovima. Nakon ovog ovaj puk je prebačen na Udbinu sa zadatkom da preko Kuka prodire ka D. Lapcu umesto 151. puka divizije »Sassari«, koji je, iako smo videli, uputio prema Mazinu u sastav svoje divizije. Mi smo na položajima na Kuku imali suprotstaviti ovom puku samo 4. bataljon III brigade. Istovremeno je Štab Druge armije naredio Osamnaestom armijskom korpusu da aktivira snage divizije »Bergamo«, hercegovačke i užive etnike iz rejona Zrmanja i Strmica u pravcu Srba i dublje, da bi i sa te strane omogućio lakši i brži prodor divizije »Sassari« u pravcu G. Lapca.

Štab 6. divizije je 7. februara pojačao I brigadu sa dva bataljona III brigade, koji su smenili njene bataljone i ostali na položajima svega tri dana. Ovi bataljoni su 10. februara upućeni u pozadinu i to jedan u pravcu Srednje Gore, a drugi u pravcu Ploče. Oni se, na žalost, neće naći na Mazinskoj planini u najkritičnijem

²⁹ Vidi dnevne izveštaje Petog armijskog korpusa. »Zbornik« tom V, knjiga 12. dokumenti br. 126, 127, 132 i 137.
^{*} »Zbornik« tom V, knj. 12. dokument 128.

asu, kad je divizija »Sassari« odluila da se sa svim snagama i pošto-poto probije preko Mazinske planine, a za to vreme ni u pozadini neprijatelja nisu imali vidnijih rezultata.

Razlog za odašiljanje ovih bataljona u pozadinu neprijatelja nalazi se najverovatnije u proceni Štaba 6. divizije, da će se italijanska divizija »Sassari« povući i da ne e više ni pokušati prođor iz Mazina u pravcu Une. Do ovakve procene se došlo na bazi podataka, da je neprijatelj napustio Udbinu, a još ranije i Korenicu, i da se prema tome radi o opštem povlačenju Petog armijskog korpusa i njegovom odustajajući od daljnog u eš a u ofanzivi. Međutim kod neprijatelja se radilo o pregrupaciji snaga i o izvršenju planova o rašišavanju slobodne teritorije u Lici. U tom cilju je 151. puk divizije »Sassari« zaista napustio Udbinu da bi ojaao svoju diviziju u Mazinu, pre nego je stigao iz pravca Bjelopolje 1. puk divizije »Re«, koji je sada imao zadatku da produži pravcem Udbina—D. Lapac. Ostale snage Petog armijskog korpusa vršile su iš enje po planu koji je ranije izložen. Prema tome u ovakvoj situaciji odašiljanje ovih bataljona u pozadinu nije se pokazalo celi-shodnim i opravdanim.

Neprekidno podstrekavana od komande Druge armije i korpusa — dobivši pojačanja od jednog puka i pomoća ostala dva pravca — divizija »Sassari« se tek 13. januara odluila na poslednji pokušaj da prodre do G. Lapca. Dva dana ranije — po povratku sa konferencije u Beogradu — general Robotti, novi komandant Druge armije³¹, uputio je generalu Gloriju, komandantu Petog armijskog korpusa radiogram sledeće sadržine: »Poslije razgovora u Beogradu i daljeg nastupanja njemačkih trupa veoma je hitno i važno zauzimanje G. Lapca i K. Vakufa. Molim da angažujete sve snage i svu volju radi postignu a ovih ciljev³². Na dan napada divizije »Sassari« sva avijacija koja je dejstvovala za celi Peti armijski korpus podržavala je dejstvo samo ove kolone. Nad našim glavama neprestano je viselo po 13 bombardera i lovaca koji su masovno zasipali bombama naše položaje i mitraljirali svaki naš pokret. Podržana sa jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom i sa dva puka u prvoj liniji razvijena u tri strelnja ka stroja jedan iza drugog, divizija je 13. januara ujutro napala naše položaje na Ili kosi (k. 1132) i na Lumbardeniku (k. 1101). Na tim položajima nalazila su se tri bataljona I brigade oslabljeni i do kraja izmoreni u prethodnim borbama koji se uz sve herojske podvige, upornost i požrtvovnost nisu mogli odupreti ovolikoj snazi. **Glavni** udar neprijatelj je usmerio na snage našeg 2. bataljona kojeg ete pod uraganskom vatrom artiljerije i avijacije nisu uspele da održe vatrenu vezu između sebe, pa neprijatelju uspeva da u međuprostoru ubaci krupne snage i na taj način ih razdvaja i pojedinačno odbacuje. Neprijatelj je kroz svoje izveštaje slavodobitno uzviknuo da je »zalaganjem svih komandanata i jedinica operacija **sretno** završila«, ali odmah dodaje da ga je koštala 3 mrtva i 70 ranjenih uz jedan uništen tenk. U istom izveštaju neprijatelj je procenio

si Prvog februara smenjen je general Roatta sa položaja komandanta Druge armije a na njegovo mesto je postavljen general Robotti.
» uro Kladrin: »Slom 4. i 5. okup. kvislinške ofanzive«, str. 177.

naše snage na devet bataljona »pored dva u Brezovcu, dva na Kremenu i cele 6. li ke divizije u G. Lapcu«³³. Ako je i od Italijana, mnogo je. Tako je divizija »Sassari« nakon 25 dana borbi, napokon 13. februara stigla u G. Lapac.

etni ko-italijanska kolona u ja ini od oko 4.000 ljudi sastavljenja od dva bataljona divizije »Bergamo«, hercegova kih i ujiveh etnika napala je 11. januara naše položaje na pravcu Srba. Na ovom pravcu nalazio se razvu en na širokom frontu samo 2. bataljon Li kog partizanskog odreda. Kad je prime ena velika koncentracija neprijateljskih snaga na tom pravcu, preba en je i 1. bataljon Odreda od Tiškovca na položaje Kunovac—Bos. Osredci radi spre avanja neprijateljskog prodora u pravcu Trubara i Grahova. Neprijatelj je relativno brzo digao naše slabe snage sa položaja ispred Srbskog klanca i istog dana ušao u Srb. Sutradan se neprijateljska kolona razdvojila u dva pravca, od kojih je jedan vodio s. Dobroselu, a drugi (hercegova ki etnici) preko Bogutovca za Kaldrmu i Zavlaku. Prodiru i dalje i odbacuju i naše slabe snage, neprijatelj je 14. februara u ozbiljnoj meri ugrozio pozadinu naših snaga koje su bile angažovane u borbama sa divizijom »Sassari« na prostoru G. Lapca i Bori evca. Naše snage orijentisane prema ovoj koloni držale su toga dana položaje Lipova u, Kozja u, Dabinu stranu i Doljansku gradinu. Glavni štab Hrvatske morao je u ovoj situaciji hitno reagovati traže i da pored 3. bataljona I brigade, dva bataljona Li kog odreda i XVI banijska brigada odvoji deo snaga protiv ovog opasnog neprijateljskog klina. Ove snage zaustavile su neprijateljsku kolonu, a zatim je protunapadima uz sadejstvo dela X krajiške brigade, koja se pojavila iz pravca Trubara, odbacile u pravcu Srba i Tiškovca, a zatim dalje prema Kninu. Time je bila otklonjena opasnost s juga i stvoren potreban manevarski prostor i povoljna situacija za dejstvo po koloni divizije »Sassari.«

Pre nego što se neprijatelj probio u G. i D. Lapac Glavni štab Hrvatske je ocenio — prate i razvoj situacije — da e do toga najverovatnije do i i naredio je štabu 6. divizije, da tri bataljona III brigade³⁴ hitno vrati iz pozadine na sektor G. Lapca, da II brigada uputi svoja dva bataljona (1. i 2. bataljon) preko Frkaši a u pravcu Udbine. Kordunaškoj diviziji je nare eno da svoju XV brigadu koja se nalazila u selima Kruge i Nebljusi privu e bliže i orijentiše na tešnje sadejstvo sa I i III brigadom 6. divizije. Snage XV brigade privu ene su u selo Gajine, Vojvodi i, Birova a i Kallati, odakle su dejstvovali protiv neprijateljske kolone koja je prodirala iz G. Lapca ka Kulen-Vakufu, i one koja je preko Kuka prodirala ka D. Lapcu. Ocenviš da se pritisak Talijana na ostalim sektorima smanjuje, da glavnina divizije »Re« i »Lombardia« oduštaje od dalnjih napada u pravcu Lapa ke doline, Glavni štab Hrvatske se odlu io da energi no obra una sa divizijom »Sassari«. Ovakvu nameru su još više olakšavale okolnosti kao što je odba-

³³ »Zbornik« tom V, knjiga 12, dokumenat br. 149.

³⁴ Pored 1. i 3. bataljona koji su sa Mazinske planine upu eni u pozadinu, upu en je kasnije sa pravca Udbine—D. Lapac i 2. bataljon III brigade i to na komunikaciju Gra ac—Bruvno.

civanje etni ko-italijanske kolone ka Srbu i razvla enje divizije »Sassari« duž pravca G. Lapac—Kulen-Vakuf koja je u cilju spašanja sa Nemcima na Uni previdela opasnost kojoj se izlaže. Talijani su glupo srljali preko Mazinske planine ka Kulen-Vakufu stvaraju i nama idealne šanse da ih prese emo i razbijemo. Gledano u tom svetlu, koliko god bilo paradoksalno, ispalo je po nju gore što su naše snage na Mazinskoj planini u asu njenog prodora ka G. Lapcu bile slabe, što su nam se bataljoni III brigade nalazili u pozadini, jer bi u protivnom verojatno spre ili njeni izbijanje na Unu i time je objektivno pošteli svih onih peripetija i žrtava koje je kasnije pretrpela.

Sutradan po stizanju u G. Lapac tj. 14. februara Italijani su uputili u pravcu Kulen-Vakufa oja ani 151. puk koji se oko 14 sati istog dana spojio sa Nemcima na Uni. Ova neprijateljska kolona prošla je bez ikakva otpora zato što naših snaga na tom pravcu nije bilo, nego je tek kasnije upu en 1. bataljon I brigade, koji je — kad je stigao iznad Bori evca — mogao samo konstatovati da je kolona ve prošla. Bataljon je poseo položaje na kosama oko Bori evca s južne strane ceste za Kulen-Vakuf. Severnu stranu ceste u pravcu padina Viso ice držali su delovi XV kordunaške brigade sa kojima bataljon nije imao dobre veze ni bližeg kontakta. Istog dana predve e Italijani su iz Kulen-Vakufa vratili jedan bataljon 151. puka u G. Lapac. Taj bataljon do ekale su naše snage s obe strane ceste, ali usled slabe koordinacije uspeo je uma i uništenju. Spasila ga je okolnost da se do epao zidina u bivšem naselju Bori evac gde je dobio artiljerijsku podršku iz G. Lapca i pomo još jednog bataljona koji ga je uspeo izvu i uz manje gubitke u ljudstvu i osetne u opremi i naoružanju. Zaplenjeno je izme u ostalog 20.114 metaka, 632 ru ne bombe, 2 radiostanice, 35 mazgi, 720 e badi, 100 šatorskih krila, a uništen mu je jedan tenk, 4 kamiona, 3 trokolice, 30 mazgi i dr. Sutradan se iz Kulen-Vakufa vratila i glavnina 151. puka koja je bila napadnuta sa severne strane od 1. bataljona V brigade i 1. bataljona XV brigade 8. divizije, a sa južne strane od 1. bataljona I li ke brigade. Neprijatelju je bilo onemogu eno da se razvija iz marševske kolone ve je bio nateran na uzak prostor oko ceste i u mesto Bori evac. Posle borbi, koje su trajale dan i no , ova kolona je izgubila 36 mrtva i 101 ranjena vojnika i oficira pored skoro celokupne opreme i težeg naoružanja me u kojim i dva brdska topa i celokupna komora³⁵. Od potpunog uništenja spašena je intervencijom tenkova i otporom koji je pružala iz kamenih zidina popaljenog Bori evca. Komandant Petog armijskog korpusa je posle ovog korigovao svoje procene o našim snagama i mogu nostima i umesto da u izveštajima govori o našem »begstvu« i o tome kako nas je »raspršio«, zabrinuto konstatiuje o pridolasku znatnih partizanskih formacija u Lapa ku dolinu. Ovo ga je nateralo da ubrza izvla enje divizije »Sassari« natrag u Mazin i dalje, iako kasno i u poslednji as.

« »Zbornik« tom V, knjiga 12, dokumenat br. 89 i 90. O gubicima u ljudstvu vidi italij. izveštaje, tom V, knj. 12 dok. 155 i 161.

Najpre se izvukla pukovska kolona divizije »Re« koja je preko Kuka na brzinu upala u D. Lapac sa jednim tenkovskim odredom, zapalila ga, spojila se sa kolonom u G. Lapcu i odmah se vratila u Udbinu. Na žalost 1. bataljon II brigade koji je bio upu en da joj na Kuku prese e povratak, usled krajnje iscrpenosti boraca i velike zamorenosti od dnevnog marša, zano io je u Dnopolju, ne stigavši da sutra posedne svoje položaje. Tek 18. januara ovaj bataljon zajedno sa 4. bataljonom VI brigade napada ovu kolonu izme u Tuka i Visu a u blizini Kosanovi Gaja i nanosi joj znatne gubitke ubivši i ranivši 21 vojnika i oficira. Komandant divizije »Re« stavio je zbog ovog pod istragu komandanta 34. ustaške bojne, pošto je ona imala zadatak da osigura taj prostor do izvla enja zadnjih italijanskih delova.

Sada je situacija bila potpuno zrela i stvoreni operativni uslovi za direktni i koncentri an udar po diviziji »Sassari«, koja je još ostala u G. Lapcu. Komandant Petog armijskog korpusa naredio je da se divizija po ne izvla iti prema Mazinu 18. februara, a dan ranije Štab našeg Prvog korpusa, koji je dobio zadatak da organizuje i izvrši protivudar na ovu kolonu, izdao je zapovest našim jedinicama, koje su u estvovale u protivudaru. Zapovest glasi³⁶:

*STAB I KORPUSA
NOV
HRVATSKE*

ZAPOVIJEST

za dan 17. II 1943. u 18.15 h.

(Sekcija Biha , Knin 1:100.000)

Podaci o neprijatelju: Neprijatelj se nalazi u selu Gornji Lapac, te uz cestu prema Mazinu drže i se isto ne strane ceste. Ja ina neprijatelja jeste dva nepotpuna puka pješadije sa jednom baterijom brdskih topova, nepoznati broj baca a, 10 tenkova i traktora, nepoznati broj kamiona i mazgi.

Neprijatelj je u svojoj ofanzivi uko en uslijed djelatnosti naših snaga i vremenskih nepogoda. Cilj ofanzive bio je ekonomski uništiti naš narod, a time onemogu iti razvoj narodnooslobodila ke borbe i pod svojim uticajem stvoriti bande etni kih izdajnika da bi mu poslužile kao oslonac pri porobljavanju ekonomskom i politi kom našeg naroda.

Mi moramo razbiti ovu ofanzivu, potu i neprijatelja, odbaciti ga i još više se naoružati. Za postignu e toga cilja

Nare ujemo:

/ brigada

sa dva bataljona e napasti neprijatelja isto no od ceste Mazin—Lapac, stjerati neprijatelja i zaposjeti te položaje s ciljem da onemogu i neprijatelju bjegstvo iz Gornjeg Lapca i pristizavanje pomo i iz Mazina. Bataljoni I brigade moraju usiljenim maršem zaposjeti pomenute položaje.

* »Zbornik« tom V, knj, 12, dokumenat br. 5 i 6.

XV brigada

e sa tri bataljona napasti selo Gornji Lapac sa istočne strane, s time da svoje snage uvu e ispod kote 759 do ceste i izvrši napad iz šume prema selu, a dijelovima jednog bataljona napasti sa istoka uz selo.

Od 14. bataljona sa elu, tj. od k. 614 prema k. 574 vršiti pritisak vatrom da bi vezala vatru neprijatelja na sebe.

XV brigada mora poduzeti sve mjere da joj bataljoni budu na vrijeme na polaznim položajima.

IX brigada

sa svoja tri bataljona izvrši e slijede e: dva bataljona e napadati od Crnoga Jezera u pravcu zavijutaka, s time da uniše neprijatelja na tim zavojima i produže u pravcu sela svoj napad. Bataljoni moraju nastojati da se u što kra em vremenu dohvate zidina i usjeka ceste, te da s leda napadnu položaje baterije koji se nalaze isto no od kote 671.

Sa jednim bataljonom e se popeti na Zuleševicu i prema selu Vaganu, tako da vatrom svoga oružja prekine saobra aj cestom i da u slu aju potrebe potpomogne pri jurišu bataljona I brigade.

V brigada

Dva bataljona V brigade nalazi e se kao opšta rezerva u Opa ica Draži — jedan, a drugi u Vojvodi ima.

Baterija haubica

uze e položaje isto no od Lapca u visini groblja, s time da pripremi elemente za ga anje samog sela Gornji Lapac, a naro ito položaje baterije koji se nalaze oko kote 671.

Baterija baca a

Jedan vod, dva baca a, uze e položaje izme u Bijelogra Brijega i Drenovca, tako da sa daljinom od 2.000 met. ga aju selo Gornji Lapac.

Jedan vod baca a 8. divizije zauze e položaje ispred Bori evca u prostoru kote 602, te ga ati selo Gornji Lapac sa maksimalnom daljinom od 2.000 metara.

Baterija brdskih topova

zauze e položaje na prostoru sela Bori evac, te pripremiti elemente za ga anje sela Gornji Lapac.

Baterija minobaca a otvara vatru u vremenu napada.

Baterija topova po nare enju Štaba 8. divizije.

Operacija otpo inje 18. februara o. g. u 5 sati ujutro;

Štab Korpusa nalazi e se u Dnopolju.

Štab 8. divizije nalazi e se u selu Vojvodi ima.

Štab 6. divizije nalazi e se u selu Oravcu.

IX brigada i kolona Kuk sla e izvještaje Štabu 7. divizije.

Previjalište ranjenika bi e u Dnopolju, a brigada e organizovati svoja previjališta.

Veza: po mogu nosti izraditi telefonske linije za Oravac i za Vojvodi e.

Ugovoreni znaci, po no i dva kratka zvižduka — poviz. Odgovor jedan dugi.

Svi e bataljoni svoje prodore ozna avati požarom i bacanjem po jedne bijele rakete u pravcu mjesta Gornji Lapac.

Napominjemo da bataljoni prodore moraju vršiti energi no, uporno, nastojati da se iskoriš uje svaki zaklon, a naro ito da se drskim prodoma, vatrom lakih minobaca a i automatskog oružja paralizira dejstvo neprijateljske vatre.

*Evakuacija
zarobljenika i
materijala*

Sve brigade e zarobljenike i ratni pljen evakuisati za Dnopolje Štabu Korpusa. Napominjemo da za sprovo enje zarobljenika i ratnog materijala treba upotrebiti što manje snaga.

Na izvršenje!

*Politkomesar:
V. Holjevac*

*Komandant:
Gošnjak*

Napad naših snaga po navedenoj zapovesti nije po eo istovremeno zbog dubokog snega koji je ometao kretanje naših izmorenih jedinica do polaznih položaja, kao i zbog lutanja i neshvatanja nekih štabova zadatka dobivenih zapoveš³⁷. Bataljoni XV brigade po eli su napad sa dva sata zakašnjenja za koje vreme su dva bataljona IX brigade ve bili zauzeli prvu i drugu okuku ceste iznad G. Lapca i presekli odstupnicu neprijatelju. Njen 4. bataljon je krivicom vodi a, koji je zalutao, zakasnio da prese e cestu na prostoru Lumbardenika. Bataljoni I brigade jedva su stigli na svoje zadatke tek oko 12 sati. Naša IX brigada sa svoja dva bataljona (1. i 2. bataljon) uspela je izvanrednom smeloš u i zalaganjem spretiti dalji pokret neprijatelja ka Mazinu i na taj na in zajedno sa snagama XV brigade, koji su napadali sa suprotne strane, opkoliti neprijatelja u G. Lapcu. Naša haubi ka baterija tukla je precizno i veoma efikasno gusto zbijenog neprijatelja na uskom prostoru oko G. Lapca. Deo neprijateljske kolone, koja je uspela pro i pre napada IX brigade na okuke ceste, kasnije su zadržali, napali i blokirali na Lumbardeniku njen 4. bataljon i dva bataljona I brigade. Prema tome snage divizije »Sassari« ve prvog dana bile su prese ene i tako opkoljene u dve odvojene grupe. U takvom stanju divizija je zauzela pozicije za obranu, utvr ivala se na zate enim položajima, ekaju i intervenciju spolja ne pokušavaju i da se sama probije. Vazdušnim putem je snabdevena municijom, lekovima i najnužnijim artiklima ishrane.

Vidевши situaciju, u kojoj mu se našla divizija »Sassari«, komandant Petog armijskog korpusa pani nim izveštajima obaveštava komandanta Druge armije i još dramati nije predo ava situaciju Nemcima traže i pomo od pravca Kulen-Vakufa. Hitno je naredio da se u pravcu G. Lapca upute snage na deblokiranje u kom cilju je angažovao jedan peš. puk divizije »Re«, 16. bataljon »M«, 2. lovačku ustašku bojnu, 2. bataljon 26. puka divizije »Bergamo«, tri ete

³⁷ Dva bataljona V brigade sa pridatom artiljerijom pod komandom komandanta divizije krenula su u pravcu Bori evca, pošto su razumeli da se radi o napadu na Bon- evac umesto na G. Lapac. »Zbornik« tom V, knjiga 12, dokumenat 90.

tenkova, dve baterije artiljerije i etnike popa Duji a. Svu raspoloživu avijaciju u ja ini od 17 bombardera i lovaca bacio je na prostor od G. Lapca do Mazina. Tek posle etiri dana, tj. 21. februara, jaka neprijateljska grupacija iz pravca Gra aca uspela je manevrom preko Vagana zaobi i 4. bataljon III brigade i do epati se Zuleševice (k. 1106), odakle je ugrozila i onemogu ila dalji opstanak ovog bataljona na cesti gde je držao blokadu, dok su druge snage odbacile delove 1. i 2. bataljona I brigade sa Ili a kose i Lumbardenika. Iskoristivši stvorenu brešu u našem obru u, neprijatelj je neorganizovano i u panici jurnuo iz G. Lapca ostavljuju i uz put svu spremu i naoružanje u nameri da spasi živu snagu opkoljene grupacije. Jedan nema ki bataljon, koji je iz Kulen-Vakufa na zahtev Italijana upu en u pomo , stigao je do Bori evca gde su ga do ekali delovi V kordunaške brigade, zaustavili ga i vratili. Me utim u to vreme ni Italijana više nije bilo u G. Lapcu. Po vlastitim izveštajima divizija »Sassari« je samo za ova etiri dana borbi, koliko je trajalo njeno opkoljavanje i deblokiranje imala 109 mrtvih i 358 ranjenih³⁸. Uništena je i zaplenjena ve ina njenog težeg naoružanja i opreme, izme u ostalog 5 topova, 6 teških bacaca, 60 motornih vozila, 250 mazgi, 5.500 komada ebad i šatorskih krila, 6 radiostanica, nekoliko stotina pušaka i velike koli ine pušane, artiljerijske i minobaca ke municije itd. Opet po italijanskim izveštajima³⁹ njeni gubici za celo vremei trajanja ofanzive iznose 233 mrtva i 800 ranjenih vojnika i oficira što treba uzeti kao minimalnu cifru, koju su Italijani sami priznali, s obzirom da im je u svim izveštajima bila tendencija da umanjuju svoje gubitke u ljudstvu i materijalu.

Za vreme borbi na Mazinskoj planini i u Lapa koj dolini neprijatelj je sa ostalim snagama divizije »Re« i »Lombardia« vršio tzv. iš enje po ranije iznetom planu. To iš enje se pretvorilo u bestijalan obra un sa narodom koji su zatekli u selima, a to su bili uglavnom stariji ljudi i žene koji su bili streljani ili odvedeni u logore. Ku e u svakom selu i zaseoku neprijatelj je zapalio i razrušio. Izuzeta su bila samo ona sela koja su branile naše snage u pozadini, i to dva bataljona II brigade i dva bataljona Li kog partizanskog odreda. Na žalost nemamo podataka kolike je žrtve narod u celini podneo, ali su one sigurno mnogo ve e od onih što ih je imala divizija vode i žestoke okršaje sa premo nim neprijateljem više od mesec dana.

Tako se nakon više od mesec dana završila zimska operacija italijanskog Petog armijskog korpusa, ustaških i etni kih snaga u njegovom sastavu protiv naše 6. divizije i ostalih naših snaga koje su se zatekle u Lici, kao i protiv slobodne teritorije Like. Planirane ciljeve neprijatelj ne samo što nije postigao — okruženje i uništenje naših snaga, nego je naprotiv sam bio opkoljavan, presecan i razbijan, dok na našoj strani ni jedna jedinica nije bila razbijena ili okružena, niti je neprijatelj koga zarobio. Neprijatelj-

³⁸ "Zbornik", tom V, knjiga 12. dokumenti br. 156, 162, 166, 168 i 195.

³⁹ Broj gubitaka dobijen zbirom iz dnevnih izveštaja Petog armijskog korpusa u periodu od 20. I do 22. II 1943. Me utim prema zbirnom izveštaju komande Petog armijskog korpusa od 9. III 1943. ova divizija je od 13. I do 22. II 1943. imala gubitke od 212 mrtvih i 699 ranjenih. Vidi »Zbornik« tom V, knjiga 13, dokumenat br. 124.

ski gubici⁴⁰ u ljudstvu i materijalu za vreme ofanzive bili su veoma visoki i penju se u ljudstvu na oko 1400 mrtvih i 2700 ranjenih, gubici⁴¹ svih jedinica 6. divizije i Li kog partizanskog odreda za to isto vreme iznose 165 mrtvih i 384 ranjenih boraca i starešina. Samo delomi no poznati neprijateljevi gubici u naoružanju i opremi iznose 13 tenkova, od kojih 7 zaplenjeno i 6 uništeno, 11 kamiona zaplenjeno i 23 uništена. Od oružja i opreme zaplenjeno je 10 mitraljeza, 15 puškomitraljeza, 200 pušaka, 1216 ru nih bombi, 91.000 metaka, 3.000 ebadi i 1.000 šatorskih krila, 400 topovskih granata i mnogo druge opreme. Prema tome, neprijatelj ne samo da nije ostvario nikakav uspeh ve kad se uzme u obzir oblik rata kojeg smo mi vodili i na in borbenih dejstava koja smo primenjivali, neprijatelj je — uprkos privremenih i kratkih terenskih osvajanja — doživeo puni neuspeh. Najve u štetu neprijatelj je naneo narodu na oslobo enoj teritoriji pale i uništavaju i na najbarbarskiji na in sve do ega je došao. Okupatorski i kvislinški zlo inci iskaljivali su svoj bes na narodu i njegovoj imovini zbog neuspeha i gubitaka što su ih doživljivali u sudarima sa našim jedinicama. Žrtve i patnje naroda bile su još i uve ane pojavom pegavog tifusa koji je preneo narod izbegao iz Banije i Korduna. Izbegli ke kolone prolazile su kroz korenji ki i lapa ki srez na putu za Bosnu, pa su ova dva sreza bila i najviše pogo ena epidemijom pegavca. Prema podacima kojima raspolažemo samo u ova dva sreza bilo je 1.800 smrtnih slu ajeva, najviše starijih osoba.

Naši borci i rukovodioci, zajedno sa celokupnim narodom na oslobo enoj teritoriji, pokazali su masovno junaštvo, samopregor i požrtvovanje, bore i se danono no sa nadmo nim snagama okupatora i doma ih izdajnika nanose i im teške gubitke a sa uvavši svoju živu silu za nove borbe i pobjede, koje e neposredno uslediti. Naše jedinice su na taj na in izvršile svoj zadatak kojeg su imale po opštem planu Vrhovnog komandanta vezuju i za sebe krupne neprijateljske formacije, omogu uju i našoj Glavnoj operativnoj grupaciji pod komandom Vrhovnog štaba da pripremi protuofanzivu. Divizija je nakon kraha neprijateljske ofanzive prešla u godenje i nastupanje osloba aju i za kratko vreme još ve u teritoriju od one koju smo imali pre neprijateljske ofanzive.

POVERENJE U DIVIZIJU

Stevo Maodus

U jesen 1942. godine, nakon formiranja III li ke brigade, na teritoriji Like formiran je Li ki odred. To je bila broj ano jaka partizanska jedinica, a njeni borci i starešine mogli su se svojom li nom hrabroš u i drugim bora kim vrlinama meriti s brigadama

« Broj neprijateljskih gubitaka dobijen je sabiranjem gubitaka iz dnevnih izveštaja Petog armijskog korpusa, koji se nalaze u »Zborniku«, tom V, knjiga 11, 12 i 13. « »Zbornik«, tom V, knjiga 12, dokumenat br. 89 i knjiga 13, dokumenat br. 5.

6. divizije. Ali ugled i slava 6. divizije i njenih brigada i ljubav koju je prema njima gajio narod Like bili su tako snažni da je odred smatran jedinicom drugorazrednog zna aja. A to je kod boraca i starešina odreda podsticalo želje da budu prekomandovani u brigade, iako su znali da je život u brigadama naporniji i teži, da je ishrana slabija (slabija ukoliko je neredovnija), da su borbe eš e, a samim tim i gubici ve i. Uprkos svemu, u i u brigadu, postati njen borac — bio je ideal svakom borcu. Zato se kasnije u odredu bila izrodila jedna izuzetna pojava: »dezterstvo« iz odreda u brigade. Morali smo »politi ki« ube ivati ljudе u važnost uloge odreda i potrebu da ostanu u njemu. U stvari, morali smo ih ubediti da ne smatraju odred manje vrednom partizanskom formacijom, a da pri tome ne narušimo opravdani prestiž brigada.

Što se ti e ugleda brigada, tu nije ni moglo biti ni najmanjeg dvoumljenja: one su bile bolje i borbenije jedinice, u o ima naroda one su tek bile prava vojska. A kad je još i divizija formirana, onda se uz nju svako ose ao gotovo na domaku slobode. Divizija, naša divizija — njoj nema ravne! Ona je postala pojам, ona se smatrala simbolom slobode. O diviziji, o njenim brigadama, o njihovim komandantima i komandirima pevale su se pesme koje su širile slavu njihovih uspeha i pobjeda. Popularnost imena oke Jovani a, Stanka Opsenice, Sre ka Manole, Milana Kuprešanina, Mi una Šaki a, Dacine Majstorovi a, Steve Opsenice, Miloša Uzelca, Dragana Raki a, Laze Radakovi a, Momila Novkovi a, Milana Šijana, Dmitra Zaklana, Dani a Damjanovi a, Miloša Rastovi a i drugih širila se na na in kako to može da ispolji samo narod koji neizmerno voli svoje sinove i koji se divi njihovom herojstvu. U narodu udarna snaga divizije izgledala je neograni ena. To se uverenje nije moglo pokolebiti nikakvom propagandom. Ono se držalo postojano i kad bi divizija pretrpela neuspeh, i kad bi napuštala oslobo enu teritoriju. A to je i na borbeni moral naroda imalo silan uticaj. To se, izme u ostalog, moglo ubedljivo osetiti i za vreme takozvane IV neprijateljske ofanzive.

Snaga i žestina vatre kojom je neprijatelj po eo nastupati jasno su pokazivali da predstoje teške borbe, teže nego ikada ranije. Takvo snažno nadiranje neprijatelja iz više pravaca, u zimsko vreme, prirodno bi izazvalo kod naroda strah i uzbu enje. Istina, neprijateljevo nastupanje i bombardovanje sela nije predstavljalo za narod Like ništa novo. Ali ovo nastupanje neprijatelja nagoveštavalo je nešto izuzetno, i ve e i teže. Me utim, prisustvo brigada i itave divizije koja se uhvatila u koštar s neprijateljem i poverenje u njenu snagu kao da je otklanjalo ose aj opasnosti. Istini za volju, i štab Li kog odreda bio je više nego zadovoljan što je tu divizija koja e uzeti stvar u svoje ruke i preuzeti odgovornost za ishod predstoje ih borbi.

Li ki odred bio je tada u operativnom pogledu pod komandom štaba divizije. Tri bataljona — dva su se zatekla na položajima prema Srbu i Gra acu, a jedan prema Babinom Potoku — izvršavali

su borbene zadatke sa brigadama, pod neposrednom komandom Štaba I i II brigade. Jedan bataljon, s kojim je bio i štab odreda i Kotarski komitet Partije, bio je raspoređen na vrlo velikom prostoru od Ploče do Ličkog Osika i dejstvovao je po svojoj inicijativi. I dok su brigade i u njihovom sastavu glavnina odreda vodile neprekidne borbe na glavnim pravcima nastupanja neprijatelja, dejstvo ovog bataljona ispoljilo se u malim prepadima i onom »ključanju« neprijatelja iz pozadine, kojemu se ne nada i na koje ne obraća a naročito pažnju.

Borbe su bile teške i žestoke već od samoga početka. Svugde oko nas ključalo je kao u kotlu. Izjutra, im se razdani, na određenim pravcima razgorela bi se borba, zatutnjale bi sve vrste oružja. Uveče, tek što se spusti mrak, na tim istim položajima, — bar tako nam je izgledalo, uz detonaciju ručnih bombi, zaklokotale bi »brede« i automatsko oružje. Svima je bilo jasno da ti položaji prelaze iz ruke u ruku, da ih naše jedinice brane po cenu svega.

Tako se ponavljalo iz dana u dan, i mi smo se pitali sa zabilježenošću u dokad će divizija moći da izdrži. Da li će divizija uspeti da veže neprijatelja i da mu onemoguće i da odvoji snage kojima bi upao u slobodna sela, i, po svom starom običaju, ubijao, palio, pljačkao. Narod, međutim, kao da nije brinuo takvu brigu. Meni je i danas u svežem se anđelu kako je narod Ploče, Mogorje, Vraca, odsećenog Divosela i drugih sela prihvatio ovu tešku ratnu situaciju gotovo kao nešto normalno, svakidanje, bez straha i bez panike. Preko dana narod se u blizini svojih kuća sklanjao i zaštititi avao od bombi neprijateljskih aviona, a uveče se okupljao na sastanke, gde su se slušale vesti, komentarisali dnevni događaji i određivali zadaci za naredni dan. Svako je verovao da će divizija odoleti pritisku, akademski kad je prekinuta telefonska veza Štaba Odreda sa štabom divizije i kad je svima bilo jasno da se glavnina naših snaga povlači, nikakva se panika nije mogla zapaziti u selima koja su još ostala slobodna. Ako, neka se povlači. To je samo privremeno. Izdržavaće divizija. To je bilo opštete uverenje u koje se nije moglo sumnjati, u koje se iako nije smelo sumnjati, jer bi to znalo, u krajnjem, širiti paniku i demoralizaciju.

Kad je echo borbe odmakao, kad smo mislili da već nema slobodne teritorije izvan područja našeg bataljona, doprla je do nas vest da je neprijatelj poražen na Zuleševici. Kao što je poznato, bio je to žestok udarac za italijanske snage s kojima je 6. divizija vodila borbu. Taj poraz, međutim, dok je dospeo od Zuleševice do nas, rastao je i dobio maltene veličine totalne italijanske katastrofe.

Tako se i u tim kritičnim danima potvrdila i u vrstila vera u snagu i nepobedivost divizije. Kao i uvek, ona je i tada, u najtežim asovima uspela da sačuva i opravda ono zaista neizmerno poverenje koje su njene brigade izvojavale pred licem svoga naroda u ljuditim bojevima s neprijateljem.

SEFEROVA SABOTAŽA

Dragan Grübor

itavu drugu polovicu sije nja i jedan dio velja e 1943. godine Talijani su se borili, da bi stigli od Graaca preko Mazina u Donji Lapac — glavno uporište partizana u to vrijeme. I napokon su se probili, ali samo na nekoliko kilometara od glavnog partizanskog uporišta. Zauzeli su Gornji Lapac i svojom prethodnicom doprli do Borićevca. Mnogo ih je poginulo na Crnom vrhu, u Bruvnu, na Mazinskoj previji i u Mazinu, na Zuleševici i po mnogim bezimenim kotama. Mnogi su promrznuli, mnogi ranjeni, a mnogi zarobljeni prije nego što su stigli na domak svog cilja.

Talijani su bili brojano premođeni, pa su se pripremali da i dalje nadiru. Borci bataljona »Marko Orešković« nalazili su se u blizini Talijana i slušali su ih kako galame i kako zveckaju oružjem. Iako su Talijani bili danju nadmođeni, no u su se osjećali kao miševi u mišolovci. Dalje izvan svog logora ni koraka se nisu usudili. Tovarili su mazge, zagrijavali motore, i dotjerivali opremu za marš. Pitali smo se, kojim je putem dalje? Me utim, to je bila tajna.

Dok su se oni spremali za pokret, ni borci bataljona »Marko Orešković« nisu mirovali. Nisu mirovale ni ostale naše jedinice. Pored bataljona »Pekiša Vuksan«, »Božidar Adžija« i ostalih likih i kordunaških bataljona, odreda i drugih jedinica, kroz tamnu noćna temperaturi od oko minus trideset stupnjeva probijali su se i borci bataljona »Marko Orešković«.

Negdje blizu samih Talijana, a negdje malo podalje naša kolona kretala se sa Zuleševice ka Prisjeci, zatim podnožjem brda Lisac i pred zoru stigla je u Pištalsku dragu, na cestu što vodi od Borićevca za Kulen-Vakuf.

Dok su borci koristili kratak odmor, komande ete su hitale da sustignu elo kolone. Zurile su isto onako, kako je i poruka od strane komandanta bataljona brzala niz kolonu da mu se što prije javi. Nije bilo mnogo vremena. Svaki sekund bio je dragocjen. Trebalo je brzo donijeti odluku i do dana zauzeti položaj. Silhueta komandanta bataljona Milana Sijana nazirala se iz daljine. Dok smo se mi skupljali, on je ekao na snijegu, u kojem je utro stazu dugu nekoliko metara, esto je zastajkivao i gledao osluškujući u tamnu noć, u kojoj kao da je nešto tražio. Na ruci ranjenoj prije nekoliko mjeseci nosio je kožnatu rukavicu. Prstima zdrave ruke stiskao je prste u rukavici i bio je sretan kada su zglobovi ranjeni ruke zapucketali, jer to je bio znak da život u njoj nije usahnuo. Kratak talijanski šinjal zelenkaste boje jedva mu je dosegao do koljena. Odjednom je — kao po komandi — stao i zauzeo stav mirno na sredini staze, provjeravajući pogledom, da li smo svi stigli.

— Drugovi, danas će se odigrati žestoka borba. Sve naše jedinice angažirane su u odbrani Donjeg Lapca. I mi moramo pridoniojeti svoj dio. Neprijatelja ima mnogo, a to vam ne trebam go-

voriti, jer i sami znadete. Vidjeli ste ga ju er, osjetili ste ga no as. Poznajemo ga ve mjesec dana. Vjerojatno namjerava zauzeti Donji Lapac, ali nije isklju eno da krene u pravcu Kulen-Vakufa. Nasima prili no, ali u odnosu na neprijatelja nedovoljno. Me utim, ako budemo složni, energi ni i jedinstveni možemo ga natjerati da bježi, da nam se preda i da kapitulira.

Komandant je ovo izrekao bez predaha, pa malo zastade. Vjerojatno je smisljao šta bi nam još rekao, a osim toga osluškivao je da li nailaze Talijani. Opet malo protrlja ranjenu ruku, dunu u prste zdrave i ranjene te nastavi:

— Naš je zadatak da do ekamo neprijatelja u zasjedi kada njegova kolona krene od Bori evca prema Donjem Lapcu. Borbu e zapo eti jedinice, koje neposredno brane D. Lapac. Kada se borba razvije u Gajinama i pred Lapcem na moj znak otpo etemo ga i mi tu i s le a i tako emo pridonijeti njegovoj opštoj propasti u Lapa kom polju. Položaj treba zauzeti uza samu cestu i to redom 1., 2. pa 3. eta dok e 1. vod 3. ete u rezervu. Otvaranje vatre na moju komandu. Municiju dobro uvati. Ni jedan metak uzalud!

Kada smo se rasporedili duž ceste, komandant je prokontrolirao svakog borca, gdje je i kako zauzeo položaj, a poslije se i sam smjestio u sredini položaja kod 2. ete.

Uskoro preko strelja kog stroja stiže vijest da Talijani kre u ne za Donji Lapac, ve prema Kulen-Vakufu. To gotovo nitko nije o ekivao, što sad? Opet komandant ponovi:

— Nitko ne smije da puca, dok ja ne dam signal.

Nismo dugo ekali. Brzo je naišla prethodnica talijanske kolone od nekoliko tanketa i blindiranih kola, a zatim je pokuljala i glavnina kolone — kamioni, motori, mazge, pješadija. Gledam komandanta i slušam škripnu njegovih zuba. Jedan Talijan, koji je u to vrijeme prolazio cestom pokraj nas, glasno se derao: »Partisan — bandito!«

Kolona je kretala bez osiguranja bokova i kao da nije imala kraja. Na komandantovu licu osjeao sam teške misli. Prema svim izvještajima trebali su krenuti za Donji Lapac, a oni umjesto na sjever, krenuše prema istoku. Da ih sami napadnemo preslabi smo, i komandant je odlu io:

— Polagano i neopaženo povucite se u Lisac!

Krivudavi veo magle išezavao je pod slabim jutarnjim zracima zimskog sunca, kad nas je komandant ponovo pozvao. On se povlaio sa borcima 1. ete i tako je ostao najbliže komunikaciji. Spuštali smo se prema njemu. Bila je pozvana samo komanda 2. ete.

Naredio je da se 2. eta spusti blizu komunikacije, da dva voda zaposjednu greben južno od ceste, a da jedan vod zaposjedne samu cestu.

Još su od vremena do vremena nailazili talijanski kamioni, zaostali od glavnine. Prvog, koji nai e, trebalo je zaustaviti i zaborbiti.

Dok smo se privla ili cesti i zauzimali položaj, prošla su dva kamiona jedan iza drugog u razmaku od nekoliko minuta. Sami sebe smo korili što prije nismo došli i zaposjeli položaj.

Eta je zauzela položaj po nare enju komandanta bataljona. I tek što je borbeni Jari, borac iz Rujišta, nedaleko od Zrmanje, presjekao telefonski stub, oborivši ga na cestu, na okuci zaškripaše ko nice kamiona. Jari je brzo sko io za kamen pored ceste, koji mu je ujedno poslužio i kao zaklon. Naš mitraljez sru io je snop tanadi na kamion. Praštale su i puške, ali za kratko. U tren oka sve je bilo gotovo. Dva ubijena, trojica ranjena, a nekoliko je uspjelo da pobegne. Pun kamion ratnog materijala, odje e i obu e ostao je na cesti. Za petnaestak minuta ve i dio plijena bio je izvu en. I borci ostalih dviju eta pritekli su u pomo, kako bi sve izvukli iz kamiona. Oko nekoliko hiljada metaka, oko 380 kilograma kruha, stotinu ebadi, nekoliko pušaka, pedeset granata, nešto odje e i dva bureta vina. A cigareta je bilo toliko da su puša i bili oduševljeni.

U kamionu je ostalo još oko stotinu granata, koje smo nastavili da iznosimo, kad netko javi da nastupa strelja ki stroj od oko pet stotina Talijana iz Bori evca. Ubrzo su po ele da prašte puške i po nare enju komandanta kamion je zapaljen, a mi smo se povukli sa ceste od zapaljena kamiona, koji je postao meta talijanskih artiljerijskih oru a.

Borac 2. ete Dušan Pe anac, koji je bio sposoban u svako doba previti ranjenika, popraviti upalja ili pištolj, kao i namignuti kakvoj zgodnoj djevojci, izvadi odnekuda komad krpe, ovlaži je benzинom, pripali i baci na kamion. Brzo je plamen buknuo, crni dim je sukljao, granate su se pomalo zagrijavale, a »Advokat« je grabio uz strmu padinu kao zec. Dušana smo zvali »Advokat« zato što je umio da na svako pitanje dade odgovor i to na svoj na in i u vrijeme kada naši pisani zakoni još nisu postojali, a postoje e nismo priznavali, jer smo se protiv njih borili.

Ratni život je težak i surov. Samo abnormalan ovjek mogao bi poželjeti ratne pustolovine. Ali u ratu ima trenutaka koji su nezaboravni. Sve se odvijalo kao na nekoj filmskoj traci, na koju je rutinirani režiser slagao scenu do scene, onako kako je to sam zaželio. »Advokat« pali kamion i tr i uz brdo, pet stotina Talijana nastupa prema Pištalskoj draži, crni dim suklja iz motora kamiona, granate koje nisu mogle dugo da izdrže temperaturu eksplodiraju, a Talijani koji su dotle nastupali, kao na komandu po eše da bježe u pravcu Bori evca, otkuda su i došli, a mi smo plijen odvila ili što dalje od ceste, izvukli ga na greben, nešto založili, popili malo vina, te kao i obi no poslije okršaja uli su se komentari... Tko je? Što i kako? ... I mi emo ...

— Je li, drugovi, da se može, kad se ho e? E, sada emo malo druga ije da do ekamo i po astimo paliku e, razbojnike i ubice. Komande eta e podijeliti svakom borcu po sto metaka, ostalu koli inu puškomitraljescima. Odje u dajte onima, koji su najslabije obu eni, obu u tako er. Sada ru ajte, zatim malo vina po-

pijte, pa smo svi na cestu — govorio nam je uz put komandant, da kasnije i zvani no izda nare enje da se cijeli bataljon spusti na komunikaciju u zasjedu.

Vrijeme je prolazilo. Bataljon razasut po grebenu, koji se pružao duž ceste, s južne strane eka u zasjedi. Nekoliko stotina oiju promatra vijugavi put kroz dragu, koji vodi iz pravca Kulen-Vakufa. Tako er motri i put od pravca Bori evca.

— Vidiš li »Advokatu« kako si slab advokat. Ti sino kažeš da su pri ale neke vra are, kako e se na Lapa kom polju, kod Obljača, proliti krv, a vide kud Talijani krenuše! — dobaci malo cinki Dragan Pe anac, zvani Drajsan. Drajsan je esto puta mijenjao svoju »specijalnost« u eti. Kada bi dobro izgladnio, javlja se u kuhinju za kuvara, a kada bi se zadovoljio bubrežima i mozgom, uzimao je svoj puškomitraljez i napuštao kuhinju na opere nezadovoljstvo ete, jer je iz kuhinje u strelja ki stroj mogao i i bez odobrenja, naro ito pred borbu.

— Da, mi smo svi mislili da e oni za Donji Lapac — odvrati »Advokat« pa nadoda — ali ne zaboravi da su Talijani i Latini jedno te isto. To su poznate varalice, samo mogu li.

— Znam ja da eš ti na i odgovor — do eka Drajsan, — ali ako su oni nas prevarili jutros, i mi smo njih drugi put. Uostalom, nisu nas ni jutros prevarili. Zajedno smo stajali u blizini komandanta kada je izdavao nare enja komandi eta. Ta zar nije rekao da oni mogu krenuti i prema Kulen-Vakufu?

— Nisam ništa rekao — brani se »Advokat«, koji je bio garav, jer mu »vrag nije dao mira«, pa je posjetio ostatke spaljenog kamiona da izvrši »komisijski izvi aj« i u trenutku kad je došao na zgariste, eskplodirala je jedna od posljednjih granata. Sre om nije ga nijedno par e dohvatiло, ve ga je samo detonacija zgruvala i ošamutila, a pepeo i prašina zasuli.

Dok su oni askali, umjesto nove kolone, kojoj smo se nadali od Bori evca, naišla je ona ista kolona, koja je jutros krenula u Kulen-Vakuf. Navodno, zbog porušenih mostova na Uni, nisu mogli prije i u Bosnu, pa su se vra ali. Kolona je bila još ve a i silnija, nego što nam se u inila jutros dok smo je promatrali kroz mrak i maglu. Brektale su tankete i bružali kamioni.

Kada je elo talijanske kolone prošlo prema Bori evcu ispred zasjede lijevog krila naše 1. ete, kojom je komandovao neustrašivi Perica Marić, a za elje prišlo na domak desnog krila bataljona, po cijeloj koloni u dužini od oko dva kilometra, po e sitan vez naših puškomitraljeza, mitraljeza i pušaka. Praskale su bombe. Kamioni su stali. Popre ile su se i tankete, a jedna se svalila u nekaku jarugu. Mazge su polijegale, a talijansko oružje zataji. Talijani, koji ne izginuše, povukoše se sjeverno od ceste i zaposješe kotu jugoisto no od Lisi jaka.

Jedan dio bataljona gonio je Talijane i tukao se s onima na pomenutoj koti, dok je ve ina boraca izvla ila plijen.

Sefer Macanović, rodom iz Cazina, bio je dobar borac i tih ovi jek, a i te ve eri razdragan od uspjeha, gledaju i kamione i nekoliko tanketa u plamenu, u e me u mazge, koje su se bile izvalile po snijegu i po eo s jedne skidati teški mitraljez »Bredu«. U tom

momentu jedna mazga sko i, i, kao po komandi, stade spremna za pokret. Za u en, što nije ubijena, odsko i i ubrzo se na e u još ve em udu kad ugleda da cijela kolona mazgi ustaje. Sve su bile natovarene oružjem i municijom.

— Ma bolan, uj ti mene, šta je ovo? Evo i mazge po ele da sabotiraju Talijane, pa ho e da nam pomognu da izvu emo pljen. I ostali su se udili, pa ak i sam »Advokat« nije mogao na i odgovora toj zagonetki.

— Pobili smo preko stotinu Talijana, a od stopedeset mazgi skoro stotinu ostade živih — dodade Sefer.

— Ajde bolan, svaka ne ubija — re e »Advokat« zadovoljan što mu je Sefer otvorio odgovor.

— Ma znaš da nam je komandant jutros rekao da nijedan metak ne smije promašiti.

— Znam, da je to rekao — uplete se Drajsan — a koliko si ti Sefere ispalio metaka?

— Oko stotinu.

— Eto vidiš. Mi smo svi tukli samo Talijane, a ti si sa sto metaka poubijao pedeset mazgi, a nisi ubio ni jednog Talijana. Vrag te odnio, vidiš šta si zaradio? Sad reci da ne sabotiraš. Zbog tvoje sabotaže i no as moramo da se džambamo sa onim gore paliku a ma. Sad bi ti trebalo dati dvadeset po turu i natjerati te da cijelu no izvla iš ovo, što su trebale iznijeti pobijene mazge. ak šta više ti si na jednu mazgu trošio po dva metka i za to bi ti trebalo dati »ibera« — trijumfira »Advokat«, zapali »Ljubuški« i povede nekoliko natovarenih mazga uz brdo.

— E moj »Advokatu«, tek bi mu na taj na in naudio. Da ja idem tu i faštiste po kotama, a da on u pozadini izvla i pljen — u šali dodade Drajsan, pa zagrlji Sefera i zaželi mu da na ovaj na in svaki dan izvede po jednu sabotažu.

TAKO SU »KRNTIJASI« DOŽIVJELI KRAJ IV OFANZIVE

Dragan Grubor

Pono je odavno prošla. Granje je škripalo pod težinom snijega, kojeg je vjetar tu i tamo obarao. Pokoji pucanj narušavao je tišinu.

Strahovita studen. Temperatura trideset stupnjeva ispod nule. No duga kao godina. Magla šumu ini još jezovitijom. Teško se bilo orijentirati po danu, a kamoli po no i.

Grupica boraca 2. ete »Krndijaša« skupila se pod stogodisnjom jelom. S mukom su naložili vatru, koja je razgaranjem sve dublje tonula u snijeg i tako je na inila krater iz kojeg je kuljao ljuti dim.

— Slabe sre e od te vatre — re e jedan borac, pa sjede na drvo, koje je bio donio da se naloži. Posjedaše i ostali, neko na granu, neko na praznu torbicu, a neki i na smrznuti snijeg.

— Slabe vajde — dodade drugi.

— E, dokle e ovo trajati, da mi je znati? — prozbori Milan, nakon izvjesne šutnje, o ito nezadovoljan slabom vatrom, koju su teškom mukom naložili, a od koje toplina nije dopirala. On je i onako bio nešto mrzovoljan i neraspoložen. Otac mu je poginuo u ustanku 1941. godine. Ku u su mu Talijani oplja kali, a prije dva dana i spalili. Danas je vidio majku, sestru i mlađeg brata, polugole, bose i gladne u snijegu. — Koliko se već dana borimo bez smjene? Biti e nešto oko etrdeset. Stalno mokri, prozebli, a itave dane bez hrane. Borba traje neprekidno, a nema municije. Nema je brate, dok je ne otmeš. Da smo bar odbranili Mazin, još kako tako. Ku e su nam popalili, hranu odvukli, stoku otjerali, a nas? — tu malo zastade pa doda — u šumu odbacili. Za koji dan e se sa Švabama sastati. Kamoemo s ranjenicima? Kažu, da je danas i bolnica bombardovana ...

— Ma uj Milane, šta tu kukaš — progovori omanji crnomanjasti mladi, delegat voda, koji je posljednjih nekoliko godina pred rat proveo kojegdje na radovima i stigao kući u Liku poslije kapitulacije. — Nije valjda muka do vijeka. Kada bi ovjek bio sam, bilo bi teško, ali mnogo nas je takvih kao što si ti. Ti si danas barem svoje video, a ima nas koji o svojima ništa ne znamo već duže vrijeme. Istina, svi neemo do ekati slobodu, ali onom tko je do eka, biti e lijepo. Nestat e ove pustinje, borbe, gladi. Nestat e zime i svega ovoga, što je u ratu neizbjegno. Treba znati da mi to inimo za opštvar i zato moramo trpjjeti...

— Lakše malo, druže delegatu. Nemoj da vrije aš. Ja ne kujam već govorim. Šta ti tu meni odmah spominješ opštvar? Ti želiš mene ubjeđivati u ono u što sam ja već davno ubije en — do eka Milan povišenim tonom, o ito uvrije en delegatovim reagiranjem.

— ekaj ti druže! — posko i Petar i upade u snijeg do koljena. Ti govorиш o teškoj ambi i pitaš dokle e ovo ovako? Dok ne slomimo fašizam, boritiemo se do posljednjeg, pa makar nam i gore bilo.

— Ti me ne razumiješ — prekine ga Milan i nastavi malo pomirljivijim tonom. Ja se borim već godinu i po dana i boriti se do kraja. Ne žalim svoj život, i ako bude potrebno sutra u gažrtvovati. Ali smatram, da mi me usobno možemo slobodno razgovarati — završi Milan, zatim izvadi kutiju u kojoj bijaše narezana trska od duhana, otpara komad papira, i poče da mota cigaretu.

Ante, puškomitralsac, diže se i nabaca drva u jamu, koja je postajala sve dublja, pokušavajući da ublaži sukob, mrmljao je na drva, vatru i studen. Zapazivši u Milanovim rukama letak na kojem su se isticala izrazito crna slova na bijelom papiru: PARTIZANI ... upita ga, u kakav to papir mota duhan.

— Evo danas su Talijani bacali iz aviona, i ja uhvatio dva letka.

— Šta pišu?

— Ma što... pozivaju nas na predaju — odgovori Milan i izdžepa izvadi drugi nenačeti letak i kako je bio ljut na delegata ne predava ga njemu već ga pruži Anti. Ovaj nabaca na vatru sitnih granica, primakne se bliže i poče da ita:

»Partizani! Vaš je život u opasnosti! Vi ste opkoljeni! Predajte se, i na taj na in izbjegnite propast koja vas eka, i spasite svoj bijedni život. Udržene njema ko-ustaške i talijansko- etni ke snage nadiru s istoka, zapada, sjevera i juga...«

Ovaj vam letak služi kao propusnica prilikom predaje.«

— Istina, nadiru sa sve etiri strane — progovori Ilija, stariji ovjek, koji je prije nekoliko dana napustio kuhinju i došao u prve borbene redove — ali treba se sjetiti, da smo uvjek bili opkoljeni. Ta no je to da su ustaše stigli u Nebljuse iz Biha a, Švabe u Kulen-Vakuf preko Bosne, Talijani u Bori evac iz Graaca, a etnici da nadiru od Srba prema Dobroselu. Izdržali smo mnogo toga pa smo izdržati i ovo, a njihovoj garanciji mogu povjerovati samo kukavice kao što je brico.

— Što, da nije brico opet pobegao?

— Jest, re e mi danas jedna omladinka, da ga je vidjela kako pobježe etnicima — odgovori Ilija.

— Sve nam zlo i u tome bilo — re e Petar. — Ovo je drugi put da bježi, ali i posljednji, ako ga ikada uhvatimo...

Kako je duga bila ta hladna no . Koliko je rije i izre eno na ra un neposlušne vatre i odbjeglog brice. Koliko uzbu enja i primirivanja, koliko istovetnih, neizre enih, zabrinjavaju ih misli. Koliko puta je uperen pogled prema krošnjama u žudnji da se opaze znaci zore, a koliko li je samo ta beskorisna vatra proždrila sitnih gran ica, suhih i sirovih drva.

U zoru se eta postrojila na snijegu, a pred njom je stajao komandir i davao zadatak da se napadne dio Talijana, koje su opkolili »opkoljeni« partizani. Odmah su krenuli. Išli su više od dva sata, dok nisu stigli u blizinu ceste na Zuleševici. A prošli su put od samo dva kilometra. 1. eta je ve vodila borbu. 3. je bila u rezervi.

Dok je 2. eta iz pokreta ulazila u okršaj, posljednji dijelovi 1. ete napuštali su položaje. Taj prizor bio je jeziv. Mine od bac a stvarale su paklenu buku, mitraljezi su rezali šiblje, a topovske granate prekidale su stabla. 1. etu predstavljalo je samo nekoliko boraca. Nosili su teške ranjenike, a oni, koji su bili lakše ranjeni sami su se izvla ili. Krv iz njihovih rana ozna avala je na snijegu put povla enja...

2. eta, tek što je prihvatile borbu, a ve joj je sa lijevog boka, zaprijetila opasnost. Pored pušaka i bombi tukao je i teški mitraljez.

— Evo ih s le a — povika netko. Ali u isti as vidješe borce 3. ete, koja je do tada bila u rezervi bataljona, kako jurišaju na kotu, koju su bili zaposjeli etnici popa uji a. Kasnije se od zarođenih etnika saznalo, da je svaki etnik dobio po tisu u lira, zato što su u estvovali u spašavanju opkoljenih Talijana.

Cijeli dan trajala je paklena paljba, ali samo sa strane neprijatelja, jer mi nismo imali dovoljno municije. Ipak su ete izdržale borbu do pred no . Postajale su sve manje, a broj mrtvih i ranjenih sve ve i.

U sumrak su se Talijani probili iz obru a, i zajedno sa etnicima po eli odstupati. Za te promjene borci dviju eta nisu znali, jer je Talijana bilo toliko, da se nisu mogli jednim jedinim putem brzo povu i.

Oko sedamnaest asova, komandant bataljona Milan Sijan sakupio je sve borce bataljona u jednu grupu, koja nije brojala više od dvadesetak ljudi. S njim je bio i zamjenik komandanta brigade. Komandira eta nije bilo. Nalazili su se u bolnici, dva teže, a jedan lakše ranjen. Za tih etrdesetak dana bilo je ranjeno više drugova, komandira vodova i eta i to: Pejo Dubaji , Jovica Zori , Perica Mari , Nikola Mari , Milan Zori i drugi. Dva komesara eta i jedan zamjenik komesara ete je ranjen. Zamjenik komandanta bataljona Praži je poginuo, sekretar SKOJ-a u bataljonu Jelica Bui tako er je poginula, i nije udo da je broj ano stanje bataljona palo na dvadesetak ljudi.

Komandant bataljona podijelio je svakom borcu po nekoliko metaka, i na elu grupe pojurio na proplanak, koji je bio pritisnut velikim brojem Talijana ...

Dvadesetak boraca jurišalo je na nekoliko stotina Talijana. Pucali su u gomilu ljudskog mesa, u zbumjeno stado, kojem kao da nije ni stalo da se odupire, ve se predalo sudbini. Pucali su borce bez zastoja, bez nišanjenja. Me u Talijanima je zavladala panika. Gromoglasno »Ura!« davalо je još ve u snagu patuljastom bataljonu, koji je nakon kratke i oštре borbe postao gospodar proplanka.

Odsje eni dio Talijana bježao je zaobilaznim putem prema sjeverozapadu da dostigne glavninu ostavljaju i mrtve i ranjene, kao i veliki ratni plijen. Na proplanku nastala je grobna tišina. Mjesec je obasjavao proplanak, kao da je htio vidjeti, šta se to zbiva na proplanku. Svaki je borac želio da naprti što više municije, koje je na kamionima bilo na pretek.

Tek što smo se bili namirili bombama i municijom — naleti talijanska tanketa, opali nekoliko rafala, ali nakon uzvra enog pločuna okrenu se i pobježe. Kraj saonica, koje su Talijani ostavili, netko pade. Zaka i ga snop metaka.

Komandant Sijan upali bateriju, na enu u torbici ubijenog Talijana, i prineše je licu pokošenog partizana. Ubrzo prepoznaše Milana, ija majka, mla i brat i sestra drh u negdje u snijegu i strepe za njegov život. Netko mu raskop a košulju na još toplim prsimma. Ukazaše se dvije rane. Tekla je krv i ostavljala crveni trag, kao što je i prije podne krv boraca 1. ete na snijegu ozna avala trag povla enja. Puls je prestao da radi. Još jedan mladi život se ugasio. U desnoj ruci mrtvi Milan držao je tri paketi a municije, a u lijevoj pušku.

Na ratni na in drugovi su mu odali posljednju poštu: s nekoliko minuta šutnje. Nitko nije imao snage da progovori. Stajali smo oko njega, protivno zakonima budnosti. Nitko se nije uvao i pomišljao da svakoga asa mogu zafijukati usijani meci.

Tišinu je prekinuo komandant bataljona nare uju i etvorici da ponesu poginulog, a ostali da iznose municiju i drugi zaplijenjeni ratni materijal. Sam po e prvi pomažu i ranjenu lijevu desnou zdravom rukom. Prebac na le a dva sanduka municije i ponese ih u šumu. Na odmor nitko nije ni pomišlja. Cijelu no su proveli u izvla enju municije i ostalog ratnog materijala, samo nekoliko stotina metara daleko od ceste.

Prije zore stigla je i omladina iz Dobrosela i Doljana da nam pomogne. Vjerojatno su glas o našoj pobjedi prenijeli ranjenici i oni koji su ih odnosili sa poprišta borbe. Ujedno nas je omladina obavijestila da su Talijani pobjegli prema Gra acu, da su etnici napustili sve prema Srbu, da su se ustaše vratile u Biha i da su Nijemci odstupili prema Bosanskom Petrovcu ...

Teško je bilo vjerovati takvim vijestima, ali to je bila istina. Nakon teške i krvave borbe, te je no i za »Krantijaše« završila IV neprijateljska ofanziva. Nakon izvla enja i prebrojavanja ratnog plijena, bataljon je bez mnogih drugova, i bez Milana, posljednje žrtve te ofanzive, pošao na teško zasluženi odmor, koji je trajao vrlo kratko u popaljenoj, ali sada slobodnoj Lici.

Da li je to bila IV neprijateljska ofanziva, ili zimske operacije 1943. godine, ili hiljadu etvrtog ofanziva, neka pokoljenja zovu kako ho e, sigurno je da je to bila teška, iznuravaju a, nepoštredna i neravnopravna borba, koja je po rije ima poginulog Milana bez smjene trajala više od etrdeset krvavih i hladnih dana i no i.

OD IV NEPRIJATELJSKE OFANZIVE DO ULASKA U PRVI PROLETERSki KORPUS

Jovo Bursa

Glavni štab Hrvatske uputio je 22. februara 1943. godine Vrhovnom štabu NOV i PO Jugoslavije telegram ovakva sadržaja:

»No as dovršene borbe kod Donjeg Lapca. Talijani se probili do Mazina. Cesta od Kulen-Vakufa do Mazina pokrivena njihovim lešinama, mulama i različitim materijalom. Ima tenkova, kamiona, motocikla, artiljerijske i bacače municije, ebadi, radiostanica, nešto oružja itd... Lika je sada slobodna kao i ranije. Držimo da je ofenzivi kraj.«

Time je, u stvari, poslije više od mjesec dana zimskih operacija, zapečaćen slom napora talijanskog Petog armijskog korpusa — njegovih divizija »Re« i »Sassari«, dijelova divizije »Bergamo«, crnokošuljaških legija, ustaških i lovačkih bojni, uji evih i hercegovačkih etnika — svih onih koji su pošli da žare i pale po slobodnoj teritoriji Like, s namjerom, da unište njenu 6. diviziju i druge jedinice koje su se na toj teritoriji zatekle, i da u estvaju u komadanju »Titove države«.

Pretrpjevši tako u Lici vojnički i politički poraz, talijanske okupacione snage bile su prisiljene na »pregrupisavanje« prema Jadranskom moru. Uprkos protestima i preziru njihovih saveznika Nijemaca, divizija »Sassari« povlači se iz zone Gračac—Zrmanja—Bender koju prepušta etnicima, a svoj garnizon zadržava samo u Kninu. Po istom planu, talijanske jedinice prepustiti će Gospic, Vrhovine i Otočac ustašama — i povuci se na jadransku obalu, u Senj i Karlobag.

Na frontu Prvog hrvatskog korpusa osjetilo se znatno rastereće od okupatorskih snaga, naročito njemačkih — koje su krećuće za jedinicama Glavne operativne grupe naoružane s Vrhovnim štabom, od Gornjeg Vakufa prema Neretvi.

Ali i slobodna teritorija Like bila je u vrlo teškoj situaciji. Opustošena i popaljena, ona više nije bila u stanju ni sebe da prehrani, a kamoli vojsku. Narod je u Lici već gladovao. Teške i neprekidne borbe po oštrosti zimi i dubokom snijegu iscrpile su naše borce. U narodu iz korenih koga i lapa koga kotara — koji je ispred vala neprijateljske ofanzive kretao u zbjegovima prema centralnoj Bosni — pojavio se i tifus.

Pred Glavnim štabom Hrvatske postavilo se pitanje: kako najbolje sprovesti naređenje Vrhovnog štaba kojim se od svih jedinica NOV i POJ traži da preuze u ofanzivna dejstva? Kako sada pomogni Glavnoj operativnoj grupi koja podnosi najveći teret ofanzive, kakvim udarcima vezati za sebe dio neprijateljskih snaga?

Dobro procijenivši položaj i mogućnosti svojih jedinica i podatke o povlačenju Talijana (4. marta počelo je povlačenje divizije »Sassari« za Knin), Glavni štab Hrvatske postavio je zadatku Prvom hrvatskom korpusu da odmah preduzme operacije za stvaranje nove slobodne teritorije. Tako je već sredinom marta — nakon sasvim kratkog predaha, organizacionog u vrhunskoj pripremi jedinica — počelo opšti napad protiv neprijateljskih garnizona na li koji pruži, posebno na sektor Knina, a prvom polovinom aprila i ispunjenje plodne Gacke doline.

Novi zadaci pred 6. divizijom

Nakon zimskih operacija, štab Prvog hrvatskog korpusa ocjenio je borbenu vrijednost 6. divizije ovako:

»Potrebno je istaći i da osim toga što je u Lici teren pogodniji, što je protivnik bio slabiji od onog na Kordunu, da su se borci i komandni kader 6. divizije pokazali bolji vojnici i izdržljiviji. Borci 6. divizije posjeduju većo iskustvo u borbi, umiju iskorištavati teren i zaklone dosta dobro. Kod komandnog kadra, iako to ne važi za sve jedinice, pokazalo se više samoinicijative. Uopšte uzeto, borci jedne i druge divizije¹ držali su se u ovoj ofenzivi dobro... U svim ovim borbama naš komandni kader stekao je ogromno iskustvo, upoznao se s novim formama borbe i stekao uvjerenje da smo mi u stanju i u odbrambenim bojevima protiv nadmoćnog neprijatelja sa uvati svoje snage i zadati neprijatelju teške gubitke. S druge pak strane naši borci su u ovim borbama postali izdržljiviji, uporniji i izvršavanju zadatka i u svakom pogledu bolji vojnici...«²

¹ Riječ je o 8. kordunaškoj diviziji koja je tada, sa 6. likom divizijom, bila u sastavu Prvog hrvatskog korpusa NOV i POJ.

U to vrijeme, 6. divizija imala je u stroju 3.115 boraca sa 2.444 puške, 127 puškomitraljeza, 34 mitraljeza i 17 minobaca a³. Sa 6. divizijom redovno se bore još i haubi ka ili brdska baterija, kao i tenkovska eta, koje su ina e pot injene višim štabovima.

Nakon sloma operacije »Weiss I« (šifra za prvu etapu IV neprijateljske ofanzive), dejstva 6. li ke divizije ocrtavaju se u neko-liko važnih pravaca.

Sa sjevera, slobodnu teritoriju Like ugrožavao je samo njemačko-ustaški garnizon u Biha u. Zato su partizanske snage — dijelovi odreda i komande mjestu sa svojim stražama — povezane sa krajiškim jedinicama — kontrolirale pravce koji od Biha a vode na jug prema Drenova i i Donjem Lapcu, odnosno na zapad prema Prijeboju i Plitvi kim jezerima.

Na jugu, od Gra aca prema Kninu, situacija je ve bila drukčija. Povla enjem Talijana, južni dio Like bio bi prepusten etnicima popa uji a. Oni su ostali da posluže kao vanjsko obezbje e nje talijanskih garnizona i gr evito nastojali da u vrste svoje uzdrmane pozicije u narodu, etni ke snage u Velikoj Popini, Otri u, Malovanu, Rasti evu, Pa enama, Otonu, Plavnu i Staroj Straži bile su povezane sa etnicima u Bosni i Dalmaciji, koji su držali Bosansko Grahovo, Kosovo i Ti evo.

Zato je zadatak razbijanja etnika na sektoru Knina bio ne samo vojni kog, nego i velikog politi kog zna enja. Po razbijanju etni ke organizacije trebalo je razviti borbu u tom kraju, gdje etnici — uprkos svirepom teroru i nasilnom mobiliziranju seljaka — nisu nikad uspjeli pridobiti narod. Iz tih sela valjalo je privu i omladinu u naše borbene redove, stvoriti od nje nove jedinice koje e se u sjevernoj Dalmaciji razvijati i onda, kada borci 6. divizije krenu na nove zadatke. Takav cilj postavljen je sredinom marta I brigadi, koju su kasnije oja ali i dijelovi II brigade 6. divizije. Na ovom zadatku sadejstvovalo su jedno vrijeme, s bosanske strane, IV i X krajiška brigada.

štab Prvog hrvatskog korpusa postavio je krajem marta 1943» godine zadatak da se na zapadnom pravcu stvori nova slobodna teritorija likvidacijom neprijateljskih uporišta u Gackoj dolini. U svojoj direktivi za ovu operaciju, on je dao ovakvu procjenu:

»Odlaskom okupatora pokolebale su se i demoralisale etni ke bande i u strahu pred sutrašnjicom prelaze pojedina no i u grupama na našu stranu. Neki traže pregovore i garancije za život, neki su za to da ostanu u svojim sadanjim formacijama, a pod našom komandom, dok su pravi zlikovci beskompromisni i borit e se.

Jasno je da odlaskom okupatora iz Like situacija kod ustaša i domobrana nije ista kao kod etnika, ali je za nas povoljnija i olakšat e nam likvidaciju njihovih uporišta u Gackoj dolini... Kod ovako povoljne situacije, pred naše štabove i jedinice postavlja se kao glavni zadatak likvidacija etnika, a zatim i ostalih

⁵ »Zbornik«, tom V, knj. 13, str. 254.

ustaških i domobranskih posada u Gackoj dolini*. Time se stvaraju povoljni uslovi da doemo do naoružanja, mobilisemo nove snage, stvorimo bazu za ishranu i poboljšanje zdravlja naših boraca⁵.

Oslobo enje Gacke doline, najplodnijeg kraja Like, ubrzavalo je još jednu zna ajnu politi ku pobjedu: širenje ustanka u hrvatskim selima, u kojima su reakcionari iz Hrvatske selja ke stranke nastojali da sprovedu svoju »politiku ekanja«, u stvari — da odvoje te mase od oružane oslobođila ke borbe. Operacije u Gackoj dolini povjerene su III li koj brigadi, 8. kordunaškoj diviziji i VI primorsko-goranskoj brigadi.

Razvijaju i ofanzivna dejstva u toku prolje a 1943. godine, jedinice 6. li ke divizije postigle su, uz aktivnu pomo naroda, posebne uspjehe na rušenju pruge Zagreb—Split. Ta komunikacija bila je za Talijane i ustaše — a nakon kapitulacije Italije naro ito za Nijemce — od prvorazrednog zna enja. Me utim ve od ljeta 1943. godine bilo je razorenoko 190 kilometara te pruge, od Javornika na Kapeli do Stare Straže pred Kninom, uklju uju i i najve i vijadukt Bender. Nije teško ocijeniti šta bi ta pruga vredila Nijemcima da su je mogli koristiti od septembra iste jeseni, kad su iz unutrašnjosti pohitali prema jadranskoj obali da razoružaju talijanske garnizone i sprije e naoružavanje naših jedinica. Ali li kom prugom nije prošao ni jedan voz od ljeta 1943. godine pa sve do 1946., kada je obnovljena u oslobo enoj zemlji.

Zadaci koje su jedinice 6. divizije izvršile na Kninskom sektori i u Gackoj dolini, kao i niz uspješnih napada na ustaško-domobranske garnizone u Lovincu, Metku, Ri ici, Bilaju, Širokoj Kuli i Li kom Osiku, Peruši u, Pazarištu, Li kom Novom i Brušanima doveli su do toga, da je krajem aprila 1943. godine itava Lika, osim Gospa i Udbine, praktično bila slobodna. Onda je 6. divizija pristupila napadu na Gospa i blokadi tog najja eg ustaškog uporišta u Lici.

Borbe u južnoj Lici — prvi pohod u sjevernu Dalmaciju

Još u prolje e 1942. godine, u sjevernoj Dalmaciji bio je formiran Sjeverodalmatinski NOP odred, koji je imao dva bataljona. Me utim, odlazak oba ova bataljona u sastav dalmatinskih brigada doveo je do ja anja etni kog uticaja i zastoja našeg pokreta u sjevernoj Dalmaciji. Zbog toga je poslije IV neprijateljske ofanzive nare eno da se izvedu zajedni ke akcije dalmatinskih, krajiških i li kih snaga protiv etnika u sjevernoj Dalmaciji u cilju pozivanja partizanske Like, Krajine i Dalmacije. Tom akcijom rukovodio je zajedni ki štab na elu sa Slavkom Rodićem, komandantom 5. krajiške divizije. Sli ke strane, u štab je ušao Mi un

* Prema istoj procjeni, povla enje Talijana na pravcu Vrhovine—Otočac—Senj štito je oko 1.500 etnika i nešto više ustaša i domobrana. Malo gdje su ustaške i etni ke služe jednog te istog gospodara, talijanskog okupatora, bile natjerane — pod udarcima naših jedinica — da tako otvoreno sara uju, da narodu pokazu svoje pravo lice, kao što je to bilo u operacijama za oslobo enje Gacke doline, aprila 1943. godine.

⁵ »Zbornik«, tom V, knjiga 13, str. 428.

Šaki , na elnik štaba 6. divizije. Kasnije su Krajišnici povu eni s ovog terena na kojem su ostale njihove manje snage, pa su se akcije nastavile po planu i pod komandom Štaba Kninskog sekto- ra, na elu s komandantom Mi unom šaki em i politi kim kome- sarom Petrom Babi em. Od li kih jedinica, u sastavu Kninskog sektora privremeno je bila i I brigada 6. divizije i Li ki NOP odred.

Usmjeravanje dijelova 6. divizije prema sjevernoj Dalmaciji izvršeno je po nare enju štaba Prvog hrvatskog korpusa od 7. mar- ta, kojim se zahtijevalo hitnu intervenciju bataljona »Marko Ore- škovi « iz I udarne brigade 6. divizije. Njemu je stavljen u zada- tak da se poveže sa 2. i 4. bataljonom Li kog partizanskog odreda i otpo ne iš enje Zrmanje od etnika, ime e se omogu iti naš dublji prodor u Dalmaciju.

Pred našim jedinicama, na pruzi Zrmanja—Bender, nalazila se tzv. prva etni ka brigada iz sastava Duji eve Dinarske divizi- je, s oko 800 etnika. Ona je imala zadatku da obezbje uje prugu i da se veže dalje za etni ke snage prema Strmici i Bosanskom Grahovu. Druga etni ka brigada dobila je od Talijana zadatku da zaposjedne južni Velebit i šiti talijansku komunikaciju Knin—Ob- rovac od prodiranja naših snaga sa sjevera, etni ka kontrola nad ovim krajevima odvajala je Liku od Dalmacije, spre avala njihovo povezivanje i širi razmah ustanka u jadranskom pojusu.

Dok se u selima Turovcu, Maloj Popini, Rasti evu, Prljevu i Pribudi u okupilo preko hiljadu Duji evih etnika, grupa naših bataljona: »Marko Oreškovi «, 2. i 4. bataljon Li kog odreda — sve- ga 540 boraca — krenula je u pono 13. marta obilaznim pravcem iz Velike Popine, preko Ljubine Poljane i Me ugorja, tridesetak kilometara na jug, da u dubini teritorije, što su je kontrolirali e- tnici, poruši najve i most na li ko-dalmatinskoj pruzi, vijadukt Bender, i da napadne etnike u okolnim selima.

Nije bilo lako ostvariti iznena enje, o uvati tajnost tog pokre- ta na terenu preko kojeg su etnici razvili mrežu svojih obavje- štajaca. Zato su preduzete posebne mjere maskiranja. Pred sam polazak, bataljonima je bilo nare eno da po zaseocima Velike Po- pine rasture vijesti kako su dobili nare enje da krenu na sjever, u pravcu Srba, a da od Gra aca stiže u Veliku Popinu I udarna bri- gada. Te vijesti su sigurno stigle do etni kih štabova, pa je po- menutih hiljadu etnika ostalo vezano za Otri i Popinu. Stvarni cilj pokreta grupe bataljona ostao je nepoznat sve do pred zoru 15. marta — kad se razlegla detonacija sa Bendera. To su li ki mi- neri, pod zaštitom grupe bataljona, porušili stub i dva raspona ovog vijadukta, u dužini od pedesetak metara.

Da iskupe ovaj svoj propust pred talijanskim gospodarima, e- tnici su krenuli istog dana od Zrmanje na jug, prema porušenom Benderu gdje su im naši borci pripremili novu klopku. Ali etnici su imali samo toliko hrabrosti da s udaljenosti od kilometar i po puna tri sata pripucavaju prema našim položajima. Vide i da se neprijatelj ne usu uje pri i bliže, bataljon »Marko Oreškovi « se pred samo ve e pripremio za protivnapad i u trku za etnicima upao u Prljevo i Pribudi , dok su se etni ki »vojvode« zaustavile tek u Zrmanji. U jutro 17. marta, grupa bataljona ve je stegla

obru oko Rasti eva, iznad kojeg su se etnici utvrdili u spiljama i kamenjarima. Uve e istog dana, ti »junaci« uspjeli su pod zaštitom mraka pobje i preko Male Popine prema Velebitu. Kontroliraju i itav sektor od Otri a do Bendera, naši bataljoni odsjekli su etnike od njihovih ku a u jeku poljskih radova i, što je još važnije, onemogu ili im snabdijevanje hranom — kad do njih više nisu mogli stizati talijanski makaroni i konzerve.

Me utim, u ovim akcijama osjetila se potreba da se angažiraju ve e snage, da bi se etni ke bande obuhvatile i likvidirale. Njihovi štabovi mijenjali su svoja mjesta svakog dana i no i. Osmatraju i sa uka dvostruko ve im snagama naše bataljone, neprijatelj je uspijeva da izbjegne opkoljavanje. Pri tome, etnicima je išlo na ruku poznavanje terena i injenica da su imali dobro organiziranu obavlještajnu službu. Za vrijeme akcija naših bataljona na jednom pravcu, etni ke bande upadale su u druga sela i plja kale do ega bi došle. To ih je sve više demaskiralo i stvaralo ogor en otpor cjelokupnog naroda.

Ali ve i takav pritisak naših malobrojnih jedinica na pomenutu Dinarsku diviziju po eo je da izaziva osipanje u njenim redovima. Prisilno mobilizirani etnici po eli su da se predaju našim bataljonima, izražavaju želju da se bore protiv Talijana i sve surovijeg terora popa uji a i njegovih pomaga a. Iz jednog etni kog bataljona prebjegao je tih dana Rade Prodanovi , sav isprebijan, izjavljuju i da je utekao sa strijeljanja zato što nije htio i i u borbu protiv partizana. Samozvani »vojvoda« Mari postavio je u svaku desetinu po jednog do dva zagrižena etnika da kontroliraju i prijavljuju sve one koji bi pokazali i najmanji znak neposlušnosti. Batinanje je postalo kod etnika svakodnevno sredstvo za održanje discipline.

Taj proces raspadanja u etni kim redovima snažno je ubrzalo pristizanje svih jedinica I brigade na sektor Zrmanje. U iš e-nju južnog dijela gra a kog sektora od etni kih grupica uzela su u eš a i dva bataljona II li ke brigade.

Još više nego samim brojem, naši borci su svojim stavom prema narodu odnosili svakog dana pobjedu nad etnicima. Seljaci tog kraja, koje je dugo pritiskivala strahovlada, zakon kame i samovolja etni kih siledžija, mogli su sada da vide u našim jedinicama pravu narodnu vojsku. One su se ne samo disciplinirano, nego i humano odnosile prema porodicama zavedenih i silom u etnike otjeranih seljaka. Sve laži o partizanima — ime su bradonje nastojale da zaplaše seljake, da ih odvoje od naših jedinica — razbile su se na postupcima boraca 6. divizije. Oni su ostvarivali liniju Partije, koja je ovdje zahtjevala politi ku gipkost i oštro pazila na svaki postupak borca pod crvenom zvijezdom. Smisao tog napora bila je borba za ovjeka; omogu iti da u našim redovima na e sebi mjesto svaki koji nije ogrezao u zlo in prema svom narodu. Naše jedinice prolazile su zaseocima, razbacanim po kamenjaru, vršile potrebne pretrese i uzimale vojni ku spremu. Ali, umjesto neke osvete ili plja ke etni kih ku a, borci su uporno objašnjavali zate enom narodu cilj i smisao oslobođila ke borbe. Po kolibama i pe inama nailazili bi ponekad na ustravljene izbjeglice, la-

nove etničkih porodica. Umjesto okrutne osvete, oni su od naših boraca doživjeli ljudsku rije — da se nemaju ega bojati, da se mogu mirno vratiti svojim domovima.

Krajem marta i po etkom aprila, jedinice operativnog štaba Kninskog sektora izvele su, iste i teren, itav niz napada na etničke — u Turovcu, Dubokom Dolu, Krupi, Golubi u i drugim njihovim uporištima. Na pravcu Knina etnici su bili prinu eni da se povuku do Paćena. A onda su jedinice Kninskog sektora, u sadejstvu sa IV i X krajiskom brigadom, izvele u no i izme u 3. i 4. aprila napad na etnike u Paćenama, Otonu, Radljevcu, Strmici i Golubi u (kninskom).

Bataljoni »Marko Orešković i »Pekiša Vuksan« navalili su na Paćene u ijjim su se kamenim kućama utvrdili etnici na elu s popom uji em i drugim »vojvodama«. Borba je trajala itavu no . Poznati puškomitralskič Dragan Pećanac-Drajsan popeo se na krov škole, u kojoj se nalazilo u škripcu šezdesetak etničkih glavešina, i po eo skidati crijepli da ubaci svoje bombe. Međutim, Talijani iz Knina — udaljenog manje od desetak kilometara — pošli su izjutra u protivnapad, udarili u leđa a našim bataljonima i time omoguili etničkim voćama da se, takođe i, išupaju iz naših ruku i uteknu pod okrilje svojih gospodara u Knin. Da su Krajšnici uspjeli samo nešto ranije udariti na Paćene, zajedno sa 1. i 2. bataljonom I liki brigade, ovdje bi bila zapećena sudbina etničkih voća i »vojvoda« u Dalmaciji. Tog dana, I brigada imala je osjetne gubitke u mrtvima i ranjenima, ali je zarobljena velika grupa etnika, kojima su isto tako nanijeti veliki gubici. Iz stroja je izbačeno i pedeset vojnika talijanske kolone, koja je od Knina krenula u pomoć prema Paćenama.

Pod zaštitom talijanskih topova iz Knina, etnici su još držali položaj na Staroj Straži. Tu su iznad baraka visile talijanska i etnička zastava. Odatile je etnički »vojvoda« Marić⁶ uputio kurira sa pismom komandantu bataljona »Marko Orešković«, kojim ga — uz razmetanje i laskanje — poziva na predaju. Zajedno s komesarom, komandant našeg bataljona odgovorio je na ovo pismo, a istovremeno pripremio napad s izabranom etom.

I jedan uzgredni detalj iz tih dana pokazuje kako su partizani utjecali na narod, na omladinu oko sebe — na svakom koraku. Naime, ekaku i na odgovor našeg štaba, donosilac Marićeva pisma obrelo se među bataljonskim kuririma, koji su mu prišli o svom životu, o svojoj borbi. I već sutradan, im je predao odgovor etnicima, taj mladi se vratio u naš bataljon i ostao kao dobrovoljac.

Na prepad naše ete Talijani su odgovorili artiljerijskom vatrom po Žagroviima i uputili etnicima u pomoć dva kamiona pješadije i 40 biciklista. Naši borci do ekali su ovu kolonu u zasjedi — na desetak metara — i sasvim je razbili. Tada su Talijani skinuli

« Uro Marić — ratni zločinac. Prije rata pripadao je fašističkoj Ijoti evskoj organizaciji, a nakon ustanka s dijelom svojih pristalica prešao u etnike i kao ledan od glavnih saradnika popa uji a djelovao na teritoriji južne Like i sjeverne Dalmacije,

svoje zastave na Staroj Straži i sa etnicima se povukli u sam Knin. Naše patrole slobodno su se kretale do tunela, tj. do samog predgra a Knina.

Upu uju i jedinice 6. divizije na sektor Knina, štab Prvog hrvatskog korpusa upozorio je na dublji smisao tog zadatka u svom nare enju:

»Najhitnije ete izdvojiti sve Dalmatince koji se nalaze u vašoj diviziji i zajedno s borcima koji su sa sektora Zrmanje a koji se nalaze u bataljonu »Marko Oreškovi« formirati jednu jedinicu od istih. Ova južnoli ko-dalmatinska jedinica bit će pripojena za prvo vrijeme Li kom odredu i ona treba da bude jezgro oko koga će se okupljati novomobilisani i pridošli borci na tom sektoru. Sa našim potpunim ovla ivanjem južnom Likom, a obzirom na povoljne uslove mobilizacije u Dalmaciji, mi imademo perspektivu da formiramo u tom kraju jednu novu brigadu...«

Tako je i bilo. Kao rezultat akcija na Kninskom sektoru oformljen je krajem aprila Sjeverodalmatinski NOP odred sa oko 300 boraca u tri bataljona. U taj odred ušla je Primorska eta bivšeg Sjeverodalmatinskog bataljona, Biogradski partizanski vod, grupa boraca i rukovodilaca Splitskog NOP odreda i novi borci iz južne Like i sjeverne Dalmacije. Iz 6. li ke divizije upu en je za sjevernu Dalmaciju veliki broj iskusnijih rukovodilaca — drugovi Petar Babbi, Tomica Popović, Dušan Vlaisavljević, Stevo Maodus, Vlade Marić, Jovica Zorić, Perica Marić, Ilija Radaković i mnogi drugi vojni i politički rukovodioci. Taj odred i druge jedinice koje su se ovdje dalje razvijale, predstavljaju jezgro buduće 19. dalmatinske divizije koja će se kod Benkovca formirati ve oktobra iste godine.

Nova slobodna teritorija odahnula je od etničko-talijanskog terora. Tu etnici nisu nikad stekli ozbiljnijeg korijena u narodnim masama. Nikakvim nasiljem ni vrbovanjem oni nisu uspjeli da odvoje taj narod od partizana. Već u po etku proljeće 1943. godine ova sela dala su našim jedinicama preko dvije stotine boraca. Bili su to ne samo naši politički radnici koji su na ovom terenu ranije radili pod najtežim uslovima ilegalnosti, već i omladina koja je do tada živjela u sjenci fašističke izmeđe i etničke kame i koja — do dolaska jedinica 6. divizije — nije praktično imala kamo ići u partizane.

Tu je i staro i mlado pomagalo u rušenju pruge, zbrinjavanju ranjenika, prikupljanju oružja, pružanju vodi a... itav predio južne Like i sjeverne Dalmacije nalikovao je na mravinjak koji je jedva do ekao slobodu.

Akcije na Li koj pruzi i oslobođanje Gacke doline

Dok su snage Kninskog sektora po ele s napadima protiv Talijana i etnika na jugu Like, glavnina 6. divizije prešla je već od sredine marta u ofanzivna dejstva protiv ustaških i etničkih garnizona na Li koj pruzi od Vrhovina do Gračaca. Time su stvoreni

uslovi da se ve krajem aprila usmjeri udarac neposredno na neprijatelja u Gospi u i blokira ovaj njegov najve i garnizon u Lici.

Istog dana kad je na jugu srušen vijadukt Bender, ustaše iz uporišta Sv. Rok prisiljene su da pod pritiskom I brigade pobjegnu u Lovinac. Domobraska satnija, koja je uvala željezni ku stanicu Radu, predala se, a dijelom pobjegla nakon napada koji su 16. marta izvršili dijelovi II brigade, uz pomo naše artiljerije. Tri dana kasnije, (19. marta) uz prihvat ustaša i etnika iz Metka, ustaški garnizon napustio je Lovinac. Izme u ovih napada, jedinice 6. divizije do ekivale su neprijatelja u zasjedama i nanosile mu osjetne gubitke.

Na dan 15. marta, oko trista ustaša i etnika iz Metka krenulo je prema položajima bataljona »Stojan Mati« kod Radu a. Neprijatelj je uspio da se po no i privu e lijevom krilu položaja. Tu ih je na dvadesetak metara do ekao vodnik Nikola Be ir sa svojom desetinom i zasuo ih bombama tako da su se u pani kom bijegu vratili na polazne položaje.

Istog dana uve e, kurir 5. bataljona II brigade naišao je na grupu ustaša.

— Ko je? — viknuo je Bubalo.

Ustaše su utale, a na ponovljeno pitanje odgovoriše:

— Ovdje partizani iz 1. bataljona!

— Iz kog ste voda? — nije popuštao kurir Pane.

Primijetivši da su se ustaše zbulile, Pane baci me u njih bombu i otvor paljbu iz puške, a onda pojuri za njima vi u i:

— Ne pucaj, da ih žive 'vatamo! Zalomi desno krilo!

Kod ustaša stvorila se panika, tako da su pobacali puške, ebad, torbice, municiju i pobjegli.

Sve ove akcije bile su redovno pra ene rušenjem željezni ke pruge i drugih važnih objekata. Samo u jednoj no i, 2. aprila, jedinice II brigade razrušile su 7 kilometara pruge izme u Metka ! Lovinca, dok je bataljon »Stojan Mati« razorio — izme u Gospi a i Li kog Osika — prugu u dužini od 2 kilometra.

Po nare enju Štaba Prvog hrvatskog korpusa, III brigada ušla je krajem marta u sastav snaga koje e za svega nedjelju dana, od 6—12. aprila, oslobođiti itavu Gacku dolinu — od Vrhovina do Oto ca, Kompolja, Brloga i Žute Lokve. Pošto su u ovoj knjizi na drugom mjestu opširnije prikazane borbe za oslobo enje Gacke doline, ovdje smo samo pomenuti napad III brigade na domobranske posade u željezni kim stanicama Leš e, Ramljani i Janj e, izveden 1. aprila po zadatku Štaba »Gacka«. Akcija je završila punim uspjehom: 450 domobrana zarobljeno ili izba eno iz stroja, zaplijenjene 543 puške, 19 puškomitrailjeza i teških mitraljeza, kao i 365.000 metaka ...

Napadna dejstva 6. divizije dobijaju od prolje a 1943. godine novi izgled i zbog toga, jer u njima — uz pješadiju — redovno u e stvuje artiljerija, pa i tenkovi. To više nisu samo partizanski prepadi i zasjede, nego operacije regularnih, uvježbanih i jakih jedinica naše vojske.

Sedmog marta — istog onog dana, kad je Glavna operativna grupa NOV poela da prelazi Neretvu, prisiljena da baca u rijeku sve teže naoružanje — u Lici je sazrela situacija da se naredbom Glavnog štaba Hrvatske formira Tenkovska eta Prvog hrvatskog korpusa. U njen sastav ušli su tenkovi zarobljeni na Ljubovu, Perjasicima, Ploanskim klancu, Drenova i i kod Gornjeg Lapca. Dobar dio komandnog kadra i boraca Tenkovske ete dale su li ke jedinice. Kroz godinu dana — od prvog napada partizanskih tenkova na Prijedor kod Plitvičkih jezera, aprila 1942. godine — i tenkisti i brigade s kojima su oni napadali stekli su ne malo iskustva i usavršili me usobno sadejstvo,

U »Pregledu akcija i operacija« pot injenih jedinica u toku mjeseca aprila 1943. godine, štab Prvog hrvatskog korpusa ovako ocjenjuje ulogu Tenkovske ete:

»6. april... Tenkovi su najviše doprinijeli i pomogli svim jedinicama za uspješno tjeranje Talijana prema Oto cu ...

12. april. Oko 5 sati izjutra neprijatelj je po eo s izvlačnjem svojih snaga iz Oto ca... U gonjenju su u estvovala u po etku dva mala tenka (riječ je o izviđačkim tanketama »Fiat-Ansaldo« od 3,5 tone naoružanim sa dva mitraljeza breda), a poslije s još dva mala i jedan veliki (»Hotchkiss«, naoružan topom 37 mm i mitraljezom). Upotreba tenkova u gonjenju bila je vrlo efikasna ... Uprkos tome što je neprijatelj imao u zaštitnici dva teža tenka, neprijateljska zaštitnica je raspršena i djelimično uništена, poslije čega su tenkovi dostigli samu neprijateljsku glavninu i nanijeli joj gubitke ... U borbama se istakla Tenkovska eta u svojim smionim naletima i energičnom proganjaju neprijatelja ...⁷«

Sredinom marta Tenkovska eta imala je u stroju 11 tenkova i 36 boraca. Kroz svega dva mjeseca iz njenih redova poginuli su neustrašivi borci — uro Grudić, Božo Momčilović, Josip Fink, Milićević Turina, Aco Fura i Miloš Perić. Još više je bilo ranjenih tenkista, jer se tanki oklop njihovih mašina slabo mogao suprostaviti svežnjevima bombi, pa i protivoklopnom zrnu iz obične puške. Ipak, rezervne posade koje su u svakoj borbi ekale na svoju pričiku, naprsto su se otimale za mjesto u tenku.

Laki izviđački tenkovi najviše su došli do izražaja ondje gdje su bili upotrebljeni prema svojim konstruktivnim osobinama i taktili koj namjeni — u gonjenju neprijatelja kroz Gacku dolinu. Ali tenkisti su s istim požrtvovanjem u estvovali i u narednim napadima sa 6. ili kom divizijom na ustaška uporišta u Širokoj Kuli, Bilaju, Brušanima, Li kom Novom, Oštarijama i samom Gospi u.

Razbijanje ustaških posada oko Gospa

U posljednjih deset dana mjeseca aprila udarci 6. divizije potinju sve više da se približavaju Gospu u.

Najprije je, nakon ponovljenog napada II i III brigade — ojačanog s haubicom, tri brdske topa i tri tankete — razbijena posada od 250 ustaša u Širokoj Kuli.

⁷ »Zbornik«, tom V, knjiga 14, str. 357—360.

Iz ovog dobro utvr enog uporišta ustaše su pružale **ogor en** otpor. Oko itavog mjeseta bio je podignut suvi zid, koji ni naše tankete nisu mogle razbiti, a na uglovima i dominiraju im ta kama neprijatelj je izradio natkrivene bunkere. Ta zidana ograda, visine metar i po, bila je još zašti ena višerednim preprekama od bodljikave žice.

Dok se vodila borba za široku Kulu, 3. bataljon III brigade branio je itav dan prilaze od Peruši a — na Marinoj glavi, Ravnom vrhu, Lisini i Klenovcu, na koje je uporno napadalo oko 800 ustaša, u nastojanju da stignu u pomo napadnutom garnizonu. Žilavim otporom 3. bataljona, kojem je pritekao u pomo i 1. bataljon, nadiranje ove ustaške bojne je zaustavljeno a zatim je ona, energi nim protivnapadom, i odba ena ka Peruši u. Isto tako bila je odbijena i pomo koja je ustašama dolazila iz Osika.

Nakon ponovljenog napada II brigade ustaše su pod zaštitom no i po eli da bježe iz Kule u pravcu Li kog Osika. Tu su se sukobili s bataljom »Mi o Radakovi«. U kratkoj borbi naši borci su brzo utrošili oskudnu municiju i ru ne bombe, a onda pošli na ju riš hladnim oružjem ...

U borbama za široku Kulu izba eno je iz stroja oko dvije stotine ustaša, dok su zarobljena svega tri. I naši gubici bili su znatni: 14 mrtvih i 56 ranjenih. Pri napadu na široku Kulu bila su ošte ena i dva naša tenka.

Dva dana kasnije, dijelovi II brigade izvršili su napad na uporište Bilaj, ja ine 120 domobrana. Neprijatelj je potu en, dok se ostatak spasio bježe i u Gospi. Odmah zatim, ove jedinice srušile su mostove na cesti i pruzi kod Bilaja. Za to vrijeme III brigada zarobila je itavu posadu na željezni koj stanici Bilaj—Ribnik i napala Medak. Odatle je samo manji dio neprijatelja uspio da pobegne preko Velebita u Obrovac, dok je glavnina bila zarobljena. Ukupno je u ovim borbama zarobljeno 167 domobrana, 62 ustaše i 50 etnika, a zaplijenjen je top sa 150 granata, 17 mitraljeza i puškomitraljeza, 225 pušaka sa 85.000 metaka, radiostanica i druga ratna spremna.

Ustaško »zapovjedni tvo li kog operativnog podru ja« zasulo je Paveli ev »glavni stožer oružanih snaga« ovakvim depešama:

»etvrti staja i zdrug ustaške vojnike (rije je o ustaškim jedinicama u Gospu i oko njega) pokazao se u posljednjim borbama nedorastao za operacije. Pri najmanjem okršaju bojne napuštaju borbu... Šaljite poja anje i topni tvo haubi ko turno, krajnje je vrieme. Ako ne možete pomo i, imajte hrabrosti da naredite povla enje.«

»Prva bojna 12. p. p. pukovnije kod Medka razpršena. Situacija kod Gospa i kriti na pa predstoji podpuno obkoljenje... Posada moralno nedorasla za uspješnu odbranu ...«

Osje aju i kako se nezadrživo steže obru naših jedinica, ustaše napuštaju i svoja uporišta u Peruši u i Li kom Osiku, te se povla e u Gospu — u kojem se našlo deset ustaških satnija s brd-

skog materijala, municije i hrane koja je tako dobro došla našim borcima u onoj oskudici. Za itavo vrijeme blokade, jedinice 6. divizije su se popunjavale i sreivale, izvodile vojnu i politi ku obuku.

Rad narodnih vlasti i naših organizacija u Lici, ljeta 1943. godine

U toku ljeta 1943. godine, jedinice 6. divizije vode borbe širom Like — od Karlobaga u Primorju do Drenova e na Uni, od Golubi a i Strmice do Kijeva i Obrovca u Dalmaciji. To je podruje od blizu deset hiljada kvadratnih kilometara. II brigada koja je dejstvovala na podruju Kninskog sektora napadala je Talijane i etnike pred Paenama i Plavnom, u Radu i u i Mokrom Polju, kod Golubi a i Radljevca, u Strmici i Cetini. Ona je razbila ustaško-domobranske posade u Kijevu i Vrlici, nanijela znatne gubitke etnicima kod Uništa. To je bio nastavak onog znaajnog i uspješnog pohoda u sjevernu Dalmaciju, koji je u martu mjesecu otpoela I brigada 6. divizije.

Ovakvim dejstvima stvorena je široka nova slobodna teritorija u Lici. Uspjesi boraca 6. divizije omoguili su narodu da po ne lijeiti rane od zimske neprijateljske ofanzive. Stale su nicati bajte, zemunice za Liku, koja je — kako narodna pjesma kaže — »triput gorila, al' se nije Švabi pokorila«. I borci naše divizije pomagali su popaljenim selima i porodicama bez hranitelja sje i šumu, tesati grede, prevlaiti grau, kopati temelje novih domova.

Oko spaljenih sela zaorane su nove brazde. Godina je bila rođna — trebalo je spasavati žetvu. I dok su naši borci no u postavljadi zasjede pod samim neprijateljskim bunkerima, odmah iza njihovih lea, na domet ustaških kuršuma, privla ili su se omladinski radni bataljoni. Djeaci i djevojke skupljali su žetvu, kukuruz, krompir. Tog ljeta, Talijani iz Senja pokušavali su uporno da preko Vratnika upadnu u Gacku dolinu, da okupiraju taj plodan kraj i onemoguće mobilizaciju u naše jedinice. Ali sve do njihove kapitulacije, to su ostali samo uzaludni pokušaji — zahvaljujući i upravo jedinicama 6. divizije. Zajednikim naporima vojske i naroda spasena je žetva u Lici od pljačke okupatora i doma ih izdajnika, pa smo ak stvorili i rezerve po šumama — u magacinima vojno-pozadinskih vlasti i narodnooslobodilačkih odbora.

Jedinice 6. divizije razvijale su po selima i živ politi ki radi: održavali su se zborovi i sastanci s narodom, itali bilteni o novim uspjesima naše borbe, održavale priredbe. Djeca su pod zaštitom narodne vojske poela da se okupljaju na te ajeve za opismenjavanje. Borci bi svojim najmlađima davali olovke — dijele i jednu i na pet malušana, zatim papir za pisanje, pa djeji list »Pionir« koji se štampao u Lici.

Kroz takve akcije, izrastaju i iz najtješnje povezanosti s oružanom oslobodilačkom borbom, ja ala je i razvijala se narodna vlast u Lici. Na konferenciji predstavnika narodnooslobodilačkih

odbora, 25. februara, izabran je u Korenici Okružni NOO za Liku. Po etkom jula u Vrhovinama je održana III okružna konferencija KPH za Liku, kojoj je u ime Politbiroa CK KPJ prisustvovao drug Edvard Kardelj. Stotinu i deset delegata predstavljalo je partijske organizacije koje su tada brojale 674 lana. Krajem augusta, skojevci Like održali su svoju II okružnu konferenciju u Otočcu. U njihovim organizacijama radilo je s nevi enim elanom 1.630 omladinaca i omladinki.

Rezultat neumornog politi kog djelovanja na izgradnji bratstva i jedinstva naroda Like i naših vojnih uspjeha bilo je i sve odlučnije prilaženje hrvatskih sela k oružanoj borbi, priliv novih boraca u naše jedinice. Tako je 20. VII 1943. godine sve ano formiran od boraca—Hrvata 6. divizije bataljon »Matija Gubec«.

Međutim, injenica da je bataljon »Matija Gubec« kompletna jedinica sastavljena od hrvatskog življa posebno je smetala ustašama, koji su uporno dokazivali da partizansku borbu u Lici vode isključivo Srbi, »etnici«. Koliko su bili svjesni opasnosti zbog postojanja bataljona »Matija Gubec«, dokazuje upornost kojom su tragali za tim bataljonom, da bi u borbi na Otešu, krajem augusta, svoje glavne snage usmjerili upravo na tu mladu jedinicu i nanjeli joj teške gubitke, u namjeri da je sasvim unište. Ali time ustaše nisu ni najmanje uspjele da zadrže neprestan priliv boraca Hrvata, neprekidno ja anje bratstva i jedinstva u slobodarskoj Lici.

Veli ina slobodne teritorije, privrženost naroda oslobođila koj borbi i povoljan geografski položaj stvorili su u Lici najpogodnije uslove za nesmetan rad centralnog rukovodstva NOB u Hrvatskoj. Kroz ovo vrijeme u Lici se neprekidno nalazio Centralni komitet Komunisti ke partije Hrvatske i Glavni štab NOV i PO Hrvatske. Uo i 1. maja 1943. godine štampan je u Bijelim Potocima na Plješevici prvi broj lista »Naprjed«, organa KPH. U Ponoru kraj Korenice obrazovan je 2. marta Inicijativni odbor ZAVNOH-a. U Otočcu je održano 13. juna prvo zasjedanje ovog najvišeg predstavnog tijela Hrvatske u borbi, koje je završeno donošenjem historijske Plitvi ke rezolucije. U Otočcu i Prozoru radila je, nekako u isto vrijeme, I zemaljska konferencija Antifašisti kog fronta žena Hrvatske. Krajem juna, Otočac je opet bio domaćin I konferencije Ujedinjenog saveza antifašisti ke omladine Hrvatske.

Održan smišljenog rada na uzdizanju kadrova — koji su izrastali i kalili se u vatri oslobođila kog rata — nalazimo u itavom nizu prvih vojnih, političkih i partijskih kurseva koji su se tada održavali u vojnim jedinicama i pri rukovodstvima naših organizacija, u mnogim mjestima Like — Otočcu, Svici, Donjem Lapcu, Korenici, Krbavici, Perušiću i dr. Na Oficirskom kursu pri Glavnom štabu Hrvatske obuhvali su se vojni i politički rukovodioci ne samo iz Like, već tako i s Kordunom, Banjama, Gorskim kotarom, Dalmacijom i iz drugih naših krajeva. Na slobodnoj teritoriji Like razvio se i itav niz drugih ustanova — bolnica, radionica, magacina — koje su radile za potrebe fronta i pozadine.

Kako iskoristiti kapitulaciju Italije

Još prije kraja ljeta 1943. godine, 6. li ka divizija se i organizaciono razvila u velikoj mjeri. Svaka od njene tri brigade broji po 4 bataljona, etu za vezu, pionirski i sanitetski vod. Bataljoni imaju po 3 pješadijske i jednu mitraljesku etu. Osim toga, pri štabu divizije postoji Prate a eta (protivtenkovski i minobaca ki vod — svaki po tri oru a), zatim Inženjerijska eta s pionirskim, mineralskim i pontonirskim vodom. Divizija ima tako e svoju divizijsku bolnicu i vod za vezu.

U takvim uslovima nezadrživog razvoja borbe, Lika je do eakala ljetu tre e ratne godine, kada su se sve jasnije po eli ocrtavati prelomni ratni doga aji. Pod udarcima antihitlerovske koalicije — od pobjeda Sovjetske armije na Isto nom frontu do razbijanja IV i V okupatorsko-kvislinške ofanzive u Jugoslaviji i iskrcavanja Saveznika na Siciliji — te pod pritiskom antifašisti kog raspoloženja u samoj Italiji, dolazi do sloma Mussolinijeve fašisti ke diktature. Jasno se nazirao slom osovine Berlin—Rim i ispadanje Italije iz hitlerovskog ratnog stroja.

»*Ovi doga aji moraju imati odraza i na talijansku vojsku koja se nalazi u našoj domovini. Naša je dužnost da je upoznamo s najnovijim doga ajima i da ubrzamo kod nje proces njenog otpadanja od Hitlerove Njema ke*« — pisao je 29. jula politi ki komesar Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, drug Vladimir Bakari , komesaru Kninskog sektora.

U tim danima, Nijemci su ozbiljno ra unali s mogu noš u iskravanja Saveznika na Balkanu. Bilo im je jasno šta bi u tom sluaju za njih zna ila naša NOV — kakvoj bi se prijetnji izložili: odsjecanju njema kih trupa u Gr koj, pukotinama u njihovom frontu na cijelom Balkanu, ugrožavanju same Austrije. O tome je Hitler govorio Mussoliniju još februara 1943. godine:

»*Rasprostranjenost Titovih pobunjeni kih organizacija predmet je preneraženosti i brige. Mi jedva imamo vremena da suzbijemo ustankako želimo izbjegi opasnost napada na našu pozadinu u sluaju anglosaksonskog iskrcavanja na Balkan ...*

»*Pokaže li se, Du e, nemogu im da razoružamo komuniste... planu e ustank u sluaju savezni kog iskrcavanja, saobra ajne linije s Peloponezom bi e odsje ene i nekoliko njema kih divizija mora e se boriti protiv komunista...«'*

Zato su Nijemci još uo i kapitulacije Italije pripremili svoje divizije u Jugoslaviji — prikupljene za borbu s eventualnom invazijom Saveznika — i usmjerili ih prema jadranskoj obali.

Karakteristi na je za te dane i direktiva Glavnog štaba Hrvatske Operativnom štabu za Dalmaciju, u vezi predstoje e kapitulacije Italije:

» . Kladarin: »Slom 4. i 5. okupatorsko-kvislinške ofenzive«, str. 54.

»... Jedan faktor koji ne smijemo zaboraviti jeste vjerojatna težnja njemačkih okupatora da se domognu jadranske obale, da se do epaju talijanskog oružja, stvore odbrambenu liniju i priu-šenju izvjesnih predjela... Kako uopće, tako naročito u vezi s Talijanima, treba raditi sve da se razbiju i u za etku onemoguće razne njemačke kombinacije i planovi...«

Po pitanju utvrđenih garnizona treba biti obazriv i uvati našu Živu snagu, ne gube i ljudstvo uzalud. Treba jasno uočiti situaciju, ocijeniti važnost pojedinih vrsta neprijatelja i njihove izglede za budućnost, te važnost pojedinih garnizona, područja i predjela i prema tome stvarati operacijske planove i organizovati njihovo izvršenje. Trebamo nadalje biti spremni iskoristiti situaciju kod Talijana te se u danom momentu naći sa potrebnim snagama na datim sektorima...«"

Prve borbe s Nijemcima

U to vrijeme su Nijemci prikupili svoju 114. lovu ku diviziju i dijelove 373. legionarske divizije »Tiger« oko gornje Une — u Bihaću, Kulen-Vakufu i Bosanskom Petrovcu — i pripremili, za slučaj kapitulacije Italije, brzi prođor preko Knina prema Jadranu. 6. lipnja ka diviziji dejstvovala je, po brigadama, na tri odvojena sektora. Štab divizije nalazio se u Donjem Lapcu, III brigada na sektoru Kulen-Vakufa, II brigada kod Knina, a I brigada u rejonu Gospića. Diviziji je potreban i 3. bataljon Ličkih partizanskih odreda, koji je na Drenovači zatvarao put Nijemcima iz Bihaća. U takvoj situaciji, Glavni štab Hrvatske — svojim direktivama od 14. i 30. augusta — povjerava operacije na glavnom pravcu Bihać — Knin Štabu 6. divizije.

Operativna ideja Glavnog štaba Hrvatske predviđala je da se na pravcima nadiranja Nijemcima nanose udarci kroz prepade i zasjede, a da naše glavne snage brzim i iznenadnim protivudarima ofanzivno djeluju na bokove i pozadinu neprijatelja duž komunikacija Bihać — Knin i na glavnoj liniji snabdijevanja Sisak — Bihać. 6. divizija odmah je pristupila sprovođenju te direktive u život.

Ne treba smetnuti s umima da se 6. divizija do tada borila protiv Talijana, ustaša i etnika, da Nijemci do augusta 1943. godine nisu ni ratovali u Lici. Ali iz vlastitog iskustva, borci i rukovodioči u 6. diviziji uskoro su se uvjerili da su Nijemci elitnija vojska u odnosu na neprijatelja s kojim smo se ranije tukli: da su drskiji, pokretljiviji, spremni za noćne dejstva i borbe van puteva — ukratko, vi ni borbenim postupcima kojima su, na primjer, Talijani izuzetno rijetko pribjegavali.

I, ne treba kriti, osjetila se tada izvjesna psihička kriza, zasnovana na uvjerenju da je s Nijemcima izvanredno teško izaći i na kraj. Najbolji lijek za tu križu bio je — udariti po Nijemcu, uvjeriti se da je i on od krvih i mesa, da i njega partizansko zrno i te kako obara i mrvi.

Tako su se jedinice III li ke brigade prebacile preko Une, na bosansku stranu, u raspored njema kih snaga koje su se pripremale za prodor prema Dalmaciji. 2. bataljon III brigade postavio je 25. VIII 1943. godine zasjedu na cesti Biha —Bosanski Petrovac, kod sela Gorjevac. Na prethodnicu jedne kolone iz sastava 373. legionarske divizije »Tiger« otvorena je vatra i izvršen juriš. Bez sopstvenih gubitaka, zarobljen je jedan oficir sa deset vojnika i njihovo oružje.

Tri dana kasnije, komandant III brigade sa 1. i 2. bataljonom prire uje još uspjeliju zasjedu kod Gorjevca. U jutro tu je obasuta bombama i poslije juriša uništena manja autokolona 114. lova ke divizije. Pošto je izvu en plijen, naišla je Nijemcima pomo od Biha a — pješadija s mitraljezima, minobaca ima i protivkolskim topom — a od Vrto a tenkovi i kamioni. Naši bataljoni uspjeli su da se pritaje u neposrednoj blizini, da bi udarili u le a neprijatelju kada se po ne povla iti. Juriš s le a i u bok slomio je njema ki otpor. Uništeno je oko 10 kamiona i 90 legionara, dok ih je zaro bljeno 16 kao i 2 kamiona, motocikl, 27 bicikla, top i baca , 10 mitraljeza i puškomitraljeza, 10 automata, 120 pušaka, 3 radiostанице, mnogo drugog materijala i dvaput više municije nego što je utrošeno u toj borbi. Za ove akcije III brigada pohvaljena je Narredrom br. 23 Glavnog štaba Hrvatske na dan 30. VIII 1943. godine. To je upravo bio na in dejstva kakva je Glavni štab tražio od svojih jedinica u predstoje em sudaru s Nijemcima.

U svitanje 29. augusta Nijemci su uz podršku avijacije, artilje rije i minobaca a prešli Unu i napali naše položaje pred Kulen -Vakufom i na Drenova i. Poslije danono nih borbi uspjeli su da prodrnu u Lapac.

Borci i rukovodioci III brigade pružili su tih dana mnogo primjera hrabrosti i drugarstva. Komandir ete Aleksandar Zorica ubio je u jurišu iz pištolja tri njema ka vojnika. Komandir ete Lazo Gai i njegov vodnik Jovan Jakši iznijeli su kroz najve u vatru s napuštenog položaja ranjenog druga. Politi ki delegat voda Dušan Lazi istr ao je s puškomitraljezom ispred svoje jedinice na jedan vis i sprije io Nijemce da ga posjednu prije njegove ete. Minobaca lija Milan Keki ispalio je iz svog baca a nekoliko mina. Kada je video da neprijatelj odstupa, zgrabio je pušku uz povik: »Evo vam baca a, ja odo' na juriš!« — pa u trku s pet metaka oborio pet njema kih vojnika.

Na vrhu planine Zuleševice, izme u Lapca i Mazina, bataljoni II brigade do ekivali su u danima kapitulacije Italije gotovo svakodnevno njema ke kolone koje su nadirale prema jugu. Neprijatelj je bio prisiljen da razvla i svoje snage, da upu uje stalne pobo nice duž komunikacija — ali mu ipak nije polazilo za rukom da izbjegne neugodna iznena enja.

U borbi koja je trajala svega 12 minuta, 6. IX, zasjeda bataljona »Stojan Mati « na Zuleševici izbacila je iz stroja veliki broj neprijateljskih vojnika i oficira. Pojedine patrole i vodovi 4. bataljona ove brigade, bez sopstvenih gubitaka, pove ali su još više taj broj. Na dan 18. septembra, isti bataljon do eka je u zasjedi izme u Bruvna i Deringaja kolonu od 37 kamiona, punih Nijemaca»

Iz neposredne blizine, naša vatra izbacila je iz stroja ogroman broj neprijateljskih vojnika i oficira. Njema ki tenkovi i oklopni automobili, koji su na poprište ove borbe stigli iz Gra aca, onemoguili su našu jedinicu da izvu e oružje i opremu od poražene kolone.

Nekoliko dana kasnije, u zasjedu II brigade kod sela Kruge, na cesti izme u Nebljusa i Donjeg Lapca, upala je manja autokiona divizije »Tiger«. Neprijatelj je imao 65 mrtvih i 27 zarobljenih, ostavio je na bojištu 5 mitraljeza, 2 minobaca a, pušaka, automata, pištolja i drugog ratnog materijala. Narednih dana, zasjede pojedinih eta II brigade — kod Dnopolja, Oravca, Nebljusa i Kamenskog — pobile su i ranile mnogo vojnika i oficira divizije »Tiger«. U tim akcijama naši su gubici bili: jedan poginuo i jedan ranjen borac.

Bataljon »Mi o Radakovi « do ekao je 25. septembra u zasjedi na Zuleševici neprijateljsku kolonu od 50 kamiona, pra enu tenkovima. U žestokom vatrenom naletu, kroz desetak minuta, neprijatelj je imao velik broj mrtvih i ranjenih.

Sredinom oktobra I brigada ostvarila je na Zuleševici još jednu vrlo uspjelu zasjedu. 2. i 3. bataljon propustili su ispred sebe kolonu od tridesetak kamiona, pra enu tenkovima i oklopnim automobilima. U jednom trenutku, oba bataljona otvorila su vatu i poslije eksplozija ru nih bombi sru ila se na drum. Za pola sata, na cesti su ostali samo spaljeni kamioni, mrtvi i ranjeni neprijateljski vojnici i oficiri. Iz ove akcije brigada je iznijela blizu 5.000 kg zaplijenjene hrane.

Kroz nedelju dana, zasjede I brigade na cesti Biha —Lapac i II brigade na drumu Gosp —Gra ac izbacile su iz stroja velik broj neprijatelja, te oštetile i uništile pedeset kamiona.

Tih dana, u ruke naših jedinica palo je — izme u ostalog — i ne malo pisama njema kih vojnika iz kojih se lijepo razabire kako se okupator osje ao, dok je pokušao da prodre kroz Liku.

Vojnik Heinrich Avemarg pisao je Lorenzu Dorschu u Tagense, Bavarska: »... Jedino zlo to su partizani. Ova podmukla banda ski e se svuda, pa pravi ak i našim autokolonama poteško e ... Prepari na vozove, željezni ka postrojenja, na mostove i drumove na dnevnom su redu. Ta bra a ne nose zabadava sovjetsku zvijezdu...«

Vojnik Jochann Keil žali se nekoj Ketty Matbauer u München: »... Jugoslaviju sad — hvala bogu — tre i puta osvajamo i gospodari smo tamo gdje se baš nalazimo, ali zato ve na 50 metara dalje eka partizan. Nadam se da e rat brzo svršti. Ina e, ja u, bogami, poludjeti...«

»Onda je 27. IX na putu iz Biha a napadnuto od partizana oko 80 automobila, te od toga spaljeno 21« — pisao je Martin Kogler iz Šibenika u Salzburg. »Partizani sipaju eksplozivni prah na cestu pa se od toga zapale automobili i onda izgori i pošta i hrana. Takvih prepada ima vrlo mnogo...«

Poslovica kaže da su u straha velike o i. Tako je i Nijemcima izgledalo da gori zemlja, kad bi upadali u zasjede 6. divizije.

Sve ove akcije li kih jedinica, ovi stalni udarci po njema kim kolonama u njihovom nadiranju prema moru, uveliko su olakšali razoružanje talijanskih garnizona, izvla enje ratnog materijala i masovnu mobilizaciju novih boraca u jedinice NOV. Na razoružanju Talijana i mobilizaciji novih boraca direktno je bio angažiran i odred »Plavi Jadran«, koji se razvio iz istoimene ete 6. divizije. Još juna mjeseca ova je eta bila upu ena iz sastava divizije u Podgorje, da napada neprijatelja na komunikaciji Obrovac—Karlobag. Po kapitulaciji Italije ona se prebacila brodi ima preko Velebitskog kanala i razoružala talijanske posade u mjestima Ninu, Ražancu, Diklu, Kožinu, Posedarju i drugima. Narod ju je oduševljeno do eka i masovno se odazvao pozivu da stupi u naše redove. Ubrzo se ta eta razvila u odred »Plavi Jadran« koji je brojao tri bataljona i, posebno, bataljon »Goffredo Mammeli« — sa stavljen od 800 Talijana koji su prešli k nama iz Zadra. Odred »Plavi Jadran« imao je i nekoliko drvenih motornih brodi a koji su kontrolirali Velebitski kanal i služili za vezu s otocima. Odred je postigao nekoliko uspjeha i u borbi s Nijemcima. Njegova zasjeda kod sela Smil i a nanijela je gubitke njema koj motoriziranoj koloni na cesti Obrovac—Zadar. Odred je tako e slomio nje ma ki napad iz Zemunika prema selu Murvici.

Drugom polovinom oktobra iz tog jednog odreda stvorena su dva: Zadarski NOP odred stavljen je pod komandu 19. divizije, dok je »Plavi Jadran« upu en natrag u Podgoru pod komandu 6. li ke divizije. Tako je ova li ka jedinica u danima kapitulacije Italije odigrala zna ajnu vojnu i politi ku ulogu u rejonu Zadra.

Za vrijeme, glavnina 6. divizije bila je dio onog štita koji je — po zamisli Vrhovnog štaba — stvarao potrebno vrijeme da se uspješno razoružaju talijanske jedinice u itavom našem jadran skom pojasu i da se prema dubini slobodne teritorije izvu e ogroman ratni plijen.

Naime, sredinom septembra, 13. primorsko-goranska divizija i novoformirane istarske jedinice uz masovnu pomo naroda razoružavši talijanske garnizone osloboidle su itavo Hrvatsko primorje s otocima, Gorski kotar i Istru — osim gradova Rijeke, Pule i Trsta. Za Liku i Gorski kotar prema nepotpunim podacima — evakuirano je 80 topova, 40 baca a sa 5.000 mina, preko 400 mitraljeza, još toliko puškomitraljeza, oko 15.000 pušaka, 4 miliona metaka, vagon ru nih bombi, 5.000 kg eksploziva, 40 radiostanica, 150 kamiona, 17 tenkova i 10 oklopnih automobila (tako da je 21. septembra, po Naredbi glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, dotadašnja tenkovska eta prerasla u tenkovski bataljon), 500.000 litara benzina, 700 konja, 120 vagona hrane ...

Za formiranje novih jedinica u Istri, 6. divizija uputila je oko 200 starih boraca i rukovodilaca iz svojih redova, što je zna ilo veliku pomo u kadrovima za u vrš enje mladih brigada i odreda. S druge strane, iz Istre, Primorja i Dalmacije 6. divizija primila je blizu hiljadu novih boraca, mahom Hrvata.

Od kraja mjeseca augusta, jedinice 6. divizije bile su zauzete u borbama s njema kim kolonama na pravcu Biha —Gra ac. Ustaše iz Gospi a osjetili su da u njihovoj blizini nema naših ja ih snaga, pa su nakon niza borbi ponovo uspostavili svoja uporišta u Li kom Osiku i Peruši u.

U danima poslije kapitulacije Italije, kad je najve i dio naših snaga bio zauzet izvla enjem trofeja iz Primorja prema slobodnoj teritoriji, gospi ki ustaše još jednom su pokazali svoje lešinarsko lice. U no i izme u 13. i 14. septembra, jedna bojna iz Gospi a upala je iz pravca Primorja u nezašti eni Oto ac, izvršila pokolj nad našim bespomo nim ranjenicima u bolnici i uništila dio plijena koji je ovamo bio dopremljen iz razoružanih talijanskih garnizona. im su se naši malobrojni drugovi snašli i povezali odbar nu pojedinih ta aka u gradu, ustaški trup pobjegao je u Gospi .

Ponovo kod Gospi a

Po etkom oktobra 1943. godine došao je trenutak da 6. divizija, u sadejstvu sa 13. primorsko-goranskim, pruži dostojan odgovor ustašama na itavom tom podruju — od Karlobaga na moru, u uporištimu oko Gospi a i Peruši a — gdje se sakupilo preko 5.000 neprijateljskih vojnika. U to vrijeme, Gospi je nakon Zagreba bio najve i ustaški garnizon u Paveli evoj »nezavisnoj državi«.

Napad je po eo 3. oktobra. I i III li ku brigadu podržavala je artiljerijska grupa od 11 oru a: haubica, poljskih i brdskih topova — koji su ovom prilikom posebno doprinijeli uspjehu 6. divizije.

Za tri dana borbi, I brigada zauzela je na pravcu od Karlobaga prema Gospi u uporišta Takalice, Oštarije, Brušane, Trnovac, Li ki Novi i vis Oštru nad samim Gospi em. III brigada zauzela je — nastupaju i od sjevera — Peruši , Li ki Osik, Klanac, Oteš i izbila na Buda ki most. Kao i etiri mjeseca ranije, ustaše su se opet našli blokirani u žici, u samom gradu, koji je ga ala naša artiljerija iz Ostrvice. Vjerljivo bi sudbina ustaša u Gospi u bila druk ija, da se 9. oktobra iz pravca Gra aca nije probio oklopni puk 114. lova ke divizije, spojivši se s garnizonom u Gospi u.

Pa ipak, neprijateljskoj živoj sili bili su nanijeti ozbiljni gu bici. U ovim borbama neprijatelj je imao 120 mrtvih, 150 ranjenih i 395 zarobljenih, me u kojima i tri domobranska oficira. Pored toga, izgubio je 6 minobaca a, 24 mitraljeza i puškomitraljeza, 560 pušaka s preko 260.000 puš anih metaka, kao i velike koli ine drugog ratnog materijala.

Poslije napada na Gospi , 6. divizija opet se orijentirala prema komunikacijama Biha —Knin, nastavljuju i s udarcima po njema kim kolonama. Oko 11. novembra se 6. divizija prikupila u rejonu Srba, a zatim ju je Vrhovni štab uputio ka Bugojnu, u sastav 1. proleterskog korpusa.

U rezime svojih osmomjese nih bitaka u toku 1943. godine — u periodu od završetka zimskih operacija do pokreta za Bosnu, u sastav Prvog proleterskog korpusa — 6. li ka divizija mogla je da upiše rijetke uspjehe. Kao i kraj iz kojeg je nikla, divizija se oporavila od rana IV neprijateljske ofanžive, organizaciono se u vrstila i omasovila. Prekaljuju i se u neprekidnim borbama protiv neprijatelja svih vrsta, ona je omoguila da se u Lici još više razgori narodnooslobodila ki rat — od srpskih sela u Zrmanji i Kninskoj krajini do hrvatskih oko Otočca i Gospića. Ona je zaista postala velika borbena porodica bratstva i jedinstva, kova nica novih kadrova narodne revolucije.

Ostavljuju i širom Like nove odrede i bataljone, 6. divizija — kojoj su postignute pobjede omoguile da uče i u Prvi proleterski korpus — krenula je novim, napornim, ali slavnim stazama u sastav odabranih jedinica Titove armije.

POSLE TRINAEST SATI MARŠA

Dami Damjanović

Borba na Takalicama i napad na Oštarije

Posle uspešnog išenja i likvidiranja neprijateljskih uporišta Široke Kule, Bilaja, Ribnika, Metka, Perušića i Osika, divizija je poduzela mere za likvidaciju neprijateljskih posada u Li kom Novom, Brušanima, Takalicama i Oštarijama.

II brigada dobila je zadatak da protera neprijatelja s Takalica, ovlada cestom Karlobag—Brušane, te da vrši pritisak na Oštarije i Brušane, da spre i svaku pomoć koja bi tim putem mogla da stigne ustašama u Brušanima.

Izvršene su sve pripreme za pokret naših triju bataljona. Borci su bili sretni što će oni biti prvi, koji će i ove delove Like ići isti od okupatora, ustaša i etnika. Naređenje štaba brigade glasilo je da pokret ima uslediti tačno u 17 sati. Večeralo se na brzu ruku. Motaju se ebad i šatorska krila. Pritežu se opasa i. Na komandu »zbor« bili su svi u stroju.

Krenuli smo iz Divosela preko Velebita. Bilo je divno vreme za marš. Tek posle marša od dva sata smo se odmarali. Pokret se nastavlja itavu no kroz drage neprohodnog Velebita. Konji našeg 5. bataljona navikli su na ovakav marš. Kolona duga i odlučno spuštalaa se niz dragu ka Takalicama. Zaustavili smo se iznad ceste u draži. Na izvještanju odlaze komandanti i komesari bataljona s komandantom brigade. Vidimo neprijatelja koji se iznad ceste odmaraju, trebi uši i bezbrižno peva, osećaju i se na ovom mestu sigurnim. A partizansko ih oko posmatra, stvara plan kako će ih iznenaditi i oterati sa ceste. Uye se borba u Brušanima i Li kom Novom. To se i I i III brigada obrađuju sa neprijateljem.

etiri domobrana uplašena upadoše me u naše borce. Beže iz Brušana, ne e da se bore za propalu stvar. Jedna patrola ustaša dolazi na greben iznad nas.

Postavljamo im klopku pa se uskoro iz toga pravca uju naši drugovi kako ih hvataju: »Drži ga, eto ga na tebe!« Kao da love ze eve, a ne one ustaše koji su klali, ubijali i bili strah i trepet narodu.

Nare enje da bataljoni krenu na svoje zadatke bi odmah izvršeno. 1. bataljon »Stojan Mati« ve se prebacuje i penje na kotu odakle ustaše pucaju. 2. bataljon »Ognjen Prić« bez otpora zauzima položaj i kreće prema Brušanima zaposedaju i kotu po kotu. Drugovi iz III brigade energi no napadaju Brušane. S obližnjih kota jedna ustaška satnijar ne da im oka otvoriti. Nare ujemo našoj 2. eti da ih napadne, a 1. eti da postavi zasedu u slučaju njihova bega. Naša 3. eta pomagala je napad na Brušane od ceste Oštarije—Brušane i vršila pritisak na jedan bunker, kojeg smo tukli malim bacima i primorali ustaše da ga napuste. Ustaše su bežale pojedinačno iz Brušana na kote sa severne strane. Naši borci tuku hvale i se jedan drugome kako dobro ga aju.

Odjednom plotun i bombe. Kod 2. ete vika i galama, neko hvatanje i gungula, a nama stao dah u o ekivanju hoće li naši uspeti da ih sateraju s dominantnih kota, jer onda su Brušani naši. Ekamo u neizvesnosti. Stiže kurir sa izveštajem komandira ete koji glasi:

»Druže komandante, neprijatelja smo iznenadili, ima i mrtvih i ranjenih, neki utekoše, a neke još hvatamo.« Odgovoreno im je da budu pažljivi, da se uvaju iznenađenja. Ponovo se uje pucnjava kod 1. ete. To je neprijatelj u bekstvu naleteo na naše. Opet iznenađenje i poraz: neprijatelj se razbežao po šumi, beži ne zna ni sam kuda. Boji se svakoga grma, gleda samo da se uhvati vrleti Velebita, odakle bi imao bolji pregled, jer želi da izbjije na put za Karlobag.

Borci III brigade ušli su u Brušane. Mrtvih i ranjenih neprijateljskih vojnika ima dosta. Ostalo je spreme i piena, jer ustaše nisu stigli poneti na put svoj »prtlijag«.

Bataljon se odmara ekajući hranu, koja nikako ne stiže. U pola noći naređenje za pokret. Krećemo u akciju na Oštarije u koje je bio ušao naš 1. bataljon, ali je bio ponovo odbačen. Ljudstvo umorno i gladno teško se kretalo cestom prema Oštarijama. Stajali smo. Govorili su komandant i komesar o važnosti ove akcije. Ljubav prema svom narodu i narodnooslobodila koj borbi dala je nove snage borcima. Ubrzan je marš te tako stižemo u pomoći I. bataljonu. U 5 sati zajedno s njim krećemo prema Oštarijama. Zaobilazimo Oštarije i prilazimo im sa zapadne strane.

Zauzeli smo položaj. Neprijatelj se budi, ustaše i domobrani se umivaju, pevaju, šale se s devojkama. Izgleda, spremaju se i oni u akciju.

Naši bacaju i udare po neprijatelju. Nasta uzbuna, strka i vika. Izgleda da ni neprijateljevi vojnici nisu znali gde je kome mesto, već svi pobegoše na jednu stranu, ali ih je vraćao naš puškomitrailjevac, i tako nastala luda jurnjava iz dvorišta u dvorište, dok

najzad ne na oše da je najbolje da beže u Karlobag, ali taj put im je bio prese en. Plotuni pušaka i mitraljeza kosili su ih nemilosrdno, onda su krenuli severoisto nom stranom. Tamo nije bilo naših snaga. Žica im nije ni malo smetala, provla ili su se, trgali je i preskakali samo da se spasu. Dve ete našeg bataljona gonile su ih u stopu. Pojaviše se i italijanski tenkovi iz Karlobaga, ali je drug Mi un ve dovukao protivtenkovski mitraljez i prisilio tenkove da se prije vrate nego što i krenu u pravi napad. A mi smo sakupljali ratni plen i hvatali razbežale i prestrašene domobrane. Više nismo ose ali ni glad ni umor.

TRI PUTA ZAROBLJENI I OSLOBO ENI

Ilija Rašeta

II brigada 6. divizije zarobila pove u grupu domobrana 1943. godine u borbama oko Pribroja i Plitvica. Zarobljenicima je prepusteno da sami odlu e: ostaju li u partizanima ili se vra aju ku i, ali da se više ne odazivaju u domobrane. Ve ina ih je krenula ku i. Za 15 dana 1. bataljon iste brigade ponovo je zarobio 5 domobrana, koje je ranije pustio, na Oštarijama. Izvestili su o tome zamenika komandanta Paliju, a ovaj po eo vikati na te domobrane. Ovi su mirno slušali, samo je jedan na kraju progovorio: — Nismo mi krivi, ustaše su nas prisilili, naoružali i ponovo obukli.

To Paliju još više razljuti i on po e oštro da grdi domobrane. Vikao je: — Kako vas mogu prisiliti, ako vi ne ete, a ako su vas ve prisilili, zašto niste pobegli.

Na to se jedan domobran nasmija i re e: — Zašto da bežimo kad znamo, da e partizani do i i ponovo nas zarobiti i osloboediti paemo tako biti tri puta zarobljeni i osloboeni.

NE UJNI JURIS

Milan Trešnji

Jedan od mojih komandanata u ratu bio je i Perica Mari . U bataljon »Matija Gubec« prekomandovan je iz bataljona »Marko Oreškovi «, a ja iz ete za vezu I brigade 6. divizije. No, tog nepismenog li kog seljaka, rodom iz sela Tiškovca, u okolini Srba, znao sam ve kao izvanrednog ratnika koji se brzo opismenio i postao neobi no hrabar i vest vojni rukovodilac. I danas u mom se anju živi uspomena na prvi susret sa njim.

Bio je srednjeg rasta, utegnut u uniformu sa tri ili etiri kožne uprte preko ramena, koje su držale opasa , revolver, torbak nekog bivšeg žandara i teret od nekoliko defanzivnih kragujevki sa sjajnim žutim zatvara ima. Njegova titovka, oslonjena na levo uvo, jedva je pokrivala polovinu uredno negovane sme kose. Za svoj

izrazito snažan vrat Perica je imao sitno, ali zato veoma simpatično lice sa pravilnim crtama, prastim nosom, rumenim obrazima i malim, kao vatra živim očima. Borci su ga voleli i išli za njim uvek sigurni, sa nekim posebnim poletom i nadahnućem, sa vrstom uverenjem u uspeh svake akcije i borbe.

Tajna te njegove ratne veštine vidi se i iz ovog primera.

U rano jutro jednog prohладног prolećnog dana 1943. bataljon »Matija Gubec« izbio je u Duboki Do, malo seoce u eljustima ogromnih uzvišenja najjužnijih kršnih grebena Velebita. Odjednom, sa onog visa koji je dominirao celim krajem, etnici su osuli iz svojih dugih trometki, »francuskinja«. Brzo smo se iz kolone razvili u strelce i zauzeli zaklone, kojih je u onom kamenjaru bilo na pretek. Ali iz njih više nismo mogli sem da se izložimo žrtvama, pošto nas je okruživao brisani prostor. I tu smo proveli dan, bez hrane i stalno na oprezu. Pucali smo samo pokatkad, tek toliko da se ni oni preko ne ose aju sasvim sigurni, i ekali no. Za sve to vreme komandant je smisljao kako da skine onu gamad sa uke. I to je, napisetku u inio.

Smrklo se. Sredom, nebo je bilo obla no, etnici nisu prestajali s pucnjavom, ali njihovi meci išli su preko nas. Mislimi su, valjda, da smo pobeđeni, pa su ga ali teren kojim je, po njihovom proračunu, trebalo da odstupimo. Me utim mi smo krenuli k njima, gore na uku. Komandant je zapovedio da na mestu gde smo ležali, u zaklonima, ostavimo cipele i da idemo u arapama. Onaj ko je bio bez njih, morao je bos.

— Važno je — naglasio je pri polasku — da im se ne ujno približimo. Niko ne sme da šušne, jer bi se to odmah u ovim gredama ulo. Tada, ili bismo nastradali ili bi neprijatelj pobegao. A pobeđeni ne sme...

Onda je šapatom dodao komandirima ...

— Je li jasno?

Oni su mu potvrđno odgovorili i stroj je krenuo za komandantom, pošto je on uvek išao desetak koraka ispred ostalih i sa spremljenim bombama. I tako smo se, stopu po stopu, penjali kao mačke, s kamena na kamen i sve naviše, dok se etnicima, najzad, nismo približili na dvadesetak koraka. Onda smo stali i prilegli. Oslušnuli smo.

— Majke mi, — hvalisali su se bradati vojnici — potprašili smo im tabane. Ne e se ustaviti sve do Popine...

Neka, neka, samo se hvalite, mislili smo mi, ali ne ete dugo.

Unapred odredena desetina bombaša, opet s komandantom na elu, podigla se i zaplovila kroz tamu ka utvrđenom vrhu, pod same zidove bunkera. Bombaši su, zatim, u inili svoje, uka je blesnula i potresla se od praska bombe. Uzvik Perice Mari a »jurija« pokrenuo je ceo stroj. Etnici su bili potu eni. U ruševinama ostavili su nekoliko poginulih, rezerve municije i mitraljeze. Bez žali su i lomili se onom primorskom stranom velebitskog kamenjara.

Sutradan doznali smo da su pobegli Talijanima, ak dole k moru, u žicu, izvan koje za vreme našeg boravka na onom severno-dalmatinskom terenu nisu zano ivali.

A što se ti e našeg komandanta, on je voleo ovakav mukli juriš, kako ga je nazivao. Visoko je cenio ovu vrstu partizanske taktike.

GDE JE SLOBODNA JUGOSLAVIJA

Ilija Rašeta

Malobrojni radio-aparati na baterije bili su u toku NOB gotovo jedini izvor vesti o ratnim događajima. Vesti je emitirala radio-stаница »Slobodna Jugoslavija« i to se hvatalo preko radio-aparata, da bi se posle umnožilo i dostavilo jedinicama.

Za vreme IV neprijateljske ofanzive pružila se prilika i Dani, intendantu 1. bataljona III li ke brigade da uje vesti na samom izvoru. U zamrzloj i snegom pokrivenoj Zuleševici jedna eta zarožila radio i borci ga brzo stavili u pogon. Priklju io se i Dane, ali nije mogao pri i blizu, pa nije dobro ni uo o emu je re . Jedino je potpuno razumeo kad je spiker govorio i ponavljaо: •— Ovde »Slobodna Jugoslavija«. uvši to p "i put Dane nije znao o emu se radi. Pomišljaо je da je u pitanju neka zabuna, jer Jugoslavija još nije slobodna. On je tako rezonovao i na kraju re e. — Da ja mogu do tebe doveo bih te ovde u ovaj sneg i led, pa da vidiš gde je slobodna Jugoslavija.«

III BRIGADA Ü OSLOBO ENJU GACKE DOLINE

Milan Basta

Prodror III brigade¹ 6. divizije u Gacku dolinu usledio je u proleće 1943. godine. U oslobo enju Gacke doline u estvovalo su osim III li ke brigade 8. kordunaška divizija i VI primorsko-goranska brigada. Do ove velike operacije snaga Prvog hrvatskog korpusa u proleće 1943. godine došlo je u vojnoj situaciji koju karakterišu još uvek teške borbe Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije u proboru preko Neretve i Drine. Osujetivši namere nema ke komande da uništi jaku grupaciju NOV koja je bila pod neposrednom komandom druga Tita, da uništi etiri hiljade ranjenika — naše divizije su u svom prodoru preko Drine nanele težak poraz glavnim etni kim snagama Draže Mihajlovića i izbile u Crnu Goru i Sandžak.

Okupator se nije mogao pomiriti s neuspehom i porazom u IV ofanzivi, pa je ubrzano po eo da priprema svoju V ofanzivu protiv NOVJ i tako još jednom pokuša da razbijje i uništi Vrhovni štab i divizije pod njegovom neposrednom komandom. Koristivši angažovanje glavnih neprijateljskih snaga u borbama sa grupacijom Vrhovnog štaba, mi smo u Lici izvršavali direktivu Vrhovnog komandanta, koji je zahtevao da se sve jedinice NOV širom zemlje angažuju u pojedinim napadima na neprijateljske garnizone, da bi se olakšalo našim snagama, koje su vodile tešku bitku za ranjenike, da se izvuku iz okruženja i da kasnije prodru preko Neretve, odnosno Drine. 6. li ka divizija i ostale snage Prvog hrvatskog kor-

¹ Po formiranju III brigada nosila je naziv IX hrvatske brigade. Taj naziv je neko vreme nosila i u sastavu divizije. 17. V 1943. Naredbom Glavnog štaba Hrvatske preimenovana u III brigadu 6. divizije.

pusa vršile su žestoke napade na neprijateljske garnizone i uporišta u Lici, naneviši italijanskim okupatorima i njihovim slugama, ustašama i etnicima velike gubitke.

U toku meseca aprila oslobođena je skoro itava Lika, a neprijatelj je bio sateran i okružen u Gospu u. U borbama za oslobođenje Gacke doline italijanska divizija »Re« imala je oko 121 mrtvog, 365 ranjenih i 158 nestalih vojnika. Zarobljena je kompletna 3. domobransko-železnička bojna i delovi 12. domobranskog puka i 440 etnika. Otočac je bio oslobođen 12. aprila 1943. godine.

U vreme priprema i u estvovanja III brigade u oslobođenu Otočku dolinu, ostale snage 6. divizije vodile su borbe — posle zauzimanja Gračaca — na liniji Lovinac—Sv.Rok—Medak. Ubrzo su I brigada i Likički odred izvršili pokret u pravcu Kninske krajine. Tamo su zajedno s delovima IV i X krajiške brigade vodili s uspehom borbe protiv etnika Dinarske divizije popa ujaka, koja se pripremala da napadne oslobođenu Gračac. Do 7. aprila 1943. godine oslobođena je teritorija od Kričina do Gračaca. Tom prilikom ubijeno je i zarobljeno oko 430 etnika. II brigada je u to vreme dejstvovala u širem rejonu Gospa, uništavajući s delom svojih snaga etnike oko Gračaca, a sa drugim delom borila se protiv ustaša oko Lovinca i Gospa.

III brigada uvedena je u borbu u Gacku dolinu odmah posle napada na ustaško uporište Brušane. Može se reći da je neposredno od Brušana i otpočeo marš na Gacku dolinu gde su u estvovale i ostale snage Prvog hrvatskog korpusa. Naš napad na Brušane, kao što će se kasnije videti, odvukao je neprijateljske snage iz rejonova Gospa i u suprotnom pravcu od glavnih borbi na Železni koj pruzi Vrhovine—Gospa i sprečio njihovu pravovremenu intervenciju za vreme zauzimanja Železničkih stanica Lešće, Ramljani, Janjeve kao i drugih uporišta na toj pruzi. Zbog povezanosti ovih akcija i interesantnosti događaja iznosim neke detalje iz napada na Brušane.

Napad na Brušane obmanuo je komandanta ustaškog podružnika za Liku

Brigada je uoči napada na Brušane bila stacionirana u selu Vrebac, koje je bilo povezano s nizom sela i pozadinom što je sa izjavala našu slobodnu teritoriju. S tog terena, iz sela koja se prostiru od Gornje Ploče do široke Kule regrutovana su dva bataljona brigade: 1. bataljon »Velebit« i 3. bataljon »Mirko Štulić«.² Tu smo se osećali kao u svojoj kući. Odatile smo se otiskivali u borbe, vraćali se, leželi svoje ranjenike, oporavljali se posle okršaja, snabdevali hransom, prali se i krpili, analizirali naše uspehe i neuspehe itd.

Iz te baze, no u između 25. i 26. marta 1943. godine prebacili smo se preko uvane Železničke pruge između sela Ribnik i sela Po-

² 4. bataljon »Krbava« regrutovan je sa teritorije Krbavskog polja, a 2. bataljon »Bicok« iz sela bivšeg građevinskog sreza.

itelja i došli u Divoselo pod Velebitom. Divoselo je partizanske selo koje je teško stradalo u pokolju 1941. godine kada su ustaše došle na vlast. Ono je životarilo između sela što su ih držali uglavnom ili ustaše ili etnici, odvojeno od ostale slobodne teritorije železni kom prugom i neprijateljskim uporištima. U popaljenu selu smestili smo se po zemunicama i malim, na brzinu i bez mnogo sredstava napravljenim kućama. Divoseljani su nas — kao i uvek — oduševljeno do ekali. U toku dana odmarali smo se i pripremali za napad u narednoj noći.

U samim Brušanima neprijateljska posada je brojala oko 400 vojnika, uglavnom domobrana, nešto žandara i mesnih ustaša. Toga se napada dobro se am baš po jednom vrlo karakterističnom i neoekivanom obrtu u korist neprijatelja. U po etku napada naša obezbeđenja prema Gospu u nisu još estito ni zaposela položaj, kada su naišle jake snage neprijatelja iz pravca Gospa. Bila je to elitna ustaška bojna na elu sa zloglasnim bojnikom Sudarom, kasnije ustaškim generalom, komandantom Pavelim eve 4. divizije.

Neprijatelj je, kako smo kasnije doznali, nameravao da krene u pravcu Lukovog Šugarja i u sela s onu stranu Velebita, jer su i tamo po ele — uprkos ustaškom uticaju — nici partizanske grupe. Verovatno su, još dok su bili u pokretu, dobili obavest **da** su se pojavili partizani u blizini Brušana.

Jedna eta 1. bataljona (»Velebit«) zajedno je s posebno formiranim bombaškim grupama već bila upala u same Brušane. Kasnije su još dve ete iz brigadne rezerve ubane u sam centar Brušana. Sa severne strane napadao je 2. bataljon »B. Kesi«. 4. bataljon »Krbava« obezbeđivao je napad od strane Karlobaga i Oštarija, a »Štuli evci« (3. bataljon) na Klancu prema Gospu. Ali, tu kod »Štuli evaca« došlo je do iznenadne žestoke borbe, mnogožešnega nego u samim Brušanima. Neoekivano su se »Štuli evci« skoro pomešali sa prednjim delovima Sudarove bojne pa je došlo do borbe prsa o prsa, s bombama i kundacima. Posle toga je naš 2. bataljon vrlo brzo naišao na ustaše koji su nadirali s leđa i tako omeli napad na Brušane.

Nadmo ni neprijatelj prodro je u Brušane i spojio se sa snagama koje su ga branile. Pod pritiskom brojanojeg i u tom momentu i neoekivanog neprijatelja, koji nas je napao s leđa, i protivnapada njegovih snaga iz samih Brušana, brigada je bila prisiljena da se povuče. U toj i takvoj gužvi i pometnji uspeli smo zarobiti oko 80 pušaka, 1 puškomitrailjer, blizu 100 ebadi i prilene kolije municije. Zapaljena su i dva magacina oružja, municije i opreme. Neprijatelj je imao oko 80 što zarobljenih, mrtvih, ranjenih i nestalih (zarobljeno je oko 30 domobrana). Od zarobljenih sam tada saznao da je i sam Sudar, komandant ustaške bojne jurišao i tom prilikom bio lakše ranjen. U toj borbi poginula su naša 4 borca, a sedmorica ih je bila ranjena.

Posle dnevnog odmora u Divoselu, već u toku naredne noći (27/28. mart) prebacili smo se preko železni ke pruge natrag u rejon Vrebac — prema Otočkoj dolini. Već sutradan, 29. marta, ubrzanim maršem kretali smo u pravcu anakosa — Kuzmanova.

Iako smo kod Brušana pretrpeli delimi an neuspeh, i bili izneneti nastupom Sudarove bojne i zbog toga se morali povući — videemo kasnije — taj napad nam je dosta pomogao da bez znatnih žrtava postignemo veliki uspeh u Gackoj dolini, da obmanemo ustaškog komandanta Like — Servaciju.

Zarobljavanje 3. domobranske bojne

1. aprila 1943. godine III lička brigada napala je neprijateljsku uporištu na železničkim stanicama Ramljani, Lešće, Janjevići i posadu utvrđenu u školi u selu Lešće udaljenoj od železničke stanice 3—4 km. Na tom prostoru nalazilo se raspoređeno pet satnica (eta) 3. domobransko-železničke bojne u jedinici od oko 700 ljudi. Brigada je dobila plan i zadatak za akciju od novoformiranog operativnog štaba za Gaoku na čelu kojeg je stajao Milan Kuprešanin, tadašnji načelnik štaba Prvog hrvatskog korpusa. Po svršetku ove akcije taj privremeni štab se rasformirao. VI primorsko-goranska brigada napadala je železničku stanicu Sinac, tunel na pruzi nedaleko od stanice i neprijatelja u selu Sinac.

Jedinice III brigade dejstvovali su po dobivenim zadacima i to:

1. bataljon »Velebit« napadao je dominirajuću kotu Gradinu koja je bila utvrđena bunkerima poviše železničke stanice Lešće;

2. bataljon »Bjelovar« napadao je samu stanicu Lešće, tako da je utvrđena bunkerima i opasanu žicom, a osiguravao se s jednom etonom prema Perušiću;

3. bataljon »Mirko Štulić« napadao je utvrđenu školu u selu Lešće i osiguravao se delom svojih snaga prema neprijateljskom garnizonu u Otočcu;

4. bataljon »Krbava« napadao je železničku stanicu Ramljani.

Napad je počeo u pola noći. Naši polazni položaji bili su vrlo povoljni. Stizali smo iz dubine po vrlo ispresečenom i pošumljenom zemljištu. No je bila mrkla, a padala je i kiša sa susnežicom. Pomorina je bila tolika da se nije video prst pred okom. Takvo je vreme pogodovalo, jer je neprijatelju otežavalo da nas otkrije, iako se po takvoj mrklini bilo i nama teško orijentisati i razvijati u borbeni poretku. Sredom nije bilo ozbiljnog zakašnjenja. Neke jedinice zadocnile su svega petnaestak minuta za napad.

Za neprijatelja je naša iznenadna pojava bila fatalna. Prosto smo pred njega iznikli iz mrkle i kišovite noći. Našavši se licem u lice s brojnim partizanskim snagama, neprijatelj se nije mogao snaći. Zauzeli smo za trenutak dominantnu kotu Gradinu. Počeli su se predavati. Videvši da je Gradina pala, snage branilaca na železničkoj staniči Lešće su vrlo neorganizovano pripucavale i branile se. Kada smo ih malo jača prekriti, počeli su i na stanicu da se predaju, iako su se tu nalazile najjače neprijateljeve snage na ovom sektoru. Predao se — bez mnogo razmišljanja — i komandant bojne, bojnik (major) Bumber.

Telefonski razgovor

U praskozorje u železni ku stanicu Leš e ušao je i štab brigade. Pao je veliki plen, oružje i municija i to ne samo ono koje smo oduzeli neprijateljskim vojnicima nego i iz magacina što ih je bojnica držala u stanicu. Dok je komandant brigade Momilo Novković pregledavao zaplenjeni materijal, oružje, zaroobljenike i izdavao zapovesti, saslušavao sam u stani noj zgradi zaroobljenog komandanta Bumbera. Telefon je zazvonio. Digao sam slušalicu. S druge strane žice nalazio se komandant ustaškog Li kog podru ja u Gospu u — Servaci. Tražio je od potinjenog bojnika izveštaj o situaciji. Bio je obavešten o napadu, ali valjda nije verovao da se sve tako brzo svršilo. Nije znao kakve su i kolike su snage koje napadaju. Znao je da je brigada dejstvovala na širem podruju Gospa, i da se neposredno pre ove akcije nalazila ak pod Velebitom, ali nije bio obavešten o nekim ja im partizanskim snagama u bližoj okolini Leša. Predstavio sam se kao da je Bumber na telefonu i izvestio »da partizanske skupine« napadaju sa te i te strane, ali da se mi držimo vrsto ...

Imitirao sam, koliko sam mogao, bojnika Bumbera. Prevara je uspela. Servaci je hrabrio: »Drži se, Ivane, nisu to velike snage, brzo u ti poslati pomo». Ali, avaj! Komandant ustaških jedinica u Lici je sve svoje raspoložive rezerve uputio na išenje terena ispod Velebita od jedinica III like brigade, a ta ista brigada se kao fantom pojavila na sasvim drugom kraju i rušila neprijateljske garnizone na li koj pruzi prema Vrhovinama. Ustaški komandant Like bio je obmanut i bespomoćan. Nije imao ni jedne rezervne jedinice pri ruci.

Uskoro je ponovo došlo do telefonskog razgovora i ohrabrenja da još malo izdržim, da mi poslati lova ku bojnu iz Perušića i da sve biti dobro. Najkasnije za jedan sat i pomo u ljudstvu i tenkovima. Ali ja sam poeo da se smejem. Preko telefona je odjekivalo: »Halo! Halo! Pa to nije Bumber... Partizanski komesar... zar, za ime Božje!«. Servaci je poeo zamuckivati, da bi kasnije prostači poeo da psuje i da preti kako će nas njegovi tenkovi pregaziti. Bio je toliko uzrujan da nije znao šta govori. Na sve to sam kroz smeh odgovorio: »Eto nas u Gospu, da se li ne upoznamo, a ne samo ovako preko telefona. Samo da ne pritegneš kolane i da ne pobegneš pre nego što doemo«. Tad je u telefonu nastao takav krkljanac od navale besa da se više ništa nije razumelo. Naravno, tada nije ni slutio ustaški komandant Like da emo imati priliku da se i li ne upoznamo kada je kasnije, kao Pavelićev general, pao u naše ruke.

Komandant Momilo Novković je nešto kasnije telefonski razgovarao sa komandirom domobranske satnije u železni koj stanicu Janjce i naredio mu da se odmah predaja ukoliko ne želi da bude uništen. Obavestio ga je da su se ostali iz 3. domobranske bojne ve predali na elu s komandantom bojne Bumberom. Ovaj je posle izvesnog oklevanja i ubeivanja najzad pristao i predao se

prvoj grupi boraca koje je komandant Mom ilo tamo uputio. Kompletno, sa oružjem i opremom, dovezli su se u stanicu Leš e guraju i ratni materijal, oružje, municiju itd. na nekakvoj vagonskoj platformi.

Toga dana, 2. aprila, neprijateljska komanda iz Gospa nije imala ni jedne jedinice pri ruci da interveniše. Ustaški komandant Servaci je sve raspoložive rezerve poslao na »iš enje terena« pod Velebit u pravcu Brušana, odnosno Divosela, »progone i« III brigadu koje tamo više nije bilo. Dospeli su samo da vrše represalije i gone nedužno stanovništvo, pale kolibice i bajte u ve nekoliko puta paljenom Divoselu. U me uvremenu ta ista III li ka brigada na sasvim drugom kraju napada ustaško-domobranske garnizone ostavljene bez pomo i svoje komanue i drugih jedinica.

Tek 3. aprila neprijateljeva komanda je uspela nekako da sakupi svoje raštrkane jedinice i interveniše na poprištu kod Leš a kada je ve sve bilo gotovo. Ustaška komanda je intervenisala sa jakim snagama. Po neprijateljskim podacima u borbu je bilo ubaeno šest bojni. Po našim izvorima i utisku bilo ih je ipak manje. Razvila se žestoka borba na brdima poviše železni kih stanica Leš e, odnosno Janj e. Naš 2. bataljon uspeo je da zadrži neprijatelja organizovanom, sre enom vatrom. Ali neprijatelj nije odustajao od svojih namera pa je i dalje vršio snažan pritisak. Tek kada su sva tri naša bataljona uvedena u borbu i udarila bo no na neprijateljev napadni klin, bio je prisiljen da se povu e.

Politi ko ube ivanje domobrana i neprijateljski napad

Našem bataljonu, koji je bio u brigadnoj rezervi, postavio je Štab brigade zadatak da zaposedne dominantan položaj na odre enoj uzvisini — brdu izme u železni kih stanica Leš e i Janj e, i tako spre i eventualni prodor neprijatelja ka Leš u i Sincu. Kako bataljon to nije na vreme u inio, u jednom momentu došlo je do neizvesne situacije, ali je ta neizvesnost trajala kratko vreme. Bataljon je, naime, imao i zadatak da uva nekoliko stotina zarobljenih domobrana. Po ve ustaljenom obi aju sa zarobljenim domobranima održavali su se politi ki asovi na kojima se govorilo o ciljevima NOB i poslije toga se agitovalo da ostanu u partizanima. Poznato je da su domobrani, naro ito u prvoj polovini rata, rede ostajali u partizanima. Puštali smo ih ku ama, a Paveli ih je ponovo mobilisao. Mnogi su se po nekoliko puta predavalci našim jedinicama i donosili oružje, jer nisu hteli da se ozbiljno bore za Paveli a, ali nisu hteli ni da ostanu u našim redovima.

Domobrani su bili postrojeni i baš se završilo ube ivanje i govori kada je otpo eli borba. Vatra se sve više približavala Leš u, a artiljerijska zrna su se u neposrednoj blizini rasprskavala. Naravno, u takvoj nezavidnoj situaciji nije moglo biti ni govora o nekom ve em uspehu naše agitacije. Trebalo je usled neprijateljskog nadiranja domobrane što pre skloniti van dometa neprijatelja i pustiti ih ku ama, jer su se od nekoliko stotina svega dvojica trojica odlu ila da ostanu u partizanima.

Budu i da smo bili usled nedavnih napornih marševa i borbi jako obosili i ogoleli, nare eno je da se od domobrana koji odlaze svojim ku ama, a to su bili gotovo svi, skine obu a i ode a i zameni za naše poderane opanke i odela. Paveli e ih i tako ponovo obu i i naoružati kada se vrate ku ama. Presvu i i preobu i pet do šest stotina vojnika tako brzo nije bilo mogu e, a situacija se sve više pogoršavala. Trebalje je i na neprijatelja, a nije lako ostati go i bos i ostaviti u tako velikoj koli ini skoro novu obu u i ode u. I naši borci, sve dok nisu skinuli i poslednjeg domobrana nisu hteli da krenu. Ve smo bili ozbiljno zabrinuti i spremali se da komandanta bataljona oštrotreba prekorimo, kada se bataljon razvio u borbeni poredak i odlu no krenuo na neprijatelja. S onu stranu brda odakle je neprijatelj nadirao — mislim da je to bio Triblova ki vrh i kota 674 — neprijatelj se približavao vrhu. S ovu stranu podilazili su naši borci u domobranskim uniformama. Na samom vrhu istovremeno su se i naši i neprijateljevi prednji delovi popeli i sudarili. Nastao je dramati an trenutak i pitanje ko e koga nadvladati i sterati sa vrha. Ko to u ini postigao je važan takti ki uspeh u borbi. Po eo je dvobojo sa bombama i mašinkama, prsa o prsa. Eksplozije bombi, artiljerijske detonacije, i vatre iz automatskog oružja stravi no su odjekivale usred belog dana Gackom dolinom. Borba je bila kratka. Silovitim naletom »Štuli evaca« neprijatelj je steran s vrha pa je po eo pani no da beži niz kosinu ostavljuju i svoje mrtve. Nije se zaustavio sve do Peruši - kog polja. Ustaše su imale oko 50 što mrtvih, što ranjenih. Tada je ranjen i poznati krvolok i zloglasni komandant ustaške li ke bojne Delko Bogdani . U toj borbi izgubili smo dvojicu drugova, a petnaestorica su bila ranjena.

Borba sa Italijanima i oslobo enje Oto ca

Kada su delovi VI primorsko-goranske brigade smenili naše položaje, III brigada krenula je prema Oto cu, zauzela u toku no i, 6. IV, selo Prozor i dominantnu kotu nad komunikacijom: Prozorinu. Neprijatelj je u pani nom begu napustio selo i sklonio se u Oto ac. Sutradan je pokušao da vrati selo. Po eo je da napada uz podršku artiljerije iz Oto ca. Napad je bio mlak i nije uspeo. Napada je odbijen pretrpevši gubitke. Italijanska artiljerija je aktivno tukla naše položaje koji su za njih bili osetljivi s obzirom da se Italijani iz Vrhovina još nisu bili povukli u Oto ac.

Toga dana kolona Italijana u ja ini od oko 1500 vojnika, napuštaju i Vrhovine, probijala se prema Oto cu. Po izbijanju na Špilnik, snage III brigade napale su neprijateljeve zaštitnice i nanele mu osetne gubitke. Uz velike napore Italijani su sakupljali svoje mrtve i ranjene i povukli se u Oto ac. Izme u ostalog, tada smo zaplenili pet minobaca a, jedan teški mitraljez, nešto pušaka, oko 40.000 metaka, 150 ebad, 100 šatorkih krila i druge spreme. Neprijatelja je sa za elja, od Vrhovina, tukla VI primorsko-goran-

ska brigada koja je toga dana ušla u Vrhovine, i tenkovski vod sa dva naša tenka. Sa severne strane komunikacije — prema Zalužnici — dejstvovala je XV kordunaška brigada.

Trebalo je spreiti odstupanje neprijatelja iz Otočca prema Senju i naneti mu što više gubitaka. U Otočcu nalazilo se oko 3000 italijanskih vojnika divizije »Re«, 1 bataljon ustaša i domobrana i oko 500—600 etnika.

Zaoblaze i s južne strane Otočca, III brigada zaposela je region Srpsko polje—Ponore isturivši svoje snage na položaje iznad komunikacije Otočca—Brlog prema selu Kompolju i Oravcu, držeći Vlaški i švički vrh i Veliku puntu. S druge, severne strane ceste, na položaju Kompoljski vrh—Metla nalazila se XV brigada 8. divizije, a zapadnije od nje — prema Brlogu — IV brigada iste divizije.

Neprijatelj je 9. aprila sa jakim snagama i uz pomoć artiljerije i baca i počeo napad na našu brigadu s leve, južne strane, i na Kordunaše s desne, severne strane, kako bi što bolje, bočno, obezbedio komunikaciju kojom je trebalo da se povuče njegova glavnina. Osetivši se ugroženim, naročito s južne strane, neprijatelj je energično napadao položaje naše brigade, sve dok nije ovladao švicačkim vrhom (630) i Vlaškim vrhom (589). Borbe su se vodile bez prestanka itav dan. Pred večerom, naš 4. bataljon zauzeo je ponovo Švički vrh, a 2. bataljon Vlaški vrh. Nastalo je gonjenje neprijatelja prema Kompolju, pa je izvršen napad i na kompoljsku crkvu gde se neprijatelj bio ušan io.

Jedna manja italijanska kolona toga dana izvukla se prema Žutoj Lokvi. U borbama u Kompolju, naročito oko crkve, ubijeno je preko 50 neprijateljskih vojnika. Zaplenjena su 2 brdska topa 75 mm i prilično drugog materijala, a zarobljeno je osam italijanskih vojnika.

12. aprila oko 5. asova izjutra počele su se iz Otočca povlačiti i poslednje jake snage Italijana, ustaša i etnika. Usled jakog pritiska, neprijatelj je uspeo da ponovo potisne naše snage od ceste, ali samo za kratko vreme. Uspeli smo u protivnapadu da ga odbacimo. Počeo je opšti napad naših jedinica na neprijateljsku kolonu koja se cestom užurbano povlačila. U napadu je učestvovao i korpusni tenkovski vod sa pet naših tenkova. U žestokim borbama, jedan tenk je izgoreo, a dva su bila oštećena, jer su isuviše bili prodrli u neprijateljski raspored bez neposrednije zaštite i pratičnje naše pešadije. Do ekali su ih organizovano neprijateljska protivtenkovska oružja i njegovi teški tenkovi. Pred njima nam se odvijao do tada u partizanskim uslovima nevi eni prizor borbe između naših i neprijateljevih tenkova. Neprijatelj se užurbano povlačio prema Senju.

V kordunaška brigada je 12. aprila ušla u Otočac. Neprijatelj se povukao i iz Žute Lokve i Brinja prema Senju. Oslobođena je Gacka dolina.

Samo na sektoru naše brigade zaplenjeno je u tim poslednjim borbama oko 115 raznih pušaka, 2 brdska topa, 4 minobaca a, 75.000 razne municije, 2 radio-stanice, 23 mazge, 500 zabitih i mnogo

go drugog materijala. Neprijatelj je u tim borbama imao oko 80 mrtvih, do 100 ranjenih i oko 70 zarobljenih. U toj borbi imali smo 2 poginula borca i 15 ranjenih.

Pored velikog uspeha, dolazilo je u tim akcijama i do štetnog mešanja naših jedinica. Više se nastojalo da se zarobljava neprijatelj nego da ga se uništava vatrom. Se am se da su se u jednom trenutku pomešale naše jedinice i jedinice XV kordunaške brigade. Zarobljena je bila kompletna muzika. Došlo je do spora ko je zarobio muziku. Li ani ili Kordunaši. Svaki je htio da je povede sa sobom. Se am se kako je komandant jednog našeg bataljona optuživao operativnog oficira XV kordunaške brigade, druga Grubora, da je prosto oteo od naših muziku, jer su je naši bili zarobili. Nasreñao sam se tome i koliko se se am odgovorio: — U daljim borbama bi e valjda i neka muzika za nas, a sada je važno da što više neprijatelja proteramo, oduzmem i zaplenimo što više municije. Komandant bataljona otišao je o ito nezadovoljan mojim komandskim odgovorom.

Posle proterivanja neprijatelja iz Gacke doline i osloboenja Otočca, III brigada je jednim delom svojih snaga bila orijentisana prema neprijatelju u Perušiću, a sa ostalim snagama nalazila se na sektoru Leščice, razvijajući politički rad u hrvatskim masama u novoosloborenom Leščicu i drugim selima. Istovremeno je izvršeno generalno rušenje železničke pruge Vrhovine—Perušić.

Posle osloboenja Gacke doline težište borbe se prenelo na sektor Gospića. Ubrzo, već krajem aprila, sva spoljna uporišta oko Gospića bila su razbijena i pala su u naše ruke, a oko 5.000 ustaša i domobrana bilo je saterano i okruženo u Gospiću. Grad je bio blokiran, pa se 36 dana mogao snabdevati samo vazdušnim putem.

Dva susreta i dva razgovora

Dve linosti sa kojima sam imao svojevrstan susret ovde za vreme akcije za osloboenje otočke sreže, imao sam prilike da sretнем i u vreme kapitulacije glavnine Pavelićeve vojske 13., 14. i 15. maja 1945. godine na granici prema Austriji u regionu Dravogradskog. Naime, tada je zarobljena gotovo celokupna vojska NDH na elu sa ustaškim generalštabom. Me u stotinu hiljada zarobljenih vojnika i oficira našao se i general Servaci, komandant ustaškog područja za Liku u vreme operacije oslobođenja Gacke, i general Sudar, tada već komandant Pavelićeve 4. divizije. Obojicu je zarobila 51. vojvojanska divizija Treće jugoslavenske armije. Tada sam se nalazio na dužnosti politkomesara 51. vojvojanske divizije. Iznosim neke fragmente tog događaja ne toliko i samo zbog interesantnosti već i zato što taj susret otkriva, makar donekle, zlo i način priroda i mračni karakter ovih zloglasnih Pavelićevih komandanata koji su u inili bezbrojne zlostave po Lici i u drugim područjima, i sa kojima smo se bespovredno borili na život i smrt u toku NOR-a, pa i za vreme ovih operacija o kojima je rečeno u ovom napisu.

Paveli ev general Sudar »parlamentarac«

13. maja 1945. godine obaveštajni oficir divizije javio je s položaja Štabu divizije u Dravograd, da se na elu ve e grupe »pregovara a« nalazi jedan satnik (kapetan), koji se predstavio pod imenom Miljkovi , ali za koga se opravdano verovalo da je viši oficir. Kasnije je u štab divizije stigla vest da je jedan oficir iz te grupe pregovara a izjavio da je navodni kapetan, ustvari, ustaški pukovnik i endehazijski general⁴, komandant jedne Paveli eve divizije. Da li je to samo nekakva igra, ili pak ovaj — koji ga otkriva — želi da se dodvori i preporu i?

Teško je bilo odmah poverovati da je zloglasni ustaški komandant, jedan od najve ih ratnih zlo inaca me u pregovara ima. U Lici je njegovo ime dobro poznato. Iza njegove bojne, a kasnije pukova i divizije, ostajao je samo požar, krv i pustoš.

— Znam da se ustaške snage nalaze okružene u teškoj situaciji, ali je prosto neverovatno da Sudar dolazi kao pregovara . Telefonom je odmah poslano nare enje da se pomenuti »kapetan« sprovede u Štab divizije. Toga dana, 13. maja 1945. godine, ušao je u štab 51. divizije obaveštajni oficir divizije i obavestio da se u dvorištu, ispred velike verande nalazi navodni kapetan. Rekao sam da ga uvede.

— On je potpuno naoružan, pregovora je — uzvratio je obaveštajni oficir Vasa Vesovi . Ali, ako je to ustaški komandant Sudar?...

— Otka io sam revolver, zadržao otkop anu futrolu, i rekao:

— Bi emo obazrivi...

— Ja u sa još jednim kurirom biti pred vratima, i ako bude potrebno, dovoljno je da u iniš jedan korak ili poziv pa u uti i upasti — dodao je Vesovi .

Posle nekoliko trenutaka u sobu je ušao omalen, crn ovek, etrdesetih godina, gustih crnih brkova, bujne crne kose, sveže izbrijan. Upadljivo krupne o i bile su hladne. Sve to inilo ga je lepšim nego što sam o ekivao. Nikad ovek ne bi pomislio da je u pitanju zloglasni Paveli ev komandant ije su jedinice klale i ubijale svakog živog na koga su naišle s one strane barikada. Nažalost, naj eš e su nailazile na nezašti eno stanovništvo.

Do eka sam ga kao pregovara a stoje i i ponudio ga da sedne. Stao je mirno i naklonio se. U magnovenju sam primetio da je za pojasom imao pištolj »brauning« sa 14 metaka i 2 male nema ke bombe »oficirke« za opasa em. Pamtim to jer sam i sam imao isti tip pištolja i jednu bombu iste vrste.

Po držanju, po izgledu, po kretnjama bilo je o ito da se ne radi o obi nom kapetanu.

— Došao sam da pod odre enim okolnostima ponudim predaju ...

⁴ U ustaškoj vojsci najve i in je bio in pukovnika. U domobranstvu su mnogim bivšim oficirima, koji su se stavlili u Paveli evu službu i istakli u komandovanju, dodejivali in generala. Domobranci generali provereni i zasluzni za ustaški poredak u znak naro itog priznanja dobivali su in ustaškog pukovnika. Kasnije su mnogi ustaški pukovnici dobivali i in generala. Po pravilu ova su se ina navodila uz potpis.

Tako ne govori obi an kapetan, odmah sam pomislio. Kapetan bi verovatno rekao u ije ime kao pregovara dolazi, i šta taj koji ga šalje, predlaže. A ovaj ovde, o ito, govori u svoje ime. Upitah ga bez okolišanja: — Zašto to niste u inili ju e, prema našem ultimatumu. Tek kad ste doživeli još jedan neuspeh, dolazite s takvim predlogom...

U me uvremenu u moju kancelariju ušao je i komandant Kolja. Kada sam rekao da je pukovnik Sreta Savie⁵ — »Kolja« komandant naše divizije, Sudar je ustao i lako se naklonio. Savi mu je odmah saopštio da je zvani no završen drugi svetski rat, da je kapitulacija potpisana i da oni nastavljaju s neregularnim i besmislenim otporom. — Ko e nam garantovati da se i u ovom sluaju ne radi o nekakvom novom manevru da bi se dobilo u vremenu i izvršilo pregrupisavanje preostalih vaših snaga za novi napad? — rekao je Kolja.

Sudar se na to osmehnuo i izjavio: — Mi znamo da je sve gotovo ... ali nije tako laka stvar da posle etiri godine teške borbe ljudstvo pristane odmah na predaju. Uostalom, ja i jedinice kojima sam komandovao hrabro smo se borili za nezavisnu Hrvatsku — odgovorio je dosta otvoreno i drsko.

Ubrzo je komandant divizije morao iza i zbog telefonskog poziva sa položaja. Još nisam bio posve siguran, da li je preda mnom baš Sudar. Pomislio sam, kad smo ostali sami, da bih mogao da mu postavim direktno pitanje, da li je on Sudar, ali sam umesto toga rekao:

— Mi se odnekud poznajemo ...?

Iznena en, odgovorio je:

— Ne znam odakle.

U utao sam za trenutak. Iskrnsu mi pred o i iznenadni susret sa Sudarovom bojnom na Brušanima, odsjaj i eksplozija ba enih bombi u aprilskoj no i 1943. godine kada je Sudar i sam jurišao i bio lakše ranjen. I kasnije sam se u više navrata sretao s njim na bojnom polju.

Gledali smo se neko vreme. Oborivši o i, re e: — Zaista, ne znam odakle.

— Iz Like, gospodine ustaški pukovni e ... mi smo zemljaci...

Upadljivo je pobledeo i o i su mu zaigrale. U inilo mi se da e zanekati da je Li anin, no on je samo rekao:

— Odakle znate da sam pukovnik? Zar je mogu e da ste me prepoznali?! Pa odakle vi iz Like ovde? Pa iji ste?

Ovo poslednje izgovorio je upola glasa i u žurbi, i kao boje i se da razgovor ne krene drugim tokom doda:

— Ako me pustite da pre em na Zapad, preda u Vam svoju diviziju.

Bled, i o ito s naporom, pokušavao je da se staloži. Nije jednostavno na i se i biti otkriven ništa manje nego u Štabu protivni ke divizije. Ali, ubrzo posle toga sve sigurnijim glasom po eo je da izlaže da je naš davnašnji »ideološki« protivnik, da je ustaša i »hrvatski nacionalist« po ube enju, i to još odavno pre rata, da

⁵ Sada general-major JNA.

je, navodno, u estvovao u poznatom »ustaškom pu u« kada je Pavelić iz emigracije pre rata iz Italije poslao grupu diverzanata u selo Brušane kraj Gospića, kad je usled bu ne paklene mašine demolirana žandarmerijska stanica. Tako er je rekao da je »zakravio« protiv partizana s kojima je u raznim okršajima zadobio mnoge rane.

Gledam tog oveka i prise am se kakav su strah njegove jedinice i samo njegovo ime stvarali u narodu, uo sam, a i imao prilike da utvrđim, da je Sudar bio hrabar komandant.

Izgledalo je na prvi utisak da mu toliko nije stalo do li ne subbine. Pomislio sam prilično za uen, kako je i u ovom momen-tu ostao dosledan sebi, hrabar i odvažan.

Me utim, njegovo ponovno insistiranje da uje odakle sam i da mu je dragو što razgovara sa zemljakom, otkrilo mi je da on ipak igra na nekaku »zemlja ku kartu« i da itekako misli o svojoj li noj subbini.

— Ama, kažite mi ta no odakle ste, zemlja e ...

— Od Udbine, — odgovorio sam mahinalno.

— Da niste iz same Udbine?

— Ne, iz okoline.

— Jeste li Srbin ili možda Hrvat? — pitao je dalje Sudar.

— Da li je važno jesam li Hrvat ili Srbin. Ja sam partizan i Jugosloven — odgovorio sam.

— Ako ste Hrvat, da niste možda Lovin anin? — ponovno je insistirao Sudar.

Nisam mu odgovorio, a on je i dalje pitao:

— Ako ste iz Lovinca, iji biste mogli biti? Verovatno ste iz drugog kraja otišli u partizane, jer iz Lovinca, koliko znam, nije bilo partizana, pogotovo ne nekog koji bi imao vaš in i položaj.

Sudar je dakle poznavao naše oznake za inove i znao je da se nalazi pred politkomesarom divizije.

Situacija je postala već prilično neprijatna. Sudar je otvoreno po eo tražiti i najmanju mogunost kako bi se spasao. U njegovu glasu oseao se prizvuk molbe. Onaj u po etku arogantni i drski pregovara vrlo brzo je po eo da me otvoreno moli da ga »kao zemljak« pustim preko granice, i da će mi se on za to znati odužiti...

Taman sam nameravao da ga prekinem, kad on brzo dodade:

— Ja vam u inozemstvu ne u smetati. Vojnik sam, javi u se u Legiju stranaca, i ratova u dok sam živ...

Ustao sam i oštros rekao:

— A šta emo sa zlo inima? Ti si svojim krvavim rukama klapo decu!

Uzdrhtao je i ruke su mu mahinalno pošle ka pojusu. Prave i se da nisam primetio njegov pokret, u inio sam korak-dva po sobi. U tom asu upali su Veskovici, major Ilija Romanović, komandant VI vojvojanske brigade, i za njima štapski kurir s uperenim mašinkama. Sudar je razoružan tako brzo da nije ni pokušao da upotrebi svoje oružje.

Najzad sam se upoznao sa generalom NDH Servacijem

U zoru 16. maja kada je glavna zarobljeni ka kolona ve odavno zagazila u zemlju i marširala prema Mariboru, kod raskrsnice Hrust predao se i ustaški general Servaci.

U ranu zoru doveden je u štab visok, plav ovek, pedesetih godina, u elegantno sašivenoj generalskoj uniformi. Bio je vrlo bled, upalih o iju, podbulih obraza, ali uspravnog vojni kog držanja. Najzad mi se ostvarila želja izre ena preko telefona da se lino upoznam sa Servacijem.

Odmah sam mu pomenuo telefonski razgovor koji sam vodio s njim sa železni ke stanice Leš e aprila 1943. godine. — Da se am se — re e živo. — Zna i, vi ste onaj komesar III li ke brigade? Da, uvek sam se divio pokretljivosti partizanskih brigada. Tada sam bio uputio sve raspoložive rezerve protiv vaše brigade prema Brušanima, pod Velebitom, a vi na sasvim drugom kraju zauzimate naše garnizone na pruzi... To je bilo odli no, odli no izvedeno.

Pažljivo sam ga posmatrao dok je govorio. Taj zarobljeni general, koji hvali svoje protivnike, u stvari je dvadesetogodišnji frankova ki emigrant u Italiji. Još od raspada Austro-Ugarske monarhije nastanio se na Rijeci. Bio je me u grupom bivših frankova kih emigranata i habsburških oficira koji su u Italiji prihvatali Paveli a i pomagali ga materijalno i svojim vezama. Servaci je u Rijeci jedno vrijeme držao glavne Paveli eve »kanale« za slanje letaka, terorista i paklenih mašina u Jugoslaviju.

Paveli se nemilosrdno obra unavao sa svim svojim protivnicima i ljudima koji mu nisu bili do kraja slepo odani i pot injeni. Smetali su mu naro ito uspesi svog kolege i ustaškog prvaka Per-eca koji je osnovao teroristi ki ustaški logor na Janka Pusti u Ma arskoj. U želji da pošto-poto bude vo a, Paveli se okružio grupom terorista i ambicioznih avanturista me u kojima se pored Mije Babi a, Eriha Lisaka, Eugena Kvaternika-Dide, Andrije Artukovi a, Mile Budaka, Ivana Heren i a, nalazio i Vjekoslav Servaci. Oni su ubijali u tim logorima svoje saradnike koji su iole ispoljavali bilo kakvo negodovanje.

Prva žrtva me usobnog razra unavanja bio je August Per ec. Per ec je zajedno sa Paveli em emigrirao 1929. godine. Paveli se bojao njegovog prestiža, pa je 1933. godine poslao Vjekoslava Servacija, sa grupom ustaša u Ma arsku, da ga likvidiraju. Per ec je, naravno, nestao. — Odneo fukaru Dunav — rekao je jednom pri likom za njega Servaci. Na elo Janka Puste došao je Servaci.

Servaci se nalazio neko vreme na dužnosti na elnika general štaba Paveli eve vojske. Poslednja dužnost mu je bila: zapovednik grada Zagreba, a nosio je i zvu nu titulu »veliki župan Zagreba ke gore i Prigorja«.

Prepostavlja sam da e, kao i Sudar, na kraju da moli za svoj život, ali sam se prevario. Po završenom razgovoru on sve anim glasom re e: — Izgubili smo sve. Ratna sre a je na vašoj strani. Izgubili smo rat, ali od boljeg protivnika. Vama kao boljem vojniku dajem na poklon svoj pištolj.

Sa dosta teatralnosti izvadi i pruži mi svoj lepo ukrašeni poklovan pištolj (kasnije sam ga predao vojnom muzeju). Dakle, stari frankova ki emigrant, ovek najve eg Paveli evog poverenja, šef zloglasne Janka Puste, jedan od organizatora ubistva kralja Aleksandra, istaknuti ustaški vojni rukovodilac, stoji tu pred mnom zarobljen i hvali punim ustima našu Armiju, ne traže i za sebe ništa.

Logi no bi bilo da dosledan svom politi kom ube enju i teroristi kim ciljevima kojima je posvetio sav svoj život izvrši samo ubistvo kad je video da je kraj svemu i da mora pasti u ruke naroda protiv ijih se osnovnih interesa godinama borio. Stavljuju i se u službu fašizma, borio se ne samo re ju i perom, nego paklenim mašinama i kamom, a u ratu ognjem i ma em. Komandovao je u ratu jedinicama koje su samo po njegovom nare enju sigurno pobile i unesre ile više desetina hiljada nevinih ljudi. Uništavani su samo zato što su ro eni kao Srbi ili Jevreji; uništavao je Hrvate zato što su patrioti ili demokrati po ube enju, ili komunisti — jednom re ju sve one koji nisu mislili politi ki kao on.

Mogao me je u ovom trenutku, s obzirom da je zadržao puni pištolj ubiti, kao direktnog protivnika iz prvih ratnih dana, sa i-jim je jedinicama vodio nepoštednu borbu u Lici, osvetiti se politomesaru »komunisti ke divizije«, koji, eto, sedi tu pred njim i mirno razgovara. Ne, on to nije ni pokušao. On rezignirano hvali svog protivnika, nudi mi »kao boljem vojniku« svoj puni pištolj. Tu pred njegovim oima slomljena je armija koju je i on stvarao i bio celo vreme rata u njenom vrhu. Tu je kraj, ne samo jedne politike i ciljeva bez obzira koliko mra ni i jezivi oni bili, nego slom li nosti i jednog života. To što je rekao, bila je obi na potreba da se nešto u poslednjem asu kaže; nisam osetio da je to bio izraz kajanja, još manje dodvoravanja.

Zarobljavanje Paveli eve zlo ina ke armije, zarobljavanje Sudara, Servacija i mnogih drugih njima sli nih zlo inaca, okorelih neprijatelja naših naroda i naše slobode logi na je posledica naših nat ove anskih ratnih napora, naših slavnih pobeda u NOR-u. Operacija za oslobo enje Gacke doline je jedna od bezbroj uspešnih i blistavih borbi naše oslobođila ke armije i sa svoje strane predstavlja dragocen doprinos našoj kona noj pobedi nad fašisti kim okupatorom i njegovim pomaga ima.

PUSTIO BIH JA NJEGA, ALI NE E ON MENE

Ilija Rašeta

U prole e 1943. godine privukla se jedna patrola 1. bataljona III li ke brigade sasvim blizu Gospi a. Trebalje pre i još samo oko 100 metara do jednog ustaše koji je šetao u blizini stada ovaca. To komandir patrole nije dopustio, jer je bila potpuna istina i patrola bi mogla do i u tešku situaciju. Odlu io je da pri ekaju u džbunju, dok se ustaša približi da bi ga živa uhvatili. To se e-

kanje oteglo, a ustaša nikako da pri e bliže. Kad je ve komandir mislio da se vrate, iznenada se zatrao borac Mile Mandari prema ustaši. Za trenutak je skoio na njega i oba su pala na zemlju. Bore i se, Mile je po eo vikati: — Gotov je, pomozite mi. Komandir ni dalje nije želeo izlagati patrolu velikoj opasnosti i Mili je doviknuo: — Pusti ga i beži nazad. Mile je jedva odgovarao: —• Pustio bih ja njega, ah ne e on mene.

Patrola je i protiv komandirove volje morala Mili pomo i.

LIKA BLIZU GOSPI A

Ilija Rašeta

Kad je 6. divizija o istila Gacku dolinu od ustaša i domobrana 1943. godine, našla se oko Gospi a i blokirala ga. Bataljoni koji su držali blokadu, malo koju no nisu napadali na periferijsku odbranu grada. Jednog dana pripremao se za akciju i bataljon »Velebit«. Komandant Maljkovi skupio komandire eta u Stipinu ku u kod Buda kog mosta i dao im zadatke za napad. Na kraju on je još dodao: — Nave e se moramo oprezno kretati, naro ito preko Like, jer je ona blizu Gospi a i ustaše bi nas mogle otkriti i spreiti akciju.

Kurir Mi o, koji se nalazio u predsoblju uo je samo poslednju komandantovu reenicu. Ne shvataju i da se radi o reci Liki, obrati se bataljonskom pisaru Stevi i re e: — Stevo, ja sam stalno mislio da Gospa pripada Lici, a komandant sad kaže da je Lika blizu Gospi a.

Stevu se odmah doseti i dobaci: — Vide eš ti nave e gde je Lika, kad budeš preko nje plivao.

ODRED »PLAVI JADRAN«

Dani Damjanovi

Ferdo Toplak

U IV neprijateljskoj ofanzivi jedinice 6. li ke divizije — posle pobjede nad italijanskim snagama na Zuleševici — po ele su osloba ati sva mesta u kojima je ranije locirao neprijatelj. Tako je oslobo ena itava Lika, sem garnizona u Gospi u, kojeg su ustaše pretvorili u utvr eni grad, odakle su povremeno upadali na oslobo enu teritoriju.

U pravcu Knina štab 6. divizije uputio je II brigadu da se bori protiv Dinarske etni ke divizije, i tako pomogne Štabu¹ Kninskog sektora. A svoj 3. samostalni partizanski odred po nare enju Glavnog štaba Narodnooslobodila ke vojske i partizanskih odreda Hrvatske stavio je pod neposrednu komandu štaba Kninskog sektora.

Posle IV ofanzive italijanske snage u Lici povukle su se u primorske garnizone: Obrovac, Zadar, Karlobag, Senj, a kako su u toj ofanzivi imale teške gubitke, naro ito na Zuleševici, nisu vršile nikakve napade iz ovih garnizona na naše snage, ve su se orijentise samo na odbranu ovih mesta.

Zbog ovakve situacije štab 6. divizije po nare enju Glavnog štaba Hrvatske u prvoj polovini juna 1943. godine formira jedan vod od boraca iz svog sastava, koji su se nalazili u raznim jedinicama 6. divizije, a bili su rodom iz Podgorja. Ovaj vod trebao je da posluži kao jezgro za formiranje ve e jedinice u reonu Novigradskog kanala.

Zadatak ovog voda je bio da na prostoru Obrovac—Karlobag o isti od ustaških posada ovaj deo obale, i obezbedi morsku vezu s otokom Visom, koji je u to vreme bio slobodan.

Na elu ovog voda nalazili su se drugovi Nikola Marinkovi² koji je bio komandir i drug Marin Trošelj kao vodni delegat.

¹ štab Kninskog sektora bio je formiran u to vreme i nalazio se u mestu Zrmanja.
² Poginuo kao komandant bataljona koncem 1943. g.

Politi kim radom na ovom prostoru rukovodio je drug Boris Anzulovi³.

Krajem jula meseca, usled priliva novih boraca s ovog terena vod je prerastao u etu.

Komandni kadar ove ete sa injavali su ovi drugovi⁴:

- komandir Nikola Marinkovi ,
- politkomesar šime Bori evi ,
- komandir 1. voda oko Prodanovi ,
- politdelegat 1. voda Ratko Karavida,
- komandir 2. voda Josip Kaštela,
- politdelegat Jakov Sinovi ,
- politdelegat Mate Žagar,
- komandir 3. voda »Peko«⁵

Po etkom avgusta 1943. godine komesar Glavnog štaba Hrvatske drug Vladimir Bakari svojom direktivom⁶ komesarima divizija i komesaru štaba Kninskog sektora, upozorava na previranja, koja su u to vreme nastala u Italiji, i na moguće promene što će verovatno uslediti. On naročito skreće pažnju na brzo politi koji i vojno reagovanje naših jedinica u slučaju kapitulacije Italije: razružavanje Italijana i oslobođenje Dalmacije.

Korisna je bila inicijativa štaba 6. ličke divizije da formira samostalnu etu »Plavi Jadran« koja se kasnije razvila u odred, koji je u rejonu Zadra odigrao svoju ulogu kako u vojnem, tako i političkom pogledu.

U vreme kapitulacije Italije — 10. septembra 1943. godine — u severnoj Dalmaciji dejstvovao je Severodalmatinski partizanski odred, a na tromeđi, u dolini reke Zrmanje, I kninska brigada⁷; obe ove jedinice bile su pod komandom štaba Kninskog sektora.

Na prostoriji Karlobag—Obrovac, Novigrad—Zadar—Nin, Ražanac—Posedarje, nije bilo drugih jedinica narodnooslobodilačke vojske osim ete »Plavi Jadran«, te se iz tog može zaključiti kolika je bila njena uloga u to vreme na ovoj prostoriji.

Uoči kapitulacije Italije 8./9. septembra, komanda ete je raspolagala podacima o brojnom stanju i moralu italijanske posade u selu Ražancu, te je donela odluku da tu posadu napadne, pa je prebacila jedan svoj vod, ojačan sa jednim mitraljeskim odjeljenjem na amcima preko Podgorskog kanala, koji je te noći napao ovu posadu, i ujutro je, 9. septembra, razružao.

Saznavši istog dana da je kapitulirala Italija, vod je pod rukovodstvom druga Ratka Karavida istog dana razružao italijanske posade u selima: Nin, Vrsi, Privlaka, i pored manjeg otpora i puščaranja oslobođio itav prostor do bivše stare granice oko Zadra.

³ Poginuo aprila 1944. godine u selu Jasenice kod Obrovca, kao sekretar Komiteta KPH — Zadar.

⁴ Prema pismenoj dopuni druga Karavida Ratka, sada oficir JNA.

⁵ Nije se uspelo saznati pravo ime druga »Peke«.

⁶ Original direktive u arhivi Vojno-istor. instituta, reg. br. 23-2, K-108.

⁷ I kninska brigada formirana je od Ličkog partizanskog odreda naredbom GSH od 13. VIII 1943. — original u arhivi Vojno-istor. instituta, reg. br. 1/3, k. 102.

Ovim razoružanjem italijanskih posada, eta »Plavi Jadran« je došla do velikog broja pešadijskog naoružanja i ostale vojne opreme.

Znaju i da se na otoku Molat nalazi zloglasni logor talaca, gde su bili zarobljeni i smešteni naši ljudi, žene i deca, vod je idu eg dana prebacio jedno odeljenje na ovaj otok, koje je razoružalo posadu logora i oslobođilo velik broj naših ljudi, koji su se vratili u svoja mesta.

Odmah posle kapitulacije Italije i razoružavanja posada u trokutu Obrovac—Zadar—Nin usledio je velik priliv novih boraca u etu »Plavi Jadran«, koja je otpoela formiranje dvaju bataljona.

U vreme kapitulacije Italije Štab 6. divizije, ocenjuju i situaciju odlu io je da poja a etu »Plavi Jadran« u kom cilju upu uje grupu od 25 boraca na elu s drugom Danom Potrebi em⁸ i kome sarom Stevom Obradovi em⁹.

U pravi as je stigla grupa s drugom Potrebi em, od koje su uzeti svi borci za komandni kadar ovih bataljona.

Tako je dužnost komandanta 1. bataljona vršio drug Potrebi , a dužnost komandanta 2. bataljona drug Nikola Marinkovi .

Bataljoni su rasporeni i to 1. bataljon u rejon: s. Briševi, s. Murvica, s. Kožin, sa zadatkom obezbe enja od Zadra, u kojem se još tada nalazio jak italijanski garnizon oko 20.000 vojnika.

2. bataljon je razmešten u s. Poljica.

Oko 15. septembra 1943. godine Štab 6. divizije doneo je odluku, da u rejonu, gde je dejstvovao bataljon »Plavi Jadran«, iskoristi povoljnu situaciju, i da prihvati veliki broj dobrovoljaca, koji su svaki dan pristizali u bataljon »Plavi Jadran« te da formira samostalni odred, koji bi uspešno dejstvovao i u najbližoj okolini samog Zadra.

Zbog toga je Štab divizije formirao iz sastava svojih jedinica Štab odreda¹⁰, daje mu uputstvo kako e formirati odred, i upu uje u navedeni prostor.

Zbog političko-propagandnog rada na novooslobo enoj teritoriji štabu je dodelio i gluma ku ekipu divizije, koja je ostala na tom terenu oko mesec dana.

Da bi novi štab odreda što pre stigao na teren, gde je bio bataljon »Plavi Jadran«, štab divizije prebacio je taj štab vozilima, zajedno sa gluma kom ekipom, od Udbine pa na velebitski prevoj Alan, odakle je ova grupa produžila peške prema moru.

Kada je stigao preko veze još istoga dana u s. Starigrad, novi Štab odreda je u mestu pronašao neko manje skladište hrane i municije bataljona »Plavi Jadran«. Vreme do pristicanja broda iz sela Ražanac, gde se bio smestio Štab bataljona, novi štab iskoristio je, da se upozna sa doga ajima i ljudima. U Starigradu, posred ostalih, upoznali smo mesnog popa¹¹ i u itelja¹², o kojima smo znali, da su od ranije bili aktivni simpatizeri narodnooslobodila ke

⁸ Pukovnik JNA.

⁹ Poginuo koncem 1943. godine u severnoj Dalmaciji.

¹⁰ Za komandanta odreda odrene uje Danica Damjanovi a, zamenika komandanta II brigade, a za polit komesara Ferdu Toplaka, komesara 2. bataljona I brigade. u Don Ante Adžija (brati poginulog lana CK Božidara Adžije) kojeg su u prole e 1944. godine ustaše i etnici streljali u selu Karinu.

borbe. Kod u itelja nalazila se i jevrejska porodica Hafner, koja je tu našla skloniste i zaštitu ispred ustaških progona. Njihova kćer Vera¹³ bila je borac u odredu »Plavi Jadran«, a kasnije je devojaka na terenu kao politički radnik.

Drugog dana prešli smo na motornoj trabakuli preko kanala u selo Ražanac.

U Ražancu susreli smo Štab, kojeg je opet uputio štab Kninskog sektora i odredio ga da preuzme komandu nad bataljonom »Plavi Jadran«. Na elu ovoga štaba nalazio se drug Mane Breka¹⁴.

Objasnili smo drugu Breki, zašto nas je poslao Štab naše divizije, a on nam je smeju i se pokazao pismenu direktivu¹⁵ štaba Kninskog sektora, u kojoj je stajalo da se bataljon »Plavi Jadran« stavljaju pod komandu Štaba Kninskog sektora. Na ovo smo se svi od srca nasmejali. Budući da smo bili stari znaci još iz prvih dana 1941. godine, borci i rukovodioci u 6. diviziji, nije nam bilo teško odlučiti da zajedno rukovodimo i radimo na formiranju novog odreda, bez obzira pod iju e on komandu potpasti, sve dok ovaj nesporazum ne reše naše komande.

Sastanak je proslavljen uz ašu dobrog dalmatinskog vina.

Ve drugog dana oba štaba održala su sastanak, na kojem su nas drugovi, upu eni od štaba Kninskog sektora, upoznali sa situacijom i mogu nostima za formiranje odreda.

Mogu nosti popune ljudstvom bile su izvanredne. Ljudi je na ovom terenu bilo dovoljno. Oni koji su bili mobilisani 1941. godine u Jadransku diviziju bivše jugoslovenske vojske, prilikom kapitulacije Jugoslavije, razbežali su se kuama sa svom opremom, a neki i sa oružjem. U zarobljeništvo niko nije odveden. Kraj je bio pripojen Italiji, pa nije bilo organizovane ustaške vlasti i vojske.

Ali nam je prilikom formiranja odreda nedostajao iskusni i u borbi provereni niži rukovode i kadar: komandiri vodova, politički delegati vodova, komandiri i komesarji eta.

Na ovom sastanku odlučili smo da izvestimo svoje prepostavljene komande o situaciji i navedenom problemu, kao i da se reši nesporazum o tome da li e odred biti pot potinjen štabu 6. divizije ili štabu Kninskog sektora, i o Štabu odreda.

Uopšte vojno-politička situacija ne samo u rejonu Zadra, već u itavoj Dalmaciji, bila je vrlo povoljna. A i oseala se potreba da se naše jedinice u Dalmaciji što više aktiviraju. To nam najbolje ilustruje pismo¹⁶ GŠH od 17. septembra koje donosimo u izvodu:

¹² U itelj Mari i — iji se sin Boško ve tada nalazio kao borac u bataljonu »Plavi Jadran«.

U proljeće 1943. god. Starigrad je oslobođen 2. bataljon »Ognjen Pričak« II brigade. Tada je razoružana ustaška žandarmerijska stanica. Zaplenjeni magacin hranе podeljen je gladnom narodu. Taj postupak partizana bio je presudan da ova dva oveka bez rezerve zavole narodnooslobodila ki pokret. Novi komandant odreda bio je u to vreme komandant bataljona, pa mu je bio poznat stav ove dvojice.

¹³ Vera Vrci, rođena Hafner, sada glavni urednik zagrebačkog »Vernjeg lista«.

¹⁴ Mane Breka — upu eni je u letu 1943. godine za popunu štaba Kninskog «Ktora. U 6. diviziji bio je komandant bataljona i operativni oficir brigade, danas general JNA. 1= Direktiva štaba Kninskog sektora br. 7 od 14. IX. 1943. god. nare uje Severodalmatinskom partizanskom odredu da likvidira sva uporišta i ispitna mogunost likvidacije italijanskih garnizona u Zemuniku, Škabrnji i Zadru. U ovoj direktivi za bataljon »Plavi Jadran« stoji da se stavlja pod komandu Severodalmatinskog odreda. (Original u vojno-istorijskom institutu. Reg. br. 50-1, k-104. A.)

"Original u Vojno-istorijskom institutu. Reg. br. 30-2, K-104 A.

»Split je još u našim rukama. Tamo je ve stigla 1. proleter-ska divizija. O ekuju se još neke krajiške brigade. I Dalmatinci imaju jedan avion upotrebljiv. U severnoj Dalmaciji Štab Kninskog sektora javlja da je stanje dobro. Iz dostavljenog izveštaja kojeg su nam poslali danas po kuriru, zaista se vidi da je situacija u severnoj Dalmaciji vrlo povoljna. U Zadru se nalazi 10.000 talijanskih vojnika iji su komandanti izgleda fašisti ki nastrojeni i stoje u vezi sa Nemcima. U Zadru je svega 1.000 nema kih vojnika. Postoji mogunost da Nemci odu iz Zadra a da ostave ovim Talijanima odbranu Zadra i okolne obale. Mi smo danas izdali detaljno uputstvo Štabu Sektora«.¹¹

Kao što se vidi iz ovoga pisma, Glavni štab Hrvatske znao je situaciju u to vreme, pa je svojim uticajem nastojao da je iskoristi da bi se što brže razoružali italijanski garnizoni u Dalmaciji.

Dok su oba Štaba odreda obilazila bataljon »Plavi Jadran« i planirala na informiranja odreda, stigla je i nova direktiva¹⁸ Štaba Kninskog sektora, koja je bila upu ena i svima ostalima jedinicama u severnoj Dalmaciji pod njegovom komandom. Po zadatacima, koji su se odnosili na odred »Plavi Jadran«, vidi se, da je štab imao neke podatke o namerama Nemaca, koji su ve bili stigli u Zadar. Može se pretpostaviti da su ti podaci govorili o napadu na naše jedinice u severnom delu Dalmacije, do kojeg ipak nije došlo. Zadatak i upozorenje nama, koji smo locirani severoisto no od Zadra, glasi u izvodu:

»Snage "Plavog Jadrana" osta e na terenu na kome se nalaze sa zadatkom da dejstvuju u pravcu linije Zadar—Karin i da budu što aktivnije. U slu aju da ih neprijatelj prisili na povla enje, povu i e se prema Raiancu i nastojati da se sa motornim amcima prebacuje za Velebit ili za otok Pag. U tu svrhu stavljaju se pod njihovu komandu motorni amac.«¹⁹

Poduzeli smo ja e mere izvi anja u pravcu Zadra, a u pravnosti držali smo nekoliko motornih trabakula u maloj luci sela Ražanca, da bismo bili spremni da jedinice u slu aju napada ja ih neprijateljskih snaga prebacimo pod Velebit. Me utim, komandant bataljona Potrebi javlja je da se ne prime uju nikakvi pokreti Nemaca i Italijana iz Zadra.

Štab bataljona nalazio se u selu Poljica, a njegovi izvi a ki delovi dostizali su u blizinu same stare grani ne linije. Sa Štabom bataljona je štab odreda imao stalnu telefonsku vezu.

U ovom o ekivanju neprijateljskog napada, do kojeg nije došlo, propuštena su dragocena 2—3 dana za u vrš enje i pove anje odreda.

Iako nije bilo nikakvih ma i najmanjih nesporazuma izme u dveju komandi odreda, ipak se prime ivalo da ni jedna komanda ne e da uzme stvar vrš e u svoje ruke, kao da nismo želeli da se

¹⁸ Odnosi se na Stab Kninskog sektora.

¹⁹ Original direktive u Vojno-istor. inst. Reg. br. 50-1, k-104 A.

» Original naredbe u Vojno-istor. inst. Reg. br. 29-2, 104-A.

jedni drugima zamerimo. Ovakvu situaciju prekinulo je nare enje Štaba Kninskog sektora — da se drug Breka vrati, a da ostane Štab odreda što ga je uputio štab 6. divizije.

Kasnije nas je obavestio štab naše divizije, da je GŠH — rešio nesporazum oko odreda naredbom²⁰ op. broj 206 od 17. septembra 1943. godine, koja glasi:

»Bataljon "Plavi Jadran", koji je sada narastao u odred, pot-pada pod neposrednu komandu 6. divizije. Ova jedinica zajedno sa bataljonom "Matija Gubec" obrazovat će jednu isto hrvatsku brigadu²¹ i to će biti brigada 6. divizije. O ovome obavestite Štab 6. divizije.«

štab Kninskog sektora dostavio je štabu odreda «Plavi Jadran» izvod iz nare enja Glavnog štaba Hrvatske, koje je glasilo:

»VIII. Situaciju u Zadru morate budno da pratite. Treba od-mah uspostaviti vezu sa talijanskim posadom u Zadru. Nastojte da talijanske jedinice u ovom garnizonu pridobijete za borbu protiv Nemaca, odnosno za predaju. U svakom sluaju vaša pažnja i budnost prema Zadru treba da bude na prvom mestu.

Politi ka i strateška važnost Zadra je vrlo velika. To imajte u vidu. Zadar sa Splitom predstavljaju dva glavna uporišta i centra itave Dalmacije.

IX. S obzirom da imate nešto motornih amaca, kao i da možete do i do izvesnog broja drugih plovnih objekata, dobro bi bilo da obrazujete jedan mornari ki odred, koji će krstariti severno-dalmatinskom obalom, održavati vezu sa otocima i novomobilisane sa otoka prebacivati na kopno. Ovaj mornari ki odred bit će pod vašom komandom.«

Ovo nare enje poslužilo je štabu odreda kao osnov njegovih ofanzivnih akcija i politi kog rada na ovoj teritoriji. A da bi se izvršavali ovi zadaci trebalo je užurbano formirati jedinice odreda, pa je Štab odreda doneo odluku da održi politi ku konferenciju sa svim vi enijim ljudima, koji su imali neki politi ki uticaj na mase u svojim mestima, a budu i da je na toj teritoriji ranije bilo sedište nekoliko opština, to je i broj tih ljudi bio dosta veliki.

Dogovorili smo se da tu konferenciju održimo u selu Gr kom Islamu u kuli Jankovi Stojana.

Na konferenciju pozvani su svi vi eniji ljudi — Srbi i Hrvati — koji su se svojim dotadašnjim delovanjem isticali kao patrioti, aktivisti i simpatizeri NOP-a.

Znali smo politi ku situaciju i da će borba biti još duga, pa da treba sve pripremiti za organizovaniji politi ki rad. Posebno smo tražili da nam se pomogne u formiranju odreda.

Svi pozvani jednoglasno su prihvatali naš poziv obe avaju i punu saradnju. Smatrali smo, da je konferencija uspela i da će dati dobre rezultate.

²⁰ Original naredbe u Vojno-istor. inst. Reg. br. 29-2. 104-A.

²¹ Do formiranja te brigade niye došlo.

U sedištu našega štaba u selu Ražanac funkcionalisala je komanda mesta, koja je izvršavala u to vreme mnoge zadatke. Komandant mesta bio je mesni u itelj Mladen Koritnik, vrlo vredan i sposoban ovek.

Narednog dana uputili smo preko komande mesta Ražanac i komande mesta u Ninu, gde je bio komandant Ivan Tomić, narene je da se u Štab odreda jave svi vojni referenti bivših opština sa spiskovima vojnih obveznika.

Kada su referenti stigli, doneli smo odluku da na itavoj ovoj teritoriji mobilišemo deset godišta od obveznika, koji su služili vojsku bivše Jugoslavije.

Bivši vojni referenti opštinske vlasti (bivše Jugoslavije) izvršili su pedantno svoj zadatak.

Istoga dana ispunili smo pozive za 1.500 obveznika, koji su bili pozvani da se jave u roku od tri dana. U pozivu je stajalo da obveznici ponesu sa sobom svu vojnu opremu kojom raspolažu. Komandant i komesar potpisali su sve pozive i bivši vojni referenti su se razišli, da ih što pre uru e obveznicima.

O svemu što smo preduzimali izveštavali smo Štab 6. divizije, a te izveštaje slali smo po kuriru preko Velebita. U izveštaju smo izneli tako er i preduzetu mobilizaciju, mole i da nam hitno upute što više nižeg rukovodećeg kadra, kao i komandante i komesar bataljona. Nikad nismo saznali zašto nam taj kadar nije upućen. Jedino su stigli iz 6. divizije drugovi Iso Pavlića²² i Slavko Glumaca²³. Oni su tih dana primili dužnost komandanta i komesara jednog od novoformiranih bataljona odreda.

Svakako da bi dolazak iskusnih i u borbi proverenih drugova u ove nove jedinice značio veoma mnogo. Ali i ovo malo što smo dobili bila je velika pomoć Štabu odreda. Obezbeđen je komandni kadar za jedan bataljon, i ovi drugovi su se odmah s velikim elanom prihvatali posla da bi što bolje osposobili svoj bataljon za borbenu dejstva.

Vodnika-kurira²⁴, koji nam je doneo poštu iz štaba 6. divizije zadržali smo i kasnije postavili za komesara bataljona.

Preko štaba 1. bataljona odreda »Plavi Jadran« koji je ranije nosio kao bataljon ovaj naziv, Štab odreda je održavao vezu sa jednom grupom italijanskih oficira iz sela Bokanjac, koji su izražavali želju da se bore protiv Nemaca. Ove oficire smo upozorili da bi bilo poželjno da pre u samo sa svojim kompletним jedinicama.

Ubrzo posle toga na našu je stranu sa itavom ratnom opremonom prešao jedan alpinski bataljon sa svojim komandnim kadrom, a na elu sa kapetanom Lissiolijem²⁵, koji je u to vreme bio komandant tog bataljona.

²² Iso Pavlić poginuo u završnim borbama za oslobođenje Hrvatskog primorja aprila 1943. godine u rejonu Senja, kao komandant bataljona VI brigade 19. dalmatinske divizije.

²³ Slavko Glumac — rezervni potpukovnik i viši službenik SUP-a, Beograd.

²⁴ Kurir (prezime verovatno Glušica) kao komesar novoformiranog bataljona »Jančovi Stojan« poginuo je oktobra od metka što ga je nehotice ispalio jedan novi borac.

²⁵ Kapetan Lissoli je posle 20 dana poginuo u borbi protiv Nemaca u prvoj polovini oktobra 1943. u selu Kožin u blizini Zadra.

O izlasku ovog bataljona²⁶ izvestio je telefonom štab odreda komandant 1. bataljona Potrebi . Njemu je nare eno da italijanski bataljon rasporedi u selo Poljice, a da on sam sa komandan-tom toga bataljona do e u Štab odreda u selo Ražanac. Iz Ražanca poslali smo po njih jedan kamion.

Kad su svi stigli u štab odreda, posle upoznavanja i kra eg razgovora saznali smo i osnovne motive, koji su rukovodili ovog Italijana, da sa celokupnom svojom jedinicom pre e na našu stranu. Kapetan Lissioli nam je govorio, da je antifašista, da je rezervni oficir, a po zanimanju profesor iz Milana, kao i da su mu Mussolinijevi fašisti ubili oca. Odavao je utisak da govoriti istinu, što smo kasnije proveravaju i konstatovali. Bio je to miran, skroman i pošten ovek. Dogovorili smo se da ga ostavimo i dalje na elu njegova alpinskog bataljona, a njemu to i saopštili, kao i da ga stavljamo pod komandu Štaba odreda, i da je dužan da izvršava naša nare enja. Lissioli se sa ovim složio.

Drugoga dana pred Štab odreda po eli su stizati novi borci koje smo pozvali preko bivših opštinskih referenata u Narodno-oslobodila ku vojsku, itave kolone kršnih ljudi, sa dosta vojni ke opreme na sebi, išle su u pravcu Štaba odreda. Kako samo selo Ražanac nije pošumljeno, plašili smo se da e ih otkriti neprijateljski (nema ki) izvi a ki avioni. Upu ivali smo ove kolone i grupe u borik, koji se nalazio izvan sela.

Bio je to sve an doga aj u selu Ražancu.

Postrojeni, novomobilisani borci slušali su govore lanova Štaba odreda o njihovoj obavezi, da kao sinovi zemlje brane svoju domovinu, o ciljevima narodnooslobodila ke borbe, o izdajnicima i njihovoj službi okupatoru.

Nove borce podelili smo u dva bataljona, za komandire vodova postavili smo one koji su bili rezervni podoficiri u bivšoj jugoslovenskoj vojsci. Komandni kadar eta odredili smo iz bataljona u koji je prerasla eta »Plavi Jadran«, s 1. bataljonom komandovao je drug Potrebi , a s drugim bataljonom Nikola Marinkovi . Ovi bataljoni bili su osnov i za formiranje ostalih bataljona. Odvajanje ljudstva po vodovima u boriku otkrio je jedan izvi a ki nema ki avion. Po eo se obrušavati i mitraljirati. Nastalo je malo kolebanje, ali to nije omelo formiranje. Avion se udaljio. Verovatno je neprijatelj saznao da mobilišemo pa je pokušao da to spre i.

Tih dana izvestio je drug Potrebi Štab odreda, da je jedna grupa italijanskih viših oficira stigla k njemu u tri luksuzna automobile, i da žele da razgovaraju o prelasku na našu teritoriju i o vo enju zajedni ke borbe protiv Nemaca.

Štab odreda dao mu je uputstva, da ih zadrži u svom Štabu, sve dok mu se ne javi da ih dovede u štab odreda. Ovako velikoj grupi italijanskih oficira nismo se nadali. Želeli smo da za vreme ovog zadržavanja uredimo malo naš štab, koji je bio prili no zapanušten i nije imao neki naro iti vojni ki izgled. U štab odreda po-

» U »Zborniku dokumenata NOR«, tom V, knjiga 19. u dokumentu br. 111 stoji: »Oko 800 Talijana iz Zadra prešlo je sa oružjem na stranu NOV posle pregovora koje je s njima vodio štab NOP odreda 'Plavi Jadran' . . .«

zvali smo druga Marka Vlajisavljevi a²⁷ koji je na dan kapitulacije Italije uspeo pobe i iz zatvora u Zadru, i stupiti u naše redove. Pošto je godinu-dve dana do pred izbijanje II svetskog rata bio podoficir bivše jugoslavenske vojske, on je izvodio obuku sa grupom desetara pri Štabu odreda, a dobro je govorio italijanski.

Naredili smo mu da prostorije Štaba odreda uredi, i da im da-de za najkraće vreme neki vojni ki izgled, kao i da sa svojim kursistima preuzme stražu pred Štabom odreda, a on da se opaše i preuzme ulogu dežurnog oficira.

Drug Marko je za vrlo kratko vreme izvršio sa kursistima ovaj zadatak. Prostorije štaba odreda bile su o iš ene i izribane. Stolovi prekriveni, a na zid pribijene vojni ke sekciye (karte). Pred zgradom je na straži stajao otresiti i lepo obu en partizan sa nožem na pušci.

Kad je sve bilo gotovo, javili smo komandantu Potrebi u da može dovesti italijanske oficire.

Na elu ove grupe viših italijanskih oficira nalazio se kapetan bojnog broda (pukovnik) Radovani.

Umesto na italijanskom, Radovani je na dobrom srpsko-hrvatskom jeziku po eo iznositi razloge zbog kojih su došli.

Kad je video, da nas je to iznenadilo, objasnio nam je, da je Srbin, da je rodom iz Bribirske Mostine²⁸, gde mu je ku a i imanje, te da mu je pravo prezime Radovi što sve možemo da proverimo. Da se on ose a Jugoslovenom i da nam želi pomo i u svim kombinacijama oko prelaska italijanskih jedinica u njihovom borbenom angažovanju protiv nema kih jedinica.

Iako nam je bila udna i sumnjava njegova pomo , zatražili smo da iznese, što još ima da kaže u vezi njihova dolaska.

Suština njegova izlaganja je bila u tome, da je ve a grupa viših i nižih oficira italijanske vojske voljna da iza e iz Zadra, i da se bori protiv Nemaca i fašista. Da je u Italiji oboren fašisti ki režim i Mussolini, a na vlast je došao general Badoglio i kralj.

Da su oni spremni da iz Zadra izvedu ve i broj svojih jedinica, da formiraju svoju komandu za borbu protiv Nemaca, kao i da na elu njihove akcije stoji sam general — komandant Zadra.

Odgovorili smo im, da je zajedni ka borba protiv Nemaca poželjna, da smo za formiranje njihove komande, ali da ona mora biti pod komandom NOV u svakom pogledu.

Nisu imali kuda, pa su se s ovim složili, zatim su molili da njihova jedinica ostane u blizini Zadra i da u estvuje u oslobo anju Zadra od fašista i Nemaca. Na ovo smo im odgovorili, da e o tome doneti odluku njihova budu a komanda, i da je to njena stvar. Ali da e privremeno, verovatno, ostati u blizini Zadra i pod komandom Štaba odreda, dok to pitanje ne reši naša viša komanda.

²⁷ Marko Vlajisavljevi , rodom iz Splita, bio je u to vreme star 30 godina (1942. god. uhapšen u Splitu i sproveden u zadarski zatvor, gde je ostao do kapitulacije Italije). Po zanimanju bio je službenik. Ranije je bio aktivni potporu nik, ali je zbog krivice izba en iz bivše jugoslavenske vojske. Krajem aprila 1944. ustaše su ga zarobile u selu Vinjerku i streljale u Zemuniku.

²⁸ Selo Bribirske Mostine u sev. Dalmaciji nalazi se na komunikaciji Knin—Zadar,, blizu Benkovca. Radovani je uzeo prezime od svog srpskog porekla Radovi . Pre rata, dolazio je iz Zadra na svoje imanje, koriste i dvovlasni ki položaj kao italijanski državljanin.

Jedan oficir na italijanskom jeziku nešto je upitao Radovnija, a ovaj nam je objasnio:

»Gospodin major pita, ako zajedni kim snagama oslobođimo Zadar, iji e se barjak na njemu vijati?«.

Pogledali smo se izme u sebe zna ajno i nasmejali se. Zna i, to je bio glavni razlog njihova dolaska. Spasiti Zadar i zadržati ga za Italiju.

Odgovorili smo mu, koliko se secamo u tom smislu: »Može se viti samo jugoslovenska zastava sa petokrakom zvezdom.«

Radovani nam je smeju i se odgovorio: »Znate šta, ja sam vaš prijatelj i ne bih to preneo gospodi Italijanima, vi znate šta vam treba raditi kad u ete u Zadar, ali zašto ne biste iskoristili snage dve do tri hiljade italijanskih vojnika, koji e verovatno iza i.«

On je objasnio svojim italijanskim kolegama, (kako nam je to rekao kasnije Marko), da tu stvar, iji e biti Zadar ako se u nje ga u e, nema smisla sad spominjati.

Posle ovog sastanka otišli su u Zadar, da obaveste one koji su ih poslali.

Za komandanta 2. bataljona, kojem smo dali naziv »Jankovi Stojan«, postavili smo Marka Vlajisavljevi a, a za polit, komesara druga Glušicu.

Za komandanta 3. bataljona, kojem smo dali naziv »Smiljani Ilija« postavili smo Isu Pavlicu, a za politi kog komesara Slavka Glumca.

Odred je sada imao tri bataljona, i etvrti bataljon italijanski.

Odred je po broju ljudi bio velika jedinica, dosta dobro naoružana, ali bez ikakva borbenog iskustva. Jedino je nešto malo iskustva imao 1. bataljon kojim je komandovao Potrebi , a koji je doveo svoju etu iz sastava 6. li ke divizije. Ali i iz ovog bataljona mnogi su borci primili dužnost komandira vodova i eta u ostalim bataljonima, tako da se ni ovaj bataljon nije mogao pohvaliti veim borbenim iskustvom.

Prema svemu, inilo se, najve e iskustvo imao je italijanski bataljon, koji je to iskustvo stekao u borbama protiv naših jedinica u Lici. Ovaj bataljon pripadao je italijanskoj diviziji »Sassari« iji su se delovi zatekli u Zadru.

Po želji njihova komandanta bataljona dali smo mu naziv »Goffredo Mameli«, ime italijanskog pesnika. On nam je objašnjavao da je Mameli pesnik stare italijanske himne.

Odred je formiran. Zadatak Štaba naše divizije je izvršen. Ali to nije bilo sve. Trebalo je od njega stvoriti vrstu, borbenu i jaku vojnu jedinicu, a to se moglo samo upornim politi kim radom, kao i pravilnim vojni kim rukovo enjem.

Za obaveštajnog oficira odreda postavljen je šime Bari evi , a za komesara 1. bataljona drug Jojko Maštrovi Crni — brat politi kog radnika s toga terena Nine Maštrovi a. Za šefa kancelarije imenovan je Milan Mari i .

Za ovo vreme gluma ka ekipa 6. divizije dala je priredbe u Novigradu, Vinjercu, Ninu, Ražancu, na ostrvu Viru i drugim mestima. Ova ekipa pomogla nam je u popularisanju narodnooslobodj

dila ke borbe u ovom kraju. Narod ovoga kraja vrlo rado je posećivao sve njihove priredbe na kojima su davali ske eve, a pevači hor pevao borbene pesme.

Pred komandu odreda jednoga dana stigla je velika vojna radio-stanica iz Zadra, što su je poslali italijanski oficiri, koji su s nama pregovarali o njihovu prelazu na stranu NOV. Ova stanica nalazila se na kamionu s prikolicom, a imala je vrlo veliki domet i sa agregatom jača snage za napajanje električnom strujom. Stigao je i italijanski podoficir radio-tehnikar, koji je znao s tom stanicom da rukuje. On nam je rekao da je to bila armijska radio-stanica.

Kamion je bio tako podešen da je služio kao neka velika kabina. Kad smo upitali Italijana, može li ova stanica da prenosi pesme, podoficir je odgovorio potvrđeno. Naredili smo mu da staniou stavi u pogon, a onda je naša gluma ka grupa otpevala nekoliko borbenih pesama u eter. Pretpostavili smo da bi ih neko mogao slušati. Mnogo kasnije saznali smo da su ih radio-aparatima u nekim mestima Dalmacije uli.

Kod nas je u gostima tih dana boravio drug Skrigin²⁹, koji je došao iz Glavnog štaba Hrvatske, a bio je tada reporter. Njemu smo predali ovu radio-stanicu i on ju je odvezao preko Alana i Like za Glavni štab Hrvatske, koji se tada nalazio u Otočcu.

S grupom oficira u Zadru održavali smo i dalje vezu preko njihove posade u selu Bokanjcu. Tu vezu održavao je naš 1. bataljon, koji je kontrolisao prostor do same granične linije (bivša granica između Italije i bivše Jugoslavije).

Prema izveštaju italijanskih oficira iz Zadra, što ga je primio Štab odreda »Plavi Jadran« 25. IX, trebali su krenuti italijanski zarobljenici³⁰ (oko 1.000 bivših vojnika artiljeraca) u Nemačku, pod pratinjom od 200 Nemaca. Zarobljenici su trebali krenuti 26. IX pravcem Zadar—Obrovac—Bihać.

Dana 26. IX 1. i 2. bataljon odreda »Plavi Jadran« skoncentrisani su u sela Visočane, Polešnik i Kašić, 1. bataljon postavljen je sa severne strane ceste na liniji sela Smiljan — K. 201, a 2. bataljon ostao je u selu Briševu, kao rezerva. Cestu Zadar—Obrovac osiguravalo je 500—700 nemačkih vojnika, koji su bili rasporeni po vodovima duž ceste.

U 9. asova istog dana naišla je neprijateljska kolona od 60 kamiona, 1 tenka od 12 tona i 4 blindirana automobila. Prethodnica od 5 kamiona i 1 motocikla kretala se ispred kolone na 400 do 500 metara. Kolona je dolazila od Obrovnca. Kad je stigla ispred naše zasede, otvorili smo brzu paljbu iz svega oružja, a zatim je izvršen juriš sa ručnim bombama.

Energičnim napadom ovog bataljona kolona je zaustavljena, međutim nemački tenkovi i blindirani automobili otvorili su žestoku vatru, te prisilili naše snage na povlačenje.

Istovremeno krenuli su i italijanski zarobljenici sa pratinjom iz Zadra, stigli do Zemunika, ali kad su uli za naš napad kod sela Smiljan, itava kolona se vratila u Zadar.

²⁹ Filmski scenarista i režiser Zorž Skrigin, danas radi i živi u Beogradu.
³⁰ Misli se na italijanske vojnike koje su Nemci razoružali.

U ovoj akciji uništeno je 10 neprijateljskih kamiona ru nim bombama. Poginulo je 7 neprijateljskih vojnika, dok ih je više ranjeno. Zaplenjena je jedna puška, nešto municije i nešto sitnog materijala. Ve i plen nije se mogao izvu i zbog intervencije tenkova.

Na našoj strani nije bilo gubitaka.

O ovoj akciji može se reći, da je uspela, budući da je bila prva akcija ovakve vrste novoformiranih jedinica iji su se i komandni kadar i borci pokazali borbeni i energični, a i dobro su se snalazili za vreme borbe i u samom povlačenju.

Moglo se uništiti više neprijateljskih kamiona, ali borci nisu imali nikakvo iskustvo u paljenju kamiona.

U ovoj akciji u estvovalo je i 6 italijanskih vojnika, koji su bili nišandžije na teškim mitraljezima. Pokazali su se kao vrlo dobri i borbeni. I tako su se po ele kaliti naše nove jedinice.

U ovoj prvoj akciji nismo se ni nadali nekom većem uspehu. Iako je uspeh mali, koristio je da novi borci budu svesni svoje snage. Već za nekoliko dana i 1. bataljon vodio je oštru borbu protiv Nemaca.

Dana 4. X 1943. godine 1. bataljon odreda »Plavi Jadran« nalazio se na položaju ispred sela Murvice. Italijanski bataljon nalazio se na prostoru sela Poljica—Diklo gde je zatvarao pravac od Zadra prema Ninu.

2. bataljon nalazio se je na prostoru Starigrad—Jasenice kontrolišući cestu prema Obrovcu.

Istog dana oko 9 asova Nemci su u jačini od jednog bataljona, a uz pomoći 3 tenka i 4 oklopna automobila krenuli iz pravca Zemunika preko Smokovića i za Murvicu, gde je držao položaj naš 1. bataljon. Ovaj bataljon primio je borbu i zadržao neprijatelja. Posle šest asovne borbe neprijatelj je nateran u panikan beg, a naše su ga jedinice energično gonile do same žice u Zemuniku.

Talijanski bataljon samoinicijativno je s kamionima pojurio u pomoći 1. bataljonu, ali je neprijatelj već bio odbijen.

Istog dana neprijatelj u jačini od jedne ete stigao je iz pravca Obrovca u selo Jasenice. Naš 2. bataljon pripremio je klopku ovoj eti, ali usled izdaje izvesnih elemenata iz sela neprijatelj je pravovremeno obavešten te je pobegao u pravcu Obrovca.

Na sektoru Murvice neprijatelj je ostavio na bojnom polju 30 mrtvih i već broj ranjenih, koji su uspeli da se povuku. Na našoj strani bio je lakše ranjen samo jedan borac. U ovoj borbi borci 1. bataljona pokazali su se hrabri i odvažni, te se moglo očekivati, da će ovaj bataljon postati nakon nekoliko ovakvih akcija vrlo dobra jedinica. Evo šta o toj borbi kaže neprijateljski dokument³¹:

»Zapovednik Zadra i Šibenika 14. IX odnosi se samo na unutrašnjost ovih gradova, pošto se predgrađa i otoci nalaze u partizanskim rukama. Napadaju banditskih skupina na Zadar su odbijeni. U luci Zadra zaplenjeno je 13 luka a između kojih i jedan brzi amac.

³¹ »Zbornik«, tom V, knj. 19. dokumenat br. 227.

(Izveštaj zapovedništva Glavnog stožera domobranstva od 17.
IX 1943. godine, Dnevno izvešće br. 260.

Po nalogu Ministar i zapovednik oruž. snaga
pro elnik podhvatznog dela Gen. Dragojlov.«

Ustaška država je tih dana tražila da i ona ima svoje jedinice u Zadru. O tome, kao i o stanju u samome Zadru, govori neprijateljski dokumenat³²:

»Izveštaj Zapovj. drugog sektora od 15. rujna 1943. godine generalu Navratilu, ministru oružanih snaga.

Danas mi je saopšteno sasvim pouzdano, da su talijanski fašisti po izrazitoj dozvoli nema kog Orts, komandanta ponovo uzeli Zadar, dobivši oružje od nema ke vlasti. Orts, komandant je izjavio da Hrvati nemaju što tražiti u Zadru, koji je talijanski, te da i naš konzul može otići, da mu ne smeta.

Sve ovo izazvalo je zabunu i nepoverenje kod hrvatskog elementa.

Zašto nijedna hrvatska ustaška ili domobrantska jedinica nije stigla u Zadar, ni u Senj i nigde na moru gde bi one ve svojom pojavom značile izvanredno mnogo. Samo nekoliko stotina vojnika i stvari bi krenule izvanredno povoljno. Od naše civilne ekspedicije traži se kategoriki, da se probije kroz partizane, koji napadaju. Mi smo to pokušati u initi uprkos tome što nijedna naša jedinica nije niti avizirana. Narod se pita gde je naša vojska.

Dragi generale, poznavaju i dobro vašu energiju i patriotizam, molim vas u inite sve što je potrebno u ovim povećnim trenucima.

Vaš odani prijatelj, državni ministar Bulat.«

Tih dana iz sela Starigrad javljeno nam je da su stigli vršilac dužnosti komesara 6. divizije Živorad Dimitrijević Gija i na elnik štaba Miloš Uzelac, koji su pošli u štab odreda. Odmah smo kreнули po njih motornim amcem, na pramcu kojega se vijorila naša zastava sa petokrakom zvezdom.

U Štabu odreda upoznali smo ih sa stanjem u rejonu Zadra, o našim uspesima i problemima. Naročito smo im naglasili povoljnu situaciju, koja bi se mogla iskoristiti za oslobojenje Zadra.

Na ovom sastanku nam je vršilac dužnosti komesara divizije saopštio, da je on na osnovu naših izveštaja došao li no da nastavi pregovore sa onim italijanskim oficirima iz Zadra, koji su voljni da se bore protiv Nemaca.

Mi smo u Štabu odreda bili zadovoljni, jer smo se oslobodili brije i odgovornosti.

Italijanski bataljon je pre dolaska drugova iz štaba divizije postavljen u selo Kožin, s tim da ne dozvoli Nemcima i Italijanima prelaz preko granične linije. Ovo je bio i najpogodniji način da se ova jedinica okuša u borbi protiv Nemaca.

Na elnik štaba divizije, Miloš Uzelac, zahtevao je da obiće i vidi ovu jedinicu, te je sa njima otišao komandant odreda.

³² Original u arhivi Vojno-istorijskog instituta. Reg. br. 16/1.

U štabu italijanskog bataljona, koji se nalazio u neposrednoj blizini morske obale, održan je kratak sastanak, na kojem je komandant upoznao operativnog oficira o stanju u bataljonu.

Kroz prozor koji je gledao na more ugledali smo nekoliko specijalnih amaca-peniša, na kojima su Nemci prevozili svoje vojnike u Zadar. Penise su plovile pored same obale. Za koji minut trebali su sti i u visinu ku e gde smo držali sastanak.

Drug Uzelac zahtevao je od komandanta bataljona da ih sa obale tu e mitraljeskom vatrom. Kapetan Lissioli je naredio da se desetak teških mitraljeza postavi iza nekog zida na samoj obali. I kada su navedene peniše naišle, osuta je jaka mitraljeska vatra.

Gledali smo dvogledom i primetili da su Nemci imali velike gubitke, da ih se jedan broj utopio u moru, bilo kao ranjeni, ili su se pak hteli spasiti u moru.

Drugog dana u Štab odreda ponovo su stigli ve poznati italijanski oficiri iz Zadra na elu sa Radovanim. Me u njima prispolje i jedno novo lice: vazduhoplovni kapetan I klase Martinelli, visok tridesetogodišnjak, gorda i nadmena držanja.

Na ovom drugom sastanku, kojem je predsedavao drug Gija, odlu eno je da ve i broj italijanskih vojnika iza e iz Zadra, da se od italijanskog bataljona, koji se ve nalazio u sastavu odreda, i jedinica, koje iza u, formira divizija. Da je u Zadru odlu eno da e Martinelli koji je sa njima došao biti njen komandant, pa e zbog toga on ostati kod italijanskog bataljona u selu Kožin, radi lakšeg prihvata jedinica koje budu izlazile.

Na ovome sastanku pravljen je i plan o oslobo enju Zadra. Italijani su predlagali da zajedno napadnemo Zadar, a da e neke njihove jedinice po eti borbu u samom gradu.

Malo nam je bilo udno da u Zadru nekoliko stotina Nemaca drži u strahu desetak i više hiljada italijanskih vojnika. Objasnili su nam (doduše posve neubedljivo) da e se ve neke njihove jedinice, koje su potpale pod komandu Nemaca samom pojavom partizana pokolebiti i demoralisati.

Štab odreda upozorio je drugove iz Štaba divizije, da je itava stvar ove grupe oficira sumnjiva, i da ne bi trebalo odugovla iti oslobo anje Zadra. Predlagali smo, da se uputi jedna brigada 6. divizije, koja bi s odredom mogla osloboediti Zadar i da je sada pogodan momenat koji ne bi trebalo propustiti. Mislimo, da se to od Štaba 6. divizije i zahtevalo, ali je divizija bila angažovana u borbama oko Gospi a pa nije mogla odvojiti u to vreme deo svojih snaga.

Novi komandant predvi ene italijanske divizije kap. I klase Martinelli boravio je nekoliko dana u Štabu odreda. Održavao je vezu sa grupom oficira u Zadru šalju i svog šofera automobilom u Zadar. Pri ao nam je hvale i se da je bio pilot u španskom ratu i da je svojim avionom bombardovao španska sela i gradove iz punog avanturizma.

Iz Zadra je polovinom oktobra izašlo još nekoliko vodova italijanskih vojnika, koje smo poslali u selo Kožin, kamo smo uputili i novog komandanta »budu e« divizije, Martinellija.

Jednog dana Potrebi je telefonom izvestio Štab odreda, da se severno od Zadra u pravcu gde je bio lociran italijanski bataljon, vide i uju nema ki avioni koji bombarduju i obrušavaju se, i da odjekuje jaka puš ana, mitraljeska i minobaca ka vatru.

štab odreda mu je naredio da prikupi 1. bataljon u selu Po-ljica, da e štab odreda sti i s nekoliko kamiona, koje je ranije oduzeo Italijanima i da bude spreman da napadne u bok Nemaca, koji napadaju na italijanski bataljon.

Za svega jedan sat Štab odreda stigao je u selo Poljice, ukr-cao 1. bataljon i krenuo u pomo italijanskom bataljonu u selo Kožin udaljeno oko 15 kilometara. Dok je stigao bataljon, borba je u rejonu od Bokanja kog jezera i sela Kožin bila prestala i Nemci su se ve bili povukli u Zadar.

Na položajima u selu zatekli smo strašan prizor. Nemci su sa dve eskadrile svojih jurišnih aviona neprekidno tukli po italijan-skom bataljonu, dok su sa pešadijom bili opkolili ovaj bataljon. Usled panike, koja je nastala u redovima Italijana, nije pružen Nemcima ve i otpor, te je nema ka pešadija koriste i ovu zabunu, napravila pravi masakr. Ve ina Italijana bila je poubijana. Nemci su ih — posle zarobljavanja — u grupama streljali. Jedan deo za-robljenika odveden je u Zadar. Samo se je jedan vod Italijana uspeo probiti kroz nema ki obru . Na njegovom elu nalazio se potporu nik, poreklom Hrvat sa otoka Silbe.

Iza jednog zida našli smo komandanta italijanskog bataljona kapetana Lissiolija mrtvog. Pred njim je bila gomila aura od metaka što ih je ispalio iz svog automata. Poslednjim metkom odu-zeo je sebi život ne žele i da živ padne u zarobljeništvo. Kraj nje- ga cvileo je pas vu jak, kojeg je sa sobom izveo iz Zadra.

Novog »komandanta divizije«, potpukovnika Martinellija, u vreme borbe nije bilo sa jedinicama. Otišao je još uve e sa svojim automobilom u Nin, da traži bolji smeštaj za svoj Štab i tamo je i no io. Vratio se tek kad je bilo sve završeno. Sumnjiv nam je bio njegov postupak, kao i njegovo nametanje od strane Italijana za komandanta »budu e« divizije.

Ostatke italijanskih jedinica³³ uputili smo po nare enju štaba divizije u sastav brigade »Garibaldi«, koja je tada bila pod koman-dom 1. proleterske divizije.

Na ponovno traženje³⁴ Štaba Kninskog sektora od 20. IX 1943. godine od Glavnog štabu NOV i PO Hrvatske, da odred potpadne pod njego-vu komandu, a ne pod komandu štaba 6. divizije, Glavni štab je svojom naredbom od 4. oktobra naredio da se od Štaba Kninskog sektora i jedinica pod njegovom komandom formira 19. severo-

³³ Vidi »Zbornik«, tom V, knjiga 20, strana 161.

³⁴ »Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske:

Primili smo vaš izveštaj op. broj 206 od 17. o. m. i po svemu je ve uglavnom postu-pljeno pre, a ukoliko nije, to smo sada. Pitanje »Plavog Jadrana« tj. da potpadne pod Štab 6. divizije, nije izgleda najpravilnije rešeno, odnosno izgleda da niste imali u vidu da se »Plavi Jadran« formira ne u Podgori, tj. od Obroveca prema Karlobagu ispod samog Velebita, nego je glavni prirast bio u trokutu Zadar—Novigrad prema severozapadu do otoka Paga. U vezi ovoga snage »Plavog Jadrana« koje se nalaze na prostoru Zadar—Novigrad—Vinjerac—Nin i u politi kom i u operativnom i u geografskom smislu potpadaju, odnosno gravitiraju prema našem sektoru i našim zadacima i njegove su snage uglavnom koncentrisane prema Zadru i Zemuniku. S ovog razloga bi e neophodno

dalmatinska divizija. Pod komandu 19. divizije stavljen je ovom naredbom Zadarski partizanski odred. Postupaju i po ovoj naredbi, Štab odreda »Plavi Jadran« izvršio je preformiranje i to: od dotadašnjeg odreda »Plavi Jadran« formiran je Zadarski odred, koji je ostao u rejonu Zadra, i odred »Plavi Jadran« koji će dejstvovati u rejonu Karlobag—Obrovac, a pod komandom 6. divizije.

U odred »Plavi Jadran« vraćeno je ljudstvo koje je mobilizano ispod Velebita, a u Zadarskom odredu ostavljeno je ljudstvo koje je mobilisano u Ravnim kotarima. Naredbom štaba 19. divizije izvršena su nova imenovanja: za komandanta Zadarskog odreda postavljen je Dane Potrebić, a za političkog komesara Ferdo Toplak. Dotadašnji komandant odreda »Plavi Jadran« Dani Damjanović postavljen je za komandanta II brigade 19. divizije. Naredbom štaba 6. divizije od 24. oktobra 1943. godine za komandanta odreda »Plavi Jadran« postavljen je Vlado Čiganović, a za političkog komesara Slavko Glumac.

Tako je u drugoj polovini oktobra izvršeno navedeno preformiranje odreda »Plavi Jadran« u Zadarski odred i odred »Plavi Jadran«, koji je i dalje ostao pod komandom 6. divizije sve do zime godine 1943. kada je rasformiran. Zadarski odred ostao je pod komandom 19. dalmatinske divizije do jeseni 1944. godine kada je rasformiran.

JUNACI POD KIJEVOM

Marko Šasić

Svibnja 1943. godine II brigada krenula je za Dalmaciju, gdje se zadržala do rujna, tj. do kapitulacije Italije. U sjevernoj Dalmaciji ona se borila s Talijanima, etnicima i ustašama, pomazući i tamošnjim jedinicama u oslobađanju pojedinih mesta i proučirivanju slobodne teritorije. U sklopu tih akcija napala je Kijevo.

Kijevo, ovo je dalmatinsko selo, nalazi se na jugozapadnim padinama Dinare. Kao i ostali predjeli Dalmacije, okolina Kijeva je kamenita, i najmanji komad zemlje posebno je ogrejan visokim kamenim zidovima. Takvi predjeli bili su vrlo pogodni za obranu, a nepovoljni za napad.

U Kijevo se nalazilo oko 60 Paveljevih žandara. Oni su se smjestili u školi, koja im je služila kao kasarna, i koju su utvrdili.

Za napad na Kijevo odreden je bataljon »Stojan Matić«, dok su ostali dijelovi II brigade napadali na Vrliku, i vodili borbu s Talijanima, koji su nadirali oko Knina.

izmeniti te tako vašeg direktivnog pisma. Mišljenja smo da bi se to izvršilo na taj način što bi snage »Plavog Jadrana«, koje se nalaze ispod Velebita od Obrovača prema Karlobagu potpale pod 6. diviziju i zadržale naziv »Plavi Jadran«, a snage novomobilisane na gore označenom trokutu južno od kanala i Novigradskog mora da potpadnu pod naš komandu, a formirale bi se u Zadarski odred. Za taj odred mi uglavnom imamo štab, a stari štab odreda »Plavi Jadran«, tj. sam komesar mogao bi preći u 6. diviziji. Niži starešinski kadar koji smo zadnji put zatražili da ostane kod nas, odnosno »Plavom Jadranu«, trebao bi da ostane u Zadarskom odredu. Po ovome se moći hitno nareći enje. Zadarski odred ima formirana oko dva bataljona koji su do sada nosili naziv »Plavi Jadran«, a ima uslova da se još više razvije. Ovdje ne računamo staru etu »Plavog Jadrana« koja je uglavnom iz Podgorja, i koja bi imala otići u sastav 6. divizije ukoliko primite naš predlog.«

Napad na Kijevo izvršen je srpnja ili kolovoza — ta nog datuma se ne sje am, ali znam da je bila nepodnošljiva vru ina, i da smo mnogo patili od že i. Po eo je u samu zoru. U odnosu na broj ano stanje neprijatelja, kao i na borbenost bataljona »Stojan Mati« smatralo se, da će neprijatelj biti brzo i lako likvidiran. Me utim, žandari su se gr evito branili.

Nismo raspolagali ni s jednim topom, koji bi nam pomogao protiv utvr ene škole, a pristup zgradi bombašima bio je vrlo otežan. Stari, predratni žandari, koji su produžili da vjerno služe i krvnika Pavelia, precizno su ga ali, i nanosili su nam osjetne gubitke. Ginuli su naši najbolji borci. Kod ostalih drugova, me utim, raslo je oror enje i želja za pobjedom. O tome govore mnogi primjeri juinaštava naših boraca i rukovodilaca.

Sam do previjališta

Jovan Popović, rodom iz sela Nebljusi, vodnik u 2. eti, bio je prilikom juriša preko jedne istine, zahvaen neprijateljskim mitraljezom, iji rafal mu je rasporio trbuš, tako da mu je ispala utroba. Kada su mu pristupili drugovi da ga izvedu do bataljonskog previjališta, Jovan je kategorički odbio da mu pomognu, rekavši: »Vi produžite borbu, a ja u samu oti i do previjališta«. Stavio je svoju pušku preko leđa, uzeo utrobu u obje ruke i tako je noseći i izšao na Suvo polje, daleko nekoliko kilometara, gdje je nakon dolaska odmah izdahnuo.

»Nemojte plakati za mnom...«

Primjer herojskog držanja pokazao je i Ico Popović, dvadesetgodišnji mladić, tako er iz Nebljusa, proslavljeni puškomitrajčac 1. ete, kada je bio smrtno ranjen u glavu. Zamolio je najbliže drugove, da mu dadu komad papira i olovku, da se posljednji put u životu javi ocu i majci. Kada su mu to dali, Ico je obliven krvlju i iznemoglo rukom napisao:

*»Draga majko i oče!
Javljam vam se posljednji put u životu. Ovog momenta zadobih tešku ranu od krvavog neprijatelja i za koju sekundu mene više nema. Nemojte plakati za mnom, već budite ponosni, što je vaš sin svoj mladi život dao za slobodu i bolju budunost svoga naroda.*

Primite posljednji pozdrav od vašeg sina

Ice.

Kad je napisao pismo, presavio ga je i zapeatio vlastitom krvlju. Poslije toga još je uspio da kaže: »Drugovi, molim vas, predajte ovo pismo mojim roditeljima« — i izdahnuo.

Bol za izgubljenim drugovima bio je velik, ali smo nastavili s jurišima i osvećivali njihovu smrt. Riješili smo da po svaku cijenu likvidiramo ovo zloglasno uporište. Vršili smo sve snažniji pritisak i stezali sve uži obru.

»žene« u ustaškoj uniformi

Ustaški žandari, vidjevši da im nema izlaza, pokušali su da se izvuku na prevaru. Izgleda, da su se još ranije snabdijeli potrebnim brojem ženske odjeće, u koju su se presvukli te tako pokušali da izađu u izobravu. Mi, kao i uvijek, nismo dirali narod, i mislili smo da su se žene, koje su se povremeno pojavljuvale na poprištu borbe, slučajno zatekle, i propustili smo ih. Na taj način desetak žandara uspjelo je da se provu kroz naše redove. Me utim, odjednom nam je to postalo sumnjivo — uhvatili smo jednu »ženu«, a »ona« je nosila pušku ispod suknje i ustaško odijelo.

Kada im je propao ovaj plan, a pritisnuti sa svih strana i sve više uništavani djelovanjem našeg minobaca, oko etrdeset preostalih žandara bilo je prisiljeno, da se preda. Na taj način uništeno je još jedno neprijateljsko uporište. A bataljon »Stojan Matić« pošao je dalje u borbu ohrabren ovim uspjehom i sa zavjetom svojim poginulim junacima da će biti osveteni.

TAJNA MITRALJESKE CETE

Savo Sarai

Tog julkog dana 1943. godine kao da su se i nebo i zemlja zanimali protiv bataljona »Mi o Radaković«. Talijanske perjanice i etničke brade sjatiše se na Plavno. Mumljaju topovi, zavijaju mitraljezi, a odozgo — zvrndaju »savoje«. E, lijepo da ti prisjedne preksino na veću era! Doduše, na stomak nikao i ne misli u toj gužvi, iako se i krčanje crijeva pridružuje svoj ratnoj simfoniji.

Našoj Mitraljeskoj ceti bi u toj gužvi najteže. Talijani joj ugrozili desni, a etnički lijevi bok i doveli je u nezavidan položaj. Odnekud stiže u pomoć jedan vod i prenese naređenje štaba bataljona da se najhitnije izvlačimo preko Dragiša i brda. Nije nam to trebalo triput narediti. Mitraljeska se otisnu u »datom pravcu«. Primjetih i Daničić i Damjanović, operativnog oficira II brigade. Njegovo me prisustvo ohrabri, ali nas on samo upozori da požurimo sa izvlačenjem i produži.

Stroj gmiže, konji se sapli u, bogaraju konjovoci. Idem pored kolone i psujem (u sebi) Talijane. Da bi gužva bila kompletna me u vojsku se umiješale žene i starci iz sela, pa više ne znaš ko je borac, a ko neborac. Odjednom ugledah neobičnu sliku: uz konjica mitraljesca Mičić skakuće — tele. Ponovo pogledah — stvarno tele! I to šareno!

— Mi o, odkud ti to junešće — pitam ga poluprijekorno.

— Ne znam, druže komesaru, prilijepilo se uza kobilu kao da mu je majka. Ni ono neće da eka fašiste kao da zna što će mu biti — odgovori on onako politički.

Htjedoh i dalje da pitam, ali opuštam talijanska artiljerija i smete mi tele sa uma.

Pro e nekako ta gužva. Umuknuše topovi i avioni, a Mitraljelska se skrasi i zano i na nekom proplanku. Ja napisah kratak izvještaj štabu bataljona, podsjetivši ga, mada je on to znao, da nemamo hrane. Prilegoh i ubrzo zaspah. Poslije pola no i probudio me kurir Mirko Vujić. Trgao sam se i u polusnu upitao, šta ima novo, i da li se vratio kurir Milan. Vjerovao sam da me zato budi. U tom momentu, primijetih i vodnika Vlaisavljevića, koji mi se prima e i umjesto kurira odgovori:

— Nema ništa novo, samo poneka raketa sijevne sa Kite i Dragiša brda. Kurir još nije došao, ali...

— Šta ali — prekinuh ga — koga me avola budite kad znate da prošlu no nisam spavao!

— Gladan si, a mi nešto spremili — pokuša da mi objasni vodnik.

— Šta ste vi to spremili?!

— Ma, rekao sam ja da to ne radimo, ali oni zapeli, pa eto sad.

— Šta ste uradili, govorite?! — rekoh delegatu Hiniću, kojeg sam tek tada primijetio. Za trenutak nasta tajac.

— Zakkali smo ono tele — odgovori vodnik.

— Tele? Kakvo tele?! — brzo upitah.

— Ono što se umiješalo me u konje. Bilo je il' mi il' oni. Pa ko velim... — nastavi da me ubje uje vodnik.

Vodnikovo uvjeravanje postajalo je sve ubjedljivije, ali se nisam mogao miriti sa samovoljom. Nisam znao kako da postupim. I tada sam se, kao i mnogo puta, sjetio svog hrabrog komandira Jovana Bobića. Kako mi i ovdje nedostaje da se posavjetujemo. Ali, morao sam sām da odlu im.

Poslije Jovanove pogibije na Mokrom Polju još uvijek sam bio sam — bez komandira.

— Kako ste ga pripremili? — upitah bojažljivo.

— Ispekli ga — odgovori kurir.

— Na ražnju? — primijetih.

— Ne, na ražnjevima — dodade vodnik, a zatim nastavi:

— Isjekli smo ga na jednake dijelove. Svak'je pekao sebi, a Mirko za tebe i sebe.

Kurir je izvadio iz torbice pove i komad mesa i pružio mi ga. Šta sam mogao da radim. Stanje se ne može popraviti. Šta mu je, tu mu je, pomislih i uzeh meso. A onda, kao da se ne eg prisjetih:

— Ko je dao prijedlog da to u inite?

— Svi — autorativno re e delegat.

— Ma niste svi, neko je bio inicijator.

Na ovu moju primjedbu vodnik kratko odgovori:

— Ja!

— A ko e, Nikola, platiti tele ako bude trebalo?

— Onaj ko je kriv, što smo ostali bez ru ka i veere.

— Pa ko je kriv?

— Neprijatelj!

— On e platiti svojom kožom — odgovori odlu no vodnik.

— Sve bi bilo dobro, druže komesare — nastavi delegat ne saekavši da vodnik završi — ali operativac Danić vidio je tele me u konjima.

— Bogami, — upade mu u rije vodnik — ja se njega ne plasim. Znam ja Dani a. Sve bi on dao za borce. Meni je samo žao što nije odnekud banuo, pa da i on nešto pojede. Sigurno ništa nije okusio cio dan.

— Ako se dozna, u najmanju ruku, zameri e nam štab bataljona, a mene mogu i kazniti.

— Ne e, ne e — uglas odgovoriše sva trojica — Sve smo mi sklonili, i krv i kožu i crijeva.

Tek što se rasvanulo, stigao je kurir Milan i dvojica kuvara iz Štaba bataljona. Donijeli nam skuvan kukuruz i pasulj (varicu).

— Je li daleko Štab? — upitah ih.

— Pola sata hoda odavde, — odgovori kurir.

Na moju primjedbu da su poranili s ru kom, jedan od kuvara odgovori:

— Komesar Jovica nas natjera da idemo prije dana. Veli: »požurite, Mitraljeska e umrijeti od gladi«. A vi ne žurite kazanu, kao da niste gladni.

— Ne znaš ti, moj druže, kuvar si ti. Kad se pregladni, ovjeku se ne ra i jesti. Prosto nema apetita, — odgovori vodnik Vlaisavljević i malo smiješe i se pogleda još uvijek ozbiljnog delegata.

NEMCI SU ZAPAMTILI GORJEVAC

Ilija Rašeta

Kad su uvideli da je kapitulacija Italije neizbežna, Nemci krajem jula 1943. godine po inju ofanzivu iz unutrašnjosti Jugoslavije prema Jadranskom moru, da bi pre naših snaga razoružali svoje bivše saveznike i poseli odlu uju e ta ke, sa kojih bi spre ili eventualno iskrcavanje naših saveznika na jadransku obalu. Oni upu uju 114. lova ku i 373. legionarsku »Tiger« diviziju od donjih tokova reke Une, preko Knina i Dalmacije prema moru.

Glavni štab Hrvatske orijentira 6. li ku diviziju na pravce probaja nema kih divizija postavljaju i pred nju zadatak, da neprekidnim pritiskom na komunikacije nanosi neprijatelju što ve e gubitke i na taj na in ometa njegovo izbijanje na more.

III brigada 6. divizije — drže i položaje prema Kulen-Vakufu i Martin-Brodu i spre avaju i da se Nemci šire prema Donjem Lapcu i Srbu — obaveštena je, da oni dosta slobodno i neoprezno saobraju komunikacijama od Bihaća prema Kulen-Vakufu, Petrovcu i uz desnu obalu reke Une. Komanda odmah reaguje i upu uje svoj 1. bataljon od Kulen-Vakufa preko štrbacu, Buka, reke Une i Bosanskih Doljana, da na Gorjevcu postavi zasedu, nanese neprijatelju što ve e gubitke, a zatim da se povu e. Bataljon je krenuo 26. avgusta i 27. jedva prešao reku Unu kod Buka. Mosta nije bilo nigde blizu, a od prevoznih sredstava imali smo samo jedan amac nosivosti svega oko 300 kilograma. Prelazili smo vrlo sporo, ali ipak stigli 27. uve e u Bosanske Doljane. Narod nam je odmah pružio podatke o neprijatelju i njegovim pokretima preko Gorjevca.

Odbornici su nam obezbedili vodi e i preuzeli obavezu da e nam pružiti pomo ako bude potrebna. Posle kra eg odmora i ve ere u Doljanima krenuli smo prema Gorjevcu i još u toku no i postavili zasedu. Pod zaštitom mraka ete su posele zidine ranije spaljenih gorjeva kih ku a sa jedne i druge strane ceste. Teren je bio vrlo pogodan. Šumarni, visoka trava i talasasto zemljiste pružali su vanredne mogu nosti za postavljanje zasede. Borci su odmah utonuli u gusto raslinje i njihovo prisustvo nije se ni po emu moglo primetiti. Prostrana okupirana teritorija bila je potpuno prazna i neobezbe ena. Onda i danas opravdano se postavlja pitanje, kako su oprezni Nemci sebi dopustili tako krupnu grešku, koja se u uslovima partizanskog ratovanja gotovo uvek skupo pla a. Cesta od Rip a, pa skoro do Lipe prelazi preko terena koji je nama odgovarao.

Ve se bilo razdanilo (28. avgusta), ali se nitko nije pojavljuvao ni sa jedne strane. Na cesti vladao je naro iti mir. Pomalo smo postajali nestrljivi, boje i se da Nemci ne e nai i. Dan je odmicao, a ništa se nije doga alo. Pomišljali smo i na mogu nost da nas je neprijatelj otkrio i da akcija može propasti. Ipak, veo strepnje uskoro je iš ezao. Oko 10 asova uo se zvuk motora od Ripa kog Klanca. Odmah posle toga pojavila su se dva aviona od Biha a i odletela prema Kulen-Vakufu. Malo kasnije po e se visoko dizati stub prašine iznad ceste koju smo osmatrali. To je izmenilo raspoloženje boraca i svaki se zadovoljno nameštao i izabirao teren sa kojeg e mo i najbolje iskoristiti svoje oružje. Teški mitraljezi bili su postavljeni na uzvišenje sa kojeg se videla cesta od Ripa kog Klanca do Dubovskog. Sve je bilo spremno, a i neprijatelj se približavao. Ve su se i kamioni jasno ocrtavali, ali od prašine se nije moglo videti da li dolaze i tenkovi. Uostalom, to više nije bilo ni važno, jer se zaseda nije mogla niti imala ime poja ati.

Komandant je naredio da ete propuste prva vozila i onda otvore vatru. Samo nekoliko metara delilo nas je od ceste. Priželjkivali smo da u kamionima bude što više nema kih vojnika, jer više nije bilo mesta sumnji, da bi neprijatelj mogao nekažnjen izmaknuti. Neoprezna i neobezbe ena nema ka kolona primicala se sve bliže. Kona no, dva prva kamiona ve su prošla zasedu, kad su tišinu prołomili dugi mitraljeski rafali. Dosta velika kolona upala je u zasedu 1. bataljona III brigade. Vozila su pokušala još nešto u initi, ali su se gotovo sva našla u jarcima kraj ceste, šoferi su nastrandali uglavnom ve od prvih metaka. Iz zadnjih kamiona vojnici u zelenim uniformama po eli su iskakati i oko ceste tražiti zaklone. Naša vatra nemilosrdno ih je kosila sa svih strana. To im nije dalo vremena da se zaklone i ve ina ih je poginula pri prvom pokušaju otpora. Naši borci su vrlo precizno ga ali. Zarobljenici su posle pitali pomo u ega tako precizno ga amo. Kad smo im rekli da nemarna ništa sem oko, nišane i oružje koje smo od njih zarobili, odmah su se prestali raspitivati. Klešta zasede brzo su se stezala i vatra postajala sve ja a. Jedno vozilo ve je bilo zapaljeno i to je nema ke vojнике još više obeshrabril. Kad smo u utkali njihove najja e izvore vatre, ete su prešle u snažan juriš. Rasuti nema ki vojnici po travi, žbunju i jarcima još su davali otpor, ali to

nije predstavljalo nikakvu prepreku. Samo mestimi no trebalo je prokr iti put do kamiona. Zarobljenika je bilo ve kod svih eta. Od njih smo doznali da je na našu zasedu naletela oja ana nema ka eta, koja se prebacivala od Biha a za Kulen-Vakuf, da bi posle produžila prema Kninu.

Kod komande bataljona nakupilo se oko 30 zarobljenika, ali se okolo ula još po neka puška. Pojedinci su još davali otpor koji je više bio izraz straha i zbuđenosti nego snage koja nešto može u inniti. Samo jedan naš borac bio je ranjen, dok je oko 60 Nemaca ležalo nepomi no po Gorjeveu. Na cesti je stajalo 10 kamiona nato-varenih municijom, sredstvima za vezu, raznom opremom i vre-a ma brašna. Na za elju je bila kuhinja i razni pribori za jelo, kao i rezervni obroci hrane, koji su posle dobro došli.

Vreme nije dozvoljavalo, da se na cesti dugo zadržavamo i raz- gledavamo plen. Svakog asa mogle su nai i nove nema ke kolone sa jedne i druge strane. Više se nije moglo tragati za pojedinim ne-ma kim vojnicima koji su se razbežali i sakrili po žbunju, ali to nije umanjivalo injenicu, da je jedna njihova oja ana eta završila rat. Njeno oružje i oprema bilo je obimno i bataljon ga nije mogao eva-kuisati bez pomo i, a pomo je bila daleko. Ostali bataljoni borili su se oko izvornog dela reke Une. Kamioni i kad bi se mogli ko-ristiti nije ih imao ko voziti. Me u zarobljenicima nalazio se samo jedan šofer, a me u nama, tako e samo jedan. Morali smo seljake pozvati u pomo . Odbornici iz Bosanskih Doljana doveli su narod koji se rado prihvatio posla na odnošenju i sklanjanju piena. Naj-lakše smo sklonili i evakuisali brašno, ebad, ode u i razne namir-nice. Oružja je bilo mnogo i naoružali smo dosta seljaka iz Bosan-skih Doljana i sela oko Gorjevcra. Preko 120 pušaka, 10 puškomitra-ljeza, 4 teška mitraljeza, velike koli ine municije, bombi i raznog minskoeksplozivnog materijala nije smelo ostati i sve se moralno skloniti, ali to nije išlo brzo. Narod po ne nositi i pomagati, a kad avioni nai u na to se zaboravi i svak traži zaklon. Ipak, nekako smo se snašli i sav plen je evakuisan. Kamione smo morali spaliti, jer drugog izlaza nije bilo. Kad se dim ve visoko izdizao iznad zapalje-nih vozila naišlo je nekoliko aviona i po elo snažno mitraljirati, ali suviše kasno. Mi smo ve bili daleko od ceste i svake opasnosti. Avionima je jedino preostalo da konstatuju da njihova eta više ne postoji.

Naš bataljon vratio se u sastav brigade sa bogatim plenom i vanrednim rezultatima koji su bili poseban doprinos za pohvalu brigade kao celine od našeg Vrhovnog komandanta.

DOVEO SAM »KOLEGU«

Jovica Grkovi

Bu a Šever—Brko ili »Stari«, kako su ga još eš e zvali nje-govi drugovi — borci 3. bataljona »M. Radakovi « — imao je tek koju preko 40, ali je bio najstariji u bataljonu. On sebe nije srna-trao starim, ali ostali borci, od kojih je rijetko ko imao više od 25

godina, druk ije su ga gledali. Nekada su ga u šali zvali i » a a« ili »stari vuk«.

Brkajlja je uvijek, pa i u najtežim trenucima vedar i nasmijan, rado prihvatao sve šale, pa i one što su išle na njegov ra un, a pri tome nije ni drugima ostajao dužan. Njegovu hrabrost, oštromnost i sposobnost da sa uva prisustvo duha i uvijek na e najbolje rješenje, i u borbi, posebno smo svi cijenili.

Pravilno je i dobro shvatio osnovne ciljeve NOB i vazda bio spreman da se maksimalno žrtvuje za njihovo ostvarenje. To je nebrojeno puta, na najuyjerljiviji na in, dokazao. Ali, premalo se interesirao za izvjesne fineze politi ke linije i nerado se upuštao u diskusije, pogotovo na politi kim asovima, o tim pitanjima:

— Nije to za mene, ostario sam ja za to.

— Nisi, Bu a, mora se u iti. Ne emo mi da nam sutra opet rukovode oni koji su izdali i pokazali da im je stalo samo do njihovih interesa.

— E, vala, ne emo buržuje. Al' ne mogu ti ja, brate, to. To je za vas skojevce i komesare. Vi u ite i bavite se politikom. Kada se rat završi ja u ti opet kod one moje babe i raditi dok budem mogao. Bi e zemlje dosta i to one dobre, od gazda. Ah, to ti je važno. A ne e se više ni gledati na nas seljake ka' nekad. Od rada se živi. Svi emo mi opet jesti iz selja ke torbe.

— Jest, jest, Bu a, ali nije zgoreg da još nešto i nau imo, jer ima emo mi fabrika i službenike ...

— Pa ako baš zatreba, moga' bi ja biti opštinski odbornik i sa ovim što znam. K'o da oni naši pozadinci više znaju.

Osrednjeg rasta, ali ple at i snažan, Bu a je izdržavao, ništa slabije od ostalih, makar i znatno mla ih, sve napore marševanja, nespavanja, nošenja i si. No, ne i glad.

— E, Bu a, to ti je slaba ta ka — esto mu je govorio njegov komandir ete Hrnjak i komandant bataljona Duka Sladi , koji su, kao dobri Bu ini poznanici, još iz prvih dana ustanka, posebno voljeli da »peckaju« »Brku«.

— Svoju vi brigu, ne e Bu a zapreti. Sna i u se ja. Vide »majkana«! Nikada ovaj nije prazan — udarao je po velikom talijanskem rancu na le ima, te namignu, pomalo krišom, onima koji su bili najbolje upu eni u tajne, koje je »majkan« uvao.

Drugovi jedva do ekaše šalu, odmah se »osve uju«.

— Ah, što ti »majkan« lijepo izgleda. Eto ga, crni se kao kuvar Božo. A i nabubrio! Vidi se da mu gazda uva liniju.

— uti ti tamo, sve se plašim da bi se tebi zgadilo zato što je »majkan« crn i mastan. Il' ne bi moga' od poštenja...

I tako je sve sa starim Bu om rješavano kroz šalu i smijeh, pa i onog dana kada je, na Durmitoru u ljeto 1944. godine, doveo zarobljenog Nijemca. Pokušavaju i da se uozbilji, obratio se drugovima iz štaba bataljona:

— Evo, doveo sam kolegu!

— Otkud ti taj dugajlja, Bu a... ?

— E sreli se nas dva. Zaluta' on, zaluta' ja. Poslije onog našeg protunapada odstupili Nijemci, pa valja' i njihov puškomitraljezac osta' sam, a i ja malo zaosta' iza onoga moga Ilije (Ilija Bori ,

puškomitralskac) pa se sretosmo. A ja ti odmah viknu »alt« i uprje ovom mojom »talijankom« (kratka talijanska puška). Sre a pa on nema nego ovaj sanduk municije. Vidi ga, kakav je žujan! Da bi bio siguran, i da se i ne zamaram, ja ti natovari' njemu obadva sanduka municije, i moj i njegov — u svaku ruku po jedan — i pokaza mu put ovamo k vama. I da vidiš?! Bio mi je dobar! Slušao me — obrisavši znoj s ela, odmuhnu Bu a i kao za sebe dade: — Ipak mi je bilo milo kada sam vas ugledao. Moglo se desiti, u ovoj magluštini, da ga dovedem i k njegovima. A i sam nije bezopasan. Vidiš da je ve i za glavu od mene. Al' bi bio dobar za sanduke nositi. Pa evo vama žujana, a vi meni, i onom mom Ilijicom, dajte malo i od ove njegove municije. Treba e nam. Ima ih dolje k'o pljeve...

PRVE BORBE »KRNTIJAŠA« S NIJEMCIMA

Jovo Bursa

Kapitulacija Italije zatekla je naše jedinice u zapadnom dijelu Like. U to vrijeme vršile su se velike pripreme za oslobojenje Gospi a. Zlikovci su bili stjerani u sam grad, dok su sva okolna naselja već bila oslobođena.

Ali napad na Gospi ipak je bio odložen, jer se pred nas postavio trenutačno važniji zadatak: trebalo je razoružati talijanske vojnike i to oružje dati novim borcima, koji su masovno stupili u NOV. Zatim je trebalo razbiti i uništiti etničke bande, koje su se zajedno s Talijanicima nalazile u pojedinim uporištima i omogućiti ljudstvu u novooslobođenoj enimi mjestima da stupi u redove NOV.

Novo naređenje mijenja situaciju

Toga dana bataljon »Marko Orešković« vršio je izvještanje iz sela Ostrvice u pravcu Gospi —Buda ki most, jer je ovuda trebao da napada. Međutim, nepredviđeno je stiglo novo naređenje pretostavljenje komande, u kojem je između ostalog pisalo:

»Talijanska armija je kapitulirala. Saopite to svim borcima i rukovodiocima uz objašnjenje i pouku:

S vašim bataljonom odmah izvršiti pokret pravcem: s. Vrbac—5. itluk—5. Brušane, prebaciti se preko Velebita i izbiti u s. Konjsko, a zatim na obalu Jadranskog mora, sa zadatkom: uz put o istiti etničke ostatke u selu Metku i postaviti zasjedu ustašama, koji upadaju u okolna sela Gospi a, zatim razoružati talijanske vojnike u Bari Draži. Vežu sa štabom brigade održavati kuririma...«

Istoga dana — 9. rujna 1943. u 18 sati — bataljon je krenuo određenim pravcem.

U no i od 10. na 11. rujna zadržali smo se u Metku i Po itelju uništavaju i etni ku bandu, koja je u tim selima rovarila, napadala seljake i plja kala. Zatim smo krenuli obronkom Velebita i izbili na vrh. Na komunikaciji Gospi —Karlobag, koju su u to vrijeme držali ustaše, postavili smo zasjedu. 13. rujna oko 14 sati naišla su dva kamiona s nekoliko ustaša, koje smo odmah uništili. U no i od 13. na 14. rujna bataljon se prikuplja u rajonu trig. 1286 — Sadilovac, gdje je i preno io.

Nastavili smo teškim i nama nepoznatim putem u pravcu sela Konjsko. S mukom smo se probijali kroz krševite i planinske predjele i 17. rujna u zoru izbili u Bari Dragu.

Tu se nalazio Dalmatinski odred, koji je ve razoružao Talijane. Do ekali su nas lijepo — i borci i stanovnici.

Borci su s nama razmjjenjivali pištolje, dvoglede, automate, odijela itd. — koje su bili oduzeli Talijanima, a seljaci iznijeli vino — ali ne u ašama ili bocama — ve u drvenim kablovima, koji mogu primiti 10 do 100 litara.

Drugi put preko Velebita

Istoga dana oko 16. asova stiže kurir (sada major JNA uro Tankosi) s nare enjem Štaba brigade, u kojem je pisalo i ovo:

»Najhitnije i najkra im putem prebaciti se s bataljonom preko Velebita u selo Sveti Rok, gdje e vas do ekati novo nare enje, po kojem ete postupiti.«

U 18 sati izvršen je pokret, tako da je bataljon itavu no od 17. na 18. rujna marširao i nave e 18. stigao u Sv. Rok.

Tu nas je do eka kurir s novim nare enjem, u kojem je pisalo:

»18/19. IX odmoriti jedinicu, a zatim izvršiti pokret iz Sv. Roka u selo Rudopolje kod s. Bruvno. Po dolasku u s. Rudopolje biti oprezni od pravca s. Bruvno, jer su njema ke jedinice zauzele D. Lapac, Mazin i Gra ac. Svaki dan vršiti izvi anje i po mogu nosti postavljati zasjede na povoljnim mjestima. Ne dozvoliti neprijatelju da upada u okolna sela Bruvna i vrši zlo ine nad narodom...«

Pokret je izvršen 19. rujna u osam sati, a 21. izbili smo u selo Rudopolje, gdje smo se razmjestili.

Odmah je poslan izvještaj štabu brigade o stanju u jedinici i podaci o neprijatelju.

Ovakav marš mogli su izvršiti samo ljudi, kojih su moral i svijest na najvišem nivou, koji ne okljevaju ni pred kakvim teškočama i žrtvama. A mnogi su borci bili bosi, glad nas je nemilice morila itavim putem.

Za ovo kratko vrijeme, bataljon je prešao oko 400 kilometara a da nijedan borac nije pokleknuo.

Hitlerovci su nasjeli

Odmah po dolasku u Rudopolje po eli smo izvi ati u pravcu neprijatelja, i to ve prvog dana.

Prva 2—3 dana Štab bataljona zabranio je da se pojavljujemo u ve im grupama. Smjelo je zajedno i i najviše 7 do 8 boraca, ne bi li Nijemce obmanuli u pogledu ja ine naših jedinica. Ispitivali smo komunikaciju Bruvno-Gra ac i utvrdili gdje treba postaviti zasjedu. Onda smo donijeli i odluku kojim pravcem da ih napadnemo, kako bi sakrili što zapravo namjeravamo.

Njema ki garnizon u Bruvnu oživio je. Ipak su doku ili da se nešto oko njih vrzma i poslije 2—3 dana poja ali posadu u tom selu.

Bilo je me u nama boraca, koji su ponešto nemirno o ekivali svoj prvi sukob s Hitlerovim vojnicima. Znali smo, da s time treba odmah obra unati, onako kao što smo to inili s Du eovim vojnicima. 24. rujna zakazan je u 16 sati sastanak komunista. Diskusija je bila vrlo živa i pojedinci su uli oštре kritike o svojim stavovima. Zaklju ak je bio kakav se i o ekivao — da se s hitlerovcima energi no obra una, jer ni oni nisu neranjivi. Isto su zaklju ili i skojevci.

U diskusiji se naro ito isticao naš omiljeni drug Rade Krajnovi , koji je bio baš iz Bruvna, u kome su se sada nalazili Nijemci.

Još 23. rujna u zoru upu eno je jedno odjeljenje boraca s operativnim oficirom, da fingira napad na Op uv trig. 972. Odjeljenje se uskoro sukobilo s njema kom patrolom. Nijemci su pobegli u Bruvno, ali je ipak oko Op uva nastalo puškaranje. Zatim se povuklo naše odjeljenje, pa su Nijemci po eli utvr ivati Op uv, koji ina e dominira nad okolicom Bruvna.

Igra oko Op uva

Istoga dana poslije podne oko 15 sati opet je upu en jedan vod u pravcu Op uva. Ovoga puta puškaranje je bilo ozbiljnije, no potrajalo je kra e vrijeme — pa su se povukli i oni i mi. Me utim, Nijemci su nastavili da utvr uju Op uv.

Tako smo se »varakali« i 23. i 24. i 25. rujna.

Ve 24. u no i napali smo Bruvno sa sjeverne strane i to manjim jedinicama.

im je puškaranje postalo ja e, Nijemci su poslali poja anja na Op uv, što nas je uvjerilo da smo ih ipak uspjeli obmanuti.

itavog 26. rujna padala je kiša, a magla se protezala s planine na planinu. Zavladala je tišina, nije odjeknuo ni jedan pucanj. No mi nismo mirovali — užurbano smo se pripremali da Švabam pokažemo što znamo.

Gledamo ih kako se utvr uju na pustom Op uvu, vjeruju i da emo tuda napasti, i ne pomišljaju, gdje e ih zate i smrt.

Stanovnici Rudopolja, Bruvna i okolnih zaselaka bili su od prvog dana uz NOP. Strahovali su pred Nijemcima, jer su fašisti izvršili mnoge zlo ine.

No stari Nikola Japundži re e:
— Bježi bolan, ovu našu vojsku nitko ne može pobijediti.
Prikupila se grupa seljaka, sve stariji ljudi, a on nastavlja:
— De, de, i vi stari puške u ruke! Udrite ovu njema ku gamad!
— Kad po ete da ih tu ete i mene zovite. I ja u na njih,
majku im...
Obilazio je nas vojнике:
— Ma kad ete ih ve nalupati...
Nisam mu htio ništa re i, iako smo se baš toga dana pripremali. On je to sve primje ivao, ali nije pokazivao da zna, smatraju i da bi time mogao samo naškoditi.

No izme u 26. i 27. rujna

Uve e 26. rujna prikupljali smo se s raznih zadatka i priprema. Izvršeno je izvi anje i utana eni položaji za svakog borca. Zahvaljuju i kiši i magli, marljivoj pripremi i dobroj procjeni, Nijemci nisu obra ali ni najmanje pažnje komunikaciji Bruvno — Gra ac.

Izme u 26. i 27. padala je kiša itavu no . U 1 sat po pono i krenuli smo na zadatak. Nije nam trebalo vodi a, jer smo tri etiri dana u najve oj tajnosti izvi ali mjesta gdje emo postaviti zasjedu.

U isto vrijeme uputili smo vod vojnika, da se sa sjeverozapadne strane u grupicama pojavi u pravcu Op uva trig. 972, kako bi na taj na in potpuno prevarili Nijemce i skrenuli im svu pažnju na taj pusti i goli vrh.

1. eta oja ana borcima i puškomitraljescima 2. ete dobila je zadatak da postavi zasjedu sa strane komunikacije Bruvno—Gra ac, jugoisto no od k. 792 do zaseoka Krnete, isto no za 800 metara.

Komandir ete bio je uro Jovani — zvani oko, a zamjennik komesara Mirko Dr a.

Borcima je nare eno, da nitko ne smije opaliti metak, dok komandir ete ne dade ugovoren signal.

Raspored ete je izvršen. No je bila tamna, padala je kiša. Borci su polegli po šan evima, cijevi pušaka i puškomitraljeza prijete i su provirivale prema komunikacijama. A hitlerovci u Bruvnu i ne pomišljaju što ih eka.

3. i Mitraljeska eta dobile su zadatak, da osiguraju lijevi bok 1. ete, i u toku no i u najve oj tajnosti zaposjednu najprije rajon jugoisto no od k. 752, a onda kotu s isto ne i sa sjeveroisto ne strane. Na desno krilo je radi osiguranja poslan kombinirani vod 2. ete sa zadatkom da zaposjedne i sjeveroisto ne padine Vodene glave i tako osigura 1. eti desni bok.

Zadaci su na vrijeme i neprimjetno izvršeni.

štab bataljona nalazio se na Vodenoj glavi, odakle se moglo najbolje osmatrati raspored i borbu, koja e vjerojatno za koji trenutak po eti.

Klopka

U zoru je prili no zahladilo. uje se njema ka truba — oru tamo vrše postrojavanje.

— Vjerojatno nas ne uju! — re e mi komesar.

— Tko e znati! — odgovorim mu.

Onda zavlada tišina. To nas zabrinu — da nas nisu otkrili, sada poduzimaju neke protumjere?

Na Op uvu se vidi nekoliko njema kih vojnika u ozidanim bunkerima. Oko 6 sati odjeknuše puške sa sjeverne strane Op uva. Nijemci se uzvrpoljiše, pa se po eše raspore ivati.

Opet pucanj iz puške, ponovo zatišje, i tako nekoliko puta. Ali na putu Bruvno—Gra ac tišina. Napetost i o ekivanje. Ho e li Nijemci uop e krenuti ovim putem da plate za svoje zlo ine?

Magla se postepeno razmi e. Ispred zgrade bivše op ine — u svemu nešto oko 40 vojnika. Na Švabama crni kišni mantili.

Pred kolonu dolazi motor s prikolicom.

— Dobro je — pomišlja svaki od nas. — Eto ih baš gdje treba. Sedam sati i 15 minuta.

Krenuli su

Krenuli su u pravcu Gra aca. Zabruji motor. Oficir i podo-ficir na njemu. Odmah iza njih bicikli.

Prolaze kroz našu zasjedu dva po dva na biciklima, elo kolone stiže pred desno krilo zasjeđe. Ve su svi u klopci. Komandir ete — uro Jovani , daje signal. Zapo e oštra paljba. Hitlerovci padaju po iskrivudanom putu. Pršte bombe, uju se jauci. Na itavoj dužini zasjede zacrnio se put od Nijemaca. Nastaje borba prsa o prsa. Naš komandir ete uhvatio se u koštač s njema kim oficirom, poznatim zlikovcem. Prije desetak dana uhvatili su Nijemci jednu našu drugaricu, terenskog radnika, a on je naredio da joj na elo urežu petokraku zviježdu. Sada je dolijao. Pada i više se ne diže.

Od itave kolone uspjela su pobje i samo dvojica. Da bi pomogli razbijenoj koloni, iz Bruvna je pojurilo u borbenom poretku još pedeset hitlerovaca. Pod komandom razbjegnjelog oficira uputili su se u pravcu k. 752 ne znaju i šta ih tu eka. Kada su stigli stotinjak metara ispred našeg osiguranja, do ekala ih je žestoka vatra, tako da su i tu ostavili gomilu mrtvih i ranjenih. Preživjeli su u panu nom strahu pobegli u Bruvno.

Veliki uspjeh

Rezultat borbe sve je oduševio. Pored uništenih Nijemaca, dvojicu smo doveli žive, i još ih istog dana sproveli prepostavljenoj komandi. Zaplijenjen je ogroman materijal, ali se ipak sve nije moglo izvu i.

Veliki je bio i politi ki uspjeh ove akcije — dokazali smo sebi i drugima, da se Nijemce itekako može tu i.

Ve do 11 sati bataljon se povukao na polazna mjesta, samo su ostali osmatra i i patrole.

U 12 sati stigao je u Bruvno njema ki tenkovski vod iz Graaca, koji je odmah iz pokreta dejstvovao po praznim brdima. Zatim su u kamione natovarili mrtve i ranjene i prebacili ih u Graac.

Neobi no je, ali istinito: mi nismo imali ni jednog ranjenog ni mrtvog borca.

Kada smo se vratili u selo, nastalo je narodno veselje. Teško smo uspjeli sa uvati dva zarobljenika da ih seljaci ne ubiju

Došao je i Nikola Japundži :

— Jesam li vam rekao, sveca vam vašega, da se ova Titova vojska ne da pokoriti. E, moji drugovi! Trebali ste i mene zvati, pa da i ja po em u borbu, da se obu em odijelom onih lopova, koji nam sve oplja kaše.

Dogovorili smo se da ponešto odvojimo za njega. Tako je Nikola dobio šinjel i bluzu, koja je, doduše, sva bila izrešetana mećima.

ZASJEDA NA ZULEŠEVICI

Dragan Raki

Na komunikacijama što vode preko Knina i Graaca prema Bihaću u listopadu 1943. godine odvijao se veoma živ saobraćaj. Tim putevima Nijemci su snabdjevali 114., 118. i 264. diviziju, koje su se nalazile u Dalmaciji. Danju i no u kretale su se kolone kamiona, pravene blindiranim kolima i tenkovima srednje veličine. Radi osiguranja puteva i željezni ke pruge neprijatelj je držao jake snage u Bihaću, Donjem Lapcu, Mazinu, Bruvnu i Graacu.

I brigadi 6. divizije poslje teških, ali uspješnih borbi u zapadnoj i južnoj Lici, predstojao je marš u pravcu Udbine. Tu su se o ekivale nove borbe pred odlazak u Bosansku krajinu. Polovicom listopada 1943. godine brigada je, osim 1. bataljona, stigla južno od Udbine i razmjestila se u rajonu Visu — Krana — Ondi.

Borci se odmaraju, iste oružje ili ure uju pribor. Dobili smo i nešto municije, ali to je malo. I hranu moramo da štedimo. Upravo, moratemo uskoro u akciju. Brigada je malobrojna, iscrpljena teškim borbama. Na okupu su tri bataljona, sve u svemu nešto više od 400 boraca. Pored pušaka, imamo svega 40 puškomitrailjeza i pet minobaca a od 50 mm.

Kratak je bio taj odmor. 14. listopada uvečer naređen je pokret: zadatok je da brigada sa 2. i 4. bataljonom dođe u neprijatelja na putu Donji Lapac — Mazin, a sa 3. bataljom na putu južno od Bruvna.

U toku no i trebalo je pre i veoma naporan put od Visu a Ondi a do Zuleševice. Zra no to nije više od 15 kilometara, ali po zemlji to zna i marširati kroz šumu bez staza, punu vrta a, na nadmorskoj visini od preko 1000 metara.

Kolona lagano vijuga kroz šumu zvanu »Sarajevo«. Navikli smo ve na ovakve marševe. No u ova šuma izgleda stravi no. Ljudska je ruka još nije dodirnula. Stara stabla, koja više nisu mogla odljeti zubu vremena, propadala su i isprije ila se preko rijetkih i stina. Ne vidi se ni prst pred okom, pa ipak nekako napredujemo.

Na odre eno mjesto stigli smo prije pola no i. Tamo smo našli stare bajte s izbjeglicama. Nejaki starci, žene i djeca morali su ostaviti svoje domove i potražiti sklonište u ovom bespu u. Teška tuga obuzima ovjeka kada gleda djecu u ritama, iscrpljenu od umora, gladnu i bolesnu.

Kod njih emo do ekati jutro. Pri aju nam da su ve dugu u zbjegu i da stalno moraju mijenjati boravište, jer ih zlikovci gone po planini.

— Sad ste vi tu, no as emo bar mirno spavati — kaže mi jedan starac.

I zaista mogli su ove no i biti sigurni, jer je oko logora postavljena straža, a dalje smo isturili patrole da nas neprijatelj ne bi iznenadio.

ujem komesara Bogdana Vujnovi a kako tiho razgovara s ljudima:

— Moramo izdržati svi, ako ne zbog nas odraslih, onda zbog ove djece, zbog njihove djece ...

— Izdržat emo. Teško je što nemamo hrane ...

— Pomo i emo vam. Možda e ve sutra biti.

Tek što je po elo da svi e Štab brigade s komandnim sastavom 2. i 4. bataljona sišao je s visa Zuleševice radi izvi anja puta i položaja zasjeđe.

Zemljište je nudilo odli an položaj. Od Gornjeg Lapca prema Mazinu put se najprije u oštrim serpentinama penje uz veoma strme padine, zatim izbjija na usko sedlo, da bi se onda spustio u nešto pitomiji kraj. Sedlo, dugo oko kilometar, predstavlja pravi tjesnac, šuma je pružala odli ne zaklone i položaj bi se mogao posjeti pored samog puta. Odlu eno je da se posjedne samo zapadna strana da bi se izbjegli gubici od vlastite vatre.

U 8 sati 2. i 4. bataljon bili su na položaju. Svaki vojnik pažljivo je raspore en, izabrao je dobar zaklon i brižljivo se maskirao. S jedne i druge strane sedla, tako er na putu, postavljen je po jedan vod radi bo nog osiguranja. Tu su bili i osmatra i. Starješine su prokontrolirale gotovost, a poslije toga zavladala je grobna tišina.

Nismo dugo ekali; iz daljine uli se buka motora. Odmah nam je bilo jasno da se približava više vozila. Osmatra s lijevog krila javlja, da sa sjevera uz serpentine nailazi neprijateljska kolona od 29 kamiona, jednih blindiranih kola, dva srednja tenka i tri motorkota a.

Kolona mili uz sedlo. Prolazi pored lijevog krila 2. bataljona. Tišina. elo kolone prošlo je ve položaj itavog bataljona. Još uvijek vlada tišina. Sjajni su naši borci, disciplinirani — ute nevidljivi u zaklonima, a neprijatelj im je na domaku. A kad je elo kolone naišlo na desno krilo 4. bataljona dan je znak za paljbu. Za trenutak cijela neprijateljska kolona istovremeno se našla u vatrenom kotlu. Na putu nastala metež. Neki kamioni pokušavaju — poja avaju i brzinu — da umaknu, ali im to ne polazi za rukom. Tenkovi su stali, jer su im kamioni zakrili put. Opere komesiranje. Poletješe ru ne bombe, a zatim gromko »juriš« unijelo je potpunu pometnju u neprijateljske redove. Njegov otpor ubrzao je savladan.

Odmah su poja ana bila na osiguranja, da bi se nesmetano izvukao ratni plijen, kojeg je bilo mnogo. Najprije smo ga odvlatili dublje u šumu, ali kada je desnokrilno osiguranje po elo voditi borbu protiv neprijatelja koji je iz Mazina pokušao da pritekne u pomo koloni, po eli smo — izvlačili plijen — istovremeno da palimo i kamione. Međutim, tu smo pogriješili, jer se u kamionima nalazila municija i bombe, koje su od vatre po ele eksplodirati, pa nismo više mogli prilaziti kamionima, te je dobar dio plijena izgorio.

Desnokrilno osiguranje zadržalo je neprijatelja, iako je napadao sa tri tenka. Bataljoni su se povukli u šumu. Tada je neprijatelj po eo da tu je artiljerijom. No, to je bilo pucanje nasumice i mi nismo imali nikakovih gubitaka.

Ljudi iz zbjega pomagali su nam prenositi plijen kroz šumu. Ostavili smo im dosta hrane, oprostili se i opet zašli u šumu »Sarajevo«. Sporo idemo pod teretom plijena. Nekolicina snažnih boraca zarekljali su se da će na rukama prenijeti zarobljeni motorkota. Uhvate ga dvojica, znoje se, stenu, ali ga nose.

— Drugovi, bacite to. Tko je to prenijeti na plećima, — govore im neki borci.

— Mi ga ne možemo ostaviti nikako, pa makar nam je a ogulio. Neka se prije da je kroz »Sarajevo« — gdje samo srna može i prošao i motorkota.

I zaista ga preniješe.

Istog dana Štab brigade poslao je izvještaj:

»... Neprijatelj je u borbi imao 60 mrtvih i oko 100 ranjenih. Naši gubici: 1 mrtav i 4 lakše ranjena. Ranjeni su prije eksploziji municije na zapaljenim kamionima. Sva neprijateljska vozila su uništena. Ratni plijen: pored pušaka i bombi, 5 sanduka municije, 3 gas-maske, 1 motorkota, dosta opreme, 2468 kg konzervi pasulja, 600 kg sira, 230 kg šeera, 1050 kg makarona, 10 baterija za radio-aparate, 1 motorna pumpa, 40 kg brašna, 2.0 kg masti i dosta kamionskog alata. U ove cifre nije uvrštena hrana, koja je podijeljena narodu u izbjegli kom logoru ....«

MOTOCIKL DRUGA ZAMENIKA

Posle svršene akcije na Zuleševici 15. X 1943. godine i štab I brigade nastojao je da što pre sazna rezultate. Sa osmatra nice u toku dana javljeno je, da je neprijateljska kolona krenula prema Zuleševici i da se tamo ula kratka ali žestoka borba. Me utim sve do kasnog popodneva nije se saznalo ništa sigurno.

Odjednom pred samo veće u se poviše sela šum motora i nakon nekoliko asaka pojavi se pred Štabom motorkota koji je vozio drug Dragan, a iza njega komandant »Pekiše«. Na pitanje kako je mogao dognati motocikl preko onakvih vrleti, zamenik komandanta Dragan reče smeće i se: »Znate, hteo sam da se provezem na švapskom motoru putem kojim se još niko nije provezao.«

Lepo kaže narodna pesma:

*»Dobrom konju i dobrom junaku
Svud se brodi kuda on dohodi.«*

»BI E BOJA, BI E I ŠMAJSERA«

Ljuban Naprta

Tiho su zapljuskivala vesla amca prenose i preko Une na bosansku stranu borce bataljona »Mirko Štuli«. Polaze »vukovi« — kako su »štuli« evce nazivali borci ostalih jedinica — u svoju prvu borbu s Nemcima.

Samo tiho i oprezno. Da ne primeti tko i ne dojavi neprijatelju. Bi e »mašinanja« pomicaju puškomitrailješi i opipavaju svoje oružje.

Kroz sitnogoricu promi u borci prema ovki, onim okukama gde je platio glavom svoj zlo in ustaški major Veber još u po etku ustanka, a danas bi trebao da plati i neki njegov »u itelj« svojim životom.

Zaseda je postavljena. Iz daljine, od Kulen-Vakufa, nailazi duga kolona kola i konjanika. Još nekoliko asaka i progovori e naše oružje, poleteće bombe iz ruku »vukova«.

Snažna detonacija bombi i štektanje mitraljeza poli kao šmrk neprijateljsku kolonu... Jauk se razleže. Popadaše kao snoplje pokošeno. Zabunom ih prore uju i granate njihove artiljerije.

Video je Lapac pobedu »vukova«. Projahali su oni kao pravi konjanici. »Mislili smo dovesti kojega živoga« — govori borac bataljona »štuli«, »ali bolje da smo konje doveli, jer konji e nam koristiti, a neprijatelj neka grebe ledinu na ovki.«

Dok se borba odvijala, dotle je za uspeh »vukova« svakog asa zapitkivao komandant 4. bataljona drug Danješ. I on je sa svojim »ti ima« žario po neprijatelju pre nekoliko dana, a sada

ponosno pokazuje pištolj što ga je skinuo s nekog narednika i dodaje: »Nijedan nije uspio pobe i, 30 smo ih pobili«.

Raduju se borci III udarne brigade i s veseljem uzvikuju: »Bi e boja, bi e i šmajsera«.

Zamišljali su oni da je »fric« nešto naro ito, a onamo beži kao i drugi fašisti. Borci III udarne brigade utvrđili su da Nemci sporiye hvataju zaklone nego Talijani, ali ja e urli u kada ih po nu rešetati naši mitraljezi.

Pokaza e im naši borci kako su se izvežbali tuku i Talijane, ustaše i etnike, a njih e isto tako tu i bez obzira zvali se oni SS trupe ili »grenadiri«.

»Susreli smo se sa Nemcima i tukli ih«, ponosno kaže »štulievac« i radosno zama e u stroj svoje ete.

JEDAN RADNI DAN U BATALJONU

Ferdo Toplak

Nalazimo se na odmoru u oslobo enom hrvatskom selu. Svanulo je lijepo ljetno jutro. Život te e normalno. Mirše okolina novim kruhom. Tamo dalje, uz borbenu pjesmu, prispjela je omladinska radna jedinica na žetvu. Kažu, takmi e se sa hrabrom i ponosnom omladinom Korduna, tko e više dati narodnooslobodila koj borbi.

I mi na frontu takmi imo se, tko e bolje i tko e više u initi za borbu. U takmi enju provodimo svoj život i rad.

Tako smo i jutros ustali rano, umivamo se, veselo je i žurba... Po zapovijesti danas je pješadijski egzercir.

»Požuri« — nare uje komandir. »U stroj« — vi e stari borac — mlada partizanka Ljuba, jer »Marko« i »Adžija« ne okljevaju.

Dolaze ete oštra koraka na vježbalište, a iz njihove vrstine izbjiga snaga i volja koja govori — »bit emo prvi«. Prolaze ete i vodovi jedni pokraj drugih. Starješine ispravljaju, trude se, promatraju jedni druge. uje se: »Bolje, bolje, još nije dobro«. Ulažemo najviše volje i truda i zadovoljni smo sami sobom. Ve je 9 sati. Komandant nare uje: »Voljno!« Na jednom kao da je puškao obru, nastaje veselje i živost, diskusija i šala. »Bolje radimo od vas« — veselo dovikuje 3. eta.

»Vidjet emo popodne kako znadete Rezoluciju ZAVNOH-a« — odgovaraju iz 4. ete.

Treba i i na kazan. Doru kuje se. Vodi se ra una o isto i, peru se ruke, jer ne isto a šteti udarnoj mo i naših jedinica. Sad je u logoru voljno. Treba na vrijeme popraviti li nu spremu.

Poslijepodne je politi ka konferencija. Prou avamo Rezoluciju ZAVNOH-a. Došli smo svi da ponovimo što smo posljednji put prou avali. 4. eta izjavljuje da sve zna. To daje i drugima podstreka, interes je velik. Dobro smo shvatili i svi emo nau iti do odre enog roka. Obe avamo i napuštamo konferenciju. »Zaista ZAVNOH je naša najve a pobjeda« — govore borci izme u sebe.

Ve era je vec gotova. Malo podalje dramske grupe u e pjesme. Seoska omladina vra a se sa završenog posla. Sumrak je. **I** mi smo završili svoj posao. Sad treba da se zajedno proveselimo, po inju kola, svira se i pjeva.

Idemo spavati, zadovoljni što smo svršili posao i sretni što sudjelujemo u borbi za slobodu svog naroda. Sutra smo nastaviti sa još više elana.

Zastavica mora da bude naša.

NOGOMETNA UTAKMICA S PRIMORSKO-GORANSKOM DIVIZIJOM

Branko Vukeli

Godine 1943. 13. primorsko-goranska divizija u sastavu Prvog hrvatskog korpusa NOV branila je zonu Senj, Zute Lokve, Oto ac i Brinje, a 6. divizija aktivno je dejstvovala na neprijateljski garnizon u Gospi u. Ova borbena dejstva naših jedinica nisu ometala da se veoma aktivno razvija kulturno-prosvjetni i sportski život boraca i starješina naše divizije. Tada smo imali veliki dio osloboene teritorije, a tako e i cijelu Gacku, dolinu sa Oto cem. To je period Prvog zasjedanja ZAVNOH-a na Plitvi kim jezerima. Ne posredno pred kapitulaciju Italije, naše starještine dolaze na ideju da se odigra i nogometna utakmica izme u 6. divizije i 13. primorsko-goranske divizije i to u Oto cu, prilikom proslave dvogodišnjice borbe naroda Like.

Pripreme su po ele odmah u oba tabora. Igra i se ne odvajaju od svojih ratnih jedinica i položaja. Poslijepodne kada bi borba jenjavala, u Peruši u se trenira i isprobavaju individualne i kolektivne sposobnosti. U nedostatku kopa ki, zamijenile su ih vojni ke cokule. Nabavljeni su podesne dokoljenice, bijele ga ice i crvene košulje. Taj sportski susret pratit e narod i omladina Like, kao i drugovi iz ZAVNOH-a, koji e u estrovati na proslavi dvogodišnjice borbe naroda Like. Po elo je sastavljanjem tima. Komandant divizije oko Jovani najviše je bio zabrinut, jer se trebalo odlu iti ili za mla e, poletne igra e, ali sa malo sportskog iskustva, ili za starije — rutinirane, koji imaju više iskustva u sportskim susretima. Odlu io se za starije. S obzirom da nije bilo mnogo vremena za pripreme i da protivnik ima veoma jak tim, sastavljen od igra a iz bivših klubova Sušaka i Rijeke, komandant se odlu io za 13 igra a, a predvodit e ih on li no kao vo a navale.

Iz Peruši a za Oto ac naša reprezentacija prebacila se zaprežnim kolima. Ostalo nam je svega jedan dan da se zajedni ki prošetamo ulicama i presjedimo u oto kom parku. Od nas se ni jednog momenta nije odvajao naš komandant i kapetan tima. Sjede i na klupi u parku, Oto ani su se interesirali za sastav našeg tima i za sportske generalije svakog pojedinca i bili su veoma iznenadeni, kada su doznali da vo u navale igra komandant divizije. Nisu

vjerovali, ali su se sutradan uvjerili, da on nije bio samo moralna ve i udarna snaga našeg tima i da je organizirao svaki napad na protivni ka vrata.

U centru grada, u parku, nalazilo se nogometno igralište bivšeg sportskog kluba u Oto cu, na kome se 25. juna 1943. godine sakupilo oko 2.000 gledalaca u iš ekivanju, s obzirom na ratne uslove, velikog sportskog doživljaja. Iako smo bili više sigurni u pobjedu mladog i poletnog tima Primorsko-goranske divizije, s obzirom da je raspolagala veoma dobrim igra ima, nismo se unaprijed predavali i sve smo pot inili požrtvovanju i kolektivnoj igri našeg tima. Bili smo svjesni da se samo kolektivnom i požrtvovanom igrom može pobijediti tim sastavljen od odli nih pojedinaca. Prije nogometne utakmice muzika je svirala našu himnu. Srca su nam se stezala, a koljena klecali. Bio je to rijedak sportski doživljaj, osobito za nas ratnike, koji smo ve dvije godine bili odvojeni od svojih domova i sportskih igrališta.

Po etak pripada igra ima Primorsko-goranske divizije i nije se dugo ekalo kad je odli no lijevo krilo protivnika lijepo prešlo nekoliko naših igra a i sa korner linije ubacilo loptu u naš šesnaesterac, iz koga desna polutka postiže prvi gol. Tada kao da e početi serija golova protivni kog navalnog reda. Naša odbrana još se ne nalazi. Nije se dugo ekalo kad isto lijevo krilo centrira i njihov vo a navale glavom postiže: 2 : 0 za reprezentaciju Primorsko-goranske divizije. Sve miriše na pravu katastrofu našeg tima ali astan rezultat za protivnika. Naša pomo na linija se sre uje. Protivnik preduzima napad, ali preko svoje desne strane, gdje lijevi pomaga našeg tima dobrim prodiranjem izme u protivni ke desne polutke i krila zaustavlja loptu, prelazi nekoliko igra a i lijepo ubacuje u prazan prostor. Tu loptu do ekuje uro Stankovi , lijeva polutka, i efektivnim udarcem smanjuje rezultat na 2:1. Tada igra dobija u tempu, naš tim preuzima inicijativu i ne ispušta je do kraja prvog poluvremena.

U svla ionici tišina. I suviše smo umorni, uzbu eni i znojni da bismo razgovarali. Jedino uro Stankovi prilazi kapetanu tima oki Jovani u i pita u kakvom emo sastavu nastupiti u drugom poluvremenu. Uslijedio je odlu an odgovor. — Kako smo poteli, tako emo i nastaviti, i bit e sve dobro!

Po elo je drugo poluvrijeme. Mi smo kao uragan navalili na vrata protivnika. Sve linije funkcionišu besprijekorno, a protivni - ki tim igra podre enu ulogu. Upravo svi njihovi napadi završavaju ispred naše half-linije, gdje Bato, ur evi i bivši igra »Ba ke« ometaju sve napade i šalju veoma upotrebljive lopte našoj navalnoj petorki: Basti, Rudi u, Jovani u, Stankovi u ili Vuki u. Ono što nije njima uspijevalo, uspjelo je našoj odbrani, drugu Pavi i u ili Vrbici, ili našem vrataru.

Protivni kom timu kao da je ponestalo snage. Trebalо je izdržati onaj pakleni tempo koji je diktirao naš tim. Nije se dugo ekalo i ve je 3:2, 4:2, 5:2. Na pragu smo velike pobjede, koju nismo o ekivali. Veliko veselje me u našim navija ima, koji nas bodre na kraju utakmice i vi u »crvenii... crveniiii...« Naš tim ve je umoran, ali omladina Like traži: »Šestaa... Šestiiii...« i

uslijedilo je 6 : 2, a zatim i 6 : 3 za reprezentaciju naše divizije.

Na završetku utakmice našem zadovoljstvu nije bilo kraja. Ljubljenje, grljenje, suze radosnice. Teško je bilo sprovesti sve planirano, te održati prikladan govor, estitanje i podjelu fotografija, sa potpisom druga Tita, pobjedni kom timu. To je bila najveća nagrada svima nama, kao i obe anje našem komandantu i borcima naše divizije na položajima kod Gospića, Perušića i Malog Polja.

Naša reprezentacija igrala je u ovakovom sastavu: nepoznat navelnik kluba, Božo Pavić, Mijo Vrbica, nepoznat bivši igrač SK »Bačke«, urević, Branko Vukelić-Bato, Milan Basta, Rudi, oko Jovanić, uro Stanković, Pipe Vukić i rezerva: Dmitar Zaklan i Ilija Mugoša.

Proslavi dvogodišnjice borbe naroda Like u Otočcu prisustvovao je veliki broj stanovnika, narođeno omladine, i ova proslava ostaje nezaboravna u srcima igrača 6. divizije i 13. primorsko-goranske divizije.

*U Prvom proleterskom korpusu
kroz Bosnu, Hercegovinu,
Crnu Goru i Sandžak*

PUT DIVIZIJE U SASTAV PRVOG PROLETERSKOG KORPUSA I NJENE PRVE BORBE U BOSNI

Todor Radoievi

Oko 20. oktobra 1943. godine štab 6. divizije dobio je nare enje od Glavnog štaba Hrvatske da u najve oj tajnosti izvrši sve pripreme za duži pokret. Prema odluci Vrhovnog štaba trebalo je da 6. divizija ode u Srbiju dok je mesto nje u Liku imala do i jedna divizija iz Slovenije. U to vreme 6. divizija se nalazila na podruju oko Gospi a i u svom sastavu imala je I, II i III li ku brigadu, partizanski odred »Plavi Jadran«, brdsku bateriju, Prate u i Inženjersku etu i pozadinske delove u ukupnoj ja ini 4.971 borac (30. X 1943).

Pripreme za pokret

Odluka Vrhovnog štaba, da od svih partizanskih divizija u Hrvatskoj uputi baš 6. diviziju u Srbiju, pored drugih jedinica NOVJ, predstavljala je veliko priznanje, kako samoj diviziji, tako i itavoj Lici za do tada postignute uspehe u narodnooslobodila kom ratu i revoluciji. Posebno je to bilo veoma zna ajno priznanje diviziji na njenoj udarnoj mo i, visokoj politi koj svesti boraca i njihovoj spremnosti, da se sa istom upornoš u bori i van Like. Shvataju i tako primljeno nare enje, odmah se sa svom ozbiljnoš u pristupilo pripremama za pokret.

Intenzivne pripreme vršene su u svim jedinicama. U prvom redu nastojalo se dovesti u što ispravnije stanje naoružanje, ode-a i obu a, kao i nabaviti izvesnu koli inu suhe hrane. Intendant-ske radionice za opravku ode e i obu e imale su pune ruke posla. Radilo se skoro neprekidno punom parom. Izvesne koli ine ode e i obu e dobijene su od intendanture Štaba etvrtog korpusa, dok

je znatnu koli inu rublja, a naro ito arapa i rukavica dao sam narod. U sakupljanju delova ode e i obu e uveliko su se angažovali narodnooslobodila ki odbori, kao i komande Prvog i Drugog li kog podru ja s njihovim organima.

Da bi se divizija u inila što pokretljivijom i neovisnijom od puteva nabavljen je potreban broj tovarnih konja. Znatnu teško u predstavljalji su samari, jer ih je uglavnom trebalo izraditi. Ipak, za relativno kratko vreme, uspele su se savladati sve teško e.

I pored toga što je bio najavljen dolazak jedne divizije iz Slovenije, Glavni štab Hrvatske naredio je Štabu 6. divizije da formira jedan odred koji e nositi naziv Li ki partizanski odred i koji e ostati u Lici. Na osnovu toga Štab divizije je naredbom od **24. X** 1943. formirao pomenuti odred na taj na in što je iz svake brigade izdvojio po 50 boraca i 10—15 starešina za komandni kadar. Za komandanta odreda postavljen je Ivan Grahovac a za politi kog komesara Slavko Glumac. Iz sastava divizije izišao je i odred »Plavi Jadran« koji je imao ostati na podru ju izme u Karlobaga i Obrovca gde je i ranije dejstvovao.

U me uvremenu je Glavni štab Hrvatske nekoliko puta tražio obaveštenje od Vrhovnog štaba kada e sti i slovena ka divizija u Liku, pa kada je saznao, da ova zbog situacije u Sloveniji ne e biti ni upu ena, naredio je Štabu 13. divizije da hitno uputi jednu brigadu ka Gospi u, a štabu Osmog korpusa da pošalje jednu brigadu 19. divizije na prostoriju zapadno od ceste Gra ac—Mazin. Na taj na in bilo je obezbe eno da odlaskom 6. divizije Like ne ostane bez partizanskih jedinica.

Od Like do Bugojna

Pošto su bile izvršene sve pripreme za pokret. Glavni štab Hrvatske naredio je štabu 6. divizije da s jedinicama krene u pravcu Bugojna. Najpre je od strane Vrhovnog štaba bilo predvi eno da divizija maršuje preko Bosanskog Grahova i Livna, ali se na predlog Glavnog štaba Hrvatske odustalo od tog pravca i diviziji je nare eno da krene opštim pravcem Drvar — Glamo ko polje — Bugojno zato što je ova maršruta bila kra a i udobnija. Pred polazak iz Like divizija je brojala oko 3.700 boraca. Bili su to uglavnom sve prvoborci koji su iza sebe imali bogato ratno iskustvo. Komandant divizije bio je oko Jovani , a politi ki komesar živan Dimitrijevi , dok su s I brigadom komandovali Milan Dimi komandant, i Bogdan Vujnovi politi ki komesar, s II brigadom Dušan Dotli komandant, i Branko Damjanovi politi ki komesar, i s III brigadom Milan Šijan komandant, i Milan Basta politi ki komesar. Pre polaska za Bosnu komandanta i politi kog komesara divizije primio je Ivan Gošnjak, komandant Glavnog Štaba Hrvatske i upozorio ih na zna enje predstoje eg zadatka.

Uve e 6. novembra po ele su se pomerati jedinice divizije sa podru ja Gospi a u pravcu Udbine. Maršovao sam s III brigadom i kada smo te ve eri iz Peruši a krenuli u pravcu Vrepca odjednom su na svim okolnim brdima zasjale vatre. Bilo je to u ast sutraš-

nje 26-te godišnjice velike oktobarske socijalisti ke revolucije. Do 8. novembra itava se divizija prikupila na prostoriji Ondi — Srednja Gora — Poljice. Ovog dana je štab 6. divizije izdao zapovest po kojoj su se u toku no i 8/9. novembra jedinice imale prebaciti ka Srbu. Me utim pošto je nastupilo nevreme, po elu da duva bura i pada sneg, to je štab divizije bio prisiljen da obustavi pokret i da u toku sutrašnjeg dana pomeri jedinice bliže cesti Gra ac—Bruvno—Mazin u sela Ondi , Poljice, Klapavica, Paklari , Tupaie i Rudopolje. Štab divizije smestio se u zaselak Lon ar izme u Ondi a i Klapavice.

Padom mraka 9. novembra divizija je u dve kolone krenula u pravcu Srba. Trebalje neopaženo pre i cestu Gra ac — Bruvno — Mazin kojom su saobra ale nema ke snage i ije su se posade nalazile u pomenutim mestima. Maršuju i kao desna kolona, II brigada je krenula iz Rudopolja i obezbe uju i se prema Gra acu i Bruvnu neometano prešla cestu kod Blanuša a zatim preko Omisce, Gubav eva Polja, Luki a i Šijanova kraja ujutro 10. novembra stigla u Kunovac gde se imala odmoriti i zano iti. Nasuprot II brigadi koja je relativno lako stigla do Kunovca, ostale snage divizije, koje su maršovale kao leva kolona, izdržale su mnogo ve e napore. Štab divizije, III i I brigada, brdska baterija, Inženjerska eta i pozadinski delovi krenuli su iz Klapavica i kod Mazinske previje bez ometanja od strane neprijatelja prešli cestu Bruvno — Mazin, a zatim uz Mandi a dragu izbili na emernicu. Sneg je ne-prestano padao i bura duvala velikom snagom nose i snežne pahuljice u o i. Od velike hladno e se po trepavicama, obrvama, ušima i kosi boraca hvatao led. Naro ito teško kretanje bilo je preko Ravne emernice i Stražbenice iznad Dabašnice. Bura je prosto sekla tako da se nekoliko boraca smrzlo. Nije se smelo zastajkivati i odmarati, iako su umor i hladno a prosto prisiljavali na san iz koga bi se verovatno retko ko probudio. I posle ne uvenog hravanja itave no i s burom, snegom i umorom jedinice leve kolone su ujutro 10. novembra po ele da izbijaju u Ajderovac nakon ega su se razmestile u Srbu i najbližoj okolini.

Interesantno, u Srbu nije bilo snega niti je duvala bura. Umete nevremena naišli smo na veoma topao prijem naroda. Iza nas je ostala jedna no teškog marša koju zbog izdržanih teško a i napora nijedan u esnik ovog marša ne e nikada zaboraviti. Iza nas ostale su i prve žrtve koje je divizija dala na svom putu za Bosnu. Bile su to ujedno i jedine žrtve koje je ona imala na tom putu.

Pošto se odmorila i sredila, divizija je u tri ešalona nastavila marš u pravcu Drvara. Štab divizije sa I brigadom i Inženjerskom etom, kao prvi ešalon, krenuo je oko 13 asova 11. novembra od Srba u pravcu Trubara gde je preno io, a sutradan ujutro nastavio pokret u pravcu Drvara i razmestio se u selima Trnini Brijeg i Šipovljani. Kao drugi ešalon, III brigada je sa sanitetom divizije krenula od Srba tako e u 13 asova istog dana i odmaršovala svega do Osredaka gde je preno ila, a sutradan nastavila pokret ka Drvaru i razmestila se u selima Kamenica, Vrto e i Prnjavor. II brigada je sa brdskom baterijom, kao tre i ešalon, krenula ujutro

12. novembra iz Kunovca i preko Osredaka stigla u Trubar gde je prenoila. U cilju organizacije ishrane i preno išta jedinica najmanje na 5—6 asova marša ispred divizije bili su upu eni konjari. Od strane štaba divizije za konačna je bio određen Nikola Adžić sa sedam partizana od kojih su pet bili bolni ari. Njemu su bili potinjeni i brigadni konačari. Bolni ari su imali zadatku da pre pristizanja jedinica ispitaju higijenske uslove preno išta. Ishrana jedinica vršena je sa terena. U slučaju da se na terenu nije mogla organizovati ishrana, jedinicama je bilo dozvoljeno da troše suhu hranu što je poneta iz Like.

Maršem od Srba na širu prostoriju Drvara divizija je definitivno napustila svoju rođenu Liku. Ostavili smo roditelje, poznanike i prijatelje. Napustili smo mnoga popaljena sela i mesta borbi za koja su nas vezale prijatne uspomene. Iako smo bili svesni da se Like ne može braniti samo borbom u Lici, već da neprijatelja treba tu i u drugim pokrajinama, ipak je rastanak sa rodnim krajem bio težak, a za pojedince i neizvestan. I za narod Like odlazak divizije je bio težak. Brižne misli majki, ova, sestara i prijatelja pratile su nas na svakom koraku. Iz brige i ljubavi u narodu su ubrzo nikle mnoge pesme o njegovoj diviziji.

Uvečer 12. novembra u Drvaru štab 6. divizije izdao je zapovest za marš od Drvara do Bugojna, i taj je dužina iznosila oko 160 km. Zapovet u je svakom ešalonu bila određena dnevna maršruta, mesta preno išta, način održavanja veze, način ishrane, uputivanje konačara i dr. Planom je bilo predviđeno da se maršuje svakog dana prosečno 30—35 km i da se u rejon Bugojna stigne 18. novembra.

Posle kratkog zadržavanja u Drvaru i okolnim selima i izvanrednog prijema naroda, divizija je ujutro 13. novembra nastavila marš u tri ešalona. Sastav ešalona ostao je isti kao i na maršu od Srba do Drvara. Krenuvši iz Šipovljana i Trnini a Brijega, Štab divizije je sa Inženjerskom etonom i I brigadom u toku dana preko Mokronoga, Prekaje i Bala a odmaršovao za Rore gde je zanođeno. U drugom ešalonu maršovala je III brigada sa sanitetom divizije i iz Kamenice, Vrtoča i Prnjavora pomerila se preko Drvara i Mokronoga za Prekaju gde je zanođeno. Na taj put marševske kolone divizije maršovala je II brigada sa brdskom baterijom kao treći ešalon. Ona je u toku dana prevalila put od Trubara preko Bobare i Kamenice do Drvara i zanođeno u Drvar Selu, Prnjavoru i Mokronogama.

Nastavljujući marš u toku 14. novembra, prvi ešalon se od mesta preno išta preko Vaganja i Podgrede pomerio u Pribelju i Dubrave, drugi ešalon u Vaganj, a treći ešalon u Čegare gde su zanođeni. Hladni jesenji dani sa povremenom kišom pomešanom sa snegom zamarali su borci više nego obično. No i pored toga disciplina u maršu bila je na visini. U kolonama je vladalo vedro raspoloženje pomešano sa šalama. Borci su se interesovali za nove krajeve i prilikom preno išta rado slušali kazivanja naroda o ustanku i kasnjim borbama. U selima oko Drvara pored naših kolona tr-

ala su deca traže i olovaka i papira, da bi mogla u iti pisati i itati u veoma teškim uslovima, kakve im je nametnuo rat i okupator.

Iako je ranjom zapoveš u bio predvi en marš i za 15. novembar, štab divizije je novom zapoveš u obustavio pokret za taj dan, da bi se jedinice što bolje odmorile i pripremile za nove napore. Dok su prvi i drugi ešalon predanili u dostignutim selima, dotle se tre i ešalon preko Rora i Vaganja prebacio u Hasanbegovce, Podgredju i Prijane, gde je predanio 16. novembra. U toku ovog zadržavanja ishrana jedinica je bila organizovana preko Komande mesta i Sreskog NOO-a Glamo .

Odmor od jednog dana dobro je došao. Sa novom snagom prvi ešalon je 16. novembra nastavio marš iz Pribelje i u toku dana prebacio se u Novo Selo, dok se drugi ešalon iz Vaganja pomerio u Pribelju. Za to vreme se tre i ešalon odmarao. Slede eg dana itava divizija je ponovo bila u pokretu. Prvi ešalon je preko Blagaja i Zlosela odmaršova za Kupres, a drugi i tre i ešalon u Blagaj gde su preno ili. Najzad u toku 18. novembra prvi ešalon je iz Kupresa stigao na postavljeni marševski cilj — Bugojno. Za to vreme drugi ešalon se pomerio u Alajbegov Odžak i Begovo, a tre i ešalon u Kupres, odakle su 19. novembra i oni odmaršovali za Bugojno. Poslednji dan marša od Kupresa do Bugojna preko Plazenice bio je naro ito naporan jer je trebalo gaziti prili no visok sneg, ali im smo se spustili u dolinu Vrbasa snega više nije bilo. Tu smo se prvi put sreli s borcima 1. proleterske divizije za ije smo uspehe u borbama ve poodavno bili uli.

Marš od Like do Bugojna bio je naporan, iako nismo imali borbi i sukoba sa neprijateljem, jer smo stalno marševali preko slobodne teritorije. Sinovi kršne Like uspešno su savladali sve teško e i u potpunosti izvršili nare enje Vrhovnog štaba.

Borbe kod Travnika i Zenice

Sredinom novembra Vrhovni štab je obrazovao Prvi proleterski korpus NOVJ. U njegov sastav ušle su 1. proleterska i naša divizija¹. Tu radosnu vest smo doznali kad smo stigli u Bugojno. Bilo je to veliko priznanje kako diviziji tako i narodu Like, zato što smo svrstani rame uz rame sa 1. proleterskom divizijom, najelitnjom jedinicom NOVJ u to vreme.

S obzirom na dolazak 6. divizije Štab Prvog proleterskog korpusa doneo je odluku da blokira neprijateljske snage u Travniku, kako bi im onemogu io da vrše ispadne na slobodnu teritoriju, naro ito u pravcu doline Vrbasa ka Jajcu, Donjem Vakufu i Bugojnu. U tom cilju on je 18. novembra izdao naredbu kojom je stavio u zadatku 1. proleterskoj diviziji da sigurno zatvoriti pravce Turbe — Jajce i Turbe — Donji Vakuf i da sa manjim diverzantskim grupama dejstvuje isto no od Travnika. Prema istoj naredbi 10. divizija imala je držati Travnik u neposrednoj blokadi, zatvoriti prav-

ce koji od Travnika izvode ka Turbetu i Rastovu i povremeno vršiti demonstrativne napade na Travnik dok se 6. divizija, kao opšta rezerva Štaba Prvog proleterskog korpusa, trebala razmestiti u dolini Vrbasa na prostoriji Donji Vakuf — Bugojno — Graanica. Na osnovu ove naredbe štab 6. divizije je rasporedio I brigadu u selima Sultanovići, Kopići, Rogušac, Drvetine i aušlike na prostoriji između Donjeg Vakufa i Bugojna; II brigadu u selima Ljubnici, Kula, elepirova, Glavice i Kandija isto noć od Bugojna; III brigadu u selima Golo Brdo, Odžak i Graanica između Bugojna i Gornjeg Vakufa; Inženjersku etu u Ugurlije; brdsku bateriju u Milanoviće; sanitet divizije u Lipulji, dok se Štab divizije smestio u Bugojnu.

U takvom rasporedu divizija je ostala oko deset dana, što je omogućilo da se borci dobro odmore i dovedu u ispravnost oružje, odeću i obuću. Istovremeno potkovani su konji i opravljen tovarni i drugi pribor. Odmor je iskorijenjen i za intenzivan vojni, politički i kulturno-prosvjetni rad. Borcima je ukazano na značaj ulaska u sastav Prvog proleterskog korpusa i kakve obaveze iz tog proističu u za svakog pojedinca. Održano je više predavanja sa ciljem da se borci upoznaju s novom pokrajinom, njenim stanovništvom, običajima, značajnjim dotadašnjim borbama, itd. Oživeo je i rad analfabetskih te ajeva, horova i dilettantskih grupa. Nastavljeno je sa izlaženjem etnih, bataljonskih i brigadnih džepnih novina, kao i divizijskog lista »Li ka divizija«. U diviziji je vrilo kao u košnicama. Ona je u punom smislu reči postala škola za političke, vojne i kulturne uzdizanje svojih pripadnika.

U to vreme su Štab 6. divizije posetili Koča Popović i Mihaljko Todorović Plavi, komandant i politički komesar Prvog proleterskog korpusa. Oni su se tom prilikom interesovali za stanje divizije i njene borbenе mogućnosti. Ubrzo posle toga, komandanta, političkih komesara i načelnika Štaba 6. divizije, zajedno s komandantom i političkim komesarom Prvog proleterskog korpusa je primio Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito. Iako je i pre toga mnogo znao o diviziji, on se tom prilikom interesovao za njene dotadašnje borbe, kako je izdržala marš od Like do Bugojna, kako su borci obućeni i obuveni, kakva im je ishrana, kakav komandni kadar i naoružanje, kakvo je moralno-političko jedinstvo i borbeni sposobnost divizije kao i o stanju i radu partizanske organizacije. Na kraju je Vrhovni komandant ukazao na buduće zadatke divizije i značajne brigade o borcima, a potom je rukovodio Prvog proleterskog korpusa i 6. divizije zadržao na rukama.

Pred kraj novembra Vrhovni štab je preduzeo ofanzivne operacije na široj prostoriji oko Jajca. Tako je Prvi proleterski korpus dobio zadatku da dejstvuje na području Travnika; 10. divizija na komunikaciju Sarajevo—Mostar; 11. divizija na komunikacije u dolini reke Bosne između Doboja i Maglaja i delovi Prvog bosanskog korpusa na uporištu spoljne odbrane Sarajeva. Pripisujući i izvršenju naređenja Vrhovnog komandanta Štab Prvog proleterskog korpusa je odlučeno da sa 1. proleterskom divizijom ojačati II ili kom brigadom napadne i zauzme Travnik, dok je 6. di-

vizija dobila zadatku da zatvori pravce, koji od Zenice i Sarajeva vode ka Travniku, i to ne ograničavaju i se samo na odbrambena dejstva već da i ofanzivno dejstvuje.

Pristupajući i izvršenju dobivenog zadatka, štab 6. divizije je 27. novembra prebacio III brigadu iz Građanice u Rastovo i tako e, a u toku idućeg dana u Busovaču. Po ulicu, Kruščicu i Baliće, poslošto je neprijatelj prethodnog dana bio napustio Han Kumpaniju, Vitez i Han Bilu, i sa njom zauzeo položaje prema Kiseljaku, železni koj stanici Busovača, Zenici i železni koj stanici Bila, kako bi sprečio prodor neprijatelja iz pomenutih mesta ka Travniku. U toku noćи 28./29. novembra Štab III brigade je sa 3. bataljonom napao domobransku posadu u železni koj stanici Bila, ali je nije uspeo likvidirati, poslošto je bila dobro utvrđena. Tom prilikom poginuli su komandir 1. ete poručnik Simo Grubišić i stariji vodnik Mile Čalić, dok je jedan borac bio ranjen. Posle neuspeha, bataljon se ujutro povukao ka selu Divjak, gde ga je zbog magle iznenadio oklopni voz iz Travnika, tako da je u toku povlačenja ka selu Gaćice poginuo vodni delegat Mile Orlović.

Da bi što bolje zatvorio pravac od Zenice, Štab divizije je 29. novembra orijentisao itavu III brigadu na taj pravac naredivši joj da posedne položaj od Bukovice do Stranjana. U toku idućeg dana brigada je na tom pravcu vodila oštredne borbe s neprijateljem koji je uz podršku artiljerije napadao iz Zenice. Iako je u početku uspeo da potisne brigadu ona je angažovanjem rezerve uspela da ga protivnapadom odbaci u Zenicu. U toku ovih borbi poginuo je herojskom smrću zamenik komandira 1. ete, Iso Banjeglav, koji je puškomitrailjezom štitio povlačenje svojih boraca i nije htio da se do poslednjeg metka povuče sa položaja. Tek tada neprijatelj je uspeo da ga usmrti bombom. I narednog dana brigada je vodila oštredne borbe s Nemcima i domobranima koji su uspeli da uz podršku tenkova preko Lašve prodru ka železni koj stanici Busovača i Han Kumpaniji. Da bi pomogao III brigadi, Štab divizije je na taj pravac uputio 3. bataljon I brigade. U toku ovih borbi vodnik Dušan Vurdelja Macuoka uspeo je da zarobi jednog nemačkog vojnika i jednog domobrana s oružjem. Po naredbi Štaba divizije brigada se u toku noćи 1./2. decembra povukla južno od ceste Travnik — Busovača u sela Rasno, Rovna i Kruščicu.

Dok je III brigada vodila borbe prema Zenici, dotle je I brigada bila prebačena ka Travniku sa zadatkom da delom snaga zatvori pravac Travnik — Rankovići — Gornji Vakuf i Travnik — Brajkovići — Zenica. Ona je 29. novembra sa svojim 2. bataljonom i 4. bataljonom III brigade kod sela Rankovići i Bučića odbila napad neprijatelja iz Travnika. Idući dan 1. bataljon napao je neprijateljsku posadu kod železničke stanice i mosta Han Bilu i prisilio je da se pod zaštitom oklopnog voza povuče za Travnik. U toku 1. decembra delovi 4. bataljona napali su jednu grupu neprijatelja kod Brajkovića i proterali je u Zenicu, dok je 3. bataljon vodio borbe kod Busovače. Najžešće borbe u toku ovog dana vodili su delovi II brigade kod Rankovića i sa nemačkim i ustaško-domobranskim jedinicama koje su napadale iz Travnika i bile prisiljene da

se povuku u Travnik. U ovim borbama poginuli su zamenik komandira ete Petar Rastović, vodni delegat Petar Mulić, desetar Dušan Dračić, partizani Milan Bokan, Zlatan Pavkovan i Milan Mandić, dok je 15 boraca i rukovodilaca ranjeno.

U međuvremenu je 29/30. novembra 1. proleterska divizija napadala na Travnik, ali bez uspeha. U rezervi Štaba divizije kod Bačice, Turbeta i Potkraja nalazila se naša II brigada, sem njenog 4. bataljona koji je od Vlašića planine i Bukovice sa severoistočne strane napadao na Travnik. Kao i ostale jedinice koje su u estvovali u napadu, tako ni ovaj bataljon nije imao uspeha sem što je iz Gorađe Gore uspeo da proteri žandare i dvojicu da zarobi. Po neuspehu napada 1. proleterska divizija dobila je zadatku da po svaku cenu spreči prodor neprijatelja od Travnika ka Jajcu i Donjem Vakufu, a II brigada da se prebaci u sastav divizije. Ona je 30. novembra preko Širokog akova i stigla u Bugojno, Rankoviće i Pećuj gde se povezala sa I brigadom. U toku 2. decembra ona je delom snaga pomagala I brigadi u odbijanju napada neprijatelja iz Travnika i tom prilikom imala gubitke od 1 poginulog i dva ranjena.

Posle 2. decembra prestale su jače borbe na sektoru Travnika. Divizija je dobila zadatku da zatvori pravce koji od Travnika vode ka Jajcu i Donjem Vakufu, zbog čega je Štab divizije izvršio izvensudnu pregrupaciju jedinica i II brigadu prebacio na širi prostor Turbeta, kako bi sprečio prodor neprijatelja ka Jajcu.

Borbe oko Travnika i Zenice bile su prve borbe koje je naša divizija vodila u Bosni. Ona je za izvesno vreme uspela da izoluje snage neprijatelja u Travniku od Zenice i to baš u momentu kad je 1. proleterska divizija napadala na Travnik. Iako su uslovi za borbu bili veoma teški i to u prvom redu zbog loših vremenskih uslova, kiše i blata, a nadalje magle, koja je umnogome otežavala orijentaciju, zatim nepoznavanje zemljišta i nedostatka vojnih karti ipak je 6. divizija u potpunosti izvršila svoj prvi borbeni zadatku u sastavu Prvog proleterskog korpusa. Već po etkom decembra doznali smo da je 29. novembra u Jajcu održano Drugo zasedanje AVNOJ-a i da su na njemu donete veoma značajne odluke za dalji razvoj borbe i izgradnju nove Jugoslavije. Tada smo u pravom smislu postali svesni značaja naših borbi kod Travnika i Zenice. Bili smo veseli i ponosni što je i nama, pored ostalih divizija NOVJ, dato poverenje da štitimo jedno tako značajno zasedanje na kome su u estvovali najbolji predstavnici gotovo svih naših naroda.

S obzirom da je po etkom decembra otpočela tzv. VI neprijateljska ofanziva to je, u cilju dekoncentracije jedinica Štab Prvog proleterskog korpusa naredio da se glavnina naše divizije prebaci na sektor Šator planina — Gračevsko polje — Ilica — Trubar — dolina reke Žrmanje — Dinara, radi dejstva na tom prostoru. U vezi s tim Štab 6. divizije je sa II brigadom 10/11. decembra preduzeo marš preko Donjeg Vakufa i Bugojna za Kupres, a III brigada preko Jajca, Mrkonjić-Grada i Podrašnice za Pećku gde se imala povezati sa Štabom Petog korpusa NOVJ. Radi zatvaranja prav-

ca Travnik — Donji Vakuf i dalje je na tom sektoru zadržana I brigada i stavljen pod komandu Štaba 1. proleterske divizije. Tima je zbog novonastale situacije odgođen za izvesno vreme i odlazak Prvog proleterskog korpusa u Srbiju, a s njime i 6. divizije.

Prvi izveštaj Centralnom komitetu KPJ

Dok je 6. divizija bila u Lici njena partijska organizacija bila je vezana za Centralni komitet KPH. Ulaskom u sastav Prvog proleterskog korpusa ona se direktno vezala za Centralni komitet KPJ. I da bi najviše partijsko rukovodstvo upoznao s organizacionim stanjem i radom partijske organizacije u diviziji, sekretar divizijskog partijskog komiteta, Simo Mrda je 3. decembra uputio opširan izveštaj Centralnom komitetu KPJ.

Prema izveštaju u diviziji je tada bilo 729 lanova KPJ, 131 kandidat i 900 lanova SKOJ-a. Na elu partijske organizacije nalazio se divizijski komitet od etiri lana. U svakom bataljonu postojao je bataljonski biro od po sedam lanova, dok su u etama bile organizovane partijske elije. Pored partijskih, u svakoj eti postojala je i skojevska organizacija, u bataljonima bataljonski, a u brigadama brigadni komiteti SKOJ-a. »Kod cjelokupnog lanstva naše Partije, rečeno je u izveštaju, nedostaje još a teoretska marksistička izgradnja. Što se ti e odanosti prema Partiji, kod istih je pomenuta osobina na visokom stupnju. Svaki lan Partije svjestan je izvršiti svaku partijsku direktivu i u težim momentima. To se dokazuje u svakodnevnim borbama i radu, gdje su naši drugovi spremni uložiti sve napore, tj. mogunost za dobro Partije i naroda, pa ako je potrebno i život.«

U izveštaju je data pozitivna ocena o radu partijske organizacije na vojnem, političkom i kulturno-prosvjetnom sektoru, kao i o radu skojevske organizacije. Centralni komitet detaljno je obavesten o komandnom kadru u diviziji, a poimeni no o svakom lanu Štaba divizije i štabova brigada. Za borce je rečeno: »Naši borci pokazali su dobru izdržljivost u proteklom maršu iz Hrvatske na ovamo, iako je bilo teško a u slaboj odeljenosti i obuću, organizaciji ishrane i prenošta i tome slično. Naši borci su dosta slabo obućeni a naročito slabo obuveni, tako da ima slučajeva kad maršuju i stupaju u borbu potpuno bosi i u vrlo slabim šlapama i arapskim, ali oni shvaćaju potrebu borbe i ne žele se izvući iz nje. U proteklim operacijama borci i komandni kadar pokazali su se uporni i borbeni sa neprijateljem bilo koje vrste i spremni su da se bore sa jednakim elanom protiv svih neprijatelja koji se nalaze u fašističkom taboru.«

Analizirajući sve komponente koje imaju uticaj na borbenost divizije, u izveštaju je konstatovano: »Divizija je spremna izvršiti svaki zadatak koji se postavi pred nju.« Naredne borbe su uskoro pokazale da je ova konstatacija bila potpuno tačna.

DIVIZIJA U ŠESTOJ OFANZIVI

Milan Basta

Krajem 1943. godine ratna situacija se za hitlerovsku Nema ku na svim frontovima vrlo nepovoljno odvijala. Crvena armija nadi rala je ka zapadu, prema Podunavlju, a zapadni saveznici — posle kapitulacije Italije — pripremali su se za invaziju Zapadne Evrope. Jugoslovensko ratište u to vreme dobilo je posebno zna enje u ratnim planovima svih zara enih strana. NOV je prethodno od 15 italijanskih divizija razoružala jedanaest. Nema ka komanda Jug istok, ocenjuju i situaciju, izvukla je zaklju ak da snage NOVJ u centralnom delu Jugoslavije »ve predstavlaju jednu iskrcanu savezni ku armiju.«

Odlukama II zasedanja AVNOJ-a u srcu hitlerovske »evropske tvr ave«, u vatri nat ove anske borbe protiv fašizma, ro ena je nova Jugoslavija ija je popularnost u svetu i me unarodno priznanje sve više raslo. Iz straha da ne bi došlo do savezni kog iskr cavanja na Balkanu, koje je u stvari izazivala aktivnost i brojnost NOVJ a pogodovala velika slobodna teritorija — okupator je poduzeo svoju VI ofanzivu protiv NOVJ. Otpo ele su, u stvari, petome se ne — od polovine septembra 1943. godine do polovine februara 1944. godine — operacije koje su se za razliku od ranijih ofanziva vodile po celoj Jugoslaviji od Triglava do Vardara, od Srema do Jadranskog mora.

NOVJ je narasla do blizu 300.000 boraca a njene jedinice po krile su gotovo celokupnu teritoriju Jugoslavije. Okupator tako veliku vojsku, na tako velikoj teritoriji, više nije mogao okružiti u cilju njenog uništenja. Taj cilj uništenja NOV, okupator nije mogao nikad ostvariti uprkos postignutog okruženja mnogih naših krupnih jedinica u ranijim ofanzivama. U sada, ve novim, izme

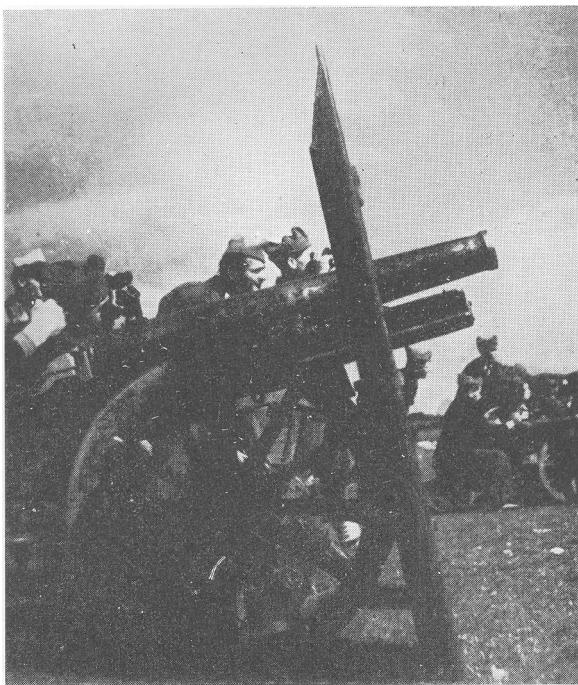
Maršal Tito pred pe inom u Drvaru

oko Jovani , komandant 6. proleterske divizije

Ova slika je snimljena u Divoselu (kotar Gospoški) koncem 1941. godine. Na slici su pripadnici Jurišne ete, koja je formirana na sektoru Gospoški a polovicom studenoga 1941. godine. Od te ete i ete iz Divosela formiran je bataljon »Peška Vuksan« u ožujku 1942. godine, u e, sljeva na desno: Dušan Mađuš iz Metka, poginuo 1944. godine kao komandant bataljona u XIX diviziji, Momilo Novković iz sela Vrepca, komandir ete, Stevo Korića, zvani Lola, iz sela Mogorić, poginuo 1942. godine na Plitvicama, proglašen narodnim herojem, Damjan Vučinović, zvani Deni, iz Divosela, sekretar Kotarskog komiteta i komesar bataljona, Ilija Uzelac iz Metka, komesar Jurišne ete. Stoe, sljeva na desno: Stevo Potkonjak iz Divosela, Vlado Lješkovac iz Metka, Nepoznat, Gnjatović iz sela Raduša, poginuo u IV ofenzivi kao komandir voda, Milan Njegovan iz sela Počitelj, poginuo 1942. g. kao komandir voda, Milinović iz sela Smiljan, poginuo 1943. g., Nepoznat, Nikola Pavlića iz sela Počitelj, Nepoznat, Dane Crnobrnja iz sela Kik, Nepoznat, Milan Čelija iz sela Raduša, poginuo 1942. g. kao delegat voda, Sava Pjevačić iz sela Itluk, Milan Vučinović iz Divosela, poginuo 1943. godine, Nepoznat.

Prvi topovi u Lici
(1942.)

Miting u Srbu
(1942.)

Proslava 1. maja u Korenici
(1942.)

Partizansko kolo u Križpolju
kod Brinja
(1942.)

Borci jedne jedinice 6. divi-
zije iste oružje u selu
škali u
(1942.)

U kova nici jedne jedinice u Lid
(1942)

»Bozidar Adžija« u akciji uništa-
vanja talijanskih kamiona kod
Brloga

Partizanska radionica
(1942.)

Sđa Budimlija, 70-godišnja se-
ljanka iz Ploča, majka palog bor-
ca, nosi hranu borcima na položaj
(1942.)

Dio zbjega kod Korenice
(1942.)

Mitraljesci u akciji na talijansku kolonu u Lici
(1942.)

njenim uslovima, nema ka Vrhovna komanda nije ni postavila kao ranije za svoj cilj da odlučno tu je NOV, već se zadovoljava time, da nizom uporednih i odvojenih operacija, razbija pojedine jedinice grupacije NOV, da ih odbaci s glavnih komunikacija koje vode iz doline Save ka jadranskoj obali i da po svaku cenu spreči prodor ja ih partizanskih snaga u Srbiju.

Vrhovni štab je u cilju prodora u Srbiju uputio u Sandžak Drugi proleterski korpus pod komandu još u oktobru 1943. godine stavio i 5. krajišku diviziju Prvog korpusa. U isto vrijeme Bosni dejstvovao je Treći korpus. U povoljnem trenutku moglo su se u Srbiju uputiti i druge jedinice NOV. Tako su se već krajem 1943. godine na vratima Srbije nalazile jakе snage NOV. Prodor u Srbiju imao bi dalekosežne negativne posledice po okupatoru. Dejstvom naših snaga na moravskoj magistrali ugrožene bi bile glavne komunikacije snabdevanja i povlačenja balkanske grupe armija »E« iz Gradiške i sa jegejskih ostrva. S druge strane, prodor jakih snaga NOV značio bi kraj etničke izdaje u Srbiji još jedinom uporištu izbegli ke kraljevske vlade i buržoaske kontrarevolucije.

U prvom redu da bi uspeo sprečiti prodor NOV u Srbiju, zatim razbiti jakе grupacije partizanskih snaga i odbaciti ih sa glavnih komunikacija koje vode sa severa prema moru, nema ki okupator dovučao je jakе snage iz Nemačke, Francuske, sa italijanskog i Istoka nog fronta. Broj nemackih divizija od 11 popeo se na 24 (300.000 vojnika). Ostalih kvislinških snaga: Bugara i Mađara — bilo je oko 11 divizija (150.000 vojnika). Pavelićeve snage uključujući šest divizija (oko 130.000 vojnika) tako su u estvovali u ovoj ofanzivi. Sve zajedno neprijatelj je raspolagao sa preko 600.000 vojnika. S obzirom na to, u estvovalo je u VI ofanzivi blizu 1.000.000 vojnika, što je predstavljalo snagu jednog velikog savezničkog fronta. Nema ka komanda Jugoistok poverila je štabu svoje Druge oklopne armije da izvede ofanzivne operacije protiv NOV-a u centralnom delu Jugoslavije.

Procenjujući namere neprijatelja i budno prateći njegovu koncentraciju i kretanje, Vrhovni štab je izdao direktivu korpusima koji se nalaze pod udarima jakih neprijateljskih snaga: da izvrše dekoncentraciju svojih jedinica i ne dopuste da padnu u okruženje; da primenjuju manevarsku odbranu i razvlačiti više neprijateljske napadne kolone, usporavajući tempo njihovog napada i zadržavajući ih na pogodnim uzastopnim linijama, da se u pogodnim trenucima zabacuju neprijatelju sa boka i s leđa, vršeći iznenadne protivudare i tako mu nanesevi više gubitaka; tamo gde neprijatelj još nije stigao, naše jedinice treba da počnu ofanzivna dejstva i preuzmu inicijativu u napadima na neprijateljske snage, njegova uporišta i komunikacije.

Teške i krvave borbe decembra 1943. godine vodile su se sa neprijateljem snage našeg Trećeg korpusa u isto vrijeme Bosni i Drugog korpusa u Sandžaku. Nemci su ocenili značaj Srbije i nastojali

svim silama da naše snage koje su dejstvovali na prilazima Srbiji odbace što dalje ka zapadu.¹

Januara meseca godine 1944. neprijatelj je operacije preneo na srednju i zapadnu Bosnu, severnu Dalmaciju, Liku, Gorski kotar i Hrvatsko primorje.

Po etkom januara razvile su se teške borbe na prilazima Jajca, sedišta Vrhovnog štaba i AVNOJ-a. Pre nego što je neprijatelj prišao svojoj nameri izvođenja ofanzivnih operacija u tom delu Bosne, Vrhovni komandant je u duhu direktive, da jedinice koje nisu vezane neprijateljskom ofanzivom preduzmu napade na najvažnija neprijateljska uporišta — naredio Petom korpusu da LIX 1944. godine napadne važno i veliko neprijateljsko uporište Banju Luku, nanese neprijatelju što više gubitaka, angažuje i veže za sebe nove neprijateljske snage i koliko-toliko olakša težak položaj naših snaga u isto noj Bosni, gde je neprijateljska ofanziva bila tada najjača i ispoljena. III brigada 6. divizije stavljena je pod komandu Petog korpusa i u estvovala je u tom napadu na Banju Luku.

Sredinom decembra 1943. godine jedinice 6. divizije nalazile su se u sledećem rasporedu:

I brigada nalazila se na položaju oko Travnika;

II brigada na sektoru Šujice;

III brigada stavljena je na raspolažanje Vrhovnom štabu i nalazila se na putu od Travnika prema Jajcu.

Štab 6. divizije nalazio se sa II brigadom kod Šujice, a kasnije se prebacio na pravac Mrkonjić-Grad — Jajce — Banja Luka — Glamoč.

II brigada od Šujice do Drvara

U težnji da preduhitre ofanzivna dejstva neprijatelja, a u duhu već pomenute direktive Vrhovnog komandanta II. lička brigada, III. krajiska proleterska brigada, I. proleterska brigada i VII. krajiska brigada izvršile su 16. decembra napad na jako neprijateljsko uporište Šujicu, u kojoj se nalazilo oko 1500 Nemaca, s 12 tenkova i jakim artiljerijskim naoružanjem. II. lička komanda i III. krajiskom brigadom rukovodio je Štab 6. divizije, a I. proleterska i VII. krajiska brigada bile su pod komandom Štaba 1. proleterske divizije. Napadom na Šujicu rukovodio je komandant Prvog proleterskog korpusa Kosta Popović.

Zbog nedostatka sredstava veze, napad navedenih jedinica nije bio najbolje sinhronizovan, što je svakako negativno uticalo na postizanje većeg uspeha u ovom napadnom dejstvu. Sem toga, ko-

¹ Neprijatelj se za vreme VI ofanzive obraunavao i vršio represalije nad narodom. Palio je kuće i ubijao narod. Stotine sela je zapaljeno. Štab Trećeg korpusa izveštava 8. marta 1944. godine da je u vlasina koj opštini ostalo posle ofanzive dva sela, u borbi koj opštini, sreću rogatići, od 1/ selu ostalo je 5; u dubskoj opštini od 26 sela ostala je samo poneku kuću. Još 6—7 opština je u izveštaju spomenuto gde je potpuno ista situacija. Ubijali su na oigled familija ljudi, a po gradovima i selima pljačkali su i silovali. O žestini borbi Trećeg korpusa u teškim uslovima govoriti podatak da je u 17. divizioni oko 6 ranjenika i bolesnika pomrlo od smrzavanja.

ordinaciju jedinica i njihova borbena dejstva znatno su ometale velika hladno a i dubok sneg. Borci su se zbog toga teško kretali, a bilo je i više promrzlih boraca, i uz to su od hladno e zatajivala automatska oružja. Da bi se bar donekle ilustrirali uslovi pod kojima su se odvijala dejstva ovih jedinica pri napadu na Šujicu, dovoljno je re i da je samo iz III krajiške brigade za sedam dana držanja položaja usled smrzavanja bilo izba eno iz stroja oko 130 boraca i rukovodilaca.

II li ka brigada pretrpela je najosetniji gubitak na ovaj na in: štabovi njenog 1. i 2. bataljona — zajedno sa etom koja se nalazila u brigadnoj rezervi — ušli su u jednu ku u, da se bar malo sklone od zime. Nemci su, me utim, ku u bili minirali, tako da je ona prosto odletela u vazduh. Rezultat: 8 mrtvih i 27 ranjenih boraca i starešina, od kojih 17 teže.

U toku borbe za Šujicu neprijatelj je dobio znatno poja anje u novim snagama koje su stigle od Livna. Tako oja an sada on kre e u napad: 20. decembra sa snagama od oko 700 ljudi, 10 tenkova i 30 kamiona, neprijatelj je krenuo prema položajima II brigade, tj. ka Malovanu, Borcu i Suhom vrhu. Brigada je ceo dan vodila ogor enu borbu s tim nadiru im neprijateljskim snagama i najzad ih zaustavila i prisilila da se vrate u Šujicu.

Sve do 10. januara 1944. godine II brigada se nalazila na sektoru Šujica—Kupres—Bugojno zatvaraju i sa te strane pravac prema Jajcu. Po nare enju Štaba Prvog korpusa, odnosno Vrhovnog štaba, II brigada je sa tog sektora preba ena u rejon Drvara da bi se spre ila eventualna ofenzivna dejstva prime enih koncentracija neprijateljskih snaga (delovi 373. legionarske divizije) u dolini gornjeg toka Une. Brigada se 10. januara po ela prebacivati pravcem Kupres—Pribelj—Rore—Drvar i nalazila se u širem rejonu Drvara za celo vreme VI ofanzive. Prime eni neprijatelj sa te strane nije išao u pravcu Drvara nego je okrenuo protiv naših snaga u severnoj Dalmaciji. Za to vreme brigada je dejstvovala na komunikaciji Biha —Knin.

Susret štaba III brigade sa drugom Titom

III brigada je u estvovala zajedno sa jedinicama Petog korpusa u napadu na Banju Luku, na aerodrom Zalužane, zatim je zatvarala pravac Banja Luka—Mlinište—Glamo .

Nare eno je da se po dolasku od Travnika u Jajce, komandant i komesar III li ke brigade jave u VŠ u Jajcu radi dobijanja zadataka. Tu u Jajcu je samo petnaestak dana ranije bilo II zasedanje AVNOJ-a i donete su poznate istorijske odluke. Tu su položeni temelji nove Jugoslavije. Tu je naš Vrhovni komandant proglašen za Maršala Jugoslavije. Bili smo uzbu eni. O ekivali smo i još više priželjkivali da vidimo našeg Vrhovnog komandanta, generalnog sekretara naše Partije, druga Tita, koga do tada nismo imali prilike da vidimo. Sada emo ga možda ne samo **videti**, nego se s njim li no pozdraviti i porazgovarati.

Osetili smo ne malo razo aranje kad ga nismo sreli, kad su nas uveli u kancelariju na elnika VŠ. U sobi punoj karata na elnik nam je objašnjavao vojnu situaciju i mogu nositi prodora neprijatelja, mogu nositi naših protivudara i inicijativa i naredio da se kao rezerva VŠ smestimo u rejon Mrkonji —Podrašnica—Orahovljani, da budemo uvek spremni za pokret i držimo vezu sa VŠ. I ve pri kraju razgovora, odjednom se otvoriše vrata i u sobu u e ovek hitrih pokreta, odlu nog i energi nog lica, ovek koga smo poznavali samo sa slika koje smo retko i samo poneku dobijali. Nove maršalske označke su se sijale. Bio je to drug Tito. Na elnik ga vojni ki pozdravi i objasni da su komandant i politkomesar III li ke brigade prisutni i da nam upravo objašnjava zadatok.

Drug Tito nam živo i dobro raspoložen pristupi i rukova se. Stajali smo mirno pred svojim Vrhovnim komandantom. Komandant brigade Milan Šijan bio je ranije teže ranjen u desnu šaku i rukova se s levom. Drug Tito baci brz, letimi an pogled na njegovu desnu ranjenu ruku, malo zastade, pa re e:

— Kako moji Li ani?
— Dobro, druže Maršale — odgovori komandant Šijan.
— Kako ste marševali, jeste li se umorili?
•— Ne, nismo — odgovori Šijan.
— Pevali su borci celo vreme puta, druže Maršale — upadoh u razgovor i ja.

Drug Tito me malo ispod oka pogleda i upita:
— Kako stoje borci sa obu om?
— Stojimo loše, ima dosta bosih i slabo obuvenih — odgovorili.

— E, onda ne e dugo pevati, druže komesaru, — re e zabrinuto drug Tito. — Po ovoj zimi i snegu teško je biti slabo obuven i bos. Treba što pre nabaviti obu u. Vidite može li se što i ovde dobiti — oprštaju i se re e drug Tito, zapitavši u pokretu svog na elnika, da li je neki o ekivani izveštaj stigao sa položaja.

Odlaze i razmišljali smo koliko realizma, životnog iskustva, jednostavnog, jasnog i brzog poimanja stvari ima kod našeg Vrhovnog komandanta, oveka, nama toliko bliskog, punog brige za ljudde, borce kojima je komandovao. Otišli smo posle ovog susreta puni optimizma i sa još više vere u našu snagu i našu kona nu pobedu.

Kako se o ekivala ofanziva i koncentri ni napad neprijatelja na Jajce, Vrhovni Štab je u smislu direktive za što ve u dekoncentraciju jedinica razdelio i neke ustanove pri VŠ u grupe i poslao ih u obližnje jedinice. Tako je jedna grupa glumaca pozorišta »Narodnog oslobo enja« stigla u našu III brigadu u vreme VI ofanzive i to Joža Ruti i Ivka Ruti, Salko Repak, Braslav Borožan, kompozitor Nikola Hercigonja i drugi.

Nije bilo uslova za neki pozorišni rad jer je trupa bila nepotpuna a ofanziva na pomolu, ali glumci su nam u asovima odmora, tu u štabu i prištapskim jedinicama recitovali i pevali, dok je drug Hercigonja svirao na harmoniku. Cesto smo diskutovali o ulozi umetnika u borbi, o zna aju kulturno-umetni kog rada u jedinica-

ma i narodu, o zgodama i nezgodama u pozorištima u predratnoj Jugoslaviji i na raznim priredbama u ratu, o perspektivama i ulozi pozorišta i umetnosti u slobodi. Tih diskusija se dobro se am. Prema njima, partizanskim glumcima — umetnicima, odnosili su se ne samo u štabu nego i borci veoma prijateljski, voleli su ih i pažili. Taj kratki boravak nekoliko lanova pozorišta »Narodnog oslobo enja« u III brigadi za vreme VI ofanzive ostao je u prijatnom se anju.

III BRIGADA U BORBAMA ZA BANJU LUKU

Neprijatelj je u Banjoj Luci imao posadu koja je brojala oko 5.000 Nemaca, ustaša, domobrana i etnika. Banju Luku je pod komandom štaba Petog korpusa napadalo naših 8 brigada, 5 odreda i 3 artiljerijska diviziona (4. i 11. krajiska udarna divizija, jedna brigada 10. krajiske divizije i dve brigade Prvog proleterskog korpusa). Po angažovanju jedinica to je bilo do tada najveće grupisanje snaga NOV u napadu na utvrđeno veliko mesto. Osnovna ideja napada je bila: napasti glavnim snagama grad Banju Luku i aerodrom Zalužane a s pomoćnim snagama Bosansku Gradišku i pontonski most na Savi, i izvršiti istovremeno demonstrativni napad na Prijedor.

U dvodnevnim borbama za Banju Luku naše jedinice nisu uspele zauzeti ceo grad, nego su prodrevši u njega, zauzele pojedine delove grada i nanele neprijatelju teže gubitke. Neprijatelj je bio jak, dobro utvrđen i grčevito se branio. Osim toga, vrlo brzo mu je stigla pomoć jekih motorizovanih snaga iz Gradiške koje su prešle preko pontonskog mosta na Savu kojeg naše jedinice (XI krajiska brigada, jedan bataljon VIII krajiske brigade i Gradiškoljevi anški odred) nisu uspele zauzeti. Sinhronizovanim dejstvom neprijatelja spolja i iznutra napad je suzbijen i jedinice Petog korpusa su se povukle. Neprijatelj je imao oko 600 poginulih i ranjenih i 991 zarobljenih. U Banjoj Luci narod nas je oduševljeno do eka. Prilikom našeg povlačenja veliki broj novih boraca pridružio se našim jedinicama.

Ustaše i etnici »slave« Novu godinu

III brigada je krajem decembra 1943. godine, dok se nalazila u rejonu Mrkonjić—Podrašnica—Orahovljani kao rezerva VŠ, dobila zadatak da se stavi na raspolaganje Petom korpusu radi napada na Banju Luku. Sada nam je bilo jasno, zašto smo stavljeni na raspolaganje VŠ i zašto smo se nalazili na ovom sektoru. Već 28. decembra izvršavamo pokret u pravcu Ključ—Vrhpolje—Tomina—Kijevo. To je bila koncentracijska prostorija gde smo od štaba 4. krajiske divizije dobili detaljniji zadatok za napad na Banju Luku. Još u prolazu pokraj sela Ribnika, odnosno Zablaće, primili smo opšte naređenje štaba Petog korpusa za napad na Banju Luku i

da se naša brigada stavlja pod komandu 4. divizije. Tu smo sreli komandanta Petog korpusa druga Slavka Rodica koji nam je i usmeno objasnio zadatak. Dobili smo tako er i neku vrstu proglaša, letka šapirografisanog i potpisanoj od politkomesara Petog korpusa druga Velimira Stojni a upu enog svim borcima i rukovodiocima o zna enju napada na Banju Luku. I danas mi je u se anju taj proglaš što sam ga itao pred strojem borcima, i u kome je biranim i plamenim re ima objašnjavan politi ki zna aj akcije kako za narodnooslobodila ki pokret Bosanske krajine tako i za razbijanje VI neprijateljske ofanzive.

29. decembra stigli smo u rejon Tomina—Kijevo, upoznali se detaljnije sa svojim zadatkom i izdali zapovest bataljonima za napad. Naša brigada je u sklopu opšte napadne operacije imala zadatak da 1. januara 1944. godine napadne i uništi aerodrom Zalužane kod Banje Luke, da se osigura prema Ivanjskoj, prema Klašnici i samoj Banjoj Luci, da u rejonu dejstva porušimo prugu i komunikacije.

30. decembra u 8.00 asova brigada je sa te koncentracijske prostorije krenula prema Banjoj Luci i do kraja dana doprla u blizinu Bronzanog Majdana. Skoro pola sastava brigade preno ilo je pod vedrim decembarskim nebom jer za sve borce nije bilo krova nad glavom. Sledi eg dana nastavljamo pokret u 6.00 asova pravcem Bronzani Majdan—Bistrica—Drago aj—Zalužani.

To je bio izvanredno težak, usiljeni marš prema Banjoj Luci. Ako se uzme po etna ta ka puta Mrkonji -Grad, pa krajnja ta ka polazni položaj za napad na Zalužane, brigada je za etiri dana na izmaku 1943. godine, po snegu i velikoj hladno i, prevalila preko stotinu kilometara. Samo poslednji dan pred napad, brigada je maršovala 40 km i iz marševske kolone razvila se za napad.

Tu u širem rejonu Banje Luke, okolnim selima oko železni ke pruge i ceste razbaškarili su se etnici i ustaše slave i Novu godinu. Banja Luka je centar Bosanske krajine, slobodarski grad koji je imao pre rata organizovani i jak radni ki pokret. Banja Luka je dala bezbroj boraca, poznatih rukovodilaca i heroja NOR-a. Ali u njenoj bližoj okolini, u zaostalim selima Manja e, uz železni ku prugu i komunikacije u mnogim srpskim selima — iako su 1941. godine u estvovala u ustanku — preovladao je, usled izdaje Drenovi a i Tešanovi a (kasnije etni ke vojvode) i drugih etni ki uticaj. U pojedinim malobrojnim hrvatskim selima oko Banje Luke ose ao se u prili noj meri frankova ko-klerikalni uticaj. No i jedni i drugi crpli su svoju snagu u podršci i osloncu na jaki okupatorski garnizon u Banjoj Luci.

etnici u ovom kraju nisu bili na naro ito zavidnoj visini ni po borbenosti ni u vojnoj organizaciji. Partizanski pokret u neposrednoj blizini, na Kozari, pod Grme om, i dalje, bio je jako razvijen, što ih je moralno podgrizalo i sa svoje strane uslovjavalo teritorijalnu ograni enost etni kog uticaja na bližu okolinu garnizona Banje Luke i oko železni ke pruge. Zbog svega toga oni su se više vrmali oko svojih ku a odaju i se plja ki i gozbama. Njihovi vo i mogli su ih u ve em broju sakupiti i pokrenuti na neku krupniju akciju dalje od ku a samo za vreme kakve okupatorske ofanzive

na slobodnu teritoriju. Kada nai u iole ve e partizanske snage, etnici su tražili spas pod skutima okupatora u Banjoj Luci.

Našim iznenadnim prolaskom kroz Bistrlicu, Drago aj i druga sela i zaseoke iznenadili smo mnoge etni ke grupe i grupice koji su se dotad ose ali prili no sigurni u neposrednoj blizini Banje Luke i garnizona aerodroma Zalužana i Ivanske. Pri našoj pojavi bežali su i neorganizovano pripucavali sa okolnih brežuljaka. Istr a vali su iz ku a a po zaseocima, kako smo nailazili, uo se metež, cika žena, dece, žagor ljudi. Po okolnim brežuljcima poviše ku a pojedini etni ki stražari ili komandiri zaseoka nešto su dovikivali, davali razne znakove, sli no zavijanju vuka, imitirali zvuk sove, uka, izvodili razne zvižduke itd. što je valjda predstavljalno ranije utvr ene znake za objavljivanje opasnosti. Sve mi je to te novogodišnje no i nalikovalo mnogo na Indijance kako ih esto prikazuju u ameri kim filmovima kad se na u u opasnosti. Ali nažalost, to je bila java i živa ratna stvarnost.

Bilo je davno palo zimsko ve e i ve je otpo elo slavlje Nove godine. U jednom selu, mislim Drago aju, u školi, naši su naišli na bogatu, punu trpezu, još jedva dirnutih topnih pe enih prasi a, raznih pita i drugih akonija, koje su napustili etnici pojavom jednog našeg gone eg odeljenja. Naši se, na žalost, nisu mogli tu u školi mnogo zadržavati, jer se žurilo na izvršenje glavnog zadatka.

Bili smo prisiljeni, da se ja e obezbe ujemo i šaljemo ja e prethodnice i zaštitnicu, da nas u toj no i ne bi iznenadili, naneli nam nepotrebne gubitke i suviše zadržali. Naravno, sve nas je to ipak dosta zadržavalo, usporavalo naš pokret, iako su ti otpori bili neorganizovani i predstavljeni u stvari bežanje iznena enog neprijatelja. Morali smo ekati naša osiguranja i poterna odeljenja, dok se ponovo ne sviju u glavnu kolonu. Pod takvim uslovima, po teškom i snežnom terenu, maršovali smo neprekidno punih 19 asova.

što smo se više približavali komunikaciji i pruzi Banja Luka — Ivanska sve je manje bilo etnika. Po eli smo više presretati njihovu sabra u, ustaše i domobrane koji su tako e slavili novu 1944. godinu. Tako je uhva eno oko 20 ustaša i domobrana koji su bili pušteni svojim ku ama na novogodišnje odsustvo, ili su iz obližnjeg garnizona došli da se na u i provedu novogodišnju no sa svojim devojkama ili prijateljima.

Se am se, bilo je ve blizu pola no i kada je dobro pijan natrapao pravo na našu kolonu jedan ustaški oficir sa svojom devojkom koju je držao ispod ruke. Nalazio sam se u neposrednoj blizini kad je, mislim, pomo nik komesara brigade Dane ui uperio u njega svoju baterijsku lampu. Na njegovoj kapi ukaza se ustaški znak. Naši ga ustaviše. Ustaša se izdera:

— Kako smete ustavlјati ustaškog oficira?

Jedan od prisutnih partizana iz pomr ine odgovori:

— Eto, vidiš, smemo. Mi smo partizani i ve e smo glave od tebe ustavljeni.

— Pa, ujte, ja sam ustaški oficir — ovaj opet povika.

— Pa, ti nam, bitango, i trebaš — povika isti borac š epavši ga za prsa. Drugi mu oduže pištolj. Mlada, lepa devojka, gradski obu ena, u po etku je bila dosta indiferentna, misle i valjda da je

posredi neki nesporazum. Me utim, kona no je razabrala pred kim se nalazi. Pod svetloš u baterijske lampe pojavi se od straha izobli eno lice i u jednom trenutku po e da beži što su je noge brže nosile i nestu u pomr ini. Pustili smo je, nismo je gonili, dok je njen kavaljer još uvek objašnjavao i pretio kako emo mi platišto diramo ustaškog oficira, o ito još uvek ne shvataju i — onako pijan — da se nalazi u rukama partizana.

Kasnije sam obavešten da je na drugom mestu jedan ustaški podoficir, tako e »mrtav« pijan, uporno pokazivao legitimaciju i dozvolu za odsustvo objašnjavaju i da nije dezerter. Drugi su se opet, vrlo brzo otreznili, kad su se bolje zagledali u naše petokrake zvezde.

Napad na aerodrom Zalužane, Bukovicu, železni ku stanicu Drago aj i borbe kod Ivanske

Zbog tako teškog i dugog marša i ve navedenih nepredvi e- nih okolnosti, zakasnili smo za napad tri asa. Bili smo u mogu - nosti da napadnemo aerodrom tek u 00.1 as 1. januara.

Neprijatelj je imao na aerodromu posadu od oko 700 vojnika od kojih blizu 200 Nemaca. U Ivanskoj nalazila se bojna u ja ini od 700 legionara, a u Klašnicama jedna, tako e nepotpuna, bojna u ja ini od 450 domobrana. Na železni koj stanicu Drago aj, u nepo- srednoj blizini aerodroma sa njegove isto ne strane, nalazila se posada od oko 40—50 ustaša, žandara i naoružanih civila, a u s. Bukovici, u školi oko 100 domobrana. Za ove posade u Drago aju i Bukovici nismo ranije bili obavešteni. Sve u svemu, neprijatelj je brojao oko 2.000 vojnika.

Naša III brigada, bez jedne ete koja je ostala da osigurava divizijsku bolnicu, brojala je 1.030 boraca.

Plan akcije je bio slede i:

3. i 4. bataljon, svaki bez jedne ete, da osigura napad na aerodrom od Ivanske i Prijedora.

2. bataljon imao je zadatku da sa jednom etom obezbedi pravac od neprijateljskog uporišta Klašnica a ostalim snagama da napadne aerodrom sa severne strane.

1. bataljon oja an sa jednim pt topom sa manjim snagama (dva voda) obezbe uje se od Banja Luke, a ostalim snagama napada aerodrom Zalužane sa jugozapadne strane.

Jedna eta 3. bataljona nalazila se u brigadnoj rezervi.

Neprijatelj nas je do eka spremjan. Iznena enje nije postig- nuto. Naš dolazak otkriven je još dok smo prolazili kroz sela koja su držala etnici i ustaše. Napad na grad Banju Luku po eo je pre našeg napada. Sve je to bilo dovoljno da neprijatelj na vreme otkrije naše prisustvo i namere i do eka nas spremno s uperenim puškama.

Sa reflektorima i raketama neprijatelj je sa aerodroma osvet- ljavao svoje prepolje. Iza jakih žicanih prepreka i bunkera do- eka nas je organizovanom vatrom i na svaki naš pokušaj da pro emo kroz ži anu prepreku ga ao nas je gustom vatrom. Naš

2. bataljon, još u podilaženju sa severne strane aerodroma, dobio je iznenada vatru s le a iz Bukovice za koju se nije znalo da ima neprijateljsku posadu. Bataljon se morao okrenuti prema neo e-kivanom neprijatelju iz Bukovice. Razvila se borba. Uo ena je sva opasnost napada s le a te je izvršen brz juriš na neprijatelja iz neposredne blizine. Na bojnom polju ostalo je ubijenih 10 neprijateljskih vojnika, a ostali su se povukli u utvr enu školu u Bukovici. Naši su blokirali školu i pripremali napad na nju, jer se nije moglo i i na aerodrom dok je neprijatelj bio tu s le a. Iznenada, pre nego što je naš 2. bataljon otpo eo napad na školu, pojavio se neprijateljski avion koji je bombardovao i mitraljirao naše položaje oko škole. Taj momenat je neprijatelj iskoristio te se uspeo povu i iz škole i pobe i u žicu na aerodrom.

Naš 1. bataljon je tako e ustanovio da mu se bo no u neposrednoj blizini nalazi neprijateljska posada u železni koj stanicu Drago aj, koju tako er nismo predvideli, i odakle je povremeno priputcavao s le a i s boka na bataljonski borbeni poredak.

U takvim uslovima, do ekanii spremno žestokom vatrom od jakih neprijateljskih snaga iz bunkera i rovova iza ži anih prepreka, osvetljavani reflektorima i raketama na ravnici, dobivši vatru s le a iz Bukovice i Drago aja, umorni od neprekidnih marševa po hladno i i snegu, zakasnivši za napad, do ekali smo zoru pred neprijateljskom ži anom preprekom. Procenivši datu situaciju, Štab brigade je odlu io da u toku dana, 1. januara, blokiramо aerodrom, raš istimo s neprijateljem s le a i boka, da malo predahnemo i pripremimo se za ponovni napad za narednu no . Prekopana je komunikacija i razrušena pruga na više mesta.

1. januara u 20 asova izvršen je ponovni napad na neprijateljski aerodrom, a sa manjim snagama napali smo i železni ku stanicu Drago aj. Za vreme napada na stanicu Drago aj, neprijatelj je sa aerodroma intervenisao sa dva tenka ali su oba odbijena sa svežnjevima bombi i benzinskim flašama. Posle toga neprijatelj je iz železni ke stanice pobegao. 1. bataljon je uspeo, da se na mestu gde su tenkovi izišli probije sa jednom etom kroz ži anu prepreku na sam aerodrom i pored jake vatre branilaca. Neprijatelj je iz prvih bunkera po eo da beži ali tada u kriti noj situaciji neprijatelj je sa nekoliko tenkova izvršio protivnapad na našu etu ranivši 6 drugova. Na nesre u, od naših baca a koji su pogrešno uzeli elemente, ranjeno je odmah posle toga 8 drugova. Ranjen je komandir ete i njegov zamenik. To je unelo pometnju u naše redove. Neprijatelj je osetivši izvestan zastoj i malo kolebanje, izvršio novi i ja i protivnapad upotrebivši i svoje tenkove te je eta bila prisiljena da se povu e sa aerodroma.

Naš 2. bataljon je sa severne strane izvršio napad, zauzeo i neke spoljne bunkere. Neprijatelj je dejstvuju i po unutrašnjim pravcima tako e izvršio protivnapad sa tenkovima i spre io prodor na sam aerodrom. Naši su u povla enju zapalili bunkere.

Neprijatelj je u toku 1. januara iz uporišta Ivanske izvršio u dva maha napad na naše snage na tom odseku. Na brdu Bobija došlo je do ja ega okršaja a nešto kasnije izvršen je napad i na naše levo krilo. Neprijateljski napadi posle više asovnih borbi bili su

odbijeni. Iz neprijateljskog pt topa ranjen je zamenik komandanta brigade Dmitar Zaklan i politkomesar 4. bataljona Sr an Kora .

Mehanizovane nema ke snage u ja ini od 200 vozila, tenkova, blindiranih kola i kamiona u ešalonu, 2. januara prodrle su od Bosanske Gradiške preko Klašnica za Banju Luku. Posle kra e borbe kod Klašnice neprijatelj se ve u 15.30 asova spojio u centru grada sa braniocima Banje Luke. U toj novoj situaciji svim sna-gama koje su u estvovale u napadu na Banju Luku nare eno je povla enje.

U borbama u Zalužanima, na obližnjim spoljnim uporištima Bukovici i Drago aju, u borbama kod Ivanjske — neprijatelj je imao preko 60 mrtvih. Naro ito je pretrpeo gubitke u Bukovici. Ubijeno je u ovim akcijama oko 20 ustaša, a zarobljeno 50 neprijateljskih vojnika. Me u zarobljenima nalazio se jedan oficir, jedan podoficir, jedan ustaški tabornik i jedan ustaški logornik. Naša brigada imala je 6 mrtvih i 30 ranjenih.

Aerodrom Zalužani nismo zauzeli iz više razloga. Aerodrom su branile suviše jake snage (oko 700 vojnika) u dobro utvr enim položajima koji su raspolagali i sa tenkovima. Napadali smo sa svega dva bataljona koji su u napad na aerodrom išli sa pola svog borbenog sastava jer su morali odvajati snage za obezbe enje prema Banjoj Luci, prema neprijateljskom uporištu Klašnicama, zatim napadati nepredvi ena uporišta u Bukovici i Drago aju. Za sam aerodrom nije ostalo više od 200 boraca, što je bilo nedovoljno da bi se postigao uspeh. Neprijatelj je imao na raspolaganju tenkove i avione. Najzad, naše snage nisu bile sveže nego naprotiv, veoma iscrpljene u dugotrajanom maršu po velikoj hladno i i snegu.

U sklopu itave banjalu ke operacije možemo re i da se naša brigada dobro držala. Ona je u toku te akcije vezivala za sebe oko 2.000 neprijateljskih vojnika i nije im dozvolila da intervenišu u borbama za sam grad. Osim toga brigada je neprijatelju nanela dosta gubitaka i to: 130 mrtvih i zarobljenih i više desetina ranjenih.

III brigada povla ila se istim pravcem kojim je i došla. Neprijateljska tenkovska kolona sustigla nas je kod sela Bistrice, isto - no od Bronzanog Majdana. Na vreme smo isturili naš pt top i postavili zasedu te smo posle kra e borbe neprijatelja odbili. Izviju i neprijateljsku kolonu, tenkovi su usled svog brzog prodora bili odsekli obaveštajnog oficira brigade druga Denija Vujinovi a, ali se on u toku no i probio preko ceste i vratio u brigadu.

Preko Bronzanog Majdana—Obrovca—Tornine, dolinom reke Sane, preko Klju a i Ribnika III brigada zaustavila se na položajima Podrašnica—Mra aj—Medna. Brigada je dobila zadatak da brani pravac Podrašnica—Mlinište—Glamo ko polje i aktivno de luje na komunikaciji a avica—Mrkonji .

Marš pri povratku od Banje Luke bio je izvanredno težak. Po snegu i hladno i prevalili smo ponovo blizu 100 kilometara, a u svojim nogama nosili smo još nesavladani umor prethodnog marša na Banju Luku, neprospavane no i i teške borbe na Zalužanima i kod Ivanjske. Forsirali smo kretanje da stignemo pre neprijate-

lja na odbranu pravca prema Glamo u. Toliko smo bili umorni, da je bilo dovoljno dati i najkra i odmor pa da itava kolona za tren oka zaspi na snegu. Ljudi su spavali hodaju i. Se am se da sam nekoliko puta jašu i na konju zaspao jedva se održavaju i na sedlu, i trzao se iza sna kad sam ve padao. Menjali smo i davali konje iznemoglim borcima. Išli smo uzduž kolone, budili i jedva pokretali ljude kad bi zaspali na zastanku. Na svu sre u neprijatelj nije tada naišao. Posle jednog dana i no i predaha ve smo opet bili sposobni za borbu.

Borbe I brigade na prilazima Jajca

Neprijatelj je posle napada naših snaga na Banju Luku, od 3. januara pa sve do polovine februara napadao slobodnu teritoriju srednje, zapadne Bosne i severne Dalmacije.

Glavne neprijateljske snage dejstvovalo su iz doline reke Bosne i to: 1. nema ka brdska divizija iz rejona Doboј—Žep e dejstvovala je opštim pravcem Tešanj—Jajce—Glamo ko polje; 7. SS divizija »Princ Eugen« pravcem ija direktrisa ide Zenica—Travnik —Bugojno—Kupres—Livno; 369. legionarska divizija sadejstvovala je 7. SS diviziji prema Prozoru i Duvnu.

Pomo ne snage neprijatelja nastupale su iz Banje Luke i to: 901. motorizovani puk, jedan bataljon 383. puka 376. divizije i 92. motomehanizovani puk, dejstvovali su prema Jajcu jednim kracom dolinom Vrbasa, drugim krakom Banja Luka—Sitića— a avica—Mrkonji —Jajce, odnosno a avica—Mlinište—Glamo .

Osnovna ideja komandanta Druge nema ke oklopne armije u ovoj fazi VI ofanzive bila je: da glavnim snagama iz doline reke Bosne (1. brdska i 7. SS divizija) razvija ofanzivna dejstva protiv naših snaga u pravcu Jajca—Bugojna—Glamo a, a pomo nim snagama (92. i 901. motorizovanim pukom) sadejstvuje i nastupa opštim pravcem Banja Luka—Mlinište—Glamo . Cilj operacije je bio da se potisnu snage našeg Prvog i Petog korpusa iz te planinske oblasti Bosne, osloboodi važne komunikacije koje izvode iz doline Save ka Jadranu, onesposobi bar za neko vreme napadnute jedinice NOV za ja a ofanzivna dejstva, nateravaju i ih van komunikacija na planinske masive bez dovoljno snabdevanja i smeštaja.

Naša 6. li ka divizija u sastavu Prvog proleterskog korpusa našla se na pravcu nastupanja 92. i 901. motorizovanog puka koji su nastupali iz Banja Luke u pravcu Jajca, oanošno Mliništa ka Glamo u i Drvaru.

Štab 6. divizije se do 7. januara nalazio u Kupresu i zatvarao sa I proleterskom brigadom i II li kom brigadom pravac Šujica—Kupres. 7. januara Štab divizije se, po nare enju Štaba Prvog proleterskog korpusa, prebacio u Jajce, gde se još nalazio Vrhovni štab.

U to vreme kada je neprijatelj ispoljavao svoju najve u aktivnost Štab 6. divizije je raspolagao samo sa jednom svojom brigadom — I. II brigada ostala je u rejonu Kupresa, a III brigada se nalazila kod Banja Luke.

I brigada se 24. decembra iz rejona Travnika prebacila u Bugojno kao rezerva Korpusa. Jedan bataljon te brigade se nešto ranije nalazio u Jajcu na obezbe enju bolnice Korpusa. Kada je neprijatelj ispoljio svoje namere, I brigada je hitno vozom po delovima iz Bugojna prebacivana u Jajce i prema Mrkonji u. III brigada posle borbi kod Banje Luke bila je u pokretu udaljena od Štaba divizije i štab divizije nije sa ovom brigadom imao nikakvu vezu. Po pristizanju u rejon Mrkonji a ova brigada je dobila zadatku da zatvara pravac Banja Luka—Mlinište—Glamo.

Neprijatelj je energi no nastupao iz Banje Luke, odbacio XIII kраjišku brigadu probivši njen položaj kod a avice. III kраjiška brigada je iz rejona Manja e neko vreme dejstvovala ali je ubrzo posle prodora neprijatelja ve 8. januara po nare enju Štaba Prvog korpusa po elu prebacivanje u pravcu Drvara.

Štab 6. divizije bio je obavešten da se na pravcu Banja Luka—Mrkonji nalazi III kраjiška brigada i dobio je zadatku da na tom pravcu angažuje i svoju I brigadu i to sa borbenim poretkom bataljon iza bataljona (po ešalonima).

Bataljoni I brigade su se sukcesivno upu ivali na položaje, odnosno odre ene obrambene linije, prema tome kako su pristizali iz Bugojna u Jajce. Najpre je 7. januara prema neprijatelju bio upu en 2. bataljon koji se ve nalazio u Jajcu. Kamionima je bio preba en do Mrkonji a a odatile je maršom produžio u pravcu Podbrda zadržavši se oko 18.00 asova na raskrsnici puta Mrkonji — Mlinište— a avica, isturivši prednje delove prema Ponoru. Po pristizanju u Jajce 3. bataljon I brigade odmah kre e u Mrkonji i utvr uje se na položajima Okruglo brdo (k. 882) više samog grada.

4. bataljon je toga dana bio u pokretu ka Mra aju sa zadatkom da do pristizanja III brigade zatvara pravac prema Mliništima i Glamu u.

1. bataljon je 7. januara bio još u Bugojnu.

U takvom borbenom rasporedu su se našle 7. januara snage naše 6. divizije. Naravno, jedna brigada i prištapski delovi divizije predstavljali su male snage da bi uspešno mogle zadržati neprijatelja po dubini branjenog pravca. Pojedini bataljoni I brigade su bili još u pokretu.

Posle izvesnog zadržavanja oko opravke mosta u selu Podbrdo, 8. januara, neprijateljska tenkovska kolona podilazi našem položaju i otvara vatru na naše snage i posle kra e borbe zbacuje 2. bataljon I brigade s komunikacije. Ta neprijateljska kolona prodire dalje i oko 12 asova nailazi na položaj 3. bataljona kod Mrkonji a. Na Okruglom brdu razvija se oštra borba ali nadmo nije snage neprijatelja uspevaju uz pomo nekoliko aviona i skijaških jedinica koje zabacuju s boka, da odbace naš bataljon sa položaja pa on odstupa preko Lisine u pravcu Šipova.

1. bataljon naše I brigade odmah po pristizanju iz Bugojna u Jajce upu uje se prema Mrkonji u. Pošto je 3. bataljon usled snažnog pritiska neprijatelja, njegovih tenkova, avijacije i skijaša bio zba en s položaja i prisiljen na brzo povla enje, nije se povukao prema Jajcu niti držao vrš u vezu sa štabom svoje brigade. Naj-

verovatnije nije ni znao gde se nalazi 1. bataljon. Neprijatelj je koristio uspeh i brzo prodirao prema Jajcu. Pošto je bila magla, prethodnica 1. bataljona koji se nalazio u pokretu prema Mrkonjiću nije na vreme primetila neprijatelja. Zbog toga je kod sela Majdana, zapadno od jezera Plive, oko 16 asova neprijatelj iznenadio 1. bataljon i štab I brigade koji su se nalazili još u koloni, nerazvijeni za borbu, baš u vreme prelaska na staru cestu. Neprijatelj je koriste i tenkove, borna kola i skijaška odeljenja u nepravnoj borbi naneo našim snagama osetne gubitke. Tu je zarobljen i zamenik komesara I brigade. Bataljon se uspeo do epati padina Lisine i povu i u selo Tonkovce.

štab divizije koji se kretao sa 1. bataljom odvojio se u Jezeru od bataljona i krenuo ka šipovu i tako je izmakao neprijateljskoj koloni.

Po dolasku prvih delova III brigade u Mračaj, 4. bataljon se povukao u sastav I brigade i u pokretu padinama Lisine prema selu Duljcima nailazi na neprijateljske tenkove na komunikaciji između Jezera i Šipova.

U zoru 9. januara neprijatelj je stigao u Jajce gde već nije bilo Vrhovnog štaba. Vrhovni štab se, naime, već ranije prebacio ka Mliništu i Drvaru. Toga dana su nemački tenkovi napali Štab 6. divizije na cesti Jezero—Jajce, ali gotovo da nije imao gubitaka: ranjen je samo jedan štapski kurir.

I brigada u toku 9. januara vrši prikupljanje u rejonu Gerzovo—Sokolac na poprevoj komunikaciji koja izvodi od šipova prema Peckoj i Mliništu.

I i III brigada u borbama kod Pecke

III brigada po povratku od Banje Luke zauzima položaj u rejonu Mračaj—Medna našavši se na glavnom pravcu odbrane 6. divizije. Sve do 12. januara uređivani su položaji, prekopavana na pogodnim mestima cesta, prikupljeni podaci o kretanju neprijatelja i tako vršene pripreme za predstojeće u borbu. I neprijatelj je izviđao naše položaje, prikupljaо podatke i vršio pripreme za napad. Dolazilo je povremeno do arki s neprijateljskim izviđačima i odeljenjima.

Toga dana, tj. 12. januara, Nemci, jačine oko jednog motorizovanog puka, stižu do štrbine. III brigada zauzima položaj za odbranu: Gradina—Pecka, s jednim bataljom u predstraži na Gradini. Takav raspored omogućuje joj da uspešno brani obe komunikacije — kako onu od Medne, tako i onu iz pravca Šipova, ako bi neprijatelj uspeo da odbaci I brigadu koja zauzima i brani položaj Bogovac—Lipovac. Štab divizije nalazi se u Jasenovim Potocima. Zadatak je ovako raspoređenih jedinica divizije da što duže zadrže neprijatelja i ne dozvole mu prodor pravcem Podrašnica—Glamoč.

13. januara neprijateljski 92. motorizovani puk koji nadire od Podrašnice vrši snažan napad na položaje predstražnog bataljona III brigade na Carevcu. Tu se razvila ogoričena borba. Bataljon je

spremno do eka neprijateljsku kolonu i uspeo da je zaustavi. Vidjevši da ne može frontalnim napadom da prodre, neprijatelj pokušava da zaobiđe naš položaj sa isto ne strane Carevca. Razvila se kratka ali oštra borba i tu je napada zadržan i potom vraten na komunikaciju.

Na Carevcu je 92. nemački puk doživeo svoj prvi neuspeh od polaska iz Banje Luke. Na velikoj okuci tu kod Carevca jedan nemачki tenk nagazio je na naše dve ranije postavljene nagazne mine. Oštete en, ispanao je iz stroja. Videvši da ne je lako uspeti u svome napadu, neprijatelj je u toku no i dovukao nove snage u jačini oko 150 tenkova, bornih kola i kamiona, pojačavajući takođe i svoju artiljeriju.

Pošto je napad od šipova jenjavao a opasnost na odseku odbrane I brigade sve više se smanjivala, III brigada pravi ispravke u svom borbenom poretku, orijentujući se potpuno prema neprijatelju koji nastupa iz pravca Podrašnice. Gradina i dalje ostaje glavni položaj u našoj odbrani i zaposeda je 2. bataljon. 1. bataljon izlazi na brdo Grabež istočno od Gradine sa zadatkom ne samo sprečavanja prodora neprijatelja na tom odseku nego i bojkotiranje aktivnog dejstva prema komunikaciji i u povoljnem momentu izvođenja protivnapada. 3. bataljon posle povlačenja sa Carevca zaposeda položaje sa zapadne strane komunikacije kod zaseoka Vasić i Novakovića (s. Pecka) sa zadatkom da pored odbrane odseka vrši protivnapade i bojkotuje dejstva na komunikaciju. 4. bataljon se nalazio u brigadnoj rezervi u rejonu Berićeve glavice.

Znali smo da nam borbe tek predstoje. Ohrabreni prvim uspehom kod Carevca u odbijanju neprijateljske tenkovske kolone, odlučili smo da mu ne dozvolimo da lako prođe, štab brigade se raspodelio po bataljonima i to: komandant štajen kod 2. bataljona na Gradini na centralnom delu odseka fronta; politkomesar brigade Basta na levom krilu kod 3. bataljona, a pomoćnik komesara brigade Dane u desnom krilu kod 1. bataljona.

Neprijatelj je 14. januara krenuo sa tenkovima i oko 500 vojnika u streljačkom stroju u napad na okosnicu naše odbrane Gradinu, obasuvši prethodno branioce jakom vatrom artiljerije i bacanjem granata. Naši borci na Gradini izdržali su vatru napada i nisu se pomakli s mesta. Kada je neprijateljska pešadija uz podršku tenkova krenula uz Gradinu, do ekali smo je organizovanom vatrom. Videvši da ne je uspeti napad na centru, neprijateljski komandant šalje jedan skijaški odred u jačini oko 50—70 ljudi u boji napad i obuhvat našeg desnog krila ne bi li se te strane uspeo probiti front. Ali ga je sa položaja Grabež naš 1. bataljon do eka snažnom vatrom. Neprijatelj je bio prisiljen da se vraća. Iskoristivši to povlačenje, a u duhu date zapovesti brigade da jedinice vrše u povoljnijim trenucima aktivna dejstva i protivnapade, 1. bataljon šalje jednu svoju etu u protivnapad na skijaše i naruši im velike gubitke. Skijaši su se žurno povlačili prema glavnoj koloni na komunikaciji jedva uspevajući da pokupe mrtve i ranjene. Naša eta ih je gonila sve do ceste. Izvršen je napad i na glavnu kolonu uz koordinirani pritisak i drugih bataljona.

Usled takvog razvoja doga aja neprijatelj je bio prisiljen da umesto napada pre e u odbranu. U jednom trenutku da bi oslabio pritisak i olakšao svoju situaciju na cesti na okuci ispod Gradine, šalje jednu svoju jedinicu ka našem desnom krilu uklinivši se izme u 1. i 2. našeg bataljona na Stankovi vrh. Protivnapadom delova našeg 2. bataljona i taj napad je odbijen. Jedna neprijateljska kolona kre e i ka Gerzovu. Zbog toga se u tom pravcu upu uje jedan bataljon I brigade, sa zadatkom da štiti desni bok III brigade.

Na levom krilu brigade naš p/t top na položaju kod Vasi a uspešno je tukao neprijateljska vozila na okuci ispod Gradine. Uništeno je i onesposobljeno prili no vozila, iako je taj naš top neprijatelj gotovo ceo dan tražio i tukao svojim artiljerijskim oru i-ma. Na položaju kod našeg topa jedno vreme nalazio se i komandant brigade nastoje i da se što duže održi na položaju, menja mesto kada neprijatelj otpo ne da ga a svojom artiljerijom, kamenjuje ga, da bi u pogodnom momentu ponovo ga ao neprijateljska vozila na cesti. Naš top je dejstvovao tako sve do no i.

Štab brigade, koriste i pogodan trenutak povla enja neprijatelja sa Stankovog vrha, upu uje svoju rezervu, 4. bataljon, u protivnapad na Nemce sa našeg levog krila od Medne. Bataljon je izbio na Carevac i otpo eo energi no da tu e nema ku motorizovanu kolonu sa za elja. Neprijatelju je pretilo uništenje. Na pomolu je bila jedna velika pobeda. Ali nam je ipak ona izmakla jer je neprijatelju u tom kriti nom momentu stigla iz rejona Podrašnice pomo u ja ini oko 200 vozila.

Kad je nema ka komanda kona no uvidela da 92. motorizovani puk u svom nastupanju nema uspeha i da trpi osetne gubitke, a u želji da ga pokrene napred, ubacuje 14. januara u napad jednu kolonu alpinaca u ja ini od oko 1.000 ljudi (iz 1. brdske divizije) pravcem Janj i Dragani Podovi ka Mliništu. Budu i da na tome pravcu nije bilo naših snaga, ta neprijateljska kolona je istog dana stigla do Mliništa.

U takvoj novostvorenoj situaciji Štab divizije zalama front ka istoku i zaposeda sa I brigadom položaje Mlinište — Jasenovi Potoci, a sa III brigadom položaje Pecka — Medna.

Ocenjuju i da e neprijatelj posle izbijanja u Glamo ko i Livanjsko polje nastaviti dejstvo prema Drvaru i Bosanskom Grahovu, Vrhovni štab je preuzeo hitne mere da zaštiti slobodnu teritoriju zapadne Bosne. Prvi proleterski korpus dobio je zadatak da sa 6. divizijom (I i III brigadom) zatvoriti pravac Mlinište — Vrbljani — Drvar; III krajiškom brigadom da brani odsek fronta na liniji Štekerovci — Rore. 9. dalmatinska divizija branila je pravac Livno — Grahovo. Narednih dana dolazi do borbe na svim tim pravcima. III krajiška brigada vodila je oštре borbe sa de lovima 1. nema ke brdske divizije na liniji Hotkovci — Štekerovci, a IV brigada 9. dalmatinske divizije na prilazima B. Grahova.

6. divizija pregrupisala je, kao što je ve re eno, svoje snage u neposrednoj blizini dosadašnjih položaja zatvaraju i zemljivođi odsek nešto zapadnije od komunikacije koju smo dosada držali (Podrašnica — Mlinište). Zaposednut je rejon: Mlinište — Jaseno-

vi Potoci — Pecka i zatvoren prilaz ka Vrbljanima i Drvaru sa te strane. Nekoliko narednih dana obe brigade 6. divizije vodile su sa Nemcima oštре борбе.

15. januara oko 16 asova, neprijatelj iznenada napada delove I brigade koji su držali položaje kod železni ke stanice Mlinište. Koriste i gustu šumu, pojavio se u ja ini od oko 150 vozila od sela Podgorije iz pravca odakle je dan ranije izvršio prođor. Došlo je do iznenadne borbe sa vrlo bliskog odstojanja. Posle po etne zabune, naše snage su se ubrzo sredile, zadržale neprijatelja da bi ga potom bo nim protivnapadom vratile. Ali neprijatelj je spremao novo lukavstvo. Iako je retko vršio no ne napade, neprijatelj je iste ve eri, kada se smatralo da je u poslepodnevnim borbama bar za taj dan odbijen — izvršio oko 21 as ponovo napad na Mlinište, iznenadivši bataljonsku kuhinju koja je iz Jasenovih Potoka nosila borcima ve eru, nanevši joj gubitke. Naš bataljon je bio potisnut sa dotadašnjih položaja, ali se u toku no i prikupio, izvršio protivnapad i vratio izgubljene pozicije.

Istovremeno kada su se vodile borbe na Mliništu, 15. januara je neprijatelj u ja ini oko 500 ljudi, potpomognut tenkovima, artillerijskom i baca kom vatrom, poduzeo napad na položaje naše III brigade. Napad se najja e ispoljio u rejonu zaseoka Vasi i (Pecka). Nemci su nastupali sa najguš im strelja kim strojem od Gradine. etnici su napadali na naše levo krilo od Medne. Tako je koordiniranom akcijom po eli borba duž itave linije fronta 6. divizije. Iako je svoje glavne snage napada usmerio na odsek odbrane III brigade, postigao je minimalne uspehe, potiskuju i mestimi no neznatno delove brigade prema zapadu, zauzimaju i nešto zemljišta. Neprijatelj nas nije uspeo ozbiljnije pomeriti od komunikacije.

Sutradan, 16. januara, neprijatelj je i dalje produžio sa napadom ali bez nekog ve eg uspeha. No u 16/17. I, jedna eta 3. bataljona III brigade u zaseoku eni i (Pecka) smelim napadom razbila je jednu ve u grupu neprijateljskih vojnika koji su tu zanolili, proterali ih iz zaseoka, zarobili 10 Nemaca i erkeza, zaplenili 1 radio-prijemnik, 6 pušaka, 13 mula i razne druge spreme. Na bojnom polju neprijatelj je ostavio 5 mrtvih. 16. januara glavnina naše I brigade prebacila se preko ceste na Grabež⁵ Stankovi vrh, napala neprijatelja na Gradini i zaseoku Proti i (Pecka) sa isto- ne strane. I brigada u tom napadu nije uspela neprijatelja proterati i naneti mu ozbiljnije gubitke, ali je vezivanjem neprijatelja za sebe, prisilila ga na odbranu i tako olakšala pritisak na podru ju III brigade. Napad I brigade i otpor u odbrani III brigade stavili su neprijatelju do znanja da smo rešeni da ga spre imo u njegovoj nameri da ovlađa ovim podru jem.

17. i 18. januara i dalje vodile su se borbe u rejonu Pecke s promenljivom sre om i obostranim neznatnim zadobijanjem tere na. I pored neprekidnog pristizanja poja anja, neprijatelj ni 17. ni 18. I nije uspeo naše snage ozbiljnije odbaciti od komunikacije. Iako je držao komunikaciju i kretao se po njoj, neprijatelj nije bio siguran jer smo se nalazili u neposrednoj blizini ceste, povremenno je kontrolisali, izlazili na nju i prelazili preko nje, i aktivno

dejstvovali kad god se zato pokazala povoljna prilika. Nasuprot o ekivanom slabljenju našeg otpora, što je dalje odmicalo vreme sve je više rasao naš pritisak. Neprijatelj je bio prisiljen da s tenkovskom pokretnom grupom krstari komunikacijom, pomaže i održava vezu sa svojim snagama ostavljenim na položajima i interveniše u slu aju naše pojave na komunikaciji.

Sve u svemu 92. motorizovani puk za ovih 4—5 dana borbi nije ispunio zadatok, nije vrš e ovlađao komunikacijom i nije odbacio naše snage dublje u planinski prostor. Naprotiv, doživljava stalne protuudarce i esto je prisiljen da prelazi u odbranu. Ne ra unaju i na dobijanje nekih novih ja ih svežih poja anja a u nemogu nosti da postigne sa raspoloživim snagama odlu ni uspeh, neprijateljska komanda je resila da napusti daljna ofanzivna dejstva na ovom pravcu. Zato je u poslednja dva dana eš e krstarića cestom s tenkovima i motorizacijom ne bi li spre ila ja u aktivnost naših snaga na cesti i tako stvorila povoljne uslove za povla enje.

19. januara neprijateljska kolona u ja ini od oko 150 vozila kretala je iz pravca Glamo a i Mliništa prema Peckoj. Isto tako izvesne neprijateljske snage kretale su se iz rejona Podrašnice ususret pomenutoj koloni. Naša III brigada, oja ana Drvarskim partizanskim odredom, prebacuje se ka komunikaciji sa ciljem da je zaposedne od Carevca do Mra aja. U toku no i 20. januara brigada glavnim snagama zaposeda cestu kod Medne, položaj šrbine i previju kod zaseoka Ili a (Medna), a jedan bataljon istura na pogodan položaj Carevac (južno od šrbine). Imaju i nameru da prekine daljna svoja dejstva, neprijatelj je prije povla enja toga dana pokušao aktivnim dejstvom da neutrališe naše snage, prisili ih na odbranu i spre i prilikom svog povla enja naš pravovremeni protivudar. Razvila se kod Pecke, a nešto kasnije i na Carevcu, borba koja je trajala nekoliko asova. Neprijatelj nije uspeo u svojoj nameri da nas neutrališe nego je bio prisiljen ak da se probija. Probivši se kod Carevca, vra aju i se prema Mrkonji u, odnosno Banjoj Luci, nema ka motorizovana kolona do ekana je na pogodnom položaju šrbine gde se razvila ogor ena borba uz obostrane gubitke. U pomo neprijateljskoj koloni naišle su snage i iz Podrašnice. Napadaju i Šrbine s jedne i druge strane uz jaku artiljerijsku i baca ku podršku, neprijatelj se uspeo probiti, uz gubitke oko 40 mrtvih. Na našoj strani je bilo 7 mrtvih. U tim borbama kod Šrbine dobro su se držali svi bataljoni III brigade a istakao se 4. bataljon »Krbava«.

To su bile poslednje borbe 6. divizije u VI ofanzivi. Ve sutradan, 21. januara, komunikacija je bila slobodna, jer je neprijatelj i poslednje svoje delove povukao prema Mrkonji u i a avici, a druge delove preko Mliništa ka Glamo u. 6. divizija je zagospodarila komunikacijom Podrašnica — Mlinište. III brigada je potom orijentisana prema Mrkonji -Gradu i Jajcu sa zadatkom iš enja teritorije od etnika i ustaša. I brigada zadržala se u rejonu Mliništa — Jasenovih Potoka — Podgorija.

6. divizija je u VI ofanzivi izvršila zadatak koji je pred nju postavljen. U borbama kod Šujice istakla se II brigada a III brigada u estviju i u banjalu koj operaciji i izvanredno napornom maršu po velikoj hladno i i snegu i borbama a III i I brigada protiv motomehanizovane nema ke kolone na Carevcu, Gradini, enima, Grabežu i Štrbini kod Pecke i Medne. Punih etiri dana nije mogao 92. motorizovani puk da pro e preko Gradine za Glamo . U stvari taj nema ki puk nije uspeo ni izvršiti zadatak, sve dok mu nije pritekla u pomo 1. alpinska divizija iji su delovi prodri preko Mliništa u našu pozadinu iz sasvim drugoga pravca. Nastupanje 92. puka koji je krenuo iz Banje Luke završeno je kod Pecke, odakle se uz velike gubitke morao vratiti na polazno mesto.

U po etnoj fazi borbe, naša I brigada ubacivana je u borbu pred neprijatelja, koji je brzo prodirao ka Jajcu, po bataljonima, prema tome kako su stizali iz dubine. Brigada je bila razvu ena u velikoj dubini, takore i od Bugojna pa sve do Mrkonji a i Podbrda. Neprijatelj je koriste i svoju broj anu premo , tenkove, avijaciju, skijaška odeljenja i maglu uspevao da iznenadi pojedine bataljone I brigade, odbaci ih preko Lisine i u e u Jajce bez nekog dužeg zadržavanja. Kasnije u rejonu Pecke — Mliništa, kada je divizija dejstvovala skupno, prikupivši obe brigade na nešto užem prostoru, postigla je u borbama zapažene rezultate.

6. divizija je u VI ofanzivi imala 73 poginula borca i rukovodica i 116 ranjenih. Ra una se da je neprijatelj imao preko 1000 mrtvih i ranjenih i 22 ošte ena motorna vozila od kojih 3 tenka. Samo za etiri dana borbe kod Gradine III brigada je imala 21 poginulog borca i 36 ranjenih.

14. januara na Gradini kod Pecke poginuo je u borbi zamenik komandanta 2. bataljona III brigade Nikola Dragosavac »Ražovina«, vrlo omiljeli omladinac iz sela Vrepca, sposoban i hrabri starešina. U borbama na Gradini istakao se 2. bataljon, a po svojoj upornosti u odbrani njegova 2. eta na elu s komandirom potporu nikom Markom Novakovi em.

U borbama i protivnapadima na neprijatelja u zaseoku Vasi a i eni a (Pecka) istakao se 3. bataljon III brigade.

Na Gradini i Grabežu istakao se i 1. bataljon III brigade, naro ito 2. eta toga bataljona u protivnapadima na neprijateljske skijaše i njen komandir poru nik Lazo Gaji , koji je u tim borbama i teže ranjen. Istakli su se mnogi borci i komandiri tog bataljona, kao što su: vodnik Dane Jurasovi , vodnik Iso Vukelja, desetar Milan Dimi , politi ki delegat Nikola Baši , borac Filip Škori i drugi.

Za vreme borbi na Štrbini istakao se 4. bataljon, naro ito njegova 2. i 3. eta i mnogi borci, bombaši, puškomitraješci i komandiri, kao što su: vodnik Nikola ankovi , politdelegat Dušan Basta, puškomitrajezac Dušan uki , borac Ilija Mirkovi , iako ranjen u grudi nije odstupio nego se i dalje borio i tukao iz svoga puškomitraljeza, borac Marko Ugarkovi , iako teže ranjen u glavu, iznosi sanduk municije za puškomitraljez, desetar Petar Lavrini , puškomitrajezac Jovo Orlovi iz svoga puškomitraljeza je u bor-

bama na štrbini pokosio 7 nacista, bombaš Ilija Basta, iako ranjen, svojom bombom likvidirao je 3 neprijateljska vojnika i mnogi drugi².

Za uspešno vo enje borbi protiv neprijatelja, za »naro ito junaštvo dokazano u borbi« u razbijanju pokušaja okupatora da likvidira slobodnu teritoriju Bosanske krajine u VI ofanzivi, Vrhovni komandant drug Tito pohvalio je svojom naredbom 6. li ku diviziju. Uskoro posle ovih velikih uspeha u borbama u VI ofanzivi, Vrhovni komandant je 19. marta izdao slede i ukaz: S obzirom na osobitu upornost i udarnu sposobnost u borbi protiv okupatora i svih neprijatelja naroda Vrhovni štab NOV i POJ rešio je da se 6. li koj diviziji Prvog korpusa dade naziv: 6. proleterska divizija »Nikola Tesla«. Taj naziv proleterske divizije, taj ulazak u legendarnu proletersku porodicu, borci i rukovodioci Like su visoko i asno nosili širom zemlje od Drvara, Sutjeske, Durmitora, Sandžaka, Srbije, Beograda, Sremskog fronta, Zagreba pa sve do pobedonosnog završetka narodnooslobodila kog rata.

III BRIGADA U BANJALU KOJ OPERACIJI

Vlado Mandarli

Veza nepuna prva dva meseca boravka na teritoriji Bosanske krajine III brigada postigla je bogat borbeni bilans i stekla nova dragocena iskustva u neprekidnim i teškim borbama protiv nemaka kog okupatora i doma ih izdajnika. Njena borbena vrednost i na teritoriji van Like, predstavila ju je kao jedinicu visoke politike svesti i vanrednih borbenih kvaliteta, a neprijatelji svih vrsta najozbiljnije su je respektivali u borbi.

Konjica 4. bataljona

Dovoljno je, na primer, bilo da se ova brigada po etkom decembra 1943. samo pojavi na prostoriji Mrkonji -Grada i sela Podbrda, pa da se Drenovi evi etnici pani no povuku duboko u Manja u, spremni da svakog momenta, ako im i tu zapreti opasnost, pobegnu u Banju Luku pod okrilje svojih nemačkih gospodara.

Koliko su ovi izdajnici respektovali jedinice III brigade neka pokaže samo jedan od mnogih primera iz borbi sa etnicima. 16/17. XII 1943. 4. bataljon »Krbava« pristigao je u selo Trijebovo, koje je bilo na teritoriji koju su u to vreme kontrolisali etnici. Zadatak bataljona bio je da razbijje etničke jedinice koje ovde zatekne. U jutarnjim asovima 17. XII etnici su napali iz okolnih šuma i bataljon je ubrzo opkolio brojano nadmoći neprijatelj. Međutim, etnici su se pokolebali u napadu, iako naše jedinice nisu otvarale vatru niti su na neki drugi način odavale svoje prisustvo

² Iznosim primere i imena samo nekih boraca III brigade, iiji sam bio komesar pa ih se se am. Međutim, ništa manji nisu bili ni podvizi boraca ostalih jedinica divizije.

u selu, što je još više zbumjivalo neprijatelja. Na udaljenju od oko 500 metara svuda oko sela, neprijatelj je zaledao za sigurne zaklone, otvaraju i vatru, ali visoko iznad krovova kuća, (verovatno zato što je jedan deo stanovništva bio naklonjen etnicima), pozivaju i bataljon na predaju.

U međuvremenu, na inicijativu rukovodilaca Mitraljeske ete, improvizirana je konjička jedinica od desetaka boraca na konjima iz Mitraljeske ete. Zatim se ta konjička desetina uz iznenadno i proložno »ura« u galopu srušila u pravcu gdje je neprijatelj bio najjače grupisan. Među etnicima je odmah nastala panika tako da su se u trenu naprsto raspršili po obližnjim šumama.

Kasnije je utvrđeno da su etnici ocenili snagu naše »konjice« na nekoliko stotina konjanika, što im je valjda poslužilo da opravdaju sopstveni kukavi luk i da nekako umire svoje gospodare.

U drugoj polovini decembra III brigada zatekla se na prostoriji: Mrkonjić-Grad, selo Podbrdo, selo Podrašnica. Dolaskom na ovu prostoriju, brigada je dobila zadatak da zatvara pravac od Banje Luke preko Sitnice i da avice ka Jajcu, u kome se tada nalazio Vrhovni štab. Primljeni podaci su upozoravali na mogunost skore nove neprijateljske ofenzive i to upravo iz pravca koji je brigada zatvarala. Pored ovog osnovnog zadatka, brigada je vršila i ofenzivne akcije protiv etnika na prostoru Manjače, sa ciljem da se što više oslabi njihov uticaj na jedan deo stanovništva toga kraja. Na toj prostoriji brigada krajem decembra dobiva zadatak da u sastavu Prve grupe Petog krajiskog korpusa učestvuje u predstojećoj banjaluci operaciji.

U spaljenom Ključu

U vezi sa ovim zadatkom brigadi je predstojavao dug i naporan marš od Podrašnice preko Ključa i Bronzanog Majdana — do banjaluci kog aerodroma i Mišin Hana, dakle trebalo je savladati oko 140 km puta. Taj marš naročito je otežavao jaka zima, dosta visok sneg, slaba ishrana i odeća i nepovoljni uslovi za odmor, jer je velik deo sela kroz koje je brigada morala proći bio spaljen.

Marš je počeo 27. XII iz sela Podrašnice u pravcu sela Medna, gde je bilo predviđeno da jedinice prenose. Da bi se što bolje sa uvala fizička snaga ljudstva, za celo vreme marša pokret je vršen samo danju, a noć se koristila za odmor. Naročito su bile teške pojedine relacije marša, a posebno ona od Medne do Ključa. Brigada je 28./29. XII prenosiла u potpuno spaljenom Ključu.

Gole zidine u hladnoj decembarskoj noći mogile su da posluže samo kao zaklon od vetra, i da se uz zapaljene vatre bar donekle sa uva telesna toplina i pruži pomoći u borbi protiv sna koji je sve nemilosrdnije osvajao iznurenja ljudska tela. Nekontrolisano zaspali u takvim uslovima značilo je što i svaki drugi nehat u borbi koji je donosio smrt. Dežurni su imali pune ruke posla i u takvoj prilici bilo ih je više nego obično, da bi eš im smenjivanjem mogli što bolje obaviti svoju dužnost.

Posebnu teško u u toku marša predstavljala je reka Sana koju je pomo u skela trebalo dva puta prelaziti: jednom u samom Klju u, i drugi put kod sela Vrhopolja, a na svakom mestu prelaza postojala je samo jedna slaba skela, što je znatno usporavalo pokret i izlagalo jedinice dejstvima neprijateljske avijacije. Pored toga, visok vodostaj i neuvežbanost ljudstva u savladavanju vodenih prepreka još su više otežavali prelaz. U 4. bataljonu preko 90% boraca nije znalo da pliva, jer su bili iz bezvodnih rejona Like, pa je ta injenica postala veliki problem pri prelazu reka uopšte. Zbog toga umalo da nije došlo do veće nesreće pri prelasku Sane u Klju u: tek što se jedna grupa sa delovima Mitraljeske ete otisnula ka suprotnoj obali, iznenadno se na skeli uplašio konj i izazvao takvu pometnju da je samo pukim slučajem izbegnuta nesreća. Na kraju se ipak sve završilo tako što se konj istrgao iz ruku boraca i skočio u reku.

U jutro 29. XII nastavljen je pokret pravcem: Klju — selo Tomina. Komanda brigade uputila je pravovremeno konačne reči sa organima narodne vlasti u selu Tomina organizuju prenos ište i ishranu. Brigada je u sumrak pristigla u selo. Povoljni uslovi za ishranu i odmor u selu Tomina znatno su ublažili izdržane napore prethodnih dana. To se i na očevidanje manifestovalo u jutro 30. XII pri postrojavanju jedinica za pokret u pravcu sela Stranjani, kada su se na sve strane ule pesme. Maršruta selo Tomina — selo Stranjani, iako je vodila teškim terenom, najlakše je savladana, jer je bila relativno kratka, a ljudstvo nahranjeno i odmorno. Međutim, prenos ište u selu Stranjani bilo je nalik onome u Klju u.

Poslednja relacija: selo Stranjani — banjalučki aerodrom u Ljeskovcu kod sela Zalužani — Mišin Han bila je najnaporniji deo maršrute, kako zbog dužine i loših atmosferskih prilika, tako i zbog ešte ih sukobljavanja sa etnicima kod sela Bistrice, a kasnije i s ustašama, što je sve usporavalo kretanje. Dužina ove relacije iznosila je oko 50 km uz kretanje pod uslovima koji su bili za ljudstvo brigade krajnje iscrpljujući. Trebalo je punih 19 satova da bi se savladala ta relacija a odmah posle toga učestvovao akciju.

U toku pokreta od Bronzanog Majdana zarobljeno je desetaka naoružanih civila u rejonu sela Bistrice, koji su na saslušanju izjavili da su ih etnički prisilno naoružani i da nikada nisu u estovani u borbi protiv partizana. Nije bilo vremena da se provere njihovi iskazi, ali su uzeti kao tajni s obzirom da su bedno izgledali. Zbog toga ih je komandant brigade upozorio da se neće dobro sprovesti ako se još jednom u takvoj ulozi sretnu s partizanima. Zadovoljni ovakvim ishodom odjurili su svojim kućama.

Dan je već bio na izmaku kad je brigada 31. XII stigla u rejon Klupe (tt 433), koji je u neku ruku bio polazni rejon za napad. Tu su izvršene poslednje pripreme za napad. Bataljonima su dani samo orijentirao zadaci, i to po karti, jer nije bilo vremena

za izvi anje i davanje zadataka na zemljištu. Primaju i zadatke, komandanti i komesari bataljona beležili su ih u blokove i napisili na karte koje su držali na kolenima¹.

U zapovesti komande Prve grupe Petog krajiškog korpusa za napad na Banju Luku III brigada dobila je zadatak da s dva bataljona razbije neprijatelja na banjalu kom aerodromu u Ljescovcu kod sela Zalužani, obezbe uju i se pri tome sopstvenim snagama od Banje Luke i Klašnice, a po razbijanju neprijatelja na aerodromu da ovlada neprijateljskim uporištem u Klašnici. Sa druga dva bataljona, (svaki bez jedne ete), trebalo je poseti položaje na liniji: selo Ruži i — selo Prijakovci, sa zadatkom da se spre i neprijateljska intervencija sa pravca Ivanjske i Prijedora ka Banjoj Luci, uz istovremeno vršenje demonstrativnih napada manjim snagama na neprijateljsko uporište u Ivanjskoj.

Prema raspoloživim podacima raspored neprijateljskih snaga znali smo tek u najgrubljim crtama. Tako nam je samo bilo poznato da se u uporištu Ivanjska nalazi 1. lova ka bojna legionara 7. pukovnije, a u Klašnici 2. lova ka bojna iste pukovnije, iz koje se oko 300 domobrana sa oko 200 Nemaca nalazilo na aerodromu u Ljescovcu. Međutim, raspored neprijateljskih snaga u samom uporištu, posebno njegovih vatrenih taaka, stepen fortifikacijskog ure enja neprijateljske odbrane, položaj i dužina žiante prepreke i dr. uglavnom nam je bilo nepoznato, što je još više otežavalo i onako složeni zadatak brigade. Ostalo je, dakle, na najnižim stvarjenjima, da im prispiju u blizinu objekata napada, utvrde i taman raspored neprijatelja i da prema konkretnoj situaciji usmjeruju napad svojih jedinica, štab brigade nije mogao da prema ustaljenoj praksi detaljnije organizuje sadejstvo između 1. i 2. bataljona u toku napada, posebno podršku pojedinih jedinica pri ovladanju važnijim tačkama neprijatelja.

Iznenaeni slavitelji

Nešto pre mraka 31. XII brigada je svrstana po bataljonima krenula iz rejona Kluge (tt 433) preko razbacanih zaselaka sela Drago i da izvrši svoj zadatak. Već tada se videlo da je brigada u velikom zakašnjenju i da ne može i na vreme da počne napad na aerodrom, i to zbog teških klimatskih uslova i sukobljavanja sa etnicima. Zato je bataljonima naređeno da ubrzaju pokret, a posebno 1. i 2. bataljonu da se ni po koju cenu ne zadržavaju u sukobima s manjim neprijateljskim grupama, već da nastoje zaobići naselja, kako bi se bar donekle nadoknadilo izgubljeno vreme.

Kako je nailazila Nova godina, među stanovništvo je vladalo prazni no raspoloženje, što je u mnogome otupilo budnost naružanih civila ustaša, pa su ih naše isturene patrole lako zarobljena.

¹ Tada su bili komandanti i komesari bataljona u III brigadi: 1. bataljona — komandant Branko Maljković, a komesar Jovo Babić; 2. bataljona — komandant urođenik »Coga«, a komesar Rade Guteša; 3. bataljona — komandant u a Pokrajac, a komesar Milan Grubić; 4. bataljona — komandant Vlado Mandarić, a komesar Božo Gleda. Maljković i Ugarak poginuli su na putu u Srbiju, prvi na Durmitoru u avgustu, a drugi u oktobru 1944. godine na prilazima Beogradu (u selu Vrani), dok je Guteša poginuo u aprilu iste godine na Li kim Osrecima.

vale. I pojedini naoružani domobrani, koji su stigli svojim kuama da do ekaju Novu godinu, ne zna se ve po koji put predavalii svoje puške partizanima. 3. i 4. bataljonu nare eno je da na pravcu kretanja pro iste zaseoke sela Drago aj od naoružanih neprijateljskih vojnika. Isturene patrole ovih bataljona iznenadno su upadale u pojedine ku e, u kojima se ve slavilo, i zarobljavale manje grupe naoružanih ustaša civila. Pri tome su se doma ini esto zbunjivali misle i da se radi o domobranskim patrolama, jer su naše patrole bile u sli nim uniformama i sa okrenutom petokrakom da bi se lakše izazvala zabuna. Tako je jedna patrola upala u veselo društvo u kome se nalazio i jedan domobran, ija je puška bila obešena o iviluk. Kako je bio ve u prili no pripitom stanju domobran nije obra ao pažnju na svoju pušku, ve je raspoložen stao pred vo u patrole: — Ma kakvi partizani ti sada padaju na pamet! Ne bi bilo fer da nas baš ve eras uz nemiravaju uz ovako lepo veselje i bogatu trpezu. — A da smo mi stvarno partizani, šta bi ti onda? — upita ga vo a patrole. — Vidi se — raspoloženo e domobran — da nemaš iskustva sa partizanima, kao da si po prvi put u domobranima. Mi i partizani se brzo nagodimo: kada nai u, predamo im iste puške s municijom i po koju bombu, a ako je nekom partizanu potrebno, zamenimo i odela, pa je stvar brzo gotova. I no as bi im sve od vojni ke opreme dao samo da me puste na miru da malo zaboravim na taj prokleti rat, kome samo da ve jednom vidim kraj. Kako e biti sretni oni koji dožive njegov završetak! — s izrazom duboke ežnje završi domobran.

No kada je vo a. patrole okrenuo titovku tako da se crvena petokraka opet našla na elu, u sobi je nastao tajac. Onda se opet javio domobran, sada, doduše, mnogo nesigurnijim glasom, pravdaju i se da iz njegove ruke nikad nije opaljen metak na partizane i da se nekako uvek snalazio da ne ide u borbu protiv partizana. Tada nai e elo kolone i zaustavi se ispred ku e. Vo a patrole iza e da se javi komandiru i da ga izvesti o domobranu. — Do avola ti i domobran; no as imaš pametnijeg posla od zadražavanja oko jednog domobrana kao da si naišao na minsko polje. Lako emo mi sa jednim domobranom, ve da ti što pre izbiješ na cestu kod opštine i izvidiš da pre svega tamo nema neka ve a jedinica domobrana, a posebno ustaša, — oštiro je komandir ukorio vo u patrole.

U toku kretanja kroz selo Drago aj tu i tamo odjekivali su pucnji u znaku do eka Nove godine. To je u mnogome umanjilo pažnju meštana i neprijatelja na lavež pasa koji su otkrivali naš pokret. Tako je bilo iznena eno i zarobljeno više naoružanih civila ustaša.

Jedinice 1. i 2. bataljona bile su udaljene od aerodroma više od dva sata kretanja, a svega ih je jedan sat odvajao od po etka Nove 1944. godine, kada se iznenada nad horizontom Banje Luke razlio buket raketa pomešan sa odblescima iz topovskih cevi. Zatim je no nu tišinu prołomilo brektanje mitraljeza, tutnjava topova i mukli minobaca ki pucnji.

Bio je to znak da je po elu bitka za Banju Luku. Borci krajiških jedinica ve su jurišali ulicama ka centru grada.

1. i 2. bataljon nisu više mogli da iznenade neprijatelja na aerodromu, pa je trebalo da se što pre razviju za napad i da bar pod zaštitom mraka savladaju ži ane prepreke i tako omogu e napad na vatrene ta ke neprijatelja u samom uporištu, što su neposredno branile neprijateljske avione koje je trebalo uništiti i tako one mogu iti da ih se upotrebi protiv naših glavnih snaga u napadu na Banju Luku.

Po etak napada na Banju Luku uznemirio je i ostala neprijateljska uporišta, pa je neprijatelj i na aerodromu pooštrio budnost i po eo da sve eš e osvetljava prilaze aerodromu i da ih s vremenom na vreme obasipa mitraljeskom i minobaca kom vatrom.

Pristizanjem u blizinu sela Zalužani, 1. bataljon produžio je pokret ka aerodromu kre u i se južnije od Kuljana, da bi prešao u napad na aerodrom sa jugozapadne strane upu uju i istovremeno jedan vod u rejon Derviši kao vanjsko obezbe enje od Banje Luke. 2. bataljon produžio je pokret preko Sv. Vida u pravcu Podovi sa ciljem da osnovnim snagama krene u napad na aerodrom sa severne strane postavlaju i deo snaga u rejon sela Trn na samoj cesti kao vanjsko obezbe enje od Klašnice.

I pored krajnjeg naprezanja da se što pre razviju u napad, uspelo se tek oko 01,30 sati 1. I organizovano pre i u napad. Međutim, neprijatelj je tada ve bio potpuno spremjan da se brani.

Zakasnilo se i zato što se nije poznavao teren, a i vodi i su bili slabici, pa su jedinice u toku pokreta esto lutale i uzaludno gubile vreme. Tako je neke ete neprijatelj otkrio pre nego što su uspele da se i najgrublje orijentišu u odnosu na širi rejon neprijateljskog rasporeda. Zato su neke iznenada upale u neprijateljsku vatru. Krajnjam zalaganjem komandira eta i vodova, 1. i 2. bataljon ubrzo su se sredili i po eli napad.

U po etku napada neprijatelj je po našim bataljonima otvorio jaku mitraljesku i minobaca ku vatru. Posebno je ubita na bila vatra iz bunkera, za koje se ranije nije znalo. Razvila se žestoka i neravnopravna borba. Svega oko 200 naših boraca u estvovalo je u napadu na aerodrom, jer su ostali bili na vanjskim obezbe enjima. Naši su borci uz to bili jako umorni od napornog marša iz kojeg su neposredno morali da pre u u napad na 500 dobro naoružanih i odmornih neprijateljskih vojnika. Sem toga neprijatelj je bio pravovremeno i fortifikacijski dobro organizovao odbranu sa dovoljnim brojem bunkera i ži anim preprekama. A imao je na aerodromu i nekoliko tenkova, dok naše jedinice nisu raspolagale efikasnijim sredstvima protiv oklopnih jedinica, sem ru nih bombi i manjeg broja benzinskih boca, što je neprijatelj znao, pa je smelije upotrebljavao tenkove.

U prvom naletu neke naše jedinice uspele su da se probiju kroz ži ane prepreke u samo uporište. Neprijatelj je intervenirao jakom i efikasnem vatrom iz mitraljeza i minobaca a, uz dobro osvetljavanje terena.

Zatim je preduzeo i protunapad s nekoliko tenkova u pratnji automati ara. No je bila ve na izmaku, a naše snage nisu postigle neki vidniji uspeh. Produžavanje borbe u toku dana u samom neprijateljskom uporištu sa ovako iznurenim jedinicama nije obe

cavalo ve i uspeh, jer je neprijatelj bio nadmo niji. Zbog toga je 1. i 2. bataljonu nare eno da obustave napad i izvuku svoje jedinice van ži anih prepreka, a zatim da još u toku dana organizuju blokadu neprijatelja na aerodromu, obezbede najnužniji odmor jedinicama i izvrše temeljitije pripreme za ponovni napad im se smrkne.

U toku dana situacija kod aerodroma bila je relativno mirna. Jedinice 1. i 2. bataljona delom snaga ostvarile su blokadu neprijatelja i vanjsko obezbe enje prema Banjoj Luci i Klašnici, a ostale jedinice odmarale su se i vršile detaljne pripreme za ponovni napad. Posebna pažnja posve ena je izvi anju neprijateljskih vatreñih ta aka i pronalaženju slabijih mesta u sistemu odbrane. Ve i broj bunkera i ži anih prepreka bili su osnova neprijateljske odbrane, pa je pripremama za njihovo uništenje posve ena posebna pažnja. Svakoj jedinici dan je konkretan zadatak na zemljištu, a u nekim slu ajevima to je u injeno i u odnosu na svakog borca, naro ito u sastavu jurišnih grupa.

Jedinice 3. i 4. bataljona u toku pokreta kroz selo Drago aj, do svanu a 1. I stlige su u odre ene rajone za posedanje položaja prema Ivanjskoj. Me utim, 4. bataljon izbio je nešto suviše napred jer nisu poznavali zemljište, tako da se u svanu e 1. I zatekao u rejonu zapadno od Mišin Hana. Do ovoga je došlo i zbog samog zadatka da bataljon manjim snagama izvrši demonstrativni napad na Ivanjsku, pa su njegove glavne snage u pokretu za ovim delovima izbile nešto napred. Prema planu za obezbe enje od Ivanske, 3. bataljon je bio više namenjen za ofanzivna dejstva u levi bok i pozadinu neprijatelja u slu aju njegova napada na položaje 4. bataljona u cilju intervencije prema Banjoj Luci. Za ovakva dejstva 3. bataljona postojali su vrlo dobri uslovi, jer se grupisanim rasporedom u rejonu Ruži i i osloncem na teže prohodno zemljište Bobije nalazio u bo nom položaju u odnosu na pravac Ivanjska — Banja Luka.

4. bataljon poseo je položaje u rejonu zaseoka Pezi i (tt 312), gde je bila raspore ena 2. eta oja ana mitraljezima, dok je 1. eta s ostalim delom Mitraljeske ete zadržana u bataljonskoj rezervi u zaseoku Taraševac. Nedostatak ovakva rasporeda bio je u zapostavljanju pravca koji od Ivanske, preko Pezi a Polja i Kukavice izvodi u levi bok i pozadinu bataljona. Ali da bi pravovremeno zatvorio taj pravac bataljon nije imao snaga, jer je njegova 3. eta još ranije zadržana na obezbe enju bolnice 6. divizije. Me utim bataljon nije smeо rizikovati da razvla enjem snaga ostane bez ja e rezerve, budu i da je neprijatelj raspolađao jakim snagama u Ivanjskoj, kojima je mogao da ostvari višestruku nadmo nad 2. etom i tako bataljonu ugrozi izvršenje zadatka.

U toku prepodneva 1. I neprijatelj je slabijim snagama ja ine oko 50 legionara iz Ivanske pokušao nasilno izvi anje na levom krilu preko Pezi a Polja u pravcu Kukavice. Intervenisala je 1. eta. Posle kra e borbe neprijatelj se uz izvesne gubitke povukao u polaznu bazu. Ovaj pokušaj neprijatelja dao je naslutiti da bi idu i dan mogao uslediti napad njegovih ja ih snaga pa su podu-

zete mere predostrožnosti: poja ano je borbeno osiguranje. Posebno je uo ena opasnost od eventualnog napada iz pravca Ivanjske preko Pezi a Polja i Kukavice u bok i pozadinu 4. bataljona. Zbog toga je 1. eta bez jednog voda, koji je zadržan u bataljonskoj rezervi, posela položaje u rejonu Pezi a Polja (k. 341), s tim da bude u gotovosti za aktivna dejstva u desni bok neprijatelja u slu aju njegova ja eg pritiska na 2. etu.

Po padu mraka 1. I oko 20,00 asova snage 1. i 2. bataljona prešle su ponovo u napad na aerodrom. Me utim, neprijatelj je bio spremā i u punoj gotovosti da odbije napad. I pored toga, napad naših jedinica po eo je svom žestinom te su neke ete uspele da se ubace kroz stvorene prolaze u ži anim preprekama u samo uporište i da energi no napadnu pojedine neprijateljske take koje su ometale napredovanje u pravcu aviona. Borba je postajala sve žeš a, jer je neprijatelj pružao jak otpor obasipaju i naše jedinice vatrom iz mitraljeza i minobaca a. Opet je upotrebio i tenkove, koje su naši bombaši odlu no do ekali i obasuli ru nim granatama nateravši ih da se skriju iza obližnjih zgrada. Posle toga jedinice 1. i 2. bataljona po ele su se pripremati za odlu ni juriš na neke važnije odbrambene pozicije, odakle je neprijatelj pružao ogor eni otpor da bi spre io prilaz avionima.

Napad 1. bataljona podržavala je Minobaca ka eta brigade, koja je greškom otvorila ubita nu vatru po jedinicama 1. bataljona i nanela mu osetne gubitke. To je i neprijatelj primetio, pa je odmah krenuo u protunapad. Komandir 2. ete i njegov zamenik bili su teže ranjeni od sopstvene vatre, a osim njih izba eno je iz stroja još desetak boraca ove ete. Sve je to znatno uticalo da juriš jedinica 1. bataljona oslabi. Ubrzo posle ranjavanja, zamenik komandira ete Milan Kneževi , podlegao je ranama, što je još više uz nemirilo borce i rukovodioce ete. Znatno rastrojena, ova eta nije više imala snage da produži napad, pa joj je nare e no da se izvu e van ži ane prepreke i iznese ranjenike i poginule borce. Istovremeno neprijatelj je preduzeo protunapad, opet s nekoliko tenkova i automati arima. Ali vatra naših minobaca a ispod koje se 2. eta tek izvukla bila je ozbiljna prepreka neprijatelju što je omogu ilo da se 2. eta lakše izvu e iz borbe. I ostale ete 1. i 2. bataljona našle su se posle ovoga u teškom položaju, jer je neprijatelj ne samo poja avao otpor, ve je po eo da postepeno preduzima sve ja e protunapade. Više nije bilo realnih uslova da se postigne ve i uspeh u napadu, pa je pre svetu a komanda brigade naredila 1. i 2. bataljonom da obustave napad i pre u na blokadu neprijatelja na aerodromu preduzimaju i najcelishodnije mere za spre avanje neprijateljske intervencije ka Banjoj Luci iz pravca Bosanske Gradiške. U duhu odluke komande Prve grupe Petog krajiškog korpusa za obustavljanje daljeg napada na aerodrom, III brigada je trebala da pre e u napad na Ivanjsku sa snagama 3. i 4. bataljona, jer je ve ranije bilo predvi eno da se, prema razvoju situacije, ovlada i uporištem Ivanjska radi razvijanja dejstava u zahvatu komunikacije: Banja Luka—Bosanski Novi.

Me utim, od ovog zadatka 3. i 4. bataljona odusta e se još u toku istog dana zbog novonastale situacije koja e usloviti da se u celini obustavi napad na Banju Luku, jer je neprijatelj uspeo da interveniše sa ja im snagama severno od reke Save, preko Bosanske Gradiške ka Banjoj Luci.

Dok su se snage 1. i 2. bataljona pregrupovale za blokadu neprijatelja na aerodromu, u komandi III brigade još se ništa nije znalo o situaciji kod Bosanske Gradiške. Planom banjalu ke operacije bilo je naime predvi eno da odre ene krajiške i slavonske jedinice ovladaju mostom na reci Savi kod Bos. i St. Gradiške, i da preduzimaju i i druga celishodna dejstva spre e intervenciju neprijatelja ka Banjoj Luci. Tek kad se oko 15.30 asova 2. I sa pravca Klašnice iznenada pojavila ve a neprijateljska motomehanizovana kolona sa znatnim brojem tenkova, komandi brigade postalo je jasno da jedinice na Savi nisu uspele. U prvi mah se pomislilo da se radi o delovima 2. bojne koja se nalazila u Klašnici. Ali im se neprijatelj razvio i prešao u napad sa ja im snagama na jedinice 1. i 2. bataljona, postalo je sasvim jasno da se radi o ja im neprijateljskim snagama, koje su pristigle od Bosanske Gradiške.

Posle kra e, žeš e borbe, 1. i 2. bataljon bili su potisnuti zapadno od druma: selo Zalužani — selo Drago aj. Tada je neprijatelj prema njima ostavio slabije snage, a glavninom produžio ka Banjoj Luci.

Prodorom ove nove, sveže i jake motomehanizovane neprijateljske grupacije ka Banjoj Luci nastala je sasvim nova borbena situacija: odnos snaga izmenio se u korist neprijatelja, tako da se više nije moglo ra unati na uspeh u napadu na Banju Luku. Zbog toga je komanda Petog krajiškog korpusa donela odluku da se obustavi dalji napad na Banju Luku. U duhu te odluke III brigada dobila je zadatak da u toku 3. I izvrši pokret u pravcu sela Bistrice i da u tome rejonu organizuje odbranu da bi se spre io prodor neprijatelja od Bosanske Gradiške. Prema Ivanjskoj ostao je na Mostu, jer je ve bila po elu VI neprijateljska ofenziva, pa je trebalo braniti slobodnu teritoriju.

U tome momentu 3. bataljon bio je ve stigao u selo Drago aj po posebnom nare enju što ga je dobio u momentu prodora neprijatelja od Bosanske Gradiške. Prema Ivanjskoj ostao je na ranijim položajima samo 4. bataljon. Toga dana — još u prepodnevnim asovima — neprijatelj je iz Ivanjske preuzeo napad preko Bobije ka selu Ruži i, dok se u tome rejonu još nalazio 3. bataljon. U toku ovog napada neprijatelj je angažovao snage u ja ini od oko dva voda. Posle kra e borbe 3. bataljon razbio je neprijatelja, naneo mu osetne gubitke i naterao ga da se povu e u Ivanjsku. Jednice 3. bataljona imale su svega 4 ranjena borca. Zarobljeno je nekoliko pušaka, municije i drugog materijala. Kada se 3. bataljon povukao sa ovih položaja u pravcu sela Drago aja (jer se situacija oko aerodroma pogoršala prodorom neprijatelja od Bosanske Gradiške) neprijatelj je u popodnevним asovima 2. I napao 4. bataljon sa snagama oko jedne satnije legionara. Ovog puta napad neprijatelja bio je usmeren od Ivanjske u pravcu k. 309, koja se nalazila

u me uprostoru 1. i 2. ete. Zbog toga je vod iz bataljonske rezerve morao biti upotrebljen da zatvori ovaj me uprostor, kako ne bi bio ugrožen levi bok i pozadina 2. ete. Istovremeno je nareno 2. eti da svojim levokrilnim vodom neposrednije sadejstvuje bataljonskoj rezervi, a osnovne snage ete da budu spremne za protunapad u sadejstvu sa 1. etom iz rejona sela Pezi a Polja. Jednicama je posebno skrenuta pažnja da otvaraju vatru s najkratih odstojanja da bi nanele neprijatelju što veće gubitke.

Radi provere gotovosti 2. ete, na njen položaj krenuo je zamjenik komandanta brigade Dmitar Zaklan zajedno s komandanatom i komesarom bataljona. U rejonu k. 313 nalazila se osmatrancica komandira ete, a dvadesetak metara dalje bilo je jedno usamljeno drvo. Zaklan i komesar bataljona Božo Gleda tu su malo zastali da osmotre uporište Ivanjsku i neprijateljske kolone koje su se približavale našim položajima, jer se s tog mesta pružao dobar vidik. Tek što su se zaustavili, neprijatelj je otvorio vatru iz uporišta Ivanjske jednim protivtenkovskim topom i direktno pogodio samo drvo poviše njihovih glava i obojicu teže ranio. U po etku njihovo stanje izgledalo je vrlo kritično, pa su posle pomoci i na bataljonskom previjalištu hitno evakuisani na brigadno previjalište. Njihovo ranjavanje svima nam je teško palo. A tek nekoliko asova pre njihovog izbacivanja iz stroja u štabu bataljona zajedno smo prepričali ratne dogodovštine oko Banje Luke, od kojih su neke bile takve da su izazivale smeh. Tako nam je Zaklan ispričao jedan doživljaj, dok se dan ranije nalazio u selu Ruži.²

U toku podilaženja našim položajima neprijatelj se dosta neoprezno kretao, jer je valjda po povlačenju 3. bataljona od sela Ruži i ka Zalužanima pogrešno zaključio, da su se povukle sve naše snage sa položaja prema Ivanjskoj. Zbog toga je upao u jaku i blisku vatru 1. i 2. ete 4. bataljona i posle kraće borbe i osetnih gubitaka bio nateran u paniku no bekstvo ka Ivanjskoj ostavivši ispred naših položaja oko petnaest mrtvih. Gone i neprijatelja, ove dve ete izbile su u sumrak pred same žene prepreke u Ivanjskoj. Zbunjen i iznenaden neprijatelj je na sve strane otvorio uragansku ali nepreciznu vatru. Tako su ove ete izvršile potpuno svoj zadatka. Pored osetnijih gubitaka nanetih neprijatelju, zaplenjena je i izvesna količina pušaka i druge opreme. Na našoj strani bila su svega tri lakše ranjena borca. Pod zaštitom mraka

² U crkvenom podrumu u tome selu nalazila se izvesna količina vina, pa je intendant bataljona Milanko Radeka odlučio da nešto vina konfiskuje za brigadnu intendanturu. Međutim, crkveni ekonom u najozbiljnijoj formi skrenuo mu je pažnju da je kod njega nedavno bila finansijska inspekcija, koja je u ime ustaške vlasti zaplijenila vino i naredila da vino ne smije nikome dirati. Kada mu se intendant predstavio kao glavni inspektor za itavbanjalu ki »okrug«, ekonom se izvinjavajući mole i »inspektora« da bude ljubazan pa da napiše samo potvrdu za uzetu vino što će mu poslužiti kao opravdanje pred onima koji su vino zaplijenili. Radeka je izvadio blok, istrgao jedan list i napisao: »Potvrda na ime izuzetog vina iz ovdašnjeg crkvenog gazdinstva, koja služi kao opravdanje odgovornom licu za njegovo uvanje, te da mu se u tom pogledu ne bude nikakve smetnje od strane ustaških inspekcija«. A ispod toga: »Smrti fašizmu — Sloboda narodu!«. Sledio je itak potpis: Milanko Radeka, a na sredini otisak okruglog pečata 3. bataljona »Mirko Stuli« III ličke brigade. Primajući i potvrdu, uvar je izrazio zadovoljstvo i zahvalio se intendantu, oslovljavajući ga sa — »gospodine inspektore«, što ga je oslobođio jedne velike briče, dodajući: »Sada ću bar biti miran, jer su mi esto dosa ivale pojedine grupe domobrana, ustaša i ne znam kakvi sve vojnici nisu dolazili da traže vino, a ja za njega ću no odgovaram pred našim ustaškim vlastima, što vojska ne će da razumije jer što se nje ti će odluka inspekcije.«

naše snage su se izvukle na ranije položaje ostavljaju i neposredno prema neprijatelju samo patrole radi izvi anja i osmatranja njegove aktivnosti.

Razlog ovoj relativnoj pasivnosti neprijatelja u Ivanjskoj, iako je raspolagao sa 700 do 800 legionara, treba, i ni se, tražiti u njegovoj neodlunosti da oslabi vlastite snage u odbrani samog uporišta Ivanjska zbog neposredne prisutnosti naših snaga, kako 3. i 4. bataljona naše III brigade, tako i nekih krajiških jedinica u rejonu Kozaraca i Piskavica.

Kraj 2. januara zatekao je glavne snage brigade zapadno od sela Zalužani. One su se pripremile za pokret ka selu Bistrica, dok je 4. bataljon ponovo poseo prvobitne položaje prema Ivanjskoj. Pokušaji komande brigade da patrolama obavesti 4. bataljon o novonastaloj situaciji (prekid napada na Banju Luku) i da mu naredi da napusti položaje, koje je držao, i da krene u sastav glavnih snaga brigade, ostali su bez uspeha, jer je neprijateljski prodor od Bosanske Gradiške ka Banjoj Luci ohrabrio ustaške bande u zaseocima sela Dragočaj, koje su sve drskije napadale naše patrole i na taj na in otežale održavanje veze. Sem toga kretanje patrola van puta od Zalužana ka Mišin Hanu otežavalo je njihovu orijentaciju, tako da su one lutale i neobavljeni zadatka vraćale se u sastav brigade. Međutim, brigada nije mogla ekati veće glavnim snagama izvršila pokret ka selu Bistrica, posela u tome rejonu položaje za odbranu i u toku 4. I preduzela pokret (prema dobijenom naređenju) u sastav svoje divizije. 4. bataljon je dakle ostao još na položajima prema Ivanjskoj, štab bataljona je shvativši novonastalu situaciju oko 14.00 asova 4. I sam inicijativno odlučio da bataljon napusti položaje i krene ka Bronzanom Majdanu.

Glavne snage brigade u toku pokreta 3. I ka selu Bistrica nisu dolazile u sukob sa im snagama neprijatelja. Pokret brigade je donekle ometalo pojedinačno nadletanje neprijateljskih aviona. Pristizanjem u selo Bistrica, glavne snage brigade su 3/4. I zanošile u tome rejonu, a u 10.00 asova 4. I od škole u selu Bistrica nastavile pokret preko Ključa ka Peckoj u sastav svoje divizije.

Već u jutarnjim asovima 4. I neprijatelj je krenuo sa snagama od oko dva bataljona pešadije, bataljonom tenkova i oko dva divizionala artiljerije od Banje Luke ka Bronzanom Majdanu. Došlo je do žešnih borbi na prevoju južno od Klupe (tt 433) gde su držale položaje jedinice koje su bile u ulozi zaštitnice brigade. Da bi se stvorili uslovi za neometano kretanje, pojava ana je odbrana ovih delova uz istovremeno posedanje položaja po dubini u zahvatu same komunikacije, sa ciljem da se ne dozvoli neprijatelju prolaz u pravcu Bronzanog Majdana, jer bi time bio onemogućen pokret brigade određenim pravcem. Razvile su se žestoke borbe koje su trajale i dan. U pojedinim momentima neprijatelj je ugrožavao otpor naših jedinica upotrebom tenkova protiv kojih brigada nije imala efikasna oružja. Međutim, u jednom odsudnom trenutku odigrao je značajnu ulogu jedan vod iz 1. bataljona pod komandom Mile Mandarića i Šećeva, koji je do ekakao tenkove srušen granatama i naterao ih da se povuku. Posle ove Mandarićeve akcije znatno je oslabio pritisak neprijatelja, a zatim je on potpuno obu-

stavio napad i zadržao se pre zalaska sunca u rejonu sela Bistrica.

U toku borbi kod sela Bistrica, oko 14.00 asova 4. I krenuo je 4. bataljon od Mišin Hana preko Kukavice ka Bronzanom Majdanu u sastav brigade. Za bo no obezbe enje od Ivanske, privremeno je zadržana 1. eta u rejonu Pezi a Polja, a kasnije je ona imala zadatok da u ulazi zaštitnog odelenja obezbedi neometan pokret bataljona. Borbe su bile u punom jeku u rejonu sela Bistrica kada je elo 4. bataljona pristiglo u zaselak Ožegovi i. Svega oko 800 metara južnije, s leve strane, u rejonu zaseoka Teli i, tukli su neprijateljski mitraljezi po položajima zaštitnih delova glavnih snaga brigade. Me utim, borba je ubrzo po elu da slabi što je bio znak da se neprijatelj priprema za odmor i preno ište. Zbog toga je 4. bataljon produžio pokret severnim padinama kose koja Piskavi ku Rijeku odvaja od glavnog druma, u pravcu sela G. Piskavica obezbe uju i se isturenim patrolama. Oko 22.00 asa 4. I bataljon je pristigao u selo Obrovac, zaselak Maksimovi i, gde je 4/5. I zano io kako je to bilo i predvi eno u zapovesti komande brigade s kojom je bataljon ve bio uspostavio vezu. Time je bilo završeno u eš e III brigade u banjalu koj operaciji. Brigadu su ekale nove borbe u sastavu 6. divizije u razbijanju VI neprijateljske ofenzive koja je ve bila u punom jeku.

Možda bi na kraju trebalo re i da j III brigada u banjalu koj operaciji izdržala zaista velike napore. To su najpre oni na maršu do aerodroma, a zatim i u borbi protiv jakih i utvr enih neprijateljskih snaga na aerodromu. Premda brigada nije uspela da zaузme aerodrom, ona je uspela da neprijatelja na aerodromu veže za sebe onemogu ivši svaku njegovu intervenciju protiv naših glavnih snaga koje su napadale Banju Luku. Brigada je, sem toga ispoljila zavidnu umešnost u vo enju zaštitnih borbi protiv nadmo njeg neprijatelja, što je posebno zna ajno, ako se ima u vidu, da zaštitne borbe spadaju u najteže oblike borbenih dejstava.

NA ŠTRBINI

Jovo M. Orlovi

U VI neprijateljskoj ofanzivi 3. eta bataljona »Krbava« vodila je u sastavu bataljona žestoke borbe s Nijemcima i etnicima na komunikaciji Glamo —Mliništa, Medna, Podrašnica—Mrkonji -Grad. U ovim borbama eta je postigla izvanredne rezultate, ali je imala i velike gubitke, štab bataljona mogao je biti siguran da e eta izvršiti svaki zadatok. Ne sje am se ta no datuma, ali mi se ini da je to moglo biti sredinom januara mjeseca 1944. godine.

Komanda ete dobila je zadatok od štaba bataljona, da zajedno s jednim vodom Mitraljske ete zaposjedne cestu izme u sela Medna i Podrašnica.

Poslije ve ere borci su dobili nare enje da se odmaraju, međutim se nisu smjeli skidati. Po tome smo znali da nas uskoro eka pokret.

Odmarali smo se po seoskim kućama. Oko 23 sata eta je bila postrojena i spremna da krene. Komandir ete Jovina Medi, potnik — visok, strog i energičan, upoznao je borce sa zadatkom.

Pokret je počeo oko 23,30 sati.

Na štrbinu stigli smo oko dva sata poslije ponovo. Komandir ete izdao je vodovima nare enje, da zaposjednu položaj u neposrednoj blizini ceste i da se do dana dobro ukopaju i maskiraju. Rovove smo iskopali u snijegu i snijegom ih zamaskirali.

U svitanje svi su morali biti u rovovima i nitko se nije smio kretati po položaju.

Zemljište ispred nas bilo je gusto pošumljeno, a naš teren bio je potpuno otkriven i nemoguće za odstupanje.

Cesta je od nas daleko svega 3—5 metara. Moj vod bio je na lijevom krilu ete gdje smo i o ekivali da e nai i Nijemci. Zadatak je bio da Nijemce pustimo pred front ete, ne dajući signal i da ih jakom koncentrinom vatrom uništimo.

Međutim, slučaj je izmijenio naš plan. Naime, Nijemci nisu naišli od Banje Luke već od Glamoja.

Oko 10 sati pristizala je od Glamoja ja i njemačka motorizirana jedinica, osiguravana tenkovima. Onako promrzli i nestreljivi propustili smo ih pred front ete i na dani znak otvorili vatru. Najprije smo ih obasuli ručnim bombama a potom koncentrinom vatrom puškomitrailjeza i pušaka. Nijemci nas uopće nisu primjetili, dok nismo zapucali. Gravita borba na život i smrt se rasplamsala.

Prvi automobil, koji je došao pred mene pun Nijemaca, svega sam izrešetao »šarcem«, tako da nijedan Nijemac nije umakao smrti. Jednim rafalom od 150 metaka uništeno je preko 30 neprijateljskih vojnika.

Automobil, koga sam uništio, ostao je nepomičan, a na njega je naletio drugi. Na ovaj smo bacili ručne bombe i nastavili jakom koncentrinom vatrom mitraljeza i pušaka. Tukli smo i uništavali sve, što je naletilo pred naše cijevi. Imao sam 6 ručnih bombi i za nekoliko minuta ostala mi je samo jedna za ljučnu odbranu. Na desnom krilu ete već su se tukli kundacima pušaka. Nijemci su upotrebili sve da se probiju.

Poslije 15 do 20 minuta fašisti su na nas krenuli tenkovima. Vidio sam kako su tenkovi pregazili tri borca. Većina mojih boraca bila je ranjena ili je umirala. A ja sam se i dalje sam borio. Ni sa kime nisam više imao veze, jer se naše desno krilo pomiješalo s Nijemcima i njemačkim tenkovima. Po nemu li odstupati, Nijemci su me odmah ubiti. Vidjevši da još samo moj »šarac« dejstvuje, Nijemci su me obasuli bombama. Tenk s desna usmjeren je pravo na mene.

Vidjeh, izbjeg i ne mogu. što da radim? U »šarcu« je preostalo još oko 60 metaka. U rukama jedna talijanska bomba.

Odlu ih da bježim. Neka me ubiju na bijegu. Samo da me ne pregaze. »Šarac« sam prebacio na lijevo rame i hitro sko io iz rova.

Najprije sam trao lijevo, zatim uzbrdo prema našim dijelovima, koji su uspjeli da se pravovremeno povuku.

Nijemci su iz svih oružja tukli za mnom. Ispred mene i ispod mojih nogu udarala su zrna kao najguš a kiša, ali na moju sreću ni jedno me ne pogodi. Već sam odmakao oko 60—70 metara. Sada se uspinjem uz brdo, preko brisanog prostora, širokog 150 metara. Nailazim na naše mrtve.

I kad sam već bio na izmaku, odjednom se situacija pogoršala.

Desno iz šume tražeći je ususret meni desetak etnika zloglasnog etničkog komandanta vojvode Drenovića iz Manjice. Ne pučaju, već me pozivaju da se predam. Poletim još brže u pravcu naših jedinica. Sjetih se da imam još jednu bombu. Izvucu em je desnom rukom iz torbe ne smanjujući tempo, zubima izvukoh osiguraći i preko desnog ramena bacih bombu na izdajnike. Bomba je eksplodirala a etnici su ostali ležati na snijegu. U tom momenatu već sam bio na dohvatu veće šume. Etnici su tek tada počeli pucati iz automata. Dohvatio sam se prvog debljeg drveta, dva tri puta odahnuo, skinuo »šarac« s ramena i obasuo etnike kratkim rafalima, etnici su se zaustavili.

Kada sam shvatio da sam izbjegao smrtnoj opasnosti, poljubio sam drvo pred sobom i produžio put od bukve do bukve u pravcu naših jedinica s posljednjih 30 metaka u »šarcu«.

Šuma je bila gusta i obrasla.

Kada sam stigao u Štab bataljona, koji se nalazio na brdu iznad sela Medne, svi su potražili prema meni jedva vjerujući da sam živ izmaknuo. Gledali su moju titovku i odijelo. Sve je bilo izrešetano. Titovka je bila probijena na 6, a odijelo na 32 mjesta. A ja nigdje nisam bio pogoren! (U ovoj borbi pohvaljen sam na rednom štabu 6. likovne proleterske divizije i Štabu III likovne proleterske brigade pod navodom da sam jednim rafalom ubio 30 Nijemaca. A toga je bilo i više).

U ovoj borbi poginuli su moji najbolji ratni drugovi, koje ne mogu nikada zaboraviti. Oni i danas leže u zajedničkoj grobnici na jednom brdu iznad sela Medne. To su ovi drugovi:

Nikola Anković, stariji vodnik 3. voda, 3. etape iz sela Srednja Gora;

Dušan Basta, zastavnik, vodni delegat iz sela Kurjak;

Nikola Kljajić, nišandžija na teškom mitraljezu »Breda« iz sela Kurjak;

Stevan Saračić, borac iz Kurjaka i još njih 12. njih se imena ne sjećam, ali vrlo dobro znam, da ih je šesnaestorica sahranjena u jednoj grobnici.

INŽENJERCI U BORBI

Za vreme neprijateljskog prodora iz šipova za Mlinište naša inženjerska eta zarušavala je cestu kojom je trebao pro i neprijatelj. Cesta ispred položaja je razrušena i minirana, mitraljeska gnezda su utvr ena, protutenkovski top je ukopan.

Dok se probijao cestom prema našim položajima, izgubio je neprijatelj jedan tenk koji je nagazio na minu. Veliki prokopi one mogu ili su daljnje napredovanje neprijatelja. U popravljanju ceste neprijatelj je izgubio vreme koje je bilo dragoceno i njemu i nama. Posle neuspeha koji je doživeo, neprijatelj se vra a u polazne baze. Brzom i odlu nom akcijom naših inženjeraca razrušeno je ponovo sve što je neprijatelj popravio. Neprijatelj je i drugoga dana, uz gubitke, popravljao cestu. Naši inženjeri su je ponovo porušili. Tako se to ponavljalo nekoliko puta.

Na tom mestu, iznad sela Pecke, imao je neprijatelj velike gubitke, i zadržan je nekoliko dana, emu su u velikoj meri dopri neli naši inženjeri.

UMIRE, ALI MISLI NA SVOJ PUŠKOMITRALJEZ

Drug Mane Javorina stari je »Krntijaš« — puškomitraljezac. Ve dvije i po godine on se ne rastavlja od svoga puškomitraljeza kojim je majstorski uništavao neprijatelja. 20. I u borbi kod Bara a smrtno je ranjen. Naprežu i poslednje snage, odvukao se sa puškomitraljezom u kamenjar i umiru i rekao seljacima: »Ovamo e do i drugovi i kažite im za puškomitraljez«. To su bile njegove poslednje re i.

Zahvalnost Marsala Tita

BORCIMA, KOMANDIRIMA I POLITKOMESARIMA:

6. LI KE DIVIZIJE, 1. DIVIZIJE, VII I IX BRIGADE 10. DIVIZIJE.

IZJAVLJUJEM SVOJU ZAHVALNOST I PRIZNANJE BORCIMA, KOMANDIRIMA I POLITKOMESARIMA 6. LI KE DIVIZIJE, 1. DIVIZIJE, VII I IX BRIGADE 10. DIVIZIJE ZA NARO ITO JUNAŠTVO POKAZANO U BORBI PROTIV NJEMA KIH DIVIZIJA NA ODSJEKU FRONTA MRKONJI GRAD—TRAVNIK—PROZOR.

U TIM BOJEVIMA VI STE POKAZALI DA JE NASA NOV NEPOBJEDIVA I DA SU PROPALI NJEMA KI PLANNOVI O PONOVNOM POKROBLJAVANJU BOSANSKE KRAJINE.

SLAVA BORCIMA, KOMANDIRIMA I POLITI KIM KOMESARIMA KOJI SU U OVOJ BORBI DALI SVOJE ŽIVOTE ZA SLOBODU I SRETNIJU BUDU NOST NAŠEG NARODA.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

VRHOVNI KOMANDANT
MARŠAL JUGOSLAVIJE
TITO

VRHOVNI ŠTAB
NARODNOOSLOBODILA KE VOJSKE
I PARTIZANSKIH ODREDA
JUGOSLAVIJE

S OBZIROM NA OSOBITU UPORNOST I UDARNU SPOSOBNOST
U BORBI PROTIV OKUPATORA I SVIH NEPRIJATELJA NARODA,
VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ RIJEŠIO JE DA SE 6. LI KOJ DIVIZIJI
PRVOG KORPUSA DADE NAZIV:

6. PROLETERSKA DIVIZIJA »NIKOLA TESLA«

(M. P.)

19. III 1944. GOD.

VRHOVNI KOMANDANT
NOV I POJ
MARŠAL JUGOSLAVIJE

TITO s. r.

S T A B
PRVOG PROLETERSKOG KORPUSA
NO V J
19. III 1944. GODINE

Stabu   6. proleterske   divizije   »Nikola   Tesla«

VAMA I SVIMA BORCIMA, KOMANDIRIMA, KOMANDANTIMA I POLITKOMESARIMA VAŠE DIVIZIJE ESTITAMO NOVO PROLETERSKO ZVANJE. PROLETERSKE JEDINICE SU NAJSTARIJE JEDINICE NAŠE NARODNOOSLOBODILACKE VOJSKE. ONE SU SVOJIM HEROJSKIM BOJEVIMA, NE UVENIM NAPORIMA I POLITI KIM RADOM STEKLE LJUBAV I DIVLJENJE NAŠEG NARODA I NAŠE VOJSKE, ONE SU NAJSLAVNIJI DEO SLAVOM OVENCANE NARODNE ARMIJE JUGOSLAVIJE.

OVIM UKAZOM VRHOVNI ŠTAB JE ODAO PRIZNANJE I POTVRDU DA STE DOSADAŠNJIM BORBAMA I RADOM POKAZALI NEIZMERNU VERNOST SVOME NARODU I NEUTOLJIVU MRŽNJU PREMA OKUPATORU I SVIMA NEPRIJATELJIMA SLOBODE I NARODNIH PRAVA: DA STE DOKAZALI DA NE ETE ZALITI SVOJE ŽIVOTE DOK SVOME NARODU NE IZVOJUJETE KONA NU SLOBODU.

ME UTIM ULAZAK U LEGENDARNU PROLETERSKU PORODICU OBAVEZUJE VAS DA JOŠ UPORNIJE I ODLU NIJE TUCETE NEPRIJATELJA, NA JOŠ POLETNIJI VASPITNI I POLITI KI RAD, DA POSTANETE PRIMER JEDINICA NOV. MI SMO UVERENI DA CETEVI SVOJIM RADOM OPRAVDATI TO PRIZNANJE VRHOVNOG ŠTABA.

MI SE ZAJEDNO SA VAMA RADUJEMO I PONOSIMO ŠTO JE VAŠA DIVIZIJA KAO JEDINICA NAŠEG KORPUSA DOBILA TAKO VISOKO PRIZNANJE.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

POLITKOMESAR:

M. TODOROVI s. r.

KOMANDANT GENERAL-LAJTNANT:

KOCA A. POPOVIC s. r.

PROGLAŠENJE DIVIZIJE PROLETERSKOM VELIKO PRIZNANJE VRHOVNOG KOMANDANTA

Jure Brmboli

U periodu izme u VI i VII neprijateljske ofanzive diviziji je dodeljeno proletersko ime kao priznanje za uspehe i zasluge u borbama. Ovo nije bilo priznanje samo diviziji, kao borbenoj jedinici, ve i narodu Like, koji je stvorio ovu slavnu jedinicu šalju i u njenе redove sinove i k eri da se bore širom naše zemlje i da pronesu slavu dostoјnu borca za slobodu naroda.

Devetnaesti mart 1944. godine, dan ponosa i slave, osta e nezaboravan u se anju svakog pripadnika 6. li ke divizije. Ose aj i radost je teško opisati. Nezaboravni su momenti kada su borci na svoje petokrake prišivali znak srpa i eki a, koji je li ke borce uvrstio u red proleterskih jedinica, najboljih jedinica Narodnooslobodila ke vojske, jedinica koje su i pod najtežim uslovima na svakom mestu izvršavale borbene zadatke. Ime proletera zasluženo je asno. Mnogo je ubijeno okupatorskih vojnika i uništeno doma-ih izdajnika.

Ve 1942. godine dobar broj boraca iz li kih jedinica odlazi u sastav 1. proleterskog bataljona Hrvatske. U tom bataljonu li ki proleteri vode po prvi put borbe van svoje teritorije. Njima nije bilo teško ostaviti svoja sela, svoju Liku, jer su bili svesni da na svakom mestu i u svakoj pokrajini treba uništavati okupatora i doma e izdajnike.

Uslovi pod kojima su se stvarale i borile jedinice divizije bili su vrlo teški. Teritorija na kojoj su se nalazile jedinice divizije do njenog odlaska u Bosnu bila je manje-više izvrgnuta neprekidnim napadima okupatorsko-ustaško- etni kih snaga, koje su svaki put za sobom ostavljale zgarišta i pustoš. Mnoga sela bila su popaljena. Narod je bio primoran da živi u kolibama, zemunicama, zbegovima, a esto puta i pod vedrim nebom. Ose ala se nestaćica u na-

mirnicama, naro ito u hlebu i soli. Obrada zemlje bila je otežana. Ukoliko se i uspelo da se nešto zasadi i zaseje i to je bilo izvragnuto neprestanoj pljački i uništenju. Nisu postojale gotovo nikakve mogu nosti da se jedinice divizije snabdevaju iz drugih pokrajina naše zemlje. I u ovako teškoj ekonomskoj situaciji zahvaljuju i visokoj svesti boraca i nesobi noj pomoći naroda, divizija je uspešno vodila borbu i izvršavala teške zadatke. Zima, sneg i glad nisu bile prepreke hrabrim borcima da napolj bosi i polugoli prevaljuju daleke puteve i da tuku neprijatelja tamo gde se on najmanje nadao. Sve ove teškoće u inile su je još vršile, monolitnijom i sposobnom da vodi borbu i pod najtežim uslovima.

Do IV neprijateljske ofanzive jedinice divizije vodile su borbe širom itave Like, severne Dalmacije, Bosanske krajine, Kordunе, Banije i Gorskog kotara. Oslobođene su veliki deo tih pokrajina i omasovile svoje redove novim borcima. Sticale su borbenaa iskustva i iz dana u dan postajale sve vrše i sigurnije u izvršavanju zadataka koji su pred divizijom stajali.

U žestokim borbama u južnom delu Like zatiče je IV neprijateljska ofanziva, koja je imala cilj da potpuno razbije i uništi naše snage. Po etak ofanzive zatekao je diviziju u borbama oko Gračaca. Zahvaljujući i visokom moralu i borbenom iskustvu divizije, neprijatelj, iako znatno nadmoćniji i tehnički neuporedivo bolje opremljen, u po etnim operacijama imao je vrlo male uspehe. Napadana sa etiri pravca s ovako nadmoćnjim snagama divizija je izdržavala sve te napade i držala se uspešno i veoma hrabro. I pored toga što je 6. divizija vodila borbu na veoma širokom frontu, ona je s veštim manevrima, estim i jakim nombrnim protivnapadima, naro ito ispred sela Ljubova i Pločanskog klanca, nanela neprijatelju teške gubitke u ljudstvu i materijalu. Dve kompletne italijanske divizije (»Re« i »Sassari«), kao i veći broj ustaških, domobranciških i etničkih jedinica tek posle korištenja svojih poslednjih rezervi bile su u stanju da delimi no probiju položaje divizije i to uz velike gubitke. Zbog jakog otpora Italijani su bili primorani da u borbi angažuju i neke delove divizije »Lombardia«.

Uslovi pod kojima je divizija vodila borbu u IV neprijateljskoj ofanzivi bili su više nego teški. Nije bilo lako izdržati tešku zimu i sneg i danonoćno držati položaje. Neke jedinice su po itavu noć i dan maršovali po visokom snegu i među avi i odmah stupale u borbu. Tako reku odmora nije bilo. Snabdevanje jedinica hranom bilo je otežano, a u mnogo slučajeva i onemogućeno. Po danu moralno se odolevati napadu neprijateljske pešadije, artiljerije, tenkova i avijacije, a noć u vršiti protivnapade. Danju intenzivna neprijateljska avijacija, a noć u se nije smela ložiti vatru, jer su Italijani otvarali jaku artiljerijsku i minobacačku vatru. Na planini Zuleševici, zatvarajući pravac G. Lapac — Mazin, I brigada je vodila višednevne borbe protiv nadmoćnijih italijanskih snaga. Sneg je bio jako visok, a hladno i neizdrživo. Brigada je držala severne padine Zuleševice, a Italijani u neposrednoj blizini Crni vrh i k. 769. Svakog dana neprijatelj je napadao položaje brigade, a brigada je noć u neprestano nastojala da protivnapadima zauzme italijanske položaje. Neprijateljska avijacija bila je naro ito in-

tenzivna i u samu zoru otpo injala bombardovanjem naših položaja, a zatim je otvarala jaku artiljerisku i minobaca ku vatru. U ovakvoj situaciji borci su koristili za zaštitu udubljenja iskopana od eksplozija avionskih bombi iz kojih su otvarali vatru na neprijatelja koji je nastupao prema našim položajima. Pored ovih udubljenja koriš ena su i debela stabla, kao i rovovi i zakloni, koje su borci kopali pa su puštali neprijatelja na blisko odstojanje i tako mu nanosili velike gubitke.

Naro ito su bile teške no i. Da bi se zaštitili od zime borci su gradili kolibe od granja, ali se nije smela ložiti vatra. Divizija je ove napore mogla da podnese zahvaljuju i izvanrednoj hrabrosti i visokoj svesti boraca i starešina. Baš radi takve hrabrosti i upornosti neprijateljska ofanziva u Lici doživila je slom kod Gornjeg Lapca. Divizija je prešla u protuofanzivu i za vrlo kratko vreme oslobođila itavu Liku, osim garnizona Gospi, a delom snaga prenела je borbu i u severnu Dalmaciju. Sve do kapitulacije Italije uspešno je obezbe ivala slobodnu teritoriju Like, držala blokadu Gospi a, a jedno vreme sa II brigadom vodila borbu u severnoj Dalmaciji, oko Knina, sa etnicima popa uji a i na taj na in potpomogla razvoj ustanka u Dalmaciji. Za velike uspehe u svim ovim borbama diviziju je više puta pohvalio Glavni štab Hrvatske i Štab Prvog hrvatskog korpusa.

Krajem jeseni 1943. godine 6. divizija ulazi u sastav Prvog proleterskog korpusa. Nekako u to vreme zati e je VI neprijateljska ofanziva u kojoj vodi borbe pod vrlo teškim uslovima. U e stvuje sa delovima svojih snaga u borbama za Banju Luku i vodi odbrambene borbe kod Šujice i Kupresa. Pod vrlo nepovoljnim vremenskim uslovima delovi divizije napadaju Šujice.

Prvih dana januara 1944. godine I brigada divizije se nalazi u Bugojnu kao rezerva Korpusa, II u rejonu Šujice-Kupres, a III u pokretu ka rejonu Kozica—Tomina, jugoisto no od Sanskog Mosta gde je trebala da se odmori. Neprijatelj u to vreme jakim snagama otpo inje prodor na teritoriju srednje i zapadne Bosne. U cilju zaustavljanja neprijateljskog prodora ka Jajcu I brigada se prebacuje iz Bugojna ka Mrkonji -Gradu, a III zatvara pravac ka Mliništu. Posle kratkog vremena se i II brigada prebacuje ka Mrkonji -Gradu, odnosno Drvaru. III brigada vodi žestoke borbe s motorizovanom neprijateljskom kolonom, koja je uz podršku artiljerije i avijacije pokušavala da prodre ka Mliništima. Usled ja kog otpora I i III brigade neprijatelj je bio primoran da deo snaga iz Kupreškog polja prebaci ka Mliništima. Posle neprijateljskog prodora u Mliništa I i III brigada zatvaraju pravac Mliništa — Drvar i s delom snaga odbijaju napad neprijatelja kod Pecke. Napadaju u rejonu Carevac — Šrbina jednu neprijateljsku kolonu i nanose joj osetne gubitke. U to vreme se i završava etapa ofan zive koja se odvijala na teritoriji Bosne.

Nemogu e je u jednom lanku govoriti o svim marševima i odbrambenim borbama koje je divizija vodila za vreme VI neprijateljske ofanzive. Sneg je bio velik, a zima nepodnošljiva. Marševi su bili veoma dugi, a od hladno e naprsto nije se moglo da

diše. Nije se smelo sesti ili stajati na mestu, jer bi se ovek od velike hladnoće smrzao. Ode i obu a su bili slabici. Nije bio mali broj drugova koji nisu imali na sebi ni šinjela, što je još više otežavalo i onako tešku situaciju. Bilo je i slučajevi smrzavanja kad bi borac od velikog umora i nespavanja seo na sneg i više se ne bi ni digao. Snabdevanje divizije s hrana bilo je nikakvo. I pored svih ovih teškoća a moral boraca bio je na visini. Treba ista i da je visokom moralu i velikoj borbenoj sposobnosti divizije u VI neprijateljskoj ofanzivi mnogo pridoneo vrlo aktivan partijsko-politički rad. I najkraj i odmori korišteni su za održavanje sastanaka s komunistima i za političke konferencije u etama i bataljonima. Na partijskim sastancima proravnana su razna pitanja iz marksizma i lenjinizma. Satima se objasnjavaši i diskutovalo o svim važnijim pitanjima. Ideološki i politički rad bio je toliko intenzivan da je okupirao svakog komunistu i borca, tako da su se i najveće teškoće savladavale.

• Jedinice divizije, i pored nadmoćnog i bolje opremljenog neprijatelja i pod vrlo teškim vremenskim uslovima, uspele su da se aktivnom odbranom i veštima manevrima izvuku iz teških situacija u kojima su se povremeno nalazile i nanesu neprijatelju osetne gubitke. Divizija po prvi put vodi borbe s jačim tenkovskim snagama. Iako se nije imalo dovoljno iskustva, rukovodioči i borci su se brzo prilagodili tim borbama, tako da su neprijatelju naneti veliki gubici u tenkovima.

Kao rezultat držanja 6. divizije za vreme VI neprijateljske ofanzive dolazi pohvala od Vrhovnog komandanta druga Tita, a kroz kratko vreme, kao najveće priznanje za sve njene podvige i uspehe u dotadašnjim borbama, proglašava se proleterskom divizijom.

U periodu između VI i VII neprijateljske ofanzive, pored toga što je divizija proglašena proleterskom, treba ista i njen zadatak u neposrednom obezbeđenju Vrhovnog štaba i njene borbe na komunikaciji Bihać — Knin.

U VI ofanzivi neprijatelj je postigao samo delimične uspehe. Uspostavljanjem svojih garnizona u dolini srednjeg toka Rvbaša nastojao je da obezbedi važan komunikacijski pravac koji iz doline Save vodi na jadransku obalu. Međutim nije uspeo da prodre na teritoriju između reke Une, Sane i planine Dinare i da zauzme Sanski Most, Ključ, Bosanski Petrovac, Drvar i Bosansko Grahovo. U daljem periodu neprijatelj je obratio naročitu pažnju na održavanje utvrđenih garnizona koji će mu poslužiti, posle izvesnih priprema, za izvođenje drvarske operacije.

Prvi proleterski korpus za vreme VI neprijateljske ofanzive uspeo je da se zadrži na svom operativnom području u zapadnoj Bosni i da u duhu direktive Vrhovnog štaba otporne s napadima na neprijateljske kolone, transporte i posade. Odlučujuće su poduzete borbe i protiv etničkih grupa. U to vreme I i III brigada nalaze se na liniji Šipovo — Jezero — Mrkonjić Grad u odbrani pravca koji od Jajca vodi ka Mrkonjić Gradu i Mliništima, a II brigada u rejonu Drvara na obezbeđenju Vrhovnog štaba. Dok se nalazila u Drvaru, ona je vršila pripreme u slučaju iznenadnog na-

pada neprijateljskih snaga. Bataljoni su se ukopavali na najpođnijim položajima oko Drvara, a uporedo je vršena obuka sa starešinama i borcima.

Po etkom februara 1944. godine slobodnu teritoriju naro ito širi rejon Drvara, ugrožavale su nema ke snage. S linije Vrlika — Knin — Otri neprijatelj priprema napad prema Bosanskom Grahovu i Drvaru. Kako se u Drvaru nalazila samo II brigada izvršeno je pregrupisavanje, tako da je Štab 6. divizije sa I brigadom premešten u rejon Drvara, a II brigada je orijentisana na zatvaranje pravca Bosansko Grahovo — Drvar i Srb — Drvar. III brigada upućena je u rejon Vaganj — Štekerovci — Rore radi zatvaranja pravca Glamo — Drvar i osiguranja aerodroma na koji su saveznici spuštali oružje i opremu.

U toku februara i u prvoj polovini marta vremenske prilike bile su vrlo loše tako da nisu izvo etna dejstva nekim ve im snagama. II brigada je uspešno sprevala saobraćaj na komunikaciji Biha — Knin, a I brigada je, i pored visokog snega i jake zime, razbila etnike u Plavnu i okolnim selima.

II brigada je skoro itav mesec mart napadala neprijateljske kolone iz zasede i nanosila im znatne gubitke. Za ovaj period karakteristične su borbe udarnih grupa koje su formirale sve brigade. Grupe su bile u jačini od 10 boraca do 20, pa nekad i više, što je ovisilo od dobivenog zadatka. U najviše slučajeva grupe su se injavali dobrovoljci. Među brigadama je razvijeno takmičenje i grupa više da unište i uhvate živih neprijateljskih vojnika. II brigada je najčešće postavljala zasede između Donjeg Lapca i Kruga i između Kruga i Nebljusa. Tako je 13. marta jedna etaža 4. bataljona iz zasede do ekala neprijateljsko osiguranje u jačini od 80 Nemaca i legionara nedaleko od Donjeg Lapca na Drenovoj glavici i na njih otvorila iznenadnu i jaku vatru. Istog dana 1. bataljon postavio je zasedu sa dve etaže na padinama Nebljuške gore, sa ekakorom neprijateljskih kamiona, otvorio vatru i ubio 29 i jednog zarobio. Jedna grupa od 10 boraca 4. bataljona napala je neprijatelja u jačini od 30 vojnika, koji su išli po vodu nedaleko od samih Nebljusa, i nanela mu znatne gubitke. Ta grupa sa ekalom je i jednu neprijateljsku patrolu u Doljanima i od ukupno 6 neprijateljskih vojnika 4 je ubila i 1 zarobila. Situacija bila je i u mesecu aprilu. U toku ova dva meseca ova brigada izvršila je niz ovakvih akcija na neprijateljeve snage i nanela im znatne gubitke u ljudstvu i materijalu.

Po etkom marta 1944. godine I brigada napala je Plavno i neka okolna sela u kojima su se nalazili etnici. Ukupno je bilo oko 400 etnika (u Plavnu oko 80, u Radljevcu oko 100, u Otonu oko 120 i u Prljevu i Pribudi u oko 100 etnika). Poslije napada 3. i 4. bataljona ove brigade etnici su se povukli iz sela Radljevca i Pribudi a u selo Oton. Gonjenje se zaustavilo zbog velike zime i snega. 4. bataljon povlači se u Plavno s tim što se osigurava od Pribudi. Neprijatelj je napao osiguranje, ali se povlači i uz gubitke. 3. bataljon ovladao je Plešivicom i Gradinom i svi pokušaji neprijatelja, da vrati te položaje, ostali su bez uspeha.

1. bataljon likvidirao je uporište u Prljevu i Pribudi u i neprijatelj je bio primoran da se povuće u pravcu Zrmanje. 4. bataljon napada neprijatelja u selu Kneževi i, ali kako je bio jak, napad nije uspeo. Uz pomoć 1. bataljona vrši ponovo napad i razvija se žestoka borba i to uglavnom bombama. Pošto su neprijatelju stigla poja anja iz Pačena, naše snage su bile primorane da se povuku u Plavno. Nemci i etnici u jačini 4—5.000 ljudi napadaju položaje 1. i 3. bataljona sa namerom da zauzmu dominantne položaje nedaleko Plavnog. U po etku im uspeva da zauzmu te položaje, ali su naše snage izvršile nekoliko uzastopnih juriša i odbacile neprijatelja na polazne položaje. Odbačen je i od sela Radljevca i tako bio primoran da se povuče nakon više asovne borbe u selo Oton. U borbi na razbijanju etnika u Plavnu i okolnim selima istakli su se mnogi borci i starešine svojom hrabrošću, inicijativom i istražnošću.

Prvih dana aprila I brigada prebacuje se preko komunikacije Bihača — Knin i zauzima položaj na liniji Podurljaj—Ajderovac—Zaklopac—Doljani. S tih položaja napada u sadejstvu sa II i III brigadom Suvaju i Brotnju, Međeak, Doljane, Dobroselo i Srb. U tim mestima nalazili su se Nemci, ustaše i etnici. I brigada napadala je Suvaju, Međeak i Brotnju, III brigada Doljane i Dobroselo, a II brigada Srb. Pošto je neprijatelj davao jak otpor, napad je obustavljen i naše jedinice se povlače na polazne položaje. Iduge dana bio je predviđen ponovni napad, ali kako je neprijatelj dobio poja anje u jačini motorizovanim snagama, napad je obustavljen.

Posle toga napada brigade se povlače u rejon Orahigrice, Mali i Veliki Cvetni, Begluci, Bosanski Osredci i Trubar. Sa tih položaja su udarne grupe sve do neposrednog napada na Drvar napadale neprijateljske kolone na komunikaciju Bihača — Knin. Tako je jedna grupa I brigade u jačini od 40 boraca na komunikaciji Dabina Strana—Gradina—k. 559 do ekala neprijatelja, razbila ga i zarobila 13 neprijateljskih vojnika, izvesnu količinu naoružanja i opreme. Drugom prilikom jedna eta iste brigade na istom mestu do ekala je neprijatelja i ubila 11 vojnika, 3 zarobila i veći broj ranila. Zarobila je i veću količinu materijala.

Divizija je boreći se za neposredno obezbeđenje Vrhovnog štaba i na komunikaciji Bihača — Knin imala velike teškoće u pogledu snabdevanja svojih jedinica hranom. Kako se divizija nalazila u siromašnom i pasivnom drvarskskom kraju, ona je po prvi put u jačini meri osetila posledice gladi. Jedinice su sve do napada na Vrhovni štab formalno gladovale. Sledovanje se dobivalo jedanput na dan i to u najviše slučaju po paru mršavog mesa s vodom u kojoj se ono kuvalo. Narod je bio siromašan, kraj iscrpljen, a uslovi prebacivanja hrane iz drugih krajeva skoro nikakvi. Nešto manje od pola godine borci su bili izvrgnuti gladovanju u pravom smislu te reči. Iako gotovo iznemogli od gladi, borci su jurišali, borili se prsa u prsa i na svakom koraku uništavali neprijatelja. Ovo su nezaboravni dani i koji ih je preživeo nikada ih ne će zaboraviti.

POSJETA OMLADINKI IZ MAZINA

Milan Stani

*»Iako smo bez svega ostali
Al' se nismo demoralisali«*

Tako je pjevala omladina sela Mazin, kojoj je okupator prošle zime popalio selo, hranu i stoku oplja kao. Nije ih to zbunilo, nego su otada još više mrzili neprijatelja.

Vratili su se u popaljeno selo i uz pjesmu i rad, koji je bio težak, nastavili su živjeti. Neprijatelj nije mirovao. Opet je došao da nas plja ka. Uspjelo mu je da prodre u naše selo. Opet su ljudi morali da bježe u šumu, ponovo iste patnje. U šumi pod vedrim nebom, na kiši i mrazu, šibani vjetrom borave oni s ono malo što su uspjeli spasiti.

Ali ni u ovako teškim asovima nisu zaboravili svoju vojsku.

Nalazimo se na položaju blizu sela. Izdaleka uje se pjesma, znali smo da nam dolazi omladina, samo nismo znali iz kojega su sela. Za udili smo se, kada su nam rekli, da su iz Mazina. — Kako iz Mazina, pitamo ih, — kad je tamo neprijatelj, a narod je pobjegao u šumu na suprotnu stranu od naših položaja, tamo negdje iznad Srba.

Omladinke i žene nam se smiješe i pri aju: — Od ono malo sirotinje što smo spasili, spremile smo za vas kruh, mlijeko, sir i ostalo. Krenule smo još ju er i stigle uve e do ceste iznad Mazina i Brvna. Nijemci su žestoko tukli niz cestu iz mitraljeza, jer su ih naši izrodi obavijestili da se na tom dijelu ceste preko no i prebacuje narod. Nisu nas zbunili njihovi mitraljezi. Mislile smo na vas koji idete u još žeš u vatru, ekale smo kad e se stišati pucnjava i onda smo se prebacile jedna za drugom preko ceste. Prešle smo sve sretno.

Divili smo se njihovoj hrabrosti, požrtvovnosti, odanosti i ljubavi prema nama. Njihova hrabrost nam je još više ulila snage i poleta, pa smo svi u tim asovima poželjeli da jurišamo na neprijatelja. Igrali smo, pjevali i zabavljali se do kasno poslijepodne.

Ispratili smo ih, stezali im vrsto ruke žele i im sretan put, a one nama dobar uspjeh i sre u u borbi. Stajali smo neko vrije me kao ukopani gledaju i kako odlaze pjevaju i. Svima borcima se na licu ocrtava odlu nost i želja da što prije protjeramo neprijatelja iz njihova sela. Znamo da nisu samo one pobegle sa svog ognjišta, nego da ima mnogo i onih koji u vlastitoj ku i žive i pate pod okupatorom. Jedan borac zapjeva:

»Oj slobodo sunce žarko, za tebe se gine slatko« ...

PO ZASLUZI

Milan Tresnji

Vratili smo se iz jedne borbe sa etnicima kod Otona, nedaleko Knina. Bilo je to pred Novu godinu 1944. godine. Pripremala se za novogodišnji praznik bolja hrana, pa je kuvarima bila potrebna pomoć. Neke drugarice su, pored svojih dužnosti, pristale da u to vreme, ako ne bude borbe, pomažu u kuhinji.

Međutim, ovo je ponukalo jednog borca, koji je skoro došao u partizane, Istranina Ivicu, da dođe k meni (bio sam tada komesar ete) i da mi saopštiti:

— Druže komesare, želeo bih da od Nove godine promenim dužnost.

— Kako to, druže Ivane?

— Za ovo kratko vreme dokazao sam da nisam kukavica. Stalno nosim puškomitraljez. Međutim, pošto ja umem da kuvam, smatram da sam zasluzio da budem kuvar.

— E, moj druže Ivane, ima nas za taj posao zasluznijih. Poimo tamo od štaba divizije, pa redom do mene. A gde si tek ti?

Ivan pocrvene, pozdravi i ode — ubeđen. Kasnije razmislivši o svemu, i sam se veselo smejavao, prepričavajući ovaj naš razgovor.

STOJ! KO IDE?

Milan Tresnji

6. divizija nalazila se oko Travnika, a štab njene I brigade u Turbetu.

Zbog pojave nema kih teroristi kih grupa, koje su, esto pre sve u partizanskoj odelo, upadale u pozadinu i prvenstveno napadale štabove — bile su preduzete izvesne mere predostrožnosti.

Stražari su, no u, kad bi nekog zaustavljeni, morali iz svega glasa da viknu: »Stoj!...« i tako dalje. Zatim, ni jedan član Štaba nije smeo da se bez potrebe udalji, a da se ne zna gde je.

Međutim, bilo je vreme uoči Nove godine. Zamenik komandanta, Dragan Rakić, zadržao se s devojkama, razgovarajući o sudskašnjem prazniku, pa je zaboravio na večeru:

Dok je prilazio štabu, opazi ga stražar i povika:

— Stoj! Ko ide?

Eho je silno odjekivao, prenoseći se od jednog brega do drugog, — »stoj, ko ide, stoj, ko ide...«

— Zamenik komandanta, — odgovori Dragan. I njegov glas odjeknuviše struko.

— Zamenik komandanta napred, ostali stoj! — naredi stražar, koga je odjek stalno zbuđivao.

Bio je veoma iznenađen kada je video da »ostalih« nije ni bilo.

NA CESTI KOD SRBA

Bogdan Vučnović

Duh takmičenja prožimao je sve jedinice 6. divizije od njenog formiranja do kona nog oslobođenja, a temelj mu je bila injenjera: tko je više uništiti neprijateljskih vojnika i zaplijeniti najviše naoružanja i ratne opreme, a uz najmanje vlastite gubitke.

Po već ustanovljenoj praksi po etkom svibnja 1944. godine došli su u Štab 6. proleterske divizije rukovodioči brigada da podnesu izvještaje i, zajedno sa štabom, ocijene uspjehe i bataljonima predaju prelazne zastavice.

Brigadnu prelaznu zastavicu nisu podijelili dok je bataljonsku po drugi put osvojio bataljon »Marko Orešković».

Proslavljeni bataljon nije nanio neprijatelju samo velike gubitke, već je to u inio uz vrlo male vlastite gubitke. Tako su borci bataljona »Marko Orešković« ubili 110 neprijateljskih vojnika, još više ranili i trojicu zarobili, dok je u istom razdoblju bataljon imao tri ranjena borca.

Nijemci su skoro svakodnevno kretali iz Srbije i napadali na položaje jedinica 6. divizije, koje se nisu ograničili samo na zauzimanje neprijatelja prema Drvaru — gdje se nalazio Vrhovni štab s drugom Titom — već su i same pronalazile mogući nusti da napadaju, esto iznenađujući i neprijatelja.

Stalnim izviđanjima Štab bataljona došao je do zaključka, da se Nijemci može iznenaditi u pokretu.

Tako su no u između 24. i 25. travnja godine 1944. poslane u zasjedu na dio puta između Doljana i Brotnje dvije ete. Oko devet sati naišla je neprijateljska kolona. Dok se ekalo da itava kolona u e u zasjedu, prenijeta je zapovijed da se poslije baći bombi preživjele hvata bez pucnja.

Legionari su se primicali ne slute i što ih je bilo. Kada su već bili u zasjedi, ak su i zapjevali neku pjesmu.

Iznenađujuće je bilo tako veliko, da nisu bili u stanju pružiti ni najmanji otpor. Na mjestu je ostalo 18 mrtvih, a trojica su zarobljena. Cete su zaplijenile svoje oružje, pored ostalog 3 puškomitrailjeza i 4 automata.

Poslije ovog prepada Nijemci su se kretali opreznije. Neko vrijeme nisu se ni pojavljivale manje kolone, a kad su išli, uprijeti su pobornici. No, nisu dugo ustrajali u budnosti. Bataljon »Marko Orešković« je vrlo brzo mogao ustanoviti da Nijemci opet idu bez pobornika. To je bilo dovoljno da se donese odluka o novom napadu.

No u, uoči 2. svibnja, krenuo je itav bataljon. Na istom mjestu i na slijedećem način kao i prije nekoliko dana, ete su zauzele položaje. Rano ujutro naišla je veća kolona. Moglo se pustiti u zasjedu samo jedan njen dio. U kratkoj borbi bataljon je ubio 30

Nijemaca, zaplijenio ve u koli inu oružja i zapalio 3 kamiona. Vlastiti gubici iznosili su tri ranjena, od kojih jedan teže. U ovoj akciji bio je lakše ranjen narodni heroj Bogdan Bolta.

Tako je bataljon »Marko Oreškovi« zapisao na listi svojih uspjeha još jednu pobjedu.

AKCIJE UDARNE GRUPE

Rade apa

Poslije uspješnih borbi u Bosni u toku VI neprijateljske ofensive, krajem 1943. godine naša 6. divizija vratila se u rejon Drvara. U to vrijeme Komanda divizije formira udarnu grupu kojoj je bio osnovni zadatci izvi anje neprijatelja na komunikaciji što od Biha a preko Donjeg Lapca i Srba vodi prema Kninu. Na in djelovanja grupe sastojao se u prepadima i zasjedama sa ciljem zarobljavanja ili uništenja neprijateljskih vojnika, prvenstveno kurira, oficira, patrola, stražara i sli no, jer su se na taj na in mogli dobiti korisni podaci o neprijatelju i njegovim namjerama.

Odmah poslije formiranja, grupa Je krenula iz Drvara za Li ke Osretke, odakle smo trebali da se prebacimo preko komunikacije Biha —Knin u rejon Srb—Brotnja. Narod ovog sela oduševljeno nas je do eka. Pitanja je bilo mnogo. Naro ito o tome kako smo prošli u Bosni, tko je poginuo i sli no. Saznali smo da su toga dana u selo Osretke dolazili Nijemci i etnici. Oplja kali su mnogo stoke i »obe ali« da e do i i idu i dan. S obzirom na ovaj podatak, odlu ili smo da se te no i zadržimo u selu i do ekamo neprijatelja u Srbskoj dolini. Nestrpljenje je osobito veliko kada se eka u zasjedi. Malo nas je i moramo biti na oprezu, jer je mogu e da neprijatelj kreće baš tim putem. Naš raspored bio je jednostavan. Razmjestili smo se iza zidova i dijelom u ku i vode i rama da pravac odakle smo o ekivali neprijatelja stavimo pod "jaku unakrsnu vatru. Oko devet sati dotr ao je jedan seljak, sav zadihan. Vidjevši nas, viknuo je: »Drugovi, Švabe idu uz Klanac! Oteli su mi konja i nešto žita što sam vozio familiji koja je pobegla u Ilicu«. Naša je odluka bila kratka: Propustiti kolonu kroz naš raspored i vatru otvoriti s le a kad pro e i posljednji vojnik. Signal — eksplozija moje ru ne bombe. U ovakvim situacijama vrije me se ne može mjeriti na uobi ajeni na in, ali nama se inilo da nije prošlo mnogo vremena kada su se pojavili prvi dijelovi neprijatelja. U koloni po jedan kretale su Švabe prtinom na ve im odstojanjima. Nau ili su oni da ovdje vreba opasnost na svakom koraku. Na elu kolone je oficir. Odjednom se kolona zaustavila. Oficir je sa još etiri vojnika krenuo naprijed, dok su ostali legli u snijeg. Pomislili smo da su nas otkrili. Kad su došli blizu popova stana u kome se nalazio naš puškomitrailjezac, opalili su rafal iz »šarca«. Kao odgovor Jeli i je otvorio vatru iz puškomitrailjeza, ali se poslije prvog ispaljenog metka puškomitrailjez zaglavio. Opalio sam

i ja iz puške, ali nisam uspio ubiti ni jednog neprijateljskog vojni-

ka. Iznenadan pucanj moje puške s le a samo je natjerao Švabe u bijeg. Oficir je ispustio automat, vjerojatno od straha. Presko-
io sam zid i uezao automat. Za to vrijeme Jeli i i Trtica otklonili su zastoj kod puškomitrailjeza. Naredio sam i ostalim drugovima da posjednu ku u, jer sam smatrao da smo otkriveni i da u slu aju neprijateljskog napada najuspješniji otpor možemo dati iz ku e. Tek što smo se rasporedili, primijetili smo istu petorku kako se vra a prema popovu stanu. Oficir je umjesto automata nosio pušku. Oružje im je bilo na lijevom ramenu, a u desnoj ruci svaki je nosio bijelu maramicu. Približivši se ku i u kojoj smo se mi nala-
zili, podigli su ruke u vis. Iznenadio nas je ovakav obrt situacije. U takvom momentu pomicala se na sve: da li se, zaista, predaju? Nisu li možda Rusi? (Rusi su u to vrijeme bježali iz njema ke vojske k nama), ali nas ipak jedna misao nije napuštala. Nije li to možda obmana, koju je neprijatelj esto primjenjivao. Ipak sam na kraju pomislio, da se predaju. Sko io sam kroz prozor s puškom u lijevoj ruci, dok sam ostalima rekao da ostanu u ku i. Iznenadio sam se kada su po eli da se sa mnom rukuju. Oficir je posljednji pružio ruku, ali se odjednom trgao i okrenuo pušku prema meni. Brzo sam se snašao i svoju pušku prebacio na »go-
tovs«. Odjeknuli su pucnji. Pao sam u snijeg. Vidio sam da je pao i oficir ali pogao en, dok su ostali otvorili vatru na grupu koja je odgovorila jakom vatrom, što mi je omogu ilo da drugim metkom ubijem nišandžiju na »šarcu« koji je bio blizu mene. Zatim sam dohvatio »šarac« i otvorio vatru po ostalima. Grupa je istr ala iz ku e prema meni. Mislići su da sam poginuo. Digao sam se dok su neprijateljski leševi ležali po snijegu. Mrlje krvi još su se širile po snijegu, a mi smo tr ali prema neprijatelju koji je ležao u koloni još ne shvataju i što se odigralo s njihovim komandirom i ostalima koji su pokušali da nas obmanu.

Vatrom i jurišom natjerali smo neprijatelja u bijeg. Bježali su bezglavo prema Srbu pred rafalima »šarca« koji smo im oteli i ostalog našeg oružja, ostavljaju i iza sebe mrtve i ranjene.

Vratili smo se natrag pošto smo razbili neprijateljsku kolonu. Pretresli smo ubijenu petoricu ljudi. Ustanovili smo da je oficir bio komandir ove neprijateljske jedinice i da je više puta odlikovan za isticanje u borbama. Saznali smo da su ga zvali »Lola«, vjerojatno zbog njegove oholosti koja ga je ovog puta skupo stajala.

Poslije ove akcije, u sije nju 1944. godine, prebacili smo se u rejon sela Doljani na pola puta izme u Srba i Donjeg Lapca. Sa-
znavši da se neprijateljska manja kolona svako jutro kre e od Bro-
tnje prema Doljanima, odlu ili smo da je sa ekamo. Zasjedu smo organizirali u toku no i na samoj okuci puta na Dabinoj Strani. Postavili smo se iza zidova, koji su nam poslužili kao dobri zaklo-
ni. S pravca Doljana osiguravala nas je jedna eta bataljona »Mar-
ko Oreškovi ». Pritajili smo se i tako sa ekali dan. Vrijeme je bilo obla no i hladno. Teško je bilo izdržati oštro puhanje bure. Vrije-
me je sporo odmicalo. ekali smo puna tri sata. Kada je svanulo,
primijetili smo kolonu koja je od Brotnje kretala prema Dolja-

nima. Primicala se dosta sporo, i naše je nestrpljenje raslo, ali smo sa uvali hladnokrvnost. Kolona se približila. Prolazi pored samog zida skoro na dohvatu cijevi našeg oružja. Prebrojili smo ih. Ima ih ukupno 30. Ko ijaš bezbrižno pjevuši tjeraju i konje, dok se ostali kre u iza kola. Ranije smo se dogovorili da prvo upotrebimo bombe. Kada se kolona izdužila upravo na širini našeg položaja, poletjele su naše bombe a zatim rafali iz ostalog oružja. Nemogu e je opisati paniku koja je nastala me u preživjelim neprijateljskim vojnicima. Presko ili smo zid i po eli razoružavati preživjele. Ranjeni su jaukali. Zarobili smo 11 neprijateljskih vojnika, a prebrojili 18 mrtvih. Samo komandir voda uspio je pobje i prema Brotnji. Plijen iz ovog okršaja bio je bogat, ali je nastao problem kako ga izvu i, jer je svakog asa mogla zapo eti intervencija neprijateljskih ja ih snaga s oba pravca: iz Brotnje i iz Doljana. Prema Uni nije se moglo i i, pa smo odlu ili da se povu emo preko sela Zaklopca prema Brezovcu. Dok smo kretali u ovom pravcu, neprijateljska artiljerija tukla je po Lipova i, dosta daleko od naše maršrute. Na Brezovcu smo predahnuli, da bi se u toku idu e no i prebacili preko ceste izme u Dobrosela i Doljana za Bosnu. Kad smo predali zarobljenike i plijen u Komandu divizije, vratili smo se odmah u rajon Doljana sa zadatkom da produžimo s izvoenjem ovakvih akcija.

Saznavši od omladine da u Donje Poljice dolaze etnici iz Brotnje i Doljana na elu s Nikolom Piljom i Nikolom Medi em, odlu ili smo da ih no u iznenadimo. Otišli smo do ku e Rade Došena. Oprezno smo promatrali ku u izvana i ustanovili da osim nekoliko djevojaka, koje su prele, nema nikoga. Ne daju i do znanja da smo tu, vratili smo se u Bijelo Brdo. Raspolažu i s podatkom da neprijatelj svako jutro iz rajona crkve (koji je držao u svojim rukama) upu uje ja u patrolu na Vari akovac, jugoisto no od svog garnizona, radi osiguranja komunikacije, odlu ili smo da organiziramo zasjedu na raskrsnici puta koji se odvaja od glavne ceste prema Martin-Brodu. Oko pet sati rasporedio sam drugove u zasjedu daleko oko 1 km od neprijateljskog uporišta. Zima je bila jaka, ali smo se nadali da ne emo dugo ekati. Od pravca Brotnje nismo bili osigurani, ali smo ra unali da nas ne e mo i iznenaditi, jer smo dobro poznavali teren.

Ubrzo se razdanilo pa smo mogli promatrati svaki pokret neprijatelja u uporištu. Postrojavali su se za doru ak i za pokret na zadatak. Oko osam sati postrojila se manja grupa vojnika, koja je ubrzo krenula u koloni po jedan prema glavnoj cesti. U šali sjetili smo se starca Radice Toši a, koji nam je te no i u svojoj ku i priao da na Vari akovac izlazi » itava švapska regimenta». Ubrzo se elo kolone pojavilo kod škole. Dao sam znak da se drugovi pripreme i da puste neprijatelja na samu cijev. Nabrojio sam 18 vojnika u koloni dugoj oko 40 metara. Naš rajon zasjede bio je dosta uzak, jer smo nastojali da pod jaku vatru stavimo dio ceste koji je od škole u pravoj liniji za oko 200 metara izbijao na raskrš e gdje smo se nalazili. Signal za otvaranje vatre bio je rafal iz mog automata. Smatraju i da e bolji rezultati biti ako propustimo neprijatelja kroz naš raspored i udarimo s le a, signal za

napad dao sam kasnije. Interesantno je da je kolona zastala ta no na raskrš u u samom našem rasporedu. Govorili su da bi trebalo svratiti u ku e i uzeti nešto hrane jer im je, kako je jedan rekao, bio slab doru ak. Na to je drugi rekao da može nai i kolona pa bi odgovarali ako se ne na u u to vrijeme na mjestu osiguranja te je predložio da hranu uzmu na povratku. Poslije ovog razgovora kolona je krenula. Odmah sam isko io na cestu i otvorio vatru iz automata. Vatru su otvorili i ostali. Neprijatelj je bio iznena en. Ve ina ih je popadala, dok su neki pokušali bježati. Samo jedan neprijateljski vojnik ostao je stajati izbezumljen od straha. Pritr ao mu je Jovica Obradovi i udario ga pesnicom tako da je pao. Poveli smo ga kao zarobljenika kad smo pokupili plijen. Na cesti je ostalo nekoliko mrtvih i ranjenih. Zarobili smo jedan »šarac«, jedan automat, nekoliko pušaka i sanduk municije. Brzo smo se povukli prema Martin-Brodu, jer je prijetila opasnost brze intervencije neprijateljskih ja ih snaga.

Zatim su uslijedile dvije akcije u rajonu Dobrosela. Na Brežinama sa ekali smo jedno odjeljenje neprijateljskih vojnika sa dvo-kolicom. Iznenadnim napadom uništili smo neprijatelja i zarobili jednog konja. Ostaju i nekoliko dana u zaseoku Sarei vršili smo izvi anje neprijatelja na komunikaciji Dobrocelo—Doljani. Posljednjeg dana boravka u ovom rajonu sukobili smo se s jednim vodom Nijemaca i grupom etnika i razbili ih gotovo na domaku njihovog garnizona.

Kada smo se poslije ove akcije odmorili u selu Bubanj, prebacili smo se na komunikaciju Doljani — Brotnja. Iz zaseoka Kamenito Poljice izvi ali smo pokrete neprijatelja. Primijetivši jednu motorizovanu kolonu, što se kretala iz sela Brotnje prema Doljanim, odlu ili smo da je do ekamo u zasjedi. Bila je to jedna smjela akcija usred dana, koja je po rezultatu spadala me u najuspjelije. Na mjestu zvanom Vrtline rasporedili smo se iza zida udaljenog oko 20 metara daleko iznad ceste. Budu i da se baš tu nalazi oštra okuka sa propustom koji je ranije bio prekopavan, smatrali smo da e kolona usporiti kretanje, kako se u stvari i desilo. Na elu kolone kretao je putni ki automobil koji smo propustili, tako da je prošao oko 100 metara dalje od našeg rajona. Iznenada je stao na otkrivenom dijelu ceste i iz njega je izišao oficir. Visok i utegnut okrenuo se prema nama vjerojatno da promotri kolonu koja je zastala ispod našeg položaja. Kratak rafal iz Jeli i eva puškomitriljeza oborio ga je u kanal pored ceste, dok se automobil ubrzo našao u plamenu. Ovo kao da je bio signal ostalima. Bombe su poletjele na kamione koji su stajali ispod nas pokriveni ceradama. Dešavalо se da se bombe zadrže na samim ceradama koje su se nekoliko sekundi kasnije raspadale od eksplozija. Napadnut iznenada iz neposredne blizine, neprijatelj se nije mogao sna i, iako je broj ano bio jak. Kako nismo bili osigurani, prijetila je opasnost da nas neprijatelj zaobi e sa krila. Odlu ili smo da se povuemo ostavljaju i kaos na cesti. Uli su se jauci ranjenih i pojedina ni pucnjevi iz tenka sa za elja kolone, koji je ga ao daleko od nas. Nekoliko kamiona bilo je u plamenu.

Treba ista i da su ove akcije uspijevale u prvom redu zahvaljuju i omladini, koja nam je mnogo pomogla, a osobito su nam koristile njezine obavijesti o pokretima neprijatelja.

PRVI SUSRET S DRUGOM TITOM

Nikica Peinovil

(Bilješke iz ratnog dnevnika)

Bastasi kod Drvara 20. IV 1944.

Ovog dana imam šta zapisati u svoj dnevnik. Današnji dan sigurno je najveći i najradosniji u mojoem ratni kom životu.

Vračali smo se s brigadom iz doline Une, gdje smo sudjelovali u akciji na komunikaciji Biha — Knin, ponovo u Drvar. Jahali smo na elu kolone Dragan¹, Ljubica², Jovo Kova³ i ja. Vrijeme je bilo izuzetno lijepo i toplo. Pravi proljetni dan. Niske šikare po ele su listati, proljetni cvjetovi privlačili su našu pažnju i bojom i mirisom. Po livadama bijelila su se stada ovaca sa jaganjcima. Put od Martin-Broda preko Boboljusaka već smo dobro poznivali. Mislio sam koliko ćemo puta još proći ovim putem u očekivanju asa da krenemo prema Srbiji. Dosadio nam je ne samo zato što je strm, već i zato što nas on toliko podsjeća na glad, da ga borci, vjerojatno, dobro zapamtiti.

Kad smo elom izbili u selo Bastase, zaustavili smo kolonu radi kratkog predaha. Dok smo se odmarali, stigao je oficir u prekorenjo engleskoj uniformi i pitao za komesara brigade. Budući da je Branko⁴ bio na kursu pri CK KPJ — javio sam se ja. Saopćio mi je, da Vrhovni komandant traži da mu se odmah javim. Za momenat me ovo zbuni i iznenadi. Krenuo sam za pratiocem strmim krivudavim putem, ne znajući i do tada ni gdje se tačno nalazi Vrhovni komandant. Uz put su mi navirala pitanja. Zašto me traži: da li na odgovornost, ili da nam da neki zadatka? Budući da nije zvao komandanta, pomišljao sam, da li smo gdje i kakvu politiku grešku u inili. Nisam se ni ega mogao sjetiti. Upitao sam oficira — pratioca zašto me traži, ali on ništa nije znao da mi kaže. Razmišljao sam da li se radi o raportu i odgovornosti, ili o razgovoru i prijemu kakvog novog, važnog zadatka. Za nekoliko minuta našao sam se pod svodom prostrane pećine o kojoj više ništa — sem toga da je prostrana i da nalikuje na nekakvu salu — ne umijem da kažem. Imali smo ušli, oficir koji me vodio, izgubio se, a na mene je počeo da laje i da mi se približava Titovu jak. Priskočio je Tito, upozorio ga, u utkao i otjerao na drugu stranu. Svu sam svoju pažnju usredsredio na Tita i na još dvojicu prisutnih, iji sam razgovor sa Titom o igledno prekinuo svojim dolaskom. Ocjenju-

¹ Dragan Rakić komandant brigade, narodni heroj — poginuo nesretnim slučajem u Beogradu.

² Ljubica Purić, lan plitodjela divizije — živi u Beogradu.

³ Jovo Kovačić obavještajni oficir brigade, sada viši savjetnik SUP Jugoslavije.

⁴ Branko Damjanović komesar brigade, sada na emeritu odjeljenja SUP Jugoslavije.

ju i po fotografiji koju sam do tada vidio, ini mi se da je jedan od dvojice bio Josip Vidmar, dok drugog nisam prepoznao. Sa e-kao sam u mjestu i u stavu mirno, dok mi se Tito približio, te uzbu-en i zadihan raportirao: »Druže Maršale, javljam se po Vašem nare-enju«. Povišenim tonom Maršal me je zapitao, da li smo uspjeli brigadu nahraniti, dok smo bili u li kim selima na lijevoj obali Une. Odgovorio sam potvrđno, poslije ega je slijedilo njegovo drugo pitanje o obu i boraca u brigadi. Postajalo mi je poslije ovih pitanja jasno, zašto je baš mene zvao i zašto je ovo pitao povišenim, a meni se u inilo i pomalo ljutitim tonom. Nastavio je, da se moramo pobrinuti koliko god je više mogu-e — da borcima nabavimo hranu i obu u. Shvatio sam da je obaviješten o našim teško ama u ishrani i obu i, zbog ega smo imali i po kojeg dezertera, koji su prebjegavali iz divizije u one naše jedinice, koje su ostale na teritoriji Like.

Zatim je Maršal prešao na drugu stvar, a ja sam se osjeao ve-znatno bolje pošto me je prošlo prvo uzbu-enje i kada sam video o emu se zapravo radi. Saopšto mi je, da je Vrhovni štab dobio obaviještenje, da Nijemci pripremaju vazdušni desant na Drvar u cilju napada na Vrhovni štab. Iako smo o tome bili ve-ranije obaviješteni i sli-an zadatak dobili negdje polovinom marta, on je smatrao da stvar ponovo i li no postavi i da je tako do naj-ve-e mjere aktualizira. Ovo je vjerojatno povezano sa nailaskom prolje-a i ljepših dana, kada su uslovi za padobransku operaciju povoljniji, a valjda i zato da dugim ekanjem ne popusti naša bud-nost i da prerano ne zaklju-imo kako od desanta ne e ništa biti. — O tome treba obavijestiti sve rukovodioce i borce u brigadi i upoznati ih da je borba s padobrancima lakša nego s njema kom pješadijom — rekao je drug Tito. — Treba im re-i — nastavio je drug Tito — da je padobranac kad isko i iz aviona pa dok ne padne na zemlju, bespomo-an, da ga je lako u zraku ga ati, dok se on ne može braniti. Brigadu treba da rasporedite tako — nastavio je Maršal — da posjedne sve dominantne uke sa obje strane Drvarske doline, da na najviša mjeseta postavite mitraljeze i puško-mitraljeze koji e otvoriti vatru na prvu pojavu aviona, a zatim e imati pregled i dosta vremena da padobrance unište još dok su u zraku. U nastavku Tito mi je u najkra-im potezima iznio situ-aciјu na široj prostoriji Bosne i Dalmacije, rekavši da obratimo pažnju na pravac od Prijedora gdje naš Bosanski korpus vodi borbe i na pravce od Knina gdje naš Osmi korpus odbija napade Nijemaca. Dok je on govorio, ja sam itavo vrijeme stajao u stavu mirno, prenose i težinu tijela as na jednu, as na drugu nogu. Promatrao sam njegovo lice koje je bilo mirno i pomalo blijedo i koje je ulijevalo neobi-nu sigurnost i samopouzdanje. Sve mi je bilo savršeno jasno. Ni za kakvim pitanjem nisam osjeao potrebu. Kad je on završio, izgovorio sam »Razumijem, druže Maršale« i brzo se udaljio istom onom stazom kojom sam i došao — samo sada sam i bez njegova pratioca.

Našao sam svoje iz brigade na istom mjestu gdje sam ih i ostavio. Radoznalo su o ekivali da saznaju o emu se radi. Ukratko sam im ispriao sve što je Maršal rekao. Bili smo ponosni što je

baš našoj brigadi povjerio takav zadatak. Li no sam bio i posebno ponosan što sam baš ja bio taj koji je išao k Titu, što sam ga video i saslušao njegova nare enja i objašnjenja. Zaista asna i zahvalna uloga! O Titu sam do sada mnogo slušao i itao, o njemu pišu sve sovjetske novine, govore i savezni ke i neprijateljske radiostanice, njega je naš narod u inio legendarnim junakom, koji je u najtežim asovima naše nacionalne historije poveo surovu i nat ovje ansku borbu protiv nadmo nog i vjekovnog neprijatelja i vodi je evo ve tre u godinu s uspjehom, koji je zadivio svijet. S tim ovjekom razgovarati, izbliza ga promatrati, zaista je velika ast svakom njegovom ratniku.

OKRŠAJ U MAGLI

Milan Trešnji

Danima je bilo suho i prohладно. Onda je, kako kaže narod, zagrdilo i okišilo, tako da je april 1944. više nalikovalo na jesenji nego na prolećnji mesec. A koliko smo samo želeli da ve jednom grane sunce i da se poštено zgrejemo.

Gledamo — nema ka motorizacija tutnji komunikacijom Srb — Donji Lapac. Levo od nas vodi se borba, odjekuje strašna pucnjava, ali na našem položaju je mirno. Ponekad samo neprijateljski tenk skrene s glavne ceste i uputi se u dolinu Une ka Martin-Brodu, pripuca, pošalje nam po neko topovsko zrno, pa se vратi. Izvi a, o evidentno. Ali mi mirno ekamo i štitimo pravac ka Boboljskama preko kojih vodi put prema Drvaru.

Nikakva sila nas ne bi mogla pokrenuti s litica što skoro okomito vise nad malim i nadaleko poznatim mestašcem, uvenim po svojim vodenicama koje se okre u na penušavim slapovima reke. Ko može k nama? Odozdo, uz onaj božji strmac, vodi samo jedan jedini put, uzan i vrletan. Njime mogu samo pešaci i tovarna grla. Nikada se neprijatelj ne e odlu iti da se koristi njime, jer zna da bi tu ušao u smrt. No u je to ina e carstvo partizana, staza njihovih kurira. Baš tuda je vodio put od Vrhovnog štaba za Liku, Hrvatsku i Sloveniju. Zbog tih izvanrednih prirodnih odlika terna pogodnog za odbranu, 5. bataljon I brigade nije imao razloga da strahuje od eventualne navale Nemaca. Glavni njegov zadatak je bio osiguranje prolaza i ništa više. Doduše, s vremenom na vreme smo i mi pripucavali ne dopuštaju i neprijatelju da izlazi iz tenkova. On je samo u jakim oklopnim formacijama išao cestom koja je napravljena na levoj strani unskog kanjona, pitomijoj i znatno nižoj od desne, na bosanskoj strani.

Me utim, ipak se dogodilo nešto nepredvi eno, nešto što nismo o ekivali. Opšti napad Nemaca s ciljem da se probiju tamo gde je bilo vrhovno rukovodstvo našeg pokreta, vojno i politi ko, naterao nas je na položaj s koga nismo silazili ni danju ni no u. Cela 6. divizija suprotstavlja se ovde neprijatelju, žilavo i bez uz-

micanja. Na našem delu položaja iznad Martin-Broda bio je najmanji pritisak. Ali levo, kod 2. bataljona, koji se nadovezivao na nas, Nemci su snažno udarali.

Pred veće se odjednom borba stišala. Zaklju ili smo da su Nemci uvideli uzaludnost svoga pokušaja nadiranja. No, sve jedinice ostale su na svojim mestima. Tako smo proveli no.

Oblaci sa Zuleševice još s većera su krenuli prema nama i zacrnili horizont zajedno s mrakom koji je prerano stigao. Kišica se smirila, ali je postajalo hladnije. Cvokotali smo mokri u zaklonima, dremuckali koliko se moglo i osluškivali. Patrole koje smo uputivali vrletnom stazom dole k vodi vraćale su se s izveštajima da se neprijatelj ne prime uje. U tom je i zora počela da probija. Ali kanjon na kome smo se nalazili bio je pritisnut maglom gustom kao mleko, tako da je vidik bio vrlo ograničen, ne veći od pet do šest koraka. Međutim, koliko god da je to bilo loše nekoliko minuta docnije bila je to za nas sreća na okolnost. U trenutku kada su prve neprijateljske puške planule s one strane Une i privukle nam pažnju, zapržilo je i sile. Na nas se srušila plotinska paljba, ručne bombe i rafali nemačkih »šaraca«. 5. bataljon napadnut je iznenadno. Nikada u proteklom ratu nisam doživeo težu i bezizlazniju situaciju. Natrag se ne može, a napred — jedini izlaz su ambisi i okomito stenje što nadvisuje Martin-Brod! Tuda krenuti zna i skoiti pravo u reku, a time i u smrt. Komandant bataljona ipak se snašao. Bio je to retko dobar i neustrašiv ratnik. Žvao se Branko Pokrajac, a partizansko ime mu je bilo Jablan.

— Na neprijatelja! — uzviknuo je tako glasno da ga je čeo bataljon. — Prsa u prsa! — komandovao je.

A zatim:

— Povlačenje po kosi u levo!

Bio sam uz njega kao politički komesar bataljona. Skočili smo. On je dograbio jedan puškomitrailjer i razvukao. Tukli smo nemilosrdno. Miris baruta prožimao je magluštinu. Svuda su se vole iskre iz kamenja u koje su udarali meci.

Kako smo se izvukli ja ne znam. Ali čeo bataljon je uspeo da izbjegne na kanjon Unca i tako dođe Nemcima bočno. Poginuo nam je samo jedan borac. Tada smo izvršili juriš dronom i kamenjarom izbijevši na put koji vodi prema reci. Neprijatelj se razbežao.

U stvari, tokom noći Nemci su u gumenim amfiksim prešli Unu i uspeli se jednom uvalom koja se nalazila između našeg i 2. bataljona. Hteljeli su da osvoje ovaj naš položaj i da nas nateraju u niz stenje. Koristili su se i maglom da nam zađe u leđa. Ali, nisu uspeli. Žasluga je to, naravno, celog bataljona, njegovog odličnog bora kog sastava. Ali Jablanova uloga ipak je tu bila odlučujuća. Da njega nije bilo opasni okršaj je mogao imati teže posledice.

Onaj ko danas propozovom pored Une i zastane za trenutak u Martin-Brodu, pogleda gore prema bosanskoj strani i vidi gde smo bili, ređe i — to je zbilja neverovatno! No, partizani su bili takva vojska. Esto su od nemogućeg pravili moguće.

DIVIZIJA U DRVARSKOJ OPERACIJI

oko Jovani

Jedna od najinteresantnijih i najzna ajnijih operacija u narodnooslobodila kom ratu bila je Drvarska operacija ili Desant na Drvar (Nijemci su je nazivali »Rösselsprung« — »Konji ev skok«). Ta je operacija od posebnog zna enja za 6. proletersku diviziju, jer je ona u njoj imala jednu od glavnih uloga.

6. divizija u estvovala je u mnogim borbama gotovo po itavoju Jugoslaviji. Neke od tih borbi bile su i veće i teže, ali je Drvarska operacija bila od svih njih zna ajnija za 6. li ku diviziju: tada je bio ugrožen Vrhovni štab i drug Tito, rukovodstvo itavog oslobođila kog pokreta, a 6. divizija je imala tu sreću i tu ast da brani naše vrhovno rukovodstvo. Zbog toga i danas, poslije toliko godina, kad se govori o neuspjehu njema kog desanta, on se povezuje s 6. li kom divizijom, a svaki li ki borac sje a se s ponosom uloge svoje divizije u odbrani Vrhovnog komandanta.

I

1. OP A VOJNO-POLITIKA SITUACIJA U KOJOJ SU NIJEMCI PODUZELI OPERACIJU

U proljeće 1944. godine situacija za njema ke trupe na svim glavnim frontovima bila je nepovoljna.

Na istoku se Crvena armija približavala svojoj državnoj granici na itavoju liniji fronta. Vršene su posljednje pripreme za veliku Jaši—Kišnjevsku operaciju koja je, što je za nas bilo od posebnog interesa. Crvenu armiju još više približila Balkanu.

U Italiji su savezni ke trupe, po etkom maja, probile tzv. Gustavovu liniju i približe se Rimu.

U Jugoslaviji je Narodnooslobodila ka vojska još koncem 1943. godine razbila tzv. VI neprijateljsku ofanzivu, poslije koje je »pretežan dio osloboene teritorije ostao u našim rukama i ova je ofanziva doživjela sudbinu pre ašnjih ofanziva, to jest — naše vojne jedinice prešle su ponovo u protivofanzivu na mnogim mjestima...« (Tito).

S obzirom na približavanje savezni kih frontova Balkanu naglo je poraslo i onako veliko zna enje Narodnooslobodila ke vojske, koja je po rije ima njema kih generala »predstavljava ve jednu iskrcanu savezni ku armiju«.

Poslije formiranja Nacionalnog komiteta oslobo enja Jugoslavije na II zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu, nova Jugoslavija dobila je svoju legitimnu vladu, stvorena je nova mleta država u srcu njema ke »evropske tvr ave«. Po itavoj zemlji djelovali su NOO, novi organi vlasti, organi nove države, koje je izabrao oslobo eni narod.

Drvar, u kome je boravio Vrhovni štab, Nacionalni komitet, AVNOJ, CK KPJ i SKOJ-a, zatim okružne, kotarske i lokalne organizacije postao je centar nove države. U njemu je bujao intenzivan politi ki život.

Nacionalni komitet poduzimao je sve mjere kako bi istina o stvarnom stanju u Jugoslaviji prodrla u demokratsku svjetsku javnost. Na tom planu bili su ve postignuti zna ajni rezultati, er il je po etkom januara 1944. pisao Titu: »Ja sam odlu io da britanska vlada ne daje više vojni ku podršku Mihajlovi u i dava emu odsada pomo samo vama...« U februaru je Churchill obavijestio parlamenat o stanju u Jugoslaviji. Izme u ostalog on je rekao: »Ne samo Hrvati i Slovenci ve i veliki broj Srba prišao je maršalu Titu, i u ovom momentu on ima više od etvrt miliona ljudi za sobom i velike koli ine naoružanja otetog od neprijatelja ili Italijana... V ovim herojskim snagama, oko njih razvio se nacionalni pokret i pokret ujedinjenja. Komunisti ki delovi imali su ast da po nu prvi.«¹

Kad se ima u vidu uloga Churchilla i njegovi dotadašnji odnosi prema vradi kralja Petra i uporede se s njegovim novim stavom, mogu se uo iti i veli ina naše borbe i postignute pobjede oslobodila kog pokreta.

U ovom periodu dolazi i do još vrš eg povezivanja sa savezni kih armijama. Engleska i amerika vojna misija došle su još ranije, a februara 1944. godine stigla je i sovjetska vojna misija. U aprilu odlaze naše vojne misije u Alžir, Moskvu i SAD radi povezivanja sa savezni kih armijama i radi dobijanja pomo i, naroito u lijevkovima i municiji.

U ovom periodu dolazi do prve pomo i NOV. Ta pomo ogledala se u prebacivanju ranjenika u bolnice u Italiji, koja je po eli još ranije, u 1943. godini, zatim u pomo i u lijevkovima, municiji, naoružanju i hrani, u prijemu na školovanje naših avijati ara i tenkista, slanju Jugoslavena — interniraca Istrana i Slovenaca u NOV i dr.

Za nas iz 6. divizije bio je od posebnog zna enja II kongres USAOJ-a, koji je održan od 2. do 4. maja, u prisustvu preko 800 delegata iz svih krajeva Jugoslavije, osim Makedonije. Na tom Kongresu li koj omladini predata je prelazna zastavica USAOJ-a kao najboljoj omladinskoj organizaciji u zemlji. Na Kongresu je prisustvovao veliki broj starješina i boraca iz 6. divizije koji su bili ponosni na svoju omladinu.

Njema ka Vrhovna komanda budno je pratila sve što se doga a u Jugoslaviji. Ta živa aktivnost Nacionalnog komiteta i Vrhovnog štaba i priznanja, što ih je oslobođila ki pokret dobio od saveznika, bili su nova potvrda i o igledan signal za njema ku komandu da nešto treba poduzeti protiv oslobođila kog pokreta koji je stalno rastao. Približavanje savezni kih frontova, kako je ve re eno, poja avalo je sa svoje strane zna aj jugoslavenskog ratišta i uloge oslobođila ke vojske. To je, tim više, tražilo akcije od nje ma ke Vrhovne komande.

Glavno pitanje je za Nijemce bilo: šta poduzeti? Sve dosadaš nje velike ofanzive, pa i ona najve a — V, propale su, poslije tih ofanziva Narodnooslobodila ka vojska postajala je još ja a. Sada njema ka komanda nije imala ni takvih snaga kakve je bila anga žirala u V ofanzivi, a pri tome je oslobođila ki pokret bio znatno snažniji. Kako posti i uspjeh s manjim snagama u nepovoljnijoj situaciji?

Iskustva su govorila da se partizani ne mogu uništiti ni s ve im snagama. Trebalо je prona i neko novo sredstvo, novi po stupak koji e iznenaditi partizane. To je bio prvi zaklju ak do koga su Nijemci došli.

Iskustva iz skoro trogodišnjeg rata upozoravala su Nijemce na presudno zna enje Vrhovnog štaba i li no druga Tita za uspjeh oslobođila kog pokreta. »Isklju iti« to rukovodstvo zna ilo bi zadati strahovit udarac oslobođila kom pokretu. O tome njema ki autor kaže: »Stvarno je postojao veliki stepen verovatno e da e borbeni elan partizanskih formacija brzo oslabiti kada ne bude dominantne Titove li nosti, motora energije oslobođila ke armije«². To je bio drugi važan zaklju ak, do koga su Nijemci došli.

Ratna iskustva na Kreti, u Holandiji, sa oslobo enjem Mussolinija govorili su tako er u prilog vazdušnog desanta.

Svi ovi razlozi utjecali su na ra anje ideje o vazdušnom desantu.

2. NJEMA KI PLAN I PRIPREME

Po nekim podacima³ sam Hitler je negdje po etkom 1944. godine naredio da se izvede operacija protiv našeg Vrhovnog štaba. Na osnovu toga nare enja Komanda za jugoistok (feldmaršal fon Vajks) postavila je zadatak Drugoj oklopnoj armiji (general Rendulic) da razradi i predloži plan operacije.

² Hagen: »Die geheime Front«, str. 269. Citirano po izdanju »Oslobodila ki rat naroda Jugoslavije«, II, str. 78.
»Oslobodila ki rat naroda Jugoslavije«, II str. 78. i drugi.

Plan operacije razradila je i odobrila Komanda za jugoistok po etkom maja. Operaciji je dat naziv »Konji ev skok« (»Rössel-sprung«).

Osnovna zamisao operacije bila je: iznenadnom upotrebom vazdušnog desanta uništiti Vrhovni štab i prije svega Tita. Istovremeno motorizirane i druge snage nadiru koncentri no ka Drvaru, gdje se nalazio Vrhovni štab, sa zadatkom da se što prije spoje sa vazdušnim desantom. Druge snage, prisposobljene za brdsko i planinsko ratovanje, prodiru ka centru slobodne teritorije s ciljem da se onemogu i izvla enje partizanskih snaga u te planinske rejone.

Operacija se završava okruženjem i uništenjem »elitnih partizanskih snaga«⁴ koje su se nalazile oko Vrhovnog štaba, »šest crvenih divizija«, me u kojima i 6. proleterska divizija.

Predvi eno je da operacija traje tri nedjelje. Njome rukovodi komanda Petnaestog armijskog korpusa, ije je stalno sjedište u Kninu, a za vrijeme operacije u Zavalju, kod Biha a.

Glavni zadatak bio je povjeren 500. SS padobranskom lov - kom bataljonu u ja ini oko 900 padobranaca, koji je trebao, da se »X« — dana⁵ »u ranim jutarnjim asovima spusti u crveni komandni centar Drvar i u munjevitom napadu likvidira osobito Vrhovni štab Tita kao i ostale komandne štabove i savezni ke vojne misije. Težište napada svih delova bataljona je Vrhovni štab Tita«.⁶

Desantu je trebalo da prethodi snažno bombardiranje Drvara. Ujutro, istoga dana »X«, kre u ka Drvaru iz Biha a, Srbia, Livena, Jajca, Mrkonji -Grada, Banje Luke i Bos. Krupe kopnene snage u ja ini od oko 20.000 ljudi.

Najkra im pravcem od Srbia ka Drvaru, koji je branila 6. proleterska divizija, napada 373. »Tiger« divizija, tj. njen 384. pješadijski puk, izvi a ki odred divizije i divizion 373. art. puka. Ukupno 3—4000 ljudi.

Zadatak ovih snaga: sa jednim bataljonom ovladati, još prije zore 25. maja, dominantnom kotom Bogutovac (k. 1006), zatim napasti Osretke, ovladati njima i kasnije nadirati ka Trubaru i Drvaru. Snage divizije treba da stignu u Drvar ve u toku 25. maja i da se spoje s padobranskim bataljonom.

Lijevo i desno od snaga »Tiger« divizije napadaju dijelovi 1. gorskog zdruga i etnici popa uji a, ukupno oko 1000 ustaša i etnika. Njihov je zadatak da vezuju snage na bokovima »Tiger« divizije i da ovo omogu e da što lakše izvrši svoj zadatak.

Ljudstvo 500. padobranskog bataljona bilo je sastavljeno iz elitnih njema kih divizija, od kojih se ve ina borila na Isto nom frontu. Dobar dio je imao iskustvo iz borbi protiv ruskih padobranaca. To su bili sitni prestupnici, zvjerokradice, kockari i si. koji su trebali da okaju svoje grijeha i bili su spremni za najteže zadatake, samo da bi vratili ugled i zadobili povjerenje što su ga rani je uživali.

⁴ Njema ki termini iz borbenih zapovjeti za Drvarsку operaciju.

⁵ 25. maja 1944. godine.

» Zapovijest 500. SS padobranskog bataljona od 23. V 1944. godine.

Bataljon je koncentriran ve koncem 1943. godine u Mataruškoj banji kod Kraljeva, gdje je vršio intenzivnu obuku. Jedno vrijeme bio je preba en u Ma arsku, pa je u aprilu vra en ponovo u Matarušku banju.

Padobranski bataljon ~~bio je~~ podijeljen u tri osnovne grupe: prva, prvi talas padobranaca 314 ljudi, druga, jedrili ari u 34 jedrilice — oko 340 ljudi i tre a, drugi talas padobranaca — oko 200 ljudi.

Prvi talas padobranaca koji se spuštao prvi, bio je podijeljen ~~u~~ tri grupe: »Plavi«, »Zeleni«, i »Crveni«. U toj grupi je skakao i komandant bataljona (von Ribke). Zadatak padobranaca: obezbjediti spuštanje jedrili ari i blokirati Drvar, da iz njega ne može niko da izi e, niti da u e. Zatim padobranci u estvuju, zajedno sa grupom jedrili ari, u izvršenju glavnog zadatka. Konkretni zadaci prvog talasa padobranaca: »Plavi« (100 ljudi) zauzima isti dio grada, »Zeleni« (95 ljudi) zauzima sjeverni i isto ni dio grada, a potom zajedno sa prvom grupom blokira Drvar sa istoka; »Crveni« (85 ljudi) zauzima hotel **u** Drvaru, a glavninom sadejstvuje grupama »Panter« i »Jurišnik«, poslije **u** rezervi komandanta bataljona, kod groblja **u** Drvaru.

Jedrili ari su podijeljeni u nekoliko grupa sa zvonkim nazivima »Panter«, »Jurišnik«, »Nasrtljivac«, »Hvata «, »Griza « i »Loma «. Svaka grupa imala je svoj zadatak. »Panter« (110 ljudi) zauzima »Citadelu« — gdje se prepostavljal da se nalazi »Glavni štab Tita«, »Jurišnik« (50 ljudi) zauzima »Moskvu«, tj. sovjetsku vojnu misiju, »Nasrtljivac« (70 ljudi) — raskrsnicu puteva u Drvaru kod Komande podru ja, »Hvata « (40 ljudi) — »London« englesku vojnu misiju, »Griza « (20 ljudi) sadejstvuje grupi »Hvata « i »Loma « (50 ljudi) zauzima »Ameriku«, ameri ku vojnu misiju.

Drugi talas padobranaca treba da se prebaci kasnije istim avionima, koji su prevezli prvi talas. Zadatak ove grupe je da dovrši ono što još nije u inila glavnina 500. bataljona i da omogu i dolazak novih snaga sa zapada u Drvar.

Sve grupe treba da me u sobom usko sadejstvuju.

Citava operacija pripremala se u najve oj tajnosti, jer je uspjeh u najve oj mjeri zavisio od iznena enja.

Zbog toga je ve prva i glavna stvar u operaciji, vazdušni de-sant, predstavljao iznena enje: do tada se nije upotrebljavao u borbi protiv partizana.

Sve pripreme bataljona vršene su u najve oj tajnosti. Tako se u zapovijesti bataljona od 20. maja podvla i da treba ete ubjediti u neophodnu potrebu da se o uva tajnost, pa se zabranjuje svako davanje podataka o zadatku bataljona, kao i da se sve jedinice za vrijeme premještanja, pa sve do po etka vazdušnog desanta, moraju odvojiti od stanovništva. U zapovijesti se kaže: »Za vrijeme transportovanja, naro ito željeznicom, po mogu stvu ne pokazivati padobranske — lova ke šljemove i kombinezone, da se time ne bi otkrilo da se u transportu nalaze padobranski lovci... Odgovorne vo e bataljonskih grupa moraju upotrebiti sva sredstva da nijedan

pripadnik grupe ne do e u dodir sa licem koje ne pripada transportu. U zapovijesti nazna ena mesta iskrene željezni ke stanice i polazna letilišta, još se ne smeju objaviti ljudstvu.⁷

U zapovijesti istog bataljona od 23. maja — izme u ostalog stoji: — »Trupi treba dati uputstva najviše deset asova pre predvi enog »X« vremena. Besprekorna tajnost mora svakako biti zagarantovana. Od momenta dobijanja zapovijesti za napad pa do momenta starta treba potpuno osigurati odvojenost svih podoficira i vojnika bataljona od podre enih dijelova. Osiguravanje se mora tako izvesti da se onemogu i svaki dodir sa drugim vojnim licem ili civilima. Sem toga, ljudstvo treba još jedanput pou iti o držanju tajne.«

U pripremama za izvo enje operacije u estvovao je samo krajne ograni en broj ljudi — komandant divizije, operativni i obaveštajni oficir.

Neposredno dovla enje 500. bataljona na prazna letilišta Luke i Cerkle⁸ kod Zagreba — jedrili ari i prvi talas padobranaca i kod Banje Luke — drugi talas padobranaca, izvršeno je od 21. do 24. maja. Transportiranje je vršeno kombinirano: motoriziranim transportom, željeznicom i transportnom avijacijom (od Zrenjanina do Zagreba).

Do posljednjeg momenta padobranci nisu znali ni kuda idu, ni s kakvim zadacima. Tek no u uo i desanta saznali su svoj zadatak. Svaki je od njih dobio i sliku druga Tita i zadatak da prije svega zarobe Tita, a samo u krajnjem slu aju ubiju. Naglašeno je svima da se »bezobzirno« i »bespoštedno« odnose prema neprijatelju, jer to je osnovna zaloga uspjeha.

Pošto se nije ta no znalo mjesto boravka druga Tita, sve grupe su trebale, im to saznaju, bez obzira na planirane zadatke, da usmjere sve svoje napore prema tom mjestu.

Koncentracija jedinica, koje su u estvovale u desantu, izvršena je neposredno prije same operacije. Snage »Tiger« divizije, što su nadirale iz Srbia, po ele su pristizati u ovaj rejon 20. maja, a završile 22. maja. Ostale snage stigle su dan-dva uo i desanta. Da bi se sakrio osnovni cilj koncentracije, te snage vršile su pokrete u suprotnim pravcima, što je tako er bilo u sklopu mjera za postizanje iznena enja.

Tako su snage iz Biha a, nekoliko dana prije desanta » istile« komunikacije Vrhovine—Biha i oblast Cazinske krajine.

Uo i 24/25. maja 1944. godine sve je bilo spremno za veliku vazdušnu operaciju kojoj je, izgleda, Hitler li no, postavio zadatak.

Sta su mislili ti banditi i razbojnici, zvjerokradice i kockari kad su dobijali slike druga Tita? Oni su ve bili dosta uli o Titu

⁷ Zapovijest 500. padobranskog bataljona od 20. maja.

⁸ Po nekim podacima: S. Odi »Drvarska operacija«, »Borba«, godište 1955, Vojna enciklopedija, moj lanak »Drvarska operacija« — Enciklopedija Jugoslavije, »Oslobodila ki rat naroda Jugoslavije« II — tvrdi se da je jedna grupa uzlijetala sa aerodroma u Petrovgradu (Zrenjanin). Smatram da je nevjeroatno i neolog no da jedna grupa leti sa tako udaljenog aerodroma, jer ona ne bi mogla koordinirano dejstvovati sa ostalim snagama. Cak ni drugi talas padobranaca nije letio sa aerodroma u Zagrebu, vec iz Banje Luke, jer je to bliže i po vremenu je lakše koordinirati sa glavnim desantom.

i njegovim partizanima. Jesu li išli sa strahom i neizvjesnoš u?... Ili su se nadali da e uspjeti u velikom zlo inu, pa se tako rehabilitirati za svoje sitne prijestupe?!

II

DIVIZIJA STIŽE U REJON DRVARA

U toku VI neprijateljske ofanzive, u mjesecu decembru 1943. godine 6. divizija je dejstvovala po brigadama: II brigada sa Štabom divizije u rejonu Kupresa ka Šujici, I brigada u rejonu Travnik i III u rejonu Jajca. Po etkom januara 1944. godine glavnina divizije, I i III brigada, dejstvovala je na komunikaciji Banja Luka — Glamo u rejonu Gerzovo, Medna, Pecka. II brigada krenula je 10. januara 1944. godine iz rejona Kupres, Bugojno ka Drvaru sa zadatkom da neposredno obezbeduje Vrhovni štab NOV i POJ, koji se tu prebacio, po etkom januara iz Jajca. 13. januara ova brigada stigla je u Drvar, gdje je dobila zadatak direktno od Vrhovnog štaba: da se razmjesti u rejon Drvara i da služi za njegovo neposredno obezbjedenje. S brigadom su se prebacile u Drvar i brdska baterija i intendantura divizije, ali su kasnije rokirale ka glavnini divizije.

Po etkom februara I brigada sa Štabom divizije i ostalim djelovima, osim III brigade, krenula je ka Drvaru, Štab divizije krenuo je iz Medne 3. februara, zajedno sa Štabnom i Inženjerijskom etom, te je 5. stigao u Drvar, Štab se smjestio u Trnini Brijegu, drvarsckom zaseoku. 2. februara krenule su ka Drvaru brdska baterija, bolnica i intendantura i razmjestile se u selima oko Drvara: intendantura u s. Bastase, bolnica u Trnini Brijeg, kasnije u Mokronoge, baterije i Inž. eta u Zaglavici. I brigada krenula je 2. februara iz rejona Potkraj, Sokolac, Dragni ka Drvaru, gdje je stigla 6. februara i razmjestila se u južnim zaselcima Drvara.

III brigada je za to vrijeme ostala u rejonu Mrkonji -Grada sve do 10. marta kad se prebacila ka Glamo u u rejon Vagan, Pribelje, Rore gdje je zatvarala pravac Livno — Glamo — Drvar. 1. aprila ova brigada krenula je iz rejona Livna ka Drvaru, kamo je stigla 3. aprila.

Prema tome, po etkom aprila, itava divizija koncentrirala se u širem rejonu Drvara. Zadatak divizije bio je da neposredno obezbeđe uje Vrhovni štab i zatvara pravce od Srba i Grahova ka Drvaru.

Divizija postaje proleterskom

Najzna ajnija stvar koja se dogodila diviziji do desanta svakako je proglašenje divizije proleterskom. Ovo se desilo 19. marta 1944. godine. Toga dana drug Tito pozvao je komesara divizije Dragoslava Mutapovića i mene u Vrhovni štab. Primili su nas drugovi Tito i Marko. Pošto smo nas dvojica sjeli, drug Tito je rekao otprilike ovo:

Vrhovni štab je odlučio da vašoj diviziji dodijeli naziv proleterske divizije. Ovaj naziv se dodjeljuje, kao što vam je poznato, samo našim najboljim jedinicama: najboljima po borbenosti, disciplini i vojni kom držanju uopšte i najboljima po politi koj svi jesti, jedinicama koje ne samo da znaju ciljeve naše borbe, nego su spremne da i u najtežoj situaciji sa uvaju ponosno ime proleta, borca za slobodu i za ljepši život.

Vaša divizija — nastavio je drug Tito — pokazala je već u Hrvatskoj visoku borbenost i politi ku svijest. Pratio sam njen put od formiranja. Znam kako se držala u IV ofanzivi i poslije u borbama po Lici. Diviziju takvih kvaliteta mi smo tražili od Glavnog Štaba Hrvatske. Ovdje ste imali teške borbe: kod Šujice, Banje Luke, Mrkonjića. Držali ste se dobro i dostoјno proleta.

Uz proletersko ime dajemo Vam i naziv »Nikole Tesle«. Nikola Tesla bio je ne samo velik naučnik, nego i veliki rodoljub, volio je svoju zemlju i svoj narod i to ovakvu zemlju kakvu mi stvaramo. Nedavno je umro. Mi mu se odužujemo za njegov rad za dobro ovje anstva i za ljubav prema svojoj zemlji.

Ne treba ni da govorim, — završavao je drug Tito, — da ime proleta ne zna i samo priznanje. Ono prije svega obavezuje. Obavezuje vas starještine i sve borce na nove i još veće podvige. Pred nama su još veliki zadaci, mnoge smo već izvršili, ali su mnogi pred nama. O ekujem od vas, i to predajte svima borcima, da ete dostoјno nositi naziv proleterske divizije.

Evo tu sam vam nabavio proleterske značke, rekao je drug Tito i pozvao komesara i mene da se približimo stolu, za kojim su sjedili on i drug Marko. U jednoj kutiji bilo je nekoliko stotina metalnih partizanskih zvijezda sa proleterskim znakom »srp i eki«.

Ovo nije dovoljno za sve vaše borce — završio je drug Tito. — Ostalo sami nabavite.

Za sve vrijeme dok je govorio drug Tito, komesar i ja sjedili smo kao prikovani. Bili smo toliko koncentrirani na riječi druge Tita, da se nismo ni pomakli kad nas je pozvao stolu. Kad je on viknuo: »šta ste se uko ili, bogamu«, onda smo mi skočili s naših stolica. Drug Marko se nasmijao i rekao Titu: »Ne dešava se svaki dan ovako velika stvar: dobijanje proleterskog imena.« Tada se i drug Tito nasmijao i počeo da nam pokazuje proleterske zvijezde.

24. marta komandant i komesar Prvog proleterskog korpusa Ko a Popović i Mijalko Todorović »Plavi« izvršili su smotru II brigade, koja se nalazila u Drvaru, dok su ostale brigade bile na položajima. Drug Ko a je održao kratak govor: estitao diviziji proglašenje proleterskom. U ime divizije zahvalio sam se i obeao da ne ćemo okaljati proletersko ime.

Divizija je, za vrijeme dok se nalazila kod Drvara, dobijala neposrednu pomoć Vrhovnog štaba i CK KPJ. U Drvaru se nalazio centar oslobodila kog pokreta, odakle su strujale po itavoju Jugoslaviji direktive i uputstva za dalje proširenje pokreta. U ovo vrijeme bila je vrlo živa aktivnost na meunarodnom planu. U Drvaru boravile su savezničke vojne misije — sovjetska, engleska i

amerika. U okolini Drvara izlazila je centralna štampa. Radila je partijska škola, oficirska škola itd. A najvažnije od svega bilo je to da se održavao svakodnevni kontakt između učenika VŠ, CK, AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta, kao i Štaba našeg Korpusa i rukovodilaca i boraca divizije. Ovim kontaktima divizija dobijala je veliku političku i vojnu pomoć, koja je bila od ogromnog značaja u dalnjim borbama.

I sam drugi Tito je želio, i pored ogromnog posla koji je imao, da obiće diviziju i lično upozna njene borce i starješine. Savjetovalo sam drugu Titu da tada ne obilazi diviziju, bio je februar ili mart, nego kasnije kad bude ljepe vrijeme. Me utim, zažalio sam se zbog toga onda i uvijek. Nadao sam se da će u, kada dođe, lijepo vrijeme, postrojiti itavu diviziju, svih njenih blizu 4000 starješina i boraca, sa svim njenim naoružanjem, zarobljenim na Zuleševici, Ljubovu, Poloju, Slunju i drugdje, pa da drugi Tito vidi sve te luke momke i djevojke i da svi oni vide Tita. Došlo je to lijepo vrijeme, ali Titu se nije pružila prilika da obiće diviziju.

Borbe divizije do desanta

Za vrijeme svog boravka u rejonu Drvara jedinice divizije su pored odbrambenih zadataka, zaštite Vrhovnog štaba — što je bio njihov glavni zadatak, dejstvovale i ofanzivno, napadale su neprijatelja na komunikaciji Knin—Bihać.

Prve takve akcije izvršila je II brigada s dva bataljona od 6. do 8. februara, zatim koncem februara i po etkom marta. Brigada se prebacila na lijevu obalu rijeke Una u rejon Kestenovca, odkle je organizirala zasjede na komunikacije između D. Lapca i Nebljusa i D. Lapca i Doljana.

I brigada (dva bataljona) napala je etnike u rejonu Bendera 13. marta, a zatim 17. i 18. marta itavu brigada napadala je Oton. Brigada je ostala na tom terenu vodeći borbu s etnicima do 22. marta.

Najveća akcija na komunikaciji Knin — Bihać vođena je od 7 do 15. aprila između Srba i Dobrosela. II brigada se već 3. aprila prebacila ka Lapcu, a I brigada 7. IV prebacila se u rejon Ajderovca i Dabašnice. 8/9. IV pod rukovodstvom štaba divizije I brigada napala je njemačke etničke posade od Suvaje do Brotnje, dok je II brigada napadala Doljane. Neprijatelju su nanijeti gubici i on je za izvjesno vreme obustavio svoj saobraćaj, ali neki veći rezultati nisu postignuti, jer je neprijatelj bio dobro utvoren u ovim uporištima, a raspolagao je oklopnim i motoriziranim snagama za manevr, a protiv kojih mi nismo imali efikasnijih sredstava.

Posljednje akcije na komunikacije vršila je III brigada sa svojim dva bataljona i po jednim bataljonom iz I i II brigade od 12. do 23. maja.

Sve ove akcije u po etku imale su većeg uspjeha: uništeno je nekoliko kamiona sa neprijateljskom vojskom ili materijalnim sredstvima za snabdijevanje njihovih garnizona, bilo je na desetine

mrtvih i ranjenih neprijateljskih vojnika. Kasnije se neprijatelj bolje obezbeđe ivao, tako da su onda ove akcije imale i manje uspjeha.

Međutim sve te akcije bile su značajne za diviziju: prvo zato što je neaktivnost nespojiva sa duhom partizana i boraca i starješina, i drugo, te akcije nanosile su neprijatelju gubitke, onemogućavale su mu saobraćaj, snabdijevanje i dr.

Zbog toga ni neprijatelj nije mirovao. Već 20. marta izvršio je ispad iz Srbija ka Osretcima. 20. IV, poslije naših najvećih ispadova na komunikaciju, izvršio je ispad do L. Osredaka. 26. aprila sa snagama do jednog puka, prebačenim iz Banje Luke, prodro je do Osredaka, a zatim 27. IV do Trubara. 28. aprila pod pritiskom naših snaga vratio se u Srbiju.

Neprijateljska avijacija nije bila narođena aktivna. 18. marta izviđala je rejon Drvara, a 19., 20. i 21. marta bombardirala je Drvar i okolinu mesta. 28. marta ponovo je izviđala, a 14. aprila bila je vrlo aktivna kod Suvaje za vrijeme našeg napada na komunikaciju. 21. aprila neprijateljska avijacija se posljednji put pojavila nad Drvarom prije desanta. Toga dana ona je samo izviđala Drvar i okolinu⁹.

Za ovo vrijeme u diviziji je došlo do nekih kadrovske promjene. 24. februara na elnik štaba divizije Miloš Uzelac otišao je na dužnost komandanta 20. dalmatinske divizije. Na njegovo mjesto došao je komandant II brigade Dušan Dotlić. Za komandanta II brigade postavljen je Dragan Rakić, dotadašnji zamjenik komandanta I brigade. Za komandanta I brigade došao je Milan Anton i »Velebit«, komandant kraljeva koga bataljona I proleterske brigade. Komesar III brigade Milan Basta otišao je na partijski kurs i kasnije u dalmatinske jedinice, a za komesara brigade došao je Gojko Mileki.

U diviziju je prebjeglo dosta ruskih zarobljenika, koji su bili u sastavu njemačkih snaga koje su držale komunikaciju Knin — Drvar, ili su se prebacivale tom komunikacijom. Od tih zarobljenika formiran je Ruski bataljon kao 5. bataljon I brigade. Brojao je oko 150 boraca među kojima je bilo i bivših oficira Crvene armije. 17. maja taj bataljon je rasformiran i raspoređen po svim brigadama.

Prve vijesti o desantu

Prve vijesti o neprijateljskom desantu divizija je primila od Vrhovnog štaba, vjerovatno 21. marta, tj. dan-dva pošto je proglašena proleterskom.

Pozvali su me u Vrhovni štab u poznatu Drvarsку pećinu. Primio me na elnik Vrhovnog štaba. Prisutni su bili Ivan Milutinović i još jedan član Vrhovnog štaba. Na elnik Vrhovnog štaba mi je rekao otprilike ovo:

⁹ Svi podaci po operativnom dnevniku 6. divizije. Arhiva Vojno-istorijskog instituta, 14, knj. 3, str. 797.

Obaviješteni smo preko nekoliko kanala da Nijemci pripremaju desant na Vrhovni štab. Podaci su primljeni od savezni kih obaveštajnih službi i naše obaveštajne službe, oni se poklapaju i mogu se smatrati sigurnim. Nijemci ve pripremaju neke jedrilice u okolini Zagreba.

Vrhovni komandant je odlu io da jednu vašu brigadu razmjesti u Drvaru. Brigada treba da se razmjesti tako kako bi najbolje mogla da se suprotstavi desantu, da ga uništi. Ona treba da se utvrdi, izabere položaje i sli no. Mislim da bi brigada trebala da se rasporedi u dolini, van samoga grada, u rejonu Šipovljane, Drvar Selo, G. Vrto e.

Osim vas tu je još Prate i bataljon Vrhovnog štaba, iji vam je raspored poznat.

Drugovi iz Vrhovnog štaba pitali su me što mislim o zadatku.

Stavio sam primjedbe na raspored brigade. Više bi mi odgovaralo, rekao sam, da imam izvjesne snage na desnoj obali Unca, u rejonu Podova ili Zaseoka. Ovo zato što zemljište nadvisuje dolinu Drvara i odatle je lako brzo intervenirati.

Na elnik Vrhovnog štaba je rekao da su tamo predvi ene druge snage, iz Prate eg bataljona.

U to je u sobu ušao drug Tito. Raportirao sam zašto sam došao, a drugovi su objasnili da su mi dali zadatak. Drug Tito je zapitao: »Koju si brigadu odredio?«

— Drugu, rekao sam.

— Dobro, rekao je drug Tito i otišao.

Kasnije sam, vra aju i se iz Vrhovnog štaba, razmišljao zašto me je drug Tito pitao koju sam brigadu odredio. Sjetio sam se da sam ranije negdje referirao komandantu korpusa Ko i Popovi u o stanju u diviziji i o kvalitetu pojedinih brigada. Rekao sam mu da su sve tri brigade dobre, ali da je momentano najbolja II brigada, jer su druge dvije imale teške borbe i gubitke kod Banje Luke i u rejonu Mrkonji -Grada. Povezao sam sve to sa pitanjem, koje mi je uputio drug Tito, i zaklju io: zna i drug Tito i pored svojih ogromnih poslova vodi ra una o svakoj našoj brigadi, prati njene borbe i njene puteve.

22. marta nare eno je II brigadi da se iz rejona Trubar, Osredci, Boboljusci prebaci u Drvar, ostavljaju i dva bataljona na položajima sve dok ne do e I brigada koja je u ovo vrijeme vodila borbe sa etnicima u rejonu Plavna.

Istog dana dva bataljona brigade došla su u Drvar, sutradan 23. marta, još jedan bataljon, a 24. marta cijela brigada je bila u rejonu Drvara. Brigada se utvr ivala oko Drvara, pripremala položaje za automatska oru a, rovove za borce, izvi ala teren itd.

II brigada nalazila se u Drvaru sve do 3. aprila kad se prebacila u akcije ka Donjem Lapcu, a na njeno mjesto došla je III brigada, koja je do tada zatvarala pravac Livno, Glamo , Drvar.

II brigada se poslije akcija na komunikacije ponovo vratila u Drvar 19. aprila, a III brigada zaposjela je položaje prema Srbu i Grahovu, rejon Osredci, Resanovci, Trubar.

Ovakva situacija bila je sve do 29. aprila, do neprijateljskog prodora iz rejona Srba ka Trubaru. Tada je II brigada izvu ena iz Drvara i zaposjela je položaje III brigade — Osredci, Dugopolje, Dolovi, a III brigada je izvu ena u drugi ešalon divizije u rejon Trubara sa jednim bataljonom u Resanovcima.

I brigada nalazila se u desno od II brigade u rejonu O igrije, Cvjetni, Boboljuske.

Brdska baterija divizije nalazila se pod komandom II brigade, Inženjerijska eta u Boboljuskama, intendantura u Bastasima, bolnica u Mokronogama.

štab divizije sa štabnom etom nalazio se u selu Kamenici, poslije akcije na komunikaciji Srb, D. Lapac.

U ovakvom rasporedu divizija je do ekala 25. maj.

Postavlja se pitanje: zašto je brigada koja se nalazila u Drvaru povu ena iz Drvara i preba ena ka Srbu?

Dva su momenta to odlu ivala. Prvi: od prvih vijesti o desantu prošlo je više od mjesec dana. U me uvremenu su dobijeni izvještaji da je savezni ka avijacija bombardirala aerodrome Lu ko, Cerkije i tamo uništila njema ke jedrilice, pa se izvla io zaklju ak da od desanta ne e biti ništa. Drugi: Nijemci su od 27. do 29. aprila sa nevelikim snagama uspjeli da potisnu razvu ene snage brigade koja je zatvarala pravac Srb, Trubar, jer je brigada morala odvajati i dio snaga prema etnicima ka Tiškovcu i s. jednim bataljonom zatvarati pravac Grahovo — Drvar.

Tražio sam od komandanta Prvog proleterskog korpusa da dopusti da brigadu iz Drvara privu em bliže frontu, u rejon Trubara, kako bi sigurno obezbjedio ovaj najkra i pravac izme u neprijateljskih garnizona i Vrhovnog štaba. Komandant korpusa mi je dozvolio da povu em brigadu iz Drvara.

itavo vrijeme boravka u Drvaru divizija se vrlo slabo hrani, »samo meso i voda«¹⁰, tako da je ljudstvo bilo vrlo iscrpljeno, bilo je boraca koji su dolazili u ambulantu radi oporavka, a u vrijeme desanta bilo je i nekoliko smrtnih slu ajeva od gladi i iscrpljenosti¹¹.

Jednom kad sam boravio u Vrhovnom štabu, ušao je drug Tito u sobu, gdje sam razgovarao sa lanovima Vrhovnog štaba. Drug Tito je pitao: — Kako se hrani vojska?

Rekao sam: — Slabo, druže Maršale.

— Jeste li dobili danas kukuruz koji je stigao iz Sanice?

— Nismo, odgovorio sam.

Tada je drug Tito Ijutito upitao lanove Vrhovnog štaba: — Zašto nisu dobili kukuruz?

Pokazalo se da je iz Drvara kukuruz otišao u Prekaju, u intendanturu Prvog korpusa, pa e otuda biti raspore en nama i 1. diviziji.

Operativni izvještaj 6. divizije. Arhiva Vojno-istorijskog instituta 14/3, K. 797 str. 108

„U izvještaju Štaba divizije Prvom korpusu od 28. V stoji: >Ljudstvo je iscrpljeno. U I brigadi imali smo no as i danas tri smrtna slu aja od gladi i iznemoglosti. Arhiva Vojno-istorijskog instituta.

Drug Tito se na to veoma razljutio. — Borci treba da dobiju hranu što prije. Sve tome treba da je podre eno. Trebali su intendanti iz korpusa do i ovdje, pa podijeliti¹².

Nazvao je telefonom Ko u Popovi a i naredio mu da se ubudu e tako ini.

Divizija je oskudijevala u municipiji. Pred neprijateljski desant, po etkom maja, drug Tito je naredio Prate em bataljonu da svoje rezerve municipije predra 6. diviziji.

24. maja divizija je brojala 3.677 ljudi i to 190 oficira, 691 podoficira, 2796 vojnika. Raspolažala je sa 2403 puške, 241 puškomitrailjezom, 34 teška mitraljeza, 31 lakim baca em, 12 srednjih bac a (81 mm), 9 protivtenkovskih pušaka, 1 protivtenkovskim mitraljezom, 1 protivtenkovskim topom, 2 brdska topa.

Situacija u rejonu Drvara neposredno prije desanta

Da bi bila jasnija situacija u Drvaru za vrijeme desanta treba imati u vidu još i ove momente:

Vrhovni štab nalazio se u Drvarsкоj peini, jednom usjeku ispod kote 678, nekoliko metara sjeveroisto no od mjesta na r. Uncu (Mandi a most), na cesti Drvar — Petrovac. Štab Prate eg bataljona Vrhovnog štaba nalazio se izme u Mandi a mosta i ras-krsnice ceste u Drvaru. Cete Prate eg bataljona: jedna u rejonu kote 678 (Kruškovac), druga u rejonu groblja u Drvaru, tre a u s. Bastasi, etvrta kod stranih vojnih misija. P. A. eta: jedan vod na koti 520, drugi na koti 678. Tenkovski vod (dva tenka) u s. Bastasi.

Strane vojne misije: sovjetska zapadno od Mandi a mosta, engleska i ameri ka u zaselcima Prnjavor i Drvar Selo.

U Drvaru se nalazio jedan bataljon inženjerijske brigade Vrhovnog štaba koja je predstavljala radnu jedinicu.

Oficirska škola Vrhovnog štaba ja ine 137 starješina nalazila se u s. šipovljani. Više od polovine oficira bilo je naoružano samo pištoljima, ostali puškama i mašinkama.

U Drvaru nalazila se Komanda drvarskog podruja koja je predstavljala neku vrstu teritorijalne komande koja se bavila pitanjima ishrane, garnizonskim pitanjima i dr. Tu su se tako er zalekli: Okružni NOO, Okružni komitet KP, Okružni komitet SKOJ-a, zatim neki delegati II kongresa USAOJ-a, slušaoci Partijske škole i drugi.

No uo i 25. maja davao se film »Kako se kalio elik«. Komesar i ja gledali smo taj film, pa smo se kasno vratili u štab u Kamenicu. Bili smo op injeni filmom: ne samo zbog kvaliteta filma, ve i zato što smo mi sada — za razliku od mirnodopskog perioda — druk ije doživljavaljali ovaj film, osjetili smo Kor agina — ratnika kao dio nas samih. Pored toga, film je bio rijetkost, poseban doga aj. Ve se tu mislilo o miru, o izgradnji novog društva, o budu nosti.

III

NJEMA KI DESANT U DRVARU

Osvanuo je 25. maj, lijep i sun an. U operativnom dnevniku 6. divizije: »Vrijeme vedro — sunce — lijepo«. Doletjelo je neko liko lova kih aviona foke vulf i izgubili se prema Grahovu.

Nešto poslije 5 asova oko 20 »štuka« sa aerodroma u Biha doletjelo je nad Drvar i po elo da ga bombardira. Bombe su tukle centar grada i dolinu Unca. Uništena je radio-stanica Vrhovnog štaba i prekinute sve telefonske veze. Zbog toga se Vrhovni štab morao služiti samo kuririma.

Zatim su se oko 6 asova pojavili veliki transportni avioni Junkers — 52, koji su vukli jedrilice. Pušten je »prvi talas padobranaca«. Nebo nad Drvarom prekrili su šareni padobrani ispod kojih su se njihali crni padobranci, naoružani do zuba.

Prvi otpor neprijateljskoj avijaciji pružili su protivavionski mitraljezi. Oni su tukli bombardere, a zatim transportne avione, padobrance i jedrilice. Neprijateljska avijacija okrenula se na mitraljeze i tukla ih je bombama i mitraljezima. Posada voda iznad Peine bila je brzo uništena, dok se posada voda na koti 520 tukla sve do spuštanja padobranaca, kada je dio izginuo, a drugi se probio ka Peini.

Drug Tito se toga jutra rano probudio, jer je htio da pripremi malu sve anost u povodu svoga rođendana. Kada je primijetio prve njema ke lovce, ocijenio je da se nešto spremi i naredio je da se razbude i pozovu u Peinu drug Marko i još neki drugovi. Kad su naišli njema ki padobranci, drug Tito je zapitao jednog od lanova Vrhovnog štaba: — Koliko ima padobranaca? — Ne znamo, druže Maršale, sigurno 200—300.

— Naredite Li anima da ih unište! — rekao je Maršal i produžio da spremi planiranu sve anost.

Ostali drugovi, koji su se našli u Drvaru toga jutra, kad su po ele da padaju prve bombe, poletjeli su iz kuća u skloništa, koja su već ranije napravljena, ili u jarke pored puta, a neki u dolinu Unca. Neki su pucali na avione iz oružja koja su imali pri sebi.

Nas u štabu divizije na Kamenici probudilo je strahovito bombardiranje Drvara. Pojurili smo onako poluobu eni iz kuće u kojoj se nalazio štab ka obližnjoj šumici. Mislili smo da to bombardiraju naš štab.

Dok sam tako brza prema šumici, za ujem bruhanje mnogih aviona. Pogledam: pravo sa zapada, preko Hrnjadi, lete ogromni avioni, veliki broj aviona. Mislim i od jedrilica da su avioni, pa mi se ini da ih je još i više. Potr im nazad, prije nego što sam se do epao šume, jer mi odjednom posta sve jasno. I odjednom sam se rasario.

U Štabu hvatam za telefon i tražim Vrhovni štab. Telefon uti, linija je prekinuta. Nazovem onda III liku brigadu. Javlja se komandant brigade Milan Šijan. Nare ujem mu: »Milane, Nijemci

bacaju desant na Drvar. Kre i odmah sa itavom brigadom«. Zatim Lazi Radaković, operativcu divizije: »Idi dolje u Bastase. Vidi, da li je drug Tito u Bastaskoj pe ini.«

Njemački padobranci pali su na zemlju i odmah kreću prema svom zadatku. Spuštaju se jedrilice. Jedna jedrilica je pala daleko od Drvara u sela Bastase. Tu se nalazila intendantura 6. divizije. Nekoliko kurira, majstora i civila jure ka njima, — Oborili smo avion! — vi u. Iz jedrilice iska u Nijemci. Nastaje borba: kuriri, majstori, kuvari, zajedno sa civilima protiv automatičara i mitraljezaca. Međutim, naši napadaju sa svih strana i Nijemci padaju jedan po jedan. Na kraju sva njemačka posada je uništena. Jedan je zarobljen. Prvi njemački zarobljenik u desantu!

Padobranci i jedrilici uništavaju sve pred sobom, ne štete ni civilne, ni djecu. Oni su »bespoštedni«, kako im stoji u zapovijesti. Borci Prate eg bataljona, pozadinskih ustanova, komunisti i skojevci, pružaju pojedinan otpor. To je sve slabo, neorganizirano. Eta Prate eg bataljona, koja brani Pećinu, zauzima položaje ispred i sa obje strane Pećine. Oni okupljaju oko sebe borce koji se povlači iz Drvara. Lanovi Vrhovnog štaba su takođe u streljačkom stroju.

Oficirska škola iz šipovljana izašla je ujutro na obuku. Kad su primjetili padobrance, oficiri jure u školu po oružje. Jure prema Drvaru. Na liniji k. 613, Trnini Brijeg oko 8 sati sukobili su se s Nijemcima. Oficiri su bili slabo naoružani, a Nijemci su već zauzeли položaje za odbranu. Borba je bila neravnopravna. Međutim, oficiri su jurili naprijed. Kod Mokronoškog mosta poginuli su Marko Jekić, komandant Drvarsко-petrovačkog partizanskog odreda, a kod škole Mi o Obradović, komandant 4. bataljona II. brigade, a ranjen je Rade Ristanović, zamjenik komandanta Prate eg bataljona i ranjen Titov pratilec.

Za to je vrijeme u borbu stupio tenkovski vođa Vrhovnog štaba. Međutim, jedan tenk je bio neispravan, te je samo jedan ušao u borbu. Kreću i se od željezničke stanice ka Komandi područja, tenk se sukobio sa Nijemcima u glavnoj ulici. Nijemci su na tenk bacili ebe i onemoguili mu vidokrug. Tenk se počeo okretati u mjestu, a Nijemci su vikali na svoje tražeće i one sa »faust-patronama¹³. Tenku i njegovoj posadi prijetila je opasnost da budu uništeni. 16-godišnja omladinka Mika Bosnić, koja je zarobljena u njemačkom konvoju posmatrala ovu scenu, skočila je na oigled Nijemaca i strgla ebe s tenka. Nijemci, zbumjeni, nisu odmah reagirali. Poslije su je obasuli vatrom i ona je pala kraj ceste. Tenk je otvorio vatru i pošto mu je ponestalo municiju, a posada mu je bila izranjavana, povukao se odakle je i došao.

Do 10 sati Nijemci su zauzeli Drvar. Otpor je pružila kuća u kojoj se nalazio Okružni komitet SKOJ-a u centru Drvara.

Vjerojatno su Nijemci sada likovali. Zauzeli su Drvar bez veće borbe. Otpor se davao samo iz zgrade OK. »Sigurno je tu Tito«, mora da su mislili Nijemci.

Me utim, radost Nijemaca nije bila duga vijeka. Od Drvar Sela i Prnjavora jurili su ka Drvaru borci III li ke brigadp.

III li ka brigada stupa u borbu

im je dobio telefonsko nare enje od komandanta divizije, šijan je naredio pokret svoje brigade ka Drvaru.

Dva bataljona brigade bila su još umorna od puta što su ga prevalili u toku 23. i 24. maja od komunikacije Biha — Knin iz rejona Buševica. U stvari neki dijelovi bataljona tek su uo i 24/25. maja stigli u svoje rejone. Od Trubara do Drvara ima od 15 do 20 kilometara. Treba savladati planinu Bobaru, koja dijeli Trubar od Drvara, uspon 400 i spuštanje 500 metara. Po provjerenum normama 5—6 sati, ne ra unaju i tu najnužnije pripreme za pokret, nare enja i dr., emu tako er treba dodati potrebno vrijeme.

uro Drobac, komandant 2. bataljona »Bi o Kesi«, koji zatvara pravac Grahovo — Drvar, im je vidio desant, ostavio je jednu etu u Resanovcima, a s glavninom bataljona krenuo je ka Drvaru. Prije 10 asova bataljon je od Omara preko Drvar Sela nadirao ka Drvaru.

1. bataljon »Velebit« s komandantom Brankom Maljkovi em jurio je preko Bobare. »Ho emo li sti i na vrijeme?« pitali su se borci i starješine. Oko 10 sati bataljon se sukobio s neprijateljem nadiru i pravcem Dražica, Trnjak, k. 520, povezuju i se desno sa 2. bataljonom.

Mi u štabu divizije za to vrijeme raspinjali smo se izme u dvije odluke: ili e ono malo boraca zaštite ete i i ka Drvaru i na licu mjesta u initi što se može, ili ekati brigadu te s njom od lu iti borbu?

Za prvu odluku govore svi razlozi: Vrhovni štab i drug Tito su u opasnosti. (Lazo se vratio: »Drug Tito je u Drvaru«). Alarmanti glasovi onih koji bježe iz Drvara: »Velike snage padobranaca«. »Sve gori«. »Gotovo je«. »Nema otpora«.

Za drugu odluku: Nijemci nisu bacili male snage. S malim snagama ne možemo ništa u initi. Zapetljati se u borbu, pa ne u initi ništa.

Nare ujem da se dva bataljona I brigade izvuku u rezervu u rejon Hrnjadi da budu bliže Drvaru, ako zatreba, i kao rezerva II brigadi.

II brigada vodi teške borbe sa neprijateljem koji je u 5 sati napao iz Srba.

Ra unam koliko treba šijanu vremena da stigne. Pravim stotine kombinacija o položaju Vrhovnog štaba. Samo na momente dolaze mi najcrnje misli: »Svi su naši izginuli«. »To je kraj svemu: slobodi i budu nosti.« Na licima svojih saradnika vidim nekakav leden, tu i nepoznat izraz.

A onda osje am svim bi em da je nemogu e da je to kraj naše borbe. Da se mora sve ovo dobro svršiti. Ve je pobjeda blizu.

nazire se. Kako može tako odjednom da ode sve ono lijepo, sve ono oemu smo maštali, za šta smo se borili. Osje am da se to ne može dogoditi.

Izvi a i, koje smo poslali ka Drvaru: »Naši se tuku kod Peine«. Intendantura iz Bastasa — prve radosne vijesti: »Uništili jedrilicu. Zarobili Nijemca«.

Žene, starci i djeca iz Drvara unezvjereni su: »Gotovo je. »Svemu je kraj«.

štab Korpusa radiogramom: — Šta je u Drvaru?

Prva ceduljica od Vrhovnog štaba, kurir sav kaljav i mokar. Probio se preko Unca u 8 sati: »Sve snage odmah neodložno na Drvar«.

Minuti su dugi kao asovi, i kao dani. »Gdje je Šijan? »Da li se naši još drže?«

I tada uskoro zabruji, ne mogu gotovo da vjerujem: »Ide Tre-a«, »Juri Tre-a«. »Ve su neki prošli«. »Šijan je otisao«.

Komesar i na elnik štaba ostaju da rukovode borbom prema Srbu. Ja i Lazo, politodjel i sve ljudstvo pri Štabu, osim telefonista — ka Drvaru.

Stiže druga ceduljica od Vrhovnog štaba — »Na starom sani mjestu. Preduzmite što je potrebno — Tito«.

Jurimo ka Drvaru. 3. bataljon »Mirko štuli«, iza njega 4. bataljon »Krbava«, jure za nama. Šijan je negdje desno. Taman se primi emo željezni koj pruzi, gdje se teren spušta strmo ka Drvarske dolini, kad doletješe ponovo transportni avioni. Bio je to »drugi talas padobranaca.«

Na momenat smo stali. Bit e oko 11 sati¹⁴. Tuku nas mitralje zima. Spuštaju padobranci: 200 novih padobranaca u Drvarske dolini. Mi jurimo dalje. Avioni mitraljiraju naše rasute kolonice koje su ustremljene ka Drvaru. Prskaju bombe. Kamenje i zemlja posipaju borce koji se probijaju kroz golet i rijetko šiblje. Avioni nadlije u nisko naše kolonice. I ni nam se da vidimo iskešena njema ka lica. Kod crkve u Vrto ama su ve naši. U dolini pored Unca neprijateljske jedrilice. Sve misli i o i okrenute su ka Pe ini. Otuda iznad mosta uje se po koji kratki rafal. Lakše se diše, »Stigli smo ipak na vrijeme«, mislimo.

Primi emo se putu što vodi iz Drvara za Bastase. Treba dati zadatak bataljonu. Vršilac dužnosti komandanta bataljona ura Pokrajac negdje je na lijevom krilu, i ni mi se da gubimo dragocjeno vrijeme. U to se pojavljuje Šijan. Dolazi sa desnoga krila, od 1. bataljona. U dvije rije i se dogovaramo. 4. bataljon komandanta Vlade Mandari a ostaviti kod Vrto a kao rezervu, jer se mogu pojaviti novi padobranci. 3. bataljon, sa glavninom, najkra im pravcem Bastasi, Drvar ka Komandi podru ja, jedna eta dolinom Unca ka Mandi a mostu i Pe ini.

Nastavljam dalje ka Drvaru. Neprijateljski »šarac« od Komande podru ja otvara vatru po našoj grupi. Iznena en, pošto mi je sva misao usredoto ena ka Mandi a mostu i Pe ini, padam, kao da sam pokošen. I ostali liježu.

¹⁴ Po njema kim, i nekim drugim podacima, drugi talas je spušten oku 12 asova.

Lijevo i desno borci ne obaziru i se na vatru, pogureni, **zagle-**
dani negdje naprijed, bez rije i, s puškom u ruci streme naprijed..
III brigada je ušla u borbu.

Posljednji njema ki uspjeh u Drvaru

Do pojave III brigade njema ki padobranci su držali inicijativu u svojim rukama. Cim su primijetili dolazak naših snaga, po eli su iz centra da se rokiraju ka periferiji, odnosno da zauzimaju obližnje zaseoke i brda i da se pripremaju za odbranu. Pošto su naše snage postepeno ja ale, (a kad su se sve koncentrirale bile su slabije od padobranaca), Nijemci još nisu bili izgubili nadu u uspjeh svoje akcije. Do 10 sati zauzeli su itav Drvar, osim zgrade gdje su se branili skojevci iz Okružnog komiteta. Nijemci su se okomili na tu zgradu misle i da se tu nalazi Vrhovni štab i drug Tito. Vjerovali su u to jer su u obližnjoj kroja nici našli maršalsku uniformu druga Tita, koja je toga dana, na Titov ro endan, trebala biti sašivena.

Ianovi OK SKOJ-a Duško Bursa , Ljubo Bosni , Zora Željkovi , Duško Baji , Savica Solomun i Raza Omanovi , te dva lana Sreskog komiteta SKOJ-a, Slavko Bojani i Mile Grubor, zaborikadirali su se u zgradi OK SKOJ-a s desetak boraca i civila i organizirali otpor. Tek kad je posljednji skojevac pao, Nijemci su prodrli u zgradu. Kakvo je moralno biti njihovo razo aranje kad su umjesto Ianova Vrhovnog štaba ugledali mrtve omladince!

Poslije zauzimanja i posljednje zgrade u Drvaru Nijemcima je tek postalo jasno gdje se nalazi Vrhovni štab.

Sve ljudstvo iz Drvara povla ilo se ka Pe ine, otuda se davao najja i otpor. Nijemci su usmjerili svoje snage ka Pe ine, ali su za taj pravac mogli koristiti samo manje snage, jer je njihova glavnina bila zauzeta odbrambenim borbama s III brigadom i pripadnicima Oficirske škole.

ak ni drugi talas padobranaca nije bitno izmijenio situaciju. Nijemci su dobili poja anje i sad su bili kompletne, ali su ve naše snage pristigle. Sad su se Nijemci branili.

Drug Tito izlazi iz Pe ine

im je u Vrhovnom štabu bilo jasno, da su Nijemci bacili ja e snage na Drvar, neki njegovi Ianovi su se po nalogu druga Tita izvukli iz Pe ine i zajedno sa Prate im bataljonom organizirali ne posrednu odbranu Pe ine. Drug Marko je tako er izašao iz Pe ine i poslao je kurire komandantu Prvog korpusa, komandantu divizije, Oficirskoj školi i na Oštrelj: Petom korpusu i bataljonima 1. divizije i Inženjerijske brigade sa Potoka¹⁵. Posebno je nare eno Oficirskoj školi da jednu grupu uputi ka Pe ine preko Podova.

Drug Tito je i sam izašao ispred Pe ine i **promatrao šta se** doga a u Drvaru. O tome Drug Tito kaže:

»Gledao sam kako Nijemci odvode moj džip. Bio je tamo gdje su bili konji, Nijemci su ga tamo našli. Onaj džip koji mi je dao Maklin. Iz spilje, oko 20 metara iznad terena, vidi se kao sa balkona šta se dolje odigrava. Htio sam snajperkom da tu em one koji su uzeli džip, ali mi drugovi nisu dali da pucam. Mi sve vidimo, i kako se Nijemci kre u, kako likvidiraju pojedine ku e u Drvaru u kojima se naši brane. Sve gledaš, a ne možeš pomo i. Marko i drugi bili su se popeli gore, a ja stalno vi em i pitam ih da li su obavijestili diviziju. Odgovaraju da jesu. I najednom na onoj strani kose kojom ide voz vidim male figurice naših boraca. Stizali su u trku. Prvo je stigla jedna brigada 6. divizije, a naša Oficirska škola tukla se kod škole.

I Tigar je tada bio u spilji. Zamalo ga tada nisam ubio. Nekoliko puta vadio sam revolver da ga ubijem i onda opet odustajao. Mitraljezi treše, a mrtvi ugao oko mene samo dva pedlja. Ja ležim, a Tigar se kre e i oni ga vide. Ja pre em preko brisanog prostora i na em drugu mrtvu ta ku, koja je bila taman tolika da tili je pola tijela virilo. Ali Tigar opet do e kod mene i ska e mi po le ima. Ja ponovo vadim revolver da ga ubijem, pa ponovo odustajem.

Najteži momenat bio mi je pogibija Kardeljeva pratioca, slovena kog partizana Vlade. Zrno ga je pogodilo usred ela i možak mu se prosuo, a nikako nije mogao da umre. Trzao se neprestano, a na mene je to užasno djelovalo, pa sam ponovo uzeo snajperku i uhvatio dogledom njema kog oficira, koji ga je, kako mi se u inilo i pogodio, ali mi drugovi nisu dali da pucam.«

Nekako u vrijeme spuštanja drugog talasa padobranaca drug Tito je riješio da napusti Pe inu. Pomo u konopca popeo se na Gradinu i uputio ka Potocima. Oko 14 sati u rejonu Podova sreo je grupu oficira iz Oficirske škole, koju je vodio Branko Dude.

Ameri ka i engleska vojna misija bile su van dometa prvog talasa padobranaca, te su se povukle u šumu južno od Drvara. Sovjetska vojna misija prihvatala je borbu sa njema kim padobranacima, pa se povukla ka Podovima.

Zaroobljena su tri ameri ka novinara. Novinara Stojana Pribi evi a su pred ve e osloboidle naše jedinice.

Podvig Dacine Majstorovi a i ranjavanje Sijana

Još dok smo jurili preko Vrto a pritr ao mi je jedan borac, gotovo kostur, tražio neko oružje, bombe prije svega, da bi i on mogao u estrovati u borbi. Vide i ga onako blijedog, mršavog, a pošto smo jurili ka Drvaru i sva nam je misao bila tamo, rekao sam mu da se vrati u ambulantu odakle je došao. Neko od drugova mi je kasnije kazao da je to Dacina Majstorovi , koga nisam nikada do tada video, ali sam dosta uo o njegovu junaštvu.

Bio je on jedan od vo a tzv. »jurišnih trojki« koje su se probijale u neprijateljske garnizone ili na komunikacijama postavljali zasjede i tako uništavali Nijemce. Ubio je, tako sam desetine Ni-

jemaca. Sad je iscrpljen ležao u brigadnoj ambulanti u Bastasima
Kad je uo za desant pobjegao je iz ambulante i evo ga sad tu negdje.

Istog momenta vidim kraj same ceste od Bastasa ka Komandi podru ja u Drvaru puže ovjek ispred našeg strelja kog stroja. Komandir naše Štabne ete Jovica Bala ga štiti puškomitraljezom. On kao zmija puže pravo prema njema kom »šarcu« koji je zau stavio naš strelja ki stroj.

Sve su o i uprte u Dacinu, jer to je bio on. Ho e li ga Nijemci primijetiti? On je ve pred Komandom podru ja. Jedna i druga bomba padaju tik uz »šarac«. Tada se Dacina diže prav i visok, preska e kamenje i zid koji ga dijeli od Nijemaca i istog momenta njema ki »šarac« tu e na Nijemce. Svi ska emo od radosti i jurimo naprijed.

Pred Komandom podru ja imamo šta i vidjeti. Pored samoga puta desetak-dvadesetak leševa boraca i civila iz Komande podru - ja i iz okolnih ku a. Prepoznajemo ih. Tu je drugarica Leka Seljan iz Zagreba, borac naše divizije, koju smo prekomandirali na rad u Komandu podru ja. Ona leži poluobu ena. Kraj nje brkati i golo bradi leševi me u kojima je ve ina civila.

Iz kanala, podruma, bunara izviru ljudi, civili, krvavi i blatnjavi, unezvjereni i ude se da su još živi. Ne vjeruju još svojim oima da su tu pravi partizani i da su slobodni i van životne opasnosti.

Zauzeli smo i Mandi a most. Zauzimamo ku u po ku u. »Džon Buli«, englesko protivtenkovsko oružje dobro nam koristi, ali su najbolje naše bombe. Borbe su vrlo uporne i žestoke. Padaju vrlo velike žrtve na našoj strani.

Ostavljam Sijana kod Komande podru ja, a ja kre em ka Pe ini.

Svra am u štab Prate eg bataljona. Tu razbacane knjige i prazne aure. Kre em ka Mandi a mostu. Na po puta me sre e oficir iz bataljona »Mirko Štuli « i kaže mi: »Drug Tito i drugovi iz Vrhovnog štaba izašli su iz Pe ine prije dva-tri sata.«

Ja se skljokam pored puta, dugo ne mogu da do em k sebi. Sve strepnje su iš ezle. Sad je dobro. Sve crne misli nestale su kao san. Ne znam o emu razmišljajam, kad dolazi neko od oficira i vi e mi, pošto ga dobro ne ujem: »šijan je teško ranjen kroz plu a i iznad srca«. Ja ne mogu još da se povratim od radosti i ne vjerujem što ovaj govori. Kaže mi: »Tamo gdje si ga ostavio. Osmatrao dvogledom njema ke položaje na groblju i pogodilo ga. Ve su ga evakuisali u Bastase.«

Borba za groblje

Nijemci su do 17 sati potisnuti sa svih strana i sad su okruženi na groblju, k. 520. Groblje dominira terenom, teško je pri i. Nare ujem da se baca i postave kod štaba Prate eg bataljona, sa ceste pored štaba odli an je pregled groblja. Uskoro baca i po inju da tuku. Prva mina poga a njema ki »šarac« koji je kosio pre-

ma nama. Nare ujem da se uvede u borbu i 4. bataljon brigade, a da se u Drvar privu e 1. bataljon I brigade koji je u rezervi na Hrnjadima.

Komandir baca a kaže da nema više mina. Imali smo ih svega desetak.

Odlu ujem da pri ekam no , da dotle povežemo sve snage, organiziramo juriš na groblje i da uništimo Nijemce.

Vršimo pripreme za no ni napad, kad me pozivaju da do em više Mandi a mosta. Zovu me lanovi Vrhovnog štaba.

Više mosta nalazim na elnika Vrhovnog štaba i Rukavinu, mog bivšeg komandanta iz Hrvatske, sada u Vrhovnom štabu. Oni leže i posmatraju šta se dolje doga a u Drvaru.

»Slabo se tuku ovi tvoji«. I smiju se. Kažem što smo poduzeli da bi uništili Nijemce.

»Ne treba. U inili ste svoje. Vrhovni komandant je naredio da se napad prekine. Nijemci su se probili iz Biha a i mogu još no as do i u Drvar. Ne bi bilo dobro da vas jutro zatekne u dolini.

A glavno je da je Vrhovni štab van opasnosti.«

Daju mi dalje zadatak da sa divizijom ostanem na istoj prostoriji, dok ne dobijem drugo nare enje. Vjerovatno od štaba Prvog korpusa.

Vra am se i prenosim nare enje Vrhovnog štaba. Me utim, uslijed no i i teško a u održavanju veze nare enje je stiglo nekim jedinicama kasno no u, kad su one ve od ve eri po ele sa napadom. Bilo je nekoliko napada, koji zbog toga što nisu napadale sve snage, nisu uspjeli. Uve e je stigao i bataljon iz 9. divizije, koji je tako e u estvovao u napadu.

Evo što o tim momentima kaže jedan od njema kih dopisnika Adalbert Kalevert, koji je sam bio u Drvaru:

»Sa svih strana zvižde meci oko glava padobranaca, granate poga aju i odnose itave komade zemlje. No je tamna... esto je sve mirno i nikakav pucanj ne remeti tišinu. Ali, namah sa svih strana zakloko u mitraljezi i iz svih kutova biju teške granate po položajima branilaca. Od ovjeka do ovjeka ide vijest: »Radio-stanica je uništena!« Pun pogodak! Sve su veze odsje ene.

Komandir, hauptsturmfirer Ribke, teško je ranjen. Za jedan trenutak vlada utu enost, a zatim se ljudi zaklinju: »Sad oštrije nego ikad«. Koliko se god položaj može initi beznadan, i koliko e god još da stane žrtava, oni se vrsto drže. Izme u kamerada koji se bore leže laki ranjenici, koji pune magazine za mašinke i mitraljeske municijeske redenike. Dvadeset puta banditi idu u napad i dvadeset puta bivaju odbijeni...«

Drugi dopisnik Viktor Šuler:

»05,30 sati (26. V. — . J.) Svi e, razdanjuje se; dolaze prvi avioni, — radovao se on. — Rado bismo mahali i dovikivali, otresli sa sebe no nu moru. Željeli bismo da izbrišemo iz pam enja o ajne sate, beskrajne minute u kojima je nadmo na sila prijetila da

nas uguji.

ku slijeva, pa udara u talasima iz visoke trave i žitnin polja, **iz** šuma i šikara napravila je od no i pakao ...«

Ovo su Nijemci doživljavali i pored nare enja da se ne napada. Da nije bilo toga nare enja njema ki dopisnici ne bi o ovome pisali!

Borbe na pravcu Srb, Trubar, Drvar

Oko 5 asova 1. bataljon 384. puka »Tiger« divizije napao je bataljon II brigade, koji je branio Bogutovac (k. 1006). Kako su naš bataljon ugrožavali i etnici od Tiškovca, on se oko 9 asova povukao ka Ilici.

Glavna kolona »Tiger« divizije, jedan bataljon 384. puka i izvijači odred divizije napala je oko 6.30 predstražarske položaje II brigade na Međeaku (k. 649) i poslije kraće borbe potisla ih na glavni položaj, zapadne Međeak. Borbe su se vodile do 12 asova kad su Nijemci, koriste i uspjeh svoga 2. bataljona, zauzeli Osretke.

Lijeva neprijateljska kolona napala je Gradinu (k. 680) nešto kasnije, oko 7.30 h i zauzela je uz pomoć artiljerije iz Srba. Bataljon II brigade je tri puta vratio Gradinu protivnapadima, pa se, zbog nedostatka municije, povukao oko 11 asova, ka Vučaku.

Komandant II brigade Dragan Rakić uveo je u borbu bataljon iz svoje rezerve. Ovaj bataljon je izvršio protivnapad pravcem Gorica, Osretci i uspio da se do epa prvih kuća u selu Osretcima i zaustavi neprijateljsku glavnu kolonu. Time je glavna neprijateljska kolona bila razdvojena od desne kolone, etnici sa pravca Tiškovca i izvijači odred produžili su napredovanje i probili se ka Dolovima i Vaganu, ime su odsjekli 2. bataljon II brigade koji se sa Bogutovca povukao ka Ilici, od glavnih snaga II brigade.

Glavna neprijateljska kolona odbila je protivnapad rezervnog bataljona brigade i produžila ka Trubaru, gdje je stigla pred veće. Izvijači odred »Tiger« divizije i etnici zanoili su u plato Bobari.

Pred veće jedan bataljon II brigade izvršio je protivnapad sa linije k. 630, k. 722 u pravcu Dolova. Bataljon je nanio pometnju kod glavnine 384. puka.

U toku noći brigada je posjela položaje Obijaj, Bobara, Metla. 2. bataljon se u toku noći probio pored neprijateljske kolone u Trubaru i uključio se u sastave brigada u rejonu Hrnjadi.

I brigada je ovoga dana vodila borbe sa snagama 1. gorskog zdruga i etnicima, koji su napadali od Suvaje ka Cvjetni u i od Martin-Broda ka Očigrijama. Zadatak ovih snaga bio je da vežu našu brigadu i onemoguće joj dejstvo protiv glavne neprijateljske kolone 384. puka.

Pošto su dva bataljona I brigade bila u divizijskoj rezervi, brigada nije imala snage i za dejstvo prema Osretcima.

Neprijatelj je na pravcu Srb, Trubar, Drvar u toku 25. maja trebao da u toku dana stigne do Drvara i spoji se sa vazdušnira

desantom. Međutim, uporna odbrana II brigade, i pored tri puta nadmo njih neprijateljskih snaga, zadržala ga je pred Bobarom.

Na ostalim pravcima najveći uspjeh je neprijatelj imao nadiru i od Bihača ka Petrovcu. On je probio položaje 4. krajiske divizije i u toku dana stigao u Bosanski Petrovac.

Naši i neprijateljski gubici prvog dana Drvarske operacije

Nemamo tačne podatke o njemačkim gubicima prvog dana desanta. U operativnom dnevniku 6. divizije navodi se cifra »130 mrtvih i više ranjenih, među njima i tri oficira«¹⁷ u Drvaru i na pravcu Srb—Trubar u toku 25/26. — »180 mrtvih, 200 ranjenih«. Po drugim podacima Nijemci su 26. maja sahranili u Drvaru 171 pripadnika njihovih desantnih trupa¹⁸. Broj ranjenih je obično dva puta veći, a to znači da su ukupni gubici Nijemaca bili oko 500 padobranaca.

Gubici 6. divizije prvog dana bili su: u Drvaru 95 mrtvih, ranjenih i nestalih¹⁹, uglavnom su svi oni iz III brigade. Kod II brigade u toku prve dve dana borbe 21 mrtav, i 22 ranjena.

Po gubicima III brigade vidi se koliko su uporne borbe bile, jer je svaki deseti borac i starješina izbačen iz stroja.

IV

SITUACIJA POSLIJE DESANTA I DALJI PLANOVI

Poslije 25. maja sve do kraja Drvarske operacije 6. divizija nije vodila značajne borbe. Izuzetak je 28/29. maja kada je III brigada vodila borbe sa neprijateljskim snagama koje su nadirale iz Drvara prema Vrhovnom štabu.

26. maja oko 13.00 u Vrhovni štab je stigao u Potočare. Tam su se nalazile barake koje su tu ranije pripremljene i jedan bataljon 1. proleterske brigade koji je u toku neprijateljskog desanta tu povučen. Vrhovni štab je međutim naredio Štabu Prvog proleterskog korpusa da zatvori pravac od Drvara i Mliništa ka Potocima.

Komandant Prvog korpusa Koljko Popović naredio je 6. diviziji da zatvori pravac od Drvara ka Potocima.

Štab divizije je odlučio da prebací diviziju na liniju Oštrelj, Lunjevac, sjeveroistočno od Drvara i to: glavninu divizije, I i II brigadu i prištapske jedinice, pravcem Korita, Zaglavica, Otaševac tj. obilazeći Drvar sa zapada i sjevera, a III brigadu pravcem Kamnice, Šipovljani, Otaševac tj. obilazeći Drvar sa juga i istoka.

Cilj neprijateljskih dejstava — poslije spajanja sa vazdušnim desantom u Drvaru — bio je uništenje jedinica, što su se nalazile na prostoriji Drvar, Mrkonjić-Grad, Grahovo. Kako Vrhovni štab

¹⁷ Operativni dnevnik 6. divizije. Arhiva Vojno-istorijskog instituta 14/3 k. 797, str. 109.

¹⁸ S. Odi: »Drvarska operacija.«

¹⁹ Operativni dnevnik 6. divizije. Arhiva Vojno-istorijskog instituta, 14/3 k. 797, str. 109.

nije bio uništen u Drvaru, to je ostao glavni zadatak, da se on uništi u ovoj, drugoj fazi operacije, tj. da se bar sada postigne ono zbog ega je i došlo do ove operacije.

U toku 26. maja spojile su se neprijateljske kolone iz Srba, Bihaća i vjerojatno iz Livna s vazdušnim desantom. 27. maja vršene su pripreme i prikupljali podaci o mjestu Vrhovnog štaba, a 28. po elu su dejstva iz Drvara ka Potocima. Ova dejstva bila su u sklopu akcije okruženja Vrhovnog štaba, koja je predstavljala sуштинu druge faze Drvarske operacije.

Plan Vrhovnog štaba sastojao se u tome da se snage izvuku iz »obruća« u raznim pravcima: Vrhovni štab sa štabom Prvog proleterskog korpusa i 1. divizijom ka Kupresu, odakle će se Vrhovni štab prebaciti na Vis, što je planirano još mnogo prije nema kog desanta, 6. divizija u rejon Srb, Drvar, Boboljuske, tj. ondje gdje se nalazila prije ofanzive. Ostale snage: dijelovi Petog korpusa ka Sanici, a Osmog ka Lici.

Borbe divizije do konca Drvarske operacije

26. maja na pravcu Srb, Trubar, Drvar izvi a ki odred »Tiger« divizije sa etnicima, koji su, kako je rečeno, zanoili u Bobari, prešao je Bobaru i u rejonu Kamenice sukobio se sa jednim bataljom III brigade, koji se tu povukao poslije noćnih borbi u Drvaru. Poslije manjih borbi snage III brigade rokirele su se ka Trnini Brijegu. Izvi a ki odred Nijemaca produžio je ka Drvaru i oko 12 asova se spojio sa ostacima vazdušno-desantnog bataljona. U isto vrijeme stigla je i motorizirana kolona sa pravca Petrovaca: 92. motorizirani puk.

Mi iz Štaba divizije nalazili smo se u Kamenici, u njenom zapadnom dijelu, gdje je i ranije bio smješten štab divizije.

II brigada vodila je ovoga dana borbe sa glavninom 384. puka na Bobari. Uz pomoć eskadrila avijacije koja je tukla položaje brigade na Bobari Nijemci su zauzeli Bobaru nešto poslije podne. U toku noći 26/27. maja brigada je prešla u protivnapad, ali nije uspjela neprijatelja potisnuti.

III brigada je po naređenju komandanta Prvog korpusa, svojom glavninom zatvarala pravac Drvar—Prekaja.

Uoči 26/27. i 27/28. V Štab divizije sa I brigadom prebacio se preko Zaglavice, komunikacije Drvar, Petrovac u Otaševac. I brigada zatvarala je pravce, koji od Oštrelja i komunikacije Oštrelj. Drvar vode u masiv Klekova ka Potocima.

II brigada ostala je na prostoriji Bobara, Boboljusci, Zaglavica, dok je III brigada zatvarala pravac Drvar, Prekaja.

27. maja neprijatelj je palio sela oko Drvara i vršio pripreme za nadiranje ka Potocima.

28. maja u 9 asova prethodnica 384. puka »Tiger« divizije u jačini oko jednog bataljona krenula je ka Prekaju. Na Runjevici došlo je do borbe sa dijelovima III brigade, koji su se, poslije kraće borbe, povukli ka ulinova i. Oko 11 asova neprijatelj je ušao u Prekaju. Njegov pokušaj da se probije ka Potocima odbile

su snage III li ke brigade (dva bataljona), jedan bataljon I proleterske i jedan bataljon III krajške brigade. U toku no i 28/29. V tri bataljona III brigade napala su Prekaju. Cilj ovog napada je bio da se neprijatelj dezorganizira i uspori njegov napad ka Potocima. I stvarno do ponovnog napada u toku 29. maja nije došlo. Neprijatelj je prikupljaо snage i vršio pripreme za napad **u** pravcu Potoka za 30. maj.

29. maja pojavila se, prvi puta poslije desanta, savezni ka avijacija. Ona je bombardirala Drvar.

Uo i 29/30. maja Vrhovni štab i Štab Prvog korpusa zajedno sa III krajškom brigadom krenuli su iz Potoka za Preodac, pa je tako Vrhovni štab izašao iz neprijateljskog obroа a kod Potoka.

III brigada povukla se no u 29/30. V ka Otaševcu **u** sastav divizije.

Neprijatelj je ujutro 30. maja krenuo iz Prekaje, spojio se u Potocima sa snagama koje su napadale od Mrkonji -Grada. Me utim, neprijatelj je udario »u prazno«, jer se Vrhovni štab, zajedno sa jedinicama koje su se nalazile u »obru u«, izvukao.

30. maja I brigada postavila je zasjedu na komunikaciji Petrovac, Drvar u rejonu Oštrelja. Uništila je 9 kamiona, 5 prikolica i naniјela neprijatelju gubitke.

Toga dana pojavila se ponovo nad Drvarom savezni ka avijacija.

Uo i 30/31. maja Štab divizije se zajedno sa III brigadom prebacio preko komunikacije Petrovac, Drvar, a 2. juna stigao u Boboljuske.

31. maja jedan bataljon II brigade postavio je zasjedu kod Oštrelja i naniјea gubitke neprijatelju.

2. juna neprijatelj je iz Drvara krenuo ka Bastasima u namjeri da pali i plja ka. III brigada, koja je zatvarala taj pravac, odbacila je neprijatelju i naniјela mu gubitke.

5. juna II brigada se sa divizijskom bolnicom i ranjenicima prebacila preko komunikacije Biha , D. Lapac i predala ranjenike li kim bolnicama. Bilo je oko 90 ranjenika, me u kojima i komandanat III brigade Milan Šjan.

5. juna završava se Drvarska operacija. Me utim, još 3/4. juna Vrhovni štab se avionom sa aerodroma kod Kupresa prebacio na ostrvo Vis.

6. juna 1944. godine, na dan iskrcavanja saveznika u Normandiјi, njema ka Vrhovna komanda objavila je rezultate operacije »Konji ev skok« (Drvarske operacije). U tom izvještaju se kaže: »SS jedinice, uz podršku ja ih snaga borbene avijacije, napadale su centar Titovih jedinica... i razbile ga nakon višednevnih teških borbi. Prema dosadašnjem izvještaju neprijatelj je izgubio 6.240 ljudi, zarobljeno je brojno raznovrsno oružje i izvori snabdijevanja.«

Me utim, u izvještaju štaba Petnaestog brdskog armijskog korpusa, koji je rukovodio Drvarskom operacijom stoji: »Sopstveni gubici: 213 mrtvih (od toga 7 oficira), 881 ranjenih (od toga 6 oficira), 57 nestalih. Gubici neprijatelja: 1.916 izbrojano, a 1.402 ocijenjeno mrtvih, 161 zarobljenik, 35 uhapšenih, 35 prebjeglo«.

Na kraju izvještaja stoji: »Komandant moli za izvještaj odakle poti u neprijateljski gubici od 6.240 ljudi, navedenih u izvještaju Vrhovne komande oružane sile.« (podvukao . J.).

Misljam, da ovome nije potreban komentar. Naši cjelokupni gubici u Drvarske operacije, kod svih jedinica bili su oko 700 mrtvih, ranjenih i nestalih. Komandant Petnaestog njema kog korpusa je te gubitke pet puta uveli ao (broje i vjerovatno i civilno stanovništvo), dok je njema ka Vrhovna komanda te i takve izvještaje udvostruila. Za što im je to trebalo? Zbog toga da se na dan savezni kog iskrcavanja pokažu makar kakvi uspjesi. Na moral njema kog naroda djelovalo je savezni ko iskrcavanje u Normandiji. Trebalo je ne im parirati, ohrabriti njema ki narod, iznijeti neke »uspjeha« njema kih oružanih snaga. Zbog toga je »centar Titovih jedinica razbijen«, a gubici udesetostru eni!

Stvarno, njema ka ofanziva doživjela je potpuni neuspjeh: nitko od rukovode ih ljudi iz Vrhovnog štaba nije nastradao, a naše jedinice izašle su iz ofanzive spremne na nove uspjehe, što vrlo oito govori i primjer naše divizije, koja je nešto poslije mjesec dana od Drvarske operacije krenula na veliki marš, što je trajao više od 40 dana, uz neprekidne borbe, bez dovoljno hrane i municije, a koji je ona sa uspjehom završila.

Zašto nije uspio njema ki desant na Vrhovni štab?

O tome drug Tito kaže: »Razumije se Hitler više nije mogao posti i nikakav naro iti rezultat, jer je tada imao mnogo manje izgleda no ikada prije« ... »To su bili posljednji pokušaji Hitlera, ali samo pokušaji, a vazdušni desant na Drvar bio je ustvari samo oajni ki akt osvete i pokušaj likvidacije glavnih voda ustanka. Brzom intervencijom 6. li ke divizije i Oficirske škole Vrhovnog štaba taj oajni ki akt je jadno propao.²⁰«

Prema tome osnovni uzrok neuspjeha njema ke ofanzive bio je u tome što je opa situacija bila nepovoljna za Nijemce: oni nisu imali dovoljno snage, niti su ih mogli stvoriti za uništenje Vrhovnog štaba i naših jedinica oko Vrhovnog štaba.

Drugi važan uzrok neuspjeha vazdušnog desanta je što Nijemci nisu raspolagali ta nim podacima o mjestu boravka Vrhovnog štaba. Iz zapovijesti 500. bataljona i studije Štaba Druge oklopne armije vidi se, da su Nijemci prepostavlјali, da se Vrhovni štab nalazi u centru Drvara (»Citadela«). Zato su oni predviđeli za centar Drvara glavne snage, zato su tamo usmjerili težište svojih dejstava.

Nedostatak podataka o ta nom mjestu Vrhovnog štaba još više isti e zna aj otpora, što ga je njema kim padobrancima pružila grupa skojevac, OK SKOJ-a za Drvar.

Me utim, injenica da Nijemci nisu znali gdje je Vrhovni štab, još ne objašnjava neuspjeh desanta. Oni su vjerovatno saznali, uskoro pošto su se spustili, gdje se nalazi Vrhovni štab. Tamo su

oni i usmjerili svoju aktivnost. Otpor, što su ga pružili borci Prateg bataljona i sami lani Vrhovnog štaba, tako er je jedan od razloga neuspjeha vazdušnog desanta.

Postoji mišljenje, da vazdušni desant nije trebalo spustiti u dolinu Unca, ve na Podove, sjeverno od Peine, da bi on tada imao više izgleda na uspjeh.²¹

Spuštanje desanta sjeverno od Peine prepostavlja ta no poznавање mjesta boravka Vrhovnog štaba, što nije bio slučaj. Međutim, glavninu desanta sa injavale su jedrilice, a njima nije odgovarao neravan i kamenit teren u rejonu Podova.ak i u slučaju da su bili uslovi da se desant tamo spusti, postojale su mogućnosti da se Vrhovni štab izvije u dolinom Unca. Prema tome trebalo je imati znatno veće snage za desant, da bi se mogao o ekivati bar relativan uspjeh.

Glavni, neposredni razlog neuspjeha vazdušnog desanta bio je »brza intervencija 6. ličke divizije i Oficirske škole Vrhovnog štaba.«

Pored razloga koje smo gore naveli, postojala je realna mogućnost da Vrhovni štab i naše centralno rukovodstvo pretrpi izvješne gubitke od njemačkog desanta.

To je bila Nijemcima posljednja velika šansa da nanesu udarac oslobođila kom pokretu. Borci 6. ličke divizije u inili su sve što su mogli i što su bili dužni u initi, da ta šansa ne bude ostvarena.

PROLETERI KAO JEDAN ZA TITA

Branko Krnjaji

Dvadesetpetog svibnja 1944. poslije žestokog bombardiranja Drvara po eo je neprijateljski napad sa zrana desantom na Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Fašisti ka komanda planirala je ovaj napad sa ciljem da uništi Vrhovni štab i ostala rukovodstva, koja su se nalazila pri Vrhovnom štabu — da obezglavi naš narodnooslobodilački pokret.

Poslije podne proljetnog dana, žega je. Zagrijani smo od sunca, još više od borbe koju vodimo od ranog jutra. Već punih petnaest sati traje žestoki okršaj s neprijateljem. Nalazimo se na sektoru Donji Lapac—Drenova a. Zadatak nam je da ometamo saobraćaj na komunikaciji koju neprijatelj koristi za vezu s mom. Prije nekoliko dana nanijeli smo fašistima ozbiljne gubitke, uko ili saobraćaj.

Rano jutros Nijemci su napali naše položaje kod Kruga i Korita. Deset tenkova ustremilo se na nas, na tisuće puščanih i mitraljescih zrna, minobacačkih i topovskih granata obasipalo je naše položaje. Ali, nisu nas uspjeli pomaknuti ni za korak. A onda smo nakon njihove desetsatne vatre prešli u napad. Kratko »ura« —

»naprijed« u trenutku nas je podiglo s položaja, na koje je neprijatelj uzalud jurišao tenkovima i pješadijom. Kao orkan zaletjeli smo se me u Nijemce. Potisnuli smo ih i gonili bez milosti. Ve smo onesposobili dva tenka. Ali, nenadano stiže nare enje da obustavimo protjerivanje neprijatelja.

— Šta je to sad? — pitali su borci jedan drugoga. — Zašto da prekinemo s gonjenjem?

U žestini borbe i zanosu koji smo osjetili uništavaju i neprijatelja, bili smo zaboravili na glad i umor. Ali sada, kada smo kreнули prema zbornom mjestu, i glad i umor su se ponovo javili.

Evo nas na domaku sela Kestenovac. Dmitar Jakšić povede pjesmu. Kolona zagrabi vrš im korakom. Trznule se puške na ramenima. Svima nam se inilo da smo porasli. Svinuta se le a ispravila.

U selu nas do ekuju pioniri. Skaku u uz nas, zajedno s nama pjevaju, sve do kraja sela. Majke i sestre ispa enih lica mašu za nama voštanim, omršavljaljelim rukama.

Na zbornom mjestu izvršena je kratka smotra, tu smo se opskrbili i municijom. Zatim se ubrzanim maršem spuštamo u kanjon Une.

Una je duboka i brza. Plavi se i pjeni. Kao da nas bistrom valovima zove da je dotaknemo, rastjeramo umor. Stojimo i nijećemo odgovaramo: »Nemamo vremena, rijeko«. Ekamo deregliju da nas prebací na drugu stranu.

Spušta se mrak tople i tihe ljetne veeri. Ve smo na drugoj strani rijeke. Kreemo uz obalu. Umor nas sve više savladava. O i se sklapaju samé od sebe. Poneko i posrne. Kako bismo rado zagrlili taj oštar kamen uz cestu, prislonili glavu uz njega — kao da je mekan jastuk.

— Ne zaostaj! Drži vezu! — prenosi se od elna za elje.

— Ima veza! — odgovara posljednji.

I tako nas ti povremeni glasovi bude iz dremeža, koji svu nastoji da nas shrva.

U svitanje približili smo se Trubaru. Marširamo ve punih dvanaest sati pod punom ratnom spremom. Sedamdeset i pet kilometara prevalili smo dolinom Une, preko brda Like i Bosne.

Kod Trubara odmor. Kalko bi koji polegnuo, utonuo bi u dubok san. Samo kuhari ne spavaju. Brzo spremaju doru ak, jer je odmor sigurno biti kratak. Nismo uzalud prekinuli ve dobitnu bitku s Nijencima, itavu no marširali.

Ali gle mi se budimo. Za u eni gledamo oko sebe. Šta se događa? Eksplozije avionskih bombi, stravi na buka avionskih motora, rafali avionskih mitraljeza.

Uzbuna. Brzim kratkim skokovima uzimamo potrebna rastojanja. Prilegli po zemlji ostajemo nepomi ni da ne otkrijemo položaj. Komandir Dane Pejnovi opominje:

— Osmatrati i ekaj komandu!

Gledam na sat. Ta no je šest sati i 30 minuta.

U trku prilazi Marko Orlović, zamjenik politi kog komesara, te užbu enim glasom obavještava komandanta i komesara:

— Neprijatelj je napao Drvar! Spuštaju se padobranci i jedrilice!

A mi dobro znamo: U Drvaru je naš Vrhovni štab, naš Vrhovni komandant!

Vijest o napadu i spoznaja o opasnosti u kojoj se našao drug Tito, Vrhovni štab, kao munja pronijela se od borca do borca. U trenutku nestalo je umora, gladi, že i, straha od eksplozija avionskih bombi.

Avioni kao avetinjske ptice stalno iznad naših glava.

Odjekne komanda:

— U kratkim kolonama što brže preko Bobare.

Znoj te e niz tijela, sljepljuje odijelo s kožom.

Vrh kose dostižemo, rekao bih, za trenutak.

— Tko ne može nositi ranac, šinjeli, neka ih odbaci! — dolazi glas sa elaz kolone.

Toliko uvani ran evi, šinjeli, lete postrance. — Bombe, puške, municija, to je sada jedino što nam treba.

Za sat i trideset minuta stižemo u selo Bos. Kamenicu, gdje se nalazi Štab 6. proleterske divizije. Do ekuje nas komandant oko Jovani. On odmah poziva komandanta i politi kog komesara brigade i ukratko ih upoznaje: — Neprijatelj je spustio padobranci i jedrilice na Drvar. Iz Drvara nema nikakvih vijesti. Grad je sav u dimu i sigurno je u neprijateljskim rukama. Nijemci mitraljiraju i bombardiraju sve glavne prilaze gradu.

Kratka nare enja. Ve smo u pokretu. U marširanju rukovodioći nam objašnjavaju zadatak.

Lica su zabrinuta. Kao živa rana pe e zlokobna misao: — Možda je drug Tito mrtav? Ne, nije mrtav! Živ je Tito! Treba što prije onemogu iti drske Švabe!

Naši borci su sve brži. ini se da letimo. A ruka vrš e stiš e pušku, prsti ispituju oblik bombe.

— E, ne eš Švabo! Brzo eš osjetiti što su i tko su proleteri! Zapamtit eš ovaj dan!

Preko Drvarske kose jurimo u dolinu Drvara. Na nas nalije u grupe aviona. Žestoko mitraljiraju istinu kojom se prebacujemo. Na sve strane pršti kamenje, zemlja. Imamo i ranjenih. Polažemo ih na nosila i s njima jurimo niz kosu pod kišom tanadi. Ve prelazimo i »šipadovu prugu«.

Izbijamo na komunikaciju Drvar—Petrovac. Naši dijelovi moraju preko Unina pritoka Ūnca. Po eli smo ve i prelaziti, kad naleti nova eskadrila aviona. Mitraljiraju naše prilazne položaje. Munjeviti naleti aviona prisilili su nas da za trenutak zaustavimo napredovanje. Polegosmo.

Nalije u grupa za grupom, a sve na nas. Pojavi se grupa od tri aviona, koja nas je ve nekoliko puta napadala.

Odjekne komanda:

— Skoncentriraj na njih vatru puškomitraljeza!

Pa onda:

— Pali!

Jedan avion se zaljulja i padne nekih 500 metara daleko. Na elu desetine potr a prema njemu Dane Korica. Iz neprijateljskog aviona isko ila tri avijati ara. Zarobio ih je i doveo. Jedan je pilot, drugi degradirani njema ki oficir, tre i — ustaša. Brzo priznaju namjere napada na Drvar.

Dok traje preslušavanje, nadlije u nove grupe bombardera. Za njima jedrilice. Lete preko naših glava. Jedrilice se spuštaju kakvih 150 metara daleko. Rukovodioци uzimaju puškomitraljeze od boraca. Iz jedrilica iska u vojnici, iz svake po dvanaest. Izme u jedrilica je rastojanje od kakvih 60 do 70 metara. Imaju planski sra unat raspored.

Obasipamo ih rafalima. Fašisti odgovaraju vatrom. Svježi su i odmorni, dugo pripremani za ovu borbu. Nema vremena za ekanje.

— Naprijed! Juriš, proleteri! — odjekuju naši poklici. Ga amo ih u brzom naletu iz stoje eg stava.

Nalije u i padobranci. Mnogi ne stižu živi na zemlju. I one druge eka ista sudbina. Za as su tri neprijateljska šarca u našim rukama.

Odjekuje glas dvojice rukovodilaca — komandanta divizije oke Jovani a i komandanta brigade Milan Šijana. Pozivaju rukovodioce bataljona i eta. Nare enje je kratko:

— Naš Vrhovni komandant nalazi se u pe ini. Za petnaest minuta izlaz iz pe ine mora biti oslobo en. Naprijed!

Pojurili smo kao nikada.

— Naprijed proleteri, kao jedan za Tita!

Na tisu u metara pred nama, na glavnoj raskrsnici, neprijatelj drži most. Ogor ena borba kratko traje. Jer, put do pe ine vodi preko mosta. Prodiremo dalje. I neprijatelj sa svim raspoloživim snagama pokušava da prodre prema pe ini.

Pe inu juna ki brane borci Prate eg bataljona Vrhovnog štaba. Hrlimo im u pomo .

Od pe ine nas dijeli još stotinu i pedeset metara. Prebacujemo se hitrim skokovima. Nijemci znadu što bi zna io naš uspjeh. Daju sve od sebe da nas zaustave. Juriš na juriš.

Naši borci uska u u bunkere, hvataju za usijane cijevi oružja i fašisti ku gamad za gušu. I eto — borci 1. i 2. ete bataljona »Mirko Štuli « ve su se sastali u pobjedonosan zagrljaj s herojskim borcima Prate eg bataljona Vrhovnog štaba. Tito je spašen. Napad Švaba propao. Slavlju nije bilo kraja.

— Živio Tito! — kli u radosni proleteri, a njihovi poklici dopiru i dolje, u središte grada, gdje naši uništavaju posljednje ostatke hitlerovaca.

Žestina borbe ne jenjava. Grad je o iš en. Neprijatelj je protjeran na groblje. Proleteri se spremaju za posljednji juriš. Pred njima nema zapreka.

U CAST OTVARANJA DRUGOG FRONTA

Mile Ciganovi

Posle teške borbe u VI neprijateljskoj ofanzivi i obrane Vrhovnog štaba u Drvaru odmarao se bataljon »Ognjen Priča« u planinskom selu Gruborski Nasloni. Pod samim vrhom Osje enice zibile su se kuće ovog bosanskog seoceta. Bele brvnare isprane kišom nalikovale su na gomilicu šumskih pećurki. Toliko željeni odmor dobro nam je došao. Osvežili smo se i prikupili snage za daljnje napore.

Spremamo se za pokret. Konji se tovare, šaržeri pune municijom, pritežu opasa i. Nitko od boraca ne zna kuda ćemo — to je tajna. Krećemo u koloni po jedan i spuštamo se krivudavom stazom prema Uncu, a zatim nastavljamo put nizvodno. Tišina je, jedino rečica neumorno žubori i narušava noćnu tišinu.

Prelazimo Unu. amac ne ujno klizi, sekula i plavu površinu vode i približava se drugoj obali. Evo nas opet nakon osam meseci na tlu naše voljene Like. Posle survavanja niz martinbrodske serpentine, prave i ogromne virove bogate pastrvom, ovde Una teče mirno, tiho se provla i kroz vrbake i, krivudaju i poput srebrne trake, gubi se prema Kulen-Vakufu.

Do nas dopire bruhanje nema ke motorizacije, koja prolazi cestom Srb—Donji Lapac. S vremenom na vreme Nemci ispalju raketu osvetljavaju i okolinu treperavom bledom svetlošću. »Tišina i odstojanje« — prenosi se sa elata kolone, što nas upozorava na blizinu neprijatelja. Uskoro nam na to skreće pažnju pucanj puške nema kog stražara.

Pod okriljem noći, u mukloj tišini, kreće naš bataljon još nedovršenom unskom prugom, koja vodi pored same reke. U prvim jutarnjim asovima stižemo u selo Buševi, gde i predanjujemo.

Komesar bataljona Bogdan uči saopštiti nam, da ćemo napasti neprijateljsku motorizovanu kolonu, koja svakodnevno prolazi cestom Bihać—Donji Lapac—Knin. — »Ovu akciju — nastavi komesar — izvesti ćemo u ast otvaranja Drugog fronta. Ovaj događaj najbolje ćemo proslaviti pojam anim udarcima po neprijatelju.« Radujemo se ovoj vesti, jer znamo, da će otvaranje Drugog fronta doprineti bržem slomu Hitlerove ratne maštine.

Pala je topla junska noć. Bataljon kreće na zadatak. Retka, upola posećena šumica izgleda neprohodna, gusta i divlja. »Brže, brže« — prenosi se duž kolone. Stiže i na vreme i u potpunoj tajnosti — zna ilo je pola pobede.

Između Nebljusa i Kruga na takozvanim Opaljenim kladama postavljamo zasedu. Kao bela krivudava nit ćesta se provla i kroz blage padine i pitome doline. Vetrom isušena i ratom iznurenata zemlja miriše na trulež.

Sva okolina tone u duboki, mirni san. Borci popravljaju ležaje, kako bi im bilo što udobnije. Pravimo zaklone i zauzimamo mesta, odakle ćemo moći i najbolje pucati. U slepoću icama krv kuhće eki em, a kao dosadna pesma neprestano se ponavlja misao:

»Da li smo uspeti?« Veđući ekamo, a neprijatelj se ne pojavljuje. Brzo je dan. Mu i nas sumnja, nije li ih netko obavestio o našoj zasedi. Postajemo nestrpljivi. Ne od straha ili kolebanja, već zbog ogromne mržnje prema okupatoru.

Laki povetarac donosi do nas šum nema kih motora. Pritežemo oružje i ekamo. Najzad su pred nama. Duga kolona kamiona, prvena tenkovima prolazi pored nas i, ekajući komandu, jedva se suzdržavamo da ne pucamo. Od huke motora je i itava dolina. Još nekoliko minuta, sekundi i tiho rađanje zore bit će popraćeno jurišem, detonacijom i štektanjem mitraljeza. I odjednom, kao da nadja a silnu huku motora i tenkovskih gusenica, prolomi se poznat glas komandanta: »Brza paljba!«, popravljeno dugim rafalom njegove strojnice. Istog trenutka otvorisimo po koloni žestoku vatru. Ubita ni mlazevi mitraljeza posuše iznenađene Nemce, koji vrtoglavo iskaču iz kamiona hvatajući zaklon. Tri kamiona stadoše. Pojavi se plamen. Eksplodira municija, povećavajući ionako paklensku paljbu, osvetljavajući okolinu. Nemci pokušavaju da manevrišu isturajući jaku pobočnicu prema nama, kako bi mogli nastaviti put. Odlučujem jurišem vratiti ih ponovo na cestu, na kojoj nastaje ogromno obrađivanje. Oštreti eksplozije bombe, prasak pušaka i dugi rafali mitraljeza i automata odjekuju brdima i gubama u noći. Kad je neprijatelj video, da ne može i proći, nalazi drugo rešenje. Njegova kolona se razdvaja. Jedan deo, koji je bio već prošao, produžio je za Lapac, a drugi, odsečeni, morao se vratiti natrag — u Bihać. Na mesto bitke stigao je tenkovi. Ogromne eli ne grdosije postavili su prema nama, dižući i topovske cevi kao da njušu vazduh. Tukut granatama po nama. One padaju oko našeg položaja pa i tada pored nas rasprskavajući se na bezbroj delova. Mile Cvjetić, anin, nišandžija na protivtenkovskoj pušći, privukao se na svega pedeset metara od ceste i tu je ih proborjani znimili. Osetivši da bi i oni mogli ostati nepomični na ovom putu, tenkovi ubrzano pobegli prema Donjem Lapcu. Sišli smo na cestu i pokupili plen. Uskoro smo se povukli, i, nadajući se napadu, uzeli položaj ispred sela na rubu bukove šume.

Nismo se prevarili. Sutradan u rano jutro najpre je počelo da pada neprijateljska artiljerija rujući i šljivike i utrine ispred sela i blagu padinu prošaranu mladom bukovom šumom. Odmah smo shvatili, da se radi o ozbiljnijem napadu. Popravili smo položaj, proverili da li je sve na svome mestu, i ekali napad pešadije. I tada počela borba na itavom frontu. Po etapno arkanje uskoro se pretvorila u žestoku borbu. Pojedinačni puščani pucnjevi sve je manje, dok mitraljezi razdiruju jutro. Pod zaštitom svoje vatre, razvijene ete Nemaca prebacuju se po nekoliko desetina koraka i naglo padaju na zemlju. Tada se stišaju mitraljezi i opet počne arkanje puškama. Tako se Nemci postepeno i uporno primaju u sve bliže i bliže. Ispred gradine, koja dominira okolnim terenom, neprijatelj je najuporniji, ak vrije i dva juriša, ali bez koristi. Kad je uvideo, da na ovaj način ne može i ovladati našim položajem, promenio je pravac, usmerivši se sada na naše desno krilo, s namjerom da nas stavi pod boju na vatru.

Koriste i ogromnu koncentraciju vatre na naše mitraljeze, nekoliko neprijateljskih vojnika pužu priljubljeni uz padinu. Druga grupa, iskoristivši šipražje s desne strane poljane, primakla se na pedesetak koraka i prebacuje se kratkim, naglim skokovima, baca se na zemlju pucaju i dugim mitraljeskim rafalima. Uskoro se to pretvori u dug lanac neprijatelja. Naš bataljon razvijen u borbeni poredak utao je i nije odgovarao na pucnjavu. A kada se Nemci još više primakoše, itav naš stroj otvoru ubita nu vatru. Neprijateljev se stroj zaljulja, i prore en zastade. Nekoliko trenutaka docnije Nemci po eše odstupati. Razvijeni vodovi Nemaca, do ekani uništavaju om vatrom, zbrkaše se i otpuzaše udesno i ulevo u vidu tankih linija isprekidanog strelja kog stroja.

Ne uspevši u napadu, razjareni Nemci po eše ponovo tu i naš položaj iz baca a i topova. Mislili su, da e time slomiti naš obranu. Sa uznemiruju im fijukom dole u granate topova, sru uju se u šumske prodole, u krošnje ogromnih bukava, krešu stabla i rasprskavaju se zaglušnom eksplozijom, koja stostruko odjekuje u dubinama šume. I nama, pod tom ubita nom kanonadom i vrelim letnjim suncem, dan sporo prolazi, a sati, minute i sekunde, ine nam se beskrajno dugi.

Veruju i da su nas artiljerijskom i minobaca kom vatrom onesposobili za bilo kakav otpor, u napad ponovo krenu neprijateljeva pešadija. Lepo ih vidimo, kako se po vojni kim pravilima prebacuju od zaklona do zaklona sve više se približavaju i. I kada su došli na jurišno odstojanje — sa tog izrovanog, izgorelog i dimom obavijenog zemljišta, kao da ni u iz zemlje — diže se naš okrvavljeni bataljon i snagom lavine krenu prema neprijatelju. Zafijukaše kuršumi, i sukobiše se dva ljudska lanca, razvijena na pitomoj padini. U tom metežu jedna manja grupa Nemaca primakla se do samog vrha gradine. Pritajivši se na desetak koraka od našeg mitraljesca, Nemac je eka pogodan trenutak da baci bombu. Naglo se podiže, a zatim zamahnu. Drže i ga na nišanu da se ponovo pojavi, naš mitraljezac nije ni slutio da je na njega pole-tela bomba. Istog trenutka potrese ga eksplozija...

Snažnim protunapadom naše grupe na gradini, kao i drugih delova bataljona, neprijatelj je odbijen i nateran na povla enje.

Ve je podne. Umorni smo i gladni. Komandant obilazi stroj. Borci stavljaju nove šaržere u okvire, dodaju jedan drugom metke, i hvataju bolji zaklon — i ne misle na odmor, spremaju se da do ekaju novi napad. I u komandantu se razli radost i ponos starešine, koji sa ovakvim ljudima ide iz borbe u borbu i vodi ih u okršaje, i sve više i više prime uje, kako se njihova mržnja prema neprijatelju pretvara u snagu, koja ini i nemogu e.

Toplo sunce tone u smiraj. I na trenutak nam se u ini, da je ovo ovde željeni kutak mira i spokojsstva.

Sude i po upornosti, inilo se da je neprijatelj vrsto rešio, da prodre u selo i da nas odbaci preko Une. Ponovo kre e u napad. Sada žeš e i upornije nego ranije. Koriste i vatrenu nadmo , nastupa njihov krivudavi lanac savijaju i bokove u nameri da nas zaobi e. Tuku nas teškim baca ima. Zemlja stenje od eksplozija,

potresa se i podrhtava. Jedna za drugom padaju granate, prave i ogromne vodoskoke zemlje i crne levkaste jame, iz kojih se širi miris sagorelog eksploziva.

Neprijatelj se sistematski i uporno približava i vrši neizdrživ pritisak. Štektanje mitraljeza, urlanje granata, baca a i bombi sve se to pretvara u grmljavinu koja zaglušuje. Na trenutak smo pomisljali da neemo izdržati, da smo na izmaku snaga, ali tada se pojavi nekakva nevidljiva unutarnja sila, koja osvežava i okrepijuje. I naš prore eni stroj uhvati se u koštac s osvaja im. Došli su na red noževi i kundaci. Smrt je nemilosrdno kosila. Šuma je je ala, a vazduhom su preletale tisuće pušnih i mitraljeskih zrna. Naš odlučan protivjuriš, — i ovaj je napad odbijen.

Došla je noć, a s njom i kratak predah. Borba je prestala i postalo je tiho, tako tiho, da je ta tišina delovala udno i nestvarno posle mu ne stvarnosti dana.

Pregrupisali smo se, popunili municijom, izneli ranjenike i spremili za odlučujući napad. U toku noći neprijatelja treba protezati u garnizon odakle je došao. Treba mu se osvetiti za drugove pale u današnjoj borbi.

Zaštićeni mраком prikradamo se nema kom položaju, što smo bliže, sve je guš i red strelaca. Još nas ne prime uju. Mesec izdajni ki sija. Odjednom se prosu. Primetili su nas. Meci oštros zaparaše vazduha. Otvori se obostrana žestoka paljba. Bacaju bombe. Stroj se ugiba pod kišom vrelog elika. Plami ci iz cevi, prasak bombi, rafali šmajsera i mitraljeza označavaju mesta, do kojih su došli partizani. Kao svitci, lete rojevi svetle ih metaka i gase se. Na ivici horizonta blesak, detonacija. Prednji delovi stroja već upadaju u neprijateljske redove. Opet dugi mitraljeski rafali i oštiri pucnji karabina. Iz stotine grla prolomi se »ura«. Nastade borba prsa u prsa. Na desnom krilu, iz rova još uvek »šarac« izbacuje elik. Dvojica boraca stadoše da mu se približavaju. Baciše bombe i »šarac« u utu. Nemci nagnu bežati. Kosimo ih dugim rafalima naših »šaraca«. Pobedili smo.

Nakon šesnaest satne borbe, umorni i gladni, ali radosni zbog pobjede, vraćamo se u selo. Narod nas radosno dočekuje.

Svanulo je. Sunce se probija kroz gusto granje krošnja, razbijaju i se pred našim očima na spletove raznobojnih vatrenih iskara. Bila je tako vedra ta nemirna igra prvih sunčanih zraka.

Odluka o odlikovanju ordenom narodnog oslobo enja

NA PREDLOG VRHOVNOG KOMANDANTA NARODNOOSLOBO-DILACKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE, MARŠALA JUGOSLAVIJE JOSIPA BROZA — TITA, OD 22. JULIA 1944. GODINE, PREDSEDNIŠTVO ANTIFAŠISTI KOG VEĆA NARODNOG OSLOBO ENJA JUGOSLAVIJE DONELO JE

O D L U K U
O ODLIKOVANJU O R D E N O M N A R O D N O G
O S L O B O E N J A

SLEDECIH JEDINICA NARODNOOSLOBODILACKE VOJSKE:

1. II PROLETERSKA BRIGADA 6. PROLETERSKE DIVIZIJE
»NIKOLA TESLA«;
2. III PROLETERSKA BRIGADA 6. PROLETERSKE DIVIZIJE
»NIKOLA TESLA«.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

PUT U SRBIJU

Milan Šijan

OD GLAMO A DO ZLATIBORA

U toku meseca jula 1944. godine (ta no 20. VII), 6. proleterska divizija prema planu i nare enju Vrhovnog štaba — kre e na dugi i teški borbeni marš za Srbiju. Ovaj marš 6. divizije trajao je neprekidno etrdeset i pet dana¹ i predstavlja najteže razdoblje u borbama i marševima ove divizije u toku narodnooslobodila - kog rata. Hteo bih u ovome prilogu, koliko je to sada — posle 20 godina mogu e, — da iznesem neka se anja s toga puta, da opišem naporne marševe i borbe, što su ih borci i jedinice ove divizije doživljavali i morali savladavati na ovome putu.

Pripreme za polazak

U prole nom planu Vrhovnog komandanta NOV za 1944. godinu s obzirom na situaciju u Srbiji i približavanje Crvene armije sa istoka predvi eno je da se prenese težište operacija na teritoriju Srbije². Me u jedinicama NOV, ije je prebacivanje i grupisanje predvi eno na teritoriji Srbije, bio je i Prvi proleterski korpus NOV. Shodno tome planu, 1. proleterska divizija je posle VII ofanzive krenula u isto nu Bosnu i Sandžak, a ve u julu ona u estvuje u borbama na teritoriji Sandžaka i Crne Gore u sastavu jedinica Drugog korpusa NOV, ekaju i na dolazak 6. divizije i pripremaju i se za upad u Srbiju. Naša 6. proleterska divizija posle VII neprijateljske ofanzive i drvarske operacije zadržana je na prostoru Glamo, Šujica, Kupres do daljeg nare enja. Na pomenutoj liniji ova divizija vodi odbrambene borbe za zaštitu slobodne teritorije ekaju i nare enje za pokret u pravcu Srbije radi uklju enja u sastav svoga Korpusa.

Nare enje Vrhovnog štaba za polazak divizije na ovaj put pri mljeno je polovinom jula. U to vreme, Štab divizije sa prištapskim delovima i I brigada nalaze se u Glamu u, II brigada na položajima prema Livnu kod Kori ana i Dolca, a III brigada na položajima kod Šujice. Po dobivenom nare enju po inju neposredne pripreme za predstoje i marš. Tehni ke pripreme, popuna jedinica tovarnim grlima, sanitetskim potrebama, hranom i municijom, izvr šene su na vreme još dok se ekalo nare enje za polazak od Vrhovnog štaba. Sada se pristupa izvla enju jedinica sa položaja, njihovoj zameni i prikupljanju. Mesto za prikupljanje divizije odre-

¹ Pokret iz Glamo a po eo je 18. jula, a divizija je stigla na Zlatibor 1. septembra, kada je ovaj put završen. Pošto mesec juli i avgust imaju po 31 dan izlazi da je divizija na putu do Srbije provela 45 dana.

² O ovome planu Vrhovnog komandanta govori se u II knjizi »Oslobodila kog rata naroda Jugoslavije« na strani 253.

eno je u severnom delu Kupreškog polja, na prostoru Šemenovci, Blagaj, Bajramovci. U toku 18. i 19. jula vrše se pokreti prema mestu koncentracije. Prikupljanje je izvršeno uredno i na vreme prema predvi enom planu. U toku ovih pokreta nije bilo borbi sa neprijateljem, izuzev manjeg puškaranja 3. bataljona III brigade kod sela Malovana. Jedna grupa ustaša krenula je 20. jula od Livna u pravcu marševske kolone II brigade. Ovu grupu do eka je vatrom 3. bataljon brigade i ona je odbijena uz manje gubitke za neprijatelja. Istog dana neprijateljski avioni tuku bombama i mitraljezima jedinice III brigade u Novom Selu. Ovi napadi prošli su bez gubitaka na našoj strani.

Cilj ovoga marša, pred kojim je stajala divizija, sastojao se u ovome: da se najpogodnijim i najkra im putem i što pre stigne na odre eno mesto, a da se pri tome u što ve oj meri o uva borbeni sastav divizije i to izbegavanjem borbi sa neprijateljem, gde je to god mogu e. Ostvarenje ovoga zadatka bilo je skopano sa velikim teško ama. Marš za Srbiju morao se izvesti preko prostrane teritorije Bosne, Crne Gore i Sandžaka, posednute jakim neprijateljskim snagama, specijalno opremljenim i namenjenim da baš spre e pokret jedinica NOV u Srbiju. Kretati se, dakle, nije moglo postoje im putevima i mostovima, ve šumskim stazama i putevima, preko brojnih visokih planina, reka, dolina i kanjona. Sve to nije zaplašilo bora ki sastav 6. divizije. On je bio spremjan na svaki napor i žrtve da stigne na odre eno mesto i izvrši zapovest Vrhovnog komandanta. Proleteri 6. divizije sa puno volje i elana polaze na ovaj dugo o ekivani put, naviknuti na teško e i napore i spremni da izdrže sve što ih na ovome putu zadesi.

Prva maršruta

Od Vrbasa do Petrovog Polja
(20. jula do 23. jula)

U ovom delu marša divizija prelazi reku Vrbas i put do Petrovog Polja. Marš se vrši pravcem: Pribeljci, Ljuša, Staro Selo, Grdovo, Vitovlje, Kori an, Petrovo Polje. I brigada sa štabom divizije i prištapskim delovima, intendanturom, divizijskom bolnicom, etom za vezu i izvi a kom etom kre u ujutro 20. jula i u toku no i prelaze Vrbas kod Starog Sela, oko 25 km uzvodno od Jajca i nastavljuju pokret u pravcu Petrova Polja, koji put prevaljuju za nekoliko dana. II i III brigada i divizijska artiljerija (2 brdska topa) kre u istog dana — 20. jula posle podne. No u izme u 20. i 21. jula ove brigade prelaze Vrbas i ozna enim pravcem stižu u Vitovlje i Kori ane 22. jula. Na prostoru Petrova Polja divizija ostaje do 23. jula radi odmora i snabdevanja sa hranom i drugim potrebama, koje je dobila vazdušnim putem iz Italije.

Time je završen prvi deo ovog velikog marša na putu za Srbiju. Pokret na ovom delu marša odvijao se prema predvi enom planu, uredno i relativno mirno. Brigade su prelazile odre ene maršrute uz neophodan dnevni odmor svojih boraca. To je u mnogo zavisilo i od uloge koju su jedinice dobivale u maršu. One koje

su se nalazile u zaštitnici nisu esto puta mogle obezbediti potreban odmor svojim borcima, zbog potrebe da se zaposedaju pojedini tereni u cilju obezbe enja marša, ponovnog savijanja u marševsku kolonu i postizanja odre ene maršrute. Ishrana je bila redovna, smeštaj dobar samo utoliko što je bio mesec juli. Spavalо se po seoskim stajama i pod vedrim nebom. Neke jedinice i štabovi koristili su padobrane kao šatore za smeštaj i odmor.

Težak je ovaj bosanski teren za marševanje, visoka brda i duboke doline moraju se naizmence savla ivati. Tek što smo se popeli na neko brdo, ve moramo da se spuštamo u dolinu, pa opet na drugo brdo i tako stalno, nikad kraja.

Na ovome delu puta nije bilo težih sukoba sa neprijateljem. Reka Vrbas je pre ena bez borbe. Posle prelaska Vrbasa II i III brigada imale su nekoliko sukoba sa neprijateljem. 22. jula neprijateljski avioni bombardovali su neke jedinice II brigade u selu Palež—Razvale. Tom prilikom poginulo je 5 boraca, a 6 ih je ranjeno. Istog dana u pokretu prema selu Vitovlju II brigada nailazi na grupu Nemaca i ustaša kod sela Ponir. Ne žele i da se upušta s njima u borbu brigada skreće u pravcu sela Meli i preko kote 1261. Tada grupa od 150 Nemaca kreće prema brigadi u cilju da je napadne. 4. bataljon ove brigade u ulozi zaštitnice sa ekuje neprijatelja u zasedi kod žandarmerijske stanice Ponir, kota 1063, i obasipa je jakom vatrom iz šume. Iako iznena en, neprijatelj polazi u napad, ali 4. bataljon uspeva da ga odbije. Odbivši napad neprijatelja, brigada nastavlja put u pravcu reke Ugar. Prilikom prelaza ove reke pojavljuje se nova grupa od oko 400 neprijateljskih vojnika na levom boku brigade nastupaju i u pravcu brigade. 4. bataljon ponovo stupa u borbu. U borbu docnije ulazi i 1. bataljon, koji sve do no i zadržava neprijateljski napad dok ostale jedinice brigade prelaze reku Ugar. Mala reka, ali teška za prelaz. Strme obale, uske i vrletne staze. Prva teška prepreka. Tovarna grla teško se kreće u, posrće i padaju. Jedan konj, koji je nosio lafet od topa, okliznu sena nizbrdici i sjuri na ostala tovarna grla koja po eše padati i kotrljati se prema reci. Umalo ne odoše u reku zajedno sa tovarom. Brzom intervencijom nekih lanova iz štaba brigade pokret je obustavljen i prona ena pogodnija staza. Tako brigada u sam sumrak prelazi ovu reku, dok neprijatelj juriša na njenu zaštitnicu. Nakon toga zaštitnica uspeva da se odvoji od neprijatelja i nastavlja put za brigadom. Neprijatelj nije uspeo zau staviti pokret brigade. On je bio zadržan i razbijen uz veće gubitke. Njemu su naneti gubici u mrtvim i ranjenim, zaplenjeno je oko 10 pušaka, nešto municije i jedan tronblon. Poginuo je jedan borac II brigade.

23. jula jedan neprijateljski bataljon u ja ini od 500 vojnika napao je III brigadu u selu Kori ani sa pravca Turbeta. III brigada prelazi u protivnapad. Borba se vodi ceo dan. Na kraju III brigade uspeva da odbije ovaj napad i neprijatelja natera na povla enje u pravcu Turbeta. Neprijateljski napadi se poja avaju, on pokušava da nas spre i na našem putu. Napade vrše uglavnom Nemci,

pripadnici 7. »Princ Eugen« divizije. Ona i 13. SS divizija³ bi e naša stalna pratnja na ovome putu. Presreta e nas, zadržavati, napadati, pokušati da nas uniše ili spre e u našim namerama. U ovim borbama dobivamo i prve teške ranjenike, koje treba nositi i kojih e biti sve više što e predstavljati veliku teško u na našem putu.

Druga maršruta

Od reke Bosne do Vareša
(od 23. jula do 4. augusta)

Ovaj deo marša sastoje se u prelazu reke Bosne i savla ivanju puta do Vareša. Divizija ovom prilikom maršuje u dve kolone. Glavna kolona koju ine sve jedinice sem I brigade i pomo na tj. I brigada sa divizijskom intendanturom. Glavna kolona zajedno sa štabom divizije kre e iz Petrova Polja 24. uve e pravcem: Novakovi i, Vu ja Glava, Šeri i, Top i Polje gde prelazi reku Bosnu, pa nastavlja pravcem selo Kovani i, Šagovi i, Bijela Voda, Seoci, Brnji i, odakle III brigada skre e kao bo no obezbe enje pravcem Vukanovi i, Borovica, Pogari, Javornik, a ostali deo kolone produžuje za Ponore pa posle pravcem Barica, Boroški Njive, Vijača severoisto no od Vareša gde se završava ova maršruta. I brigada sa divizijskom intendanturom ini desnu pomo nu kolonu koja se odvaja kod Okolišta i kre e pravcem sela Orešovica, Vranduk gde prelazi Bosnu i produžuje za Šagovi e, odakle posle vo enih borbi na tome prostoru nastavlja put preko sela Pepešlari. U toku no i izme u 26. i 27. divizija prelazi put do Okolišta. Tako je ovaj pokret bio prikriven od neprijatelja i napada iz vazduha, stvoren su uslovi za iznena enje kod prelaza reke Bosne. 27. ujutro cela divizija skoncentrisana je u šumi kod Okolišta na isto nim padinama Vlaši a. Jedinice su se prethodnih dana odmorile, popunile rezerve u hrani i municiji i pripremile za novi pokret. To je bila vrlo važna okolnost, jer je predstojao prelaz preko reke Bosne ijom dolinom prolaze važne komunikacije koje su branjene i povezuju jake neprijateljske garnizone, te omogu uju brzu koncentraciju snaga i intervencije. Od Okolišta do predvi enog mesta za prelaz Bosne delio nas je prostor od oko 20 km. To je bio brdovit i pošumljen teren sa slabim putevima i teško prohodan. Planom je bilo predvi eno da se taj deo terena pre e u jednom potezu, 26. posle podne da se do no i približimo dolini Bosne i da je u toku no i izme u 26. i 27. pre emo.

Oficirske izvi a ke patrole ve unapred su ispitale teren i prikupile potrebne informacije. Prilikom ovih izvi anja jedan bataljon je upu en u selo Jezerce da rastera etnike.

Sela kroz koja prolazimo nastanjena su muslimanskim življem i imaju naoružanu muslimansku miliciju, iji je zadatak da brane svoja sela. Povezali smo se sa njihovim starešinom, nekim begom, i sporazumeli da nas oni propuste, da ne emo da ih napadamo.

³ Podaci o neprijateljskim snagama uzeti su iz II knjige »Oslobodila ki rat naroda Jugoslavije« strana 267.

ali da ni oni nas ne diraju i da nam obezbede ljudi koji poznaju teren. Beg je pristao na ovo i ak se predstavljao kao naš prijatelj. Pokazao nam je mašinku koju mu je navodno drug Tito poklonio, kada je nekad tuda prolazio. Oni su, kaže, neutralni, ne napadaju nikoga pa ni okupatora. Spremni su, govore, da pucaju na svakoga ko napadne njihovo selo i pokuša da ih plja ka. Neke drvore e kažu nam »zna beg šta radi, on sa svakim lepo«. Sigurni smo bili da nas ne e napadati, ali ne žele da Nemci saznavaju da su nas propustili. Postoji opasnost da ih ipak obaveste o našem nailasku.

Prelaz preko Bosne

Pošto su sve pripreme bile završene, obe kolone kre u iz Okolišta, usiljenim maršem svaka u svom pravcu, kako bi se na vreme, pre no i, približile reci i prešle je na odre enim mestima u toku no i. Dvanaesti korpus trebao je prihvati 11. diviziju. Prema podacima koje su prikupile izvidni ke patrole znalo se da su kote na levoj obali reke kod Vranduka, baš na putu kojim se kretala brigada, zaposeli Nemci. Imaju i potrebna obaveštenja, I brigada koriste i pošumljenost terena nastoji da se još pre no i približi neprijateljskim položajima i da u sam sumrak napadne pomenuće kote i otvori prolaz u dolini Bosne. U sam sumrak brigada se iznenada pojavila iz šume pred neprijateljskim položajem. Neprijatelj je bio iznena en i zbuljen. 3. bataljon, koji je išao u prethodnici, brzo prelazi u napad i uspeva da zauzme kotu Želetva i ostale položaje koje je neprijatelj bio zaposeo. Neprijatelj pani no beži prema selu Nemili. Brigada hitno silazi u dolinu reke i 26. i 27. VII prelazi na predvi enom mestu gde je reka gazna. Ali treba na i to mesto. Borci ispituju dubinu reke drže i se za konopce. Prona en je pli ak i po inje prelaz. U toku prelaza reke neprijatelj interveniše sa pravca Zenice pomo u oklopnom vozu. Uprkos ovoj intervenciji, brigada uspešno prelazi na drugu stranu i produžuje prema selu šagovi i gde hvata vezu sa 16. vojvo anskom divizijom. Tom prilikom dolazi do sukoba sa jedinicama ove divizije iji su borci imali nema ke uniforme. Posle kra eg vremena i manjih gubitaka uspostavljena je veza, a tada je nastalo grlenje sa drugovima Vojvo anima, pa onda pesma i igra. Tako je I brigada uspešno prešla reku prema predvi enom planu.

U borbama koje je vodila I brigada prilikom prelaza reke poginula su 2 borca i 5 ih je ranjeno, ubijeno 15 neprijateljskih vojnika, a 2 su zarobljena. Ve i broj neprijateljskih vojnika bio je ranjen, a zaplenjeno je 20 pušaka, 3 mitraljeza, ve a koli ina bombe, municije i druge opreme.

Glavna kolona budu i da je bila duža i optere ena sa ve im brojem prištapskih jedinica, divizijskom bolnicom i artiljerijom, a kre u i se po nepovoljnem terenu u mraku i šumi, ne uspeva da na vreme stigne do reke. Ova kolona stiže u selo Starina tek 27. ujutro, mesto da je ve prešla Bosnu, kako je bilo predvi eno. Tada štab divizije obustavlja dalji pokret i odlu uje se da prelaz reke izvrši slede e no i. Spuštanje u dolinu reke za vreme dana

predstavljalio bi veliku opasnost, s obzirom na neprijateljsku avijaciju. Zbog toga je ova kolona zadržana u šumi u blizini sela Starine da bi sa ekala slede u no . Neprijatelj sa pravca Vranduka i sa pruge vrši toga dana napade u pravcu gde su zadanile naše jedinice. III brigada ceo dan vodi borbu sa neprijateljem i uspeva da odbije sve njegove napade. Ona nave e postavlja potrebna osiguranja prema Zenici i žep i radi obezbe enja prelaza reke. Nave e 27. i 28. vrši se prelaz na drugu stranu reke. Prelaz pomažu jedinice 16. vojvo anske divizije i I brigade koje su se nalazile na desnoj strani Bosne. Štab divizije sa II brigadom i prištapskim jedinicama prelazi reku kod Top i Polja sa manjim borbama u toku no i. Prelaz traje celu no , a u svanu e prelazi III brigada. Oko 6 asova ujutru ostao je još 3. bataljon na levoj strani reke sa štabom brigade. Bataljon je bio u zaštitnici i oko 6 asova ujutru po eo je da se povla i da prelazi. 3. eta ovog bataljona ve je prešla na drugu stranu o ekuju i prelaz ostale dve ete. Štab bataljona i Štab brigade spremali su se da pre u reku sa preostale dve ete 3. bataljona, ali tada nailazi neprijateljska motorizovana kolona iz pravca Žep e, odbacuje ih od reke i onemogu uje im prelaz na drugu stranu. Oni se nakon toga povla e u šumu zapadno od reke. Neprijatelj je preduzimao sve mogu e da ih prona e u šumi, da im nametne borbu i da ih uništi. Vešto manevrišu i i izbegavaju i susret sa neprijateljem, bataljon je uspeo da se izvu e bez gubitaka. On se docnije priklu uje 11. diviziji i zajedno sa njom dolazi u sastav svoje brigade tek za dva meseca tj. septembra 1944. godine.

Po prelasku reke sve jedinice nastavljaju pokret uz strmu obalu Bosne za selo šagovi i. Uz put se susre emo sa borcima 16. vojvo anske divizije. Te no i padala je kiša, pa je teren postao klizav, a borci još mokri od prelaza preko Bosne i jako umorni, teško su uspevali da se održe u koloni. Divizija se prikuplja toga dana na prostoru šagovi i—Gladovi i. Tu na levoj strani Bosne ve se nalazila I brigada i jedinice 16. vojvo anske divizije. Divizija je na pomenutom prostoru zano ila da bi narednog dana nastavila pokret.

Borbe s neprijateljem posle prelaska Bosne

Nakon prelaska Bosne divizija je zano ila u selu šagovi i i Gladovi i. 28. jula ujutru trebalo je nastaviti pokret u pravcu Pepelara. Tada su severoisto no od nas prime ene ja e snage Nemača, pripadnika 7. SS divizije »Princ Eugen« na pravcu našeg pokreta. To je bio novi težak problem koji je trebalo resiti da bi se put mogao nastaviti. Trebalo je napasti neprijatelja i borbom se probijati. Napad na ove neprijateljske snage izvršila je I brigada zajedno sa jedinicama 16. divizije. Ceo dan vo ene su teške i krvave borbe sa Nemcima. Prvi napad nije uspeo, pa je nekoliko puta ponavljan. Neprijatelj je na kraju uz pomo minobaca a i artiljerije razbijen i nateran na povla enje prema Begovom Hanu uz dosta velike gubitke u ranjenima i mrtvima, a zaplenjena je i ve a ko-

li ina oružja i municije. Naša I brigada pretrpela je teške gubitke. 7 boraca je poginulo, a 35 ih je bilo ranjeno. U me uvremenu, dok su se vodile ove borbe, ostale jedinice divizije skre u prema Zenici, zaobilaze neprijatelja i nastavljaju pokret.

Idu ih nekoliko dana — do 4. avgusta — divizija ostaje na prostoru severno od Vareša. Ona za to vreme obezbe uje prostor kod Ponora kamo je stizala hrana i drugi materijal za naše jedinice u centralnoj Bosni. 1. avgusta neke etni ke grupe napadaju III brigadu u selu Vrnji i Pogare. Brigada je uspela da ih natera u bekstvo. 3. avgusta neprijatelj iz Vareša u ja ini od 800 milicionera napada III brigadu u selu Pogari i Zaru e. Borbe se vode ceo dan. III brigada uspeva da zaustavi, a docnije i odbije ovaj napad. Napad na III brigadu u sklopu je neprijateljske ofanzive u isto noj Bosni, koja je po eli 3. avgusta⁴. U ovoj borbi i u borbama 28. jula oko prelaza reke Bosne neprijatelj je imao gubitke u mrtvima i ranjenima.

III brigada je naro ito oslabila posle prelaska Bosne, štab brigade, dve ete i Štab 3. bataljona nisu uspeli da pre u reku Bosnu pa su ostali na drugoj strani i kao što je ve re eno tek su u septembru stigli brigadu. Od Štaba III brigade prešao je samo zamenik komandanta i obaveštajni oficir. Ja, kao stari komandant brigade, još uvek neizle en posle ranjavanja na Drvaru, nalazio sam se — bez dužnosti — pri Štabu divizije. Po prelasku reke Bosne Štab divizije me ponovo postavlja za komandanta III brigade, a rukovodioca politodela divizije — druga Matu Radulovi a — za politi kog komesara.

Završen je i ovaj deo našeg marša na putu za Srbiju. Svi pokušaji neprijatelja da nas zaustavi, razbijaju i spre i na našem borbenom putu pretrpeli su neuspeh. U svim prilikama jedinice i borci divizije pokazali su veliku borbenost, hrabrost i požrtvovanje i neprijatelj je svagde bio zaustavljen, razbijen i nateran na povla enje. Nepovoljan bilans pre enog puta bio je veliki broj ranjenih boraca, koje smo imali u dotadašnjim borbama, a od kojih je ve i deo bio nepokretan pa smo ih na daljem putu morali nositi. To je bio najteži problem koji je sada trebalo rešavati.

Umorni borci, pod ratnom spremom, koji su svakog asa morali da se razvijaju za borbu, da zauzimaju pojedina uzvišenja i iste neprijateljska uporišta, da se ponovo preko vrleti i nizbrdice svijaju u kolonu, teško su se kretali i slobodni, a kako je tek bilo kad su morali nositi svoje ranjene drugove po uskim i strmim stazama, kojima dvojica nisu mogla i i uporedo. U tim uslovima teško je jednom bataljonu bilo nositi i jednog ranjenika, a brigade su imale 5—6 nosila, na kojima su se menjali borci, da bi pod takvim teretom mogli držati odre eni tempo. Pokušavamo da mobilisemo jedan deo muškaraca u muslimanskim selima kroz koja smo prolazili da nam pomognu nositi ranjenike. To je bilo dosta teško, jer mnogi nisu bili kod svojih ku a. Pobegli su ukoliko ve nisu bili uklju eni u neku vojnu formaciju. Zato smo mobilisali izvestan broj žena muslimanki, koje su tako er mogle da nam po-

mognu oko ranjenika. One su tako zapale u situaciju, da osete svu tegobu i nevolje partizana i njihovih ranjenih drugova. Naši borci, daleko od svog rodnog kraja, išli su umorni i iscrpljeni, bore i se za slobodu, za bolju budunost i napredak svoga naroda, pa je bilo opravdano tražiti i od drugih da nam pomognu u tako teškim trenucima.

Izvestan zastoj na kraju ove maršrute i zadržavanje na prostoru oko Vareša diktirala je potreba da se obezbedi prostor oko Ponora, gde je bacana hrana iz aviona i drugi materijal jedinica NOV u centralnoj Bosni, a uz to je taj zastoj bio vezan i uz položaje jedinica Dvanaestog udarnog korpusa i drugih naših borbenih formacija koje u to vreme vode borbe s jakim neprijateljskim snagama u isto noj Bosni.

To zadržavanje i usporavanje pokreta omoguilo nam je da predahnemo i odmorimo naše jedinice. Jedinice su se donekle odmorile, sredile i popunile najnužnijim rezervama u hrani i drugim potrebama i pripremili za dalji pokret.

Treća maršruta

Od Vareša do Han-Pijeska (4. do 8. augusta)

U ovom delu marša divizija prelazi centralnu Bosnu, od Vareša do Han-Pijeska. Pokret po inje sa prostora sela O evlje, Javornik 4. avgusta ujutru u dve kolone. Glavna kolona, u kojoj maršuju sve jedinice, sem III brigade, kreće pravcem: O evlje, Musici, Kruševac, Medojevići, Palež, Knežina. Pomoćna kolona, III brigada kao bojno osiguranje pravcem: Ponikva, Zubeta, Hačići, Rakova Noga, Medojevići, šuma Palež. U mnogim selima bilo je naoružanih etnika, koji su nas napadali i pripucavali svagde gde im se pružila povoljna prilika. Ta okolnost u mnogome je otežavala pokret, jer se uvek moralo raunati sa naoružanim etničkim bandama, podešavati prema tome i naš marševski poređak i isturati potrebna obezbeđenja. Moralo se voditi rauna da neko od boraca ne izostane, jer bi pao u ruke etnika, bio opljačkan i ubijen. Iz istoga razloga marševalo se i no u da bi se prešli pojedini predeli i naselja gde je pretila opasnost da će nas etnici napasti. Zbog toga je ovaj deo marša bio dosta zamoran i predstavljao težak napor za mnoge jedinice, naročito za one koje su nosile ranjenike. Na pravcu kretanja glavne kolone prošlo je bez većih sukoba i borbi. Po dolasku u selo Knežina, veća grupa etnika napala je 7. avgusta I brigadu. Napad je bio brzo odbijen i etnici su naterani na povlačenje. Na pravcu, kojim se kretala III brigada, teško su bile veće.

Napad na etničko selo Okruglicu

Krećući se planinom Zvijezdom, od sela Ponikva do Zubeta, III brigada je išla jako oprezno, jer smo prema dobivenim obaveštenjima očekivali da ćemo naići na etnici ke zasede. Ipak prošli

Predaja zastave CK KPH 1. hrvatskom bataljonu
»Marko Oreskovi« u Brlogu kod Otočca mje-
seca maja
(1942.)

Proslava 1. maja u Škali u kod Brinja
(1942.)

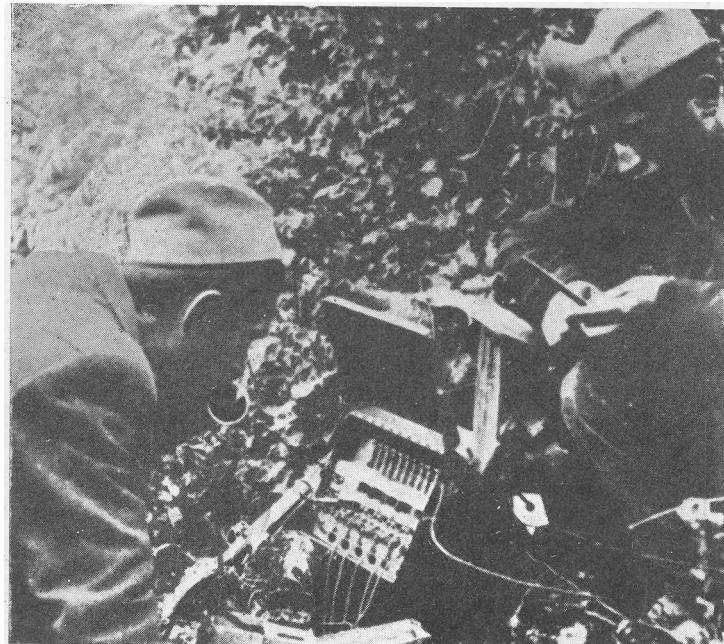

Kod šujica — na putu od Kupresa
ka Bugojnu
(1943.)

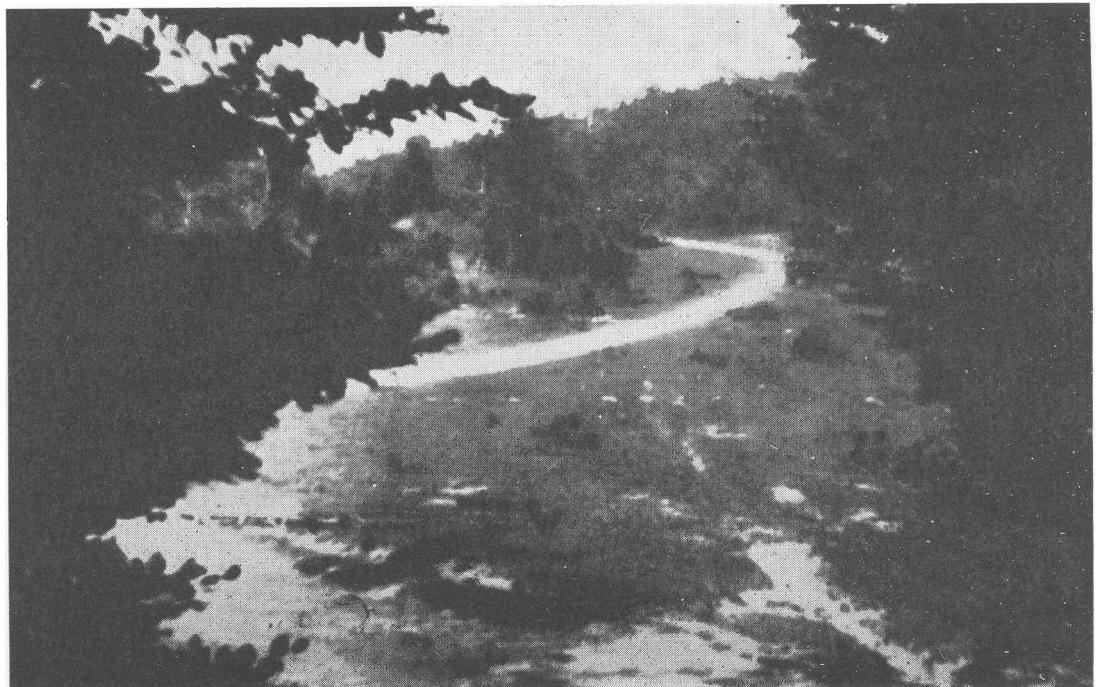
Svjedoci užasa u Lici
(1943.)

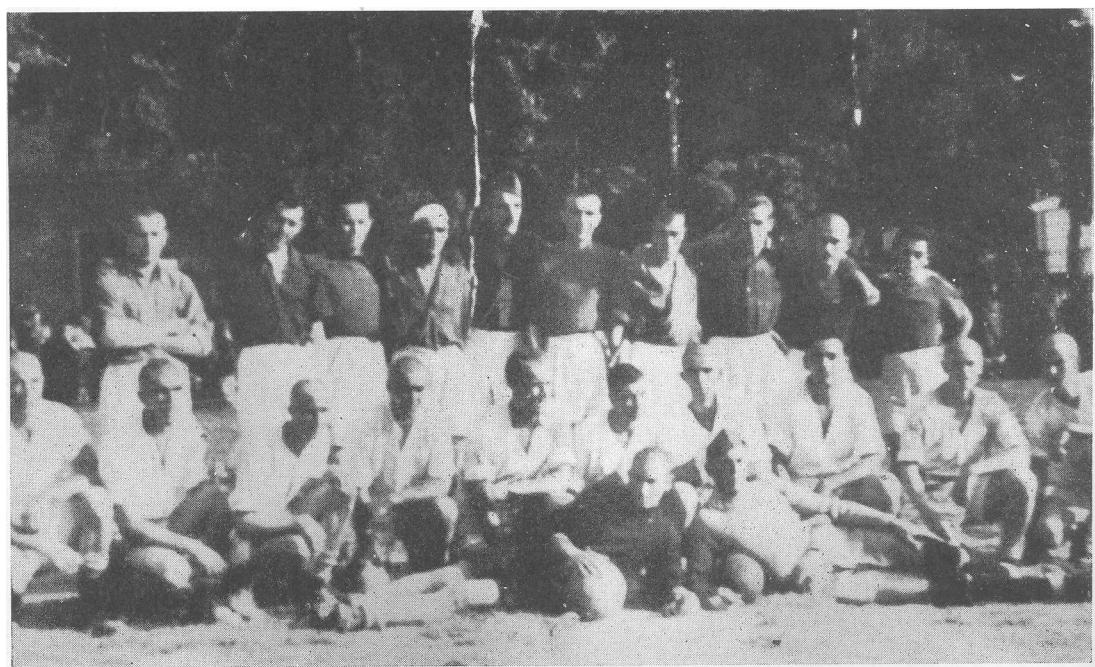
Telefonisti na položaju u Lici
(1944.)

Prijevoz ranjenika u partizansku
bolnicu u Bijele Potoke
(1943.)

Poljana na Zuleševici, gdje su jedinice 6. divizije u IV neprijateljskoj ofanzivi razbile nekoliko hiljada Talijana, ustaša i etnika
(1943.)

U Otočcu na dvogodišnjicu NOB odigrana je utakmica između reprezentacije 6. divizije i 13. primorsko-goranske divizije. Stoje slijeva na desno: bivši igrači SK Bakelj, Štefan Jovanić, Branko Vukelić, uro Stanković, Dimitrije Migo-Vrbica, Milan Basta, Šuravić, Božo Pavilić, Rudi i Prpe Vučić. Kleče igrači 13. primorsko-goranske divizije, teže: vratari 6. i 13. primorsko-goranske divizije

6. divizija na Dinari u VI neprijateljskoj ofanzivi
(1944.)

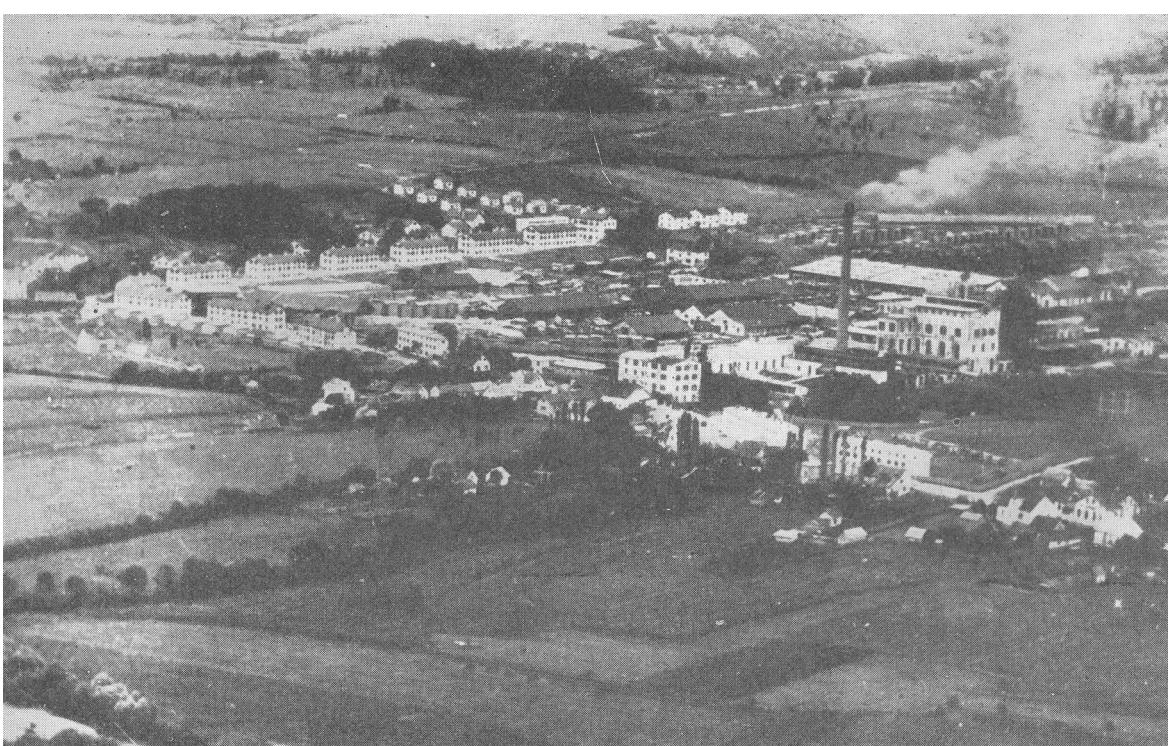

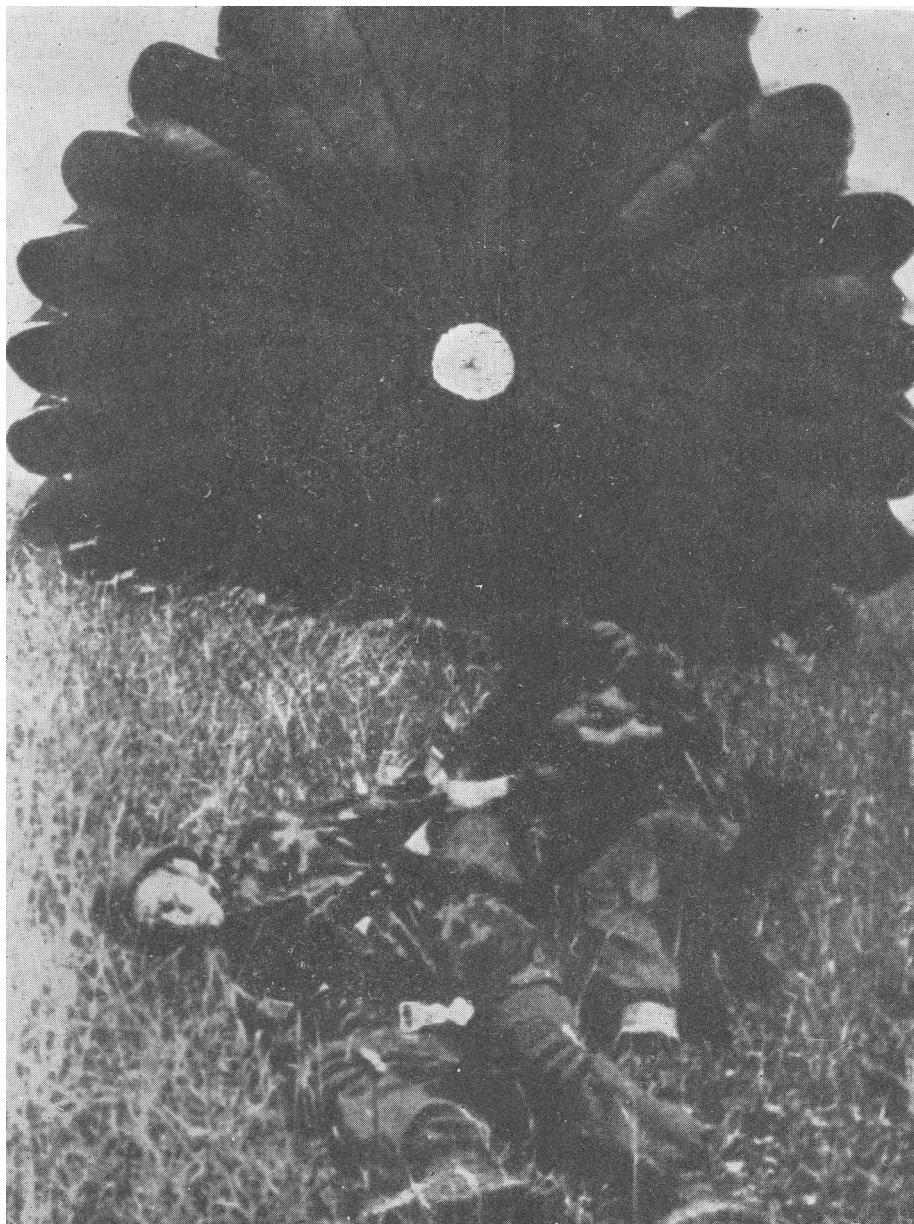
6. divizija kreće od Kupresa za Drvar
(1944.)

U potjeri za etnicima na Ravnoj Gori
(1944.)

Panorama Drvara
(1944.)

Ovaj njerna ki padobranac nije dospio dalje od smrti
(1944.)

Prilikom desanta na Drvar Nijemci zarobljavaju partizanku Gospu Tali' (danас живи u Bihaću)

(1944.)

Cili nema kih padobranaca — uništenje Vrhovnog štaba. Rezultat — zaplijenjena uniforma marsala Tita
(1944.)

smo šumu i izašli na istinu ne nailaze i na etnike. Idu i u pravcu sela Hoti i, desno od nas nalazilo se etni ko selo Okruglica. Govorilo se, da ovo selo partizani još nikada nisu zauzimali. Postojala je opasnost da nas etnici iz Okruglice u prolazu pored njihova položaja napadnu i da nam nanesu gubitke. Zato smo rešili da je bolje da mi prvi napadnemo i da ih oteramo, kako bi se oni sami o sebi zabavili, dok mi proemo. Za ovaj napad određen je 2. bataljon »Bi o Kesi«. 2. bataljon je brzo zauzeo etni ke položaje severoistočno od Okruglice i ušao u to selo. etnici su ubrzo napustili selo i panično se razbežali na sve strane. 2. bataljon je prošao bez gubitaka. On se posle toga savio u kolonu i nastavio marš za brigadom.

Kada je 2. bataljon upao u selo Okruglicu i proterao etnike iz sela, tu se našao i intendant bataljona Žu a. On je odmah poterao već u gomilu etni ke stoke za brigadom. Kad ga je 2. bataljon vratilo i se iz sela sustigao, politi ki komesar bataljona zapita Žu u: »Otkuda ti tolike ovce i goveda?« »Iz Okruglice« — odgovori Žu a. »Pa jesmo li mi išli u Okruglicu da plja kamo? Znaš li ti Žu a da naša vojska ne sme da plja ka?« »Nisam ja, druže komesare, plja kao, ja sam to „likvidirao“. Nama je rečeno da se može vršiti „likvidacija“ kod neprijatelja, ako se na drugi način ne može obezbediti ishrana boraca.« »Pa bre, Žu a, ti nisi vratio rekviziciju, već poterao sve što si našao, niti znaš ije je, niti si vlasnicima izdao potvrde.« »E, druže komesaru, evo tebi potvrde pa idi u brdo da im ih ti uru iš, a ja bogme ne u.« »Dobro, druže Žu a, razgovaraemo o tome u štabu brigade i ti eš za to odgovarati.« »Ja u svakom slučaju moram da odgovaram. Ako su borci gladni — kriv je Žu a, ako „likvidiram“ etnicima stoku — onda Žu a plja ka. Pa kad već i onako moram da odgovaram, neka bar borci ne gladuju, — dodade Žu a.

Diverzija na štab brigade

5. avgusta III brigada se zadržala kod Rakove Noge da bi u toku noći prešla prostor do šume Palež. U sumrak krećemo u pomenu tom pravcu. Teren je jako ispresecan i blatinjav, pada kiša. Celu noć maršujemo po mraku i kiši noseći i sa sobom ranjenike. Umorni smo i iscrpljeni, jedva koraamo. Osvanuli smo negde na pola puta do šume Palež, gde je predviđen odmor, idemo još skoro celo pre podne. Gađa neprijateljska artiljerija. Granate padaju oko staze kojom se krećemo, rasprskavaju se, ali srećom retko pogauju stazu i mi nastavljamo pokret. Na ulazu u šumu Palež granate padaju sve bliže našoj stazi. Jedna pada na samu stazu, neki borci padaju ranjeni, a jednom odbi nogu. Nastavljamo pokret istom stazom, jer drugog prolaza nema. Uskoro stižemo na predviđeno mesto u šumi.

U šumu Palež brigada je stigla oko 11.00. Predviđeno je da tu ostanemo do daljeg naredenja i da prenoćimo. Bataljoni su dobili raspored i ulogorili se na određenim mestima. Kuvari i intendanti lože vatru i pripremaju hranu, a borci mokri, premorenii

i neispavani, popadali i odmah zaspali. Zaspali su i oni koji su odre eni za obezbe enje. Štab brigade i ambulanta smestili su se negde u sredini logora. Razapeli smo šatore od padobrana i pri-premamo se za odmor. Komandant brigade dao je pantalone da mu se okrpe, a on ostao u kratkim ga ama, pod šatorom. Razgovaramo i spremamo se da legnemo. Tada iza nas u ambulantni vršnu jedna bolni arka. Prodoran i preplašen ženski glas kakav nikad nismo uli. Odmah zatim rafali iz puškomitrailjeza i mašinki. Sve po e da beži. Istr asmo ispod šatora. Pucnjava na sve strane. Grmi, rekao bi sve izgibe. Kuriri, Štab, bolni ari, ranjenici — sve beži. Videsmo ak i borca kome je pre jedan sat granata odbila nogu i on beži na jednoj nozi. Komandant brigade tr i u kratkim ga ama za onima koji beže i vi e: »Nazad!« Svi se vratise. Tr imo prema šatoru. Pucnjava prestade. Sve se utiša. Kod šatora štaba brigade leži teško ranjen zamenik komesara 1. bataljona Nikola Radovanovi. Pogodio ga je prvi rafal nema kog trupa koji je prodro do same ambulante. Samo za dve sekunde da nije jedna bolni arka primetila nema ke uniforme i vršnula, mitraljez bi zasuo šator pod kojim je bio Štab brigade. Kada se stišalo i smirilo, po eli su drugovi iz Štaba zadirkivati komandanta brigade, »Pa ti u ga ama tr iš i komanduješ!. »Pa, jest, tako je — odgovara komandant — ali i ovako sam vas jedva stigao, a šta bi bilo da sam još po eo obla iti pantalone«, dodade on u šali.

etvrta maršruta

Od Han-Pijeska do Kalinovika
(8. do 14. avgusta)

Ova maršruta spada u jednu od najtežih na putu 6. proleterske divizije za Srbiju. Pokret je uglavnom vršen u jednoj koloni pravcem: s. Vrapci, Preljubovi i, Košutica, Dolovi, Šenkovi i, Obrti i, Ponor, Pra a, Zorojevi i, Bogovi i, isto ni ogranci Jahorine, Jabuka, Muši i, Krbljine, severno od Kalinovika gde se i završava etvrta maršruta.

Pokret je po eo rano ujutru još no u 8. avgusta. U selu Preljubovi i sustižemo se sa jedinicama Dvanaestog udarnog korpusa. Idemo u istom pravcu po istom zadatku, pa je i predvi eno da zajedni ki maršujemo, da se me usobno potpomažemo i dopunjujemo u borbama. Kad smo prošli kroz selo Preljubovi i ve se bilo razdanilo. Istim tada po e paljba sa jugoisto ne strane sela na kolonu boraca 16. divizije, koji su išli brisanim prostorom kroz selo. Vatra je bila vrlo jaka i pokret je zaustavljen. Ima i ranjenih. Pucali su Nemci koji su još no u zauzeli uzvišenja na jugo* isto noj strani sela. Trebalо je sada zauzeti ova uzvišenja da bi se pokret mogao nastaviti. Tada nailazi III brigada 6. divizije. Ona je u svojoj desnoj pobo nici imala ceo 1. bataljon. I evo ga nailazi baš u pravcu položaja koje drže Nemci. Paljba i juriš. Za kratko vreme tišina. Nemci su proterani. Pokret se nastavlja. Evo nas ve na putu Han-Pijesak—Sokolac. Neke jedinice su ve prešle na drugu stranu, neke tek pristižu. Nailaze tenkovi od Han-Pijeska.

Ponovo borba. Pokret se zaustavlja, ali posle kraeg vremena neprijatelj se povlači i sve jedinice prelaze na brdo Kopito na drugoj strani puta. Veza između jedinica brzo se uspostavlja i pokret nastavlja. 9. avgusta treba preći i drum Sarajevo — Rogatica. Opet neprijatelj sa pravca Rogatice. To su legionari. II brigada stupa u borbu. Paljba. Juriš. Neprijatelj je razbijen. Na bojištu je ostalo nekoliko mrtvih legionara i nešto ratne opreme. Neki borci obukli su legionarske bluze. III brigada je u zaštitnici. Veće je pala no. Prelazi posljednji bataljon i ranjenici na nosilima. Grupa ustaša sa pravca Podromanije pristiže i puca. Raniše nam jednog borca. ... Ubrzo se smra ilo, otka ismo se i krenusmo prema Romaniji...

9. avgusta pokret je nastavljen u pravcu Prače. Naveće treba preći i ovu prepreku, reku Praču, putem železnički prugu koji prolaze njenom dolinom. Približava se noć. Primi emocije se Prači. U prethodnici je I brigada... Isto noć od nas nastupa Dvanaest korpus, koji takođe treba da pređe reku Praču... No se već spustila. I brigada približava se levoj obali reke. Tu je neprijateljsko osiguranje. Vidi se i bunker na razvalini Pavlovac. Počela je borba. Brdska baterija divizije stupa u dejstvo. Bunker je pogoden. I brigada naglo silazi niz strmu obalu isto noć od sela Prača... Neprijateljska odbrana je razbijena. Nemci, iznenađeni, beže i sakrivaju se u žbunje i pod plastove sena gde ih naši borci pronalaze. Brigada prelazi na drugu stranu i postavlja obezbeđenje na pravcu prema Sarajevu. Nailazi oklopni voz i tenkovi. Divizijska artiljerija ponovo stupa u dejstvo. 1. bataljon I brigade uspešno se bori i zadržava neprijatelja. Borcima ovog bataljona pripada velika zasluga za uspešan prelaz Prače. Ranjen je i komandant bataljona Milan Tankosić. Neprijatelj je zadržan. Levo od nas, Dvanaest korpus zauzeo je železničku stanicu Renovica i uništio oklopni voz. Zapaljen je i plamen osvetljava dolinu reke Prača. Pokret se nastavlja. Prelaze ostale jedinice. Kiša je, klizav teren. Penjemo se uz strminu prema selu Eljadinci. Umorni i iscrpljeni borci posreduju i padaju. Još malo samo do brda. Tamo smo stati i odmoriti se. Ali trebalo je zato dugo vremena, a nekim i cela noć da pređu to kratko odstojanje, da izađu na brdo po mraku i šumi, po mokrom i klizavom terenu.

Borba kod Prače

Kasno posle podne i u prvim vremenskim asovima sve jedinice divizije uspešno prelaze preko Prače i u toku noći stižu na predviđenu prostoriju u rejon Oreševica, Krnjača i Bare. O ekivali smo da smo se sada moći i odmoriti. Jedinice su se razmestile i borci polegali. Veće se primicao dan. Odjednom paljba kod Šatora Štaba III brigade. »Raniše ekonomu« — reče neko. Svi skočimo na uzbunu. Nema ka izvidnica, koja se probila pred Štab brigade nestade. Počeće jaka paljba i na sektoru I brigade. Neprijatelj nas je napao iz doline reke Prače. Dva bataljona 13. SS divizije, zajedno sa ustašama, zaposeli su kotu Cerice, Crni vrh i Krnjučevu.

I brigada je odse ena od ostalih delova divizije i put je bio zatvoren. Neprijatelj napada svom žestinom. Tako er i I brigada napada neprijateljske položaje koje je uspeo zaposesti. Vode se borbe na život i smrt. Neprijatelj se uporno brani i prelazi u protivnapad. Njegove se snage uporno drže na posednutim položajima. Borba se vodi i kod Vojvo ana na isto noj strani. I na snage Dvanaestog korpusa neprijatelj snažno napada, ali se oni izvla e ispod udara neprijatelja i nastavljaju pokret. Ove neprijateljske snage sada napadaju našu III brigadu. Neprijatelj je zaposeo i kotu Višanj, Vu ja brda i Kamut sa isto ne strane. Tako sada neprijatelj napada sa više strana, a našim snagama je ostao mali otvor na jugu izme u Krnje jele i Kamuta, kuda je divizija nastavila daljnji pokret, ali je i taj otvor uspešno tu en neprijateljskom vatrom. Kada su jedinice Dvanaestog udarnog korpusa odmakle, neprijatelj po inje napad na III brigadu. 1. bataljon pokušava da zadrži ovaj napad. Neprijatelj broj ano ja i — uz upotrebu baca a i artiljerije — potiskuje 1. bataljon i ugrožava glavninu sa štabom brigade, ambulantu i ostale delove. Zamenik komandanta 1. bataljona Nikola Sovilj kre e u pomo sa novim snagama. On prelazi u napad da bi stvorio potrebno vreme za izvla enje brigade. Vodi se ogor ena borba na koti 1408 severno od Orehovice. U toj borbi u jurišu pred jednom etom gine zamenik komandanta 1. bataljona narodni heroj Nina Sovilj. Tom prilikom gine i komandir ete Milan Grbi , politi ki komesar ete Lazo Grujan i politi ki delegat Mile Rašeta.

Kurir koji je bio na osmatranju u blizini štaba brigade tr i vi e: »Evo Nemaca«. Naredih odmah nekolicini drugova, koji se tu zatekoše, da im po u u susret i oni odmah po oše kroz šumu u podnožju kote 1207. Za uše se puške i posle nasta tišina. To su bili prednji delovi neprijatelja koji se probio kroz položaj 1. bataljona i nastupa prema glavnini brigade. Brigada se u to vreme ve nalazila u pokretu prema selu Glaši ima. Pokret se vrši tu e-nim prostorom. Tu gine pomo nik komesara 3. bataljona Marko Orlovi . Ostaje pored puta kojim prolazimo. Neprijateljski meci zasipaju našu kolonu, nema vremena ni mogu nosti da ga sahranimo i da mu odamo zasluzenu po ast. Brigada se nakon duže i teške borbe povla i u pravcu sela Pavi i i zadržavaju i neprijateljski pritisak i štite i glavninu divizije. I brigada još uvek vodi teške borbe oko Krnje jele, esto vrši napade i odbija neprijatelja. U sumrak brigada se izvla i u pravcu sela Bogovi i. Brigada je u ovoj borbi imala 12 mrtvih i 20 ranjenih. Neprijatelj je tako e pretrpeo dosta velike gubitke.

Toga dana u sumrak sve jedinice divizije uspevaju da se odvoje od neprijatelja i da nastave pokret.

Plan marša za diviziju bio je takav da se od Orehovice zajedno krene sa snagama Dvanaestog korpusa u cilju prebacivanja preko reke Drine i to u rejonu Ustikoline, tj. izme u Fo e i Ustikoline. To je bio najpre i put da se divizija prebaci u Srbiju. Me utim u toku pokreta u blizini Ustikoline dobiveni su podaci da se u tom rejonu nalaze jake snage neprijatelja i da e se jako teško naše snage mo i prebaciti na predvi enom sektoru, te je odlu eno da

se zajedno sa snagama Dvanaestog korpusa krene preko Miljevine ka Zelengori i da se zajedni ki sve snage kod š epan Polja prebace preko Drine. Dvanaesti korpus je trebao da osigura prelaz preko ceste Fo a—Kalinovik, izme u Borja i Ocrkovlja. Me utim, pošto je neprijatelj sa jakim snagama zaposeo i tu komunikaciju dogovoren je izme u komandanta 6. divizije oke Jovani a i druga Danila Lek i da naša divizija izvrši manevr oko Kalinovika preko Treskavice, te da se kod Obalia prebaci u Zelengoru i produži u pravcu Š epan Polja, kamo je bilo planirano, a da snage Dvanaestog korpusa krenu i da se pod borbom prebace pravcem, koji je za njih bio planiran.

Tako je divizija posle borbi kod Orehovice krenula u pravcu sela Jabuke, preko Bogovi a. Od Jabuke pokret je nastavljen u pravcu Koluna kota 1081, prema dogovoru s drugom Lek em, divizija je krenula pravo na zapad.

12. augusta divizija nastavlja pokret u pravcu sela Krbljina severno od Kalinovika i prelazi komunikaciju Sarajevo — Kalinovik 3 do 4 kilometra jugoisto no od Dobrog polja i preko sela Krbljine kre e na planinu Treskavicu.

Na putu od Kolunjskih brda ka selu Krbljine ispod planine Treskavice I brigada vodi borbu s jednim etni kim korpusom i sa manjim snagama Nemaca. Brzim naletom brigada uspeva da razbije neprijatelja i da mu nanese gubitke. Zarobljena je neprijateljska komora s izvesnom koli inom hrane. Brigada u toj borbi nije imala gubitaka. III brigada je tako er vodila dve manje borbe sa etnicima i uspeva da ih natera u bekstvo. Istog dana ja e snage neprijatelja napadaju III brigadu iz pravca Kalinovika i to kod sela Krbljine. Me utim brigada je ovaj napad odbila i neprijatelj je bio prisiljen na povla enje pa je odustao od dalnjeg napada. Ni jedinice III brigade u toj borbi nisu imale gubitaka.

Na Treskavici je bio kra i odmor, ali ve 14. augusta vrši se izvi anje i priprema za prelaz komunikacije Nevesinje — Kalinovik. Štab divizije postavlja II brigadu prema Kalinoviku u pravcu komunikacije Kalinovik — Fo a, sa namerom da se neprijatelj obmane i da zaklju i da e daljnji pokret divizije uslediti u tom pravcu. Istovremeno glavnina divizije krenula je zapadno od Kalinovika preko estaljeva u pravcu Hotovlja, te je prešla komunikaciju Kalinovik — Nevesinje kod Obalja i krenula ka Zelengori. Za to je vreme II brigada vodila borbe s neprijateljem i kad je elo divizije izbilo na komunikaciju u rejonu prelaza, brigada kre e neposredno pored Kalinovika i svrstava se u kolonu divizije kao njena zaštitnica.

Peta maršruta

Od Kalinovika do Zlatibora
(14. do 31. augusta)

Manevrisanje na prostoru severno od Kalinovika i mali predah od jednog dana na Treskavici zna ilo je za borce izvesno okrepljenje nakon teških neprekidnih marševa pra enih stalnim **bor-**

bama. Sve je to bilo nedovoljno. Borci su bili umorni i izgladneli. Ishrana slaba i nedovoljna, a pored toga i neredovna. Ranjenika je bilo svaki dan sve više. Svaka nova borba imala je za posledicu i nove ranjenike. Nije slu ajno što su zapažene one borbe koje su prošle bez gubitaka i ranjenika na našoj strani. Sve manje je bilo sposobnih boraca da nose ranjenike. Sve je manje bilo tovarnih grla. Jednom re ju snaga i sredstava svakim danom manje, a ranjenika a s tim i teško a sve više. Teško je bilo gledati ranjene drugove — neustrašive borce, iznurene i nemo ne na nosilima, ili na konju kako jašu, ine i krajnje napore da se održe na iznurenom konju i da ne padnu. Vidio sam jednom prilikom kad grupa boraca, koja je nosila ranjenike, ostavi jednog jer su mislili da je umro. Kada sam prišao ovom ranjeniku, on je još davao znake života. Naredio sam da se i dalje nosi. Ali kratak je bio vek njegova života. Na maršu preko Treskavice gledam drugog teškog ranjenika kako jaši na konju i kako se sam drži. Izgledao je vedar i raspoložen, ak me je nešto i pitao kad sam pored njega prolazio. Kratko vreme posle toga umro je tako jašu i na konju. Mnogo takvih slika i doživljaja ima svaki od nas, koji smo prošli taj put i nije mogu e da se sve opiše i nabroji.

Kako je ve napomenuto 14. augusta duga kolona divizije spuštalaa se niz ogranke Treskavice preko Javora u pravcu puta Kalinovik — Nevesinje. Ovaj deo marša, peta maršruta, kako sam je nazvao, predstavlja najteži deo našeg puta za Srbiju. Najteži zato što obuhvata put preko Treskavice, Zelengore, spuštanje u kanjon Sutjeske, prelaz preko Sutjeske, a zatim ponovni uspon i prelaz preko Volujaka i Maglia. To zna i prelaz preko najtežih terena, na kojima su prije godinu dana doživljavale teška iskušenja mnoge jedinice naše vojske, ali i preko terena poznatih i u Hitlerovoj vu joj jami po tome što im je tu propala V neprijateljska ofanziva i gde su mnoge naše jedinice postale slavne i legendarne.

Naša predvi anja da e nas neprijatelj do ekati i u rejonu prelaska komunikacije Kalinovik — Nevesinje su se obistinila. I brigadu do ekuju neprijateljske snage kod Obalja. To su bile slabije snage Nemaca i etnika, koje su bile ubrzo razbijene pod naletom naše brigade, koja je bila u prethodnici divizije i na taj na in obezbedila prelaz preko komunikacije. Pošto se II brigada koja je trebala da ujedno bude zaštitnica divizije, kretala nešto isto nije od prelaza preko pomenute komunikacije i ona je na taj na in brže prešla put i stupila u Zelengoru. Me utim III brigada koja je išla iza I brigade, kao i glavnina divizije, spuštaju i se u sam sumrak u kanjon male re ice Jezerice uspela se izvu i i sti i do kona išta tek sutradan u zöru. Da je brigada samo jedan sat ranije stigla do kanjona vrlo brzo bi se prebacila u Zelengoru, ali prenošenje ranjenika i kretanje niz strme obale nepoznate reice, a posebno uspon iz kanjona na suprotnu stranu spre ili **su** brži prelaz na Zelengoru.

Na Lu kih Kolibama

Ve rano 15. augusta nastavljamo pokret preko Zelengore u pravcu Ljubina groba i Lu kih Koliba. III brigada, koja je tek stigla uo i samog polaska, krenula je u isto vreme sa ostalim jedinicama koje su ve prethodnog dana stigle na kona ište. Neki intendanti i kuvari nisu uspeli ni da podele hranu, koju su bili spremili. Njima je jako teško. Maršuju kao i drugi, a kada se zastane, lože "vatru i spremaju hranu, koja se vrlo esto sastojala od pola litre neslane supe i komadi a kosti ili mesa stare govedine. Borci su gladni i iscrpeni. Javljenje je da se li no drug Tito brine za našu ishranu. Bilo je predvi eno da nam saveznici spuste hranu.

Kasno u no 15. augusta divizija stiže na Lu ke Kolibe. To je ve 29. dan teškog marševanja i borbi. Mnogi borci su poginuli, a mnogi ranjeni i onesposobljeni za borbu i marševanje. Mnogi su zaostali na putu, jer nisu mogli izdržati tempo pokreta i napore. Najviše su izostali Primorci i Talijani kojih je bilo u našim jedinicama, jer su se pokazali slabiji za ovakve velike napore od Li ana. Ali sada su i najja i po eli izostajati i njima je prevršilo. Mnogi od njih kre u za svojom jedinicom im predahnu i osete da to mogu.

Jedinice su se smanjile i prili no razredile. Sve to in i još težim dalje pokrete. Automatskog oružja imamo mnogo više nego što ga možemo nositi. Kod Lu kih Koliba ostavljamo i zakopavamo divizijsku artiljeriju, koja se sastoji od dva brdska topa⁵. Nareeno je da se zakopaju, jer nemamo za njih municije i postali su nam nepotrebni, a tovarna grla, koja su bila dosada angažovana za artiljeriju trebaju nam za ranjenike. Svaki konj dobro do e za ranjene i bolesne borce.

Kod Lu kih Koliba zano ili smo i odmorili se. Te no i je trebalо primiti municiju i hranu od saveznika, me utim nismo dobili ništa. Uzalud su cele no i naši osmatra i osluškivali zvuke avionskih motora i uzalud smo palili vatre.

Prelaz preko Sutjeske

16. augusta divizija je krenula od Lu kih Koliba u pravcu Tjentišta. Pokret se vrši u dve kolone. Glavna kolona, u kojoj su sve jedinice divizije osim III brigade, kre u pravcem Hravka, Krekovi, Tjentište, Izgori.

Put od Lu kih Koliba prema Tjentištu glavna kolona relativno brzo prevaljuje i ve u prijepodnevnim asovima spušta se u kanjon Sutjeske na Tjentište. Ali Nemci su nas opet sustigli pod Orlova om. 2. bataljon III brigade ostao je na koti Orlova a kao zaštitnica, ali je brzo stigla vest da je morao napustiti ovu kotu pod pritiskom Nemaca. Zna i neprijatelj sa svojim snagama po i-nje da potiskuje naše zaštitne delove u neprohodnoj Zelengori. Situacija nimalo nije ruži asta. Tim istim putem prelazile su mnoge

⁵ Ti su topovi otkopani 1953. godine i smešteni u muzej Narodne revolucije na Kalemegdanu u Beogradu.

jedinice NOV pod sli nim i još težim uslovima. Tuda su prošle jedinice NOV za vreme V neprijateljske ofanžive, probijaju i mnoge neprijateljske obre e. Ovuda je prošao i Vrhovni štab, i drug Tito ranjen je baš tu u dolini Hr avke. Tragovi kojima su prošli borci NOV iz V neprijateljske ofanžive i sada su vidljivi. Oružje i delovi vojni ke opreme, ljudski kosturi susre u se na svakom koraku. Tim istim putem prolaze sada i borci 6. proleterske divizije i moglo bi se re i ne pod mnogo boljim uslovima. I oni su umorni, gladni i iscrpeni do krajnjih granica, izranjavani i nesposobni za pokrete. Niko još ne zna koga e zadesiti teška sudbina i ko e sve izostati na tome putu i pasti u borbama. Te misli i prizori iz prošlosti nisu uplašili naše borce, oni smelo idu napred, s verom u pobedu i ube enjem da sloboda za koju se bore traži žrtve i stradanja.

Oko podne 16. avgusta kolona se približavala Tjentištu. U prethodnici išla je II brigada. Spuštaju i se ka Sutjesci kod Tjentišta prethodnica nailazi na jak otpor neprijatelja koji se postavio na pogodnom mestu u kanjonu Sutjeske i zapre io dalji put diviziji. To su opet bili Nemci, pripadnici 7. SS divizije »Princ Eugen«. Brigada ne uspeva da slomi otpor neprijatelja i da otvori put diviziji. Odmorne, dobro opremljene i naoružane neprijateljske snage posele su uzvišenja koja je sama priroda pretvorila u jaka utvrjenja. Teško im se i približiti, a kamo li oteti ih od neprijatelja. Situacija je jako kriti na. Neprijateljski mitraljezi tuku divizijsku bolnicu. — Sta da se radi, — razmišlja komandant divizije. Nazad se ne može, mora se napred. Moramo pro i. Odlazi na elo kolone i saopštava svoju odluku. — Neprijatelja moramo razbiti i o istiti put pred nama, pa makar nas pola poginulo.

Te re i bile su dovoljne borcima i starešinama II brigade, koj su pridodati i neki mitraljesci iz I brigade. Pune se puške, pripremaju bombe i eka naredba za juriš. Naredba je pala. Starešine, borci, svi zajedno jurišaju. Me u prvima je i poznati junak 6. divizije politi ki delegat voda, narodni heroj Dacina Majstorovi . Žestoka paljba odjekuje u kanjonima Sutjeske. Borci II brigade brzo se približavaju neprijateljskom položaju. Malo zatim po e prasak bombi. Dacina je likvidirao mitraljesko gnezdo. Neprijateljska vatra je slabija. Brzo zatim padaju i ostale ta ke neprijateljskog položaja i put je sada sloboden.

U ovoj borbi kod Tjentišta, na mestu gde je jurišao i herojski poginuo Sava Kova evi , pogibe u jurišu i neustrašivi borac i narodni heroj Dacina Majstorovi . Pored njega poginula su još etiri borca II brigade, a više ih je ranjeno. Na bojištu je ostalo 10 neprijateljskih vojnika i ve i broj ih je ranjeno. Prolaz u Sutjesku bio je sloboden. Kolona nastavlja put uzvodno koritom reke da bi kod Nikšana skrenula njenim desnim kanjonom put Volujaka i Magli a.

III brigada, kao pomo na kolona i pobo no osiguranje divizije, prelazi Hr avku i skre e u pravcu Gornjih Bara. Morali smo žuriti, jer ako bi neprijatelj pre nas zaposeo položaj kod Bara, dalji pokret i prelaz divizije preko Sutjeske bio bi onemogu en. U dugoj koloni po jedan brigada nastavlja put teškim terenima u

pravcu Gornjih Bara. Premoreni, gladni i neispavani borci, teško su se držali na nogama. Padali su jedan po jedan u koloni, zadržavali pokret koji je ponovo uspostavljan i nastavlja se. Neki od boraca skliznuli bi sa uske staze u šumi, ostajali u šumi u mraku neprime eni, predaju i se slatkom i željenom snu. Pošto bi se probudili kretali su ponovo utabanom stazom, kriju i se od etni kih patrola i zaseda, pristizali svoju jedinicu i priklju ivali se. Niko se ne vra a natrag i ne odustaje da se bori dok ima snage. Niko ne sluša pozive neprijatelja za predaju. Svi su ispunjeni jednom željom, jednim ciljem — nastaviti ovaj teški borbeni marš, sti i u Srbiju u sastav Prvog proleterskog korpusa i izvršiti zapovest svoga Vrhovnog komandanta druga Tita.

Letnje jutro 16. avgusta bilo je na izmaku kada je elo kolone stiglo u Gornje Bare. Stigli smo na vreme, pre neprijatelja i dobiteni zadatak bi e izvršen. I ovde se susre u tragovi teških borbi iz V ofanzive — isprobijani nema ki šlemovi, delovi oružja i ljudskih kostiju. Tu na Barama svega pre godinu dana juna ki je branila ovaj isti prolaz II dalmatinska brigada i juna ki izvršila zadatak koji joj je poverio drug Tito. Još su bili sveži tragovi tih teških i krvavih borbi.

Radi efikasnosti odbrane ovog položaja trebalo je zaposesti visoka brda ispred nas: Ugljeni vrh i druga. Ali gde je snaga da se uspnemo, posle tako dugog i napornog marša, premorenosti i gladi. Odustali smo i rešili da zaposednemo položaje u podnožju tih brda na ulazu u Gornje Bare. Tu smo ih sa ekati, tu i se sa njima i ginuti ako do u. Raspore eni na položajima u strelja kom stroju borci su na suvoj planinskoj zemlji brzo zaspali. Trebalo je uložiti velike napore da bi se obezbedilo osmatranje pravca oda kle se o ekivao neprijatelj, pa smo esto smenjivali osmatra e, da i oni ne bi zaspali. Neprijatelj nije toga dana naišao. I on je zameren i iscrpen. Ni njemu ne pogoduje ovaj težak teren, ve mu više odgovara da se vrati, pa da nas — koriste i postoje e komunikacije i motorizaciju — zaobi e, postavi se ispred nas i do eka na mestima koja njemu pogoduju.

Dan je odmicao i borba koja se ula kod Tjentišta je prestala. Glavna kolona je prošla. Vreme je da i mi krenemo sa našom brigadom preko Sutjeske. Kratak zastoj kod Gornjih Bara omogu io nam je mali predah i odmor i sada je lakše nastaviti put. Kre smo preko Donjih Bara u korito reke Sutjeske. Vrletna i uska staza spuštala se niz desni kanjon Sutjeske dubok preko 1000 metara vi jugaju i. Ranjenici, teški i nepokretni, predstavljaju najve u smetnju i teško e. itav teret nosila svaljuje se sad na jednog sad na drugog borca. Nemogu e je održati se na nogama. Poneki nosa i nosilo padaju zajedno sa ranjenikom. To su nat ove anski napori naših boraca. Kona no, posle teških napora, spuštamo se u korito Sutjeske. Prelazimo je sad na jednu sad na drugu stranu, negde preko glatkog kamenja koje voda ve no zapljuje, a ne može da ga pokrene, negde preko srušenih stabala, a negde gaze i je. Skoro svaki borac koji ne nosi puškomitraljez i sanduke s munijom imma na ramenu nosila. Ali i mitraljesci moraju povremeno

zamenjivati nosa e ranjenika ustupaju i njima mitraljez i municiju. Za kratko vreme hoda koritom Sutjeske ponovo kre emo uz njeni desni kanjon isto toliko strm i visok kao i prethodni, i u neko doba no i sustižemo glavnu kolonu divizije kod sela Izgora.

Na Maglicu i Volujaku

Cela divizija zano ila je u ograncima Volujaka na prostoru sela Izgori. To je prvi predah i no ni odmor nakon više dana neprekidnog marševanja i borbi. To je prva prilika da se na miru malo odmorimo i pripremimo hranu. Mnoge jedinice nisu u mogu nosti da se koriste tim povoljnim okolnostima, jer nemaju nikakvih rezervi.

17. avgusta divizija prelazi Volujak i Magli i stiže u selo Stabna. Toga dana — usled premorenosti i gladi — pojavljuju se halucinacije kod izvesnog broja boraca. U štab III brigade stigla je vest da su etiri borca 2. bataljona jeli dinamit, misle i da je neka vrst sira. Dvojica su posle toga umrli. Razorno dejstvo dinamita u inilo je svoje.

Pošto smo stigli u dolinu reke Pive, divizija se razmestila. Na prostoru Brljevo, Plužine, Piš e divizija ostaje nekoliko dana. I brigada u rejonu Brljevo, III u rejonu Plužine, a II u rejonu Piš-e na Durmitoru. III brigada posela je položaje prema Pivi i Bio u, isto no od Brljeva, gde dolazi u kontakt sa neprijateljem koji napada na jedinice Dvanaestog udarnog korpusa kod sela Mratinje. VŠ je naredio da 6. divizija smeni snage Dvanaestog korpusa i da zaštiti evakuaciju ranjenika, kojih je bio prili an broj kod Gornje Brezne.

I i II brigada zaposele su položaje u rejonima Piš e — Brljevo sa ciljem da spre e neprijateljski prodor u pravcu ranjenika i aerodroma. Isto no od 6. divizije nalazila se 3. crnogorska divizija.

Komanda Drugog crnogorskog korpusa imala je dobru vezu sa VŠ, a komanda 6. divizije imala je sa komandom Korpusa telefonsku vezu, te je VŠ 6. diviziju privremeno stavio pod komandu Drugog crnogorskog korpusa pod ijom je komandom ostala sve dok nisu ranjenici bili otpremljeni avionima u Italiju.

Kako je kod II brigade situacija postala dosta kriti na, jer je neprijatelj zaobilaznim manevrom ugrožavao njeno desno krilo, u borbu je uba ena III brigada, koja tek što je bila stavljena u divizijsku rezervu i to na položaje desno od II brigade. Obzirom na snažne napade neprijatelja, III brigada je 20. augusta vodila jednu od najtežih borbi na ovom putu.

Dok su jedinice 6. divizije zauzimale odre ene položaje i odbijale snažne napade neprijateljskih snaga, nare eno je svim jedinicama, koje imaju teške ranjenike, da ih upute na aerodrom kod Gornje Brezne, radi prebacivanja u Italiju. To je bilo od velikog zna aja, kako za naše ranjenike, koji su bili u veoma teškoj situaciji, zbog nedostatka lekova, odmora i nege, tako i za ostale borce, koji su imali veoma delikatne borbene zadatke na dalnjem

putu za Srbiju, jer obezbe uju i teške ranjenike na sigurna mesto, a ujedno i osloba aju i se tog tereta, divizija e znatno lakše nastaviti svoj put.

Borba na Durmitoru

U me uvremenu do dolaska 6. proleterske divizije u dolinu Pive, Dvanaesti udarni korpus stigao je u Pivu do sela Mratinje, 17. avgusta snage ovoga Korpusa — 16. i 36. divizija — nalazile su se na Durmitoru na prostoru Veliki Štulac, Nedajno, Gornji i Donji Una, Barai Do. 20. avgusta 7. SS divizija »Princ Eugen« napala je jedinice Dvanaestog udarnog korpusa iz rejona Negobu e. Ovaj napad povezan je sa neprijateljskim napadima iz pravca šavnika i Žabljaka. Cilj napada je bio da se razbije koncentracija naših snaga na ovom sektoru, spre i prodor preko Gornje Brezne u Srbiju i evakuacija 600 naših ranjenika⁶ sa aerodroma kod Gornje Brezne. Da bi obezbedio evakuaciju ranjenika, koji su bili ugroženi prodorom i približavanjem neprijateljskih snaga iz pravca Šavnika, Dvanaesti korpus se povla i u dolinu Pive prema aerodromu sa zadatkom da neposredno zaštiti aerodrom i evakuaciju ranjenika ugroženih od neprijatelja koji je nadirao iz drugih pravaca, a jedinice 6. divizije preuzimaju položaje na Durmitoru. Na položajima prema neprijatelju, na Durmitoru, ostala je II brigada naše divizije koja je ve i prethodnog dana vodila borbu s neprijateljem zajedno sa jedinicama Dvanaestog korpusa.

U toj novostvorenoj situaciji III brigada ve 21. avgusta kre e prema Durmitoru, prelazimo preko vise eg mosta reku Pivu i nastavljamo put njenom strmom i visokom desnom obalom, penju i se na Durmitor. Iako se ovaj pokret vršio pod povoljnijim uslovima, jer smo se oslobodili teških ranjenika, on je predstavljaо veliki napor za naše izmu ene borce. Bilo je tu lakših ranjenika koji se nisu hteli odvajati od svojih jedinica. Oslonjeni na štap ili pušku išli su u koloni, pridržavaju i se za druge borce i tovarna grla. Duga kolona brigade ispresecana ponekim natovarenim konjem, magarcem ili gove etom, išla je vijugavom i strmom stazom u nove borbe i na nove zadatke. Na svakom tovarnom grlu, pa i na ono malo volova i krava, koji su inili poslednju rezervu u hrani, jahao je po neki premoreni borac smenjuju i se povremeno sa drugima koji nisu mogli peša iti. Ta kolona iscrpenih i gladnih boraca i njena slika ostala mi je u dubokom se anju i esto mi izlazi pred o i — posebno kada slušam ili itam stihove Vladimira Nazora »Drug Tito jaše na elu kolone«. in mi se da je to baš ta kolona izgladnelih boraca koji odolevaju svim preprekama i smerlo idu napred.

Istovremeno dok se penjemo uz Durmitor, susre emo se sa jedinicama Dvanaestog korpusa koje se povla e u dolinu Pive. I oni su umorni i iscrpeni kao i naši borce. Njihovo držanje i vedro raspoloženje ostavlju na nas najbolje utiske. U to vreme

« Ovi podaci o broju ranjenika uzeti su iz II knjige »Oslobodila ki rat naroda Jugoslavije« strana 263.

uje se paljba i prasak granata na Durmitoru. Vodi se teška i kravava borba. To naša II brigada, koja je preuzeila položaje od Vojvo ana, brani ih i uporno zadržava neprijateljske napade.

Trebalo je žuriti da bi se stiglo na vreme, pre nego što neprijateljske snage uspeju da odbace II brigadu sa njenih položaja. Hitno je uba ena u borbu III brigada. Kada je III brigada oko 11 asova stigla u selo Piše na Durmitoru, jedinice II brigade su još odolevale žestokim napadima neprijatelja, ali su se neki njeni delovi po eli postepeno povlačili pod jakim pritiskom. Sada su umorani borci III brigade bez jednog bataljona, koji je odsećen na prelazu reke Bosne, zajedno sa borcima II brigade preuzeeli težak zadatak da zaustave neprijateljski napad i da ga zadrže tu na Durmitoru, dok se ne izvrši evakuacija 600 ranjenika sa aerodroma kod Gornje Brezne. Transportovanje ranjenika trebalo je da otpoče sledeći dan — 22. avgusta. Biće to teška i krvava borba koja se mora izdržati.

Večerano ujutro 22. avgusta borci su bili na svojim mestima, budno prateći i pokrete neprijatelja i očekujući po etak napada. Levo od nas nalazi se strmi i teško prohodni kanjon Pive, a desno masiv Durmitora, prošaran snežnim nanosima, od prethodne zime, koji još nisu bili iščezli unatoč ih pečenju sunca iz zenita, taj veličanstveni i prkosni Durmitor sa dubokim vrtama i kamenitim uzvišenjima.

Napad je počeo u samu zoru. Neprijatelj je podilazio našim položajima na elom frontu. Topovski pucnji i tresak granata, koje su se rasprskavale po našim položajima, odjekivao je na sve strane, gubeći i se u visokim brdima Durmitora i dolini Pive. Istovremeno pojavili su se prvi saveznički avioni koji su kružili iza naših položaja, spuštali se i ponovo dizali odnose i naše ranjene drugove na sigurno mesto. Avioni su nesmetano odlazili, tu pred samim neprijateljem, u momentu kada je napadao svom žestinom na položaje naše brigade da bi je odbacio i sprečio evakuaciju ranjenika.

Preciznom i gustom vatrom naših boraca prvi napad bio je odbijen. Neprijatelj je onda pregrupisao snage i ponovo napao vrše i jak pritisak na našem desnom krilu, na položaje koje je branio 2. bataljon. Smenjivali su se napadi i protivnapadi. Borci 1. i 2. bataljona junaci su se držali na svojim položajima.

Moralno se izdržati, toga je bio svestan svaki čovek. Borci su ginuli ovde u streljačkom stroju da bi spasli živote drugih, svojih ranjenih drugova. Posle više ponovljenih napada, upotrebljom artillerije i minobaca, uspelo je neprijatelju da zauzme položaje 2. bataljona i deo položaja koji je branio 1. bataljon. Borci 1. bataljona prebacili su se na svoj sledeći položaj severnim obroncima Kozjeg vrha. Neprijatelj je nastavio s napadima i na ovaj položaj da bi postignuti uspeh što bolje iskoristio i ovladao pomenutim uzvišenjem koje dominira itavim našim položajem. To bi mu omogućilo da direktno ugrozi naše snage na aerodromu. To nikako nismo smeli dozvoliti — mislio je svaki od nas. U tome cilju i 4. bataljon »Krbava« prebačen je na levo krilo da bi neprijateljski napad na glavnom pravcu bio zaustavljen.

U takvom borbenom rasporedu brigade su jedva odolevale napadima neprijatelja. Iza II brigade nalazio se štab divizije. Neprijatelj je uspeo zauzeti masiv Božur sa najvišom kotom 1603. Situacija je bila vrlo kritična. Za diviziju je ostao samo jedan puteljak — konjska staza, kojom smo se mogli povući ka Pivskom Manastiru.

Pozvani su komandant i komesar II brigade Dragan Rakić i Branko Damjanović i naređeno im je da povrate zauzeti Božur. Energičnim napadom Božur je ponovo zauzet i neprijatelj je odbijen. Položaji su zadržani. Pred noma se borba sve više stišavala. Neprijatelj se sređivao na zauzetim položajima, a mi smo ekali no da bi se povukli na nove položaje i pripremili za idući dan. Prethodnog i toga dana II brigada je imala 15 mrtvih i oko 20 ranjenih boraca.

Borci, starešine, komandiri eta i štabovi, svi su bili na položaju u prvoj borbenoj liniji. Neprijatelj ne je uspeti. I zaista svi neprijateljski napadi bili su odbijeni. Brigade su se održale na položajima. Prošlo je tek podne, a valjalo je izdržati ceo dan. U jednom našem protivnapadu poginuo je i komandant 1. bataljona III brigade drugi Branko Maljković. Svojim životom zaprijeo je tačku na kojoj je pretio prodor neprijatelja. Juna koji je poginuo u borbi da bi druge spasio i omogućio im da žive. Teško je pomiriti se s mišljem da nema više hrabroga komandanta među živima. Ali to nije smelo da oslabi našu upornost i izdržljivost u borbi. Naprotiv to je moralno da je pojačana, jer je utoliko bila jača i naša mržnja prema neprijatelju. Neprijatelj nije uspeo da nas slomi i odbaci s tih položaja, ostali smo na njima ceo dan.

Neprijatelj je pretrpeo velike gubitke i po eonu da dolazi do uverenja da ne je uspeti. Borba se počela stišavati, jer su i Nemci bili zamorenici. Bilo je jasno da su II i III brigada sa uspehom izvršile i ovaj zadatok. Avioni su već prestali da kruže iznad naših položaja, jer su već svi ranjenici bili transportovani. No na tama postajala je sve gušća i sve se više smanjivao vidik oko nas. Naređeno je da se brigade povuku sa ovih položaja ka Pivskom Manastiru, jer nema više potrebe da se brane. Jedinice su se prikupile i krenule prema selu Nikolina i Daškova dola, gde nas je ekala oskudna hrana koju su pripremili kuvari. Još u toku noći trebalo je krenuti dalje u pravcu Plužina. Trebalо je dosta vremena da se pronađe i prikupe pojedine grupe boraca u mraku i noći rasute po brdima Durmitora. No je već bila odmakla kada smo krenuli prema koritama Pive i Pivskom Manastiru. U noći i tamni duga ka kolona III brigade išla je niz desnu obalu Pive kroz šumu i pomravinu. Pokret je esto prekidan i kolona se zaustavlja u pivskoj vrleti. Pri svakom zastoju borci bi popadali na zemlju i zaspali od teškog sna i umora. Trebalо je mnogo napora da se pokret ponovo uspostavi i da se kolona pokrene. Prelazak ovog kratkog razmaka preko Pive do Pivskog Manastira trajao je celu noć. Ujutru 23. avgusta sunce je većizašlo na horizont iza Durmitora, a kolona boraca III brigade još uvek se penjala uz levu obalu Pive.

Preostali deo puta do Srbije koji je trebalo preći i dalje je vodio preko teškog terena i mnogobrojnih prirodnih prepreka.

Pive, Durmitora, Tare i Sandžaka. Trebalo je nastaviti pokret za Srbiju. Kuda i kojim pravcem da krenemo, razmišljao je komandant divizije. Pred nama na Durmitoru još se nalaze jake neprijateljske snage. Odluka je pala. Izvršiti manevar sa divizijom u dolini reke Pive, popeti se na Durmitor u pozadinu neprijatelja i krenuti ka Gornjem Polju, baš u pravcu odakle neprijatelj nastupa, sa ciljem da se razbiju njegove snage, zatim pre i reku Taru i prebaciti se u Sandžak, štab divizije je tražio odobrenje od VŠ da mu se ostave slobodne ruke na putu u Srbiju, jer se divizija nalazila pod komandom Dvanaestog korpusa. Vrhovni štab je odobrio Štabu divizije da se samostalno probije u Srbiju.

Pokret je po eo rano 24. avgusta. Dolinom Pive nizvodno u pravcu sela Mratinje kretala se marševska kolona divizije. Ovde u dolini Pive diviziji je priklju ena ve a grupa rukovode ih kadrova, izbeglica i boraca iz Sandžaka. S njima se nalazio i jedan sandža ki terenski bataljon, mnogi aktivisti i predstavnici narodne vlasti iz Sandžaka, na elu sa predsednikom Antifašisti kog ve a Sandžaka Dušanom Ivovi em. Svi ovi drugovi, partizanski borci i narod povukli su se pred neprijateljskom ofanzivom iz Sandžaka prethodnih dana i sada su se ponovo vra ali u Sandžak, zajedno s našom divizijom.

Pošto smo stigli nasuprot sela Mratinja ponovo prelazimo Pi vu, gaze i je na jednom pliaku. Po prelasku Pive kolona kreće dalje uz strme padine njene desne obale ka planini Durmitor. Neke jedinice ve tre i put prelaze ovu reku, njeno korito i visoke kanjone. Kada smo je kona no savladati i ostaviti iza sebe, da li smo se ponovo vra ati nazad i ponovo je prelaziti — pitali smo se, znaju i da to zavisi od ja ine neprijateljskih snaga pred nama. Put kojim smo sada prelazili reku bio je još gori i teži od ranijih. Mestimi no smo nailazili na gomile sitnog kamenja koje se klizalo pod nogama i nosilo nas ponovo nazad niz strminu. Ovi delovi puta naro ito su bili teški za tovarne konje koji su posrtali i padali pod tovarima, zadržavaju i i prekidaju i pokret kolone. Kako je tek bilo izbeglicama iz Sandžaka, ženama sa decom kojih je bilo dosta. Pa ipak, po malo se odmicalo napred. Kolona se sve više izdizala i pripajala uz strme i visoke strane Durmitora. Imali smo i laksih ranjenika koji su se teško kretali. Ali sve je to bilo podnoljivo kad ih nismo morali nositi.

Pošto smo se odvojili od vode i donekle odmakli uz brdo, našli smo na mesto gde se pre svega nekoliko dana odigrala teška i krvava borba, pa je tu oko puta ostao veliki broj poginulih boraca. Uz itavu strmen puta kojim idemo ležala su njihova mrtva tela, hladna i nepomi na. To su bili vojvo anski partizani iz sastava Dvanaestog korpusa. Svega tri do etiri dana ranije išli su ovim istim putem pra eni rafalima neprijateljskih mitraljeza sa Vu eva. Teški su to bili momenti gledati mrtve drugove kako leže u partizanskim uniformama, oko puta kojim idemo, a nema se vremena ni mogu nosti da ih pokupimo i sahranimo. Sada idemo tim istim putem i u istom pravcu na Durmitor. Niko ne zna ko e od nas sti i i dokle e sti i ili e i njega pokositi neprijateljski rafali. Iako je pomenuti prizor nametao takve misli, niko nije klonuo duhom

i nije se uplašio teško a i smrti, koja je lebdela nad nama. Borci su išli napred bez streljive i straha, sa puno nade i vere u uspeh i u bolje dane. Mislimo se samo na osvetu nad ubicama naših drugova i neprijateljima slobode.

Još u toku dana cela divizija popela se na Durmitor. Stigli smo u Barni Do pre nego što se smrailo.

Divizija je na tome prostoru Durmitora zanoila. Neprijatelj je u toku itave no i tukao prostor razmeštaja divizije iz artillerije.

Ve iste noći, 24. avgusta u 12. asova, nastavljen je put preko Durmitora u pravcu reke Tare. Cela divizija krenula je po brigadama u tri kolone prema Tari. III brigada marševala je na desnom krilu ne nailaze i dugo na neprijatelja, II brigada u sredini, a I na levom krilu. Uskoro je počelo da se razdanjuje. Pošto se neprijatelj dugo nije pojavljivao, moglo se pretpostaviti da ga ovde neće biti.

Međutim, neprijatelj je počeo reagovati odmah posle naše pojave na Durmitoru. On je odmah na taj sektor prebacio svoje snage sa pravca Žabljaka i napao III brigadu, koja je imala desno borbeno obezbeđenje. Ostale brigade su u međuvremenu zauzele Gornje Polje, zarobile nekoliko njemačkih vojnika i počele se štati ka reci Tari.

Neprijatelj je napao bataljon »Bi o Kesi«, koji je bio u zaštitnički brigade. On se brzo razvio i stupio u borbu. Tada su skoro u isto vreme brigada upada u vatru i s fronta. Vatra je dolazila iz neprijateljskih rovova koji su bili na brdu Kolo, svega oko tri stotine metara ispred nas. Cela brigada našla se između dve neprijateljske vatre. Situacija je bila vrlo kritična. Nije bilo vremena za razmišljanje, jer je svaki minut mogao biti sudbonosan. Izlaz smo videli u brzom i snažnom jurišu i osvajaju neprijateljskih uporišta ispred nas. Bataljoni su dobili pravac napada, a eto su se izdvajale i žurile svaka u svom pravcu. 2. bataljon još uvek je zadržavao neprijateljski napad iz pozadine, dok su 4. i 1. bataljon, sa ostalim prištapskim jedinicama i štabom brigade prilazili prema neprijateljskim rovovima i kretali na juriš. U prvom naletu bio je sloboden neprijateljski otpor i rovovi su bili zauzeti. Neprijateljske snage nisu bile tako jake, pa su dosta lako likvidirane. Zarobljen je izvestan broj neprijateljskih vojnika, nešto ratnog materijala i jedna radio-stanica.

I i II brigada, koje su nastupale levo od nas, sukobile su se sa neprijateljem i likvidirale ostala uporišta na pravcu svoga kretanja, a time je put ispred nas prema Donjem Polju i reci Tari bio otvoren. Trebalo je žuriti da se što pre spustimo u dolinu Tare i pređemo je. Nastupila je, međutim, jedna teška a u vezi sa drugovima iz Sandžaka. Prilikom sukoba s neprijateljem neke žene s decom razbežale su se i posakrivale, pa ih je bilo teško prikupiti i uključiti u kolonu. Nije se smelo krenuti bez njih i nije se moglo dozvoliti da ostane neko od ovih naših drugova, saboraca iz Sandžaka. Oni su bili povereni nama i trebalo je da im obezbedimo

povratak u Sandžak, u njihov kraj, da bi nastavili i još više razvili borbu u tom delu naše zemlje. Ipak ubrzano smo uspeli da se sredimo i kolona je krenula napred.

Ovde je bilo veoma mnogo problema. Naime, reka Tara nije bila gazna. Li no komesar divizije je išao u izvi anje Tare traže i pogodno mesto za prelaz. Posle dosta muke, vežu i konope preko reke po eli smo da prebacujemo snage.

Dok je III brigada vodila borbe sa neprijateljem na brdu Kolo, ostali delovi divizije spuštaju se u dolinu Tare i prelaze je kod Varde. U me uvremenu se na sektoru III brigade poja ava neprijateljski pritisak.

Posle dobijenog poja anja u artiljeriji i minobaca ima neprijatelj je odbacio 2. bataljon i po eo naglo da nastupa prema selu D. Polje, stavljaju i brigadu pod artiljerijsku vatru. Borci 2. bataljona uporno su se borili i suprotstavljeni nastupanju neprijatelja. Povla e i se na nove položaje oni su iz svog oružja zadržavali nastupanje neprijatelja. Gine nekoliko boraca 2. bataljona me u kojima i zamenik komandanta bataljona Milan uki (Majki). Nakon toga neprijatelj uspeva da zauzme i nove položaje 2. bataljona na brdu Kolo. Sada su jake neprijateljske snage otpo ele da nastupaju prema Donjem Polju, ugrožavaju i naš pokret ka Tari. Situacija je postajala sve kriti nija. Ukoliko bi neprijatelju uspelo da zauzme uzvišenje na levoj obali Tare, spre io bi nam prelaz reke i nabacio nas na njene neprohodne kanjone. Obustavili smo pokret da bismo se suprotstavili neprijateljskom napadu i zaustavili njegov prodor prema Tari. Prešli smo u protivnapad. U borbu je stupio 1. bataljon, a zatim i Sandža ki bataljon koji je maršovalo u sastavu naše brigade. U to vreme 4. bataljon žuri da pre e Taru i da osigura prelaz brigade kod emskih Luka. Tako je ponovo došlo do okršaja i teške borbe sa neprijateljem. Ovim protivnapadom uspelo nam je da zadržimo neprijatelja na položajima iznad sela Donje Polje. U ovoj borbi poginulo je nekoliko boraca, a jedan broj je bio ranjen. Ranjen je i zamenik komandanta brigade drug Dmitar Zaklan, koji je neposredno komandovao protivnapadom 1. bataljona.

Pošto je zadržan neprijateljski prodor, u zaštitnici je ostao 1. bataljon, a sve ostale jedinice svile su se u kolonu i krenule niz strmi kanjon Tare u pravcu emskih Luka. 4. bataljon ve je bio prešao Taru i nalazio se na drugoj obali, te je prelaz ostalim snar gama bio osiguran. Posle manjeg puškaranja sa etnicima oko Gradine i sela Dubrave, bataljon je uspešno prešao na drugu stranu i pravovremeno zaposeo pogodne položaje radi obezbe enja ovog prelaza. Negde, oko 16 asova i 1. bataljon napušta Durmitor i kre e za brigadom u pravcu emskih Luka.

Ve se približavala no kad smo stigli u emske Luke na mesto prelaza. Prelaz je po eo u sam sumrak. Morali smo gaziti reku, jer nije bilo mesta za prelaz. Borci su gazili duboku i brzu vodu i izlazili na drugu stranu potpuno mokri. Nizvodno od nas na isti na in prelaze Taru ostale jedinice divizije. Zbog velike dubine na pojedinim mestima prelaz je vršen po grupama. Borci su se hvatali za ruke i pridržavali jedan za drugog prilikom prelaza mesta

gdje je reka bila suviše duboka. Pojedinci su se hvatali konjima za repove i na razne se na ine spašavali od re ne stihije. Neki se penju na natovarene konje pa zajedno sa konjem padaju u vodu, drugi ih izvlače i psuju. Voda zanosi celu kolonu. Najzad je uspešno pre ena i ova reka, jer nijedan borac nije nastradao. Reka je odnela samo dva magarca natovarena praznim kuhinjskim kazanima. Gledali smo kako ih nemo ne nose talasi ove planinske reke zajedno sa njihovim tovarom, a nismo im mogli pomoći.

Prelaz je trajao do kasno u noć. Ostalo je da se izađe uz strmu obalu do prvih sela u kojima je predviđen zastoj i prenočite. Onima sa za elja koji su poslednji prešli i onima koji su se brinuli o ranjenicima trebala je skoro itavaće da stignu na mesto logorovanja. Neki su napustili dolinu Tare tek ujutro 26. septembra.

Na Zlatiboru

Posle prelaska Tare situacija se u mnogome izmenila. Neprijateljske snage, koje su nas do tada pratile i napadale, odvojile su se i ostale u Crnoj Gori angažujući se u borbama sa ostalim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske. Pa ipak na putu do Zlatibora trebalo je i dalje rađati na borbe sa neprijateljem, ali s obzirom da su se na Zlatiboru nalazile jedinice 1. proleterske divizije, koje su imale da nas prihvate, situacija je bila znatno povoljnija.

26. avgust protekao je bez borbe. Tu, u pomenutim selima Sandžaka, odmorili smo se i nahranili prvi put posle višednevnih borbi i marševanja. Pojedini iscrpeni borci su se razboleli nenaviknuti na hranu. Istog dana, 26. avgusta, divizija kreće za selo Radočići i gde je i zanoila; 27. avgusta na putu za Zlatibor prešli smo reku Čotinu, a sledeći dan putujemo — Pljevlja; 29. avgusta divizija je stigla u selo Šoreće; 30. avgusta prešli smo Lim kod Kalafatova i stigli u Pribojsku banju. Prelaz preko Lim-a bio je unapred osiguran od jedinica 37. divizije; 31. avgusta divizija stiže na Zlatibor. Sada smo već bili u sastavu Prvog proleterskog korpusa. Time je završen dugi i teški marš naše divizije za Srbiju.

Stigli smo na Zlatibor baš u momentu kada su jedinice 1. divizije slavile krupnu pobedu nad bugarskim okupatorom kod Palisata. Uključili smo se tako u sastav našeg Prvog proleterskog korpusa, posle 45 dana dugog marša i teških borbi. Tu na Zlatiboru ponovo je došlo priznanje i pohvala druga Tita: »Za primerno junasťvo i izdržljivost izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, oficirima i podoficirima i političkim komesarima 6. proleterske divizije »Nikola Tesla«, na čelu sa pukovnikom Dokom Jovanem. U višemesečnim teškim bojevima i u sjajnom vojni kom pohodu od Drvara do Srbije, u neprekidnim teškim bojevima narоito u Crnoj Gori, sinovi naše Like dokazali su da su dostažni slavnih tradicija svojih predaka.«

U borbama na putu za Srbiju 6. proleterska divizija izgubila je ve i broj boraca i starešina.⁷ Oni su saniopregorno dali svoje živote za slobodu i lepšu budunost naših naroda.

OBMANUTI NEMCI

Dušan Dotiti

Dan beše sun an i topao. Divizija je maršovala severnim predelima Romanije, uz potrebno borbeno obezbe enje koje je uglavnom isključivalo iznena enje — bar sa zemlje: prethodnicama i pobožnicama osiguravali smo glavninu. Nekako oko podne, u prelasku preko jedne istine nedaleko od sela Knežine, zateće nas nare enje komandanta divizije da skrenemo u šumu, pripremimo ruak i predahnemo. Svaki od nas, borac ili starešina, svejedno, u sebi pozdravlja je ovo nare enje, iako nam se žurilo da što pre forsiramo Drinu i premožemo Srbiju.

Divizija se razmestila u šumi. Svaka jedinica osigurala je sebe sa potrebnim borbenim obezbe enjem. Isturene su i patrole prema komunikaciji Sokolac—Han-Pijesak. Ruak smo pripremali po jedinicama, već prema tome ko je što za jelo sa uvaoo u komori ili uz put pribavio. Borci su podešavali opremu, a neki su i dressirali. Odjednom — nastalo komešanje u logoru, u se: »Nemci«, »Opkoli«, »Hvataj« ... Niko ne ispalio ni metka, a u komandu divizije borci privedoše etrdesetak dobro naoružanih i opremljenih nemcih vojnika, s oficijom na elu.

Nemci su u koloni po jedan izišli iz šumskog, uskog i oko ovog je visine dubokog korita potoka iji tok ide paralelno sa ivicom šume, upali su usred divizije i iznena enje je bilo potpuno i obostrano. Za njih je ono bilo dvostrukog, jer su, kako smo posle saznali, nameravali da prikriveno izvide kud smo nestali sa one istine i — upali su u zamku, koju im istini za ljubav valja priznati nismo pripremali.

Posle nam je bilo jasnije zašto smo na uzastopnim linijama — sve od Vrbasa, pa, evo do na domak Drine — do ekivani kišom olova iz oruha po zlu naj uvenijih nema nemcih i ustaških jedinica. U stvari ovaj »trup« nas je vrlo veštovo pratio na elom maršu i putem radio-stanice davao precizne podatke o našem kretanju, ja ini, dejstvima.

Za taj dan je uzbudljiva enja, mislili smo, bilo dosta, ali nekako padom mraka naše patrole i obaveštajci nam prirediše još jedno: donesoš pouzdane vesti o snagama koje su zaposele put Sokolac —

⁷ Prema nekim podacima štabova brigada poginulo je oko 80 boraca u borbama koje su vođene na putu za Srbiju, a ranjeno je blizu 200 boraca. Ukupni gubici su međutim, već i. Veći broj boraca izostao je na putu, jer usled napornog marša i premostenosti nisu mogli da sustizu svoje jedinice. Jedan broj ovih koji su izostajali probijao se i suszitao jedinicu, jedan broj je poginuo ili uhvaten od neprijatelja, a najveći broj se povezao sa partizanskim jedinicama na terenu i stupio u njih. Sve to govori da je broj poginulih boraca znatno veći. Jedinice su u celini na putu za Srbiju izgubile oko 30% bora kog sastava.

Han-Pijesak, a koji smo po planu marša morali pre i padom no i. Naše patrole i obaveštajci ustanovili su ta an borbeni raspored neprijatelja koji nas je, prema obaveštenjima »trupa« sigurno o e-kivao; izvideli su položaj njegovih predstražnih osiguranja i sistem veza. Padom mraka prednji delovi su pokidali telefonske linije izme u glavnine snaga koje su branile put i njihove predstražne jedinice, priklu ili su naše telefone i — po eli su s komandirom predstraže razgovore, predstavljaju i mu se kao njegove starešine. U toku tih razgovora saznali su ak i neprijateljske znakove raspoznavanja. To nam je omogu ilo da bez ijednog metka zarobimo borbeno osiguranje, iznenadimo i doslovno pregazimo bataljon uvene »Handžar-divizije«, pre emo ovu vrlo branjenu komunikaciju, uputimo se prema Rogatici i zoru do ekamo na zapadnim padinama Devetaka pl. Istovremeno s nama komunikaciju su prešle 16. i 36. divizija iz Dvanaestog korpusa — Vojvo ani koji su nas prihvatali na reci Bosni i sa nama prešli dug put, me usobno sadejstvju i u borbi.

S padina Devetaka gledali smo duge motorizovane kolone koje su grabile od Sokolca prema Rogatici. Lako smo poga ali: žure da poja aju položaje na reci Pra i i zatvore nam put ka Goraju i Fo i.

Takovm »dobrom jutru« se nismo obradovali, ali smo bili sve-sni jednog: svako oklevanje umanjuje vrednost naše odluke. Pa smo odmah iza nema kih kolona prešli put Sokolac—Rogatica, i to bez neprilika, što nam se u toku višegodišnjeg ratovanja skoro i nije doga alo.

Na padinama Romanije okupili smo se mi i divizije Dvanaestog korpusa, o ijim smo teškim borbama, ispoljenoj hrabrosti uli mnogo podrobnosti, i pre nego što su nas prihvatali na reci Bosni. Ose ali smo želju da se upoznamo s ratnicima iz daleke Vojvodine, ali za to dosad nismo imali vremena. Nismo ga imali ni ovde, jer smo svi znali, a komande i komandanti naro ito, da vreme ne radi za nas. Ne bar odavde do Drine. Procenjuju i sa Vojvo anima situaciju, odlu ili smo da napadnemo na uporište Pra u i tako zavaramo neprijatelja o pravim namerama, a istovremeno da divizije u kolonama, odmah nizvodno od mesta Pra e, pregaze reku i obroncima Jahorine nastave marš prema Miljevini.

U tom smislu divizije su dobile i zadatke. Artiljerija naše divizije i Dvanaestog korpusa iskoriš ena je za snažnu podršku jedinica koje su likvidirale spoljnju odbranu mesta Pra e, a zatim je prenela vatru na samu Pra u i stvorila kod neprijatelja ube enje da preduzimamo napad neposredno na ovo dobro branjeno utvrjenje. U ono vreme u diviziji imali smo divizion oru a, eškog i italijanskog porekla — »br ana« kalibra 75 mm, koja su na ovom dugom putu izdržljivo prenosile mazge, a njima su rukovali sr ani, hrabri i vešti tobdžije. Imali smo za one prilike i dobre rezerve artiljerijske municije.

I plan se po eo uspešno ostvarivati: brzim naletom likvidirali smo spoljnju odbranu Pra e i iz svih artiljerijskih i minobaca kih oru a po eli tu i ovo dobro branjeno mesto. Vatra je bila preci-

zna, a varka uspela: gledali smo kako užurbano raspore uju pešadiju, artiljeriju i velik broj tenkova za neposrednu odbranu gradi a, dok su se naše divizije, svijene u kolone, približavale mestima prelaza reke. Ve su prednji delovi kolona gazili vodu, u ovo doba godine gazne, iako hladne i plave Prae, i hvatali su se druge obale, kad nastupi i jedan nepredvi en trenutak.

U trenutku kada su nailazile na reku glavnine divizijskih kolona uskom prugom od Rogatice i Višegrada naišao je »ira« pun ustaških vojnika koji su hitali da pomognu braniciima Prae. Susret je za neprijatelja bio iznenadan. No naše su kolone imale prednost jer su ve bile razvijene i u pokretu, i jer im je voz dolazio na pravac kretanja. Uz to naše su se jedinice kretale niza stranu, a inicijative i u Vojvodana i u Li ana u ovakvim prilikama uvek je bilo i nije trebala naro ita preduzimljivost komandanata da bi ih pokrenuli na akciju. Juriš kolona na voz bio je tako silovit da ga je, danas nešto mislim, vrlo teško slikovito opisati re ima, osim možda ovako: kolone su doslovno, kao neki valjak pregazile i voz i one koji su bili u njemu. Istini za ljubav neznatan broj neprijateljevih vojnika uspeo je da umakne prema Rogatici, a voz su naši borci preturili u reku Prau i vrlo brzo se dohvatali desne obale izmi u i ispred neprijateljeva pogleda i dometa zrna. U me u vremenu prebacili smo deo artiljerije na drugu obalu i odande nastavili da tuemo utvr enje štite i na taj na in prebacivanje ostalih oru a i njihovo uklju ivanje u marševski poredak matnih jedinica.

Pregazivši reku Prau, krenuli smo u kolonama prema Miljevini. No ubrzo smo od izvi a a i obaveštajaca dobili podatke koji su nas podstakli da izmenimo odluku o pravcu kretanja ka Zelengori, a preko Miljevine. Naime neprijateljske snage koje su branile put Kalinovik—Fo a, a ije nam je prelaženje neposredno predstojalo, bile su tako brojne da smo ih mogli savladati samo uz velike žrtve, što nam ovoga puta nije bio cilj. Odlu ili smo: skrenuemo prema Dobrom Polju (putu Sarajevo—Kalinovik), s namerom da preemo put Kalinovik—Fo a kod sela Borja. Tako smo i uradili. Me utim neprijatelj je shvatio naš manevar, odmah je pomerio glavninu svojih snaga baš u rejon Kalinovik — selo Borje i zatvorio nam put prema Zelengori i preko Maha šume. Suo eni sa takvom situacijom dogovorili smo se sa Vojvo anima: oni e se pokušati odvojiti od neprijatelja a miemo prihvati borbu i time privu i glavne neprijateljske snage na sebe, a potom se prebaciti ka planini Treskavici. Tako je i bilo, pa su se Vojvani relativno brzo dohvatali Zelengore.

Kako nismo mogli da se u toku no i probijemo za Maha šumu, nameravali smo da tu na isto nim padinama Treskavice provedemo dan u miru, tj. da se odmorimo i pripremimo za daljnji marš. Kod obana nabavili smo mesa i dobro se nahranili. Me utim, nekako posle ru ka, jedna »roda« nas je uporno nadletala i izvi ala. Uz to su naši izvi a i obaveštajci primetili pokrete ja ih motorizovanih neprijateljskih kolona od Sarajeva prema Kalinoviku. Pored toga, tako er pred no, gledali smo kako Nemci izvlae artiljeriju na položaje neposredno ispod nas, što smo shva-

tili kao pripremanje napada u toku sledećeg jutra. Odluku je komandantu u ovakvim situacijama, razumljivo ako ne želi prihvati borbu, lako doneti: pre zore sviti jedinice u kolone i napustiti ovaj rejon, veštim manevrom iznenaditi neprijatelja i što pre proći za Zelengoru.

Odlučeno je pre zore da divizija kreće preko Treskavice zaobilaze i Kalinovik i kod Obija pre e za Zelengoru.

Večerali smo u prvi sumrak a doru kovali odmah posle početka, formirali marševski poredak i preko Treskavice u jutarnjim asovima izbili glavninom divizije pred mesto Obalj. Tu smo razbili malobrojnu posadu etnika i nesmetano prešli put Kalinovik — Nevesinje, da bi se pred samu noć ulogorili kod Luka kih Koliba na Zelengori.

Za to vreme kad je do divizije bilo na domaku cesta Kalinovik — Nevesinje kod Obija, neprijateljska avijacija i artiljerija tutala je ono mesto gde smo bili prethodnog dana.

Neprijatelj je kasno shvatio ovu našu varku i brže bolje je kamionima uputio pešadiju i artiljeriju za nama — preko Obija i dalje ka Zelengori — da bi tek padom noći uspeo otkriti gde smo.

Naime, padom mraka mi smo na Luka kih Kolibama, a po dogovoru sa Vrhovnim štabom, i po tačno utvrđenom rasporedu, pripalili vatre kao signale avionima koji su nam trebali baciti hrana, lekove i druge potrebe. Avioni su zaista bacili nešto hrane i opreme, ali su neprijateljski izviđaci i otkrili naše položaje, javili naše pozicije artiljeriji koja je sa položaja iznad avoljih jezera zasula naš logor. Dakle, neprijatelj je otkrio gde smo i deo snaga iz Foca je uputio uz Drinu i zatvorio nam prelaz preko Sutjeske kod Tjenetišta. Mi smo sve te manevre neprijatelja vrlo brzo osetili i lako smo shvatili da nam predstoje teške borbe na putevima u esnici epopeje na Sutjesci. No to su događaji koje ni jedan istoriograf sigurno neće mimoići. A moje su ambicije bile skromnije: toliko da iznesem se anje na nekoliko naoko sitnih ratnih lukavstava proletara 6. divizije sa njenog marša za Srbiju u letu 1944. godine.

PREKO PIVE, TARE I DURMITORA

Ilija Rasetić

Na svome putu za Srbiju 6. proleterska divizija vodila je mnoge teške borbe, ali one na Durmitoru gotovo da bismo mogli ubrojiti me u najteže. Preko Bosne, Prače, Sutjeske i Zelengore, put je trebalo kroz iti upornim, danonoćnim borbama protiv neprijatelja, gladi i umora. Me utim kad je trebalo najviše snage da se slomi poslednja i najteža prepreka između Crne Gore i Sandžaka i da se otvore još samo jedna vrata do ulaza u Srbiju, tu na Durmitoru, kada su i najja i mladi i bili na izmaku snaga, a broj ranjenika velik, ekao nas je još jedan težak okršaj. Brojno i fizički

bili smo toliko iscrpeni, da nas se jedva moglo prepoznati i teško je bilo pretpostavljati, da smo u stanju izdržati sve što smo izdržali.

Takva situacija bila je posledica svega onoga što se do Durmitora odigralo. Gotovo svaku kosu, brdo, šumu, selo ili ravnicu preko koje je vodio naš put, Nemci su posedali, uporno branili i uporedo sa tim napadali iz pozadine ili sa boka, uz pomo ustaša ili etnika. Neprijatelju su poja anja esto pristizala, a mi smo iz dana u dan bili brojano sve slabiji. Ako smo se borili, nije imao ko ranjenike nositi, a municije smo imali toliko koliko smo uspeli oteti neprijatelju. Divljine Zelengore i kanjona Sutjeske gutale su ljudske živote i onda kada je nastupalo kratko zatišje. Tjentište, Volujak, Vu evo, Magli i drugi šumski gorostasi još nisu pravni odahnuli od Vofanzive, a ve su bili poprskani novom krvi naših boraca, a i neprijatelj je skupo platio tu krv. Nadali smo se da e nastupiti olakšanje kad preemo zelengorske gudure. Međutim, došlo je još teže i pogibeljnije vreme. Novi gubici, juřiši i teški okršaji sve su se jasnije nazirali. Još dok su zaštitnice vodile borbe duboko u Zelengori, Nemci su dovla ili nove snage na Pivu, Durmitor i Taru, da iskoriste ove prirodne prepreke i nadoknade ono što su ranije propustili. Znaju i da smo optere eni ranjenicima preko svih mogu nosti, da smo iscrpeni, gladni i premoreni, pripremali su odlu uju u bitku, koja e, kako su oni verovali, okon ati naš put u Srbiju.

Na reci Pivi

»Kad smo stigli na reku Pivu, ranjenika je bilo toliko da neki bataljoni nisu mogli nositi svoje ranjenike bez pomo i drugih. Ispred nas se ispre io Durmitor sa svojim strmim padinama i klisurama. Glad i iznemoglost postali su neumoljivi. Makar i kra i odmor postao je neophodan isto koliko i kruh. I sama pomisao, da s ranjenicima produžimo preko Pive, Durmitora i Tare, izazivala je bolan ose aj u svakog borca i ranjenika. Neki ranjenici su govorili: »Ostavite nas da ne stradate bar vi«. Situacija je postajala sve teža. Međutim približavanje našem cilju — Srbiji — davalo nam je nove snage, dok su na drugoj strani Nemci bili premoreni. Razvu eni prema nama i vojvo anskim jedinicama, izmoreni od borbi po Zelengori i prisiljeni da pregrupišu snage, zastali su. Iskoristili smo taj tren i oko dva dana ostali u rejonima sela Plužine, Brljevo i Piše, bez ja eg angažovanja u borbi. Za to vreme uli smo radosnu vest, da e ranjenici biti evakuisani avionima u Italiju, što je ve ranije bilo planirano, a za što se znalo samo u štabu divizije. Ve ina ranjenika bila je zadovoljna, ali pojedinci su postali neveseli. Rastanak sa svojim drugovima i zemljom teško im je pada, uli su se komentari: »Ja u ovde radije umreti nego tamo živeti.« To je ipak bilo jedino rešenje, jer po i sa ranjenicima u nove i teške borbe koje su bile neizbežne, zna ilo je dovoditi u pitanje dalji prodor u Srbiju.

I 19. avgusta teški ranjenici preneti su na improvizovani aerodrom kod Gornje Brezne.

Nemci nisu gubili vreme i nisu odustajali od namere da osuđete naše planove. Dosledni toj zamisli, krenuli su prema Durmitoru iz više pravaca. Snage »Princ Eugen« divizije hitale su od uš a Tare i Pive prema vrhovima kamenitog masiva, da bi potisle naše jedinice i spojile se sa svojim snagama od šavnika i Žabljača. Tako su nameravali zagospodariti i Durmitorom, razbiti našu koncentraciju, spre iti evakuaciju ranjenika i dalji probor u Srbiju. Dosta jake snage stezale su oboru oko neprohodnih durmitorskih kamenjara. Nije bilo teško predvideti, da će aerodrom kod Gornje Brezne biti teško zaštićivati. Mi smo se za to vreme ipak nešto odmorili i prikupili snage za nove okršaje.

Borba za zaštitu ranjenika

Zbog nepovoljnog razvoja situacije vrhove Durmitora trebalo je pravovremeno posesti i u vrstiti za odbranu. Na taj zadatok kreće III brigada 21. avgusta iz rejona Plužine. Uz kamenite staze, a esto i po bespuću, ovaj napor bio je vrlo velik. Kolona se kretala sporo. Ranjenici, koji su mogli i i sami, ostali su u jedinicama i kretali na za eljima. Nosila više nije bilo pa je šarolikosti nestalo, ali umor nije lako napuštao premorena ljudska tela. Ostao je još samo koji as do novih okršaja. Mimo nas prolazile su jedinice Dvanaestog korpusa. Iz rejona Božur uli se jaka borba. Znali smo, da je tamo II brigada. To je zahtevalo da požurimo, kako bismo pre neprijatelja stigli na određene položaje. Me utim, brigada je uz put skrenula prema selu Piše. Kako se posle videlo radilo se o pomoći II brigadi, koju je neprijatelj potiskivao sa massive Božur. Nešto pre podne, 21. avgusta, stigli smo u selo Piše. 4. bataljon odmah je krenuo prema II brigadi, a 1. i 2. ostali su u rejonu sela da ekaju. U međuvremenu, II brigada izvršila je protivnapad, vratila izgubljene položaje i stabilizirala odbranu. Situacija od pravca šavnika i Žabljača nije dozvoljavala da se gubi vreme, te smo ubrzano krenuli prema vrhovima Durmitora. Dan je već bio poodmakao, ali hrana nije dolazila. Gladni i umorni kretali smo se sporo. Došla je i noć, a sa njom još već poteškoće. No ni marš po durmitorskim kamenjarima iziskivao je naročite napore. Bili su potrebni kratki zastanci, ali su nam prije injali velike teškoće. Umorni borci nisu se više mogli odupirati sruši i gladi. Tek što je zastanak dan, već su svi ležali i spavali. Pokret je bilo teško nastaviti i razbuditi ljude. Do dana ipak smo stigli na određene položaje. U zoru 22. avgusta 1. i 2. bataljon poseli su Štulac na Durmitor, a 4. je ostao neangažovan, nedaleko položaja. Još se nije ni razdanilo, a prvi talas savezničkih aviona odnosio je ranjenike sa aerodroma. Svi smo odahnuli, kad smo to videli, ali već nas je zasipala vatrica nema ke artiljerije.

Borba je počela. Avioni su se nastavili spuštati i dizati sa aerodroma. To smo gledali i mi i Nemci. Njihov napad postajao je sve jači, a nešto kasnije počeli su i jurišati. Jaka artiljerijska vatrica

zasipala je položaje 1. i 2. bataljona na Malom i Velikom Štulcu. Nemci su po eli jurišati. Uz obostrane gubitke odbijali smo ove juriše. Nije se smelo popustiti. Bataljonima je nare eno da moraju izdržati što je zna ilo boriti se ceo dan bez obzira na gubitke. Neprijatelj je uporno jurišao da bi nas odbacio i spre io evakuaciju ranjenika znaju i da nam put u Srbiju ne može spre iti, ako se oslobođimo ranjenika. Gledaju i kako ranjenici odlaze, nije mogao ništa u initi. Naprezao je sve svoje snage, ali bez uspeha. 1. i 2. bataljon odolevali su mnogim jurišima i artiljerijskoj vatri ulazu i poslednje snage. Od teških eksplozija nije se ništa ulo. Par ad granata, komadi kamenja, dugi rafali iz mitraljeza, minobaca ka i puš ana vatrica neprekidno su nas zasipali. Gubici su stalno rasli. Pri injalo nam se sve druk ije nego u prijašnjim borbama. Prodorna grmljavina nije prestajala. Na momente nam se inilo kao da sudelujemo u nekakvoj vrsti borbe, kakvu ranije nismo imali prilike upoznati. Komadi kamenja i par ad grana padali su podjednako na prve borbene redove i na pozadinu. Ru nim bombama dejstvovala je i jedna i druga strana. Kad se više nije moglo puškama i puškomitraljezima, situaciju su rešavali bombarši. Vrhovi Durmitora kao da su se pretvorili u pakao bez dna. Broj boraca sa oružjem u rukama neprestano se smanjivao. Situacija nije mogla biti kritičnija. Što je dan više odmicao, postajalo je sve teže. Broj ano premo an, moderno naoružan i opremljen neprijatelj je nasrtao na mnogo slabijeg protivnika koji se branio samo puškama i puškomitraljezima uz malu koli inu municije odolevaju i savremeno opremljenoj vojsci bez ikakva respekta i straha, da e ja i pobediti.

Dok se tako vodila borba i granate prekopavale planinu, ranjenici su odlazili, ali je i novih ve dogta bilo. 2. bataljon u rejonu Velikog Štuća ipak je popustio. 1. je odolevao, ali uz velike gubitke. Kod II brigade situacija tako er nije bila povoljna. Nemci su ve bili prešli selo Piš e i pretila je opasnost da nam za u iza le a, ako na našem levom krilu uspeju razbiti II brigadu. I pored uporne odbrane, 2. bataljon se morao povu i na nove položaje. Tako er se moral povu i i desno krilo 1. bataljona, da bi izravnalo položaj i izbeglo opasnost s boka. Privu ena je i brigadna rezerva da se odbrana poja a. Pritisak na 1. bataljon je poja an i on je bio primoran da se povu e na Kozji vrh. Neprijatelj produžava pokušavaju i po svaku cenu da zaobi e ovu ta ku i izbjije na one visove, koji dominiraju svim okolnim terenom a i položajima neposredno oko aerodroma, koji su držale vojvo anske jedinice. To se nije smelo dopustiti ni po kakvu cenu. U rovove, me u borce dolaze komandanti i komesari bataljona. Branko Maljkovi , komandant 1. bataljona, brzao je od borca do borca, pomagao i hrabrio. Uzimao je sad ovaj, sad onaj puškomitraljez i ga ao Nemce na jurišu. Njegova prisutnost i ohrabruju e re i ulevale su borcima novu snagu. Nemci su i dalje jurišali, padali, ali su se i približavali. Klisure, stene i durmitorska jezera izgubila su se u dimu i prašini. Ula se borba sa sviju strana. Branko nije prestajao bodriti svoje borce i komandovati paljbom. Borci su padali, ali ni Nemci nisu mogli lako napred. Brankova hrabrost zablistala

je, kao i mnogo puta ranije, ali sada poslednji put. Na vrhu Durmitora pogodio ga je metak u glavu i hrabri komandant pao je mrtav. Bataljon je za momenat popustio. Komesar Jure Brmboli brzo se snašao i održao jedinicu.

Nezaboravni 22. avgust sporo je prolazio, ali ranjenici su gotovo ve bili evakuisani. Pogledavali smo esto prema aerodromu i sa uzdahom se pitali: da li je ve gotovo. Nadmo nost neprijatelja dolazila je sve više do izražaja, ali se i malaksalost nije mogla sakriti. Jedni i drugi malaksali smo do krajnjih granica. Me utim njihova artiljerija, minobaca i i druga sredstva ispoljavali su premo koju mi nismo imali ime paralisati.

Povratak prema Mratinju

Kad su avioni prestali da sle u i uzle u sa aerodroma III brigadi je nare eno da se povu e prema Pivskom Manastiru. Borci više gotovo nisu ni ose ali sebe. Fizi ki najslabiji, bolesni i ranjeni koji su se mogli sami kretati, esto su padali i nisu se mogli podi i bez pomo i, a zdravi su više teturali nego vrsto kora ali. Nemci su se videli na vrhu Durmitora, a brigada se spuštala prema reci Pivi. Pretila je opasnost da nas obaspu vatrom i produže goniti. Ali, ni oni nisu imali snage da se dalje bore. Gubici, što su ih pretrpeli, zamorenost od juriša prisilili su ih da stanu i zaborave na svoju premo .

Komandant brigade Milan Šijan pozvao je zamenika komandanta 4. bataljona, upoznao ga sa situacijom u 1. bataljonu i nadadio mu da ode tamo i preuzme komandu. Krenuo sam u odre e-nom pravcu i susreo batajton na putu prema Pivskom Manastiru. Nije trebalo pitati, šta se dogodilo. Raspoloženje boraca govorilo je da me u njima više nema komandanta, koji je izrastao iz njihove sredine i više od tri godine proveo zajedno s njima u borbi. Njegova stalnog osmeha, bliskosti i neustrašivosti je nestalo. Pesimi što se orila u 1. bataljonu na svakom maršu, sada je zamenila šutnja. Branko Maljkovi bio je primer borca i komandanta, voljen i cenjen, pa je bol samo poja avala mržnju prema neprijatelju.

Ostali bataljoni III brigade tako er su se spuštali prema Pivskom Manastiru, gde nas je ekala oskudna hrana. Kuvari su nešto pripremili, ali kroz durmitorsku šumu i vrleti, u toj tamnoj no i sporo se napređovalo. esto je netko zaostajao, kolona se prekida i zaustavljava. Veza se teško održavala i naš pokret bio je sporiji nego ikada ranije. Starešine su ulagale velike napore da se kolona ne osipa. U kasnu no stigli smo do Pivskog Manastira.

Kuhari su nam podelili nešto neslane supe i nekoliko grama mesa.

Gladne ljude nije bilo lako nahraniti sa ovoliko hrane, ali ni re se nije ula. Znali smo, da je u injeno sve što se moglo i da više nema. Disciplinovano krenuli smo prema selu Plužine uz levu obalu Pive. Borci su šapatom pitali, da li se ponovo vra amo na Zelengoru. Pravac kretanja davao je razloga, da se postavi takvo

pitanje. Me utim, povratak prema Zelengori bio je samo smišljeni manevar komandanta divizije, da bi Nemce naveo na pogrešan zaklju ak o našem daljem proboru u Srbiju. Takva zamisao zavela je neprijatelja da je pogrešno procenio dalje razvoj situacije, pa je izvršio i nekorisnu pregrupaciju, razvila enje i usmeravanje snaga. Nama je taj dobitak na vremenu pružao povoljne mogu - nosti da se iznenada vratimo me u donje tokove Pive i Tare u pozadinu neprijateljskih snaga koje su nas napadale, da posednemo Durmitor i premo u Sandžak pre nego što se Nemci sna u i koncentrišu ja e snage na naš pravac. Ostvaruju i tu zamisao, ponovo smo se našli u Plužinama, odakle smo i krenuli. Sude i po kasnjem razvoju doga aja, ovaj manevar je uspeo, pa iako je bilo gubitaka, teških okršaja i napora, divizija se prebacila u Srbiju u jednoj od najpovoljnijih situacija.

Na ovom putu brigade su se ponovno našle u kanjonu Pive, spremne da se pojave na durmitorskim stazama po kojima su ve marševale onda, kada su Nemci imali dovoljno razloga da pretostave da se vra amo u Bosnu.

Opet na Durmitoru

Koriste i nastale okolnosti, brigade su ponovo, 24. avgusta, zakora ile na Durmitor. Ve u ranim jutarnjim asovima protezala se duga kolona od sela Plužine prema selu Mratinje, da bi tamo pregazila pli ake i krenula uz kamenite obronke prema položajima, što su ih Vojvo ani još uvek držali, bore i se sa snagama nema ke »Princ Eugen« divizije. To je za Nemce predstavljalo nove probleme, jer su morali privu i, koncentrisati i usmeriti nove sna ge na nas.

III brigada kretala se na za elju divizije, a njen 1. bataljon prešao je reku Pivu kod sela Plužine, izašao iz pivskog kanjona i maršovao nizvodno u ulozi bo ne zaštitnice. Takve mere bile su u vezi sa nema kim snagama, koje su se nalazile na vrhovima Durmitora i mogle lako da iznenade s te strane. A i zbog toga, jer marševati niz kanjon Pive bez dobrog obezbe enja pa i onda ako je neprijatelj daleko, nije bez opasnosti. Neki delovi bataljona upu eni su s brigadom.

Pokret je mirno po eo te nam se inilo da ne e skoro do i do okršaja. Bar ne, dok brigade ne pre u na desnu obalu Pive. Me utim, posle dvo asovnog marša 1. bataljon naišao je na manje nema ke snage u rejonu brda Sudovo. Nemci su bili potpuno izne na eni. Nisu nas primetili, dok nismo stigli do njih. Bili su vrlo neoprezni i sigurni da naših snaga nema u blizini pa nisu ni uspeli pružiti ozbiljniji otpor. Neki su malo pripucali, a ve ina se poku šala spasiti bekstvom. Kad su videli da pobe i ne mogu, jedni su se predali, a drugi poskakali niz strme pivske obale u Pivu.

Ta borba trajala je kratko i bataljon je produžio pokret odre enim pravcem. U poslepodnevnim asovima brigade su stigle u rejon Barnog Dola i 1. bataljon došao je u sastav svoje brigade. Ovaj pokret prošao je gotovo bez borbe, a to se nije moglo i o e-

kivati, bar na pravcu marša 1. bataljona III brigade. Ako nitko drugi pretpostavljalio se, da e durmitorski etnici pripucavati i ometati pokret.

Brigade su zano ile u širem rejonu Barnog Dola, ali odmor nije trajao celu no . Patrole, koje su krenule da ispitaju imali nepriatelja u ovome delu Durmitora, brzo su nas uz nemirile. 2. bataljon III brigade naišao je u selu šari i na etnike i pučnjava nas je digla na uzbunu. Ve smo iz iskustva znali, da se etnici obično nalaze kao nema ka predstraža i da su Nemci blizu. To nam nije obevalo ništa dobro, ali Sandžak nije bio daleko i inilo se da smo blizu cilja. Ovakav razvoj situacije nije nam dopuštao da se duže odmaramo. Do dana je trebalo zauzeti i posesti dominantne tache koje e nam omogućiti efikasan otpor. Zbog toga divizija već oko pola noći, 24. avgusta, kreće preko sela Crkvine i sela Donje Polje prema reci Tari. Nema ka artiljerija tu e po rejonima našeg kona išta i pravcima kretanja. Brigade su marševale u zasebnim kolonama. Desnu kolonu i obezbe enje sdesna sa injavala je III brigada. Maršuju i pravcem Jasikovac brdo i selo Kolo, Zamrština, Čemske Luke teško se bilo boriti sa tamnom noći i durmitorskim klisurama, a trebalo je i i što brže, da bi na reku stigli pre nego što Nemci uspiju prikupiti i privući ja e snage. Po klizavom, rosnom kamenju, stalno je netko padao, ali nitko nije izostajao, jer je bilo jasno, da e se Nemci ubrzano pojavit. Sve dok se nije razdano, 25. avgusta, neprijatelj se ipak nije nigde pojavljivao. Inilo se kao da ga nema u blizini. Kao da našu pojavu na zapadnoj strani Durmitora nije otkivao, a ako i jeste, onda s malo verovatno e. Nemci nisu odmah intervenisali, jer nisu imali dovoljno snaga u blizini, iako su ih etnici obavešteli im smo se pojavili na Durmitoru. Ipak je bilo jasno, da tako ne e dugo ostati. Artiljerija je sve preciznije tukla pravce našeg kretanja, pa iako to nije bilo ništa neobično, inilo nam se da je nešto druga ije nego prošlih dana.

Zaštitnica mora izdržati

Zaštitnicu III brigade sa injavao je njen 2. bataljon. Kad je prethodnica (4. bataljon) stigla u selo Kolo (u rejonu sela Crkvine) etnici su pripucali i pobegli, ali u rejonu Karaule (kota 449) ulala se jaka pučnjava. Nemci su napali zaštitnicu sa za elja i boka. Nisu uspeli da nam prepreči put, ali im je uspelo danas dostignuti i ugroze s boka, što je za nas bilo opasno i što se nekako moralno paralisiši. Budući da nismo znali kolike su nema ke snage, jedna eta iz 2. bataljona pokušala je jurišem da otkloni opasnost. Na brdu Siga došlo je do oštrog okršaja, ali eta nije uspela. Pretrpevši gubitke, bila je prisiljena da se povuci. Zamenik komandanta bataljona, koji se nalazio u ovoj eti, jurišao je sa borcima. Milan Šukić (Majki), iz Srednje Gore, ni ovom prilikom nije nikom dopustio da u jurišu bude od njega brži. eta se susrela i pomešala sa Nemcima, a »Majki« je izvukao bombe. Neprijateljski kuršum bio je brži i neustrašivi borac pao je mrtav. Bomba mu je ostala u

ruci neiskoriš ena. Nije uspeo da s bombama reši situaciju, kao što je to ranije inio mnogo puta. Neustrašivi komandir 2. ete, a sada zamenik komandanta, bio je poznat po svojoj brzini. Dok su drugi još ekali, »Majki« je ve bacao bombe. Kad se borba vodila, gde se ula najja a pucjava, »Majki« je tamo sigurno bio. Hrabar borac, dobar i voljen drug i starešina. Dobro su ga zapamtili lovina ke ustaše i radu ki etnici, dok je 6. divizija vodila borbe po Lici, a Italijani i Nemci, kako je to on govorio »nemaju kuda pobe i«. Borci 2. i ostalih bataljona tužno su primili vest o smrti oveka koji je svojom hrabroš u mnoge ohrabrio.

Neuspeli juriš ete govorio je, da neprijatelj nije slab, što je ubrzo došlo do izražaja. Nemci su otvorili jaku vatru s brda Kolo. Nastala je vrlo kritična situacija. Brigada je zapala u vatru s boka i iz pozadine. Pokret, dok se ne o isti brdo Kolo, bio je nemogu. Kolona se zaustavila, a 1. i 4. bataljon dobili su nare enje da ovladaju brdom. To im je uspelo i Nemci su odba eni. Brigada je produžila pokret na elu sa 4. bataljonom, a 1. i 2. ostali su na položajima odbijaju i juriš za jurišem.

Komandant brigade Milan Sijan naredio je da zaštitnica mora izdržati. S bataljonima ostao je i zamenik komandanta brigade Dmitar Zaklan. Brigadni sanitet, intendantura, prištapske jedinice i jedna duga kolona civila iz sandžaka podru ja inilo se da se vrlo sporo približavaju Tari. Uz ove civile nalazio se i jedan bataljon boraca, koji su se kasnije pokazali vrlo hrabri.

Artiljerija je neprekidno tukla po koloni i po našim položajima. Poneka granata padala je blizu civila, a jedna ili dve pogodile su kolonu. To je izvazvalo ozbiljne teško e. Nekoliko žena sa decom bežalo je u šumu da se sakriju. Kolona je zbog toga morala stati i ekati dok se ove žene ne prona u. To je neprijatelju odgovaralo. Svaka minuta bila je dragocena. Nemci su stalno poja avali artiljerijsku vatru, pokušavaju i jurišima, zaobilaženjem i manevrima da zauzmu brdo Kolo. Vodila se oštra borba. Broj ranjenika i poginulih stalno je rastao. inilo se, a to sam uo i od drugih boraca, da ranije ovakvu borbu, punu krvi, prašine, dima, povika »juriš«, zaglušuju ih eksplozija bez prestanka i mnogo kriti nih momenata u kratkom vremenu, nismo vodili. Brda Kolo, Borovina i Beluševac zapamtili su preživeli borci 1. i 2. bataljona najviše po rekordnom broju juriša, naših i neprijateljskih.

Nemci su i ranije inili sve što su mogli da nam spre e put u Srbiju, ali ovaku upornost kao i bezobzirnost prema vlastitim gubicima nisu još ispoljili. Brane i se na brdu Kolo, neprestano smo gledali da li je kolona zamakla prema Tari, ali ona se sporo pomicala. Sandžaka bataljon ostao je nedaleko položaja, spremjan da nam pomogne. Poja avaju i artiljerijsku vatru, Nemci uspevaju potisnuti 2. bataljon sa zapadnog dela brda Kolo i iz sela Kolo. To ponovo stvara kritičnu situaciju. Zapretila je opasnost da se neprijatelj dokopati dominantnih visova na levoj obali Tare što bi mu omoguilo da razbijje brigadu u neprohodnom kanjonu Tare. Koriste i izvestan uspeh što su ga postigli, Nemci naglo nadiru prema brdu Beluševac, ali to se nije smelo dopustiti. Zamenik komandanta brigade pozvao je komandante bataljona i naredio im

da protivnapadom zaustave Nemce, a zatim da na položajima ostane samo 1. bataljon, a ostali da se sviju u kolonu i krenu prema Tari. Uporedo je podvukao da zaštitnica mora izdržati. Dok smo primali zadatke, na jednom proplanku kod sela Borovina granate su padale neposredno oko nas i eksplodirale. Kad smo se od zamenika odvojili i krenuli prema bataljonima, udaljili smo se jedva 100 metara, a jedna je granata pala baš onde gde smo se malo pre nalazili. Videli smo da ima mrtvih i ranjenih, ali to nije bio redak slučaj, pa ni iznena enje.

Malo kasnije saznao sam da je zamenik komandanta brigade teško ranjen i da ne može govoriti. Na istom mestu poginuo je obaveštajni oficir 2. bataljona Obrad Grubišić, i pored njega i 5 boraca, dok ih je više ranjeno. Zamenika komandanta odneo je na leđa obaveštajni oficir 1. bataljona Nikica Miljković (Crnika), jer situacija nije dopuštala da se eka na drugu pomoći na nosila. 1. i Sandžak ki bataljon krenuli su na juriš i uspeli Nemce zbaciti sa brda Kolo i Graba vrha. Posle toga 2. i Sandžak ki bataljon krenuli su prema Tari, a 1. je ostao na položajima kao zaštitnica. Nemci su po eli ponovo da napadaju. Sav pritisak srušio se na 1. bataljon. Jurišali su uzastopno nekoliko puta, ali mi smo ih odbijali i postepeno se povlačili prema Tari. Komanda bataljona nije više imala veze sa komandom brigade. Vremena nije bilo da se uspostavi veza. Nemci su ulagali krajnje napore da ponovo ovlađaju brdom Kolo i Graba vrhom. Negde oko 14 asova njima je to pošlo za rukom, ali dalje napredovanje sprečili smo im sa brda Borovina i Beluševac. Dok smo se borili na ovim položajima, došao je komandant brigade Sijan i naredio da moramo izdržati još dva do tri asa, a onda da se bataljon povuče što brže može prema Tari i da je pre e pod zaštitom samo dva puškomitrailjeza. On nas je ponovo upozorio da zaštitnica mora izdržati, a neprijatelj je bio najmanje deseterostruko jači. Zaštitnica je izdržala određeno vreme, a onda se po eli naglo spuštati prema Tari. Na prelazima preko divlje reke videlo se još dosta vojske i civila, ali kad su ugledali zaštitnicu kako se približava, prelaženje je neverovatno ubrzano. Naročito su požurili civili. Tara i njeni divlji valovi više nisu smetali. Najteže je bilo s ranjenicima i bolesnicima. Brza i duboka voda obarala je borce, ali pomognući i jedni drugima prešli smo svi u Sandžak. Ogromni napor Nemaca, neprohodne klisure i na kraju divlja Tara nisu nas mogli zaustaviti. Prešli smo u Sandžak, a Nemci su ostali da slušaju naše puškaranje sa sandžakim etnicima. Tako je 6. proleterska divizija otvorila poslednja vrata na svome putu za Srbiju nastavljujući marš prema Zlatiboru.

DAVID, BORAC 2. CETE

Milan Pavić i

Kad god se sjetim mu nog prijelaza preko Tare, uvijek mi misao zastane na »Dnevniku«, što sam ga vodio od onog snježnog 7. novembra 1943. godine, kada je 6. lička divizija napustila Liku,

da u Bosni i drugim krajevima nastavi borbu u sastavu Prvog proleterskog korpusa. »Dnevnik« je bio pisan u povelkoj bilježnici, koju smo tako er oteli neprijatelju. Cesto mi je oduzeo mogu -nost, da u torbu spremim suhu hranu, jer je itava bila ispunjena knjigom prošaranih, tvrdo uvezanih korica, u kojoj je bio zabilježen život bataljona, pa i brigade.

Koliko bi danas vrijedio, da sam ga uspio sa uvati od bu ne i brze Tare, kada se ono itava divizija našla na kanjonu i pregazila rijeku na mjestu, gdje smo naišli ne znaju i za mosti e i pli ake. »Mati ev« bataljon tog puta bio je prethodnica II brigade, a ova divizije. Tako smo, povezani rukama u lanac, prvi zakora ili u hladnu Taru, da bi što prije izbili na suprotnu stranu, odakle su nas s vrhova obasuli paljbom etnici. U toj situaciji nije preostalo drugo, nego da tužnim pogledom ispratimo torbu s »Dnevnikom« koja se valjala maticom Tare.

Na posljednjim stranicama »Dnevnika« bilo je zapisano nekoliko rije i o Davidu, borcu 2.ete 1. bataljona. Kako je to neugodno što ne mogu re i više, nego da je ro en i odrastao u donjolapa kom kotaru, jer je vrijeme izbacilo iz sje anja njegovo prezime — vri jedno da se zabilježi.

Toga jutra, kao i prethodnih, mamurna kolona ispa enih boraca, krenula je nakon kratkog po inka od Lu kih Koliba u Zelengori na ve uobi ajeni dnevni marš. Zora je dijelila dan i no , dok su stazom izbrazdanom bombama i granatama još iz vremena V ofenzive više nabadali, nego kora ali borci bataljona, da bi se uz put u hladnom potoku Hr avki razdrijemali. Put nas je vodio do Tjentišta, ispod kojeg je bu ila Sutjeska. Na drugoj strani rijeke ispod tankog vela magle, što je bježala ispred jutarnjih zraka sunca, nazirao se Magli i Volujak. Sva imena koja dovode u sje anje herojstva boraca iz V ofenzive. Namrgo ena kolona sputila se po obi aju pokraj puta im je elo zastalo. Ne interesiraju i se za razloge zastanka, borci su se nehajno po navici okretali drugu iza sebe došapnuvši mu: tišina.

David je kao i ostali, dremuckao naslonjen na kundak puške i kroz zube protisnu novu poruku s ela kolone: komesar — naprijed.

Dok sam prolazio pokraj kolone umrtvljenih ljudskih bi a, obasulo me je stotinu misli: što je sad, kakva prepreka; ta ne emo valjda natrag drugim putom, pa iza nas nastupa 1200 Nijemaca SS — »Princ Eugen« divizije. Moramo naprijed, da li baš mora zgarište — Tjentište opet biti zastrto kostima kao u V ofenzivi. Pogledam kolonu, u kojoj neki ve hr u dubokim snom i pomislim: neka skupe snage za predstoje u borbu.

Situacija je bila zaista ozbiljna. 4. bataljon — prethodnica brigade, a ova divizije — otkrio je na Sutjeski njema ku zasjedu. »Usko grlo«, kroz koje se jedino na tom putu može pro i, bilo je za epljeno. Stijene i kote oko Sutjeske omogu avale su mu da se samo s jednim »šarcem« prolaz zastre mećima.

Komandant divizije oko Jovani izdao je Štabu brigade jedino mogu e i jedino ispravno nare enje: »Diviziji omogu iti prolaz«. Štabovima bataljona je komandant brigade ovako podijelio

zadatke: 2., 3. i 4. bataljon brzim naletom pregaziti Sutjesku i protjerati neprijatelja. 1. bataljon: o uvati lijevi bok jedinica i krenuti za brigadom tek kad posljednji borac divizije prije e Sutjesku. Nare enje je preneseno na komandire i borce, i gle... »mrtvaci ustaju«, stresaju mamurluk i ledenu pospanost, zagrijavaju nos i bradu vlastitom parom, pritežu razbarušenu bluzu i opasa e, pripremaju municiju — i ve kre u.

Prvi, »Mati ev«, bataljon bio je u nezavidnoj situaciji odbijaju i napade Nijemaca, koji su kao poja anje pristizali uz Sutjesku otud od Drine. Zamislite, koliko je vremena prolazila divizija u koloni po jedan s odstojanjem od 10 metara, da bi se izbjegle žrtve od neprijateljskih granata. Više nego ljetni dan do podne! Ali borci su se borili juna ki. Kad je ponestajalo municije, kamenom bi tukli umjesto bombi, dok bi kuriri skoknuli do divizijske kolone u prolazu i posudili pokoji metak. David, borac 2. ete bio je me u najboljima. Namrgo eno oko, pritisnuto krupnom, raš upanom crnom obrvom, nije skidao s nišana. Kad god bi opalio i žrtvu prikovaо za zemlju, muklo bi procijedio kao za sebe, ono grlene i nosno: — A-ha ... dobro je.

U takvoj situaciji vrijeme sporo prolazi. Do e ovjeku da galami na kolonu, »što se vu e kao prebijena«. Zato je i saznanje da je prošla i zaštitnica divizije obradovalo svakog više nego dobar obrok, iako se svima od gladi trbuх zaliјepio za ki mu.

Štab je naredio povla enje. 2. eta ostala je posljednja.

David je drugovima rekao: — Idite, meni je najzgodnije da ih još nekoliko zadržim, a i povu i u se nekako.

Kad smo se odlijepili od neprijatelja, u 2. eti nije bilo tri borca: politi kog delegata Medi a, borca Boži a i Davida. Bilo je jasno da su ih Nijemci zarobili. Šta se može, moralo je tako biti. Žrtvovali su se za bataljon. Slijede ih dana su se s poštovanjem spominjala njihova imena, naga aju i ho e li ih mu iti ili — jednostavno ubiti.

I sada po inje najzanimljiviji dio doga aja.

Naš bataljon se kao zaštitnica brigade izvla io iz dubokog kanjona Pive. Komesar je kao i obi no na za elju kolone. Okrene se da »uhvati paru« i izmjeri krivudavu stazu kad... dolje na vi se em mostu Pive ugleda Davida.

— O, Davide — ime iz biblije, Isusov nasljedni e, uskrsnu li ti to? — našali se komesar sav razdragan što gleda Davida kako u poširokim cokljama štropota i — onako zdepast i okrugao — što bi se reklo: širi nego dulji — pristiže bataljonu.

— Pa gdje bi tri dana moj Davide — pita svaki borac, a on sa suzama radosnicama u o ima pritiše i ljubi jednog po jednog sve do ela kolone.

Komandant je naredio da se bataljon prikupi, malo odmori, a Davida zamolio da ispri a doga aj.

David po e:

— A što da vam pri am, da sam znao njema ki, bilo bi svega za pri ati, a ovako... Kao što znate, bio sam na istaknutom položaju s pokojnim drugovima — delegatom i Boži em. Nekoliko koraka nas je dijelilo od neprijatelja, kad smo se pokušali pro-

vu i. Imao sam sre u, da je iza mene odmah bilo grmlje koje me je zaklonilo pri povla enju, što ostala dvojica nisu imala. Ali put, kuda ste se povukli, Nijemci su ve bili presjekli. U tom asu primijetim ogromni gusti grm, kojeg je liše inilo još guš im. Tu sam se uvukao, prilijepio za zemlju kao marka na koverat, maskirao se šušnjem, odšarafio bombu, da ne padnem živ u ruke. Za ovaj posao imao sam vremena, pošto su se Nijemci zadržali oko dvojice drugova.

Dok je ovo priao, bataljon se pretvorio u uho. Netko je slušao poluočvorenih ustiju, netko se naglo pridigao na izmorene noge, drugi su se ogoreno mrštili pri pomisli na smrt dvojice cijenjenih drugova.

— Priaj dalje, Davide.

— Oko njih dvojice skupilo se mnogo Nijemaca, smijali su se, vičali, nešto govorili. Oh, kako sam bio ljut, što baš ni jednu rije nisam nauio dok mi je otac priao o austrijskoj vojsci. Jedino mi se nekako uvukla rije : drite (dritte), koju su esto ponavljali, a delegat jednostavno odgovarao: »Ne razumijem ništa«. Zašto sam se te rije i plašio — reci mi komesar Šta ona zna i — ali nekako je sli na našem tri, pa pomišljam: ne pitaju li za tre ega t. mene.

— A sigurno su pitali — re e komesar tiho, da ne bi prekinuo prianje.

— A sad drugovi moji dolazi ono, što mi je sledilo srce. Provedoše pored mog grma drugove, a Nijemci ih udaraju kundacima zdesna i sljeva. Na proplanku, desetak metara iza mene, strijeljaju ih. Motrio sam kako prkosno ne e da okrenu leđa, ve ne trepnu i gledaju u cijevi. Delegat Medi je gromko poviknuo: »Živio, a onda — pogon u grudi potiho dodao: »Tito«.

— A ja im ništa ne mogah pomoći.

— Slava im, osvetit ćemo ih.

— A onda, kako se ti izvuće — pita Davida mali Milan, 14-godišnji kurir 2. ete.

— Pa eto, izvukao sam se sutradan, jer su Nijemci tamo zano ili, misle i valjda da e nai i još neka naša jedinica. Najprije sam sahranio drugove, oprostio se s njima, a onda krenuo tragom za vama. Imao sam sre u.

Otada se David još više isticao u borbama, što ih je vodila njegova eta. Posljednji put sam ga sreo uoči probroja Sremskog fronta. Da li je sretno prošao i zadnje juriše za oslobojenje zemlje?

BUSIJA U KRVI

Mile Ciganović

20. srpnja 1944. godine 6. lipa ka divizija krenula je na put u Srbiju. Put je vodio preko brda i planina, preko potoka i rijeka, po teško prohodnom terenu. Neprijatelj je formirao motorizirane kolone i s njima brzo prebacivao svoje trupe, stizao nas, prestizao, napadao s boka, elaz i za elja. Naročito je bio angažirao 7. SS

»Princ Eugen« diviziju, koja nas je na itavom putu u stopu pratila. Sve zasjede i prepreke razbijali smo golim grudima i tako sebi krili put. Bili smo strahovito izmoreni i iscrpljeni. Borci su na putu umirali od teških fizičkih napora. Svuda za sobom ostavljali smo tragove ljudskih kostiju. Bilo nas je sve manje. Svaka bitka odnosila je po kojeg druga. Naporan put, glad i že i svakodnevne ljute borbe skoro su nas bili dotukli. Teški napor pritiskivao je kao olovo itavo tijelo, uko ene noge vukle su se po zemlji, glava otežala, ali neka nevidljiva unutarnja snaga i snažna želja za održanjem pokretala nas je naprijed. Kao da se usporedo s porastom tegoba razgarala i naša potajna neznana snaga. Pogrblijeni pod teretom oružja i druge spreme kora ali smo šute i.

Onako iznureni jednog toplog augustovskog dana stigli smo u dolinu rijeke Prae, gdje smo se trebali odmoriti i pripremiti za daljnji put.

Na prostranom proplanku, među veli anstvenim planinama, kojih vrhovi paraju nebo, smjestili smo se da se odmorimo. Prirodne ljepote ovog predjela djelovale su osvježujuće na iscrpljene borce. Blage padine i pitome uvale, ispresjecane bistrim nemirnim potocima, što žure da nestanu u dolini Prae, davali su mu posebni mir.

Svuda naokolo žagor i pjesma. Borci raskomojeni sjedili su u hladovini i prije ali uspomene iz minulih dana. Sa svih strana logora dopirala je pjesma boraca, a najviše liči »ojkan«. Monotona, otegnuta zavajajna pjesma iz desetine mlađenačkih grla odjekivala je okolnim brdima i gubila se prema planinskim vrhovima. S pripajenom tugom u srcu slušali smo pjesmu, koja je u nama budila sjećanje na rodni kraj, na toplo, napušteno ognjište. I tada smo pogledali put plavog horizonta, tamo daleko, daleko iza oštih planina, sjećali se djetinjstva i oživljavali uspomene naše kratke, bezbrižne mladosti.

Ujutro, odmah poslije doručka, naređen je pokret. Trebali smo prije i preko Prae i razbiti neprijatelja, koji nam se ispriječio na putu... U dolini ispred nas, nabujala od kiša, široka dva naest metara šumjela je prljava i mutna Praa. Prije osmo do obale. Tamo na drugoj strani po injala je stotinjak metara široka ravnica, a odmah vertikalno dizala su se brda. Na padini prema nama naizmjeni no se smjenjivala rebra i uvale izločane od estih bujica. Ovako težak teren trebalo je savladati i popeti se na vrh planine, kuda je vodio put. Mutni valovi rijeke zanosili su kolonu lijevo i desno, ali ona je ipak uspjela savladati podivljalu rijeku. Brzim maršem penjali smo se uz padinu. Naši zaštitni dijelovi već su otpoeli borbu s Nijemcima, koji su iza nas nadirali.

Bilo se već smrklo, kad smo izašli na jednu planinsku visoravan. Mrak i tišina obavili su okolinu. S neba je nestalo oblaka i na augustovskom nebnu svijetlu eli ne boje treperile su zvijezde, a pun mjesec zalio je svojim srebrom itav kraj. Smjestili smo se na jednoj livadi okruženoj prastarom bukovom šumom. Planinom je zavladala neka podmukla tišina, da je ovjeka obuzimao strah. Sakupljeni u manje grupice šutjeli smo kao da smo nijemi. Naprežući i sluh, osluškivali smo. Na svaki, pa i najmanji šum, pritezali

bismo vrsto oružje o ekuju i neprijatelja. Nitko nije pušio. Iako je bila hladna no poslije kiše, vatu nismo palili. Mra na i pusta no protezala se u vje nost. Zgureni, kao posje eni panjevi, sjedili smo veliki u svojoj izdržljivosti i strašni u svojoj mržnji. Patrole su poslane da izvide teren. Uskoro se vra aju i saop avaju, da su opazili Nijemce svuda uokolo. Misao, da smo opkoljeni, kao munja prostruja kroz glavu. Straže su poja ane. Na licima boraca osje ala se borbena spremnost, ali istovremeno i radoznalost. Opet smo opkoljeni od zloglasne »Princ Eugen« divizije, koja nas prati još od Glamo a.

Svanulo je i sunce je pokazalo svoje zlatne rubove iza visokih bregova. Zrak je bio pun kisika, svježine i mirisa. Oblaci su dani ma bili spušteni, pa je sada sva priroda zablistala novim sjajem, kao da se iznova rodila. Sunce je ponovo pripeklo. Njegovi topli zraci prijatno su grijali, jer je zemlja bila vlažna od obilnih kiša. Nad nepreglednom šumom treperio je topli zrak, koji je itavo tijelo pritiskivao prijatnim umorom i gonio ga u san.

Svuda naokolo bjesnila je borba, samo na našem položaju još je vladalo zatišje. Kakav plan ima neprijatelj? Zašto ne napada? Dok smo o ovome razmišljali stiže nare enje iz Štaba brigade, da naš bataljon na jednom sektoru ima braniti prolaz ostalim jedinicama divizije, pozadinskim dijelovima i dr. ekala nas je teška, nejednaka borba.

Raspore eni na jednom zaravanku ispred bukove šume ekali smo napad. Cijevi naših pušaka i mitraljeza diskretno su virile iz zamaskiranih rovova i drugih zaklona. Trenuci su bili o ajno dugi. Najzad na desnom krilu našeg stroja grunu snažan plotun. Nijemci nas provociraju. Komandir prenese: »Ne odgovarati«. Mi ši i su bili nabrekli, puške napete, prislonjene na ramena, prsti na orozu. Nitko se nije micao. Na itavom položaju vladala je mrtva tišina. Opet grunu plotun. Kuršumi zafijukaše. Naše o i uprte su u prostor ispred nas, odakle treba da se pojave Nijemci. Ne potraja još dugo, kad se za u neko šuštanje, lomatanje i sivozelene uniforme se pokazaše. Osjetili smo veliko olakšanje. Podignuti s puškama »na gotovs«, Nijemci se prebacuju od stabla do stabla, šljemovi sjaje na suncu. S uzdržanim dahom promatramo njihove skokove. »Kad se primaknu na blisko odstojanje — otvoriti vatru« — nare uje komandant.

Nastade mu no iš ekivanje. Htjeli bismo, da se ve pojave ti zeleni razbojnici, da ih satremo. Opet priputaše puške s njihove strane. Bili smo ve na granici strpljenja. Oružje je bilo spremno za paljbu, samo pomisao na municiju izazivala je nespokojsvo. Svaki borac kao da se pretvorio u kamen. Ni jedan pušku da opali. »Budite spremni za otvaranje vatre!« prenosi se nare enje komandanta. Uzeli smo dah i puške vrš e pritegli, bombe otka ili i stavili na dohvatz ruke. Kona no dugo iš ekivanje prekinu komanda komandanta: »Brza paljba!« Iz stotine pušaka i mitraljeza suknu plamen. Zemlja kao da se prolomi. Plotuni odjeknuše. Bombe poljetješe kao svijetle iskrice, riknuše eksplozije. Naša iznenadna i dobro organizirana vatra prisili Nijemce na povla enje. Najprije se živi lanac povi, zatim se prekinu na nekoliko mjesta, i u vidu

tankih linija nagrnuše lijevo i desno bježe i ispred naših smrtonosnih rafala. Uspjeli smo odbiti njihov prvi nalet. Ali oni odmah poslije prvog neuspjeha po eše žestoko tu i baca imo po našem položaju. Jezivi šum, strašan fijuk, sve jeziviji i strašniji prilbiza vao se. Sagnusmo glave. Zemlja zadrhta, prolomi se prasak. Tali sru eg gvož a i elika zasuše svaki metar zemlje. Pribijeni uz tle, ležali smo nepomi no. Samo bismo s vremena na vrijeme podigli glave i pogledali ispred nas. Oblaci prašine i dima obavijali su itav položaj.

Poslije kratke, ali žestoke minobaca ke vatre, pješadija krene opet u napad. Nastupali su još pažljivije nego ranije. Primje ujemo siluete vojnika, vidimo ih kako se raspore uju uzimaju i potrebno odstojanje. »Možda se spremaju na juriš«, misao prostruji kroz glavu. Primali su se po svim pravilima ratne vještine. Tada ponovo odjeknu naš plotun. Bombe zapraštaše i prašina se diže. Iz mitraljeza lizali su plameni jezici i cijev se usijala. Ga ali smo bez komande, podsticani unutarnjom vatrom i neugasivom mržnjom. »Neprijatelj ne smije prodrijeti« — to je jedina misao svakog borca i starještine. Poneseni osvetom, gnjevom i borbenim zanosom uspjeli smo odbiti i ovaj napad. Ali odmah zatim, neo eki vano jedan vod se pojavi na našem desnom krilu. Napregnutih živaca i miši a, gr evito smo branili položaj i ljuto se borili. Ovi priprosti i jednostavnii ljudi zaprije ili su put izbezumljenom neprijatelju, i svoje grudi izložili smrtonosnom eliku. I kada smo mislili, da e zatišje potrajati duže, s obzirom na to, da su Nijemci doživjeli ve dva neuspjeha, ponovo otpo e minobaca ka vatra. Eksplozije sijevaju kao munje. Granate riju oko naših ležaja.

itavi stupovi leti u zrak kao iz vulkana. Geleri fiju u i traže žrtve. Snažan zamah mitraljeske i puš ane vatre zahvatio je položaj na itavoj njegovoj širini. Od ogromnog treska teških razornih zrna nije se ula pucnjava lakog oružja. Težak miris bezdimnog baruta štipa za grlo, a gust oblak prašine i dima natkri položaj. I sunce pomra i. Preciznim pogocima usporavamo njihovo napredovanje. Napad za napadom odbijali smo uz nad ovje anske napore. Prešli smo na juriš. Nijemci zastadoše, kad vidješe da tr imo prema njima. Neki naši dijelovi ve upadaju u njihove redove. Nasta krvav okršaj. Naletjesmo na jednog ranjenog Nijemca. Krv mu šiklja iz vratne žile. Dotukosmo ga i krenusmo dalje. Drugi, leži potbruške i raširio ruke, kao da se ho e uvu i u zemlju za koju su ga prikovali meci. Tre i pao ni ice i raskora io se, a puška još vru a od pucnjave leži nekoliko koraka dalje. Op i huk i tresak zanio je ljude, pa i ne osje aju sebe. Pred neumitnom stvarnoš u pojama ovje nosti je utruuo. Ali pod snažnim protunapadom Nijemaca morali smo se povu i na polazni položaj. Gubici su bili osjetni i na jednoj i na drugoj strani.

Sunce je ve prešlo zenit. Izmaglica, srebrnasta od sunca, lebjdela je nad zemljom, a Pra a je tajanstveno žuborila, kao da želi umaknuti sa ovog krvavog razbojišta.

Pocrnjeli od dima i prašine, umorni i gladni, rasporedili smo se po položaju i spremali za novi napad. Uskoro se Nijemci opet pokrenuše. Napadaju svježim snagama. Tuku nas gustom paljbom

iz »šaraca« i teških mitraljeza. Na jednom smo kraju zadržavali njihove nalete, a na drugom su napredovali podržavani gustom vatrom minobaca a. Primicali su se korak po korak, itav naš stroj napet kao luk, jedva je ekao da se kao jedan baci na neprijatelja. I tada kao da se otkinu sa kakve opruge, itav stroj se otisnu preko valovitog zemljista i pohrli ususret neprijatelju. Pod pritiskom baražne vatre morali smo se vratiti. Polijegali smo i tukli brzom paljbom. Dugim rafalima svojih »šaraca« Nijemci su rešetali po našem položaju. Bili smo iscrpljeni do krajnjih granica. Neposredno iza naših le-a prolazile su ostale jedinice divizije, pozadinski dijelovi i bolnica. Nijemci su ovo oito primijetili pa su napadali nesmanjenom žestinom. Ali mi smo svojim tijelima stvorili neprobojni zid, o koji su se odbijali svi njihovi napadi. Pomicao na okupiranu domovinu, na porobljene obitelji, poneće nas kao orkan naprijed. »Hura...« odječivalo je iz naših grla. »Bombe, drugovi«, zapovjedi zamjenik komandanta Nina Sovilj, zaželi da nam kaže neku toplu rije. Pucao je iz mašinke i jurio pred strojem bataljona misle i samo na pobjedu. Ali odjednom naglo zaštade, ispusti mašinku, iskrivi se, pa se okrenu oko sebe i padne na le-a izrešetan mećima. Pritra mu nekoliko boraca i digoše ga sa zemlje. U to stigoše i bolni ari. Sovilj je imao na sebi nekoliko rana iz kojih je mlazom tekla krv. Još je komandirao bataljonom. I umirao je tu na nosilima ispraen tugom svojih drugova. Lice uvijek rumeno postalo je mrtva ki blijedo, umrljano krvlju, dok su poluočvorenje o-i tonule u tamu. Disao je teško, isprekidan. Stojimo iznad njega i gledamo, kako se bori sa smrću. I ni nam se da mu odje a ne da da diše. Skidamo s njega opasa, raskopavamo bluzu, ali bez koristi. Nosila su puna krvi. Posljednji put, prije nego je sklopio o-i, pogledao je brda drage domovine, zaiju se slobodu borio ve nekoliko godina. Drhtali smo od boli i kopali grob. Nitko nije rije progovorio. Sahranili smo ga. Umjesto poasnog plotuna slušao je jurišne poklike svojih boraca, koji su poput vihora jurili naprijed i tukli neprijatelja.

I kao kad bujica probije branu, tako i naši bataljoni jurnuše i u oštem naletu, ruše i prepreke, preko mora krvi produžiše svoj borbeni put. Borba se utišala. Položaj je obranjen. Zadatak je izvršen i mi krenusmo dalje, ali me u nama nije bilo na desetke drugova, koji izginuše u ovoj nejednakoj borbi.

S njima je poginuo i zamjenik komandanta bataljona narodni heroj — Nina Sovilj. Bezbrojna su njegova juna ka djela. Stotine juriša je prošao, borio se u Lici, na Kordunu, u Dalmaciji i Bosni. Išao je neustrašivo iz bitke u bitku, uvijek veselo i raspoložen, uvijek s pjesmom na usnama. Kada je izvršen njemački desant na Vrhovni štab u Drvaru, Nina je opet bio prvi. Opeta je njegov »šarac« tukao osvaja a. Zgradio je mitraljez i uzviknuo drugovima oko sebe: »Danas smo se tu i na razmaku od pet koraka« i potrao je na elu bataljona. Nijemci su bili satjerani u groblje. Ogorčeno su se branili. Svi rukovodioci u bataljonu bivaju tom prilikom ranjeni, a tako je i Nina. Ali on ne napušta borbu, ve golim rukama otimlje dva mitraljeza. Takav je bio Nina.

Ali ovoga puta na mutnoj Pra i, me u strmim stranama Jahorine i Romanije, brane i odstupnicu svojim drugovima, pao je ju na kom smr u, bez rije i, bez poruke. Njegov zeleni humak ostao je kao putokaz budu im pokoljenjima i svijetli primjer, kako se treba boriti za slobodu naroda.

POGINUO JE VELIKI JUNAK DACINA

Branko Damjanovi

Toga sumornog jutra, kada se tanki veo magle dizao iznad dubokog kanjona Sutjeske i zaklanjao tople jutarnje zrake, našli smo se u davno spaljenom i potpuno uništenom selu Tjentištu. Kolona se budila iz svoga uobi ajenog kratkog no nog spavanja, kada se spava umoran i gladan, na putu, u travi, na kamenu, jednom rije i gdje god to bilo, i kada ovjek ne gleda gdje e i na što le i. Budila se i gun aju i kretala putem kojim je i došla...

Dolje ispod nas hu ala je divlja Sutjeska, rijeka malo poznata geografima, ali nama partizanima dobro poznata po patnjama i mukama, po stradanjima, nepokopanim leševima — po velikim i sitnim pobojedama izvojevanim na njenim obalama.

Tamo preko rijeke uzdizale su se litice Volujaka i Magli a, veli anstvene i neprohodne. Iza nas bila je poznata Zelengora. Sve je to bilo tmurno, sve ti je govorilo, i ono jutarnje veselo sunce, i onaj veo magle koji ga je sakrivao i one strahovite litice Magli a i Volujaka, sve je to opominjalo: »Junaci, bitka je pred vama, ovuda se bez krvi ne prolazi...«

Kolona se polako vra ala, tmurna i nezadovoljna. Nije nam se išlo natrag, jer smo znali da drugog puta nema, da se preko litica ne može prenijeti nekoliko stotina teških ranjenika, da ne mogu pre i ni oni koji se ra unaju kao zdravi.

Situacija je teška. Saop avamo Štabu divizije šta je na stvari. Odluka se brzo donosi, jer se tako i mora donijeti, jer samo sat marša iza nas nastupa hiljadu i dvjesti Nijemaca. Minute odluju. »Vaša II brigada ima probiti obru na Sutjesci i osigurati prelaz ostalih jedinica«, glasila je zapovijed. Kratko i jasno. Zapovijed bez jedne rije i objašnjavanja, zapovijed koja se izdaje samo u takvoj situaciji.

Kolona je ponovo krenula natrag. Cijela ona, sa ela na za elje zna o emu se radi, cijela ona osje a što je odredio njen komandant. Bez rije i se pregledava oružje, niže municija u okvire, skidaju bombe sa opasa a, pregledavaju »šarci«. Sad se ta kolona, još uvijek utljiva, dijeli u etiri kolone, da bi kroz pola sata progovorila kroz cijevi svojih mitraljeza i prasak ru nih bombi.

I u tom zanosnom jurišu u estvuje i on, nekada veselo i bezazleno seosko mom e, visoki, suvonjavi Dacina Majstorovi — sada polit, delegat u Udarnom bataljonu. Možda mu je ovo stoti, a možda i tristoti juriš ...

Jest, nadaleko je poznat junak, majstor svog oružja i heroj Dacina. Upitaj svakog li kog partizana, koji se borio u Kordunu, Baniji, Lici, Gra acu, Gospu i u Bosni: »Poznaješ li Dacinu?«, on e ti odgovoriti: »Kako ga ne bih poznao, bio je bombaš u svim borbama.«

Znao je Dacina da se vješto bori, znao je kako se najlakše može zarobiti puškomitrailjez. Znao je doista. A kada ga u razgovoru upitaš: »Koje ti se oružje najviše dopada«, utke bi izvukao »kragujevku« i dodao: »Ovo je najbolje oružje, ovoga se neprijatelj najviše plaši.«

Zadojen velikom mržnjom prema onome koji je zapalio njegovo selo, prema onome koji je klao njegov narod, prema onome koji je izdao svoju zemlju, znao je i da mrzi, a znao je i da se sveti. Zadojen tom plemenitom mržnjom pobio je svojim mitraljezom, a poslije »šarcem«, stotine fašista, oteo desetak mitraljeza, spasio mnoge teške situacije i odužio se svojoj napa enoj zemlji.

A kada je izvršen desant na Vrhovni štab u Drvaru, Dacina je ležao u bolnici na Jandrinom Podu. Brzo je shvatio situaciju i odlučio iako bolestan, da se bez njega ne završi ta uvena historijska bitka. Sko je iz bolnice i brzo se našao u Drvaru na mjestu gdje je bila bitka najluđa — tamo pred Titovom pećinom. I kada se završila borba došao je me u drugove i donio novi »šarac«, sa kojim se više nije htio rastati, ponosan da ga je baš svojom rukom oteo od Nijemca — koji je pošao prema mjestu gdje je bio Tito.

I toga dana — teškog dana (16. VIII) na Sutjesci shvatio je Dacina što treba da radi. Znao je da treba dati sve od sebe — da se treba probiti. Krenuo je i on u onoj utljivoj i namrgo enoj koloni i u estvovao u onom silovitom naletu mladih proletara. Bio je opet prvi. Bio je opet najbolji među najboljima. Opet se njegov »šarac« svetio.

Ali toga dana na bučnoj Sutjesci, u toj veličanstvenoj pustinji među strmim stijenama Maglića i Volujaka kreće i put svojim drugovima pa je smrtno pogoden junak velikih bitaka — Dacina Majstorovi.

Još je bio živ kad sam ga video. Isto ono mirno lice, isti onaj dugi stas, prije tako jednostavan, a sada u samrtnom gružu, ležao je na putu, gdje su prije godinu dana pali mnogi borci. Obuzela me je neizmjerna tuga, nisam našao riječi da mu kažem, da ga ohrabrim. Samo sam sa poštovanjem stao iznad njega i suze su mi potekle... Idu ega dana je umro.

A kada se kolona poslije žestoke bitke probila i krenula dalje — uočio se tajanstveni i pun poštovanja šapat, koji je išao od druga do druga — duž cijele kolone: »Dacina je teško ranjen.«

Obruč je probijen i mi smo prošli, ali me u nama nije bilo junaka Dacine, da priča, da razveseljava, da hrabri i bodri.

Kada se bude pisala historija uvenih bitaka Zelengore i Sutjeske, ući će i ime Dacine u tu veličanstvenu epopeju patnji i pobjeda — junaka i heroja! Na njegov grob dolaziti će i govoriti: »To je onaj koji je iz bolnice otišao da brani Tita.«

I znaj, neumrli junak, nova pokoljenja će te slaviti!

JOŠ JEDAN JURIŠ NA SUTJESCI

Milan Trešnji

Tmurno i prohладно време sakrivalo je nebo iznad Obija, pretilo kišom i nekako prerano, polovinom avgusta 1944, nago-veštalo jesen. Sve je to budilo nekakvo udno raspoloženje, setno i brižno, emu je, svakako, doprinosiso onaj kamenjar kroz koji su krvudale neravne staze, po kojima se umorna nogu spoti e i teško obilazi stene što iz njih izrastaju...

Idemo Suvim Poljem, a još se tu i tamo vide raštrkane ku e iz kojih izbija dim, nestaju i u tami što je brzo prekrila kraj gde su ljudi, verojatno, iz teške nevolje, zasnovali svoja ognjišta. Kolona zastaje i ovde kona imo. Željni smo odmora, koji nam je tako potreban. Ve pune dve no i ne spavamo. Neprekidno vodimo borbe s nema kim zasedama na našem putu za Srbiju. Preprošle smo vodili borbu sa nema kim zasedama na cesti Sarajevo—Kalinovik, kuda je trebalo da pro emo na našem putu za Srbiju. Ali morali smo se vratiti, da bi preko surove Treskavice stigli ovamo. Kako li su samo Vojvo ani prošli? Oni su išli ispred nas, levo za koji kilometar, naišli na motorizovanu zasedu što su je Nemci postavili na komunikaciji Fo a—Kalinovik i — prošišali!... Baš kao i kod Pra e, nekoliko dana ranije, kada su uništili blindirani voz.

Zorom ranom kre emo dalje, ka Zelengori. Put nas vodi preko Kladova polja, ali sve više i više uzbrdicom. I koliko god da taj teren izgleda pitom, ipak je on nekako stravi no pust i divlji. Bez živog stvora, napušten. Njegovu sliku oživljava samo kolona 6. li ke, koja grabi i vijuga brdima i dolinama.

Još koji sat pa emo sti i na mesto gde su naši pre godinu i nešto bili opkoljeni, gde su vodili najžeš u bitku u ovom ratu, a zatim se probili kroz neprijateljski obru . Razmišljam o tom i ne ose am umor. U mojoj mašti Zelengora je drugoja e izgledala. Sada se slika menja, ona postaje odre en doživljaj, doživljaj neopisivog raspoloženja. Drug Velebit, komandant naše I brigade, koji se prošle godine nalazio u Kraljeva kom bataljonu I proleterske i doživeo sve strahote i veli inu Sutjeske i Zelengore, pri a nam kako je tada bilo, još sav zanesen snažnim i svežim uspomenama. I svi žure, kao da ih nešto vu e, da što pre stignu do Lu kih Koliba, o kojima je najviše pri ao, jer je odatle po eo proboj. Uvek je na elu kolone i samo pokatkad zastane, priupita za ranjenike, iznemogle drugove i komoru. Bodri nas i opet žuri na elo brigade. — Još malo, drugovi, pa smo na vrhu. Ne e više biti uzbrdice. Sad emo nizbrdo sve tamo do Sutjeske.

Nailazimo na tragove borbe — rasejane kosti poginulih junaka. Tu, baš pored puta, leži leš partizana. Odešlo je još celo, ali izbledelo i natrulo, uvija i nerazvezani, i cipele su na nogama, pa i bajonet pripasan, ali sav žut, od r e. Izlazimo iz kolone i promatrano. Ispod leša je štap, što govori da je to bio ranjenik. Zagledamo mu lobanju i otkrivamo dve rupe u eonoj kosti. Da, pronašli su ga živog, pa su ga onda ubili... Malo dalje, gde se trava

više zeleni u jednoj vlažnoj jaružici, vidimo više kostura, koji izviruju iz razderanih odela. Svuda su posute kosti. Iz trave vire lobanje.

Te rasute, nepohranjene kosti svedoće o strašnim zbivanjima, o jednoj borbi za bolju budućnost. Krv je tu natopila svaku mravicu zemlje po kojoj je drsko gazio tu in, koji je htio da nas porobi i uništi... U mašti do aravamo tutnjavu koja se ovuda razlegala, borbe, juriše... Svi smo utljivi, puni saose anja, zamisljeni, tako zaneti da i ne prime ujemo kako se udaljujemo iz okoline tr karaju i amo, tamo, da vidimo: šta je ovo, šta ono, da zastanemo pored celih kostura, kao da im svi odajemo poštlu, a tako je zapravo i bilo. Ono što je narodni pesnik kazao i ovde se pruža našim oima — konj do konja, junak do junaka. Kao da nema bojnog polja na kom nisu izmešane ljudske i konjske kosti. Na dosta mesta još i samari stoje na tim izginulim tovarnim stvorovima, oko kojih je upletena spremna ranjenika. Nailazimo na nosila s kosturom. Kosa se diže pri pomisli kako je bilo strašno kad se ranjeni drug nije mogao spasiti. Ali tu je i ono najuzvišenije, najljudskije i najplemenitije, drugarstvo saboraca koji su ginuli za svoje ranjene drugove. To potresa, to nadahnjuje!

Iz oblaka, koji su se razmicali, prosipali su se snopovi sunčeve svetlosti okolo po vrhovima, dok su Lučke Kolibe u senci, gde zastaje naša kolona. Tu smo zano iti i malo se odmoriti da bismo sutra pregazili Sutjesku. Velebit nam objašnjava šta je sve bilo na ovom mestu, prije a nam gde je ranjen drug Tito, prije a o gladi koja ih je morila i, najzad, o proboru. Desno su, prije ao je, Gornje I Donje Bare, gde se junak borila II dalmatinska, a ispod Ozrena, dole ka Sutjesci, bili su najteži okršaji... Po slomljenom oružju, po kosturima, po ispaljenim aurama, ugaženim u zemlju, po razlupanim i zgužvanim kazanima, po tragovima na kori stabala — vidi se šta se tu zbilo...

Legli smo gde je ko stigao. Svugde je bilo podjednako udobno. Umorno telo samo traži odmor, mesto ga se ništa ne tiče. Spavamo po grupama, še u ureni jedan uz drugog, samo da nam bude toplice. Ali kao da još nismo ni zaspali, straže vi u: »Ustaj! Pokret!« Tako je brzo svanulo. Podeljeno nam je po par e mesa i krenuli smo spuštajući se velikom strminom kroz bujnu šumu, koja je sva odisala vlagom.

Za ulicu su se pučnji i onda smo stali. Saznajemo da je II brigada naišla na neprijatelja koji je zaposeo Tjentište i kanjon Sutjeske. Nema tu prolaza bez krvi. Njena kolona ide natrag. Po kojiči nam se put već isprečiti divizija »Princ Eugen«, koja nas prati još od Vrbasa? Nemcima je bilo stalo da nas pošto-poto ometu na putu za Srbiju. Mislili su da smo, ako nas opterećete ranjenicima i iznure borbama, morati odustati. Ali 6. je nezadrživo marševala..

Pred štabom divizije i štabovima brigada nalazio se težak zadatak. Kanjon Sutjeske bio je jedini put kojim smo mogli preći i preneti nekoliko stotina teških ranjenika. Sa lica drugova u Štabu divizije itamo svu ozbiljnost situacije. Saznajemo da iza nas

ide oko dve hiljade Nemaca, koji hitaju da nas napadnu sieda. Ispred nas — neprijatelj, iza nas — neprijatelj, a s leve i desne strane — brda, litice, ambisi. Kao da se ponavlja V ofanziva. Situacija je upadljivo sli na.

Ve a se, kako da se probijemo. Da li da se oslobođimo teških oružja? Ranjenike moramo obezbediti pa makar i izginuli. Svi borci znaju šta se zbiva. I onda pada odluka i nare enje: II brigada mora slomiti neprijatelja, ovladati kanjonom Sutjeske i obezbediti prolaz! Ostali delovi divizije nosi e ranjenike.

Prihvatomo ranjenike i posmatramo taj udesni kazan što se zove kanjon Sutjeske. Ni pola sata nije prošlo a zaori prasak runih bombi, mitraljeza i pušaka, kao da se munje proložiše. Vazduh podrhtava. Druga juriša, a iznad Sutjeske, lebdi tanki veo jutarnje izmaglice.

— Napred! Kre ite! — komanduje Velebit. — Prolaz je slobodan. Samo požurite.

— Napred, napred, kre i! — dovikivali smo jedan drugom i žurili što smo brže mogli.

Svi smo bili radosni. I ranjenici su se juna ki držali. Odmornici su pod nosila podmetali svoja ramena, smenjuju i se svaki stotinak koraka. I oni teško iscrpeni, kojih smo imali nekoliko desetina, išli su kao nikad. Sada se nisu klatili, trošili su i poslednje zalihe snage, a izgledali su tako kao da im još samo koža drži kosti.

Ve smo ispod Milin-Klada. Priklju ujem se jednoj grupi, koja skre e desno, šumom. Prelazimo jednu kosu i spuštamo se uvalom. Kroz granje ve vidimo Tjentište, kojim prolazi elo kolone i ide u Sutjesku. Puna je šuma tragova prošlogodišnjih borbi. Nalazimo oružja, nosila su razbacana posvuda, opet same kosti i ostaci izginulih u V ofanzivi. Ulazimo u glibavu i duboku vododerenju, ali nam se ini nešto sumnjivo pod nogama. Gazimo po nem što prekriva podebeo nanos granja i liš a, teren se esto ugiba.

— Ovde mora da su leševi — zaklju i jedan.

I, zaista, kad smo otkrili jedan deo granja — ležao je leš na lešu. O igledno, bila je to bolnica. A i slušali smo da su se baš tu negde nalazile bolnice. Sve dole, do same Sutjeske, pronalazimo leševe. Koliko li je ovde mladih ljudi, punih neizmernog oduševljenja i beskrajnog patriotizma ostavilo život! Ovde, na legendarnoj Sutjesci, tom nezaboravnom i ve itom svedoku veli ine jedne besprimerno teške borbe. Kro imo dalje, ali puni misli na one preko i jih smo kostiju prešli.

6. proleterska prešla je Sutjesku razbijši još jednom faštiste, koji nas nisu mogli spre iti da stignemo u Srbiju. I mi smo toj bu noj planinskoj re ici što se kotrlja niz stenje avrljaju i i penuše i se ka svom uš u, tamo u Drini, koja e je odneti u pitomu i plodnu ravnicu podarili svoje krvi i nikada je ne emo zaboraviti.

NIJE ZAKLAN NEGO TEŠKO RANJEN

Ilija Rašeta

Kad je 6. li ka divizija vodila borbu na Durmitoru augusta 1944, štite i evakuaciju 600 ranjenika i probijaju i se za Srbiju, teško je ranjen zamenik komandanta III brigade Dmitar Zaklan. Deformisana lica i sav krvav nije ga bilo lako prepoznati. Dok je ležao na improviziranim nosilima, naišao je komandant II brigade Dragan Rakić, koji je Zaklana dobro poznavao. Zagledao se i užbu en rekao: — Pa ovo je Dmitar Zaklan.

Ove njegove reči ula je bolni arka iz jednog San-a kog bataljona, koja se našla u blizini, a nije znala da je ranjeniku prezime Zaklan, pa Rakić u brzo odgovori: — »Nije on druže zaklan, nego je teško ranjen«.

BORBA ZA RANJENIKE

Mile Ciganović

Poslije dugog i napornog marša odmarala se II li ka brigada na živopisnim obalama Pive, kako bi borci — odmoreni — mogli nastaviti marš.

Šumjela je divlja Piva udaraju i o strme kamene obale. Tamo na drugoj strani rijeke uzdizalo se u magli oštro stijenje Durmitora. Iza nas je bila Pivska planina, pusta i tajanstvena. Sunce je teško probijalo jutarnju maglu, koja ga je podmuklo skrivala vuku i se uz litice Durmitora. Sve je to ovjeka ispunjavalo stravom i opominjalo da se ovdje bez krvi ne e mo i pro i.

Umjesto dužeg odmora koji nam je toliko trebao, o ekivale su nas borbe. Na uskom i brdovitom terenu — između Pive i Tare — tukli smo se punih šest dana. Vodili smo bitku za ranjenike, koje je trebalo prebaciti avionima u Italiju s improviziranog aerodroma što se nalazio u neposrednoj blizini neprijateljskog položaja.

Poslije jake kiše, koja je te no i pljuštala, osvanuo je vedar ljetni dan, ali u šumi je bilo još uvijek vlažno i prohladno. Dobivamo nare enje, da se što brže spremimo za pokret. I uskoro duga kolona se približila Pivi. Nad koritom rijeke prostire se još uvijek magla i diže se polako prema goleim vrhovima crnogorskih planina.

Prelazimo rijeku preko visećeg mosta, zatim se uspinjemo uskom kamenom stazom prema položajima, koje drže vojvo anske divizije. Jeka borbe već dopire do nas. Put je naporan i kolona vrlo sporo odmira. 16. vojvo anska silazi mimo nas i odlazi prema Pivskom Manastiru.

Oko tri sata poslije podne stigli smo na određeno mjesto. Bez riječi i kontrolira se oružje, niže municija u okvire, skidaju se ručne bombe s opasnim a, pregledavaju »šarci«. Kolona šutljiva i namrgo-

ena dijeli se u tri pravca, da bi za pola sata prozborila kroz cijevi svojih mitraljeza i uz prasak ru nih bombi i u silovitom jurišu raskinula gustu liniju neprijateljeva borbenog poretka.

Primamo borbu s neprijateljem koji nastupa iz više pravaca i ne dopuštamo mu da ovlada dominiraju im terenom. Opet je odjeknulo ono »juriš«, opet su praštale ru ne bombe. Svaki borac i starješina bio je svjestan zadatka, koji je kratak i jasan — neprijatelj ne smije prodrijeti — ranjenici moraju otiti. Pojedina ni pucnji po ešte se stapati, mitraljeski rafali u estaše. Borba se razgara sve ja e i ja e. Nijemci nadiru, jer po našem upornom držanju osje aju da su ranjenici blizu. Dolaze na jurišni položaj. Bacamo bombe. Uspjeli smo! Naš snažan protivjuriš odbija ih na polazni položaj.

Cijelo to poslijepodne prošlo nam je u žestokoj borbi sa zloglasnom 7. SS divizijom »Princ Eugen«.

U brdima no dolazi rano, a s njom i predah. Bio je to jedan od rijetkih asova zatišja. Kad se ne bi u daljini uli topovski pucnji i negdje sa strane mitraljeski rafali, ovjek bi pomislio da se uopće ne vodi rat.

Predah smo iskoristili za popunu municije, prenos ranjenika i utvrđivanje položaja.

Po inje novi dan. Dan novih žestokih okršaja s neprijateljem. Položaj se mora održati, ranjenici moraju otiti. To je jedina misao svakog borca bataljona »Ognjen Pri a«.

Jutarnje sunce baca svoje prve zrake na naš položaj. Uje se prvi zvuk motora. Odlazi prvi transport ranjenika. Nadlije u nas savezni ki Špitfajeri. Duge kolone njemačke pješadije i konjice kreću iz više pravaca prema nama. Lijepo se vide kako silaze niz jednu padinu. Uzimamo ih na nišan. Od naših metaka gine nekoliko fašista. Sasvim jasno uje se komanda neprijateljskog oficira: »vorvärt, vorvärt«.

Podvla imo se pod njihov položaj. Obasipaju nas ru nim bombama i kišom mitraljeskih metaka. Prisiljeni smo da odstupimo do naredne uzvišice, koja je vrlo pogodna za obranu. Po nekoliko puta smjenjuju se uzastopni juriši, ali bez veće koristi i za jedne i za druge.

Njemačka artiljerija stupila je u dejstvo. Tu e nas nekoliko topova većeg kalibra. Svakog asa po nekoliko granata pada na uzvišicu, koju uporno branimo. Leti zemlja uvis, potresa se drveće u šumi. Cijela uzvišica natkrivena je mješavinom bijelog, crnog i sivog dima. Gusti i krovavi koluti nalikuju ovjem runu. Vidik je postao siv i maglovit. Panorama okoline se sasvim izmijenila. Pored mrkih lijevkastih jama od granata iz kojih se još dimi, leže iz korijena iš upane jeli, a zrak ispunjava zagušljivi barutni dim koji ujeda za oči.

Kada je njemačka komanda povjerovala, da su nas artiljerijom dovoljno razbili i dezorganizirali, šalje pješadiju u napad. Pustili smo ih na blisko odstojanje, a onda s ru nim bombama izvršili kontrajuriš pa ih odbacili. To se ponovilo nekoliko puta. Obje

strane imale su velike gubitke. Pod pritiskom mnogo nadmo nijeg neprijatelja morali smo se povu i na slijede i — ujedno i posljednji položaj.

Ve je podne. Gladni smo i strahovito umorni. Opet se uje zvuk motora. Odlazi i drugi transport. Ostali smo vrsti u svojoj odluci — nikako ne dopustiti neprijatelju da probije naš položaj. Komandant tr i od borca do borca i bodri ih:

— Drugovi, dok smo mi tu, neprijatelj ne e prodrijeti. — Može samo preko nas mrtvih — uzvikuje mitraljezac »Pobro«.

Nijemci otvaraju paklenu vatrnu. Meci smrtonosno fiju u i ešljaju planinsku travu. Grupa Nijemaca skupila se oko jedne spaljene ku e i sprema se da juriša na naše desno krilo. Komandant nare uje rukovodiocima baca a, da ih obaspu granatama.

Poletjeli mine jedna za drugom. Sve poga aju cilj. Nekoliko fašista ostaju razmrskani na tlu.

Primi e se no , a borba se vodi nesmanjenom žestinom. Neprijatelj je riješio, da po svaku cijenu onemogu i prevoz ranjenika. Ali zahvaljuju i požrtvovnosti boraca nije mu to uspjelo.

Neprijatelj nije prešao preko onih koji su se svjesno žrtvovali za spas ranjenika. Ovi jednostavni i priprosti ljudi nosili su u sebi veliko i hrabro srce borca. Mnogi su bili uveni majstori oružja, poznati na daleko. Me u njima bio je i glasoviti mitraljezac »Pobro«.

Još jednom je Durmitor bio svjedok teške borbe partizana, a zelene humke naših junaka ostat e u vje itoj uspomeni boraca 6. li ke divizije. Bit e im zahvalni i drugovi, koje su oni svojim ju naštvom spasili.

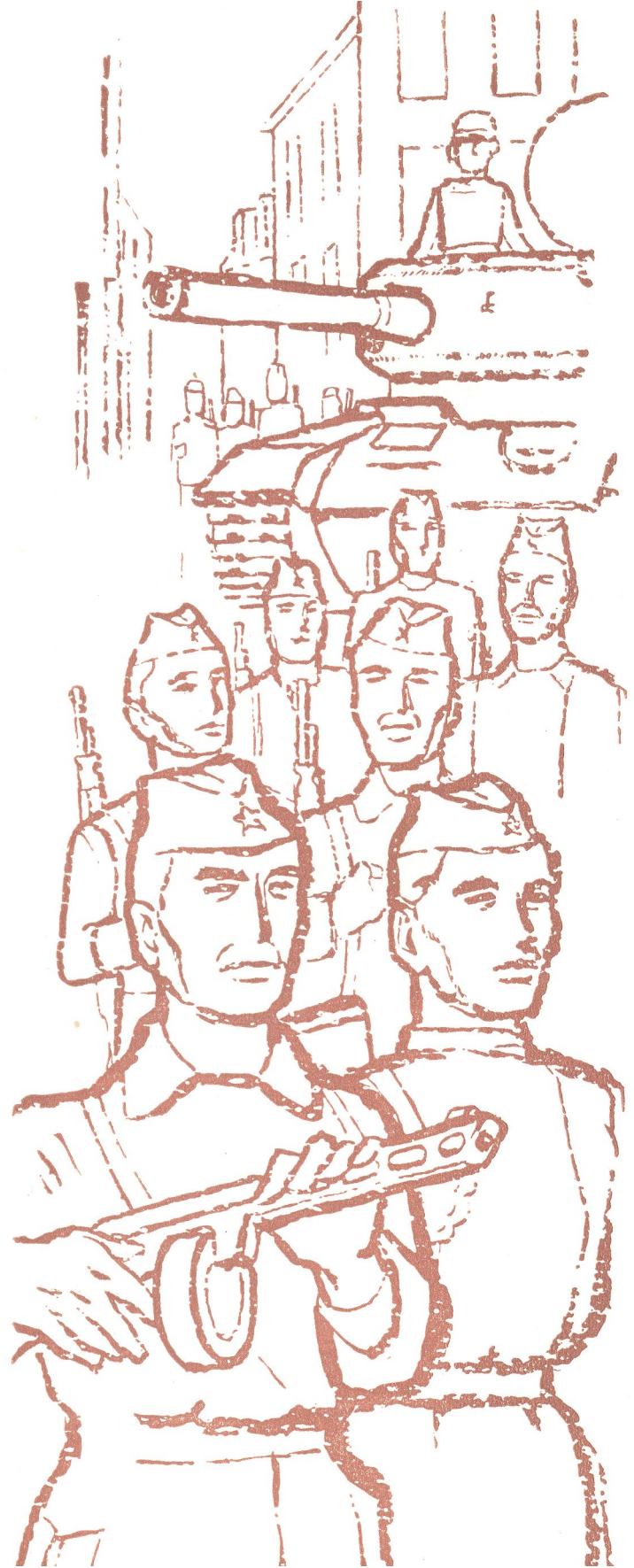
Pohvala

ZA PRIMJERNO JUNAŠTVO I IZDRŽLJIVOST IZRAŽAVAM SVOJU ZAHVALNOST I PRIZNANJE BORCIMA, PODOFICIRIMA, OFICIRIMA I POLITI KIM KOMESARIMA 6. PROLETERSKE DIVIZIJE »NIKOLA TESLA«, NA CELU SA KOMANDANTOM PUKOVNIKOM DOKOM JOVANICEM.

U VIŠEMJESECNIM TEŠKIM BOJEVIMA I U SJAJNOM VOJNI - KOM POHODU OD DRVARA DO SRBIJE, U NEPREKIDNIM TEŠKIM BOJEVIMA, NAROITO U CRNOJ GORI, SINOVI NAŠE KRŠNE LIKE POKAZALI SU DA SU DOSTOJNI SLAVNIH TRADICIJA SVOJIH PREDAKA.

VRHOVNI KOMANDANT NOV I POJ
MARŠAL JUGOSLAVIJE
TITO s. r.

7. SEPTEMBRA 1944. GOD.

*Borbe u Srbiji
Beograd
Sremski front
^avrsne borbe*

BORBE U SRBIJI DO BEOGRADSKE OPERACIJE

Milan Anton i

Vojni kim rje nikom moglo bi se re i: nakon etrdesetpetodnevognog napornog marša i 6. divizija se, u sklopu op eg plana Vrhovnog komandanta NOV i POJ, našla na tlu Srbije. Ali koliko god imponirala sažetost vojni kog jezika, ovdje bi mu se svakako moralo zamjeriti to što pod jednu jedinu rije — marš — može da svede i ovih 45 dana borbenog puta 6. divizije, jer niti jedan raniji niti kasniji isto toliki vremenski raspon iz ratnog života divizije nije ni približno bio bremenit tolikim naporima. U tih 45 dana, naime, gotovo da nije bilo dana bez borbe s odmornim i, uglavnom, brojano ja im neprijateljem, koji je sa ekivao na prijelazima komunikacija i rijeka, na planinskim prijevojima i vrhovima... I nije bilo no i bez marša, naj eš e najlju im bosansko-hercegova ko-crнogorsko-sandžakim bespu ima.

Borbe su donosile ranjenike. Njih je trebalo nositi; marš, glavovanje i nesanica — iznemogle, o kojima je, tako er, bila nužna posebna brigata.

Mnogi su i ostali na ovome etrdesetpetodnevnom pohodu. Bilo je i prepolovljenih eta... Oni što su se našli na Zlatiboru izgledali su gotovo sasvim iscrpeni. inilo se: bez dužeg odmora sa dobrom ishranom, od ovih se boraca ne mogu o ekivati nikakvi dalji pokreti i borbe. No na takav odmor nije se moglo ni pomisljati, jer Srbija nije mogla više ekati. To je znao svaki borac i zbog toga je opet odnekud nadolazila snaga i svježina. Dovoljan je bio samo kra i predah na Zlatiboru, pa da se opet maršuje i juriša kao da se desecima dana odmaralo.

Druk ije nije ni moglo biti, jer je trenutna ratna situacija zahtijevala izuzetnu brzinu djelovanja naših snaga, koje su se u to vrijeme našle u Srbiji. Naime, brzo nadiranje trupa Trećeg ukra-

jinskog fronta Crvene armije na zapad upravo je bilo prisililo Rumuniju da istupi iz Trojnjog pakta. O ekivalo se da to svakog asa uini i Bugarska. Njen Prvi okupacioni korpus ve se povlaio iz Srbije. To je Nijemce, posebno na Balkanu, dovelo u vrlo težak položaj: niti su imali dovoljno snaga da zaustave brzo približavanje južnog krila Trećeg ukrajinskog fronta ka granicama Jugoslavije i Bugarske, niti da sprije e prodor jedinica Narodnooslobodilačke vojske u Srbiju. U Grčkoj se, doduše, nalazila njemačka Grupa armija »E« koja je trebala da obrazuje front na isto nim granicama Srbije i Makedonije sa desnokrilnim naslonom na planinski masiv sjeverne Albanije. No situaciju je trebalo spasavati do pristizanja tih trupa. Zato je njemačka komanda bila primorana da iz Crne Gore u isto nu Srbiju hitno prebacuje dvije svoje divizije (1. brdsku i 7. SS-diviziju) i da prema Vršcu uputi 4. motoriziranu SS-diviziju i samostalni 4. policijski puk. Uzme li se u obzir i ve spomenuto povlaenje bugarskog okupacionog korpusa, odbrana unutrašnjosti Srbije pred nastupanjem jakih naših jedinica bila je prepuštena manjim njemačkim, uglavnom policijskim jedinicama i kvislinškim snagama Nedića, Ljotića i Draže Mihajlovića.

Tadašnju situaciju u Srbiji Vrhovni komandant drugi Tito, u direktivi od 28. VIII, poslanoj komandantu Operativne grupe divizija, ovako je cijenio:

»... Predstoji povlaenje Bugara iz Srbije. Može se očekivati skoro ostvarenje veze sa Rusima na našim isto nim granicama. Nastaje demoralizacija kod etnika i nedićevaca. Nemci će biti zaузети на sve strane. Brzo će se razvijati dogodaji, što zahteva vaš brži rad i manevar trupama. Krvarenje i gubljenje vremena oko nekog utvrđenog gradića nije rentabilno. Za nas je važno dobiti pozicije na terenu, ukoliko šire utoliko bolje. Sada je bitno ovlatiti strategijskom gredom Rudnik—Suvobor—Sokolska Planina—Cer, iz razloga: razbijanje osnovnih etničkih nedićevskih snaga, brže nadiranje ka Šumadiji i Beogradu, dobijanje sigurnih oslonaca za naše trupe, stvaranje uslova za novu mobilizaciju, dobijanje vojnog i političkog efekta...«.

Konačna odluka Vrhovnog komandanta bila je da Prvi proleterski i Dvanaesti korpus s područjem zapadne Srbije i Operativna grupa divizija iz Toplice što brže nadiru ka Beogradu, a da za to vrijeme dio srpskih jedinica napreduje ka isto noj Srbiji, radi uspostavljanja veze s jedinicama Crvene armije i da im sadejstvuju pri forsiranju Dunava, dok drugi dio srpskih jedinica ostaje da djeluje u dolini Južne Morave.

Na osnovu ove odluke zadatok Prvog proleterskog korpusa, ujedno se sastavu nalazila i 6. divizija, bio je da sa šire prostorije Zlatibora, gdje ga je zatekao po etak septembra mjeseca, što prije izbjegne na Maljen i Suvobor, a potom da oslobođeni Valjevo i Lajkovac.

¹ »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945«, druga knjiga, str. 276.

Borbe s etnicima oko Požege

Budući da su 1. i 37. divizija prije 6. divizije stigle na Zlatibor, one su već bile uspjele da tu prostoriju uglavnom o iste od neprijatelja. Povlačenjem Bugara bili su, naime, oslobođeni Palisat i ajetina, a zatim je 1. divizija nastupala ka Užicu i Požegi. Razbijši Požešku etničku brigadu južno od Požege, dijelovi te divizije su 1. IX oslobodili i samu Požegu, ime je dobriom dijelom bila stvorena baza za brže nastupanje Prvog proleterskog korpusa ka Majlenu i Suvoboru. Na putu je još, doduše, stajalo Užice. Ono se, međutim, moglo i zaobići.

No štab Prvog proleterskog korpusa je poslije uspjelih borbi kod Užica do Požege, odlučio da se Užice napadne i oslobođi. Sam grad je trebalo da napada 1. proleterska divizija, dok je 6. divizija dobila zadatku da nastupa ka a ku i Ivanjici i da na taj način obezbijedi izvršenje napada.

U cilju izvršenja dobijenog zadatka 6. divizija vrši 4. IX pokret iz rejona Zlatibora ka Požegi. U prethodnici je I brigada, koja već ovoga dana vodi borbe s manjim etničkim snagama južno od Požege. Za ovom brigadom kreću i ostale snage divizije. Nešto sjeverozapadnije od 6. divizije nalazi se 1. proleterska divizija, koja vodi borbe oko Užica.

No u 4/5. IX nastavlja I brigada pokret ka Ovarsko-kablarškoj klisuri dok III brigada koja će biti uvedena u borbu poslije podne 5. IX nastupa lijevo od I brigade općim pravcem s. Dobrinjna. Dva bataljona II brigade kreću ka Arilju i Guči, a dva bataljona ostaju u divizijskoj rezervi u s. Rupeljevu, južno od Požege. Lijevo od naše III brigade nalazi se III krajiška brigada 1. divizije.

U pokretu ka Ovarsko-kablarškoj klisuri I brigada je rano ujutro 5. IX izbila do linije Loret—s. Tabanovići. Tu je napadaju etnički, koji su dio glavnine jakih etničkih snaga od nekoliko hiljada ljudi, koncentriranih u prvim danima septembra na prostoriji Užice, a kasnije, Suvobor. Svim ovim etničkim jedinicama neposredno komanduje Draža Mihajlović. Napadajući općim pravcem ka Požegi, etnički se u po etnom dejstvu sukobljavaju s glavninom 6. divizije i desnim krilom 1. divizije.

Već oko 9 sati ujutro 5. IX jake etničke snage iz pravca s. Papratište vrše prvi napad na položaje lijevokrilnog bataljona I brigade kod s. Tabanovići. Kažemo: prvi napad, jer se napadi i juristi sve jači i novih etničkih snaga ponavljaju cijeli dan. Etnički juriši postaju naročito uporni sredinom dana, pa je štab brigade primoran da na pravac s. Tabanovići ubaci najprije bataljon od s. Loret, a nešto kasnije i bataljon od Jelen dola, jer neprijatelj na tom pravcu ne napada. O upornu odbranu tako koncentriranih snaga brigade i krajem protivnapade razbijaju se svi etnički napadi. Pri tome etnički trpe velike gubitke u mrtvima, ranjenim i zarobljenim. Pokušaj neprijatelja da se kroz Ovarsko-kablaršku klisuru probije ka Požegi odlučnim otporom osuđuje bataljon koji je istureni ka Ovcar banji.

Na pravcu s. Dobrinja, u borbu ulazi III brigada, elni bataljon ove brigade se još u pokretu, oko 14 sati, na samom ulazu u s. Srednja Dobrinja sukobljava sa jakim etni kih snagama, pa je primoran da se pod nepovoljnim uslovima (iz pokreta i nametnuti položaji) razvija za borbu. U sli noj je situaciji i bataljon što se kreće iza ovoga, štab brigade trenutno i ne raspolaže s više borbenih jedinica. (1. bataljon koji je obezbjevio divizijsku bolnicu nije još stigao, a bez 3. bataljona ova je brigada još od forsiranja rijeke Bosne; ovaj je bataljon došao u sastav svoje brigade tek 24. IX kod Valjeva).

I s ovako malim snagama brigada uspijeva da zaustavi i kra im protivnapadima odbije nalete gustih etni kih strelja kih strojeva, koji uz zaglušuju u viku jurišaju, a onda se, prorije eni mitraljeskim rafalima, zaustavljuju, da bi se, nešto kasnije, ista slika ponovila, jer iza prvog dolazi drugi strelja ki stroj, pa treći... U stvari to i nisu pravi strelja ki strojevi, već zbijene gomile ljudi, jedna iza druge. A ima ih mnogo i po širini fronta, tako da se i ne vidi dokle im dopiru krila. I tako ta ljudska masa baulja naprijed, pa kad se nađe u snopovima mitraljeske vatre ona zaledne i puca, tako reći bez cilja. Ali lijevo nema naših snaga pa etni ko desno krilo nema tko da zaustavi...

Kod I brigade, na pravcu s. Tabanovi i juriši etnika još su uporniji i eši, tako da je ona primorana da se pred veće povuče na nove položaje nekoliko kilometara južnije,ime je i desni bok III brigade ostao nezaštićen, pa se ona pred sumrak našla u skoro potpunom okruženju. Oko 19 sati stiže, međutim, i njen 1. bataljon, koji svojim frontalnim dejstvom olakšava ostalim snagama brigade da se koriste i istovremeno i pad mraka, izvuku iz okruženja, pa brigada, zaobilazeći Požegu u koju se već bio probio neprijatelj u toku noći stiže u s. Rupeljevo.

Već ovoga prvog dana borbe sa etnicima, koji su nadirali od s. Papratišta i s. Dobrinje, postalo je jasno da se radi o jakim etni kih snagama, koje su dejstva usmjerile ka Požegi, a zatim zapadno od komunikacije Užice—Valjevo, u rejon Jelove gore, s ciljem da odbace Prvi proleterski korpus natrag na Zlatibor i Lim... Jedan dio tih etni kih snaga bio je upravo stigao na ovu prostорiju, odstupajući i ispred Operativne grupe naših divizija, koja je dejstvovala u pravcu sjevera između Južne Morave i Ibra. Povlačeći se s toga pravca i trpeći i gubitke, jasno je da te snage nisu bile bogzna kakvog borbenog raspoloženja. Osim toga, bili su to, u većini, ljudi koje je Draža Mihajlović mobilizirao na silu i na brzinu, nadajući se da će tim snagama uspjeti spriječiti prodor naših snaga u Srbiju.

O borbenosti tih Dražinih jedinica najbolje govori injenica da one iako bar 10 puta brojano je gotovo puna dva dana nisu uspjeli da od Papratišta potisnu I brigadu. Kraji im protivnapadima bataljoni ove brigade uspjeli su da zarobe preko 200 etnika. Jedna kompletna etnička eta sa svojim komandirom predala se ovoj

brigadi.²I dalje: mada je III brigada bila skoro potpuno opkoljena, ona se relativno lako izvukla iz okruženja; samo jedan njen pripadnik je poginuo, a 7 ih je bilo ranjeno. Istovremeno je ona nanijela etnicima velike gubitke u mrtvima i ranjenima, a desetak ih je i zarobila.

U toku no i 5/6, IX divizija, prema nare enju štaba Prvog proleterskog korpusa, priprema za odbranu nove položaje nekoliko kilometara južnije od Požege na liniji: s. Gorobilje, s. Rasna, s. Visibaba, s. Radovci, sa zadatkom da sprije i prodor etnika od Požege komunikacijom ka s. Rupeljevu i dalje u pravcu Zlatibora.

Rano ujutro etnici po inju napadima na položaje III brigade, a nešto kasnije i na odsjeke I i II brigade. Juriši etnika i kra i protivnapadi naših jedinica ponavljamaju se preko cijelog dana. Uz svu upornost i znatnu broj anu premo etnika, oni ne uspijevaju da potisnu niti jednu našu jedinicu, a pri svakom ponovnom jurišu trpe velike gubitke. I tako sve do no i. etni ka bilanca bila je ovoga dana zaista jadna: njihove jedinice na pravcu odbrane 6. divizije nisu tako re i ni koraka napredovale a pretrpjeli su velike gubitke, dok su gubici naših brigada bili neznatni: svega nekoliko iz stroja izba enih boraca, uglavnom ranjenih.

Treba, ipak, re i da su etni ki napadi na pravcu 6. divizije bili znatno slabiji nego prethodna dva dana. Naime, poslije zauzimanja Požege (uz pomo Nijemaca koji su se probili komunikacijom iz a ka) etnici su svoje glavne snage usmjerili na zapad od komunikacije Užice—Valjevo, s ciljem da tim pravcem, nastupaju i ka jugozapadu, nabace Prvi proleterski korpus na Taru i Zlatibor.

etni ki krah na Jelovojoj gori

Štab Prvog proleterskog korpusa brzo reagira: on odlu uje da napadne i razbije glavnu etni ku grupaciju na prostoriji zapadno od komunikacije Užice—Kosjeri i da potom brzo dejstvuje ka Maljenu i Suvoboru. U tome cilju pregrupiraju se i naše snage: 1. divizija zauzima položaje na Jelovojoj gori dok je 6. diviziji nare eno da u toku no i 6/7. IX napusti položaje južno od Požege i da se, zaobilaze i Užice sa jugozapada, prebaci na lijevo krilo korpusnog rasporeda. 8. IX divizija je ve kod Kadinja e i nastavlja pokret ka s. Dubu. Jedino još nije stigla II brigada, koja je zaostalo zbog sa ekivanja svoja dva bataljona, koji su bili orijentirani ka Ivanjici.

Jedinice 1. i 6. divizije koncentriraju se zapadno od Užica. Brigade ovih divizija su izmiješane, jer stupaju u borbu iz pokreta, kako koja pristiže. Tako III brigada 6. divizije im stiže na Jelovu goru posjeda položaje na Zaglavku (dio Jelove gore) u me upro-

¹ Od nekih zarobljenih etnika saznao sam da je komandir njihove ete moj predратni poznanik iz Kraljeva Slovenac Martin Leskovšei, pouoficir biće jugoslavenske vojske. I njega su etnici nedavno mobilizirali i dali mu etu. Kad sam to saznao, po eo sam da dozivam Martina. Brzo smo se sporazumjeli. U stvari trebalo je samo da se uvjeri da sam to ja, pa je odmah sa etom prešao na našu stranu. On i dio njegove etr ostali su u partizanima. Martin je rat završio kao komandir ete u našoj vojsci.

storu izme u III krajiške i XIII brigade 1. divizije, s artiljerijom, koncentriraju i se zapadnije od Jelove gore, spremne za odlu an napad protiv glavne etni ke grupacije, koja je težište svojih dejstava prenijela u rejon Jelove gore i sjeverozapadno od Užica.

Odlu an napad naših jedinica po eo je 9. septembra. Trebalо je, me utim, prije izdržati etni ki napad na Jelovoj gori...

itava Jelova gora se prolama as od etni ke vike, as od zvuka muzike (koja prati etnike u juriše), as od dugih mitraljeških rafala i puš anih plotuna, as od tupih eksplozija minobaca - kih i topovskih granata. Ponekad se svi ti tonovi vremenski poklope, pa se ovjeku ini da tu ne može nitko ostati živ. Onda odjednom sve utihne, pretvorи se u zlosutno iš ekivanje, koje ne traje dugo, jer etnici prorije eni na jednom pravcu najprije zastanu (tada prestaje njihova vika, uju se samo pojedina ni glasovi oficira koji pokušavaju da ih pokrenu naprijed), a onda, jer naši tada obi no izvrše kra i protivjuriš, okre u le a i bježe. Nešto kasnije, kad se srede, etnici opet kre u na juriš. Samo sada pravac naleta pomjeraju uljevo ili udesno, u nadi da e tim novim pravcem uspjeti. Tako njihovi gusti redovi nasr u sad na odsjek odbrane jedne, sad druge naše brigade ili bataljona. I svuda nailaze na gotovo neprobojan vatreni zid, koji one najisturenije napada e desetkuje. Pozadi se, doduše, kre e nova ljudska masa, ali im stradaju oni u prvom borbenom redu ni onima pozadi se više ne ide naprijed. Uzaludna je tada sva vika njihovih oficira. Svaki protivjuriš naših bataljona prorje uje etni ke redove i na taj na in što oni etnici koji najsposorije bježe postaju naši zarobljenici.

Otprilike tako izgleda itav taj dan 8. IX na Jelovoj gori. Slika sli na kod svake brigade, kod svakog bataljona. Tako je i kod III brigade 6. divizije. Naši se borci ne daju više ni koraka nazad. Usprkos svoj žestini etni kih juriša. Oni puštaju etnike da se pri maknu na 50—100 metara i tek tad ostvaruju uragansku vatru iz itavog naoružanja. A takva bliska i iznenadna vatra najpogubnija je za napada a. Rezultati njeriog dejstva naj eš e pokolebaju i smjelijeg napada a. Ako u toj krizi napada evoj uslijedi odlu an protivjuriš branilaca, napada teško izdrži a da ne okrene le a ... To dobro znaju naši borci, pa nezadrživo izlije u iz svojih zaklona, nepokolebljivo riješeni da se više ne vra aju ka Tari i Zlatiboru. Oni znaju da je ovaj dan odlu an. Ako se on izdrži bez uzmaka, etnici sutra više ne e biti sposobni za napad. Uloge e se izmjeniti ...

Raspadu etni kih brigada pridonijet e, svakako, i zarobljenici. Poslije svakog našeg protivjuriša raste broj zarobljenih etnika. Zastrašeni nedi evsko-dražinovskom propagandom, da partizani ne ubijaju samo naoružane protivnike ve i djecu i žene i starce, zarobljenim etnicima od straha klecaju koljena, a glasovi im podrhtavaju dok mole milost, jer su nasilu natjerani u borbu. Kad uskoro, u razgovoru s našim starješinama i borcima, doznaju pravu istinu, ti ljudi postaju odjednom vedri i radosni što je došao kraj teroru okorjelih dražinovaca, nedi evaca i drugih kvislingova ca u Srbiji. Neki odmah žele da postanu borci naših jedinica koje

su ih zarobile. Dange zarobljenike naše komande puštaju da se vrate me u svoje znance koji se još bore, kako bi i njih upoznali s istinom...

Dok tako na Jelovoj gori jedinice 1. proleterske divizije i III brigade 6. proleterske divizije uspješno odolijevaju nasrtajima hiljada etnika nanose i im porazne udarce, pripremaju i se time i za sutrašnji odlu ni napad, dotle ostale jedinice 6. divizije vrše usiljeni marš pravcem: Kadinja a, s. Dub, s. Kostojevi i, Varda, Ruda bukva, s. Ražana, zaobilaze i u širem zapadno-sjeveroisto -nom luku Jelovu goru, s ciljem da razbijenim etnicima na Jelovoj gori ne dozvole povla enje u pravcu sjeverozapada i komunikacijom Užice—Valjevo, a zatim, nastupaju i brzo ka zapadnim padinama Maljena da etnicima sprije e sre ivanje i vrš u odbranu na ovoj planini.

No u 8/9. septembra održano je u Štabu Prvog proleterskog korpusa (u s. Dub) savjetovanje sa štabovima 1. i 6. divizije. Bilo je i ideja da se naše snage privremeno povuku prema Sandžaku, jer su etni ke snage bile vrlo jake i do tada su imale uspjeha. Odlu eno je, ipak, da se sa svim snagama korpusa pre e u odlu an napad.

I brigada 1. divizije i II brigada 6. divizije napadaju pravcem s. Dub, Jelovik, Varda, a dvije brigade 1. i III brigada 6. divizije na Jelovu goru.

U toku žestoke dvosatne borbe 9. IX neprijateljske snage su bile potpuno razbijene. Samo 6. divizija je ubila i zarobila preko 200 etnika.

U etni kim redovima kao da je nastupilo op e rasulo. Razbijene i demoralizirane njihove jedinice nastroje samo da se što prije domognu Maljena i Suvobora. Kao da ih tamo eka spas. Brzo i odlu no nastupanje jedinica Prvog proleterskog korpusa u nepovrat odnosi i posljednje tra ke takvih nada. etnici, doduše, na pojedinim linijama nastupanja naših snaga, daju otpor, bolje re eno: pokušavaju da dadu otpor, jer svaki se takav otpor slama obi no ve poslije prvog naleta ili pokušaja obuhvata od one naše jedinice koja nailazi.

Sve brigade 6. divizije 9. IX brzo napreduju, teže i da širim obuhvatom, preko zapadnih padina Maljena što prije ugroze desni bok i pozadinu glavnih etni kih snaga, izloženih frontalnom dejstvu 1. divizije, koja nastupa desno pravcem: Maljen, Ravna gora, Suvobor. U toku 9. septembra 6. divizija izbjiga u širi rejon Kosjeri a. Isto no je 1. proleterska divizija.

Izgleda da ni najve i pesimisti me u etni kim komandantima nisu mogli pretpostaviti ovako brzo rasulo svoje vojske i ovako brzo nastupanje naših jedinica. Kako ina e objasniti injenice: da se jedinice 6. divizije ve 11. IX nave er na u na liniji Mionica, Bukovac, Ba evci — desetak kilometara južno od r. Kolubare izme u Valjeva i Divaca, što zna i da su se prednji dijelovi lijevog krila divizije našli svega 10—12 kilometara od Valjeva. Zatim: da Draža Mihajlovi nije stigao da sa Ravne gore na vrijeme evakuira komoru i arhivu svoje Vrhovne komande, pa je ona, nakon kra e

borbe, zajedno s osiguranjem i pratinjom, u s. Brijez u, na putu za Valjevo, postala plijenom naše III brigade. Potom: malo je nedostajalo pa da, nedaleko od toga mjesta, zaglavi i sam Draža u bijegu iz svog ravnogorskog brloga prema Valjevu. Ili: da neki etni ki komandanti uopće ne znaju da su naše snage već u Mionici, pa njihovi kuriri umjesto u etni ki donose poštu u štab III brigade ...

Oslobođenje Valjeva

Do 13. septembra 6. divizija sasvim se primakla južnim prilazima Valjeva, a 1. proleterska divizija, (spustivši se niz sjeverne padine Suvobora), obalama r. Kolubare. Lijevo od Prvog korpusa uspješno nastupaju jedinice Dvanaestog korpusa. One su već ovlaštale masivima Povijena i Medvednika i produžuju dejstva ka dolini r. Jadra. Operativna grupa divizija tek treba da pređe r. Zapadnu Moravu i da nastupa na sjever, što znači da u vrijeme izbijanja Prvog korpusa na Kolubaru desno nije bilo naših većih jedinica. Pa i pored toga štab Prvog korpusa odlučuje da napadne i oslobođeni Valjevo. Prilika za to je povoljna, jer se u rejonu Valjeva nalazi samo jedan njemački policijski bataljon, jedan puk takozvanog Srpskog dobrovolja koga korpusa i etnici Valjevskog korpusa.

Na prostoru Lazarevac — Ub — Obrenovac razmješten je jedan njemački puk (»Brandenburg«) i u Mačvi jedan njemački motorizirani policijski puk i jedan samostalni bataljon.

Smatra se, međutim, da njemačke jedinice van rejona Valjeva neće moći i uspješnije intervenirati, pogotovo ako se uspije brzo likvidirati neprijateljev otpor u samom gradu. Zato je odlučeno da se Valjevo jednovremeno napadne s juga i sa sjevera. Južnim pravcem treba da napadne 6., a sjevernim 1. divizija. Zadatak da spriječi i eventualnu neprijateljevu intervenciju od Uba i Lajkovca ka Valjevu dobija XIII brigada 1. divizije. III brigada 6. divizije treba da zauzme Divce i da, potom, u širem rejonu toga naselja ostane kao rezerva, spremna za intervenciju ka Slovcu (u slučaju prodora neprijatelja kroz položaje XIII brigade) i ka Valjevu (ako zahtevaće kao pojačanje ostalim jedinicama koje će napasti Valjevo).

Na desnom dijelu napadnog pravca 6. divizije, desno od komunikacije Užice—Valjevo, napada njena I brigada, a na lijevom (lijevoduge ove komunikacije) II brigada.

Napad na vanjsku odbranu Valjeva počinje već u 18.00 sati 14. IX. U silovitom naletu I i II brigada, svaka na svome pravcu, brzo savlađuje vanjske prilaze gradu. Jurišima naših boraca ne mogu da odole Ijotići, nedjeljci i dražinovci, koji su Nijemci isturili na najpovoljnije položaje na južnim prilazima Valjevu. Mnogi od njih postaju naši zarobljenici, drugi ginu, treći nastoje da se štite prije domognu lijeve obale Kolubare ... Oko 22 sata svi su bataljoni obje brigade divizije već na desnoj obali Kolubare. Topla obala septembarske noći nad Valjevom blješti u opasnom vatrometu što ga stvaraju eksplozije i pucnjevi svekolikog naoružanja proletera i njihovih protivnika, koji se grčevito branе. Nijemci su na

lijevoj obali Kolubare, naro ito prilazima mostova izgradili bunkere a ja e zgrade pretvorili u utvrde, brišu i prilaze ubita nim mitraljeskim snopovima, koji ne dozvoljavaju našim jedinicama prebacivanje na drugu obalu Kolubare. Anton I, komandant I, i Raki, komandant II brigade dogovaraju se sa dvojicom komandanta bataljona, Palijom i žuni em, kako da dosko e upornim braniocima. Nema smisla frontalno nasrtati na mostove i bez potrebe gubiti borce. Zaklju uju da e ka jednom mostu privu i top 47 mm, pa e njime i vatrom više mitraljeza uništiti bunker. Istovremeno e jedan Anton I ev bataljon prije i Kolubaru nešto isto - nije od Valjeva i napasti artiljerijske kasarne, dok e jedan Raki ev bataljon forsirati rijeku zapadno od grada i krenuti u napad pravcem s. Brani, povezuju i se sa 1. divizijom. Rezultati nisu izostali: uskoro su ovi krilni bataljoni izvršili svoje zadatke. Dejstvom pt. topa uništen je bunker kod mosta; bataljon I. brigade potiskuje neprijatelja iz artiljerijskih kasarni, a bataljon II brigade zauzima kasarne u zapadnom dijelu grada. Neprijatelj se pola i u unaprijed utvr eni oficirski dom i u kasarne 5. puka koje su ograene žicom i minskim preprekama.

Našim borcima uveliko pomažu i stanovnici Valjeva. Oni su odli ni vodi i, koji poznaju svaki prikriveni prilaz. Mnogi se ne zadovoljavaju da budu samo vodi i, ve se la aju oružja i jurišaju s našim borcima. Tre i nu aju borce jelom i pi em, jer je, kako sami kažu, »kona no došao i naš dan«; »Sada može i da se pogine« govore etvrti...

Do 8.00 sati 15. IX slomljen je i otpor branilaca u Oficirskom domu. itav je grad u stvari oslobo en. Jedino su preostale utvrene kasarne 5. puka, u koje su se zabarikadirali Nijemci i preostali njihovi doma i pomaga i. S južne i jugoisto ne strane oboru ovih kasarni stežu dva bataljona I brigade, sa zapada dijelovi II brigade 6. divizije, a sa sjevera jedinice 1. divizije.

U 10 sati, uz uspješnu podršku jedne baterije 6. divizije iz rejona s. Buja i, po inje prvi naš juriš na kasarne 5. puka. Ali on ne uspijeva, jer se utvr eni neprijatelj žilavo brani...

Dok se I i II brigada bore u Valjevu, III brigada uspjela je da zauzme Divce, a XIII brigada 1. divizije vodi uporne borbe sa snagama puka »Brandenburg« koje uporno nastoje, unato velikim gubicima, da se probiju do Valjeva i priteknu u pomo svojem bataljonu stisnutom u zidine kasarni 5. puka. O ekuju i tu pomo branilac iz kasarni 5. puka se najžilavije brani, tako da besplodan ostaje i popodnevni juriš jedinica 6. i 1. divizije, mada je prethodno kasarne 5. puka bombardirala i jedna eskadrila naših aviona. Uspjeh izostaje i u no nim jurišima 15/16. IX, jer utvr eni Nijemci ubita nom vatrom brane sve prilaze kasarnama u o ekivanju pomo i puka »Brandenburg«, iji su okloplji i motorizirani dijelovi ve uspjeli da se probiju do Divaca. Njima naime, nisu mogle da se uspješno suprotstave snage XIII brigade 1. divizije, a zatim ni jedinice III brigade 6. divizije, dijelom zbog nepovoljnih položaja, a dijelom radi slabog protivtenkovskog naoružanja. Zrna naših protivtenkovskih pušaka i topova malog kalibra samo su rikošetirala od oklopa srednjih tenkova. Tako su prvi dijelovi tih snaga, uspr

kos znatnim gubicima, uspjeli da se 16. IX oko 9.00 sati probiju u Valjevo i deblokiraju svoj bataljon u kasarnama 5. puka. To kao da je bio signal i za etnike Valjevskog korpusa koji su pokušali da sa sjevera prođu u grad, ali su njihovi pokušaji bili osuđeni kod Jasike i Zabrdice (6 km sjeveroistočno od Valjeva) pa su oni ubrzo odbačeni na sjever.

Ova nova situacija pružala je još manje izgleda na uspjeh likvidacije Nijemaca u Valjevu, pa Štab Prvog korpusa izvlači glavninu svojih snaga u širi rejon Valjeva, na desnu obalu Kolubare između Valjeva i Lajkovca, a za neposrednu blokadu grada ostavlja samo slabije dijelove. No u 16/17. IX obnovile su I i II brigada napad na Nijemce, ali nije polučen nikakav značajni uspjeh.

Budući da su 17. IX nove njezine snage iz pravca Slovca i Uba nadirale ka Valjevu, nastojeći da se povežu sa već pristigliim svojim snagama u Valjevu, Štab Prvog korpusa je zaključio da nema smisla angažirati glavninu snaga oko blokade Valjeva. Tim više, što je Operativna grupa naših divizija, prešavši Zapadnu Moravu, brzo napredovala ka Rudniku, pa joj je trebalo sadejstvovati i doći u vezu s njenim lijevim krilom. Smatralo se, isto tako, da će to kretanje novih naših jakih jedinica ka Šumadiji, brzo natjerati Nijemce da bježe iz Valjeva, pa će biti povoljnije da ih se sačekuje na desnoj obali Kolubare, sve tamo do Lajkovca pač i preko rijeke Ljige, nego da se na njih juriša u Valjevu. Zato su već 17. IX sve jedinice Prvog korpusa osim I i II brigade 6. divizije bile na novim položajima istočno od Valjeva. Ako bi se, pak, Nijemci duže zadržali u Valjevu onda evo pogodne prilike za uspješno dejstvo protiv njihovih oslabljenih snaga na prostoru Lazarevac, Lajkovac, Ub ...

Ovakva procjena pokazala se ubrzo ispravnom, jer su Nijemci već no u 17/18. IX počeli da miniraju pojedine utvrđene objekte u Valjevu, što je bio najbolji znak da se spremaju za povlačenje iz Valjeva. I ono je poteklo već prije svog 18. IX. Probijajući se u itavog dana prema Ubu, Nijemci su pretrpjeli, počev od Valjeva pa do izlaza iz Slovačke tjesnaca velike gubitke, jer su ih na itavoj toj relaciji, sa desnih obala Kolubare uspješno tukle sve jedinice Prvog korpusa, nanoseći im velike gubitke u ljudstvu i tehničici. Mada su se Nijemci probili prema Ubu, ova intervencija prema Valjevu skupo ih je koštala, jer su u probijanju ka Valjevu i natrag sigurno izgubili više ljudi i ratnog materijala od onoga što je sa injavalo brojno stanje i naoružanje njihovog bataljona koga su došli spasavati u Valjevo. Ilustracije radi: samo na odsjeku III brigade naše divizije (oko Divaca) izbačeno je iz stroja oko 100 njemačkih vojnika, a na poprištu borbe ostala su dva uništena tenka i pet spaljenih kamiona.

Tako je 18. IX 1944., nakon petodnevnih borbi i na ulice Valjeva stigla sloboda. U grad, do ekani razdraganim mnoštvom stanovnika na ulicama (kao da nitko nije ostao u kući) ulaze ponovo bataljoni I i II brigade 6. divizije. To je za naše borce i za svakog Valjevana tako radostan i velik dan, doživljaj koji će decenijama uspješno odoljevati velu zaborava.

Jedna jedina želja — za Beograd

Vrijeme od oslobo enja Valjeva do Beogradske operacije moglo bi se nazvati periodom predaha i intenzivnih priprema jedinica 6. divizije za u eš e u oslobo enju glavnog grada zemlje — Beograda.

Najprije se sumiraju rezultati i sre uju utisci iz dosadašnjih borbi u Srbiji i, posebno, za Valjevo. Dosad gotovo da nije bilo vremena za to, jer smo od Zlatibora dovde bili u stalnim pokretima i borbama. Ope je uvjerenje da je divizija u Srbiji dobro po eli: neprijatelju je nanijela velike gubitke, dok su njeni gubici relativno mali. Samo nam sada pogibija svakog borca i starješine nekako teže pada nego ranije. Pretrpljeni gubici na putu za Srbiju smanjili su nam, naime, mnogo jedinice, pa se ja e osjeti nestanak svakog ovjeka, starješine posebno. A kod Požege smo ostali bez komandanta bataljona Jove Radakovi a, na prilazima Valjeva pogodila nas je pogibija narodnog heroja Bogdana Bolte, kod Divaca je ostao komesar bataljona Sr an Kora , u Valjevu je poginuo pomo nik komesara bataljona Mi o Bursa ...

Samo sada više nema mjesta bojazni da e udarna snaga divizije oslabiti zbog smanjenog brojnog stanja. Jer svakodnevno nam, evo, dolaze deseci i stotine novih boraca Srbijanaca. Te mlađi e oduševljavaju naša pri anja o dosadašnjem borbenom putu 6. divizije. Obe avaju da ne e iznevjeriti te borbene tradicije. Vjerujemo im. Samo da bi njihovo vatreno krštenje bilo što uspješnije i bezbolnije, nastojimo da ih na brzinu upoznamo bar s najosnovnijim vojni kimi vještinama. Zato se sa njima, kad jedinice nisu u pokretu ili na drugim zadacima, intenzivno izvodi vojnostru na i politika nastava, protkana našim bogatim ratnim iskustvom.

* * *

Divizija se nije dugo zadržala na prostoru oko Valjeva. Ve 23. IX kre e I brigada u pravcu Koceljeva. 28. IX tim pravcem, a zatim rokiraju i se u lijevo do Vlaši a i isto nih padina Cera, kre u i ostale dvije brigade. Zadatak je divizije da, nastupaju i re e nim pravcem, sadejstvuje Dvanaestom korpusu, koji razbijaju i etvrtu grupu etni kih jurišnih korpusa i manje njema ke jedinice, uspješno kr i put ka Ma vi i Šapcu kao najve em ma vanskem naselju. No razbijeni etnici ispred Dvanaestog korpusa ne orijentiraju se u svom bijegu mnogo ka istoku. Izuzeci su manje grupice i pojedinci. Njih pojedini bataljoni 6. divizije brzo razbijaju i hvataju, a da pri tome do pravih borbi, koje bi zavrje i vale da se o njima posebno govori, i ne dolazi.

Nastupaju i paralelno sa Dvanaestim korpusom, 6. divizija po etkom oktobra dopire u blizinu rijeke Save. Najisturenija njena jedinica prema Savi je II brigada, koja se nalazi neposredno ispred Debrca. Tu je 2. X napadaju jake neprijateljeve snage (oko 3000 etnika, dohrovoljaca i Nijemaca). U žestokoj borbi brigada raz-

bija neprijatelja (nanose i mu gubitke od 35 mrtvih, 80 ranjenih i 28 zarobljenih), natjeruje ga u bjekstvo i zauzima Debrc, presijecaju i time komunikaciju Šabac—Obrenovac.

* * *

Našim se borcima ovo natjerivanje s manjim neprijateljevim dijelovima kroz Tamnavu ini kao ista danguba. Njihov cilj je Beograd i susret sa Crvenom armijom. O tome oni svakodnevno pri aju. Iz tih se razgovora stiže dojam kao da će susretom s crvenoarmejcima i jurišima na Beograd biti ostvarene najveće životne želje svakog pripadnika 6. divizije.

A kad je 4. X otpočeo pokret jedinica divizije u blagom jugoistočnom luku, svi smo znali da dani koji će ući u vojnu historiju pod nazivom »Beogradska operacija« više nisu daleko i da će i naša 6. divizija biti sudionik u toj velikoj bici.

Osje ali smo: pala nam je u udio velika ast, zbog koje ponos naš i radost nikako ne znaće neskomornost.

BORBE III BRIGADE U SRBIJI

Milan Sijan

Do dolaska na Zlatibor brigada je pretrpela velike gubitke u dugom maršu i teškim borbama što ih je vodila po Bosni i Crnoj Gori. Pored ranjenih i izginulih boraca, mnogi su izostali, ili su pak ostavljeni na putu da bi se oporavili, jer usled zamora i iznemoglosti nisu mogli da nastave put. 3. bataljon, sa većim delom štaba brigade, bili su odsećeni prilikom prelaska Bosne i još nisu pristigli. Udarna snaga i borbena sposobnost brigade veoma se smanjila pa je bilo neophodno, da se jedinica popuni novim borcima. Po dolasku na Zlatibor brigada je prvi put — nakon 45 dana marša — došla u situaciju, da se malo odmori.

U etni kom okruženju

4. septembra brigada kreće u nove borbe i zadatke. U Štabu brigade, pored komandanta, nalazio se još samo na elnik Štaba i obaveštajni oficir. Zamenik komandanta brigade još se nalazio u bolnici, a vršilac dužnosti političkog komesara otišao je na novu dužnost.

Primivši zadatak od štaba divizije, brigada je krenula u nove borbe, koje su nas ekale ovde u Srbiji. Put nas je vodio na istok, preko Zlatibora u pravcu Ajetine i Užice Požege. Išli smo kroz slobodnu teritoriju bez zastoja i prepreka u pravcu Užice Požege. U sumrak stigli smo u selo Rupeljevo, nedaleko Užice Požege. Tu

na jednom proplanku, u dolini re ice etinje, brigada je zanoila. Narednog dana, 5. septembra, u rano jutro brigada je u marševskom rasporedu nastavila put za Donje Dobrinje. U sastavu brigade još nije bilo 1. bataljona. On se nalazio na obezbe enju divizijske bolnice, pa je krenuo nešto kasnije i još nije bio stigao. Pošto je osloboenoga zadatka i primio narene je za pokret, ranualo se da će i on uskoro stići. Momentalno smo, dakle, raspolagali samo sa 2. i 4. bataljonom i samo jednom etom 3. bataljona. To je bila snaga od oko 200 boraca na koje se moglo raunati, jer ih je veći broj bio još uvek nesposoban za borbu. Ukupno broj stanja bilo je nešto veći, ali je deo ljudi bio angažovan u sanitetu i u komorama pa se s njima nije moglo raunati kao s udarnom snagom brigade. U sastavu marševske kolone nalazila se i eta za vezu, brigadna ambulanta, intendantura i drugi prištapski delovi. Sve ove jedinice bile su optereene tovarnim grilima i raznim materijalom, te ne samo da nisu jaale udarnu snagu brigade već su je i slabile, jer se posebno moralo voditi rauna da se prilikom borbe obezbede i evakuišu, kako ne bi pale u ruke neprijatelju. To je zahtevalo da se vode borbe i onda kada nije bilo drugih razloga, kako bi se prethodno izvukli i evakuisali ovi delovi brigade. Ovo je potrebno naglasiti zbog predstojećeg sukoba sa neprijateljem i situacije u kojoj smo se ubrzo našli.

Pokret prema Dobrinju nastavljen je uredno i bez zastoja, šta više na putu nam se prijavilo nekoliko novih boraca iz ovoga kraja. Među njima bili su neki radnici iz Kraljeva. Primili smo ih bez oklevanja, jer nam je svaki ovek koji može nositi oružje bio dobro došao. Kad smo stigli u visinu sela Donje Dobrinje, krenuli smo putem što se odvajao udesno i vodio za selo. Na elu kolone kao prethodnica nalazio se 2. bataljon. Stigli smo tako u selo Donje Dobrinje, a 2. bataljon nastavljao je put za Srednje Dobrinje. U to su se za uli pucnji na Gušinoj strani, ispred Srednjeg Dobrinja, na mestu do kojeg je prispela naša prethodnica. Ubrozno je stigao i izveštaj komandanta prethodnice u kome on izveštava da je naišao na etnike. S obzirom na informacije, što smo ih primili u Štabu divizije, mislili smo da se radi o manjim etničkim grupama, koje su se spustile svojim kuama i da će se one brzo razbežati. 2. bataljon dobio je zadatku da produži pokret i da obrauna s neprijateljem u Srednjem Dobrinju. Posle toga borba se poja avala i ceo 2. bataljon bio je angažovan. Komandant toga bataljona uskoro je izveštavao da se radi o jačim snagama etnika koji napadaju. U to vreme neprijatelj je već zaobilazio levo krilo 2. bataljona i počeo da nastupa prema Donjem Dobrinju. U borbu na tome pravcu tada je uveden i 4. bataljon. Ulaskom u borbu 4. bataljona, suzbili smo neprijateljski napad na tome pravcu, ali neprijatelj još nije slomljen i razbijen. I dalje se osećao jak pritisak na tome pravcu. Dolazi do novog napada etnika na našem levom krilu, na pravcu sela Ježevica—Gornji Mačer. Pošto još nije bio stigao 1. bataljon, prinuđeni smo da u tome pravcu ulevimo rokiram 2. bataljon, ostavljajući 4. bataljonu položaje na desnom krilu. Sa našim Štabom drugom tankosićem odlazim na položaj kod 2. bataljona prema selu Gornji Mačer, da bi na licu mesta osmotrili

situaciju i rukovodili borbom. Kada smo stigli na brdo Vranovina, jedinice 2. bataljona bile su ve rokirane i postavljene prema neprijatelju koji je napadao na tome pravcu. Priklju ili smo jedan deo snaga i resili da premo u protivnapad ra unaju i da smo na taj na in razbiti neprijatelja i oslobođiti se njegova pritiska. Bili smo rešeni da se branimo na ovim položajima, uopšte još ne misle i na odstupanje. Ra unali smo da je bolje napadati i stvarati pometnju u neprijateljskim redovima nego ekati na položaju sa dosta slabim snagama, i pustiti da nas neprijatelj pokrene i prisili na odstupanje. Našim protivnapadom uspeli smo potisnuti neprijatelja na jednom delu fronta. Tada smo uvideli da etnici nastupaju na širokom frontu, koji mi našim napadom nismo mogli zahvatiti. Dok smo potiskivali neprijatelja na jednom sektoru, on je nastupao na drugom, napadaju i i zaobilaze i naše levo krilo, i prete i nam opkoljavanjem. Ubrzo je postalo jasno da neprijatelj raspolaže sa ja im snagama i da se radi o napadu ve eg obima, koji ima cilj zauzimanje Uži ke Požege. Pokazalo se, me utim, da je to bio po etak velike ofanzive Draže Mihajlovi a kojom je nameravao da izbaci naše jedinice sa teritorije Srbije. Prema našim tadašnjim procenama u napadu na našu brigadu u estovalo je oko 3.000 etnika. Iz pisanih dokumenata vidi se da je u tome napadu u estovalo oko 7.000 etnika. Uviedvi nadmo i namere etnika, rešili smo da se povuemo. Trebalо je, me utim, mnogo veštine i upornosti da bi se izvukli iz delokruga koji je ve bio stvoren oko nas od preko 15 puta ja eg neprijatelja. U me uvremenu stigao je izveštaj da pristiže i naš 1. bataljon. To je bila sre na okolnost, jer je taj bataljon dolazio u pravcu našeg desnog krila, odakle nam je momentalno pretila najve a opasnost. Rešeno je da se ovaj bataljon zaustavi nešto niže na glavnem drumu kako bi nas zaštitio sa desnog krila i poslužio kao prihvatinica snagama brigade. Da bi se zaštitile naše snage u povla enju i zadržalo nastupanje neprijatelja, dok se delovi brigade ne izvuku iz Donjeg Dobrinja, ostavljena je grupa boraca na brdu Vranovina iznad sela Madera. S obzirom na važnost ove zaštitnice sa njima je ostao i na elnik Štaba brigade, kako bi osigurao da se ova grupa ne bi povukla pre nego što bude nare eno. Odmah je organizovana i druga zaštitnica na brdu Karaula, jugoisto no od raskrsnice puta za Dobrinje. Sa ove kote trebalо je štititi naše levo krilo, osigurati vezu sa 1. bataljonom i spre iti napredovanje neprijatelja glavnim drumom, a nakon povla enja zaštitnice sa brda Vranovina preuzeti ulogu te zaštitnice.

Tako je po elo povla enje naše brigade iz Donjeg Dobrinja. 4. bataljon povla io se u pravcu sela Tabanovi i i Miljakovina štite i desno krilo brigade. Ostale jedinice i komora povla ile su se iz sela Donje Dobrinje prema glavnom drumu. Pošto su se povukle sve jedinice i prištapski delovi, povukla se i zaštitnica sa Vranovine. Ona je uspešno izvršila svoj zadatak i zadržala dalji pokret neprijatelja, a sada se uredno povla ila pod zaštitom naše vatre. Levo od puta neprijatelj je bio ve prodro, natkrilio nas i zauzeo uzvišice sa zapadne strane glavnog druma. Bataljon je ostao u podnožju brda, na kome se nalazio neprijatelj na zapadnoj strani

puta, brane i prelaz preko puta i naš levi bok. Pošto smo bili izloženi vatri sa neprijateljskih položaja 1. bataljon dobio je zadatku da izvrši napad i da protera neprijatelja sa uzvišenja na zapadnoj strani puta. Ovaj napad 1. bataljona nije uspeo i on se ponovo povukao ka putu, zadržao u podnožju brda, štite i i dalje snage brigade sa toga pravca. Usled no i koja je već bila nastupila smanjila se opasnost od neprijateljske vatre sa pomenutih uzvišenja. U sam sumrak pošao sam niz brdo Kavala, prema glavnom drumu u pravcu gde su se prikupljale jedinice koje su bile u povlačenju. Kada sam stigao u podnožje brda, već se bilo smratiло. U tome momentu iza mene pred mene komandant 2. bataljona Jovo Radaković i reče: »Evo etnika, druže komandante«, pokazujući rukom iza nas na šumicu koja se nalazila neposredno između puta i kote Kavale, na kojoj se još uvek nalazila naša zaštitnica. »Udrite ih« — rekoh mu. I on se odmah sa nekoliko svojih boraca i kurira uputi prema njima, a ja požurih u nameravanom pravcu. Odmah zatim za sebe pucnjava, na pravcu kuda je krenuo komandant Radaković. Im sam krenuo sa mesta, gde sam se susreo sa Radakovićem, nai oh na ranjenog komandira 3. ete 2. bataljona Gojka Dukića. Metak mu je prebio nogu i nije mogao da ide. »Mene ostavise, druže komandante« — reče Dukić kad me ugleda. Kad mi to reče, primetih malo napred bolni arku i jednog borca, koji su stajali uplašeni i gledali prema nama. Oni su nosili ranjenog komandira, a kada su primetili etnike o kojima me obavestio komandant Radaković, ostavili su ga i poeli da beže. Kada su uli razgovor Gojka sa mnogim i saznali da sam još i ja pozadi, vratili su se da ga uzmu. Tako je komandir bio spašen. Nešto kasnije saznadoh da je ranjen i komandant 2. bataljona drug Jovo Radaković.

Napad koji je komandant 2. bataljona izvršio sa nekoliko svojih boraca na etnike koji su nastupali u međuprostoru između 1. bataljona i naše zaštitnice, naterao je etnike na povlačenje. Oni više nisu pokušavali da krenu u našem pravcu.

Odvojivši se od ranjenog komandira Dukića, ubrzao sam pristigao jedinice koje su se povlačile, povezao se sa 4. bataljonom koji se celo vreme branio na našem levom krilu i povukao prema glavnom drumu. Na tom prostoru organizovana je poslednja borbena linija za odbranu. Trebalo je po svaku cenu zadržati dalji pokret etnika, sve dok se ne povuče naša zaštitnica i ne prikupe ranjeni borci i ostali drugovi koji su se još nalazili iza ove linije.

No je već bila odmakla, a borci naše brigade obasipali su vatrom sa ove borbene linije predele na kojima je zanojio neprijatelj i pravce kojima smo o ekivali njegov pokret. Na drugim pravcima, levo i desno od nas, neprijatelj je već bio prodrio u našu pozadinu i zauzeo Uži ku Požegu koja nije ni branjena. Tako se brigada našla opkoljena između dela neprijateljskih snaga koje su zadržane iza naših položaja i onih koje su prodrle u Uži ku Požegu. Trebalo je sada probiti se iz neprijateljskog okruženja. Prikuptili smo sve jedinice i borce naše brigade oko puta iza borbene linije kod sela Obija, izneli i preneli ranjene drugove i brigada je

krenula u pravcu sela Rupeljeva. Obišli smo Uži ku Požegu sa severne strane i stigli u selo Rupeljevo oko pola no i ne naišavši na ja i otpor neprijatelja.

Tako je III brigada nakon 18 asova marša u borbi ponovo bila u selu iz kojega je istog dana krenula za Dobrinje.

Uprkos dugoj, upornoj i oštroj borbi imali smo samo jednog poginulog i to Nikicu Vukmanovi a, pomo nika polit-komesara 2. ete 4. bataljona. Kasnije je podlegao ranama i komandant 2. bataljona drug Jovo Radakovi . Tom prilikom je ranjeno i sedam boraca, dok je neprijatelj imao ve i broj mrtvih i ranjenih, a zabiljeno je 17 etnika.

!

Stab brigade kre e na juriš

Osvanuli smo u selu Rupeljevu. Zadatak koji smo sada dobili od štaba divizije sastojao se u tome da zatvorimo i branimo pravac od Uži ke Požege prema Zlatiboru. 6. septembra u samu zoru borci naše brigade bili su na odre enim položajima. Napad etničkih snaga sa pravca Požege otpo eo je ve u 6 asova ujutru. U napadu je u estvovalo više hiljada etnika. Brojno ja e neprijateljske snage uporno su napadale i nastojale da nas odbace sa naših položaja. Borci i jedinice naše brigade uporno se brane, junaki odolevaju neprijateljskim jurišima.

Uprkos upornom nastojanju neprijatelj nije uspeo da nas odbaci sa položaja. Tada on pokušava da nas zaobi e i izmanevriše. Na taj na in on postiže delimi ne uspehe potiskuju i jedan deo naših jedinica na desnom krilu sa njihovih položaja. To, me utim, nije bio neki vidniji uspeh, jer smo zaposeli slede e položaje i sprevili dalji prodor. Borba se vodi stalno i neprekidno ceo dan. Svi napadi neprijatelja uspešno su zadržani i odbijeni. Kod naših boraca po inje se ose ati oskudica u municiji, a trebalo je ceo dan izdržati i zadržati neprijatelja. Morali smo izdržati do no i i ako nije bila u pitanju odbrana ovih položaja po svaku cenu, jer je brigada ve imala nare enje za pokret. Rešili smo, me utim, da se ne povla imo pre no i kako ne bi dali mogu nost brojno ja em neprijatelju da iskoristi naše povla enje i poja a pritisak na nas. Svako povla enje s ovih položaja u toku dana omogu ilo bi nastupanje etničkih rulja, izgledalo bi kao njihov uspeh što bi ih ohrabrilo, pa bi sa još ve om snagom vršili pritisak. Radi toga se moralo izdržati na ovim položajima sve dok se ne smra i. Borba je nastavljena sve do no i. Zbog sve ve e oskudice u municiji situacija postaje kriti na. Pred sam sumrak etnici su sve više pritisikivali i približavali se našim položajima. Postojala je opasnost da nas potisnu. Izgledalo nam je da bi i sa manjim snagama jednim protivnapadom pomrsili etni ki raspored. Nismo, me utim, raspolagali ni sa kakvim rezervama, a trebalo je nešto poduzeti da se dobije na vremenu i da se spre i njihov prodor. Rešili smo da fingiramo protivnapad da bismo tako zbunili etnike i naterali ih na povla enje. Drugovi iz štaba brigade, koji su se nalazili iza sa-mog strelja kog stroja na sektoru gde je neprijatelj vršio najve i

pritisak prvi su pošli na juriš. Isko ili smo iza zaklona i potr ali prema etnicima vi u i: »Juriš!«. Jurišu su se pridružili i borci iz strelja kog stroja i ubrzo smo primetili da se povla e oni etnici koji su nam se bili najviše približili. Potisnuvši tako neke njihove delove, morali smo se zaustaviti, jer nas je bilo vrlo malo pa nismo ništa ozbiljno mogli u initi. A ovo što smo u inili, bilo je dovoljno da dobijemo na vremenu. Dok su se etnici ponovo pripremili za napad, pala je i no . Posle toga brigada je bez teško a napustila položaje i krenula u pravcu Zlatibora. Tako je završen i ovaj dan teške i duge borbe sa etnicima kod Uži ke Požege. U ovoj borbi poginuo je na našoj strani jedan borac, a na strani etnika bilo je više mrtvih i ranjenih. Neprijateljski napad i ofanzivni planovi, koje je toga dana imao na tome sektoru, bili su spre eni.

Poraz etnika na Jelovoj gori

Osvanuli smo na Zlatiboru. Tu se našla cela divizija. Borci su se odmarali i pripremali za pokret koji je trebao da usledi svakoga asa. Nedaleko, na improvizovanom aerodromu, spuštali su se savezni ki avioni koji su nam donosili hranu i ratni materijal, a odnosili ranjene borce u Italiju. Tako je bila ublažena oskudica u hrani i municiji. Naš pokret na sever prema Beogradu, u pravcu kamo je ve bila otisla 1. proleterska divizija, o ekivali smo sa nestrpljenjem. »Idemo na Beograd« — govorilo se me u borcima i starešinama. šta da se natežemo sa etnicima tu oko Užica. Kad oslobođimo Beograd lako smo za Užice. Dugo su naši borci sanjali o tome i o ekivali as kada e krenuti prema Beogradu. Taj davno o ekivani as došao je i ispunio sve naše borce nestrpljenjem, radoš u i ponosom. Maršuju i u sastavu divizije brigada je 8. septembra stigla do Kadinja e. Tu smo primili nare enje da krenemo u sastav 1. proleterske divizije, koja je nedaleko, na Jelovoj gori, ve vodila teške borbe sa etnicima Draže Mihajlovi a. Odmah smo nastavili pokret u ozna enom pravcu prema Jelovoj gori, odakle se ula jaka mitraljeska i artiljerijska paljba. Stigli smo tako na mesto zvano Okolište. Na tome mestu trebalo je da naša brigada zatvori me prostor izme u XIII proleterske i III krajiške brigade prema etni kim snagama koje su bile u napadu. Desno od nas na brdu akov han nalazila se XIII proleterska brigada, a na našem levom krilu III krajiška brigada. Na položajima ovih brigada etnici su žestoko napadali. Vodile su se teške borbe.

etnika je bilo vrlo mnogo i napadali su sa svih strana. Draža Mihajlovi je mobilisao sve što je moglo da nosi oružje i silom ih naterao u borbu kako bi zadržao prodor naših jedinica u Srbiju i vratio ih u Bosnu. Pod zvucima muzike i kraljevskim zastavama smenjivali su se etni ki juriši na položaje jedinica 1. proleterske divizije. Brojno ja e neprijateljske snage inile su krajnje napore da bi potisle naše jedinice sa položaja. Postavilo se pitanje ho e li se mo i izdržati ovi napadi i ho e li se naše jedinice održati na svojim položajima ili smo biti prinu eni da se povu smo.

Na sastanku štabova brigada, koji je održan u Štabu III kralješke brigade, svi komandanti brigada izjasnili su se da se brane posednuti položaji na Jelovojoj gori. Takav stav zauzeli smo više zbog toga jer smo podcenjivali etnike, nego što smo realno ocenjivali njihove snage. Plašili smo se povlačenja, jer svako povlačenje naših jedinica stavilo bi ih u težak položaj pred brojnim etničkim ruljama i izložilo ih gubicima.

Naša III brigada, kao pomoć jedinicama 1. divizije, pravovremeno je stigla i posela odredenim deo položaja na Jelovojoj gori. Raspoređeni ivicom puta što vodi preko Okoliša ekali su borci da po ne napadaju etnika na ovom delu položaja. U prvo vreme etnici nisu napadali na tome pravcu, ali pošto im nije išlo na dragim pravcima, počeli su sa napadima na našu brigadu. Napad na položaje naše brigade po evo je oko 15 asova paralelno sa pomenutim napadom na XIII proletersku brigadu. Velika masa etnika vikala je i približavala se kroz gustu šumu našim položajima. Nastavljaju i pokret prema nama, etnici su sve više vikali i dizali galamu nastojecu i da nas zaplaše i nateraju na povlačenje. Znali smo da ta galama nije rezultat snage i borbenog morala vojske D. Mihajlovića, već pre svega izraz straha i nesigurnosti njenih pripadnika. Naši borci ekali su mirno i strpljivo na položajima, u punoj tišini, ekajući i da se etnici približe i da se izda naređenje za otvaranje vatrenog oružja. Kada su se približili na oko 100 do 150 metara, počela je paljba s položaja brigade, etnici su zastali i uskomešali se po šumi, a galama je prestala, žestoka paljba sa obe strane odjekivala je Jelovom gorom, etnički oficiri pokušavali su da pokrenu svoje ete napred, ali im to nije uspevalo. Napad etnika bio je zaustavljen. Jednim manjim protivnapadom mogli bismo da ih nateramo na povlačenje. I zaista, krenuli smo na juriš, etnici su počeli da odstupaju i da beže. Nastupaju i kroz šumu u pravcu istoka, ubrzo naišli smo na sanduke sa municijom i drugom opremljenjem koju su etnici ostavili u panju nom bekstvu.

Na juriš je pošao i štab brigade. On se ubrzo našao na elu naših jedinica koje su nastupale. To je bilo potrebno za uspeh ove akcije. Borci su bili sigurniji kada sa sobom vide starešine, im nema njih, im oni izostanu i ostali počnu da zaostaju i da oklevaju. Nastupaju i tako za etnicima izbili smo na ivicu šume. Paljba je prestala, etnička vojska je nestala i zavladala je neobična tišina. Našli smo se pred jednim šumovitim uzvišenjem iza koga se u dubokoj tišini osećalo prisustvo etnika. O ito tu je bila njihova komanda koja je zadržala etničke snage, sprečila dalje povlačenje i pripremala se za novi napad. Baš nas je ta tišina na to upozoravala. Procenivši situaciju, a s obzirom da nismo bili sposobni da dalje prodiremo, jer bi se sa malim snagama i nedovoljno organizovanim napadom našli u vrlo teškom položaju, ako bi nas etnički protivnapad zatekao u šumi. Naglo smo počeli da se povlačimo kako bi na vreme, pre nego što etnici krenu, izbili na liniju s kojom smo pošli. Nismo mnogo odmakli, a već je po evo novi napad etnika. Ponovo je nastala vika i galama, etnici su se približavali, ali smo mi pravovremeno izbili na naše položaje, pre nego što su nas sustigli. Trebalо je sada rasporediti borce i orga-

nizovati odbranu. To, me utim, nije bilo jednostavno. Prilikom povla enja kroz šumu nastala je izvesna dezorganizacija kod nekih jedinica i mnogi borci ose aju i približavanje etnika nisu se zadržali na odre enoj liniji, ve su produžili da se povla e. Tu se ose alo odsustvo komandanta 2. bataljona i drugih starešina koji su prethodnih dana izba eni iz stroja. Morao sam neposredno intervenisati da bih zadržao na položaju pojedine grupe boraca. Bilo je sasvim jasno da etnici, uprkos galami koju su dizali, im osete da smo se zadržali na položajima i im pripucamo, presta e da larmaju i da napadaju, i da od njihova napada ne e biti ništa. Tako je i bilo. Kad su nam se približili otvorili smo vatru, a oni su stali, prestali da galame i sada su se uli samo povici njihovih starešina koji su pokušavali da ih ponovo pokrenu. Nastavlja se pucnjava sa obe strane. Naši položaji ubrzo su se konsolidovali, jer su se vratili i oni koji su bili odstupili, vide i uspešan otpor svojih drugova. U akciju su sada stupili i naši minobaca i, što je još više pokolebalо etni ke redove. Ubrzo je nastupila no i etnici su se morali povu i. Istovremeno borba se stišala i kod naših suseda. Na sektoru XIII proleterske brigade preko celog dana vodile su se teške i uporne borbe, vršeni su napadi i protivnapadi. Svi neprijateljski napadi bili su odbijeni. Neprijatelj je pretrpeo velike gubitke. Naša brigada nije imala gubitaka. Uspeli smo da održimo naše pozicije na Jelovojoj gori uprkos premo nijoj snazi neprijatelja i njegovim mnogobrojnim pokušajima da nas odbaci sa položaja.

Naše jedinice zano ile su na svojim položajima. U toku no i stigla je zapovest za napad. To smo i o ekivali. Napad je predvi-en za idu i dan, 9. septembra. Niko nije sumnjao, da e on uspeti. Ve rano ujutru 9. septembra po ele su naše snage da nastupaju na elom frontu u pravcu etni kih pozicija. Naša brigada nadrala je kroz gustu šumu pravcem na kome je prethodnog dana vodila borbe sa etnicima. Neprijatelja nije bilo u šumi i pokret je nastavljen bez otpora. Nastupaju i tako u pravcu istoka kroz gustu šumu sustižemo nekoliko seljaka etnika, koji su umorni izostali iza svojih jedinica i predali se našim borcima. To su bili mladi ljudi, nasilno mobilisani i naterani u borbu. Ipak oni oklevaju da se priklju e našim jedinicama, jer strahuju da e etni ke »crne trojke« poklati njihove familije kada se sazna da su se predali i priklju ili partizanima. Tako, dakle, pripadnici etni kih formacija, više strahuju od vojske u ijim su se redovima borili, nego od nas koji smo ih zarobili.

Nastupaju i tako prema istoku, izbili smo na ivicu šume ne naišavši na otpor. U to vreme primetismo desno od nas na jednom proplanku ve u grupu etnika. Oni su nas tako e primetili i po eli da tr e ka ivici šume da bi zauzeli položaje. Odjednom celo brdo pocrni od njih, a onda ih nestade. Produžili smo pokret u koloni po jedan kao što smo i dotle išli, ne obra aju i pažnju, kao da ih nismo ni videli. Po eli smo da se spuštamo niz šumovitu padinu u pravcu njihovih položaja. Oni su mogli da nas osmatraju, kako zami emo u šumu. Ra unali smo da oni ne e izdržati naše približavanje i da e se razbežati pre nego što ih napadnemo. Tako je i

bilo. im su videli kako naša kolona zalazi i nestaje u šumi prema njihovim položajima, oni odjednom suknuše sa položaja i ponovo se od njih zacrni ceo proplanak. Pade komanda: »plotunska paljba« i oko stotinu boraca iz kolone, koji su se zatekli na uzvišenju sa koga su mogli da ih ga aju zasuše ih plotunima, etnici se razbežaše i nestade ih u tren oka. Brigada produžuje nastupanje u pravcu sela Ribaševina i Gulina. Levo od nas nastupala je III kраjiška brigada, a desno XIII proleterska. Tu na prostoru pomenu-tih sela nailazimo na novi otpor etnika. Naša dva topa, koja smo primili na Zlatiboru, dobro su nam došli i ve su stupili u dejstvo. Brigada prelazi u napad. Napadaju i ostale brigade na svojim pravcima. Otpor etnika brzo je slomljen. Naše jedinice nastavile su da nastupaju u pravcu Kosjeri a. etnici beže i ne možemo ih nigde sti i. Nastupilo je potpuno rasulo. Toga dana oslobo en je i Kosjeri . Tu smo omrkli i preno ili.

10. septembra nastupanje naših snaga se nastavlja. Brigada je ponovo vra ena u sastav svoje divizije i cela divizija sada nadire prema severu u pravcu Maljena i Valjeva. Kod sela Ražana ponovo nailazimo na organizovan otpor etnika. Zaposeli su položaje na uzvišnjima severoisto no od Ražana. Dok prolazimo putem kroz selo oni pripucavaju. Desno od nas na pravcu Kozomor, Vu ji mramor nastupa III kраjiška. Krajišnici su naišli na ja i otpor etnika na vrhu Kozomora i trenutno zastali. etnici su se branili sa jako pogodnih položaja i Krajišnici nisu mogli da ih slome. Njihovi položaji mogli su se uspešno tu i artiljerijom sa pravca kojim je nastupala naša brigada. Naši topovi ponovo su bili u dejstvu. etnici su brzo popustili. Krajišnici jurišaju. Otpor etnika na najvažnijem delu položaja bio je slomljen. I na pravcu našeg nastupanja, severno od Ražana etni ki otpor brzo je slomljen. Time je otvoren put našim jedinicama ka Valjevu. Kasno u no brigada je stigla u poznato letovalište Div ibare gde smo i zano ili.

Pobeže Draža

Jedanaestog septembra naša divizija nastavlja nastupanje prema Valjevu. Tamo su Nemci. Predstoji nam da ih napadnemo i zauzmemmo Valjevo. Naše približavanje Valjevu još uvek otežavaju ostaci etni kih bandi, koji brane prilaze Valjevu i štite nema kog okupatora i otežavaju nam kontakt i napade na njih. Sada se ve približava potpuni slom etni ke »vojske u otadžbini«. Približavao se as obra una sa nema kim okupatorima u Valjevu. Istog dana 1. divizija krenula je na Ravnu goru da o isti to etni ko gnezdo. Naša brigada kre e preko Maljena u pravcu Brijež a i Mionice. S nama je štab divizije. Iz razgovora sa njima saznali smo da naša brigada toga dana treba da se približi Mionici, a da narednog dana napadne i oslobodi ovo mesto. U Mionici nalazila se i etni ka bolnica koju je trebalo obezbediti za naše potrebe u borbama za Valjevo.

Spuštamo se tako niz Maljen prema selu Brijež u. Ne nailazimo na neprijatelja niti na bilo kakav otpor. Približavalo se 11 avsova kada se elo kolone spušтало ka selu Brijež u. Vladala je potpuna tišina i neprijatelj se još nigde nije prime ivao. Tada primetisimo duga ku kolonu selja kih kola koja je išla prema Brijež u s jugoisto ne strane. Nismo znali šta bi to moglo biti. Ali ubrzo smo videli da je to neka etni ka komora. Evakuiše se i povla i prema nema kom garnizonu u Valjevu. Dva bataljona naše brigade odmah su stupila u dejstvo. Posle kra e borbe cela kolona pala je u naše ruke. Bila je to komora vrhovne komande Draže Mihajlovi a, natovarena raznom ratnom spremom i hranom. Tu smo zapanili i arhivu Draže Mihajlovi a, zarobili smo nekoliko njegovih saradnika i lanova štaba. 4. bataljon sukobio se sa grupom etnika koji su išli kao zaštita ove komore. Slabo su je štilili i ona je ve u našim rukama. Pristižu etni ka poja anja ili su to grupe etnika koji beže sa Ravne gore ispred jedinica 1. divizije. Komandant 4. bataljona javlja: »Pobeže nam Draža«. I on je, dakle, tu. Nismo to znali, ni prepostavliali, ina e nam ne bi pobegao. Treba ipak pokušati ne bi li ga sustigli.

Dali smo se odmah u poteru za etnicima produžuju i nastupanje prema Mionici. Na nekoliko mesta do Mionice etnici su pokušali da daju otpor, ali smo ih ponovo naterali u bekstvo. Ve u sumrak stigli smo do same Mionice, koju su etnici napustili im smo joj se približili, i mi smo je istog dana bez ve eg otpora zauzeli.

Neki seljaci, kada su nas primetili, po eli su da se sklanjaju u ku e. Prethodno su nam rekli da se etnici povla e prema nemakom garnizonu u Divcima. I Draža je prošao kroz Mionicu i sklonio se kod Nemaca u selu Divci. Uverivši se da je Mionica napuštena i saznavši za pravac povla enja etni kih bandi koje više nismo mogli sti i, naredio sam da se ispali nekoliko granata za etnicima iz dva topa s kojima smo raspolagali i koji su tada pristigli. Kada su naši topovi po eli da pucaju, onaj seljak koji nam je malo pre toga pokazivao pravac povla enja etnika i povukao se u ku u, ponovo je izašao i došao do nas — ali sada s flašom rakije u ruci. Po eo je da asti naše artiljerce. Seljak je, izgleda, pošto je video topove, shvatio da je stvar ozbiljna i da je došao kraj etni koj vladavini u Mionici, i da javno može da izražava svoje simpatije prema nama. Tako je naša brigada još te ve eri ušla u Mionicu i zaposela položaje prema nema kim snagama u selu Divcima. Mionica je zauzeta pre nego što je planirano, jer su nas etnici, koje smo razbili kod Brijež a, povla e i se ispred nas, tako re i na svojim le ima uneli u Mionicu. To je bilo iznena enje za etni ke komande u okolnim selima. Mnogi nisu znali da je Mionica zauzeta. Zbog toga je u toku no i stiglo nekoliko etni kih kurira. Doneli su raznu poštu i izveštaje etni kom štabu u Mionici. Umesto etni kom štabu kuriri su sada predavalni ovu poštu u Štab naše brigade.

Idu eg dana, 12. septembra, oko deset sati, iznenada stiže pred naš Štab jedan luksuzni automobil sa etiri putnika. Naš stražar ga je zaustavio. Putnici su se zaprepastili kada su ugledali

partizane. U automobilu je bio jedan lan Nedi eve vlade za izbeglice. Pošto je osetio da se približava vreme oslobo enja Beograda, požurio je automobilom za Mionicu. Poveo je i svoju porodicu — da je smesti na sigurno mesto. Na putu, koji je vodio u Mionicu, nije bilo nikakvih prepreka i automobil je u velikoj brzini iznenadio naša osiguranja i pošao za Mionicu, a nije bio ni napadnut, niti zaustavljen. Na ulazu u mesto put je bio miniran, me utim automobil je sre no prošao preko miniranog puta.

Kako dotada nismo imali putni ki automobil, ovaj nam je dobro došao. Im su se putnici istovarili, seo sam u kola s nekim drugovima iz štaba brigade i pošao prema štabu divizije — da bih ih obavestio o situaciji na položajima. Kada smo izašli iz Mionice, primetisemo lanove štaba divizije koji su jahali na konjima prema Mionici. Kad su ugledali auto, poskakali su s konja i poeli da zauzimaju busije. Mislili su da je neprijatelj prodro s motorizacijom. Odmah smo zaustavili automobil, i oni su nas prepoznali, ude i se odkud mi s tako lepim automobilom. Automobil je predan Štabu Prvog proleterskog korpusa u kojem je upu en ilegalno u Beograd obaveštajni oficir korpusa sa radiostanicom da bi prikupljao podatke iz Beograda.

Nemci napadaju

Oslobo enjem Mionice naša brigada došla je u neposredni kontakt s Nemcima. Izme u nas i Nemaca nije više bilo etnika, njihovi »korpsi«, »brigade« i »bataljoni« nalazili su se u punom rasulu. Oni sa bradama bežali su pod okrilje Nemaca ili su se brijali, a prisilno mobilisani masovno su se predavalni i pristupali našim jedinicama. Sada posle dužeg vremena i borbi sa etnicima neposredno nam je predstojala borba i okršaji sa Nemcima. Ta borba vodi e se na ravni astom terenu, gde je mogu a primena motomehanizovanih jedinica. S obzirom na takvu situaciju name-talo se pitanje o tome kakvo e biti držanje naših boraca u ovim borbama, pošto ve duže vremena nismo vodili borbe sa Nemcima na ovako nepovoljnem terenu. Brigada je sada bila odmomija i snabdevena sa hranom i municijom. Jedinice su popunjene s nešto novih boraca, ali to još uvek nije bilo dovoljno. Ipak je to ulivalo uverenje da e brigada biti sposobna da se s uspehom suprotstavi Nemcima.

12. septembra Nemci su iz pravca sela Divci krenuli u napad prema Mionici u pravcu položaja naše brigade. Glavni neprijatelj, okupator, pokušava da postigne ono što nisu mogli etnici, njegove verne sluge. Prvi neprijateljski hici upu eni su na štab brigade. Štab je bio smešten u Mionici u nekoj ku i. Nemci su to ubrzo saznali i ve na po etku napada, zasuli ku u granatama iz minobaca a. Tom prilikom je poginuo politi ki delegat voda ete za vezu drug Milan Dimi zvani Jacko, koji je razgovarao preko telefona. Bio je to lep mladi i primeran borac. Svi smo bili teško ganuti njegovom smr u, ali što smo mogli da radimo nego da se trudimo kako bi ga osvetili u borbi.

Oko 15 asova komandant 4. bataljona je izveštavao: neprijatelj, Nemci, u ja ini oko 300 vojnika, nastupa prema našim položajima. Bataljon se nalazi na svome mestu i borci strpljivo očekuju da nam se neprijatelj približi. Nadam se da smo neprijatelja zadržati. Malo posle, borba je počela i učili smo pucnjavu. Uprkos snažnoj vatri naših boraca, Nemci su uporno nastupali i približavali se položajima 4. bataljona. Borba je postajala svežeša. Naši borci uporno su se branili na svojim položajima, odbijajući neprijateljske juriše. Oko 17 asova neprijatelj je uspeo da potisne neke delove bataljona sa položaja. 4. bataljon ipak uspeva da zadrži i spreči dalji pokret neprijatelja. Uz pomoć 1. bataljona neprijatelj je konačno odbranjen prema reci Kolubari. On nije uspeo da nas odbaci i da prodre u Mionicu. To je bio njegov poslednji pokušaj i više se nikada nije ni približio ovome mestu. Na bojnom polju ostalo je nekoliko poginulih Nemaca. Na našoj strani poginula su 2 i ranjeno 6 boraca.

U borbama za oslobođenje Valjeva

Prema planu štaba Prvog proleterskog korpusa Valjevo je trebalo napasti sa severa i juga, uz obezbeđenje iz pravca Lajkovca i Uba.

U okviru toga cilja III brigada dobila je zadatak, da sa XIII proleterskom brigadom 1. divizije osigura napad na Valjevo sa pravca Lazarevac—Valjevo na položajima kod Divaca i Šušeoka i na taj način da osigura naše jedinice koje su u estovale u napadu na neprijateljski garnizon u Valjevu, a ujedno da spreči i bekstvo neprijatelja iz Valjeva. Da bi se pristupilo izvršenju ovoga zadatka trebalo je prethodno napasti i likvidirati neprijateljska uporišta na desnoj strani Kolubare i osigurati sloboden prelaz preko reke na drugu stranu. U tome cilju brigada napada neprijatelja u selu Radovićima. Posle kraće borbe neprijatelj je bio prisiljen da se povuče. On, međutim, i dalje uporno brani neke tache na desnoj strani Kolubare, severno od sela Radovića. Ta tache sa kojih je pružan otpor teško su uočljive i naši minobacači i artiljeri nisu mogli da ih otkriju i uspešno ga aju. Kad odjednom počeće da padaju i da se rasprskavaju granate oko neprijateljskih rovova i vojnici počeće da beže. To su gaali Krajišnici. Oni su nastupali desno od nas u pravcu sela Slovca i to terenom koji je bio viši od terena kojim smo mi nastupali. Tako su oni lakše mogli da osmotre neprijateljska uporišta ispred nas i da ih uspešno tuku iz svojih topova i minobacača. Time Krajišnici kao da su užvrati pomoć, koju su im naši artiljeri pružili kod Ražana. Takvo borbeno sadejstvo i međusobna pomoć u zajedničkoj borbi sa neprijateljem snažno je delovala na sve borce, ja takođe i drugarsko osjećanje prema borcima drugih jedinica. Borci naše brigade tada ponovo kreću napred, iste i poslednja neprijateljska uporišta na desnoj strani Kolubare. Već se bilo smrtonosno kada smo se približavali reci. Neprijatelj beži i pripučava s druge strane reke. Baš tada tresnu granata iz minobaca a ispred mene, a jedno par je

zaka i me povrh ela. Samo me je malo okrznulo po koži, tako da sem malo krvi — nije bilo ništa ozbiljno. Ipak se brzo pronela vest da je ranjen komandant brigade.

Ubrzo su bila likvidirana i poslednja neprijateljska uporišta na desnoj strani Kolubare. Stvoreni su uslovi za prelazak brigade na drugu stranu reke u selo Divce radi izvršavanja dobivenog zadataka.

Narednih dana, na drugu stranu reke u selo Divce preba ena su dva naša bataljona. Teren na levoj strani Kolubare bio je potpuno ravan i omogu avao je upotrebu motorizacije. Na putu i pruzi, što prolaze kroz ovaj teren, nije bilo pogodnog mesta za odbranu. Teško e su bile to ve e što nismo raspolagali potrebnim brojem protivtenkovskih oružja. Naši borci nisu navikli da se ukopavaju i bore protiv tenkova na ovakovom, potpuno ravnom terenu, pa su se plašili tenkova. Teren severno od sela bio je nešto povoljniji, ali se sa njega nije moglo efikasno tu i put i prugu. Zapadno od nas — prema Lajkovcu — nalazila se XIII proleterska brigada, koja je imala zadatku da zatvara pravac od Beograda. I pored toga, naša brigada moralna je da se obezbe uje i s te strane, jer je baš s toga pravca u dva maha bila napadana. S obzirom da je brigada još uvek raspolagala samo s tri nepotpunjena bataljona, zadatku koji je pred nju postavljen bio je dosta težak.

Prvi sukob s neprijateljem kod sela Divci odigrao se 15. septembra, poslepodne. Jedna grupa od oko tri stotine neprijateljskih vojnika, sa nešto motorizacije, probila se kroz položaje XIII brigade i napala naše snage kod sela Slovca. Posle kra e borbe naše snage, koje su se nalazile sa južne strane puta, plaše i se motorizacije, povukle su se prema reci Kolubari. Jedna eta nije ni otvarala vatru na neprijatelja kako bi ostala neprime ena, boje i se da bi je neprijatelj mogao naterati u Kolubaru. Posle toga neprijatelj je uspeo da se probije u pravcu Valjeva. U borbi koja je ovom prilikom vo ena poginulo je nekoliko neprijateljskih vojnika od kojih su neki ostali na bojištu. Na našoj strani ranjena su tri borca.

Idu eg dana, 16. septembra, brigada se ponovo nalazi na pomenuim položajima. Ponovo dolazi do napada na naše položaje s pravca Beograda. U ovom napadu u estvuju ja e neprijateljske motomehanizovane snage sa ciljem da se spoje s blokiranim snagama u Valjevu. Neprijatelj je do ekan snažnom vatrom i zaustavljen ispred naših položaja. Put je bio miniran te su na taj na in i upotrebom protivkolskih oružja (» on-bula ») neprijateljski tenkovi zaustavljeni. Neprijatelj s motorizacijom nije mogao da se probije drumom kroz naše položaje, te s ve im brojem tenkova okre e južno od puta, i prisiljava naše snage da se povuku prema reci Kolubari. Posle duže borbe neprijatelj je 16. septembra u 9. asova uspeo da se probije za Valjevo. U ovoj borbi neprijatelj je imao ve e gubitke, a ošte en je i jedan tenk. Na našoj strani poginuo je jedan borac.

18. septembra, uz pomo snaga iz pravca Beograda, neprijateljska motomehanizovana kolona sa pravca Valjeva napada na položaje naše brigade nastoje i da se izvu e. Borbe se vode ceo

dan. Neprijatelj trpi velike gubitke, ali se na kraju probija u pravcu Beograda. U ovoj borbi poginulo je oko 100 neprijateljskih vojnika, a uništena su dva tenka i pet kamiona. Ovi tenkovi, dugo vremena posle oslobo enja, mogli su se videti na mestu gde se vodila borba. Na našoj strani poginuo je jedan borac, a sedam ih je ranjeno. Ovo je bila poslednja borba naše brigade na ovome sektoru. S obzirom na nepotpunjenost brigade, slabu tehniku opremu i nepovoljan teren, na kome su se vodile borbe, brigada nije mogla da spre i prodror jakih motomehanizovanih snaga. Ona je u velikoj meri omela neprijateljske planove i u inila ih neefikasnim i nanela neprijatelju dosta velike gubitke. Iz ovih akcija brigada je izašla s relativno malim gubicima. U borbama na Kobiljim i Divcima poginula su dva, a ranjeno je 12 boraca. Među poginulim borcima nalazi se i politi ki komesar 4. bataljona drugi vojnik Štefan Kora.

Nakon ovih borbi i oslobo enja Valjeva brigada odlazi u Podgoricu zapadno od Valjeva, radi odmora i popune novim borcima. Za vrlo kratko vreme brigada se popunjava velikim brojem novih boraca iz ovoga kraja. Posle ovih priprema brigada sudeluje u borbama za oslobo enje Beograda.

NAPAD NA OFICIRSKI DOM

Branko Vukelić

Napad na Valjevo delova 6. i 1. proleterske divizije trebalo je da počne u zoru 14. septembra 1944. godine. Ali, budući da je 1. proleterska divizija 13/14. septembra vodila teške borbe severno od Valjeva, napad na sam grad izvršen je uvečer.

Bataljon »Marko Orešković« nalazio se na levom krilu naše brigade i napadao je neprijateljeve položaje duž komunikacije. Komanda bataljona sa komandirima eta brižljivo je izvještala neprijateljske položaje u toku dana i pripremala svoje jedinice za napad. Prilikom izvještaja došli smo do zaključka, da je neprijatelj organizovao jaku odbranu i vatreni sistem. Preostalo nam je samo da otkrijemo najslabije tačke odbrane, da parališemo vatrena sredstva i napadnemo na onaj odsek, koji će nam omogućiti da najbrže izbjegemo u pozadinu neprijateljevog odbrambenog sistema.

Dva velika bunkera sa etničkim posadama nisu nam priblijavala toliko teško, a koliko bojni vatre sa položaja Gajna (tt. 278). Sa etonom na glavnom pravcu, ići je bio komandir Rade Krajnović - Krajina nalazio se i zamjenik komandanta bataljona. Napad bataljona »Marko Orešković«¹ neprijatelj je dobio ekakom pešadijskom, minobaca kom i artiljerijskom vatrom. No bataljon je brzo paralisao ovu vatru. Već pri prvom naletu neprijatelj beži iz rovova levo od komunikacije i povlači se u pravcu položaja Gajne (tt. 278).

¹ Komandant bataljona »Marko Orešković«, Jandrije Žunić, poginuo je u mesecu oktobra 1944. godine.

Jedan eksplozivni dum-dum metak ranio je komandira ete Krajinu, eksplodirao mu u ustima i slomio vilicu i pokidao jezik. Odvode ga u previjalište i pružaju mu pomo . Komandu nad etom preuzima zamenik komandanta bataljona. Nakon žestoke borbe otvorena je breša u neprijateljskom položaju i kroz nju se provla i cela eta po vodovima, te iznenada dejstvuje u bok i pozadinu neprijateljskog težišta odbrane: Gajne.

Kad se eta pojavila u pozadini neprijateljevog odbrambenog položaja, njegove snage brzo su se povukle ispred bataljona »Marko Oreškovi ». Me u prvima poyla i se nema ki oficir. Zarobljavamo ga i odmah upu ujemo u Štab brigade, da bi ga tamo iskoristili za dobijanje podataka o rasporedu neprijatelja u Valjevu.

Bataljon u daljem napadu nanosi velike gubitke neprijatelju i izme u ostalog zarobljava i dva protivtenkovska topa, koje naši artiljeri odmah koriste u napadu na samo Valjevo.

Zatim bataljon usmerava napad na most na reci Gradac, gde neprijatelj nije imao vremena da pruži ozbiljniji otpor, tako da upadamo u Valjevo preko mosta, »na le ima« samog neprijatelja, dok demoralisane njegove snage beže svega oko 100 metara ispred nas. No je bila veoma tamna, tako da se veoma teško moglo išta raspoznati, pa je komesar naše ete Milan Došen pao s velike stene u provaliju i teško se povredio. Nastupaju i ulicama grada, kroz dvorišta i zgrade, bataljon je izbio do 23.00 asa u centar i uspeo da zauzme južni deo Valjeva bez ijedne žrtve.

Po izbijanju pred veliki brisani prostor, kanal i nekoliko drvenih mostova, bataljon je zadržan radi prikupljanja podataka o neprijateljskim snagama na levoj obali r. Kolubare.

U 11.00 asova 15. septembra 1944. godine, I brigada i II brigada 6. divizije produžile su napad, a bataljon »Marko Oreškovi « povu en je u brigadnu rezervu.

Valjevo je uskoro u našim rukama, ali neprijatelj još uporno brani kasarnu Petog puka i Oficirski dom. Snage naše divizije prišle su zgradama kasarne, a snage 1. proleterske divizije podišle su zgradama Oficirskog doma i nalaze se levo, malo unazad od našeg bataljona. U 13.00 asova izvla i se naša II brigada na novi zadatak i vrši smenu položaja s bataljom »Marko Oreškovi ». Odmah smo primetili da nam je levi sused zaostao, a da je levo krilo bataljona neobezbe eno i izloženo dejstvu neprijatelja.

Napad na kasarnu nije bio celishodan danju s obzirom na upornu neprijateljsku odbranu i nedostatak ja ih vatreñih sredstava i ve ih snaga na našoj strani. Zato se eka no i na podilaženje levog suseda ije kretanje onemogu ava neprijatelj iz zgrade Oficirskog doma.

Vodi nas upozorava da smo u neposrednoj blizini zgrada Oficirskog doma. Prepostavili smo da su pune neprijateljskih oficira i vojnika i da ne bi bilo loše da ih likvidiramo i pomognemo levom susedu, koji je veoma iscrpen danono nim borbama. Samoinicijativno odvajamo s položaja 3. etu, vod mitraljeza,

minobaca a i »džon-bula« pa podilaze i dejstvujemo na neprijateljski bok i pozadinu snaga ispred levog suseda.

Uspešno smo podišli zgradama Oficirskog doma i izvršili raspored snaga i vatreñih sredstava. Došao je operativni oficir 1. proleterske divizije i interesovao se za naš zadatak i namere. Pitao je imamo li dovoljno snage i vatreñih sredstava za likvidaciju tako jakog neprijateljskog uporišta. Dobio je potvrđan odgovor. Naš zahtev je bio, da njegove snage istovremeno napadnu susednu zgradu i Oficirski dom s južne strane i podrže vatrom, a mi smo izvršiti juriš na zgradu.

Neprijateljske snage u Oficirskom domu osetile su naše prisustvo i po ele dejstvovati jakom pešadijskom vatrom i bombama. Podišli smo neprijatelju na 20 metara. Deli nas samo ulica i betonska ograda najbliže zgrade. Treba što pre aktivno dejstvovati ili se povući. No o povlačenju nema ni govora. Ranjene drugove je veoma teško izvući, jer su stalno pod jakom vatrom iz Doma. Izvršili smo koncentraciju vatre na veliki zidani bunker ispred ulaza Oficirskog doma. Trebalо je najpre njega uništiti, a to je i uspelo našim strelecima na »džon-bulima«. Dok je bunker još sav u dimu vatre, na vrata Doma prvi sa uspehom juriša delegat voda Branko Kričović². Odmah za njim zamenik komandanta bataljona³ i operativni oficir 1. divizije. Ali oba su teže ranjena. Operativni oficir je pritisnuo rukom otvorenu ranu na stomaku, a zamenik komandanta je ranjen u nogu. No njih dvojica i pored toga ostaju u strelja kom stroju.

Naše prisustvo u prizemlju Doma demoralizovalo je neprijatelja na prvom spratu. Zaustavili smo prebacivanje ostalih naših boraca u zgradu Doma. Na vatra je prekinuta. Tišina u zgradi delovala je neobično. Pozvali smo neprijatelja da se predaju, što se samo glas delegata voda, on ponavlja poziv na predaju. Demoralizirani neprijatelj se zaista predaje. S prvog sprata silazi jedan po jedan vojnik, a zatim odlazu oružje. To nas je pomalo iznenadilo, a još su se više sami neprijateljski vojnici i starešine iznenadili kada su videli da smo u prizemlju svega nas trojica. Nije dugo potrajal, i svi su preživeli oficiri i vojnici bili zarobljeni. Dok su dvojica od nas ostala sa zarobljenicima, politički delegat voda se popeo na prvi sprat. Tamo je naišao na 18 teže ranjenih i mrtvih oficira i vojnika. Pokupivši sve naoružanje, počeli smo formirati zarobljeni ku kolonu od 45 oficira i vojnika.

Dok se formirala kolona zarobljenika, etna bolni arka Milka Laskovića pljučala prvu pomoć ranjenim drugovima.

Da nije bilo ovog smišljenog i brzog napada, neprijatelj bi se u zgradi Doma bio spasio, jer je kratko vreme posle toga stiglo kako pojačanje neprijateljskim snagama u Valjevu. Stoga je došlo do kratkotrajnog povlačenja naših snaga iz Valjeva, a zatim ponovno, definitivno oslobođenje grada 18. IX 1944. god. u 19.00 sati.

² Poginuo kod sela Ilinci 1945. godine.

³ Branko Vukelić, sada pukovnik JNA.

VALJEVO JE SLOBODNO

Nikica Pejnovi

Zasjala je no od eksplozija. Vodimo borbu po ulicama Valjeva.

Ko su ti ljudi koji neštedimice liju krv plo nicima grada, ko-
ga jedan veliki deo njih tek sada prvi put gleda kroz svetlo pras-
kanja bombi. To je mlada armija bratstva naših naroda, to su
Titovi borci.

Kao bujica naleteli su juna ki Li ani na spoljna utvr enja
Valjeva i slomili ih kao da su od stakla. Slavom oven ana 1. divi-
zija — i ljuta Krajina i ve ito buntovna Srbija — otvorila je svoju
vatru. »Šarac« veze svoj eli ni vez, a »on-bul« lupa po zgra-
dama. Bitka se sve više razgara.

Svanulo je. Artiljerija je po ela svoju pesmu. Sada se više ne
zna da li je to borba ili je to uragan. Sunce je sakrilo zrake, gle-
daju i bitku u kojoj tu e ljuti osvetnik izdajni ko pleme Brankovi
— Nedi evu i Dražinu bandu. Truli »fric« urla, zavija kao be-
san pas, i beži prema kasarnama Petog puka.

Gledam ga. To je jedan iz Feldkomande. Ugojena, debela švap-
ska njuška dobila je partizanski metak. Pitam se, dokle bi on ha-
ra io po našoj zemlji, da ga nije pogodilo osvetni ko zrno.

Ulica je oživela. Radosni Valjevani, koji su no as do ekali
našu vojsku suzama radosnicama i astili naše borce, posmatrali
su sada borbe. Ne plaše se metaka. Svako je radostan. Ali u Ofi-
cirske domu i Brankovini neprijatelj još daje otpor. Nare enje
je palo. Mora se u toku današnjeg dana o istiti grad. Krajišnici su
izvršili svoje i osvojili u kratkom, ali žestokom jurišu ove dve
zgrade. Još je ostao Peti puk. Utvr enja su jaka. Bodljikava žica
spre ava juriš.

Komandant I brigade 6. divizije bombarduje taj puk iz pro-
tutengovskih topova. Posada neprijateljske policije i oni najgori,
ljeti evci, brane se na život i smrt. eka se no . Ali ni ona ništa
ne donosi. Borba traje ve više od 40 sati.

Zašao sam me u zarobljenike. U slabim uniformama od kopriva
išaranji po uzoru na svoga gazdu iz Friclandije, stoje — preko
Nedi eva radio Beograda hvaljeni boriči dobrovolja kog korpusa.
»Mene su silom mobilisali!« »I mene!« I na as se kolona pretvorila
u neko mijaukanje, nedostojno oveka. Svaki traži opravdanje.
uva ih mla i vodnik, sedamnaestgodišnji mladi . Posmatra ih
nemirnim crnim oima iz kojih se vidi sau eš e i prezir prema
ovojo zavedenoj šarenoj gomili protiv koje se on do malo pre-
borio. Veselo vodnik pevuši pesmu:

»Za konzerve i za proju izdadoše bra u svoju.«

Kroz njegova usta pevaju naši narodi, to peva pesmu slobode
Srbija, koja kipti velikom mržnjom na Nemce i njihove sluge.

Teško mi je bilo tog momenta, a i milo. Sloboda mora da se
krvlju plati. To je njena cena. Eno na ulici leže jedan do drugoga,
Srbin i Hrvat, pali su u borbi za slobodu Srbije i slobodu Hrvat-
ske — za slobodu nove Jugoslavije.

Kao munja gradom se prolomi vest da nailazi neprijateljska tenkovska kolona. Nemci su uspeli pomo u tenkova probiti zasedu i u u grad. S našom vojskom se povla i masa naroda, naro ito omladina koja je ekala svoju oslobođila ku vojsku. »Povukli smo se ali smo opet do i«, govore borci, govori narod.

Tako je i bilo.

Nijedan živ Nemac ne sme pobe i iz naše otadžbine, poru io je naš Tito. To su sprovodili i sprovode u delo borci slavom ovenane Narodnooslobodila ke vojske.

Nema ki garnizon u Valjevu i doma i izdajnici platili su krv i suze Valjeva i Kolubare.

vrsto odjekuju koraci plo nikom grada, za slobodu kojeg padoše životi mlađih boraca Prvog proleterskog korpusa.

Zahvalno Valjevo poslalo im je desetorostruku zamenu: svoje najbolje sinove i keri.

BRATSKI SUSRETI SLAVNIH RATNIKA

Nikica Pejnovi

Beleške iz ratnog dnevnika

Ve dugo ni re i nisam zapisao u svoj dnevnik. Svakodnevni pokreti, borbe i mnoštvo novih doga aja, koji se filmskom brzinom odvijaju, jedva dopuštaju da ih se uhvati i makar i najkra e notira.

Naša divizija je u nastupnom maršu od Valjeva prema Savi sa zadatkom da ovlađe Debrcom i okolinom i prese e vezu Šabac — Obrenovac. Levo od nas je Dvanaesti korpus, koji se spustio sa Cera i okružio šabac. Desno od nas, u pravcu Obrenovca, nastupa 1. proleterska divizija. Pred nama gotovo i nije bilo otpora. Oduševljen sam odnosom srpskog naroda prema nama i narodnooslobodila koj borbi. Na hiljade mlađih Valjevaca, Kolubaraca i Mavara kre e za našim brigadama, uglavnom nenaoružani, da bi zajedno s nama u estvovali u oslobo enju domovine, a pre svega prestolnice, nama svima dragog Beograda. Koliko je bila lažna propaganda »oca Srbije« Nedi a i Dražinih »brandonja« i »gibani ara«, da je Srbija uz njih i za kralja. Srbija pokazuje da nije ni Nedje ni Dražina, ve da je ostala slobodarska i borbena, verna svojim slavnim ratnim tradicijama.

Nave e slušali smo emisiju radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«. Pored duga ke liste oslobo enih mesta i gradova prenela je i vest, da je Vrhovna komanda Crvene armije zatražila od našeg Nacionalnog komiteta dozvolu da bi njene trupe ušle na teritoriju Jugoslavije u cilju zajedni kog dejstva protiv neprijatelja.

Znali smo, da e takvo odobrenje biti dano i da smo se uskoro sresti sa bra om i prijateljima po oružju, emu smo se svi neobi no radovali. Davno o ekivani dan se primi e.

Sutra je (8. oktobra) izvršena rokada naših snaga, tako da je ceo Prvi proleterski korpus bio orijentisan na istok u pravcu Beograda, a Dvanaesti u pravcu Obrenovca. Nastupamo kroz sela pitome šumadije i svuda nas narod toplo i oduševljeno do ekuje. U selu Lisovi u, gde se nalazio štab 6. divizije, 13. oktobra izvestila nas je naša II brigada da se u rejonu Ripnja i Rušnja sastala sa delovima Crvene armije. Prvi kontakt uspostavio je njen 1. bataljon sa grupom »razvijod ika« jedne motorizovane brigade etvrog motorizovanog korpusa III ukrajinskog fronta kojim je komandovao maršal Tolbuhin. Radosni smo i uzbu eni. Došao je onaj davno i željno o ekivani as kada su se sreli, zagrlili i izljubili ratnici dva bratska naroda, koji su posle mnogih bitaka, posle mnogih besanih no i kroz krv i oganj prokr ili put do ovog susreta. Dugo smo jedni na druge mislili i u najtežim i najkriti njim asovima nismo gubili veru u pobedu i u dan kada smo se sresti i jedni drugima estitati ovaj veliki dan. Svaki od nas je obuzet mislima o onome što smo doživeli u surovim godinama rata. Mislili smo o II brigadi koja je imala ast da se prva iz naše divizije sretne sa gardistima slavne Crvene armije, formiranoj u vreme kad je Hitler u svojoj letnoj kampanji 1942. godine prodrao prema Kavkazu i opkoljavao Staljingrad i kad je Gebelsova propaganda neumorno ponavljala da su odbrojeni dani Crvenoj armiji. Evo sada, junaci sa Volge i Dnjepra, sinovi Ukrajine, Povolžja i Donbasa, potamneli od baruta i praštine, gone i neprijatelja vrsto grle bra u po oružju, junake sa Udbine, Zuleševice, Zelenogore, Li ane, Kolubarce i Ma vane na domaku njihova glavnog grada.

U teškim asovima IV neprijateljske ofanzive odolevaju i premo noj okupatorskoj sili 40 dana i no i vodila je divizija naporne i zadržavaju e borbe, ali smo uvek pažljivo pratili doga aje na Volgi. Kad je Crvena armija opkolila i uništila Šestu nema ku armiju feldmaršala Paulusa što je bila zna ajna prekretnica u II svetskom ratu, naša divizija razbila je i uništila talijansku diviziju »Sassari« i time doprinela zajedni koj pobedi. Kakva istorijska podudarnost i kakva drugarska solidarnost! Ti dani i događaji daleko su ostali iza nas, ali su oni omogu ili da sada — stoje i stisnutih šaka i zagrljeni — bolje jedni druge razumemo i bez stida i grižnje savesti kažemo da smo zaista u inili sve što smo mogli, da bi pobeda bila naša.

Istog dana dobili smo od štaba Prvog proleterskog korpusa zapovest za napad na Beograd. To nije obi na zapovest ve i potome što se radi o oslobo enju našeg glavnog grada. U zapovesti je stajalo: vežite se levo sa Dvanaestim korpusom, a desno sa 1. divizijom i motorizacijom Crvene armije. Zaista krupni i velianstveni asovi u našem ratni kom životu. Tri godine napadali smo širom itave naše zemlje, izveli bezbroj akcija i operacija, ali smo se vezivali za naše brigade, divizije, partizanske odrede i dr., a sada smo za neposrednog suseda imali borce Crvene armije. To je ulivalo svakom našem borcu novu snagu i stvaralo oduševljenje koje ne poznaje zamor i prepreke. Dok smo prodirali ka Topideru posmatrali smo artiljerijsku kanonadu na Avali. Artiljerija

sovjetskog etvrtog korpusa krila je put svojim oklopnim i motorizovanim kolonama. Posebno nas je oduševila vatra »ka uša« koje su kroz no zatutnjale svoju pobedničku ariju, ne bez razloga od Nemaca prozvanu »crna smrt«.

Mi smo se do epali Top idera i ustremljujemo se ka »Mostaru«. Ove no i ranjen je drugi okolo Jovani — komandant divizije, ali ne tako teško da ne bi mogao komandovati. Prodiremo Sarajevskom i Ulicom Miloša Velikog uz podršku sovjetske artiljerije i tenkova. Nemci daju ogorčeni otpor. Lije se i meša krv naših i sovjetskih boraca po pločicima glavnog grada. Stopu po stopu, ku u po ku u moraš otimati od neprijatelja. Grmljavina topova ne prestaje. Nemci vrše s vremena na vreme protivnapade sa grupama tenkova. »Koljka« ih sigurno eka sa svojim »Zisovima«. Nebo nam uvaju »Jakovi«, a »šturmovici« reklo bi se pretražujući ne krovove u nastojanju da pruže što već u pomo svojim i našim trupama.

16. oktobra uputili smo našu II brigadu da uništi jaku nemacku grupaciju koja je nadirala iz pravca Smedereva. Istog dana poginuo je Drakulić, komandant udarnog bataljona ove brigade u Sarajevskoj ulici u asu kad je lično poveo bombaše u pomoč isturenom krilu bataljona kojeg su Nemci pokušali da odseku. Zahvaljujući i jurišu bombaše i podršci sovjetskih artiljeraca, Nemci su bili onemogućeni. Bataljon je potresla i ogorčila smrт njihova komandanta, koji ih je tako dugo i hrabro vodio, da bi sada pao na domaku slobode, u gradu gde je pre rata živeo.

Nema ka odbrana drži se na liniji železničkih stanica, zgrade ministarstava, Ulica Miloša Velikog — »Albanija« — Kalemegdan. No u 19/20. oktobra došao nam je u štab oficir iz sovjetske 73. gardijske streljačke divizije i saopštio, da im je Tolbuhin naredio da Beograd sutra mora biti oslobođen, a kako oni nemaju prostora za raspoređivanje svojih snaga, budući da smo se mi svuda nalazili — tražio je da mi povučemo jedan deo svojih snaga. Saopštili smo mu da i mi imamo slične narevine i da je najbolji i jedini način da zadatnik zajednički izvršimo. Krenuli smo u poslednji juriš za Beograd, u kojem su — pored naših i sovjetskih boraca — na razne načine u estovali i građani Beograda. Neki sa oružjem, a drugi su opet kao vodi i pokazivali jedinicama najlakše i najbolje priklaze nema kim utvrđeno. Već sutradan Nemaca nije bilo u Beogradu sem nešto oko Fabrike šehera, crkve i škole na učarici. Naišli smo ujutro rano preko Terazija, koje su se još dimile od nešto ašnjih borbi. Pred »Albanijom« izgoreo sovjetski tenk i pored njega ugljenisani mladi oficir zajedno s jednim našim ubijenim borcem, koji je pritrudio da tenkistu pomogne pri izvlačenju iz zapaljenog tenka. Naše prijateljstvo zaista mora biti moćno, jer se stvara u ognju zajedničkih borbi i u zajedničkoj prolivenoj krvini boraca naše dve bratske armije.

Jurnuli smo odmah na most gone i Nemce u stopu. Forsiramo sa naše tri brigade, dok nam je jedna na opsadi učarice. Pod našu komandu stavljena je brigada »Rade Končar« iz 1. divizije. Zajedno s nama forsira i gardijski puk sovjetske 73. gardijske streljačke divizije. Za udilo nas je kako Nemci nisu digli most u

vazduh što bi nam izvanredno otežalo situaciju i prisililo nas da pod neuporedivo težim uslovima forsiramo reku. Kasnije smo doznali, da je most — presecaju i elektri ne kablove, koji su trebali da aktiviraju postavljeni eksploziv — spasio u itelj Miladin Zori, u esnik u Balkanskom i I svetskom ratu iji se stan nalazio u blizini mosta. Hvala mu na hrabrom podvigу. Dok smo mi u dvojnim kolonama žurno grabili na drugu stranu reke, Nemci su se probili s grupom aviona i bacili bombe od kojih je samo jedna pogodila kolovoz mosta, eksplodiravši tek u vodi i ostavljaju i na mostu samo veliku rupu. »JAKOVI« su brzo intervenisali i o istili nebo. Dok smo posmatrali prelazak naših jedinica preko mosta, rekao sam komandantu sovjetskog gardijskog puka — vide i na drugoj strani na velikom stubu ustašku zastavu — sada ulazimo u drugu državu. On me je za u eno pogledao i upitao »Tože gitljrovci?«, a na moj potvrđan odgovor, dodao: »Vsjo ravno, toljko naperjod«. Na njegovim topovima i kamionima pisalo je »Na Berlin«.

Štab 2. brigade 6. divizije sa prelaznom zastavicom Divizijskog partijskog komiteta. Na slici su, pored ostalih: Dušan Dotli, komandant brigade, Branko Damjanović, politkoine sar brigade, Simo Mrda, sekretar diviz. komiteta, Milan Medie - »Brzic«, Jovo Kora, obavještajni oficir u brigadi

(1944.)

I Prijelaz jedne jedinice 6.
"divizije preko Sutjeske kod
Tjentišta

(1944.)

Prijelaz 6. divizije preko Tare
(1944.)

Talijanski bataljon »Garibaldi« poslije oslobođenja Valjeva
(1944.)

**Stab kosmajske brigade. Sjede, slijeva
ma desno: Miloš Cankovi , komandant,
uro Ljuština, polit, komesar. Stoj sli-
tjeva na desno: uki , obavještajni oficir,
»Cinae«, pomo nik obavještajnog oficira,
Burica Kri kovi , pomo nik komesara**

(1944.)

U asovima predaha

(1944.)

Prvi susret s Crvenoarmejcima pred Beogradom

(1944.)

Komandant 6. divizije oko Jovani predaje odlikovanja borcima i rukovodiocima

(1944.)

Uništeni njemački top kod željezničke stanice u Beogradu
(1944.)

Mladi kuriri sa bolničarkama 6. divizije (Milka Vitas, Milan Uni, poginuo u Sremu
Stevo Tankosić i Milka Vrzić)
(1944.)

Borci jedne jedinice s protutenkovskom
puškom na Sremskom frontu
(1945.)

Komanda i brigade: *Slijeva na desno:* Dimitar Žaklan, komandant, Milan Grabi, za-mjenik komesara, Jovica Grković, komesar, Milos Čanković, poslijednje odlaska D. Žaklana na školovanje u SSSR preuzeo dužnost komandanta.

(1945.)

Jedno protuavionsko mitraljesko odjeljenje u dejstvu na Sremskom frontu
(1945.)

Na Sremskom frontu **slijeva na desno:** Nikica Pejnovi , oko Jovani , Dmitar Zaklan
Miloš Čaršković, Mirko Medie - »Brzi«

(1945.)

Borci i rukovodioci 6. divizije na predstavi » ide« u Sidu
(1945.)

Teški minobaca u dejstvu
na Sremskom frontu
(ma)

DIVIZIJA U BEOGRADSKOJ OPERACIJI

La%o Radakovi

Vlada Cvetkovi — Ma ek potpisala je u Be u 25. marta 1941.. protokol o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu, unato suprotnom raspoloženju naroda i upozorenja KPJ.

Istoga dana objavljen je i proglaš CK KPJ u kome je taj akt vlade okarakteriziran i osu en kao izdaja. Odmah su po ele i demonstracije, koje su 27. marta postigle kulminaciju, te je toga dana oborenna vlada Cvetkovi — Ma ek i obrazovana nova vlada. Na ove doga aje u Jugoslaviji Hitler je reagirao tako da je donio odluku da Jugoslaviju odmah napadne i što prije uništi kao državu.

Uo i napada na Beograd Hitlerov komandant avijacije za Balkan dostavio je zapovijed svojim snagama u zape a enom omotu i sa oznakom: »Otvoriti u nula-nula asova. U pripravnosti su da uzlete grupe sa aerodroma u Rumuniji, Ma arskoj i Austriji. I to: 180 »Štuka«, 120 »Heinckela«, 80 »Messerschmidta«, 120 »Dorniera«, 50 »JU-89 ...« U zapovijesti je stajalo: »Pravac — Beograd. Slomiti taj buntovni ki grad. Da gori kao baklja, to osinje gnijezdo!... Beograd je kriv da se raspao jedan savez i da se odgodio Firerov plan »Barbarossa«¹.

Rat je po eo 6. aprila bombardiranjem Beograda, ije nebo je rano u 6 asova prekrilo jato od 484 bombardera, koja je pratilo 250 lovaca, zna i još više nego što je bilo navedeno u pomenutoj zapovijesti. Naro ito je teško bio bombardiran centar grada. Toga dana bile su porušene 672 zgrade, ja e ošte ena bila je 1601, a djelomi no 6829 zgrada².

¹ Plan »Barbarossa« bio je razra en plan napada na SSSR, te je zbog situacije u Jugoslaviji odgo en od prolje a za lito 1941.

² Podaci iz knjige Vel-mira Terzi a: »Jugoslavija u aprilskora ratu«.

Toga dana poginulo je od bombardiranja i bilo ranjeno oko 20.000 mirnih gra ana Beograda.

Uzalud je bio herojski otpor naših pilota, koji su nad Beogradom i Zemunom pokušavali da zaštite svoj grad, jer je izdaja bila suviše velika a omjer snaga neuporedivo u korist agresora. Bombardiranjem mnogih drugih mjesta i prodorom sa svih strana fašisti su prisilili jugoslavensku vojsku na kapitulaciju. Tako je i Beograd — nakon 20 i nešto više godina — kako je bio oslobo en od austrougarske okupacije, ponovo bio okupiran.

Beograd je bio osvojen aprila 1941. godine, ali ne i pokoren, lanovi Partije i SKOJ-a, simpatizeri NOP-a i rodoljubi po eli su borbu za Beograd iste godine, istog mjeseca i istog dana, kada su ga Nijemci okupirali. Iz Beograda slale su se direktive, odluke, proglaši, uputstva i pozivi na borbu. Odjekivale su eksplozije i pucnji, gorjeli kamioni i skladišta fašisti ke armije. Sve je vrilo kao u kazanu, da bi u oktobru 1944. godine ponovo Beograd postao poprište teških borbi.

Op a situacija uo i napada na Beograd

Sredinom godine 1944. na svim frontovima evropskog ratišta savezni ke snage postigle su velike strateške uspjehe. Slabile su snage fašisti ke odbrane, kako na Isto nom frontu, tako i u Italiji i Francuskoj. Na jugoslavenskom ratištu situacija je tako er bila povoljna. Dalekovidnoš u druga Tita i Vš, ve u septembru obezbje ena je koncentracija snaga NOV u Srbiji, koje su osloboidle veliki dio teritorija u zapadnoj Srbiji, šumadiji, Toplici i u isto noj Srbiji.

Nezadrživim prodorom snage Crvene armije III ukrajinskog fronta u sadejstvu sa našim etrnaestim korpusom probile su nje ma ki front i prodirale kroz isto nu Srbiju ka Velikoj Moravi. Ota estveno-frontovska Bugarska ušla je u rat na strani antifašisti ke koalicije. Njema ka Armijksa grupa »Felber« bila je potisnuta u širi rejon Beograda i u prostor Kragujevca i Kraljeva. Njema ka Grupa armija »E«, koja je tek bila po ela da se povla i iz Gr ke, zapala je u vrlo težak položaj. Uspješnim dejstvom naših jedinica u Makedoniji i Srbiji i spajanjem naših snaga, koje su prodirale iz zapadne Srbije sa snagama Crvene armije, zna ilo je za Grupu armija »E« da se na u u okruženju sa presjecanjem velikomoravskog pravca prema Beogradu.

Op a situacija za Nijemce krajem prve polovine septembra najbolje se vidi u depeši Vrhovnog komandanta upu enoj svim štabovima naših jedinica.

»Položaj Nijemaca u zemlji je vrlo težak. Njihove snage, koje se iz Gr ke i Albanije povla e preko Makedonije i Srbije, djelomi no su dezorganizovane. Ve ina pruga je razorena, te su prinu eni da se u najviše slu ajeva koriste cestama. O ekuje se da e se dalje povla iti prema sjeveru.

Od svih jedinica tražim maksimalno razvijanje inicijative i ofanzivnog poleta, sve ja e uništavanje komunikacija, zauzimanje važnih vorova, gradova, i drugih uporišta. Od vas tražim da ne dozvolite Nijemcima da se organizova.no povuku i iznesu oružje iz naše zemlje.«

Takva situacija natjerala je Nijemce da raspoloživim snagama organiziraju odbranu Srbije na dva fronta: prema istoku (od r. Nišave do r. Dunava) jedan front, i drugi prema jugozapadu, u cilju zaustavljanja prodora naših snaga u zapadnu Srbiju i Šumadiju. U tom cilju Nijemci prema snagama NOV grupišu ove snage: 7. SS divizija (do kraja septembra), a zatim 117. lovačka divizija, pukovske borbene grupe iz 181. i 297. divizije, stalne njemačke snage i posade, koje su već ranije bile u tom dijelu Srbije, kao i sve kvislinške snage koncentrirane uglavnom na Ceru i Mačvi, i južno od Kragujevcu. Razumljivo je, da su ovakve mјere njemačke komande, a i novi zadaci u novostvorenim uslovima zahtijevali promjene u organizaciji komandovanja snagama NOV u Srbiji, pa je naređenjem Vrhovnog komandanta od 15. septembra 1944. godine objedinjeno komandovanje u Srbiji. Od Prvog proleterskog korpusa³ (1. i 6. proleterska), 5., 17. i 21. divizije i Dvanaestog korpusa (11., 16. i 36. divizija) formirana je Prva armijska grupa, i stavljena pod komandu štaba Prvog proleterskog korpusa, a Trinaesti i etrnaesti korpus (u isto vrijeme i južnoj Srbiji) objedinjeni su u Drugu armijsku grupu.

Prema naređenju Vrhovnog štaba od 17. septembra Prva armijska grupa dobila je zadatak da ovlada Cerom i da u sadejstvu s dijelovima Trećeg korpusa, koji je bio na lijevoj obali Drine, nadire u Mačvu i Posavinu sa ciljem da uspostavi vezu s našim snagama u Sremu, a s glavninom Prve armijske grupe da ovlada Šumadijom, kako bi se u sadejstvu sa etrnaestim korpusom u isto vrijeme Srbiji uskladila dejstva ka Beogradu u cilju konačnog oslobođenja Srbije.

Na osnovu ovakve zamisli Vrhovnog štaba NOV, komandant Prvog proleterskog korpusa naredio je Štabu 6. proleterske divizije da prikupi svoje snage u toku 27. septembra u rejonu Koceljevo i da se prostorije izvrši što brže pokrete opštim pravcem: s. Vukovine, Krivaja, Trojan, planina Cer, povezujući se sa jedinicama Dvanaestog korpusa u rejonu Iverak, Lešnici radi sadejstva sa Dvanaestim korpusom na pravcu Koceljevo — Šabac zatvarajući vrsto sve pravce, koji izvode od Šapca i time omogućujući i Dvanaestom korpusu daljnje prodiranje u Mačvu.

Naša divizija je 27. septembra izvela pokret sa šire prostorije Valjeva na prostoriju Koceljeva, 30 km. sjeverno od Valjeva. 28. septembra divizija je krenula ka selu i povezala se s Dvanaestim korpusom, nakon čega se divizija orijentira prema Šapcu. Od značajnih borbi, koje su vođene u ovom vremenu, nešto teže borbe

* U Prvom proleterskom korpusu prilikom njegova formiranja bila je pored 1. i 6. proleterske divizije i 5. udarna divizija. Međutim, ova se divizija nije nikada do dolaska u Srbiju spojila sa ostale dvije divizije Prvog korpusa.

vodila je II brigada za Debrc na komunikaciji šabac — Obrenovac od 1 do 3. oktobra i 2. oktobra zauzela je Debrc i na taj na in pre-sjekla vezu Šabac — Obrenovac.

4. oktobra divizija je preko Vladimiraca po elaz rokiranje ka Beogradu. 5. oktobra zano ila je u širem rejonu Slovca, a 6. oktobra u rejonu Lazarevac — Lajkovac. Dva dana kasnije divizija je produžila pokret ka Beogradu preno ivši u rejonu Sokolovo — Stepojevac — Vreoci.

Naredbom Vrhovnog štaba od 8. oktobra u sastav divizije ulazi Kosmajska brigada (XXII srpska) sa oko 850 boraca što je predstavljalo zna ajno oja anje divizije za predstoje a dejstva, pa je divizija u borbama za Beograd imala u svom sastavu etiri brigade. Nešto ranije, 24. IX, u sastav III brigade stigao je dio štaba brigade i njen 3. bataljon, koji su bili odsje eni od divizije prilikom prelaska r. Bosne na putu za Srbiju. Divizija se znatno oja-ala i naglim prlivom novih boraca. Besprjekornim vladanjem boraca i rukovodilaca divizija je osvojila simpatije naroda kroz ije je krajeve prolazila. Tih je dana primljeno oko 1400 novih boraca, koji su raspore eni u sve jedinice divizije. Razumljivo je, da je ovakav prлив boraca nalagao, da ih se što prije obu i na stru no-vojnom i politi kom polju.

Na položajima Sokolovo — Bagrdani II brigada vodi borbe 9. oktobra. III brigada vodila je borbu u s. Meljaku gdje je njen 1. i 3. bataljon 9/10. i 10. oktobra razbio i likvidirao neprijatelja. U borbama za Meljak poginuo je komandant 3. bataljona drug uro Ugarak »Cogo« i pomo nik komesara ete iz 3. bataljona Miloš Krnjaji . Pri prelasku r. Bosne »Cogn« je bataljon⁴ bio odsje en i kad je došao u sastav svoje brigade »Cogo« nije našao ni jednog komandanta bataljona. Dva komandanta bataljona poginula su za vrijeme, dok su bili razdvojeni. Drug »Cogo« mi je tada rekao: »Nema smisla ni ja više da živim, kada su moji drugovi komandan- ti bataljona izginuli«. I kao da je subrina tako htjela i on je kao komandant 3. bataljona poginuo u Meljaku, na domaku Beograda, pokošen rafalom njema kog mitraljesca. Želja da se bori za oslo- bo enje Beograda, i da vidi taj grad slobodan, nije mu se ispu- nila. U toj borbi palo je još nekoliko njegovih drugova. Još se jedna želja nije ispunila drugu »Cogn«, želja koju je, kao i svi mi kroz sve ratne godine nosio u sebi: da se sastane sa borcima Cr- vene armije.

10. oktobra Vrhovni komandant NOV i POJ izdao je koman- dantu Prvog proleterskog korpusa Peki Dap evi u posljednju di- rektivu za etak Beogradske operacije:

»Najkasnije 11., ako je ikako mogu e i danas 10. o. mj. Tvoje jedinice trebale bi da se sretnu sa jedinicama Crvene armije kod Palanke, Velike Plane, Donje Ra e ili kod Brzana gdje su se još ju e prebacile preko Morave prethodnice Crvene armije. Jedno odjeljenje Crvene armije nalazi se na pola puta izme u Kragujev- ca i Brzana kao pobo na zaštitnica.

⁴ 3. bataljon III brigade »Mirko štuli «.

Jedno odjeljenje nalazi se kod Male Plane, a glavnina e vjerojatno ve danas sti i na ovo mjesto.

Ovdje e Tvoje jedinice biti posa ene na kamione i brzo krenuti u pravcu Beograda. U tom pravcu kre u krupne snage Tolbuhina sa jednim poja anim tenkovskim korpusom. Jedna Tvoja divizija mora po svaku cijenu braniti komunikaciju Kragujevac—Topola. Šaljite hitno brza izvi a ka odjeljenja naprijed radi kontakta sa dijelovima Crvene armije. Sve ove operacije u sporazumu su sa Tolbuhinom sa kojim držimo tjesni kontakt. Politi ki je važno, a to je i moja želja, da naše jedinice prve u u u Beograd»⁵.

Jedinice Prvog proleterskog korpusa tada su bile ovako raspore ene: 21. divizija u pokretu prema Velikoj Planji, 5. divizija na prostoriji Palanka — Mladenovac, 1. proleterska divizija oko Mladenovca, 6. proleterska na liniji Guberevac — Barajevo — Meljak, a 17. divizija se nalazila sjeverno od Kragujevca.

Neposredne pripreme za izvo enje Beogradske operacije bile su u toku. 10. oktobra snage naše divizije produžile su pokret prema Beogradu. Toga dana I brigada krenula je iz s. Veliki Crljeni za Sokolovo i zadržala se na prostoriji Sokolovo — Arnajevu. II brigada prebacila se s prostorije Beljina na prostoriju Lisovi — Boždarevac, sa zadatkom izvi anja i prikupljanja podataka o neprijatelju. III brigada nakon likvidacije neprijatelja u Meljaku nalazila se po okolnim selima na položajima i u samom Meljaku. Kosmajska brigada izvršila je pokret iz Vreoca — Veliki Crljeni u Guberevac. Divizija je produžila pokret ka Beogradu 11. oktobra, izbila na liniju Barajevo—Srem ica, vode i borbe s manjim neprijateljskim snagama orijentiraju i se prema Avali i Ripnju. U borbama kod sela Srem ice ubijeno je 35, a zarobljeno 10 Nijemaca. U nastavku borbe, 12. oktobra, divizija je pristupila likvidaciji istaknutih neprijateljskih uporišta na pravcu: Ripanj — Resnik — Topider. Zauzeta je željezni ka stanica Klenje i razrušena pruga Ripanj — Pinosava. Ubijeno je 107 neprijateljskih vojnika. Istog dana II brigada zauzima Resnik, III brigada izbija u rejon Rušanj. I i Kosmajska brigada nisu imale zna ajnijih borbi. Kosmajska brigada popunjena je s 210 novih boraca.

Idu eg dana, 13. oktobra, u nastupanju ka Beogradu sastale su se prvi put naše jedinice s jedinicama Crvene armije. Sastali su se ratnici sa Zuleševice, Drvara, Zelengore i Durmitora koji su tri pune godine vodili nepoštednu i beskompromisnu borbu u srcu Hitlerove evropske tvr ave s ratnicima Volokolamska, Staljingrada, Odese, Kijeva, Lenjingrada i iz drugih uvenih bitaka. Taj trenutak, koji smo tako dugo o ekivali, ostat e nezaboravan u sjejanju svih boraca i starješina. Stisak ruku, vrsti ratni ki zagrljaji, prosto dje ja radost, izbila je kod naših i sovjetskih vojnika. Praskale su puške pod Avalom i Rakovicom, odjekivali su mitraljesci rafali kao znak veselja. Mi rukovodioci stisli smo bratski ruku oficirima Crvene armije te izmijenili pištolje i razne druge predmete da bismo imali uspomenu na ove prisne, drugarske i ratni ke susrete.

⁵ Arhiv Vojno-istorijskog inst., ka. 372, br. reg. 3/35-2.

Sovjetski borci imali su mnogo motornih vozila, teškog naoružanja, tenkova i aviona, jednom riječi svu savremenu tehniku. Djelovali su ratni ljudi. Na svakom vozilu i oružju bila je ispisana parola: »Naprijed za Berlin«, a na tenku i topu znak uništenih njemačkih tenkova.

Napad na Beograd

Spajanjem naših snaga sa snagama Crvene armije stvoreni su uslovi za po etak borbi za oslobođenje Beograda. Tim spajanjem njemačke snage u Srbiji bile su razdvojene na dva dijela. Jedan dio njemačkih snaga ostao je sjeverno od linije Petrovac — Velika Plana — Mladenovac — Obrenovac, dok se drugi dio nalazio južno od ove linije. Sasvim je razumljivo, da je takva situacija Nijemcima nalagala — uviđajući i izvanrednu ulogu beogradskog vora — da organiziraju daljnji otpor na širokoj prostoriji Beograda sa ciljem da stvore vrijeme i tako omoguće Grupi armija »E« da se koncentriraju na prostoriji Kraljevo—Kragujevac — a akademski probiju iz okruženja i krenu ka Beogradu, što bi svakako dovelo do jačanja njihova fronta. Zbog toga Armijска grupa »Felber« i Trideset i etvrti armijski korpus nastoje da stabiliziraju front južno od Beograda. U odbrani šire prostorije Beograda Nijemci angažiraju oko etadeset pješadijskih bataljona, 4 tenkovska bataljona, 12 artiljerijskih divizionala zemaljske i 5 divizionala protuavionske artiljerije sa ostalim ojačanjima. Pored spoljne odbrane na liniji Obrenovac—Rušanj—Avala ispred koje su bile isturene tačke Mladenovac i Smederevo, Nijemci su organizovali neposrednu odbranu na liniji Šumarice—Banovo brdo—Banja Luka i Veliki Vratar. Glavna uporišta unutrašnjosti grada uređena za odbranu su ova: željeznička stanica, blok zgrada ministarstva na uglu Nemanjine i Ulice Kneza Miloša, zgrada Starog dvora, hotel »Moskva«, zgrada bioskopa »Beograd«, palača »Albanija«, narodna skupština, poštanska štedionica, Bajlonova pijaca, Prva muška gimnazija i Zavod za izradu vojne opreme, dok su kalemeđanska tvrđava i uži rejon Zemunskog mosta predstavljali posljednji vor odbrane.

Planom za napad na Beograd (izradio ga je štab Prve armijske grupe NOV i POJ i štab etvrtog mehaniziranog korpusa Crvene armije 14. oktobra u Jajincima) predviđeno je da se glavni udar nanese pravcem Banja Luka — Autokomanda — Slavija — Nemanjina ulica — Zemunski most i time njemačke snage u Beogradu razdvoje na dva dijela. Pomoćni pravac napada usmjeren je: Šumarice — »Mostar«; Topidensko brdo — »Mostar« ka željezničkoj stanici te Cvetkova mehana — Vukov spomenik ka Pančevo kom mostu u cilju razbijanja neprijateljske odbrane i uništavanja njegovih snaga po dijelovima.

Na glavnom pravcu napadaju: etvrti mehanizirani korpus Crvene armije i 1. proleterska divizija, a na pomoćnom pravcu tј. na lijevom krilu 6. proleterska divizija. Lijevo od nas napadale su snage Dvanaestog korpusa, u desno od 1. proleterske 5. divizije. Prema tome planu vidi se, da je naša divizija dobila jednu od naj-

zna ajnijih uloga u operaciji. Zadatak divizije bio je veoma težak, jer je napadala na najjače branjene tačke njemačke odbrane, a nije imala ni približno takve podrške tenkovskih snaga, artiljerije i avijacije, kao snage na glavnom pravcu.

U skladu sa zapoviješću u štaba Prvog proleterskog korpusa na Šta divizija napada pravcem: Top ider — Top iderski venac — Vojna bolnica — Ulica kralja Milutina — Ulica kralja Milana (sada Ul. Maršala Tita) — Knez Mihailova ulica — Gornji Grad (tvrava). Štab divizije odlučio je da napad izvrši u ovakovom rasporedu snaga: u prvom ešalonu II i III brigada, a u drugom I i Kosmajska brigada. II brigada napada pravcem: Miljakovac — Dedinje — Top iderski venac — Glavna vojna bolnica — Ulica kraljice Nataša (danasa Ul. Narodnog fronta) — Knez Mihajlova — Kalemegdan — Gornji Grad (tvrava). III brigada napada pravcem: željezni kaštanica — Top ider — Top idersko brdo — Resavska ulica — Ulica carice Milice — Ulica cara Lazara. I i Kosmajska brigada kreću za II i III brigadom u gotovosti za uvo enje ti borbu.

U borbama za Beograd II i III brigada zauzele su 14. oktobra Kijevo, zatim u sadejstvu jednog pješadijskog bataljona i nešto artiljerije Crvene armije slomile otpor neprijatelja na Miljakovcu i Velikom Zabranu i protjerale ga na Košutnjak i Top ider. Istovremeno i ostale jedinice Prvog proleterskog korpusa vode i uzaštopne borbe približavale su se Beogradu. Izbijanjem naših snaga na liniji Veliki i Mali Mokri Lug — Banjica — žarkovo — Makiš završeno je podilaženje Prve armijske grupe NOV i etvrtog mehaničkog korpusa Crvene armije glavnoj obrambenoj liniji Beograda. Naša divizija, zatim 1, 5, 11, 28. i 16. divizija nalazile su se u prvom ešalonu Prvog armijskog korpusa, a u rezervi, odnosno drugom ešalonu armijske grupe 36. i 21. divizija. Na pravcu 1. i 5. divizije dejstvovali su i dijelovi etvrtog mehaniziranog korpusa Crvene armije. Tako je opet i napad na Beograd počeo 14. oktobra poslije podne. Napad naše divizije počeo je oko 18.00 i poslije dvosatne borbe divizija je slomila otpor Nijemaca kod željezni kaštanice Top ider i prisilila ih da odstupaju ka ukaricu.

Borba na top iderskoj željezni kaštanici bila je veoma žestoka. Teren na prilazima obrambenih položaja bio je miniran, te su naše jedinice morale savladavati minska polja. Ako se ima u vidu da nismo raspolagali tehnikom sredstvima i stručnjacima obučenim ljudstvom, može se zaključiti, koliko je bio opasan i težak taj zadatak. Vrijeme se nije smjelo gubiti. Poslije borbi, koje su trajale nekoliko sati, II i III brigada zauzimaju željezni kaštanicu Top ider. Pri povlačenju Nijemci pale veći broj vagona krcatih municijom. Jake eksplozije i dejstvo granata usporavalo je naše nastupanje. No bez obzira na ovo, naše jedinice relativno brzo zauzimaju sam Top ider kojeg Nijemci nisu tako uporno branili. Borba se nastavlja noću.

Sutradan, 15. oktobra, snage divizije produžavaju dejstva preko Top iderskog brda, spuštaju se na »Mostar« i izbijaju na rijeku Savu, pa su time bile odsječene njemačke snage, što su branile ukaricu, a na koju su napadale snage Dvanaestog korpusa, od

glavnine njema kih snaga u Beogradu. Uprkos poja anom otporu Nijemaca, naše snage prodiru do Nemanjine ulice, gdje ih zaustavlja jaka vatra. Iz utvr enih zgrada ministarstva neprijatelj se ogor eno branio. Ponegdje su se borbe sa ulica prenosile u ku e. Zauzimana je zgrada po zgrada, kat po kat. Bilo je dosta slu ajeva da naše jedinice zauzmu grupu ku a, a da tek poslije nekoliko sati naši borci nabasaju na grupu Nijemaca na nekom tavanu ili podrumu. Takvih grupa je ostalo i poslije oslobo enja grada⁶. Bilo je i suprotnih situacija. Kod ministarstava jedan naš vod bio je odsje en od naših snaga 10 do 15 sati, jer su Nijemci protivnapadom zauzeli zgrade, koje smo mi prethodno osvojili. Nijemci su esto puta prelazili u protivnapad s namjerom da odbace naše snage. Iako smo i u ranijim borbama imali prilike da sudjelujemo u uli nim borbama (u Banja Luci, zatim u nekim manjim mjestima, te u Valjevu), ipak nismo imali dovoljno iskustava za takve borbe. Osim toga ve i dio naših boraca koji su stupili u diviziju poslije oslobo enja Valjeva i kasnije, prvi su put vodili uli ne borbe, ali uz prekaljene borce i rukovodioce jurišala je ta omladina Srbije. Nisu dopuštali da zaostaju iza Li ana i boraca Crvene armije. Ta borba bila je ujedno i smotra borbene sposobnosti, koju je trebalo pokazati crvenoarmejcima. »Kad oni ak iz Sibira i Kavkaza prolijevaju svoju krv i daju svoje živote za slobodu našeg grada, kako ne bismo mi«, govorili su i oni najmla i, još neprekaljeni Kolubarci i Šumadinci.

U takvoj situaciji poja anih borbi 15. oktobra Štab divizije uvodi u borbu I brigadu na pravcu od »Mostara« ka ukarici. U toku no i 15/16. oktobra i cijelog dana 16. oktobra I brigada vodi žestoke borbe za ukaricu. Brigada je vršila nekoliko uzastopnih napada na Fabriku še era, ali se neprijatelj uporno branio, te nije uspjela da zauzme fabriku. Jedan od razloga što brigada nije uspjela da likvidira neprijatelja jest i u tome, što su Nijemci prišli naj-sramnijoj metodi, koju su nekada i Turci primjenjivali. Ispred svojih rovova natjerivali su žene, djecu i starce i preko njihovih glava otvarali vatru na naše borce onemogu uju i nam da pod snažnom vatrom jurišamo. To su naro ito primjenjivali u odbrani tunela kod ukarice.

U svim tim borbama ginule su starješine i borci, ali broj ano stanje jedinica kao da se nije mijenjalo. ak je u nekim jedinicama i raslo, esto se doga alo da u ravnopravnoj borbi izme u neke naše i njema ke grupe, koja traje ve satima, odjednom do e do preokreta. Iznenada, iza le a Nijemaca, odjeknuli bi pučnji. Otpor Nijemaca bio je savladan, a iz podruma ili ku a izlazila bi trojka skojevac naoružana puškama, automatima, pa ak i mitraljezima. Istog asa bi se svrstali u jedinicu kojoj su pomogli da slomi otpor neprijatelja. ak ih nitko nije ni popisivao. Kratko upoznavanje i odmah nastavljanje borbe, esto se doga alo da skojevac ili skojevka isko e pred prednje dijelove naših jedinica

⁶ Stab divizije smjestio se poslije oslobo enja Beograda pored zemunskog mosta, a poslije se otkrilo da tu postoji grupa njema kih vojnika. Neko vrijeme smo se promatrali, a onda je po eli borba, te je ubrzano ova grupa bila likvidirana.

govore i: »Ne tamo, drugovi, tamo su se utvrdili, imaju mitraljez, idemo sa ove strane pa smo ih napasti s leva«.

Uloga lanova Partije, skojevac, omladine i veće Beograna u borbi za oslobođenje Beograda bila je veoma velika i značajna. Pokazivali su gdje se kriju Nijemci, bili su nam vodi i, nosili su ranjenike, donosili municiju, uključivali se u borbene redove naših jedinica. Pomagali su uništavati grupe Nijemaca koje su ostajale skrivenе po podrumima, tavanima i u raznim skloništima. Bilo ih je koji su istog dana i poginuli a da se ne zna, da su za tih desetak sati borbe pripadali 6. diviziji.

Dok su glavne snage Prve armijske grupe i etvrtog mehaniziranog korpusa Crvene armije u toku 15. oktobra vodile borbu u Beogradu i uzastopnim jurišima prodirale u grad i cijepale odbranu Nijemaca, dотле je njemačka smederevska grupa (1. brdska divizija, 1. i 2. puk »Brandenburg«, borbena grupa »Vitman« i dijelovi 3. policijskog puka), koja je nastupala od Smedereva, pokušavala da prodre u grad. Prvi pokušaj Nijemci su platili teškim gubicima. Predviđajući da će Nijemci još jednom pokušati, štab Prve armijske grupe, pored drugih jedinica, uputuje II brigadu naše divizije da ojačaju odbrambena dejstva 21. divizije, sa zadatkom da se po svaku cijenu sprije i prodroru njemačkih snaga od Bole a ka Beogradu. Snažnim otporom 21. divizije i II brigade 6. divizije, zajedno s ostalim jedinicama, osuđujuće je i posljednji pokušaj Nijemaca da prodru u Beograd.

Kosmajska brigada je toga dana smijenila II brigadu pošto je ova dobila novi zadatak, i ona dalje neprekidno vodi borbu za oslobođenje Beograda. Tako su 16., 17. i 18. oktobra, III i Kosmajska brigada vodile danovo ne borbe i uz pomoć omladine i naroda oslobođenja stopu po stopu zemlje, kući po kući, kat po kat. Što su se borbena dejstva više usmjeravala u grad, to su borbe postajale sveže, naši juriši sve silniji, a otpor Nijemaca sve gorljiviji. Tek tada i dolazi do sveopseg sadejstva svih rodova, a koje mi do tada nismo imali prilike da vidimo. Pored minobaca i artiljerije manjeg kalibra, koje smo poznavali, tukla je i teška artillerija, i to ne po Beogradu već po Bežanijskoj kosi i duboko u pozadini neprijateljskih snaga, prema Zemunu.

Prvi put imali smo prilike da u zraku promatramo avione kojima upravljuju borci, i u srce bije za istu stvar, kao i naše. Prvi put promatramo avione, koji svoj tovar ne ispuštaju na naše već na neprijateljske rovove. Prvi put gledamo borbu aviona u zraku i sa strepnjom ekamo koji je prvi planuti i stropoštati se ostavljajući i za sobom trag dima. Koliko nam je puta srce zaigralo gledajući i kako pada avion sa kukastim križem, dok onaj drugi — pobednik — sa oznakom crvene zvijezde, juri da pomogne drugu, koji se borio nedaleko sa drugim protivnikom. Bilo je boraca i starješina koji su — oduševljeni — zaboravljali na vlastitu sigurnost, uspravljaljali se, i onda bili pokošeni rafalom njemačkog mitraljesca.

Osim svega novoga, što nas je impresioniralo, i što nam je ulijevalo snagu, najviše smo bili ushi eni »ka ušama«. Kada je I brigada iz rezerve uvedena u borbu, zastala je u jednoj ulici. Nedaleko od I brigade bili su vatreni položaji »ka uša«. Kada je

nekoliko »ka uša« po elo da ejsluje, preko glava proparale su zrak rakete, koje su ostavljale svijetle i trag. Nastala je mala zabuna dok netko nije uzviknuo: »ka uše«. No, konji su se ovih raketa toliko uplašili da su se razbježali po okolnim ulicama i borci su ih jedva nekako uhvatili i smirili.

Op a situacija za Nijemce postala je veoma teška. Oni su u užem dijelu grada bili odba eni na posljednju liniju unutrašnje odbrane: željezni ka stanica — zgrada ministarstva saobra aja — hotel »Moskva« — pala a »Albanija« — Kalemegdan. Završne borbe u Beogradu nastavljene su 19. oktobra s poja anim dejstvima. Toga dana jedinice divizije, zajedno s dijelovima etvrtog mehaniziranog korpusa Crvene armije, i pored žestokog otpora uspjele su da razbiju Nijemce na svom dijelu fronta. Divizija je zauzela blokove ku a, o istila prostor oko Starog Dvora, zauzela zgradu ministarstva saobra aja, hotel »Moskvu«, pala u »Albaniju« zajedno sa 1. proleterskom divizijom te u toku no i nastavila da goni neprijatelja prema zemunskom mostu.

U toku no i 19/20. oktobra sve jedinice divizije, osim II brigade, iste dijelove grada od ostataka neprijatelja, koji se u tri sata ujutro po eo povla iti prema zemunskom mostu. Njema ke grupe pružale su ogor eni otpor na Kalemegdanu i ukarici. III brigada dobija zadatku da u sadejstvu sa jednim sovjetskim pu kom likvidira njema ko uporište na ukarici. Borbe na ukarici bile su oštore i teške zato što je njema ka artiljerija sa Bežanijske kose tukla naše snage jakom vatrom. Uz osjetne gubitke naše i sovjetske snage zauzele su ukaricu, tako da je na taj na in likvidirano i posljednje uporište neprijatelja u Beogradu.

Živo mi je ostala u sje anju slika teških borbi za ukaricu. Ranije, prije po etka napada na ukaricu, jedan vod sovjetskog puka vršio je blokadu škole na ukarici. Od umora zaspali su u rovovima. Nijemci su u toku no i izvršili ispad i poklali sve voj nike ovog voda. Poslije oslobo enja ukarice sovjetska komanda je pored leševa crvenoarmejaca provela mnoge svoje jedinice da borci vide taj zlo in.

Istovremeno, II brigada 6. divizije, sa još nekim jedinicama NOVJ i Crvene armije u estvuje u razbijanju njema ke grupacije opkoljene na prostoriji: Vr in — Zuce — Avala — Šuplji kamen kojom prilikom je ova grupacija potpuno razbijena.

Po oslobo enju Beograda divizija je dobila zadatku da sa XIII proleterskom brigadom 1. divizije, a bez svoje III brigade i dije Jovima etvrtog mehaniziranog korpusa Crvene armije prije e Savu preko Zemunskog mosta⁷ i osloboede Zemun kojeg su branile njema ke snage koje su se uspjele povu i preko Save. Njih su potpomagali u odbrani i dijelovi 118. divizije. Prijelaz divizije i dijelova sovjetskih snaga preko mosta na Savi bio je veoma otežan, jer je most držala pod vatrom njema ka artiljerija što je zahtijevalo organizirano i brzo prelaženje. Tom prilikom pri pre lasku dijelova I i Kosmajske brigade i nekih jedinica Crvene armi

⁷ Nijemci su bili minirali most te su ga prilikom povla enja pokušali di i u zraS. ali zahvaljuju i Beogra aninu Miladinu Zori u, koji je poslije povla enja Nijemac« pre sjekao kabel, most je bio spašen.

je most nadlige u njema ke »štuke«, obrušavaju se i poga aju most s nekoliko bombi. Most je malo ošte en, desetak mrtvih i toliko ranjenih pada po mostu. No kolona kre e dalje, izvla e se mrtvi i ranjeni. Borci žure da poja aju i prošire mostobran na lijevoj obali Save. Tom prilikom se i Štab divizije našao pod artilje-rijskom i avionskom vatrom. Poslije prelaska mosta nije se smjelo zadržavati ve se moralno nastupati da bi se što brže oslobođio Zemun. To je bilo neophodno i zbog toga jer je trebalo im prije potisnuti njema ku artiljeriju koja je sa Bežanijske kose i od Zemuna tukla po oslobo enom Beogradu.

Svaka njihova granata zna ila je još jednu ranu za Beograd, i nove žrtve razdraganih gra ana, koji su pohrili na ulice. Nijemci su davali ogor eni otpor, dva puta krenuli su i u protivnapad nastoje i da naše snage bace natrag preko Save u Beograd. Protivnapade vršili su tenkovima. Par sovjetskih protivtenkovskih topova postavljen je na ivicu mosta na lijevoj obali Save i oni do ekuju tenkove na bliskom odstojanju. Nekoliko tenkova biva uni šteno, a ostali — koriste i no i slabu vidljivost — se povla e. Ta ko su ovi protivnapadi bili osuje eni.

Beograd je sloboden. U slavu oslobo enja grada prire en je vatromet i gruvaju topovske salve. Prasak zaglušuju e odjekuje na sve strane. Pokoji pucanj njema ke artiljerije iz Zemuna kao da ho e da pokvari to slavlje. Ali sve im je uzalud. Napredovanje je nastavljeno. Žestoke borbe vode se na Bežanijskoj kosi i na prila zima Zemunu. 22. oktobra oslobo en je Zemun.

Desetodnevne borbe koje je divizija vodila od 11. do 20. oktobra bile su teške i naporne. Naro ito su teške bile borbe u Beogradu. Gubici su bili veliki. Jedinice, koje su sudjelovale u borbi, nisu imale rezerve. Fizi ke snage bile su pri kraju. U tim borbama, za jedno sa sovjetskim vojnicima, proveli smo nezaboravne asove I oni su se borili odli no. Divno je bilo gledati, kako njihove grupe vojnika na džipovima pod zaštitom vatre jure preko brisanog prostora do neke utvr ene zgrade ubacuju i bombe. Bili su oni jako borbeni i za naše pojmove dosta neoprezni, posebno takvi su bili tenkisti i artiljeri protivtenkovskih oružja. Tenkovi su se probijali kroz ulice odvajaju i se od pješadije. Artiljeri protivtenkovskih jedinica gurali su svoja oru a u prve redove pješadije. Bilo je pojedinaca koji su se previše smiono zaljetali u snop mitra ljeske vatre.

U borbama za Beograd, u sklopu ostalih snaga, divizija je imala zna ajnu ulogu i jedan od glavnih pravaca sa složenim zadatkom razdvajanja neprijateljskih snaga i njihovim uništenjem. U borbama za Beograd i Zemun poginulo je 106 boraca i rukovodila ca 6. divizije, 321 je ranjen i 72 su nestala. U ove podatke ura unati su gubici samo 16, 17. i 20. oktobra. Poginuli su i Jandre Zuni , komandant 1. bataljona I brigade, Milan Drakuli , komandant 4. bataljona II brigade, Jovo opi , komesar 2. bataljona I brigade. Neprijatelj je imao mnogo ve e gubitke⁸: ukupni gubici preko 2600 mrtvih, 1611 ranjenih i preko 3500 zarobljenih. Zaplijenjeno je 13

⁸ Na sektoru dejstava naše divizije.

brdskih topova, 4 haubice, 12 protukolskih topova, 22 tenka i 34 laka minobaca a, 6 protivavionskih mitraljeza, 141 »šarac«, 21 puškomitraljez, 2241 puška, 243 automata, oko 10.000 runih granata, 2 i pol milijuna pušnih metaka, 111 kamiona i mnoge druge opreme i ratnog materijala.

To su glavni rezultati borbi 6. divizije za oslobojenje našeg glavnog grada, zbog kojih je ona za uspješno izvršenje zadatka bila i pohvaljena od Vrhovnog komandanta. Veliki broj boraca i starješina odlikovano je raznim ratnim odlikovanjima za pokazanu vještina, hrabrost i upornost u izvršenju zadatka. U esnicima borbi u oslobojenju Beograda izdane su knjižice sa zapovješćem u druga Tita, kao znak sjećanja na oslobojenje glavnog grada.

Poslije oslobojenja Beograda i većeg dijela Srbije po prvi put je NOV dobila slobodnu pozadinu, koja je kao solidna strategijska osnova postala izvor ljudskih i materijalnih rezervi za daljnje vođenje rata. Stvoreni su i uslovi rada Nacionalnom komitetu oslobojenja Jugoslavije i Predsjedništvu AVNOJ-a. Oslobojenje Beograda imalo je ogroman moralno-politički i vojni značaj za sve naše narode.

POZDRAV LICI

Iz oslobojenog Beograda štab 6. proleterske divizije poslao je u ime boraca i rukovodilaca ovo pismo narodu Like:

Evo nas, kršna Liko, u Beogradu, gordo prijestolnici naše nove države — Demokratske Federativne Jugoslavije. Gordi i ponosni, javljamo ti se i pozdravljamo te. Dugo vremena je prošlo kako se rastasmo s vama, rodnim zavojem našim. Ostavili smo popaljena sela i gradove, guste šume i doline, gde je najprije počela da puca naša osvetnička puška. Pošli smo u druge krajeve naše porobljene domovine, kuju i bratstvo i jedinstvo naših naroda. Lika je i dalje plamnjela. Nije prestala da bude grobnica fašističkih razbojnika. Stanišino Ljubovo, Šijanov Klanac, Vratnik, Drenova a Stojana Matija, Srbski klanac i svi drugi klanci i putevi natopljeni su i dalje poganskom dušmanskom krvi. Boj su bili borci 35. divizije, omladina, žene i djeca — itav narod naše Like.

Mi nikad ne emo zaboraviti vas, vašu borbu i vaše patnje. Sjetiemo se stalno onih dugih kolona omladine i žena, koje su išle sa nama zajedno kada se jurišalo i pobjeđivalo, kada se odstupalo i patilo. Mi smo zajednički sa vama izvodili naše operacije. Nikad ne emo zaboraviti popaljena sela i bajte, topli i materinski prijem. Omladinske radne brigade i junačtva naše omladine zadivljaju i nas. Slušali smo izvještaj o radu i borbi omladine Like na Drugom kongresu u Drvaru i ponosili smo se. Zastavicu, koju je dobila kao najbolja omladina Jugoslavije, služi i nama naši. Mi smo još želi udarali po neprijatelju.

Omladino Like, nastavi svoj plemeniti rad i borbu, a tvoji drugovi u ovom kraju naše zemlje ne e izostati.

Od kako smo od vas krenuli, tukli smo se po buntovnoj Krajini. Napadali Travnik, jurišali na Banju Luku, razbijali VI i VII neprijateljsku ofanzivu. Krajina nas je pomagala i hranila i u njenom krilu osje ali smo se kao u našoj rođnoj Lici.

Za to vrijeme doživjeli smo najradosniji dan u našem ratni - kom životu. Postali smo proleteri. Tito nam je dao to priznanje. Dao ga je i nama i vama. Oh koliko radosti i sreće e osjetismo tada! I vi ste se toj vijesti radovali. Opravdana je bila naša i vaša radošt. Prvoborci, sinovi vaši, svrstali su se u redove najboljih među najboljima. Radovali su se svi naši narodi — dobili su svi diviziju proletera. Dali smo sve od sebe da opravdamo to visoko priznanje. Između ostalog branili smo Tita u Drvaru. Pomisao da je on u opasnosti, tjerala nas je u neodoljive juriše. Pod našim jurišima našlo je smrt stotine njemačkih padobranaca.

Došli smo u Srbiju. Težak i naporan je bio taj put. Mi smo izvršili taj zadatok, jer je to tražio Tito, jer su to zahtijevali interesi naše borbe. Razbili smo Dražinu »vojsku u otadžbini«, o istili smo Ravnu goru, sjedište crnih izdajnika, odakle su sijali razdor i mržnju me u naše narode. Vi ste osjetili što je etnička izdaja, a to je još bolje osjetila Srbija, po kojoj su dugo klale i harale crne Dražine trojke. Draže Mihajlović nema više u Srbiji. Srbija nas je primila materinski. Srbija je progovorila muški i junački... Sinovi njeni svrstali su se u redove naše vojske. Mi na Beograd nismo jurišali sami. S nama je jurišalo hiljade drugova naših: Vlađevaca, Kolubaraca, Mačvana i Kosmajaca. Srbija nastupa. Srbija e se osvetiti za sve uvrede koje su joj nanijete.

itali smo vaš pozdrav Titu, u kome kažete, da smo mi u ime vaše pozdraviti braće i crvenoarmeđe. Sastali smo se, javljamo vam, na padinama pitome Avale, izljubili smo se sa njima i rekli im vaše želje i pozdrave. Uz pomoć njihovih tenkova i »ka uša« jurišali smo na Beograd. Po plovnicima Beograda lili su krv borci naših naroda i vojnici bratskih sovjetskih naroda. Ta krv zapečatila je naše bratstvo i prijateljstvo i nitko i nikad više ne e moći da nas razdvoji.

Još rat traje. Još hitlerovci žare i pale, kolju i vješaju po našoj zemlji. Mi smo zajedno sa gardejcima Staljingrada naprijed. Zajednički smo hitlerovce oduševili ratovati. Mi smo se još svetiti za našu poklanju braće u Priboru, za braće om ubijanom na Oštarijama i Velebitu. Osvetili smo popaljene i porušene kuće u Divoselu, Korenici, Lapcu, Udbini. Sveti smo se za krv, suze i patnje svih naših naroda.

Buntovna, juna ka i napa ena Liko! Dani slobode su veoma blizu! Naskoro po tvojim šumama, popaljenim selima i na vašim licima zasijat će sunce slobode. Po tvojim poljima promaširat će stari ratnici, sinovi tvoji, zajedno sa braćeom iz svih naših krajeva i drugovima crvenoarmeđcima.

— Naprijed, nepokorena Liko! Naprijed za sre niju sutrašnjicu za novu Federativnu Demokratsku Jugoslaviju.

ŽIVIO NAROD LIKE!
ŽIVJELO BRATSTVO NAŠIH NARODA!
ŽIVIO VO A NARODA JUGOSLAVIJE HEROJ MARŠAL TITO!
SMRT NJEMA KIM UBOJICAMA!

Za borce, podoficire i oficire 6. proleterske divizije »Nikola Tesla*:

Nikica Pejnović,
politomesar, ppukovnik

oko Jovan
komandant

ODGOVOR OKRUŽNOG ODBORA JNOF-e ZA LIKU 6. PROLETERSKOJ DIVIZIJI

Okružni Odbor JNOF-e, u ime naroda Like, odgovorio je 6 proleterskoj diviziji ovim pismom:

Juna ki proleteri, sinovi naši!

Primili smo Vaš pozdrav iz Beograda, Vašu poruku i zaplakali od radosti. A kako i ne bismo.

— Javljuju se naši iz Beograda, iz Srbije... Od Crvene armije... od Tita — šaptalo se po Lici — javljuju se pobednici... ljuti li ki osvetnici.

A to ispunjava ponosom, sre om koja kipi, ljubavlju koja raste... guši i... eto — plakali smo od sreće.

Pišemo Vam, a i ne znamo kako da Vam opišemo ovu veliku ljubav kršne Like prema Vama, onaj ponos za vaše patnje, uspjehe i pobjede, i da Vam zahvalimo što ste umjeli, znali i izvršili sve zadatke koje Vam je postavila domovina i Tito.

Zahvalni smo Vam za one neodoljive Vaše juriše u Drvaru pri odbrani Tita, za one neprekidne bojeve i duge marševe kroz Bosnu, Crnu Goru; zahvalni smo Vam za Vaše juriše na Ravnu goru gdje ste satrli gnijezdo krvnika itave naše domovine, zahvalni smo vam za Beograd, zahvalni za sve Vaše bojeve i pobjede.

O, sa koliko ljubavi i brige pratili smo sve Vaše bojeve i bitke i puteve. U mislima svojim uli smo Vaše oružje, gledali Vaše juriše, bili stalno s Vama... i danas — ponosimo se s Vama. Znali smo da ete izvršiti sve zadatke, da ete istrajati i pobijediti, jer Vi ste sinovi naši, a Lika se nauila patiti, stradati i pobjeđivati i baš u tim patnjama, borbama i pobojdama Lika Vas je odgojila i poslala domovini i Titu, znali smo, jer Vi niste mogli druga ije.

Mi znamo i to da su u tim novim jurišima mnogi dali i svoje živote, da su svojom krvljom natopili lijepu zemlju Bosne, Crne Gore i Srbije, da bi nam jedinstvo bilo vrše, da bi nam domovina bila slobodna i srećna. Dali su svoje živote, a dragu uspomenu na njih mi smo učinili u svojim srcima, učinili smo je i obnav-

ljati da je nikad ne zaboravimo. Lika znade cijeniti te žrtve, ona e znati i uvati uspomenu na njih, a Vi sinovi naši, proleteri naši, naprijed u nove pobjede.

Kroz to vrijeme od kako ste otišli, neprijatelj je esto napadao na našu Liku. Nijemci, etnici, ustaše, plja kali su, palili, klali i ubijali. Lika je stalno krv lila. Velika neprijateljska VII ofenziva pritisla nas je bila kao teška mora, a poslije toga 38 puta su nas ponovo napadali i kukavi ki bježali. Opet su po deseti put gorjela naša sela, i opet smo bili u šumama i zbjegovima. Naša 35. divizija hrvala se je juna ki s njima. Borila se 35. divizija, ali borila se i omladina, žene i starci i djeca — borio se li ki narod, i... nisu nam mogli ništa.

Juna ko Ljubovo, Šijanov Klanac, Vratnik, Srbski klanac branili su kroz to vrijeme ne samo sinovi Like, nego i juna ki Istrani, Dalmatinci i Primorci u 35. diviziji i neprijatelj nije odla-zio nekažnjen.

Neprijatelj se još uvijek nalazi ovdje, a mi još uvijek vodimo borbu, mi još nismo slobodni, ali skoro smo i mi i itava domovina biti slobodni. A onda smo prionuti na posao opet svi i stari prekaljeni ratnici i omladina i žene i djeca i starci na izgradnju naše nove domovine — Titove domovine.

**ŽIVJELA 6. PROLETERSKA DIVIZIJA »NIKOLO TESLEW
ŽIVIO NAJVEĆI SIN NAŠIH NARODA, NARODNI HEROJ/
MARŠAL TITO!**

**ŽIVJELA NOVA DEMOKRATSKA FEDERATIVNA
JUGOSLAVIJA!**

*U ime naroda Like:
Okružni odbor JNOF-e Like*

OD ZEMUNSKOG MOSTA DO PROBOJA SREMSKOG FRONTA

Dmitar Zaklan

Još ni svi delovi Beograda na desnoj obali Save i Dunava nisu bili oslobojeni, naš glavni grad još nismo estito ni upoznali, a 6. divizija dobiva zadatak: da — bez svoje III brigade, a oja ana XIII brigadom 1. proleterske divizije — zauzme Zemun i Bežanijsku kosu.

Stari most na Savi neprijatelj — povlače i se — nije uspeo da poruši, pa je istog dana kad je oslobođen glavni grad Jugoslavije 20. oktobra 1944. godine, (osim Cukarice) oko 10 asova XIII brigade uspela da, kako se to vojničkim jezikom kaže — na levoj ima neprijatelja preko mosta i na levoj obali Save stvori mostobran. Za XIII brigadom prešla je i IV (kosmajska) brigada naše divizije, a posle nje — I brigada. Zatim, redom — ostale jedinice prvog ešelona: sovjetske snage u jačini jednog pešadijskog bataljona i protivoklopni divizion. Jedinice su za sve vreme dok su prelazile preko mosta bile pod udarom jake artiljerijske vatre, ali su uza sve to gubici divizije bili neznatni. Prelaskom XIII brigade, zatim jedinica 6. divizije i sovjetskih jedinica na levu obalu Save, mostobran je proširen od starog sajmišta do železni kog mosta na Savi. II brigada, koja je inila drugi ešelon divizije, prešla je most no u 20/21. oktobra.

Sa već stvorenog mostobrana XIII brigada nastupala je od rukavca Dunava do železni ke pruge — prema Zemunu; sovjetski puk — između železni ke pruge i starog aerodroma; levo od njega IV, a od nje levo — I brigada ka Bežanijskoj kosi.

Zemun su, prema podacima s kojima smo raspolagali, branile ove snage: 750. puk 118. lovačke divizije koji se s nešto tenkova i neutvrđenim brojem nedugo evak povukao iz Beograda; pukovska grupa jačine dva bataljona iz sastava 264. divizije, koja je tek pri-

stigla iz Knina; jedna bojna 2. domobranske pukovnije i nešto policije — sve u svemu snage ja ine otprilike oko tri puka, sa e-tom tenkova i artiljerijom.

Divizija je osloba aju i Zemun i Bežanijsku kosu naišla na žestok otpor neprijatelja. On je naro ito Bežanijsku kosu poseo jakim snagama, utvrdio je i odatile pružao najja i otpor. To je i razumljivo: Bežanijska kosa je za njega predstavljala najpogodniji položaj za odbranu i za spre avanje naših snaga da prođu u Srem. U tim borbama 6. divizija i XIII brigada imale su osetne gubitke. U borbama za Bežanijsku kosu poginuli su komesar 2. bataljona I brigade Jovo opi i zamenik komesara 3. bataljona I brigade drug Mladen šteti.

Borbe za Zemun i Bežanijsku kosu vodile su se celog dana 21. oktobra, nastavljene su no u i trajale do sutradan. Baš tada su jedinice našeg Dvanaestog korpusa prelazile Savu kod Obrenovca. Neprijatelj je ocenio, da e te jedinice krenuti glavninom snaga prema Batajnici, pa je na vreme po eo da se povla i iz Zemuna ka Staroj Pazovi i Rumi.

6. divizija dobila je zadatku da ostane u Zemunu i Beogradu — u sastavu svog, Prvog korpusa na odmoru. Dejstvo kroz Srem, imao je da produži Dvanaesti korpus (16, 36. i 11. divizija). Time se objašnjava što 6. divizija nakon zauzimanja Zemuna ne produžava da energi nije goni neprijatelja kroz Srem. Zbog toga se i dogodilo da su neke jedinice Dvanaestog korpusa izbile pred 6. diviziju.

23. oktobra 6. proleterska divizija ulazi u sastav Dvanaestog korpusa i — raspore ena oko Pazove, Indije i Golubinaca — ostaje u njegovom drugom ešelonu sve do 30. oktobra.

Zapoveš u komandanta Dvanaestog korpusa od 30. oktobra 1944. 6. divizija je uvedena u borbu za Velike Radânce i almu, a stavljeni joj je u zadatku da svojim desnim krilom sadejstvuje 36. diviziji pri zauzimanju Man elosa, a sa svojom levom kolonom sadejstvuje 16. vojvo anskoj diviziji pri zauzimanju La arka.

Na Velikim Radincima neprijatelj je davao veoma jak otpor. Naše brigade imale su dosta gubitaka, naro ito II. U borbe za Velike Radince uvedena je i III brigada, koja tada stiže iz Beograda. Tamo je zadržana da zajedno sa našim i sovjetskim jedinicama zauzme ukaricu, a u estvovala je i na oktobarskoj paradi i ispred 6. proleterske divizije pozdravila Vrhovnog komandanta prilikom njegova dolaska u oslobo eni Beograd.

Zajedno s jedinicama 36. divizije 6. proleterska osloba a Velike Radince i Man elos i izbija na Ma arski Potok, a zajedno sa 16. divizijom — Sremsku Mitrovicu i selo La arak.

Svi pokušaji da s linija do kojih stiže nakon toga (Ležimir—Man elos—La arka ki Potok—zapadna ivica La arka) krene dalje kroz Srem ostali su bez uspeha. Sta više u prvoj dekadi novembra neprijatelj vrši jak protivnapad, podržan sa oko 15 tenkova, iz Calme u pravcu Ležimira i Man elosa — na jedinice 36. divizije i našu, desnokrilnu III brigadu. Uspeva da zbaci s kose južno od Man elosa delove III brigade, nakon što joj je zašao s boka i iz pozadine od Ležimira. Na kosi južno od Ležimira izginuo je ceo

jedan od III brigade zajedno sa sovjetskom protivoklopnom baterijom. Borci III brigade junak brane svoje položaje, uništavaju ak i pet tenkova u sadejstvu sa pomenutom baterijom, ali je tek intervencijom komande divizije, pod zaštitom artiljerijske i minobaca ke vatre izvršen snažan protivnapad i neprijatelj je uz dosta gubitaka bio prisiljen na povlačenje. Tako je divizija uspela da osuđeti neprijateljski napad na našu III brigadu i ponovo zauzme položaje do kojih je stigla i na kojima se utvrdila po etkom novembra. Ovde je posebnu ulogu odigrao sovjetski vazduhoplovni korpus generala Vitruka¹, koji je nekoliko puta napao grupe neprijateljskih tenkova nanevši im gubitke i time je podržao protivnapad naših jedinica. Bilo je to 7. novembra, na godišnjici oktobarske revolucije.

Ubrzo zatim sa fronta Dvanaestog korpusa odlaze u Balkan 16. i 36. divizija — da u u sastav Treće armije koja se tamo formira. Na frontu od Ležimira do zapadne ivice Laške sada ostaju 6. i 11. a pristiže i 21. srpska divizija. Dejstva ovih triju divizija sada objedinjuje štab 6. divizije.

Pošto u pokušajima da probijemo front dalje od pomenute linije nismo uspeli, štab 6. proleterske odlučuje da pregrupiše snage i pokuša probor grebenom Fruške gore. 6. divizija dobija zadatku da s glavninom svojih snaga napada desnom obalom Dunava. Ona uspeva tom prilikom da zauzme Neštin, Čiprovci, Vizi i Matoru Šumu i izbjega pred Ilok, Erdevik i Čalmu. Kod ostalih snaga u Sremu za to vreme nema znatnijih promena na frontovima. Sva nastojanja da se prodre dalje ostaju bez rezultata, jer neprijatelj za to vreme uspeva da privuče pojačanja, da se utvrdi, da izvrši masovna zapremanja. On postavlja minsku polja ne samo u ravnicu već i kroz šume Fruške gore, preko njenih grebena, što je našim mladim borcima i starešinama, nevi nim frontalnom ratovanju, stvaralo velike teškoće, što je najgore, nanosilo velike gubitke.

Na dostignutoj liniji fronta (Ilok, Erdevik, Čalma) divizija organizuje odbranu, a tako isto postupaju i ostale jedinice armije na drugim delovima fronta. Aktivna dejstva divizije bila su u diverzijama, upadima u pojedine neprijateljske tačke, prepadiima itd. U uslovima rovovskog rata, dok su naša i neprijateljeva oružja utala, obučeni smo vojnike i starešine u razminiranju i upoznavali ih sa minsko-eksplozivnim sredstvima. U tome nam je proteklo vreme do 27/28. novembra. Toga dana 6. proleterska divizija bila je smenjena. S fronta Neštin—Matora Šuma—Čalma povučena je u Beograd — na odmor, popunu i preoružanje.

Borbe u sremskoj ravničariji, od savskog mosta do Iloka — s. Čalma, bile su za 6. diviziju još jedna afirmacija njene borbene spremnosti, visokog idejnog i borbenog morala. U isto vreme Srem je za nas bio i jedna svojevrsna škola: u tim borbama borci i starešine stekli su dragoceno iskustvo veštine ratovanja u ravničariji.

¹ General Vitruk je heroj Sovjetskog saveza i narodni heroj Jugoslavije.

Istina, to iskustvo nas je za nešto više od mesec dana stajalo velikih žrtava.² Me u njima najviše je bilo ranjenih. Borci su nam najviše stradali od mina. One su za sve nas bile pravi bauk.

Hteo bih na ovom mestu da istaknem da su se mnogo pre nego što smo prešli Savu, na našem oslobođila kom pohodu kroz Srbiju ljudi masovno javljali baš u našu diviziju. 6. li ka je, kad je stupila na tlo Srbije, brojala oko tri hiljade ljudi. Posle naših pobeda kroz Srbiju, naro ito posle oslobođenja Valjeva, diviziju su osvežili novi borci iz zapadne Srbije. Masovno su nam, na primer, prilazili Kolubarci. Otvoreno su govorili da žele ratovati baš u 6. diviziji. Kad smo oslobođili Valjevo, samo iz fabrike »Vistad« javilo nam se trista ljudi. Starije ljude, kojih je tako e bilo me u dobrovoljcima, morali smo ubeđivati da se vrate u proizvodnju. Divizija je tako, naglo narasla, pa ubrzo u svakoj brigadi imamo po oko tri hiljade vrlo dobrih boraca, ali s malo ratnog iskustva, vrsta volja da se pobe uje i borbena disciplina krasila je nove borce.

Predah u Beogradu

Kad smo se vratili u Beograd na odmor, popunu i preoružanje brigade su nam brojale po oko 2.500 do 2.800 ljudi.

U Beogradu proveli smo ceo decembar, a to vreme nam je proteklo u veoma intenzivnom radu. Pre svega kroz obuku, koju smo odmah organizovali, pokušali smo da naemo odgovor na za nas najosetljivije pitanje: kako obuđiti i navi i borce da — ratuju i u ravnici — sa uvaju glave, a pogađaju neprijatelja, a starešine da svoje jedinice što umešnije predvode i da ih sa uvaju, i, s druge strane, da što je mogu e više doprinesu da iz bunkera, rovova i skloništa utvrđenih na sremskoj ravnici što pre oteramo neprijatelja. Tome cilju podvrgli smo sve ostalo, pa je ispalо — da smo se u Beogradu sasvim malo odmarali, a veoma mnogo u ili ratovati u novim rovovskim uslovima, u ravnici, po jakoj zimi. Pri tome smo naro ito koristili iskustva iz jednomesečnog ratovanja na sremskom frontu. Mnogo asova u našim nastavnim planovima dali smo za upoznavanje boraca i starešina s minsko-eksplozivnim sredstvima, dok su se štabovi uvežbavali u rešavanju zadataka.

Sve brigade 6. divizije za vreme boravka u Beogradu osvežili su i podmladili novi borci. U svaku brigadu došlo je po hiljadu i više mlađih ljudi. I sada svaka brigada ima u svom stroju po više od etiri hiljade boraca. U sastav divizije ulaze i Artiljerijska brigada i Lovački protivoklopni divizion, koje snage ranije nismo imali. Novo, sovjetsko naoružanje, što smo ga dobili u zamenu za trofejno, upoznali smo do tada ina, uvežbali borce da iz njega dobroga aju.

Poslednjih dana decembra sumirali smo rezultate jedne za 6. proletersku diviziju izuzetno bogate ratne godine; prebrojavali smo pobede njenih brigada i divizija kao celine; prise ali se teških

² Samo u napadu kod Radinaca II brigada je imala za jednu noć 1000 boraca i starešina izvedenih iz stroja.

marševa i bojeva kroz koje smo prošli od Like, preko Bosne, Crne Gore, Sandžaka, zapadne Srbije; zatim juriša na Beograd, Zemun, Staru Pazovu i Mitrovicu; sumirali gubitke neprijatelja i plen kojeg smo mu oteli; prise ali se drugova bez kojih je divizija ostala na svom pobedonosnom putu u etvrtoj ratnoj godini: Mi e Obradović, Čoge Ugarković, Branka Maljković, Jandre Žunić, Jove Radaković, Milana Drakulić i Mirka Dubajić — svi komandanti bataljona; Dmitra Guteša, Srana Korača, Marka Orlovića i Nikice Grkovića — komesara i pomočnika komesara bataljona; Nine Sovilja, Dmitra Olbine, Nikole Dragosavca - Ražovine — zamenika komandanta bataljona i poznatog Dacina Majstorovića, uvenih bombaša, i mnogih drugih. Svi su oni poginuli u godini 1944, što rečito govori o teškim borbama koje je divizija tada vodila. Nismo pri tom ispustili da ta ne utvrđimo: što nam je ostalo još da naučimo. Pa smo baš pitanjima iz vojne i političke obuke posvetili najviše prvih dana januara nove 1945. godine na inivši precizne planove. Dogovorili su se tom prilikom štabovi brigada sa Štabom divizije, da posle jednomesečne intenzivne obuke uz memo i jedan mali predah. Da zajednički do ekamo novu, 1945. godinu.

Komanda divizije bila je smeštena na sadašnjem Bulevaru revolucije broj 12. Tamo je imao biti do ek, a u goste došla je i grupa glumaca iz pozorišta Vrhovnog štaba.

Taman smo se okupili, stigli i ne stigli da se pozdravimo, poašicu da ispijemo, kad evo narečenja: da hitno krenemo na sremski front!

Tamo je, kako rekoše, situacija kritična. Jedinice Prve armije do toga vremena uspele su da prodru dublje u Srem i izbjiju na liniju Sotin-Berak-Orolik-Komletinci-Podgraće—reka Bosut—Lipovac. Na taj način one su se približile Vinkovcima, pa je neprijatelj težio da ih odbaci što dalje od ovoga komunikacijskog vora koji je za njega bio životan. Zato je odmah otpočeo s jakim protivnapadima kojima je ugrozio naše snage dovode i u pitanje naše dotadašnje uspehe na tome delu fronta.

Ponovo na Sremskom frontu

Sa I brigadom krenuo sam 1. januara 1945. godine iz Beograda. (No je protekla u pripremama). Ona je inila prvi marševski ešalon divizije. U Zemunu je I brigadi dodeljeno 45 železničkih vagona. U njih smo ukrcali ljudi i opremu, a zaprežna kola i jahači su uputili drumom prema Rumi.

I brigada stigla je u Rumu 1. januara posle podne. Sutradan, nakon što joj u toku noći stiže i zaprežni transport i konji, nastavlja pokret dalje, peške, do sela Kuzmina.

Na ulazu u Šid, dokle je od Rume marševala, I brigadu je 3. januara posle podne do eka na elnik štaba Prve armije. Od njega komandant brigade dobiva zadatak: da posedne i utvrdi zapadni

deo Šida i da brigada predstavlja rezervu armije — u slučaju da neprijatelj produži s napadom od sela Nijemaca, preko Uinaca ka Šidu.

Dolaskom II brigade i ostalih marševskih ešelona divizije s komandom u Šid, 6. divizija smenjuje jedinice 21. srpske divizije na njihovom dotadašnjem frontu. A zadatak joj je: da napada nema ke snage u selima Nijemci, Podgraće i Apševci. Ka naseljima Nijemci, Komletinci i Otok upućena je II brigada; I brigada napada Apševce i Lipovac. III brigada je stigla i uvodi se u borbu nešto kasnije. I i II brigada uspevaju da zauzmu Nijemce, Podgraće, Apševce i Lipovac, ali ne i Komletince. Nakon toga divizija se našla u odbrani, na levom krilu armijskog rasporeda, u prvom ešelonu. Neprijatelj je u nekoliko navrata pokušavao da prodre kroz naše položaje i da nas istisne iz okuke Bosuta. U tome nije uspeo, između ostalog i zato što su se jedinice 6. divizije koristile iskustvom ste enim u ranijim borbama na Sremskom frontu i znanjem ste enim za vreme jednomesečne obuke u Beogradu. Na dostignutim položajima one su se dobro utvrđile, uspelo nam je ak da izradimo i uredimo sva komandna mesta komandira vodova i eta, pa i komandanata bataljona ije su jedinice bile van naseljenih mesta. Uspeli smo tako da uredimo i pokrijemo i skloništa za odejnenja, jer smo građe imali u izobilju. Odbranu smo organizovali tako što smo u prvoj liniji raspoređivali po tri brigade, dok je jedna sa injavala drugi ešalon divizije (na liniji: Tovarnik — zapadna ivica Uinaca) i uređivala drugi pojaz odbrane. Odmorna brigada iz drugog ešelona povremeno je smenjivala neku od brigada prvog ešelona.

Tako je protekla cela prva polovina januara. Neprijatelju je međutim uporno smetala blizina naših jedinica važnoj komunikacijskoj raskrsnici Vinkovcima, pa je ubrzo doveo nova pojava — 7. SS i 41. diviziju — i izvršio pregrupisanje snaga na frontu. Ove dve divizije sa snagama koje su već bile tu u odbrani — 117. divizijom, grupom »Birgermajster« i domobranskim jedinicama — sada ine Trideset i etvrti nema ki armijski korpus, ije je sedište bilo u selu Nuštru, nedaleko Vinkovaca.

Odbijanje nema kog protivnapada

17. januara Trideset i etvrti armijski korpus po inje napad na položaje jedinica Prve armije. Kako sam već ranije rekao 6. proleterska branila je okuku Bosuta i inila levo krilo armijskog rasporeda. Desno od nas branila se 1. proleterska, a kod Sotina 5. divizija. 11. i 21. srpska divizija bile su drugi ešelon armije i premale njen drugi pojaz odbrane.

Glavni udar u protivnapadu, koji 17. januara na frontu jedinica Prve armije vrši Trideset i etvrti nema ki korpus, nose 7. SS i 117. divizija pravcem: Sotin—Lovač—Tovarnik—Šid, s tim, da budem još ta nija, da glavni nosilac napada bude ona po zlu uvena i nama iz mnogih bojeva poznata 7. SS »Princ Eugen« divizija, a da 117. iskoristi njen prodor i produži dejstvo desnom oba

lom Dunava — od Sotina ka Šarengradu. 41. nema ka divizija, grenadirska, nalazila se na pomo nom pravcu i napadala je na frontu: Sremske Laze—Orolik—Šidski Banovci—Tovarnik, dok se grupa »Birgermajster« nalazi oko Komletinaca i ima zadatok da što ja e veže naše snage za sebe.

Kako se iz ovog vidi, neprijatelj je imao nameru da probije uski front Sotin—pustara Grabovo, da udari na front 5. divizije, a zatim u bok i pozadinu 1. i 6. proleterske divizije, da im na taj na in nanese što ve e gubitke i odbaci ih što dalje od Vinkovaca.

Posle kra e artiljerijske pripreme neprijatelj po inje napad 17. januara u 4,30 asova, te uspeva da u prili noj meri iznenadi neke jedinice 5. divizije, da probije naš front i da ve istog dana predve e zauzme Tovarnik.

7. SS i 117. divizija zauzimaju sela Mohovo i Lovaš. Idu eg dana 117. divizija zauzima Šarengrad i Babsku Novak. 41. divizija nije imala ve eg uspeha na frontu 1. proleterske, sve dok ova nije bila primorana da se povla i — kada se na njenom boku našla 7. SS divizija. Njoj se 1. divizija suprotstavlja svojim drugim ešelonom.

Tako dolazi do motanja sremskog fronta, pa štab Prve armije izdaje nare enje: 1. i 6. divizija da se povuku sa dosadašnjih položaja i da s glavnim snagama zaposednu liniju Ilok—Erdevik—La ara ki kanal. 5. divizija dobija zadatok da svoju I jugoslovensku brigadu ostavi na položajima Šarengrad—Babska Novak, a 11. divizija jednu svoju brigadu na zapadnim padinama Fruške gore (sela Berkasovo—Brest). Naša divizija postupa prema nare enju i I brigadu ostavlja da brani front izme u Šida i Gibarca, uklju uju i komunikaciju Kukujevci—Šid i sve do reke Bosuta. Ovakvo raspore ivanje ovih jedinica imalo je cilj da stvori vreme Prvoj armiji za posedanje novih položaja, koji su bili fortifikacioni pripremljeni još pre naše decembarske ofanzive.

Neprijatelj je uspeo da ujutro, 18. januara, u e u napušteni Šid. Pošto je u toku no i 17/18. januar komanda naše I brigade dobila zadatok da posedne i dalje brani pravac Šid—Ba inci—Kukujevci i Ilinci—Mala Vašica—Ba inci, brigada je oko 22 asa zaposela položaje izme u Gibarca i Šida na frontu širokom svega 2,5 kilometra. Ostali deo fronta od oko 12,5 km koji je dobila u zadatok da brani, onaj prema Bosatu, kontrolisala je samo izvi akom etom. Za odbranu svog uskog dela fronta od oko 2,5 km rasporedila se: 1. i 3. bataljon — u prvoj borbenoj liniji, a 2. i 4. bataljon na zapadnoj ivici sela Gibarca, šire i se na severnu i južnu stranu, dok je 5. (makedonski) bataljon bio u rezervi — na severozapadnoj strani sela Gibarca.

Brigada je raspolagala ogromnim vatrenim sredstvima: imala je 24 artiljerijska oru a 45 i 76 mm; minobaca e 120 mm i 24 minobaca a 82 mm; 27 protivtenkovskih pušaka; preko 30 teških mitraljeza; 800 automata i oko 350 puškomitraljeza. Izgleda e malo udno otkud toliko naoružanje. A objašnjenje je sasvim prosto: pri preformiranju i preoružavanju u Beogradu, mada smo dobili novo, sovjetsko oružje, mi nismo vratili »šarce«, jer smo za njih

imali još dovoljno neutrošene municije. Sem toga podržavala su nas i sva oru a Artiljerijske brigade naše divizije.

Borci I brigade spremaju i se da do ekaju Nemce, koji su na njih kretali iz Šida, uspeli su da u toku no i iskopaju dve tranšeje punog profila dužine od oko 2,5 kilometra, a zatim da svoje položaje maskiraju snegom, da izrade platforme za protivoklopna sredstva i minobaca e. Na pojedinim mestima uspeli su ak i da postave mine ispred svojih položaja. Te inženjerijske radeve borci I brigade mogli su za relativno kratko vreme da izvedu zahvaljuju i i tome što su u Beogradu, kad su tamo bili na odmoru, pričavili oko 1.600 ašova i što je svaki tre i borac poneo iz Beograda i svoj ašov i . Iskustvo novembarskog ratovanja na sremskom frontu nau ilo nas je, da cenimo ovaj alat.

Napad na položaj I brigade neprijatelj je po eo tek oko 11 ašova. Tada je, ta nije, po elu artiljerijska priprema, a zatim je razvio oko dva bataljona. Njih je podržavalo 7—8 tenkova koje su naši osmatra i primetili skrivene na isto noj ivici Šida. Pešadija se zaustavila na oko 100 do 150 metara ispred nas i po elu užurbane pripreme za juriš. Naša avijacija tu e neprijatelja u Šidu i zapadnije. Komanda I brigade donosi tada odluku: da se na neprijatelja otvori vatrica iz svih sredstava s prve linije i da posle deset minuta trajanja te vatre, 1. i 3. bataljon krenu u protivnapad. Tako je i u injeno, pa su oba ova bataljona upala u neprijateljski strella ki stroj, došlo je do mešanja naših i neprijateljevih snaga. Borbom prsa u prsa ubijeno je oko 80 vojnika, a nekoliko je zarobljeno. Jedna eta 3. bataljona dohvata se i samog Šida — u grad je ušla na le ima neprijatelja, koji je bežao.

Toga istog dana, 18. januara posle podne, nakon ove borbe, u štab brigade, dok smo mi preslušavali zarobljenike, stigao je komesar 6. divizije, drug Nikica Pejnovi i preneo nam nare enje komande divizije: — Ni koraka nazad!

Odmah posle toga sve jedinice Prve armije krenule su u protivnapad. Tako 5. divizija napada front koji je 18. januara držala jedna njena brigada, a 11. divizija napada selo Berkasovo i severno od Tovarnika. 6. divizija juriša na Šid i zauzima ga, a zatim produžuje napad ka Tovarniku. U sklopu tog zadatka I brigada zauzima Šid, a II — Malu Vašicu.

U borbama za Šid i za osuje enje neprijateljeve protivofanhive I brigada izgubila je 15 boraca, a 85 ih je bilo ranjeno. I brigadu posle zauzimanja Šida smenuje III i IV brigada. Njihovi gubici bili su znatno ve i: oko 250—300 boraca.

Pokušaj protivnika da sa svojim elitnim snagama odbaci jedinice Prve armije što dalje od Vinkovaca, za njega toliko važnog železni kog vora, nije uspeo. U osuje enju te njegove namere zna ajnu ulogu imala je 6. proleterska divizija. Neprijatelj je me-utim posle povla enja uspeo da se sredi, da ponovo organizuje odbranu, tako da se naša divizija morala zaustaviti pred Tovarnikom, Ilincima i Batrovćima. Front se sada stabilizuje, divizija se na toj liniji dobro utvr uje i organizuje vrstu odbranu na svojim položajima. Položaje divizija ure uje tako da oni predstavljaju sigurnu zaštitu od neprijateljskih oru a i oružja. Uspeli smo da

iskopamo nekoliko linija rovova, da ih povežemo me usobno saobra ajnicama. Zemljište na kojem smo izvodili fortifikacijske radove bilo je podvodno i to nam je zadavalo velike teškoće. Sem toga u rovovima ije je dno plavila voda i, raskravljuju i zemlju, pretvarala ih u pravi jendek, bilo je teško živeti i boriti se. Sneg i studen bili su nam u tom pogledu saveznici. Od studeni smo se, pak, štitili tako što smo u skloništima ložili vatru u pe ima iz kojih je dim izlazio na površinu posebnim odvodom kroz zemlju, te nije smetao posadi bunkera.

Neprijateljeva oružja i oružja ni tada sasvim ne ute. Njihovi snajperisti vrebali su u zasedi i rubili glave svakom našem borcu koji iza e iz rova. Isto tako kao što su to nepogrešivo inili naši snajperisti s glavama neprijateljevih vojnika. Oružja i naša i neprijateljeva, gotovo redovno progovore no u. No su manje grupe boraca koristile da se približe neprijatelju, da usko e u rov i otud dovedu živog vojnika ili starešinu. Sli ne akcije vrši i neprijatelj. On ponekad pokušava i s krupnijim akcijama. Ali mu se ovamo, s naše strane, ispre avaju cevi naših mitraljezaca, automati ar i strelaca, pa uvek biva primoran da ponovo pobegne u svoje rovove.

Do novog podatka o neprijatelju, njegovoja ja ini, promenama do kojih je došlo na frontu i u pozadini, o planovima koje spremam, mogli smo do i samo slanjem diverzanata u njegovu pozadinu i hvatanjem vojnika na samom frontu. A do i do njegovog rova, tako dobro maskiranog, zapre enog i branjenog, moglo se samo kroz zemlju — kopanjem rova od naših ka neprijateljevim tranšejama. Se am se jednom je, u drugoj polovini meseca marta, brigada iji sam ja bio komandant, I, iskopala takvu približnicu do samih neprijateljskih rovova. Borci I brigade uspeli su pri tom da radove izvedu prikriveno i vešto, da zemlju povla e unazad, a zatim — da usko e u neprijateljske rovove, da otud dovedu nekoliko njegovih vojnika. Ali posle nekoliko dana, to isto u inio je i neprijatelj, kopaju i približnicu prema nama i izvršivši prepad. Samo što on nama nije uspeo oteti ni jednog vojnika.

Pesma Kolubaraca

U vezi s jednom od takvih akcija našeg 2. bataljona se am se ovakve pojedinosti.

Tih dana meni u Štab brigade, u Vašicu, do e postariji ovek. Iz okoline Valjeva predstavi se da je rodom, a u I brigadi 6. divizije njegov sin je borac. U to vreme u Srbiju su stizale vesti da se na sremskom frontu masovno gine. Na sremskom frontu groborača svake brigade inili su sinovi Srbije. Povode i se za tim vescima o evi su pokušavali na svaki na in da pre u u Srem, na front. Svaki od njih hteo je da sazna nije li me u onima koji su poginuli i njegov sin. Obilazak sinova na frontu, pošto je to bilo dosta masovno, bio je izri ito zabranjen. Na mostovima na Savi straže su strogo kontrolisale prelazak na drugu stranu. Koriste i skele i na drugi na in se dovijaju i, o evi, braće, majke, sestre,

žene naših boraca ipak su prelazili reku i stizali na front, i ica koji stade preda me re e mi kako mu se sin zove i da je, koliko on zna, borac 2. bataljona. Tada sam znao ta no kajko se zvao taj momak. U izveštajima koje je komanda njegovog bataljona slala brigadi, me u onima koji su se stalno isticali u pojedinim akcijama gotovo redovno bi se pojavilo i ime tog momka. A i li no sam ga, u nekoliko navrata, zapazio kao vrednog i disciplinovanog borca. Znaju i sve to »oprostio« sam starom što je prekršio jednu naredbu i krišom prešao Savu. Umesto da ga zapitkujem kako je stigao ovamo, kažem mu da mu je sin jedan od boljih boraca u brigadi. Dam mu i oveka koji e ga iz Vašice povesti u Batrovce u Štab 2. bataljona i pomo i mu da prona e i vidi sina.

No u uo i o evog odlaska iz štaba brigade u posetu sinu, 2. bataljon je kroz približnicu izvršio upad u neprijateljski rov. Me u borcima koji su izveli tu akciju bio je i onaj mlađi kome je otac u posetu išao.

Na putu, žure i da što pre stigne tamo, stari je sreo grupu boraca. Na rukama su im bila nosila. Na nosilima leš, pokriven šinjelom. Valjevac je zapo eo razgovor s njima i brzo su otkrili da su svi, i borci i i a, s obala Kolubare. Pitao ih je: poznaju li toga i toga borca. Oni su sagnuli glave. I stari je pognuo glavu. Ne pustivši suze, rekao je nakon stanke: sine, kao junak si poginuo i neka ti je sre na smrt. Posle je i svoje mla e Kolubarce sokolio: da pametno ratuju i da se u Srbiju ne vra aju kao kukavice.

Nakon posete frontu i poslednjeg susreta s mrtvim sinom, stari je navratio i k meni. Sve mi je ispri ao. Ponašao se kao stari ratnik, lice mu se držalo tvrdo, preko trepavica mu nije ni jedna suza kanula. »Žao mi ga je«, rekao mi je na rastanku, »kako ocu može biti žao sina. Ali, neka gä, sinko moj, hrabro je poginuo, pa mi je od toga lakše«.

Takvih sinova slobodarske Srbije u našu diviziju mnogo je došlo. Hrabroš u nisu zaostajali za borcima koji su stajali u stroju 6. divizije prilikom njena formiranja. Srbijanci su njihova mesta u stroju, u koloni, u strelja kom stroju, u jurišima dostoјno zauzeli. A u pone emu su nas i nadmašili. Bili su lukaviji ratnici od nas. Umeli su, ako je re o odbrani, strpljivo, satima da ekaju, da neprijatelju dozvole što je mogu no više da se približi, pa da ga tek tada nasade na svoje cevi i noževe. Ili, ako je re o napadu, da disciplinovano, itave kilometre prepuze bez šuma, da mu se uz sam rov primaknu, pa da tek onda iznenadno i munjevitno naruši na njega.

Danas, ve dve decenije daleko od tih dana, kad se na em u prilici da sa svojim vojnicima i mladim starešinama razgovaram o tome kakvi bi u jednom eventualnom ratu trebali biti, ja im kao primer isti em pre svega hrabrost, ali hrabrost pametnu, bez transa, a zatim i dovitljivost, lukavstvo i druge osobine boraca s kojima sam na sremskom frontu ratovao.

Meni i mojim drugovima koji ovu knjigu pišemo žao je što e imena mnogih sinova Srbije, koji su zajedno s Li anima, pod zastavom 6. divizije, jurišali na Žemun, Rumu, Mitrovicu, šid, Tovarnik, i poginuli kao junaci, ostati u ovoj knjizi nespomenuti.

Se am se njihove omiljene pesme:

»*Kolubaro tija vodo, ti ostaješ a ja odo.*
Ti ostaješ ja odlazim, svu Nema ku da pregazim.«

Nju smo prihvatali i mi, malobrojni Li ani iz 6. li ke. To je bila pesma koja se mogla uti u rovu, u skloništu, u naselju, na maršu, pored kuhinje. Pevali bi tu pesmu naro ito posle pobeda. Ulaskom jedinica u naseljena mesta, odjeknula bi »Kolubara«.

Borci Like, koji prevališe Bosnu, Sandžak, Crnu Goru i Srbiju, imali su u Srbijancima i sjajne drugove. Ja li no, iako sam u brigadi imao po etiri hiljade boraca, se am se mnogih od njih. Nametnuli su mi se mudroš u i lukavstvom ratni kim, dovitljivoš u, vedrinom i iznad svega li nom hrabroš u i borbenom disciplinom. Što se imena njihovih ne se am, sasvim je razumljivo. A se am se, naprimer, Tike iz 3. bataljona I brigade, desetara i puškomitralsca. Tako nepogrešivo je umeo da »pokupi plen« ispred sebe. Kao žito ispod kose padali su neprijateljevi vojnici pod njegovim rafalima. Medalju i Orden za hrabrost sam mu li no prika io o grudi. Posle je, prilikom proboga fronta, poginuo. A, ja, eto, znam samo da smo ga zvali Tika. Tada je to tako moralo biti: hrabrost je bila ovekova li na karta. Pa nam je za mnoge svoje drugove bilo dovoljno da znamo njegovo ime, po mogu nosti skraeno. Podatke u toj li noj karti — o njegovom prezimenu, mestu i godini ro enja, socijalnom poreklu, veroispovesti i nacionalnosti — zamenjivali smo jednim jedinim podatkom: koliko je on hrabar, borac.

Obaveštajac Tine

I brigada 6. li ke divizije imala je, na primer, izuzetno sposobnog i odvažnog obaveštajca. Bio mi je neposredno pot injen, zadatke sam mu postavljaо, izveštaje od njega primao, bio uveren da nema zadatka koji taj mladi ne bi mogao izvršiti. A, vidite, ja znam samo to da smo ga zvali Tine. E, znam još i to da je bio nesvršeni beogradski student, da je nema ki odli no govorio i da je k nama došao tek posle oslobo enja Beograda. Najpre je bio obaveštajac u jednom bataljonu brigade. Još tada je, kao obaveštajac bataljona, odlazio dosta duboko pozadi neprijateljskih položaja, otuda donosio dragocene podatke i dovodio ljude koji su te podatke upotpunjavali. To isto inio je i kao obaveštajac I brigade. Posle razbijanja protivofanzive jedinica Trideset i etvrtog nema kog armijskog korpusa, sredinom januara 1945. godine, na re eno mi je, preko komandanta divizije, da moj obaveštajac, zvani Tine, s grupom diverzanata i radio-stanicom krene u neprijateljevu pozadinu.

Iz baze koju je formirao u pozadini neprijatelja, sam je krenuo u garnizon Vinkovce. Presvukao se lepo u uniformu železniara i s lopatom u ruci prugom stigao u Vinkovce. Tamo je došeo ak i na neku ustašku zabavu, s nje digao jednog oficira, koliko znam poru nika po inu, s njim došao nazad do grupe.

Tinetovi diverzanti dopremili su poručnika do nas, a on je sa ostatkom grupe produžio i dalje da živi i diverzantuje u pozadini neprijatelja. Kad im je nestalo hrane, poeli su da zalaze u sela. To je bilo dovoljno da ih neko potkaže, da za njima krenu potere i da se jedne hladne februarske noći njihova baza, isto no od sela Cerne, na e u vrstom obruče. Odvažni obaveštajac I brigade Tine poginuo je zajedno sa svojim diverzantima. Samo su dvojica od njih uspeli da se spasu.

Na frontu, u rovovima, zima je sve jače stezala. U skloništima su se borci odmarali, ali je to bilo i mesto gde smo držali političke asove i omladinske sastanke. Brigada koja se nalazila u drugom ešelonu pre nego krene da smeni jednu od brigada prvog ešelona, izvodila je potpuniju obuku. Sve u svemu naporu štabova, komandanata, komesara i komandira bili su usmereni k cilju: da se položaji na kojima smo prezimeti što bolje urede i utvrde; da se život ljudi u zale enim rovovima uini što snošljivijim i da na taj način sa uvamo ljude od promrzavanja; da se sve jedinice divizije, svi njeni borci i starešine politički, moralno i fizički što temeljnije pripreme za nove pobeđe u borbama koje nam predstoje na proleće.

U lov na nove sveže podatke o neprijatelju i na njegove žive jezike naši izviđaci i dalje odlaze. U prvoj polovini marta izvedena je jedna dosta krupna diverzija, koliko znam prva i jedina te vrste na sremskom frontu.

Jedna akcija I brigade

Akciju je izvela I brigada 6. ličke divizije sa svoja tri bataljona (2., 3. i 4.), Izviđaci i kompanije Inženjerskog etoneta i za tu priliku specijalno pridodatim Konjicima divizionom Konjice brigade Prve armije. Brigada se u to vreme nalazila u drugom ešelonu, u selu Adaševcima. Zadatak koji joj je postavio komandant divizije bio je: da krene preko Morovića, Višnjice i Sremske Račke (nešto oko tridesetak kilometara), zatim produži nasipom uz Savu do sela Jamene (još 25 kilometara), pa da posle toga napadne i uništiti neprijateljske garnizone u Strašincima i Soljanima.

Morović, Višnjić i Sremsku Račku držale su naše jedinice. Od Sremske Račke do Jamene, i dalje na sever odatle, prostirala se ništa zemlja. Mislim, ni naša ni neprijateljeva. To su atari bosutskih šuma. Nemci su na jedanaestom kilometru od Sremske Račke prema Jameni, na dva mesta srušili nasip, pa je Sava tekla preko nasipa, i plave i bosutskе šume postala neprijatelju saveznik, a našim jedinicama prepreka — da mu tim šumama pričekati. Sigurni u snagu i udi vode, Nemci su akcijski stražu s nasipa kod Jamene noć u povlačili u Strašince.

Inženjeri I brigade su od priručnog materijala kojeg je u neposrednoj blizini bilo dovoljno na inili pešačke prelaze na razrušenom nasipu. Preko njih su prešli borci, preneli naoružanje,

dok su konji plivali. Inženjerijska eta je i dalje ostala na tom mestu: kao obezbe enje i da do povratka brigade na ini prelaze preko kojih e i konji pre i.

Ovaj neobi an marš I brigade trajao je dan i no . Jamena, nekadašnje selo na samoj obali Save, sada je predstavljala ostatke jedne paljevine koju su Nemci i ustaše izvršili još 1942. godine. Selo je, poput mnogih naselja kroz koje smo kasnije pro i, bilo opkoljeno vodom.

Odatle su dva bataljona I brigade (2. i 3.) krenula na Strašince. Izvi a ka eta i Konji ki divizion upu eni su ka Soljanima, a 4. bataljon ka Retkovcima i Drenovcima — kao osiguranje od neprijateljske intervencije otuda.

Sava je prelivaju i se preko porušenog nasipa plavila šume, opkoljavala itava sela. I selo Strašince opkolila je voda, nalikovalo je na pravi mali oto i . Pri i mu nije bilo sasvim jednostavno. 3. bataljon uspeo je da obi e selo, ali je voda njegov stroj zanosila bliže selu, i baš kad je bio blizu linije na kojoj e se razviti i izvršiti juriš primetila ga je nema ka straža i pripucala. Tog trenutka komandant 3. bataljona uro ur a Jovani zvani oko, komandovao je bataljonu: na levo! A onda, bez ekanja: juriš! Kad je to uo komandant 2. bataljona Miloš Todori , iji je bataljon s druge, jugozapadne strane obilazio selo, i on je svom bataljonu komandovao: juriš!

Za nekih 35 minuta ova dva bataljona zauzela su selo, ubila 130, a zarobila 49 neprijateljevih vojnika i starešina, zaplenila šest minobaca a, dosta tovarnih i jaha ih konja, dokumenta koja su se zatekla u kancelariji komande ete i drugo. Manje delove neprijateljevog garnizona iz Strašinaca koji su uspeli da odstupe prema Soljanima do ekale su i likvidirale zasede Konji kog diviziona i Izvi a ke ete.

2. bataljon je posle toga ostao u Strašincima, da prikuplja plen i uva zarobljenike i ini rezervu brigade, a 3. je krenuo na Soljane. Zauzeo ih je oko podne zajedno s Konji kim divizionom i Izvi a kom etom. Prilikom likvidacije garnizona u Soljanima ubijeno je oko 40 neprijateljevih vojnika i zarobljena kompletna baterija 76 milimetara.

I brigada našla se, tako, u neprijateljskoj pozadini, šezdesetak kilometara daleko od divizije. Na njenu smelu i drsku akciju neprijatelj je brzo reagovao: iz Vinkovaca i Brokog ka Soljanima su krenule snage ja ine oko dva bataljona, podržavane konjicom. Borbu sa njima prihvatili su 3. bataljon, Konji ki divizion i Izvi a ka eta. Njih je s fronta napadala neprijateljska pešadija, a s boka i iz pozadine do ekivala konjica. 3. bataljon i Konji ki divizion su se pod borbom povukli u Strašince. Iz zaplenjenih oru a baterije 76 mm borci 3. bataljona poneli su samo zatvara e jer nisu imali zaprege kojom bi i oru a poveli sa sobom. Zauzete Strašince i Jamenu brigada ne napušta sve dok joj štab divizije ne nare uje da se, nakon što je privukla dosta jake snage iz pozadine, vrati u Adaševce, tamo gde je bila i pre ove akcije.

U koloni I brigade, koja je istim putem krenula i sre no stigla nazad, bilo je devet drugova manje. Petorica od njih devet poginula su spasavaju i dvanaest ranjenih drugova, koji su zajedno s brigadom stigli u Adaševce. Me u ranjenim drugovima bio je i Dane Sekis, komesar ete. Bore i se da njega spasu, poginula su tri borca.

Samo, i žetva ove akcije bila je bogata. Posade neprijateljskih garnizona u Soljanima i Strašincima bile su potpuno uništene. A s kolonom I brigade u Adaševce je dovedeno i 49 neprijateljskih vojnika i podoficira. Ta brojka je za prilike tadašnje faze rata u Sremu predstavljala svojevrstan rekord.

U rovovima sremskog fronta osta smo još celu zimu. Front e mirovati još neko vreme. A onda e, 11. aprila, 6. divizija, zajedno s drugim jedinicama Prve armije, krenuti u svoju pobedonosnu prole nu ofanzivu, probiti sremski front, krenuti dalje kroz Srem i Slavoniju i sti i da poslednjeg dana rata, 9. maja 1945. godine, osloboди i glavni grad svoje republike, Zagreb. Na tom slavnom putu za isterivanje neprijatelja iz gradova i sela od mosta na Savi u Beogradu do mostova na Savi u Zagrebu da e svoje živote mnogi borci i starešine 6. proleterske divizije.

Odlikanje ordenom narodnog oslobođenja

PREDSJEDNIŠTVO ANTIFAŠISTI KOG VIJE A NARODNOG OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE NA PREDLOG VRHOVNOG KOMANDANTA JUGOSLAVENSKE ARMije, MARŠALA JUGOSLAVIJE JOSIPA BROZA-TITA, SVOJOM ODLUKOM BR. 163. OD 13. MARTA 1945. GODINE, ODLIKOVALO JE ZA ZASLUGE U INJENE ZA OSLOBOĐENJE NAŠIH NARODA

ORDENOM NARODNOG OSLOBOĐENJA
I BRIGADU 6. PROLETERSKE DIVIZIJE
»NIKOLA TESLA«

SRBIJANCI U 6. PROLETERSKOJ

Milutin Milenkovi

Vojin Nikoli

Druga polovina 1944. godine. Prošle su tri ratne godine. Tri godine bespoštne i neravne borbe s okupatorom i njegovim slugama. Naše jedinice nezadrživo nadiru kroz Srbiju, iste i ispred sebe sve one koji su kao mora pritiskivali i davili buntovnu i slobodarsku Srbiju, sve one koji su masovnim ubijanjem golorukog stanovništva i paljenjem naselja nastojali da uguše i svaku pomisao na otpor.

Tri teške ratne godine. Narod Srbije mnogo je pretrpeo, ali se nije predavao. Duh Uži ke republike prožimao je i staro i mlađe i u vrš ivalo uverenje da pravedna stvar mora pobediti, ali i da pobjeda ne može sama do i niti da će je neko drugi doneti. Zato borba nije prestajala. Istina, nije to bio onako masovan zamah kao etredesetprve. Nije ni bilo uslova za to, ali narodnih boraca bilo je svugde: u okupiranim gradovima, u selima, na planinama. Borbeni duh se održavao i u vrš ivalo se uverenje u pobjedu. Okupator i doma i izdajnici svetili su se na svoj na in: ubijali su i palili. Ubijali žene, decu, starce. Svakoga. Stotine za jednoga. Za jednog zlo inca stotine ljudskih života. Mislili su da će na taj način uplašiti, ugušiti svaku nadu i spreiti bunt. Raunalni su da će se narod pomiriti sa sudbinom i uvideti da je svaka akcija uzaludna i da će pogнутne glave dozvoliti pljuku, a sve u ime i za stvaranje »novog poretka«, za »veliku Nema ku«, za »novu Evropu«, u kojoj treba da živi neka Nedi eva fiktivna Srbija.

Ono šljama što se okupilo oko Draže Mihajlovića, Nedića i Ljotića i verno i predano je pomagalo nema ke »nadljudi«. U sivoj nemo nom i zlo ina kom besu esto su bili gori i bestidniji i od svoga gazde — okupatora. Svako ko im se u inio imalo sumnjivim proglašavan je komunistom, a to je znailo logor, batine,

prinudan rad i smrt. Citava sela proglašavali su komunisti kima da bi imali razloge za masovnu plja ku, za zgarišta. Pa ipak, želju za slobodom i borbu za slobodu nisu mogli uništiti, živeli su i borili se partizanski odredi na Kosmaju, Toplici, Jablanici, Kukavici, Jastrepcu, Homolju... U gradovima, naro ito u Beogradu, udarne grupe skojevaca, lanova Partije i ostalih naprednih ljudi — ubijale su okupatorske vojнике i doma e zlo ince. Nikakve represalije nisu pomagale. Borbeni duh rastao je brzinom koja je za okupatora bila neshvatljiva.

Prisilne mobilizacije od strane »kraljeve vojske u otadžbini«, ili bolje re eno od kraljevih zlo inaca u otadžbini, nikada nisu imale uspeha. A te mobilizacije pomagali su i okupator i Nedi eva vlast.

Srbija se nije pokoravala

Vreme je prolazilo. Narodnooslobodila ka vojska je neprestano rasla i zadavala sve ja e i teže udarce okupatoru. etnici potpuno razbijeni i ne predstavljaju više vojni ku snagu, a politika snaga nikada nisu ni bili. Bes okupatora rastao je kao u ranjene zveri, ali je rasla i njegova nemo . Srbiju kao osnovnu transverzalu za izvla enje svojih jedinica nije mogao da zadrži.

Od naroda se nije moglo sakriti narastanje i uspesi Narodnooslobodila ke vojske. Eho Zelengore, Sutješke i Neretve odzvanjao je Srbijom.

U svesti naroda pojам komuniste izrastao je u pojam pošteneog i beskompromisnog borca za slobodu, za prava oveka, da ovek bude ovek, da živi i radi kao ovek. Nikakva propaganda nije mogla da taj pojam zbrishe. Dozivanje u pomo ratni kih tradicija srpskog naroda i poziv za »spas Srbije« u ime Kosova, Kara or a, Kumanova, Cera, Kolubare, Soluna i drugih slavnih bitaka srpskog vojnika izazivalo je suprotan efekat. Zaboravili su »kraljevi vojnici« da su te tradicije ste ene u borbi za slobodu i nezavisnost, a ne u borbi za neprijatelja, za okupatora. A narod to nije zaboravio. Nije mogao da zaboravi. Trogodišnje iskustvo u okupiranoj, a nepokorenoj zemlji, sasvim nedvosmisleno mu je govorilo da su te tradicije jedino i isklju ivo održali partizani predvo eni Komunisti kom partijom na elu s Titom, da je Narodnooslobodila ka vojska ubedljivo pisala nove slave stranice istorije u borbi naših naroda za slobodu i nezavisnost.

Opet u Srbiji

Povratkom naših jedinica na tle Srbije ispunjeno je obe anje dano u jesen etrdesetiprve, da e se narodna vojska vratiti snažnija i spremnija nego što je ikada bila. A narod to nije zaboravio i ekao je. Dolaskom naših jedinica narod je osetio snagu i momenat da je došlo vreme kada opet može i treba da masovno stupi u redove boraca za slobodu.

Masovno se pristupa u jedinice NOV. Bila je to dobrovoljna mobilizacija. Omladina i tu vodi glavnu re.

Partijske organizacije na terenu spremno su do ekale ovaj as. Izvršeno je organizovano izvla enje omladine iz gradova, posebno iz Beograda. Od te omladine formirane su nove i popunjene stare jedinice.

Tim mladim borcima iz Srbije popunjava se divizija. Štampa 6. divizije pisala je u to vreme:

»Narod Srbije do ekao nas je kako to dolikuje slobodarskom narodu. Ljudi, žene i omladina Valjeva, za vreme borbi u gradu, borili su se zajedno sa nama: nosili municiju, vukli naše topove, hvatali srpske izdajnike i Nemce. Omladina se masovno javljala u vojsku. Ubrzo se naša divizija udvostruila. I danas je naša proleterska divizija uglavnom sastavljena od Srbijanaca: mlađih Kulučaraca, Nišlja, Valjevaca i drugih.«

U roku od dva dana u Valjevu se javilo 1.500 novih boraca. Radnici Rakovice napuštaju rad i dolaze u diviziju. Od 2500 mlađi a okupljenih na obuci u Darosavi 650 ih je upu eno u jedinice 6. proleterske divizije.

To je prva septembarska popuna divizije. Proleteri su spremno i sa ljubavlju prihvatali mlade borce. Pristupa se intenzivnoj obuci koriste i svaki slobodan trenutak. Drže se asovi politi ke nastave. Objasnjavaju se ciljevi naše revolucije, vojno-politi ka situacija u svetu i kod nas. Borci se upoznavaju s borbenim putem 6. proleterske divizije, s njenim slavnim bitkama, s njenim herojima. Na bezbrojnim primerima govori im se o bratstvu i jedinstvu naših naroda. Briga i nastojanje starih ratnika da novim borcima prenesu što više svog dragocenog iskustva o ituje se na svakom koraku. U ili su ih i pažljivo posmatrali sa željom da proniknu u svakog pojedinca, da ga shvate i da ocene njegove sposobnosti i mogu nosti.

Od neiskusnih i pomalo zbumenih mlađi a li ki proleteri su vrlo brzo stvorili iskusne ratnike i hrabre borce. Sve svoje znanje, iskustvo i revolucionarni duh proleteri su spremno stavili na raspolaganje mlađim borcima. A vremena je bilo malo. Trebalo je žuriti. Što pre osloboditi zemlju, a u isto vreme stvarati kadrove politi ki svesne, jer e ih opustošenoj zemlji mnogo trebati.

Se amo se jedne naredbe komande divizije u kojoj se, pored ostalog, kaže: »Današnja povoljna situacija u svetu i povoljna vojni ka situacija na svim frontovima, stvorila je opšte raspoloženje i polet kod svih naših boraca za rad i borbu. Ovakvo raspoloženje i polet treba iskoristiti za intenzivan rad na svim poljima, kako bi lakše savladali velike zadatke koji stoje pred nama.«

Dalje se preporu uje da se prou e pojedini lanci iz »Borbe« i drugih listova. Brigade, bataljoni kao i ete izdaju svoje listove u kojima sara uju svi — i borci i rukovodiooci. Piše se o liku borca naše revolucije, o podvizima jedinica i pojedinaca, o politi koj

situaciji, o zadacima koji nas o ekuju... I kroz ovaj oblik **rada** izgra uju se mladi borci, sire im se vidici. Kroz borbu, kroz **rad** i u enje izgra uju se kadrovi...

Po oslobo enju Beograda divizija u decembru dobija drugu veliku popunu boraca iz raznih krajeva Srbije: Ma ve, okoline Kruševca, Trstenika, Svrnjiga, Aleksinca, Aleksandrovca i drugih mesta. Sada su ve »stari« oni borci iz Valjeva, sa Kosmaja i Beograda. Neki od njih su ve rukovodioci vodova, eta. Oni su velika pomo li kim proletera i preuzimaju svoj deo u obuci i izgradnji novih boraca. Sada i oni uveliko prenose borbenu tradiciju di vizije i tuma e ciljeve revolucije.

6. proleterska divizija po bora kom sastavu nije više li ka. Pa opet ostala je 6. proleterska po borbenom duhu, po bratstvu i jedinstvu, po svesti boraca. Ostala je to po svim njenim osobina ina na osnovu kojih je i stekla naziv proleterska.

Odmah proleteri

Više hiljada dobrovoljaca koji su te jeseni pohrlili u redove NOV bilo je okupljeno po etkom septembra 1944. u nekoliko veih sela i gradi a oslobo enog dela Srbije. Grupa od oko 2.500 Beogra ana, ve inom omladinaca koji su pod teškim pritiskom okupatora, etnika i raznih drugih izdajnika bili izgubili organizacione skojevske veze, ali su povratkom jedinica NOV u Srbiju i dolaskom Crvene armije na naše granice dobili dugo o ekivanu mogu - nost da se svrstaju u redove oružanih boraca narodne revolucije, koncentrisana je u Darosavi. Tu su održavani politi ki asovi i sa stanci, davana su im osnovna vojna znanja, upoznavali su se sa oružjem koje svaki od n^ih još nije bio dobio, ali je svakog dana o ekivao da bude upu en u neku jedinicu NOV.

U zoru 15. septembra terenski politi ki radnici i starešine lokalne komande NOV postrojili su te mladi e gradskog izgleda i prozvali oko 650 imena. Saopšteno je da e prozvani drugovi biti upu eni u jedinice 6. li ke proleterske divizije kao popuna.

— Zar možemo mi odmah, bez vatrenega ispita u borbi, da do emo me u proletere? Pa to je ona divizija u kojoj je i prvi bataljon partizana koji je u Hrvatskoj osnovan; mi ovako nespremni pravo da idemo me u »Krantijaše« i one borce što su svladali iznenadni nema ki desant na Drvar, te spasli Vrhovni štab i druga Tita?

Beogra anima koji su se iš u avali zbunjeni aš u i odgovornoš u koje ih neo ekivano do ekuju pri prvim vojni kim koraci ma, odgovarali su neumorni »terenci«, me u kojima je tada baš tu bio i drug Marko Nikezi , ina e dobro poznat me u naprednom beogradskom omladinom.

— Zašto da ne? Borbenu veštinu ete brzo nau iti ako se dobro založite i ako ste hrabri. Svi ste vi asni mladi i i mnogi su ve radili u SKOJ-u. Drugovi e vas lepo primiti, pomo i e varn u prvo vreme i bi ete vi odli ni proleteri, samo hrabro...

— Ho e li nam odmah dati da stavimo srp i eki na svoje zvezde, ili tek kad se pokažemo dostojni? — interesovali su se momci dalje.

— To vidite na licu mesta, kad do ete u jedinice — glasio je otprilike odgovor.

I krenula je uzbu ena i nestrpljiva, još nenaoružana kolona Beogra ana koji su imali za etiri ili pet dana da se prebace do planine Cera i da u selima tog lepog i slavnog dela Srbije budu raspore eni me u li ke proletere.

Ve legendarna reputacija 6. proleterske, o ijim podvizima su esto govorile emisije »Slobodne Jugoslavije«, Radio-Moskve, pa i Radio-Londona, ugled jedinice koja se pominjala gotovo u svim presudnim trenucima revolucije, ispunjavali su kolonu novih proletera i izvesnom zebnjom. Razgovori su odavali **koliko** pitanja bez odgovora tišti te glave pod ka ketima, titovkama, a i šeširima. Na šta emo mi nalikovati me u tim prekaljenim borcima? Oni na sopstvenom borbenom putu imaju ispisane i u **vatri** prouene sve faze naše revolucije, svaki prelomni trenutak, gotovo **savko** istorijsko zasedanje su mnogi od njih li no videli, propeša ili su pod vatrom uzduž i popreko pola Jugoslavije, forsirali reke, vodili borbe po ulicama gradova i po vrletima najnepristupa nijih kanjona... A mi smo bili na ponekom sastanku, skupljali priloge od simpatizera, itali biltene Vrhovnog štaba, slušali potajno radio-emisije o tim herojima... Kako emo mi mo i da se uklopimo u takvu sredinu i u njihov strelja ki stroj?

Kad je kolona po ela da se penje padinama Cera, po elo je njen razdvajanje na manje grupe — za razne brigade.

U najve oj u ionici osnovne škole u jednom od tih sela sušila se ode a i obu a i odmaralo se pripremaju i se za ve eru i spavanje oko 200 mladih boraca koji su raspore eni u III brigadu. Sumrak je ve po eo da se hvata po zidovima, ali lampe još nisu bile upaljene. Odjednom se u školi pojavi grupa oficira i vojnika dobro naoružanih i disciplinovanog vojni kog držanja. Jedan me u njima, srednjeg rasta, rumenih, gotovo de a kih obraza, imao je komesarske oznake. Bio je to komesar brigade Gojko Mileki.

U prostoriji se brzo napravi kakav-takav red, izneše se i složiše torbe i gornja ode a, slama se potisne uza zidove i svi novi borci se okupiše da saslušaju prve re i kojima ih do ekuje 6. proleterska.

Jednostavan, odmeren i te an u brzini govora, srda an i topao u pogledu kojim je kružio preko lica svojih novih boraca, komesar Mileki je za nekoliko minuta uspostavio toliko srda an dodir, da su se brige i nedoumice neiskusnih dobrovoltjaca pred susretom sa kadrom jedne od najprekaljenijih divizija NOV topile kao za kasneli prole ni sneg. Ispri ao je komesar bez hvalisanja i nena metljivo i kakav je borbeni put prešla divizija dok nije došla na ove padine Cera, i kakve je heroje iz svojih redova ona dala, i koliko je najhrabrijih sinova hrvatskog i srpskog naroda palo na putevima 6. proleterske i kako se ona uvek u toku celog rata ne

prekidno popunjavaala prilivom novih boraca koji su dostoјno zamenjivali pale drugove, i kako sada Srbijanci oja avaju njene redove.

Preko bataljona u ete, zatim u vodove — raspore eni su sutradan novi borci po svim jedinicama divizije. U etama je ve bilo po desetak mlađih seljaka iz valjevskog kraja. Oni tako er još nisu dobili li no naoružanje, jer ga nije bilo dovoljno za sve nove borce, ali se vojna obuka intenzivno izvodila. Radilo se pre svega i uglavnom o opisu i rukovanju oružjem i uputstvima za stražarsku i patrolnu službu, dok o takti kim elementima dejstva boraca i jedinice nije bilo još govora.

Uporedo s prvim uputstvima u pogledu vojne discipline i meusobnog opho enja izme u starešina i boraca, mlađi Srbijanci tek prispeti u jedinice, ose ali su i prisnost i brigu sa kojima su ih stari ratnici uvodili u svoj svakodnevni naporni vojni ki život.

Krenulo se sa Cerom prema Šapcu. Na jednom isturenom položaju ispred sela Vladimirci, kod Jove ur i a iz 3. ete 3. bataljona »Štuli a« III brigade upu ivao je patrole u pravcu neprijateljskih položaja. Beogradskog srednjoškolca, skojevca koji je bio u njegovom vodu, vodnik je nekako zaobilazio, nije ga odredio u patrolu i onda kad je ve bio njegov red.

— Zašto, druže vodni e, ja još nisam bio ni u jednoj patroli! Sa drugim iskusnjim drugovima mogao bih i ja biti od koristi, iako još nemam prakse.

— Nemoj se ti, druže, ništa uzrujavati, bi e vremena da naučiš, stekneš iskustvo i pokažeš za šta si spremam i sposoban. Sad spavaj i odmaraj se, bi e sutra naporan dan, teži od današnjeg... A ti vidiš kakav si slabašan, sav se providiš... uo sam da si bio u nema kom zatvoru i da si pobegao. Treba malo ovde prvo da se svikneš, da o vrsneš. Ako no as budeš gacao po blatu s patrolom dva tri sata, bojim se ne eš sutra izdržati pokret koji nas eka. Ovi drugi su ja i, navikli su ve . Ništa oni ne zameraju što sam te no as poštedio; znaju oni kao i ja, da si ti svojom voljom došao iz grada k nama, da si ti ak i da si mogao, samo da si hteo, ekat slobodu kod ku e, kao što dosta njih radi. A ti si došao ovamo, pravo iz zatvora... Cenimo mi to, druškane, samo se ti odmaraj sada...

Posle nekoliko dana, uz svog vodnika ur i a, u borbi kod Meljaka bio je beogradski skojevac o kome je re jedan od najhrabrijih boraca: zarobio je puškomitraljez i bio i sam ranjen.

Komandir ete Tode uruvija, desetar Ilija i još jedan stari borac, Li anin, izvukli su ga teško ranjenog sa brisanog prostora ispred škole u Meljaku, koju su Nemci žilavo branili. Beogra anin je ranjen pevao, poru ivao da mu pozdrave vodnika Jovu i da mu kažu da e mu se »školac« brzo iz bolnice vratiti. U bolnici je dobio pismo od komande ete, a uskoro i obaveštenje da je odlikovan Medaljom za hrabrost.

Za nekoliko dana stvarala je 6. proleterska od neiskusnih i zbujenih mlađi a prave mlade junake.

Posle oslobo enja Beograda sre u se dve kolone u kojima su dva roaka koji su zajedno išli iz Darosave na Cer sa popunom

u 6. proletersku. Jedan je gimnazijalac, drugi mladi inženjer.

— Kako si se snašao, nisi li se obrukao pred ovim »vukovima« — pita inženjer, koji je bio zadržan u prištapskim jedinicama Štaba divizije na agitprop poslovima.

— Ništa ne pitaj. Kreni samo sa strelja kim strojem Li ana u borbu, vide eš da li se tu može biti plašljiv. Kad ih samo pogledaš kako idu i vi u »nagariii«, nema maj inog sina koji bi zastao ili se uzvrdao. Vojnog znanja ni iskustva nemam, ali ih u borbi prosto podražavam, gledam i slušam desetara kraj sebe i nekog starog borca i sve je prostо: legnem kad mi viknu da legnem ili kad i oni to urade, dižem se i jurišam kad viknu i krenu i oni sami; kad je vreme za bombe, oni ocene i po nu, a ja sve uz njih. Još malo, bi u ti i ja pe en proleter.

I bilo ih je pravih proletera sve više me u mladim Srbijancima. U gunjevima i opancima, u gradskim pantalonama i pod kašketima, pod petokrakama na kojima su im drugarice iz divizije vezle srp i eki, svakodnevno su se otkrivali pravi sinovi juna ke Srbije. Cesto bez li nog naoružanja, koga nije bilo dovoljno, noseći sanduke sa municijom, pomažu i puškomitralscima, izvlače i ranjenike, marširali su Srbijanci u kolonama 6. proleterske ka Beogradu, naoružali se tamo svi do jednoga, krenuli odmah na Sremski front, o istili bezbroj salaša, sela i gradova, pregazili poplavljene bosutske šume, raš istili mnoga minska polja... asno su popunili mesta koja su u strelja kom stroju divizije ostala prazna dok se prešlo u Srbiju.

Srbijanci izvi a i

U izvi a koj eti divizije i izvi a kim vodovima brigada borački sastav, pa uglavnom i komande eta bili su Srbijanci. A biti izvi a zna ilo je biti elitan borac i još u proleterskoj jedinici. Provla ili su se izvi a i kroz liniju fronta i hvatali »jezike«, vršili iznenadne prepade i nicali tamo gde im se neprijatelj najmanje nadao. Bili su to vešti i hrabri borci, ak ponekad i previše sigurni u sebe, svoju snalažljivost i hrabrost. Išli su oni i po nekoliko desetina kilometara u pozadinu neprijatelja i donosili dragocene podatke, ne samo za diviziju, ve i za armiju. Pre probroja sremskog fronta dopirali su ak do Vinkovaca, pa i dalje. Uvek ispred divizije. Mnogi su imali po dve, tri medalje i ordena za hrabrost. Seam se kada su na sektoru s. Batrovci — s. Lipovac izvi a i prošli kroz liniju fronta i u selu zarobili jednog nema kog podoficira pa se sa njim opet provukli kroz front. U toj izvi a koj akciji postupili su neverovatno drsko. Naime dobili su zadatak da obavezno zarobe i dovedu živog nema kog vojnika, jer je komanda dobita podatke da su pristigle nove nema ke jedinice pa je to trebalo proveriti. Upali su uve e u selo i u jednoj ku i nabasali na ustaše. Kako im ovi nisu bili interesantni, u kratkoj su ih borbi uništili. Pucnjava je izazvala uzbunu kod neprijatelja. Po eli su osvetljavati selo raketama i pucati. Izvi a i brzo upadaju u drugu ku u. Tu zati u Nemce i zarobe ih. Koriste i no i pometnju provukli su

se nekim kanalom preko linije fronta i komanda je dobila ta ne podatke o novoj nema koj jedinici. Takvih i sli nih primera bilo je prili no.

I druge jedinice nisu zaostajale.

Od mnogih naveš smo samo nekoliko primera pojedina ne hrabrosti i snalažljivosti boraca, mlađih proletera 6. divizije.

Nišandžija na protivkolcu, borac Mija Marković, iz neposredne blizine, nišane i kroz cev, uništava bunker i u njemu pet neprijateljskih vojnika.

Mitraljezac Dragutin Filipović u jednoj borbi oko nekog salaša iz svoga mitraljeza ubija 19 neprijateljskih vojnika.

Radivoje Dimić, takođe mitraljezac, uništava devet neprijateljskih vojnika.

Dimitrije Milin i uništava 12 neprijateljskih vojnika.

Bombaš Andrija Marinković uništava dva kamiona i nekoliko neprijateljskih vojnika.

I tako bi se moglo nabrajati veoma mnogo. U borbama za sva ki salaš, za svaki rov, selo i grad isticali su se Srbijanci. Druga nije ni moglo da bude, jer pripadati jednoj od najelitnijih naših jedinica a ne biti hrabar, to se nije moglo zamisliti. Ose anje po nosa i asti što pripada 6. proleterskoj goničkoj je svakog borca da se izjedna i sa Li anima, proleterima o kojima se pesme pevaju, a najviše ona o Drvaru ...

U korak s li kim ratnicima

S gledišta komande divizije, popuna koja se nametala posle dolaska u Srbiju postavljala je više složenih zadataka. Pre svega, bilo je bataljona u kojima je preostalo po nekoliko desetina, do stotinu ljudi. Gubici u borbama, epidemije i patnje svih vrsta predile su diviziju toliko da je popuna bila neophodna, i to u obimu koji je nagoveštavao da će broj novih boraca prerasti stari kadar. Osim grupa dobrovoljaca koji su ilegalno pobegli iz još okupiranih gradova, glavni regrutni izvor boraca bila su sela va Ijevskog okruga, u kojima je ustanak 1941. zabeležio veliki polet ali je u kasnijim godinama teror Nemaca i etnika mnogo predeo krug svesnih snaga. Veliki priliv novih boraca bez ikakvih vojničkih znanja, bez oseanja za disciplinu, sa izvesnim procentom omladinaca koji su ak godinama bili izloženi uticaju etničke propagande, stavljao je starešinski sastav divizije pred osjetljiv zadatok: što pre osposobiti te mlade ljude za vojničku akciju, što brže ih navići na strogu vojničku disciplinu, dati im osnovna znanja, ali u tom intenzivnom radu pokazati i drugarsko ophodjenje i brigu koja će ih moralno-politički još više privrežati za narodnu borbu, NOV i njihovu diviziju.

Relativno niskog opštег obrazovanja, pretežno seljačkih sastava, uhvatilo se starešinskih kadaša divizije u koštarac s tim zadatkom istom onom otvorenošću, jednostavnosću i srdačnošću u kojom su se u diviziji uvek odlikovali međusobni odnosi. Bio je to na inophodjenju i jezik što su ga prihvatali svi mlađi borci, kako inter-

lektualci i radnici, tako i seljaci. Opasnost da tako veliki broj pri došlica ne oslabi disciplinu i ne naruši uvedeni red u jedinicama divizije, nije se ni jednog momenta osetila, ak ni u etama u kojima su stari borci bili redovno u manjini.

Kao što su od iskusnog kadra divizije primili u izuzetno kratkom roku borbenu disciplinu, ratne navike, veštinu vo enja borbe i stil me usobnih odnosa najve eg drugarstva me u proleterima. Srbijanci su svojoj jedinici, iji srp i eki su odmah dobili, dali ne samo dostoju popunu za upražnjena bora ka, pa i starešinska mesta, ve i nov polet na mnogim podru jima aktivnosti u diviziji. Kulturno-prosvetni odbori po etama, nove priredbe, nove revolucionarne pesme i partizanski stihovi iz Srbije, kulturna ekipa divizije, osnažen agitprop, popunjene sanitet i intendantura, poboljšana neophodna vojna administracija — sve je to divizija brzo osetila i postigla zahvaljuju i onim stotinama i hiljadama Srbija naca koji su došli u njene redove pred velike završne borbe za oslobo enje zemlje i za pobedu narodne revolucije.

Bez trunka uskosti i bilo kakvog »sektarstva« razvijali su se u krilu divizije mnogi mladi rukovodioci koji su tek ujesen 1944. stupili u NOV. Kao što je prilikom predaje prvih odlikovanja borcima i rukovodicima divizije, u oslobo enom Beogradu decembra 1944. general oko Jovani pro itao i imena nekolicine mladih Srbijanaca koji su nedavno došli kao popuna, ali su se ve bili istakli do te mere da su iz ruku popularnog komandanta dobijali medalje za hrabrost, tako je i na dužnostima komesara eta, ak i bataljona, na vojnim kursevima i školama bilo u 6. proleterskoj sve više Srbijanaca sraslih sa svojom divizijom toliko, da su esto ve govorili o sebi kao o Li anima. I kad je divizija posle svr šetka rata bila upu ena baš na podru je Like, ne samo Gospi . Gra ac i Oto ac, ve ni Lovinac, Peruši , Mogori i mnoga druga sela Like nisu bila nepoznata ni onim Srbijancima iz divizije, koji u njima nikad ranije nisu bili. Ulazili su u ta mesta sa svojim drugovima vodnicima, komesarima i komandantima kao da idu u svoj kraj, ruševine njihovih ku a i tužne pri e o njihovim porodicama terale su i njima suze na o i.

Posebni asovi o bratstvu i jedinstvu naših naroda bili su u 6. proleterskoj na završetku njenog borbenog puta potpuno izlišni.

DA SE ORUŽJE NE ZALEDI

M. Savinšek

Vod je krenuo na izvršenje zadatka... Smrznuti sneg koji se presijava na mese ini — u no noj tišini sremskog fronta potmulo škripi pod nogama. Mraz štipa za lice. Inje se nahvatalo po trepavicama, obrvama i odelu.

Idem na za elju kolone i posmatram udnovatu sliku: vod ide u akciju, a automati i puške su bez zatvara a. Borci su ih povadili i brižljivo umotali u svoje džepove, da u odlu nom trenutku, usled mraza, ne bi zatajili. f.'.

Ispred nas polako izranjavaju konture salaša. Naše su patrole saznale da je na salašu jako uporište neprijateljske mrtve straže. Odjednom se sa eli prenosi komanda da kolona stane... Tiho, kolona zahodi i u zbijenom poluluku sluša vodnikovo nare enje, koje se polušaptom izdaje:

— Drugovi, u strelja kom stroju, puženjem privu i se salašu. Bombe pripremiti... U slučaju da neprijatelj oseti, pod zaštitom jake vatre privu i se na potrebno odstojanje ...

Polako borci se kao sjene šuljaju ka uporištu. Me utim, neprijatelj nas iznenada obasipa vatrom... Naši borci odgovaraju i puškomitraljezi i ostalo oružje funkcioniše savršeno... Pod vatrom naše se prebacivanje nastavlja... Kad je mitraljezac Radojan Mišić sa svoja dva pomočnika izbio ispred strelja kog stroja, našao se oko tridesetak metara pred salašom...

Iznenada snažni tresak naših bombi...

Mišić hitro skače i poleti napred obasipajući neprijatelja dugim rafalima... Za njim i ostali borci jurišaju.

Fašisti ki bunker je zauzet... Sedam švapskih lešina leži raskomadano. I trofeji su tu: dva »šarca«, nekoliko sanduka municije, ranevi...

Borci su zadovoljni.... Oružje u odlučnom trenutku nije iznevilo.

PISMO RUSKE MAJKE

... Borio se Jura hrabro na istom frontu. Branio je s drugovima svaku stopu svoje otadžbine.

Jednoga dana pao je u ropstvo. Nemci su ga stavili u žicu, mu ili gla u — terali na grube, teške radove.

A tamo, u zemlji Rusiji, majka je svakoga dana o ekivalu pisma od sina — ljubljenog Jure!

Jednoga dana Nemci su doterali Juru u našu zemlju, da iz rudskega okna vadi ugalj, da tuca kamen — da se mu i i pati.

No Jura beži u šumu k nama, u našu I brigadu i nastavlja još hrabrije borbu protiv fašista.

— Svuda gde ima fašista, dužnost je svakog poštenog oveka da se protiv njih bori! — govorio je Jura.

A kada je Jurina majka primila prvo pismo — pismo svoga Jure ke, zaplakala je od sreće i toplinom majke, ruske majke, odgovorila je svome milom detetu:

8. decembra 1944. godine
U Taškentu — SSSR-

Zdravo moj dragi sin i u Jura!

Primi moj plameni pozdrav. Kakvim rečima da ti izrazim sve ono što uzburkava moje grudi ne znam! Kako bih htela da ti govorim beskrajno dugo i da ti pišem, a sve ne mogu da verujem

da ti mogu iskazati tako dugo uzdržavano ose anje majke, koja je izgubila ljubljenog sina! Najzad — to ja tebi pišem i nazivam te dragim za mene imenom — Juro ka!

Sre nije od mene nema na svetu. No, ako si ti ostao živ posle svih tih užasa, to verujem i nadam se da u te opet zagrliti i priviti na svoje grudi. Mi smo opet po eti da živimo zajedno mirno i tih, bolje nego ranije. Ah, ja ve ne mogu da predstavim naš susret! Ulaziš u sobu — trenutak utanja — i radosno se bacam tebi razdragana od sre e! Silno e zakucati moje srce.

Kakav ti sada izgledaš? Najzad, dete moje, ti si se izmenio, od mladi a kakav si otišao onda u Armiju postao si odraslij, muževniji. Ja sam se tako er izmenila, poružnela, ostarela. Sta se sve preživel? Stalno suze bez kraja za tobom i za Lenjom, a sada i za Vovom. Sada, kada sam tebe našla, bolje re i samu sebe sam našla, ja sam se podmladila za 10 godina. Postala sam bodrija i smejem se ak i pevam. U kino odlazim — a to nisam mogla — mislila sam emu? Samo mi je srce slabo od preživljenog. Pa i sada ne e biti mirno, jer eš ti u borbama biti, opet ti je život u opasnosti. A kada on nije bio u opasnosti? Naro ito u ropstvu kad je smrt pretila svakog momenta. A u partizanima koliko si izlagao svoj život? Da što skorije do eš domu, ku i, ro enoj majci — odahnula bih...

No najprije treba proterati fašisti ku zver u njegovu sopstvenu jazbinu. Kažem Juro da se ponosim s tobom, sin i u moj! Svima govorim i svi mi zavide. Naro ito onima kojima su tako e nestali, bez ikakvih vesti, bliski ljudi.

Ksenija Voroncova šalje ti pozdrav. Njen Peta, tvoj drug, tako e se do sada nije javio. Ja je sve tešim i govorim da e se i Peta na i i da smo svi prošetati kada se vratite.

Za mene se ne brini, živa sam i zdrava i ekam na tebe i Vovu. Ujaka Lenju ne smo do ekati — ubijen je pod Staljingradom — ostao je ležati u sivoj zemlji. Kako je ubijen i gde je sahranjen ne znam, samo je njegov drug napisao da je poginuo herojskom smr u, da nije jeftino dao svoj život — do poslednjeg metka borio se hrabro i juna ki i nije se lako dao gadu. — Ve na mu slava! Meni je on napisao u poslednjem pismu od 16. VIII 1942. godine da je pod nekim drvetom legao, zaspao i usnuo san: kao da mi sedi na kolenima i piye sa mnom ašu vina — a što je ostalo u boci dao je tebi i Vovi i vi ste to podelili. Nije dobar san. Eto, svima se nešto zlo desilo. Vova je ve ranjen, a ti dete, o tebi i da ne govorim ... Bez preuveli avanja se može re i »uskrsnu e iz mrtvih«.

Udara moje srce, uzbu uje se kao » ir ik«, nisam u stanju da savladam navrela ose anja radosti i tuge — što ne mogu, eto sada, ovog trenutka, da do em do nastradalog svog ro enog sina, ljubljenog, tako nežnog. Ne može...

*»Jesi li živa još moja starice —
Živ sam i ja — pozdrav tebi, pozdrav!
Neka nad twojom izbom struji
Taj ve ernji neiskazani svet...«*

Tako bi se htelo pevati re ima Jesenjina — »Pismo majcic. — Samo, tek sam sada — potpuno razumela njegove re i, mezim e moje, — da se majka nikada ne zaboravlja.

Tvoje pismo, dete moje, za mene je arobni napitak, »Uva voda«, koja oivljuje ve mrtvog oveka. Da, Jura ja sam bila po luživa do tvojih vesti. Samo dan pre tvoga pisma govorila sam sa Marusijom Kosmanovom da je vreme da se ide na groblje, a ona se smeje i kaže: — »Još e Jura do i, na svadbi eš igrati«. Da, to je istina, sada ja ho u da živim i živim u nadi na skori sastanak! Ta tvoja ruka, koja je pisala te redove, vratila mi je ve odavno izgubljeno spokojstvo i sre u, sre u da ponovo vidim svog milog Juriku i da ga se sita nagledam.

Koliko puta u asovima zimskih ve eri sednem na krevet « prevr em tvoja pisma! Poslednje je od 28. VIII iz Fedorovke. Za celo vreme rata dobila sam tri pisma i sada etvrti, posle tri ga dine, i znaš li, dete moje, mislila sam da u s uma si i od radosti. No od sre e se ne umire i ja, dete moje, sada pišem i prosto ne verujem da ja tebi pišem, moja zlatna zoro, golube moj plavokrili, nenagledani sine moi! Sada verujem da emo se mi ipak, usprkos svemu, ponovo videti i nije dalek taj as kada ete prokletog gada dokon ati. Ve se om a oko njegovog vrata steže i stegnu e se ja e — vrš e — i izdahnu e pas, ne, ne pas, to je mnogo asti za njega ve škorpija puze i gad — Hitler!

*Tvojih sam se re i uvek se ala i svima govorila da si **mi** u poslednjem pismu sa stanice Fedorovke napisao: »... zadavi e ga naš bajonet i olovo...« Tako i jeste. Eto sada se zadavio. Jura, Jura, Juro ka moj, da se samo ti vratiš i Vova! Više **mi** ništa ne treba. Ujaka Lenju ja više i ne ekam, šta emo sve uraditi! Prošeta emo svi veselo i radosno.*

Tvoji su se drugovi vratili. Lenja Krotov ranjen je bio u stomak i ženja Gluhovski. Jedna mu je noga kra a od druge. Obojica su stupili u industrijski zavod.

Do i dete! Odmori eš se u domu. A tamo kuda samo budeš hteo da odeš svuda i uvek e ti biti vrata otvorena.

No do vi enja. Treba se danas i malo odmoriti. Može se i spavati. Eh, gde si ti sada u ovom momentu, gde? ekam još adresu od tebe. Obe ao si mi da eš mi je poslati. Dobro! Ljubim te. — Tvoja mati

Eva Riova

KAKO SMO PROSLAVILI OMLADINSKU NEDELJU

M. Savinšek

Proslava je svetske omladinske nedelje. 1. eta 3. bataijona »Mirko štuli« nalazi se na predstraži — na ivici hrastove šume kod sela. Neprijatelj se nalazi u susednoj šumi udaljen svega 700 do 1.000 metara. Nemci su postavili itave pojase mina ispred svojih položaja. Dobrovoljci se javljaju u patrolu i neumorno izvijaju. Potrebni su ta ni podaci da bi napad što bolje uspeo.

Nekoliko omladinaca prave plan i izlažu ga komandantu Zoticu — »starom partizanskom vuku«, koji ga odmah usvaja.

Javlja se još nekoliko boraca dobrovoljno. Spremaju se bombe i iste automati.

Krenuli su još po mraku, da bi u samo svitanje bili pred švapskim minskim poljima.

Grupica smelih omladinaca ide, da u okršaju s neprijateljem proslavi omladinsku nedelju. Srećno se prebacuje do šume u kojoj se nalaze Nemci. Tu ostaje ceo dan.

U mrak krene dublje u šumu u kojoj vreba neprijatelja. Na tom opasnom putu sekutice za koje su vezane mine, pripremaju i na taj način sebi put za povratak.

Kad su zašli duboko u šumu, primetili su nekoliko fašističkih bunkera i saobraćajnice.

Privlače ih se na 30 metara. Osluškuju i osmatraju koliko mrak dopušta... Tišina... Bunkeri su osigurani s pola metra debelim hrastovim stablima. Radivoje i Vlada se ne ujnim šapatom dogovaraju: »Tu nema smisla bacati bombe«. Kreću dalje zabilaze i bunkere. Odjednom nedaleko uoči se žagor. Pažnja je napregnuta i oko budno osmatra: na maloj istini, Nemci bezbrižno primaju veđeru. Neki su već primili i okupljeni oko kazana veruju...

Prilika za udar je sjajna. Jedna za drugom lete bombe u gromilu, a istovremeno zaštektaše mašinke! šuma sva odjekuje od jauka ranjenih fašista!...

Bombaši su već poodmakli i tek se onda javljaju neprijateljski »šarci«. Tada naši bacaju i šalju nekoliko »pozdrava« Nemcima, da ih »zabave« i olakšaju povratak našim bombašima.

Bombaši se vraćaju bez gubitka. Drugovi koji su s napetošću slušali što se događa u šumi — na švapskom sektoru — do ekuju ih oduševljeno. Bombaši im vele: »Priredili smo Nemcima pravu sve anost. Neka znaju kada omladina proslavlja i kako Titova omladina proslavlja svoju omladinsku nedelju.«

KOSMAJSKA BRIGADA

Vojin Nikolić

Kada se govori o Srbijancima u 6. proleterskoj onda posebno mesto u tome zauzima IV kosmajska brigada kao srpska jedinica koja je u celini ušla u sastav divizije. Naime, pred oslobođenje Beograda, 6. divizija, kao i mnoge druge, dobila je kao pojanje u svoj sastav etvertu brigadu. Etvorna formacija divizije, pored ostalog, bila je uslovljena ratnim zadacima koji su stajali pred divizijom u koncu nom oslobođenju zemlje.

Kosmajska brigada kao jedinica nema dugu istoriju. U slavu »Srbijanci u 6. proleterskoj« je napomenuto da su prilike u Srbiji posle I. ofanzive bile takve da su onemoguće avale dejstvo krupnijih

jedinica. Nemci su tu držali velike snage. Deo Srbije držala je bugarska fašisti ka vojska pod okupacijom, a da i ne govorimo o srpskim kvislinzima i »srpskoj vlasti« Milana Nedića. Neki evi »srpska straža«, ljeti evi i etnici svesrdno su pomagali okupatoru u nastojanju da održi tako potreban red, jer je po svome geografskom položaju i političkom značaju Srbija bila Nemcima od presudne važnosti na ovome delu evropskog ratišta. Pa i pored svega toga borba se nije prekidala i kako je koja godina prolazila sve se je više rasplamsavala da bi dolaskom naših jedinica u Srbiju dostigla svoj vrhunac.

Politički rad nije prestajao. Partijsko-politički radnici pod najtežim uslovima i uz velike opasnosti tumačili su narodu smisao narodnooslobodilačke borbe, raskrinkavali domaće izdajnike i upoznavali narod sa uspesima i pobedama Narodnooslobodilačke vojske i saveznika. Vrštene su sistematske političke pripreme i narod je o svemu bio obaveštavan.

U proleće 1944. godine organizovano je izvlačenje omladine i kompromitovanih ljudi iz Beograda i okoline. Sve je to ljudstvo po partijskim vezama upućeno u donji Srem. U neposrednoj blizini sela Kupinova — u sremskim šumama — meseca aprila godine 1944. formira se Posavsko-tamnavski odred od dva bataljona. Jedan bataljon formiran je u aprilu, a drugi u maju. Sremski partizani su organizovani i spremno prihvatali mlade borce i mnogo uradili da ih što pre osposobe za borbu. To i nije bilo tako teško, jer su to bili najveći delom industrijski radnici iz Beograda i okoline, i njihova revolucionarna svest nije dozvoljavala da se gubi vreme. Obuka je bila intenzivna, i već prvih dana posle formiranja stupali su u borbu s neprijateljem.

Do avgusta meseca ovi bataljoni borili su se po Sremu, sticali dragoceno ratno iskustvo i pripremali se da pređu u Srbiju. Borili su se s Nemcima, ustašama, a u nekoliko navrata i s jakim etničkim snagama koje su pokušavale da iz Srbije pređu u Srem. Prelazile su brigade pa i etnički korpusi, ali uvek su bili tu eni i vratili nazad. U ovim borbama bataljoni su u estovali zajedno sa sremskim partizanima, i to je iskustvo bilo veće i od kojih su se u ili ratovati. Bili su to borce koji su vrlo brzo u ili i posle kratkog vremena bili sposobni da vode samostalno borbe, a u ili su pod teškim uslovima: ravnica i neposredna blizina Beograda i drugih garnizona. Pored toga Nemci su bila jako važna pruga Beograd — Zagreb pa su i tu držali jake snage radi obezbeđenja. Borbe su se esto vodile iz dana u dan pa se tako brzo sticalo ratno iskustvo.

U avgustu mesecu bataljoni dobivaju narečenje da se prebacuju u Srbiju na teritoriju tadašnjeg beogradskog okruga gde će trebalo formirati brigadu od ljudstva koje je masovno bežalo iz gradova — narođeno ito iz Beograda.

1. bataljon pod borbom prebacuje se kod Umke preko Save. Neprijatelj je bio iznenaden tako da prebacivanje nije bilo narođito teško. Bataljon se do epača Kosmaja, a tada ga više nikao nije mogao ugroziti.

2. bataljon nije uspeo da pređe jer su Nemci dovukli u toku borbi sa 1. bataljonom velika pojačanja iz Beograda i Obrenovca pa su jednim delom snaga poseli desnu obalu Save, a drugim delom vodili borbu sa 1. bataljonom. Pošto je 2. bataljon obezbeđivao prelaz 1. bataljona bio se razvukao na nekoliko kilometara duž obale tako da je i prikupljanje trajalo nešto duže i neprijatelj je imao vremena da se sredi i vrsto posedne Savu i onemogu i prelaz. U ovakvoj situaciji bataljonu nije preostalo ništa drugo nego da se prikupi i vrati u sremske šume. Posle nekoliko dana još su dva puta pokušali da pređu ali nisu uspeli, jer se neprijatelj nije dao iznenaditi i vrsto je kontrolisao obalu od Beograda do Obrenovca.

Krajem avgusta stiglo je naređenje da bataljon krene preko Banata, tj. da pređe Dunav kod sela Belegiša i da se prebaci u Deliblatsku pešaru pa odатle ponovo preko Dunava u Srbiju. Pravac i cilj pokreta držan je u velikoj tajnosti tako da sem najvećeg dela komande niko nije znao kuda se ide. Pred sam polazak bataljon je vodio oštru borbu sa etničkim korpusom koji se pod zaštitom Nemaca prebacio preko Save kod sela Boljevca. Etnici su uz velike gubitke bili odbaeni.

Pokret preko Banata bio je jako težak. Po svaku cenu moralо se doći u Srbiju, a da bi stvar bila još komplikovanija s bataljonom je bila i jedna saveznička vojna misija sa radiostanicom koju je trebalo prebaciti u Srbiju i predati Prvom korpusu.

Ipak tajnost pokreta nije se mogla potpuno sa uvati, tako da se bataljon u toku marša nekoliko puta sukobljavao s Nemcima i erkezima. Brzi i jako naporni marševi sa estimačima promenama pravca kretanja zbunjivali su neprijatelja tako da nije mogao otkriti pravac pokreta. Teško u na maršu predstavljalje je i veliko opterećenje boraca koji su nosili oružje i municiju za naoružavanje novih boraca kojih se u širem rejonu Kosmajia mnogo prikupilo. Zahvaljujući odličnoj organizaciji i velikoj pomoći i narodnooslobodilačkih odbora Srema i Banata, bataljon se prebacio preko Dunava kod sela Velike Seone, nedaleko Beograda, i došao u staro partizansko selo Drugovac gde ga je prihvatio Okružni komitet Partije i komanda Kosmajskog odreda.

Narod ovih krajeva do ekao je »Sremce« s velikimoduševljjenjem. Bila je to, kako su govorili, prava vojska. »Svi jednako odeveni i naoružani, bolje nego Nemci«. Prilikom novih boraca bio je masovan. Mladi i iz jednog sela, koje su etnici bili mobilisani, kada su uli da su došli »Sremci«, sa oružjem su pobegli i javili se u partizane. Tih dana jedna jedinica ljeti evaka iz Smedereva pokušala je da prodre u Drugovac, ali je s lakoćom razbijena i odbaena.

Veliki prilik novih boraca omogućio je stvaranje novih jedinica. Formirana su još dva bataljona. U stvari već u mesecu septembru formira se brigada koja će uskoro ući u sastav 6. proleterske divizije. Osnov brigade sa injavao je ovaj 2. »sremski« bataljon i nešto starih boraca Kosmajskog odreda.

Pre zvani nog formiranja brigade i njenog ulaska u sastav 6. divizije ove jedinice vodile su borbe sa etnicima u širem regionu Kosmaja i istile sela od njih. Bataljon koji je došao iz Srema bio je odli no naoružan — uglavnom automatskim naoružanjem. Svaka desetina imala je po jedan do dva puškomitraljeza.

Ete su imale jedan do dva minobaca a, po dve protivtenkovske puške i po jedan »džonbul«. Skoro polovina boraca ovog bataljona bila je naoružana automatima. Posle ravnog Srema brdovita okolina Kosmaja stvarala je u »sremskih« boraca veliku sigurnost i uverenje »da im ovde niko ništa ne može«. U borbama sa etnicima zaplenjeno je dosta naoružanja i opreme tako da se veliki deo boraca naoružava. Ovakvo naoružana i kompletirana jedinica kreće u pravcu Valjeva u susret 6. diviziji, koja je u to vreme vodila borbe za oslobo enje Valjeva i nastupala u pravcu Beograda.

Osloba aju i selo po selo, brigada stiže u Lajkovac, koji je ve bio oslobo en. Iz Lajkovca se železnicom prebacuje u Lazarevac, odakle kreće u pravcu Beograda sadejstvuju i delovima 6. divizije u borbama za oslobo enje kolubarskog bazena — sela Veliki Crljeni i Vreoci.

To su bili prvi susreti Kosmajaca s proleterima 6. divizije.

Nare enjem Glavnog štaba za Srbiju XXII kosmajska brigada ulazi u sastav 6. proleterske divizije kao njena etvrta brigada.

Nare enje je primljeno sa oduševljenjem, u enjem pa i nevericom. »Da to nije možda neka greška« — pitali su se i borci i starešine. Na osnovu ega brigada ulazi u sastav proleterske jedinice?ime je to zaslužila? Da li će i Kosmajci imati sada pravo da na titovku prišiju srp i eki? Ovakva i sli na pitanja ulaze u brigadi. I u borce i u starešine uvla ila se bojazan da li će moći da idu u korak sa proleterima. O ovome se toliko govorilo tako da su partijsko-politički radnici morali da borce ube uju i da im govore kako će oni moći, bez obzira na relativno malo iskustvo, brzo da se izjednaće sa likom proleterima. »Proleteri vam u tome pomoći. Ne treba se ništa plašiti«, ak su morali ube svati i neke starešine koji su odbijali da komanduju, jer su smatrali da me u Li anima ima velik broj boraca koji su bolji od njih pa neka oni prime jedinice — vodove, ete i bataljone, a oni će kao borci nastojati da zasluže starešinske položaje. Eto tako su borci i starešine Kosmajske brigade mislili o likom proleterima, a to je ve bio uslov i dobra osnova da se neće pred njima osramotiti.

Po ulasku u sastav divizije i polaganju zakletve Kosmajska brigada dobija nare enje da kreće u pravcu Beograda preko sela Stepojevac, Borak, Veliki Šiljegovac, Guncati, Guberevac, Barajevo i 16. X ujutro stiže u Topider. Uz put u selu Barajevu brigada je bila popunjena sa oko 200 novomobilisanih boraca.

U Topideru brigada stupa u borbu sa neprijateljem. U estvuje u borbama za oslobo enje Dedinja. Izlazi na avalski drum i Voždovac gde vodi žestoke borbe s nemačkim jedinicama koje su bile razbijene kod Cvetkove mehane i odstupale nastojeći da se preko Malog i Velikog Mokrog Luga prebace do Marinkove Bare

i Lipova ke šume, s namerom da izbiju na Savu i da pređu u Srem. Brigada je potpuno uništila i zarobila ovu grupu. Po njenom uništenju brigada se vraća na Voždovac i produžuje ulicu ne borbe napredju i prema Autokomandi i Slaviji.

U borbama za oslobođenje Beograda brigada je pod rukovodstvom iskusnih proletera sticala dragoceno borbeno iskustvo boreći se za svaku ulicu, a u centru grada oko nekadašnjeg oficirskog doma i bivšeg ministarstva vojske i za svaku zgradu, pa i za svaki sprat.

19. X još su se vodile žestoke borbe u Nemanjinoj ulici i Ulici kneza Miloša gde je neprijatelj izgubio nekoliko tenkova koji su bili zaplenjeni, uništeni ili oštećeni. Odatle brigada goni neprijatelja prema Karađorđevoj ulici i savskom mostu koji je tu davao ogromni otpor da bi omogućio izvlačenje svojih jedinica koje su se borile oko Kalemeđdana.

Gone i neprijatelja, bataljoni brigade prvi prelaze preko savskog mosta i uspostavljaju vrlo uzak mostobran na levoj obali Save. U toku noći 20/21. X. jedinice se utvrđuju pod jakom vatrom artiljerije i mitraljeza sa železničke stanice Zemun i Bežanijske kose i vode borbe duž železničke pruge. Narednog dana i noći ne prijatelj je savladan i Zemun oslobođen.

Sa ostalim jedinicama 6. divizije brigada goni neprijatelja prema Batajnici, Staroj i Novoj Pazovi, Starim i Novim Banovcima. Kasnije dobiva zadatku da drži deo fronta: selo Bešanovo — Veliki Radinci — južne padine Fruške gore. Nastupaju i prema zapadu, jedinice brigade vode borbe na položajima oko sela Stara Bingula i Lipša gde odbijaju dva neprijateljska juriša. Borbe su vojene prsa u prsa. Jedan bataljon brigade vrši protivnapad, odbacuje neprijatelja i izbjega na komunikaciju koja vodi preko sela Ležimira na Frušku goru. U toku ovih borbi jedna eta je pretrpela veće gubitke jer je neprijatelju pošlo za rukom da se zabaci pozadi bataljona i da ga primora na povlačenje ka Fruškoj gori.

U svim ovim borbama Kosmajska brigada dobiva odgovorne i teške zadatke, ravnopravno sa starim proleterskim brigadama divizije. Sada su i Srbijanci »stari« borci i sa uspehom uvaju slavu proletera. I narod slobodarskog Srema odaje brigadi prianjanje. Omladina sela Golubinaca šalje brigadi sledeće pismo:

»Kosmajskoj brigadi 6. proleterske divizije

Dragi drugovi, sa naše velike sve anosti otvaranja Doma kulturne, omladina Golubinaca šalje vama koji ste prvi došli u naše mesto i doneli nam slobodu, drugarske borbe pozdrave sa poklickom: živila naša hrabra, slavom oven ana, Narodnooslobodila ka vojska Jugoslavije i njen rukovodilac heroj Tito.«

Posle teških i žilavih borbi od Beograda do Fruške gore jedinice 6. divizije vraćaju se na odmor u Beograd 1. XII 1944. godine.

U Beogradu cela divizija, pa i Kosmajska brigada bila je popunjena novim ljudstvom. Ovdje je vršena intenzivna obuka, izvlačila su se iskustva iz dosadašnjih borbi i vršene pripreme za nove borbe i konačno oslobođenje zemlje. Velika pažnja posvećena je

obuci i rukovo enju novim naoružanjem koje je brigada **dobila**. Bilo je predvi eno da odmor traje nešto duže. Me utim, na **Sremskom** frontu neprijatelj je uspeo da potisne naše jedinice tako da je divizija dobila nare enje da se što hitnije prebaci na **front**. Po pristizanju na front divizija odmah preuzima položaje **prema Šidu** i smenjuje jedinice 21. divizije.

Kosmajska brigada kao zasebna jedinica ne u estvuje u proboru **Sremskog** fronta, jer nare enjem Generalštaba JA divizije opet prelaze na trojnu formaciju, pa se 7. marta 1945. godine Kosmajska brigada, kao etvrta brigada u diviziji, rasformira. Dva njena bataljona odlaze u sastav 21. divizije, a druga dva ostaju u jedinicama 6. proleterske, gde se bore do kona nog oslobo enja zemlje.

Brigada kao jedinica dejstvovala je dakle svega 5 meseci, ali je za to vreme pokazala zavidnu borbenu vrednost i izvršavala sve borbene zadatke koje je pred nju postavila komanda divizije. Proleteri su bili zadovoljni. I Kosmajci su bili zadovoljni i ponosni što su bili jedinica 6. proleterske.

»SPASI BOZE«

Damjan Zori

Obi aj je bio da se naši i ruski štabovi me usobno pozivaju na ru ak, ve eru itd. Jednom prilikom posle ve ere u Štabu I brigade 6. proleterske divizije ruski oficiri se zahvaljuju na do eku i na ve eri i jedan od njih re e:

— Spasibo, tovariši.

Mile Stanić, kuhar u štabu brigade, koji je posluživao za vreme ve ere, re e posle odlaska ruskih oficira:

— Vidi, pa nisam znao da su Rusi tako pobožni.

— Po emu si zaključio, da su oni pobožni — upita zamenik komandanta.

— Pa jesi li uo gde onaj kaže »spasi bože«.

JURIS »KRNTIJAŠA« KOD ŠIDA

Branko Vukelić

Neprijatelj je iznenadio naše jedinice i u posljednjim svojim pokušajima izvršio napad i vratio nas na stare položaje u pravcu Tovarnik — Šid. Bilo je to 17. januara 1945. godine. Polako se spuštao sutan, a veernju tišinu povremeno je prekidala vatra i tutanj granata.

Kroz snježnu ravnicu od sela Ilinaca prema Šidu brza duga vijugava kolona — bataljon »Marko Orešković«, da što prije stigne do grupe kuća u zapadnom dijelu Šida i zaposjedne položaje za odbranu.

Braniti šid bio je prvobitni zadatak bataljona. Iako umorni ! prozebli borci odmah su po eli da se ukopavaju, maskiraju i organiziraju odbranu. Mnogi su se ve ukopali, kad se pojavio kurir iz štaba brigade sa pismenim nare enjem: »Bataljon odmah sviti u kolonu i krenuti komunikacijom šid — selo Gibarac, a komandant i komesar u štab brigade, gdje e primiti novi zadatak.«

Radovi su prekinuti i bataljon je krenuo u odre enom pravcu. Za to vrijeme u štabu brigade, nad raširenim kartama, uz svjetlost petrolejke, komandant i komesar primali su novi zadatak, »što prije posjeti i organizirati odbranu u salašu Braljevina — Koritnja a (k. 91) — želj. pruga i onemogu iti neprijatelju dalji prodor u pravcu sela Gibarac. Na lijevom krilu 2. bataljon »Pekiša Vuksan«, a desno V kozara ka brigade, s tim da se bataljon nalazi na težištu odbrane brigade.

Snijeg, vijavica, mrak i bliska zora prisiljavaju štab bataljona da doneše što prije odluku, ali sve te okolnosti veoma otežavaju da se što pravilnije odredi prednji kraj odbrane, gdje treba da se slomi otpor i sprije i dalje nastupanje neprijatelja. No bez obzira na teško e, pala je odluka da prednji kraj odbrane bude nešto južnije od salaša Braljevina — Koritnja a (k. 91) — željezni ka pruga i da se dobije potreban predteren — brisani prostor.

Kolona bataljona stigla je u visinu salaša Braljevina. Ima još veoma malo vremena do svitanja. Komandiri eta primili su zadatke i rejone za odbranu, s tim da se ete do zore ukopaju i dobro maskiraju.

U zoru je uspostavljena veza sa V kozara kom brigadom, koja je zauzela nešto istureniji položaj na desnom krilu bataljona.

Sati su prolazili u iš ekivanju neprijatelja. Oko 10.00 asova uz podršku tenkova, pojavili su se prednji dijelovi neprijateljske kolone iz Šida. Neprijatelj je maskiran pa se veoma teško razlikuje od snijega. On podilazi položajima V kozara ke brigade. Za tili as došlo je do okršaja. Uraganska obostrana vatrica tutnjala je u ušima, da bi dostigla vrhunac pri masovnom jurišu neprijatelja, potpomognutog tenkovima, i da bi doskora tihu sremsku ravnicu pretvorila u pakao vatre i eksplozija. Naša je misao: »Hrabro se držite, Kozar ani, ne dajte neprijatelju da izi e iz Šida, a što vama umakne, ne e proleterima.«

Kozar ani su dali snažan otpor, ali neprestani talasi i nasrtaji neprijateljskih vojnika i tenkova uspijevaju da ih potisnu na novu liniju. Neprijatelj se potom sre uje i ukopava, pripremaju i se za napade na položaje »Krvnijaša«.

Odjednom se za u huka avionskih motora. Naši avioni sa crvenim petokrakama smjelo se ustremiše na tenkove i kolone. Ubita nom vatrom i bombama nanijeli su osjetne gubitke neprijatelju. Avioni po nekoliko puta nalijetaju, kao da zemlju dodiruju, i sigurno poga aju ciljeve. Avionskoj vatri pridružuje se i vatrica naših mitraljeza i minobaca a. Pripremamo se za juriš. U o ekivanju najpodesnijeg momenta, naše o i naizmjjeni no prate avione i neprijateljske ciljeve obavijene dimom i plamenom.

Nov nalet aviona — jurišnika, mitraljiranje, bombardiranje, protivtenkovske puške, precizna pješadijska i minobaca ka vatru. Jedan tenk u plamenu, drugi pokušava da se povuče, ali ne uspijeva. U našim grudima radost, osmijeh na usnama i osjećanje da je momenat za juriš. Ali znaka za juriš još nema, jer udaljenost od neprijatelja je velika, a naši borci navikli su da do ekuju neprijatelja na cijev svog oružja.

Odluka štaba bataljona za juriš donijeta je, ali se samo traži saglasnost komandanta brigade¹, sa zahtjevom da se odmah prijeđe u protivnapad na neprijatelja, koji se nalazi na 200—300 metara, a pojedini dijelovi i na 100 metara. Komandant brigade postavlja pitanje komandantu bataljona, da li je bataljon u stanju izvršiti juriš na nadmo nijeg neprijatelja.

»Krntijaši« i njegov komandant dali su obe anje da će uništiti neprijatelja ispred prednjeg kraja i odbaciti ga pravo u šid, odnosno na polazne položaje. Nastao je trenutak šutnje i zatim odlučan odgovor: »Na izvršenje«. Komandant brigade vjerovao je u snagu »Krntijaša«.

Komandiri eta primili su kratak i jasan zadatak. Sa dvije ete izvršiti juriš, a sa jednom pješadijskom i minobaca komandom podržati juriš i u slučaju neuspjeha vršiti prihvatanje. Ote su spremne da krenu, samo se eka signal za juriš.

Naši minobaca i otvorili su jaku vatru. Neprijatelj je odgovorio još jačom artiljerijskom vatrom.

Veće je prošlo 12.00 asova. Iz gustog dima krenuše tri kolone Nijemaca, maskiranih u bijelo, u pravcu našeg položaja. Uzbuđenje u našim rovovima raste. Svaki borac i starješina eka sa ne strpljenjem znak za protivjuriš. Sekunde su duže nego sati. Sa osmatračnicice se dobro vidi svaki pokret neprijatelja, koji pokušava da se ukopa, privuče mitraljeze i minobaca, a zatim kreće naprijed na snage našeg bataljona. Odlučan momenat je nastupio: dat je znak za protivjuriš.

Poslije nekoliko minuta usklik svih boraca i starješina: »Juriš — naprijed«, popravljeno snažnim i odlučnim »U-r-aa«.

Obasuvši neprijatelja jakom vatrom i bombama, svi »Krntijaši« kao jedan za trenutak iskočiće iz rovova, dok minobaca lijeti tukom neprijateljsku kolonu na Koritnjaču (k. 91) i u šidu. Žestina vatre dostiže vrhunac. Dolazi do borbe prsa u prsa. Otočito zbrunjeni snagom juriša, Nijemci naginju u bijeg. Uzvici naših boraca »Naprijed — Krntijaši. Ne daj da umaknu, Ura-a-aaa...« Bombe, noževi i kundaci sijevaju.

Sa druge strane željezni kog nasipa juriša bataljon »Pekiša Vuksan«.

»Krntijaši« su se zaustavili pred Šidom i zauzeli izgubljene položaje — Kozara kod brigade. U jurišu je ranjen jedan politički delegat voda; on je pao, ali uzvikuje: »Naprijed Krntijaši, ne dajte dušmaninu da pobegne!«. Do njega je mrtav jedan drugi proletar ...

¹ Dmitar Zaklan, danas general-major JNA.

U neravnoj borbi neprijatelj je pretrpio velike gubitke i imao više mrtvih i zarobljenih vojnika, koji nisu stigli da izvrše svoj zadatak i da izbiju na ušće dvjeka kod Zemuna.

Borbeni izvještaj o uspjelom jurišu »Krndijaš« veće je poslan Stabu brigade, koji u težnji da se iskoristi postignuti uspjeh, nareuje da bataljon produži juriš u cilju zauzimanja Šida. Ali je neprijatelj koriste i jaka fortifikacijska utvrda enja pružio ogoren otpor i uz jaku koncentraciju vatre sprijeće bataljon da prodre u Šid. Stoga bataljon trpi osjetne gubitke. U tom momentu bilo nam je svima teško, jer poslije velikog uspjeha postignutog dobrom procjenom situacije i hrabrim držanjem boraca, uslijedio je djelimičan neuspjeh.

Bataljon je izvršio obe dane komandantu brigade, sprječio neprijatelja u daljem nastupanju i stvorio diviziji veoma povoljne uslove za napad na Šid, što se kasnije i ostvarilo. Bila je to teška i neravna borba, ali »Krndijaš« su bili spremni i za teže.

O ekivalo se da je neprijatelj sutradan ponoviti napad, ali teško plaćeno iskustvo i veliki gubici u prethodnim borbama prisili su ga da bude oprezniji. Na prilazima Šidu zastao je naš borbeni stroj u očekivanju novih okršaja.

Neprijatelj je mirovao, ali nije mirovala 6. proleterska, a prisjele su i nove snage, koje su zauzele Šid i Tovarnik i s tim stabilizirale Sremski front.

»Krndijaše« je posebno obradovala vijest da su oni ovim svojim uspješnim jurišem sa drugim našim jedinicama neposredno u estvovali u izvršavanju naređenja svog Vrhovnog komandanta druga Tita, koji se istog dana nalazio u Sremskoj Mitrovici i naredio da se prodor neprijatelja u pravcu Sremske Mitrovice sprijeći po svaku cijenu, jer se u njoj nalazio veliki broj ranjenika i prikupljene materijalne rezerve za našu ofanzivu ka Zagrebu.

Dok se spuštala noć, iz rovova proletera odjekivala je pjesma sremskom ravnicom:

»Vesela je omladina
kad Krndijaš borbu prima.. .*

SASTKANICA DNEVNIKA

•Aleksandar Vidojković

... Romantične i pitome padine Fruške gore. Postali su nam dragi ovi živopisni brežuljci puni zelenila, vinograda, oranica i šuma. Srodili smo se sa ovim ljudima, koji nam u kasne večernje asove, kraj tople zemljane peći sa žarom privaju o borbama i tegobama. Ovde u popaljenim selima, u kojima su kraj zgarišta svojih kuća našli mučeničku smrt stotine i stotine ljudi, žena i dece, u ovim šumarcima po kojima su rasejani neznani grobovi

drugova partizana pa i u nejednakoj borbi, slavnoj borbi našoj od 1941. do danas, živi duh slobode. Fruška gora bila je simbol upornosti pravedne narodne borbe i vere u našu pobjedu.

Lepota kraja nadahnjuje i snaži. Prolazimo as kroz vinograde, esto neobrane, as kroz jelovu šumu, koja prijatno miriše. Tu i tamo iznenada iskrse po koja ku a. U tim ku ama je sada naša vojska. Drugovi prozebli na položaju provode svoj kratak, ali okrepljaju i odmor u domovima fruškogorskih seljaka. Sve te ku e sa ljubavlju i ponosom primaju naše borce. Fruškogorci su sretni što najzad mogu onima, koje su mesecima ekali, svojoj Narodnooslobodila koj vojsci, u dugim prisnim razgovorima, da ispri aju šta su u inili i kako su se borili u teškim danima ropstva.

Razgovetno se razleže suvo i teško kloparanje »šarca«, fijuk i tresak granate. Traje to ve danima. Zemlja se potresa i podrhtava pod teškom vatrom; meci oštro paraju vazduh. U ušima, u svesti, i u snu, odzvanja melodija borbe. U našim srcima se razgoreo plamen srdžbe. Ne, nikada više ne emo dopustiti da se ovo ponovi. Nikada više, kroz celu potonju istoriju ne e se nikome pružiti prilika da na našem tlu kopa bunkere, seje mine po našim oranicama, ognjem topova preorava šume i livade. Mladena kom krvlju, životima, ranama i bolovima iskupljujemo prava na bolje i sre nije dane, koje e nam obezbediti ova velika narodna borba. Za sve žrtve, za sva stradanja, tražimo osvetu, osvetu tešku ali plemenitu.

Mi emo pobediti. Nezadrživa bujica mladosti i oružja skrši e sve pred sobom. Imamo jednu misao, samo jednu želju, samo jedan cilj. što pre i što potpunije zbrisati neprijatelja, da nam gadna noga nasilnika i izdajnika ne skrnavi i ne kuži divnu zemlju.

Sa ovih brda vidi se Slavonija. Uskoro emo u tim selima s pesmom i cve em slaviti pobedu.

... Vetrovi i hladni jesenji dani. Huje granate teških baca a, zemlja stenje od eksplozija. Ovde na položaju, na nekoliko stotina metara od neprijateljskih linija, dobro može da se upozna frontovski život sa svim njegovim zgodama i nevoljama.

Pazimo na svaki pokret da se ne odamo. Iz onog šumarka motre nas. Provodimo dane u rovovima, zašti eni i neprimetni.

Možda e nam nekada ovi dani, ove no i, ovi snažni nezabovravni doživljaji puni uzbudljivih okršaja, borbi i iznena enja biti dragi, o njima emo pri ati sa ponosom: tada, na tim položajima, u vlažnim rovovima, pod kišom gvož a, mi smo se iskovali i kao ljudi i kao zajednica.

Borbe na položaju su nezaboravne, pune pregaranja, zanosnih i silovitih juriša, ponekada bolne i tužne. Bole nas rane naših drugova, tugujemo za izgubljenim životom nekoga koji je do malo pre bio sa nama, ije nam re i još zvone u ušima i iju smrt još ne možemo da shvatimo.

I baš tada još ogor enije, sa novom snagom i novom mržnjom, sa još više ljubavi stežemo oružje i polazimo napred.

No u, negde daleko, uye se pištanje »ka uše«, prvo slabije, a onda sve prodornije i strašnije, kao bi gneva. Na ivici horizonta blesak jedan za drugim, detonacije. Kao bube svilci lagano lete i

gase se svetle i meci. Ognjene iskre, prasak bombi, rafali šmajsera i mitraljeza ozna uju mesta, na kojima naši izvi a i prepadima ispituju neprijateljske položaje.

... Izme u neprijateljskih linija i položaja 4. bataljona prostire se veliki, neobrani vinograd, pun suhog groža. Nedaleko nalazi se malo naselje, nekoliko drvenih planinskih kuća. Burad u podrumima ovih napuštenih domova, koji su esto izloženi teškoj artiljerijskoj i baca koj vatri, puna su rumenog fruškogorskog vina. Kad se vod Peje Grahovca, vodnika 1. ete 4. bataljona, vratio sa položaja, svi su bili iznenađeni. Pred našim »udaračima« kora alo je tromo 15 zarobljenih Nemaca.

— Evo friceva! — Kako ste ih zarobili drugovi?

Friceve je namamilo vino i grožje. Naši su ih zapazili kada su se vrzmali oko onih kuća. No u su zalazili u vinograd i brali grožje. Vodnik Pejo Grahovac ih je sa svojim drugovima vrebao. Hitro i neprimetno ih je opkolio. Pod okotima prezrelog grožja i sukobila su se dva gledišta na svet. Za tili as razoružana je i zarobljena cela grupa Nemaca. Nije pravo da Nemci jedu naše grožje ...

Sutradan smo saznali da je Crvenoarmeće zainteresovao ovaj slučaj. Dva Rusa sa tankim kožnim opasa imaju i šmajserima na ramenima otišli su u pravcu vinograda. Nešto docnije, nasmeđani pro oče pored nas, teraju i pred sobom zarobljene Nemce ...

... Iza nas je ostao Susek, mnoge prijatne uspomene. Idemo širokim drumom sa leve i desne strane kojeg se pruža drvored starih dudova; prolazimo kroz živopisne predele, kroz popaljena i porušena sela, opustele varošice. Još su uvek sveži tragovi robovanja i neprijateljskog besa. Beo in sa svojim velikim dimnjacima, fabrikim zgradama i postrojenjima ostavlja snažan utisak. Iz Sremske Kamenice kroz maglu naziru se gorostasne zidine Petrovaradina. Porušeni mostovi, delovi kojih se vide na površini vode, dele nas od bogatog, ropstvom oskrnavljenog Novog Sada.

Evo nas i na širokom i kao strela pravom drumu; idemo u pravcu Beograda.

Mi imamo dobru artiljeriju! Pokraj nas hitro odmi u kamioni sa topovima, zaprege sa topovima, topovi, topovi...

Lica su nam ozarena. Pesnice su vrsto stisnute. Hteli bismo da urlamo od oduševljenja. Imamo ludu želju da milujemo ove duge mrke cevi koje će ubrzo progovoriti našim jezikom, koje će kroz dan, dva tamo na položaju, svojim ognjenim jezikom spominjati naše muževi, herojske i slavne žrtve i silovito, neumoljivo tražiti osvetu, osvetu za mrtve, za ranjene, osvetu za patnje.

Posmatramo naše artiljerce. Pogledi nam se susre u. U tom vrstom, muškom i vojni kom pogledu mnogo se toga kazuje. Za jedan asak, jednim jedinim pogledom, rekli smo sve jedni drugima, odlično se razumemo. Artiljeri znaju da su naš ponos, naša nada. To defilovanje jednih pored drugih, taj nemih pozdrav oružja oružju, ta zakletva odlučnosti, rešenosti i nepokolebitivosti u vršku uje drugarstvo, podiže veru i kao sunce obasjava bliske pobede.

... Te večeri ugledali smo Beograd. U dugoj koloni, postrojeni, eta za etom maršujemo od Zemuna ka savskom mostu.

Približujemo se gradu kome smo zajedno sa voljenom Crvenom armijom doneli slobodu, po njim smo ulicama vodili borbe. Uspomene su iste i svetle. Secamo se dobro Top idera, Dedinja, Vajfertove pivare, one no i u ulici Miloša Velikog, kada smo ulazili u kuće, a Beograđani nisu mogli da veruju svojim očima da smo to mi, njihova oslobođila ka vojska i da je tog dana kraj patnjama, poniženjima, gaženju, mrvarenju, sramu i nepodnošljivom robovanju. Ponosni i sretni maršujemo ulicama našeg najvećeg, dragog, herojskog i mu eni kog grada.

Ritam velike varoši uzbuđuje. Beograd ima u sebi nešto veličanstvenog. Nešto što tako rečeno govori o prošlosti i kao da nagoćeštava budućnost. Na ovim brežuljcima, kraj ovoga dana, odigravalo se uvek nešto za naše narode sudbonosno.

U ovome ratu Beograd je, kao nikada ranije, podnosi najstručnije udarce i razaranja.

Beograđani, možda me u njima i oni koji su nas u oktobru kitili sve emocije, zastaju i pozdravljaju nas svojim topnim pogledima.

... Velike višespratne kasarne u kojima odzvanja batovinskih koraka, odjekuje razgovor i zvoni razdragani smeh, priredbe naših bataljona, u ogromnim prepunim dvoranama zanimljivi sovjetski filmovi, kursevi, novi drugovi. Utisci su toliko novi i raznovrsni da na ovo obilje ne možemo da se priviknemo.

Svakodnevno se vežba, politički komesarji i delegati drže predavanja, grozni avioni rade bataljonski kulturno-prosvetni odbori, kulturna ekipa, propagandni odsek.

Takmiči se na svim poljima eta sa etom, bataljon sa bataljonom, brigada sa brigadom. U naša srca uselila se pesma, radost, sreća. Puni smo snage, poleta, kao da smo preporučeni. Gordini i svesni koraamo beogradskim ulicama, pevamo pesme partizanske. U našem laku kom koraku uđe se hod novog doba, koje donosi mlada generacija.

Živimo kao u groznici. Pred nama se pružaju dani borbe i rada.

Naša sadašnjost, naša budućnost nije stvar o kojoj drugi odaju uđu. To je biti rezultat našeg rada i našega zalaganja.

Mi to dobri znamo. To je misao, koje smo svakog dana svesni; to saznanje daje nam snagu, smisao u životu.

Sa Kalemeđanom, za vreme vežbe uživamo u pogledu na Srem, gledamo u daljinu, u beskraj i tamno, kao da ujemo grmljavini topova. Tamo, na nekim stotinu kilometara odavde naši drugovi vode ljute bojeve. U mislima smo s njima. Do ćemo uskoro da nastavimo gde su oni stali.

... Evo nas, posle kraja putovanja vozom i nekoliko dana marša, opet na položaju.

Nalazimo se pred selom Nijemci. Hladni zimski dani, sneg. Zadale eni Bosut deli nas od neprijatelja koji se utvrdio s one strane. Na nešto oštećeni betonski most budno se motri. U našim rukama je novo oružje. Neprijatelj će ubrzo sazнати da se pred njim nalazi II proleterska brigada.

Milan Jezdimirović i Milorad Brević su novi borci, rodom iz okoline Vranja. Sada su nišandžije teških baca a, željno o ekuju da ispale svoje prve hice na neprijatelja.

Obojica stoje pored svojih baca a. Tamo s onu stranu reke, Nemci su se ukopali i tuku naše linije minama. Kad je stiglo nareneće da se otvori vatrica, naše nišandžije teških baca a znale su šta treba da se radi. Ocenile odstojanje, nanišaniše i opališe dve mine, jednu za drugom. Mine se uz snažni fijuk propeše u vis, a zatim pogodivši cilj, riknuše.

Sutradan, kad smo došli u selo, saznali smo da je od te dve mine stradalih 18 Nemaca.

Bili su to prvi hici naših novih minobaca lija.

Te večeri, pre našeg juriša, neprijatelj pokušava da sa šest tenkova pređe most i da nas napadne. Vod protivtenkovskih pušaka ukopan u sami most pušta tenkove na najbliže odstojanje. Tek na dvadeset metara protivkolci otvaraju vatru. Prvi tenk je oštećen i ostaje nepomičan na putu. Ostali se vraćaju. Tek u noći jedan neprijateljski tenk se ponovo približuje i uspeva da ga prikaže i odvodi.

Nešto docnije, I proleterska brigada vrši napad. Ona je prešla preko reke Bosute i potiskuje Nemce. Naš 1. bataljon dobija zadatku da frontalnim napadom zauzme selo. Oprezno kriju i se iza stubova na mostu, lako gazi i preko leda prelazi prvo vodo, za njim drugi, najzad cela eta. Naši prodiru kroz dvorišta, zauzimaju kuću po kuću, razbijaju neprijateljsku odbranu. Nemci u bekstvu napuštaju selo i zauzimaju ranije izraene položaje ispred sela Komletinci.

Krećemo napred. Vrsto smo rešeni da ih i odatle isteramo.

SIN BUNTOVNE KOLUBARE

Nikica Pejnović

(Iz ratnog dnevnika)

Vašica, Srem 24. I 1945

Odrastao je u malom i siromašnom selu nedaleko Valjeva. Živio je teško i mučno. Kao dijete osjetio je mnoge uvrede i poniznjenja. Uočio je ponešto o buni na dahije, o Karađorđu, proti Matiji i drugim ustanicima protiv dahija. Nijemce je mahinalno povezivao sa ubicama u I svjetskom ratu. U njegovu selu ostalo je još trgovaca od austrijske ofanzive i protuofanzive vojvode Mišića.

Kao dečak od 16 godina zatekao ga je ovaj strašni rat. Zapretilo ga brzo rasulo bivše vojske i pitao se, da li je to moguće? Zar je moguće da Srbija, koja se vjekovima borila za svoju slobodu, sada pušta da je tako brzo pregaze Hitlerove bande? Kad je počeo ustank, kad je uočio za prvu pušku Žikice Jovanovića — sve mu je postalo jasno, i normalno. Nisu ga primili u partizane, jer je još bio mlad. Shvatilo je držanje Dražinih etnika kao podludaju ravnu onoj Vuka Brankovića iz narodnih pjesama. »Pa da

su oni mislili da brane zemlju i narod, ne bi dozvolili da ih Švabo razoruža i da im zarobi vojsku? A ovo je nastavak njihove stare politike, samo sada uz pomo okupatora» — tako je on primio i razumio politiku i postupke »eneral« Draže Mihajlovića.

Jednog dana, još dok su naše snage u zapadnoj Srbiji bile male, i kada je u njegovu kraju vladala etnička kama, vraćao se iz sela kući utu en i neraspoložen. Ni sa kim nije ništa govorio. Nije mu se ni jelo. Ispričao je materi, kako su etnici u selu striještali jednu mladu djevojku i s njom i njezinu majku staru, ali odvažnu i hrabru. Govorili su seljacima i prijetili kako će i sve ostale sti i njihova subbina, budući li pomagali »komuniste«. »Za srpsko i za kralja pali« i dva života postala su žrtve zla ina ke vojne generala Draže Mihajlovića i onih u Londonu koji su mu putem radio-stanice saopštavali na koga treba primijeniti slovo »Z«.

Slušao je radio-emisije »oca« Srbije, koje su stalno tvrdile da se uništavaju »poslednji ostaci komunističkih bandi«. Neobavešteni mogli su i nashesti, ali se nisu mogli uvjeriti u »patriotizam« generala Nedića. Jednog dana u ranu jesen 1944. godine je topovsku kanonadu iz pravca Zlatibora i Ravne gore gdje su naše divizije razbile i uništile bugarske i etničke pukove i korpuze. Slijedeći dan je većao i štekstanje mitraljeza. Naletjela je na njega grupa bradonja koja je hitno i pod prijetnjom smrти tražila makaze. I njega su natjerivali da im šiša brade, ali je on energetično odbio. U sebi se veselio i smijao. Već dan kasnije sastao se sa partizanima, interesirao se koliko su i odakle su, razgledao oružje, pitao borce, koliko su ubili Švaba i dr. Sašio je »Titovku«, stavio na njenu petokraku, pa je ak i srpski ekipi. Saopštio je majci da ide u partizane i prijavio se Udarnom bataljonu naše II brigade. Boro je za Beograd, u estvovanju u oslobođenju Zemuna, ali bez puške, jer su sve zarobljene dali onima, koji su odslužili vojsku, i znali s njima bolje rukovati. Na frontu u Sremu imao je samo bombu. Kopao je rovove, javljao se dobrotoljno u patrole, nosio ranjenike. Polovinom januara Nijemci su izvršili snažan protivudar, zauzeli Tovarnik i ušli u Šid. Tito je naredio, da se zbog opće situacije više ne smije odstupati. To nam saopštava »Plavi«, komesar Armije. Divizija je krenula u protunapad. Njegova brigada dobila je pravac Vašice, južno od Šida i dalje na zapad. Kad se bataljon spremao na juriš, on se vraćao iz brigadne ambulante kamo je bio odveo jednog ranjenog druga. Vraćao se pogнут glave po kravavom tragu kojim je malo pre vodio svog ranjenog druga. Stigao je u etu i ušao u prvi rov. Njemački »šarac« — tano pred frontom njegove ekipa — sipao je itave rafale ubojitih zrna. Iz rova je s vremenom na vrijeme provirivao na uzbrdu gdje se nalazio njemački rov sa »šarcem«. Pala je komanda — »naprijed«. Skočio je i on me u prvu, iako još uvijek bez puške i sa crnim gušnjem, koji ga je na snijegu opasno otkrivao. Koristio je vatru svojih drugova i mjestimi ne neravnine i jarkove sremske oranice. Kad je bio na 10 metara od njemačkog rova, opazio je metež u neprijateljskom rovu. Umjesto trojice neprijateljskih vojnika sada je primjećivao samo dvojicu. Brzo, poput strijele, uskočio je u njemački rov u pravcu odakle se javljao »šarac«. Jednog Nijemca

uspio je udaviti, dok je drugi pobjegao. Zgrabio je »šarac« i odmah ga okrenuo u pravcu neprijatelja koji je odstupao. Nakon dvije minute primijetio je da stoji na mrtvom Švabi, koji mu je opanke potpuno zakrvavio. Nastavio je da ga a ne silaze i s njega pošto mu je rov na drugom mjestu bio predubok.

Ovo mi je danas ispriao komandir njegove ete Raki i poveo me da vidim i da upoznam borca njegove ete Valjevca Nikolu Stojanovića.

HVALIO SE STANOJE

Damjan Zorić

Bataljon »Marko Orešković« zaposeo front između ceste i železničke pruge ispod Šida u januaru 1945. godine. Nemci su napadali tenkovima i pešadijom uz znatnu podršku artiljerije. Neprijatelj je pušten na blisko odstojanje, a zatim je izvršen juriš na istom prostoru. Brzina je bila takova u jurišu, da nisu stigao ni pušku napuniti. Razvila se borba prsa u prsa, pomiješali su se partizani i Nemci i sad je odlučivao nož, kundak, ašov i fizi ka snaga. Jedan Nemac visok, jak, ugojen ponestalo mu municije pa se brani »šarcem«. Kad vide da nema druge, dohvati se jednog mlađeg borca, koji je navaljivao da mu otme »šarac«. Vidi Stanoje, da će ga Nemac oboriti, pa viknu svog druga Miloja.

— Miloje pomozi, ubi me Švabo!

Miloje skoči i opali iz puške u oba, Nemac pada, ali i Miloja malo zakači.

— Jesi li video, kako ga ja udesi i ote mu »šarac«, reče Stanoje.

— Video sam. Samo da ne bi mene, dade ti njemu i svoj karabin i glavu, odgovori Miloje.

DIVIZIJA U PRIPREMI I PROBOJU SREMSKOG FRONTA

Dane ui

Krajem decembra 1944. godine jedinice Prve armije na frontu u Sremu izbile su u rejon s. Otok u neposrednu blizinu železni ke pruge Vinkovci — Br ko i tako onemogu ile saobra aj na toj pruzi. Da bi otklonili opasnost, Nemci su odlu ili da jednom ofenzivnom akcijom na pravcu s. Otok — s. Komletinci odbace snage Prve armije. U napadu angažovali su 14. lova ki puk 7. SS divizije »Princ Eugen«, jednu borbenu grupu i delove 41. nema ke divizije. 3. januara prešli su u napad, iznenadili našu 21. diviziju i istog dana, uz slabiji otpor, izbili u s. Nijemce. Iza ovih snaga nastupala je 41. nema ka divizija koja je dobila zadatak da na dostignutoj liniji zauzme front i utvrdi položaje.

Zbog nepovoljnog razvoja situacije na Sremskom frontu i kod 21. divizije, 6. divizija je po etkom januara, posle odmora, popune, obuke i preoružanja preba ena iz Beograda po drugi put na Sremski front. Njene jedinice su se u Beogradu organizaciono u vrstidle, sredile i naoružale savremenijom ratnom tehnikom. Naro ito su se razvili rodovi vojske: artiljerija, inženjerija i služba veze, i tako se definitivno organizaciono oformili da su mogli zauzeti svoje mesto u borbenoj strukturi divizije. Službe: intendantska, sanitetska, veterinarska, donekle i saobra ajno-tehni ka doživele su svoj uspon i puni razvoj. Brojano stanje divizije iznosilo je oko 16.000 vojnika. U celini uzeto po broju, naoružanju, a donekle i po opremi divizija se približavala prose no opremljenim divizijama iz drugog svetskog rata, samo što su borci mnogo oskudevali u ode i, obu i i raznoj drugoj opremi, koju naša razorena i mlada industrija u novooslobo enim krajevima još nije mogla u dovoljnim koli inama proizvesti, a ratnim plenom nije se mogla snabde-vati tako velika masa vojske.

Jedinice su na front hitno prebaene u vozovima do Sremske Mitrovice, a odatle u marševskim kolonama na položaje. Po stizanju na front, 4. januara, smenile su 21. diviziju i bile angažovane odmah u borbi, razvivši se na liniji: s. eletovci — s. Nijemci — s. Podgra e i r. Bosut. Odmah se prešlo na ure enje položaja i utvrivanje uz primenu aktivnih radnji, da bi se položaji poboljšali i da bi se neprijatelja što više uznemiravalo nanose i mu gubitke.

Usled stalnog pritiska naših snaga neprijatelj nije uspeo da stabilizuje front, a u slučaju ako bi se angažovale naše jedinice preko r. Drave zapretila bi opasnost njegovom boku i pozadini. Sa ciljem da spre i odvla enje jedinica Prve armije sa Sremskog fronta i njihovo angažovanje zajedno sa bugarskim snagama preko r. Drave, nema ka Vrhovna komanda naredila je ofanzivnu akciju. Trideset i etvrti armijski korpus oja an 7. SS divizijom preduzeo je ofanzivu sa težištem ka Šidu, da bi ispravio i poboljšao položaj i odbacio naše snage na istok. 17. januara, posle snažne artiljerijske pripreme, jedinice Trideset i etvrtog armijskog korpusa prešle su u napad. 7. SS divizija iz rejona Sotin probila je na odseku 5. divizije desno krilo rasporeda Prve armije, produžila nadiranje i istoga dana nave e zauzela s. Tovarnik. Sutradan pao je Šid, a onda su nema ke snage okrenule u pravcu s. Berkasova. Nema ki prodor na pravcu Sotin — Šid i Berak — Tovarnik ugrozio je bok i pozadinu 6. divizije i prinudio je da se povla i sa svojih položaja sa levog krila armijskog rasporeda.

Ve prvog dana neprijateljskog napada, 17. januara, deo snaga 6. divizije (I brigada), koja se nalazila u rezervi divizije, prebaena je iza 1. divizije u s. Gibarac na pravac Šid — Sremska Mitrovica. 18. januara usled nema kog prodora ka Šidu, cela divizija se izvla i i postavlja u zahvatu osnovnog pravca Šid — Sremska Mitrovica. II brigada u rejon s. Kukujevci, a III i IV brigada ispred s. Ba inaca. U toku 18, 19. i 20. januara samo je I brigada vodila borbe sa neprijateljem na frontu izme u s. Gibarca i Šida i uspela ga zaustaviti i odbaciti ka Šidu, nanevši mu znatne gubitke. Pošto je neprijateljski napad oslabio, udruženim snagama Prve armije gde je u estovala i I brigada, neprijatelj je odbaen i 21. januara popodne osloboen Šid. Glavne snage 6. divizije utrivalje su se i pripremale položaje po dubini. A kada je neprijateljski napad slomljen i Šid osloboen, cela divizija se pokrenula sa položaja, što ih je utvrivala, i postepeno bila korištena u napadu na levom krilu Prve armije. Napad je izведен na pravcima: Šid — Tovarnik; Adaševci — s. Vašica — s. Ilinci i s. Vašica — Gradina. U toku 22, 23. i 24. januara jedinice divizije uspele su odbaciti neprijatelja, naneti mu gubitke i izbiti na liniju: ispred Tovarnika — s. Ilinci — Gradina i r. Bosut.

U toku nema ke ofanzive od 17. do 22. januara na delu fronta 6. divizije neprijatelj je upotrebio svoje pomo ne snage. Naše jedinice su se veoma dobro držale, pokazale upornost i primernu disciplinu, a morale su se povu i isklju ivo zbog slabe situacije kod našeg desnog suseda. Da bi zauzele prvobitne položaje jediničce su se takmiile koja e pre izbiti i zauzeti predviene objekte.

Ali, usled opšte situacije na elem frontu, a delimi no i **zbog** po manjkanja municije (naro ito minobaca ke i artiljerijske) naši napadi su 24. januara obustavljeni. Tako se koncem januara front stabilizovao i na gore istaknutoj liniji uz izvesno poboljšanje položaja i tu je ostao sve do aprila meseca, tj. do po etka sremske ofanzive Prve armije.

Period stabilizacije fronta i rovovski rat

U Sremu je voen tip no frontalni — rovovski rat. Na jednolom i ravnom terenu, na prostoriji $60-70 \text{ km}^2$ divizija se ukopala u rovove i skloništa i vodila pozicioni rat. To je bila novina i kvalitetna promena za naše jedinice i starešine. Moralo se prilago avati novim uslovima i boriti s velikim teškoama. Podzemne vode, este kiše, a kasnije i sneg, inili su život u rovovima i uopšte pod zemljom vrlo teškim.

Naše prve linije i rovovi bili su udaljeni 50—300 metara, a negde i bliže neprijatelju. Itav teren izme u nas i neprijatelja nalazio se obostrano pod preciznom, unakrsnom i planskom vatrom mitraljeza, pušaka i minobaca a. Svaki kvadratni santimetar je tu en, tako da se danju nije mogla podi i glava iz rova ili zaklona. Na svakom koraku vrebala je opasnost od nema kih snajpera, a postavljali su ih u džbunje, pod krovove ku a i na drve e. Mi smo tako er, prvi put na Sremskom frontu organizovano i masovno upotrebili snajpere. Me u prvim poznatijim snajperistima isticali su se Milan Dopu a i Stojan Milosavljevi . Satima i satima strpljivo su ekali da se iza zaklona pojavi neprijateljski osmatra ili starešina i tada je postajao siguran cilj. Ga alo se obi no neprijateljske snajperiste, oficire, podoficire, mitraljesce, osmatra e itd. Toliko su se vremenom izvežbali, da se retko doga alo da promaše cilj. Snajperist mora posedovati strpljenje, biti dobar strelac sa izrazito dobrim vidom i sluhom. Obi no se doga alo da je žrtvu trebalo ekati i po nekoliko dana, a da se ni jednog momenta ne otkrije sopstveno prisustvo ili položaj.

Na prostoru izme u naših i neprijateljskih rovova Nemci su postavljali na hiljade mina i bodljikavu žicu. Tako, ako se ževelo ispraviti i poboljšati položaje, pomeriti prednju liniju, morale su se vršiti duge i solidne pripreme za napad. Obi no su vršeni jaki no ni napadi uz prethodno razminiravanje minskih prepreka. Ponekad se praktikovalo, da bi se što brže približilo neprijatelju i zauzelo bolji položaj, kopanje saobra ajnica tzv. približnica, ali to je iziskivalo velike napore i vreme.

Itava zona u kojoj se nalazila i borila divizija bila je izrovana i ispresecana rovovima, saobra ajnicama i skloništima u ukupnoj dužini od oko 70 km. Prvi i drugi položaj bio je razvijen u punom rovovskom sistemu. Rovovi su bili pokriveni gra om i zemljom, a u rovove i u skloništa postavljane su pe i od pleha tzv. bunkerice ili dobošare. Bio je potpuno razvijen sistem osmatra nica od odeljenja, pa na više, izraene niše za municiju i skloništa pojedina na i za poluodeljenje od 6—8 vojnika.

Komande bataljona nalazile su se u skloništima pod zemljom na komandnom mestu, odakle se upravljalo sa etama preko telefonskih kanala sprovedenih saobraćajnicama do najisturenijih osmatračica. Kuće i salaže malo se koristilo zbog dejstva neprijateljske artiljerije i minobaca a. Težak je bio položaj naših boraca i starešina, u prvom redu onih koji su se nalazili u prvim linijama. Trebalo je izdržati na januarskoj zimi, u snegu i na mrazu, ak i na minus 15—20°C, a sa slabom odećom i obućom. Bilo je dosta vojnika u opancima i seljačkim gunjevima. A naročito je bilo neizdržljivo posle jakih padavina kada su se u rovovima pojavile podzemne vode. To se u Sremu esto događalo, naročito na delu zemljišta bliže r. Bosut. Voda bi nadošla i do pola metra u rovu, položaj se ipak nije smeo napustiti, moralo se osmatrati, biti na oprezu, ga ati i odbiti eventualne neprijateljske ispadne. Jednica i pojedinci dovijali su se na razne načine. Dovlačenje je granje, kukuruzovina, pa su ih polagali preko i kroz rovove, kopane su niše tzv. podgrudobranski zakloni iznad nivoa vode, samo da bi se izbegla voda i život koliko-toliko u inicijativnim. Pa ipak, nikada se nije desilo da se bilo koja, i najmanja jedinica, pokolebala ili da ju je zahvatila malodušnost i panika. Eto tako, nalaze i se u teškim uslovima naše jedinice su u najnužnijem obimu organizovale život i rad, u neprekidnoj borbenoj pripravnosti se obućavale i snabdevale. Običajno su ete iz prve borbene linije posle 10—15 dana zamenjivane i povlačene na odmor i obuku.

Aktivnost na frontu imala je karakter izviđanja i iznuravanja. Poduzimali smo no ne prepade sa ojačanjem etom do ojačanja bataljona, sa ciljem da neprijatelja držimo na oprezu, da ga uznećemo ne daju i mu da se odmori i osećajem sigurnim. Za nas je od naročitog interesa bilo da li su u neprijateljskom rasporedu i sastavu jedinica izvršene kakve promene. Ponekad smo to kao usputni zadatak koristili za poboljšanje položaja. U okviru divizije ovakvi no ni prepadi vršeni su jedno duže vreme svaku noć, ali uvek u različito vreme i na različitim odsecima fronta. Docnije, kada je neprijatelj postao jako oprezan i uvek gotov da nas spreman do eku, poduzimali smo ih rede — svaku treću ili četvrtu noć. Ovi prepadi bili su u to vreme neophodni i nužni, a dali su i određene rezultate, ali ipak treba istaći da smo imali osetne gubitke od unakrsne i bočne vatre mitraljeza i minobaca a, a osobito od mina.

Dok smo mi poduzimali određene aktivnosti i nismo mu dali mira, neprijatelj se oslanjao i vratio isključivo pasivne mere obrane. Za neke je to ispade i ofanzivne potpovite ono više nije bio sposoban. Majstorski je koristio zemljište, naročito za zapreavanje i miniranje i tako ojačavao svoju odbranu. Naročito ako bi primetio neke pripreme na našoj strani, onda nije bilo spavanja i itavu noć je osvetljivao teren raketama, ili paljenjem salas, stoga slame, kukuruza i sl. Ponekad se znalo desiti danju, da zavlada takva tišina i po više asova na elem frontu bez i jednog pucnja, pa je izgledalo kao da se i ne vodi rat, da bi se odjednom iznenada srušila jaka koncentrična vatra na pojedine odseke ili na elem frontu na prime rene grupe vojnika u pokretu.

Posebne teško e za naše vojнике i starešine predstavljale su raznovrsne mine, koje su Nemci postavljali masovno i u najrazličitijim sistemima. Sijali su ih svuda i na svakom mestu, na desetine hiljada i nigde od njih nije bilo sigurno. Upotrebljavani su poznati tipovi mina »ŠU«-drveno nagazna mina; »ES-35 odsko na nagazna« koja se rasprskavala u visini grudi; »POMZ-potezno rasprskavaju a«; PT-mine i mine iznenađenja. Postavljali su ih svim sistemima: strelja ki stroj, grupno, po koordinatnim konopcima, slobodno razbacivane po kukuruzima, a mine iznenađenja na drveće, u kuće, vrvinama, a dešavalo se da ih postavljaju i na vojni kuće opremu, sanduke, municiju, pa ak i na svoje poginule vojниke. Naše iskustvo u ištenju terena od ovako velikih količina mina bilo je malo i obzirom na njihovu masovnost nisu bili dovoljni samo inženjeri za razminiranje. Vladao je dosta veliki strah i nesigurnost od mina, a dali smo i prve žrtve, dok smo se obu ili. Prema nekim podacima oko 150 vojnika i starešina izbačeno je iz stroja od mina za svega mesec i po dana. Tako je komandant udarnog bataljona Ilija Rašeta prilikom nog napada između s. Ilincice i Gradine poginuo od mine. Tako e su od mina stradali komesar Jovo Smiljanić, komandir voda Mile Perić i još mnogi drugovi. Kolika je bila nesigurnost pokazuje i ovaj primer: jedna eta bataljona »Krbava« no u u pokretu ka nema kim položajima ušla je u minske polje, imala dva ranjena i nemajući nikakovih sredstava za razminiranje, komandir je eti naredio povratak sa napomenom vojnicima da se nastoje vratiti po već ugaženom tragu kojim su upali u minske polje.

Samo su komandant inženjerijskog bataljona Konar i njegov zamenik uro Mirko poznavali tehniku razminiranja i oni su u inicijali veliki napor na obuavanju naših vojnika i starešina. U bataljonima formirane su grupe za razminiranje pod rukovodstvom inženjeraca, a kao osnovno sredstvo služile su ručne pipalice. Vršena je improvizacija sa ovcama, maljevima, eksplozivom i paljenjem vatri, ali to nije dalo veće rezultate. Za mesec dana boravka u Sremu ovladano je u tolikoj meri s tehnikom razminiranja, da su se ujutru pored rovova na položajima moglo videti itave gomile razmontiranih i bezopasnih mina. Pa ipak za itavo vreme borbi u Sremu i kasnije u proboru, mine su znatno ojačavale nemačku odbranu, a nama naročito u napadima predstavljale velike prepreke.

Pripreme za napad i prelazak u ofanzivu

Naš boravak u Sremu bio je privremen. To su znali i osećali vojnici, a naročito starešine. Neočekivano i nepredviđeno dugo smo ostali, što se nepovoljno odrazilo na raspoloženje i duh naših ljudi. Osobito je ta situacija teško padala našim starešinama. Izrasli u dinamonom i pokretnom partizanskom ratu, naviknuli da samostalno i inicijativno deluju, preduzimaju akcije i napade, sada su bili privezani za rovove, strogo uokvireni u svoj deo odseka fronta s malim mogućnostima da nešto preduzmu. Namili su

i dosa ivali se i jedva ekali as da odavde krenu. Pa ipak, ovaj period je iskoris en u punoj meri za pripreme i obuku starešina, vojnika i itavih jedinica. Sa starešinama obuka je bila orijentisana pretežno na napadna dejstva, sadejstvo naro ito pešadije i artiljerije i razminiranje. U okviru brigada i divizije držala su se predavanja, rešavani takti ki zadaci u napadu i susretnoj borbi, obu ava se ljudstvo u orientaciji na zemljištu i po karti.

Preko 90% boraca u diviziji bili su novi vojnici, pretežno dobrovoljci iz zapadne Srbije — Valjevci i Kolubarci, od kojih ve ina nije uopšte služila vojsku. Ali, bio ih je i znatan broj mobilisan iz svih krajeva zemlje. Bili su to mladi i izme u 18—21 godine, puni poleta i volje. Gajili su veliko poverenje u diviziju, njene kadrove, iskustvo i zasluge. Priznavali su naša iskustva, prihvatali ih i imali u nas puno poverenje. Borbena tradicija divizije bila je osnov za obuku i visoki moral, na emu se izgra ivao patriotizam i me usobno poverenje. Posebno zvanje proletera ulivalo je poštovanje, takmi arski duh i elan. Zna ka proletera dodeljivala se sveano pred jedinicom posle izvesnog provedenog staža u jedinici i na temelju držanja u borbi i vladanja uopšte. Doga alo se da neki slabiji vojnici dugo vremena to priznanje nisu mogli dobiti.

Stariji drugovi neprekidno su prenosili svoja iskustva na mlaude i u najneposrednjem obliku na frontu, pred neprijateljem. Pre ko najkonkretnijih formi vojнике se obu avalo u osmatranju, gaganju, pra enju cilja, ukopavanju, miniranju i svim drugim borbenim postupcima. Ovde se neznanje, nehat i nepažnja pla ala krvlju, pa je razumljivo da je interes vojnika bio veliki. Naro ito su bili zanimljivi i rado slušani razni ratni doga aji i li ni doživljaji u borbi. To je ona forma obuke koja je najmanje vidljiva, a najviše zna i i daje najbolje rezultate.

I pored toga što je sastav ljudstva u ogromnoj ve ini bio besprekoran, ipak je jedan deo vojnika bio problemati ne prošlosti i nazora. Neki su služili u raznim neprijateljskim formacijama, bilo dobrovoljno ili mobilisani, s raznim tu im uticajima i shvatanjima. Upornim radom, objasnjavanjem, predavanjima, a posebno i iznad svega li nim primerom uspelo se ove mlade ljude vezati za ideje narodnooslobodila ke borbe. Oni su osetili u likovima naših starijih boraca i starešina drugove, saborce iji su postupci zra ili pravednoš u i drugarstvom. Brzo su nestajale granice izme u starijih i mla ih boraca.

Posebno su asovi kritike na vodnim i etnim konferencijama, na kojima je mogao da istupi svaki vojnik delovali pozitivno. Na tim sastancima raspravljalо se o najrazli itijim problemima, analizirale su se akcije, postupci i greške pojedinaca, a r ave navike bile su kritikovane. Posebno su se iznosili pozitivni primjeri, isticani pojedinci, što je delovalo mobilizatorski i davalo podstreka u radu. To je bila u punom smislu škola gde su ljudi u ili, ispravljali greške i me usobno se potpomagali. Pred kolektivom preuzimale su se obaveze i davala obe anja, pa se pokazalo da nema te snage koja bi uspešno mogla zameniti mo , uticaj i odgojnu ulogu kolektiva.

Kako nas je o ekivalo nastupanje kroz Slavoniju i Hrvatsku, dakle kroz krajeve u kojima već i deo vojnika nije nikada bio, to su se užurbano vršile pripreme u tom smislu. Stavljeni je u pokret partiskska i skojevska organizacija. Najbolji borci, iskušani i provereni, bili su članovi Partije i SKOJ-a. Oni su služili kao oslonac i veza sa vojnicima u ostvarivanju svih važnijih mera i snosili su najveći deo tereta. Uvek su i na svakom mestu bili prvi i pred njima su se postavljali najteži zadaci, kako u borbi, tako i u svakoj drugoj prilici. Obično su se nalazili na mitraljezima, mašinkama i oružju i od njih se zahtevalo da u svakom pogledu budu uzorni vojnici.

Vojnike se informiralo o stanovništvu, o krajevima kroz koje je trebalo preći i o njihovim običajima. Raspravljalo se o odnosu prema stanovništvu, imovini, vojni komandiranju, disciplini i potrebi da uobičajeno stanovništvo reprezentuju našu armiju i zvanje proletara.

Naše jedinice u Dalmaciji, Lici i Bosni i u pozadini neprijatelja u Hrvatskoj i Sloveniji u toku februara i marta vodile su žestoke borbe i napredovale potiskujući Nemce ka zapadu. Crvena armija uspešno je završavala poznatu Budimpeštansku operaciju, što je uticalo na ofanzivno raspoloženje i želju naših boraca da što pre krenu u napad. Tako je divizija držeći deo Sremskog fronta u okviru svojih mogunosti izvršila pripreme i spremanje do ekala proletne ofanzive.

Nemaći plan odbrane i raspored snaga na Sremskom frontu

Po etkom aprila 1945. godine neposredno pred proborom Sremskog fronta neprijatelj je za odbranu Srema i dela Semberije raspolažeao sa Trideset i etvrtim armijskim korpusom, koji se sastojao od pet divizija i to: 3. i 12. ustaško-domobranska i nemacka 22. i 41., više samostalnih jedinica ranga brigade, puka i bataljona i jedinica za podršku.

Neprijateljski front je prvi odbrambeni pojedinačni protezao se sa r. Dunava od s. Mohova do s. Lipovca i iznosio je po širini oko 30 km, sa potpuno razvijenim i izgrađenim rovovskim sistemom, a po dubini zahvatao je prostoriju od 5–6 km. Drugi neprijateljski odbrambeni pojedinačni protezao se na visini linije s. Sotin, železni kaštel, stanica Grabovo, s. Berak, s. Orojik, s. Nijemci i s. Podgra. Težište neprijateljske odbrane bilo je na centru borbenog rasporeda u zoni komunikacije Šid — Vinkovci. U bosutskoj zoni između r. Bosut i r. Save pa u dubini zaključno do Županje i na komunikaciji Vinkovci — Brčko nalazila se glavnina 3. ustaško-domobranske divizije.

Za Nemce je front u Sremu, na Dunavu i Dravi imao posebno značenje. Služio im je kao spona između snaga u Bosni i Mađarskoj, obezbeđujući bok glavne grupacije u Mađarskoj, koja je u martu izvela neuspelu protuofanzivu kod Blatnog jezera. Zato su ga neprekidno u vršićevali usavršavajući svoj odbrambeni sistem u sremskoj ravničariji, rešeni da na tom frontu pruže odlučni otpor.

U martu postalo je jasno da je bitka za Maarsku izgubljena pa je pretila opasnost isturenim nema kim snagama u Jugoslaviji. Ali Nemci nisu bili u mogu nosti da odmah napuste front u Sremu zbog svoje 22. divizije koja se nalazila južno od Save na prostoriji Brko — Bijeljina i Dvadeset i prvog brdskog korpusa, iji su poslednji delovi tek 6. aprila napuštali Sarajevo odstupaju i dolinom r. Bosne na sever ka Slavonskom Brodu. Sve dok se te snage ne prebace severno od Save, oni su morali po svaku cenu da drže front u Sremu i na Dravi.

Karakteristike bosutske zone i na in njene odbrane od strane neprijatelja

Bosutska zona obuhvata prostoriju izme u r. Save sa juga i r. Bosutu i Spa ve na severu, a na zapad proteže se do linije s. Otok — Županja. Ukupna površina zone iznosi oko 900 km². Kroz nju proti u mnogobrojne re ice i poto i i za razliku od sremske zone i isto ne Slavonije puna je mo varia, kanala, podzemnih voda, bara i veoma je pošumljena. Preko dve tre ine zone nalaze se pod gustom šumom. Dobrih puteva sa tvrdom podlogom je malo, tako da je kretanje naro ito u kišnim periodima i zimi ak i pešaku otežano. Jedino je rokadni put Brko — Posavski Podgajci — Županja — Vinkovci sa tvrdom podlogom, i delimi no je koriš en za snage divizije tek u završnoj fazi Bosutske operacije. Ina e upravno ka neprijateljskom frontu s istoka izvode svega tri slabija šumska puta bez tvrde podloge i to: put Sremska Ra a, s. Jamena, s. Ra inovci uglavnom vodi nasipom pored r. Save; put Morovi , s. Strašinci, s. Drenovci i Morovi , dolina r. Studve, s. Soljani, s. Vrbanja. Izme u ovih nalazi se niz rokadnih puteva sa slabijom podlogom, koji me usobno povezuju sela bosutskog podru ja.

Ovakvo zemljište i komunikativnost bilo je idealno za odbranu. Neprijatelj je mogao manjim snagama oslanjaju i se na utvr ena uporišta u selima zatvarati izlaze iz mo varia i šuma. Ravni ast teren ispred uporišta u selima omogu avao mu je puno korištenje vatre iz svih oru a. Naro ito su bili povoljni uslovi za zapreavanje, što su Nemci u punoj meri i koristili. Svi izlazi iz šuma bili su zapre eni i branjeni, a krila i bokovi jedinica naslonjeni na mo vare i teže prohodne terene. Iako neprijatelj u bosutskoj zoni nije imao ja ih utvr enja i rovovski sistem kao u Sremu, ipak su mu zemljišne karakteristike i njihovo umesno koriš enje omogu avali gipku i upornu odbranu.

Nama kao napada ima ova zona nije odgovarala pa smo se morali lišiti mnogih prednosti koje ina e napad kao vid dejstva naj eš e pruža. Izvi anje, kretanje, a naro ito dublji manevr i s ja im jedinicama bio je jako otežan, tako da smo naj eš e morali frontalno i direktno napadati na utvr ena sela.

Bosutsku zonu, obzirom na napred istaknute karakteristike neprijatelj je branio na taj na in, što je glavne snage 3. ustaško-domobranske divizije držao u dubini oko komunikacije Brko —

Županja — Vinkovci. Ova divizija je držala prostoriju s. Gunja — s. Vrbanja — s. Bošnjaci i s. Županja sa isturenim posadama u uporištima na izlazima iz bosutskih šuma i mo varu u selima Jarena, Strašinci, Soljani. Pošumljeni i mo varni deo isto nije od ovih posada kontrolisan je s grupama, patrolama i izvi a ima. Ovakav raspored omogu avao je neprijatelju da svoju odbranu na ugroženim pravcima iz dubine pravovremeno oja ava vrše i protunapade na naše snage. Prostорija je branjena snagama oko šest ustaških bataljona iz pomenute divizije i 65. pukom 22. nema ke divizije, koji je po etkom aprila preba en na levu obalu r. Save kod Br kog.

Na desnoj obali r. Bosuta i Spa ve u s. Batrovcima i s. Lipovcu neprijatelj je držao posade na mostobranima sastava: 843. severno-kavkaski i 845. nema ko-arapski bataljon. Sa ovim posadama Nemci su obezbedivali desni bok svojih glavnih snaga u Sremu od eventualnih napada i infiltracije iz bosutskih šuma, osmatrali pokrete i aktivnost naših snaga u toj zoni i služile kao veza izme u snaga u Sremu i bosutskoj zoni.

Plan za proboj Sremskog fronta

Za izvo enje Sremske operacije naša Prva armija koncentrisala je svoje snage u tri operativne grupe divizija i to:

a) Severna grupa izme u r. Dunava i r. Bosuta sastava 1, 21, 22, 42. i 48. divizija i II tenkovska brigada vrši proboj utvr ene sremske zone sa težištem na desnom krilu u cilju da što pre izbije na liniju Vukovar — Vinkovci i spoji se sa snagama naše Tre e armije koja dejstvuje sa severa preko r. Drave.

b) Bosutska operativna grupa sastava 6. i 11. divizija i Konji ka brigada nastupa opštim pravcem: s. Morovi — s. Strašinci — s. Vrbanja — s. Otok sa ciljem izmanevrirati sremsku utvrenu zonu te savla ivanjem neprijateljskog otpora u bosutskim šumama olakšati Južnoj operativnoj grupi forsiranje r. Save.

c) Južna operativna grupa sastava 2, 5, i 17. divizija imala je zadatak razbiti neprijateljsku odbranu u rejonu Bijeljine i Br kog, forsirati r. Savu i energi no nastupati ka Vinkovcima da bi zajedno sa snagama Tre e armije presekla odstupnicu neprijateljskim snagama u Sremu.

Osnovna ideja Prve armije je da dejstvom Bosutske i Južne operativne grupe na slabije utvr eno desno krilo i bok neprijatelja ugrozi stabilnost itavog Sremskog fronta i olakša frontalni prodor utvr ene zone, te brzim izbijanjem na prostoriju Vinkovaca spre i izvla enje neprijatelja iz Srema, a zatim ga uništi. U cilju ostvarenja ovog plana predvi eno je da Bosutska i Južna operativna grupa po nu napad ranije tj. ve po etkom aprila.

Planom komande Prve armije u pogledu upotrebe Bosutske operativne grupe predvi eno je, da se prvo angažuje 11. divizija i Konji ka brigada koje su se nalazile u armijskoj rezervi i mogle

se odmah upotrebiti. Nare eno je da ve no u 3/4. aprila napadnu neprijateljske posade u s. Jameni — s. Strašincima, a potom da likvidiraju neprijatelja u s. Ra inovcima — s. Drenovcima — s. Soljani i da izbiju na komunikaciju Br ko — Vinkovci. Glavnina jedinica 6. divizije nalazila se na frontu i morala je biti prethodno smenjena, a onda upotrebljena za napad. Ovakva situacija uticala je da su snage divizije po delovima i sa zakašnjenjem ulazile u napad što se odrazilo na uspeh. Tako je divizija dobila zadatku da no u 4/5. aprila sa jednom brigadom napadne neprijateljske garnizone u mostobranima na desnoj obali r. Bosuta a u rejonima s. Batrovci — s. Lipovac. Ostale, glavne snage divizije, im ih u toku 4/5. aprila smeni 42. divizija, prikupljaju se na prostoriji s. Morovi — s. Adaševci u gotovosti za pokret i upotrebu na pravcu 11. divizije.

Na osnovu armijskog plana komanda 6. divizije je 4. aprila izdala zapovest prema kojoj je I brigada, koja se nalazila u divizijskoj rezervi u s. Adaševcima, dobila zadatku da no u 4/5. aprila u 24.00 napadne neprijateljske garnizone u s. Batrovci i s. Lipovac, da ih likvidira, a kasnije da se postavi prema s. Adaševci desnom obalom r. Spa ve i r. Bosuta. Sa izvesnim snagama da se obezbedi od s. Vrbanja i održava veza u rejonu Soljana sa Konji kom brigadom. Za izvršenje zadatka brigada je oja ana sa Minobaca kim divizionom 120 mm.

Ostale snage divizije po završenoj smeni prikupljaju se: III brigada u s. Morovi, II i Artiljerijska brigada u s. Adaševci, a Inženjerijski bataljon obezbe uje prelaze preko r. Bosuta u rejonu Morovi, vrši evakuaciju ranjenika preko reke, u estvuje u razminiranju kod I brigade i održava put s. Adaševci — s. Morovi — s. Batrovci.

TOK I IZVO ENJE NAPADA

Napad na neprijateljske snage u mostobranima na r. Bosutu u s. Batrovci i s. Lipovac

I brigada je po zapovesti divizije krenula 4. aprila u 8.00 iz s. Adaševaca i na položaje kod s. Batrovaca stigla oko 20.00. U toku dana komanda brigade izvršila je izvi anje sa pot injenim starešinama, utana ila sadejstvo izme u jedinica i na in podrške od strane artiljerije. Planom Štaba brigade je predvi eno, da sa dva bataljona, 1. i 3., izvrši napad na s. Batrovce, dok je 2. bataljon (bez jedne ete) zadržan u brigadnoj rezervi.

Napad je po eo u 2.00 5. aprila i jedinice su naišle na snažan otpor i veliku posadu (oko 800 vojnika), koja se branila iz utvr enih zemljanih fortifikacijskih objekata i tvrdih zgrada. Neprijatelj je ispred položaja i na prilazima mestu postavio minska polja i bodljikavu žicu. Odbranu je podržavao artiljerijskom vatrom severno od r. Bosut, i to artiljerijom 41. nema ke divizije.

Jedinice brigade vodile su žestoke borbe u toku 5. i 6. aprila i tek

6. aprila oko 18.00 asova likvidirale neprijateljsku posadu u Batrovima pretrpevši osetne gubitke.

Batrovce je branio 843. bataljon (kavkaski) koji se sastojao od Nemaca (10%) i od pripadnika raznih naroda koje su Nerrici zarobili na Kavkazu i koji su kasnije stupili u nemacke jedinice. Sada su stajali kao zarobljenici pogнуте glave i crnih perspektiva. Prljavi od blata, maltera i baruta jadno su izgledali, šta ih je nateralo da stupaju u Hitlerovu vojsku nama nikada nije bilo jasno.

U zauzimanju Batrovaca važnu ulogu odigrao je 3. bataljon. Prvi je probio odbranu i uklonio se u mesto vod kojim je komandovao Jovo Obradović (zvani Jovonja). Pod zaštitom artiljerijske i minobaca ke vatre primakao se do utvrđenih zgrada, obasuo ih ručnim bombama, a onda izvršio juriš i prodor u koji su docnije ubaene i ostale jedinice. Posebno su se istakli hrabrim držanjem u borbi politi i delegati, koji su bili slušaoci politi kog kursa pri komandi 6. divizije u Šidu. Štab I brigade u nedostatku vremena priključio je kursiste štabu 3. bataljona, a ovaj ih nije zadržao niti ih je rasporedio po jedinicama, pa su svi dospeli kao borci u jednu etu. 5 ih je poginulo u borbi na Batrovima. Bili su to sve lanovi Partije, mladi i sa puno poleta i idealizma.

U borbi za Batrovce naša artiljerija odigrala je važnu ulogu. Neponrednim ga anjem neutralisala je neprijateljske vatrene ta koje su utvrđenje omogućavaju i pešadiji da se približe i da ih zauzme. Inženjeri su raščistili minska polja, uklanjali životinje i tako se pokazali na visini svoga zadatka.

Po likvidaciji neprijateljske posade u s. Batrovima glavnina I brigade orijentisala se na neprijateljsku posadu u s. Lipovcu, gde je 7. i 8. aprila vodila teške i iscrpljujuće borbe bilo ih rezultata.

U borbi za Lipovac zadesio nas je težak gubitak, koji je tužno odjeknuo u srcima boraca i starešina cele divizije. 7. aprila, teško ranjen, na putu za bolnicu izdahnuo je komandant Artiljerijske brigade major Ilija Palija. Bio je to ovek široka srca, vedra duha, uvek nasmejan i raspoložen. Rođen u siromašnom selu Izme u Kostajnici i Krupe u Bosanskoj krajini morao je kao mlađ tražiti u hlebljenje da bi održao goli život. Radio je na mnogim mestima, menjao zanimanja. Rat ga je zatekao u Dalmaciji. Sklonio se u dalmatinska sela, pušku nije predavao i nudio se da će se nešto desiti — promeniti.

Slučaj je bio da se na e sa drugovima Li anima Stanišom Opsenicom i Dmitrom Zaklanom, kada su kupovali oružje 1941. godine po Dalmaciji. Brzo im se poverio, iako je u 1941. godini bio teško verovati ljudima. Pričali su mu šta se spremi u Lici, lakinulo mu je i shvatilo je da pušku nije uzalud uvađao. Više nije bio usamljen i izgubljen. Osećao je i shvatao smisao otpora koji se spremao.

U estvuje u prvim borbama li kih partizana. Isti će se kao vrlo hrabar borac. Sa Stanišom je napadao ustaško uporište u s.

Anak gde je teško ranjen te ostaje dugo vremena na leženju. Narod ga je obilazio, omladina mu nosila hranu, a on je ranjen

i na štaci pevao im pesme i uveseljavao ih. U svako je društvo rado priman, brzo se snalazio i prilago avao. Divno je postupao prema seljacima i uvek je iz njega zra io optimizam.

Vršio je razne dužnosti od komandira voda pa do komandanta brigade. Na dužnosti komandanta bataljona proveo je oko dve godine. Za pokazane uspehe u borbi i rukovo enju po etkom 1945. godine postavljen je za komandanta Artiljerijske brigade, što je najbolji dokaz njegovih kvaliteta. U estvovao je u stotinama borbi, na dugom borbenom putu 6. divizije.

Borbe za oslobo enje s. Vrbanje i s. Soljana

Glavne snage divizije II, III i Artiljerijska brigada dobine su u 14.00 5. aprila zadatku da krenu iz rejona koncentracije u smeru s. Morovi i bosutske zone, na pravcu gde se predvi ala njihova upotreba. Planom Komande divizije predvi eno je, da što pre izbiju u rejon Vrbanje, zauzmu je, a potom da usmere dejstvo na komunikaciju i železni ku prugu s. Gunja — s. Bošnjaci.

6. aprila u 8.00 III brigada stigla je u predvi eni rejon i iz pokreta u kolonama napala neprijateljski garnizon u s. Vrbanji. U tro asovnoj oštroi borbi — posle dugog no nog marša — iznenadivši neprijatelja, uspela je zauzeti s. Vrbanju i naneti mu znatne gubitke. Zaplenjena su tri teška mitraljeza, 14 puškomitrailjeza, 115 pušaka i desetine hiljada komada raznovrsne municije. Napad je izведен energi no, bez zastoja a pripreme su izvršene još u toku marša. Plan za napad u grubim crtama stvoren je dok se brigada nalazila u s. Morovi u, a kasnije je dopunjavan i sve više preciziran. Uspehu brigade pogodovala je i injenica da je neprijatelj ve i deo svojih rezervi sa prostorije s. Vrbanja, s. Posavski Podgajci uputio prema 11. diviziji ka s. Soljanima, s. Drenovcu i s. Ra inovcima. To je bio najpovoljniji momenat u toku cele operacije za postizanje odlu nijeg uspeha. Da je 6. aprila bilo mogu e ubaciti ja e snage na komunikaciju Gunja — Bošnjaci tok doga aja bi druga ije izgledao. Dan docnije, kao što e se videti, to e biti kasno. Po zauzimanju s. Vrbanje jedan bataljon upu en je ka s. Komletincima i s. Otoku da spre d intervenciju neprijatelja sa toga pravca, a deo snaga ka s. Soljanima da sadejstvuju 11. diviziji ije su jedinice tamo napadale.

Zauzimanjem Vrbanje ozbiljno je ugroženo izvla enje neprijateljskih snaga iz rejona Br kog ka Vinkovcima. Da bi osigurao taj pravac, neprijatelj je ve 6. aprila uve e ubacio u borbu 16. puk 22. nema ke divizije, koji se prebacio iz rejona Br ko, povukavši se ispred snaga Južne operativne grupe.

Nema ki mostobran u rejonu Br ko likvidiran je 7. aprila. Južna operativna grupa (5. i 17. divizija) usled nedostatka desantnih sredstava po elu je forsiranje r. Save tek 11. aprila. To je omogu ilo Nemcima da gotovo sve svoje snage izvu ene sa mostobrana u Br kom, angažuju prema Bosutskoj operativnoj grupi.

zaustave njen nastupanje i odbace je iz rejona Vrbanje. Zbog toga su se od 7. do 12. aprila razvijale žestoke borbe izme u neprijateljskih snaga i Bosutske operativne grupe, u kojima su obe strane imale velike gubitke, i neprijatelj je istina uz teške gubitke, uspeo obezbediti bok svojih glavnih snaga u Sremu i njihovo izvla enje ka Vinkovcima i isto noj Slavoniji.

Ve 6. aprila nave e neprijatelj je jakim snagama 16. puka 22. nema ke divizije i jedinicama koje su bile do tada u odbrani žestoko napadao našu III brigadu. Napad je produžio u toku cele no i 6/7. aprila i nešto pre podne 7. aprila uspeo zauzeti Vrbanju i odbaciti naše snage. 7. aprila ujutro po ele su pristizati posle napornog no nog marša jedinice II brigade, koje su odmah po delovima ubacivane u borbu sa neprijateljem u rejonu Vrbanje i Soljana. Neprijatelj je pored izrazite nadmo nosti u snagama i sredstvima, u borbi kod Vrbanje naišao na dosta razvu ene snage III brigade, a jedinice II brigade zakasnile su i nekompletne su ubaćivane u borbu. Za borbe oko Vrbanje karakteristi no je da naša III brigada pored razvu enog rasporeda na velikom frontu nije u toku 6. aprila utvrdila neke svoje položaje. Tako, kada su Nemci napali, nismo imali solidnijeg odbrambenog oslonca. Tako er, Nemci su u protivnapadu upotrebili i jednu etu tenkova iz sastava 22. nema ke divizije, a brigada nije raspolagala efikasnijim sredstvima za borbu protiv tenkova. Pojava tenkova iznenadila je naše komande, pošto ih na ovom delu fronta, obzirom i na zemljiste uslove, nisu o ekivali. Divizijska protivtenkovska artiljerija bila je toga dana na maršu ka položajima, no usled blata, r avih puteva i kiše nije na vreme mogla sti i. Neprijatelj je žestoko napadao i koncentrisao svoj udar na mali odsek fronta, tako da u izveštaju III brigade stoji, da je u toku 7. aprila odbijeno pet neprijateljskih juriša. Isto tako, izveštaj III brigade od 7. aprila beleži podatak da je ceo komandni kadar jedne ete 3. bataljona izba en iz stroja, što tako er potvr uje žestinu vo enih borbi toga dana. Naše jedinice povukle su se isto no od Vrbanje u pravcu Brani eva i Grozdi ^va Stana. Tako je završen prvi period borbi za Vrbanju, najvažnijeg neprijateljskog uporišta u ovoj zoni i sve do 12. aprila vodi e se žestoka borba da bi se ono zauzelo.

Posmatrao sam kod Špoljari evog Stana prikupljanje jedne pove e grupe zarobljenih Nemaca u borbi oko Vrbanje. Iscrpljeni od borbi i umora loše su izgledali. Bilo ih je svih mogu ih godišta, od 16 do 50 godina. Ceo svet je ose ao da je samo pitanje dana kada e pasti fašisti ka Nemaöka. Pa ipak, oni su se borili do kraja. Ginuli u ovom sremskom blatu i poslušno izvršavali sve naredbe do kraja. Kao potvrda ovoga može poslužiti i podatak da ih je u borbama u bosutskoj zoni 4—5 puta više poginulo nego što ih je bilo zarobljeno. Na njihovim licima nije se zapažala potištenost ili kajanje za zlo ine koje su nad našim narodom po inili. Sada su bili u našim rukama i na komandu jednog podoficira, mirno i disciplinovano, uklju ili su se u formiranu kolonu i besprekorno poravnati krenuli u sabirni zarobljeni ki logor.

7. aprila diviziju je zadesio još jedan težak i nenadoknadiv gubitak. Poginuo je komandant III brigade major Ljubomir Medie »Brzica«. Retko se u ratnoj praksi događa da u jednoj diviziji u istom danu poginu dva komandanta brigade. Bio je to iskusni, stari ratni komandant, sa izrazitim komandnim kvalitetama, iskustvom i sposobnošću. U borbi je uvek stizao na pravo mesto i u pravi as tamo gde se rešavao sukob, uvek hrabre i dajući poleta svojim potinjenima.

Nadimak »Brzica« dobio je od svojih drugova još 1941. godine. Toliko je brzo govorio, prosto prosipao kao iz mitraljeza ponavljamajući izvesne reči i više puta. Ali nije on bio brz samo u govoru. Iz njega je plamela snaga i energija. Bio je to ovek jake volje — pun poleta i od akcije. Jako eksplozivan, preduzimljiv i nemiran duh sa smisalom za šalu i humor. Kao komandant u izdavanju zadatka kratak, jasan i oštar. Prosto je rezao, govorili su vojnici. Nije podnosio duga objašnjenja i razglašanja. Komandovao je 1. bataljonom »Velebit« iz III brigade i 3. bataljonom »Mi o Radaković« iz II brigade ukupno oko 2 godine. Uspešno i znala ki vodio je svoje jedinice i gotovo nikad nije pretrpeo neuspeh, pa su mu drugovi u šali znali kazati da ima posebnu sreću u borbi. Nije se radilo ni o kakvoj sreći, već je tajna uspeha ležala u sposobnosti da svoje znanje, odlučnost i dinamičnost uspešno prenosi na svoju komandu, potinjene starešine i vojnike.

Po običaju nije se plašio neprijatelja ni njegovih metaka. Nalazeći se na komandnoj osmatračnici zajedno sa oficirima svoga Štaba pogodila ga je i raznela neprijateljska topovska granata. Poginuo je u najvećem napunu borbi oko Vrbanje, u momentu kada je vršio novi raspored i davao nove zadatke svojim jedinicama. Interesantno je da je itav njegov Štab koji se nalazio pored njega ostao nepovređen, sem što je lakše ranjen komesar brigade Gojko Mileki.

8. aprila na frontu je vođena obostrana oštara borba sa neprijateljem u rejonu sela Soljana i Vrbanje, ali linija fronta ostala je uglavnom bez velikih promena. Posle podne Štab divizije je izvukao III brigadu iz borbe. Ona se prikupila na prostoriji severno od sela Soljana. U 16.30 napala je sela Soljane i uz podršku artiljerije zauzela ih u 3.00 9. aprila. Jedinice su noću u tri strane izvršile ukljinjavanje, rasekle neprijateljsku odbranu na delove i prisilile ga na izvlačenje. U ovoj borbi naše komande su pokazale umećnost u napadu na utvrđeno naseljeno mesto. Izvršeni su prodori na malim odsecima fronta, a zatim ubacivane ostale snage, koje su unutar mesta širile prodor u raznim pravcima. Umesna kombinacija vatrenog i pokreta jedinica ovde je ostvarena. Baš zbog toga neprijatelju su naneti osetni gubici, dok smo mi imali relativno manje žrtve. Posebno su se istakle velikom upornošću i smelostju u jedinice 2. bataljona i njihov komandant kapetan Miloš Curuvija. Za neutralisanje i rušenje jako utvrđenih tačaka upotrebljavane su 2 haubice, koje su neposrednim gađanjem krile put pešadiji.

U težnji da promeni odnos snaga na ovoj prostoriji u svoju korist komanda divizije prikuplja svoje jedinice, povla i I brigadu od s. Lipovca, koju su 8. aprila smenile jedinice 22. divizije. Tako er prebacuje i ostatak artiljerije sa toga pravca i usmerava sve svoje napore u cilju zauzimanja Vrbanje. Ve 9. aprila I i u brigada, podržane artiljerijom, napadaju Vrbanju sa severa i severozapada. U po etku su jedinice imale uspeha, delom snaga se do-kopale ku a u Vrbanji, ali neprijatelj iz šume Baljkovo sa pravca Otoka dobija poja anje i ugrožava bok I brigade. Dan je protekao u iscrpljuju im borbama, bez nekog vidljivog uspeha. Sa juga na pravcu s. Drenovci — Vrbanja neprijatelj je u toku 9. aprila uputio poja anje ugroženim snagama u Vrbanji, ali je do ekan jakom vatrom jednog bataljona III brigade, i, pretrpevši gubitke, bio je odba en natrag.

Završna faza Bosutske operacije, zauzimanje Vrbanje i gonjenje neprijatelja ka s. Bošnjaci i s. Gradištu

Neprijatelj je na širu prostoriju Vrbanje, železni ku stanicu Vrbanja, Landeki ev Stan prikupio ja e snage i postigao takav odnos, koji mu je garantovao stabilnost odbrane. Pošto napad naših jedinica od 9. aprila nije uspeo, komanda divizije je došla do zaklju ka da frontalni probaj na ovako jake snage nije pogodan i ne pruža izgleda na uspeh. Zbog toga preduzima novi manevr i pregrupisavanje snaga. No u 9/10. aprila izvla i iz borbe I brigadu i grupiše je u rejon Soljana. Tu je dobila nare enje da izvrši napad na s. Drenovce, likvidira ih, a potom obuhvatom sa juga nastupa na železni ku stanicu Vrbanja ugrožavaju i bo no neprijateljske snage na široj prostoriji Vrbanje. II i III brigada napadaju Vrbanju sa severoistoka i jugoistoka sa težištem na klima, nastoje i da je obuhvate, ostavlju i manje snage za dejstvo sa fronta. I brigada zauzela je s. Drenovce, usmerila svoj napad ka železni koj stanicu Vrbanja, zauzela prednje neprijateljske položaje, ali do ekana jakom vatrom bila je privremeno zaustavljena. U rejonu železni ke stanice neprijatelj je imao jako pogodne položaje i utvr enja, a branio ih je jedan bataljon podržan teškim bacima i artiljerijom 22. nema ke divizije.

U štabu divizije je u toku 11. aprila ocenjeno da neprijatelj izvesne snage izvla i ka s. Gradištu i s. Bošnjaci. Istoga dana ujutro jedinice naše Južne operativne grupe po ele su prelaz preko r. Save bez borbe, kod srušenog mosta u Br kom i Prnjati evog Stana 3 km uzvodno od Br kog. U vezi sa tom novo nastalom situacijom Štab divizije daje nove zadatke jedinicama. I brigadu skida sa položaja kod železni ke stanice Vrbanja i nare uje joj da hitno nastupa i napadne neprijateljske snage na položajima isto no od s. Bošnjaci i da ih zauzme. Na njene položaje orijentiše deo snaga III brigade. No u 11/12. i u toku 12. aprila I brigada je u nastupaju nailazila na nagazne i mine iznena enja od kojih je imala gubitke, a što je znatno usporavalo njene pokrete. Nemci su temeljito razrušili put i železni ku prugu i do toga ih stepena onesposobili,

da je naša artiljerija izostajala iza pešadije i nije bila u mogu nosti da je podrži. Brigada je vode i ceo dan borbe sa neprijateljskim zaštitnicama 12. aprila uve e izbila u s. Bošnjaci gde je zano ila.

Ostale snage divizije: II, III i Artiljerijska brigada preduzele su 11. aprila popodne odlu an napad na s. Vrbanju i ž. st. Vrbanju i potpomognute jedinicama 11. divizije, posle žestokih borbi u toku 12. aprila uspele je zauzeti.

Borbe na široj prostoriji Vrbanje trajale su 7 dana. Bile su to teške i iscrpljuju e borbe, gde je neprijatelj grupisao gro svojih jedinica i stvorio povoljan odnos snaga. Naše jedinice su neprekidno napadale i danju i no u i na taj na in uspele vezati za sebe glavne neprijateljske snage i omogu iti Južnoj operativnoj grupi prelaz preko r. Save. Osobito je naša II brigada za celo vreme operacije bila izložena jakim neprijateljskim snagama. Neprekidno se nalazila u frontalnoj borbi oko Vrbanje, bez mogu nosti da zameni i malo odmori svoje jedinice. To pokazuju i gubici koje je pretrpela. Imala je 99 mrtvih, 350 ranjenih i 5 nestalih vojnika. Pored ostalih poginuli su: Slavko Sladi poru nik, komandir ete, Gojko Bešir, poru nik, komandir ete, zastavnici Milan Novakovi , Obrad Ninkovi , Ilija Obradovi , i mnogi drugi.

Po padu Vrbanje sve snage divizije dobine su zadatak da u kolonama usiljenim maršem nastupaju u pravcu s. Bošnjaka i s. Gradišta, sa ciljem da što pre izbiju i presek u neprijatelju odstupnicu iz Srema ka Vinkovcima. 12. aprila po eo je napad glavnih snaga Prve armije na Sremskom frontu na pravcu Tovarnik — Vinkovci. To je uticalo da naše jedinice forsiramo do krajnih mogu nosti. Brigade su u nastupanju ka s. Gradištu u toku 13. aprila vodile samo manje borbe sa neprijateljskim zaštitnicama. Ali su uslovi za brže izvo enje pokreta bili jako teški. Blato, kiša, r avi putevi i mine otežavali su pokret. Sva divizijska i deo brigadne artiljerije jako je zaostao i sporo se kretao.

13. IV nave i I brigada zauzela je Gradište i presekla komunikaciju Otok—Gradište—Cerna. Jedinice su usled danono nih borbi i pokreta bile jako iscrpljene i umorne, pa su ovde i zano ile. Oko pola no i naišli su nema ki odstupaju i delovi sa pravca Otoka pa se razvila no na borba. To je bio pravi metež i krkljanac. Ve ina naših boraca je zaspala, a Nemci su tako er bili iznena eni prisustvom naših snaga u ovom rejonu. Mi smo slabo poznavali teren i Nemci su se koriste i no najve im delom izvukli i uspeli pobe i u pravcu Vinkovaca ostavljaju i artiljeriju i minobaca e. Sa nešto više opreza i budnosti mogli su biti uništeni.

II i III brigada izbile su u rejon Gradišta 14. aprila, ali se neprijatelj ve uspeo povu i ka Vinkovcima. Delovi Prve armije koji su 12. aprila izvršili proboj Sremskog fronta, podržani tenkovima i avijacijom mnogo su brže prodirali nego što smo o ekivali, ak znatno brže nego što je predvi eno planom komande Prve armije. Tako su naše jedinice prvoga dana napada 12. aprila napredovale 20—30 km i zauzele Vukovar, a drugog dana Vinkovce sa ime se prakti no završila Sremska operacija. Ovde su se ujedno završile i borbe Bosutske operativne grupe i divizija dobija

novi zadatak da nastupa ka isto noj Slavoniji, gde e u estvovati u borbama za oslobo enje akova.

Analiziraju i razvoj i tok operacije Bosutske operativne grupe, a posebno 6. divizije, može se do i do izvesnih pouka i zakljuaka. Doduše, danas je lako zakljuivati kada su poznati svi elementi i situacija na protivni koj strani. Pa ipak je poželjno izneti neka iskustva i propuste što ne e ni najmanje okrnjiti ugled ili uspehe divizije.

a) Divizija je upotrebljena u takvoj zoni i na delu zemljišta gde nisu mogli do i do punog izražaja njeni borbeni i moralni kvaliteti. Zemljište u zoni napada sa svojim nepovoljnim karakteristikama za napada a, ograničavalo je zamah operacije, lišavalo primene celishodnjeg manevra i dubljih obuhvata sa krupnjim jedinicama. Slabi putevi, ravnava vreme i blatinjav teren smanjivali su brzinu dejstva, silinu udara i potpuniju podršku i sadejstvo. Naša artiljerija i brigadni minobaca i teško su se kretali, pa se dešavalo da pravovremeno ne stignu i ne podrže jedinicu.

b) Divizija je usled objektivnih teško a upotrebljavana u borbi po delovima. Osnovni uzrok za neuspeh u Vrbanji leži u tome što glavne snage nisu na vreme koncentrisane i upotrebljene na najvažnijem mestu. I brigada i gro divizijske artiljerije bile su zauzete 6., 7. i 8. aprila u borbi oko s. Batrovaca i Lipovca, a II brigada usled smene sa položaja u Sremu ispred s. Ilinaca nije mogla pravovremeno stići i na određeni položaj. Snage Bosutske operativne grupe u celini upotrebljavane su po delovima. Tako su 11. divizija i Konji ka brigada angažovane u borbi 3/4. aprila, dok je glavnina 6. divizije upotrebljena tek 6. i 7. aprila, pa je otpalo i iznenađenje koje se inačica moglo ostvariti da je na vreme izvršen napad. Postavlja se i pitanje, da li je u ovakvoj situaciji bilo celishodno napadati neprijateljska uporišta na desnoj obali r. Bosut u rejonu Batrovaca i Lipovca i na njih gubiti vreme, ili je bilo bolje grupisati sve snage ka Vrbanji, Drenovcima i Posavskim Podgajcima a delom snaga osigurati svoj desni bok prema ovim garnizonima.

c) Naša izvještajna služba bila je nedovoljno razvijena i bez solidnijeg oslonca na ovom terenu. Baš zbog toga izviđačke grupe koje smo upućivali u bosutsku zonu, nisu se mogle dugo držati i relativno brzo ih je otkrivaо neprijatelj. Podaci sa kojima smo raspolagali bili su nesigurni i nepotpuni. Tek smo u borbi doznavali jačinu, sastav i vrstu neprijateljskih jedinica. Ova okolnost imala je uticaja na plan dejstva, brzinu izvođenja napada i postizanje iznenađenja.

d) I pored istaknutih nepogodnosti i teškoće, sve naše jedinice pokazale su visoku borbenu vrednost. Pokreti pri grupisanju i manevr snaga izvedeni su sa takvom brzinom da su premašivali uobičajene norme. Sadejstvo pešadije i artiljerije i pored propusta i objektivnih teškoća bilo je na visini. Prateća artiljerija kretala se u streljačkom stroju i neposrednim ga anjem otvarala put pešadiji. Sadejstvo u okviru nižih jedinica bilo je dobro i više nismo

vršili juriše sa velikim jedinicama i u talasima, nego se uklinjavali i probijali odbranu, a potom u stvorene breše ubacivali ostale snage.

Komande i jedinice su pokazale veliku upornost i inicijativu u izvršenju zadataka. Naročito je ispoljena umešnost i upornost u borbi I brigade pri zauzimanju Batrovaca, a kod III brigade u borbi za Vrbanju i Soljane. Koliko su bile oštore borbe vidi se i po pretrpljenim gubicima. Za devet dana, koliko je trajala Bosutska operacija, divizija je imala 326 mrtvih, 1034 ranjena i 9 nestalih vojnika i starešina.

Pa i pored teško a i nepredviđenih obrta u situaciji Bosutska operativna grupa, a u tom sklopu i 6. divizija, u svojim dejstvima su pored ustaških snaga, postepeno privukle i vezale i glavninu 22. nemačke divizije i time olakšale nastupanje Južne operativne grupe, ije jedinice su 11. aprila iz rejonata Brčko prebacivane preko r. Save.

PALIJINO POSLJEDNJE NAREĐENJE

Dragan Rakić

I kada se na garavim, znojnim, umornim i neispavanim licima proletera mogla proiti radost radi još jedne izvojevane pobjede, stigla je vijest, koja je potresla svakoga — major Palija je smrtno ranjen ...

Sve do malo prije mali su da je živ. Zapovijedao je Artiljerijskom brigadom. Osjetili su to po granatama, koje su poput tura padale po neprijateljskim položajima. Vidjeli su njegovo uvijek nasmijano lice, koje je u najtežim trenucima ulijevalo samopouzdanje. Vidjeli su ga u strelja kom stroju, kako li no nišani topom, minobaca em. A tog trenutka on se borio sa smrću. To je bila surova istina, koja je grila srce, izazivala suze u očima.

Major Palija ležao je pored svoje osmatračice na samom rubu šume Oštarije razmrskanih grudi. Usta su mu bila otvorena. Iz njih je malo prije izdano naređenje artiljeriji za djelovanje po ostacima neprijatelja koji se povlačio iz Batrovaca prema sjeveru. Artiljerija je izvršavala naređenje svog komandanta, a on se opratio sa svojim starim drugovima. Ležao je mirno, kao onaj gordi spomenik u Sremskoj Mitrovici, koji su mu Sremci podigli nekoliko godina kasnije, na mjestu gdje je pokopan.

Za neprijateljem

Pimi gnjeva borci II i Artiljerijske brigade gonili su u stopu neprijatelja, koji se povlačio u pravcu sjeverozapada.

III brigada je u međuvremenu zaobilaznim manevrom brzo prodrla južno kroz šumu i odmah iz pokreta osvojila Vrbanju, koju je — međutim — malo kasnije protunapadom neprijatelj

uspio vratiti. Pošto su II i III brigada u svom brzom nadiranju poodmakle od ostalih jedinica divizije, iz prepostavljenog Štaba stigla je naredba da se dalje djelovanje dviju brigada u likvidaciji neprijatelja u rajonu Vrbanje objedini pod zapovjedništvom komandanta II proleterske brigade.

Veza s »Brzicom« — kako su zvali komandanta III brigade — odmah je uspostavljena. Na jednoj oranici pored šume, isto no od Vrbanje, sastala se grupica starješina: komandant II brigade, komandant III brigade »Brzica«, te komesar i pomočnik komesara III brigade. Drug »Brzica« je izložio trenutačno stanje i dao prijedlog za likvidaciju neprijatelja u Vrbanji. Komandat II brigade držao je raširenu kartu i pratio izlaganje »Brzice«.

Odjednom je nešto tresnulo. U prvi mah nitko nije bio svjestan što se dogodilo. Svi su bili ošamu eni. Kad su se malo primjetili, primijetili su da nema »Brzice«. Eksplozija ga je raznijela — naprsto je išezao.

Komesar III brigade stajao je opuštenih ruku. Niz dlanove tekla mu je krv. Miši na ruci bio mu je presjećen. Njegov pomočnik bio je ranjen u nogu. Komandant II brigade je stajao. Jedva je mogao gledati od baruta i zemlje, što ga je osula po licu, rukama i cijelom tijelu. Karta i torbica, koje je trenutak prije držao u rukama, bile su izrešetane.

Neprijateljska granata raznijela je jednog, privremeno onesposobila ostalu trojicu, ali nije mogla da razbije njihovu odluku da izvrše zadatak. Tamo gdje je pao »Brzica«, zamijenio ga je drugi, isto takav junak, koji je isto toliko cijenio i volio svoju zemlju i isto toliko mrzio fašiste.

I li ke brigade su poput lavine nezadrživo produžile po utvrenom planu. Vrbanja je oslobođena. Pokret je nastavljen prema Vinkovcima, Slavonskom Brodu ...

PREKO REKE BOSUT

N. N.

Nalazili smo se na položaju prema Bosatu, na putu za Batrovce, kad smo dobili zadatku da pređemo reku. Približili smo se samoj obali. Naši inženjeri su već na inili skelu s kojom ćemo preći. Prva grupa se ukrcava. Mrak je. S one strane se ništa ne vidi. Tiho, kao sena, polazi skela prepuna boraca prema drugoj obali. Treća eta »Ognjenova« ide napred kao prethodnica. Gazi se po gustom blatu do kolena. Nemaju i vodi a, u pomrištu ovek se nije mogao orijentisati. Šalju se patrole koje treba da pronađu put ka Batrovčima. Uskoro je jedna patrola pronašla put. Cela treća eta ulazi među prve seoske kuće, koje su bile već inom porušene i minirane.

U selu je mirno, i nema žive duše. Ne nailaze i na otpor, stigli smo do same crkve. Švabe iznenadeno bacaju raketu. Osvetljeni smo kao usred dana. Sklanjamо se u senku. Švabe otvaraju

raju žestoku vatru. Njihovi mitraljezi samo brišu ulicu. Mislili su da nas iznenade, ali im to nije uspelo. Naši mali baca i otvaraju vatru i tuku po njihovim gnezdima otpora. I pored napornog puta po dubokom blatu, koji su naši borci prešli na putu do Batrovaca, odmah prelaze u napad. Neprijatelj je bio odbaen na ivicu sela.

1. i 2. eta žure u pomo 3. eti. Komandir 3. ete do ekuje ih na ulasku u selo i objašnjava im kojim putem treba ići. Ali situacija u samom selu nije još sasvim jasna. Pojedine grupe Nemaca uvukle su se u kuće i sada su iza naših leža. Komandir 3. ete odjednom upada usred grupe Nemaca. »Halt!« vi je jedan fašista. Komandir odgovara sa naredbom 2. eti: »Brza paljba!« 2. eta smesta otvara brzu paljbu na tu neprijateljsku grupu i komandir uspeva da se izvije, preskače i preko neke ograde.

Pomočnik komesara 3. ete, Geco Zja, našao se još u težoj situaciji. Idu i iz prvog strelja kog stroja ka komandiru, susreo se sa jednom grupom Nemaca. Kako je bio gust mrak, nije ih mogao poznati sve dok mu nisu došli na nekoliko koraka. Iz sasvim bliskog odstojanja zavičaju mu Nemci »Halt!« Budući da mu je nestalo municije u automatu, on brže skreće u jedno dvorište. Ali tamo je upao posred jedne veće grupe Nemaca. Brzo ga opkolije i povodeše sa sobom. U to naši baca i po eštu i po tim Nemcima. Koriste i zabunu, pomočnik uspeva da im pobegne. Naša 1. i 2. eta razvijaju se u strelce i pomažu 3. eti. Svi ešti. I poslednja kuća je u našoj pozadini pretresena. Švabe su se smestile u ranije pripremljene bunkere i daju žestok otpor. Naši borci dobijaju narene da se ukopaju.

Zadatak forsiranja Bosuta i ulazak u selo je izvršen.

Već tri noći kako smo na položaju. Prve noći prešli smo preko Bosuta. Od tad smo stalno u rovovima, u borbi. Neprijatelj se jako utvrđio, a pojačanje dobiva stalno. Vidi se da hoće po svaku cenu da se održi. Već prolazi i treći dan. I ona je ispunjena borbenom delatnošću.

Budno pazimo na neprijatelja, očekujući i zoru. Dolaze kuvari i po inju da dele jelo. Drugi do mene se izvlače i odlazi na kazan. Fiju... Dummm...! Sagnuli smo se i oslušnuli. Pada negde blizu nas. Jedna za drugom po inju da padaju granate. Nemci žestoko bombarduju naše položaje sa topovima i bacima. Mine i granate šaraju pokraj naših rovova. »Sad je Švabe u napad!«, govore borci.

Posle bombardovanja započele »šarci« svoju ubojnu »pesmu«. Naši odgovaraju. Švabe se podvlače pred naše položaje, ali ih mi skidamo jednog po jednog. 2. eta je držala položaj u centru. Svi borci se drže hrabro. Drugi Rade Lapčević, puškomitraljez 2. voda, uvek je bio hrabar borac. I ovog puta njegov puškomitraljez kosi Nemce. Lapčević se zagrejao pa tu je i tu ešti. Komesar njegove ete obilazi rovove. Dolazi do njega. »Kako se osećaš?«, pita komesar. »Dobro, druže komesare, ne bojim ih se.«. »Pusti ih na još bliže odstojanje«, veli mu komesar. »Ako ti rečeš — pusti ih i na pet koraka«, odgovara puškomitraljez, ne skidajući oka sa linijske linije po kojoj tu je njegov puškomitraljez.

U to se na vidiku pojavljuje deset Nemaca. Lap evi ih pušta na dvadeset i pet metara. Zatim ih kosi rafalom iz puškomitraljeza. Za jedan minut smaknuo je deset Š^aba.

Celo prepodne su Nemci jurišali. Borba je sve žeš a. Nema ki topovi i minobaca i tuku selo. Pred našim rovovima gomilali su se leševi neprijateljskih vojnika. Oko podne su opet u estale mine i granate. Hrabri Rade neprestano je tukao iz svoga oružja. Nije ni uo kad je jedna mina doletela k njemu. Strašna eksplozija ranila ga je na pet mesta. Od grudi do nogu curila je krv. Svapski mitraljezi kosih su travu oko rovova. Rade je znao da mu je potrebna hitna pomo , ali je isto tako znao da bi još jedan drug mogao nastradati spašavaju i njega. Prikupio je poslednju snagu, izvukao se iz rova i otpuzao 50 metara. Tu ga je prihvatio bolniar. Prišao je i komesar. Dirnut teškom nemo i svoga ranjenog borca stisnuo mu je srda no ruku, a zatim ga uputio u previjalište.

SLAVONIJOM PREMA ZAGREBU

Jovica Grkovi

Posle uspešnog probaja neprijateljskog fronta u Lici i Sremu Jugoslovenska armija nalazila se polovinom aprila 1945. godine, od Drave do Jadrana, u opštoj ofanzivi. To je onaj toliko dugo i željno o ekivani period kada se tako reči na dane računalo vreme do kona ne pobeđe. O tome istorijskom trenutku, i pored svih nedostataka, kojih je još uvek bilo isuviše mnogo, ešte se razmišljalo. Sve odredenije svaki je borac doživljavao taj trenutak, za što su postojale zaista i realne osnove¹. Ali ratnicima naše armije ipak nije ostajalo mnogo vremena za takva razmišljanja. Teške dano-dane ne borbe, protiv još uvek žilavog neprijatelja zahtevale su maksimalno fizičko i psihičko angažovanje. Žverstva i pustoš, što su ih fašisti ostavljali iza sebe prilikom povlačenja i uprkos injcicama, da se rat već vodio na tlu Nemačke, povevali su našu mržnju prema fašistima. To je pojava valovala i našu energiju i rešenost da se, i po cenu najvećih naprezanja, nijednog trenutka ne predahne u gonjenju okupatora i njegovih pomaga.

Nakon probaja Sremskog fronta², 6. proleterska divizija nastala se u širem regionu Gradišta. 14. aprila, tj. narednog dana posle probaja, jedinice divizije bile su raspoređene: I brigada u Gradištu, II brigada u s. Retkovci, III brigada na prostoru Voćinci—Novi Mikanovci, te Artiljerijska brigada i Štab divizije u s. Retkovci. Istog dana I brigada krenula je za s. Šiškovce, a ostale jedinice zanoče su na dostignutim položajima. 14. aprila bio je prvi

¹ Jugoslovenska armija je na ovom našem ratištu obezbedila uverljivo nadmoćnost nad neprijateljem i dosta brzo istila od okupatora preostali deo zemlje. Sovjetska armija je 13. aprila ušla u Beograd, a 16. aprila probila front na Odri i krenula ka Berlinu. Na zapadu saveznici su 12. aprila prešli Elbu.

² Smatra se da je završena Sremska operacija i potpun probor Sremskog fronta sa momentom ovladavanja jedinica Prve armije linijom Vinkovci-Županja. Tom linijom Prva armija je ovladala 13. aprila 1945. godine.

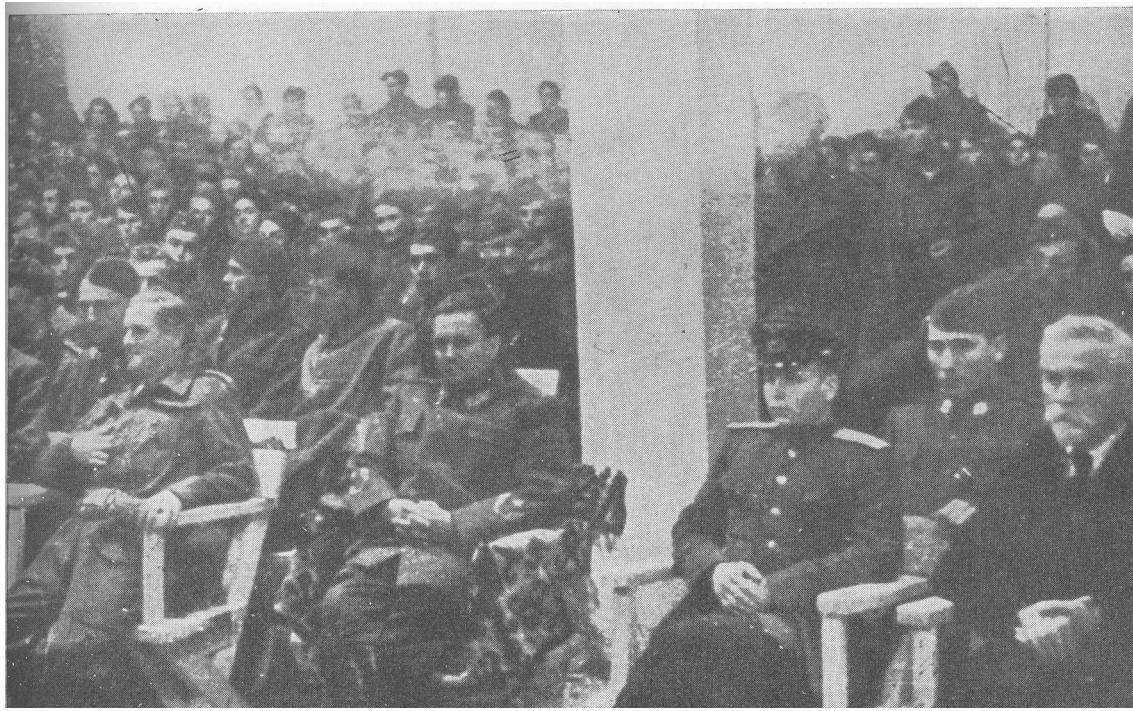
dan, od po etka proboga (4. april), bez ozbiljnijih borbi. Predah je, nema šta, vrlo kratko trajao. Sutradan, 15. aprila, sve jedinice su produžile nastupanje, a I i III brigada imale su toga dana i dosta žestoke okršaje sa neprijateljskim zaštitnicama.

Za relativno kratak period, od po etka do završetka proboga, nastupile su zna ajne i više strane promene u diviziji. U dugim i za nas izuzetno teškim frontalnim borbama u Sremu pretrpeli smo osetne gubitke. Pored smanjenog broj anog stanja jedinica, ovo se naro ito moglo brzo uiti i u sastavu komandi jedinica. U štabovima bataljona i brigada nije se moglo više sresti mnogo starijih i iskusnijih rukovodilaca. Na njihova mesta došle su nove, mla e starešine. Naro ito je tih izmena bilo u komandama eta i vodova. Oni, koji su prvi put postali borci dolaskom u diviziju u vreme njenih borbi za Valjevo i Beograd, sada su ve postali de-setari i komandiri, a poneki i politi ki delegati vodova. Najviše je me u tim novim starešinama bilo Valjevaca, ili kako smo ih još eš e zvali Kolubaraca. A bilo je i beogradskih radnika i to najviše sa ukarice (odakle je jedna pove a grupa došla u našu diviziju pre oslobo enja Beograda), koji su, iako sa manjim borakim stažom, postali ve vrsne starešine. Mla i drugovi zauzeli su mesta poginulih, ranjenih ili onih koji su otišli na nove, više dužnosti. Oni su sada trebali da sti u iskustva i znanje u rukovodjenju ve im jedinicama. U tom cilju, pored ostalog, držani su kra i dogovori, esto puta tako re i u pokretu, na kojima su sumirana ste ena iskustva i ukazivano na bitne karakteristike predstoje e vojno-politi ke situacije.

Iako je svaki od nas tugovao za mnogim poginulim drugovima! ipak potištenosti i slabljenja borbenog morala nije bilo ni u jednoj jedinici. Naprotiv, izrazita karakteristika moralno-politi kog stanja bila je ose aj pobednika, ose aj zadovoljstva zbog uspešno izvršenih zadataka i vrste uverenosti, da je as kona ne pobede veoma blizu.

Borci koji su bili do pre nekoliko sedmica mladi i neiskusni, sada su ve bili prekaljeni i iskusni ratnici. Mnogi su ve zaslužili i dobili ordene i medalje za hrabrost. Ti mladi i, Kolubarci, Kosmajci i Beograani uspešno su zamenili stare borce, li ke proletere, od kojih su mnogi ostavili svoje živote na slavnom borbenom putu od Like do Slavonije.

Posle teških danono nih borbi i marševa primetna je bila fizika iscrpljenost boraca. Na licima ratnika lako se moglo zapaziti umor i iscrpljenost. Nije teško prepostaviti, kako je izgledala njihova ode a i oprema. Blatnjava, izgužvana pa i pocepana. Bilo je to neizbežno, obzirom na raskaljužena sremska polja i puteve. Nije bilo vremena, a ni sredstava za neko ve e doterivanje. Nije se previše niko ni obazirao, u toj situaciji, na spoljni izgled. Snabdevanje je tako e bilo znatno poreme eno. Komore su zaostajale iza svojih jedinica. No sve nas to nije naro ito zabrinjavalo, ali nas je zabrinjavao nedostatak artiljerijske municije. Borci i starešine su esto razgovarali o tome kako smo jedva do ekali da imamo relativno dosta artiljerije, ali eto sada je, zbog nedostatka municije, premalo možemo koristiti. I ono artiljerijske municije

Maršal Tito sa polit. i vojnim rukovodicima i predstavnicima savezni kih vojnih misija na II kongresu USAOJ-a
(1944.)

Jedno oru e Artiljerijske brigade 6. divizije kod sela Nijemci u Sremu
(1945.)

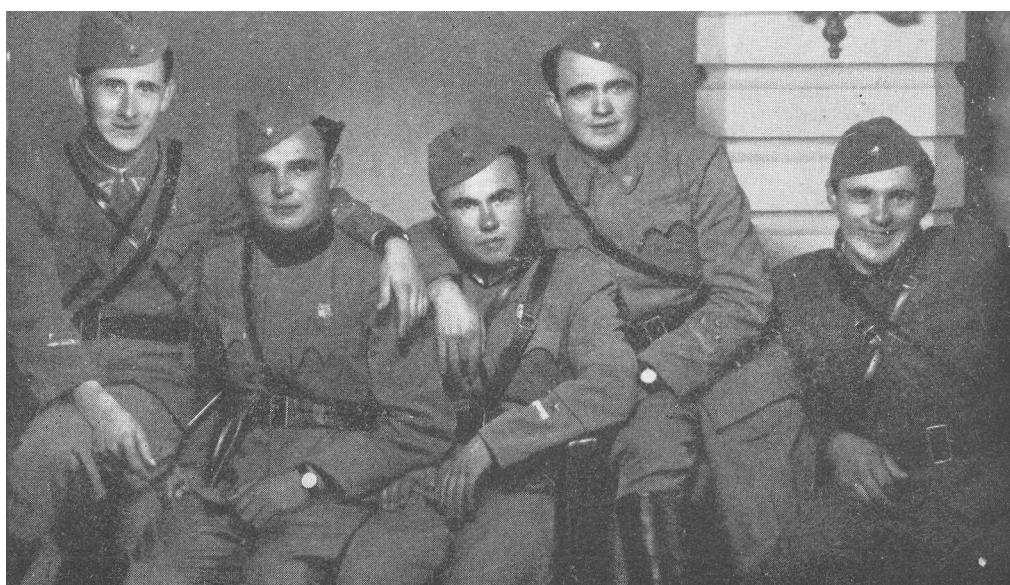

štab III brigade sa štabovima bataljona na Sremskom frontu. Stojе slijeva na desno: Jure Brmboli , komesari I bataljona, Mirko Dr a, zamj. kom. I bat., urica Kri kovi , zamj. komesara 2. bat., Nikola Vukobratovi , komesar 4. bat., or e Delie, komesar 2. bat., Ilija Grahovac, obavješt. oficir 2. bat., Nikola Vukobratovi , rent saniteta III brig., Jovica Stuli , zamj. komesara 3. bat. Sjede slijeva na desno: Nikola Bori , intendant brigade, Ljubomir Medi ->Brzica<, komandant brig., Gojko Mileki , komes. brig., Dane Cui , zamj. komesaral 3. brigade, dr Ernest Kremzir, brig. lije nik, Miloš uruvija, komandant 4. bat. Kle e slijeva na desno: Ilija Rašeta, komandat 1. bat., uro akovi , komandant 2. bat., Aleksandar Zorica, komand. 3 bat., Geco Kon ar, obavještajni oficir brigade

(1945)

Komandant III brig. sa komandantima bataljona na Sremskom frontu. Slijeva na desno: Ilija Rašeta, komandant I. bat., uro akovi , komandant 2. bat., Aleksandar Zorica, komandant 3. bat., Ljubomir Medi ->Brzica<, komandant brigade, Miloš Curuvija, komandant 4 bataljona

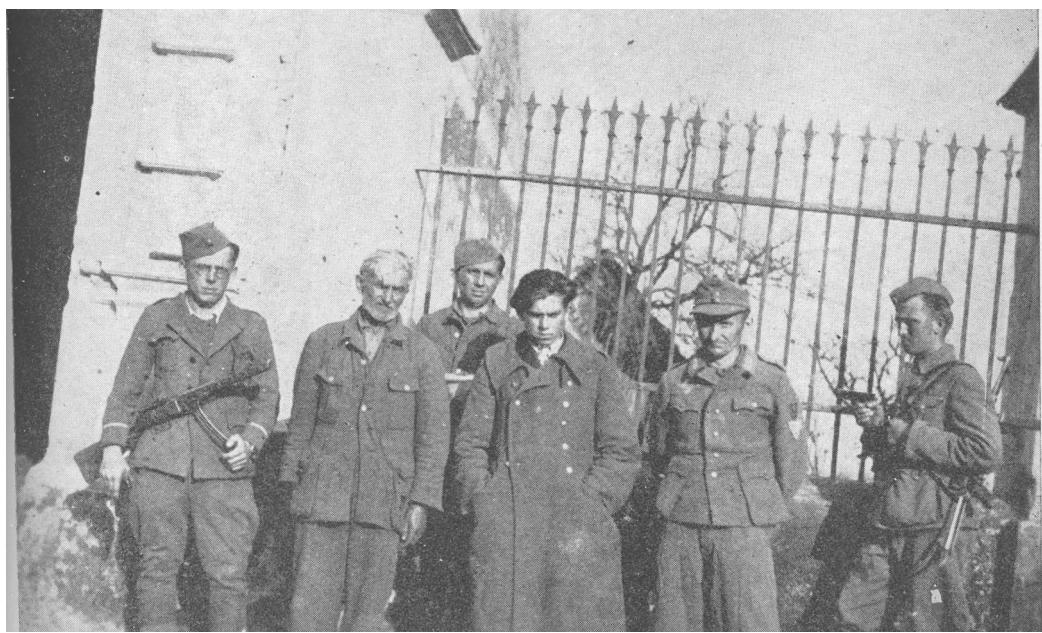
(1945)

Štab II brigade 6. divizije. *Slijeva na desno:* Milan Pavić, politički komesar, Dragan Rakić, komandant, Jovo Ilinić, pomočnik polit. komesara, Vlado Mandarić, načelnik Štaba. *Stoji:* Jovan Minić, aštanat Štaba
(1945.)

Borci iz više grupe 6. divizije, kojima je uspjelo da u neprijateljskoj pozadini zarobe trojicu njemačkih vojnika

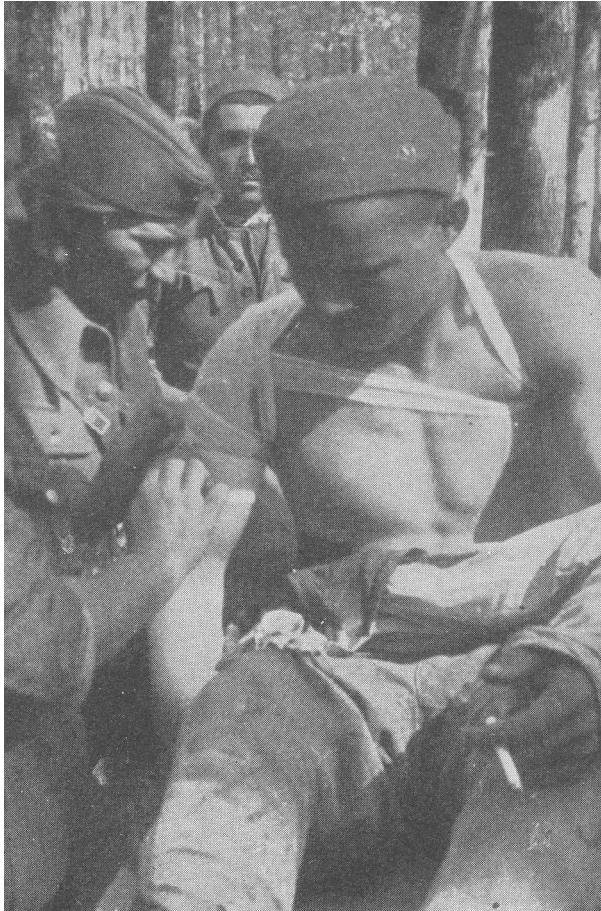

Maršal Tito u obilasku rovova na Sremskom frontu
(1945.)

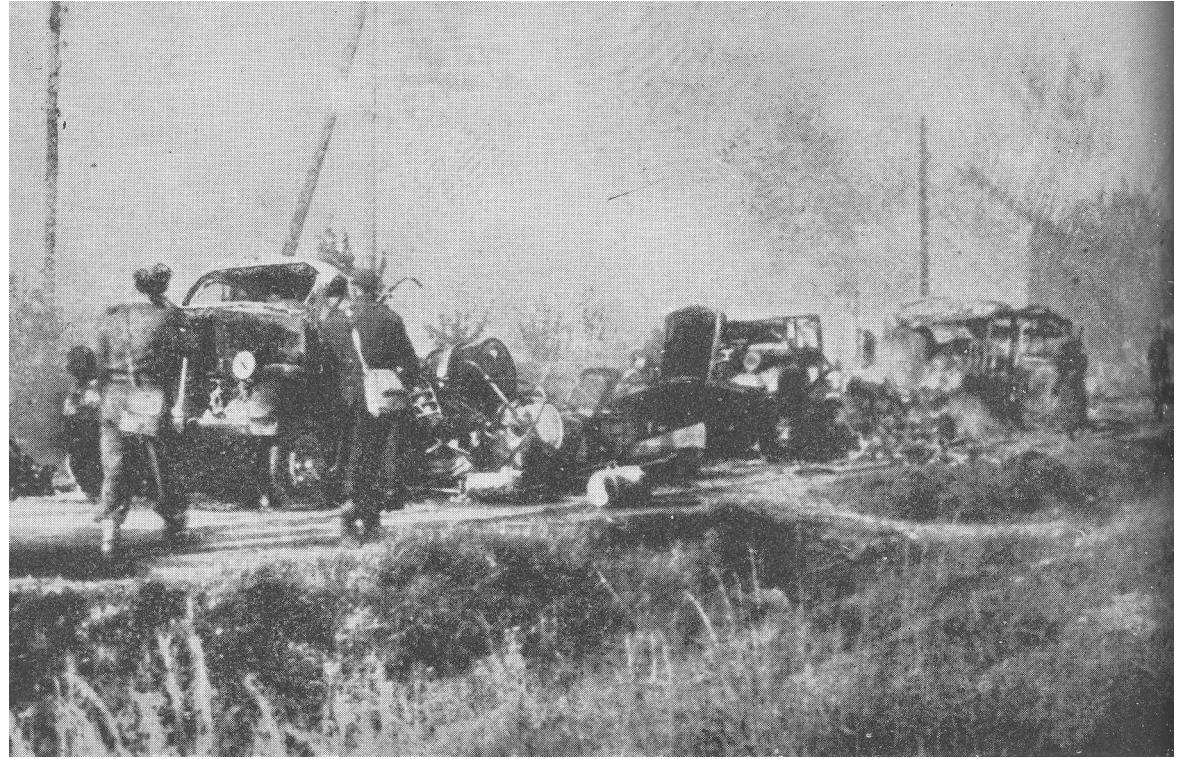

Komesar 6. divizije Nikica Pejnović predaje pre-laznu zastavicu najboljem bataljonu divizije »Božidar Adžija« u Sremu
(1945.)

**Ukazivanje prve pomoći ranjenom borcu
negdje u sremskim šumama**
(1945.)

Juriš kroz Slavoniju
(1945.)

Uništena njemačka kolona pred Zagrebom
(1945.)

Slijeva na desno:
Milan Pavić, poli-
komesar II brig., ma-
jor Vlado Mandarić
na elnik štaba II bri-
gade pred Ilincima
u Sremu

Nena Veinovi

Milica Oreškovi , Maša Veinovi , Desanka Obradovi

Jela Pavlica

Ljuba Ple aš

Milka Rodi

Sofija Ugarkovi

Mara Franceti , Luja Franceti , Soka Raki

Janja Hrženjak

što smo je imali negde u dubini naše pozadine, nismo uspevali pravovremeno dopremiti na front. Kamiona nije bilo dovoljno, a Nemci su bili, specijalnim ralicama, temeljito razrušili železni ke pruge, minirali mostove i puteve. To je predstavljalo izuzetnu teško u i uopšte za snabdevanje fronta i manevar jedinica. I zato je puno puta ponovo trebalo stisnuti zube i rešavati ru nom bom-bom i jurišem ono što druge vojske rešavaju izdaleka — artiljerijskom vatrom.

Iako smo svi znali, zašto nema dovoljno artiljerijske municije, ipak su se esto mogli uti uzdasi »nema municije«. Ali iskusne ratnike, proslavljenih i prekaljenih bataljona i brigada 6. proleter-ske divizije, ništa nije moglo pokolebiti ni onda kada je bilo i mnogo teže.

Nestrpljenje, koje nas je bilo obuzelo dugim boravkom na gotovo istoj liniji Sremskog fronta, dobilo je sada puno oduška. Osetili smo se ponovo u svom ofanzivnom partizanskom elementu. Mogu nosti manevra i primane raznovrsnih oblika dejstva ponovo su bile velike. To je ono što je posebno želeo svaki naš borac i starešina. Bili smo svi svesni koliko je to zna ajan elemenat naše nadmo nosti nad neprijateljem. Do ekali smo ono, što smo tako esto, u rovovima Sremskog fronta priželjkivali. Koliko je puta izražavana želja, da nam je ovako brojnim i snažnim »dokopati« se mogu nosti, da mi biramo mesto, vreme i na in borbe.

Kratak predah iskoriten je i za poja ani partijsko-politi ki rad, ma da u pravom smislu re i, predaha nije ni bilo. Jer 12. aprila zauzeli smo u sadejstvu sa 11. divizijom selo i železni ku stanicu Vrbanju, a kao što smo ve rekli, 14. aprila jedinice divizije krenule su iz rejona Gradišta i stupile u borbu. Osnovni sadržaj politi kog delovanja bio je u obaveštavanju bora kog i starešinskog sastava o uspesima na našim i savezni kim frontovima i isticanje podviga naših jedinica i pojedinaca. Na taj na in prenosila su se i borbena iskustva i davala politi ka podrška korisnim samoinicijativama vojnika i starešina. Redovno su se objašnjavale sve naše teško e (zašto na pr. artiljerija eš e i bolje ne podržava nastupanje pešadije, kakve su i otkuda proisti u teško e u snabdevanju i si.). O namerama i snazi neprijatelja sada smo više, iako još uvek malo, znali. Bilo je jasno, i o tome se govorilo borcima, da neprijatelj tako gr evito i uporno spre ava naš prodor na ovom pravcu i zato što nastoji da izvu e svoje snage preko Broda iz doline r. Bosne. No, nismo bili dovoljno obavešteni o stvarnoj snazi neprijatelja pred našim frontom. Zbog toga smo u tom periodu esto i podcenjivali njegove snage.

Partijske i skojevske organizacije, pored politi kog delovanja, sumirale su, na kra im sastancima, i iskustva svog rada. Tih dana, kao što je to redovno bio obi aj, posle dužih i teških borbi, primali su se u redove Partije i SKOJ-a najhrabriji i politi ki najzreliji borci. U SKOJ je primljen znatan broj omladinaca, koji su tek u Beogradu prvi put stupili u borbu. Da se postane lanom Partije trebalo je mnogo podviga i duži period, pa ipak je bilo Valjeva, koji su ve za kratko vreme postali lanovi Partije.

Tada su ljudi zaista brzo izrastali u dobre i politi ki svesne ratnike! Ti su se mladi ljudi divili junaštvu, samopregoru i skromnosti starijih boraca i rukovodilaca, ali su se istovremeno trudili da ni po emu iza njih ne zaostaju. I u tome su veoma brzo uspevali. Brzina borbenog kaljenja i sticanje iskustva i borbene vestine zadivljivali su nas sve. Pred oima su mi mnogi podvizi mladih Srbijanaca, ali ovde u navesti samo jedan. Jedne no i, specijalno pripremljena grupa boraca I brigade napala je istureno i dobro utvr eno neprijateljsko uporište. Borci su se polako približavali utvr enju i kad su došli blizu položaja iskopali su ispred sebe rov i kroz zemlju se privla ili bunkerima. Nemci su bili budni i svakog asa raketama osvetljivali teren. Kosili su mitraljeskim rafalima. Pa ipak, odjednom, kao iz neba, sruila se na njih kiša rnih bombi. U zaglušnoj grmljavini i hrvanju neprijatelj je bio likvidiran.

Ubrzo posle toga došao sam u brigadnu ambulantu da vidim ranjenike. Bolni arka, koja je istila razmrskano stopalo jednog mladi a (ne se am se više njegova imena), šapatom mi re e: »Druže komesare, mora e se še i nogu«. »Bre, ne šap i ti, ne žalim ja ništa kad sam video, koliko smo Švaba povljali« — re e ovaj mlađi, ranjeni borac.

Moralno-politi ko jedinstvo, te borbena prekaljenost i novih boraca bili su zna ajan inilac borbene vrednosti naših jedinica, pa je — i pored smanjenog broj anog stanja i mnogo izgubljenih iskusnih starešina — svaka jedinica sa uvala svoju borbenu vrednost, a što su najo itije potvrdile kasnije borbe.

Oslobo enje akova

Neprijatelj se pod zaštitom ja ih odreda povlaio na ve unapred predvi enu i pripremljenu liniju fronta: Gorjani — akovo — Strizivojna — Banova Jaruga. Cilj mu je bio da zadrži naše snage, dok ne izvu e svoje, još uvek velike jedinice iz doline r. Bosne, pa je zato izabrao najpovoljniji pravac izvla enja preko Slavonskog Broda.

Front akova ka Satnica — Budrovci branila su dva puka 22. nema ke divizije i deo snaga VIII brigade 3. ustaško-domobranske divizije. U akovu se nalazio Štab 22. nema ke divizije. Te su se snage u toku borbi za oslobo enje akova suprotstavljale našoj 6. i 21. diviziji. Neprijatelj je uporno branio utvr ene položaje, a posebno naseljena mesta. No ta je odbrana ipak bila ubrzo slomljena.

Posle neuspelog pokušaja naše 21. divizije da sama zauzme akovo, Štab Prve armije uvodi u borbu i 6. diviziju, koja je nastupala u dve kolone. Desna kolona, sastava II, III i Artiljerijska brigada nastupala je pravcem: Gradište — Mikanovci — akova ka Satnica. Cilj je bio napasti akovo sa severne i severozapadne strane. Leva kolona, sastava I brigada nastupala je pravcem: Gra-

dište — šiškovci — Piškorevci, sa ciljem napada na akovo sa južne stane. Štab divizije kretao se na pravcu desne kolone. III brigada je ve 14. aprila izbila u rejon Vo inci — Novi Mikanovci, a II brigada u rejon s. Retkovci. 15. aprila III brigada je potisnula neprijatelja, te se borila u rejonu Forkuševci. Bila je to žestoka borba u kojoj su neprijatelju naneseni osetni gubici. Komandant divizije forsira ovu brigadu kako bi ona što pre obišla i napala grad sa severozapada. Težnja je bila da se odseku neprijateljske snage koje se nalaze u gradu. II brigada toga dana nije imala ozbiljnijih borbi.

Leva kolona I brigade, ve 15. aprila napala je neprijateljske položaje u s. Piškorevci — Perkovi Novi. Prvi napad, koji je vršen iz pokreta, nije uspeo. Neprijatelj je bio dobro utvr en. Vodila se teška borba. Opet je, po ko zna koji put, okupator koristio ku e naših sela, da bi usporio pobedonosno nastupanje naših jedinica. No, brzo je na eno efikasno rešenje — obilazak neprijateljskih položaja sa pretnjom odsecanja njegove odstupnice. Nemci su i te kako od toga strepeli i ubrzo su se po eli povla iti da bi izbegli opkoljavanje. Ovim je bila i na ovom pravcu likvidirana spoljna odbrana grada.

II brigada napadala je sa severa grad pravcem komunikacije akova ka Satnica — akovo. III brigada napala je sam grad sa zapadne strane. Artiljerijska brigada je uspešno podržavala borbu II i III brigade. Brzim prodorom naših snaga severno i južno od akova, Nemcima je zapretila opasnost da ih u tom rejonu odse emo. To ih prisiljava na povla enje. I tako su ve 16. aprila jedinice 6. i 21. divizije oslobodile akovo. Nemci su prisiljeni da traže nove položaje. Oslobo enje akova, bez obzira što je neprijatelj uspeo izvu i glavninu svojih snaga, bila je zna ajna pobeda naših jedinica. Snage divizije na prilazima akovu i u toku njegova oslobo enja nanele su znatne gubitke neprijatelju. U toku 15. i 16. aprila, koliko je trajala ova borba, jedinice 6. divizije ubile su 318, ranile 522 i zarobile 241 neprijateljskog vojnika. Mi smo imali 67 poginulih i 260 ranjenih boraca. Sve to govori o žestini ove borbe³.

Probijanje navedene odbrambene linije neprijateljskog fronta omogu ilo je da se brzo nastupa ka Slavonskom Brodu. Štab divizije brzo koristi stvorenu situaciju. I brigadu nije ni zadržavao u borbama za neposredno oslobo enje akova, ve ju je odmah, 16. aprila ujutro, uputio na prostoriju Djedina Rijeka. I ona je ve oko 20.00 asova, istog dana, napala neprijatelja u s. Zdenci. To je bio veoma dubok prodor u neprijateljski raspored, što e se tek kasnije pokazati kao veoma zna ajan takti ki potez. I ostale snage divizije nisu imale vremena ni da sa narodom u akovu, koji nas je željno i radosno o ekivao, proslave ovaj zna ajan doga aj. Takore i u prolazu smo se samo pozdravili.

³ Svi podaci o obostrarim gubicima uzeti su iz brigadnih borbenih izveštaja.

Oslobo enje Slavonskog Broda

Prema nare enju Štaba Prve armije 6. divizija je posle **oslobo enja** akova hitno nastupala grebenom Dilj gore. Osnovna zamsao bila je da brzim prodorom izmanevriše najbolje branjeni i posednuti položaj neprijateljske odbrane Slavonskog Broda i stvo ri mogu nost za obuhvatna dejstva i odsecanje odstupnice neprijateljskim snagama koje su branile sam grad. Trebalo je brzo dejstvovati i što dublje prodirati u neprijateljski raspored. To je nudila Dilj gora, gde u prvo vreme nije bilo ja ih neprijateljskih snaga. No raskvašen i ispresecan teren tražio je maksimalne napore. Pokreti se ipak odvijaju relativno brzo i bez zastoja, jer je želja svakog borca da se na vreme zauzmu položaji sa kojih bi se moglo napasti s le a neprijateljsku odbranu i tu i Nemce pri likom njihova odstupanja.

Kao što je ve re eno, I brigada je 16. IV oko 20.00 asova stigla pred neprijateljske položaje s. Donji i Gornji Slatnik. U momentu kad su ostale snage divizije vodile poslednje borbe za oslobo enje akova, ova brigada je bila isturena oko 30 kilometara u dubinu neprijateljskog rasporeda. To je pored jedinica 1. proleterske divizije, koje su nastupale severno od Dilj gore u tom momentu najisturenija jedinica Prve armije. Nemci brzo uo avaju opasnost od ovog prodora i zato odmah slabe svoju odbranu Slavonskog Broda i u toku 16. aprila upu uju jednu motorizovanu jedinicu ja ine oko 500 vojnika u pravcu s. Ruševa. Ta jedinica i ostale neprijateljske snage odmah stupaju u dejstvo, pokušavaju i da spre e ovaj naš prodor i prodor nekih jedinica 1. proleterske divizije. Nemci su u velikoj muci. Svaki njihov plan mora da se brzo i radikalno menja, jer mi sad diktiramo situaciju.

U toku 17. aprila I brigada je bila prinu ena da ostane na istim položajima, ali je uspela odbiti sve neprijateljske protivnапade. Borba je bila dosta teška, jedva se odolevalo nema kim napadima, ali ve uve e stiže III brigada i odmah stupa u borbu. Sada je lakše. Svi smo sigurniji. Ostale snage divizije stigle su tog dana u s. Sovski Dol. I tako su u toku 18. aprila sve jedinice divizije bile razvijene i nastupale sa severa ka Slavonskom Brodu.

Divizija je nastupala u dve kolone: II brigada u desnoj koloni pravcem Zdenci, Vidovo brdo, Sv. Petka, Slavonski Brod, a III brigada u levoj koloni pravcem Dubovik, Termica, Slavonski Brod. I brigada je ostala u drugom ešalonu, pošto je pretrpela dosta velike gubitke u borbama kod Slatnika.

Neprijatelj je uporno branio prilaze Brodu. Kroz Brod su, naime, još prolazile njegove snage koje su se iz Gr ke prebacivale preko Bosne ka Zagrebu.

18. aprila divizija je zauzela Zdence, Dubovik i Matkovi Ma lu. Kako je neprijateljev otpor bio naro ito uporan duž komunikacije, štab divizije je rešio da forsira II brigadu. Toj brigadi je nare eno da prodire van komunikacije Slavonski Brod — Nova Gradiška.

Ujutro 19. aprila II brigada je izbila u rejon Košarevac, na brdo severno od Broda. Napala je neprijateljsku kolonu izme u Podvinja i Varoši i zapalila desetak kamiona. Neprijatelj je sa komunikacije Brod — Ruševu ubacio nove snage u pozadinu brigade.

Štab divizije je u borbu uveo i I brigadu i zajedno sa njom krenuo za II brigadom.

Kod Sv. Petke neprijateljeva grupacija nepoznate ja ine potisla je snage I brigade. U toj borbi je ranjen i komandant I brigade Miloš ankovi . (Njegovo ranjavanje posebno mi je teško palo, jer smo zajedno vodili brigadu u ovim poslednjim okršajima na putu bliskog kona nog oslobo enja. I dobro smo se slagali. Teško je komandantu kad mu neprijatelj iz stroja izbacu komesara, a meni se tada u inilo, da je još teže komesaru bez komandanta). Nešto kasnije ranjen je i na elnik Štaba divizije Lazo Radakovi .

19. aprila divizija je vodila dosta teške borbe duž komunikacije Ruševu, Brod.

U toku 20. aprila nastavljene su borbe severno od Broda. Toga dana ujutro od šrapnela je ranjen sekretar divizijskog komiteta Dane ui .

Divizija je nastavila napredovanje i uve e 20. aprila upala sa severa u Brod. Sa istoka su istovremeno prodirale snage 5. i 17. divizije i neke druge jedinice Prve armije.

Brod je bio oslobo en.

Šesta divizija je i ovog puta uspešno izvršila svoj zadatak. Uprkos velikom zamoru boraca i nedostatku prevoznih sredstava brzo smo se razvili u napad na grad i dejstvovali u njegovu pozadinu. Dejstvom u pozadinu neprijateljske odbrane divizija je odigrala zna ajnu ulogu u slamanju utvr enih neprijateljskih položaja. Duže zadržavanje oko likvidacije spoljne odbrane grada bilo je posledica i nedostatka artiljerijske municije. Retko se gde, kao ovde, nedostatak artiljerije i artiljerijske municije negativno odrazio na potpun i brzi uspeh. Svi smo bili pomalo tužni, što nismo mogli da tu emo dosta guste neprijateljske kolone koje su odstupale u pravcu Gradiške.

Glavna karakteristika borbi za protekla dva dana bila je, s jedne strane, naše nastojanje da prese emo komunikaciju Brod — Gradiška i, s druge strane, nastojanje neprijatelja da nas odbacu od komunikacije. Zbog toga je dolazilo do estih napada i protivnapada.

Još u toku borbi na prilazima Brodu, naša obaveštajna služba dobila je podatak, da se u brodskoj bolnici nalazi ve i broj ranjenih ustaških oficira i nema kih vojnika, kao i jedna grupa zarobljenih i ranjenih partizana. Valjalo je odmah preuzeti mere da se spase naši ranjenici i eventualno zarobe ustaške glavešine. Taj zadatak poveren je specijalno odabranoj grupi boraca i starešina na elu sa drugom Nikolom Vukobratovi em. Odvažni, smireni i do kraja požrtvovni »Nidžo« odmah je krenuo na težak i odgovoran zadatak. Trebalo se još u toku borbe u predgra ima Broda probiti kroz neprijateljski raspored, kako bi se onemogu ilo fasierte, da se prilikom povla enja iz Broda obra unaju sa našim ranjenicima. Veliko je olakšanje za itavu grupu nastupilo, kada su

uspeli prona i jednog lana KPJ, koji je ilegalno radio na ovom tenu i odli no poznavao raspored neprijateljskih snaga. Ovaj drug ne samo da je vodio grupu, ve je i aktivno u estvovao u planiranju ove akcije.

Poslednje no i borbe za Brod odvažno i vešto probila se, bez borbe, itava grupa u grad. Svetla u gradu nije bilo, ali se i u mraku videlo kako tumaraju manje grupe neprijateljskih vojnika. Naokolo se ula pucnjava i video po koji blesak od dejstva artillerije. Ništa ne slute i, stražar je pred bolnicom, valjda misle i da su Nemci, (Vukobratovi je imao na sebi kožni kaput) mirno do eka i pozdravio partizanskog oficira. Na vrata je izašao i upravnik bolnice, domobranski pukovnik, i hteo da raportira, ali odjednom pred oima je ugledao pištolj, i uo: »Ruke u vis...«. Straža je za as razoružana i bolnica blokirana, kako niko ne bi uspeo pobe i. Sve se tako brzo i tiho odvijalo, da je ak i osoblje bolnice, koje su partizani sretali u hodnicima, shvatilo o emu se radi tek kada su se iznenadni posetioci posebno i sa izrazima zarinutosti interesovali za ranjene partizane.

Teško je opisati uslove u kojima su se nalazili u podrumima bolnice, prosto nabacani jedan preko drugog, naši ranjenici. To su bile sjene od bola i gladi iznakaženih ljudskih likova. Mnogima su se rane ve i ucrvale. Teško je opisati njihovu radost, kada su ugledali svoje drugove. Sporo su se i jedva uverili da su spašeni. Za razgovore nije bilo vremena, samo su re i ohrabrenja svima upu ene. »Ne bojte se, drugovi, spašeni ste« i odmah se osoblju naredilo da ublaže neverovatno tešku situaciju ovih ljudi.

Na drugoj strani, me u fašistima, kako su saznavali za stvarnu situaciju, tako se po bolnici širila panika i zapomaganje. U jednoj sobi, kada je naš drug otvorio vrata, do ekan je s pitanjem: »Je li oterana banda?«. Ovaj je odmah, shvativši situaciju, spremno odgovorio: »Jeste, gotovi su«. »Eh, da mi je ozdraviti i do ekati da im opet sudim«, psuju i uzvrati etni ki »sudija«. Lako je pretpostaviti kako je ovaj »juna ina« izgledao, kada je pored uperene baterije pred sobom ugledao partizana. Odmah je razjašnjeno i ono »da im opet sudim«. Bio je to ranjeni lan nekog visokog etni kog suda iz okoline Pljevalja.

Ubrzo se za nekoliko sati ka bolnici prvi probio bataljon druge Aleksandra Zorice. To je onaj, po hrabrosti kao bombaš, puškomitraljezac i sada kao komandant bataljona, u itavoj diviziji dobro poznati borac.

i tako ne samo da smo spasili naše ranjene dñigove, njih oko 180, i zarobili sve ranije smeštene ranjene neprijateljske vojnike i oficire, nego se taj broj u toku blokade bolnice ak i poveao. Naime, za to vreme dotra ala je nekolicina ranjenih neprijateljskih vojnika u bolnicu da traži lekarsku pomo. Ukupno je zarobljeno oko 250 vojnika i oficira.

O žestini borbe za Brod govori i visina obostranih gubitaka. Divizija je u toku 4 dana borbi za Brod ubila 666, zarobila 289, a ranila znatno više neprijateljskih vojnika. Zarobljene su velike koli ine ratnog materijala. Na našoj strani bilo je 184 mrtvih | 608 ranjenih boraca i rukovodilaca.

U kratkom periodu, u toku od svega nekoliko dana ovih borbi, ranjen je i veći broj naših viših rukovodilaca. Osim druga Rada-kovića, uči a i anković i ranjen je i pomoćnik polit. komesara Artiljerijske brigade Dako Bara. Bili su ranjeni još neki drugovi. Neke od ovih starešina ranili su nemački snajperi, koje su oni esti koristili u borbama po slavonskim šumama.

Sve jedinice divizije uspešno su izvršile zadatke, ali Štab divizije je ocenio i naglasio da su se posebno istakli 3. bataljon II brigade i 2. bataljon III brigade. Posebno su se istakle desetine starešina i stotine boraca.

U Brodu i okolnim selima divizija je ostala svega do 18. asova 21. aprila (grad je zauzet no u 19/20. aprila 1945. godine). To je bio minimalan, ali i dobro došao predah. Toliko da se srede jedinice, da pristignu opet zaostale komore. Starešine su užurbano sređivale svoje jedinice, a borci oružje i opremu. U išekivanju naređenja za pokret, svima je bilo jasno da će ono brzo biti, zato rila se partizanska pesma, zaigrala kola i ispričala poneka zgoda iz minulih borbi. I naravno, održani su i kratki vojno-politički asovi. To su oni asovi što smo ih zvali »analiza akcije«. Borba je bila praktički, a ovi asovi, ne rađajući povremene kurseve i seminare, teorijski deo vojne obuke. Bio je to vidan primer i dokaz upornosti, volje i spremnosti da se u i ratna veština i pod izuzetno teškim okolnostima. S druge strane, svi mi ratnici sa posebnim zadovoljstvom i ponosom, seamo se i one druge strane takvih analiza. To je ono duboko humano i ljudsko isticanje i priznanje najzaslužnijim pojedincima kojima je tako rasao ugled, a s druge strane to je davalo podstreka za još veća pregona.

Izbijanje na r. Ilovu

Posle oslobođenja Broda Štab Prve armije ponovo upućuje 6. diviziju u sastav snaga kojima želi da izmanevriće najjače nemacke snage u rejonu Kutina — Banova Jaruga. S tim je stvorena situacija da narednih nekoliko dana užurbano, ali i bez borbe maršujemo. Predveće 21. aprila krenuli smo za Slavonsku Požegu. Sve jedinice su za vrlo kratko vreme koje im je stajalo na raspolažanju, uspele u initi ono najnužnije da se srede. Borci i rukovodioci, nošeni željom da što brže definitivno obrađuju neprijateljem, jedva su do ekali pokret. Atmosfera je bila izvanredna. Atmosfera koja nosi, ne znaju i ni za kakve prepreke i teškoće. U svim kolonama orile su se, uz zvuke harmonika, partizanske pesme. Oduševljeno se hitalo u nove okršaje. Od Sl. Požege, u koju smo stigli 22. aprila posle podne, produžili smo prema Pakracu. Svud unaokolo videli su se sveži tragovi minulih borbi i divljacki razaranja koja je neprijatelj ostavljao na svom povlačenju. Narod nas je oduševljeno pozdravljao, a mi smo svaki, pa i najkraći, zastanak pretvarali u pravi politički skup boraca i naroda, zatim u zajedničko veselje. Tako je tekao trodnevni marš, dok divizija nije 25. aprila izbila u rejon Tomašica — Kajgana, na r. Ilovu. Prevalili smo preko 100 km dug put za nepuna 4 dana. Bilo

je to za nas tada neobi no dugo vreme bez borbe. Ali tu smo sada ponovo pred novim okršajima. Ispred nas su snage 369. legionarske i delovi 1. ustaško-domobranske divizije.

Na r. Ilovi neprijatelj je obrazovao liniju odbrane koja je predstavljala deo odbrambene linije: r. Drava, Grubišno Polje, r. Ilova, Novska, r. Una. Zadatak ove odbrane je bio da se zadrži nastupanje naših snaga ka Zagrebu.

24. aprila Štab Prve armije je naredio forsiranje r. Ilove iz pokreta. 25. aprila 6. divizija je jedina uspela da forsira r. Ilovu i da, posle žestokih borbi, obrazuje mostobran na odseku Tomašica — Hrastovac. Borbe su bile vrlo žestoke i neka mesta su i po pet puta prelazila iz ruke u ruku. U toku 26. i 27. aprila divizija je izbila u rejon Zdenaca i vodila uporne borbe za Garešnicu.

Naro ito je 26/27. aprila bio žestok napad naše III brigade i nekih snaga 42. divizije na Garešnicu. Retko se vide i uju tako zgušnute eksplozije runih bombi, klokotanje automata i blesak što ga izaziva dejstvo brojnog naoružanja. Sve je to, a naro ito blesak raketa i drugog oružja pružalo izuzetan prizor, koji je trajao više od jednog sata. U Garešnici je ključalo, kako su to partizani govorili, kao u kazanu. Mi koji nismo u estovali u tome napadu, divili smo se žestini okršaja, sa strepnjom o ekivali njegov rezultat i nehoti no sami sebi postavljali pitanja, može li tu neko živ ostati. S druge strane javno se komentiralo: »Ala su naši nagrađili, svaka im ast«. Ipak, uspeli su tada samo do i do crkve u Garešnici.

Najisturenija je bila I brigada i ona je, obzirom na pravac kojim je nastupala, (nije bilo većih naseljenih mesta) trebalo da prva probije neprijateljsku odbranu i eventualno obezbedi da se kroz tu brešu ubace ostale snage divizije, kako bi one izbegle frontalne napade. No ovde je to bilo teško ostvariti, jer su Nemci dobro poseli i utvrdili sve pravce.

Sada su gotovo već potpuno naši pešadinci prestali da slušaju fijke naših artiljerijskih granata iznad svojih glava, a neprijateljska artiljerija i dalje je vrlo aktivna. 27. aprila malo je nedostajalo da strada itav Štab I brigade. Nemci su iskoristili jednu našu neopreznost. Naime, Štab brigade bio je „nešten u najsevernijem delu s. Tomašice i odatle su esto preko otvorenog prostora odlažili i dolazili kuriri. Nemci su to verovatno primetili i zaključili da se tu nalazi neka komanda. Odjednom plotunima, verovatno iz nekoliko baterija, zasuli su kuću u kojoj se nalazio Štab brigade. Vatra je bila iznenadna i dosta precizna. Granate su padale i na 20 m daleko od ove kuće. Sasipala su se stakla, kroz vazduh leteli komadi polomljenih ograda... Vatreni nalet trajao je nekoliko minuta, i to tako žestoko, da se niko nije smeo pomaknuti. Posle prekida neprijateljske artiljerijske vatre sagledavaju se posledice. Svega dvojica drugova, izete koja se nedaleko nalazila u brigadnoj rezervi, bili su lakše ranjeni. Pokidane su žilane veze i nekoliko kuća oštećeno. Svuda naokolo velike rupe što su ih na inile eksplodirane granate. Svi smo zadovoljni, što je sve relativno do-

bro prošlo, i u isto vreme smo se udili, kako da ni jedna granata nije direktno pogodila ku u. Uvek vedar, i u najtežim situacijama hrabar i hladnokrvan, na elnik štaba, Mirko Medi —Cuki daje kao nekakav zaklju ak: »Ajde jadan, ne poga a svaka«. A mali kurir okica, zbog svoje snalažljivosti i hrabrosti omiljen u itavoj brigadi, dodaje: »Udri, udri, Švabo, ali ne eš još dugo. Do i emo mi i tamo«. Za nas je ovo bila još jedna pouka: neprijatelja ne treba nikada podcenjivati, ak i kad je na poslednjem izdisaju: nije dovoljno maskirati samo komandno mesto, nego to treba u initi i u odnosu na njegove prilaze.

28. april bio je neuporedivo teži od prethodna dva dana za sve jedinice divizije. Toga dana odigralo se nekoliko zna ajnih doga aja. Ve ujutro 7. SS divizija izvršila je protivnapad na frontu 42. divizije, probila taj front i pravcem Pakra ka Poljana, Uljanik, Brestovac izbila u pozadinu naše divizije. U oštrot borbi ubrzo je prisiljena na povla enje i naša II brigada. Povla ila se iz s. Tomašica sve do Staba divizije. Zapretila je opasnost odsecanja odstupnice I i delovima III brigade, koji bi se mogli povu i samo preko uklinjenog neprijatelja, a to bi s obzirom da se radi o otvorenom prostoru, bilo vrlo teško. Moralo se brzo i energi no raditi. II brigada posebnim naprezanjem uspela je da zadrži glavninu nema kih snaga, ali se jedna grupa od 100—150 nema kih vojnika ipak probila ak neposredno do štaba I brigade. Rafali nema kih mitraljeza zasipali su samo komandno mesto ove brigade. No tu se u blizini nalazila rezerva I brigade, 3. eta bataljona »Pekiša Vuksan«, na elu sa po hrabrosti i energi nosti dobro poznatim komandirom Markicom Budisavljevi em. Mali rastom i tih, Markicu su vrlo voleli i cenili njegovi borci. Svi mi u njega verujemo. Primo je nare enje za protivnapad. Kratko, na njemu svojstven na in, on je komandovao: »Prvi vod desno, drugi levo, a tre i za mnom. Niko ne sme pucati dok ne do u na cev. Dobro se prikrajte, da nas ne opaze. Brzo, drugovi, sada e nam sve platiti«. Za njegove borce ovo je bilo sasvim dovoljno.

Nemci su se uskoro sreli sa Marki inom etom o i u o i. Potetele su bombe i zaštektali automati proletera. »Juriš, hvataj žive, Ura...!« prolamilo se iza seoskih ku a. Prvi redovi Nemaca su prosto sase eni, a ostali su se pokolebali, ali samo za as, dok Markica nije krenuo sa svojim proleterima napred. Nemci su poli da beže. I tako je opasnost ubrzo otklonjena uz znatne gubitke po neprijatelja koji se sada povla io na polazne položaje.

Markica je raportirao: »Izvršili smo zadatak. Iznenadili smo ih. Pustili na cev. Dobro je što smo odmah »skinuli« oficira koji je komandovao. Pogodio ga je jedan naš borac baš u momentu kada je digao ruku, uzvikuju i „vorwärts“. Nešto smo pobili ali dosta gadova i pobeže izme u seoskih ku a«. U obra unu s neprijateljem Markica je krajnje beskompromisan, a svoje borce o inski voli. Na izgled je hladan i namrgo en, ali uvek se više brine za svoje borce, nego za sebe. U tome je »tajna« njegove popularnosti.

Podvig artiljeraca

Jedna opasnost je otklonjena, ali odmah dolazi nova. Delovi 7. SS nema ke divizije iz pravca Banove Jaruge probili su se preko Antunovca ka s. Kreštelovac. U Kreštelovcu je Artiljerijska brigada i pozadina 6. divizije. Opasnost je zaista velika. Posebno zbog toga što artiljerija nema municije, ili je pak imaju, ali sasvim malo, samo neka oru a.

Štab 6. divizije uvodi I konji ku brigadu koja je bila pod njegovom komandom, sa zadatkom da zaustavi neprijatelja. Istovremeno je Štab Prve armije ubacio u borbu svoju rezervu, 1. proletersku diviziju, a 6. diviziji je nare eno da se povu e na levu obalu r. Ilove.

Dok su ostale jedinice pristigle, artiljerici i komordžije su se sami obra unavali sa SS-ovcima. Najpre stražari na prilazima u selo stvaraju malo ali dragoceno vreme za organizovanje preduzimanje obrambenih mera. Starešine se nisu zbulile i samoinicijativno i brzo okupljaju vojnike sa oružjem i postavljaju ih na pogodne položaje. Posluge artiljerijskih oru a izvla e i postavljaju svoja oru a na pogodnije vatrene položaje. U tom prvom, najkritičnijem momentu, veliku ulogu u odbijanju napada odigrao je PA divizion. Posebno se snalažljivoš u, hrabroš u i energi noš u istakao komandir 1. baterije ovog diviziona Stevo Rašeta. On je prvi uspeo da otvori ubita nu vatru iz PA topova (topovi 25 mm) po jednoj jačoj neprijateljskoj koloni. Nemci su zbuljeni i uz gubitke po inju da se povla e. Ova i sli ne samoinicijativne akcije nižih starešina i vojnika obezbedile su najnužnije uslove i vreme, da se organizuju i upotrebe sve raspoložive snage i sredstva za spašavanje naoružanja i opreme Artiljerijske brigade i divizijske pozadine. Izvanrednu ulogu u organiziranju odbrane odigrao je komandant divizijske artiljerije narodni heroj Milan Anton i -Velebit. Iskusni komandant nije se zbulio niti ga je obeshrabrilto, što su snage neprijatelja velike, a naše pešadijske jedinice još dosta daleko. Velebit je, okupljaju i sve sposobno za borbu iz Artiljerijske brigade i od pozadinskih delova i li nim prisustvom na najugroženijim mestima delovao tako da se sa puno samopouzdanja suprotstavilo neprijatelju. I dok su stigle II i III brigada, SS-ovci su se uz znatne gubitke ve povla ili od s. Kreštelovca. Artiljerici su spasili svoje topove. Bili su zaista radosni i ponosno su govorili pešacima: »Eto vidite da mi možemo i bez vas«. Pešaci nisu ostajali dužni. U šali su im uzvra ali: »Dobro je što ste i vi malo osetili kako izgleda boiba«.

Nemci su u ovome svome protivnapadu pretrpeli osetne gubitke, ali su delimi nim privremenim odbacivanjem naših snaga natrag preko Ilove stvorili sebi više vremena i povoljnije uslove za povla enje na nove položaje.

Slede a dva dana divizija se odmarala, da bi 1. maja uve e ponovo krenula u proboj neprijateljeve odbrane na r. Ilovi i kona no je savladala. Ovo je, ina e, bila ona poslednja solidnije utvrđena linija neprijateljeve odbrane. U tim borbama, koje su nepred-

vi eno dosta dugo trajale, neprijatelj je imao 409 mrtvih, 934 ranjena i nekoliko desetina zarobljenih vojnika. Mi smo imali 70 poginulih i 271 ranjenog vojnika i rukovodioca.

Ranije zapoete pripreme za proslavu 1. maja bile su pojaane za ova dva dana odmora. Sve jedinice spremale su kulturno-zabavne programe. Me utim stiglo je narene je za pokret pa su neke jedinice od dogovorene proslave s omladinom u selima morale odustati. One su ponovo slaviti 1. maj u borbi. Ali neka, to i jeste najbolji na in proslave. Najviše je radosti u pobedama nad neprijateljem, a mi smo i navikli na takve proslave. No jedinice, koje se nisu nalazile na položajima ujutro 1. maja, uporedo sa priprema za pokret, uspele su da organizuju sa narodom zajedni ka veselja; uz partizanske pesme igrala su se kola na raskrsnicama seoskih puteva. Narodu, posebno omladini, bilo je žao što se ne e ostvariti sve što je za proslavu predvi eno. A mi smo želeli da ovaj dan proslavimo sa nekim ve im pobedama. Nije nam se to u potpunosti ostvarilo, jer smo po ponovnom prelasku na desnu obalu r. Ilave tek predve e stupili u borbu i prisilili nema ke zaštitnice, da se povuku pre nego što im je to planirano. Pa i to je uspeh, jer e idu ih dana tako brz naš pokret dobiti sav zna aj.

Ve 4. maja na našem pravcu neprijatelj je povlae i se u najveoj brzini, u pravcu azme, davao slab otpor. Tako je itava divizija posle dosta oštih borbi u toku 2. i 3. maja u kolonama marševala severnim padinama Moslavu ke gore. I brigada, koja je išla na elu, pristigla je u selu šamarica delove razbijene ustaško-domobranske bojne. Tu su zarobljena dva topa i komora. Izvai, koji su se kretali napred, hvatali su po seoskim štalama i senjacima iznemogle i demoralisane ustaše i domobrane. Izvla ili su ih kao štakore i dovodili svojim starešinama. Ni jedan od njih više ni po emu nije nalikovao na vojnika. To su živi leševi, do kraja iscrpljenih lica, preplašenih o iju i sa vidljivom zabrinutoš u za svoju sudbinu. Neobrijani, kaljavi i puni ušiju smogli su snage da samo mole za oproštaj i da dokazuju svoju nevinost. Bio je to prvi tako vidljiv dokaz raspada i potpunog rasula jedne vojske, vojske u kojoj je bilo mnogo zlikovaca i okorelih neprijatelja naših naroda. Ali velik je naš partizanski borac. Koliko god on mrzi neprijatelja, ipak se u tim trenucima moglo zapaziti sažalenje nad sudbinom ovih ljudi.

U selu Grabovnica, neposredno ispred azme, izvai su ponovo sustigli i druge delove ove jedinice koji su pani no bežali prema azmi. Pored ostalog uhvatili su i jedno minobaca ko odeljenje sa natovarenim minobaca em i nešto municije. Sluaj je hteo da istog momenta ovaj minobaca bude okrenut i upotrebljen protiv onih u ijem je sastavu do tada bio. Naime, sa istog tog brežuljka dobro se videlo, kako jedna nema ka kolona iz pravca Bjelovara pristiže u azmu. Odmah je posluzi minobaca a nare eno da rastovari oru e i ga a. Zapre eno joj je da, e — ako ne bude dobro ga ala — biti kažnjena. Domobrani su ve drugom granatom dokazali da su dobri nišandžije. Ta mina je pala usred nemake kolone. »Dosta si nas ga ao, daj sad i po gospodarima malo«, dobacivila im je jedna grupa boraca. »Mogao si i ranije«, dodaju

drugi. »Bio bih ja, druže, ali...« »Udri, udri, bar sad«, ne daju im naši borci da do u do re i i da dangube.

Ovo je u pravom smislu re i bila trka s vremenom i neprijateljem. Jer, posle proboga nema kih položaja na r. Ilovi trebalo je što pre ovladati azmom i na taj na in odse i odstupnicu Nemcima koji su vodili borbu oko Bjelovara. Uspeli smo u brzom naletu — pre pristizanja nema ke kolone — zauzeti azmu. Bio je to novi dubok prodor i ponovo odsecanje pravca odstupanja nema kih snaga. Ovog puta to je bilo toliko zna ajnije što su se još uvek u rejonu Bjelovara, ispred naše Tre e armije, nalazile jake nema ke snage koje su davale ogor en otpor, a sada su morale da se što brže povla e, jer im je pretila opasnost da ostanu bez komunikacije povla enja ka Zagrebu.

U toku no i 4/5. maja došlo je do ogor ene borbe u azmi i na njenim prilazima. Nemci su jakom kolonom uspeli da se od Bjelovara probiju kroz naše redove u azmu i dalje prema zapadu. Neke naše manje jedinice nisu se uspele ni izvu i iz azme, nego su za itavo vreme prolaska neprijatelja kroz naselje ostale u kuama, odakle su tukle po nema kim kolonama. Nemci su se doduše probili, ali ih je to dosta skupo stajalo. U samom mestu najviše im je gubitaka nanela II brigada, na elu sa proslavljenim komandantom, narodnim herojem Draganom Raki em. Kao i obi no u najkriti nijim momentima i ovde je Dragan obilazio i bodrio svoje borce i rukovodioce. Pieziru i neprijatelja i njegovu snagu, ne sklanjaju i se ispred opasnosti, uvek je našao za svakoga borca re i koje ohrabruju. Svi su ga dobro poznavali i znali njegove osobine. »šta ho e, juna e, ta žgadija!« uzviknuo bi on esto pa dodao: »Kilometar im neba, smrvi emo mi njih.«

I kod I brigade bilo je ak i »hvatanja za vratove«. Taman kada je svitalo naišao sam na jednu grupu boraca 3. bataljona ove brigade okupljenu oko jednog nema kog vojnika. Odmah mi ispri aše što se desilo. Pri a jedan borac: »Pograbilo se Švabo s jednim našim starešinom za gušu. Hrvu se oni i prevr u, a ja oble em oko njih. Ne smijem pucati, a ne mogu odmah da uhvatim momenat pa da udarim kundakom Švabu. Ja i Švabo, ali ipak mi naleti... i vrismu!« Zasipaju borci ovu dvojicu raznim pitanjima, ali najviše kako su dozvolili da im Nemac neopaženo tako blizu pri e, a oni još uvek pomalo zbumjeni, objasnjavaju da je Švabo odjednom isko io iza neke ograde.

azma je — nakon što se kroz nju probila nema ka kolona od Bjelovara — bila ponovo slobodna. Oslobo eno naselje nalikovalo je na pravo razbojište uništene nema ke tehnike i izginulih vojnika. Svuda naokolo ležali su ubijeni Nemci, stajali razbijeni kamioni, uništeni topovi i druga oprema. Ovde je ostalo preko 400 mrtvih neprijateljskih vojnika... A tek da smo bili porušili most i solidnije organizovali odbranu... gubici Nemaca bili bi sigurno kudikamo ve i. I ko zna da li bi se tada njihova kolona uspela uop e probiti prema Zagrebu.

U ponovo oslobo enoj azmi nismo se dugo zadržavali. Sve jedinice divizije su, naime, ve u toku prepodneva 5. maja nezadrživo krenule dalje na zapad. Zagreb više nije bio daleko.

PRILAZIMA SLAVONSKOM BRODU

Miloš Krnjaji

akovo je oslobo eno!

Neprijatelj odstupa. Naše ga jedinice u neprekidnom gonjenju potiskuju ka Slavonskom Brodu...

Neprekidno maršujemo — ve 52 kilometra. Doznajemo da su se utvrdili i da daju otpor u selima Matkovi Mala i Kindrovo. Svi ose amo, ako budemo osvojili ta sela, da e Slavonski Brod biti brzo oslobo en.

Valoviti, lep predeo, ne odaje po svojoj lepoti da e se tu odrati jedna od najtežih borbi.

Plan je gotov. — »Krbava« pravo na selo, a 1. bataljon ima da zaobilazi i time olakša zauzimanje sela.

No bez mese ine. I suviše je mra no da bi raspoznali gde se neprijatelj otprilike nalazi. Ali, svaki ose a da je tu blizu... Treba još bliže pri i, još bliže...

Svanjiva. 3. eta se toliko primakla da se sada jasno vide zelene uniforme.

— Juriš! — zaori jednovremeni povik.

Neprijatelj iznena en odstupa niz kosu. Naši automati dobro dejstvuju ... Oni ostavljaju svoja oružja i mrtvace.

Sada po inje njihova artiljerija da dejstvuje — da ih štiti. Šrapneli eksplodiraju, baca i ruju zemlju. Zrak ispunjava miris baruta.

3. eta je u nezgodnom položaju — možda e se morati povu i. Ne! Stigao je 1. bataljon! Evo ga iza njihovih le a.

Beže!...

— Napred, drugovi!

Napredujemo dalje ka Kindrovu. Još samo Kindrovo pa su vrata za Slavonski Brod otvorena.

Teren odgovara neprijatelju. Njegove dobro utvr ene pozicije ne puštaju nam da pri emo selu. Iz njihovih mašinki bljuje smrtonosna vatra.

Ovde se pokazalo sjajno sadejstvo našeg oružja. Artiljerija i baca i tuku po njihovim bunkerima ali dobro utvr ena mitraljaska gnezda i dalje ometaju prilaz ka selu.

»Protivtenkovske puške napred!« — uje se komanda... Puze i, približuju se malo po malo bunkeru. Tri dobro nanišanjena metka bila su dovoljna da unište bunker. Bunker je u plamenu. Borba se vodi za svaku ku u. Neprijatelj ne može više da odoli našem silovitom naletu. Kindrovo je oslobo eno.

Neprijatelj se zadržava ja im snagama na koti — Raš e brdo. Nemci pokušavaju u toku cele no i da nas iznenade. U zoru nam se u inilo da više ne emo izdržati. Jedna eta je opkoljena, ali se ona lavovski bori.

»Po svaku cenu spasiti drugove!«

Tada nastaje ogor ena borba prsa o prsa. štektanje mitraljeza, granate, baca i, bombe sve se to pretvorilo u teško zaglušno bruhanje.

Komandant »Krbave«, drug uruvija, pada teško ranjen. Brzo se prenosi ta vest. Borci su ogor eni!

»Zar našeg komandanta? Ah, gadovi! Sad ete videti ko su proleteri!«

Borci jurišaju kao lavovi. Ogor enje je isuviše veliko. Za našeg omiljenog komandanta paš e sto Nemaca.

Neprijatelj se koleba. Naši to prime uju. Poslednji najteži juriš odvodi junake sa Kindrova na samu kotu. Neprijatelj je razbijen. Nije imao ak vremena ni da zakopa ili odnese svoje mrtve. Poginuli leže na svakom koraku!

Švabe su dezorganizovani i u besu dižu most koji spaja Slavonski Brod sa Bosanskim Brodom, baš u trenutku kada se na njemu nalazila gusta kolona njihovih vojnika.

3. bataljon brzim maršem ulazi pobedonosno u Slavonski Brod.

Još u jednom mestu naše otadžbine sinulo je sunce slobode.

PALAJSIJA I NJEGOVA DVA SINA

Dragan Grubor

Jedne no i na Sremskom frontu aprila 1945. godine 2. eta bataljona »Marko Oreškovi« ostala je bez svog komandira i komesara. Dvojica prvoboraca, dvojica najistaknutijih i najiskusnijih pripadnika ete ne do ekaše blisku slobodu. Pali su nedaleko Županje, gone i neprijatelja poslije proboga Sremskog fronta.

Ovaj doga aj pogodio je mlade borce kao munja. Osje aj snage i sigurnosti, koji je tako snažno vladao etom, dok su komandir i komesar bili me u borcima i vodili ih, odjednom kao da se poljuljao.

štab bataljona je odmah uvidio, da treba nešto hitno u initi, da se u eti održi dotadašnji moral. Trebalo je imenovati novo rukovodstvo i borcima vratiti poljuljanu sigurnost.

Pomo nik komesara bataljona preuzeo je taj zadatak. Ve se u eti nalazio nekoliko dana. Proveo je mnoge sate s novom komandom u izmjeni iskustava i odgoju boraca na primjerima li kih ustanika i proletera. U jednom takvom razgovoru zamolio gä je borac Ljup e, beeogradski omladinac, koji je prije nekoliko dana bio primljen u SKOJ, da im pri a o prvim ustani kim borbama u Lici.

Poru nik se malo zamislio, a zatim je rekao:

— Dobro, drugovi, pri at u vam o jednoj borbi iz ustanka naroda Like. Pri at u vam o svojoj drugoj borbi, koja se odigrala u selu Plavnu, nedaleko Knina, 29. jula 1941. godine tj. tre eg dana ustanka. Prvu borbu vodili smo dan ranije u malom selu Gornji Tiškovac, koje se nalazi na »šipadovoj« pruzi Knin—Drvar, gdje smo zaustavili vlak pun domobrana i ustaša, koji su krenuli iz Knina da pomognu napadnute ustaše u Drvaru. Nakon kra e borbe pobjegli su u Knin.

Taj dan padala je kiša. Prestala je padati tek oko 10 sati. Nas oko stotinu okupilo se na proplanku šumice, koja je pokrivala brda na trome i Bosne, Like i Dalmacije. Naložili smo vatre i po gruplicama sušili odje u. Pri ali smo i ekali našu patrolu upu enu u Plavno, koja je imala zadatku da uhvati vezu sa stanovnicima toga sela i da ispita broj i naoružanje neprijatelja u žandarmerijskoj stanicu.

U jednoj grupi nalazio se i stari Palajsija, ovjek pedesetih godina. Sjedio je i pri aomam o borbama naših predaka. Sje am se njegovih rije i kao daTh je ju er izgovorio.

— Vidite li, djeco moja, ovu zelenu šumu? — govorio je stari.
— U njoj su se nekada borili vojvoda Golub Babi, neki Sekula i drugi hajduci. Nikada se naši ljudi iz ovih draga nisu dali pod noge neprijatelju, pa eto, ni danas.

Tako nas je bodrio i napajao snagom za borbu. Slušao ga je i njegov stariji sin, koji je sjedio u našoj grupi i držao »brnca« na koljenima. U drugoj grupi, malo podalje, sjedio je i njegov mla i sin, koji nije imao ni punih 18 godina. Krio se od oca, jer stari Palajsija nije znao da je i on me u nama.

Palajsija je priao o svemu, samo ne o sébi. Nije nam htio da kaže, kako je kao mladi od 19 godina pobjegao iz austrijske u srpsku vojsku, kako je na Solunskom frontu sudjelovao kao dobrovoljac. Borio se tada za nešto veliko i novo. Ali to novo, koje je došlo, nije bilo ono, što je on zamišljao, i zato je opet eka vremene, uvaju i preko 20 godina svoju »manliherku« koju je izvadio iz spremišta na sam dan ustanka. Nekad nepokorni mladi pun prodornosti, poleta i prkosa ostao je dosljedan, i godine starosti nisu mu uspjele slomiti duh revolta.

Pri u starog Palajsije prekinuo je dolazak patrole, s kojom su stigla i dva seljaka iz Plavna. I ostale se grupe brzo priklju iše našoj. Svi smo bili na okupu, osim mla eg Palajsijinog sina, koji nije htio da ga otac vidi.

— Situacija nije dobra — po eo je da iznosi jedan drug iz patrole. — Što se ti e neprijatelja, njega nema mnogo. Oružja ima dosta. Ali jedan dio seljaka nije se usu ivao napasti ustaše. Uostalom, neka vam oni i pri aju — i upre prstom u jednog seljaka.

— Ljudi, mi ne damo nikoga napadati u našem selu — bez ikakvog uvoda, povišenim tonom po e da govori seljak. — Oni, koji se nalaze u našem selu, nisu loši ljudi, nisu nikoga ubili, niti su koga oplja kali. Ako su nam oružje oduzimali, to im je i dužnost. To nisu ustaše i zato da se razumijemo: ako vi napadnete njih, mi emo istoga asa napasti vas. Oni su vlast i nju treba poštovati, pa bila i vražja. Naše je selo do sada bilo mirno i Zato želimo da i dalje ostanemo u takvom miru.

— A koliko vas takvo mišljenje zastupa? — kroz žagor negodovanja probi se jedan glas.

— Svi!

— Lažete, kukavice! — uskomeša se cijela masa. Najviše se revoltirao stari Palajsija, ikoji je udarao kundakom u zemlju i ljutito vikao, da te kukavice treba pobiti.

Razjarenu masu umiri komandir izabran istog dana od ustanika i re e:

— Stri e, ti se nemoj ništa uzbuditi. Neka ona dvojica idu odmah u selo i neka kažu svojim istomišljenicima, ja mislim, da nema mnogo takvih — da smo pobiti sve one, koji i jedan **metak** na nas opale.

— Tako je! — svi povikaše.

— Sada svi za mnom! A oni kako znaju — neka promisle, što će im biti bolje — zaklju i komandir.

Odmah smo krenuli. Do neprijatelja trebalo je prije i oko pet kilometara. Ona dvojica odjuriše naprijed, a mi za njima. Crvena zemlja raskvašena od kiše, lijepila se za našu obu u. Zraci sunca lomili su se na lokvicama vode i mokrom liš u vinove loze. Godina je bila rodna i visoko izrasli kukuruzi dobro su nam poslužili, da se kroz njih nezapaženo kre smo. Išli smo ravno prema crkvi, pošti i žandarmerijskoj stanci. Opazili su nas na nekoliko stotina metara i osuli vatrom. Oni kolebljivi seljaci nisu se ni pojavili. Većina seljaka iz tog sela bila je s nama.

Tanad je zviždala iznad naših glava, ustaški mitraljezi su štekali, a bombe praskale. Mnogi do tada nisu uli eksplozije bombi, a bilo ih je, koji ih nisu nikada ni vidjeli. Samo jedan dio naših bio je naoružan, a iz opkoljene zgrade tukla su etiri puškomitrailjeza,

Borba je trajala nepuna dva sata. Ustaše su pucale nesmanjnom paljbom. Imali su dovoljno municije.

Sami možete zamisliti, kako smo se osje ali. To je za nas bilo prvo ozbiljno vatreno krštenje. Jedini je stari Palajsija to proživljjavao u prvom svjetskom ratu. Borba, koju smo vodili dan ranije — iako je neprijatelja bilo dvadesetak puta više nego u opkoljenoj zgradici — nije bila kao ova.

Pod zaštitom naše koncentri ne vatre približili smo se opkoljenoj zgradici i ubrzo je grupa bombaša uskoila u prizemlje. Ustaše su i dalje tukle iz potkrovla.

Trebalo je prije i još desetak stepenica, da bi se njihov otpor slomio. Bombaši su i dalje bombama krili put i kroz prašinu od maltera i dima ovladali zgradom. U tom momentu, kada je veće bilo gotovo, podmuklo odjeknu pucanj. Pogodio je jednog ustanika u koljeno. Drugovi su ga iznijeli u dvorište i poeli zavijati iskidano meso, razneseno »dum-dum« metkom. Bio je to stari Palajsija. Sa smrtnim grčevima u oima i na licu, obiliven znojem i krvlju, izdisao je na rukama svojih sinova. Odjednom se za trenutak trgao, kao da se htio otkinuti iz zagrljaja smrti, i o i mu se zaustavile na mlađem sinu.

Za to vrijeme ustanici su izvla ili iz magazina oko 500 zarobljenih pušaka, a seljaci iz Plavna, među kojima su se u tom momentu našla i ona dvojica, koji nisu dali da napadnemo ustase, itali su presudu ustaškog prijekog suda, kojom je bilo osuđeno na smrt oko 700 muškaraca razne dobi iz Plavna, Presuda je trebala biti izvršena krajem jula. Još sve popisane u spisku nisu ni proitali, a stari Palajsija je umro — porušnik završi pri anje, Pa se zagleda u neki salaš, iz kojega je tukao »šarac« po prvoj i tre-

oj eti. Tu je ve sloboda. Sremski front je probijen. Obru oko Hitlerove Njema ke sve se više steže. Isto onako kao oko one kasarne tre eg dana ustanka. Više nije u pitanju godina, a ni mjesec. Samo je pitanje dana i posljednji otpor bit e slomljen. Još samo posljednji juriš, kao i onih bombaša na Plavno 1941. godine i...

Njegove misli opet prekinu pitanje:

— A gdje su sada njegova dva sina?

— Onaj stariji što je nosio »brnca« — nastavi poru nik — poginuo je na Otešu, kraj Gospa, augusta 1943. godine. Bio je komandir voda, i toga dana nosio je puškomitraljez. Mina neprijateljskog minobaca a izrešetala je njegovo tijelo i iskidala je istog onog »brnca«, što ga je držao na koljenima, kada je njegov otac Palajsija priao posljednju pri uuo i svoje smrti. Preminuo je na rukama svojih drugova. Ostala mu je žena, i ini mi se, jedno dijete. Bio je to dobar drug, kao i njegov otac.

— A drugi sin, gdje je on? — upita mladi skojevac.

— Drugi sin starog Palajsije svima vama je dobro poznat. Onjemu vam ne trebam priati. Prije dva dana ubiše ga Švabe kod Županje. Poginuo je zajedno s vašim komesarom. Preminuo je na vašim rukama. To je bio vaš komandir.

— Zar naš poru nik uro Zori?

— Da.

Mnogima suze ovlažiše obraze, a misli su im lutale k svježem humku, koji su sami napravili prije nekoliko dana i pod kojim mirno leže u oslobo enoj domovini komesar Rafaelo i njihov komandir, mla i sin staroga Palajsije.

BORBE ZA OSLOBO ĐENJE ZAGREBA

Nikola Vukobratović

U završnim operacijama nastupanje naših jedinica odlikovalo se neobičnom brzinom. Pored ostalog, na to je uticala okolnost što su nemaće jedinice, zajedno sa preostalim ustaškim i etničkim snagama, težile da dobiju u vremenu, odnosno da izbegnu opkoljavanje i predaju se našim armijama. U stvari, hteli su poštovati da se dokopaju naših severozapadnih granica i da se predaju zapadnim saveznicima. A nama je bilo stalo do toga da spreimo njihovo izvlačenje. Pre svega, trebalo ih je onemoguiti da pređu u granicu s plenom i kompletnim naoružanjem. S druge strane bilo nam je jasno kakve bi teško predstavljalo za naš budući razvitak formiranje nekakve kraljeve ili poglavnikove vojske van domovine od raznih ustaških i etničkih zlikovaca.

Ako se imaju u vidu samo te pojedinosti, onda se može mnogo lakše shvatiti brzina i odlučnost s kojima su nastupale naše jedinice i otpor neprijatelja — pre i posle nemaće kapitulacije — sve do njegova kona nog poraza u granicama naše nacionalne teritorije.

Posle forsiranja reke Ilove, naša divizija bila je u izvesnom smislu glavna manevarska snaga Prve armije. Njen je zadatok bio veoma složen i težak, mada se to na prvi pogled ne bi moglo pretpostaviti.

U emu se ispoljavala, zapravo, težina tog zadatka, kad su veće linije bile probijene i glavne snage neprijatelja razbijene i uglavnom dekoncentrisane?

Na glavnom pravcu nastupanja Armije pešadiju su podržavali tenkovi, odnosno motomehanizovane jedinice. Pred silinom njihova udara neprijatelj se panično hvatao komunikacija i prostora ispred naše divizije. Stoga su njene brigade morale uložiti maksimalne snage.

mum napora da izvrše svoje zadatke, to jest da slome otpor neprijatelja u utvr enim rejonima, da savladaju teren, koji je bio delimitino mo varan i teško prohodan, i da presek odstupnicu onim delovima neprijatelja koji umaknu ispred glavnine Prve armije, što je dejstvovala fevo od nas, ili, pak, ispred jedinica Tre e armije koje su dejstvoval severnije.

Svakako, na našem pravcu, od reke Illove do Zagreba, najve u prepreku nam je predstavljao utvr eni rejon azme. Da bismo pravovremeno i uspešno sadejstvovali jedinicama Tre e armije, koje su zauzele Bjelovar i razbile tamošnji garnizon, morali smo što pre izbiti na cestu Bjelovar— azma— Ivani -Grad da bismo osujetili povla enje razbijenih delova bjelovarskog garnizona. Pri tome su naše brigade morale prethodno zauzeti azmu u kojoj su se još držale jake snage neprijatelja.

S obzirom na to što se s presecanjem komunikacije Bjelovar— azma nije moglo odlagati, dve brigade napale su azmu pre nego što su prispele ostale jedinice divizije. Tako je I brigada, 4. maja, u ranim popodnevnim asovima zauzela isto ni deo azme i izbila na komunikaciju Bjelovar— azma. Uz sadejstvo jednog bataljona III brigade, II brigada je, tako e, sa svoga pravca pri li no brzo prodrla u sam grad.

Do kraja dana, pre nego što je stigla artiljerija sa ostalim delovima divizije, brigade su, tako re i, u prvom naletu zauzele azmu. Me utim, neprijateljske snage koje su branile rejon Bjelovara i kojima je bila prekinuta odstupnica ka Zagrebu, uve er su izvršile snažan protivnapad i odbacile naše snage kako od komunikacije Bjelovar— azma, tako i iz ve eg dela azme. Dok je u toku no i prolazio azmom, naše snage, koje su bile ostale u naselju, vodile su ogor ene borbe s neprijateljem nastoje i da mu nanesu što ve e gubitke. U jednom momentu bio je zarobljen ak i komandant nema ke divizije, ali je u mraku uspeo da umakne. Prištapskim delovima njegove divizije naneti su posebno veliki gubici. U toku te iste no i koncentrisane su sve snage divizije u rejon azme i izvršene temeljite pripreme da ponovo ovladamo komunikacijom Bjelovar— azma i definitivno oslobođimo azmu.

Za ponovni napad odre ene su iste jedinice — I i II brigada s bataljom III —, s tim da ih podrži artiljerija. To je i razumljivo, uostalom, jer su one poznavale teren, pa su se mogle brže kretati i efikasnije dejstvovati. Zahvaljuju i tome, pokret je usledio oko dva asa po pono i.

Izjutra, kad je artiljerija otvorila vatru, brigade su izvršile juriš i upale u azmu. Za nepuna tri asa na elom frontu od azme do sela Vagovine odbrana neprijatelja prosto je satrvena. I brigada je oko 9 asova izbila na komunikaciju Bjelovar— azma i produžila pravcem azma— Vrbovec.

II brigada, pošto je razbila i proterala neprijatelja iz azme, nastavila je gonjenje prema selu Bosiljevu.

O evidentno, neprijatelj je težio po svaku cenu da se što duže zadrži u rejonu azme i da obezbedi komunikacije što vode prema Zagrebu. No, koliko je neprijatelj nastojao da taj rejon što duže zadrži, toliko se nama žurilo da njime što pre ovladamo. Zato

borbe na ovom podruju karakterišu upornost i žestina, oemu svede e, pored ostalog, osetni gubici što su ih pretrpele naše bri-gade. Imali smo 57 mrtvih i 111 ranjenih boraca i starešina, a gubici neprijatelja bili su znatno vei (prema relacijama: 458 mrtvih i 66 zarobljenih). *

Nakon ponovog i definitivnog oslobo enja azme Štab Prve armije uveo je u borbu i 1. diviziju koja je nastavila sa našom di-vizijom nadiranje ka Vrbovcu.

Tada je, svakom našem borcu bilo jasno, da smo na pragu Zagreba. Štab divizije je sasvim realno i adekvatno procenio situ-aciiju svojom zapoveš u od 6. maja, u kojoj se kaže:

»Po razbijanju neprijateljskih snaga na liniji azma—Bjelovar, neprijateljske snage se užurbano povlae ka Zagrebu i Varaždinu. Zadatak je naše armije da sa sadanje prostorije nastavi energi no gonjenje neprijatelja ka Zagrebu, a potom da pristupi likvidaciji neprijateljskog garnizona u Zagrebu.

Naša divizija dobila je zadatak da se prebaci na prostoriju Sv. Helena—D. Zelina pravcem Luka—Samoborec—Sv. Helena—D. Zelina, ime ovladati 6 o. mj. do 24 asa.«

Posle danono ne borbe u rejonu azme, takav je zadatak izi-skivao izuzetan napor i požrtvovanje. Tim pre što smo ve pred Vrbovcem naišli na organizovaniju odbranu. Prethodno je, kod Poljane, razbijena jedna etni ka grupa, koja se povlaila zajedno sa ostalim neprijateljevim snagama ka Zagrebu.

Borbe za samo naselje Vrbovec bile su vrlo oštре. Glavni teret te borbe ponela je 1. divizija, dok je naša divizija napadala juž-nije. O žestini ove borbe najbolje govori injenica što su borbe oko Vrbovca trajale gotovo itavu jednu no i dan. Ta je odbrana bila potpuno slomljena tek naredne no i.

Ma da smo i nakon Vrbovca vodili borbe sa manjim ili ve im kolonama, posebno sa zaštitni kim delovima na r. Lonj ici, pa kod Sv. Helene, Donje Zeline itd. ipak to više nije bio otpor oslonjen na organizovaniju odbranu, koja bi mogla duže da odoli našim napadima. Bili su to u stvari sudari u pokretu sa neprijateljskim delovima koji nisu uspevali da na vreme umaknu ispred naših snaga. Pa ipak, svi su se ti sudari odlikovali izuzetnom žestinom, jer se Nemci, ustaše i etnici ni po koju cenu nisu žeeli da pre-daju našim jedinicama. Svi su oni žurili na zapad u nadi da e dospeti do zapadnih saveznika i njima se predati, pa tako, možda, izbe i i zaslženu kaznu u zemlji u kojoj su vršili zlodela.

Sem toga, predstojao nam je pokret bez predaha, preko po-šumlenog zemljišta, tu i tamo teško prohodnog, na kojemu su zaostajale komore i delovi jedinica sa teškim naoružanjem. Uprkos tome trebalo je sti i na vreme i ovladati ozna enom teritorijom, koja je bila prostorno veoma velika, s obzirom na zamor jedinica i suviše kratak rok da bi se ona savladala onako, kako je u citiranoj zapovesti bilo predvi eno. Težina i odgovornost s kojom smo pošli da izvršimo dobijeni zadatak lepo se mogu videti iz depeše komandanta divizije, upu ene štabu armije, 6. maja u 6 asova. U njoj se kaže:

^

»Celu no smo maršovali. Artiljerija nam još nije stigla.«

U isto vreme, ta depeša na posredan na in govori i o tome da izvršenje zadatka nije moglo do i u pitanje ni jednog trenutka, jer su sve jedinice i svaki pojedinac bili spremni na najveće žrtve. Parole »Na Zagreb«, »Na zapad«, »Mi smo prvi u i u Zagreb« itd., sa kojima su se posle azme iskitili naši strojevi i naša vozila, živo su svedoile o borbenom raspoloženju jedinica i njihovom elanu kojim su se približavale glavnem gradu Hrvatske.

6. maja brigade su svaka na svom pravcu napadale neprijatelja s ciljem da zauzmu određenu teritoriju i izbjiju na komunikaciju Zagreb—Varaždin. U tome su uspele tek u toku noći, tako da se glavnina divizije zatekla 7. maja na prostoriji Sv. Helena—D. Zelina. Toga dana Štab armije je izdao zapovest za oslobođenje Zagreba. Time je borba za vreme dobila još dramatičniji karakter. Neprijatelj je bežao, što se kaže, glavom bez obzira. A kad je osetio da ne može manjim snagama obezbediti ni jednu komunikaciju za povlačenje na sever, pokušao je da uspori nastupanje naših armija providnim smicalicama. Proglasio je Zagreb otvorenim gradom! Ali, sve mu to nije pomoglo. Savla uju i samopregorni krajnji umor i prepreke, naše jedinice izvršavale su postavljeni zadatak »s najvećom upornošću i ta nošću«, upravo onako kako je to tražio štab armije svojom zapovešću. I više od toga. U svojoj zapovesti Štab armije naredio je da napad po ne na svim pravcima 8. maja u 12.00 sati. Ali tom zapovetom nije bilo predviđeno kad će koja jedinica upasti u Zagreb. Tek naknadno komandant armije je 8. maja uputio Štabu naše divizije depešu ove sadržine:

»Maršal Tito naredio po svaku cenu upasti danas u Zagreb. Jedna ko ina jedinica već upala s juga.«

Kad je depeša primljena naše su šanse za ulazak u Zagreb 8. maja bile minimalne. Pa ipak III brigada prispela je oko 19.00 u Maksimir, gde je razbila i uništila zaostale delove jedne ustaške jedinice, a zatim se u toku noći oprezno kretala u sam grad Bukova komercustom...

I brigada nastupila je u dve kolone koje su na svom pravcu istišle teren od neprijatelja i najzad prispele u toku noći u grad, preko Mirogoja. Ujutro, 9. maja glavnina brigade našla se na Jelacic evom trgu.

II brigada je za sve vreme, do samog grada, vodila borbe s manjim kolonama i grupama koje su panično bežale ispred drugih jedinica naše armije s namerom da se do epaju bar Zagreba ke gore. Brigada je tek 9. maja stigla do Dubrave.

Dakle, naveštaj 8. maja divizija je izbila u severni deo grada, a u toku noći i narednog jutra — ona je ušla u Zagreb, zajedno sa snagama Druge armije, koje su stigle sa juga.

U povodu našeg ulaska u Zagreb komandant divizije je sa Bučkovom komercustom uputio Štabu armije sledeću depešu:

»Neprijatelj se no as povukao iz Zagreba preko Sesvete—Dubrava na sever. Mi smo ju er u 18 asova ušli u grad, a jutros je prestao svaki otpor. \Sad neprijatelj drži pojedine kote levo od Zagreba. Diviziju smo orijentisali u tom pravcu«.

Neprijateljske su se snage, dakle no u 8/9. maja potpuno povukle iz Zagreba pravcem preko Markuševca. Glavne snage Prve armije, me u njima i naša divizija, ustremile su se, s ciljem da mu ne dozvole da se probije na severozapad i umakne. Sa ovim neprijateljem vo ena je žestoka borba itav dan 9. maja. Pred no je ona okon ana potpunim neprijateljevim porazom. Zaplenjena je ili uništena sva tehnika i naoružanje tih jedinica. Zarobljen je velik broj vojnika i oficira, me u kojima je bilo i generala. A na borbenom poprištu kod Remeta je bilo pravo gróblje neprijateljeve vojske i tehnike: izmešani leševi Nemaca, ustaša i etnika i ostalih njihovih pomaga a, te njihovih kamiona, automobila, artiljerije i ostalog naoružanja — ostavliali su uverljivu sliku detaљa neminovnog kraja jedne vojske najokorelijih razbojnika i paliku a.

Ulazak u Zagreb predstavlja je za nas svojevrsno iznena e nje. Poglavitno za one koji su u estvovali u borbama za Beograd. Zamišljali smo da e se ponoviti nešto sli no što smo doživljivali u borbama za ve a naseljena mesta. Ali malo smo od toga videli u Zagrebu. Doduše, kao i u drugim velikim mestima što smo se više približavali gradu, sve smo više ose ali pomo aktivista i omladine, odnosno delotvorni uticaj zagreba ke partijske organizacije. Ina e, kad smo se približili gradu i kad smo u njega ušli, bili smo prosto zbrunjeni osvetljenim ulicama i njihovim mirnodopskim izgledom. U po etku kretali smo se s nevericom, oprezno, gotovo sa strahom, kao da o ekujemo da e nas neprijatelj iznenaditi. Zatim, kada smo se oslobodili svih r avih pretpostavki, kada smo ra unali da smo gospodari situacije u gradu u koji smo, može se re i na juriš pošli ak od Moslava ke gore i azme, doživeli smo izvesno razo aranje: morali smo ga prepustiti jedinicama Zagreba kog korpusa i smestiti se u njegovoj daljoj i bližoj okolini. U stvari, neposredno posle oslobo enja Zagreba divizija je po eli da živi kasarnskim životom, sem ukoliko je bila angažovana u iš enju Zagreba ke gore, bolje re i u likvidaciji ostataka pojedinih neprijateljskih jedinica, koji su u vidu manjih grupica ili pojedina no bezglavo lutali šumama pokušavaju i da se na bilo koji na in spase zaslužene kazne.

U ovako globalnoj predstavi o u eš u naše divizije u borbama za Zagreb valja posebno naglasiti, da su te borbe bile veoma ozbiljne i veoma delikatne ve samim tim što je bila delikatna i uloga naše divizije. Iako — kako je ve re eno — posle azme ni smo naišli na solidnije organizovan otpor, svaka naša brigada se danono no obra unavala s pojedinim kolonama i grupama sastavljenim mahom od profesionalnih ubica i zlikovaca koji se nisu kanili predati nikome u granicama naše zemlje. U tim obra unima, koji su bili surovi i beskompromisni, razume se, naše su jedinice pretrpele osetne gubitke. Pored 370 ranjenika, imali smo 78

mrtvih. Poginuli su komandiri i komesari eta Petar Peri , Bogdan Tojaga, Marko Ivoševi i Ivan Živani , zatim delegati i komandiri vodova Ljubiša Bori , Aleksandar Smiljani , Krstivoje Babovi , Predrag Popovi i dr. Njihova smrt, kao i drugih koji su poginuli u poslednjim borbama, pala nam je tim teže upravo zato što su poginuli na domaku slobode. Prepri avaju i i komentarišu i završne operacije, žalili smo ih, osvežavali uspomene na njih i sve ostale koji su ostavili svoje živote na dugom i mukotrpnom putu naše divizije. Ali tih dana sve smo mogli da izdržimo i otrpimo, jer smo bili svesni da se pobeda nije mogla izvojevati bez gole-mih žrtava. Kona no, ona je bila tu, pred našim oima. Zbog toga je oslobo enje Zagreba za našu diviziju zna ilo — kraj oružane borbe. Taj doga aj urezao se upravo kao takav u naša srca i naše pam enje. Isto tako, mnogi su upamtili — i pamti e doživotno! — znake raspoznavanja (»Zagreb-Zastava« za 8. maj i »Sloboda-Slo-ga« za 9. maj), koje je dao Štab armije u svojoj zapovesti jedini-cama kad im je naredio da oslobole Zagreb. Ima u tim znacima izvesne simbolike, koja je pretvorena u sasvim konkretnu realnost. Najlepšu mogu u realnost! Naša je divizija dala u tome svoj puni ideo. I mi smo zbog toga bili ispunjeni ponosom i radoš u. Onda i danas!

Odluka
o odlikovanju brigada 6. proleterske divizije

PREDSEDNISTVO PRIVREMENE NARODNE SKUPSTINE DEMOKRATSKE FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE NA PREDLOG PREDSEDNIKA MINISTARSKOG SAVETA I MINISTRA NARODNE ODBRANE, MARSALA JUGOSLAVIJE JOSIPA BROZA-TITA

O D L U   U J E

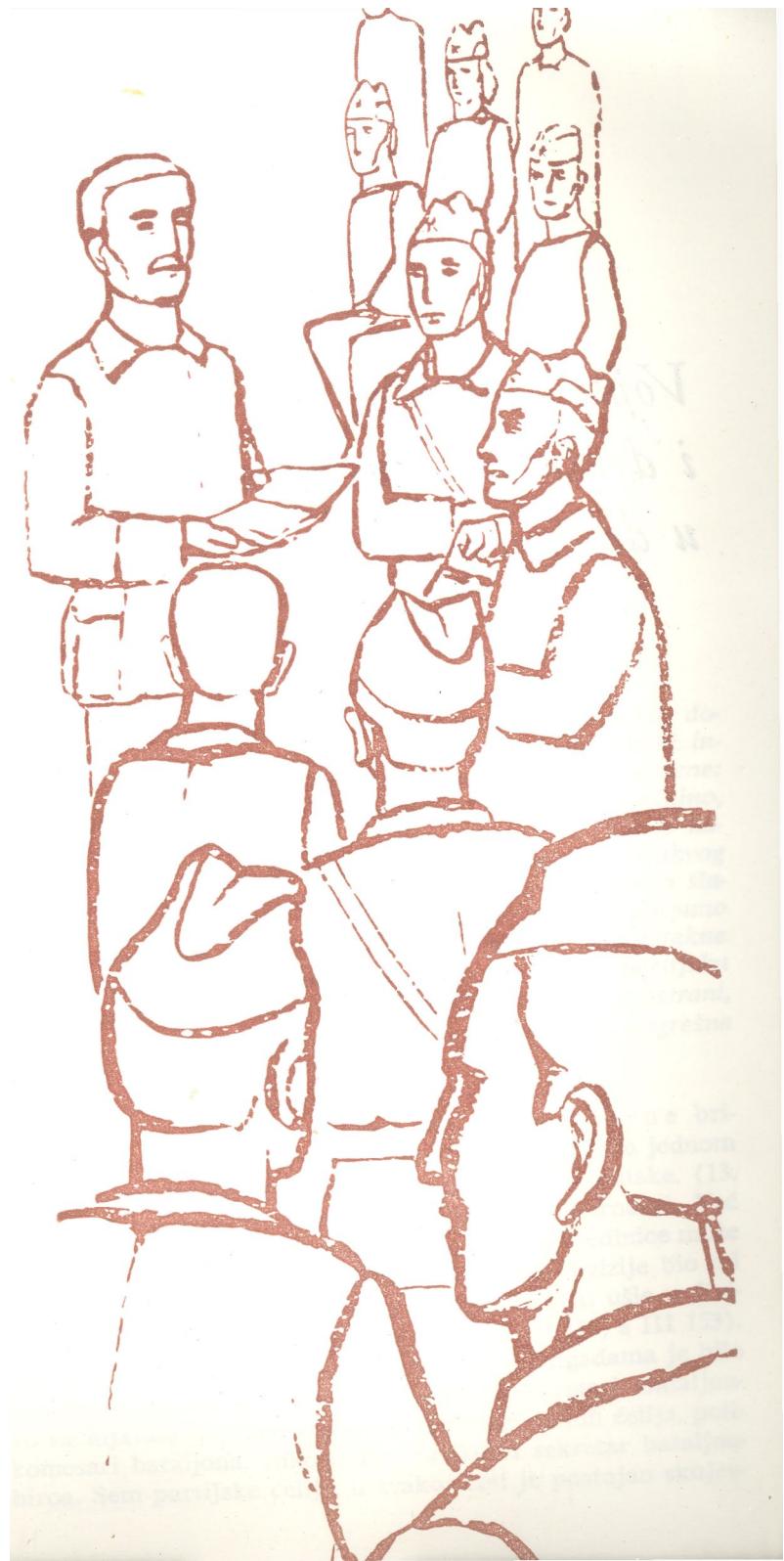
DA SE ZA NAROITE ZASLUGE U BORBAMA ZA OSLOBOENJE I OSVEDOCENI RAD NA STVARANJU BRATSTVA I JEDINSTVA NASHIH NARODA ODLIKUJU

ORDENOM BRATSTVA I JEDINSTVA I REDA
PRVA PROLETERSKA BRIGADA 6. PROLETERSKE DIVIZIJE;
DRUGA PROLETERSKA BRIGADA 6. PROLETERSKE DIVIZIJE;
TRETA PROLETERSKA BRIGADA 6. PROLETERSKE DIVIZIJE.

19. NOVEMBRA 1945. GODINE
U BEOGRADU

Sekretar,
M. PERUNICIC

Predsednik,
Dr I. RIBAR

*Vojno - politička
i društveno - kulturna aktivnost
u diviziji*

FAGMENTI O PARTIJSKO-POLITI KOM RADU

Aleksa Ivanovi

Ovaj je prilog raen na osnovu partijsko-politi kih dokumentata 6. divizije, s kojima raspolaže Vojnoistorijski institut JNA. U vezi s tim neophodno je u initi dve napomene: prvo, ta dokumentacija je nepotpuna, i brojno i sadržajno, ak i za period od formiranja divizije do kraja 1943, o kojemu je re; i drugo, pri razmatranju dokumentata ovakvog karaktera zapaža se da se u njima mnogo više govori o slabostima nego o uspesima jedinica. Katkad su uspesi potpuno zapostavljeni, verovatno zbog toga da se još ja e istakne ono što treba ispraviti, na emu treba mobilisati partijsku organizaciju i celu jedinicu. Takvi su dokumenti jednostrani, i, ako se previdi ta jednostranost, može se ste i pogrešna predstava o jedinicama.

U sastav divizije kad je formirana ušle su dve udarne brigade. Tre a, iako još nije bila udarna, smatrala se još tada jednom od najboljih brigada Narodnooslobodila ke vojske Hrvatske. (13. marta 1943. Glavni štab Hrvatske proglašio ju je udarnom). Ve na osnovu toga što je imala u svom sastavu takve tri jedinice može se prepostaviti da je bora ki i starešinski sastav divizije bio od po etka politi ki svestan i vojni ki prekaljen. Kad su ušle u diviziju brigade su imale 370 lanova Partije (I 140, II 177, a III 153). Organizaciona shema ostala je nepromenjena: u brigadama je bilo oko 70 elija sa kojima su rukovodili partijski sekretari. Bataljonski biro sa injavalo je sedam lanova: sekretari etnih elija, politi ki komesari bataljona, rukovodilac SKOJ-a i sekretar bataljonskog biroa. Sem partijske elije, u svakoj eti je postojao skojev-

ski aktiv sa pro elnikom, a u bataljonima bataljonski komitet, odnosno rukovodstvo SKOJ-a, koje je radilo po uputstvima brigadnog komiteta SKOJ-a.

Divizijski komitet formiran je 16. decembra 1942, a sa injavali su ga partijski rukovodioci brigada i politi ki komesar divizije Prilikom konstituisanja komiteta, o na inu njegova rada i rukovo^ enja govorio je Pavle Gregori u ime CK KPH. Tada je zakazano partijsko savetovanje za 2. januar 1943. Tako e je predvi eno da do tog datuma partijske organizacije održe sastanke na kojima e se razmatrati dotadašnji uspesi i slabosti u radu i izabrati delegati za savetovanje.

Ianovi Partije izabrali su 75 delegata za savetovanje koje je održano u Ondi u. Na njemu je prisustvovao Jakov Blaževi u ime CK KPH. Nakon referata partijskih rukovodilaca brigada i diskusije koja se razvila, doneti su, izme u ostalih, ovi zaklju ci:

da komitet napiše Okružnicu sa kojom e ukazati na zna aj formiranja divizije i postaviti budu e zadatke pred partijska rukovodstva i organizacije;

da se obrati pažnja na redovno održavanje partijskih sastanaka, u prvom redu sastanaka organizacijskog karaktera, na kojima treba primiti nove lanove Partije iz redova SKOJ-a i kandidata;

da se što pre popune partijska rukovodstva po bataljonima i politodeli po brigadama;

da se pokrene list »šesta divizija« i obezbede bar dva puta nedeljno radio-vesti za sve jedinice.

Ubrzo posle savetovanja komitet je napisao Okružnicu, a partijske organizacije po ele su da primaju nove lanove u svoje redove.

Okružnica je usvojena na sastanku komiteta 11. januara 1943. i potom umnožena u 150 primeraka. U njoj su najpre izloženi opšti uspesi i rezultati oružane borbe, zatim uspesi i nedostaci u radu partijskih organizacija divizije i, naposletku, smernice za budu i rad.

U delu Okružnice u kojem se govori o nedostacima, izneseno je da se partijske organizacije ne ose aju uvek kao rukovode a snaga u nekim jedinicama. Navodno, zbog nedovoljne odgovorno sti, vrstine i upornosti rukovode ih drugova, one su pre i više posmatra i nego živo i prodorno jezgro koje ima jedinicu u svojim rukama u svako doba i za svaku priliku. Okružnica je ukazala tako e na sporo uzdizanje kadrova, na sektaštvo, prvenstveno prema ženama. Od ostalih slabosti naro ito je naglašeno zapostavljanje vojni kih, bolje re i, operativnih zadataka, zbog ega se razvilo shvatnje kod izvesnih drugova da su oni po vojnim pitanjima odgovorni prepostavljenim starešinama na komandnim dužnostima, a ne partijskoj organizaciji.

Nema sumnje, na partijskom savetovanju više se govorilo o slabostima u radu organizacija nego o njihovim pozitivnim isku stvima i dostignu im. Posledica toga je da su u Okružnici izvesne slabosti prenaglašene, što su potvrđili sami doga aji koji su nastupili u vreme kad je ona prispela u jedinice.

Snaga partiske organizacije, njena moralno-politička vrstina, njen autoritet i uticaj na ostali sastav divizije, stavljeni su na probu u januaru i februaru — u IV neprijateljskoj ofanzivi. Etrdeset dana i no i divizija je odolevala u neprekidnim borbama brojano i tehnički nadmo nijem neprijatelju, da bi naposletku izvojevala sjajnu pobedu, nanevši mu poražavajući udarac na Zuleševici. Iako su iskušenja bila teška, toliko teška da se gora ne mogu zamisliti, sve su brigade izvršavale svoje borbene zadatke. Trebalo je obezbediti odstupnicu mnogobrojnim zbegovima, pozadinskim organima, bolnicama i ranjenicima, i sa uvati u isto vreme onu silnu izdržljivost i upornost s kojima se branila svaka stopa oslobođene teritorije; trebalo je, konačno, sa uvati ofanzivni duh jedinica, uprkos osetnim gubicima koje su trpele.

Pobeda divizije i njena protivofanziva najkonkretniji su dokaz njene borbene sposobnosti i mobilizatorske snage partiske organizacije. Ovoga puta ta se snaga nije ispoljila samo u održavanju onih uobičajnih partiskih sastanaka koji se uvek sazivaju kad je situacija jako kritična. U svakoj brigadi rad partiskih organizacija razvijao se gotovo bez zastoja. Za sve vreme dok su se vodile borce, iskoristio se svaki predah, svaka mogunost, da se izvrše zadaci na koje je upozorila i obavezala partiska konferencija, 2. januara, odnosno Okružnica divizijskog komiteta. Partiska rukovodstva nastojala su da se poveća odgovornost političkog kadra u lenjinskom smislu, tj. onako kako se zahtevalo samom Okružnicom: »Politički rukovodilac ne odgovara samo za to kako rukovodi, nego i za to što rade oni kojima rukovodi« (Lenjin). U ofanzivi se tako je striktno vodilo računa o tome da se isprave greške organizacijskog karaktera. Komitet je još ranije upozorio potinjena partiska rukovodstva da ne odlazu prijem u Partiju onih koji se osećaju komunistima i koji su kao takvi provereni. Tako je od 29. decembra 1942. do 24. januara 1943. primljeno 45 kandidata, među kojima tri devojke (Milka Lukić, Dragica Basta i Jovanka Budislavljević). No to je bio samo po etak smelijeg primanja u Partiju, jer su se organizacije omasovile tek za vreme ofanzive. U izvesnom smislu ona kao da je pružila mogućnost da se postupi u duhu Okružnice, tj. da se prime »svi koji su hrabri, poštani, karakterni, odani narodnooslobodilačkoj borbi«, bez obzira na njihovo slabo ili nedovoljno teorijsko znanje, koje je se, kako je naglašeno u Okružnici kudikamo pre nadoknaditi u Partiji nego van nje. Zahvaljujući i takvom stavu, koji je proizašao iz tadašnjih direktiva CK KPJ o emu govori i lanak druga Aleksandra Rankovića »Organizaciona pitanja KPJ u narodnooslobodilačkoj borbi« (»Proleter«, broj 16), partiske organizacije primile su više od stotinu novih lanova. Partiska organizacija II brigade, na primer, primila je od 24. januara do 23. februara 1943. godine 62 nova lana Partije.

Uslovi za partisko politički rad nisu bili baš povoljni ni posle ofanzive. Posebnu teškoću u radu komiteta i ostalih partiskih organa predstavljala je međusobna udaljenost brigada. Istina, to je imalo i svoju dobru stranu: silom prilika, njihov starešinski kadar se osamostaljivao i preuzimao na sebe veću odgovornost nego što

bi to bilo, da se nalazio u blizini štaba divizije. Ali ta udaljenost uslovljavala je neujedna en razvitak jedinica, reagovanje divizijskog komiteta sa zakašnjenjem na pojedine pojave i propuste, razdvajanje lanova Štaba divizije na duže ili kraće vreme, rukovođenje i obaveštavanje posrednim, najčešće pismenim putem itd. Takav metod rada i rukovođenja nije mogao biti efikasan kao što bi bile neposredna kontrola i pomoć. No ovde nije reč o objektivnim teškoćama (one su uglavnom poznate), nego o načinu rada i angažovanja partijske organizacije, o njenom zalaganju i uspesima na pojedinim sektorima života i rada divizije.

Već u martu, kad su se brigade našle na oslobođenoj teritoriji, ta nije rečeno, kad su potpuno preuzele inicijativu, po ustanovljenoj praksi organizovala su se takmičenja. Takmičenje su se brigade među sobom, zatim bataljoni unutar brigada, te u bataljonskim itd. Sa svoje strane divizijski komitet je 23. marta tražio odobrenje od višeg partijskog rukovodstva da mu se dopusti da ustanovi svoju prelaznu zastavicu, koja bi se svakog meseca dodeljivala brigadi sa najboljim uspehom u takmičenju. Predlog komiteta je usvojen i već u aprilu počeo je takmičenje brigada po utvrđenim propozicijama.

Zastavica je shvataena kao partijsko znamenje — osvojiti je značilo je dobiti priznanje Partije. Dodeljivala se na vrlo sve anomalije. Prvi put je dodeljena 1. maja III brigadi »zato što je u poslednjem mesecu imala najviše vojničkih uspeha«. Od maja pa do kraja avgusta dobijala je II brigada.

Smisao i organizacija takmičenja bili su usmereni, pre svega na što već u vojničkim i borbenim ustanakima s tim da se ne zapostave ni ostali sektori rada.

Da se takmičenje ne bi profanisalo partijsko-politički organi nastojali su da ga usavrši kao stalnu praksu, kao sistem, i to ne samo u pogledu propozicija nego i u pogledu ocenjivanja postignutih uspeha.

Idući tragom dokumenata za naporima i dostignućima partijsko-političkih organa, zapaža se da je partijska organizacija od samog početka najveću pažnju poklanjala vojnoj obuci. Na prvi pogled izgleda neverovatno, jer se po nekom nepisanom pravilu očekuje da za partijsku organizaciju politički rad ima primarno značenje. Kao što se može videti malo docnije, on nije bio zapostavljen. Naprotiv, bio je veoma intenzivan, iako je vojna obuka imala prioritet.

Uopšteno govoreći, divizija je nalikovala na golemi pokretni logor u kojem su se na razne načine — teorijski i praktično — sačinjavala vojna znanja, počev od pozdravljanja do izvođenja operativno-taktičkih zadataka i usavršavanja pomoćnih službi. Zajedno sa štabovima, partijska organizacija morala je uložiti maksimum napora da ljudi nauči i ratovati, jer na kraju krajeva, u tome su se najbolje manifestovali ne samo borbeni gotovost divizije nego i revolucionarna svest njene partijske organizacije i sposobnost da vodi brigu o živoj sili s kojom raspolaže. Opšte je po-

znato — na tom planu postignuti su priznati uspesi. To naglašavaju, manje ili više, svi rukovodioci koji su iz drugih jedinica prekomandovani u 6. diviziju. Oni priznaju da su bili iznenaeni disciplinom bora kog sastava i upornošću komandnog kadra da savlada i usvoji stru na vojna znanja. Ako se izuzme obaveštajna službaⁱ, u prilog tome govore gotovo odreda svi sa uvani dokumenti. U mesečnim izveštajima prvo mesto i najviše prostora posvećeno je isključivo vojnoj obuci. Za takav njen tretman postojali su opravdani razlozi, što se može zaključiti iz samih izveštaja. Tako, na primer, sekretar divizijskog komiteta piše CK KPH 26. februara: »Veliki broj boraca bio je izbačen iz stroja zato što se nije znao snaći i u borbi i koristiti se svim onim sredstvima koja su im bila na raspolaganju«. U toku celog rata ginuli su ne samo borci nego i starešine. »U akcijama na Radu i Mokrom Polju II brigada imala je 19 mrtvih i 51 ranjenog, među kojima je pao najbolji komesar bataljona Petar Žika Bala«, stoji zapisano u izveštaju politodela brigade od 21. juna. Svakako, Petar Bala nije usamljen slučaj.

Na posredan način razlog da se vojna obuka stavi u prvi plan osvetljavaju i brojna stanja partijske i skojevske organizacije po brigadama. Iz meseca u mesec najmanje je jedna trećina lanstva bila odsutna, što znači da je bila u bolnicama, a delimično na kursevima. Kad se pogledaju brojna stanja brigada za maj 1943, na primer, vidi se da je I brigada imala na licu mesta 142 lana Partije, a 59 van jedinica; od 64 kandidata 33 su bili odsutni. Brojno stanje II brigade izgledalo je ovako: 288 lana Partije (89 odsutnih), 70 kandidata (21 odsutan), 437 skojevac (193 odsutni). Partijska organizacija III brigade imala je 297 lana Partije (73 odsutni), 82 kandidata (19 odsutni) i 338 skojevac (127 odsutni).

Ako se uzme u obzir da je divizija bila izvor starešinskog kadra, prvenstveno komandnog, za druge, uglavnom novoformirane jedinice, onda je posve razumljivo da se vojna obuka morala forsirati. Dokumenta pokazuju da su CK KPH i Glavni štab Hrvatske od početka diviziju tretirali kadrovskom jedinicom. U apriliškom izveštaju partijski rukovodilac skreće pažnju CK KPH da je pitanje rukovodećeg kadra u diviziji veoma akutno zato što je sedamnaest viših rukovodilaca uzeto iz divizije od njena formiranja. Međutim, uzaludno je bilo njegovo upozorenje, jer ubrzo nakon toga izdvojen je izvestan broj rukovodilaca za severno-dalmatinske odrede, kasnije za 19. diviziju, a posle kapitulacije Italije za Istru i jedinice koje su se tamo formirale.

Šta se sve preduzimalo da se komandni kadar osposobi u vojnemu nom pogledu i da jedinice dejstvuju sa što manje gubitaka? Krajam 1942., kad se divizija sredila, pri Štabu je organizovan vojni kurs, koji je trajao s izvesnim prekidima sve do aprila 1943. To je bio po etak, s malim brojem nastavnika, s još manjim iskustvom i, što je najgore, u nepovoljnim uslovima — u vreme neprijateljske ofanzive. Pa ipak na njemu su se osposobile nekolike smene nižeg vojnog kadra (uglavnom, vodnici i komandiri eta).

ⁱ Prema izveštajima partijskih organa, obaveštajna služba dugo, dugo vremena nije mogla da zadovolji zahteve vojnih i političkih organa.

Kasnije, sve do kraja juna 1943, objektivni uslovi su bili takvi da se kurs nije mogao produžiti (me usobna udaljenost jedinica, stalna ofanzivna dejstva i t. si.)- Tek u julu organizovan je novi kurs, koji je trajao do 1. novembra, tj. do pred polazak za Bosnu. Taj kurs je solidnije pripremljen — održan je u tri nastavna perioda; svaki period je trajao po 35 dana. Ukupno ga je poha alo 130 slušalaca, koji su osposobljeni za komandire eta

U isto vreme, pri štabovima brigada organizovani su kursevi za desetare i vodnike, a u nekim slu ajevima, u drugoj polovini godine, ak i za komandni kadar višeg ranga. Na ovim kursevima obuka je trajala 15 dana, a u povoljnijim prilikama po tri ili etiri sedmice. Radi ve eg uspeha smena na kursu, o izboru ljudstva vodili su ra una komandiri ceta u zajednici s partijskim rukovodiocima osnovnih organizacija. Zbog kratko e vremena program obuke sadržavao je osnovna na elu ratne službe i borbene obuke uz najnužnija znanja iz ostalih predmeta koji sa injavaju ratnu veštinu. Dobra strana tih kurseva na kojima se obu avao mnogo ve i broj ljudi nego na kursevima pri štabu divizije, bila je ta što je program obuhvatao proverena borbena iskustva i bio prilago en prakti nim potrebama jedinica. Izme u ostalog, o tome svedo i septembarski izveštaj politodela I brigade Centralnom komitetu KPH. Pošto je konstatovano da su jedinice u vojni kom pogledu »sasvim u vrš ene«, u tom izveštaju se kaže: »Niži vojni ki kadar — desetari i vodnici — putem kurseva i *svakodnevnim radom sa njima* znatno su osposobljeni u rukovo enju svojim jedinicama ... osim toga, dosad je održano šest kurseva pri štabu brigade za više vojne rukovodioce« (ovde se svakako misli na komandire eta, komandante bataljona i njihove zamenike).

U borbi da obu e i sa uvaju ljudstvo i reše kadrovska pitanja vlastitim snagama štabovi jedinica i njihove partijske organizacije nisu se ograni ili samo na kurseve, ve su, uporedo s tim, izvodili obuku i vežbe sa jedinicama prema programu koji je sastavlja naj eš e štab divizije. U prvoj polovini godine osobito su bile aktuelne teme, odnosno vežbe — Napad na naseljeno mesto i Koriš enje fortifikacijskih objekata. Dalje, svaka zna ajnija akcija je iskoristena da se analizira, da se na njoj provere stena iskustva i izvuku nova, da se istakne junaštvo pojedinaca, ili, pak, da se prekore malodušni i strašljivi. Drugim re ima, partijska organizacija bila je organizator bataljonskih konferencija i mnogih etnih sastanaka u toku meseca — radnih i vaspitnih — na kojima su se analizirale akcije, izvla ila borbena iskustva, podizao ofanzivni duh, izoštravala i u vrš ivala vojni ka disciplina... Ukratko, i na tim sastancima i konferencijama u ilo se ratovati — starešinski kadar je iz žive prakse sticao ratni ko iskustvo i stru no znanje, a bora ki sastav vojni ki se osposobljavao.

O evidentno je i bez daljeg citiranja i analiziranja dokumenata da je partijska organizacija umešno i požrtvovno rešavala pitanja o kojima je re . Ali ona su uvek bila na dnevnom redu, jer ukoliko je divizija više postajala združena jedinica u doslovnom smislu re i, utoliko joj je više trebalo komandnog kadra, i utoliko više se tražilo od toga kadra. Neuporedivo više kad se ona udaljila iz

svog užeg zavi aja, u kojemu je gotovo svaki starešina bez sekcije i busole, upono i — upodana, znao poseti sa svojom jedinicom svaku kotu, ili zaobi i svaku zamku kad je trebalo.

Sude i po izveštajima divizijskog komiteta i partijsko-političkih organa brigada, politi ki rad, kao i rad po SKOJ-u², kako se esto naziva u dokumentima, razvijao se mirnije i prirodnije, ako se tako sme re i i zaklju iti. Sastav divizije sa injavalo je nacionalno ist i zdrav elemenat, nezatrovan nacionalnom mržnjom i šovinizmom. Povrh toga to su bili borci koji su dobrovoljno stupili u narodnooslobodila ku borbu i jedinice od kojih je divizija formirana. Ve ta dva faktora, sama po sebi, bili su siguran oslonac i garancija za uspešan politi ki rad Partije i njenih organa. Celokupni sastav živo se zanimao za politi ku situaciju u zemlji i inostranstvu. Na politi kim sastancima se diskutovalo o budu em ure enju domovine, pitanju kralja i izbegli ke vlade, otvaranju drugog fronta, odnosu saveznika prema narodnooslobodila kom pokretu itd. Tom interesovanju i podizanju politi ke svesti išao je u prilog sam razvoj doga aja još pre II zasedanja AVNOJ-a (zasedanje ŽAVNOH-a, afirmacija narodnooslobodila kog pokreta u sestu, dolazak savezni kih misija, odlu uju e pobede glavnine Narodnooslobodila ke vojske na Neretvi i Sutjesci, kapitulacija Italije itd.). Sve su to doga aji koji su mobilisali i otvarali perspektivu kona ne pobeđe. No sve to još ne zna i da partijska organizacija nije imala krupne zadatke da rešava. Na prvom mestu, iz istih razloga i na sli an na in kao što se trebalo boriti za podizanje komandnog kadra, tako je trebalo uzdizati politi ko rukovodstvo iz sopstvenih redova. To se lepo vidi iz izveštaja koji je u aprilu uputio komesar divizije komesaru Prvog hrvatskog korpusa. U njemu se kaže: »Obi no vodni delegati, vodnici, desetari, komandiri i komesari eta najviše stradaju u borbama. Naši kursevi pri Štabu divizije ne mogu nadoknaditi te gubitke, a osim toga ne mogu dati sve ono što je potrebno tom starešinskom kadru. Zatoemo ubudu e, pored kursa za vodnike i komesare eta, održavati i kurseve za vodne delegate pri štabovima brigada, uz pomo štaba divizije i propagandnog odseka³. Ovi kursevi trajali su po 30 dana, a ponekad i manje. Na njima se prou avalo desetak tema od kojih su bile najaktuelnije »NOB i njeni ciljevi«, »Narodnooslobodila ki odbori«, »Versajska Jugoslavija i uzroci njene propasti«. Literatura za kurseve dobijala se uglavnom od propagandnog odseka divizije, odnosno od Agitpropa CK KPH. Program kurseva bio je prilago en njihovom i suviše kratkom vremenu trajanja. Ipak, ta se kratko a rekompenzirala donekle sastavom slušalaca i samim na inom rada na kursevima. Mladi ljudi, po prirodi bistri, bez kompleksa i optere enja radili su, može se re i, dano no no, rukovode i se ambicijama koje su bile pozitivne. Zahvaljuju i tome, vreme provedeno na kursu svaki je maksimalno iskoristio. U svakom slu aju uspeh nikad nije izostao ve samim tim

² U ovom prilogu izostavljen je prikaz rada omladine i SKOJ-a, jer o tome piše Gjoko Damjanovi na drugom mestu u ovoj knjizi.

³ Starešine višeg ranga ve inom su poha ale kurseve koje su organizovali CK Krkl, Stab korpusa i Stab divizije, a niži starešinski kadar i pretežno lanovi SKOJ-a pretvodno su se obu avali na kursevima pri štabovima brigada.

Što su slušaoci sticali osnovne pojmove o materiji koja se predavala, što su nau ili kako se ste eno znanje prenosi drugome i, više od svega toga, što su nau ili kako treba individualno u iti. Stoga je razumljivo što je taj seljak, koji se do ju e u svom vodu ili eti isticao samo hrabroš u i mržnjom prema neprijatelju, po povratku s kursa postajao autoritet, jer je sad ve bio kadar da objasni svojoj jedinici ono što je zanima i da se ispomogne, kad mu zatreba, knjigom ili brošurom koju je imao u svojoj torbi ili na drugom mestu.

S takvom kadrovskom politikom divizijski komitet i štab divizije osiguravali su ne samo uzdizanje svoga ljudstva, nego i kontinuitet u radu i rukovo enju partijsko-političkim organima i jedinicama, što se pokazalo veoma efikasno naročito posle IV ofanzive, u periodu do novembra 1943, koji se karakteriše borbama brigada pojedinačno a ne divizije kao celine. Baš u tom odvojenom ratovanju brigada izvan zavičajnog područja (na Kordunu, Baniji, u severnoj Dalmaciji) ogledale su se visoka svest i zrelost celokupnog partijskog lanstva i skojevske organizacije na najosetljivijim pitanjima revolucije: na pravilnom odnosu prema narodu i pitanju bratstva i jedinstva, koje se, uzgreda, eno, nikad nije osetilo kao problem unutar samih brigada, iako su imale raznolik sastav po nacionalnosti, veroispovesti i socijalnoj strukturi.

Sa odlaskom brigada na »tu« teren pred partijske organizacije postavio se zadatak priprema jedinica za taj teren, odnosno za rad s pozadinom u cilju mobilizacije svih snaga i sredstava za dalje razgaranje oružane borbe. Zbog toga je divizijski komitet uputio pismo političkim komesarima, 6. aprila, da im predoči da rad u pozadini shvate kao sastavni deo svoje dužnosti: »Za popuštanje političkih tempa u pozadini dosta su odgovorni i politički rukovodioci u vojski«, kaže se u pismu. »Naime, od kako su formirane pokretne vojne jedinice (brigade, divizije i korpsi), i od kako su pozadinske organizacije malo vrše stale na svoje noge, mnogi politički komesarji shvatili su da im je prestala obaveza rada u pozadini. Zbog toga je sve manji broj zborova i konferencija na inicijativu vojnika. Potrebno je prekinuti s tom praksom i pojačati agitaciono-propagandni rad u pozadini.«

Partijski rukovodioci i politodeli brigada težili su za tim da konferencije i zborovi s narodom budu sadržajniji. Osim informacija o razvoju operacija na frontovima i programa koji su izvodile grupe jedinica, važno je bilo osvetliti unutrašnju politiku situaciju, i to tako da narod u njoj vidi svoje mesto i ulogu. Kako se vidi iz jednog izveštaja iz I brigade, politodel je smatrao da je veća šteta od konferencija sa krutom atmosferom, »sa štimungom zvani ne smotri«, nego bez njih. Zato se one mogu smatrati uspešnim »samo ako imaju karakter istinske narodne manifestacije.«

Za uspeh u pozadini najvažnije je bilo obezbediti ispravan odnos jedinica i pojedinaca prema narodu i njegovoj imovini. Zato su partijsko-politički organi morali budno pratiti rad i držanje svojih jedinica u novooslobodjenim područjima, gde je trebalo politički delovati i mobilisati nove snage. Tim prema se znalo da

nepravilan odnos prema narodu zna i svojevrstan poraz jedinice na doti nom terenu. O tome se govorilo na partijskim i radnim sastancima po etama i bataljonima, u pismenim i usmenim zapovestima i izveštajima. Kad su jedinice bile u ustani kim selima i krajevima, sve je gotovo bilo izlišno. Tu su se svi bez razlike oseali i ponašali kao kod svoje kuće. Međutim u selima koja su bila izvan partizanskog uticaja, ili koja su bila neprijateljski raspoložena prema partizanima, da bi se sa uvala linija oslobodila ke borbe trebalo je spreiti lakomost i samovolju pojedinaca i zaštiti stanovništvo, makar da je bilo i neprijateljski raspoloženo prema partizanskoj borbi. Zato se u partijskim dokumentima govori o suzbijanju plja kaških tendencija. U stvari, nisu postojale takve tendencije, već su se preduzimale mere predostrožnosti da se one eventualno ne pojave, da se samovoljan i nezakonit na in snabdevanja ne odoma i u jedinicama. Zato se apelovalo na svest i išlo tako daleko da borci ni u etničkoj baštini nisu smeli piena da se dotaknu. Partijski rukovodilac II brigade pisao je u svom izveštaju 23. marta CK KPH ovako: »Plja kaške tendencije kod pojedinaca u ovoj brigadi postoje i one su se ispoljile u okršajima kod Metka, gde je jedan partizan po evo uzimati košnicu od seljaka koji ima brata u etnicima u Metku i toga momenta zatekao ga je sekretar partijske organizacije ove brigade ... Povodom ovoga preduzeli smo da politički komesar ukažu partizanima na pogreške i da im se saopšti da će slediti vojni ke kazne ak do strešnja«.

Namerno je uzet dokument u kojem se stvari ne uopštavaju, već se govori o konkretnom slučaju. Jasno je da je u pitanju pojedinačno. No neka bi bili ak i pojedinci, to još ne zna i da su po sredi plja kaške tendencije. U pitanju je neki borac koji se zaboravio, koji je, koliko se da zaključi iz istog izveštaja, bio mrtav gladan. Tamo gde partijski rukovodilac objašnjava stanje odatle i na in ishrane boraca doslovce стоји napisano: »Ishrana je dosta otežata i partizani psihi koji su oslabili tako da uslijed stalnog prebacivanja s jednog sektora na drugi ostaje ih palih u nesvjet i razboljelih od proljeva i tome slično; narođeno ito ishrana nije redovita i to prouzrokuje oboljenje u stomaku.«

Raditi s pozadinom, onemoguiti u njemu neprijateljev uticaj i uspostaviti dobar odnos s narodom — zna ilo je rešavati itav kompleks pitanja koja su bila presudna za uspeh divizije ili njenih delova na pojedinim područjima. No, bez obzira na svu složnost toga problema, razvoj događaja pokazao je da su mu bili do rasli njeni partijsko-politički organi.

Boreći se za ispravan odnos prema narodu i okupljajući pod svoje zastave borce različitih nacionalnosti, brigade su živom praksom manifestovale ravnnopravnost naših naroda. U tom smislu partijske organizacije razvijale su posebnu aktivnost i unapred pripremale svoje lanstvo i celokupno ljudstvo, narođeno ito kad je trebalo poći tamo gde je pitanje bratstva i jedinstva bilo osetljivo i ključno. Tako se postupilo, na primer, uoči odlaska u Bosnu. Brigade su bile pripremljene na veće i dalekosežnije zadatke od dotadašnjih, a samim tim i na mnogo veće a samoodrivanja, napo-

re i žrtve. Zato za njih nije bilo iznena enja. Zato su istrajale pod izuzetno teškim uslovima u takozvanoj VI ofanzivi, iako su bile premorene i iscrpene do krajnih granica. U stvari, sa još neodbolovanom nostalgijom, popunjena Primorcima, nenaviklim na surove uslove kontinentalne zime, na ispoš enom terenu, u uzastopnim sukobima s nema kim kolonama, divizija je po eli svoje jednogodišnje i najteže razdoblje u svojoj biografiji. Taj po etak bio je astan koliko i težak. Partijska organizacija uspela je da sa uva moral jedinica. Tu su u svakodnevnom životu i borbi ponajbolje došli do izražaja principi o nacionalnoj ravnopravnosti koji su teorijski bili usvojeni prilikom prouavanja poznatog laka druga Tita »Nacionalno pitanje Jugoslavije u svjetlosti narodnooslobodila ke borbe«. Uz taj lanak koji se u to vreme obnovio na teorijskim sastancima prou en je tako e i lanak Veselina Ma sleše »Muslimansko pitanje«.

Ako je partijska organizacija bila sposobna da drži celokupno ljudstvo divizije u svojim rukama i u najtežim situacijama, ako je umela rešavati sve probleme koji su se pred nju postavljeni, onda valja naglasiti da je to bio rezultat sistematskog politi kog rada, pod kojim se podrazumeva održavanje politi ke nastave, politi ko pripremanje ve ih borbenih dejstava (pa i manjih akcija!), upoznavanje s politi kom situacijom u zemlji i svetu, podizanje svesti boraca, teorijska nadgradnja starešinskog sastava, razvijanje ratnog drugarstva itd. Kao što se vidi, taj je rad bio raznovrstan, a razvijao se bez prekida i, kako je ve re eno, veoma intenzivno. Kad bi partijska organizacija u nekoj od jedinica zapustila pojedini sektor, to bi se osetilo i ubrzo bi se reagovalo život reju, partijskim merama i izveštajima višem rukovodstvu. To se lepo može zapaziti na primeru pojedinih bolnica. U isto vreme taj primer još leže ilustruje šta je sve mogla, kakvu je ulogu imala, kakav je politi ki i vaspitni inilac bila partijska organizacija.

Re je o prihvatnim bolnicama — onima manjim u kojima u po etku nije bilo partijskog rukovodioca i partijske organizacije. Zato su se tamo desile izvesne stvari s kojima se ranjenici nisu mogli pomiriti. Valja imati na umu: u bolnicama su se i ranjenici i bolni ko osoblje nelagodnije ose ali nego u jedinicama. Sama atmosfera sa svim teško ama subjektivne i objektivne prirode pogodovala je za razmirice izme u pojedinih ranjenika i bolni arki. Stoga je divizijski komitet razmatrao sredinom jula stanje u bolnicama i stao na stanovište »da se postave u svim bolnicama odgovorni politi ki radnici, te komesari i delegati bolnica, i to po mogu nosti svesni i odani drugovi«. U vezi s tim komitet je postavio kao zadatak da se i u bolnicama postupa kao i u jedinicama, tj. »da se redovno održavaju radne konferencije uz prisustvo nadležnih organa, da se poja a politi ki rad i uvedu radni sastanci, kritika i samokritika izme u ranjenih drugova i bolni kog osoblja«-

Sude i po partijskim izveštajima u narednim mesecima, stanje se osetno popravilo. Mere koje su se preduzele bile su efikasne — njihovim uvo enjem u život partijska organizacija se izborila za humanost, za ona na eli koja su se gajila u ratu za ranjene i bolesne drugove.

Odre uju i smernice budu eg rada u Okružnici, divizijski komitet je posebno insistirao na tome da se partijске organizacije zauzmu za kulturno uzdizanje boraca. Pri tome je istakao da e uspeh dobrim delom zavisiti od toga kako se postave politi ko partijska rukovodstva prema tom zadatku. Odmah treba re i: kao i na drugim sektorima, rezultati su bili bolji nego što to dokumenti pokazuju. Oni su sasvim zadovoljavaju i ako se mere i procenjuju u uslovima koje su jedinice imale za kulturno-prosvetnu delatnost. Pre svega, kad je re o ovom sektoru, ne sme se gubiti iz vida ijenica da je divizija bila udarna jedinica, s ijjim je brigadama Glavni štab Hrvatske manevrisao kako je kad zatrebal. Prema tome, u uslovima stalnih pokreta i borbi ne preostaje mnogo vremena za pisanu re i kulturne manifestacije. Tim manje zato što se brigade nisu orijentisale da sastave specijalne ekipe koje bi se bavile isklju ivo prosveivanjem i podizanjem kulturnog nivoa boraca. Postojali su kulturno-prosvetni odbori po bataljonima još od pre ulaska brigada u sastav divizije. Njih su sa injavali predstavnici etnih kulturno-prosvetnih odbora. Na njima je bilo da regulišu ceo kulturno-prosvetni rad po bataljonima. Ali, zato što se lanovi odbora nisu mogli razrešiti bora kih ili starešinskih obaveza po etama, rad odbora je bio esto kampanjski, i manje-više, uvek sa novim lanovima. Zato se kaže, na primer, u izveštaju politodela II brigade CK KPH: »Kulturno prosvetni odbori u našoj brigadi imaju takav maler da se moraju svakih 10—15 dana novo formirati zbog nestanka lanova, bilo bolesnih, ranjenih ili poginulih! Posledice su o igledne. Nastojaemo da na bilo koji na in sa uvamo novoformirane odbore i da razbudimo život po ovom sektoru borbe«. Iz izveštaja partijskog rukovodioca brigade, koji je pisan nešto kasnije, vidi se da su se štabovi bataljona i partijska rukovodstva zalagali da sa uvaju lanove odbora: »Kulturno-prosvetni odbori rade ve duže vremena bez gubitaka svojih lanova. Njihov se rad ose a«. U istom izveštaju, me utim, partijski rukovodilac je u inio jednu simptomatičnu primedbu: »Sami odbori, kao ni etni komesari, nisu svesni zna aja kulturno-prosvetnih odbora i kulturno-prosvetne delatnosti... lanovi odbora podcenjuju sami sebe, komesari ih u tome pomažu«. To zna i da su partijske organizacije, naporedno s razvijanjem kulturno-prosvetnog rada morale suzbijati takva negaitorska shvatanja prosvete i kulture, jer su u suštini bila i primitivna i štetna.

Odbori su delovali po instrukcijama politodela brigada i samog divizijskog komiteta. Na emu su insistirali ovi rukovode i organi? Prvenstveno na likvidaciji nepismenosti. To pitanje je uvek bilo aktuelno, jer dok bi se jedni opismenili dotle bi prispeli drugi s novom popunom jedinica. S kakvom se ozbiljnoš u prilazilo likvidaciji analfabetizma svedo i, izme u ostalog, angažovanje svih snaga — od etnih kulturno-prosvetnih odbora do propagandnog odseka divizije i divizijskog komiteta. U aprilu je propagandni odsek izdao »Džepnu po etnicu«, koja se može smatrati prvim bukvarem u Narodnooslobodila koj vojsci. U drugom broju lista »Šesta divizija« našao je svoje mesto lanak »Ne budi siep kod o iju«, u kojemu se isti e zna aj »Po etnice« i objašjava

na in na koji e ona poslužiti: »Mi vodimo borbu na svima frontovima... Svaki naš pokušaj, ako je organizovan, ako smo svi savesno vršili svoje zadatke — zna io je uspeh. Tako e biti i sa borom protiv nepismenosti.

Skovali smo oružje... pripreme za borbu su završene: »Džepna po etnica« je tu. Treba još dodeliti svakog nepismenog jednom pismenom, prona i hartiju i olovku i pripreme su završene. Ponimo tada tridesetodnevnu borbu protiv nepismenosti. Za 30 dana ona u našoj diviziji mora biti likvidirana.«

»Po etnica« je lepo primljena u jedinicama, što se može zaklju iti iz pojedinih izveštaja u kojima se kaže da su se svi radovali kad su bataljoni primili prve primerke. Statisti ki se ne može utvrditi kako su i koliko su iskoriš eni primerci tog prvog bukvara. No jedno je sigurno: oni su predstavljali veliku olakšicu u neprekidnoj borbi protiv nepismenosti, koja se vodila u toku itavog rata. »Po ovom sektoru imali smo prili nih uspeha«, kaže se u pomenutom izveštaju partijskog rukovodioca II brigade. »Tako, na primer, u 2. bataljonu nau ili su dva druga i jedna drugarica potpuno da itaju i pišu i sada su ve postali lanovi Komunisti ke partije... Ali ima dosta partizana koji se ra unaju pismenim, a nisu dovoljno. Tako re i, polupismeni su i sa njima smo po eli raditi.«

Ovaj ise ak je zanimljiv iz dva razloga: prvo, iz njega se može zaklju iti da se opismenjivanje smatralo kao jedan od uslova za prijem u Partiju; i drugo, uspeh je zavisio od li nog zalaganja svakog pojedinca. Jedni su se zadovoljavali s tim da ostanu polupismeni, drugi su radije išli na svaki neprijateljev bunker nego na abecedu, a tre i su se prili no brzo opismenili. Primera radi: Perica Mari iz bataljona »Marko Oreškovi« (I brigada) iskoristio je svaki slobodan trenutak da savlada i u vrsti ono što nau i na analfabetskom te aju. Za relativno kratko vreme potpuno je znao da ita i piše, pa je nakon toga postao operativni oficir bataljona, što zna i da je ve umeo i sekciju da ita.

Takvi primeri dobro su došli kao argumenat kulturno-prosvetnim odborima i podsticaj drugima da se na njih ugledaju.

Sem likvidacije analfabetizma, u oblasti prosvetne delatnosti politi ki organi i kulturno-prosvetni odbori pokušavali su da organizuju te ajeve iz oblasti geografije, istorije, prirodnih nauka, popularne medicine i higijene. Ali zbog estih pokreta, me usobne udaljenosti brigada i nedovoljnog broja kvalifikovanih predava a rezultati su na tom planu bili prili no skromni sve do novembra 1943, odnosno dok se nisu stvorile mogu nosti za organizovanje specijalnih kurseva za rukovodioce kulturno-prosvetnog rada. Od tih kurseva najuspeliji je bio pri štabu I brigade, koji je vodio Bogde Vlajisavljevi . Krajem 1943. pri štabu divizije osnovan je sli an kurs pod rukovodstvom Stevana Tišme. Na njemu su držana raznovrsna predavanja, kako iz oblasti amaterskih delatnosti, tako i iz oblasti nauke.

U okviru kulturno-prosvetne aktivnosti posebna se pažnja po klanjala štampi. O tome svedo i, uz ostalo, to što je, pored brigadnih listova pokrenut i organ divizije »šesta divizija«, iji je prvi

broj izišao u jeku IV ofanzive. Tada su redovno izlazili etni i bataljonski listovi, iako su ure iva ki odbori bili izloženi vatri neprijatelja i vremenskim nepogodama. U principu, etne novine su se izdavale dva puta na mesec, a bataljonski i brigadni listovi jedanput. U brigadnim listovima (»Djelo Krntije«, »Uzor« i »K pobjedi«) sabirali su se i objavljivali najbolji prilozi iz etnih i bataljonskih novina.

U listovima se ogledao život jedinica, podsticalo se ono što je bilo primenio i progresivno, a nisu se pre utkivale ni negativne pojave i slabosti. etne novine dobro su poslužile kad je trebalo sprovesti kampanju za izvršenje nekih zadataka, lanci vojnih rukovodilaca u divizijskom listu (delimi no i u brigadnim) u kojima se raspravljalo o raznim vidovima borbe i na inu upotrebe jedinica dobro su došli starešinama uz njihova sopstvena iskustva.

Ukratko, štampa divizije bila je prili no razvijena — pored toga što je odslikavala život i rad jedinica, bila je informativna, koliko je to bilo mogu e u teškim uslovima rata. U njoj su se nalazili svi zna ajniji doga aji iz zemlje i sa savezni kih ratišta.

U jednoj iscrnijoj analizi kulturno-prosvetnog života divizije posebno i verovatno najobimnije poglavje bi bilo ono u kojemu bi se prikazao rad horova i dilektantskih grupa i divizijske kulturne ekipe. »Kako nam nije pošlo za rukom da organizujemo litorove i dilektantske grupe po etama zbog toga što su nam jedinice razre ene pomirili smo se s tim da formiramo bataljonske horove i dilektantske grupe, koje e u opštem planu me ubrigadne utakmice dati priredbu 19. o. m. po svim bataljonima« javlja je politodel II brigade CK KPH 5. aprila 1943. Iz tog izveštaja se može prepostaviti da su kulturno-prosvetni odbori morali najpre savladati objektivne teško e da bi se mogao organizovati kulturno-zabavni život. Docnije su se prilike popravile tako da su u bataljonom organizovane priredbe svakih osam dana, ako su to borbe dopustile. Na njima se obi no izlagala vojno-politi ka situacija s osrvtom na rad i zadatke pozadine (priredbama je prisustvovao i narod sela ili mesta u kojima su organizovane), a zatim se izvodio program koji se sastojao od horskih pesama, solo recitacija, ske eva i igrokaza u kojima se ismevao neprijatelj (»Tri gluhonje«, »Ra-de Vurdelja — starac iz Mogori a«, »Dva domobrana« i dr.)

Program ovih priredaba nije bio na nekom naro item umetni kom nivou, ali se uvek vodilo ra una o tome da se politi ki pri lagodi sredini u kojoj se izvodi. Logi no je, i horovi i dilektantske grupe s druk ijim su programom nastupali u Lici nego u Bugojnu, Kupresu ili Turbetu kod Travnika, gde je dilektantska grupa bataljona »Marko Oreškovi « dala jednu od najboljih priredaba pred muslimanskim i hrvatskim življem.

Sigurno je da su te priredbe imale svoju svrhu i opravdanje, bez obzira na njihov umetni ki nivo. No mnogo su efikasnije delovale na raspoloženje jedinica, kao i na sam narod, one pesme iji je echo odjekivao li kim gudurama dok su ih pevale cele jedinice na maršu ili logorovanju. One su mobilisale na podvige i istrajnost; one su nadahnjavale poznate i nepoznate autore — u vojsci i van nje — da svaku pobedu i uspeh izraze novim pesmama. Me-

u njima se stihovi »Evo braće, evo proletera, ne boje se žice ni bunkera« ose aju i doživljuju kao simbol, kao personifikacija junjaštva 6. divizije. U tom opštem zanosu da se ispeva pesma o Titu ili Partiji, o poznatom junaku ili doga aju, borac Nemanja Maretić ispevao je poznatu pesmu »Krvnijaši«, a muzičar Puba Kac i horovo i divizijske ekipe Ivan Poljak bili su tuma i bora kog raspoloženja kad su u povodu proglašenja divizije proleterskom komponovali po svom tekstu »Marš Šeste proleterske divizije«.

Naporedo s ovom amaterskom delatnošću u radila je veoma aktivno umetnička ekipa divizije, koja je formirana po etkom 1943. Njeni rukovodioci bili su Stevan Tišma, muzičar Puba Kac, horovo i Ivan Poljak i Dane Dejanović. U neku ruku ona je delovala kao vrhunská ekipa koja je pripremala i izvodila odabrane pozorišne komade i muzičke programe na profesionalnom nivou. Njena dramska sekциja mogla je da izvede, sem komada s motivima iz narodnooslobodilačkog rata, i tako složena dela kao što su bila apekova ili eholjeva, a horska sekcijska podizala je na noge itav auditorijum kad bi recitovala »Požar Like«, »To ide Crvena armija« ili »Matija Gubec«. Sa svojim repertoarom obišla je ne samo Liku nego i veliki deo Dalmacije (Ravne kotare). Istovremeno s kulturnom misijom odigrala je svojom pojavitom i umetničkim programom značajnu ulogu u širenju bratstva i jedinstva. Zbog toga su se obraćali Štabu divizije pojedini kotarski komiteti s teritorije drugih jedinica s molbom da im uputi ekipu bar na kraje vreme da izvede svoj program u njihovom kotaru.

To je sumarna slika kulturno-prosvetne aktivnosti divizije. Ona je verovatno potpunija u sebi anju ratnika nego u dokumentima u kojima se, kao po pravilu, o kulturno-prosvetnom radu govori vrlo skrto i uzgred, kao o dodatku političkom sektoru.

Naposletku, da bi se imala celovitija predstava o ulozi partizanske organizacije u diviziji, valja nešto reći o onoj njenoj delatnosti koja je izvan sektora, a opet veoma važna za rast i razvitak divizije, u prvom redu za njenu moralnu i ljudsku fizionomiju. Ređe o usklađivanju odnosa među brigadama i među bataljonima unutar brigada; zatim, o stvaranju harmonije u rukovodećim organizacijama i između starijih i novodošlih boraca. Reklo bi se na prvi pogled, da tu nije moglo biti problema zato što su u pitanju odnosi između komunista i ljudi koji se bore za istu stvar. Ali bilo ih je, moralno ih je biti, jer se živilo pod teškim uslovima. Bilo ih je, jer su se ponekad krivo shvatile direktive, ili su se prekoračile kompetencije, ili se ispoljila familijarnost u rukovodstvu neke jedinice, ili rade tendencije za prestiž... Bilo ih je, jer su bili u pitanju živi ljudi, koji su radili i grešili katkad (i najčešće!) iz neznanja i bez ikakvih zadnjih namera. Ali, sem dva tri iznimna slučaja, sve se moglo rešiti i rešavalo se bez posredovanja viših partizanskih foruma. Ako je divizijski komitet prenaglio u izvesnim stvarima pa pogrešno ocenio datu situaciju neke organizacije, i obrnuto, ako se neka od organizacija ravnodušno ponela prema instrukciji komiteta, ne može se na osnovu takvih i sličnih pojedinosti pretpostaviti da partizanska organizacija divizije i njeni rukovodeći organi

nisu umeli na i zajedni ki jezik — da nisu bili jedinstveni u tumanju i sprove enju partijske linije u život. Baš zato što su je sa injavali ljudi sa zdravim shvatanjima, mahom hrabri ljudi, krajnje odani Partiji i oslobođila koj borbi, ta organizacija ostavila je za sobom dokumenta u kojima nema krupnih sporova, otkrivanja antipartijske delatnosti, kolektivnog smenjivanja rukovodstva, izricanja raznih opomena, isklju enja iz Partije itd. Na i e se da su kažnjeni pojedinci, ali se njihove greške u ve ini slu ajeva ne bi mogle podvrgnuti nekoj težoj osudi ili kazni, ako bi se sagledale izvan ratnih uslova, s jednog šireg stanovišta. Nema sumnje, iz preventivnih razloga i zato što su delovali surovi zakoni rata ponkad su partijske organizacije izricale rigorozne kazne koje se u mirnodopskim uslovima možda ne bi mogle izre i. Primera radi: »Disciplina lanova je dobra, osim izuzetaka koji su kažnjeni», piše CK KPH partijski rukovodilac I brigade 18. aprila 1943. »Jedan desetar, lan KP, isklju en je iz Partije zbog toga što je dao šamar jednom partizanu koji nije hteo da izvrši nare enje kad mu je dao da nosi municiju. Drugi slu aj je politdelegata koji je bio ranjen za vreme akcije, pa kada se došlo u težak položaj, ra unaju i da e biti zarobljen, skinuo je znake s rukava i sa kape. Partizani su tražili da ga se strelja, ali je kao ranjen otišao u bolnicu«.

I drugi primer iz izveštaja partijskog rukovodioca II brigade od 19. septembra: » elije su izrekle kaznu isklju enja dvojici drugova koji su samovoljno napustili jedinicu i pošli da vide da li su im porodice ostale žive prilikom prodora neprijatelja u Lapa ku kotlinu«.

O evidentno, posredi su primeri s drasti no izre enim kaznama. U isto vreme, oni svedo e nedvosmisleno o partijskoj organizaciji koja se borila s proleterskom upornoš u za komunisti ki lik svojih lanova, za isto u i monolitnost svojih redova. Pored ostalog, zbog toga je divizija stekla priznanje Centralnog komiteta i Glavnog štaba Hrvatske tim što je izabrana da u e u slavnu zajednicu proleterskih jedinica. O tome kako je taj izbor delovao, kako je prihva en i iskoriš en, govori se u izveštaju divizijskog komiteta CK KPJ od 3. decembra 1943. godine: »Velika želja naših boraca i rukovodilaca pobudila se kada su saznali da ulaze u proleterski korpus i da e u njemu polagati ispit za dobijanje srpa i eki a, tj. da postanu proleteri. Taj momenat se naro ito koristi sa popularizacijom proleterskih jedinica i njihovim borbenim moralom i jakom politi kom sveš u, na što se u razgovoru i susretu sa borcima dobija odgovor obe anja da e i oni to posti i«. Za nepuna etiri meseca od tada, iako se sastav divizije znatno izmenio (primljeno je 295 »prekomoraca«), borci i rukovodoci divizije — u prvom redu partijska i skojevska organizacija koja je na po etku 1944. godine imala 729 lanova, 131 kandidata i 900 skojevaca — potvrdili su i u sastavu Prvog proleterskog korpusa svoje visoke kvalitete. Za osobitu upornost i udarnu sposobnost protiv okupatora i svih neprijatelja naroda divizija je 19. marta 1944. proglašena proleterskom. Dobila je najve e mogu e priznanje koje se moglo dodeliti jednoj jedinici.

»U 6. DIVIZIJI POSTAO SAM VIŠE VOJNIK...«

Dragoslav Mutapović

Moj dolazak u diviziju podudarao se s tri doga aja koji su bili od prvorazrednog zna enja za njen moralni i politički život i rad u 1944. godini. Kad to kažem, mislim pre svega na II zasedanje AVNOJ-a odluke koje su na njemu donesene; zatim na odvajanje divizije od njenog užeg zavičaja i, napisetku, na njenu popunu sa stotinama novih boraca.

Danas može izgledati prenaglašeno ako se kaže da je II zasedanje AVNOJ-a bio značajan događaj, bolje reči najznačajniji politički događaj u životu naših jedinica. Međutim, u ono vreme ništa se krupnije ni konkretnije nije moglo pružiti političkom radniku i aktivistu da deluje za ciljeve oslobođenja i borbe i revolucije nego što su bile odluke II zasedanja AVNOJ-a.

U tim istorijskim odlukama oličeni su naši dotadašnji vojnici politički uspesi. One su predstavljale sintezu tih uspeha. U isto vreme otvarale su perspektivu našoj pobedi i bile garancija te pobeđe.

Kao što je poznato, odluke su formulisane pravno-političkom terminologijom i veoma sažeto, tako da ih je trebalo razraditi ne samo za borce nego i za veće i deo rukovodećeg kadra. Jednostavno, trebalo ih je prevesti, ako se tako može reći, na obični jezik boraca, da bi ih razumeli i da bi postale njihova neotučiva svojina. Drugim rečima, politički organi divizije sada su se našli pred zadatkom da nauči jedinice divizije da sagledaju smisao i veliku vrednost svoje borbe u svetlosti odluka donetih na II zasedanju AVNOJ-a. Zrelosti i politički nivo tih organa bili su na priličnoj visini i oni su taj zadatak uspešno obavili dugotrajnim radom, što se ispoljilo u moralnoj i političkoj snazi divizije s kojom je ona istraživala i u najtežim iskušenjima u toku 1944. godine.

Kad sam došao u diviziju, 12. decembra 1943., zatekao sam je u okolini Bugojna. Mislim da se veće i deo njenih boraca prvi put tokom udaljio od svog rodnog kraja. To je bio pretežno seljački element, uz to omladinci, koji verovatno ranije nisu imali prilike da izađu izvan Like, pa neki ni izvan svog sreza. I, ma koliko da je taj elemenat bio svestran ciljeva naše borbe, ma koliko da joj je bio odan, nije mogao odoleti onom nostalgičnom osećaju, prema kojem nisu bili indolentni ak ne borci koji su ušli u sastav I proleterske brigade. Nisu bili posredi slab smeštaj, loša ishrana, drugi klimatski uslovi, već i napori i tome slično, već isključivo ona krvna povezanost sa zavičajem. Svi su žalili što se udaljavaju od zavičaja i priželjkivali da mu se što pre vrati. O tom povratku maštalo se i razgovaralo, za njim se eznulo i tugovalo.

Takvu je atmosferu još više pothranjivala popuna u injena pre pokreta na novu operativnu prostoriju. Ta popuna nije bila dorasla ni vojnički ni politički osnovnom sastavu divizije. To su bili borci iz brigade formirane u Italiji posle kapitulacije od bivših logoraša Istrana i Primoraca.

Partijska organizacija i politi ki organi nisu mogli i nisu smeli prevideti i pre utati takvo raspoloženje izvesnog broja boraca. Ta-kva raspoloženja mogla su se otkloniti upornim partijsko-politi -kim radom. Tim putem se i išlo. I uspeh nije mogao izostati.

Divizija je to mogla posti i to lakše jer je svaka njena bri-gada imala 250—300 lanova Partije. Zajedno sa kandidatima i la-novima SKOJ-a, oni su sa injavali više od polovine sastava divi-zije. Prema tome, u jedinici s tako brojnom partijskom organiza-cijom mogle su se preodoleti i mnogo ve e slabosti nego što je težnja i želja boraca da se vrate i da ratuju u svom zavi aju. Uo-stalom, to je bila slabost vezana za prirodna ljudska ose anja i objektivno uzevši, bila je štetna po diviziju i njeno ja anje u da-ljem procesu borbe.

Snaga partijske organizacije i rad politi kih organa u prvim mesecima 1944. godine vidno su se ispoljili u prekaljivanju i politi kom uzdizanju boraca. Tu u kasnijem periodu, a naro ito sa od-micanjem od Like, nije bilo problema. Problemi su bili fizi ke prirode. Našli su se u istom stroju dva sasvim suprotna mentali-teta: jedan snažan, izdržljiv i prekaljen, ne samo ratnim nevolja-ma, nego i doratnim mukotrpnim životom (li ki), a drugi mek, neotporan, odrastao u jednom sasvim drugom podneblju od onoga gde se našao, i to u surovim uslovima rata (primorski). Dok sam bio na dužnosti komesara ove divizije, ja se ne se am da je borca-Li anina svalilo nešto na nosila, sem metak. Svi do jednog stoji ki su podnosili glad, nesanice, duge usiljene marševe po bespu u i nevremenu, samo ako je to situacija zahtevala. Nasuprot njima, Primorci nisu bili kadri da izdrže sve to tako uspešno. Jednostavno, iznemognu, »noge im se odsekju«, što bi narod rekao. Upravo tada bi došli do izražaja politi ka svest, ratno drugarstvo i razumevanje boraca. Ja i bi iznemoglim uzeli deo opreme i pomogli da se kre-u, ustupali bi im konje, ili bi ih nosili na nosilima. No nije bilo u pitanju samo da se pruži politi ka pomo drugu, ili da mu se fizi ki pomogne — težilo se da se svaki, naro ito novi borac osposobi i nau i da ratuje, prvo da se kre e pod vatrom, da iskoristi svoje oružje, da bude efikasan, a da štedi svoj život i život druga. Ukratko, bilo je u pitanju da se svi jednako prilagode i priviknu na ratne uslove, da postanu ratnici u pravom smislu te re i.

Stariji borci, a prvenstveno lanovi Partije, gotovo bez izuzet-ka su ispoljili u tome ogromnu svest i vodili borbu za svakog po-jedinca, — za oveka, koji je bio osnovna zaloga naših uspeha.

Ovakve osobine bora kog sastava i nastojanja partijske org-anizacije i politi kih organa mogli su se zapaziti, manje ili više, i u drugim našim jedinicama. Me utim, ima nešto, ipak, po emu sam ja druk ije doživeo 6. diviziju. Meni se ini da je ona bila vojni kija, imala je više vojni kog duha i discipline od jedinica s kojima sam dotle ratovao. Ja time ne u re i da su brigade 6. di-vizije bile bolje od I i II proleterske, ili II krajiške brigade, u ko-jima sam ranije bio. Ne, to se ne može re i. To su bile brigade pre-kaljenih boraca, s ogromnim vojni kim uspesima. One su bile ra-sadnici politi kog kadra za naše jedinice. Ali, tek u 6. ja sam

postao vojnik više nego ranije, jer takva je bila sredina, takav sam morao postati, jer druk ije u njoj ne bih mogao opstati. Pre svega njene brigade su imale dovoljno raznovrsnog naoružanja — od pušaka, preko protivtenkovskih pušaka, do artiljerijskih oru a zatim propisno vojni ko opho enje i držanje svakog borca u logoru, na maršu i za vreme borbe; u svakoj situaciji oni su težili da i svojim spoljašnjim izgledom budu što više vojnici. Najzad, impovalo je za one uslove i vreme osobito to što je divizija imala razvijenu tehni ku službu, prvenstveno službu veze, s veoma uvežbanim stru nim kadrom. Tako, na primer, bez obzira na širinu i du binu fronta, Štab divizije je uvek imao telefonsku vezu i s najisturenijim delovima svojih brigada. Ta veza se držala i funkcionisala i pod najtežim uslovima.

Kratko re eno, meni je divizija ostala u se anju kao operativna jedinica koja je bila sposobna za vrlo složene ili združene operacije, kakav je bio manevar naših jedinica prilikom prodora u Srbiju. U njoj je bila razvijena do krajnih granica odgovornost svakog pojedinca u vojni kom i partijskom smislu. Zato se pouzданo može re i da je to jedna od onih naših jedinica u kojoj se ovek uvek ose ao sigurnim. Ona zaista nije mogla pretrpeti nikakvo iznena enje, bez obzira na vreme i situaciju u kojoj bi se zatekla. To je pokazala svojim držanjem za vreme desanta na Drvar i u mnogobrojnim prilikama na maršu za Srbiju, kad nije bilo dana bez žestokih okršaja s neprijateljem. I to naj eš e pod uslovima koji su za nas bili nepoVoljniji.

Po svemu sude i, Nemci su znali za naše namere, pa su po kušavali da nas onemogu e od samog po etka. Tako, na primer, posle prelaska pruge Sarajevo — Ustipra a, (a to je trajalo celo popodne i u toku no i do pred zoru), tek što smo po inuli iznad Pra e, napali su naš logor u samo svanu e. Ra unali su da e nas iznenaditi. Ali, do ekala ih je III brigada i spre ila da dopru do logora. Iako je imala znatno nepovoljniji položaj, iako je bila pre morena pokretom, ona je energi no suzbijala napade koje su Nemci uzastopno ponavljali celog dana.

Ili drugi primer. Na Sutjesci, baš onde gde su se probijale naše jedinice za vreme V ofanzive, Nemci su nas do ekali na dobro odabranim i pripremljenim položajima, dok su nas druge njihove snage pratile u stopu, s tim da nam udare s le a u kriti nom trenutku. O evidentno, zamisao je bila pakleno smišljena, ali se izjalovila pod silinom udara s kojim su naši prednji delovi razbili zaposednute položaje.

Na ovom svom najdužem i najtežem borbenom maršu divizija je pokazala izvanrednu vrstinu i izdržljivost, naro ito kad se borila za vreme koje je bilo potrebno da se savezni ki avioni spuste kod Gornje Brezne, pod Durmitorom, i prihvate ranjene i iznemogle borce.

Sem toga, na maršu najbolje smo osetili sigurnost i veru u svaku brigadu pojedina no. To je zapravo omogu avalo štabu divizije da vrši i najsmelije pothvate manevarskog karaktera. Jedan

od takvih, koji e ostati u doživotnom se anju svim njegovim u e-snicima, bio je prodor dolinom Pive — od Goranskog do Mratinja, i odatle u kanjon Tare.

Od samog po etka prodor je izведен iznena uju e za neprijatelja, tako da su delovi njegovih snaga koji su se našli na pravcu našeg nastupanja bezglavo pobegli prema š epanpolju.

Mi smo prispeli na Taru veoma brzo i time obezbedili prelazak reke. No, i s tom brzinom, sa ste enim preim u stvom, u stvari, ipak je to bio rizi an pothvat. Pre svega zato je diviziji trebalo prili no vremena da se spusti u kanjon i da se prebac na desnu obalu. Za to vreme neprijatelj je mogao koncentrisati svoje snage i napasti nas u samom kanjonu. Zatim, sam prelazak na drugu obalu predstavlja je svojevrsnu opasnost zbog toga jer je Tara planinska reka, udljiva i brza, a divizija bez ikakvih pontonskih i plovnih objekata, sa sastavom koji pretežno nije umeo da pliva.

Razume se, pod takvima uslovima prebacivanje divizije sa svim njenim obimnim naoružanjem moralo je trajati dosta dugo. Neprijatelj je pokušao to da iskoristi i da nas napadne prilikom samog forsiranja. Me utim, naši delovi koji su bili istureni radi obezbe enja prelaska, potpuno su izvršili svoj zadatak. Prebacili smo se na drugu obalu s lako om i bez gubitaka.

Uopšte uzevši, na in na koji je divizija savladala prostor od Goranskog do mesta na kom smo forsirali Taru odista je izvanredan primer brzine i efikasnosti. Sve je funkcionalo bez ikakve panike i zastoja. I baš zahvaljuju i tome etnici koje smo zatekli na desnoj obali nisu bili u stanju da pruže ozbiljniji otpor.

Prodor u Srbiju, odnosno istrajnost i brzina s kojima su naše jedinice manevrisale prilikom toga prodora, pokazali su da je ova naša divizija bila sposobna i za nove, dalekosežne zadatke koji su nam predstojali. Bilo je o evidentno da su se isplatili napor i vojnog i politi kog rukovodstva koji su uloženi u toku godine. Divizija je bila sazrela vojni ki i politi ki do te mere da u njoj nije više bilo starih i novodošlih boraca. Svi su sad bili stari i prekaljeni. I kad su se iznova ulile u njihove redove mase novih boraca s podru ja Srbije, divizija je opet mogla i sa znatno izmenjenim sastavom da nastavi da se bori bez zastoja i to u drugim, mnogo težim, mnogo složenijim uslovima ratovanja.

RAD POLIT ODJELA DIVIZIJE

Mato Radulovi

Krajem novembra 1943. godine, im sam završio politi ki te-aj pri Vrhovnom štabu, odnosno CK KPJ u Jajcu, pozvan sam u Vrhovni štab. Primio me je drug Aleksandar Rankovi i saop io mi da me je Vrhovni komandant odredio za rukovodioca polit-odjela u 6. li koj diviziji, koja je onda ve bila u sastavu Prvog proleterskog korpusa i uspješno se borila s Nijemcima i ustaša-ma u Bosanskoj krajini. U izvjesnoj mjeri bio sam iznena en od-lukom kojom mi se povjerava tako odgovorna dužnost, a strepio sam i da li u joj mo i odgovoriti. S druge strane bilo mi je drag Što idem u li ku diviziju koja je ušla u sastav Prvog proleterskog korpusa. O njenim t>orcima, njihovom junaštvu i eti kim vrijedno-stima dotada sam slušao mnogo, pa i danas osje am potrebu i obavezu da kažem: slušao sam samo najljepše.

Ovom razgovoru prisustvovao je i drug Mijalko Todorovi — Plavi, onda komesar Prvog proleterskog korpusa. Tek kasnije, po-što sam izbliza, u godinu i nešto više dana, i u najtežim trenucima, upoznao borce divizije, shvatio sam koliko je bio u pravu drug Todorovi kada je govorio o politi ki ni sa im optere enim li kim ratnicima, o silini njihovih juriša, o širini shva anja ciljeva oslobo-dila kog rata, o isto i i vrstini njihovih partijskih organizacija.

Bilo je, dakako, rije i i o zadacima politi kih rukovodilaca i komunista, naro ito o organiziranju još sadržajnjeg i intenziv-nijeg politi kog rada s borcima, o smišljenijem izboru i uzdizanju kadrova, o politi ko-odgojnem radu s omladinom, o usmjeravanju agitaciono-propagandne djelatnosti prema življu me u koji je di-vizija prvi put dolazila, o zadacima politodjela u diviziji.

Tako sam vrlo brzo, sigurno i podrobno, informiran o jedinici u koju sam dolazio po partijskom zadatku, a bar uop eno bio sam upoznat i sa zadacima koji ekaju divizijski politodjel. Istovre-

^

meno sam uo da je za komesara divizije postavljen Dragoslav Mutačović, koga sam poznavao s te aja iz Jajca i iz I proleterske brigade kao vrlo sposobnog, politi ki širokog rukovodioca.

U politodjelu koji smo tih dana formirali, prvog u divizijama naše vojske, sreli smo se nas petoro i ranije politi kih radnika, ve inom iz I proleterske, što e re i: imali smo velika, dragocjena iskustva na podruju organizacije i rukovo enja politi ko-partijskim radom u jedinicama. I gotovo svi mi smo ve bili završili politi ke te ajeve. Na tim te ajevima slušali smo predavanja drugova Kardelja, Rankovića, Popivode i drugih, a uz to smo imali prilike da koristimo za ono vrijeme bogatu literaturu, pa smo sigurno izu ili i upotpunili svoja znanja o politici Partije i programu oslobođila ke borbe.

Li ke brigade u sastavu divizije su dotada imale svoje politodjele u kojima su radili zreli i iskusni ljudi. Ti politodjeli — vezani za CK KPH — znatno su doprinisili uzdizanju politi ke svijesti boraca u brigadama. Ali se zbog organizacionih promjena, zatim zbog širine koju je poprimila borba, plana predstoje ih akcija u širenju slobodne teritorije i zadatka politi ko-partijskih rukovodstava u novim uslovima, ukazala potreba da se ti organi u brigadama ukinu.

Politodjel u diviziji bio je pod neposrednim rukovodstvom CK KPJ, pošto je divizija bila u sastavu Prvog proleterskog korpusa, kojim je neposredno komandovao Vrhovni štab. Trebalo je da i ovaj organ svojom aktivnošću, savjetima, uputstvima, tumačenjima pojedinih instrukcija najvišeg partijskog rukovodstva, planovima rada i drugim praktikim politi kima akcijama, usklađenim s aktivnošću u divizijskog komiteta i štaba divizije, doprinosi da se partijska linija u diviziji i u svim pitanjima dosljedno sprovodi. Iz toga je proizlazio i njegov položaj u diviziji; nije bio organ komandovanja već prije svega organ za unapređenje politi ko-partijskog rada. Politodjel je, dakle, kritikiran zapažanjima, ocjenama, savjetima i dosljednim tumačenjem pojedinih odluka i instrukcija najvišeg partijskog rukovodstva pomagao, odnosno zajedno sa divizijskim komitetom i štabovima osiguravao da se te odluke pravilno primjenjuju — shodno situaciji u diviziji i na terenu gdje se ona nalazila.

U okvirima takve svoje nadležnosti ovaj posve novi organ brzo je našao svoje mjesto u diviziji — kako u odnosu na divizijski komitet koji je bio partijsko rukovodstvo, tako i u odnosu na štab divizije i štabove brigade — u smislu ostvarivanja pune saradnje i jedinstvenog djelovanja. O svakoj politi kojim akciji, odluci, planu, problemu, zajedno sa smo raspravljali, zajedno sa donosili zaključke i do te mjere složno radili da nikad nisam imao razloga da se drugovima Rankoviću i Popivodi — kojima sam esto odlazio: da ih informišem o iskustvima našeg politodjela, da primim zadatke, da provjerim pravilnost li nih stavova — požalim na nerazumijevanje politi kih i vojnih rukovodilaca divizije, ili u nižim jedinicama.

U organizacionom smo smislu politodjel — ve prema prirodi zadatka — podijelili na sektore: politi ko-partijski, kulturno-prosvjetni i omladinski. U po etku nas je bilo petoro, a posao smo podijelili ovako: Uroš Baji pratio je politi ko-partijski, Ljubica Puri kulturno-prosvjetni, a Jovan Barovi omladinski Sektor-Branko Vu ini pomagao je u svim pitanjima. Nešto kasnije pri družila nam se i Mileva Planojevi Lula koja je ostala s nama na cijelom maršu u Srbiju.

Skoro svakog dana obilazili smo jedinice, najneposrednije se upoznavaju i s praksom i istražuju i probleme. Žajedno s drugovima iz komiteta i štabova ujedna avali smo gledišta, predlagali mjere, kriti ki ocjenjivali i drugima prenosili iskustva. Politodjel je, dakle, vrlo operativno i kolektivno djelovao, esto smo se sa stajali, naj eš e s drugovima iz divizijskog komiteta, i poslije podrobnih analiza injenica donosili zaklju ke, usvajali planove politi kih akcija, vrednovali iskustva jedinica.

A praksa jedinica je svakodnevno zahtjevala da se pojedina pitanja detaljno istražuju, da se o njima razložnije raspravlja, zajedni ki zaklju uje i da se zaklju ci smišljenije sprovode u život. To je bio period vrlo živog partijskog i politi ko-vaspitnog rada u diviziji. Na osnovu smišljenih planova skoro svakog dana su održavani neki sastanci: komunista u elijama, zatim radni i vaspitni sastanci, kako smo ove posljednje zvali u slu ajevima kad se, recimo, sastajao cijeli bataljon; održavani su asovi partijskog uzdizanja, pa predavanja iz razli itih oblasti ljudskog saznanja.

Itana je politi ka literatura, koje smo onda, zahvaljuju i tome što smo bili neposredno uz Vrhovni štab i Centralni komitet, a i dovitljivosti komesara u prikupljanju, umnožavanju, uvanju i korištenju štampane rije i, te organizovanoj tehnički pri štabu divizije — imali sve više. Od ranije je divizija imala svoj list, svaka brigada tako er, u etama su se dvaput na mjesec izdavale džepne novine.

U jedinice stizale su novine »Naprijed«, »Vjesnik«, »Borba«, »Omladinska borba«. Dobijali smo dosta teorijskog materijala od Centralnog komiteta, a sje am se da sam jednom dobio od druga Popivode i podosta Lenjinovih djela. Borci su u predasima borbi slušali radio-vijesti. Uopšte borci su živjeli vrlo intenzivno politi - kim životom. Sje am se npr. da su borci bataljona II brigade u etiri sedmice održali u prosjeku po 18 radnih sastanaka i 21 vaspitnih. Baš ti vaspitni sastanci bili su dobar i provjeren na in okupljanja i onih drugova koji nisu bili lanovi Partije.

Komunisti su na sastancima elija prou avali materijal o Partiji i revoluciji, o ekonomskom razvitku društva, o savezu seljaka i radnika, o kadrovskim pitanjima (teorijski, dakle na elno, i posebno o kadrovskoj politici u jedinicama), zatim o strategiji i taktici u revoluciji itd. Sje am se da su komunisti na sastancima u ono vrijeme raspravljali i o partijskoj i vojnoj koj disciplini bora ca; osu ivana je partizanština u shvatanjima pojedinih ljudi, jer je ona u uslovima, u kojima se nalazila divizija, mogla djelovati negativno. Kako su i najmanje jedinice esto izvodile takti ka dejstva na samostalnim pravcima, komunisti su dobijali materijal i

zadatak da sami prou e gradivo, a to je kasnije, kad se jedinica okupi, prou avano kolektivno. U ono vrijeme bilo je aktuelno i pitanje razobli avanja me u borcima i narodom onog kraja izdajni kog držanja Ma eka i kraljevske vlade, zatim su se objašnjavale pobjede i planovi naše vojske, razlozi zbog kojih saveznici još ne otvaraju drugi front. No prvi politi ki zadatak bio je objašnjavanje borcima odluka II zasjedanja AVNOJ-a.

Jedinice su uz potpunu pomo divizijskog komiteta, komesara i politodjela pripremale i organizovale široku politi ku aktivnost i razne manifestacije me u stanovništvo kraja u kojem su se u predahu borbe nalazili objašnjavaju i ciljeve borbe i pokazuju i mu — rje ju i postupkom — kakva je narodna vojska.

U takvim uslovima u kojima su starješine i borci shva ali važnost intenzivnijeg politi ko-partijskog rada, kad su ve bile usvojene ili bar sagledane razne forme i mogu nosti za kvalitetniju i svrshodniju aktivnost u tom smislu — pomo politodjela je bila utoliko potrebnija. Ta pomo ogledala se u upozoravanju na slabosti, u kriti kom ocjenjivanju iskustava, u pomo i pri sastavljanju planova rada, izboru tema, snabdijevanju materijalom. Politodjel je pomagao sekretarima i partijskim rukovodstvima u brigadama i prištapskim jedinicama da usavršavaju metode svog rada i djelovanja na komuniste i bora ke kolektive: uvjeravanja i razgovore, podsticanje, kritiku i samokritiku, me usobno takmi enje. Ovaj posljednji metod se u diviziji toliko proširio i bio je toliko smišljen da gotovo i nije bilo zadatka i akcije — od broja ubijenih neprijateljskih vojnika do broja nau enih slova ili napisanih lana ka za džepne novine — u kojima se vodovi, ete, bataljoni, brigade nisu takmi ili. Divizijski komitet i politodjel nastojali su da svojim neprekidnim radom me u borcima ova takmi enja populariziraju, oboga uju, razgaraju, ali im i odre uju zdrave, realne ciljeve, adekvatne mogu nostima jedinica i ciljevima borbe. I stvarno je tako uvijek i bilo u cijeloj diviziji.

Na podru ju rada s omladinom politodjel je prou avao djelatnost skojevskih organizacija u jedinicama, aktivnost lanova USAOJ-a, pripremu mladih boraca za prijem u Partiju. Skojevcu su, tako er, održavali velik broj sastanaka (u nekim bataljonima III brigade, recimo, i po 18 na mjesec) — prou avaju i govore drugova Tita i Lole Ribara, teorijski materijal što ga je donosila »Omladinska borba« i druge publikacije.

Politi ki nivo ve ine mladih boraca bio je za one prilike još nedovoljan. Politodjel je zajedno s partijskim komitetima, zatim skojevskim i omladinskim rukovodiocima esto raspravlja o mogu nostima da se politi ki rad mladih pospješuje i osmišljava. Baš zahvaljuju i pravilnom usmjeravanju rada s mladim borcima, oni su brzo izrastali i sazrjevali u komuniste i vrsne rukovodioce.

U diviziji zatekli smo vrlo živ i raznovrstan kulturno-zabavni i prosvjetni rad. O tome su se i kasnije podjednako ozbiljno brinuli kulturno-prosvjetni odbori bataljona i propagandni odsjek divizije. I vojni i politi ki rukovodioci su toj aktivnosti boraca poklanjali toliko pažnje da je politodjel na tome podru ju imao najmanje razloga da nešto ispravlja. Li ani su, ina e, me u jedinicama u onom

kraju bili poznati kao veseljaci, kao ljudi s izraženim smisлом за организирање забавног живота. У то време су се pojedinci и јединице такмили или које више слова науčити, које дати више и бржим приредбама за борце и мјештane. Одушевљавао је смисао борца да брзо саставе пригодну пјесму о Титу, Партиji, својој Лici, својим побједама. Између њих су били и аутори врло популарних пјесама »Крнтијаш« и »Марш 6. proleterske divizije«. Слушао сам их како с пјесмом подносе тешке ране, с пјесмом прилазе побјеђеној и добро браненој Тари, с пјесмом појну и завршавају партијски састанак. Највиše су се уле партизанске melodije, али и које ојкане које је, вјажда, за trenutak, борце врајало народу Like.

Pri Štabu je djelovala pozorišna divizijska ekipa koja je obilazila jedinice i sela, a kasnije smo imali i divizijski hor i muziku. Održavani su i te ajevi za prosvjetne radnike — nekako u novembru pri I brigadi, a u decembru pri štabu divizije. Tu su kursisti slušali predavanja iz istorije muzike i umjetnosti, iz različitih oblasti nauke; praktički je pokazivano kako se uvježbava hor, kako se priprema horska recitacija, uređuju džepne novine, rezira kraji i pozorišni komad. U predasima borbi organizirana su i takmičenja u narodnim sportovima: bacanju kamena s ramena, rvanju i nogometu. Kasnije je divizija imala i svoj nogometni tim, koji je »na svom terenu« — pred svojom publikom — bio gotovo nepobjediv.

Bilo je, dakle, dosta pitanja sa сва три подручја рада политодјела која је требало озбиљно pratiti, о њима струјао расправљати, оценјивати њихову валиjanost са гледишта потреба и могућности divizije па им препоручити или разložno осудити, водећи и бригу о томе да се не омаловаže рад и напори ljudi и не повреди њихов понос. Када smo stalno pratili praktiku jedinica и увек добро сурасivali s divizijskim komitetom, s organima komande i starješinama nižih jedinica, održavajući zajedničke састанке, отворено упозоравајући на slabosti, правији и међусобно задатке — то je и у инаквим када састанци био утолико ефикаснији.

Mi smo, што nije bio slučaj с осталим јединицама, имали знатно преиму ство: radili smo у takvим uslovima da nam je CK KPJ ne-posredno davao задатке, достављао писмена uputstva, а обилазili su nas и savjetovali и најстарији politički rukovodioci. Centralni komitet nam je uputio и iskusne organizatore političkih рада — да нам помогну. Jedno vrijeme je у нашем саставу била и kulturno-prosvjetna ekipa Vrhovnog štaba. A nekako poslije desanta na Drvar drug Marko je odlazeći и за Vis с Vrhovnim štabom poslao у нашу diviziju, односно у њен политички Staneta Kavčića, Grozdanu Bijeliću -Penezi и Mitru Mitroviću. Tada smo se, dvoje по dvoје, разделили по brigadama да помognemo drugovima у prevladavanju izvjesne potištenosti poslije većih gubitaka у Drvarske operacije, као и извјесne psihoze nesigurnosti zbog stalnog pritiska jakih nemaka и уstaških snaga на нашу diviziju, која се готово сама нашла на onom terenu izložena svakodnevним нападима. Наš politički komitet je takođe ostao podaleko од ostrva Visa и Centralnog komiteta i vezu с njim smo, од тада па до oslobođenja Beograda, održavali kratkim radio-depešama.

Nepuna dva mjeseca poslije desanta, negdje u Glamo kom polju, dobili smo nare enje da krenemo u Srbiju. Bio je to sada novi politi ki momenat, bolje re i, ozbiljan ispit psihofizi kih mogu nosti boraca, dakle trenutak kojem jedan broj boraca, istina mali, ali ne i bezazlen u toj mjeri da se ne bismo ozbiljno pozabavili njime — nije bio dorastao pa se tu i tamo primje ivala potištenost, uli su se pojedina ni prigovori na ra un opravdanosti odluke da se ide na tako dalek put, toliko daleko od doma eg og-njišta, strahuju i za porodice.

Štab divizije, divizijski komitet i politodjel, dobro poznavaju i moralno-politi ko stanje jedinica i raspoloženje ve ine boraca, raspravljadi su o ovom pitanju u atmosferi potpune otvorenosti, pa su problem sveli na realne razmjere i stvorili plan još življeg politi kog rada. To je pridonijelo da je svaki borac shvatio duh odluke Vrhovnog komandanta, da 6. li ka, onda ve pohvaljena za držanje u VI ofanzivi i ve etiri mjeseca i proleterska — krene u Srbiju. Gotovo svi borci su ovu odluku i pozdravili s neskrivenim zadovoljstvom. Shvatili su je kao povjerenje, kao izuzetno priznanje partizanskoj Lici i njenoj proleterskoj diviziji. To što je bila proleterska bio je važan politi ki, mobilizatorski momenat, kojim su se politi ki radnici koristili u radu s borcima.

Na cijelom maršu u Srbiju svakog dana smo se borili protiv elitnih njema kih i ustaških jedinica. Ja sam, istina, odmah poslije prelaska rijeke Bosne — gdje je ostao odsje en jedan bataljon s komesarom III brigade — došao u III brigadu i s njom prešao put do Valjeva, pa sam tako imao priliku da u najžeš im okršajima i izbliza promatram borce III brigade. Bojim se da ni danas ne umijem izre i onoliko epiteta, koliko su oni stvarno zasluzili, hrabro jurišaju i na bunkere, prelaze i rijéke, do ekuju i tenkove. Pa i pored danono nih pokreta, estih borbi, nevolja koje su dolazile zbog gladi (da ne nabrajamo i one druge) — elije, ete, bataljoni, vojni i partijski rukovodioći jedinica vrlo su se esto sastajali, s nogu dogovarali, izvodili precizne zaklju ke, odre ivali zadatke i — kretali u borbu. Mi iz politodjela smo se, tako er, esto sastajali.

Htio bih ovdje da kažem neku rije o jednoj veoma zna ajnoj odluci štaba divizije. Sje am se naših razgovora koji su prethodili toj odluci — tamo negdje na Orlovici, na Zelengori. Prema jednoj depeši Vrhovnog štaba trebalo je da produžimo marš preko Magli a i Volujaka, ali ocijenivši da nas neprijatelj uporno prati, da je vjerojatno prozreo naše planove i da e nastojati da nas nabaoi na neprohodan, nenastanjen i za manevar nepodesan masiv, nanose i nam gubitke, koji bi u ovom trenutku, kad se približavamo marševskom cilju, imali politi ke posljedice, a i izgubit emo vrijeme, — Štab je donio odluku: idemo zaobilazno — koritom Sutje ske preko Izgora, za Pivu. Zahvaljuju i takvoj odluci divizija se gotovo bez borbe i vrlo brzo dokopala masiva Durmitora, gdje su nas ekali novi okršaji i nove teško e.

Briga i borba za svakog ranjenika na ovom putu, angažovanje jedne itave brigade da nosi ranjenike kroz Pivu, kao i dvodnevna, uporna borba brigade kojom je komandovao Dragan Raki — da

sa uva naš aerodrom ispod Durmitora, dok se u savezni ke avione ne smjesti i posljednji ranjenik, — imali su, tako er, politi ku težinu. Jer su se borci osje ali sigurnijim u sebe i drugove i u pri bližavanje kraja ratu. Divizija je u svakom pogledu bila spremna da umaršuje u Srbiju i u estvuje u razbijanju i uništavanju potreta Draže Mihajlovi a i jakih njema kih jedinica.

Takovom borbenom raspoloženju li kih proletera i uopšte spremnosti divizije za zadatke koje joj je postavljao Vrhovni štab pridonio je, svakako, i za one prilike vrlo intenzivan politi ki rad u jedinicama. Taj rad je komandantima i politi kim rukovodioci ma bio olakšan time što su u ovim teškim prilikama pripadnici divizije ispoljavali sve vrline narodnog borca: hrabrost, pronicljivost, izdržljivost, druželjublje, ljubav prema naoružanju. Prilikom sastavljanja planova rada sa ovim ljudima, uvijek se uzimala u obzir njihova visoka politi ka svijest i spomenute vrline koje smo u starih boraca razvijali, a u novajlja koji su ve pristizali u diviziju — izgra ivali.

U Sandžaku priklu io nam se veliki zbjeg. To je diviziji smanjivalo mo manevra, vezivalo je esto da uva neja , ali smo u politi kom smislu mnogo dobili: dolazila je ovdje, me u pretežno muslimanski živalj, prvi put jedna li ka jedinica, koja je u svakom trenutku pokazivala visoko moralno-politi ko jedinstvo i izuzetnu ljubav za narod dijeli i s njim nevolje i uvaju i njegovu imovinu. Osje am obavezu da kažem — kao jedan od onih koji je to pitanje stalno pratilo — da su li ki proleteri, iako izgladnjeli i iscrpeni naporima na dugom maršu, zaista imali proleterski odnos prema narodu, prema imovini ljudi i sela kroz koja smo prolazili. Prestupi u tom smislu bili su toliko rijetki i sitni, da o njima, mslim, ovdje ne treba ni govoriti. Tome je pridonio, opet, živ politi ki rad u jedinicama i me u borcima koje smo upoznavali s ovim krajem, tradicijama stanovnika, njihovim moralnim i borbenim kvalitetima, njihovom udjelu u oslobođenju kom ratu. Na te sastanke pozivali smo i predstavnike narodne vlasti i partijskih organizacija s terena, pa smo tu utana avali zajedni ke politi ke akcije.

Politodjel je na maršu* kroz Sandžak uspješno sara ivao sa drugovima iz Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak. Oni su se na itavom putu kroz Sandžak kretali s nama. Ovo nam je dobro došlo da uskladimo politi ke akcije, da u praksi provjerimo vrijednost svojih planova politi kog rada na putu kroz Srbiju u koju je sad ulazila jedna proleterska divizija o ijim je borbama i moralno-politi kim kvalitetima — u to smo se na svakom koraku osvjeđo ili — glas išao daleko ispred njenih prethodnica. To je bio važan politi ki momenat koji je valjalo vješto iskoristiti u politiko-propagandne ciljeve. A narod Srbije je diviziju do eka gosto ljubivo, bolje re i — bratski. Taj odnos nam je, nema sumnje, pokazivao i koliki je utjecaj Partije u narodu, iako je ona u ovom kraju skoro sve vrijeme rata živjela i radila u dubokoj ilegalnosti. Na tom politi kom radu divizije u narodu novu snagu je dala posna saradnja s drugovima iz Okružnog komiteta KPJ za Valjevo s Milom Milatovi em na elu.

Držali smo narodu predavanje o II zasjedanju AVNOJ-a, o kojem ovdje, u središtu pokreta Draže Mihajlovića, obični ovjek nije mnogo znao. Objasnjavali smo ljudima smisao sporazuma između maršala Tita i predsjednika kraljevske vlade Šubašića, zatim prave ciljeve naše oslobođilačke borbe, suština politike bratstva i jedinstva, veliku borbu i pobjedu nad zajednicom neprijateljem jedinica slovenske, hrvatske, makedonske partizanske vojske. Sje am se da smo zajedno sa drugovima iz Okružnog komiteta organizirali zbor naroda Koceljeva, što je u ovom mjestu poslije ustanka bio i prvi zbor na kojem su istupali komunisti. Govorili smo narodu i o izdaji Draže Mihajlovića.

Borcima smo, opet, objasnjavali prirodu pokreta Draže Mihajlovića, udio Srbije u našem oslobođilačkom ratu, zatim o pobjedama njenih partizanskih divizija, o herojskim borbama Kraljevackog, Kragujevackog i Beogradskog bataljona I proleterske. Nema sumnje, — da baš zahvaljuju i tako smisljenom političkom radu i visokoj politici kojih svijesti i saznanju o uzvišenoj misiji divizije, — nismo imali ni jednog sluhajućeg nepravilnog odnosa boraca prema narodu.

U Valjevu i okolini već prvog dana mještanimi su se predstavili hor naše divizije, pozorišna ekipa, sportisti. Nije ni potrebno posebno naglašavati da je politodjel i na ovom terenu imao mnogo posla. Možda i više nego ikada. Ali je, najprisnije sarađujući i sa divizijskim komitetom i svim nižim starješinama i rukovodiocima narodne vlasti i partijskih organizacija iz valjevskog kraja, radio koliko god je mogao više na objašnjavanju i dosljednom sprovezenju linije KPJ u svim pitanjima. No to je bila želja i svakog komunista i svakog borca pa je i naš zadatko utoliko bio lakši. Kao logi na posljedica ovako živog političkog rada može se smatrati i to što je u našu diviziju došlo do preko 1.000 boraca iz valjevskog kraja. Topao prijem novajlja u jedinicama, drugarstvo, da ne kažemo i roditeljski odnos prema njima u prvim borbama, dobar politički rad s njima, saznanje da su se našli među prekaljenim i nadasve hrabrim proleterima, u inili su svoje: već u vrijeme borbi za oslobođenje Beograda mladi Kolubarci su primani u Partiju, preuzimali su komandne dužnosti, izrastali u vještete ratnike i dobre drugove. U svakom od ovih boraca ležala je skrivena sposobnost i snaga. U političko-vaspitnom radu s njima upravo su te skrivenе snage bile otkrivene i podsticane. No mnogi su Li ani baš tih dana otišli za rukovodioca u druge jedinice, ali je divizija — sada popunjena Šumadincima, Beograđanima i Sremcima — ostala i po nazivu i po duhu 6. lipnja proleterska, koja — gdje god je udarila — tu je sigurno i probijala front. Baš taj momenat, tu tradiciju divizije i njenih boraca, nastojali smo da iskoristimo u političko-vaspitnom radu sa mladim drugovima.

Pred Beogradom sreli smo se s jedinicama Crvene armije. Bio je to topao susret ratnika koji su se podjednako hrabro borili protiv istog neprijatelja, koji su bili braća i po oružju i — kojima je predstojao zajednički juriš na naš glavni grad u koji smo željeli da uđemo prvi i da se odande javimo hrabroj Lici. Ukažala se i potreba da politički radnicima sovjetskih jedinica, koje su nam

sadejstvovale, objašnjavamo ciljeve, suštinu i svu složenost našt oslobođila ke borbe, posebno suštinu etni kog pokreta, o kojem oni nisu imali potpunu sliku, o stanovništvu mjesta, koja su napà dali, i osloba ali uz nas.

Poznat je udio 6. divizije u osloba anju Beograda i razbijanju Sremskog fronta. Ovdje bih htio samo da istaknem: i u ovoj borbi su se i borci i jedinice divizije istakli visokom disciplinom i odgovornoš u za svoj rad pred narodom. Istakli su se i snalažljivoš u izboru najcjelishodnijih manevara pri izvo enju borbenih dejstava u sasvim novim uslovima — u uli nim borbama, i po **Srem**-skoj ravnici. Pokazali su se i kao borci s visokim smislom za rukovanje novim tehni kim sredstvima. Li ki proleteri su i ranije, u najtežim trenucima, nalazili vremena da o iste oružje, da ga sa uvaju od kiše i hladno e, da oni kišnu a da u šatorsko krilo zaviju pušku. Od Beograda pa nadalje i politi ko-partijski rad bio je još življi, još sadržajniji. Skoro da u diviziji i nije bilo borca koji je s njom krenuo iz Bosne, a da ovdje nije bio lan KPJ.

I kulturno-prosvjetni rad bio je sve intenzivniji: divizijski hor je pjevalo i preko beogradske radio-stanice. Pozorišna ekipa gostovala je po beogradskim etvrtima, sportska ekipa je pobje ivala divizijske i korpusne ekipe, preduzete su mjere da se opismeni svaki novajlja, jer me u starijim borcima nepismenih odavno nije ni bilo.

Moj ratni put sa 6. li kom proleterskom i njenim borcima, kojih se vrlo esto i rado prisje am, završio se neposredno poslije oslobo enja Sremske Mitrovice. Tu me je stigao poziv druga Aleksandra Rankovi a da se vratim u Beograd i da mu podnesem izvještaj o radu politodjela i politi ko-partijskoj situaciji u diviziji u vremenu od desanta na Drvar do Sremskog fronta.

Nastojao sam da drugu Rankovi u dam što iscrpniji izvještaj o diviziji i njenim ljudima. Ma koliko da sam bio nepripremljen, da sam bio pod utiscima nevolja koje nam je nametao rat, vjerujem da sam u tom više asovnom razgovoru uspio da drugu Rankovi u pružim bar donekle realnu sliku o drugovima s kojima sam na dugom putu dijelio zlo i dobro.

I danas bih rekao: s Li anima je u svakoj politi koj akciji bilo lako raditi, štab divizije, divizijski komitet i politodjel u estovali su u rasvjetljavanju problema, donošenju odluka, izvo enju zaklju aka, podjeli zadataka i svaki organ je radio koliko je najviše mogao da zadatke izvrši, da osigura sprovo enje linije KPJ 1 komandantovih odluka — u svim pitanjima. Nikad i nikakvih sporova me usobnih nismo imali — ne bar sporova takve prirode.

Ljepotu tih uspomena ni za trenutak ne pomu uju i sje anja na, istina, rijetke, greške pojedinih boraca. Naprotiv: ja bih rekao da sliku o proleteru 6. li ke divizije, njegovoj moralno-politi koj isto i, njegovoj brzini u jurišu, — upotpunjuge i istina da je ponkad kao živ ovjek, u trenutku iskušenja, znao da prisvoji ovcu ili grudu sira iz krajiške ku e, da ubere pregršt šljiva iz sandzakih vo njaka, ili da u teškom asu za tren posustane u jurišu, da duboko uzdahne za rodnom grudom, za porodicom. Od toga smo mi onda pravili i velika pitanja, možda prema današnjim mjerili-

ma i prevelika, ali smo svaki sluaj brižljivo istraživali, ispitivali sve okolnosti pod kojima je neko pogrešio, realno ocjenjivali politi ke posljedice greške. Danas bih rekao da su te greške pojedinaca bile i ljudske i shvatljive, kao što je bilo shvatljivo nastojanje svih politi kih radnika, svih komunista da grešaka ne bude. Ali ovdje bih rekao i to: ni jedan sluaj nismo napre ac rješavali, ve smo sve teško e, sve probleme, pa i one o kojima je ovdje bilo rije i, savla ivali samo smišljenim politi kim radom. Zbog toga, valjda, ekscesi pojedinaca nikad u diviziji i nižim jedinicama nisu primili druga ije razmjere osim pojedina nih.

U diviziji i njenim rukovodstvima bilo nas je iz svih krajeva zemlje, ali smo u svemu i u svakoj situaciji bili jedinstveni. Li ka divizija, njeni ljudi, njene borbe, njen odnos prema narodu, bratski do ek koji su joj Jugoslaveni iz Bosne, iz Črne Gore, iz Srbije, iz Hrvatske prire ivali — sve to i još mnogo onog ljudskog, velikog, neizrecivog, ali što pieni, što podsteti, što zbližuje ljude u najtežim situacijama, jedan je, i danas vjerujem, od najljepših primjera bratstva i jedinstva u našem oslobođila kom ratu. Svemu tome doprinijeli su vojni i politi ki rukovodioci divizije, hrabri komandanti brigada i svi njihovi borci. Svemu tome je, prije svega, doprinosila vojni ka spremnost, komandantska odlu nost i li na hrabrost, politi ka zrelosti i širina shva anja ciljeva oslobođila kog rata i zadatka divizije, i ljudsko razumijevanje komandanta oke Jovani a, koji je bio svima blizak ovjek, iskren drug. I kojega smo svi podjednako cijenili i voljeli. Otuda je i rad politodjela u ovoj diviziji bio utoliko lakši, sadržajniji i korisniji, a njegova iskustva dragocjenija, iako je bio stotinama kilometara udaljen od CK KPJ, kojem je odgovarao za svoj rad i iju je liniju sprovodio, iako su uslovi za takav rad u svakom pogledu bili izuzetno teški. Otuda su i uspomene lanova politodjela na dane provedene u 6. li koj proleterskoj diviziji utoliko ljepše, a sje anja na sinove hrabre Like nezaboravnja.

REVOLUCIONARNA MLADOST LIKE

Živan Dimitrijevi

I danas, posle dvadeset godina, kad se setim svog boravka i ratovanja u Lici, dva utiska mi se name u više od svega drugog: sigurnost, što sam je ose ao s borcima li kih jedinica, i neizmerna odanost svih boraca i naroda narodnooslobodila koj borbi. Meni se ini da su naše re i gotovo nemo ne da izraze tu sigurnost i tu privrženost onako kako smo ih doživljivali. Da ne bih ponavljaonu što je poznato pokuša u da taj svoj doživljaj osvetlim s dve, tri karakteristi ne pojedinosti.

Moj prvi susret s li kim proletersima poti e iz novembra 1942. godine, kad sam iz Prate eg bataljona Vrhovnog štaba prekomandovan i upu en da primim dužnost rukovodioca politodela III li-

ke brigade. Zajedno s Vladanom Bojani em, koji je tako e bio prekomandovan, stupio sam u brigadu prilikom njena povratka iz zapadne Bosne u Liku. Vra ala se preko Srba. Štab brigade išao je s bataljonom »Mirko Štuli«. Moj prvi utisak nije bio naro ito ruži ast — došao sam iz jedinica koje su bile disciplinovane i veoma dobro opremljene za ono vreme i naše mogu nosti. Bataljon »Mirko Štuli« me podsetio, u prvi mah, na ustani ke dane i moju mati nu jedinicu — Ma vanski partizanski odred. Za nas je iznena enje bilo tim ve e kad smo videli kako se bataljon osipa. Što smo dublje zalazili u Liku, sve se više smanjivao. Kao i cela brigada. U inilo mi se da u njemu ima partizanskog duha i entuzijazma, ali mu nedostaje izvesna unutrašnja vrstina, u stvari, proleterska vrstina i disciplina — ono zapravo što smo u to doba, preko politodela i ostalih rukovode ih organa morali sprovesti u život u svim našim jedinicama.

Mi novajlige nismo se mogli uzdržati da zbog toga osipanja ne pokažemo izvesnu nelagodnost.

— Ništa se ne uzrujavajte, rekao nam je komandant brigade Milan Kuprešanin. Vide ete vi kakva je ovo vojska i u drug ijem prilikama.

Ali mi smo i dalje ostali podozrivi i samo što mu nismo odbrusili: — Ma šta emo i kako emo videti kad se svi razbežaše kud koji?

Kasnije nam je re eno da se posle svih ve ih borbi i akcija borce puste ku ama, koliko je to mogu no, da se operu, i presvuku, pa i pothrane. Mi smo pre utno primili tu praksu, ali smo intimno, za sebe, verovali da se ne e baš svi vratiti za onu priliku na koju je mislio komandant brigade.

Nekoliko dana docnije naše su se sumnje raspršile — komandant je dobro poznavao svoje borce. Uz masovnu podršku artiljerije, neprijatelj je udario na oslobo enu teritoriju Like. To je bio po etak tzv. IV ofanzive. Prema oslobo enim selima Like, od Gospa, nastupale su guste kolone neprijatelja. Bataljon »Mirko Štuli«, koji se smatrao najbolje opremljenim u brigadi, isturen je na klju ni položaj naše obrane — na Trouru. Bilo je jasno: od toga koliko se on održi na tom položaju, toliko emo zadržati oslobo enu teritoriju. Toga su bili svesni tako e i Italijani. Zato su iz dana u dan napadali (Trouru) Trovrh, a no u ih je bataljon vraao na polazne položaje i zauzimao tu dominantnu poziciju. Uzastopce tako, etrnaest dana i etrnaest no i, dok nije dobio nareneje da odstupi s brigadom prema Udbini.

U inio bih nepravdu ostalim jedinicama ako bih se ograni io samo na ovaj bataljon. Cela brigada, bolje re i cela Lika odolevala je ofanzivi. Borba na Zuleševici je njena pobeda i njena slava iz tih dana. Ja nisam video takvog bojišta u oslobođila kom ratu kao što je bila Zuleševica. I dandanas nosim u se anju groznu sliku leševa italijanskih vojnika koji su pali na tom krvavom razbojištu. Tu i tada sam ponajbolje video kakva je to vojska — ta III li ka brigada, u iju borbenu sposobnost nikad više nisam posumnjao.

Uvek sam bio siguran da će izvršiti i najteži zadatak. Zato sam je voleo i osećao kao mati nu jedinicu i kasnije kada sam iz nje otišao na novu dužnost.

•k * *

Ako se ima u vidu iz kakve se sredine regrutovao sastav brigade, onda je razumljivo što je bila takva, to jest istureni i najhrabriji deo naroda koji se borio za slobodu i svoj opstanak. U toj surovoj i neprekidnoj borbi svi su bez razlike bili spremni da se žrtvuju do krajinjih granica. Ja sam mogao da shvatim požrtvovanje odraslih, onih kojima se moglo objasniti da je naša borba jedini izlaz i spas u opštoj nesreći koja je zemlju zadesila. Ali mi je bilo udno kako su to i deca prihvatile, kako su se i ona ponosala kao odrasli. U požrtvovanju te dece kojoj je rat zgazio i uništio detinstvo ima izvesne tragike. Ali i veličine, razume se. Daleko bi me odvelo, ako bili ilustrovao i dokazivao to prerano sazrevanje dece i njihov udio u oružanoj borbi. Zato u se zadržati samo na dva primera iz kojih se to može naslutiti.

Prilikom napada na Gračac, štab brigade se nalazio u selu Tupaie. Izjutra, dok smo ekali da dođemo u kuriri s izveštajima iz bataljona, kada je došao dečak od svojih dvanaest godina. Izgledao je mlađi i nekako kržljav, jer su ratne nedade ostavile na njemu vidne tragove. Tražio je da mu kažemo ko je komesar brigade. Bez ikakve sumnje, pokazali smo mu Milana Bastu, koji je tada bio komesar.

— Odakle si ti, mali? — upitao ga je Basta.
— Odavde, iz Tupaia.
— Pa što si došao, što tražiš od nas?
— Da me primite u brigadu! — dečak je dečak kao zapeta puška.
— Koga da primimo? Tebe?
— Jest, mene.
— A koliko ti je godina?
— Etrnaest.
— Ma kakvih etrnaest! Nemaš ti ni punih deset, mali si ti za vojsku.
— Ali ja sam utekao od kuće, druže komesare, i više se ne uvara ati.
— Nego gde eš?
— Za vama ako me ne primite s vama.
— Dobro, primi emo te — ređe mu komesar — ako pravo kažeš koliko ti je godina i što te je nateralo da bežiš od kuće.
Dečak se zagledao za trenutak u komesara i za utao kao da se predomišlja, da li da kaže istinu ili ne. A onda je odrešio:
— Imam samo dvanaest godina i najstariji sam u mom selu. Svi mi kažu da bih bio u partizanima kad bih nešto valjao. Ja mislim da valjam i da sam već porastao za vojsku.
Dečak je rekao istinu. Tupaia je bila jedno od onih sela u Lici iz kojega su svi muškarci preko dvanaest godina bili u partizanima. Ostali su samo maloletnici na koje se selo u svemu oslanjalo. Obavljali su akcije i vojnike dužnosti koje bi se pod normalnim

uslovima mogle poveriti samo odraslima. Ja se trenutno se ani de aka i omladine iz sela Divosela. To je možda jedinstven primer u našoj oslobođenju koj borbi. Doduše, mi smo odreda imali sela u kojima je bilo dovoljno da se pojavimo i prijavimo u prvu ku u na koju naiemo, pa da omladina preuzme na sebe organizaciju ishrane i smještaja cele jedinice.

Omladinska organizacija Divosela izvršavala je, sem toga, i druga ije obaveze. Ona je imala 10—15 deaka koji su se danono - no smenjivali na mrtvoj straži. S oružjem, naravno. To se može shvatiti tek kada se ima jasna predstava o geografskom i ondašnjem ratnom položaju ovoga partizanskog uporišta, koje je preko etrdeset puta paljeno za vreme rata. Pripajeno uz Velebit, ono je bilo izloženo estim ispadima etnika iz Metka i ostalih postaja sa komunikacije Gospa — Knin. S druge strane, selo nisu ostavljali na miru ustaše i Italijani iz Gospa.

Ispred sela se nalaze nekolika brdašca na kojima su deaci imali svoje osmatračnice. One se nisu smelete napuštati ni danju ni no u. Im bi primetili ma šta sumnjivo, ma kakav pokret prema selu, deaci su alarmirali preostale seljane, (a to su bili, uglavnom, starci, žene i neja). Oni bi poneli najnužnije stvari i ispred sebe poterali stoku pa pravo u velebitske gudure. Tamo je bilo njihovo carstvo, jer ni jedna se vojska nije usula ivala da za e malo dalje u velebitske vrleti.

est, dok bi zbog odmakao, deaci su pripucavali na neprijatelja.

Uz hrabrost ove rano stasale dece, nas došljake je iznena ivala hladnokrvnost s kojom su Divoseljani gledali i podnosili paljevinu svojih domova. I ne samo Divoseljani, nego i seljaci nekih drugih sela u Lici. Stoka je bila pred njima, krompir i žito, koliko su ga imali, pod zemljom, a za kuće i plotove nisu mnogo marili. Dosta puta sam uo da kažu:

— Banda ne može uništiti koliko mi možemo podi i i po-praviti.

S takvim narodom i vojskom koja je iz njega ponikla nije se bilo teško sporazumeti. Zato smo bez narođitih teško mogli da sprovedemo u život sve mere ne samo vojnog nego i političkog karaktera, za koje smo smatrali da su bile u interesu oružane borbe.

LIKA I TEATAR BEZ KULISA

Vjeko Afri

Kada smo po etkom 1942. godine, kao grupa zagrebačkih glumaca, krenuli na oslobođeni teritorij, prvo nam je odredište bila Titova Korenica.

Prešli smo Baniju i Kordun, prešli smo još snegom prekrivenu Veliku Kapelu; prolazili smo kroz pustu, popaljena i razorenata sela; dugo smo išli kroz šumu i prvo naselje na koje smo naišli

bilo je malo li ko selo Babin Potok. Posle šest dana peša enja, od Donjih Dubrava, vijugaju i i krivudaju i levo i desno; posle strmih penjanja i naglih silaženja, etveronoškog veranja i valjanja niza stranu, stigli smo najzad u Liku.

Radost stvaranja

Boravak u Lici imao je za nas poseban i naročit car. Prvi su utisci doduše uvek najupe atljeviji i ovek najjače upamti periode preloma i promena u svome životu. No, pored ovoga u Lici imali smo i tu sreću da budemo neposredni svedoci mladosti našeg ustanka. Mogli smo da promatramo ono doba naše revolucije, kada je sve nas ispunjavao poseban zanos; kada je sve oko nas bujalo i raslo u naročitom poletu i oduševljenju; kada su sve naše misli bile prožete nezadrživim entuzijazmom, i kada su se one i raale upravo iz tih razbuktalih osećanja. Poznato je da nema večeslasti od slasti stvaranja. Eto, to je upravo bilo vreme kada smo počeli da budemo svesni stvarala kog duha mase revolucije, kada nas je taj duh poneo i prožeо, a u tom prožimanju svakim asom nas je sve više i više obuzimala i piemila radost. Najveća radost oveka: radost stvaranja.

To je bilo vreme kada su se od malih partizanskih odreda stvarali prvi bataljoni; kada se tek počelo da širi i u vrh uje slobodni teritorij sa slobodnim Srbom, Titovom Korenicom, Donjim Lapcem, selima oko Udbine i preko škara do prostranog oslobođenog teritorija u Gorskem kotaru; zatim na drugoj strani u Bosanskoj krajini, Baniji i Kordunu. Na tom teritoriju su u ono vreme tek počeli da funkcionišu prvi narodni odbori... sve je u to vreme bilo prvo. Računa se nova država, stvaralo se novo društvo, formiralo se novi ovek i svuda je vejao novi duh slobode, socijalizma i humanizma.

U to vreme mi nismo mogli da imamo kontakt sa 6. likom divizijom, jer ona još nije bila ni stvorena, ali ona je živila u svojim budućim sastavnim delovima, sa kojima smo mi kao »ekipa zagrebačkih glumaca« imali vrlo živ i neposredan kontakt.

Malobrojna »ekipa zagrebačkih glumaca« (bilo nas je svega sedam) izrasla je kasnije u formalnu ustanovu sa nazivom »Kazalište narodnog oslobođenja Jugoslavije«, a prvi novi lanovi ekipi bili su svi iz Like, i oni su prvi pomogli ovoj ekipi u njezinu kasnjem izrastanju. To su bile drugarice: Mira Pejić, Nada Brnić, Mira Čerkez, Darinka Tatalović, Nevenka Vukadinović, Bosiljka Mileusnić i mnoge druge; a zatim drugovi: Duka Tadić, Milan Vidmar, Franjo Čepirlo, Stevo Tišma, Vojinović, Radaković i mnogi drugi. Neki su od njih bili kasnije i priključeni našoj ekipi, kada je ona krenula u Bosnu, a neki su ostali u »Kazalištu narodnog oslobođenja« do kraja rata.

Sve je bujalo

Oslobo eni partizanski teritorij nije se mogao zamisliti bez intenzivnog kulturnog i umetni kog života. Uporedo s **formiranjem** prvih vojnih jedinica, organizovali su se i prvi analfabetski te ajevi, škole, biblioteke, usmene novine, izložbe grafike i foto-izložbe, razni kursevi, novine i, najzad, skoro je svaka ve a vojna jedinica želeta da ima svoju kulturno-umetni ku ekipu. U **svakom** selu oslobo enog teritorija radila je po koja amaterska kulturno-umetni ka grupa. Pevale se narodne i partizanske pesme, igrale se narodne igre, davale se razne priredbe; dramske predstave, recitacije; organizovale se kulturne i drugarske ve eri itd.

Posebno poglavlje istorije ovog kulturnog života bile su de je priredbe, školovanje naših najmla ih i njihovo veoma intenzivno i živo u eš e u svim kulturnim manifestacijama. Za svako dete na oslobo enom teritoriju bio je najve i i najlepši dar olovka ili papir. Ako si hteo da naro ito obra uješ naše dete trebalo je samo da mu daruješ olov icu ili tabak hartije. Ono je to više volelo nego da si ga bogzna kako nahranio. Kada su partizani prolazili kroz selo, deca su ih veoma esto okruživala sa mole ivim pogledima: »Druže, imaš li koju olovku da mi daš?« Deca su ciktala od sre e kada bi dobila i samo tri santimetra olovke. Naliv pero i olovka spadali su u partizanima me u najskupocenije artikle.

Interes li ke publike za naše priredbe bio je ogroman, esto smo igrali i pred publikom od preko hiljadu ljudi. Kada bi se saznao da mi u nekom selu održavamo priredbu, seljaci su ak i iz udaljenih okolnih mesta hrlili da uju zagreba ke glumce. Bilo je publike i sa neoslobo enog teritorija, kojoj je dolazak na naše priredbe predstavlja poseban, veoma riskantan podvig.

Na jednu našu priredbu u selu Turjanskom zadocnila je grupa seljaka iz nekog udaljenog sela. Stigla je, naime, kasno u no i kada je priredba davno ve bila završena. Najpre su tražili da nas probude, da bi nas videli i s nama razgovarali. Uдовoljili smo toj želji, ali to njima nije biilo dosta. Oni su pošto-poto hteli da vide i našu priredbu. I sutradan su krenuli s nama u susedno selo (uprkos toga što je to za njih zna ilo dva dana više peša enja) i tamo tek udovoljili svojoj želji da uju zagreba ke glumce.

Najneobi nija priredba

Na putu iz Drežnice u Korenicu imali smo u jednom selu tako e jednu vrlo zanimljivu priredbu. Bila je to veoma udna predstava, možda jedinstvena u istoriji pozorišta.

Selo je bilo na takozvanoj »ni ijoj zemlji«. Neprijateljske straze nalazile su se svega na kojih stotinjak metara od ku e u kojoj je trebalo da preno imo. Kada su seljaci saznali da smo stigli u njihovo selo, odmah su poželeti da nas uju. Skupilo se njih pedesetak pred ku om u kojoj smo odseli i tražili da im nešto odiagramo.

Bila je no, i svuda oko nas vladala je ona grobna seoska tišina u kojoj i najmanji šum gromoglasno odzvanja, a izgovorena re odjekuje na kilometre. Kako možemo da igramo teatar pod takvim uslovima? Svuda oko nas neprijateljske straže. Mogu svaku našu re da uju i razumeju. Sasu e odjednom takvu paljbu na nas, da e se sve prašti. Ku a je pored toga na osami i stoji kao otvorena meta svim stranama.

Kaiko da rešimo ovaj problem? Ne možemo ipak da odbijemo molbe naših prijatelja, koji možda prvi put u životu treba da vide pozorišnu predstavu.

Uverili su nas najpre da su oni svuda unaokolo postavili straže, i da mi možemo na vreme biti obavešteni o svakom eventualnom kretanju neprijatelja; i zamolili su nas da samo »malo tiše« odglumimo svoju predstavu. Jedan seljak se popeo na neko bure i visoko iznad nas držao je svetle u »karbitušu«. Publika nas je okružila u neposrednoj blizini, a mi smo im — Saputali.

To je bio zaista fantasti an kamerni teatar! Recitovali smo, igrali, deklamovali sve — šapu u i. Svi smo se pretvorili u suflere. Poneki put bismo ponavljali fraze: najpre jednoj, a onda drugoj okupljenoj grupi, ak smo odrecitovali šaputanjem i jednu horsku recitaciju. Na kraju smo i »Intemacionalu« otpevali — tako e šapatom.

Ta sasvim neuobi ajena i nesumnjivo originalna pozorišna manifestacija trajala je skoro itav sat. Umesto aplauza ovi, na svojoj na in originalni pozorišni posetioci, obdarili su nas na kraju nemim poljupcima i tihim zagrljajima.

Nije, razume se, posle toga izostala obilata ve era, na kojoj su svojim raznim specijalitetima iskazali ponovo i »konkretno« svoje iskrene simpatije. Nigde takvog odli nog sira i takvih vru ih ukusnih uštipaka nisam jeo, kao te ve eri.

Najzad, kada smo mi posle ovog obilatog aš enja, slatko usnuli; i dok smo mi spavalii bezbrižnim snom, naša je publika cele no i stražarila oko naše ku e i » uvala nam san«. Ujutru su nas »korporativno« ispratili na naše daljnje putovanje.

Eto: takva je bila naša li ka publika.

Dolazak ove grupe hrvatskih glumaca iz Zagreba imao je u to vreme i posebno politi ko zna enje. Na ovom delu oslobo enog teritorija živeli su uglavnom Srbi. No ubrzo po elo je oslobo enje i hrvatskih sela, u kojima je neprijateljska propaganda uhvatila dublje korenje.

Dok je narod u srpskim selima vrlo brzo shvatio ciljeve naše borbe i revolucije u hrvatskim selima me utim išlo je to nešto sporije. Uticaj neprijateljske propagande, u nekim od ovih sela bio je u to vreme još prili no jak, što pokazuje i ovaj primer.

U jednom tek oslobo enom hrvatskom selu (zaboravio sam mu ime) nisu nikako hteli da veruju, da smo mi hrvatski glumci iz Zagreba. Neprijatelj je proneo glas da smo mi »srpski oficiri« iz bivše jugoslovenske vojske. Taj glas je za naše priredbe rekao da su to »srpska posla«.

Najavili smo našu prvu priredbu na koju, razume se, pod uticajem takve propagande niko nije htio da dođe. Neprijateljska propaganda išla je tako daleko da im je suflirala »strašnu opasnost« koja im preti: »Ta priredba je samo mamac! To je trik! Kada se budete skupili u dvorani, oni će vas sve poubijati!«

U selu je nastala zbumjenost i panika.

Ne smemo ipak da ostavimo ljude u takvom uverenju. Šta nam je drugo preostalo nego da idemo od kuće do kuće, i da ih neposredno u li nom kontaktu uverimo u podlaštvo i laž takve neprijateljske rabote.

Kada smo došli u prvu kuću jedva su hteli da reču s nama prozbole. Jednostavno su okretali glave od nas.

Pomislio sam: »Treba ovde najpre stare babe uveriti i pridobiti. Njihov glas je najodlučniji i brzo prodire.«

Našao sam u jednom dvorištu nekoliko u razgovoru okupljenih starijih žena i odmah sam se i ja upleo u njihovo avrljanje. Kao prvo, one uopšte nisu znale što je to glumac, a drugo nikako da shvate da smo mi Hrvati. Njima je pop rekao da smo mi »srpski oficiri«, koji hoće da ih ubiju.

Kako sada da ih ubedim da sam Hrvat? Pevao sam i rečitovao hrvatske pesme, izredao sam sve ilirske budnice i stihove od šenoe i Preradovića do Matoša i Krleže. Prije to sam o Zagrebu i govorio sam na kajkavskom. I što još sve nisam morao da pričam, dovijajući i se na sve moguće načine i preznojavajući se pri tome, dok sam konačno uspeo da ubedim žene da su ovi drugovi glumci i ja Hrvati iz Zagreba.

Uh, koliko sam se namalo i otišao da bi selom prohujao glas: »Oni su Hrvati.«

Uvečer imali smo na našoj priredbi dupke punu salu. Pored našeg programa objasnili smo ovom narodu ciljeve naše borbe, prikazavši im pravu fizičku Paveleve »Nezavisne države«.

Selo nas je ispratilo toplo i prijateljski.

Na prvu godišnjicu ustanka

Uoči prve proslave Dana ustanka u Hrvatskoj 27. jula 1942. godine talijanska artiljerija otvorila je vatru, pa je ova kanonada u predvečerje velikog praznika delovala kao početna paljba.

Jutro je svanulo u veoma sve anom prazni nom raspoređenju. Narod je sa svih strana u sve animo nošnjama stizao sa zastavama i transparentima. Seljačka kola, oko ene čevele i zelenilom, zaokrenuta su sve puteve. Sve je hrabro na sve dane sabor učestvovao na miting. Mesto koje je bilo određeno za miting bilo je u blizini šume, daleko od svakog naselja. Prostor je bio oko ene zastavama, slavolucima, transparentima, zelenilom i čevele. Posebno su tribina i pozornica (podignuta za našu priredbu) bili dekorisani još i ilimičima, zavesama, crtežima, slikama i drugim dekoracijama.

Ovo šarenilo ukrasa, ljudi i prirode upotpunjavalo se šarenilom zvukova, pesme, uzvika, muzičkih instrumenata, cikotanja, smeha, izvikivanja i jojkanja.

Pištale su diple, zve ale drhtave tamburice, orila se pesma borbena, pesma ljubavna, pesma narodna, li ka, dalmatinska, bosanska, slovena ka i srbijanska; pored borbenih i revolucionarnih parola vrcale su vesele posko ice iz razigranih kola i igara. Sve je nadglasavala pesma: »Oj narode Like i Korduna, došlo vrijeme da se diže buna«.

Odjednom je sve za utalo. Miting je zapo eo.

Predsednik, pošto je pozdravio ovaj sabor, objavio je minut utanja za poginule iborce revolucije i žrtve fašizma.

Zastave se spustile na pola kopinja, a tišinu su stali da sekujecaji i pla .

Prošla su i dva minuta, a niko nije mogao da izusti re . Tali si bola, uzdaha i grčanja plavili su sakupljenu masu.

Iz ove uplakane gomile naroda po eše da se dižu stisnute pesnice, najpre pojedina no a onda masovno. Iznad glava lebdele je na hiljadu uzdignutih pesnika. Odjednom se za ulu pesma: »listajte vi zemaljsko roblje ...« To u stvari i ne beše pevanje. To je bio krik osvete, zakletva revoluciji, zavetovanje borbi, izjava vernosti, izliv ljubavi zemlji i narodu.

Potresan i veli anstven bio je taj prizor. Vredelo ga je doživeti.

Prva li ka kulturno-umetni ka ekipa

Po etkom maja 1942. godine Glavni štab Hrvatske odlu io je da se organizuje jedan kurs za osposobljavanje amatera. Htelo se naime ospozobiti ljude za rad u kulturno-umetni kim ekipama. Iz svih krajeva Like dolazili su omladinci k nama na ovaj kurs. Skupilo se njih dvadesetak. Odmah smo po eli raditi; i to tako da smo asove održavali od 7 ili 8 ujutru do 6 ili 7 asova uve e, sa pauzom od jednog asa za vreme ru ka.

Radili smo u prostorijama osnovne škole u Titovoj Korenici.

Najpre sam ovoj omladini, koja je veoma malo (bolje re i ni-malo) znala o istoriji umetnosti i pozorišta, održao nekoliko uvodnih teorijskih predavanja, a istovremeno smo po eli i sa prakti - nim radom. Posle nekoliko asova osnovnih vežbi, krenuli smo na uvežbavanje njihova programa. Moram priznati da je me u tim omladincima bilo i nekoliko veoma darovitih, ali, razume se, glumac se ne može »ispe i« preko no i. Uspeh je ipak bio evidentan.

Ovaj rad pratili su i drugovi iz Glavnog štaba, a esto su nam dolazili u goste i rukovodioci li kih bataljona, »Marko Oreškovi «, »Stojan Mati «, »Ognjen Pri a« i drugih.

Svi su se interesovali za svoje budu e kulturne ekipe.

Broj kursista je ipak bio premali da bi mogao da namiri sve potrebe. Pored toga neke kursiste, koji nisu pokazali spremnost i sposobnost za ovakvu vrst posla, trebalo je eliminisati, tako da se od preostalog broja sposobnih kursista jedva moglo sastaviti ekipu od kojih desetak lanova.

Posle više diskusija odlu eno je da se kurs ne epa u dve manje ekipe, ve da ostane kao jedan kompletan ansambl, koji e obilaziti redom sve li ke bataljone i odrede.

Mesec dana trajao je ovaj kurs. Zaista veoma kratak rok, da bi se išta zna ajnijeg moglo posti i. Rezultat je ipak za one relacije bio više nego dobar. Njihova »diplomska« predstava naišla je na odličan prijem. Oduševljeni ovim uspehom krenuli su **odmah** sutradan na svoju turneju kao »Prva lička kulturno-umetnička ekipa«.

Iz ovog kursa bila je odmah priključena našoj ekipi drugarica Mira Peji -Afri.

Posle uspeha sa ovim prvim kursom doneta je odluka za otvaranje novog kursa u Donjem Lapcu.

Ovaj drugi kurs bio je još uspešniji od prvog. U njemu se naročito isticao Duka Tadić, budući prvak Zagreba koga dramskog kazališta. Pored njega bili su veoma dobri Vidmar i Vojinović, kao i drugarica Kosanović.

Ovaj drugi kurs trajao je takođe oko mesec dana. Uspeh njihove »diplomske« predstave bio je izvanredan; a zatim su i oni krenuli kao jedinstvena ekipa.

U septembru 1942. našli smo se opet sa našim kursistima prvog i drugog teaja. Svi su se skupili u Donjem Lapcu pre našeg odlaska u Bosnu. Ovde je nastalo raspoređivanje. Jedni su krenuli s nama. To su bili drugovi: Duka Tadić, Milan Vidmar i Franjo Čepirlo i drugarice: Mira Pejić -Afri, Nada Brnić -Borožan, Mira Čarić -Šobajić i Darinka Tatalović -Loncar (koja se našoj grupi priključila još u Drežnici).

Jedan deo ovih kursista ostao je kasnije u kulturnoj ekipi 6. likovne divizije. Jedni su se zatim priključili Centralnoj kazališnoj družini Hrvatske, a jedan deo se pridružio ekipi »Augusta Cesarea«.

14. septembra 1942. godine napustili smo Liku i krenuli iz Donjeg Lapca za Bosnu. Sve do kraja rata nismo više navražili na teritorij divljane, juna ke Like, gde smo ostavili deo našeg najlepšeg i najpoetičnijeg partizanskog života.

Poslednji kontakt sa 6. likom divizijom imao je samo jedan deo naše ekipa, u januaru i februaru 1944. godine, za vreme VI neprijateljske ofanzive.

Naša se grupa tada već stvorenom »Kazalištu narodnog oslobođenja« podelila u tri manje ekipe. To je bilo u Jajcu krajem decembra 1943. Jedna je ekipa otišla na Kozaru, druga je bila dodeljena štabu 1. proleterske divizije (u ovoj sam bio i ja), a treća je otišla sa 6. likom divizijom. U ovoj grupi su bili: Ivka i Joža Rutić, Nikola Hercigonja, Salko Repak, Olga Malešević i Braslav Borožan. Oni su se u to vreme kretali na teritoriju oko Srba i Drvarra. U tom periodu oštare zime i ofanzive nekog intenzivnijeg i življeg kulturno-umetničkog života nije bilo, a da ga je i bilo, to već ne bi bio onaj teatar bez kulisa, bez maske i kostima, jer je naše pozorište već postalo standardno pozorište, i na našem repertoaru bile su već regularne celove ernje predstave. Išezla je poezija mladosti; završio je onaj period borbe i ustanka, koji je već sada postao legenda i koji verno mogu da opišu i prikažu samo stihovi pesme.

AKTIVNOST SKOJ-a I OMLADINE

Gojko Damjanović

U prikupljanju oružja, u otporu ustaškom divljanju, u objašnjavanju potrebe jedinstva svih narodnih snaga u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, u obuzdavanju strasti ozloje enih, zavjerenika, šovinista; u jurišima ustnika — ogromna većina mladih Lijana bila je uz komuniste. I znala ajan dio tih zadataka Partija je povjeravala skojevcima. A skojevska organizacija je i ovdje uočena, kao i u drugim našim krajevima, bila vrlo vrsta i jaka — možda ovdje i ne brojano, koliko moralno-politički. Otuda je i utjecaj njenih lanova, a naročito grupe gospodkih srednjoškolaca na borbeno antifašističko raspoloženje omladine bio vrlo veliki. No kako predratna aktivnost SKOJ-a u Lici, razumljivo i ovdje pod neposrednim rukovodstvom KPJ, zahtijeva posebno i podrobnije istraživanje da bi se moglo izreći i pouzdane ocjene, to navodimo samo ovu istinu: omladina je, zahvaljujući i dugogodišnjem političko-odgojnomy radu i utjecaju KPJ i SKOJ-a, brzo shvalala suštinu oslobodila koga rata, odlučno je prihvatala oružje, ravnopravno korašala sa starijim drugovima u svakoj ustaničkoj akciji.

Skojevcu su već u prvim borbama ispoljavali sve one osobine i vrline koje su u njih odgajali komunisti, pa su vrlo brzo izrastali u komesare, komandante. Njihova mjeseta u skojevskoj organizaciji popunjavana su omladincima — najboljima u borbi, i najširima u političkim shvataanjima. Jer, iako je ustanački poprimio vrlo masovan karakter, iako su ustani ke jedinice po prosjeku godina boraca bile vrlo mlade, iako su omladinci baš u prvim borbama ispoljavali najljepše osobine narodnih boraca — prijem u lanstvo SKOJ-a vršio se poslije sigurnog provjeravanja moralno-političkih kvaliteta svakog pojedinca. Tako je uvjano jedinstvo, snaga i isto a organizacije i njen autoritet među borcima i u narodu.

U vrijeme formiranja prvih partizanskih bataljona, tj. u uslovima snažnog razmaha oslobođila ke borbe i naglog priliva boraca i broj skojevac u jedinicama brzo se pove avao pa se ukazala potreba da se pažljivo razmotre i prihvate novi oblici njihova okupljanja u posebnim organizacijama. Tako ve u decembru prve ratne godine u bataljonu »Marko Oreškovi«, prvoj jedinici ove vrste u Lici, skojevska organizacija broji 18 lanova, a talkvo je brojno stanje, otprilike, bilo i u drugim bataljonima, formiranim neposredno poslije ovog. U ovim uslovima skojevci imaju organizaciju u okviru bataljona, vrlo esto se sastaju, raspravljaju uglavnom o prakticim pitanjima iz rada svoje organizacije i šire — o radu mlađih boraca itavog bataljona. Arhivska gra a o radu skojevske organizacije, a i o radu partijske i vojne organizacije Like iz prve ratne godine toliko je oskudna, da samo na osnovu sje anja neposrednih organizatora navodimo pitanja o kojima su skojevci iz bataljona raspravljali: o politi ko-odgojnem radu skojevac i mlađih boraca, o pripremama za svaku akciju, o držanju boraca u borbi i o njihovu odnosu prema narodnoj imovini, o disciplini pred SKOJ-em i komandirom, o stru noj obuci.

S obzirom da najve i broj skojevac i omladinaca nije bio služio vojsku, a uz to su oni ve inom bili seoski mlađi i bez tehničke kulture, ali s izraženim smislom da brzo nau e da rukuju nepoznatim oružjem i da ga najkorisnije upotrebe u borbi — to je i stru na obuka tih mlađi a i njihovo pripremanje za borbu bilo utoliko ozbiljnije pitanje kojim se bavila i skojevska organizacija. Ali od skojevac se nije tražilo samo da budu ratnici ve i politari — da sami sigurno poznaju i usvajaju i drugima objašnjavaju ciljeve borbe; da u svakom trenutku umiju odvojiti ustaški pokret od htijenja hrvatskoga naroda; da osu uju i sprje avaju pojave nedoli nog ponašanja pred narodom, samovolje u borbi, egoizma.

Složenost borbeno-političkih zahtjeva koje su Partija i borba postavljale pred SKOJ i obiman organizaciono-politički rad na odgajanju skojevaca iziskivale su potrebu da se s njima prouava i bar najnužniji teorijski materijal o omladinskom pokretu, o liniji naše Partije, o Komsomolu itd. Taj rad sa skojevcima bio je utočnik teži što su oni bili ve inom seljaci, mnogi i nepismeni ili polupismeni, pa nisu mogli sami da koriste pisani rije, a uz to borbe su bile skoro svakodnevne pa vremena i mogu nosti za kontinuirani rad nije bilo.

U proljeće 1942. godine Partija je SKOJ-u povjerila zadatak da bude pokreta i organizator kotarskih konferencija omladine s terena i iz jedinica. Izbor delegata u selima i jedinicama, takmičenje u raznim aktivnostima, istupanje omladinaca na mitinzima i konferencijama, povezivanje skojevskih organizacija iz jedinica s omladinom mjesta — sve je to mobiliziralo omladinu, vrše je okupljalo oko Partije, podsticalo je da u najrazličitim vidovima pomaže oslobođila ku borbu.

U maju iste godine SKOJ je organizirao poznati omladinski zbor na Plitvicama, na koji je došlo nekoliko hiljada omladinaca iz svih njenih jedinica, kao i velik broj omladine iz Korduna. Bila je to velika politička manifestacija koja je utje-

cala na brže opredjeljivanje omladine, na njenu odlu nost u borbi, na njeno povezivanje s narodom. Bilo je slu ajeva da su predstavnici omladinske organizacije nekih mjesata propješa ili i po sto kilometara da bi stigli na zbor i uli šta se od njih o ekuje u novim uslovima borbe i da bi prenijeli poruke svojim drugovima.

Poslije kotarskih konferencijskih plitvi kog zbara delegati iz jedinica održavali su s borcima razgovore na kojima su ih upoznavali sa zaklju cima na sastancima mladih, sa uve anim snagama omladinske organizacije i odlu noš u njenih lanova da ustraju u borbi.

Po etkom 1942. godine i skojevska organizacija u jedinicama je brojano i politi ki oja ala pa se ve u februaru po etama formiraju aktivni skojevaca i jih radom rukovodi bataljonski biro. Na elu aktiva je pro elnik, a u bataljonu biroom rukovodi sekretar koji je obi no bio i komunista, što je Partiji olakšavalo partijsko-politi ki rad sa skojevcima i utjecaj na cjelokupnu njihovu aktivnost.

Kad je u julu formirana I brigada u sva etiri njena bataljona — dva li ka, jedan kordunaški i jedan banijski — postojala je jaka skojevska organizacija, najsigurniji oslonac Partije.

U ljetu 1942. godine održana je u Donjem Lapcu okružna konferencija SKOJ-a za Liku, na koju su došli delegati iz svih jedinica, iz svih mjesata onda velike slobodne teritorije pa i iz okupiranih gradova. U to su vrijeme bataljoni li kih jedinica brojali i po 300 boraca, ve inom mla ih, a u skojevskim organizacijama bataljona bilo je i po 58 do 80, a u »Marku Oreškovi« i 90 lanova. Na konferenciji skojevci su kriti ki ocijenili dotadašnju aktivnost u svjetlosti novih potreba borbe i odluka Partije. Pa i zaklju ci su bili koliko precizni toliko realni: skojevci i svi mlađi Li ani e još smisljenije razobli avati etni ku i ustašku izdaju, razvijati i jačati bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata, pripremati omladinu za odlazak u jedinice, mobilizirati mlade ljude u svim oblicima borbe protiv okupatora i za pomo frontu. Te zadatke su delegati prenijeli i skojevcima i svakom mlađom borcu i to je ove snažno podsticalo u borbi, u iznalaženju novih oblika suradnje sa omladinom mjesata, u organiziranju politi kog rada me u borcima.

Snažan podsticaj aktivnosti skojevske organizacije u jedinicama koje su u to vrijeme ve bile ušle u sastav 6. li ke divizije bila je pokrajinska konferencija SKOJ-a za Hrvatsku — njeni zaklju ci i sve one politi ke i borbene manifestacije kojima je omladina Like popratila pripreme za ovaj u ono vrijeme važan događaj. Konferencija je održana u Slunju — neposredno poslije održavanja I kongresa USAOJ-a koji je, tako er, zna ajan datimi u razvitku omladinskog pokreta — i na njoj je podrobno analizirano iskustvo iz rada skojevskih organizacija u partizanskim jedinicama i određeni su novi zadaci koje su mlađi borci s oduševljenjem prihvatali i s najve om odgovornoš u — pred svojom organizacijom i narodom — ostvarivali u borbi.

Neposredno poslije ove konferencije, već prvi dana 1943. godine, u brigadama se formiraju brigadni komiteti, a nešto kasnije i bataljonski komiteti umjesto bataljonskih biroa SKOJ-a, dok je u eti ostao i dalje aktiv, odnosno ponegdje i grupa, s proelnikom na elu. Većina rukovodilaca skojevske organizacije lanovi su partijskih rukovodstava ili bar lanovi Partije, pa je tako i utjecaj partijskih organizacija i komunista na rad skojevaca neposredniji i organiziraniji.

Iz treće ratne godine sa uvana je, i sada srećna u Arhivu CK SKH, gotovo cijelokupna arhiva bataljonskih i brigadnih komiteta SKOJ-a iz 6. ili 7. divizije. Na osnovu tih dokumenata i sjećanja neposrednih organizatora rada može se dobiti jasnija predstava o aktivnosti ove organizacije — i u diviziji i u cijeloj Lici. Skojevci u jedinicama su onda većinom bili Srbi: od 368 lanova, koliko ih je bilo po spisku u mjesecu oktobru u II brigadi, a među kojima je bilo i 33 drugarice, petorica su bili Hrvati, i to su sva petorica bila primljena u posljednja dva mjeseca. To slikovito govori o složenosti uslova u kojima se razvijao oslobođenje kroz pokret u Lici, kao i o stalnom nastojanju i SKOJ-a i partijske organizacije da se ostvari još veći i utjecaj na hrvatski život, da se političkim radom prevazi u nacionalne razmirice i predrasude, da se zbliže sve snage u borbi protiv zajedničkog neprijatelja. U isto vrijeme u brigadi je bilo 184 mlade borca ne lana SKOJ-a i 14 drugarica, dok je samo za posljednji mjesec dana — između onih koji su bili najhrabriji u borbi, između u dobrovoljaca za bombaše ili stražare, između u najvrednijih u proučavanju teoretskog materijala, — primljeno 24 borca i jedna drugarica u SKOJ. Socijalni sastav je, također, interesantan: u brigadi je, među skojevcima, bilo 4 radnika i 8 akademika, a ostalo — zemljoradnici.

Ovaj posljednji podatak ukazuje i na teškoće skojevaca u proučavanju teoretskog materijala i u mogućnosti brzog i sigurnog shvatanja mnogih zbivanja u praksi. Jer mnogi skojevci dolazili su u jedinicu i nepismeni, neki se još nisu bili oslobođeni različitim slabostima i predrasudima, a pojedinci su ispoljavali i sklonost ka anarhizmu. Uz to neprijateljeva propaganda o pasivizaciji u borbi sa okupatorom bila je jaka, borbe skoro svakodnevne, teškoće i nevolje svake vrste velike, a zadaci skojevske organizacije sve odgovorniji. Sve je to zahtijevalo organiziran, vrlo živ, sadržajan i svakodnevni politioko-odgojni rad sa skojevcima i mlađim borcima. Otuda je shvatljivo što su po etama skojevci na mjesec održavali prosjećno po šest političkih sastanaka na kojima su proučavali ciljeve oslobođenja koga rata, ulogu omladine u NOB, ulogu proleterske omladine u oktobarskoj revoluciji; zatim lanke iz »Omladinske borbe« i »Proletera«, govore omladinskih rukovodilaca. Održavano je po etama prosjećno i po tri odgojna sastanka. Velik broj sastanaka održavao se i sa svim mlađim borcima, a skojevci su se na tim sastancima pojavljivali kao organizatori i oni koji su na svako pitanje boraca davali argumentirane odgovore. Na tim sastancima podvrgavani su oštrosti kritici — istina sve rjeđe — pojave pljačke, samovolje, neposlušnosti, negodovanja zbog ishrane. Takvim radom SKOJ se afirmirao među borcima. On

postaje oslonac Partije i vojni kog rukovo enja. On priprema borce pred odlazak u borbu ili na politi ke akcije, on analizira politi ke posljedice pobjede ili neuspjeha. Skojevci, koji su tek primljeni u Partiju, ostaju da rade i dalje u svojoj organizaciji i prisustvuju svakom njenom sastanku. Sekretar etne partijske elije gotovo je na svakom sastanku skojevskog aktiva, a svaki sekretar aktiva je lan KPJ i dobija zadatke od Partije, prenosi ih skojevcima i borcima. Pred svaki sastanak etnog kolektiva skojevci se dogovaraju o dnevnom redu i ujedna avaju gledišta; na sastancima su najgovorljiviji kao što su bili i u jurišu najhrabriji; u sprovo enju zaklju aka etne konferencije su, tako er, najgovorniji i tako sti u moralne kvalifikacije da sve slabosti i u svakog kritikuju.

Zahvaljuju i takvom radu SKOJ-a, njegovi rukovodioci iz 1941. i 1942. godine, recimo: Nikica Pejnovi , Jure Brmboli , Miloš Vujinovi , Rade Suša i mnogi drugi — vrlo brzo su izrastali u dobre komesare i komandante. Rukovodioci skojevskih organizacija dobivali su i druge odgovorne dužnosti — vodnika, delegata, desetara, pa su ih odvla ili sa prve dužnosti, ili su, vrše i obje bili i fizi ki u nemogu nosti da ih vrše kako su to uslovi borbe i života jedinica zahtjevali. Ocjenjuju i takvo stanje Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku u augustu 1943. godine poslao je pismo brigadnim komitetima u kome im skre e pažnju da ozbiljnije razmišljaju o uzdizanju nižih rukovodstava, da ih osloba aju drugih dužnosti i da budu uporniji u sprovo enju stava da dobrog skojevskog rukovodioca ne treba odmah pomjerati na novu dužnost.

Skojevska organizacija u brigadama bila je pokreta , organizator i nosilac vrlo širokog takmi enja u jedinicama. Od skojevskih rukovodilaca bile su sastavljene i komisije koje su bodovalle cjelokupnu aktivnost svih jedinica — od voda do brigade. A bodovalo je držanje boraca u akciji, sadržaj odgovora o odlukama ZAVNOH-a, kvalitet priredaba održanih pred narodom, održavanje higijenskih uslova u jedinica i pojedinaca. U I brigadi, u takmi enju koje je trajalo od 20. oktobra do 21. novembra — dakle u takmi enju koje se djelimi no odvijalo i na maršu za Bosnu — skojevska organizacija pobjedni kog bataljona, a to e re i i cijeli bataljon, dobila je od brigadnog komiteta kao znak priznanja prelazni pehar i knjigu »Gvozdena peta«; bataljonski komiteti 1, 2. i 4. bataljona su pobjedni kim skojevskim grupama dali po knjigu Istorijski SKPb (prva glava), a komitet 3. bataljona sliku druga Tita i brošuru » etvrta i peta Hitlerova ofanziva«. Ta takmi enja su, nema sumnje, podsticala jedinice i pojedince u svakom poslu, a partijski komiteti i štabovi su ih razgarali i usmjeravali — svojim prijedlozima, podrškom i stalnom brigom da imaju zdrave ciljeve, da obaveze budu realne, a u inak s politi kog stanovišta koristan.

U takmi enju »na vojni kom sektor« — SKOJ i omladina su se natjecali koja e jedinica bolje usvojiti pozdravljanje, koja e jedinica bolje rukovati oružjem, koja e jedinica bolje i brže praviti zaklone u borbi, koja e jedinica prije likvidirati partizanštinu

u shva anjima pojedinih boraca. Iz ovih nekoliko podataka se i vidi kojim su pitanjima iz vojne Obuke starješine i Partija poklanjali naro itu pažnju, u emu su, eto, imali najsigurniju podršku skojevske organizacije. A skojevci su esto izgovarali parolu: ne-emo mrtvih, ne emo ranjenih, kopajmo zaklone, koristimo zem-
ljište. U to vrijeme i najve i broj vodnika, vodnih delegata i desetara su skojevci, dakle oni koji su i pokretali takmi enje u vojnoj obuci.

Poslije kapitulacije Italije u brigade je došao veliki broj boraca, ve inom mla ih, iz Primorja i sa otoka ispod Velebita, što je pred skojevsku organizaciju postavljalo nove zadatke: da te mlade borce drugarski prihvate, da s njima organiziraju odgojno-politički rad, da ih povedu u prve borbe. Me u tim novajlijama bio je velik broj i onih boraca koji su dvije ratne godine živjeli pod utjecajem ustaško- etni ke propagande, pa je taj rad s njima morao biti utoliko sadržajniji i smišljeniji. I taj zadatak SKOJ je uspješno obavio i zahvaljuju i tome, i stalnoj brizi Partije za njegov rad, sa uvao je isto u svoje organizacije, oja ao se, popunio velikim brojem provjerenih mladih boraca me u kojima je sada sve više Hrvata i strpljivim odgojnim radom se izborio za pojedine mlade borce koji su bili skloni da u borbi neku stvar prisvoje; da napuste stražarsko mjesto; da nasjednu propagandi neprijatelja koji je govorio kako je sada fašizam gotov i valja sa uvati glavu do kona ne pobjede. A takve slabosti pojedinih partizana, naro ito ako se radilo o skojevcima i komunistima, makar da su bile sve rje e, neprijatelj je vješto koristio u svojoj propagandi i utoliko su napor partijskih i skojevskih organizacija u njihovom otklanjanju bili ve i, a nastojanja da se istaknu primjeri najhrabrijih, politi ki najuzdignutijih, najdiscipliniranijih — korisnija.

U borbi — skojevac se prvi javljao kao dobrovoljac bombaš; za vrijeme kratkog predaha — javljao se kao dobrovoljac u patrolu ili na stražu; u odgovaranju na svako pitanje — njegov odgovor bio je najpotpuniji.

Samo u etraest dana mjeseca aprila 1943. godine, u vrijeme kad su naše jedinice pošle u ofanzivu, iz bataljona II brigade poginulo je devet, a ranjen trideset i jedan skojevac, dok je tih dana u brigadi bilo u rashodu 156 lanova ove organizacije — ve inom teže ranjenih. To je potvrda istine da su skojevci išli tamo gdje je bilo najteže, i da je me u omladinom bilo sve više onih koji su se u svemu ravnali prema njima. Tako je samo u julu 13 boraca iz I brigade primljeno u Partiju. U septembarskom izvještaju brigadnog komiteta I brigade Pokrajinskom komitetu SKOJ-a javlja se o jednoj akciji bataljona »Marko Oreškovi « u kojoj je, na putu izme u Bruvna i Gra aca, ubijeno 25 Nijemaca i pritom su se naro ito istakli skojevci. Nekako odmah poslije IV ofanzive po brigadama se, od borca do borca, prenosila pri a o hrabrosti trojice skojevaca u borbi na Ivanovom brdu kod Udbine. Skojevac Jovo Basta se hrabro držao kose i neprijatelja iz svog mitraljeza; kad je Jovo pao smrtno pogo en — prisko io je drugi skojevac i tukao je neprijatelja iz oru a dok i sam nije pao; zatim je usko io i tre i skojevac, otvorio je vatru i uspio da spase puškomitraljez.

Mladi borci su slušali i kazivanja o skojevcima koji su u januaru i februaru, po ci i zimi, gladni i danima bosi vodili borbu — ni za trenutak ne uzmi u i pred nevoljama. Slušali su i pri e o podvizima skojevke Smilje iz 1. bataljona III brigade. Ti primjeri su podsticali mlade borce na razmišljanje, na aktivnost — snažno ih vezuju i za tradiciju jedinice, za svoje drugove, za borbu. Ti primjeri su ih, kao i sve ono što su ovdje svakodnevno gledali — u svakoj prilici ohrabrivali.

I pored toga što su okršaji s neprijateljem bili sve eš i, što su u novim uslovima borbe brigade isle od mora do Bosne, što se svaki predah, prije svega, koristio za politi ko-odgojni rad sa borcima, skojevci su nalazili vremena i za živ kulturno-prosvjetni rad u jedinicama kao i u mjestima gdje su stizali. Bataljonske diletant-ske grupe iz III brigade su samo u maju uvježbale i izvele pred borcima i narodom pet novih ske eva, a bataljonski korovi osam revolucionarnih pjesama. etne džepne novine svaka eta je izdavala dvaput na mjesec, a njihovi suradnici su u 90 odsto slu ajeva mladi borci. Istovremeno jedanput na mjesec izlaze i vodne džepne novine. Tu su lanci o ciljevima naše borbe, o držanju omladine u borbi, zatim postoje stalne rubrike: šah, ukrštene rije i, rebusi. A i nazivi tih etnih glasila su karakteristi ni: »Osvetnik«, »Pobednik«, »Preporod« ... Svaka brigada u to vrijeme ima svoj list koji i u najtežim uslovima izlazi, redovno donose i priloge starješina i vojnika. I brigada izdaje »Djelo Krntije«; druga — »Udarnik«; tre a — »K pobedi«. I ovdje su urednici i suradnici naj eš e mladi borci.

U deset dana mjeseca juna trinaest boraca bataljona »Ognjen Pri a« nau ilo je po deset slova, trojica abecedu, a ostali nepismeni i pored dobre volje — samo po neko slovo. U isto vrijeme borci su slušali 11 predavanja iz geografije. Svojim udjelom u kulturno-prosvjetnim manifestacijama boraca II brigade isti e se i pionirski vad s kojim su radili skojevci. Održavaju se po jedinicama i razne sportske priredbe. Sve ovo treba i shvatiti kao svojevrsnu rekreaciju boraca poslije borbi i dugih marševa.

Jedinice su u me uvremenu postale brojnije, pokretljivije. I njihovi zadaci postajali su sve složeniji, teži. Ali je ljubav vojske prema narodu ostala uvijek jednakо živa. Prisne veze SKOJ-a s omladinom mjesta — tako er. U julu 1943. godine 1. bataljon I brigade stigao je u Srpsko Polje u kojem je živio velik broj simpatizera etni kog pokreta. Prvih dana partizane su nerado do e-kivali, poprijeko gledali. Poslije 20 dana omladinci i djevojke iz sela pjevali su s mladim borcima pjesme o Titu i Partiji, a kad je bataljon krenuo na marš svaki borac je, uz tople želje da ga sre a prati, dobio i po jedan pove i kruh, što je onda predstavljal veliko samoodricanje. U ljetnjim mjesecima bataljoni »Stojan Mati«, »Ognjen Pri a«, »Mi o Radakovi« i »Staniša Opsenica« pomagali su narodu u prenošenju drva, žetvi, u košenju i sakupljanju sijena, u kopanju kukuruza. I svaki susret su skojevci koristili da seljacima objašnavaju ciljeve borbe, da omladinu vezuju uz sebe, da zapjevaju s mještanima partizansku pjesmu. Skojevci iz II brigade su u julu u svom takmi enju postavili i cilj

da u svakom selu gdje stignu osnuju organizaciju USAOJ-a, a brigadni komiteti su se takmi ili ko e više omladinaca pripremiti da dobrovoljno stupe u jedinice.

Narod je za vojsku odvajao od svakog svog zalogaja. U Šeganovcu je skojevski aktiv sakupio za borce 17 kilograma hljeba i nešto duhana; žene iz Svra kovog Sela su, gledaju i borce kako bosiljci maršuju po snijegu u jeku IV ofanzive, izuvale papu e i arape i davale ih borcima; u Debelom Brdu, na zajedni kom sastanku skojevaca iz sela i vojske, omladinci su predali svojim drugovima 15 pari arapa, tri šala, pet pari nepotšivenih i tri para potšivenih šlapa; tako i u Vedaši u, i u Klašnici...

Svugdje je i podjednako srda no narod do ekivao svoju vojsku. U selu Visu u, u augustu i na priredbu koju je izveo bataljon »Stojan Mati« došlo je 150 osoba i veselih su se sa svojom vojskom do zore, a sutradan su došle skojevke i omladinke da borcima Peru rublje, okrpe odijelo. Primjetno je da je u to vrijeme u skojevskoj organizaciji vojske tek svaki deseti lan drugarica, što nikako ne odgovara udjelu ženske omladine Like u oslobođenju kom ratu. Ali drugarice su, po ocjeni Partije i SKOJ-a, bile potrebnije i vještije u obavljanju službi u pozadini: u lije enju ranjenika u partizanskim bolnicama, u pripremanju hrane za borce, sakupljanju ljetine, obavljanju obavještajnih zadataka itd. No one su i u jedinicama obavljale odgovorne dužnosti. I podjednako su služile za primjer u skromnosti, u hrabrosti pred teško amu, u ljudskom odnosu prema drugovima. I oko 600 drugarica, ve inom skojevki i omladinki iz Like, Bosne, Crne Gore, Šumadije, Beograda, Srema, Slavonije asno je izvršavalo svoje zadatke na teškom putu divizije od Like do Zagreba.

U jesen 1943. danima se govorkalo, da e divizija po i u Bosnu, da e se pridružiti 1. proleterskoj o kojoj su Lika i njena vojska slušali ve i legende. Taj novi momenat je nametao i novu, vrlo ozbiljnu potrebu još življeg politi kog rada me u borcima od kojih je ve ina pozdravila ovu odluku svog Vrhovnog komandanta. No manji broj boraca, naro ito oni koji su imali porodicu, teško ste enu imovinu, zatim oni koji su još bili politički uski, optere eni predrasudama — nisu dijelili radost sa svojim drugovima. Naprotiv: bili su potišteni, prenosili su glasine — nasjedaju i etni koj i ustaškoj propagandi. Poneko se i dvoumio da li da napusti i jedinicu. Mladi borci su i u ovoj situaciji u najve em broju bili uz komuniste. I s neskrivenim oduševljenjem do ekali su 7. novembar, praznik oktobarske revolucije i trenutak kada su se svili u kolone i oprostivši se od rodne grude — krenuli na dug i neizvjestan ratni put.

Na maršu za Bosnu, naro ito prilikom prelaska zale ene emernice, omladina je nosila i spasavala ranjene i promrzle, nastavljaju i tako aktivnost omladine Like koja je samo u IV ofanzivi prenijela oko 7.000 ranjenika i smjestila ih u partizanske bolnice. Ovom prilikom u prenošenju ranjenih i nemo nih preko emernice istakla se omladina sela Ajderovca, Dabašnice i Gornje Suvaje.

Sve do Bugojna divizija je marševala po brigadnim kolonama i skojevski aktivi su na zastancima održavali kratke sastanke na kojima su se ukratko upoznavali sa situacijom i dijelili zadatke u vezi zaostajanja pojedinaca, prenošenja ranjenika. Kraj Bugojna održane su jednodnevne konferencije skojevaca po bataljonima i po brigadama, na kojima su izvršene šire analize držanja skojevaca i omladinaca na maršu i upoznati su mlađi borci sa zadacima koji diviziju ekaju u Prvom proleterskom korpusu, u kojem ona nije bila proleterska, ali da li je to biti i kada — zavisilo je od njihovih boraca pa im je to tako i predeno. Divizija je dobila i nove, vrlo odgovorne politike i vojne zadatke uoči II zasjedanja AVNOJ-a, o kojem, istina, borci nisu pouzdano znali, ali su prema prirodi zadataka predosje ali da se nešto važno priprema.

Skojevci su vrijeme boravka u Bosni iskoristili za uspostavljanje tješnjih dodira sa omladinom mesta oko Bugojna, Donjeg Vakufa, Travnika, Zenice. To su esto bili susreti sa življem među kojim su ustaše i etnici imali dosta pristalica i koristili su ih u svojoj razbijajućoj politici.

Divizija je za svoje držanje u VI ofanzivi pohvaljena od Vrhovnog komandanta, a taj je trenutak i SKOJ iskoristio za mobilizaciju svih snaga mlađih boraca u borbi. U toku ofanzive i poslije nje primljen je u SKOJ i velik broj omladinaca iz redova onih koji su došli u brigade poslije kapitulacije Italije, što je najbolji dokaz kako je bio intenzivan politi ki rad s njima i kako su oni brzo izrastali uz prekaljene skojevce koji su se u posljednje dvije ratne godine privikli na teškoje, na glad. Neposredno poslije povale, divizija je dobila i zvanje proleterska, što je i za SKOJ i za svakog borca postao najsve aniji ratni trenutak.

Za aktivnost svoje organizacije u diviziji zna ajan je II kongres USAOJ-a, koji je održan u Drvaru po etkom maja 1944. godine. U to vrijeme divizija je bila raspoređena od Knina do Bihaća. I za ovaj Kongres USAOJ-a vršene su vrlo podrobne i sadržajne pripreme. Između ostalog SKOJ je pokrenuo takmičenje između pojedinaca, desetina, vodova, eta, bataljona i brigada. A skojevska i omladinska organizacija takmičila se u svemu — u broju zarobljenih »živih jezika«, u broju proletarijskih knjiga, u broju sastanaka, u broju predavanja, u broju opismenjenih itd. SKOJ se, istina, pojavljivao kao organizator i nosilac takmičenja, ali su uz njega bili i svi omladinci, i svi borci. Na Kongresu prisustvovali su i delegati iz divizije.

U to vrijeme sekretari brigadnih komiteta SKOJ-a su: u I — Gojko Damjanović, u II — Milan Orlić, u III — Rade Suša. Evo imena još nekoliko u ono vrijeme istaknutijih rukovodilaca: iz III brigade Jovo Babić, u bataljonu »Marko Orešković« Mika Velinović, poginula prilikom desanta na Drvar, u eti za vezu Nikolla Sigurnjak, poginuo na Sremskom frontu, zatim Veljko Dimić i drugi.

Izvjesno je da su političke pripreme za Kongres i oduševljenje kojim su mlađi borci pozdravili njegove odluke doprinijeli moralno-političkom jedinstvu jedinica, njihovoj borbenoj spremnosti, što je utjecalo na držanje jedinica u razbijanju ofanzive na Bosansko-

sku krajinu, ili još bliže: u razbijanju desanta na Drvar. **Držanje** skojevaca u III brigadi, zatim u 1. bataljonu I brigade — koji su me u prvima od operativnih jedinica sa Velikog Cvjetnica stigli da brane Vrhovni štab, pretravši pritom i preko 20 kilometara — ušlo je u historiju, u legendu. Hrabo su se držali i komunisti, i skojevci, i svi borci bataljona II brigade koji su branili prilaz Drvaru od Srba.

Poslije razbijanja desanta divizija je ostala u onom **pasivnom** i popaljenom kraju sama —daleko od Vrhovnog štaba, Centralnog komiteta, okružena neprijateljem, pa je manji broj boraca smatrao da tu nema što više ni braniti ni napadati. Zbog toga su partijski i politi ki organi razvili živ politi ki rad, a naro ito od onog trenutka kad se ulo, tamo negdje kraj Glamo a, da valja diviziju pripremiti za marš u Srbiju. Borci su, a naro ito mla i, s oduševljenjem pozdravili ovakvu odluku. No manji broj boraca je za trejnutiak bio neodlu an, možda i ne toliko zbog straha od teško a, koliko je bio fizi ki nespreman za ovaj put. Me u ovima bili su najbrojniji borci prekomorske brigade, iji su borci popunili brigade divizije u februaru 1944. negdje na prilazima Drvaru, dakle u vrijeme kad su borci, koje je divizija primila poslije kapitulacije Italije ve bili o vrsli, a neki postali i dobri skojevci. Svaka brigada dobila je po 300—400 prekomoraca, me u kojima je bilo dosta omladinaca — politi ki pravilno orijentiranih, ali nepripremljenih, nepriviknutih na glad, na duge marševe, na iscrpljuju e borbe, što je postavljalo nove zahtjeve pred skojevcem, a naro ito u vrijeme kad je svaki borac znao da treba i i u Srbiju — daleko od rodbine, od poznatih terena.

Prije pokreta, a i u toku marša, skojevci su održavali sastanke, dogovaraju i se kako da se u tim teško ama pomogne borcima, naro ito onima koji su teže podnosili napore: kako da im se što ubjedljivije objasne politi ki ciljevi marša, kako da im se obezbjedi da nešto pojedu, kako da im se smanji teret i kako marš u ini snošljivijim. To je u pravom smislu bila borba za svakog ovjeka. A teško a je bilo dosta i to velikih: na maršu od Glamo a do Valjeva, što e re i u koro 60 dana, kre u i se stalno pod bom, borci hljeba nisu ni vidjeli. Na Petrovom Polju, ispod Vlaši a, dobili su od XI krajiške nešto suhog kukuruza kojeg su obarenog dijelili borcima i koji su ga, onako tvrdog i nedokuhanog, nosili po džepovima i grickali danima zrno po zrno. Tek na Zlatiboru su dobili nešto hljeba.

Na Zlatiboru održano je i jednodnevno savjetovanje svih politi kih radnika u diviziji kojim je rukovodio komesar Prvog korpusa drug Mijalko Todorovi -Plavi. On je Li anima podrobno i vrlo toplo govorio o historiji ovih krajeva, o ljudima koji ih do ekuju, o pokretu Draže Mihajlovi a, o udjelu Srbije u oslobođila kom ratu, o njenoj omladini koja je još 1941. prigrlila politiku Partije. Ovo savjetovanje predstavljaljeva važan trenutak u pravilnoj politi koj orijentaciji rukovodilaca i boraca u novim uslovima, me u novim borcima. Skojevska organizacija je i ovdje poklanjala pažnju unutrašnjim problemima u jedinicama, ali je obra ala pazuju i omladini na terenu, koja je proletere, onako hrabre, dostojan-

stvene, disciplinirane, prihvatila kao bra u. Dokaze za to nije trebalo naro ito tražiti: kad je divizija oslobođila Valjevo, drug Plavi je na mitingu govorio okupljenom narodu o hrabrosti Li ana, o njihovom dugom putu i žrtvama — od bratske Like do Valjeva. Hiljade ljudi je u tom trenutku plakalo — i zbog žalosti za bra om Hrvatima (jer su svi borce divizije za njih bili hrvatske nacionalnosti) i zbog sreće što su do ekali slobodu. Tu u Valjevu, na ulicama, mladi i su hvatali borce i molili ih da ih povedu sa sobom — u proletersku vojsku; majke su dovodile sinove i molile komandante i komesare da ih prime u vojsku govore i im: — Vi ste junaci i evo vam mog sina. Preko 1.500 boraca, već inom mla ih, iz valjevskog kraja popunilo je brigade.

U borbama za Valjevo skojevci su se istakli hrabroš u borbi, umješnoš u u korištenju zemljišta, spretnoš u u uli nim borbama. Sedamnaestgodišnji skojevac Josip Ani, borac izete za vezu, u jednom jurišu zarobio je i zamjenika komandanta Valjeva; u borbi za svaki sprat, za svaki prag oficirskog doma istakli su se skojevci bataljona »Marko Oreškovi«; u jurišu na utvrenu fabriku »Vistad« skojevci su se, kao i uvijek, javljali za dobrovoljce u jurišne grupe.

Politi kim pripremama boraca za susret sa crvenoarmejcima SKOJ je posvetio veliku pažnju — u toku cijelog rata on je vaspitavao svoje lanove u ljubavi prema Crvenoj armiji, prema Komsomolu. Taj susret je sada bio samo pitanje trenutka. Borci su govorili: Rusi su blizu, a bit će nam sve bliže što budemo brže napredovali. I naro ito su skojevci priželjkivali da taj prođor 6. divizije bude što dublji, njen udio u oslobođenju Beograda što veći, a susret sa crvenoarmejcima što srda niji. Do tog susreta došlo je ispred Avale i on je zaista bio više nego srda an, iako su se skojevci u prvom trenutku malo udili tome kako i politi ki radnici savezni ke armije malo znaju o pravim i dosta složenim politi kim prilikama na zemljištu na kojem će odsad zajedno ratovati.

U borbama za Beograd isti u se, uz prekaljene borce, i mladi Srbijanci. Neki od njih su već postali desetari, vodnici, delegati, a mnogi su primani u SKOJ. To samo potvrđuje kako je bio živ politi ki rad u jedinicama i koliku su pažnju omladinski rukovodioči — koji u svim jedinicama divizije postoje poslije II kongresa USAOJ-a i objedinjavaju rad i skojevske i omladinske organizacije — poklanjali odgajanju i uzdizanju novajllja, ali govorilo hrabrosti, rodoljublju, pravilnoj politi koj orijentaciji srpskih omladinaca. Poslije oslobođenja Beograda u diviziju su stigli i Svrljižani, Nišlije, Beograđani, Sremci, koji se hrabroš u isti u toku priprema za probijanje Sremskog fronta. Obrzini kojom su uz prekaljene proletere izrastali i mladi borce slikovito govorili primjer omladinca Gavra Dimitrijevića, zarobljenog od jedinica I brigade krajem septembra kod Vladimira. On je ranije pripadao Nedjevoj »srpskoj straži« i s pravom su skojevci poklanjali veliku pažnju njegovom politi kom izgrađivanju. Krajem godine je, istaknuvši se u svakoj borbi sa svojim puškom i traijezom, postao desetar i lan SKOJ-a. Na Sremskom frontu, između u sela Mala Vašica i Ilinaca, uništio je sam teški bunker, izgubivši pritom i život. Nai-

me neprijatelj je iz tog bunkera, otvaraju i žestoku vatru iz mitraljeza i tromblona, dvije no i odbijao napade jedinica koje su ga tukle ak i topovima od 76 milimetara. Gavro je, suo en sa takvom situacijom, približio bunkeru svoje odjeljenje tako da su se mogle upotrebiti ru ne bombe, uzeo svoj puškomitraljez i torbicu punu protivtenkovskih bombi i pod zaštitom vatre podvukao se pod bunker, sru io bombe u njega. Teško ranjen uspio je da ubaci me u Nijemce i posljednju bombu. Tada je stiglo i njegovo odjeljenje i zauzelo bunker, dok je ispred eli ne kupole ležao mrtav desetar.

Samo u napadu na Batrovce 2. bataljon I brigade izgubio je u toku jedne neprekidne danono ne borbe preko 300 boraca, me u kojima je, opet, bilo dosta skojevac. Jedna cijela desetina, na elu s desetarom, izginula je ispred bunkera na ulazu u selo. S lijeve strane puta — naišla je na mine i jaku mitraljesku vatru. Najблиži bunkeru bio je desetar, skojevac, koji tek što nije uspio da ubaci bombu u otvor. Ginuli su tako i sikojevc i omladinci — uz komuniste. Izrasliji skojevc odlazili su i u druge jedinice. Od Valjeva do po etka februara 1945. godine otislo je preko 520 lanova Partije, me u njima je bilo najviše doskorašnjih skojevac, koji su u svakoj borbi ispoljili junaštvo, samoprijegor, snalažljivost.

Pored najširih politi kih priprema jedinica i svakog borca za proboj fronta vršena je i vojna obuka. Jedinice su se i takmi ile izme u ostalog i u savla ivanju minsko-eksplozivnih prepreka. U toku jedne no i dešavalo se da jedinice divizije izvade hiljadu mina. Iako se radilo s neukim ljudima, iako je proboj Sremskog fronta predstavljaо jedinstven poduhvat u historiji oslobođila kog rata, ni jedan borac nije stradao prilikom te svojevrsne obuke. To takmi enje trajalo je mjesecima. I u tom va enju mina skojevc su prednja ili, a za svaku akciju tražili su se dobrevoljci, pa su jedni štitili rad vatrom, a drugi vadili mine, o emu su svakog jutra u štabove stizali izvještaji.

Važni momenti u politi ko-odgojnem radu skojevske organizacije divizije bili su: — divizijska partijska konferencija održana u šidu, na kojoj su komunisti odali najve e priznanje skojevskoj organizaciji za njen rad, ali su joj i postavili odgovorne zadatke; — Savezni ki komandant, general Aleksander dolazio je na Sremski front i me u ostalim obišao i položaje divizije. General Aleksander bio je iznena en borbenim moralom jedinica, stru nim urenjem rovova, velikim brojem parola postavljenih s neprijateljeve i partizanske strane koje su ispisivali skojevc, a koje ništa nije po nisu obe avale niti Nijemcima a niti ikome izme u onih koji su se u onim teškim trenucima zanosili o vra anju doratnog stanja u nas. U tim rovovima život je bio sku en, težak: puni vode, izgra eni na ravnom zemljištu, stotinjak metara od neprijatelja koji je, valja priznati, bio vi niji ratovanju u ovakvim uslovima. Sve je to upu ivalo vojne i politi ko-partijske rukovodioce da osmislile politi ki rad s borcima, da podstti u u njima mržnju prema neprijatelju, da ih pripremaju da svoju hrabrost i umješnost u ratovanju u ovakvim uslovima što bolje primijene.

U februaru je održana i prva konferencija omladine Srema u Sremskoj Mitrovici na kojoj su mladi borci 6. li ke divizije, a po-

sebno skojevci, uli o sebi i svojim ratnim drugovima najtoplje rije i koje ovjek ovjeku može re i. Bilo je to priznanje i za hrabrost pokazanu u jurišima na utvrene položaje, i za živ politi ki rad sa omladinom sremskih mjesta, i za sadržajan kulturno-prosvjetni rad.

Na kraju rata u 6. diviziji bilo je oko 3.700 skojevaca — u ono vrijeme više nego u dvije druge divizije armije u kojima je sastav ušla. No taj broj bi svakako bio i veći da skojevci nisu i u uskakanju u utvrene rovove prednja ili, da nisu bili najhrabriji me u hrabrima. Samo u proboru Sremskog fronta ranjeno je preko 1.200, a poginulo preko 700 skojevaca iz divizije. To su bile i velike žrtve divizije i njene skojevske organizacije kojoj su i Partija, i Lika, i Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku, na prvoj konferenciji SKOJ-a divizije, održanoj neposredno poslije rata u Zagrebu — odali puno priznanje za politi ku zrelost, za ispoljenu hrabrost, za vjernost Partiji.

Poslije oslobojenja Zagreba divizija je, shodno meunarodnoj situaciji u kojoj se našla naša zemlja, dobila nove, odgovornije zadatke: da izvede marš prema jadranskoj obali gdje su se prikupljali ostaci razbijenog neprijatelja koji su zahvaljujući i pomoći podršci iz inostranstva počeli da vrše neprijateljsku propagandu i da se i oružjem odupiru narodnoj vlasti. Divizija je dobila zadatak da likvidira te grupice ustaša i etnika koji su se nalazili na teritoriji Like, Gorskog kotara i primorskog dijela Hrvatske. Jedinice divizije angažirale su se u likvidaciji tih narodnih neprijatelja, danonoćno ih progoneći po Velebitu, Kapeli, Plješevici i po šumama Gorskog kotara. U tome su se, opet, isticali skojevci, javljajući i se dobrovoljno u patrole, vještoto i samoinicijativno postavljajući zasjede, primjenjujući i iskustva iz rata. I tu se isti u mlađi Srbjanci, koji, istina, ne poznaju teren, ali su eni sa vrlo vještim i po bestijalnosti besprimjernim neprijateljem, isti u se hrabroši, snalažljivoši u da Lici i njenoj diviziji i na ovaj način vraćajući dug iz jesenjih dana 1944. godine u Srbiju.

Između ostalog u tim danima skojevska organizacija divizije istakla se i u akcijama i političkim manifestacijama koje je Partija organizirala pred izbore za Ustavotvornu skupštinu i uoči konačne nog političkog koga (jer je borbeni već bio riješen) obrana s neprijateljima jugoslavenskih naroda.

DJEVOJKA, SEKRETAR SKOJ-a U BATALJONU

Dragan Gruhor

Uprkos jakoj zimi i velikom snijegu borba nije prestajala, već je naprotiv iz dana u dan postajala sveže. Padali su komunisti, skojevci, vanpartijci, rodoljubi...

Mlađi i od dvadeset do trideset godina nisu mogli ostati kod kuće, kad su i starci i djevojke kretali u borbu. Nije bilo ete, pa tako ni desetine u kojoj nije bila neka djevojka — borac. Ta rasvjetala mladost nije se mogla obuzdati da ostane u pozadini, da

previja ranjenike i prišiva otkinutu dugmad. Ta mladost tražila je da ide u borbu s puškom u ruci.

Jedna takva omladinka bila je i Jelica Bui, djevojka osamnaestih godina, koja je iz roditeljskog zagrljaja, iz školske klupe došla u partizane u onim gladnim danima kada je tutnjala IV neprijateljska ofanziva. Obu ena u pantalone i kratak talijanski šinjel, stegnut vojni kim opasa em, našla je svoje mjesto u prvim redovima, na Zuleševici, na poprištu teške i nepoštene borbe.

— Drugovi, ako nema primjedbi na dnevni red, mogli bismo odmah pre i na prvu ta ku ovog sastanka — ozbiljnim, mladenačkim glasom rekla je Jelica, sekretar organizacije SKOJ-a u bataljonu.

— Vama je dobro poznato — nastavila je ona — da je situacija vrlo teška. Jake neprijateljske snage orientirale su svoje napade na naše jedinice koje se nalaze u Bosni s Vrhovnim štabom. Mnoge naše majke, nejaka bra a i sestre ostali su bez krova nad glavom. Oni sada mrznu na snijegu, u šumi, goli i bosi, bez kruha i ognjišta. Njihove o i uprte su u nas i od nas traže da ih mi zaštiti. U istim uvjetima nalaze se danas i ranjenici. Fašisti i njihove sluge nemaju milosti. Oni su svirepi. Iako smo se umorili, ne smijemo posustati. Moramo se još upornije boriti, da ne dopustimo držnicima da zauzmu naše bolnice i zbjegove ...

Glas sekretara SKOJ-a odzvanjao je izme u jela pokrivenih snijegom, da bi se izgubio u grmljavini eksplozija. Skojevci su primili nove obaveze i napustili sastanak pozdravljuju i svoga sekretara. Me u njima nalazila su se i dva novoprimaljena lana. Oni никако nisu mogli da shvate ozbiljnost ove mlade i nježne djevojke i otkuda umije tako lijepo da govori.

Prvo jutro poslije održanog sastanka najavili su odbljesci, a zatim potmule detonacije artiljerijskih zrna. Borci su zauzeli položaj. Pazili su na odstojanje i pripremali bombe u torbicama, dok su se vojnici u sivozelenim uniformama približavali na domet. Kad je artiljerijska vatra prenijeta iz naših položaja, po elu je obostrana puš ana i mitraljeska paljba.

Talijani su nastojali da se do epaju ivice Zuleševice, kako bi i na taj način osigurali daljnje nastupanje prema Donjem Lapcu. Partizani su, međutim, branili prodor u zbjegove i bolnice.

Posljednji juriš Talijana bio je silovit. Raskinuli su lance odbrane kod jednog voda. Situacija je bila beznadna. Odjednom se za uočio glas bataljonskog sekretara SKOJ-a: »Naprijed, skojevci!« Jelica je prva krenula na mitraljez koji je sipao vatru po našim redovima. Vidjevši svog sekretara kako juriša, u juriš su krenuli svi skojevci, a za njima i ostali borci. Upaju i noge iz duboka snijega, odjednom kao da je posrnula, a mala talijanska puška koju je držala u rukama zabilje se u snijeg. Ostali su pristizali. Talijani su po eli da se povlače, a tijelo mlade gimnazijalke, sekretara SKOJ-a u bataljonu po elo je da se hlađi. Juriš skojevaca je uspio, ali Jeličino srce više nije kucalo.

Njezin brat Nikola, stariji od nje samo godinu dana, bio je u 1. eti. Nismo mu odmah rekli za Jeli inu pogibiju. Ipak, drugi je dan doznao. Nikola, hrabri skojevac postao je još hrabriji i uporniji borac. Nakon nekoliko mjeseci, u borbi protiv etnika, pao je i on kao sekretar SKOJ-a bataljona koju je dužnost primio poslije smrti svoje sestre Jelice.

NAJMLA I PROLETERI BILI SU NAŠ PONOS

Milan Pavić

Mnogi mališani koji su sluajem okolnosti izbjegli ispod kame etnika, ustaša, Nijemaca i Talijana, u momentima kada im je cjevokupna rodbina stradala i kuja spaljena, našli su se na brizi NOO-a i komandi mesta. Najhrabriji su brzo napustili NOO-e i komande mesta i stupili u operativne jedinice. Ne mali broj takvih mališana našao je svoje mjesto u okrilju jedinica 6. proleterske divizije u kojima su postali neustrašivi borci. Neki su prešli cijeli borbeni put ove divizije, a mnogi su položili svoje mlade živote u slavnim bitkama što ih je vodila divizija.

Kad god se sjetim ratnih drugova, uvijek mi je neobično teško što sam zaboravio imena mnogih poginulih, koji su vrijedni spomena kako zbog svojih juna kih djela, tako i zbog toga jer nisu osjetili zadovoljstvo da sudjeluju u izgradnji socijalizma.

Bojim se da ih ne zaboravim, pa esto pregledavam album ratnih slika. Pri tome uvijek s najviše pažnje gledam sliku dvojice mališana, djece po godinama i uzrastu. Gledam ta bezazlena i nježna lica, ispa ena nespavanjem i dugim marševima, u koja kao da su usa ene ne ije sjajne i prodorne o i. Izoštreni pogled ocrtava preveliku ozbiljnost za njihovu dob, ali to je razumljivo s obzirom na ozbiljne zadatke koje su u redovima 6. proleterske divizije obavljali. Jer, kad se oko veže preko nišana puške s neprijateljem, ono se izoštrava, sijeva, uporedo s mržnjom, koja iz srca izbija.

To su proleteri, koji su s nepunih 14 godina stavili na kapu srp i eki, simbol najboljih boraca II li ke brigade. Rođeni su u donjolapa kom kotaru. Radi a je došao u »Mati ev« bataljon nekoliko mjeseci prije Milana, upravo onoliko koliko je i bio stariji od njega.

— Mlad si Radica, biti te ti teško u jedinici. Lakše bi ti bilo s ostalim pionirima u selu da pomazeš borbu — govorio mu je omiljeni komandant 1. bataljona Ilija Palija, dok je Radi a — uvrije en, pogнуте glave, s obješenom donjom usnicom kopkao nogom po zemlji.

— Ja sam hrabriji od drugih pionira i stariji sam od njih! Ne rade oni bogzna što; ta to su djeji poslovi — prosu Radica kao iz rukava i oštrim pogledom uhvati komandantove tople i brižne o i.

— Pa dobro, evo ti komandira 1. ete — idi k njemu — re e mu Palija.

Tako je Radica postao borac 1. ete. Nekoliko mjeseci, kad god bi krenuli u borbu, komandir je za njega uvijek našao neki zadatak u pozadini. Ali to je oštroumni Radica primijetio i jednom re e komandiru:

— Ja, izgleda, i ovdje obavljam pionirske zadatke, jer niti mi kraj ušiju zviždi, niti sam korisno potrošio metak.

Sutradan se bataljon odmarao. Tmurni trbušasti oblaci kao da su utonuli u Srbsku dolinu iz koje se lijeno izvla e prema istoku, gotovo dodiruju i vrh Bobare iznad Drvara. Vojnici su lješkarili, dok je Radica idu i iz Štaba brigade veselo skakutao s još jednim isto tolikim dje akom.

— Druže komandante, doveo sam Milana da me zamijeni na »pionirskim« zadacima, a ja u pokušati sre u u jurišu.

Nakon što je uzalud potrošio nekoliko rije i, da bi i Milana ubijedio da je još premlad, komandant je Milana rasporedio u 2. etu. Komandir ga je uzeo za kurira, dobio je i pušku — kratku talijansku, ali novu. Milan ju je objesio na rame, zagledao kako mu lijepo stoji, okretao je, škljocao znala ki zatvara em i puhaoo da bi s njega skinuo jedva vidljivi trunak.

U prvo vrijeme Radica i Milan su se za vrijeme odmora po e sto sastajali i potiho sami razgovarali. Sje am se jednog takvog razgovora. Radica je, kao stariji partizan, pitao Milana, da li mu je teško, da li ga u eti gledaju kao dijete i da li ga zašti uju.

— Zašti ivat e nas stariji drugovi i gledati kao djecu sve do tle, dok im ne dokažemo, da smo hrabri borci kao i oni — odgovorio je vrlo ozbiljno Milan.

Nije, me utim, trebalo dugo ekati da se i jedan i drugi po kažu dostojni proleterskog zvanja. Najprije je mla eg proletera pohvalio komandir nakon jedne akcije na cesti Doljani—Lapac u kojoj je Milan prvi i od najhrabrijih dopao u gužvu s Nijemcima, s jednog skinuo pušku i utren oka našao se na kamionu natovarenom živežnim namirnicama, koje su nam u tim gladnim danima bile potrebne kao i municija.

Tog popodneva netko je na radnoj konferenciji 1. ete spomenuo uspjeh 2. ete u akciji tek protekle no i, a Radica je — nešto veseo — a nešto ljut — pripovijedao o svom vršnjaku Milantu kao najhrabrijem borcu. Onda je ljutito dodao: »Vidjet ete i mene u prvoj borbi.«

Doduše, nitko ni ranije nije malog Radi u smatrao kukavicom, ali od teške borbe podno Cincara, u kojoj je »Mati ev« bataljon odolijevao nekoliko puta ja em neprijatelju — Radi ino ime se pro ulo u itavoj brigadi.

Podno visokog Cincara, koji se iz Glamo kog polja vidi kao stožac odakle unaokolo puca vidik uzduž Glamo a, Livna, pa do Kupresa — izvirali su Nijemci kao mravi i uputili se prema položaju, što ga je na rubu pošumljenog dijela Kuja e držala 1. eta. Radica se našao u patroli s još dva druga. Nijemce su kasno primijetili i jedva stigli obavijestiti etu, i to kad su i Nijemci ve bili na 50 metara pred etom. Izgledalo je, da se Nijemci ne obaziru na mrtve, što su padali od naših puškomitrailjeza, jer su zaslijepljeno i dalje jurišali. Po nare enju komandira partizani su

Pregled
brojnog stava i naoružanja J.T. Srbije u o.v. Hrvatske na dan 19-6-1941.

Pregled brojnog stanja i naoružanja divizije 19. XII 1942.

STARVI-DIVIZIJE N°
HRVATSKA -

107
Prvog maja 1943 u 21:45 h

107
245

Večernji dnevni
izveštaj.

Štab I.Korpusa N.O.V.Hrvatske

Sektor Oštarije: Nema nikakovih promjena. Položaji se fortifikacijski uređuju.
Sektor Bosni: Neprijatelj je znagnan od četiri stotine ustaša u strojnjaku sastavljenom iz dva 75 mm haubica i dva 100 mm minobacača. Ustaka je učinio napad na vojni objekt u blizini Šapca. Ustaka koju je jučer prebjegao na našu stranu zove se Smoković Ante, rođen 1918. Star 19 godina, mobilisan 16. marta 1943. Pocinac. Iste je bio u Gospicu u 4 sati u pripremama vojne/po ranijem nazivu.

Isti nam je dao sledeće podatke:
Brojno stanje 2000 starih i domaćih izbeglica ustaša, 200 novo mobilisanih, 400 domobrana i 1400 žandarma i policijsaca mjestana i iz blizine.

Morski: Kod domobrana i prisilno mobilisanih ustaša vrlo slab. U njih se nema povjerenja te su iz tog razloga sve snage amjesane i uspostavljena jedinstvena komanda za citavu oborbeni pojas.

Komandanti: Glavni i administrativni Jurica MIKOVIC bojnik, Terenski vojni Delko Boganić i Baljak Bojinici.

Sistem obrane: Iz naše strane žice iskopani dupli rovovi, na potrebnim mjestima izradeni manji od kamena i drveta bunkeri, ceste previdane na više mesta. Citavi pojas nije podjeljen na odjelje, niti jedinice isti drže po rasporedu, već sve snage stoje pod jednom komandom. Položaje često oblaže Delko i Baljak.

Nazračne snage: Isto prema ranijem izveštaju.
Nemaju nikakove za oruđom na polje ušljene nedostatka teškog oruđja, već čekati pomoć odonjanju se "na žicu i rovove" gdje se mogu braniti i sa oruđjem kojim raspolažu. Pored toga mišljenja su dobili domobrani i novo mobilisane ustaše čim bi izdale iz žice okrenuli avionima svome pravcu.

Red u mjestu: Održava citava žandarmerija i policija, koja naročito za vrijeme borbe drži uperene puške u prozore po ulicama stin da spreče pobunu koja bi se eventualno desila u mjestu. Naročito se boje naše artiljerije i bomba sa prozora zgrada.

Luhane: Jedan mali kruh na dva dana. Malo kaše sa mesom na podne i uvede se sad su počeli dovoziti i avionom.

Naredjeno je da više ne pucaju u slučaju našeg manjeg pripucavanja "da ih obmanjujemo i iscrpljujemo njihovu municiju".

Pomoći: Nadaju se dobiti "nekad od talijana nekad od njemača" iz raznih pravaca.

Harve ima dosta koju ne mogu izgoniti na pašu tako da već dobar dio iste krepara.

10 o.m. došao je iz Zagreba avion sa duvanom i još nekim stvarima, spustio se na aerodrum, gdje je došao i talijanski ardijento, koji se nalazi na radio stanici u Gospicu i ima in pet talijana. Tada je udario naš bacač mina i ardijento ranio u ruku a pilota ovog aviona u glavu, tako da pilot neće ostati živ.

Naše granate iz haubice padale su u glavnu ulicu. Zbog toga je bilo. Sutra rano opet će haubica izbaciti nekoliko granata u pravcu ustaškog stana a zatim će na određeno mjesto.

Dobili smo izveštaj za Kninskog sektora. Situacija ne promjenja.

Od bataljona koji su krenuli prema Lipcu još nemamo izveštaja.

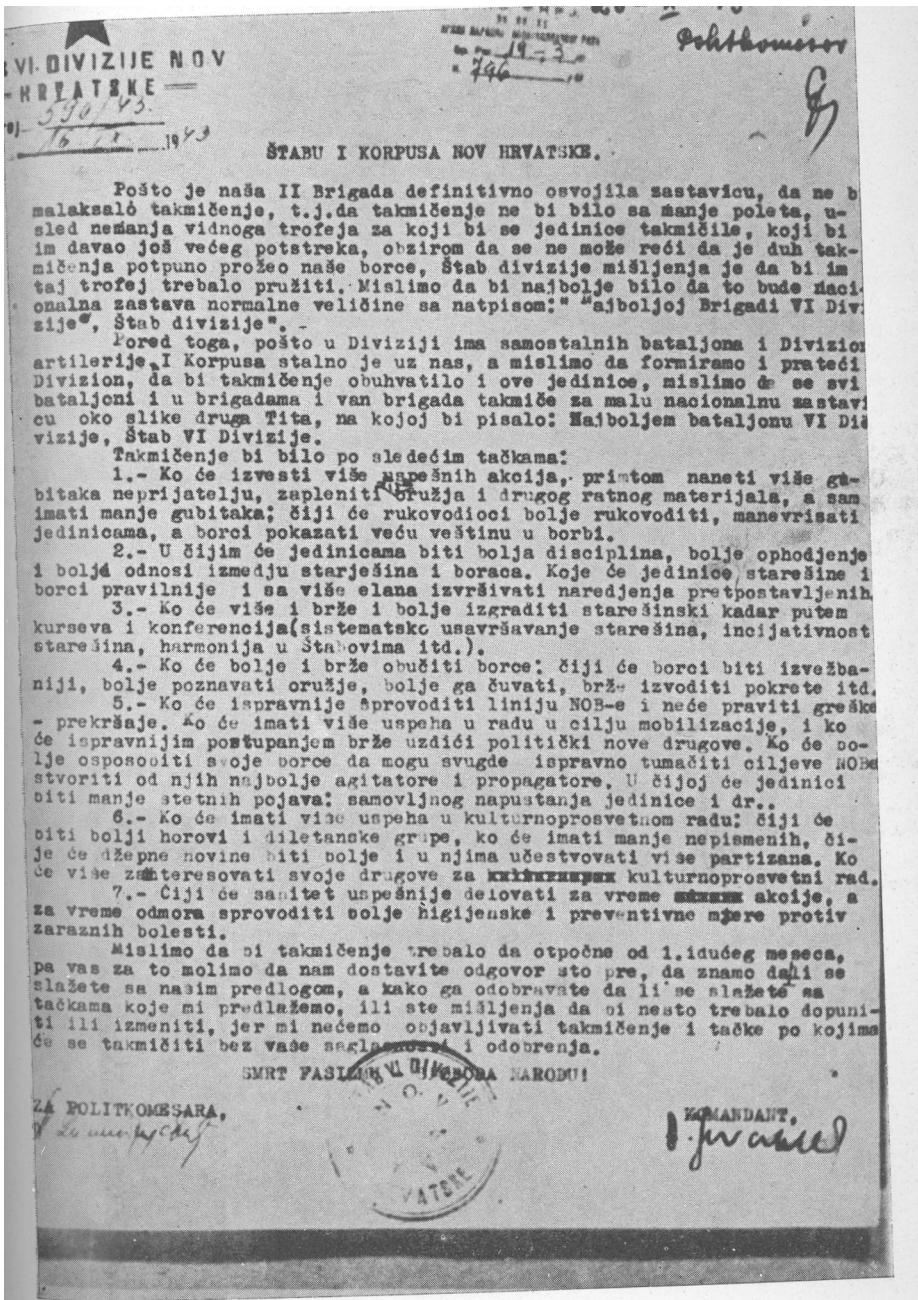
Sart Štaba Sloboda naredu!

za Štab

Operativni oficir:

Stroop

Prijedlog Stabu Prvog korpusa NOV Hrvatske o načinu takmičenja u jedinicama divizije
od 16. IX 1943. godine

XI-43

VRHOVNUM KOMANDANTU NOV I POJ - MARSALU JUGOSLAVIJE

DRUGU T I T U

U ime boraca, podoficira, oficira i političkih radnika VI. Ličke Divizije, šaljemo Tebi, dragi naš druže Tito, najstarađnije čestitke, povodom Tvoeg imenovanja za Marsala Jugoslavije.

Priznanje koje Ti je ukazao AVNOJ na svom Drugom zasjedanju, kao izraz misli i želja svih naših naroda, izraz je želja i Tvojih boraca iz Like. To naša srca puni ponošem i istovremeno obavezuje, dragi naš Maršale, da opravdamo Tvoje povjerenje koje si nam ukazao uključujući nas u I Proleteraski Korpus. Ni deme uložiti sav trud da budemo borci doatojni proleterskog imena, visoko nosedi našu zastavu, ka novim, slavnim pobjadama, do konačnog oslobođenja naših naroda.

Obećavamo Ti, da ćemo pod Tvojim mudrim rukovodstvom dokazati mrškom neprijatelju, da ni ovaj put neće uspjeti sa svojim gnušnim planovima, da ćemo junaka izdržati i šestu ofenzivu i izaci iz nje snažniji i čvršći, spremni za nove i veće zadatke koje ćeš pred nas postaviti.

Sa borbenim pozdravom,

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Politkomesar,

J. M. M. a u s t

Komandant

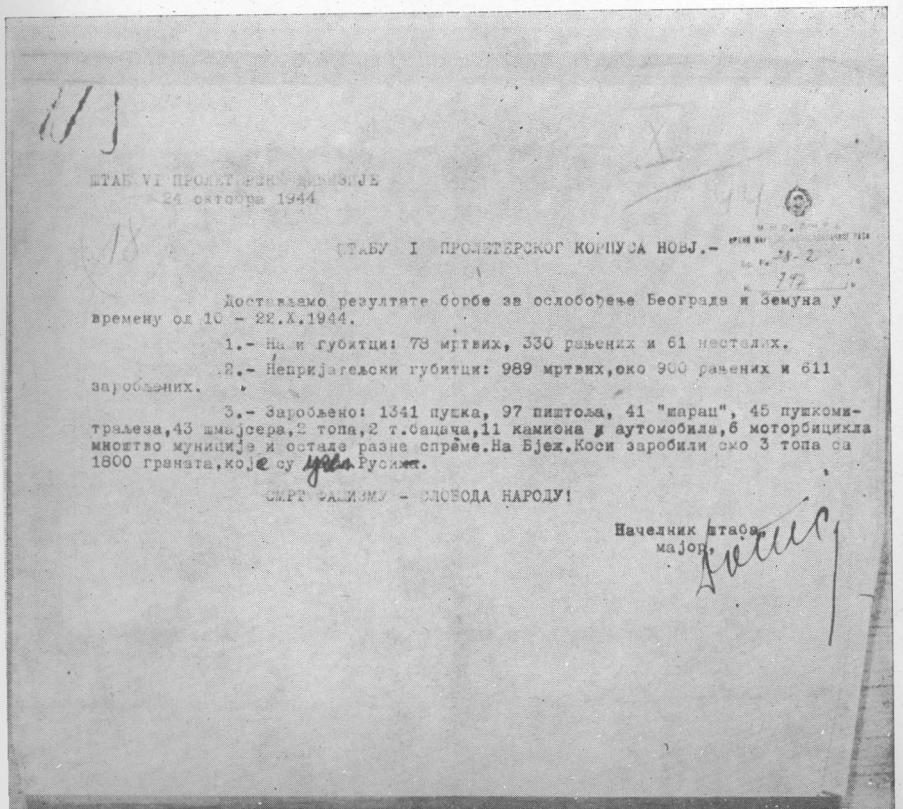
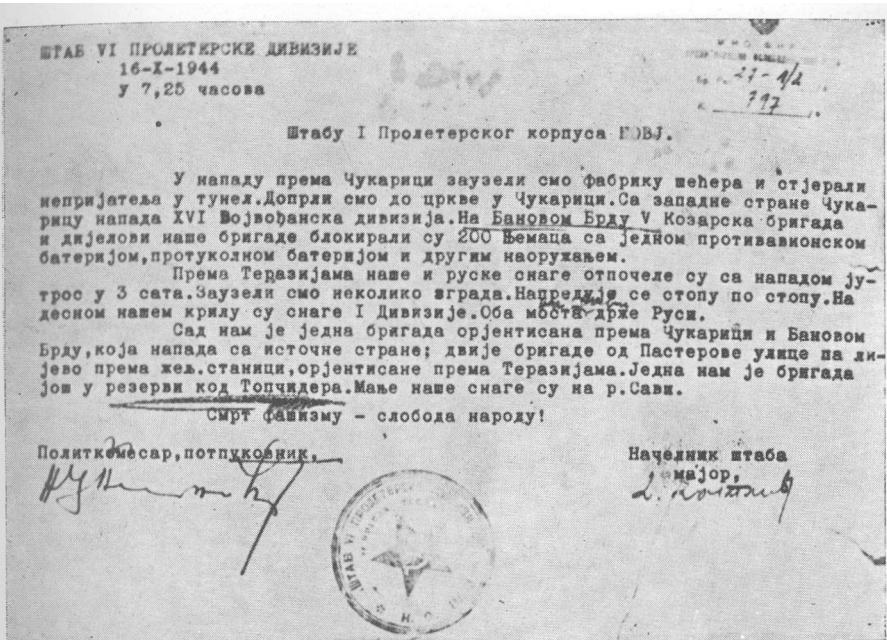
petpukovnik,

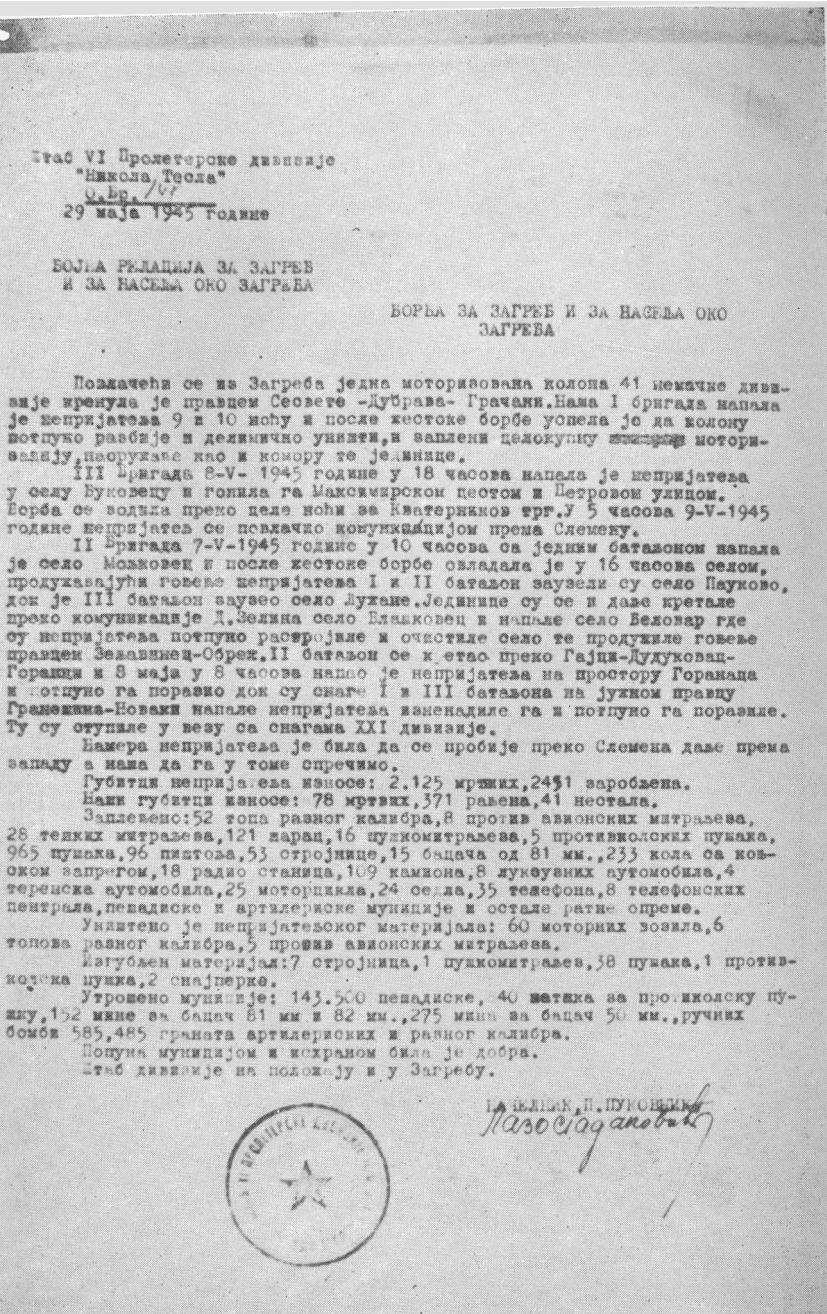
J. M. a u s t

čestitka Vr — komandantu u povodu njegova imenovanja za Maršala Jugoslawije

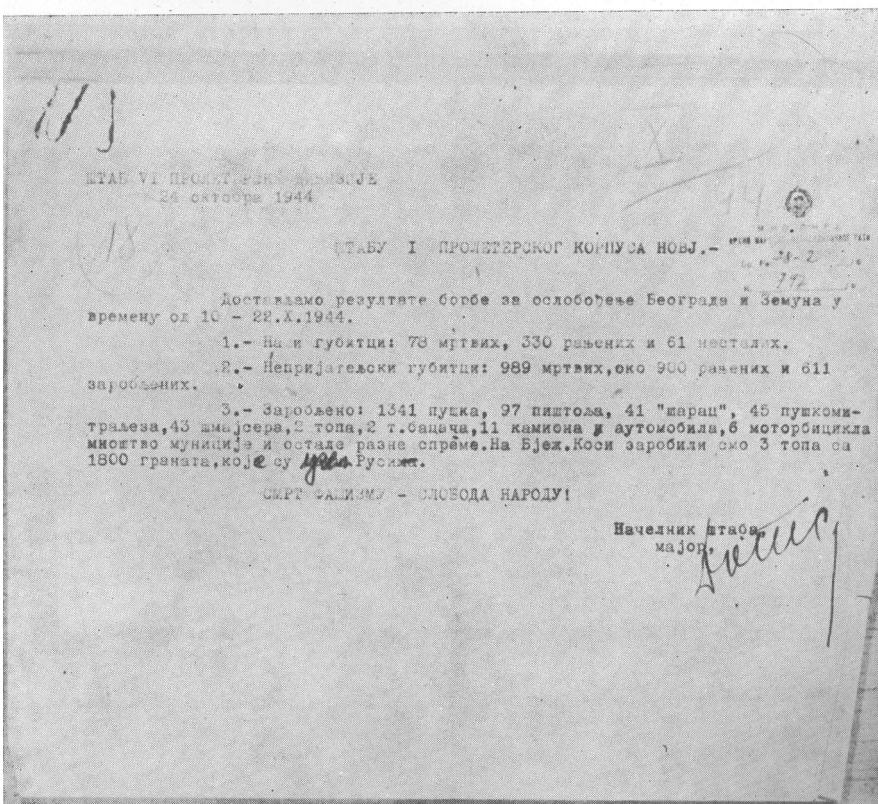
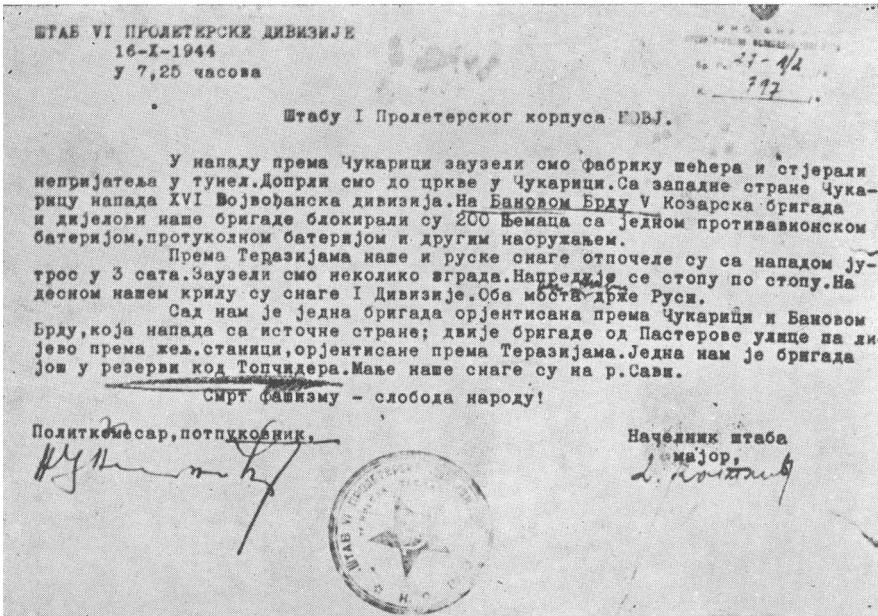

Naslovne strane jednog dijela listova što ih je u toku rata izdavala 6. proleterska divizija

Izvještaj o borbi za oslobojenje Zagreba

ПРЕГЛДА

Јачине и сastava VI.Пролетерске дивизије "Никола Тесла" од
јеног формирања па до 16 маја 1945.године.

1942 година

Сastав дивизије:

3 стрељачке бригаде и једна батерија топова са укупно 3.500 бораца.

Важнијих промена у 1942. години није било.

У колико је било губитака у мртвим, рањеним и несталим вршена је популна са придошлим борцима са територије Лике, који су добровољно приступали НОВ-у.

1943. година

Сastав дивизије:

3 стрељачке бригаде и једна батерија топова са укупно 3.600 бораца.

Важнијих промена није било.

У колико је било губитака у мртвим, рањеним и несталима, вршена је популна са придошлим борцима са територије Приморја, који су добровољно ступили у НОВ-у.

1944. година

Сastав дивизије:

4 стрељачке бригаде и 1 артилериска бригада, батаљон за везу, инжињерски батаљон и извиђачка чета са укупно 16.605 бораца.

Разлика од бројног стања из 1943. год. наступила је: што је Космајска бригада ушла у сastав ове дивизије, што су формиране артилериска бригада, батаљон за везу, инжињерски батаљон и извиђачка чета, од ново мобилисаних бораца из Србије.

У септембру месецу 1944.г. дивизија је имала свега 2.400 бораца, услед губитака приликом вођења борби на путу за Србију и у самој Србији. Разлика је одмах популена ново мобилисаним и придошлим борцима са територије Србије.

1945. година

Сastав дивизије:

3 стрељачке бригаде, 1 артилериска бригада, батаљон за везу, инжињер. батаљон, извиђачка противавијонска чета, са укупно бораца 8.055.

Разлика од бројног стања из 1944. год. наступила је услед: а/ расформирање Космајске бригаде од које 2 батаљона иду у 21 Српску дивизију са укупно 2.000 бораца; губитци дивизије и то:

погинуло	1.062
рањено	3.663
умрло	31
нестало	131

Свега: 6.987.

в/ Упућено I Армији и распоредијено јединице армије свега 1563. бр. Других важнијих промена није било.

Смрт Фашизму Слобода народу

За штаб
Заменик начелника
капетан

Pregled ja ine i sastava 6. divizije po godinama od njenog formiranja pa do 16. V 1945. g.

se povla ili, samo je Radica puštao rafale iz mitraljeza upravo poginulog druga Vlade Hajdene. I tog puta obranio je položaj. Bataljon je, ponajviše njegovom zaslugom, pohvaljen od štaba 6. proleterske divizije.

Takvih primjera junaštva obojice mališana bilo je na pretek. A biti hrabriji od hrabrih — i to u proleterskoj jedinici — nije bilo baš lako.

Svi drugovi, koji ih poznaju, sjetit e se s poštovanjem najmla-ih proletera, koji su s 6. proleterskom divizijom prošli velik put i neprekidne borbe od Like, preko Bosne, Crne Gore i Srbije do Srema. Tu su obojica poginula. Sje am se da je Radica pogorenim iz baca a u momentu, kada je potrao da previje ranjenog komandira Nikolu Bešira. Bilo je to pred selom Komletincima, kada je Beširova eta tukla fašiste, koji su bezglavo pod zaštitom artiljerije jurišali na naše rovove, ali do njih nisu uspjeli sti i.

ŽENE U DIVIZIJI

Desa Obradović

»Naše iene, naše kćeri i majke sudjeluju s puškom u ruci u narodnooslobodilačkoj borbi. Ja se ponosim što stojim na elu armije u kojoj ima ogroman broj žena. Ja mogu kazati da su žene u ovoj borbi po svom heroizmu, po svojoj izdržljivosti, bile i jesu na prvom mjestu i u prvim redovima, i narodima Jugoslavije ini ast što imaju takve kćeri.«

Tito

Dolaskom druge Tita naelo KPJ 1937. godine, Partija je sa- gledala i na novi način razradila mnoge važne probleme ondašnje stvarnosti: nacionalno pitanje, mobilizaciju svih demokratskih snaga protiv sve veće opasnosti od fašizma, borbu protiv reakcionarnih mjera vlade, a za pravo radničke klase na političko i sindikalno organiziranje, rad s omladinom itd.

Peta zemaljska konferencija KPJ, održana oktobra 1940. godine u Zagrebu, postavila je pred sve komuniste poseban zadatak da »rad među ženama nije oblast u kojoj treba da rade samo žene ve je to važno područje partijskog rada na kome treba da se angažuje cijela Partija.«

Takav stav KPJ omogućio je da se već u godinama prije rata postignu značajni rezultati u političkoj mobilizaciji žene, što je najbolje potvrđeno injenicom da mnoge žene, u prvom redu istaknuti borci radničkih i antifašističkih pokreta, žene koje su prošle školu ilegalne borbe i policijskih tortura u estvaju ravнопravno s muškarcima od samog početka u NOB. Među njima je i nemali broj žena Like. Svetjeli primjer takve žene je i prva predsjednica Antifašističkog fronta žena Jugoslavije, Kata Pejnović.

U godinama prije rata Partija je učilišta selima sistematski srušila svoj utjecaj na žene pripremajući ih za sudbonosne dane. Tako

su i u kraju oko Plitvi kih jezera, gdje e 1942. godine biti formirana 1. ženska partizanska eta u Lici — takav utjecaj komunisti razvijali godinama — uporno, smišljeno, požrtvovno.

U Kon arevu Kraju formirana je partijska organizacija maja 1937. godine. Komunisti su djelovali preko organizacije »Selja ko Kolo«, okupljuju i u toj organizaciji i žene, naro ito žensku omladinu.

Nije bilo lako po eti borbu protiv predrasuda, straha i patrijarhalnih shva anja. Ali komunisti su u toj borbi pokazali izvanrednu gipkost i upornost. Nije bilo lako na i doma ina, koji bi dopustio da se u njegovoju ku i sastanu omladinke. Ljudi su zazirali od žandara, pribojavali se da e im pretresati ku e. I djevojke su se onda sastajale izvan ku a. Malcpomalo prilazile su im i mla e udate žene, iako su morale ra unati s neminovnim sukobima u porodici. A lanovi i lanice »Selja kog Kola« pripremali su i igrokaze i odlazili na smotre i gostovanja ak u Karlovac, Zagreb i Beograd.

Ljeta 1939. godine na Plitvi kim jezerima logorovali su studen-ti-komunisti iz Zagreba. Omladinke iz Kon areva Kraja i Babina Potoka povezale su se s Lucijom Borjan, Zagam Umi evi , Ljubicom Filipovi , Sr anam Bruji em i Grujicom Žarkovi em, koji su im pomogli da osnuju žensku sekciu »Selja kog Kola«. Davali su priredbe po selima, na kojima su se pjevale revolucionarne pjesme, a Cankarev »Sluga Jernej« govorio je o izrabiljivanju seljaka, o nepravdama što ih narodu nanose gazde, popovi vlast. Sve je to djelovalo tako da se i odnos seljaka prema omladinkama, okupljenim u »Selja kom Kolu«, po eo mijenjati. Ljudi su sve više shva ali da je to dobra i korisna organizacija. Me u djevojkama bilo je i ne-pismenih — pa je ženska sekciu »Selja kog Kola« organizirala te-ajeve za opismenjavanje. U selima gdje je dotada prevladavalo mi-šljenje da je sramota vidjeti djevojku s knjigom u ruci (jer »radnim danom valja zapeti na radu, a nedjeljom je grijeh bilo kakav posao uzeti u ruke«) zaredali su sastanci. Na tim sastancima omladinke su itale asopise: »Žena danas«, »Ženski svijet«, »Selja ka misao«, »Naša brazda«, pa Gorkijevu »Mati«, zatim romane »Selo Demetrovo«, »Kako se kalio elik«, pa ak i Bebelovu studiju »Žena i socijalizam«. Isto tako raspravljaljalo se i o ure ivanju ku e, odgoju djece. Da bi privukla omladinke, ova sekciu nabavila je model tare (svremenijeg razboja) i kolovrata — da ženi olakša tkanje i predenje. Veoma esto itale su se i brošure napredne biblioteke »PO-BI« u kojima su se tretirale teme o zdravlju, s podru ja povijesti i zemljopisa, zatim bi se raspravljaljalo o aktuelnim politi -kim zbivanjima, pa su skojevke govorile o prvoj zemlji socijalizma — SSSR-u, o ratnoj opasnosti, o fašizmu.

Prema sa uvanom zapisniku iz tih dana — što ga je vodila Narandža Kon ar, sekretar partijske elije žena-komunista u Kon arevu Kraju — od jeseni 1939. godine do kraja 1940. ženska sekciu »Selja kog Kola« održala je 35 takvih sastanaka kojima je prisustvovalo 660 lanica ne ra unaju i žene ne lanove. Djelovanje sek- cije osje alo se i u selima Trnavac, ui -Kr evina i Turjanski.

Takav je rad dao neo ekivano povoljne rezultate i u izrazito politi kim akcijama, kao što je bilo sakupljanje potpisa za pravo glasa žena, godine 1939. Tada su se masovno odazvale i starije žene, koje su shvatile rije Partije da politika — a to zna i i pitanje rata i njegove posljedice, bitno poga a interese žene i majke.

Ženska sekcija aktivno je sudjelovala u proslavama Dana žetve. Tu manifestaciju organizirali su komunisti. Usred Plitvi kih jezera, u Plitvi kom Ljeskovcu i na Brezovcu okuplja se narod iz okolnih sela. Govornici su pozdravljali stisnutom šakom, recitirale su se revolucionarne pjesme, pa su tako ove proslave dobivale izrazito borbeni karakter.

U godinama prije rata, komunisti su — as njima skojevci i skojevke — isticali u ovom kraju crvene zastave u povodu 1. maja i proslave oktobarske revolucije. Predstavnici vlasti bili su izne na eni ovim akcijama. itav kraj od Vrhovina pa preko Plitvica i sve do Udbine osvanuo bi u crvenim zastavama sa srpom i eki em.

Uz pomo ženske sekcije »Selja kog Kola« komunisti su sku pljali pomo za španjolske dobrovoljce. Prilozi — vunene arape i hrana — bili su poslani u Zagreb.

Ova organizacija organizirala je i štrajk djevojaka, koje su nadni arile i uvale ovce imu nijih seljaka. One su uspjele da povise godišnju nagradu za uvanje ovaca.

Ugled, što su ga komunisti stekli u redovima žena ovakvim dje lovanjem, ujedno nam donekle otkriva zašto su borbeni zov Partije 1941. godine prihvatile i žene po selima Like.

Ve prvih dana ustanka preuzimaju žene razne obaveze — a mnoge kre u u borbu i s puškom u ruci.

Teško je — ak i u jednoj knjizi¹ — nabrojiti imena svih žena-boraca 6. divizije.

Spomenut emo najprije one žene-borce koje su dale svoj život sudjeluju i u borbama 6. divizije, a koje su izrasle iz redova obi nih omladinki.

Kao puškomitrailjezac poginula je Jela Kon ar. Jelu je poznavala ne samo partizanska Lika, ve i neprijatelj, koji se njenih rafala naro ito bojao. Junaštvo ove nježne, odvažne djevojke nije se slu ajno ispoljilo. Jela, Narandža, Dušanka i Draga² — omladinke su iz rodnog sela sekretara CK KP Hrvatske, Rade Kon ara. Njihova borbenost rezultat je utjecaja naprednih snaga koje su to selo pretvorile u pravu tvr avu Partije.

U borbi za Slunj 1942. godine bila je smrtno ranjena Nena La zi , a izme u Slunja i Rakovice pala je Dušanka (Rade) Kon ar iz Plitvi kog Ljeskovca.

U IV neprijateljskoj ofanzivi pada — u jurišu protiv talijanskih fašista — Jelica Bui , 17-godišnja gimnazijalka iz Srbia, koja je ve 1942. godine postala sekretar SKOJ-a u udarnom bataljonu »Marko Oreškovi «.

Kao poznati mitraljezac u bataljonu »Stojan Mati « gine Jeka Radakovi . U borbama za Gra ac etnici su uhvatili ranjenu Zorku

¹ Ovaj prilog koji ima cilj da ocrtava eše drugarica u redovima 6. li ke divizije, ostaje samo djelimi an pokušaj prikazivanja onog sveobuhvatnog pregona a itave Like — i mješta li ke žene u toj borbi — da izvojuje svoju slobodnu, lješu sutrašnjicu.

² Poginula januara mjeseca godine 1944. kod Mrkonji -Grada.

Duki , koja je izdahnula puna prezira prema izdajicama. Kod Plitvi kih jezera, u bataljonu »Ognjen Pri a«, poginuo je mitraljezac kojemu je pomo nik bila Zorka Gaji . Ona je odmah preuzeala mitraljez i zamijenila poginulog nišandžiju. Njeni drugovi i drugariće uli su posljednje Zorkine rije i:

— Neete me živu uhvatiti! Partizan se ne predaje!

Posljednjim metkom oduzela je sebi život.

Me u takve, nezaboravne žrtve, uvrstile su se i Bosiljka Koundži -Lola, koja je tridesetak puta jurišala kao bombaš, 16-godišnja Jelica Priji , Dragica Cveti anin, Mika Kri kovi i Bosiljka Mar eti , koja je nakon ranjavanja poginula kao lan Op inskog komiteta Partije za Srb-Donji Lapac.

U borbama oko Lovinca pala je kao delegat voda Ljubica Vuk-mirovi . Ljuba Marinkovi poginula je 1943. godine kao bombaš. Soka Pri a, tako e kao bombaš, gine iste godine u borbama za široku Kulu. Prilikom prelaska Une smrtno je ranjena Danica Kru-ljac, a u žestokoj borbi kod Dvora na Uni Milka Brakus. Pera Kla-šnja poginula je na Ljubovu bacaju i bombe na neprijateljski bunker. Na istom mjestu pala je i Milka Luki . Kata Bubalo — poznati komesar 2. ženske ete, predratna skojevka i lan Kotarskog komiteta SKOJ-a za Korenicu — gine kao bombaš u jurišu na Široku Kulu.

Marica Deši ostala je zauvijek na položaju kod Srba. štite i svojim mitraljezom odstupnicu 2. bataljonu II li ke brigade, uni-štila je etni kog mitraljesca i vodnika, a posljednji metak ostavlja je za sebe: nije htjela živa u ruke neprijatelju. Bosiljka Mar eti tako er je poginula u borbi protiv etnika kod Srba.

Velik broj omladinaca odgojila je i primila u redove SKOJ-a Mika Veinovi . Poginula je u Drvaru, nekako u isto vrijeme i malo dalje od zgrade u kojoj su izginuli lanovi Okružnog komiteta SKOJ-a. Isti su ih ideali nadahnjivali kao i Miku Veinovi , rukovodioca SKOJ-a u bataljonu »Marko Oreškovi «. U borbi protiv desantnih trupa poginule su i Stojanka Matijevi i Danica Orli . Anku Lazi Nijemci su u istoj borbi zarobili i ubili.

Jaga Dimi našla je svoj grob na borbenom putu divizije u Srbiju. U Bosni pala je i Milka ulajevi iz Mekinjara. Draginja Bira odnijela je hladna Sutjeska, nedaleko groba Save Kova evi a.

Bosiljka Obradovi nije imala ni 15 godina kad je postala borac 6. divizije. Poginula je u borbama za Valjevo u jurišu na neprijateljske bunkere, da bi se spasilo ranjene borce.

Sudjeluju i u borbama kod Valjeva, izgubila je život i Joka Medi . Borka Rapai pala je pred Radincima 1944. godine u jurišu na bunker.

Na samom domaku slobode, u posljednjim borbama na Sremskom frontu poginule su Stoja ui i An a Serdar, a nedaleko Zagreba An a Drakuli .

Treba ista i da je pretežan broj žena-boraca ušao u sastav pojedinih li kih brigada, odreda i ostalih jedinica, još prije formiranja 6. divizije. Kada je rije o bora kom stažu žene u diviziji, onda valja ista i da na desetke drugarica nose Spomenicu 1941. Najve i broj omladinki došao je u borbene jedinice u toku 1942.

i 1943. godine, i to prije kapitulacije Italije. Nisu one došle slučajno. Gotovo je svaka prije stupanja u diviziju bila aktivna na terenu: kao skojevski rukovodilac ili kao pripadnik omladinske radne jedinice i sl.

Narandža Konar bila je predratni član Partije i prvi komesar 1. ženske partizanske e-te u Lici.

Poznato je koliko je bio težak i surov borbeni put Slavice Blažević. Još 1941. godine ona je bila jedina žena među »Krantijašima«, zapravo prvi sanitetski radnik u jedinicama, od kojih je formirana 6. divizija. Jovanka Budisavljević-Broz, jedna od najaktivnijih skojevki svog mesta u 1941. godini, bila je i jedna od prvih žena-lanova Partije u diviziji. Poznata je tako da je uloga drugarice Dese Maruni i Janje Hrženjak. Druge su, kao Jelka Blanuša, bile predratni borci radni kog pokreta, a na poziv Partije stupile su u jedinice i postale borci naših brigada.

Među prvim borcima iz hrvatskih sela, među onima, koji su na djelu i u najtežim asovima naše historije gradile bratstvo Srba i Hrvata u Lici — nalazile su se tako da er i žene. Tako se u naše brigade javlja znatan broj žena-boraca iz hrvatskih mesta još 1942. godine. Rasplamsavanje oružane borbe po hrvatskim selima oko Gospića i Penišića omogućilo je i ženama da same ili sa sestrama porodicama krenu u partizane. Mara Tomljenović iz Smiljana u svojoj 44. godini dovela je dva sina — Tomu i Ivu (poginuo 1943. godine u borbi kod Pazarišta) i kćerku Anknu. Došle su da svojim primjerom pokažu put bratstva i jedinstva sestre Anka i Pepa Prpić iz Smiljana, Jelka Klobucar iz Kosinja, sestre Vukelić iz Krasna i mnoge druge.

U borbenim okršajima žene-borci ubrzano su stekle puno priznanje, a mnoge su i pohvaljene od strane komandi. U vatrenom krštenju 1. ženske e-te — koja se borila u sastavu II brigade kod Poljaka i Perjasice, oktobra 1942. godine — istakle su se svojom hrabrosti Desa Stojić, Draga Ninković, Danica Mirić, Saja i Mika Šašić, Jovanka Grbić, Mica Bjelobaba i druge. U toj borbi, nakon pogibije svog brata Nikole, Mica Bjelobaba juriša preko mrtvog brata i uz pomoć ostalih uništava neprijateljski tenk.

Mica Mirić pokazala je vanrednu hrabrost u borbama kod Mliništa, gdje je bila i ranjena. Sava Miljanović, jedna od starijih drugarica, istakla se u više navrata narođitim junakaštvom. U mnogim akcijama svojom borbenošću istakle su se sestre Luja i Mara Francetić, Anka Jelačić, Milka Ivanović, Mara Ivanović i Mica Dajić.

Likovi žena-boraca ostaju nezaboravni. Revolucija je sa uvala uspomene na borbenost Maše Veinović, Dušanke Krajnović, Joke Korice, Danice Plešić, Milke Čanak, Sofije Marić i Koke, Marije Orlović, Danice Butorac, sestara Desanke, Milice i Neđe Obradović, Milke Rodić, Jele Pavlice, Koviljke Rajić, Save Tesla, Jovanke Tomašić, Milke Korice-Seje, Mare Dukić, Bože Korice, Milke Pokrajac, Boje Karanović, Ljube Njegovan, Kate Radaković, Milke Vitas, Evice Zigić, Milke Grahovac, Sofije Ugarković, Evice Bjelobabe, Nataše Vukadinović, Marije Vurdelje, Anke Trkulje, Jelke Radočaj, Milene Basić, Zore Grbić, Vide Vukmirović, Mare

Rašete, Milke Bogdan, Milke Rašete, Mare Došen, Janje Krajinovi, Mare Umiljenovi, Jage i Milke Kalini, Bose Basari, Dare Bige, Danice Zagorac, Cuke Trešnji, Štakе Bjegovi, Nade ankovi] Jele Delie, Anke Jugovi, Mare Lastavice, Evice Marie, Mare Platiša, Kate Pri a, Sare Šijan, Ljubice Štuli, Milice Veinovi, Milke Dragani, bombaša Mare Lazi, vodnika voda Jeke Studen, delegata Ljubice Jerkovi, Milene Markovi, Nevenke Veinovi, bataljonskog sekretara SKOJ-a Danice Stoji ...

Isto takvu hrabrost pokazale su i samoprijegorne bolni arke i sanitetski rukovodioci 6. divizije, koje su u stopu pratile svoje drugove, ranjene ih izvla ile s bojišta i kilometrima ih nosile na svojim ramenima. One su bile nosioci humanosti, one su tu svoju humanost prenosile i na druge borce. Kad bi svi drugi izme u marševa i bitaka imali pravo da se bar malo odmore, bolni arke nisu znale za takvu privilegiju. One bi tada prale zavoje, pripremale hranu i donosile vodu ranjenicima — sve dok ne padne komanda za pokret.

U sanitetu radile su bolni arke Jovanka Opsenica, Mara Opa-la, Milka Glumac, Soka Pokrajac, Milka Zagorac, Milka Vrzi, Milica Bala, Milja Ugarak, Bosa Rodi, Manda Rašeta, Marica Dejanovi i Danica Miri. Povla e i se s tifusarima prema Cmoj Gori, Soka uki prošla je IV i V neprijateljsku ofanzivu. Sanitetski referenti bataljona bile su Maca Kangrga, Nevenka Grbi, Mara udi, Janja Majstorovi, Dara Biga- apa, ulka Tadi, Marija Pavlovi -Paripovi ...

Bolni arke, koje borci 6. divizije nikada ne zaboraviti, bile su Erna Grivi i, Milica Kneževi, Milka Kokotovi, Danica i Draga Lon ar, Milka Maljkovi, Jela Miokovi, Stoja Mili, Štaka Lon ar, Jeka i Janja Obradovi, Milka Orli, Štaka Njegovan, Boja Miri, Jovanka Mandari, Mara Miri, Branka Paškvan-Turk, Sokica Vra-ar, Sofija Potrebi, Sofija Kuprešanin, Ivanka Blaževi, Mica Korića, Milka Vitas, Ljubica Adžiji, Smilja Adžiji -Majstorovi, Milka Bombilovi, Milka Kalini, Zorka Skori, Milica Biji i, Nada Radivoji a-Seka, Marija Raki, Danica Šaki, Jeka Dragosavac, Dara uk, Soka Jelovac, Dušanka Biga i mnoge druge.

Mnoge od njih prošle su itav borbeni put 6. divizije uz nosila i onda kad je postojalo malo nade da e se živi održati, kada su nedostajali lijekovi i instrumenti. Prisustvo i pažnja nježnih djevojaka uvijek su ulijevali barem tra ak nade. One su uvijek hrabrike i podsticale iskru života.

Kad je gorjelo nebo i zemlja kod Drvara, bolni arke nisu napuštale ranjenike. Izvla ile su ih iz pepelišta i kroz kišu metaka prenosile na sigurno mjesto. Kata Radakovi spasila je grupu od 20 ranjenika i osam dana bila s njima u šumi, dok nije uspostavila vezu sa svojom jedinicom.

Ni u najtežem maršu divizije, na borbenom putu kroz Bosnu u Srbiju, bolni arke nisu klonule. Danju i no u nosile su iznemogle ranjenike na iskrvavljenim ramenima preko kanjona Sutjeske, Pive i Tare. One nisu napuštale tifusare ni onda kad su znale da zadržavanje može zna iti samo smrt.

Duboko u sje anju ostaje lik »mamice« — Marijice šainovi , koja je sa svojih pedeset godina pošla u borbu zajedno s kerkom Milicom. Bila je najstarija me u nama, ali uvijek poletna i mlada kada je trebalo nešto u initi. Kuhala je za ranjenike i pomagala bolni arkama. Nikad joj nije bilo teško naložiti vatrnu pod kaznom i bilo šta pripremiti za ogladnjele borce. Njima bi znala ispod zaslona izvaditi pomno uvanu kocku še era, botu palente ili komadi kruha ispe enog u lugu. Uvijek je za borce imala toplih rije i utjehe i ohrabrenja.

Osim u sanitetu, velik broj žena djelovao je i u službi veze u diviziji. Sigurni telegrafisti, šifranti i telefonisti — od isturena položaja do Vrhovnog štaba — bile su drugarice, pa u tome ni 6. divizija nije bila izuzetak. I komesar divizijskog bataljona za vezu bila je drugarica Ljuba Ple aš.

Žene su imale još jednu obavezu: šile su »titovke«, ušivale zvezde, oznake inova, srp i eki kad je divizija postala proleterskom, jer malobrojne radionice nisu stizale da izvrše sve opravke na skromnoj odje i boraca.

Ni danas nije lako shvatiti odakle su te nježne djevojke crpile snagu ne samo da izdrže, ve i da pomažu drugovima u onako teškim trenucima kao što je bio marš preko emernice nedaleko Srbu, kada je divizija marševala u centralnu Bosnu u sastav Prvog proleterskog korpusa. Cijelu no , dok se živa na termometru spuštal i do trideset stepeni ispod nule, kad su se brigade jedva projiale kroz me avu i maglu, u koloni su marševale i drugarice. Neke bez šinjela, i s nekoliko pušaka na sebi, koje su pripadale iznemoglima, išle su naprijed, bez zastoja. Do jutra, na tom maršu smrzlo se više boraca, a i nekoliko je drugarica stradalo od zime, ali nijedna nije ispala iz stroja.

Neprekidne borbe, glad i pokreti, zatim marš u Srbiju, koji je trajao preko 40 dana, djelovao je na pojedine borce tako da su ustuknuli pred teško amu. Me utim, može se re i, da nijedna drugarica nije nikad uzmaknula, u nastojanju da se izvu e iz takvih teško a.

Žene su bile i izvanredni politi ki radnici, ubjedljivi agitatori — u samoj jedinici i na terenu. Pred o i navire sje anje: bataljon se spušta u selo. Ispred prvih ku a do ekuje ga odbornik, da rasporedi borce. Sastaje se naš biro partijske elije i pita: koje ku e pripadaju komunistima i skojevcima pa u te ku e razmješta mla e, politi ki još neizgra ene borce, a u ku e iji vlasnici nisu skloni partizanima smještaju se drugovi i drugarice komunisti. Žene-borci pokatkad su ulazile u ku e gdje su ih do ekivali zabrinuti pogledi, ili ak o i pune straha i mržnje:

— Kud eš ti krakara, ti kikijara, protiv Talijana? To je sila to je država! Samo ete nam nevolju navu i za vrat...

Politi ki dvobojoj koji je po eo uve e, nije prestajao do duboko u no . Te no i! Niko nije zabilježio koliko se ljudi u njima prelomilo, i onih iz sela, i novajlija boraca, a esto baš zahvaljuju i upornom objašnjavanju žena-boraca.

U diviziji vladalo je jedinstveno gledanje na odnose izme u muškarca i djevojke. Stav Partije i SKOJ-a bio je da ništa ne smije

dovesti u pitanje moralni lik borca. I u trenucima kad je bilo vrlo malo izgleda da će se izbjeg i smrti, znalo se da se na ljubav, na brak i porodicu može pomisljati samo poslije pobjede. Taj sastavni dio morala žene-borca, koji je bio prisutan već u prvim jedinicama divizije, prenosio se i na omladinu, koja je kasnije, a naročito u Srbiji, popunjavala prorije ene jedinice 6. proleterske. Da je bilo drugačije, priliv žena u diviziju bio bi manji — jer je i pored surovih ratnih uslova naš narod poštivao tu vrlinu žene-borca koja je u tim danima bila neophodna.

I poslije najtežih borbi žene su u jedinicama bile inicijatori vedrine i živosti, mladosti i poleta. Mladena ku veselost nisu mogli pomutiti ni usiljeni marševi, ni glad, ni rane.

»Naša borba zahtijeva
kad se gine da se pjeva...«

— zapjevale bi premorene djevojke, a kada su se malo odmorile, obično su dodavale:

»Kad se Šesta iz Srbije vrati
onda će se cure udavati...«

Kolo bi obično povela neumorna Soka Raki.

Na ratnom putu divizije djevojke su opjevale svaki zna ajniji događaj, svaku pobjedu i svoju Liku. Djevoja ka pjesma bila je okrepa nakon napora i podsticaj za nove borbe.

Po kiši i mrazu, na teškim marševima, diviziju je redovno pratila gluma ka ekipa. Za borce i narod recitirale su se borbene pjesme, prikazivali kazališni komadi. U toj glumi koju ekipi djelovale su: Jovanka Čerri, Živica Dotlić, Jelka Bjelobaba, Nena Šakić, Jovanka Lalić, Koka Drakulić, Nevenka Dejanović-Tošić.

Teška i nepoštедna borba uzdigla je mnoge žene do vrsnih ratnika, dobrih vojnih i političkih rukovodilaca. Mnoge su imale ast da obavljaju i vrlo važne i odgovorne dužnosti.

Narandža Konar bila je borac, zamjenik komesar i komesarice, a još prije formiranja divizije zamjenik komesara bataljona »Ognjen Pričić«. Na toj je dužnosti, u borbi kod Dvora na Uni bila i teže ranjena. Desa Stojić bila je prva žena-delegat voda, a kasnije i komesarice. Ljuba Plešić bila je komesar bataljona za vezu. Dušanka Popović, Milica Knežević, Mica Mirić i Mara Bubalo bile su komesari eta. Olga Lukić bila je pomoćnik komesara ete. Marija Cvitković povjerena je ista dužnost, da bi kasnije na Sremskom frontu rukovodila organizacijom SKOJ-a u brigadi. Lela Mandić bila je delegat voda, pa rukovodilac SKOJ-a u bataljonu i brigadi, tada brigadnog komiteta KPJ. Milka Lukić, Zora Povača, Milka Draganić i Dušanka Šimić postale su delegati voda. Draga Konar, Mica Štulić-Banjeglav, Nada Canković i Dara Čapap-Biga vršile su dužnost referenta saniteta u bataljonu.

U 6. diviziji dosta žena-boraca dobilo je oficirske inove i odlikovanja, a neke su postale i viši oficiri JA³.

³ Ovaj rukopis Dese Obradovića dopunjeno je sjećanjima Narandže Konar-Rodić, Desa Stojić-Marjetić, Marije Cvitković-Potkonjak, Ljubice Jerković-Bursa, Mare Đukić-Pavić, Zorke Povača-Jovanić i Jelke Bjelobaba-Zorić.

PRVA ŽENSKA PARTIZANSKA ETA U LICI

Narandoci Kon ar - Rodi

Nikada se nisu tako brzo i tako revolucionarno odbacivala za-starjela shva anja i obi aji u odnosu na žene — kao onda kad su one postale aktivne u odborima nove narodne vlasti, u AFŽ-u, u SKOJ-u.

Teško bi bilo nabrojiti primjere ili opisati spremnost, oduševljenje i masovnost naroda Like u pomaganju te borbe.

Sredinom 1942. godine pokret je sve ja e po eo obuhva ati cijelu zemlju. Mnogi su krajevi ve bili oslobo eni. Oslobo en je bio i velik dio Like. Ljubav naroda prema partizanskim odredima i brigadama rasla je iz dana u dan. Svakoga ko bi stupio u borbe ne redove narodne vojske obuzimao je osje aj ponosa i asti. Postati partizan — to je bila želja onih, koji to još nisu bili.

Takov borbeni polet naro ito je zahvatio omladinu Like. Pored masovnog odlaska mladi a u borbene jedinice po ele su stizati i omladinke. One su smatrali, da se radom u pozadini, iako je taj rad bio vrlo raznolik, mnogostruk i neobi no važan, ne bi dovoljno odužile svom narodu pa su htjeli da i direktno, s oružjem u ruci, uništavaju neprijatelja. Do tada su se u našim jedinicama ve lazile mnoge drugarice-borci i sanitetski radnici kao Slava Blaževi , Janja Hrženjak, Desa Maruni , Boja Tišma, Nevenka Grbi i druge, ali do masovnog priliva žena u li ke borbene jedinice još nije bilo došlo.

U etu se javilo preko 700 djevojaka

Vide i ovakvo borbeno raspoloženje omladinki, Okružni komitet SKOJ-a u suglasnosti s Okružnim komitetom Partije i štabom Grupe partizanskih odreda za Liku odlu io je u ljetu 1942. godine da se osnuje prva li ka ženska eta i održi vojno-politi ki kurs, na kojem bi te mlade djevojke dobile osnovna znanja u rukovanju oružjem i u drugim vojnim vještinama. I tako je 25. augusta 1942. godine u malom li kom selu Trnavcu, nedaleko Plitvi kih jezera, formirana 1. ženska partizanska eta za Liku.

Organizaciju ete preuzeala su skojevska rukovodstva na tenu, a kada je omladina bila o tomg obaviještena — javilo se preko 700 djevojaka iz raznih kotareva Like. Bilo je predvi eno da se u etu primi najviše 100 omladinki, jer je bilo teško a oko smještaja, a nije se moglo predvidjeti kako e se omladinke sna i u borbennim jedinicama. Me utim, rukovodstvo ete primilo je 125 omladinki, jer se mnoge naprosto nisu htjeli vratiti svojim ku ama, plakale su i molile da ih primimo.

Još mi je u živom sje anju, kad su sa raznih strana puteljci ma i stazama po ele stizati u malo ustani ko selo Trnavac grupe omladinki u pratnji ostale omladine. Pjevale su borbene pjesme,

što ih je narod Like spjeval svojim herojima Marku Oreškovi u, Radi Konaru, Ljubici Gerovac, Smilji Pokrajac i drugima. A kasnije nastale su i pjesme o našoj eti. Omladinke su bile u većini polupismene, stidljive seljanke (bilo je samo pet-šest u enica) odgajane u patrijarhalnom duhu, borile su se sa svojim porodicama za svakidašnji kruh. Mnoge su uz veliko samoodrivanje spremale djevoja ko ruho za udaju, sanjarile o ljubavi i budućnosti, ali rat je prekinuo ta sanjarenja. Ratna pustošenja, koja je donio okupator, ostavila su mnoge bez krova nad glavom i bez obitelji.

Usta je bila organizirana na vojni kom principu tj. po desetinama i vodovima. Omladinke su same vršile dužnosti desetara, vodnika i političkih delegata, a nastavnik na kursu bio je uro Radovanac, oficir Li kog područja.

Iako smo se morale esti skrivati po okolnim šljivicima i šumarcima od neprijateljskih aviona, kurs je vrlo dobro funkcionirao. Radilo se po itav dan, održavana je vojni ka i politička nastava, analfabetski tečaj, jer smo imali i nepismenih drugarica, razvijao se kulturno-prosvjetni rad, tumačena je linija narodnooslobodilačke borbe, a iznad svega njegovalo se drugarstvo.

Perjasica — prva borba, prva legitimacija

Formiranje ženske elite neprijateljska propaganda do ekala je najpogrđnjim klevetama služeći se svojim poznatim, otrcanim parolama.

Međutim omladinke su jedva ekale da krenu u borbu.

Strah neprijatelja od ovog angažiranja omladinki u borbenim jedinicama bio je razumljiv, jer to je značilo da će imati protiv sebe pojačanu mržnju i osvetu, i da će taj dolazak omladinki ohrađivati one koji se još dotada nisu odlučili da se jave u borbenе jedinice.

Bilo je međutim, naših boraca, a i drugih dobromjernih ljudi, koji su na ovo angažiranje omladinki gledali s nepovjerenjem. Oni su strahovali da će mlade i neiskusne djevojke postati teret našim borbenim jedinicama. Ali je već prva zajednica akcija razbila sve takve sumnje. Pred samu borbu na Perjasici, u oktobru 1942. godine, bile smo raspoređene u sastav II. ili III. brigade — po bataljonima. Samo su neke imale oružje.

Dok smo se odmarale u Veljunu i okolini, naišli su Talijani pale i u pljačku i okolna kordunaška sela. Brzo smo zauzeli položaje i napali Talijane. Došlo je do žestoke, neravne borbe s talijanskim konjicom, artiljerijom, pješadijom i tenkovima. Izginulo je mnogo fašista, zaplijenili smo dosta oružja i municije.

Omladinke su se u toj borbi pokazale kao dobri borci. Oduševile su i najhrabrije, stare borce. Sve su se same naoružale otetim oružjem. Naročito su junaka u toj borbi pokazale, između ostalih

lih, i drugarice Danica Miri, Sava Miljanović, Desa Stojić i Mica Bjelobaba kojoj je jedini brat u toj borbi poginuo. Saznavši za njegovu smrt, Mica nije plakala već je još snažnije jurnula na nepriatelja. Teško je opisati raspoloženje drugarica poslije ove akcije, koja je za nas zaista bila presudna. Znale smo šta taj uspjeh zna i, koliko o njemu zavisi stav prema ostalim djevojkama, koje su jedva ekale da ih se primi u borbene jedinice. O našem uspjehu vrlo brzo se prošlo, te je poslije završetka kursa formirana i 2. ženska eta, iji je komesar postala Kata Bubalo. O njenoj hrabrosti uočio je narod Like. Tako je formirana i 3. ženska eta.

U sastavu 6. divizije drugarice su se hrabro borile kao bombarši, mitraljesci, bolni arke, referenti saniteta, politički i vojni rukovodioci. Omladinke su se naročito isticali u spasavanju ranjenika. I u najtežim borbama one su izlagale živote da bi izvukle iz vatre svoje ranjene drugove. Radije dati život, nego ostaviti ranjena druga — bio je njihov zavjet. Primjer takve požrtvovnosti bile su Stojanka Matijević, Stoja Ūić, Draga Končar, Ljuba Šainović i mnoge druge.

Slava o hrabrima koji partizankama pronijela se kroz sve krajeve naše zemlje, kuda je 6. lipnja divizija prošla. Desant na Drvar, Zelengora, Sutjeska, Beograd, Sremski front — bio je to put borbe i pobjeda, na kojem su — zajedno s drugovima — herojski i asno izdržale naše drugarice, bez i jek masovnog učešća naša revolucija ne bi bila tako velika.

Od preko 600 žena-boraca 6. divizije dvije stotine ih se nikad nije vratilo

U danonoćnim marševima po kiši i suncu, strašnoj zimi i snijegu (Zuleševica), gladne i izmorene, slabo obučene, žene-borci 6. divizije bile su primjer visoke svijesti i borbenog poleta.

Vjera u veliku i pravednost stvari za koju su se borile davala im je snage da to sve izdrže. One su u teškim momentima djelovale ohrabrujuće na borce, jer teško je tko mogao reći da je iznemogao, kad pored sebe vidi drugaricu koja ne sustaje.

Svi borci 6. divizije znaju za samoprijegor drugarica u svim bitkama, naročito u teškom maršu od 40 dana i noći 1944. godine u Srbiju. Nije bilo rijetko da su se bolni arke i po više puta vratili niz kolonu i nosile ranjene, bolesne i iznemogle drugove.

Nazivu »proleterska«, kao i mnogim drugim pohvalama i priznanjima, što ih je dobila 6. lipnja od Vrhovnog štaba i druga Tita pridonijele su i drugarice — borci 6. divizije. Od preko 600 drugarica, koje su se borile samo u 6. diviziji, 200 ih se nikad nije vratilo. Iz naše 1. ženske ete 26 drugarica — prema dosadašnjim podacima — ostavile su svoje mlade živote širom naše zemlje.

I EVA SPRAVA

Savo Sarat

Skojevka je sve upornije tvrdila, a komandant Kojica sve manje vjerovao njenoj tvrdnji, da se u zaseoku pod brdom Mila nalazi sakriveno oružje što su ga ostavili etnici špirana Luki a. Imao je komandant razloga da ne vjeruje, jer je nekoliko puta s borcima pretresao svaku ku u i grm. Tek što bi se on vratio umoran i ljut, za njim bi dolazila skojevka i još upornije ga uvjeravala.

— Ma zašto mi, druže i , ne vjeruješ?!

— Kako da ti vjerujem, kad sam pet puta išao i sve pretresao! Da je manje od prosenog zrna, ve bi ga pronašao. Na kraju, na osnovu ega ti tako uporno tvrдиš?

— Evo zbog ega: dok vi odete, one se etni ke žene okuraže, jedna drugoj namiguju i smijulje se.

— Ko se smijulji?

— Sve, a najviše ona crna. Ja mislim da je njen bradonja negdje u bunkeru pod ku om, jer su druge žene snuždene, a ona vesela kao da je u ku i.

— Pa dobro — zaklju i i — razmislit emo mi o tome.

Razmišljaо je on i krojio planove, dok mu jednog dana nije sinula ideja, ili kako to on sam ispri a, palo na um šta e raditi. A onda je ušao u sobu svom komesaru i zatražio busolu.

— Koga e ti avola busola? — za udio se komesar.

— Idem u Popinu!

— Pa šta e ti busola, valjda znaš ot i i bez nje?!

— Trebat e mi, ut e se.

S vodom boraca, komandant je rano stigao u zaselak. Pozvao je žene etnika pred ku u, u kojoj je navodno po rije ima skojevke bio sakriven bradonja. Strogim glasom ih je upitao:

— Dokle ete vi nas majmunisati. Ne ete da kažete? Progorovit ete vi sada — pripreti i i izvadi iz džepa busolu, stavi je na dlani, zagleda se u nju, a onda naredi trojici boraca:

— Tu je u ku i . Pretresite dobro, ako ne iza e priže i emo, pa neka se ogrije.

Žene su krišom pogledale u komandantovu ruku i interesirale se šta e on u initiji, a vlasnica ku e se uz nemirila, tapkala u mjestu i mijenjala boju lica. Kad su borci pošli u ku u, ona je dva izusti:

— Nemojte, iza i e!

— Ko e iza i? — upita komandant.

— Onaj moj nesretnik.

— Onda požuri, jer e biti kasno — strogo joj naredi komandant.

Žena se uputi u podrum i tri puta se nakašlja. Kroz nekoliko minuta izašao je iz podruma, sav u kosu i bradu obrastao, ovjek. Pravo plašilo!

— A, tu si, 'tico! — do eka ga komandant i naredi borcima da ga vežu. Zatim se obrati prisutnima: — Vidite kako ga ova spravica prona e. Ovo je ruska stvar, ne može joj se ništa sakriti, ni zrno prosa. Sve ja s njom mogu prona i. Sve, i posljednji metak. Nego ujte me: do subote da ste donijeli sve oružje. Imate etiri dana, pa promislite i sakupite ga. Ako do podne ne donesete, eto mene. A sad, od volje vas kao šokca post!

Trik je uspio. Zaklju no s petkom predana su Komandi mesta u Otri u 2 teška mitraljeza, nekoliko malih talijanskih minobaca a i više pušaka.

ARTILJERIJA U STOPU S PJEŠADIJOM

Stevo Pjeva

Ve u prvim borbama s ja im neprijateljskim snagama — koje su bile prineene da protiv li kih partizana koriste i artiljeriju — naši borci uspjeli su da do u do topova. Tako su oni 7. oktobra 1941. godine kod sela Kruge, između Bihaća i Donjeg Lapca, zaročili brdsku haubicu sa 117 granata.

Haubica na Gradini

Izvještavaju i Glavni štab NOPO Hrvatske o planiranoj akciji protiv talijanskog garnizona u Korenici, drugi Vlado etković, komandant Grupe Odreda za Liku, kaže: »*Topemo tako e nastojati da prebacimo, iako ima vrlo malo izgleda da emo uspjeti, uslijed velikih nameta koji dostižu po brdima 1,50 do 2 metra.*« Međutim, i pod tim najtežim uslovima li ke zime 1942. godine, prvi partizanski artiljeri u Lici prebacili su haubicu do Korenice. Prvom napadu naših snaga, izvedenom 20. januara 1942. godine na sam grad, prethodila je artiljerijska priprema iz tog jednog oružja. Ciljevi su tu eni neposrednim ga anjem i s bliskih odstojanja. Svako zrno moralo je biti pogodak. Samo onaj ko zna koliko je žrtava od partizanskih bombaša tražio svaki neprijateljski bunker, svaka utvrđena zgrada i jača prepreka — samo taj može da shvati kakav su ogroman moralni u inak na borce imale prve granate iz našeg topa, ispaljene sa Gradine više Korenice.

Za cijelo vrijeme opsade Korenice naši artiljeri uz nemiravali su neprijatelja svojom vatrom. Vještim manevrom stvarali su kod Talijana utisak da partizani raspolažu većim brojem oružja. Bez

obzira na duboki snijeg, posluga je — prenose i oru e po dijelovima, na le ima — stalno premještala haubicu oko Korenice i sa svakog položaja ispalila po nekoliko granata.

Na po etku borbi za Korenicu, na Ljubovu je 24. januara 1942. razbijena talijanska kolona koja je iz Kule krenula u pomo opkojenom garnizonu. Tom prilikom je našim borcima pala u ruke pored dvije tankete — kompletna brdska baterija 65 mm (4 oru a) sa 400 granata. I ova su oru a odmah bila iskorištena za blokadu Korenice u toku mjeseca januara i februara.

Opisuju i ogorene borbe u Srbu 15. marta, operativni izvještaj Štaba Grupe NOPO za Liku isti e uporan otpor fašisti ke poseade i ponovni juriš partizana na Subotino brdo koje dominira samim mjestom: »... *Ovo zauzimanje je potpomognuto vatroti iz topa, koji smo sa Ljubova prebacili tam. Partizani su se tako er dobro koristili baca em mina...*«

Zanimljiv je bio na in dejstva ovog »br anina«. Posluga je ovo oru e, dobro maskirano, prenijela kroz veliki snijeg u samo mjesto Srb. Da bi tukli iz što ve e blizine, artiljerici su prenijeli top na tavan jedne ku e, kojoj su izbili elo, a lafet ukopali u gredu. Pri ispaljivanju, dim se gubio pod krovom, pa neprijatelj nije mogao uo iti odakle dejstvuje top. Sa 16 ispaljenih granata naš »br anin« je ovdje dao vrlo dobre rezultate.

Peškiri na topovskim cijevima

U oslobo enom Donjem Lapcu formirana je maja 1942. godine naša 1. brdska baterija. Njen komandir bio je drug Vajo Leka, a komandiri vodova Dušan Vlaisavljevi i Stanko Svilar. Uz bateriju bio je i vod od dva minobaca a 82 mm, zarobljena na Jelovim tavanim od Talijana, koji su od Knina preko Zrmanje pošli u pomo opkoljenom garnizonu u Srbu. Komandir minobaca kog voda bio je Stevo Mileusni . Ovi prvi naši artiljerijski komandiri bili su artiljerici iz bivše jugoslavenske vojske, kao što se i posluga prihvatu a u uglavnom sastojala od partizana, koji su do rata služili u artiljeriji.

U toku ljeta 1942. topovi li kih partizana nisu u estvovali samo u borbama po Lici — za Udbinu, Prijedor, Podlapa u, željezni ku stanicu Javornik i selo Jošane. Mjeseca maja 2. vod brdske baterije bio je upu en na Kordun, radi podrške partizanskim jedinicama u napadu na Primišlje. Da bi zaobišli komunikacije koje je držao neprijatelj, li ki artiljerici moral su svladati bespu e i krš Plješevice i Kapele. Kordunom se brzo pronijela vijest o njihovu dolasku. Ta pomo je snažno uticala na borbeni polet pridonose i nezadrživom elanu boraca Kordunaškog odreda.

Poslije zauzimanja Podlapa e, naši artiljerici su još jednom osjetili koliko ih narod cijeni. Dok su se iz borbe vra ali prema bazi, stanovništvo Mekinjara, Toli a, Piša a i šalamuni a — oduševljeno što partizani imaju i topove — darivalo je naša oru a vezuju i za cijevi bijele peškire. Na kraju se tu našlo oko pedeset peškira, koje smo poslali u bolnicu za ranjenike.

Do jeseni 1942. godine naša brdska baterija ispalila je sve granate pa smo morali oru a zakopati u Laudonovom gaju kod Šalamuni a, a starješine i posluga upu eni su **u** sastav **II** li ke brigade, koja je baš tih dana krenula iz Like za Kordun.

»Krakonje« iz Tušilovi a

Me utim, ve 17. oktobra sudarila se **II** li ka brigada kod Polojja i Perjasice s talijanskim kolonom od 2000 vojnika. Borba je bila neobi no žestoka. U više navrata dolazilo je i do borbi prsa o prsa i to golin rukama, jer se u brzini nisu mogli ni noževi upotrebiti. Tu su Li ani zaplijenili i dva poljska topa od 76 mm sa stotinu granata. Svega osam dana kasnije **II** li ka brigada sa IV kordunaškom zauzima neprijateljsko uporište Tušilovi . Tom prilikom opet su pala u naše ruke dva brdska topa: 75 mm »Škoda« — koje su borci prozvali »krakonje« — sa preko 60 granata. Od tih »brana« odmah je formirana baterija koja e s **II** li kom brigadom u estvovati u borbama sa Li ko Petrovo Selo, Vaganac, Drežnik, Rakovicu i Slunj. 2. baterija, formirana od poljskih topova 76 mm ostala je u sastavu kordunaških jedinica u rejonu Moila, jer se zbog teško a pri transportu nije mogla povu i sa **II** li kom brigadom preko Kapele.

Ustaško uporište Slunj branilo je preko 1.500 neprijateljskih vojnika. I i **II** li ka brigada, sa IV kordunaškom i VIII banjiskom pošle su 14. novembra u napad, za koji je dan znak ispaljivanjem tri zrna iz haubi ke baterije 100 mm, pod komandom druga Vaje Leke. Ova oru a zaplijenjena su u Biha u. Svega dva i po sata nakon prve granate, Slunjom je odjeknula zvonjava s gradske crkve. To su borci I li ke brigade javljali da je Slunj oslobo en.

Po završetku ovih operacija, koje su krunisane stvaranjem široke slobodne teritorije i oslobo enjem Biha a, Glavni štab Hrvatske izvršio je raspodjelu artiljerije po divizijama koje su u meuvremenu formirane. 6. li koj diviziji dodijeljene su brdska baterija 75 mm »Škoda« i haubi ka baterija 100 mm. Uslijed nedostatka municije, »brani« su kao što je ve re eno uskoro morali biti zakopani u Laudonovom gaju kod Šalamuni a.

Po etak IV neprijateljske ofanzive zatekao je haubi ku bateriju od 100 mm na Udbini. Štab divizije dodijelio ju je **I** li koj brigadi koja je branila pravac Graac—Mazin. S malo municije, koja se morala štedljivo trošiti, te haubice tukle su po neprijateljskim kolonama i koncentracijama u rejonima Tomingaj, Deringaj, Bruvno i Mazinska previja. Talijanska artiljerija — po broju cijevi, a pogotovo po koli ini granata — bila je neuporedivo ja a od naše baterije s dva oru a. Na svako naše zrno, neprijatelj je odgovarao stotinama pa i tisu ama granata. Izbijši na ivicu Mazinske šume, neprijatelj je naro ito jakom vatrom obasuo položaj naše baterije. U trenutku, kada je komandir baterije Vajo Leka naredio premještanje oru a, jedna granata pade u njegovojo neposrednoj blizini. Kroz pola sata izdahnuo je prvi komandir partizanske baterije u Lici.

»Brani« opet oživjeli

Neprijateljski pritisak nije popuštao, ali je baterija nastavila da tu e neprijateljske kolone na drumu kroz Zuleševicu. Avijacija je dva puta uporno tražila bateriju u šumi. Pošto je nije našla, bombarderi su istresli svoj teret oko Gornjeg Lapca. U jutro talijanska motorizirana kolona s tenkovima spuštala se sa Zuleševice u Gornji Lapac. Tada je prestala svaka štednja municije — tukli smo ih neposredno, prema nare enjima koja su artiljeriji davali direktno komandant Korpusa Ivan Gošnjak i komandant divizije Sreko Manola. Odmah za eksplozijama naših granata bataljoni su izvršili juriš na cestu natjeravši Talijane u pani an bijeg. Tu je, praktično, slomljena ofanziva u Lici. Talijanske snage nisu uspjеле da se spoje sa Nijemcima od Bihaća. Među velikim pljenom, koji je pao u ruke našim borcima, artiljeri su se najviše radovali granatama za brdske topove.

— Iskopaj »brani« iz Laudonovog gaja i formiraj opet brdsku bateriju — dobio je od štaba divizije u Podlapcu zadatak Stevo Pjeva. Na dužnosti komandira haubi ke baterije druga Leku napisao je uro Bursa.

Od štabova brigada poimeni no su zatraženi za stvaranje brdske baterije borci, prvenstveno oni koji su služili kao artiljeri u bivšoj vojsci. Razumijevanje, koje su brigade pokazale — upućivanjem potrebnih artiljeraca — omoguilo je da nova brdska baterija savlada za desetak dana u osnovi potrebna znanja. Tada je iz divizije dobio zadatak:

— Javite se komandantu IV kordunaške brigade kod Brloga!
Po ele su borbe za oslobojenje Gacke doline.

Pomo u dobrih konja sa prednjacima seljačkim zaprega, za koje su bila zakva ena oružja, brdska baterija je preko Babinog Potoka, pruge Zagreb—Split kod Vrhovina, Doljana i Dabra, brzo stigla u Drenov Klanac. Od eventualnog napada etnika, blizu pruge, bila je obezbjeđena jednim vodom.

Talijansko-etički uporište u Brlogu bilo je narođeno branjeno iz dvokatnog bunkera, pod kojim je istog jutra poginuo komandir baterije 65 mm iz 8. divizije. Komandir brdske baterije 75 mm i komandir oružja Ilija Bala, zaklanajući se iza štita, dogurali su top na 150 metara od velikog bunkera. Njihovo drugo zrno uletjelo je u samu puškarnicu.

Na elnik štaba 8. divizije drug Nikola Grubor uputio je zatim bateriju na susjedno Kompolje, gdje je neprijatelj pružao jak otpor iz utvrđene škole. Od tri zrna — dva su bila puni pogoci. Etnici su stali da iskašu iz zgrade, a naši borci da ih hvataju.

Dotle su se još zadržali Talijani u Brlogu, u bunkeru ispod raskrsnice. Dva mitraljeza, zahvaljujući izvrsnom pregledu, brisala su sve pred bunkerom. Ali samo što je partizanski »branin« krenuo k njima, Talijani su poeli da bježe iz bunkera u okolne zgrade, a borci IV kordunaške pojuriše za njima.

Po završetku borbi u Gackoj dolini itava artiljerija 6. divizije dobila je zadatak da se spremi. Nakon borbi za oslobojenje Raduha, Lovinca, široke Kule, Bilaja, Ribnika i Metka, po ele su pripreme za napad na Gospi.

Zanimljivo je napomenuti kako su se drugovi iz brdske baterije 75 mm snalazili za topovsku municiju. Već nakon IV neprijateljske ofanzive u Lici se nije oskudjevalo u talijanskim granatama za poljski top 76 mm. Komandir baterije s drugovima Ilijom Balačem i Ilijom Drakuljem odlučio je da te granate prepravljaju za svoje »brane«. Od svog topa zadržali su samo auru, dok su kapslu, barutno punjenje i zrno uzimali iz talijanske granate. Municije je bilo više.

1. brdska baterija (75 mm) pod komandom Ilike Blanuše i 2. brdska baterija (65 mm), koji je komandir bio Stanko Svilarić — baterije tada pripadaju Prvom korpusu NOVH — u estvuju krajem aprila u borbama za Brušane, Lički Novi i Ošttru. Pored ostalih zadataka, za vrijeme napada i blokade Gospija, »brane« su posebno tukli ustaški aerodrom (jedan su avion teže oštetili), ometajući dotur municije i hrane opkoljenom garnizonu. Svaki dan mijenjali su kog mosta na rijeci Lici... Brdske baterije bile su transportisane se vatrene položaji — u selima Mušaluku, Ostrvici, kod željezne vučice. Zaprege su davali seljaci koje je mobilizirao NOO. Oni bi se smjenjivali običajno nakon 8—10 dana. Za vrijeme blokade Gospija dolazile su zaprege akcije iz samog grada, »iz žice«, i dežurale kod baterija.

Kapitulacija Italije zatekla je artiljerce 6. divizije u rejonu široke Kule. U toku septembra iz Primorja je u ovaj rejon dopremljena veća kolona oružja, koja su bila oduzeta od talijanskih jedinica prilikom kapitulacije. Dio toga je zadržan, pa su formirane grupe prema kalibrima: haubice 100 mm, haubice 152 mm, poljski topovi 76 mm, »brane« 75 mm i 65 mm. Ove grupe, koje se u to vrijeme pominju kao 1. divizion 6. likiće divizije, u estvovale su od 3—5. oktobra u borbama za Perušić, Lički Osik, Pazarište i Oteš tukom povremeno od Ostrvice plotunskom paljbom i sam Gospi, oko kojeg je 6. divizija stegla obranu. Za tri dana artiljerijski su ispalili 450 granata iz 11 oružja.

U kritici komesarstva, Štab divizije ovako ocjenjuje ulogu svoje artiljerije: »... Neprijatelj je bio demoralisan sa našom artiljerijom, bio je vrlo oprezan i nije se upuštao nigdje u odlučujuću bitku... Svaku takvu, koja bi bila ugrožena bar sa dvije strane, odmah je napuštao, pošto mu je bilo jasno da će, ako bi se pustio opkoliti, biti slomljen uz pomoć naše artiljerije... Artiljerija, iako nije precizno tukla pojedine ciljeve, ali je odmah u prvom napadu koncentričnom vatrom demoralisala neprijatelja, te je njezin dejstvo mnogo doprinijelo slamanju neprijateljskog otpora...«

Naši topovi stajali su raspoređeni duž desne obale Like od Ostrvice do Ličkog Osika na vratima Gospija i spremajući se da podrže napad na grad. Izvršena je korektura na crkve, željezni kućnicu, gimnaziju i druge markantne zgrade. Međutim do napada

nije došlo zbog prodora njemačkih snaga od Bilaja za Gospinu. Tu njemačku kolonu naša je artiljerija tukla s uspjehom i nanijela joj osjetne gubitke.

Prvi divizion 6. divizije

Krajem oktobra, Naredbom br. 23 Štaba Korpusa predviđeno je da se haubice povuku u sastav diviziona, koji je neposredno potpunijen Korpusu. Naredba br. 16 Štaba 6. divizije za dan 24. X 1943. godine određuje: »... Od brdske i poljske artiljerije koja se nalazi kod 6. divizije ima se formirati divizion ... Naziv diviziona ima biti 1. divizion 6. divizije Prvog korpusa NOVH«.

Kraj oktobra i prvi dani novembra 1943. godine bili su ispunjeni živim pripremama u brdskoj bateriji 75 mm za veliki pokret 6. divizije u sastav Prvog proleterskog korpusa. Vršen je izbor ljudstva. Stariji i bolesni drugovi vrati eni su u sastav drugih baterija koje neće kretati s divizijom na teški put. U isto vrijeme, po odobrenju komandanta divizije, druga Družina Jovanić, iz brigada su poimeni no birani novi borci za popunu baterije. Tada su skoro polovinu njenog sastava sa injavali borci, koji su u bivšoj vojsci služili artiljeriju kod raznih kalibara, najčešće na topovima 37 mm »Pito«. Zato je sada valjalo provesti sistematsku obuku itave baterije na topu 75 mm »škoda«. Svi bez razlike, od nišandžije do konjovodca, naučili su brzo da rukuju »branom«. Po itavi dan istili bi naša dva oružja, rasklapali ih, interesirali se za svaku pojedinost.

Do tada transportirana konjskom vučom, baterija se morala osposobiti za brdski, tovarni transport. Naša radionica u Bijelim Potocima izradila nam je potrebne samare za oružje, većinom od talijanskih samara za municiju. Ljudstvo je s novima, nenaviklim konjima počelo da se obučava u samarenju. Odjeljenja su zakazivala takmičenje — koje će postići i već u brzinu u radu i brže se spremiti za otvaranje vatre. I na hladnom danu borci su se estomačno znojili, dok nisu potpuno ovladali novom vještina.

Obuka starješina — komandira oružja, voda i baterije — zahtijevala je još više vremena. Od njih se tražilo da poznaju osnove nastave gađanja, da imaju kartu (što je osobito potrebno za posredna gađanja), da nauči davanje pravca i određivanje zone sigurnosti za svoju pješadiju. Zato je još u proljeće 1943. godine pri Glavnom štabu Hrvatske u blizini Otočca organiziran Artiljerijski kurs. Na kursu je bilo 7—8 slušalaca iz 6., 8. i 13. divizije. Trajao je tri nedelje. Bilo je to malo vremena — ali pošto su slušaoci dolazili s izvjesnim predznanjem (većinom oni, koji su služili u art. jedinicama, ili su bili pitomci pod. art. škole bivše vojske) te pokazivali nevjerojatno zalaganje, kurs je mnogo pomogao da se stručno usavrši prvi partizanski artiljerijski komandiri. Tu nastava nije trajala 6 ili 7 asova, nego se radilo od jutra do večeri — dokle bi samo mogao da izdrži nastavnika, drug Perkavec, artiljerijski kapetan I klase u bivšoj vojski, koji je iz domobranstva prebjegao u partizane.

Devetog novembra 1943. po jakoj zimi i vijavici brdska baterija pošla je u koloni 6. divizije na najtežu etapu svog marša prema Bosni, od Visu a preko planine emernice za Srb. Najtežu zato, što je ljudstvo još bilo neiskusno za brdski transport topova, sa mari nepodešeni, a strahovita zima ujedala je na svakom koraku.

itavu no marša temperatura je bila i do —30 stepeni, a osim toga magla i vijavica su bile strašne. Mnogo je konja zbog uboja ispalо iz stroja, valjalo ih je zamjeniti novima.

Bosanskim vrletima

Od Srba, preko Trubara, Drvara i Bugojna, baterija je krenula za centralnu Bosnu. Uslijedila je borba za Travnik. U napadu na ovo uporište, u estvovala je i artiljerija. Naši »brani« uspješno su tukli bunkere na južnim prilazima gradu, istjerali neprijatelja iz njih i prokrili put našim bataljonima.

Od Travnika put je vodio prema Mrkonji -Gradu i Drvaru. Tu je u proljeće 1944. godine u selu Zaglavici Vrhovni štab organizovao dvomjesečni kurs za komandire oružja i vodova iz 1. proleteriske i naše divizije, a bilo je i drugova iz Osmog korpusa. Kurs su počeli 32 slušaoca, dok je nastavnike uglavnom dala brdska baterija 6. divizije. Ispitima i završnom ga anju, za koje je bilo odobreno 30 granata, prisustvovali su i neki članovi Vrhovnog štaba.

Ovdje kod Drvara u bateriju je stiglo nekoliko drugova Primoraca i Gorana koji su nakon kapitulacije Italije iz talijanskih logora došli u našu diviziju. Oni su kasnije težak i naporan borbeni put preko Bosne u Srbiju vrlo dobro izdržali. Onako iscrpljene, stari borci su ih nastojali poštediti od većih napora — od straže, nabavljanja konja i hrane. Ovo je i bilo valjda najteže. Naime, na maršu kroz Bosnu, etvrtina — a esto i trećina naše baterije — kretala se po dvojkama-trojkama ispred kolone ili lijevo i desno od nje tragajući i za konjima koje smo esto morali mijenjati.

Istog proljeća brdska baterija u estvuje u borbama na cesti Lapac — Knin; oko Dobrosela, na Dabinoj Strani kod Suvaje — podržavajući naše jedinice s vatrenih položaja na desnoj obali Une, kod Cvjetnja.

Njemački desant na Drvar zatekao je artiljerce sa II brigadom 6. divizije u šumi Gorici, između Lišića i Dugopolja. Dok smo primijetili avione s jedrilicama, već smo morali prihvatići i borbu s neprijateljem koji je iz Srba krenuo ka Drvaru. U izvlačnju pod borbom, baterija je došla pod mitraljesku i puščanju vatru. Konji su stali da padaju. Dijelove oružja i municiju s tih konja zakopavali smo u šušanj, pazeći da nam ostane barem jedno kompletan oružje. Ono je ostalo na položaju kod Bobare, dok je ostatak baterije, kao pješadija, pojudio na Drvar. Na većer smo prikupili sve dijelove, samare i municiju, pa je jedno oružje krenulo da tu je Nijemce na groblju u Drvaru. Međutim, naši su se borci u jurišu toliko približili padobrancima, da ni top nije mogao tu i, a da granate ne bi padale u naš stroj. Iste večeri izvukli smo ostavljeni oružje i ponovo smo bili kompletni.

Od Drvara preko Resanovaca, Ti eva, šator-planine i Glamo a baterija je stigla pod Livno. Oja ana oru ima Prate e ete, izvela je vatreni prepad na uporište u Livnu.

Sa Glamo kog polja brdska baterija 6. divizije po elu je pokret prema Srbiji. Prešla je rijeku Vrbas, Vlaši -planinu, rijeku Bosnu kod Vranduka, sa jedinicama Dvanaestog vojvo anskog korpusa u estvovala u proboju neprijateljskih položaja kod Šagovi a i Gladovi a. Maršuju i s divizijom prema Višegradu — gdje je trebalo prije i Drinu — baterija je ukorak slijedila brigade kroz šume Zvjezde planine, Romaniye i Devetaka.

Me utim, neprijatelj je na Drini bio isuviše jak. Divizija je morala da u širokom luku obi e Drinu s juga. Na tom putu poviše pruge i ceste Sarajevo—Višegrad, neprijatelj je pred rijekom Praom zaposjeo staru tvr avu Pavlovac, prijete i da diviziju prinudi na nova obilaženja. Me utim, nekoliko preciznih pogodaka našeg »br anina« u utkalo je mitraljeze na Pavlovcu i otvorilo glavnini divizije put prema Crnom vrhu i Krnjoj jeli. Sutradan je oklopni voz pokušao da omete napredovanje divizije. Brdska baterija uspješno ga je zadržavala, pa je i jedan vagon oštetila.

Rastanak s baterijom

Iz borbe u borbu, put se nastavljao Jahorihom, preko rijeke Bistrice, preko Treskavice, Lelije i Zelengore, uvijek s neprijateljem pred frontom i za le ima. Tu je brdska baterija dobila posljednje nare enje: podržati dijelove divizije koji se probijaju prema Sutjesci. Pošto je likvidirala neprijatelja na grebenu više Sutjeske, baterija prima zadatak od komandanta divizije: »Zakopati oru a na Lu kim Kolibama, na mjestu gdje ih kasnije ne e biti teško na i.«

Teško je bilo komandiru baterije da to nare enje prenese borcima. Objasnio im je razloge — zašto se valja rastati s topovima. Iznad svega, tu su bili ranjenici kojima je trebalo konja za dalji pokret. Zatim, pred divizijom stajale su planine i rijeke Piva i Tara. Rijeke su nam i do tada predstavljale težu prepreku od planina. Ne zbog svoje dubine i brzine, koliko zbog teških prilaza njihovim kanjonima. Svako spuštanje u kanjon, koje je trajalo itave sate, tražilo je maksimum izdržljivosti od ljudi i konja naše baterije. Koliko je samo imala muke Prate a eta divizije sa svojim minobaca ima prilikom prelaza Pive, Tare, eotine i Lima. Na jednom prelazu, u hladnu, brzu i duboku Taru pala je podloga minobaca a. Drug Vlado Smojver, lu ki radnik iz Rijeke — odli an pliva , pokušavao je pet puta da je izvadi. Zaronio bi pedesetak metara uzvodno i, nošen brzicom, pokušavao da dohvati tešku gvozdenu plo u. etiri je puta promašio, dok peti puta nije uspio. A kako bi tek bilo s našom baterijom u ovakvim uslovima?

Nadalje, pred nama stajali su krajevi, u kojima je bilo vrlo teško do i do konja. Ostaju i bez konja, baterija bi morala da postepeno zakopava — praktično, da gubi — dijelove oru a i muni-

ciju. Onda je bolje da sve zakopamo na jednom mjestu, pa da se po oru a vratimo kad stanje bude bolje.

Artiljerici su rastavljali i podmazivali topove, skidali sa sebe dolamice i šinjele, kidali od akšira i umatali osjetljive dijelove svojih »br ana«. Rastajali su se od oru a koja su pronijeli kroz sva bespu a bosanskih planina, topove koje nisu napuštali ni kada su malaksali, gladni i žedni, gledali kako konji padaju i ne mogu dalje. Nisu pomisljali da ih napuste ni kada su svoje konje koji bi se omakli i, prevr u i, padali po stotinu metara u provaliju, opet nadljudskim naporima izvla ili. Onda, ikada je puška bila težak teret borcu, artiljerici su znali da po dvojica uprte na le a cijev ili lafet i da ih prenesu preko najtežih mjesta.

I tu se, na Lu kim Kolibama, od tih topova valjalo rastajati. Znali smo da drugog izlaza nema. Kad bi ga bilo, drugovi bi nam sigurno pomogli. Kao što su nam i do tada Štab divizije i štabovi brigada ukazivali svaku pomo . Sje ali smo se, na primjer, komandanta II brigade Dragana Raki a, koji bi nam za transport davao jaha eg konja ispod sebe, a ekonomu ak zapovijedio da baci sledovanje i konje ustupi za nošenje topovske municije. Da ima drugog izlaza, pomogli bi nam i sami borci, koji su nam uvijek — bez posebnog nare enja — pomagali izvla iti oru a ako bismo malaksali, pa na teškom putu zaostali od svog mjesta u koloni. Zahvaljuju i takvoj brizi 6. divizije za artiljeriju, — i to od komandanta do svakog borca — nikad se nije desilo da bi i jedno oru e neprijatelj oteo, pa ak i ranjenih u bateriji jedva da je bilo.

O ljubavi samih artiljeraca prema svojim oru ima govori gotovo nevjerovatna injenica da u bateriji za itavo vrijeme marša od Like do Lu kih Koliba nismo imali ni jedan kvar, ni jedno oštecenje. Oru a su ispalila mnogo granata (koje nisu bile ni originalne), više se puta rušila u provalije. Ali, najteža ošte enja su bila — ako bi se nekad ležaj kolijevke, od udaranja o kamenje, malo potisnuo. Bez radionice, bez majstora-mehani ara, mi bismo ga obi nom turpijom izgladili da do e u svoje ležište.

Nišanske sprave nikad nisu bile transportirane na samaru. Borci su ih uvijek nosili na svojim leima. Ma kakva bila situacija, nikad se nije desilo da udarna igla i mehanizam za opaljivanje ostane neo išeni. Ta briga za topove u najve im teško ama u inila je udo — ako ga gledamo kroz današnje norme održavanja: nikada kvara ni zastoja nismo imali.

Zadržavši samo za ekonomat tri konja, baterija je sve ostale predala divizijskoj bolnici. Konjovocima je bilo teško što odlaze iz svog kolektiva, koji je izrastao u vanrednu cjelinu. Baterija je bila poznata po svom drugarstvu i vedrini. Uza sve teško e, u njoj je uvijek vladalo pravo partizansko raspoloženje. Onda kad nam je saop eno da postajemo proleteri, da idemo u sastav Prvog proleterskog korpusa, me u borcima su odmah iznikle prigodne pjesme. Oko nišandžije Andre Deli a, harmonikaša, okupljali bi se pjeva i i šaljivdžije — pjesme i svirke bilo je na svakom zastanku.

Presudnu ulogu u formiranju takvog borbenog kolektiva u bateriji imala je partijska organizacija i SKOJ. Politkomesar baterije bio je Milan Kosanovi »Boljševik«, a sekretar partijske jedinice

Mirko Dr a. Velik broj artiljeraca sa injavali su lanovi KPJ, a ostalo su mahom bili skojevci. U najtežim trenucima oni su služili li nim primjerom izdržljivosti, požrtvovanja, discipline. Osim isto organizacionih pitanja, komunisti su o itavom životu baterije pretresali na sastancima i time podizali svijest svakog borca, pripremali nove drugove za prijem u svoje redove.

Kao i sve jedinice u diviziji, brdska baterija imala je i drugarica-boraca. Evica Rapai iz Dnopolja i Mara Duki, kao bolni arke, prošle su s baterijom itav borbeni put od Like do Srbije, pokazuju i primjerno držanje i onda kada su muškarci malaksavali od napora.

Po zakopavanju topova, brdska baterija je prema nare enju komandanta divizije nastavila marš kao formacijska cjelina. Mjesto u koloni imala je iza Štaba divizije, a bez izri itog nare enja nije smjela biti upotrebljena za borbene zadatke. Artiljerici, zasad bez oru a, naj eš e su pomagali divizijskoj bolnici — pri transportu i obezbje enju ranjenika, štab divizije znao je koliko e valjati iskusni artiljerici, kada opet do emo do svojih topova. Ratne prilike su htjele da »brane« na Lu kim Kolibama više nikad ne upotrebimo. Tamo gdje smo ih zakopali, ostali su da leže punih jedanaest godina, dok ih nisu iskopali drugovi iz Istorijskog instituta JNA, da bi ih konzervirali i postavili u muzej, kao spomenik partizanske slave.

S divizionom u Srbiji

Preko Sutješke, Crne Gore i Sandžaka, divizija se probila u Srbiju, na Zlatibor. Tu je, krajem augusta 1944. godine, primila od Saveznika vazdušnim putem 12 brdskih topova 75 mm M-4. Uz oru a je došlo i dosta drugova »prekomoraca«, koji su prošli obuku na tim topovima. Oni su pomogli starom sastavu brdske baterije da se brže upozna s novom tehnikom, posebno s instrumentima. Tako je formiran divizion 6. divizije, podešen za poljski transport tandem-vu om. Za komandanta je postavljen Stevo Pjeva, za politkomesara Milan Kosanovi, za pomo nika komesara Dako Bara, a za a utanta drug »Brzi«, ina e artiljerijski oficir u bivšoj jugoslavenskoj vojsci.

Do formiranja diviziona, artiljerici nisu imali vlastitih sredstava veze. Zbog male koli ine municije, ga alo se obi no neposredno, osmatra nice nisu bile udaljene od vatrenih položaja. Ina e, baterija bi se obi no koristila telefonskom linijom od Štaba brigade prema isturenim etama. Na Zlatiboru divizion je dobio i formacijska sredstva veze — radiostanice, telefone s kablom, centralu.

Nastupaju i s divizijom prema Beogradu, divizion je u estvao u borbama za Mionicu i Valjevo. S vatrenih položaja iznad groblja tukao je najja e njema ko uporište u Valjevu, kasarnu »Peti puk«. Na prilazima Valjevu i u samom gradu, divizija je zaplijenila dosta protivtenkovskih topova 47 mm i puno skladište granata istog kalibra, kao i mina za bacanje 82 mm. Ve ina posluge iz diviziona preba ena je odmah na zaplijenjene protivkolce. Naime, za brdske

topove 75 mm oskudijevali smo u granatama. Umjesto da dopreme granate za »brane«, saveznički avioni bacili su isključivo mine 82 mm. Iako mnogi bez nišanskih sprava, protivkolci su odlično poslužili za neposrednu podršku našoj pješadiji u uličnim borbama u Valjevu. U odbijanju protivnapada njemačkih tenkova, koji su se probili do »Petog puka«, uspješno su u estvovali protivtenkovski topovi 47 mm i jedan (ispravan) od dva PAK-a, zaplijenjena takođe u Valjevu.

Na Beograd ...

Prema Beogradu divizion je nastupao popunjeno ljudstvom i zapregama i potpuno sposoban za borbu, iako na pravi otpor nismo ni nailazili do Ripnja. Za likvidaciju pojedinih etničkih grupa bili su dovoljni minobaca i, ili najviše, par granata iz 1—2 topa. U Ripnju je, međutim, divizion tukao željezni kuštanac koja je nekoliko puta prelazila iz ruke u ruku. Borio se i protiv oklopног voza, sprejavao prilaženje njemačkih pojačanja od pravca Avale i Rakovice. Tog popodneva sreli smo se s jedinicama Crvene armije, koje su odmah primile sektor Avale, a divizija se orijentirala zapadno, prema Rakovici, Košutnjaku i Beogradu. Uveće ispalili smo nekoliko plotuna kod nadvožnjaka pred Košutnjakom, a u toku noći s vatreñih položaja na Topiderskom brdu otvorili vatru po zahtjevu jedinica, uglavnom preko Save — po Bežanijskoj kosi i prilazima Zemunskom mostu.

Poslije Beograda divizija je nastavila da goni Nijemce kroz Srem. Pažljivo izgrađeni rovovi oko Velikih Radinaca povezivali su ovo uporište sa Sremskom Mitrovicom. Artiljerija je dobila zadatak da otvori jaku vatru za probaj ovog utvrđenja. Pod komandom diviziona za ovaj zadatak koncentrirano je 30 cijevi topova i minobaca a iz prate ih etapa. Nakon korekturice koja je izvršena za vidjela po elu je u noći artiljerijska priprema napada. Svaki top ispalio je brzom paljbom po 10 granata, a baca i po 15 mina. Za neprijateljem koji se stao povlačiti naša pješadija odmah je upala u rovove. Tako se desilo da je pretrpjela gubitke od vlastite artiljerije. Još ranije, na Valjevu, takođe je jedna granata, zbog nedovoljnog sadejstva, pala u stroj naše pješadije. Ova pouka iz Velikih Radinaca doprinijela je još tješnjoj suradnji između artiljerije i pješadije u narednim borbama.

Od diviziona do brigade

Kada je 6. divizija vraćena u Beograd, divizion se razmjestio u gardijskim kasarnama. Tu smo počeli da primamo sovjetsko naoružanje, da formiramo Artillerijsku brigadu 6. divizije, sa četiri diviziona po 12 oružja: Teški divizion (haubice 122 mm), 2. divizion (ZIS 76 mm), Minobacački (120 mm) i Protivtenkovski divizion (45 mm). Uz njih smo, van formacija, zadržali kao posebnu grupu 8 ispravnih PAK-ova, zarobljenih u borbama kroz Beograd. Tako je

sada divizija imala 56 topova ne ra unaju i poljske baterije 76 mm u svakoj od etiri brigade, minobaca e 82 mm u prate im etama i, posebno, Protivavionski divizion. Oru a su imala etvornu ili šestomu konjsku vu u, dok su za haubice bili predvi eni traktori.

Za komandanta Artiljerijske brigade postavljen je major Ilija Palija, za politkomesara Iso Lovri , za pomo nika komesara Dako Bara , a za na elnika Štaba drug Ljubomir Medi »Brzica«.

Dotadašnji divizion dao je osnovni kadar za Artiljerijsku brigadu 6. divizije. Uz to smo dobili rukovodioce iz drugih jedinica divizije. Opet nam je dano probrano ljudstvo — ne novomobilisani sa terena, ve iskusniji, iz brigada, mahom sa dobrim op im predznanjem — omladinci iz valjevskih i beogradskih škola. Time je omogu en brz tempo preobuke. Uskoro je Artiljerijska brigada bila sposobna za borbu, a posebno njen bora ki sastav i komandiri oru a. Nešto teže je išlo s obukom specijalista — izvi a a, topografa, vezisita. Isto tako, prelaz na frontalni na in ratovanja zahtjevao je složenije komandovanje, plansko upravljanje vatrom. Našim starješinama — posebno u Teškom i Minobaca kom divizionu, kao i kod ZIS-ova — trebala su nova artiljerijska znanja. Ove teško e ipak su brzo prebro ene uz pomo instruktora Crvene armije, koji su znatno pomogli stru nom uzdizanju starješina, kao i upravljanju vatrom u daljim dejstvima.

U borbama na Sremskom frontu — oko Iloka/Šida, Erdevika, Bingule na Fruškoj gori, — našu pješadiju su neprekidno podržavale artiljerijske jedinice divizije. One su artiljerijskom pripremom i podrškom olakšale proboj Sremskog fronta i pratile 6. diviziju u završnim operacijama — na putu od Vrbanje, Županje, akova, Slavonskog Broda, Pakraca, azme, Zeline i Mlake do Zagreba.

Za mlade artiljerce ito je bila najbolja prakti na škola, dopuna osnovne obuke koju su stigli da pro u toku decembra 1944. godine u Beogradu. Kratka zatišja koriš ena su na svim položajima za usavršavanje artiljeraca. U šidu su tako er održani i jednomjese ni artiljerijski kursevi za komandire odjeljenja i vodova. U ovo vrijeme brigadu su posjetili komandant Prve armije, general-lajtnant Peko Dap evi i savezni ki maršal Aleksander.

Na dan 4. aprila 1945. godine artiljerijska priprema i podrška olakšale su proboj Sremskog fronta i na sektoru 6. li ke divizije. Za Artiljerijsku brigadu po inju dani pimi napora i teških marševa. Pomažu i esto s najkra ih odstojanja svoje drugove pješake, artiljeri izbijaju — preko Adaševaca, Morovi a, Lipovca i Batrovaca — na sjevernu obalu Save. Na tom putu, pred Batrovcima, ne prijateljska granata pog a na osmatra nici prvog komandanta artiljerijske brigade, majora Iliju Paliju, kojem je osmo ranjavanje donjelo i smrt.

U žestokim borbama za sela Vrbanju i Soljane došli su posebno do izražaja poljski topovi 76 mm i minobaca i 120 mm. Za ovo vrijeme Haubi ki divizion bio je privremeno dodijeljen 5. krajiškoj diviziji, koja je vodila borbe za oslobo enje Br kog.

Na prilazima akovu, neposrednim ga anjem iz strelja kog stroja, istakli su se artiljeri na topovima ZIS 76 mm. U trodnev nim borbama za Slavonski Brod, na elu Lova kog (protivoklop-

nog) diviziona poginuo je njegov komandant, poručnik Nikica Rakic i pomočnik poliitkomesara, poručnik Miian Galović. Njihovi artiljeri zarobili su u Brodu i dvije haubice 100 mm M. 14/19 s veom koli inom municije.

Prate i diviziju — koja kod Garešnice, na rijeci Ilovi, probija ustaško-domobrinski front — Artiljerijska brigada stigla je do sela Kreštelovca.

Oslanjaju i se na ranije pripremljene položaje tzv. »Zvonimirove linije«, neprijatelj je kod lijevog susjeda, na sektoru 48. makedonske divizije, izvršio iznenadni protivnapad i prodrio u pozadinu naše Artiljerijske brigade. U osmo asovnoj borbi, Kreštelovac je više puta prelazio iz ruku u ruke. Artiljeri, koji su bili prisiljeni da se bore kao pješadija, uz pomoč I krajiške i Konjičke brigade, nanijeli su neprijatelju velike gubitke i, između ostalog, zaplijenili osam »šaraca« s velikom koli inom municije.

Nastavljaju i nezadrživo napredovanje prema Zagrebu, pri razbijanju otpora na liniji azma, istakli su se Haubići i Lovaci divizion. Osmog maja prije ponovo i brigada je stigla u Zagreb i odmah napala neprijatelja na odstupanju prema Zagrebu kojeg gori. Tu je kod sela Šestine razbijena jaka neprijateljska kolona. Vandran utisak na naše borce ostavio je bratski dojam radosnih granata oslobođenog Zagreba, u kojem je Artiljerijska brigada 6. ličke divizije završila svoj slavni ratni put.

VAJO LEKA, PRVI KOMANDANT LI KE ARTILJERIJE

M. Rapajić

Vajo se rodio u Vranova i, ispod Mrsinja, tu, gdje su sve kuće nalikovale jedna na drugu, po izgledu i po siromaštvu. Ali Vajo je volio tu Vranova u, i te kuće i taj narod. Volio je kameniti Mrsinj, zelen samo na vrhovima.

Sudbina mnogih zadesila je i Vaju. Otac mu je bio siromašan i nije ga mogao školovati, šta vrijedi da je gimnazija tako blizu?

Otišao je u podoficirsku školu, jer drugoga izlaza nije bilo. Ostavio je svoju rodnu Vranova u i Mrsinj, znajući i da nikada više neće u proljetne večeri skakati po kamenju sa svojim drugovima.

Godine su brzo prošle. Vajo je završio školu, i uz to je došla i kapitulacija Jugoslavije. Nije se htio predati okupatoru, već je pobjegao i vratio se u rodni kraj. Ali im je stigao kući, po elu su hapšenja.

A on je ovoga puta pobjegao u šumu. Povezao se sa komunistima iz Grupe likih odreda, ije je sjedište bilo u Kravici. U to vrijeme upoznao se i s Markom Oreškovićem. Odmah je stao na stranu Partije i narodne revolucije.

Komandir baterije brdskih topova

Kada je Talijane u velja i 1942. godine do nogu potukla na Ljubovu eta Stanka Opsenice, zarobljena su etiri brdska topa i 100 granata. Od ovih topova formirana je prva partizanska baterija brdskih topova, a njen prvi komandir postao je Vajo Leka.

Pri kraju velja e 1942. godine Komanda grupe li kih odreda donijela je odluku da se sa svim raspoloživim snagama napadne Korenica, da se zauzme mjesto i likvidira talijanski garnizon. Po dobivenom zadatku Leka je trebao svojom baterijom prije juriša pješadije obasuti talijanske položaje artiljerijskom vatrom.

Ovaj zadatak Leka i njegovi artiljeri izvršili su kako treba. Skoro svaka granata pogodila je cilj. Kada je pješadija napala grad, Vajo ih je topovima svojski pomagao.

Istina, ovoga puta našima nije uspjelo zauzeti Korenicu, osim bolnice i nekih zgrada u zapadnom dijelu mjesta, ali su zarobljene velike koli ine oružja i municije.

U prolje e i ljeto 1942. godine Lekina baterija je zajedno s pješadljom sudjelovala i u borbama za Prijedor, Li ko Petrovo Selo, Rakovicu, Slunj i kod Dvora na Uni.

Dvadeset drugog studenog 1942. godine formirana je 6. li ka divizija. U njen sastav ušla je i artiljerija, pod Vajinom komandom. Pri povratku 6. li ke divizije od Dvora na putu do Korenice narod je do ekivao svoje junake. Omladinke su kitile ru nicima topovske cijevi i njihova komandira.

25. prosinca 1942. godine sve tri li ke brigade dobole su zadatak da likvidiraju ustaško-domobranski garnizon u Lovincu.

Naše su jedinice samo mjesto brzo zauzele, ali ni poslije neko liko juriša nije im pošlo za rukom zauzeti važnu neprijateljsku utvr enu ta ku Cvitušu koja je dominirala nad željezni kom stanicom u Lovincu, koju su držali Talijani.

A onda je stupio u dejstvo Leka sa svojom artiljerijom i utvr enje je bilo likvidirano.

Mjesec dana artiljerijskog dvoboja

U IV neprijateljskoj ofanzivi ogromne neprijateljske snage nadire su od pravca Gra ac—Bruvno prema položajima I brigade na Mazinskoj kosi sa ciljem da se probiju preko Lapa kog polja do Kulen-Vakufa i da se spoje u Bosanskom Petrovcu s njema - kim snagama.

Zajedno s I brigadom, ove položaje branio je i Vajo Leka sa svojom artiljerijom. Nakon mjesec dana neprestanih i nat ovje - ankih borbi naših snaga, itavoj talijanskoj diviziji nije uspjelo probiti naše položaje.

Za sve ovo vrijeme vo eni su danono ni artiljerijski dvoboji izme u naše i talijanske artiljerije. Iako je ova druga bila nadmo - nija, nije joj uspjelo odbaciti našu pješadiju i artiljeriju s njihovih položaja. Za sve ovo vrijeme Vajo je bio sa svojim borcima na položaju. Na njegovim neispavanim oima nije se video umor. Nje-

gova pojava uljevala je borcima snagu da izdrže do kraja. Ali, jednog dana neprijateljska granata je pokosila hrabrog borca i komandanta artiljerije Vaju Leku.

Uspomena na Leku ostala je duboko u srcima njegovih artiljeraca, koji su kroz sve četiri ratne godine sispali ubita na vatru na mrskog neprijatelja.

VEZA U DIVIZIJI

Zivko Vukmanovi

Ve po etkom ustanka stvaranje oružanih jedinica Narodnooslobodila ke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije nametalo je potrebu da se održavaju veze izme u partijskog i vojnog rukovodstva i oružanih jedinica na terenu. Kao glavno sredstvo veze koriste se tada partizanski kuriri. Pored kurira, li ni dodiri starješina na sastancima, konferencijama i putem referiranja, dobivaju tako er svoje puno zna enje i tretirju se tako er kao jedan od oblika održavanja veze izme u rukovodstva i jedinica.

Širenje slobodne teritorije, zauzimanje neprijateljskih uporišta uvla i u jedinice NOP-a sve nove i nove borce, pove ava znatno partizanske jedinice, koje ve 1942. godine u Lici prerastaju u brigade, a u novemburu iste godine formira se i 6. divizija, u iji sastav ulaze I, II i III brigada. Do formiranja 6. divizije brigade su ve imale manje jedinice za vezu, pa i nešto tehni kih sredstava što su ih zarobile od neprijatelja. Me utim, kada je formirana divizija, ova sredstva i jedinice nisu mogli zadovoljiti potrebe komandovanja, pa se donosi odluka, da se u svakoj brigadi formira eta za vezu, a pri Štabu divizije jedinica, otprilike ja ine manjeg voda za vezu.

Ljudstvo, koje su dotada imale brigade u svom sastavu, obuvano je još i ranije, kada se pri Štabu grupe li kih odreda formirao kurs za vezu, koji je održan u ljeto 1942. godine u Donjem Lapcu. Na kursu su se obu avali drugovi za dužnosti vodnika vodova za vezu pri bataljonima, štabu odreda i za brigade. Kursom je rukovodio Bude Bogdanovi , (sada pukovnik JNA u penziji), a nastavu je vršio Mile Mom ilovi . Ovi drugovi po završetku kursa raspore eni su u jedinice, pa su tamo održavali nastavu sa drugim

borcima koji su bili odabrani za veziste. Na taj na in prenosili su ono znanje koje su stekli u Donjem Lapcu na mla e i tako ih pri-premali za ve e jedinice veze.

Tako nas formiranje divizije i jedinica za vezu nije zateklo nespremne, jer smo ve imali pripremljeno jezgro, a i obrazovali glavne starješine za ete za vezu. U diviziju su brigade ušle s po 2—3 poljska telefona tipa »Erixon« i 2—3 km starijeg poljskog kabla, zatim nekoliko pari zastavica za signalizaciju. S ovim teh-ni kim sredstvima divizija ni izdaleka nije mogla povezati sve svoje borbene elemente, pa je trebalo što prije obezbijediti ve e koli ine opreme. Tako smo, im smo došli u Liku, organizirali akciju za sakupljanje talijanskog kabla i telefona, koji je bio postavljen duž li ke pruge sve do Knina. Akcije su izvodili sami vezisti, svaka eta za sebe. Tako smo se vrlo brzo relativno dobro opskrbili i bili spremni za naredne borbe. U svakoj eti imali smo tada i do desetak kilometara poljskog telefonsko-telegrafskog kabla, i 5—6 poljskih telefona, a pri Štabu divizije i telefonsku centralu s deset brojeva. Materijal je uglavnom talijanskog porijekla, a ono što smo zarobili od ustaša, etnika i domobrana pripadalo je uglavnom bivšoj jugoslavenskoj vojsci. Oprema je bila nekvalitetna i ve dotrajala.

Svi drugovi, koji su do formiranja divizije prošli kurseve veze, i oni koji su kao vezisti služili bivšu jugoslavensku vojsku, uglavnom su išli na rukovode e dužnosti pri Štabu divizije i u ete za vezu. Me utim, gro bora kog sastava nije imao pojma o tehnici veze, pa se moralo nastaviti i s kursevima i obukom po jedinicama. Me u bora kim sastavom bili su mahom omladinci i omladinke puni želje za znanjem, zatim u dotadašnjim borbama provjereni i o eli eni, vrlo hrabri i odani, spremni da izvrše zadatak po cijenu života.

Glavni nosioci stru ne obuke i odgajanja ovih mladih boraca vezista bili su: Bude Bogdanovi i Jovan Jovi. Oni su bili prvi rukovodioci veze u Štabu korpusa i divizije i organizatori kurseva. Prvi komandiri eta za vezu bili su: Dušan Star evi (bio je kratko vrijeme na ovoj dužnosti. Poslije premješten na teren Dalmacije gdje je i poginuo). Zastupao ga je kra e vrijeme drug Božo Tonkovi (poginuo na Zuleševici 1943. godine u jednom jurišu na Talijane). Poslije njega dužnost komandira ete za vezu preuzeo je Živko Vukmanovi (sada pukovnik JNA). Komandir ete za vezu u II brigadi bio je Milan Miki, a u III Petar Gulan, (obojica pukovnici JNA). Ovi drugovi došli su sa raznih dužnosti iz drugih jedinica da organiziraju vezu u brigadama i svoje znanje putem obuke prenesu na ostale borce. Za komesare eta uzeti su drugovi iz bataljona, koji su u bataljonu vršili partijsko-politi ke dužnosti komesara ete i zamjenika.

Kada su jedinice bile na odmoru, vezisti su morali ure ivati opremu, koja je bila dotrajala, a pored toga intenzivno izvoditi prakti nu obuku. No u se moralna izvoditi signalizacija pomo u prera enih džepnih lampi i Gerz aparata, a danju se uvježbavao semafor pomo u zastavica. Tako se relativno malo i spavalо. Nije lako bilo izu iti i najosnovnija pitanja iz domena elektrotehnike,

telegrafije, telefonije, Morzeove abecede, imaju i u vidu da je velik dio ljudstva bio sa osnovnom školom, a bilo je i nekoliko nepismenih. Me utim, volja i zalaganje svakog pojedinca nadvladali su sve ove teškoće i uspjeh je bio postignut. Nastava je bila uglavnom praktična i vrlo ubjedljiva, pa je svaka prikazana radnja brzo shvaćena i usvojena.

Za kabl nije bilo dovoljno motalica i kalemove, pa je bilo vrlo teško postavljati kabl i prikupljati sa ruku, što je znatno usporavalo i brzinu postavljanja i skidanja linija. Periša i Mane Maljković (mislim da su bili rođeni braća) imali su nešto iskustva kao bivši kovači, pa su izradili dovoljan broj kaleme i praktičnih motalica, koje smo mogli sasvim dobro koristiti. Ova dvojica bila su ujedno i naši prvi TT mehaničari. Oni su se toliko udubljivali u posao, tj. izučili suštinu telefona da su kroz relativno kratko vrijeme mogli otklanjati najosnovnije nedostatke na telefonu i telefonskoj centrali. Bila su to dva dobra druga, vrlo cijenjena u svom kolektivu i od starješina u eti, dva neumorna radnika, koji su sa velikom voljom radili ovaj posao i za njih tako rečeno nije bilo odmora, pa i onda kada su se drugi odmarali.

Kada govorimo o hrabrosti, moralu, drugarstvu i svim drugim pozitivnim osobinama koje su krasile naše borce, i drugarice, kojih je bio relativno velik broj u etama za veze, nisu nimalo zaostajale. Cesto puta morao se u toku borbe nositi kabl na sebi, pa su fizički ja i nosili po 2—3 kaleme kabla. Me utim, bilo je nekoliko drugarica, koje u nošenju nisu zaostajale iza drugova, kao: Jeka Studen, Ana Drakulić i jedna drugarica, mislim da se zvala Duka, iz III brigade. Treba istaći da su drugarice bile inicijatori pjesme i veselja po etama, pa i onda kada je bilo najteže. Tako se sjećam: Ljube Pleša, Ljubice Jerković, Mike Jerković, Jeke Studen i drugih koje su pjesmom »Drži vezu to je za nas glavno, tko pogine, poginut će slavno«, unosile takvo raspoloženje u kolektiv da su se zaboravljale sve teškoće i naporci.

Divizija je relativno brzo, poslije formiranja, imala potpuno dobru organizaciju veze, a što se vidjelo u narednim borbama, gdje je sistem telefonskih i signalnih veza, pored kurira koji su uvijek važili kao najsigurnije sredstvo, funkcionirao dobro i obezbjeđivao komandovanje štabovima sa potinjenim jedinicama.

Koncem 1942. godine prvi razvijeni sistem telefonskih veza uspostavljen je u borbama za Lovinac, zatim za željezničku liniju prugu i željezničke stanice u Radu i druga okolna mjesta. Štab divizije nalazio se negdje u rejonu Kika, a pravci kablovskih linija postavljeni su od štabova brigada. Na divizijskoj telefonskoj centrali nalazio se sa dežurnim tada i referent za vezu divizije Jovan Jović (umro prije dvije godine kao penzionirani major), koji je prihvatao linije i uključivao u centralu. Padala je kiša i pretpostavljali smo da će biti veliki odvodi linija. Me utim, one su bile tako solidno postavljene i izolirane da je kvalitet razgovora bio dobar. Baš kada je drugi Jović provjeravao vezu ka II i III brigadi, stigao sam sa svojim pravcем do centrale. Naredio sam Milošu Dautoviću (sada živi u Zagrebu kao penzionirani oficir SUP-a) da provjeri vezu sa Štabom I brigade. Miloš je već bio vrlo dobro

uvježban linijaš, pa im stavi slušalicu na uho, on može da utvrdi ispravnost kabla. Kad je okrenuo ru i cu telefona, uzviknuo je: »Druže komandiru, žica je propjevala«. Upitao sam ga šta mu to zna i, a on je rekao: »Pa imamo vezu i ujem dobro druga Maljkovića«. Tome se tada nije radovao samo Miloš ve i mi svi kao i drugovi po štabovima, jer su prvi put doživjeli da komanduju sa jedinicama preko suvremenijeg tehničkog sistema. Bilo je velikih napora za vrijeme ovih borbi, pa je bilo i podviga naših telefoničara koji su ispoljili punu snalažljivost. Tako, kada je napadnuta željezni ka stanica Raduč, podršku je davala jedna baterija topova. Osmatra nica se nalazila blizu neprijateljskog uporišta. Linijašima je nedostajalo još desetak metara kabla, pa da telefon postave kod osmatračnice. Oni su se brzo snašli, uzeli bodljikavu žicu pa s njom produžili kablovsku liniju i tako osigurali razgovor između osmatrača i vatre nog položaja. U borbama za Gračac naši vezisti su takođe uspostavili telefonske veze sa jedinicama. S obzirom da je bilo veliko nevrijeme, jedan dio terena oko mjesta bio je potopljen, te je i kabl plivao u vodi. Vezisti znaju i kako se teško došlo do ove opreme i kolika je njena važnost u odnosu na komandovanje, ostali su među posljednjima, prikupili su sav materijal i donijeli ga u svoje baze.

Ustvari su bili slučajevi da se jedinice povuku ili odstupe sa položaja, a vezisti posljednji priključuju kabl i to vrlo često uz borbu.

Poslije ovih borbi stekli smo veliko iskustvo narođeno na području telefonskih veza gdje smo imali poteškoće i sa mrtvim prekidima u relativno lošem kablu, naučili smo kako kabl treba postavljati i zaštiti od takvih prekida. Sada smo već uspostavili i norme u brzini postavljanja i skidanja kablovskih linija, a što nam je koristilo kao dobra orijentacija u procjeni vremena. Imali smo nekoliko slučajeva da za grmljavine nekog telefonista snažno strese električni napon prilikom pražnjenja, pa smo naučili kako se treba zaštiti i od ove pojave. IV neprijateljsku ofanzivu dočekali smo mnogo spremnijim i obučenijim, a u ovim borbama zarobili smo i više opreme.

Neprijatelj je u IV ofanzivi nametnuo diviziji borbe na vrlo širokom frontu. Široki frantovi i jako udaljeni štabovi privjerili su organizaciji veza velike teškoće, a narođeno na telefonim vezama. Radiostanica tada još nismo imali, jer i kada bismo zarobili kakvu radiostanicu, ona je obično bila oštećena. Našli smo ponekad i radiostanicu izrešetanu mečima.

U to vrijeme namjeravali smo da telefonsku opremu sakrijetemo, pa da se veza održava samo kuririma, pa smo povećali broj kurira i to uglavnom sa drugaricama iz eta za vezu. Međutim ipak smo odlučili da kabl ne ostavljamo, već kad god dopusti situacija da postavljamo i telefonske linije. Ova odluka bila je na mjestu, jer smo uspjeli da povezujemo jedinice, pa tako da telefone postavljamo i u prvim borbenim redovima. Karakterističan je primjer drugarice Ljubice Plešić, koja je povezivala i telefonski štab »Pekićina« bataljona sa etonom Duje ubrila dospjela ispod kablom do puškomitralskog Filipa Bokana, pa je iz skloništa i sama pomagala puškomitralscima, a kada je ovaj bio teško ranjen, uzela je pušku

mitraljez i štitila izvla enje ranjenog Filipa. Ubrzo je i sama bila ranjena, ali su je naši borci pod jakom vatrom izvukli sa položaja i prenijeli u previjalište.

Bližio se kraj IV ofanzive. Neprijatelj je opet doživeo poraz. Zarobljene su velike koli ine materijala i oružja, a i dosta sredstava za vezu, kao i 4 ispravne radiostanice. Imali smo dosta gubitaka u jedinicama za vezu, pa su se one znatno smanjile, tako da smo tada imali tehnicih sredstava, ali su nam nedostajali ljudi. Opet smo morali da obu avamo nove borce veziste. A oni koji su preživjeli, stekli su veliko ratno iskustvo iz organizacije veze.

Donijeta je odluka da se ove radiostanice iskoriste za vezu divizije sa brigadama, pa su brzo pronašli i kadrovi. Drugovi Bude Bogdanovi i Jovan Jović su u Podlapu i u aprilu 1943. godine pozvali iz jedinica Živka Vukmanovića i Simu Naranja, (drugih se ne sjećam) i obuili ih u rukovanju sa radiostanicama, te uputili u brigade. Mislim, da se tada baš pripremao napad na Lovinac i ostala mjesta, koja je još neposredno poslije IV ofanzive držao neprijatelj, pa smo namjeravali prvi put uspostaviti i radio vezu divizije s brigadama, što nam je i uspjelo. Ja sam sa jednom stanicom bio kod II brigade. Kada sam kucao na taster mnogi borci su se udili što radim, a jedan me upita: »Kakva ti je to sandu ina sa teljigom?« Antena je bila u obliku teljgda. Ne sjećam se datuma, ali znam da sam prvu radio-vezu uspostavio u 22 sata, to je bila provjera veze, a svaki naredni sat sam trebao da se javim. U 23 sata glasilo je depešno narene enje iz Štaba divizije: »Izvijestite o situaciji kod vas«. Depešu sam dešifrirao i odgovor šifrirao. Ujutro u 5 sati štab brigade nalazio se u selu Radu. Stanicu sam postavio pred kuću i primio narene enje da se brigada prebaci na određene položaje, a stanica sa poslugom i obezbjeđenjem da dođe u Štab divizije. Kasnije su ove stanice sa radio-telegrafistima privremeno poslane u štab korpusa i 8. ikordunašku diviziju radi organizacije veze između korpusa, 8. divizije i brigade prilikom borbi u Gaokoj dolini. Zauzimanjem Gacke doline vratili su nas natrag sa radiostanicama, no kasnije ih više nismo koristili jer su imale glomazne izvore za napajanje, a Štab divizije dobio je radiostanicu »Go evac« bivše jugoslavenske vojske, a tko je radiotelegrafist i šifrant bio je Živko Vukmanović, tada referent za vezu divizije.

Poslije IV ofenzive oslobođen je veliki dio Like, osim Gospića. U toku ovih borbi popunili smo jedinice za vezu novim borcima. Sada već imamo ete u jačini do 90 boraca, a vod za vezu divizije imao je oko 30 boraca, ura unavashi i starješine. Ete su od ranije jednog preformirane u dva telefonska voda, a treći vod bio je kurirske. Sada su kuriri imali i bicikle, a veliki dio narene enje i drugu poštu prenosio je na motociklu drug Pero Miljuš. Bicikli i veći dio nove opreme bili su njemačkih porekla a zarobila ih je naša III brigada porazivši Nijemce na putu Bihača — Kulen-Vakuf. Ovu opremu smo podijelili i tako popunili sve jedinice u diviziji, a bila je vrlo kvalitetna.

Oslobođenjem velikog dijela Like razvili smo i teritorijalni sistem veza preko stalnih zračnih linija, koje su postojale, ali »ubile« znatno porušene, pa smo izgradili i nove linije. Tako smo imali

telefonsku vezu sa drugim krajevima slobodne teritorije. S Dalmacijom preko Gračaca i Zrmanje; s Bosnom preko stalne linije Udbina—D. Lapac—Srb i dalje ka Drvaru; s Kordunom i Banjom preko Perušića—Lešće—Vrhovine—Plitvička jezera—Slunj i dalje ka Vojni u. Zatim preko Otočca—Brloga ka Senju. Vezisti divizije za vrijeme blokade Gospića izradili su više stalnih lokalnih telefonskih linija oko Perušića — Ličkog Osika — Brušana i Gospića. Tako možemo reći, da su naši vezisti poslije IV ofanzive ovladali s radio-vezama i postavljanjem i eksploracijom stalnih linija, što znači da još dvije nove oblasti iz domena službe veze.

Pri štabu divizije tada je stalno radio kurs za vezu kojim je rukovodio drug Dautović, a nastavnici su bili drugovi Glušica i Maljković. Na tom kursu materija se proučavavala mnogo dublje i opširnije, pa su se sredstva jednim dijelom proučavala i uitanjem fizikalnih procesa putem šema, kao i demonstriranjem pojedinih praktičnih radnji s područja elektrotehnike. Drug Glušica izvodio je borbenu obuku, stražarsku službu i strojeve radnje, a Dautović i Maljković predavali su stručne predmete. Ova dvojica bili su dobri praktičari, pa su na asovima prikazivali električne pojave uz pomoć induktora. Tako, na primjer, da bi pokazali slušaocima djelovanje električne struje, vezali su žicu za kaleme telefona, pa bi gole dijelove žice dali da slušalac drži u rukama, zatim bi tikrenuli ručicu induktora pa bi slušaocu kada bi ga stresla struja postalo jasno zbog ega telefon zvoni i moguća razgovor.

Kada smo kapitulacijom Italije dobili veći dio nove i složenije opreme, vezistima nije bilo teško da ova sredstva upoznaju s obzirom da su teoretsku i praktičnu nastavu dotada solidno savladali. Jedan dio dotadanjih rukovodilaca veze odlazi tada u druge krajeve zemlje da prenesu stečeno iskustvo drugim jedinicama, a na njihova mjeseta uzdižu se mlađi i kadrovi. Tako i u Slavoniju koncem 1943/1944. godine odlaze drugovi Jovan Jović i Živko Vukmanović, a u Dalmaciju Petar Gulan. Na partizansko-političke dužnosti, već nešto ranije, izete za vezu otišli su Miloš Vučinović, Janko Dimić i Petar Račenović. Ovi drugovi postali su uskoro komesarji i zamjenici komesara bataljona. Na dužnost referenta za vezu divizije došao je drug Boško Polovina (nestao prilikom prelaska Tare), a za rukovodioca i ujedno radiotelegrafistu pri Štabu divizije dolazi Simo Naranđelić. On je u po etku sam radio na radiostanici, a kasnije su došli Lilič Antunac i Vlado Borjan. Negdje po etkom 1944. godine diviziji su dodijeljene još tri radiostanice SCR 284-A, a za radiotelegrafiste postavljeni su: Vaso Novaković, Milan Bašić i Mate Ivanković. Tako je divizija u to vrijeme imala dobro organiziran sistem svih vrsta veza pa je sa ovakom solidnom organizacijom ušla u sastav Prvog proleterskog korpusa.

Dolaskom divizije u sastav Korpusa, kada su drugovi iz drugih jedinica vidjeli velike količine kabla i telefona, smijali su se, govorile i šta vam to, i brzo ete vi to baciti. Me utim, odluka Štaba divizije da se ovaj materijal nosi bila je potpuno pravilna, jer smo u svim situacijama, izuzev napornih marševa, kada se koristila

radioveza i kuriri, uspostavljeni esto i telefonske veze, kako do Štaba korpusa, tako i sa pot kijenim jedinicama do štabova bataljona.

Tako je eta za vezu III brigade osposobila porušeni dio linije na pravcu Glamo —Drvar, koja je služila za vezu sa Štabom korpusa. Ma da nisu imali dovoljno izolatora, nosa a i drugog materijala, koristili su razne gume i avle, a žiou su nabavili sa drugih pravaca pa su i pored tehnih kih i klimatskih teško a liniju ipak uspostavili. U svim narednim borbama, sve do Beograda, gdje god se moglo, telefonske veze su postavljane od Štaba divizije do štabova brigada i od brigada do štabova bataljona. U toku marševa borci su nosili svu opremu uglavnom na sebi, jer su konji djelimi no popadali, a neki se i udavili prilikom prelaska irijeka. U opasnim situacijama, bilo u toku borbe, ili kada bi bile pojedine naše jedinice opkoljene, materijal je uvijek ostajao u našim rukama. U januaru 1944. godine Štab divizije u pokretu ka Kupresu i Jajcu zano io je u selu Duljci. Oko 12 sati naišla je manja neprijateljska kolona tenkova i otvorila vatru na drugove iz Štaba i prištapske jedinice. Ve ih gubitaka nije bilo, samo su konji gotovo svi bili potu eni. Drug Miloš Dautovi, koji je tada bio komandir štabne ete teško je ranjen, jer se nije odmah povukao, skupljaju i sredstva veze, pa neprijatelju nije ništa palo u ruke, a druga Dautovi a prenijeli su u previjalište. U borbama kod Uži ke Požege, prilikom postavljanja telefonskih veza bio je opkoljen jedan vod za vezu I brigade. Spašavaju i opremu, nekoliko je drugova ranjeno, a dvojica su poginula. Mika Jerkovi bila je teško ranjena i ostala je nepomi na nedaleko njema kog položaja. Ona je ležala cijeli dan, a nave e, kada je poela borba, pod zaštitom kukuruza, zajedno sa njema kim strelja kim strojem, privukla se blizu naših položaja, izmakla iz stroja i uspjela se prebaciti me u naše borce.

Pored uspostave veza, bilo je momenata, kada su naši vezisti u estvovali i u borbama u kojima su se posebno mnogi istaknuli. Tako u borbama za oslobo enje Valjeva jedan broj drugova i drugarica napao je njema ki Štab. Tada je Josip Ani, komandir jednog odjeljenja, zarobio višeg njema kog oficira (mislim da je bio pukovnik). Uzeo mu je li no naoružanje i predao ga Štabu brigade. Drug Ani je za nagradu dobio to naoružanje njema kog pukovnika, pa je bio i najljepše naoružan u svojoj jedinici, jer su ostali borci imali engleske automate, koji su bili neugledniji. Bilo je još slu ajeva kada su vezisti u estvovali u borbama bilo sami ili u sastavu neke druge jedinice, po ev od Valjeva pa do oslobo enja Beograda, zatim na Sremskom frontu i dalje, do potpunog oslobo enja zemlje.

Posebno su naši vezisti izvršili uspješno svoj zadatak u operacijama za oslobo enje Beograda. Ma da nisu imali dovoljno iskustva u organiziranju veze po velikim gradovima, ipak i pored toga što su kablovi esto kidani uslijed obostrane vatre, postavljali su na najvažnijim pravcima guste patrole koje su otklanjale kvarove. Osim toga, komandiri eta za vezu formirali su u toj operaciji po-

sebne ekipe od najboljih boraca (koji su prekidali njema ke kablove, do ekivali i uništavali njema ke patrole koje su namjeravale da otklanjaju ove kvarove.

Kada se nisu uspjele uspostaviti telefonske veze zbog pokreta jedinica i napornih marševa, onda se organizacija veze oslanjala na radio-veze i kurire. Stalne radio-veze postojale su sa Vrhovnim štabom, komandom Prvog proleterskog korpusa, sa brigadama i drugim jedinicama. Mi nismo imali tako opremljene stanice sa rezervnim dijelovima i kompletom, standarizirane u pogledu talasnih dužina, vrste pogona i drugo, zna i onakve kakve su imale regularne, izvanredno opremljene armije, kao što su to bile njemačka i talijanska. No, injenica je da su bez svega ovoga naše radio-stanice konstantno radile pa je uvijek postojala veza. Drugu Simi Naranoj u nije se uopće desilo da je od 1943. godine, pa do oslobođenja, ostao bez radio-veze. injenica da su radio-veze uvijek postojale potvrđuje i operacijski dnevnik 6. divizije.

Koliku je važnost odigrala u pojedinim fazama borbe radio-stanica pokazuje i ovaj podatak. Između 24. i 28. jula 1944. godine divizija je marševala pravcem: Kruševac — s. Novaković — Vučja planina — Oborište — Javorje — s. Šerić sa ciljem da forsira rijeku Bosnu. Rijeku su forsirale I i II brigada i dijelovi III brigade. 3. bataljon odsjekli su Nijemcima pa nije mogao preći rijeku. Sasvim slučajno se pri Štabu bataljona inašla radio-stanica sa poslugom. U određeno vrijeme rada i održavanja veze, Štab divizije pozvao je svojom stanicom štab bataljona, naredio mu da ne forsira samu vodu da prieka 11. diviziju te s njom produži marš ka Srbiji. Može se zamisliti kakve bi gubitke pretrpio ovaj bataljon da nije došao do ovu diviziju, ali zahvaljujući i snalažljivosti naših radijista, koji su omogućili da se prenese ova odluka, bataljon je bez gubitaka stigao u sastav svoje brigade.

Radio-veza se održavala i pod vrlo nepovoljnim klimatskim uslovima. Tako su radio-telegrafisti divizije radili i na vrlo niskim temperaturama. Na primjer, kod Šujice, ima temperaturu od -25°C drugi Simo Naranoj održavao je radio-vezu, tako da ga je vrlo dobro uložio Jajce i Vis, pa su tako demantirane dotadašnje tehnike norme, naime da je rad na ovoj temperaturi nemoguće.

Radiostanice su se uvale, kako se to kaže, kao oko u glavi. U toku marša radijisti su uglavnom nosili radio-stanice na sebi, jer je to bila najbolja garancija da će stanica ostati sa uvanom. Ali je jedino vrijeme radio-stanici divizije nosilo i jedno konj. Prilikom prelaska Tare na uskoj stazi, kada se silazilo niz strminu obale, konj je palo u vodu zajedno sa stanicom. Radio-stanica je bila sva u komadima, a konj je uginuo. Vodnik Pavlica, stariji ovjek, koji je sa jednim vodom iz štabne stanice pomagao Simi Naranj i u postavljati antene, puniti akumulatori itd, kada je bio bio što se dogodilo, uzdahnuo je i rekao: »Vidi jadnice kako je iskresila zube, lako smo mi za nju, ali što smo sa radiostanicom«. Radio-stanica je bila posve razbijena i nije se više mogla upotrebiti.

Pored organizacije veza za potrebe jedinica naši radijisti zalazili su sa radio-stanicama i u pozadinu neprijatelja. Tako je radiotelegrafist Mate Ivanković sa izvora jedinicama išao u pozadinu

neprijatelja, upadao u radio-veze i predstavljao se sa HR FDAV. Kada je jednom prilikom preba en u pozadinu Nijemaca na Sremskom frontu, javio se Simi Naran i u i otkucao tri puta AV, što je ovaj dešifrirao da su ih Nijemci gonili isa psima.

U borbama za oslobo enje Beograda vezisti divizije izvršili su uspješno svoj zadatak. Mnogi su poginuli i tako su jedinice brojano znatno oslabile, pa su popunjene novim borcima sa terena Srbije. Neki su postavljeni na rukovode e dužnosti. Za referenta za vezu divizije postavljen je Svetislav Jankovi . Formiran je tada i bataljon za vezu od tri ete. Za komandanta bataljona postavljen je Milan Kova , za partijskog rukovodioca Ljuba Ple aš (sada živi u Zagrebu), a za omladinskog rukovodioca Nevenka Veinovi . Na dužnosti referenta za vezu u brigadama i komandire eta za vezu imenovani su mla i drugovi: Miloš Puži , Mane Grubi , Mane Klašnja, Todor Popovi , Rade Sovilj, Milan Mandari , kao i mnogi drugi uveni telefonisti i linijaši iz vremena stvaranja jedinica za vezu, 'koji su stalno kroz mnoge borbe u Lici, pa sve do oslobo e-nja Beograda u najtežim situacijama, uz velike napore, uspostavljali veze i tako istekli ogromno iskustvo koje sada prenose na svoje mla i drugove iz Srbije.

U Beogradu su jedinice kompletirane opremom sovjetskog potrjekla. Sada se mijenja i formacija jedinica za vezu, pa se i u bataljonima formiraju vodovi za vezu. U štabove brigada uvedeni su referenti za vezu. Artiljerijske jedinice — od baterije do brigade — tako er dobivaju jedinice i tehni ka sredstva veze. Formiraju se kursevi te je obuka naro ito intezivna za vrijeme odmora jedinica u Beogradu, pa je tako divizija došla na Sremski front sa ljudstvom koje je znalo i bilo sposobno da uspostavlja veze. Sada smo imali ve i pokretnu remontnu službu sa radionicama, a ve e radio-stanice su na vozilima pa mogu da rade i u pokretu.

Telefonske veze, pored radio-veza, uspostavljaju se i prilikom probroja Sremskog fronta, zatim u borbama za akovo, Garešnicu, SI. Brod, Novu Gradišku, pa do kona nog oslobo enja zemlje. Tako su se kroz ove borbe i uspostavu veza istakli i borili rame uz rame Srbijanci sa Li anima, a na prakti nim primjerima organizacije veza i u borbi sa neprijateljem kovalo se vrsto drugarstvo.

Kada je divizija stigla u zapadnu Liku da je o isti od ostataka doma ih izdajnika, jedinice veze u brigadama i divizijski bataljon tako er su u estvovali u iš enju, pa su i na ovaj na in dali svoj doprinos stvari mira i izgradnji nove Jugoslavije.

Važno je ista i da je formiranjem naše divizije veza stvarana takore i ni iz ega. I onaj mali broj drugova koji su raspolagali sa nešto znanja iz oblasti službe veze bio je nedovoljan u tom momenu da razvije neke potpunije sisteme. Me utim, svaka borba naše divizije bila nam je vrlo dobra škola gdje smo na prakti nim primjerima proširivali znanja iz telefonskih veza, radio-veza, veza komandovanja i sadejstva. Svaki borac i starješina u najtežim asovima borbe djelovao je is puno inicijative, samopouzdanja i odvažnosti na odre enom mjestu u toku organizacije i osiguranja veze. Mnogo se nastojalo da se obezbijede sve vrste veze i da se uvaju vojne tajne, pa su u tom smislu brojni primjeri naših kurira, koji

su dali svoje živote da izvrše zadatok, i ne dopuštaju i neprijatelju da dođe do bilo kakvih podataka. Prilikom obavljanja telefonskih razgovora i korištenja radio sredstava posve ivala se velika pažnja uvanju vojne tajne. Bilo je dosta primjera da su se naši vezisti ukopavali na neprijateljske telefonske linije, ometali, obmanjivali i prisluskivali te razgovore. U pojedinim borbama vršene su i diverzije na neprijateljeve sisteme i sredstva veze, linije su rušene, prekidane, a sredstva veze, ukoliko ih se nije moglo zarobiti, bila su uništavana.

Može se slobodno reći da je naša divizija jedna od prvih koja je imala solidno organizirane veze. Na njenom primjeru izgrađivali su se onda sistemi službe veze i u drugim jedinicama.¹

OBAVEŠTAJNA SLUŽBA U OSLOBODILA KOM RATU

uro Stanković

Dolaskom druge Tita za generalnog sekretara KPJ 1937. godine pred Partiju je bio postavljen niz vrlo značajnih i odgovornih zadataka. Jedan od najvažnijih bio je okupljanje svih naprednih snaga za borbu protiv nastupajuće fašističke opasnosti i odbranu zemlje kako od spoljnih, tako i od unutrašnjih neprijatelja. Partija je koristila svaku priliku da upozori na opasnost koja preti našim narodima od fašističkih agresora pa je 1938. godine izdala direktivu, da se preko partiskih vojnih komisija lanovi KP i SKOJ-a obuhavaju u vojnim veštinama. Ova direktiva bila je od neocenjive koristi kada se po ekipi pripremati i dizati narodni ustank u svim krajevima naše zemlje. Ona je u toku oslobođila kog rata potvrdila dalekovidnost i pravilnost ocena i puta što ga je izabrala naša Partija.

Izdajni komitet državno i vojno rukovodstvo Kraljevine Jugoslavije predalo je zemlju u 1941. godini okupatoru i goloruke narode Jugoslavije prepustilo na milost i nemilost fašističkim zavojevima i njihovim domaćim pomagačima.

Međutim, odmah po kapitulaciji zemlje, KPJ je u maju 1941. godine izdala Uputstvo za pripremu ustanka i stvaranje partizanskih odreda i borbenih grupa u svim krajevima zemlje. U isto vreme Vojni komitet pri CK KPJ, na njegovom ijem se elu nalazio drugi Tit, izdao je i prva uputstva o obaveštajnoj službi kao pomoćnom borbenom organu za izvršavanje zadataka koji su proistekli iz vojnih potreba naroda i Partije i partizanskih jedinica, u pripremama za ustank i u samome ustanku.

I kada danas iz ove perspektive gledamo na postanak, razvoj i ulogu, organizaciju i karakter obaveštajne službe u prvim danima i mesecima našeg oslobođila kog rata, a zatim u njegovom toku, možemo reći da je ona stvarana na svim onim političkim

¹ Pored vlastitih sjećanja koristio sam i zabilješke i sjećanja drugova i drugarica: Sime Narančića, Rade Sovilja, Miloša Dautovića, Milana Kovačića, Mane Grabića, Bogoljuba Radovića i Ljube Plešića (njeno djevojačko prezime).

osnovama na kojim su stvarani i drugi organi u toku narodnooslobodila ke borbe i da je nosila pe at svega onoga što je niklo i rasio u našoj borbi i što je dovelo do pobedonosnog završetka oslobođila kog rata i socijalisti ke revolucije.

Obaveštajna služba se razvijala:

- a) kao instrument Partije za borbu i zaštitu od infiltracije neprijateljskih elemenata i doma ih špijuna i provokatora,
- b) kao služba naroda i narodnooslobodila kih odbora za zaštitu neposrednih interesa širokih narodnih slojeva na oslobo enoj i neoslobo enoj teritoriji,
- c) kao organ naših vojnih jedinica sa zadatkom da s jedne strane budno prati da »neprijatelj ne ubaci u vojne jedinice svoje provokatore i špijune«, a s druge strane da prikuplja potrebne podatke da bi se što uspešnije mogle voditi vojne operacije protiv neprijateljskih oružanih snaga.

Ve smo naveli da je prva na elu o organizaciji i uputstva o formiranju i radu obaveštajne službe dao Vojni komitet, formiran pri Centralnom komitetu KPJ. Daljnja uputstva nalaze se u historijski zna ajnoj direktivi druga Tita od 10. avgusta 1941. godine gde ,se, govore i o zadacima partizanskih odreda, izme u ostalog kaže:

»Partizanski odredi moraju na svakom koraku uništavati fašisti ke odrede, naro ito oficire i gestapovce, crne košulje itd. Isto tako treba nemilosrdno uništavati i sve antinarodne agente, razne izdajnike i provokatore ...«.

»Štabovi i komesari moraju budno paziti da neprijatelj ne ubaci u partizanske odrede svoje provokatore i špijune...«

Drugi zna ajan dokument o organizaciji obaveštajne službe predstavlja Uputstvo druga Tita iz 1941. godine o na inu odbrane oslobo ene teritorije od okupatora, u kome se izme u ostalog kaže:

»Obaveštajna služba. Ona treba da se organizuje što bolje, tako da je obavljaju ve inom meštani nama naklonjeni, a što manje naoružani partizani. Treba je organizovati tako da opstanak neprijateljskih i petokolonaških snaga i špijuna bude na oslobo enoj teritoriji, ma i za najkra e vreme, sasvim nemogu «.

U fo anskim propisima od februara 1942. godine funkcija obaveštajne službe stavljala se prvenstveno u nadležnost vojnih vlasti, a Uputstvom druga A. Rankovi a, u ime Vrhovnog štaba NOP, od 6. maja 1942. godine, stavljala se i u zadatak partijskim rukovodstvima briga o obaveštajnoj službi. U pomenutom Uputstvu kaže se i ovo:

»Povla e i iskustva iz dosadašnjeg rada na ovom sektoru, moramo hitno preduzeti mere za otklanjanje svih nedostataka. Stoga je nužno u initi slede e:

1) U štabovima proleterskih brigada, partizanskih i dobrovoljnih odreda treba odrediti najpouzdanijeg druga, obavezno lana KP, kao odgovornog za organizaciju i funkcionisanje obaveštajne službe u njegovim jedinicama i terenu njegovog odreda. Ovaj drug podnosi izveštaj o svome radu svom štabu brigade, odnosno glavnim štabovima odreda, i direktno, preko naro ito pouzdanih kurira, Vrhovnom štabu — II odsek.

2) Drugovi odgovorni za obaveštajnu službu u glavnim štabovima i štabovima brigada i odreda imaju odrediti, oslanjaju i se na pomo partijskih organizacija, svoje obaveštajce u svim nižim vojnim jedinicama i na terenu na kojem odred dejstvuje u sporazumu sa partijskom organizacijom na terenu ...

U pogledu zadataka obaveštajaca važno je obratiti pažnju na sledeće:

a) u vojnim jedinicama obaveštajci moraju biti najbudniji i stalno imati u vidu kretanje svakog sumnjivog i neproverenog pojedinca. Oni treba da kontrolišu veze i odnose pojedinaca s narodom na terenu na kojem se jedinica nalazi, s gra anstvom u gradovima, a isto tako i tim putem treba kontrolisati i samo gra anstvo, njegov stav, kretanje, odnos prema nama ili prema neprijatelju itd.«

Od posebnog je zna aja i od naro ite važnosti za organizaciono u vrš enje i jedinstveno delovanje Uputstvo Vrhovnog štaba od novembra 1942. godine, koje se uglavnom odnosi na organizaciju i zadatke obaveštajne službe u vojnim jedinicama a nosi naziv »Obaveštajna služba u mobilnim i operativnim jedinicama«.

Aprila meseca 1943. godine drug Tito donosi zna ajnu odluku kojom se pri Vrhovnom štabu formira Komisija za suzbijanje V kolone i terorizma, sa zadatkom da otkriva i hvata okupatorske špijune, razne petokolonaše i njihove rukovodioce.

Na kraju, kao posebna i od historijskog zna aja jest odluka druga Tita od 13. maja 1944. godine o osnivanju Odeljenja zaštite naroda pri Povereništvu za narodnu odbranu AVNOJ-a.

Glavni štab Hrvatske izdao je 25. decembra 1941. godine posebno Uputstvo o organizaciji politike obaveštajne službe na svojoj teritoriji. U njemu se, izme u ostalog, navodi:

»U svakom bataljonu i višim štabovima treba postaviti politikog obaveštajnog oficira koji e obuhvatiti u svoj delokrug sve vojne jedinice i svo civilno stanovništvo sa podru ja, dok se ne organizira civilna obaveštajna služba koja e kasnije preuzeti civilno stanovništvo... Za ovaj rad u etama, odeljenjima, vodovima, selima, mestima imati e obaveštajni oficir svoje poverenike... Politi ki obaveštajni oficir polaže ra una o svom radu pretpostavljenom komandantu i komesaru... Za taj rad treba organizovati posebnu službu, u kojoj e se drugovi za to odre eni posvetiti isklju ivo pronalaženju i raskrinkavanju petokolonaških i tuiskih agenata u našim redovima ...«

Nadalje, u Uputstvu Glavnog štaba narodnooslobodila kih odreda Hrvatske, Od decembra 1941. godine, kaže se:

»Obaveštajnu službu u štabovima treba organizovati kao vojno obaveštajnu službu (informativnu službu) i politi ku obaveštajnu službu (špijunaža i kontrašpijunaža)«.

U nekim bataljonima delovali su posebni obaveštajni oficiri, a u nekima su tu dužnost vršili zamenici komesara bataljona, koji su za svoj rad odgovarali obaveštajnom oficiru brigade i politikom komesaru bataljona. U etama i vodovima postojali su po obaveštajnoj liniji poverenici. Ddk su funkcija i delovanje obaveštajnih oficira divizije i brigade bili ozvani eni, te se za njih znalo, s ostalima to nije bio slu aj.

Obaveštajni oficiri u brigadama odgovarali su za svoj rad glavnom obaveštajnom oficiru divizije, ali su neke podatke koji su bili od koristi davali i politkomesarima brigada, tako da su s te strane bili odgovorni i politkomesarima brigada. Obaveštajni oficir divizije objedinjavao je itav rad po obaveštajnoj liniji u celoj diviziji. On je u samom po etku formiranja divizije imao zadatke i po obaveštajnoj i kontraobaveštajnoj i vojno-informativnoj liniji. Zapravo, ti termini u to vreme kao takvi nisu postojali, već se uglavnom sve, manje-više, svodilo na obaveštajmo delovanje. Međutim, zadatak obaveštajnih oficira bio je i kontraobaveštajnog i vojno-informativnog karaktera. S jedne strane, zadatak im je bio da vojne jedinice o iste od neprijateljskih i kolebljivih elemenata i da se bore protiv infiltracije neprijateljskih elemenata, špijuna, provokatora i diverzanata u te jedinice. S druge strane, zadatak se sastojao u okupljanju potrebnih informacija za uspešno vođenje pojedinih planiranih akcija koje su stajale pred divizijom, ili nekom njenom jedinicom. Tu su, uglavnom, bili u pitanju podaci o planovima i namerama neprijatelja, o naoružanju, brojnom stanju itd.

OK KPH za Liku je odmah posle Majskoga savetovanja preduzeo potrebne mere da bi se partijske organizacije što više angažovale u sprovo enju odluka savetovanja. U celoj Lici pripreme su naročito dobro napredovale i shvaćene su vrlo ozbiljno u mestima i selima Like gde su postojale partijske organizacije. Tako se stvaranje prvih borbenih grupa, objašnjavanje značaja borbe protiv okupatora i domaćih slugu i vršenje svih ostalih priprema postavilo kao jedan od glavnih zadataka.

U sklopu svih tih priprema, a zatim i u samome ustanku, partijske organizacije posvetile su posebnu brigu prikupljanju potrebnih podataka za njegovo uspešno vođenje, tj. vodile su naročitu brigu o stvaranju obaveštajne službe, tako da se može reći da su koreni ove službe, njene prve organizacione forme i zadaci usko povezani s radom partijskih organizacija, da su joj tu udareni temelji i da se ona razvijala u krilu partijskih organizacija Like.

Lika je u danima ustanka imala oko 50 partijskih organizacija, lanovima Partije postajalo je sve jasnije da ije za uspešno vođenje akcija protiv neprijatelja neophodno imati što više podataka i informacija o njegovim namerama, kretanju, broju i naoružanju.

Zbog toga je ,u samom po etku teško bilo na i neku partijsku organizaciju koja nije imala jednog ili grupu svojih lanova zaduženih za ovakve zadatke.

Partijske organizacije uspele su vrlo brzo da stvore široku mrežu saradnika obaveštajaca, kako u okupiranim gradovima i selima Like, tako i u ornim selima i krajevima gde je postojala opasnost od izvesnih elemenata da u prvim danima ustanka, i posle, spre avaju širenje i ja anje narodnooslobodila ke borbe.

Neprijateljske obaveštajne službe nastojale su svim mogu im sredstvima i metodama da spre e širenje ustanka. Ve u prvim njegovim danima, a naro ito posle, neprijatelj je razvijao i širio raznovrsnu propagandu, ubacivao agente u partizanske redove i ubijao pojedine istaknute komuniste i rukovodioce ustanka, tako da je to, pored oružanih akcija koje je neprijatelj skoro svakodnevno preduzimao, iziskivalo neprestanu brigu pa je tako i uslovilo brzi razvitak obaveštajne službe.

Tu treba naro ito ista i rad partijskih organizacija i lanova Partije, a posebno onih u bivšem gospo kom kotaru, koji su uz pomos simpatizera i lanova Partije ve 1941. godine u samome Gospo u oformili obaveštajni centar koji se održao do poslednjih godina rata. Njegov rad je bio od neocenjive vrednosti za uspešno vo enje operacija protiv neprijateljskih oružanih snaga i skoro redovito signalizirao o pripremanim ofanzivama, tako da je i narod mogao na vreme izbe i opasnostima koje su one sobom nosile.

Od naro ite koristi su bili veze i kontakti koje su lanovi Partije, kasnije pripadnici Smiljansko-bužimske ete, održavali sa simpatizerima i omladincima u Gospo u i u gospo kom garnizonu. Kao pripadnici tog obaveštajnog centra izgubili su svoje živote Jure orak, Ivanka Matajia i Zora Gobac. Ovde treba naro ito ista i aktivnost etni kih agenata koji su došli u Liku sa zadatkom da likvidiraju istaknute lanove Partije i rukovodioce ustanka. Tako su od etni ke ruke poginuli španski borci Mi o Radakovi i Pekiša Vuksan, partijski radnik iz Zagreba Vlado Cerin, zatim Nikola Krajnovi, Bi o Kesi, Smilja Pokrajac i drugi.

I u ostalim okupiranim mestima Like široka mreža informatora i naših simpatizera omogu ila je suzbijanje raznih neprijateljjevih akcija. Tu treba posebno pomenuti kontakte što su ih pojedini drugovi u cilju prikupljanja podataka imali u Donjem Lapcu, a koji su naro ito došli do izražaja u raskrinkavanju etni kih glavešina (Ra enovi, Ke a, Om ikus, Torbica i kasnije Rašeta).

U toku 1942. godine dolazi do nagloga širenja i ja anja narodnooslobodila kog pokreta u zemlji. Uspesi postignuti na vojnom i politi kom polju, oslobo eni gradovi i velike oslobo ene teritorije, kao i ogroman priliv boraca, a zatim potreba za pokretnim vojnim jedinicama, kao i složenost zadataka i preduzimanje ve ih vojnih operacija, stvorili su uslove za formiranje iregularnih vojnih jedinica. U tu svrhu Vrhovni štab doneo je odluku da se u svim krajevima naše zemlje, gde za to postoje uslovi, formiraju brigade, divizije i korpusi. Tako je od I, II i IX narodnooslobodi-

la ke udarne brigade formirana 6. divizija Narodnooslobodila ke vojske Jugoslavije. Brigade su formirane od bataljona 1, 2. i 3. li koga odreda.

U nekim bataljonima, a u sva tri štaba odreda, bili su postavljeni obaveštajni oficiri s obaveštajnim, odnosno informativnim i kontraobaveštajnim zadacima. Tako se može reći da je 6. li ka divizija prilikom svoga formiranja već imala organizovanu obaveštajnu službu, koja je već imala dvogodišnje iskustvo u obavljanju zadataka, i odabранe i sposobne obaveštajne oficire.

Formiranjem divizije stvorene su dvije službe: informativna i obavještajna. Za informativnog oficira postavljen je Brato Orlić, a za obavještajnog uro Stanković. Odlaskom divizije u sastav Prvog proleterskog korpusa — novembra 1943. godine — uro Stanković ostaje na dužnosti u Lici, a na njegovo mjesto dolazi Štefan Brujić.

Kada govorimo o akcijama i nekim uspesima obaveštajne službe 6. li ke divizije na terenu Like, treba odmah napomenuti da su ti uspesi bili rezultat koordiniranih akcija s terenskim obaveštajnim službama.

Tako je po etkom maja 1942. godine otkrivena većna etnička grupa koja je bila u vezi s Italijanima u Lapcu.

U Kamenskom je otkriven italijansko-četnički špijun koji je prepisivao našu vojnu poštu. Tako je prepisao naređenje o pripremama za napad naših jedinica na Donji Lapac i dostavio Italijanima. U okolini mesta Šabac otkrivena je etnička grupa, o kojoj je napred bilo rečeno, koja je održavala veze s italijanskim vlastima i velikim županom Šinjem. Tom prilikom otkrivene su i ubice Marka Oreškovića.

U januaru 1942. godine uspelo je obaveštajnoj službi da otkrije u otočkom kotaru etničku organizaciju na selu s poručnikom bivšeg jugoslavenske vojske Žakulom.

1942. godine otkrivena je u selima Mogorić i Vrepču etnička organizacija na čijem su selu stajala dvojica bivših jugoslavenskih žandara.

Iste godine otkriven je u jednoj našoj vojnoj jedinici ustaša Smoljan iz Dabre, koji se u nju uvukao po zadatku ustaške obaveštajne službe.

Aprila meseca 1942. godine likvidiran je, isključivo obaveštajnim merama, šef ustaškog redarstva u Gospiću.

1942. godine otkrivena je u Gospiću u špijunska organizacija koja se nazivala »Herkules«. Nastupala je pod firmom »Partizanski komesarijat za Liku«, a članovi organizacije su bili bivši jugoslavenski oficiri, trockisti i ustaše.

Isto tako obaveštajnoj službi je uspelo da u bataljonu »Božidar Adžija« otkrije jaku neprijateljsku organizaciju na selu sa zloglasnim imenom Klisko.

Obaveštajna služba I li ke udarne brigade uspela je vrlo brzo da razotkrije i u roku od 3 dana onemogući špijunsko delovanje oficira »Plave divizije«.

Ubrzo posle odlaska 6. li ke divizije iz Like došlo je na temelju odluka Vrhovnog štaba do odvajanja kontraobaveštajne službe u vojnim jedinicama, odnosno do formiranja posebne vojno-informativne službe. Za obaveštajnog oficira divizije postavljen je drug Srđan Brujić, a za informativnog oficira drug Boško Šnajder.

U maju 1944. godine formira se u diviziji, kao uostalom i u svim većim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, odsek zaštite naroda, koji je prvi šef bio drug Petar Čitava kontraobaveštajna delatnost dolazi u nadležnost šefa OZN-e za 6. diviziju, dok se posebno formira Vojno-informativna služba, koji je šef bio drug Srđan Brujić. U cilju skupljanja potrebnih podataka radi planiranih akcija ili pokreta jedinica 6. li ke divizije, formirane su prije informativnoj službi izviđačke jedinice, u sastavu od po 20 odrabnih drugova, koje su vršile izviđačke akcije krećući se ispred divizije, ili vojnih jedinica iz njenog sastava, radi prikupljanja potrebnih podataka i nasilnoga izviđanja.

S takvim sastavom, organizacijom i zadacima u stvarala je 6. proleterska divizija oktobra meseca 1944. godine i u borbama za oslobođenje Beograda.

Kad danas govorimo o razvitku obaveštajne službe 6. proleterske divizije, verovatno se ne vidi ništa narođeno ito što bi je moglo izdvajati od obaveštajne službe ostalih divizija Narodnooslobodilačke vojske, nemajući da ova divizija već prilikom svoga formiranja imala vrlo dobro organizaciono postavljenu službu s iskusnim kadrovima i s preciziranim zadacima. Ali u svakom slučaju, može se s pravom tvrditi, da je obaveštajna služba ove divizije dala značajan doprinos borbi naroda Like i uopšte oslobođila koju borbi naroda Jugoslavije.

OBAVEŠTAJCI I IZVIJAČI NA DELU

Luka Martinović

Od početka ustanka u Lici, pa i u toku njegovih priprema, poklanjana je značajna pažnja obaveštajnoj i izviđačkoj aktivnosti. Za tu svrhu nisu doduše odmah postojali posebni obaveštajno-izviđački organi, već su tom aktivnošću u rukovodile partijske i skojevske organizacije preko razvijene mreže saradnika.

Podaci što su se na taj način prikupljali bili su dragoceni za mere obezbeđenja prvih partizanskih jedinica i stanovništva. Iz tih su podataka, naime, esto pravovremeno saznavane namere neprijatelja: njegovi pokreti, jačina, raspored itd. što je iskorišteno za uspešno izvođenje akcija protiv neprijatelja i bilo signal za stanovništvo da se sklanja na sigurna mesta ispred istrebljivačkih napada okupatorsko-ustaško-četničkih jedinica.

No već prvi bataljoni, koji će kasnije ući u sastav pojedinih brigada 6. divizije, imaju po jednog starešinu obaveštajca. Tako je u bataljonu »Marko Orešković«, na primer, prvi obaveštajac, već krajem 1941. godine, bio Milan Basta.

Mislim ipak da ne grešim ako kažem da obaveštajna služba dobija vršće i organizacijski odgovornosti i potpunije oblike, mesto i sadržaj formiranjem brigada, u njima štabovima, pored onih u bataljonima, obavezno postoji i starešina odgovoran za organizovanje i rad obaveštajne službe. Od tada se, naime, poduzimaju masovnije mере za upoznavanje i praćenje neprijatelja i raspolaženja naroda, i, što je posebno važno, sav dobiveni materijal podvrgava se solidnijoj obradi i kritičkoj analizi.

Trebalo je ne samo mnogo ljudi (razvijena obaveštajna mreža) za prikupljanje i proveru podataka, već i mnogo naporu, odlučnosti, hrabrosti, dovitljivosti i samopožrtvovanja da se podaci prikupe i sredstvima budu ažurni.

U 6. diviziji odmah posle njenog formiranja organizovana je i obaveštajna služba. Bolje rečeno, obaveštajna i informativna služba. Prva se bavi kontraobaveštajnim, a druga obaveštajnim zadatcima.

Kad je divizija otišla u sastav Prvog proleterskog korpusa, odnosno van teritorija Hrvatske, organizacija obaveštajne službe se, koliko se se am, nešto izmenila, jer u tome periodu nismo imali obaveštajne, već samo informativne oficire, odnosno organe. U proljeće 1944. godine pored već postojećeg obaveštajnog organa, formira se i organ Ozne, kao organ kontraobaveštajne aktivnosti. Prvi šef Ozne u 6. diviziji bio je Štefan Brujić. U toku 1943. godine formiraju se i prve izviđačke jedinice kao neposredni izvršni organi komandi brigada i divizije za izvršavanje složenijih zadataka obaveštajne službe. Zahvaljujući i stavu Komande divizije, a posebno njenog komandanta, izboru kadra za obaveštajnu službu (i za organe po štabovima i za izviđačke jedinice) posvećena je posebna pažnja. Cene i značaj obaveštajne službe, Komanda divizije je, kroz cijeli period rata ulagala ozbiljne napore u osposobljavanju kadrova putem raznih kurseva i seminara, u uvanju tih kadrova i u njihovom unapređivanju. Moram istaći, iako to možda izgleda nevažno, da nije održano ni jedno savetovanje starešina obaveštajne službe, kome nije li no prisustvovao i komandant divizije. To je bilo od posebne važnosti: pomoć koju nam je ukazivao komandant divizije bila je utoliko značajna, jer mi nismo imali mogućnosti da problematiku obaveštajne službe upoznamo i savladamo putem škola i kurseva. Osnovni učitelj bila nam je, naime, surova ratna praksa. Stavovi komandanta divizije, njegova uputstva i pouke, kao iskusnog vojnika i starešine, nadoknadi vali su sve ono što nismo bili u mogućnosti da dobijemo kroz školovanje, te smo i zadatake koji su se pred nas postavljali mnogo uspešnije izvršavali. Zahvaljujući i svemu ovome, obaveštajna služba divizije bila je u stanju da izvršava i najsloženije zadatke.

Komandanti brigada i ostale starešine, sledeći i primer komandanta divizije, davali su takođe svu moguću podršku obaveštajnoj službi. Može izgledati neskromno, ali je injenica, da je obaveštajna služba 6. divizije, po oceni komande Prve armije, bila jedna od najuspešnijih na Sremskom frontu i u završnim operacijama. Gotovo da nije bilo zadatka kojeg izviđači i 6. divizije nisu uspešno izvršili. Stari, iskusni borci iz Like, uvek su nalazili originalno rešenje za izvršenje složenih zadataka koji su se pred njih postavljali. Svoje iskustvo, odvažnost i dovitljivost, nesebi no su prenosili na mlađe izviđačke jedinice su izviđačke jedinice popunjavane po dolasku u Srbiju.

Akcije

Izviđačke akcije su vrlo složene. One zahtevaju detaljno proučavanje zemljišta i neprijatelja i realno predviđanje njegove reakcije, do detalja razrađen plan dejstva, svestrano poznavanje svih

kog pojedinca-izvi a a (i prema osobinama i sklonostima — odre ivanje zadataka), brigu o ljudima i li ni primer starešine.

Nije isto zarobiti neprijateljskog vojnika u borbi ili ga »ukrasti« — uhvatiti na odre enom odseku (rejonu) i u odre enom vremenu. Uhvatiti »jezik« uvek je predstavljalo jednu od »najfinijih«, najosetljivijih, pa prema tome i najodgovornijih i najtežih akcija izvi a a.

U svim vojskama odvajkada nastojalo se da se pribave sveži, verodostojni podaci o neprijatelju ili da se provere raspoloživi, putem hvatanja »jezika«. Ako bi se samo kroz ovo cenio bilans rada izvi a a 6. divizije (iako je to bio samo deo izvi a kih akcija), onda bi taj bilans bio vrlo bogat. U stvari, izvi a i 6. divizije, može se bez preterivanja re i, bili su specijalisti za hvatanje neprijateljskih vojnika.

Do formiranja izvi a kih jedinica, težina zadataka na prikupljanju podataka o stanju u neprijateljevim garnizonima, padala je na naše saradnike, koji su bili uklju eni u obaveštajnu mrežu teritorijalne obaveštajne službe. Ovo ne zna i, da teritorijalna obaveštajna mreža nije izvršavala ove zadatke za trupu i posle formiranja izvi a kih jedinica. Ali, pošto operativne jedinice nisu bile vezane za odre enu teritoriju, njihovi izvi a ki organi bili su dužni da im obezbede potrebne podatke o neprijatelju na teritoriji na kojoj bi se našle* jer nije uvek postojala mogu nost pravovremenog povezivanja sa obaveštajnim organima teritorijalne obaveštajne službe, (naro ito u neprijateljskim ofanzivama u novooslobo enim krajevima i si.), a posebno zna aj ovih organa ogledao se i u teškim i dugim marševima koje su ove jedinice izvodile.

Nemogu e je prikazati sve uspehe obaveštajne službe na teritoriji Like i na putu 6. divizije od Like, preko Bosne, Crne Gore i Hercegovine, Sandžaka, Srbije i Hrvatske — do pobede. Ipak je injenica, da su njeni uspesi utkani u pobedonosne akcije pripadnika 6. divizije i našeg rata u celini.

Zaplenjena neprijateljska dokumenta najbolje e ilustrovati obim, originalnost, raznovrsnost formi i uspehe naše obaveštajne službe.

Zapovjednik 2. pješa ke divizije, aktom br. 713/taj. od 29. XII 1941. godine upozorava Oto ku doknadnu bojnu: »Ponovo se je desio slu aj da su manje grupe pobunjenika preobu ene u naša vojni ka odijela upale u posadna mesta, ne uz nemiravane ni od koga. ...« te nare uje preduzimanje svih mera budnosti da se ovakvi i sli ni slu ajevi ne bi ponovili i da svi vojnici ušiju ispod revera bluze platneni trougao odre enih dimenzija, što bi im služilo kao »znak raspoznavanja«. Ipak, i ovaj »znak raspoznavanja« naši saradnici su brzo otkrili.

»28. IV 1943. godine oko 400 partizana su se prikopali za brzoglasnu žicu Gospo —Brušane svojim brzoglasnim aparatom, prekinuli vezu sa Gospo em i pozvali zapovjednika 2. lova ke bojne u Brušanima da u ime našeg zapovjedništva u Gospo u odmah povuće svoje postave sa brijege iznad sela Brušana u žicu, koja im je varka uspjela. Pa kada su se postave povukle u žicu, istog dana

oko 14.00 sati, partizani su sa baca im a mina, strojnicama i puškama, sa ve im snagama napali na skupljenu mom ad u žici i istu nakon kratkog vremena razbili i prisilili na povla enje iz Brušana prema Baškim Oštarijama i Karlobagu.

Istoga dana oko 8.00 sati partizani su prikop ali na brzoglasnu žicu Brušane—Baške Oštarije svoj brzoglasni aparat i pozvali zapovjednika 4. satnije 4. ustaške bojne u Baškim Oštarijama (7,5 km. ist. od Karlobaga), da u ime našeg zapovjedništva u Gospu u odmah krene sa satnjom upomo napadnutim Brušanima. Zapovjednik ustaške satnije, povjerovavši toj zapovjedi, krenuo je sa satnjom u pravcu Brušana, te na putu izme u Baških Oštarija i Brušana bio napadnut od partizana i prisiljen na povla enje u Baške Oštarije». (Obavještenje Ministarstva unutrašnjih poslova bivše NDH U. M. Taj. br. 2111 od 11. VI 1943. godine.

Ove, ovakve i mnoge druge sli ne akcije naših jedinica u Lici i onih van Like naterale su Ministarstvo oružanih snaga tzv. NDH da u jednom svom uputstvu (»Naputku za borbu protiv pobunjenika«) prizna da

»Dobra izveštajna služba partizana je temelj svakog njihovog poduhvata, te oni ništa ne preduzimaju i ne grade na možebitnim predpostavkama. Osobita se važnost polaže na uhodarenje ne samo protivni kog podru ja, ve i svoje vlastite pozadine. U tu svrhu upotrebljavaju se pouzdani ljudi, a naro ito žene i djeca«.

I dalje: »Služba osiguranja ima u partizanskom na inu ratovanja, osobitu važnost, jer se mora prilikom provo enja djelatnosti bezuvjetno spre iti protivnikovo stvaranje iznena enja. Partizan ne smije biti nikada od protivnika iznena en. U tu svrhu oni preduzimaju ovo:

- a) budno paze da se u njihove redove ne uvuku uhode i nepoželjni elementi;
- b) mjestu bivaka, logorišta i taborišta biraju tako da im se protivnik ne može lako i neopaženo približiti... ;
- c) kretanje i najmanjih dijelova ne vrši se bez organiziranja i takvog rasporeda koji omogu uje trenutno stupanje u borbu u bilo koju stranu. Tom prilikom partizani paze na tajnost i tišinu, provedbe pokreta, kao i na izbor pravca i vremena kretanja«.

Dok se divizija nalazila na prostoriji Like i Bosanske krajine, obaveštajna služba imala je stalnu vezu sa svim neprijateljskim uporištima. Organi obaveštajne službe redovno su imali pristup u sve neprijateljske garnizone. Ovo je bilo mogu e zato što je narod bio za nas i što je s nama delio i zlo i dobro. Stvaranje i obnavljanje obaveštajne mreže na okupiranoj teritoriji Like nije predstavljalo poseban problem, ak smo imali bezbroj slu ajeva da meštani, na svoju ruku, prate kretanje neprijatelja i uvek su, ako su osetili da nam preti opasnost, našli na ina da nas pravovremeno obaveste. Koliko je naših boraca spašeno na ovaj na in nemogu e je proceniti. Isto tako, uvek smo vodili ra una da narod u okupiranim mestima sa uvamo od iznenadnih represalija neprijatelja. U

ovoj vrstoj vezi narod — Narodnooslobodila ka vojska, ogledalo se jedinstvo koje okupator i doma i izdajnici nisu uspeli da razbiju ni najokrutnijim merama.

Zna aj ovoga jedinstva Italijani su vrlo rano ocenili. U jednom uputstvu »Circular 3 C« — koje je izdala komanda Druge okupacione armije 1. XII 1942. godine, izme u ostalog, se isti e: »*Obaveštajna saradnja pojedinih oficira i pojedinih perifernih komandi najkorisnije i najbolje e se ispoljiti svakodnevnim osmatranjem stanovništva u obi nom životu. Odatle se dobijaju mnogi podaci, koji, iako na prvi pogled vrlo malog zna aja, ako se prikupe zajedno, omogu avaju ne samo da se »oseti puls stanovnika, ve da se shvati — kao refleks — i puls partizana.*«

U toku itavog rata neprijatelj je uporno nastojao da u naše redove ubaci svoje agente i da zavrbuje pojedince iz naših jedinica za isvoj rad. Zahvaljuju i budnosti partijskih i skojevskih organizacija, komandi i obaveštajne službe, neprijatelj u ovom pogledu nije uspevao nego je ak od ovih pokušaja imao i štete.

Negde po etkom marta 1944. godine, kada se divizija nalazila u zaštiti Vrhovnog štaba na prostoriji Grahovo, Drvar, Kulen-Vakuf (a I brigada — Kulen-Vakuf, Boboljuske, Kunovac), osetili smo da su neprijateljske obaveštajne veze duž komunikacije Biha — Knin vrlo aktivne. U dogovoru sa šefom obaveštajne službe divizije rešili smo da pokušamo da se pomo u naših izvi a a ukljuimo u ove veze. Izabrali smo pomo nika komesara izvi a ke ete I brigade. Dali smo mu detaljna uputstva, šta i kako treba da radi. Naime, pokušao je od jednog sumnjivog seljaka da traži vezu da bi dezertirao u etnike, jer je navodno nezadovoljan. Ali, neprijatelj je bio vrlo obazriv. Na prazne re i nije ništa davao. Da bi stekao potpuno poverenje ovog seljaka, naša intendantura je obezbedila ovom izvi a u sve što je tražio. On je »krao« i davao seljaku sve što je ovaj zahtevao, ali vezu sa etnicima nije dobivao. Kada je jedne ve eri rekao da mora bežati jer je otkriven, postavljen mu je u zadatak da donese puškomitraljez. Ve idu e ve eri on je predao puškomitraljez (naravno bez udarne igle) i dobio vezu. U toku slede a dva dana obaveštajna mreža neprijatelja bila je likvidirana.

Na maršu divizije kroz Bosnu za Srbiju, negde u avgustu, kada je I brigada stigla u isto nobosansko selo Musici, komandant 3. bataljona nas je obavestio da je dobio jednog dobrovoljca koji je pobegao iz Sarajeva. Kako nas je interesovala situacija u Sarajevu tražili smo da ga pošalje u Štab brigade. Istoga dana predve e doveden nam je ovaj »dobrovoljac«. Ispri ao je da se probio iz Sarajeva, da se na putu mnogo namu io, premda se po njegovoj spoljašnosti to nije moglo zaklju iti. Raspologali smo sa prili no ta niran podacima o neprijatelju u isto noj Bosni, pa i u Sarajevu. Hteli smo da ove podatke proverimo preko njega. Verovatno da je bio ube en da mi ništa ne znamo o stanju kod neprijatelja, te je pri ao koješta. Ovo nam je bilo sumnjivo, a pošto nismo imali mogu nosti da se detaljnije s njim pozabavimo (usled stalnih borbi i pokreta) poslali smo ga u štab divizije sa kurirom. U pismu koje je kurir trebao da preda šefu obaveštajne službe divizije, istakli

smo sumnju da se verovatno radi o špijunu koji je dobio zadatak da se uvu e u naše redove radi davanja podataka o nama i našim namerama. U toku sprovo enja bio je napadnut Štab divizije (na prostoriji Han Pijesak), te je kurir bio prinu en da ostavi »dobrovoljca« i da se sam probije do Štaba divizije. Posle dva dana šef obaveštajne službe divizije obavestio nas je da je »dobrovoljac« sam stigao u Štab divizije. Ipak, mi smo ponovo izrazili raniju sumnju i zamolili da se on što temeljitije sasluša. I imali smo pravo. Posle nekoliko dana obavešteni smo da se stvarno radilo o neprijatelju koji je dobio zadatak da nas prati i da izveštava o našim snagama, namerama i pokretima. Da bi ovaj zadatak što uspešnije izvršio bile su mu date neke veze u selima isto ne Bosne (kroz koja je neprijatelj smatrao da emo pro i) gde bi ostavljao obaveštenja i dobijao zadatke. ak, otkrio nam je neke veze koje je neprijatelj ve ranije bio uspostavio u nekim jedinicama. Naučno, on je dobio zaslужenu kaznu, neprijateljske veze bile su one-mogu ene, a divizija je nastavila svoj pobedonosni marš prema Srbiji.

Ovakvih i sli nih pokušaja neprijatelja bilo je mnogo, ali svi su bili na vreme otkriveni.

Brzo nadiranje naših snaga kroz Srbiju i izbijanje pred Beograd, kao i napad na Beograd, iznenadilo je i nema ke snage i njihove kvislinge: etnike, nedi evce i Ijoti evce, tako da nisu uspeli da se na vreme izvuku iz Beograda. U povla enju kroz Srbiju neprijatelj je uglavnom ra unao da e uspeti da nas zadrži pred Beogradom, jer je smatrao da nemamo mogu nosti i sredstava za jedan ovakav poduhvat (zauzimanje Beograda), te mu je i glavno uto ište bio Beograd. Uspešne borbe za oslobo enje Beograda one-mogu ile su izvla enje kvislinških snaga, policije i svih onih koji su služili okupatoru. Odmah po napadu na Beograd, sav obaveštajni kadar svih divizija koje su napadale, dobija zadatak da pod rukovodstvom OZN-e raš isti situaciju u Beogradu. Iz 6. divizije za ovaj zadatak odre eni su gotovo svi obaveštajni oficiri i neke izvane ke jedinice. Ovo je bio vrlo obiman i odgovoran zadatak, koji je potpuno uspešno izvršen. Ve ina starešina obaveštajne službe divizije ostala je i dalje na radu u raznim organima OZN-e u Beogradu tako da je divizija bila prinu ena, da u toku borbi u Sremu, obnovi ovaj kadar.

Krajem novembra 1944. godine divizija je povu ena sa Sremskog fronta u Beograd radi preoružanja, popune i odmora. U Beogradu je ostala do kraja decembra 1944. godine. U toku mesec dana organizovana su etiri obaveštajno-izvi a ka kursa za obuku izvi a a. Na ovim kursevima obaveštajni oficiri i izvi a i obuvani su u organizaciji izvi anja i osmatranju, hvatanju neprijateljskih vojnika, upotrebi eksplozivnih materija za razne diverzantske akcije, pronalaženju i uklanjanju neprijateljskih mina i mina iznena enja, izveštavanju i si. Uspešan rad ovih kurseva najbolje se video kroz akcije izvi a kih jedinica na Sremskom frontu i u završnim operacijama.

Ve po etkom januara 1945. godine ponovo smo se našli na Sremskom frontu. Odmah je organizovan sistem osmatranja sa stalnim osmatraonicama, pripremljene su grupe za dejstvo u neprijateljskoj pozadini, nastavljena je obuka izvi a a u izvo enju izvi a kih akcija: postavljanje zaseda, hvatanje neprijateljskih vojnika i sli. Jedna grupa, ja ine 7 izvi a a sa radiostanicom, upu ena je u pozadinu neprijatelja na prostoriju Vinkovci—Černa—Županja. Svi ovi izvi a i bili su u nema kim uniformama, sa nema kim oznakama i naoružanjem. Ova grupa ostala je u pozadinu neprijatelja sve do aprila 1945. godine. Sa ovom grupom imali smo stalnu radio-vezu, a povremeno, (prema potrebi) i kurirsku. Rad grupe bio je vrlo raznovrstan, plodan i od neocenjive važnosti ne samo za 6. diviziju ve i za druge jedinice.

Zahvaljuju i radu ove grupe ve krajem januara imali smo detaljne podatke o neprijateljskoj 41. tvr avskoj diviziji, koja je branila južni sektor Sremskog fronta. Evo kako se došlo do ovih podataka, štab 41. tvr avske divizije, nalazio se u selu Nijemci. Na relaciji selo Nijemci—Vinkovci, bez obzira na veliki sneg i niske temperature, bio je prili no živ saobra aj. Pomenuta naša grupa dobila je zadatak da postavi zasedu izme u sela Komletinaca i sela Otoka, radi hvatanja neprijateljskih vojnika. Pošto je odbrala mesto za zasedu i obezbedila se od svake eventualnosti, grupa je ekala. Naišle su selja ke saonice. U njima je bio jedan nema ki oficir. Izvi a i su pokušali da ga živa uhvate, ali pošto je on otvorio vatru iz automata, bili su prinu eni da odgovore na isti na in. Nemac je bio ranjen. Ipak, pokušali su da ga kroz bosutske šume prenesu ranjenog, ali pošto je izgubio mnogo krvi, umro je na putu. Izvi a i su nam dostavili torbu sa službenim spisima i njegove li ne stvari. Utvrđili smo da se radi o majoru iz 41. tvr avske divizije, a po dokumentima koja je imao u torbi, otkrili smo ja inu, sastav i raspored itave te neprijateljeve divizije.

Sredinom februara grupa je uhvatila jednog ustaškog zastavnika koji je, kao kurir na konju, nosio poštu iz Vinkovaca u Županju. Uspeli su da ga, sa konjem i dokumentima, prebace kroz bosutske šume do Štaba divizije. Naravno, zastavnik nam je dao vrlo dragocene podatke o situaciji na široj prostoriji Vinkovaca.

Krajem februara dobili smo od grupe obaveštenje, da e se (mislim) 3. marta — u nedelju — održati u Županji veliki ustaški miting, kome e, pored ostalih, prisustvovati i ustaški generali Metzger i Gustovi . Tražili smo od grupe da proveri ovo obaveštenje. Uskoro nam je stigla potvrda sa detaljima i planom Županje (zbor e se održati u zgradi ustaškog tabornika, a po e e u 8.00 asova). Komanda divizije tražila je od Komande armije da se Županja bombarduje za vreme mitinga. I 3. marta oko 9.00 tri »Spitfajera« su odletela na izvršenje zadatka. Grupi je nare eno da prati razvoj situacije. Zbor je stvarno po eo u 8.00. Posle bombardovanja Županje došlo je do meteža i obra unavanja izme u ustaša i domobrana, jer su ustaše okrivljavale domobrane da su otkrili tajnu održavanja zbora. Ovom prilikom poginuo je i jedan naš sa radnik, koji je bio domobranski oficir (satnik Ivkovec).

Po etkom marta grupa je dobila zadatak da iz rejona Vinkovci dovede neprijateljskog vojnika. Grupa je odabrala mesto za zasedbu odmah na izlasku iz Vinkovaca, a dvojicu izvi a a uputila »u patrolu« prema Vinkovcima. Neposredno pred pad mraka naišao je jedan nema ki podoficir sa devojkom u šetnju. »Patrola« ih je zaustavila i od podoficira tražila »Ausvajsk«, pošto je kretanje bilo ograni eno. Kada je pokušao da izvadi legitimaciju, izvi a i su ga uhvatili i vezali. Devojka je pokušala da pobegne, ali je i ona uhvana. U toku sutrašnjeg dana, ve su se nalazili u Štabu divizije, a Nemci su mogli samo da konstatuju da je jedan podoficir nestao.

Nemogu e je opisati sve akcije koje su ova i druge naše grupe izvršile. Isto tako, nemogu e je proceniti koristi koje smo imali od rada ovih grupa. Jedno je nesumnjivo ta no: zahvaljuju i radu ovih grupa spašeni su mnogi dragoceni životi.

Od januara do aprila 1945. godine gotovo svi naši jutarnji izveštaji sadržavali su i jedan obavezan dodatak: »...na frontu izvi a ka aktivnost«. Za onoga ko nije upu en u suštinu obaveštajnog rada, ovo ne predstavlja skoro ništa. Ali, ovo u stvari zna i: uporno nastojanje da se do e do što potpunijih podataka o rasporedu neprijatelja, njegovoj ja ini, naoružanju, minskim poljima, sistemu utvr ivanja, sistemu izvi anja, osmatranja i obaveštavanja i mnogo šta još. Ovo zna i uzneomiravati neprijatelja, ne dati mu mira, ne dati mu da se odmori, sredi, stvoriti psihi ku nesigurnost, nepoverenje u svoje »nage i mogu nosti i mnogo više od toga. Ovo zna i: velike psihi ke i fizi ke napore, ranjene, mrtve, nestale...

Uslovi pod kojima se odvijala ova »izvi a ka aktivnost« teško se dadu opisati: itav Sremski front bio je ispresecan neprekidnim rovovima i drugim odbrambenim objektima ispred kojih su postavljene razne prepreke i na i kane protivpešadijske i protivtenkovske mine. Sistem vatre Nemci su bili tako organizovali, da je gotovo svaki pedalj zemlje bio tu en jakom vatrom iz pešadijskog i drugog naoružanja. Da bi se obezbedili od iznena enja Nemci su u toku no i koristili razna svetlosna sredstva, naro ito osvetljavaju e rakete. Automatska oružja su stalno, u toku no i, otvarala vatru po rejonima i pravcima odakle su o ekivali napad. Danju, aktivna izvi a ka dejstva je bilo nemogu e izvoditi zbog vidljivosti, ravnog terena i nepostojanja prirodnih maski.

Eto, u takvim su uslovima naši izvi a i izvršavali poverene im zadatke.

Da bi se na in dejstva naših izvi a a sa uvao u tajnosti, o izvi a kim akcijama se uglavnom nije pisalo, ali je zato njihova delatnost dobijala onu lakonsku formulaciju »izvi a ka aktivnost«.

Januar 1945. godine. Snežna belina pokrila je sremsku ravnicu. Temperatura ispod minus 10°C. Sektor Gradina (luk reke Bosuta, izme u sela Ilinaca i sela Batrovaca) oživeo. Ose aju se neke promene kod neprijatelja. Da li se vrši smena ili oja anje ovog odseka i zašto? Da se neprijatelj ne spremi za napad ili povla e nje na povoljnije položaje? Nešto se nesvakodnevno zbiva. Ali šta? To treba utvrditi. Izvi a i su ti koji su u stanju da ovaj zadatak najpotpunije izvrše. Jedan vod izvi a ke ete divizije, sa komandirom i komesarom ete, ve je spreman. Izvi anje prilaza k. 82 i

neprijateljskim položajima detaljno je izvršeno. Padom mraka, izvi a i polaze na zadatak. No prije vremena su otkriveni i onemogu eni da izvrše zadatak. Povla e se, ali ne na odmor, nego da pretresu greške i izvuku iskustva koja e slede e no i iskoristiti za izvršenje zadatka, jer »nema povratka dok živog Švabu ne uhvatimo«.

Slede e ve eri, drugim prilazima i u drugom rasporedu, izvi a i uspevaju da uhvate tri neprijateljska vojnika i petoricu ubiju, a da pri tome sami nisu imali gubitaka. Iz saslušanja zarobljenih neprijatelja utvrdili smo da se radi o popuni i oja anju fronta sa delovima jedinica koje su se preko Sandžaka i Crne Gore povla ile iz Gr ke.

Na sektoru Tovarnik dugo nismo znali kakav je raspored neprijatelja, njegovu ja inu i mogu nosti aktivnog dejstva. Ovo je trebalo hitno utvrditi. Izvi a i su spremni. Akcija je do detalja razra ena. Izvi a i podilaze neprijateljskim rovovima, uspevaju da bez otvaranja vatre upadnu u rov i nametnu borbu nožem. Ali neprijatelj ipak uspeva da onemogu i potpuno izvršenje zadatka. Ubijeno je nekoliko njegovih vojnika, ali nijedan živ nije doveden. Jedan naš izvi a je poginuo.

U februaru je trebalo likvidirati neprijateljski garnizon u selu Batrovcima. Vreme je bilo vrlo hladno. Izvi a i su dobili zadatak da se neopaženo uvuku u Batrovce i da iznutra stvore pometnju u neprijateljskom garnizonu (garnizon je sa injavala jedna eta Nemaca iz 41. tvr avske divizije i nešto ustaša), a da odre ene jedinice divizije izvrše napad spolja.

Izvi a i su uspeli da se neopaženi uvuku u Batrovce i da uhvate etiri nema ka vojnika. Jedna grupa izvi a a, (koja je vršila obezbe enje grupe za hvatanje) u stoku izvršenja ovog zadatka iznenadila je jednu grupu ustaša i uspela da ih pobije. Ovo je izazvalo uzbunu u garnizonu, tako da su izvi a i, pošto su našim jedinicama dali ugovoren signal, morah da se povla e sa zarobljenicima. U ovoj akciji nismo imali gubitaka.

Ipak, potpuna slika o radu obaveštajno izvi a ke službe 6. divizije može se, bar unekoliko, dobiti tek ako se istaknu i nedostaci, propusti i neuspesi u njenom radu. Znali smo ponekad da potcenimo neprijatelja. Ponekad nismo obra ali dovoljno pažnje samo obezbe enju, obezbe enju od iznena enja, a bilo je i slu ajeva (mada vrlo retko) da se podaci i upozorenja obaveštajnih organa nisu dovoljno cenili. Propusti, pa makar i najsitniji, skupo su nas koštali.

Tako je zbog neobra anja pažnje na upozorenja obaveštajnih organa jedan bataljon XX kosmajske brigade bio skoro razbijen kod sela Mala Vašica januara 1945. godine.

Jedna grupa od pet izvi a a koja je bila upu ena u pozadinu neprijatelja, u toku odmora u bosutskim šumama, smatrala je da je potpuno sigurna, iako su se dva izvi a a iz grupe pokazala u selu Soljani, gde su ih primetili ustaše. Pri povratku iz Soljana ove izvi a e pratile su ustaše i kada su se oni priklju ili grupi i legli pored vatre da se odmore, grupa je napadnuta. Samo se jedan izvi a spasio.

Samo zato što nisu poštivali najosnovnija pravila obezbe enja u toku izvi anja, izvi a i I brigade, po slamanju neprijateljskog otpora na reci Ilovi (Slavonija), upali su u ubita nu automatsku vatru jedne ustaške zasede. Sre a je bila što je zaseda bila brojno slaba, te su izvi a i uspeli da se izvuku bez naro itih gubitaka.

Da zaborav ne prekrije njihova imena...

Danas, posle 20 godina mnogo je toga zaboravljen ili izbledelo u se anju. Ipak, neki doga aji i ljudi ostali su i osta e u se anju jer se ne smeju zaboraviti. Živi su ti doga aji i ljudi kao da ih sada doživljavam i gledam. Na pomisao, kakvi su napor preživljeni, kakvi su zadaci izvršavani i ko ih je sve izvršavao, prvo se pojavljuju likovi onih divnih mladi a koji su svoje živote nesebi no ostavili na poprištima ratnog puta divizije.

Zar se može zaboraviti uro Glušica, omladinac iz Keserovca, izvi a 6. divizije, koji, smrtno ranjen, prilikom napada na selo Mala Vašica (Srem) peva: »Druže Tito mi ti se kunemo ...« Rane nije preživeo.

Ili Joso Premuž, mladi iz Li kog Osika, jedan od najboljih kurira u diviziji hteo je, pošto-poto da bude izvi a (jer je to bio ideal svih boraca), te mu je želji i udovoljeno. Prilikom izvršenja zadatka: hvatanje neprijateljskog vojnika u sremskoj ravnici (kod Tovarnika), gine po izvršenju zadatka izme u naših i nema kih rovova. Nemogu e nam je bilo pri i da ga iznesemo, pa je ostao kao predstraža i stalna pretnja neprijatelju sve dok nismo uspeli da ga potisnemo sa svog odseka fronta.

I Mile Kova evi , iz Kruga, bio je Isto tako iskusan izvi a . Poginuo je na izvršenju zadatka (hvatanje neprijateljskog vojnika) na sektoru s. Batrovaca kod Gradine, (kota 82), na reci Bosut.

uro Uzelac, u enik iz Gospa , izvi a , dobrovoljac u svim akcijama, vra aju i se iz neprijateljske pozadine sa podacima o stanju u neprijateljskim garnizonima, poginuo je prilikom prelaska fronta kod Novog Sela (Srem).

Dane Orelj, iz Doljana, (Lapac), izvi a , veseljak, drug kakav se samo poželeti mogao, nije se vratio sa jednog zadatka na slavnom putu 6. divizije kroz Bosnu.

Bez Miloša Lon ara, iz Lon areva Kraja (Gospa), komesara izv.ete II brigade koji je prošao sa brigadom kao izvi a sve do Sremskog fronta, ostali smo u Iloku, dok je izvršavao jedan zadatak.

Dušan Brdar, iz sela Love (Biha), omladinac, izvi a , kojemu inilo se ni jedan zadatak nije bio težak, poginuo je na Osretcima, u jeku VII ofanzive.

uro iz Visu a (prezimena mu se više ne se am), izvi a II brigade, pao je u borbama za oslobo enje Beograda...

Trebalo bi pomenuti još mnoge ovakve borce. Prošlo je mnogo vremena pa sam im, na žalost, zaboravio imena, ali doga aji koji su vezani za ta imena, osta e ve no u se anju. Obaveštajni oficir

teškog diviziona (omladinac, u enik, rodom iz Beograda, imao je samo majku i sestru), prilikom probijanja u neprijateljsku pozadinu ostao je u bosutskim šumama izrešetan automatima 16. ustaške bojne...

Sve su to bili iskusni borci. Svi su oni bili svesni toga da se možda jednog dana ne e vratiti sa zadatka. Ipak, uvek su se dobrovoljno javljali za izvršavanje najtežih zadataka. Kakva je bila milina posmatrati ih kako se pripremaju za zadatke, a koliko smo sre ni bili kada su se vra ali.

Ovim mladi ima fašizam je ukrao mladost. Oni su ušli u rat kao de aci, a ve posle prvih akcija postali su zreli ljudi, ljudi koji su znali zašto se bore.

Ti mladi ljudi, koji su tek bili po eli da kora aju trnovitim stazama života, dali su najviše što se moglo dati — svoju mladost i živote. Nesebi no i bez kolebanja. Upravo zato su toliko zadužili, da se nikada ne smeju zaboraviti njihova imena i dela.

KURIR ZA CK

Boško Šnajder

Februara 1942. godine, dok su li ki bataljoni sve više stezali obru oko talijanskog garnizona u Korenici, obližnje selo Krba-vica bilo je sjedište Okružnog komiteta KPH za Liku i Štaba grupe li kih odreda. Tu su naj eš e boravili Jakov Blaževi, Mile Po u a, tada ve ranjeni komandant Vlado etkovi i ostali vojni i politički rukovodioci ustanka u Lici. Rade i u tehnicici Okružnog komiteta, u koju sam bio povu en iz bataljona »Ognjen Pri a«, prisustvovao sam tako u Krba-vici — sredinom februara — jednoj diskusiji o problemu uspostavljanja kurirske veze sa CK KPH u Zagrebu. Naime, nekoliko naših kurira nastradalo ije na tom putu. Posljednjeg kurira, drugaricu Gagu 2igi, uhvatili su ustaše i odveli u Gospi¹.

Shvatio sam da se radi o povjerljivom i opasnom zadatku. I javio sam se da sam spreman krenuti kao kurir za CK. Drugovi su me najprije odvra ali, podsje ali da me traži ustaška policija, zbog ega sam i morao novembra 1941. godine napustiti Zagreb. Uveravao sam ih da pogodnijeg kurira momentalno nemaju, da poznam put i grad, da znam i druga Vladu Popovi a kojem se pismo šalje i da u sigurno uspijeti. Najzad su se složili. Objasnili su mi kuda u krenuti, na koje veze mogu da se oslonim. No sam preveo budan — odgone i najcrnje misli, ponavljam i u sebi detalje zadatka, razmišljaju i kako da sakrijem pismo.

¹ Kasnije je utvr eno da su ove provale u naš kurirski kanal uslijedile zbog izdajstva bivšeg partizana, kojeg su Talijani u jednoj borbi zarobili. On je na saslušanju pokleknuo i bio zavrbovan da izdaje naše drugove. Obi no bi išao kroz vlakove na li koji pruzi i davao talijanskoj patroli mig, prokazuju i poznate partizane i me u njima naše kurire. Zatim je poslan od Talijana u Krba-vicu, gdje su ga naši otkrili kao špijuna. Priznao je svoju izdaju, koju je i platio glavom.

Ujutro sam se oprostio s drugovima koji su me ispratili sa željama da sretno izvršim zadatku. Do vlaka je trebalo prevaliti gotovo stotinu kilometara preko snježnog bespu a — od Krbavice pored Plitvičkih jezera do Plave i Drage, a odatle vlakom preko Ogulina za Zagreb. Debeli bijeli pokrivač gotovo je zatrpaо li ka sela. Seljaci su, oko svojih kućica, za najnužnije kretanje morali kopati rovove u snijegu — duboke i dva metra. Da bismo se mogli prati u lakše kretali, dobili smo skije zarobljene od Talijana. Drug koji mi je dodijeljen kao pratinja bio je Arso Vlaisavljević — snažna momina, pravi Li anin. On je dobro poznavao put do Plave i Drage, a kao doma i lakše se snalazio i po selima.

Putovanje skijama trajalo je više od dva dana. I davno to vrijeme u glavi su mi se rojile misli — o zadatku, javkama, o ponovnom susretu s roditeljima u Zagrebu, o voljenoj djevojci i našoj ljubavi koju je prekinuo rat.

Kamogod smo došli, seljaci su nas gostoljubivo do ekivali. Okrijepili bi nas jakim zalogajem: kajganom i li kim pršutom.

Na preno ište stigli smo u jedno selo gdje je nešto ranije grupa partizana pod vodstvom španskog borca Stjepana Milašin i a-Šilje izvršila uspješan prepad na Talijane u nekakvima barakama. Na mjestu prepada duže sam se zadržao, dobro ga razgledao — to mi se duboko usjeklo u pamćenje.

Naši domaini ponudiše mi da spavam s njihovim reumatičnim djedom u sobi koju je pakleno grijala velika zidana peć. Iznad nje na polici sušili se klipovi kukuruza. Obuzet umorom i topotom, zaspao sam valjda i prije nego što sam se ispružio na prostirku pored peći.

Odjednom me probudi oštra mitraljeska paljba. »Talijani!« — sjevnu mi prva misao. Meci su udarali okolo, padali po meni... Sko im, rasanim se i ustanovim da se to samo slomila polica pod teretom kukuruza i da su klipovi stali padati po meni. Odahnuo sam duboko, ali i izgubio svaku volju da dalje spavam.

Istog dana predveće stigosmo u Plavu i Dragu. Tu je naš odbor odredio druga Mi u Vukasa da me otprati onaj kilometar-dva do željezničke stanice Plav a Draga. U Vukasovoj kući i još smo razgovarali o mom zadatku, o Zagrebu, o izgledima za razvoj rata. Drug Mi o, stariji i iskusniji, savjetovao mi je da dalje ne nosim oružje. Dobro je bilo što sam ga poslušao. Zadržao sam samo lovački nož koji mi može ustrebati ali me ne može toliko kompromitirati ako padnem u ruke neprijatelju. Onda sam se oprostio s drugom Vlaisavljevićem koji mi je poželio sretan povratak.

Šibani sve bješnjom me avom, drug Vukas i ja krenusmo bez rije i kroz neugaženi snijeg prema željezničkoj stanici. Ledeni vjetar probijao nas je do kostiju. Možda nam je i dobro došla ova strašna noć, kad se i vukovi uvale u svoj brlog da prežive... Talijanske straže noćas sigurno ne očekuju goste kakvi smo mi...

S divljim zavijanjem bure miješao se na mahove lavež pasa. Doprirao je iz isela, od stanice što su je kontrolirali Talijani. Drug Vukas mi pokaza rukom pravac, opisa kuću u gdje treba da se javim — da bi me uputili na stanicu. Rastao sam se od njega uz sti-

sak ruke i s tugom u srcu. Bio je to rastanak od naše slobodne teritorije. Nalazio sam se pred vratima neizvjesnosti, bez oružja, prepušten jedino vlastitoj snalažljivosti.

Na mahove bih susprezao dah da bolje ujem, naprezao o i — da ne naletim na zasjedu. Korak po korak spuštao sam se prema kuama iz kojih je tu i tamo žmirkalo slabo svjetlo. Snijeg je mnoge zatrpaо gotovo do krova. Pokucao sam na vrata kuе, prema kojoj me je uputio Vukas.

— Ko je? — za u se iznutra zabrinut glas.

Rekoh ko me šalje. Brzo-su me uveli unutra:

— Sinko moj, kuda eš po ovakvoj no i?

Uz toplinu koja zra i iz blizine svojih ljudi i uz lonac topa mlijeka vra ala mi se opet snaga. Upozorili su me da se uvam talijanskog stražara koji stoji pred stanicom. Još jedan rastanak i — naprijed. Nisam stigao daleko, kad za uh povik:

— Ferma! Chi è là?²

Dobro sam znao što to zna i. Glasno opsujem i krenem u pravcu stražara. Iz mraka se promoli smiješna prilika: manja od njegove puš erine, okrugla kao lopta. Primaknuvši se, vidjeh da ima na sebi etiri šinjela iz kojih mu viri samo nos.

Pri em mu, uprem prstom prema stanici i viknem:

— Il treno!³

Dopratio me je do ekaonice, otresao snijeg i ušao psuju i. ekaonica je bila puna vojnika. Dim loših cigareta i vonj znoja štipao je o i. Brzo sam se uvukao u jedan kut, sav sretan što ne izazivam njihovu pažnju. Oko pe i se stiše smjena straže i vojnici koji ekaju vlak. Ispod vrata zalije u se zapuši snijega, pa vojnici psuju svakoga koji po njihovu mišljenju presporo ulazi. Pokušavam u i u razgovor s dvojicom Talijana, pitam ih kad stiže vlak. Ali oni ne znaju odgovora: ogroman snijeg poremetio je sve željezni ke veze.

Vlak je stigao tek negdje popodne. Ušao sam u kupe u kojem su sjedila dva zalizana mlađa oficira. Pravili su se važni i u razgovoru grdili »rebele-parti ane«. Mislio sam u sebi: »Vidio sam ja ve mnogo takvih, koji partizanima poslušno drva cijepaju!«

Pošto sam u Ogulinu presjeo na drugi vlak, bez smetnji sam stigao u Zagreb.

Na uglu Petrove ulice i Srebrnjaka, preko ugovorene veze, predao sam pismo adresirano »Za Starog«. Dogovorismo se da sutra do em po odgovor.

Izbjegavaju i oprezno susret s poznatima, požurio sam roditeljima u Primorsku ulicu. Preko puta njihova stana vrtjela su se gore-dolje dva tipa u kojima nije bilo teško prepoznati agente. Sklonih se dok mi nisu okrenuli le a, a onda usko ih u vežu.

Vrata mi je otvorila drhtava ruka moje majke:

— Bježi, sine! Zar ne vidiš agente?

² Stoj! Ko je tamo?

³ Vlak!

Kao što sam 'kasnije saznao, »Cincipinika⁴ je u ,to vrijeme ve izdala ustašama našu ku u. Zato su agenti kontrolirali taj punkt, ne ibi li im tu još neka lovina pala u mrežu.

— Nisu me vidjeli — umirio sam roditelje. Dogovorili smo se da se popodne na emu u stanu mog školskog druga Milana Pti eka, u Tkal i evoj ulici.

Iza mene krenula je sestra, da bi — po uobi ajenom iskustvu iz ilegalnog rada — mogla odmah obavijestiti drugove ako ml se na ulici nešto desi.

Pred polazak iz Krbavice, drugovi su tražili da donesem iz Zagreba municije, koja je svakom partizanu bila tada tako dragocjena. Znao sam za jedno skrovište — u drvarnici druga Lojza Valeria na Medvešaku. Osim toga kupio sam cigaretu, te mast protiv svraba, kojeg sam te zime dobro osjetio na vlastitoj koži. Drug Pti ek mi je nabavio vrpcu za pisa u mašinu i boje za šapirograf.

Ali i stara ku a u kojoj je stanovao Pti ek pretvorila se u klopu. Izgleda da moji roditelji nisu primijetili za sobom »rep« — agente koji su ih dovode dopratili. Presvukavši se na brzinu u Pti-ekovo odijelo, prebacio sam se preko zida i balkona u susjedno dvorište i tako pobjegao agentima, koji su svu pažnju obraли na Pti ekov stan.

Željezni ki inovnik Predovi, stari poznanik, omoguio mi je da preno im u sobama dežurnih željezniara na kolodvoru. On mi je kupio i kartu za Ogulin. Sutradan sam od Pti eka uzeo stvari i krenuo na put...

Zbog snijega, vlak nije išao dalje od Ogulina. Do mraka su ostala još dva sata. Ra unao sam: ako požurim, sti i u još te vereći do sela Latina, na granicu naše slobodne teritorije. Uprtio sam torbu i paket s dinamitom, pa iza oh pred željezni ku stanicu. Tu su se komešali ustaše, istjeruju i rakijom zimu i strah iz kostiju. Ekalih je dvadesetak saonica.

— Idete li prema Josipdolu? — upitam jednog u zadnjim saonicama.

— Sjedaj! — viknu on s visoka.

Stisnuo sam se u kraj, dok se orila ustaška dernjava: »Puška puca a top ri e, barut miriše...« Išli su za Modruš ili Molić, da opet napadnu nedužno stanovništvo.

— Eh, majku mu partizansku, da mi je sada jedan ala bih ga ovako... — junaio se ustaša do mene, pokazujući rukom kako kolje. Nije ni slatio da mu je na dohvata ruke partizanski kurir, dobra lovina. U Josipdolu se rastadovali od neugodnih saputnika uz želju da ih opet vidim (ali preko mušice karabina).

S propusnicom iz Zagreba prošao sam kroz ustašku i talijansku kontrolu na kraju Josipdola. Ubrzao sam korak da prije mraka prođem Vojnovac i Latin, da iza em van dohvata talijanskih straža. Znao sam da ti junaci, kao i u opkoljenoj Korenici, od prve sumrake puškaraju na svakog psa i mačku, na sve živo što se kreće...

⁴ »Cincipinka« je bila lan mjesnog komiteta KP Zagreb. Poslije hapšenja od strane ustaša izdavala je drugove u Zagrebu sve do kraja rata. Poslije oslobođenja osuđena na smrt i strijeljana.

Zaokupljenog takvim mislima, prenu me glas brkajlige pedesetih godina, i e u li kom kožunu:

— Druže, ho eš li da te ja prevedem preko Kapele?

Ustuknuo sam i — pun podozrivosti prema nepoznatima, pun konspirativnih navika zagreba kog ilegalca — energi no odvratio:

— Ostavi ti mene, ja znam svoj put!

i a se osupnutozagledao, bespomo no šire i ruke kao da još nešto želi da mi kaže.

— Aha, to je sigurno provokator! Ne eš ti mene — grabio sam, zadovoljan, sve bržim korakom dalje⁵.

Ve mi je dio sela Vojnovca ostao za le ima. Tu, nekoliko stotina metara od željezni ke stanice, oko ku a vise ceste vrzmala se grupa Talijana. Vidjeh jednog na prozoru i u isti trenutak osjetih da mi od tog ovjeka prijeti neposredna opasnost. On otvoru prozor i prodera se:

— Eccola! E passato un bandito!⁶

Citava grupa istr a s puškama na gotovs, pozivaju i me da stanem. Bježati? Put je bio dva metra duboko usje en u snijeg. Ispred mene ekao još jedan talijanski bunker. Bezizlazna situacija ... Ostao sam kao vezan za zemlju. Talijani su dotr ali, zgrabili me i odveli svom podoficiru u željezni ku stani u Vojnovac. Osjetio sam: moja je sudbina zape a ena — nosim oružje, a u arapi pismo od CK. Sergente (vodnik) odvede me u stan šefa stanice. Po e me ispitivati, pretresati. U jednom paketu je našao šaržere s municijom za pištolj Mauzer.

— Aha, komuništa! — bilo mu je jasno koga ima pred sobom.

U taj mah za usmo tutnjavu vlaka koji je nailazio. Sergente istr a da ga zaustavi. Snašao sam se toliko da zatvorim paket i pružim ga ženi šefa stanice, koja je stajala kraj nas u sobi:

— Molim vas, sakrijte to negdje!

Žena me posluša bez rije i. U to uitra podoficir, zgrabi me i odvu e do vojnika u vlaku, koji su pratili radnike zaposlene na iš enju pruge od snijega. Lokomotiva je ve krenula, dok je sergent vikao da me predaju karabinjerima u Ogulinu. Ugledavši mene bez kompromitiraju eg paketa, zapita me za zavežljaj — ali vagoni su stali sve brže da odmi u ...

Na klupi preko puta sjedio je stražar s puškom. Na drugom kraju vagona škiljila je lampa oko koje su bu ali vojnici. Pokušao sam se smiriti i razmisiliti o novom položaju, šta me može kompromitirati? Sjetih se — u džepu imam dvije propusnice, koje glase na razli ita imena. Pravu sam ostavio, a lažnu isparao i bacio pod klupu. Stražar nije reagirao. U džepovima imam još municije. Da iska em kroz prozor? Nemam mjesta za zalet, neizvedivo. Bolje je otiti u klozet, pa odande pokušati isko iti. Pokažem stražaru kud želim, ustanem, ali on me zadrža za kraj kaputa. Opsovah i udarih ga po šaci pa potr ah u klozet. Ali on stiže da ubaci nogu

⁵ Tek poslije rata sam saznao da je taj ovjek, i a-Ilija, bio partizanski vodi koji je zaista prebacivao naše ljude preko Kapele. Zato je i ubijen od neprijatelja.

⁶ Pazi! Pro e bandit!

izme u vrata i vratnica. Maših se u unutarnji džep kaputa po lova ki nož, ali ugledah iza stražarevih le a još nekoliko vojnika koje je pozvao u pomo. Barem sam isprazio džepove — pobacao patronе dinamita i šaržere s municijom kroz klozetsku školjku. A onda se sav o ajan vratih na klupu.

asovi koji su slijedili bili su sigurno najteži u mom životu. Znao sam: kad padnem u ruke karabinjerima, to je moj kraj. Predat e me ustašama i onda preostaje samo da me strijeljaju. Kao filmska traka kroz glavu su jurile slike mog života: zagreba ka Srednja tehnika škola, divni drugovi skojevcu s kojima sam radio, život ilegalca u okupiranom Zagrebu ... Šta sam proživio u svojih devetnaest godina? Ni ljubav nisam ostvario s dragom djevojkom koju više nikad ne u vidjeti... Teško se pomiriti sa smrću. S drugog kraja vagona, kao iz velike daljine, dopirala je eznutljiva talijanska pjesmica »Santa Lucia«. Svaki metar bliže Ogulinu zna i korak bliže mojoj brzoj smrti. Koliko mi je sati života još ostalo? U ili su me kako ginu komunisti, znam kako su herojski poginuli mnogi moji drugovi. Eto, sada je red i na meni. Pa dobro! Prije nego što mi oderu kožu, naplatit u svoju smrt. Iskoristit u nož u odlučnom momentu, umrijeti u kao borac, kao komunista ...

Vlak je ušao u osvijetljenu ogulinsku stanicu. Do tada sam uspio da pismo CK izvadim iz zavrnutе debele arape, da ga zgužvam u kuglicu i prebacim u džep. Sa ekavši da se gužva putnika na peronu malo rašisti, Talijani me povedoše prema stanici kraljevskih karabinjera. Ipak mi je pošlo za rukom da zgužvano pismo bacim kraj nekog stupa. Dok je »po asna pratinja« kora ala uza mene, opet sam po eo pomicati na bijeg. Ali meni je taj grad — sav u bodljikavoj žici — nepoznat. Duboki snijeg otežat e mi kretanje, past u na prvom koraku od talijanskih zrna. Tako se gasila i moja posljednja nada. Još sam putem neopazice praznio džepove od preostalih šaržera i kolutova vrpci za pisa u mašinu.

U karabinjerskoj komandi primio nas je dežurni. Sa zida je buljila u mene debela, obrijana glava Mussolinija. Na stolu — telefon, prokleta sprava preko koje mogu za as da provjere kod ustaške policije tko sam. Iz susjedne sobe dopirala je galama vojnika okupljenih oko radio-aparata koji je razmetljivo treštao o pobjedama pred Moskvom. Uza zid su bile prislonjene puške. Da zgrabim jednu?

— Sjedi ovdje i pri ekaj!

U sobu je ušao omalen, trbušast karabinjerski oficir⁷. Pomišljaju i na skriveni nož, u ovoj prilici izabrao sam tog oficira kao najvredniju zamjenu za svoj život. Po eo me ispitivati.

— Non capito italiano! — odgovorih.

On pozva tuma a, mladog visokog vodnika koji je po eo da mi prevodi na istarsko-slovenskom narjeju. Pitanja sam i na talijanskem odmah razumio, ali bih uvijek priekao na prijevod da dobijem više vremena za pripremanje odgovora.

⁷ Prepostavljam da je to bio tenente (poručnik) Fausto Cossu, komandir stanice, iju titulu uvam još i danas na propusnici koja mi je spasila život.

— Kuda ste putovali? — U Plaški. — Kome? — Prijateljima.
— Kako se zovu? Sjetio sam se jednog imena: Latas. Bio je ve kompromitiran, ali bolje je re i išta nego zamucati.

— Pošto ste išli? — Po hranu, mast, meso. Toga mi u Zagrebu nemamo... — Zanimanje? — Tehni ar, graditelj.

Vrijeme se oteglo, skoro e pono .

— Izvadite stvari!

Po eo sam da izvla im iz torbe šarenu sadržinu.

— Šta e vam ove vrpce?

— Moj prijatelj ima pisa u mašinu, sastavlja seljacima molbe i žalbe ...

Po tenentovom nare enju ispraznio sam i džepove. Naježio sam se pomislivši na lova ki nož, koji za talijanske pojmove nije bio ni malo bezazlen (oni su zabranjivali nositi sje ivo duže od 4 cm). Oficir ustade, turnu ruke meni pod pazuha i stane mi opipavati tijelo. Protrnuh. Ruke su mu klizile na niže. Ali — nož nije osjetio! Odahnuo sam: nije našao ništa. Pogleda me:

— Ma che stupido inginiere⁸. Zar vi ne znate da za kretanje po ovoj teritoriji treba talijanska viza?

Kroz pamet mi sijevnu: »Pa oni ne znaju zbog ega sam ja u stvari uhapšen!« Tek kasnije sam shvatio da nisu imali telefonske veze s Vojnovcem, a podoficir — koji me je tamo na brzinu strpao u vlak — nije stigao pratiocima ni da objasni zašto su me uhapsili.

Iskra nade vratila je brzinu mojim mislima:

— Ra unao sam da je sve ovo »nezavisna država Hrvatska«, Kroacija...

— Ma che Croazia! Questo tutto è Italia⁹.

— Ako je tako, to vam ja nisam znao ...

A od radosti bih najradije posko io, prsnuo u smijeh.

— Ma bene! Dok mi ispitamo ko ste vi, stavit emo vas u zatvor — zaklju i tenente.

Napravim tužno lice — a bio sam uz to zaista boležljiv, blijed i mršav:

— Teško sam bolestan. U zatvoru u se sigurno prehladiti. Ova zabuna može me, bez ikakve moje krivice, stajati zdravlja i života... Ja imam novaca, platit u hotel sebi i stražaru neka me tamo uva, molim vas ...

Razvezao mi se jezik, gledao sam tog oficira naivno, pravo u o i. On je trenutak razmišljaо, a onda se složi: »Može i tako!« Danas zaklju ujem da on do tada nije imao mnogo iskustva s partizanima. A stvar je zaista i izgledala naivna — itav problem sveo se na nepriznavanje ustaške propusnice.

U pratinji stražara i tuma a, krenuo sam prema hotelu »Frankopan«. Na jednom mjestu usporio sam korak. Naime, za vrijeme saslušanja osjetio sam da mi je tuma sklon. On je dotjerivao moje odgovore, nastoje i da ispadnu što povoljniji. Možda tu ima nekakve nade? Oko svjetiljke su se gusto rojile bijele pahulje.

⁸ Kakav glup inžinjer!

⁹ Ma kakva Hrvatska! Sve je ovo Italija!

— Da li ti znaš ko sam ja? — pitao sam tuma a, pokušavaju i da mu mislima prenesem da sam komunista, partizan.____Evo, uzmi novac, cigarete, u ini za mene što možeš!

Novac je rukom otklonio, ali cigarete je primio. U hotelu sam platio aj s rumom za svu trojicu i, u još intimnijoj atmosferi, oprostio se s tuma em.

U sobi na prvom katu, ispred koje je ostao stražar, najprije sam pogledao da li bi se moglo pobje i kroz prozor. Ali pet-šest metara niže caklio se o iš en, zale en trotoar. Ako sko im, sigurno u uganuti nogu. I kuda da krenem u nepoznatom mjestu, dok traje policijski sat? Obu en legoh na otoman a pod uzglavlje stavih nož, svoju posljednju utjehu.

Opet sam nešto mirnije razmotrio svoj položaj. Dovde sam se izvukao s ludom sre om. Sjetih se kako je u Zagrebu drug Pti ek tražio da povedem sa sobom našeg simpatizera Franju koji je morao bježati od policije. U gužvi, na stanici smo se izgubili. Iako sam imao izri ito nare enje da ni is kim nepoznatim -ne dolazim u dodir, a još manje da dovodim koga sobom — jer je sve to moglo da ugrozi izvršenje mog kurirskog zadatka — razapinjala me je dvoumica: da li da se iz Karlovca vratim u Zagreb po Franju? Ipak to nisam u inio. I tako sam izbjegao grešku koja bi bila fatalna po mene i moj glavni zadatak. Jer da sam s Franjom stigao pred karabinjere u Ogulin, podvrgli bi nas, odvojeno, saslušanju — neizbjježno bi se pojavile kontradikcije u našim iskazima i tava stvar bila bi upropoštena.

Ovako, ostaje mi da ekam bar do jutra, a onda — naplatit u svoju smrt po uzoru na najboljeg školskog druga, Krešu Rakija, -koji je pri hapšenju otvorio vatru po ustaškim agentima.

Sati su mi prolazili kao osu enom na smrt. U hodniku — bat stražarevih cokula. Odjednom, ubrzani koraci. Izvadih nož. To dolaze da me odvedu na strijeljanje, ono se obi no vrši u zoru. Vrata se otvorise. U polumraku ugledah lice tuma a. Pruži mi ruku s papicom:

— Evo ti propusnice za kretanje po talijanskoj teritoriji! Bježi! Vlak ti odmah polazi. Pravo na kolodvor, nestani!

Shvatio sam da je on udario štambilj karabinjerske komande. Ali nisam -mu stigao ni zahvaliti. Sav izvan sebe sjurio sam niz stepenice — pravo na željezni ku stanicu.

Najprije se uputih prema stupu gdje sam sino bacio pismo. Papirnata loptica još je tamo stajala! Kao da podižem kapu koja mi je, tobože, pala na zemlju, pridigo pismo i strpah ga u džep. Vlak. je ve bio pod parom. Odmah smo krenuli za Plaški. Izvadih pismo iz raskvašene koverte. Bilo je pisano na tankom papiru, neke je rije i vlagal u inila ne itkim. Stavih ga u lisnicu, me u druge papire, da se osuši.

U Vojnovcu isko ih iz vagona, potr im u stan šefa stанице. Njegova žena mi je vratila paket koji sam joj povjerio na uvanje. Zahvalih joj — vlak je ve krenuo. Na stanici Latin nije se zaustavljao. Zgrabivši pakete, isko io sam u snijeg.

što sam se više približavao selu, našoj slobodnoj teritoriji, moja je radost sve snažnije rasla: živ sam, na slobodi sam!

— Draga moja zemljo! — rukom sam gladio snijeg. Sve koje sam susretao najradije bih izljubio. Htio sam im svima re i kako sam uskrsnuo iz mrtvih.

Svanjivalo je. S tim crvenim suncem što se ra alo iza brda, inilo mi se da se u još jedan život ra am i ja.*

ZAGONETNI TEHNI AR

Milan Trešnji

Vodnikova sumnja

Slu aj o ikome u da govorim odigrao se skoro pre punih dva deset godina, zapravo onda kada je 6. proleterska divizija, sredinom leta 1944. godine, hitala da što pre ostavi za sobom Bosnu i da se, po nare enju našeg Vrhovnog štaba, prebaci u Srbiju. Taj marš, koji je otpeo kod Glamo a, jedan je od najve ih i istovremeno najslavnijih u istoriji Narodnooslobodila ke vojske Jugoslavije. Bio je to redak podvig, utoliko više što je izведен u izvanredno teškim okolnostima. Neprijatelj — nema ki okupator i njegovi kvislinzi — hteo je pošto-poto da spre i pokrete naših jedinica prema Srbiji da tako olakša svojim trupama, koje su se nalazile pred skorim slomom i povla enjem iz isto nih krajeva naše zemlje. Na svakom mestu postavljao nam je zapreke, ali sve mu to nije pomoglo. Šesta divizija probijala se nezadrživo, pod bombardom, razbijala neprijatelja i tako sebi krila prolaz. Pregažen je Vrbas, planina Vlaši , reka Bosna, pored koje je na pruzi ostao zapaljen neprijateljski blindiran voz. Malo dalje, na jednoj koti iznad Crnog potoka, uništena je pove a fašisti ka formacija zloglasne »Prinz Eugen« divizije, na koju su sruene bezbrojne granate naših topova i teških baca a. Naše napredovanje nije moglo da se osujeti. Prešavši reku Bosnu divizija je sada jezdila centralnim delom ove naše divne pokrajine ...

Vareš je bio iza nas. Šumom i proplancima kretali smo se prema Orlovu biraju i pre ace koji e nas najpre i najlakše dovesti na Romaniju. Odatile je trebalo da udarimo na Fo u i da tu preemo Drinu. Ali, nije se tako dogodilo. Nemci su u me uvremenju stigli i rasporedili se sve do Kalinovika i mi smo morali da promenimo predvi eni pravac. Krenuli smo na masiv Treskavice, zatim na Zelengoru, Sutjesku i ovde smo opet morali da se probijamo. Ovaj proboj predstavljao je minijaturnu bitku iz V ofanzive. No divizija se dokopala Cme Gore, prešla Pivu pa Taru i najzad Sandžak.

U ovo vreme bio sam obaveštajni oficir I brigade, upravo oficir OZNE ove brigade. Jednog dana negde oko podne na sektoru Olova prešao sam kolonu 4. bataljona i priklju io se 3. bataljonu »Božidar Adžija«. Uopšte, za vreme marša praktikovao sam da nekad idem s jednim, a nekad opet s drugim od naših bataljona. U prvom susretu, me utim, s vodnikom u 3. eti, doznajem da je u

* Boško šnajder bio je prvi rukovodilac vojno-informativne službe u diviziji.
Prim. red.

bataljon, stigao novi borac. — Evo ga u mojoj prvoj desetini saopšti mi on i odmah mi ga pokaza. — Zanimljiv neki ovek dodade goluždravi komandir voda, mladi crven u licu, zelenih očiju i s kri avom sme om kosom samo na pola pokrivenom titovkom koja mu je bila veoma nakriviljena. Pri tom odmahnu glavom i podiže veće.

— Sumnjaš nešto? — upitah ga.

— Ne znam ali...

— Ah, sumnjaš, ini mi se.

— Mnogo je radoznao, izgleda mi. Eto, — nastavi vodnik — pita koliko nas ima na primer u bataljonu, koliko u brigadi, koliko imamo ranjenika, interesuje se za oružje, municiju i za mnoge druge stvari. Pa i njegov izgled meni baš nije ist. Bilo bi dobro da ga imamo na oku.

— Slažem se — rekoh. — Nego, kad je taj ovek došao?

— Jutros. Nije još bila ni rosa spala kad se on pojavi iz nekog šiblja i prije koloni. Izjavili odmah ko je i šta, naime da je iz Sarajeva, po zanimanju tehnički crta, reče da je pripadao organizaciji našeg pokreta u Sarajevu koja je provaljena i da zbog toga nije više mogao da radi u pozadini. Pa mu je naređeno da stupi u prvu partizansku jedinicu na koju naiđe. Razgovarali su s njim drugovi iz Štaba bataljona i o svemu ga detaljno propitali. Zna i Štab brigade o njemu. Komandant je li no s njim razgovarao, interesovao se za prilike u Sarajevu itd. Ali, ja sam ti kazao svoje mišljenje.

Naravno vodnik je ovo meni izneo u poverenju, i ja sam stvar primio s rezervom. No slučaj ipak nije bio za potcenjivanje. Razmišljam sam o pojedinostima što su vodniku zapale za oko i prilazio mu. Najzad, umešao sam se u razgovor. Desetaru i dvojici drugova novajlija je prijeao o gradu iz koga je došao, naduga ko i naširoko. Trudio se da ih zabavlja svojim doživljajima iz pozadinskog rada i pri tom veoma živo gestikulisao. Ništa mu nije bilo neobično moje zapitivanje, jer to su već mnogi izete u inilu. Prirodno, ljudi je zanimalo da uđu nešto iz okupiranog Sarajeva.

— Ti si, druže, rođeni Sarajlija? — obratih mu se kad mi je izgledalo pogodno da ga o tome pitam.

— I jesam i nisam — odgovori mi — majka mi je iz Sarajeva — nastavi — a otac nije. Prema tome ...

— I jesi i nisi, kao što reči. A odakle ti je otac?

— Eh, odakle je — uzdahnu Meho. Tako je rekao da mu je ime. — On je Rus, emigrant, i već odavno nije me uživima. Umro je kad sam još bio dete, odnosno u enik drugog razreda gimnazije. Ali, ipak sam nešto nasledio od njega. Znam ruski jezik...

— A majka, je li ona živa?

— Živa je, nadam se. Ali ona ne živi u Sarajevu. Negde je ili u Zagrebu, ili u nekom drugom mestu.

— Jesi li ti radnik?

— Pa, tako nešto. Svršio sam srednjo-tehničku školu. Bavio sam se tehničkim crtanjem, radio ovde i onde, pomalo beograd. Međutim, osećam se pripadnikom radničke klase.

— A, ta kutijica pod miškom ... šta imaš u njoj.

— Ovo je pribor za crtanje: pera, tuševi, tintentot i još neke sitnice. Poneo sam ovo prepostavljaju i da u možda mo i da pomognem u izradi skica, planova. Baš sam rekao drugu komandantu da bih to mogao da radim. To mi je zanat, tako re i.

— Lepo bogami. Treba to nama — rekoh mu.

— Znam ja, moj druže, i druge stvari. Mogao bih da budem i telegrafist. Ne znam da li je u ovoj brigadi takav potreban. Nišam pitao.

— U Štabu imamo jednog. Ali, zašto ne bismo imali dvojicu? Rat je ovo i nikad nije loše imati rezervu.

— U stvari ja bih to najviše želeo da budem. Imam odli an sluh, poznajem radio-ure aje, imam dobru brzinu u primanju i predavanju, pošto sam ito radio više od godine. To je poznato u glavnoj pošti Sarajevo. Tamo sam uzet ikao odli an radio-amater i to upravo preko jednog druga iz organizacije.

Kilometrima sam išao s Mehom i pri ao. O svemu i sva em. Nakupio sam punu kapu i onda ga ostavio. Možda to još ne bih uradio da eta nije pozvana da smeni drugu u nošenju ranjenika. Me utim, opet porazgovarali s vodnikom. On je išao na za elju jedinice kojom je komandovao. — Ti, Vukaštine — kažem mu — ne sumnjaš bez razloga. Slažem se s tvojim zapažanjem. No, da bismo bili sigurniji, moramo stvar dobro da ispitamo. Zato, ti ne-upadljivo povedi razgovor o Mehi sa svim drugovima koji su sa njim u toku dana imali nekih dodira. Pomno motri i pamti šta je taj ovek pri ao o sebi, do sitnica, kao i za šta se interesovao. Ja u to isto da u inim s drugovima u Štabu bataljona, a vide u i s komandantom brigade. Zatim, kad se zaustavimo radi odmora, prona i eš me i tada emo imati jasniju sliku.

Meho pravi grešku

Od drugova iz štaba bataljona »Božidar Adžija« najpre sam o Mehi razgovarao sa zamenikom komesara.

— Da, dobili smo novog borca — potvrди mi drug Danja. — Neki simpati ni ovek. Sude i po njegovojoj otvorenosti i neposrednosti, bit e to valjan vojnik. Iz radni ke je klase i s prili nim politi kim obrazovanjem. Radio je u pozadini i pobegao, pošto je neko provalio organizaciju u kojoj se nalazio. Rasporedili smo ga u 3. etu.

Drug Danja, osim ve poznate pri e pozadinca Sarajlige, nije mnogo znao, a o igledno nije ni bio u prilici da sazna više o ljestnosti novodošlog. Naprotiv, bio je radostan što je jedan naš ovek iz pokreta u okupiranom delu zemlje došao u jedinicu. A to se dešavalo veoma esto. Ljudi dolaze u partizane...

— Da ne znaš nešto o njemu — upita me.

— Još ništa, Danja, ah hteo bih da doznam.

— Eh, vi obaveštajci — nasmeja se zamenik komesara.

— šta? predbacuješ nam nešto?

— Koješta! Naprotiv, milo mi je da ne spavate. Nego, kaži ti meni na koji na in misliš da je mogu e o /tome oveku doznati više od onoga šta on li no ispri a.

— Ponekad je i to dovoljno za nas. Ina e, ne mislim da emo mo i dobiti kakve informacije iz Sarajeva. Možda kad se završi rat — rekoh Danji.

— Dotle, dragi moj oznov e, ko zna šta e s nama biti, pa i s Mehom. Ali, kako nam ovi Nemci ne daju da mirno idemo u Srbiju, bi e prilike da Meho pokaže ko je. Eto Romanija je blizu, a oko nje su fašisti.

— Ipak meni je Meho sumnjiv. Kažem ti to kao partijskom rukovodiocu u bataljonu.

— Misliš, špijun je?

— Mogao bi da bude. Odviše je radoznao. Pita o mnogo emu što bi, da neprijatelj zna, moglo da mu koristi.

Iznesem onda zapažanja vodnika Vukašina, a potom svoja, ceo onaj deo zanimljivog razgovora s Mehom. Zamenik komesara se zamislio, pa se zatim dogovorimo da i on sa svoje strane ovom slu aju pokloni pažnju.

U po inak sunca elo brigade stalo je u jednom seocetu popljenom i poharanom od neprijatelja. Ipak u njemu je bilo naroda. Stanovalo se u bajtama skupljenim od balvana, zemlje, pleha izvuenog sa zgarišta ili nekih nagorelih dasaka.

Pre nego što je prispela ve era, o Mehi sam imao gomilu podataka. Vodnik Vukašin bio je zaista vredan. Ne samo što je isprao mnoge nove i dragocene pojedinosti nego je sve to sredio i predao mi zapisano na nekoliko listova istrgnutih iz sveske koju je nosio za svoje vojni ke potrebe. Pored ovog, i informacije koje je uspeo da prikupi zamenik komesara »Adžijina« bataljona bile su tako e odli ne. One su se poklapale, u ve ini, s onima koje sam imao. Naravno, bilo je i zabavno i zaprepaš uju e upore ivati ih. Pa, taj je ovek uspeo za nepun dan da dozna o nama gotovo sve o emu može da se interesuje jedna neprijateljska obaveštajna služba. Zna nam približno brojno stanje, vrstu naoružanja, koli i ne municije, približan broj ranjenika, dakle ono što je optere i valo diviziju u maršu, a zatim i pravac kretanja, šta ako Sarajlija dezertira u toku no i? — zapitao sam se. On je obavio svoj posao. Toliko, možda, koliko je neprijatelja i interesovalo da se obvesti 0 jednoj diviziji iji pravac kretanja, uostalom, i nije mogao da se prikrije. Ali trebalo je znati nešto više da bi joj se zadao udarac 1 tako omeo njen marš.

Procenio sam da bi Mehin eventualni nestanak predstavljaо veliku opasnost. Rešenje da ga uhapsimo bio je sada jedini razuman potez. No, za ovakav postupak bio je potreban pristanak i odobrenje štaba brigade. Smislio sam što da kažem i kako to da zatražim i onda sam se uputio k Štabu.

Komandant i komesar, kad sam im prišao, bili su nagnuti iznad sekciјe terena na kome smo se tog momenta nalazili. Video sam — u selu Trešnji nema kona enja. Posle odmora od etiri asa pokret se nastavlja, jer, kako re e komandant, u toku no i mora da se pre e cesta.

— Uli ste, drugovi, da je u kolonu bataljona »Božidar Adžija« ušao jutros jedan ovek koji je izjavio da je pobegao iz Sarajeva u nameri da stupi u partizane.

— Ja sam i razgovarao s njim, a mislim i aslav — pomenu komandant zamenika komesara brigade. — I, šta ima novog u vezi s tim?

— Tražim odobrenje da ga uhapsimo.

— Špijun, svakako — re e komandant pomalo ironi no i na-krivi glavu gledaju i me iskosa.

— Mislim da jeste.

— Mislti je jedno, a znati je drugo.

— Ali, ja to i znam, druže Velebite — nazivao sam ga njegovom partizanskim imenom.

— Toliko znam i ja. Držim da mogu bar koliko i ti da pročenim oveka. A to je dovoljno pa da ti kažem da ti ja takvo odobrenje ne mogu da dam.

— Hteo bih da me saslušate. Raspolažem s dovoljno razloga i podataka na osnovu ega tražim da ga uhapsimo.

— Dede, izloži to što imaš, — umeša se komesar.

Onda ja po eh i iznesoh sve. Rekoh na kraju, za slu aj da se ne odobri moje traženje da u morati da se posavetujem sa svojim prepostavljenim, oficirom OZNE u štabu divizije kome sam ve uputio depešu da nam se u brigadi pojавио problemati an ovek i da sam, koliko mi je putem radio-veze bilo mogu no, i poslao izveštaj zbog ega je sumnjiv.

— Ti radiš na svoju ruku, pa eš i odgovarati za to. To što si izneo — Ijutito je govorio komandant — nije ništa novo, a ni neobično da bi se ovek osumnji io. Udna mi uda ako se taj Meho interesovao koliko ima boraca u jednom bataljonu, kako smo naoružani itd. To može da bude razlog da vi obaveštajci malo pričazite, da pove ate budnost u odnosu na njega, ali da ga hapsimo — ja se ne slažem i ne mogu to da dozvolim.

— Opasno je, druže komandante, pustiti ga da se i dalje raspituje, a onda da pobegne. Ja smatram da ne bismo pogrešili. Njemu se žuri. Što e mu onaj pribor za crtanje? Nije li to nešto što bi trebalo da ga približi našim štabovima gde može da se do e do nekog važnijeg podatka? Zna radio-telegrafiju, veli mi, raspituje se za mogu nost da postane radio-telegrafist, zar sve to nije veoma sumnjivo?

Me utim komandant je po eo da menja svoje mišljenje. Pnmetio sam to u poslednjoj njegovoj re enici, pa sam produžio:

— Eto, video si ga. Možda ga nisi tako dobro i detaljno zagleđao kao ja, ili, na primer, komandir voda Vukašin. Meho nije nikakav izrabiljivani element, nikakav pripadnik radni ke klase, kako pri a. Jedan radnik nema onako negovanu lice, niti pak onako negovanu i lepu kosu.

Saslušanje

— E to moramo raspraviti, blago meni.

— Izgleda, to je sad nužno — umeša se i komesar, gledaju i u komandanta.

— Dobro, kad je tako — popusti komandant — da ga uhapsimo.

Za desetinu minuta Meho je bio doveden. Zbunjen situacijom u kojoj se zadesio sedeo je na jednom panju u bajti koju smo ispraznili radi nesmetanog saslušavanja. Pokušavao je najpre da se buni zato što je uhapšen, ali je ubrzo odustao od tog stava.

— Tvrdim vam, drugovi — uveravao je — inite grešku prema meni. Savest mi je ista kao sunce. Ja sam pripadnik i saradnik narodnooslobodila kog pokreta. Radio sam u Sarajevu, ali morao sam da bežim da ne bi bio uhapšen. I eto, sad me to ovde sna e.

— A kad si nameravao da se vratiš u mesto iz koga si došao k nama? — pitao sam ga.

— Ne razumem vas... Ne znam na šta mislite — žacnu se Meho i široko otvori svoje ionako krupne smeće o i koje sam dobro upamtio.

— Nije ti jasno pitanje?

— Jeste, jeste ako mislite na momenat završetka rata. Naravno, tada bih se vratio u Sarajevo...

— Ali mi ne mislimo na taj povratak — rekosmo mu pošto smo ga dvojica saslušavali. Oficir po vojno-obaveštajnoj liniji i ja.

— Onda ne razumem pitanje — podiže uhapšenik ramena.

— Ti si izjavio da si po zanimanju tehnički crta, je li to istina?

— Istina je. Zašto bih lagao, ne znam.

— Veliš, ime ti je Meho?

— To su mi ime dali drugovi u pozadinskoj organizaciji.

— Zna i, to je ilegalno ime?

— Jeste.

— A, pravo ime i prezime?

— Dizdarevi Alija.

— Da li je ito rusko prezime? — upitah ga tada dok me je gledao, se aju i se za elo razgovora sa mnom u koloni 3. bataljona.

— Moji roditelji nisu bili venani, druže, — naglasi Meho.

— Pa dobro, da li ti je uopšte otac Rus?

— Emu sumnja? — zatreptao je i kao za udio se.

— Nekim drugovima si govorio obrnuto, naime da ti je majka ruskog porekla.

— Znate šta, ja sam mislio da sve to nije važno — nastavi Sarajlija — kalko se zove Meho i šta su mu roditelji. Smatrao sam da je dovoljno biti borac protiv fašizma. To što sam jednom rekao ovo, drugi put ono, naprosti je prianje bez veze. Ljudi pitaju, pa im onda moraš nešto i reći i da te puste na miru. Da mi je otac Rus i majka Ruskinja rekao sam iz razloga da nekako objasnim otkuda znam ruski, ja nisam ono što sam rekao da sam. Pre rata studirao sam tehniku i nisam stigao da završim srtudije. Zaposlio sam se i

radio, etrdeset i prve zarobljen sam od Nemaca, oteran u zarobljeništvo i prošle zime vraen. Izjavio sam da se ose am Hrvatom, kao pripadnik muslimanske vere, što je provereno i tada sam otpušten. Potom, istigao sam u Sarajevo i zaposlio se u Željezni - koj upravi. Ali, kako su ustaške vlasti vršile pritisak da se javim u vojsku, povukao sam se u ilegalce, potom došao u vezu s jednim saradnikom NOP-a i evo danas, po njegovom nagovoru, prispeo k vama. A što se ti e mog znanja ruskog jezika, ja sam to u io u zarobljeništvu gde je bilo mnogo Rusa. Da sam vam to kazao danas u koloni, ko zna šta biste vi pomislili i o emu biste me pitali. Moram priznati, malo sam se i plašio. Kažu, partizani ne gledaju s poverenjem na intelektualce, pa što da se izlažem neugodnosti-ma. Ina e, otac mi je bio inovnik pre rata, ali nije živ. Umro je. Majka je u Sarajevu ...

Mehina pri a postajala je sve zanimljivija. Na naša pitanja on je davao veoma široke i detaljne odgovore. Pominjao je logore u nema kom zarobljeništvu, mesta u kojima je boravio, imena ljudi koji su s njim zarobljeni, jedinicu u kojoj je služio vojsku i štošta drugo. Ali kad je izgledalo da su naši razgovori na mrtvoj ta ci, situacija se okrenula. Za njega veoma nepovoljno, a za istragu koju smo poveli baš dobro.

Naišao je zamenik komesara brigade da uje i vidi kako se razvija saslušavanje. Naravno, Meho mu je odmah objasnio zbog ega je govorio da mu je majka Ruskinja, sve uostalom što je ve pomenuto u vezi sa tim i kako je došao u partizane. Potom aslav nastavi s pitanjima.

- Tehniku, veliš, studirao si?
  - Da, tehniku — potvrdi Meho.
  - Koji odsek?
  - Mašinski.
  - U kom mestu?
  - U Beogradu.
  - U Beogradu! — pogleda ga zamenik komesara. — Kojih godina?
  - Sve do pred rat kad sam otišao na odsluženje vojske.
  - A gde se nalazi Tehni ki fakultet?
  - U centru grada! — nesigurno i zamuckuju i odgovori Meho.
- Alija Dizdarević je ovde upao u zamku. On nije mogao da kaže kako se zove ulica u kojoj se nalazi Tehni ki fakultet u Beogradu. Zbunio se i po eo da pri a svašta.

U mreži

— Bio sam u Beogradu oko nedelju dana 1938. Bio je to neki izlet pa sam putovao s drugovima. Te godine, me utim, ja sam postao vojni pilot i po eo da u im za avijati ara. Kad se zaratilo ve sam pilotirao. Eto vam, to sam ja bio. Iskreno da vam kažem, mislio sam, ubili biste me da sam rekao da sam bivši oficir. A što se ti e moga dolaska u partizane istina je što sam vam ispriao. Bio sam u zarobljeništvu i dalje — znate.

Govore i kona no ko je i šta, Meho je bio sav znojan. Saginjao se, sede i na onom panju u bajti, elom dodirivao na kolenima pantalone i tako se brisao. No, dobro smo pazili da ne pokuša da beži. Taj ovek, mislio sam, ne izmišlja razne verzije o svom žitiju tek onako zabadava. Ali, koliko god da sam imao snažan utisak da je pred nama neprijateljev špijun, toliko su njegove smušene i nekako neozbiljne priče davale drugu sliku. Može to biti i neki drugi tip, kriminalac, lažov ina, prevarant koji sad izmišlja da se izvuče. Ponekad ovaj utisak je kod mene postajao i dominantan, onda ikada bi Sarajlija govorio. Da li je on takav? Upetljao se, ušao u baruštinu, u glib i sada propada sve dublje.

Oko Mehe se okupio gotovo ceo Štab brigade. Stupio je i komandant na scenu, upravo stavio se u ulogu islednika. Znaju i dobro pilotažu, pošto je pre rata bio avijatičar, okrenuo je da pita kako se upravlja avionom. Ne mogu da ponovim Velebitova pitanja, jer nisam u tim stvarima stručan, ali se am se pitao ga je kao na ispit iz pilotaže. A Meho — na sva pitanja brzo je i tačno davao odgovore. Znao je iz te oblasti sve, više ak i od samog komandanta naše brigade.

— Eto, drugovi — obrati se nama koji smo ga već poduze saslušavali — to je istina o meni. Bio sam pilot. Nisam ja nikakav špijun. A što vam odmah nisam kazao ko sam, objasnio sam i molim da mi poverujete. Otuda mi je poznata i radio-telegrafija, tehničko crtanje i ostalo. Sad je, nadam se, jasno s kim imate posla.

— Ispravan ovek i patriota uvek će kazati istinu, a ti to nisi u inio — reče mu vojno-obaveštajni oficir. Nikog partizani ne ubijaju zato što je bio mašta.

— Ja sam, znate, slušao svašta. Nisam vas poznavao i strahoval sam. Na svoju veliku nesreću u ispašu sam tako sumnjiv. Vidim sad kud me je dovela moja glupost, u kakav položaj, hoće da kažem.

Meho je počeo da se koristi razgovorom o pilotaži s Velebitom. Osetio je da bi to moglo da nas pokoleba i da bi on možda na taj način mogao da se nekako izvuče iz žice koja mu je stajala na rukama. Zbilja, mi više nismo znali o emu da ga pitamo. Ali, ko je on ipak? Da li je špijun.

Štab brigade se povukao iz bajte i počeo da razmišlja. Ja sam iznosio detalje iz saslušanja. »Evo, govorio sam, rekao je to, pa to, i najzad da je pilot, tj. oficir bivše vojske. Dotle, iskaze je menjao, lagao jednom reče ju.«

— Ne znam da li bi jedan ozbiljan špijun bio tako lakomislen i dozvolio da ga brzo uhvatimo u laži. Ne ide mi to u glavu, — izjavlji komesar brigade. — No, da mu opet poverujemo u poslednju priču, ni tu ne možemo biti sigurni. Možda je to zaista špijun koji je htio da svoj zadatku obavi brzo i da klišne, kao što rekoše drugovi obaveštajci.

Mišljenja o Mehiju, odnosno Aliji Dizdareviću padala su s različitim gledišta. -Naprosto, analizirali smo ga. Međutim, diskusiju o njemu prekinuo je telegram iz štaba divizije. Obaveštajni oficir otuda je zatražio depešom da ga odmah sprovedemo u diviziju, naravno pod jakom stražom, i da će tamo biti ispitani. Stoga sam

na brzu ruku pripremio kratak izveštaj o svemu što je nama izjavio sumnjivi, zape atio koverat i predao sprovodnicima. Za mene, a tako e i za Štab naše I brigade, slu aj s tehni kim crta em bio je tako okon an. Tih dana bih smo stalno u pokretu pa sam na tehni kog crta a i zaboravio. Kod Ustipra e opet smo vodili veliku bitku. Nemci su se nadali da e nas makar tu omesti. Do ekali su nas veoma jakim snagama. Ali, probili smo se. U samu zoru i poslednji borac je pregazio onu malu re icu i dohvatio se brda kojim smo se verali dalje. Se am se, išli smo nekakvom oranicom, rasikvašenom i dozlaboga klizavom, jer je prethodnih dana padala velika kiša. Iznad kotline vukla se magluština i pokrivala polovinu kose.

Ne znam koliko je vremena ve prošlo od onog dana kad smo saslušavali Mehu. Me utim negde oko Treskavice, obaveštajni oficir divizije dojaha koloni naše brigade. Videvši me, pozva me i re e:

— Hej, dobro da te videh. Imam poruku za te. Meho je sve ispri ao. Bio si u pravu. Pre nego što je streljan, veli: — Pozdravite mi onog plavog mladi a u engleskoj uniformi iz I brigade.

— šališ se? — kažem misle i da itera šegu sa mnom.

— Ama, ne šalim se, ove e — uozbilji se obaveštajni divizije. — Ozbiljno ti govorim. Sigurno je zamolio da te pozdravim. Bio je to opasan špijun, dragi moj. Kakav tehni ki crta , student ili pilot u bivšoj jugoslavenskoj vojsci. Koješta. Pilot je bio, ali nema ki. Borio se na Isto nom frontu. A nije se zvao ni Meho ni Alija Dizdarevi ve Mca Tabakovi . To je bio poru nik nema ke Plave divizije i taono si procenio. Trebalо je na brzinu da prikupi podatke o našoj diviziji i da odmah pobegne.

MARŠ 6. PROLETERSKE DIVIZIJE »NIKOLA TESLA«¹

*Crvena zvezda na elu,
U njoj srp i eki sjajni.
To ukras borcu je smelu,
to je njegov ponos trajni.*

*Sad imamo ga mi,
Šeste divizije borci svi.
Ponosno srce u nama bije,
Hrabri smo borci Šeste divizije.*

*Kro imo smelo s puškom u ruci
Neustrašivi smo ko planinski vuci.
Mi smo dika svome rodu,
S tog u boj, svi složno za slobodu,
V boj, u boj, u boj za narod svoj.*

*Mi proleteri smo mlati, krv herojska u nama vrije,
Vojnici druga smo Tita, za narod nam srce bije.
S tog zaklinjemo se mi, da smo mu verno služiti.*

*Ponosno srce u nama bije,
Hrabri smo borci Šeste divizije.
Kro imo smelo s puškom u ruci
Neustrašivi smo ko planinski vuci.*

*Na kapi nam sada sija,
srp i eki zna ka najmilija,
U boj, u boj, u boj za narod svoj.*

¹ Marš 6. divizije komponirali su i dali tekst horovo a Ivan i muzikar Puba Kac u povodu proglašenja divizije proleterskom. Prezime horovo e Ivana nismo mogli utvrditi.

Tempo di Marcia

Musical score for "Tempo di Marcia" featuring ten staves of music with lyrics in Serbo-Croatian. The score includes dynamic markings such as *f* (fortissimo) and *p* (pianissimo), and performance instructions like *sad* (sadly). The lyrics are as follows:

Cr - ve - na zvez - da na če lu, u
To u - krás bor - cu je sme — lu, to
srp i če - kíc sjaj — ni. Sad — i - ma - mo g
njé - gov po - nos traj — ni.
mi, — Še - ste di - vi - zi - je bor - ci svi.
Po - no - sno sr - ce u na - ma bi - je, hra - bri
bor - ci Še - ste di - vi - zi - je. Kro - či - mo sme - lo
spuš - kom u ru - ci ne - u - straši — vi smo ko pla - nin - sk
vu - ci. Mi smo di - ka svo - me ro - du, — stog u
boj, svi slož - no za slo - bo - du, — u boj, u
boj, u boj za na - rod svoj. boj za na - rod svoj.

RAZVOJ POZADINSKIH JEDINICA

Milan umi

Augusta 1941. godine, u prvom broju Biltenu Glavnog štaba NOPO Jugoslavije, drug Tito je — izlažu i zadatke i na in borbe partizanskih odreda — pisao:

»... Štabovi moraju voditi brigu o ishrani boraca, o naoružanju i drugom. Ishranu treba organizirati zajedno s komitetima Narodno-oslobodila kog fronta koji treba da prikupljaju za Fond narodnog osloboenja. U sluaju gdje takvih komiteta još nema, treba uz dobrovoljni pristanak seljaka i graana osigurati ishranu ili plaati namirnice u gotovom.

... Štabovi i komandiri moraju se pobrinuti za potreban sanitetski materijal i osoblje, radi njege ranjenih i bolesnih.«

Ta jedinstvena linija materijalnog obezbje enja i sanitetskog zbrinjavanja partizanskih jedinica bila je sprovedena i u Lici. Od oktobra 1941. godine, kako su seoski odredi i grupe po eli da se pretvaraju u ete, bataljone i partizanske odrede — u tim operativnim jedinicama formirale su se intendantura i sanitet. Za ekonome eta i intendante bataljona i odreda birani su pošteni, odani i okretni drugovi, pred kojima su stajali ozbiljni zadaci. Ponekad su ekonomi, kao i drugi kadar, birali sami borci na demokratski na in — i sigurno da su birali najbolje.

Za snabdijevanje jedinica oružjem i municijom nije bilo drugog izvora do plijena, otetog u borbi protiv neprijatelja. Odje u i obu u davalo je stanovništvo sela preko narodnooslobodila kih od bora i organizacija kao što su bili AFŽ, SKOJ (kasnije i USAOJ). Sve do formiranja veih jedinica koje e izvoditi složenije marševe i krupnije operacije, hranu i sklonište borcima davao je narod prema rasporedu što su ga odreivale komande jedinica u

sporazumu sa seoskim odbornicima. Kasnije po ugledu na Statut proleterskih NOU brigada, u jedinicama su se formirale komore — kolske i konjske. Mali je bio broj jedinica i boraca koji bi 1941. godine vodili borbe van svojih kotareva, pa i op ina. Zbog toga se u to vrijeme nije postavljaо problem snabdijevanja iz komore, kako smo u ratu zvali pozadinu ete ili bataljona. Zatim, to je bila tek prva ratna godina. Iako je okupator užurbano i bez ikakva prikrivanja odlila io materijalna dobra iz zemlje, iako su ustaše plja kali i uništavali sve do ega su dolazili, ipak je u individualnim skloništima bilo zaliha, od kojih je narod davao svojim borcima. Bilo je tu pomalo i rasipništva. Ne rasipništva u današnjem smislu rije i, ve za ratne prilike: obilnih obroka i bogatih posjeta pojedinim jedinicama i borcima. To je uslovila injenica da je u rat stupio SSSR, te su borce i narod smatrali da rat ne e dugo trajati — pa, prema tome, da e — kad se rat završi — »biti svega«. Takvo mišljenje prevladavalo je sve do kraja 1941. godine.

Do tada (a i poslije — za ve u evakuaciju ranjenika i transport hrane) jedinicama su pomagale zaprege ili karavani konja, koje su davala doma instva po odluci narodnooslobodila kih od bora.

Li ka sela — naša pozadina — nesebi no su odvajala od usta da ishrane vojsku. Da spomenemo samo Divoselo sa itlukom, koje je pretrpjelo oko sedamdeset neprijateljskih napada. A opet, i uprkos svemu, ono je našlo snage da borce do ekuje ne samo topnim rije ima, ve i toplim zalogajem i napitkom. A takvih je sela bilo na stotine. Iako plja kana i paljena mnogo puta, njihovi stanovnici uvijek su nalazili brane i stvarali takvu prisnost i toplinu, da su se bori i jedinice osje ah u takvim selima sretni i zadovoljni.

Uz komesare, intendanti i ekonomi bih su naj eš e u direktnoj vezi i sa narodom i narodnooslobodila kim odborima radi snabdijevanja jedinica. esto puta bori su po dolasku u selo bih zadrivjeni organizacijom do eka, što bi ga pripremio narod u suradnji s intendantima. U ljeto 1942. godine, kad je Grupa odreda pod komandom Perice Kleuta stigla u Vrebac, bori su u koloni po jedan bili upu eni pred seosku školu. Tu su s prozora — kao danas sa šaltera u nekom restoranu — dobivali juhu, krompir, meso, kruh, šolju mljeka. Nekoliko dana prije dolaska u Vrebac, u Goranji Radu kasno uve e stigli su dijelovi pomenutog odreda — jedan bataljon. Ali odbornici se nisu dali iznenaditi. Za as su zaklana dva vola i za nepojmljivo kratko vrijeme spremljena je bogata veba svim boricima bataljona, koji su iscrpljeni od borbi i višednevног gladovanja bili svladani snom.

Me utim, mnogo se eš e dešavalо da smo boravili u siromašnim, oplja kanim krajevima, pa su bori doslovce mjesecima gladovali. Ili nam se doga alo, kada bismo prvi puta pristizali u neka sela da je stanovništvo imalo krivu predstavu o nama, pa su nas do ekivali sa strahom, a i sa mržnjom. Ali gvozdena disciplina boraca 6. divizije, najstrože poštivanje selja ke imovine — ni zalogaja da ne uzmeš samovoljno — otvarali su nam put do tog naroda ništa manje od vojni kih pobjeda.

Formiranje 6. li ke divizije, 22. novembra 1942. godine, omoguilo je da se pristupi i stvaranju divizijske intendanture, da bi se takovom centralizacijom poboljšalo i snabdijevanje jedinica. Razvojem intendanture po elo je organizirano i ravnomjerno snabdijevanje brigada. Sada je od neprijatelja oteti pljen — hranu i odje u, — intendantura divizije raspodjeljivala jedinicama prema potrebi. I u oslobo enim mjestima intendantura je prikupljala vojnu opremu i drugi materijal. Ne male koli ine stizale su iz okupiranih sela i gradova gdje su ilegalni narodnooslobodila ki odbori i naše organizacije sakupljali i slali na oslobo eni teritorij. Tu su se onda stvarale odre ene koli ine u vidu rezervi, potrebnih za veće marševe ili izvo enje krupnijih akcija.

Me usobna povezanost naše vojske nije ostajala samo na zajedni koj ideji i u eš u borbama, nego se razvijala i kroz me usobno materijalno pomaganje jedinica. U ljeto 1942. godine I brigada zarobila je na Javorniku, izme u Vrhovina i Plaškog, talijanski voz koji je prevozio sljedovanje za jednu diviziju. Velike koline še era, cigareta i sira razaslane su odatile našim bolnicama, susjednim jedinicama i vojnim podru jima. Ovdje treba pomenuti zna ajnu ulogu koju su dva li ka vojna podru ja — kao vojno-pozadinski organi — imali u snabdijevanju naših jedinica. Prvo li ko podru je obuhva alo je bivše kotareve Gra ac, Lapac i Udbinu, a Drugo podru je — Korenicu, Oto ac i Vrhovine. Njima su jedinice predavale zna ajnije koli ine plijena. Ta podru ja prihva ala su i pomo u hrani iz drugih krajeva — mast i žito iz Slavonije, ulje iz Dalmacije. Sve se to sklanjalo u skloništa, tzv. »bunkere« (zemunice) vojnih podru ja, koja su onda snabdijevala naše bolnice i jedinice u prolazu.

I divizije su se me usobno pomagale. Krajem 1942. godine 1. proleterska, koja je ranije zaplijenila vagonske koli ine hercegova kog duhana, uputila je i u Liku itave tovare tog plijena. Tako je svaki borac dobio tog dragocjenog žutog lista.

Ovako formirana intendantura i sanitet 6. divizije, koji su steckli potrebna iskustva još na teritoriju Like, omogu ili su diviziji kasnije — kada je prešla u Bosnu i krenula za Srbiju — da izvršava složene operativne zadatke i onda kada je ishrana postala jedan od najozbiljnijih problema, a najteže pokrete divizije morali su pratiti transporti ranjenika.

U centralnoj i zapadnoj Bosni neprijatelj je svojim garnizonima u Banjoj Luci, Prijedoru i drugim mjestima kontrolirao najplodnije krajeve, ravnice, dok su se naše jedinice našle u zimsko doba u najsirošnjim dijelovima zapadne i centralne Bosne — na planinama Vitoroga ili oko Glamo a i Livna. Kad je te krajeve ve pritisla neimaština, narod se iscrpio ishranjuju i i srbijanske, crnogorske i dalmatinske jedinice naše vojske. Borcima 6. divizije bilo je vrlo teško osigurati hranu na takvom terenu.

U krajnjoj nuždi, kad je glad najozbiljnije prijetila borbenoj sposobnosti jedinice, pribjegavalo se konfiskaciji imovine neprijatelja. Obi no se radilo o plja kašima koji su u svojim ku ama nakupili ve e koli ine žita, stoke ili soli. Me utim i tu su naši intendanti vodili ra una da se porodicama, djeci onih koji su prešli ne-

prijatelju, ostave najpotrebnije koli ine. Poslije rekvizicije, takvim porodicama ostajalo je zapravo isto toliko hrane, kao i porodicama koje su nam bile prijateljski naklonjene i dobrovoljno dale svoje priloge vojsci. Osim toga ostajalo im je i ono što su ve raniye skrile u skloništa.

U takvoj situaciji bilo je vrlo važno da intendantski kadar bude ne samo vješt nego i politi ki dozreo — kako bi mogao objasniti seljacima da smo mi narodna vojska, da nemamo drugog oslonca ni rezerve nego narod — pa da pridobije seljake da dobrovoljno daju priloge za ishranu jedinice. Bio je ne mali broj ekonoma i intendanata, koji nisu prošli nikakve škole osim osnovne, (a neki ak ni to), nikakve kurseve, nisu bili ni lanovi Partije, ah su svojim nastupanjem i snalažljivoš u prikupljali potrebne koli ine hrane — gotovo uvijek na dobrovoljnoj bazi — za svoju jedinicu, a da za njima nisu ostajali tragovi negodovanja ili mržnje. Za intendantski kadar održavali su se kursevi pri Štabu 6. divizije, na kojima su se izuvala naša iskustva. Upuivali smo tako e slušaoce u Ekonomsku školu Vrhovnog štaba, organiziranu za intendantske organe.

Bilo je zaista snalažljivih intendantata. U u oni tako sa nekoliko vojnika u etni ki ili ustaški raspoloženo selo da prikupljaju hranu. Jedan od boraca bi povikao:

— Kupi sve, goni i hranu i stoku!

Zatim bi zaredao od štale do štale da odvezuje i izgoni stoku. Tek tada, kad se prikupi nekoliko žena, intendant po inje grditi »drskog partizana«:

— Sram te bilo, ta nisi ti etnik ili ustaša da to radiš! Ako tako misliš, moraš iz naše vojske! Još ti treba kama i šibice i da metneš slovo »U« i pustiš bradu, pa bi bio kompletan sluga okupatora. Mi ne idemo protiv naroda, ve se borimo za ovaj narod. Odmi i se odatle, ne trebaš mi!

To je u stvari bio svojevrsni politi ki as, kroz koji su raskrivani etnici i ustaše — ije je postupke narod ve osjetio na svojoj koži. Kakav je to utisak ostavljalno na te žene i starce, nije potrebno govoriti. Deseci usta izgovorah bi iste re enice:

— Bog mu dao zdravlje, ovo je ljudina! Ovakav se ne pojavi do sada u našem selu. Pa ko mu ne bi dao? Treba dati, jer je to naša vojska!

Intendant bi bio po aš en i obezbje en sljedovanjem za svoju jedinicu, a i »drski« partizan bi se izvinio i uz intendanta ne bi loše prošao.

Nije bilo ni malo lako posti i, da se u isto vrijeme vojska i snabdije i ostavi dobar utisak na narod. Ali baš u tome ogromnu pomo intendantima davali su svojim primjerom borci 6. divizije. Oni, koji su esto mjesecima živjeli od neslane zobene kaše u kojoj je bilo više trica nego zrnja, od Ijuljavog kruha ih palente iz korunovog brašna (sr ika kukuznog klipa), demantirali su svojom svješ u poslovicu da glad nema o iju. I onda kada je krompir za borca predstavljao nedostigu poslasticu, kada se kao slatki med jela nekuhan, tek sasušena kopriva ili divlja trava crijemuska, kada su borci umirali od gladi i iscrpenosti (naro ito Primorci

iz Prekomorske brigade, koji su u 6. diviziju došli iscrpeni dugo-trajnim gladovanjem iz talijanskih logora) — ti ljudi poštivali su partijsku liniju, koja je zahtijevala, da ni jedan borac ne smije sam ništa uzeti. Za to se tražila snaga, ništa manja od riješenosti borca da gine u jurišu. Odakle ona ljudima 6. divizije? Nije nikakvo pretjerivanje, ako se kaže, da je ta gvozdena disciplina proletara izrastala iz stava partije i dubokog uvjerenja itavog kolektiva, da je takvo držanje nužno, da bi se moglo sa uspjehom boriti protiv svih neprijatelja.

Dolazak 6. divizije na obezbje enje Vrhovnog štaba u Drvar stavio je intendantsku islužbu pred težalk zadatka. Bosanska krajina nije imala ime da snabdijeva tako brojne jedinice. U februaru 1944. godine bila je jaka zima, a jedinice su ostale bez hrane. Osam dana nije bilo ni komadi a kruha. Na podruju Drvara živjelo se samo od neslana mesa i vode. U I brigadi nekoliko drugova umrlo je od gladi. Intervenirao je i Vrhovni komandant da se obezbijedi ishrana za diviziju. Jaka zima otežavala je dobavljanje hrane s Podgrme a. Onda nam je pomogla omladina, koja je uz velike napore i štete prtila snijeg desetima kilometara, da bi posiljkama hrane pomogla 6. diviziji i drugim jedinicama pri Vrhovnom štabu. Morali smo se povezivati i s drugim oslobo enim podrujima, Dalmacijom i Likom, radi snabdijevanja divizije, pa su karavani morali prelaziti komunikacije pod neprijateljskom kontrolom, te su katkad bih i uništeni. Sje am se, kad sam aprila 1944. godine u Prvom li kom podruju dobio 15 tovara razne hrane. Seljaci iz Bruvna i Mazina dali su konje i vodi e. Krenuli smo za Drvar. Kad smo prelazili cestu kod Dobrosela opazio nas je neprijatelj i po eo tu i artiljerijom. Ipak smo uspjeli prije i Unu i preko Martin-Broda krenuli za Boboljuske. Ali neprijatelj nas je iz Doljana neprekidno tukao artiljerijom, dok nije uništilo itav karanvan. Spasilo se nekoliko drugova koji su se vještije zaklanjali od artiljerijskih granata.

Na rad kuhara, ekonoma i intendanata nije se uvijek gledalo s razumijevanjem. Kad je pokret — oni maršuju zajedno s jedinicom. Kad se borci no u odmaraju — kuhari posluju, a ujutro opet na marš. Mnogi drugovi ostavljah su kazan i varja u i naprsto bježali iz kuhinje gdje naporu nisu bili ništa manji nego u eti, a priznanja nije uvijek bilo. Ni intendantu nije uvijek bilo lako: mora dati konje za transport ranjenika, za prenos municije — a drugovi se onda ljute što na položaj ne stiže hrana!

Intendantske jedinice nisu služile samo za obezbje enje hranom i odje om, ve su se i borile kad je na primjer trebalo stvoriti prolaz ranjenicima i komori. Za vrijeme desanta na Drvar, naši intendantski dijelovi napali su u selu Sabatima i Bastasima neprijatelja koji se spustio sa 4 jedrilice i krenuo prema centru Drvara. Zapalili su sve jedrilice i prisilili ovu grupu Nijemaca da dejstvuju u obrnutom pravcu. Tu su se naro ito istakli za tadašnje pojmove stariji drugovi (jer su preš 40-tu godinu) Luka iz Gornje Suvaje, Mane Rašeta iz Srba i drugi koji su osigurah povla enje komore prema Gruborskem Naslonu i Otaševcu.

Pored kuhara, u sastavu brigadnih i divizijskog intendantskog voda (poslije Beograda, divizijski vod preraš uje u etu) nalazile su se i trupne radionice. Bili su to kroja i obu ari s nešto alata, kao i mehani ar koji je popravlja puške i šmajser. Kada smo došli u selo, radionicu bi oja ale kroja ice iz mjesta sa svojim mašinama, pa bi se onda izra ivale titovke, od talijanske ebadi pantalone »pumperice«, a od platna i padobranske svile košulje. Za obu u je bilo osobito teško, naro ito drugovima koji su imali ve u nogu, pa nikako da se obuju iz plijena. Li ani su imali maler da naj eš e ratuju protiv Talijana, koji su za glavu niži od naših gorštaika. Kad nije bilo drugog izlaza, radioni ari bi izra ivali od sirove volovske kože opanke oputare ili podašve (plitke vunene arape, podašvene kožom).

Veliki doživljaj za borce 6. divizije bila je prva avionska pošiljka savezni ke pomo i. U ljetnoj no i 1944. godine nad livadama Hrnjadi — izme u Drvara i Martin-Broda — pojavili su se savezni ki avioni i izbacili prve pošiljke hrane i municije. Avionima smo prethodno dali znakove sa zemlje, pale i po 3, 5 ili 6 vatri u određenom rasporedu. Rejon izbacivanja pošiljki obezbje ivali su bataljoni, a za prikupljanje materijala obi no su angažirane prištapske jedinice — iz kulturne ekipe, saniteta i sli no. Nije bilo teško privoljeti ljude za taj posao, jer su mogli do i do komadi a okolade ili sli nog zalogaja. No u su iz aviona izbacivane i »kante« bez padobrana — samo uješ kako zviždi kroz zrak i lupne o zemlju. Bilo je slu ajeva, da je takav paket pao vojniku na glavu i da ga je ubio. Zbog toga su se kasnije izra ivali zakloni da bi ljude zaštitili od takvih pošiljki.

Odmah kad bi se prikupio materijal izba en iz aviona, pošiljke su se dijelile brigadama na osnovu brojnog stanja, a stvarale su se i neke rezerve za marš. Ako u po etku nije bilo lako priviknuti ljude da prikupljaju pošiljke i padobrane, kasnije ih je bilo teško odbiti od poligona — kad su primijetili da u paketima ima konzervirane hrane. Me utim i tu je vladala vojni ka disciplina, ona ista koja je važila za ponašanje borca u selja koj ku i. Nikakva samovolja nije se tolerirala. Odmah sutradan po dolasku aviona održavali su se sastanci bataljonskih biroa Partije i partijskih elija, pa su preduzimane sankcije protiv prekršilaca discipline. Nešto kasnije, u Glamo u je pred strojem brigade strijeljan borac, zbog samovoljnog uzimanja hrane iz avionske pošiljke. Iako je bio poznat po hrabrosti, njegov prekršaj bio je najoštrije kažnen.

Pred pokret 6. divizije za Srbiju, intendantura je morala stvoriti bar neke rezerve hrane za jedinice. Uz pomo narodnooslobodila kih odbora i od savezni kih pošiljki, na Glamo nom polju stvorene su skromne zalihe kojima smo se služili sve do Kalinovika. Istini za volju treba priznati da su od svih rezervi najsigurnije bile one koje je borac nosio u stomaku ili u vlastitoj torbi.

Težak i naporan put intendanture i saniteta s ranjenim i bolesnim drugovima po eo je od prijelaza rijeke Vrbasa pa dalje preko Bosne, Pive, Tare i Lima. Preko dubokih kanjona i brzih planinskih rijeka moralo se prenositi nepokretne drugove i rezerve, a ništa lakše nije bilo sa stokom koja se nije dala nagnati u duboku

vodu. Sje am se, kako je na jednom takvom prelazu sa elazne koline, po usmenoju vezi, pošlo nare enje »Veži volove!«, a do za elja se pretvorilo u »Kolji volove!«. Tako je naš mesar Mi o Jela a poeo da ih kolje, a neprijatelj nas napada sa svih strana ...

Nije lako bilo ni našim etveronožnim pomaga im. Jedinice su imale po nekog magarca koji je nosio mitraljez ili drugo oru e. Mnogi nisu mogli da preplivaju brze rijeke nego su se udavili. Jednoga je Tara odnijela u Drinu s punim tovarom. Ali u intendanturi smo imali magarca kojem su nadjeli ime Marko. Nose i kuhinjske kotlove, on je prošao put od Kistanja u Dalmaciju do Beograda. Tu su ga naši borci ostavili na Terazijama, govore i — neka i on malo uživa gradskog života.

Augusta 1944. godine divizija je prodrla u okolicu Kalinovika. Snabdijevanje jedinica postalo je izvanredno teško zbog stalnih napada neprijatelja. Cijelu no ranjenici na nosilima i pozadinski dijelovi ekali su u blizini komunikacije Kalinovik—Nevesinje da im jedinice otvore put. Tu sam vido komandanta divizije Doku Jovani a najumornijeg: zaspao je na sedlu i pao s konja. Kako je tek bilo ranjenicima.

Odatle smo stigli na Zelengoru, gdje je trebalo da od saveznička primimo pomo u hrani. Na ugovoren znak upalili smo vatre, ali pošiljke nisu stigle u naše ruke. To su onemogu ili Nijemci koji su nas s okolnih visova neprekidno držali pod baca kom i topovskom vatrom. Bez hrane, krenuli smo na Pivsku planinu ne prekidaju i borbe s Nijemcima. Tu su nam u Gornjoj Brezni savezni avioni bacili hranu (natovareni avioni nisu mogli da se spuste na improvizirani aerodrom), a onda aterirali i prihvatali naše ranjenike, da bi ih prebacili na lije enje u Italiju, u Bari.

Po etkom septembra divizija kreće preko Pljevalja, ajni a i rijeke Lima za Sandžak. I tu je bilo još teže snabdijevati jedinice, sve do prelaska u Srbiju, u okolicu Užica i Požege. Me utim, baš na tom terenu jaka propaganda Draže Mihajlovi a u inila je seljake vrlo podozrivim prema našoj diviziji. etnici su širili glasove da dolaze Li ani — ustaše koji sve plja kaju i pale. Prvi susret sa seljacima u tom bogatom kraju, nakon itavih mjeseci gladovanja, nije bio nimalo lak. Izvanredno držanje boraca 6. proleterske divizije — dok su produžili da gladuju usred obilja — razbilo je nepovjerenje srbijanskog seljaka. Više nego rije i, disciplina 6. divizije ubrzala je taj proces. Seljaci su se ubrzo oslobodili, stali se raspitivati ko smo i što smo, a borci su im govorili o putu koji su prevalili, o ciljevima naše borbe. I ta sela su po elazne rukama da donose hranu i ostale stvari vojsci. Prvi put nakon dugo vremena, intendantura divizije raspolažala je dovoljnim koli inama hrane.

Nastavljaju i napredovanje prema Valjevu, 6. divizija razbila je na Ravnoj gori komoru Draže Mihajlovi a. Uz važnu arhivu, u naše ruke palo je i mnogo odje e, obu e i hrane. Taj pljen riješio je djelomi no probleme snabdijevanja. U Valjevu, zauzimanjem kasarne »Peti puk« — koju su Nijemci i etnici uporno branili — intendantura divizije došla je do veih koli ina hrane i odje e kojima se služila u borbama do Beograda. U Valjevu smo dobili i

kamione koji su olakšali transport intendantskih potreba. Osloboenjem Lazarevca i Barajeva zatekli smo u mlinu znatne rezerve žita i brašna, tako da je problem ishrane kona no bio riješen.

Snabdijevanje 6. divizije — koja je po osloboenju Beograda nastavila borbe na Sremskom frontu — teklo je dalje normalno. Vršilo se iz pravca Beograda i Novog Sada.

U to vrijeme postojao je još jedan kanal snabdijevanja koji je u izvjesnoj mjeri bio neobičan za regularnu armiju, za diviziju koja ima kompletne pozadinske ustanove i jedinice, koja se snabdijeva po brojnom stanju. Taj kanal snabdijevanja bila su sremska i slavonska sela. Kao što su građani Beograda, u toku borbi za osloboenje glavnog grada, znali zasipati naše borce poklonima: košuljama, kola imala, ručnicima i bombonima, tako je i narod Srema i Slavonije poklanjao 6. diviziji više hrane nego što je mogla potrošiti. Jedinice su nekad odbijale da prime redovno sljedovanje za itav dan.

Iz perioda napredovanja kroz Slavoniju, borci 6. divizije sigurno se sjeđaju ovakvih prizora. Kraj puta kojim prolaze naše kolone, omladinke su rasprostrle nekoliko plahta, međusobno zašivenih, i po njima sasule itava brda mesa, kola a, voće te grabe odatle i redom sipaju borcima u torbe.

Pred Zagrebom — oko Ivaničića, Zeline i Mlake — seljaci su izvadili iz podruma po nekoliko bačava vina i pozivali itave kolone u goste, govoreći:

— Onim pesima, Švabama i ustašama, nismo šteli dati ni kapljice, a vas prosimo da se po astite ...

Za intendante 6. divizije ovdje su konačno prestale nekadašnje ratne brige.

ULOGA SANITETA

Dr Alfred Stajner

6. proleterska divizija je jedna od onih jugoslavenskih partizanskih jedinica u drugom svetskom iratu, koja je brojno sve ja a, stalno sve bolje organizovana, u odnosu na borbene sposobnosti sve iskusnija — izrasla do jedne snažne jedinice u NOB, koje je vre noist neprijatelj esto osetio i s kojom je uvek morao da ra una. Uporedo sa ovakvim razvojem uzdizao se i sanitet ove slavne divizije pa je postao u zbrinjavanju ranjenih i bolesnih i u uvanju jedinica od epidemija siguran oslonac svojim borcima i rukovodiocima. Svaki pripadnik ove divizije bio je svestan, da su u svakoj borbi, na svakom maršu, u vremenu izme u borbenih dejstava i kada je to god zatrebalо drugovi i drugarice iz njihova saniteta bili spremni da ih prihvate, le e i da se o njima brinu do izle enja ili smeštanja na sigurnije mesto. Ovakav siguran ose aj pouzdanja u stalnu spremnost i požrtvovnost svoga saniteta dao je borcima ove divizije još više podsticaja u borbi za ciljeve za koje su se borili, a pripadnicima saniteta ove divizije nametao je moralnu obavezu, da se što bolje stru no osposobe i u svoj rad unesu maksimum zalaganja, što su oni i inili.

Kao i u svake druge partizanske jedinice, etni i bataljonski sanitet, a u po etku i sanitet brigada, bio je i u ovoj diviziji gotovo isklju ivo sastavljen od stru no neškolovanog kadra, koji je svoja najosnovnija znanja iz vojnog saniteta i uopšte iz sanitetske službe dobio tek pošto je stupio u ovu jedinicu. Ta znanja on je postepeno, ali sigurno, proširivao na povremenim kursevima i na stru nim sastancima, koji su se održavalii kad god je to ratna situacija dozvoljavala, — ali i na svome iskustvu, koje je danomice sve više raslo. Bilo je sanitetskih kurseva za bolni are-po etnike, zatim za etne bolni are, dalje za one koji su se pripremali za re-

ferente saniteta bataljona. Ti su se kursevi održavali u okviru saniteta divizije. Na njima se u ilo ono što je praktično bilo najvažnije: previjanje rana i transport ranjenika, zarazne bolesti i borba protiv njih, li na higijena i higijena u jedinici. No, uz sve to akcenat je stavljen na odgovornost, ikoju pripadnik saniteta treba da ima za njemu poverene ranjenike i bolesnike i uopšte za zdravstveno stanje jedinice. Kasnije su neki iskusniji referenti saniteta bataljona upućivali i na Viši sanitetski kurs, koji je održavan u okviru saniteta korpusa. Na tom Višem sanitetskom kursu u ilo se ono što je bilo potrebno za zvanje zamenika referenta saniteta brigada, upravnika brigadnih ambulanata i rukovodilaca higijenskih ekipa.

U sastavu saniteta ove divizije bilo je i drugova i drugarica, i gotovo svi su oni stekli korisno iskustvo u svome radu i bili od neprocenjive vrednosti, jer je broj lekara bio, narođeno u po etku NOB, malen. Se am se tih sanitetskih kurseva i mnogih, koji su u estvovali kao slušaoci. Ranije seljaci i seljanke, radnici i radnice, a sada sanitetlije, oni su ozbiljno slušali izlaganja nas malobrojnih lekara, zapisivali u sveske, strpljivo davali odgovore na naša pitanja i ponavljali ono, što smo od njih tražili, da bi sutra, ih možda još isti dan, u estvovali u borbi i praktično realizovali ono, što su na kursu naučili. Me u njima izrasli su mnogi, kojima se mogao u partizanskom ratu poveriti i važniji sanitetski zadatak. Tu su bili Jovo Pavić, Nove Mišević, Savo Vrcelj, Jovo Mirić, Dane Koruga, Ilija Prić, Pavao Zorić, Petar Pavlić, Kata Radaković, Sava Tesla, drugovi Žegarac i Dinić, drugarice Štaka i Teta — i još mnogi drugi, kojih se am po liku, ali sam im u toku mnogih godina zaboravio imena. Njihovo osnovno znanje iz partizanskog saniteta, snalažljivost i samoinicijativa, upornost i odgovornost sanitetskih rukovodilaca s jedne strane, a sposobnost i odlučnost vojnog rukovodstva ove divizije s druge, dali su im u raznim vrlo teškim i delikatnim prilikama sigurnost da će zadatka, koji je stajao pred nama, biti uvek dobro i na vreme izvršen.

Uz zadatke leženja i borbe protiv epidemije sanitet ove divizije trudio se i oko zdravstvenog prosvećivanja samih boraca, jer se stajalo na stanovištu, da je s njihovom pomoći u lakše savladati opasnost epidemija. Tako su se brže i sigurnije mogli izvršiti preventivni zadaci, koji su u to vreme bili od ogromnog značaja, štab divizije pokazao je veliko razumevanje za takove akcije, pa su laniovi štaba, uključujući komandanta i komesara, primerom pokazali, kako se treba podvrgavati režimu preventivnih mera. To su bili u borbi protiv epidemija odlučujući elementi, pa smo kasnije uvek imali spremne borce za takve akcije. Ako su i sami borci nekada davali inicijativu da im se »šuri« odeći. U po etku su borci i na »partizansku burad« gledali kao na neki kapric svojih sanitetskih rukovodilaca, ali kasnije su ih sa puno razumevanja svakuda nosili sa sobom.

6. proleterska divizija krenula je u jesen 1943. godine sa terena Like u Basnu, gde je, zajedno sa 1. proleterskom divizijom, uformila Prvi proleterski korpus. Do toga vremena sanitet 6. divizije imao je uz sanitete brigada i svoju diviziju bolnicu, no u

njoj su se le ili samo lakši ranjenici i bolesnici, dok su teži bili upu ivani u teritorijalne bolnice (Bijeli Potoci, Turjanski, Krba-vica, Oto ac). Tako se sanitetu 6. divizije nametnuo vrlo ozbiljan zadatak, naime, da sada organizuje svoj sanitet tako, da bi sve ranjenike i bolesnike, i one lake i one teške, mogao le iti u krilu svojih sanitetskih ustanova, što je za ovaj sanitet bila novina. Zato je trebalo organizovati jednu jaku divizijsku bolnicu, dobru i ekspe-ditivnu divizijsku hiruršku ekipu i sanitetsku etu divizije, a i u okviru brigada oja ati brigadne ambulante, jer se ra unalo, da e pojedine brigade povremeno samostalno dejstvovati. Tako bi saniteti brigada bili u takvim prilikama sposobni za samostalan rad, dok se jedinice ne približe svojoj divizijskoj bolnici. Hirurška ekipa bila je za partizanske prilike talko opremljena, da je uvek bila mobilna i sposobna, da radi onde gde je to potreba zahtevala. Isto tako, trebalo je da se celi sanitet divizije opskrbi sanitetskim materijalom, od ega je ve i deo bio zaplenjen od razoružane talijanske vojske. U to su vreme osim referenta saniteta divizije, bila u okviru saniteta 6. proleterske divizije još etiri lekara (od kojih jedan hirurg), zatim jedan medicinar i 2 diplomirane medicinske sestre, jedna u hirurškoj ekipi i jedna kao zamenik upravnika divizijske bolnice. To je za ono vreme bio jedan relativno jak stru ni medicinski sastav i sa kadrom ospozobljenim u sanitetu same divizije predstavlja je kapacitet, koji je svoj posao u teškim ratnim i partizanskim uslovima obavljao na zadovoljstvo svojih vojnih i v Qj o-s a n i t e s k i h rukovodilaca. Organizaciono u vrš en i oja an, popunjeno novim kadrovima, sanitet je krenuo spremam u susret novim doga ajima.

Dok je ova jedinica vodila borbu na svom terenu u Lici i u okolnim oblastima, ona je intimno bila povezana sa narodom. Budu i da su u toj jedinici bili muževi i žene, sinovi i k eri, unuci i unuke ovih ljudi, narod se u slu aju neke bolesti obra ao eto baš ovim svojim najbližima. Sanitet ove divizije jednak je le io uz pripadnike divizije i one, koji nisu mogli u vojsku, civile. Takvom praksom nastavilo se i kasnije, kada je divizija otišla sa tere-na Like i nastavila borbe po Dalmaciji, Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji i Sremu. esto se doga alo, da se narod, tek što je vojska stigla, raspitivao za lekare i lekove. Mnogo puta umorni od marševa naši lekari i ostali pripadnici saniteta spremno su se odazvali i pomagali, gde je to samo bilo mogu e. A pri nekom dužem boravku, kada se u okolini saznalo da je stigao neki partizanski lekar, nekada se stvorila kao neka javna ambulanta: bolesnici-civilni su dolazili, bili pregledavani, primali lekove i zavoje, dobivali savete, a kada su to okolnosti dozvoljavale, injeni su i izvesni zahvati. Gde je pojedina jedinica ove divizije duže ostajala, narod je upu ivan kako da se uva od zaraza. Sa sanitetskim materijalom bilo je uvek vrlo teško i borci su to vrlo dobro znali, jer su bili svesni, da su za vo enje borbe neophodno potrebni lekovi i zavojni materijal. U po etku, kada je borbi još bilo manje i kada one nisu uzimale ve eg obima, ženska eljad po selima sama je tkala zavojni materijal. No, ubrzo su potrebe rasle takvom brzinom, da je to po-stalo nedostatno. Zato su boroi pazili, da se sanitetski materijal

pri borbi i zarobljavanju sa uva, a vojno rukovodstvo ga je uvek razdeljivalo svom sanitetskom sastavu. Ako su bile u pitanju veće količine, tada su one dodeljivane referentu saniteta, koji ga je onda prema potrebi raspoređivao.

Za smeštaj divizijske bolnice, hirurške ekipe i brigadnih ambulanti, vojno rukovodstvo odredivalo je najpogodnije kuće, no uprkos tome, zbog mnogo srušenih i izgorelih kuća, problem smeštaja bio je uvek težak. Stalna pokretljivost, najčešće brdovit, a često i teško pruhodan teren, malo tovarnih konja, ranjenici i bolesnici, koji su već od 1943. godine stalno nošeni zajedno sa divizijskom bolnicom i često sa brigadnim ambulantama, nametali su, kao i svakom partizanskom sanitetu i sanitetu ove divizije, posebnu organizaciju. Sanitetske ustanove tako su se smeštavale, kao da će tu raditi dugo vremena, a bile su spremne, da svakoga trenutka, ako to situacija iziskuje, krenu zajedno sa svojim ranjenicima i bolesnicima i da ponesu svoj sanitetski materijal, svoju skromnu opremu i hrana. Jedino je hirurškoj ekipi bilo u neku ruku lakše, jer ona nije bila glomazna i nije nosila sa sobom ranjenike, već ih je po obradi upućivala u divizijsku bolnicu. Ali zato je ona bila češće pokretana. Držali smo se, naime, principa, da treba ranjenike što pre obraditi, pa smo uvek hiruršku ekipu upućivali blizu mesta gde se borba razvila, što je najčešće zbog brdskog terena bilo lakše izvodljivo.

Svoje sanitetske ustanove vojno rukovodstvo 6. proleterske divizije budno je uvalo. Ako su odgovarajući svi uslovi za smeštaj sanitetskih ustanova, a nije bilo u blizini neke jače borbene jedinice, uvek je odred ivana posebna jedinica za osiguranje.

Pisati istorijat saniteta ove divizije, bila bi posebna studija, koja bi iziskivala mnogo vremena, prostora i saradnju mnogih nas, koji smo bili u sanitetu ove divizije. No, možda pojedine epizode mogu bar u neku ruku rasvetliti teškoće, sa kojima smo se morali boriti. Evo neke od njih.

Bilo je to po etkom 1944. godine, negde na komunikaciji Bihać—Knin. Prolazila je jedna jača nemačka motorizovana kolona. Delovi jedne naše brigade napali su je i razvila se borba. Naši su sve jače napadali, ali i neprijateljska odbrana bila je sve snažnija. Tada u jednom trenutku Nemci zapenu nu snažan protunapad. U povlačenju pod borbom jedan puškomitrailjezac padne ranjen i nije mogao dalje. Odmah se za njega glas komandanta bataljona: »Traži se dobrovoljac za ranjenog puškomitrailjesca«. Mnogo se glasova javilo, ali je bilo već kasno, jer je bolni arka Seka već trala niz strminu, spretno se sklanjavajući za veće kamenje, i ubrzo je bila uz ranjenika. Nemci su to opazili i još je zapucali. Za njih je Seka natovarila ranjenika i potražila nekoliko metara uz strminu do povoljnog zaklona. Tu je ranjenika spustila, stavila mu zavoj na ranjenu nogu i poletela brzo do puškomitrailjeza, koji je tamo ostao. Nastala je zaglušna buka od raznih oružja. U takvoj situaciji naši spontano ponovno zapenu napad i odbiju neprijatelja, a bolničarka Seka sretno izvodi i puškomitrailjez.

Drugi jedan događaj ostao mi je živo u pameti, kada smo krajem 1943. i po etkom 1944. godine bili na terenu Kupresa. Svi smo

znali, da je to zbog mogu nosti pojave pegavca vrlo opasan teren. Sve mere, koje su se mogle preduzeti, u injene su, no ipak se u kratkom razdoblju u II brigadi pojavilo oko 15 slu ajeva pegavca. Referent saniteta ove brigade, dr Mario Milas i njegov zamenik, Savo Vrcelj, nisu elkali samo pomo saniteta divizije, ve su odmah sami energi no zapo eli sa merama protiv epidemije. Kad sam stigao sa divizijskim higdjeni arom, drugom Rizmanbegovi em, ve su sve radnje bile u toku. Epidemija šireg obima se nije razvila, a borbena sposobnost jedinice ostala je netaknuta.

Jedan drugi doga aj vidan je primer zalaganja sanitetskog osoblja ove divizije. III brigada upu ena je po etkom 1944. godine na duži samostalni zadatak u podru ju Glamo kog polja, odakle su vršeni napadi na Livno i neka druga neprijateljska uporišta. Ovaj zadatak, sam po sebi težak, još je bio otežan i zbog vremenskih prilika. Sneg je bio dubok, a stalno su trajale jake vejavice. Posle uspešnih vojnih operacija mnogi su se borci vra ali sa znakovima smrzavanja. Jednom prilikom, posle jedne ovakve akcije, u no i sa vrlo jakom vejavoom, nekoliko boraca se nije vratilo, iako su bili pri povratku sa akcije na licu mesta. Pošlo se odmah u mrklu no i nezapam enu vejavicu za zaostalom borcima. I uistinu, neki od nestalih na eni su smrznuti, ali još živi. Vra eni su, pa im je odmah pružena lekarska pomo . U spasavanju smrznutih istakao se sanitet III brigade, a naro ito su u tome spasavanju pokazale veliki samopregor neke bolni arke, me u kojima najviše Borka Puhar-Ra enovi . Sve su one i same promrzle, no ipak su pomogle svojim drugovima, da se vrate, jer bi bez pomo i u vejavici i snegu sigurno zaglavili.

Svaki od nas se a se Drvara i re Drvar za nas je u prvom redu sinonim za neprijateljski desant na Drvar. O njemu je ve mnogo pisano, no ipak svako od nas rado ita nešto, u emu je i sam u e stvovao. Ja sam tada izvesno vreme zamenjivao druga dr Voju u kanovi a na dužnosti referenta saniteta Prvog proleterskog korpusa. Sanitet Prvog proleterskog korpusa organizovao je tada Viši sanitetski kurs u Drvaru, iji je rukovodilac bio dr Lavoslav Kraus. 25. maja 1944. godine ujutro u 8 asova trebalo je da zapo ne ispit, jer je dogovoren da drug Ko a Popovi , kao komandant korpusa prisustvuje i jednom delu ispita i time pokaže, kakvu važnost poklanja Štab korpusa vaspitanju sanitetskih kadrova. Dogovoren je da u ja krenuti ranije u Drvar, a da e drug Ko a biti tamo ta no u 8 sati. Štab Prvog proleterskog korpusa bio je tada u Mokronogama, selu nekoliko kilometara udaljenom od Drvara. Tu je bila i divizijska bolnica 6. proleterske divizije. Ve e pred polazak u Drvar iskoristio sam za sastanak sa stru nim kadrom u divizij skoj bolnici. Sutradan svanuo je divan sun ani majske dan, na nebu nije bilo ni obla ka. Ujutro oko 6 i pol krenuo sam konjem put Drvara. S leva, odmah uz put, dizala se pošumljena planina, desno je bio red ku a, u kojima je bila smeštена bolnica 6. divizije. Dalje od ovih ku a bilo je pove e polje, na ijem je kraju, odmah ispod planine, bilo nekoliko ušorenih ku a, gde se smestio Štab Prvog proleterskog korpusa. Zadovoljan radi skorog završetka Višeg sanitetskog kursa i zbog divnog proleternog dana, mirno sam jahao. Na

jednom za ujem zujanje avionskih motora, ali zbog estog preleta-
nja osloboene teritorije ve ih sastava savezni ke avijacije u to
vreme nisam ni pomislio, da bi se moglo raditi o ne em drugom.
Još u zimu smo, doduše, upozoren, da moramo ra unati i na even-
tualni neprijateljski desant, ali od tog tvremena ve je prošlo više
meseci. Da bi to moglo biti baš na ro endan našeg druga Tita i na
dan ispita Višeg sanitetskog kursa, to nisam ni mogao pomisliti.
Uz put sam sreo ponajpre jednog seljaka, koji je vodio natovare-
nog konja. Pošto smo izmenili pozdrave i nekoliko drugarskih re i,
ja ga upozorim na zujanje avionskih motora, isti u i da je savez-
ni ka avijacija s nama i da je sve eš e vi amo. »Nije to savezni-
ka avijacija«, re e on — »to su Nemci, ja ih prepoznajem po zvu-
ku motora«. Nisam mu poverovao, ali kada sam sreo još jednoga,
koji mi je isto to rekao, po eo sam razmišljati šta treba u initi.
Nije prošlo ni nekoliko minuta, a pojавio se avion, koji je snažno
mitraljirao put kojim sam jahao. Odmah sam se sklonio u šumu,
ali istoga trenutka opazim formaciju transportnih aviona, koja je
dolazila istim smerom. Vrata ovih aviona, velika kao ona od teret-
nih aviona, bila su otvorena, a u njima stajali su padobranci sprem-
ni za iskakanje. Istodobno ulo se i bombardovanje iz smera Drva-
ra. Uzjahah ponovno konja i poteram ga do mesta odakle se u do-
lini mogao videti Drvar. Bombardovanje je bilo u punom toku. Od-
mah sam krenuo natrag u bolnicu, nazvao telefonom komandanta
korpusa druga Ko u Popovi a i izvestio ga o svemu, što sam video.
Tada sam, dobivši od njega direktive, odmah naredio evakuaciju
bolnice za Vidovo Selo. Radi rezerve hrane i dosta drugog mate-
rijala, bolnica je bila dosta glomazna. Ipak su ranjenici i sanitetski
materijal bili brzo evakuisani u obližnju šumu, a zatim kasnije
u Vidovo Selo. Neprijatelj je zakasnio, jer kada je izvršio bombar-
dovanje Mokronoga, bolnica je ve davno bila evakuisana.

Bolni arska eta ove divizije izvršila je u Drvaru asno svoj zadatak, ovaj puta isklju ivo borbeni zadatak. Jedan sektor fronta, zbog nedostatka jedinica, poveren je ovoj bolni arskoj eti. Iako je ona ina e uspešno vršila svoju sanitetsku funkciju, njeni pripadnici su ponosni i na ovaj važan doga aj, jer su oni održali svoj položaj protiv znatno nadmo njeg neprijatelja.

Našu hiruršku ekipu, sa šefom dr Ernestom Kremzirom, voleli su svi. Išlo se s velikim pouzdanjem na položaj, kada se znalo, da je tu drug Kremzir sa svojim ljudima. Radi toga smo za vreme borbi uvek isturili hiruršku ekipu blizu borbenog položaja, gde sam je esto u punom jeku borbi obilazio. U takvim prilikama obi no se radilo bez prestanka, nekada dan i no . Ranjenici su po redu hitnosti tadanjeg shvatanja hirurški obra ivani, a kada se ve od umora nije moglo dalje, odspavalo se sat-dva, pa se onda dalje nastavljalo. Se am se mnogih takvih doga aja, no jedan nam je svima ostao duboko u se anju. Bilo je to po etkom januara 1944. godine, kada je VI neprijateljska ofanziva ve zapo ela. Dve naše brigade, sa štabom divizije i divizijskom bolnicom, rnar-šovale su od Jajca prema Mliništu, dok je III za to vreme bila na odvojenom zadatku, štab divizije smestio se privremeno u malom selu Duljci, koje je ležalo sasvim uz cestu na podnožju obronka

planine. Sve je bilo prekriveno dubokim i smrznutim snegom, koji je svetlucao na suncu. S krovova malobrojnih ku a visele su debele ledene sve e, koje su se polako, kap po kap, topile. Bilo je oko 12 asova i lanovi štaba divizije su sa nekim drugovima, me u kojima je bio i drug dr Kremzir, sedeli u sobi jedne seoske drvene ku e, koja je bila udaljena od ceste uzbrdice jedva 100 metara. Iza grupe ku a, kojoj je pripadala i ova, bila je mlada šuma. Me u drugovima poveo se srda an razgovor. Najednom se za u šum teških motora — bili su (to neprijateljski tenkovi, koji su mileli cestom prema seocu. Nismo imali mnogo vremena: za as-dva tenkovi, kojih je bilo pet, stigli su ve pred nas. Tu su stali, nanišanili na selo topovima i mitraljezima i po eli bombardovanjem i mitraljiranjem. Nastala je strahovita pucnjava, ali posle izvesnog vremena oni su prestali pucati i... vratili se. Delovi naše jedinice pomerili su se tada nekoliko kilometara dublje u šumu, a naša hirurška ekipa se smestila u lugarsku ku icu. Drug Kremzir sa svojim ljudima opet se našao na poslu. Kada sam stigao, upravo je bila na redu jedna povreda moždanog dela lubanje. Posle operacije ranjenik je preba en u divizijsku bolnicu, koja se tako e smestila negde u blizini. Nisam verovao da e ovaj ranjenik preživeti. No, jednoga dana, nekoliko godina posle rata, u Beogradu, na ulici u prolazu javi mi se jedan oficir. Bio sam iznena en i oduševljen: to je bio onaj ranjenik iz Duljaca. To zvu i senzacionalno, ali tako je uistinu i bilo.

Nepravedno bi bilo, da u ovom napisu ne kažem nešto uopšte o našem malobrojnom lekarskom kadru. Dr Ljudevit Žemva, dr Mario Milas, dr Josip Doj , dr Ivica Lesi , dr Ernest Kremzir, medicinlar Mladen Šiki i drugi, koji su u jedinicu došli pre ili kasnije, svi su ulagali maksimalan napor, umešnost i zalaganje, da bi se u teškim uslovima partizanskog rata mogao posti i onaj rezultat, koji je u istinu bio i postignut. Problem vremena nije smeо postojati; radilo se do iscrpljenja, do poslednjih snaga. Isto se može kazati i za naše diplomirane medicinske sestre, drugaricu Emu Grivi i , koja je radila kao upravnik i kao zamenik upravnika divizijske bolnice, kao i za drugaricu ur icu Štimac, koja je bila desna ruka drugu dr Kremziru u hirurškoj ekipi. Ovaj školovani stru ni kadar i onaj sanitetski kadar, koji se razvio u toku borbe, inili su jednu nedeljivu celinu — jedan bez drugoga nije mogao, a samo zajedni kim upornim nastojanjem uspeli su da postignu željene uspehe.

Sanitet 6. divizije, dok je bio na terenu Like, pomagao je direktivama i savetima Sanitet Glavnog štaba Hrvatske (dr Božovi , dr Kralj, dr Kronja), a kasnije Sanitet Prvog proleterskog korpusa (dr Vojko ukanovi). Me utim, intimni dodir sa na elnikom Saniteta Vrhovnog štaba, drugom dr Gojkom Nikolišam i njegovim zamenikom, dr Herbertom Krausom, zna io je za naš sanitet najve u pomo . Oni su nam izdašno prenosili ste ena iskustva i uvek nam dali snažnu podršku i pomo u našim nastojanjima.

Na kraju treba istaći, da je Štab divizije bio uvek spreman da pomogne rad svoga saniteta, a u tome sam se najviše oslanjao na komandanta, druga Đoku Jovanića, i komesare — drugove Dimitrijevića i Mutapovića, koji su uvek imali razumevanja za teškoće, s kojima smo se borili.

UPRKOS PRAVILIMA RATNE HIRURGIJE

Dr Ernest Kremzir

Kada sam krajem septembra 1943. godine stigao na Konjsko Brdo, kraj Peruši a, me u li ke partizane, sa zadatkom da sastavim i vodim hiruršku ekipu divizije, bio sam prijatno iznena en razumevanjem i prakti kom aktivnoš u koju su drugovi u štabu, s Dokom Jovani em na elu, pokazivali za rad ove posve nove službe od koje su mnogi i mnogo o ekivali. Zajedni ki smo se prihvatili posla i ve posle nekoliko dana gledao sam oko sebe ekipu, koja je, istina, i za partizanske prilike dosta skromno, mogla vršiti i najteže hirurške zahvate. No o hirurškim zahvatima kasnije, a ovde, na po etku mog prise anja na dvogodišnje ratno drugovanje s proleterima iz 6. proleterske, hteo bih re i nekoliko re i baš o toj mojoj ekipi — o njenim ljudima na prvom mestu, a posle toga o opremi koju je imala i s kojom je na najljudskiji i za partizanske prilike najkvalifikovaniji na in pružala pomo ranjenim druhovima.

Moj prvi asistent — u pravom smislu te re i — bila je, i ostala nekako do posle oslobo enja Beograda, li ka seljanka Maša Opse-nica, onda udata Veinovi . Pored nje su u ekipi bile drugarice Mila Sokolovi i ur a Štimac, a dodelili su nam i dvojicu konjovoda-ca: Antu i Vaju koji su po potrebi bili i kuriri, i ekonomi, i nosio-ci ranjenika, i branioci položaja naše ekipe, kakve smo uloge, ne retko, svi preuzimali. Dobili smo i tri zasamarena i žilava konji a koji su nam verno služili na ratnom putu od Like do Srema, no se i zajedno s nama celokupnu opremu ekipe.

Vreme o kojem je ovde re spada u period razvoja naše sanitetske službe kad se više nisu, ili bar ne u operativnim jedinicama, amputacije vršile selja kim testerama — jer je najnužniji hirurški pribor nabavljen ilegalnim kanalima iz gradova ili iz ratnog piena

posle kapitulacije italijanske vojske. Ali moram reći da je oprema naše ekipe bila nekompletna i improvizovana do te mere da za uspešan rad službe koju sam vodio mogu zahvaliti pre svega da sam za saradnike imao drugarice koje su vrlo brzo usvajale preko potrebna znanja, uz to su bile hrabre, pune ovekoljublja i nadasve odgovorne za svoj rad pred starešinama i Partijom — neovisno od toga što u po etku nisu sve bile njeni lanovi.

Vrata kao hirurški stol

A po etak je ovde bio pomalo udan: morao sam bolni arke da — i samo za one prilike shvatljivom brzinom — nau im kako da operu ruke pre nego po nu da asistiraju na pr. pri otvaranju ranjenikove trbušne duplje. Posle toga sam im objašnjavao osnovne pojmove o sterilizaciji, pripremi »sale«, bolje reći položaja i pribora za operaciju, o postupku u jednom operativnom zahvatu, strogoj sterilizaciji operacionog veša u našem dobrom partizanskom buretu koje nas nije izdalo na maršu od Konjskog Brda, preko cele Bosne, Crne Gore i Srbije pa do Beograda.

Prvi praktički ispit ekipa je polagala posle nekoliko dana; tu, u Konjskom Brdu, amputirao sam nogu jednom borcu. I zaključio: nema razloga za skepsu, bar ne što se ti e asistenata. A ta prva operacija izgledala je ovako: u jednoj memljivoj i zamraenoj kući na dve grube daske postavili su borca s teško povređenom nogom. Nije bilo razloga za dilemu: morao sam mu amputirati nogu — da bih mu spasao glavu. Maša mi je za po etak dosta spremno pomagala i dodavala instrumente, s brda s dola prikupljene i u mirnodopskim uslovima namenjene ak i za ginekološke operativne zahvate. No svi su mi oni dobrodošli u svakoj teškoj prilici — i za mene i za one kojima sam ukazivao pomoć. Dobrodošlo je i ono partizansko bure, koje smo konstruisali tako što smo iznad dela za vodu ugradili pregradu na koju smo stavljali pribor vezan u aršav, pa smo kroz to puštali vrelu paru. Dobrodošla su i obitelj seoska vrata, koja su nam prilikom svakog predaha u injenog radi hirurških zahvata nad ranjenicima zamenjivala kirurški sto, pa smo ih tovarili na naše konje i pri svakom pokretu, da bismo se od njih rastali u selu Kijevo, pred samim Beogradom.

Pre nego iznesem neka se anja na događaje sa marša naše divizije za Srbiju hteo bih reći: od po etaka smo se u ekipi složili da nije dovoljan samo humani odnos prema ranjenom drugu dok je kod nas na obradi, već i stručna, u teškim ratnim uslovima najkvalifikovanija medicinska pomoć. U tom smislu inili velike napore, i, ako smo i delimi no uspeli, zasluga je to celog našeg malog kolektiva.

Marš divizije preko emernice ostao mi je u najživljem se anju. Sneg, no, magla gusta kao testo. Uz to: marševali smo neprijatelju ispod nosa. Moja ekipa je bila nekako pripravljena kolone. Maša je bila povređena i jahala je na konju, uvezana da ne padne; ur u sam vezao konju za samar da se ne bi izgubila. Ja sam sa Petrom Pavlicom, komandirom bolničke eute, nosio jednog ranjenika pa smo zalutali i odvojili se od glavnine naših snaga. Lepo

sam gledao, bolje re i, osecao: gube se ljudi u magli; nestaju; padaju; mole za pomo a drugovi, sve da i ho e, ne mogu im mnogo pomo i. Ose ao sam da treba nešto da uradim i odlu io sam, možda i ne najinventivnije, a svakako s vojni ke ta ke gledišta i nepravilno s obzirom na blizinu neprijatelja. Pucao sam iz pištolja. Drug Mile Uzelac se vratio, zaustavio kolonu i — sustigli smo jedan drugog.

U Srbu, rodnom mestu komandanta naše divizije, narod nam je priredio srda nu dobrodošlicu i toliko nas je dirljivo ispratio da smo to svi ose ali i shvatili kao obavezu, kao zavet, da na dugom putu i u teškim borbama koje nas o ekuju uvamo neokaljano ime proletera i da prenosimo Jugoslovenima pozdrave partizanske Like.

U borbama divizije oko Kupresa naša ekipa imala je dosta posla. Zapamtili smo to, valjda, i po tome što smo u nekoliko dana, onako ušestoro i sa tri natovarena konja, osamnaest puta prepeša ili po onih osamnaest kilometara Kupreškog polja da bismo stigli iz Blagaja, gde smo bili raspore eni, do položaja divizije i ranjenih drugova. Pamtimmo to i zbog toga, jer smo tada prvi i poslednji put mogli no u da vršimo operacije ranjenika u seoskim udžericama i uz puno svetio: fabrika karbita u oslobo enom Jajcu liferovala je toliko karbita da smo ga nosili sobom koliko smo mogli i neštedimice goreli. Pravu vrednost ove pogodnosti smo tek kasnije ocenili — kad su Nemci ponovo zauzeli Jajce.

Ispit kod Šujice

Šujica je bila veliki i psihi ki, i fizi ki, i borbeni ispit ekipe: oko 40 ranjenika, od kojih je bilo mnogo vrlo teško povre enih, ekalo je pomo naše ekipe. Mislim da je to bio veliki gubitak i za diviziju, a svakako težak prizor za svakog od nas. Možda za mene kao hirurga i najteži: trebalo je do koji trenutak ranije zdravim momcima i ratnicima otvarati lobanje ili trbušne duplje, šiti creva, amputirati noge i ruke. Celo no i ceo sutrašnji dan radili smo bez prekida. Kao da sada gledam lanove svoje ekipe: nisu stigle da skinu ni opasa e, ni grozdove bombe i pištolje, a ni za trenutak se nisu udaljavale od onih vrata na koja su mi postavljah ranjenike. I danas mi je vrlo priyatno da kažem: svi ti ranjenici sa Šujice su, sem jednog, preživeli rane i izle ili su se. Mnoge i danas sre em, a me u njima je i Milan Tankosi¹, onda komandant bataljona, za koga sam bio siguran da ne e ostati dugo me u životima.

Svakog ranjenika koji je bio pri svesti upoznao sam sa težinom rane, predo io mu posledice i tražio od njega dozvolu da napravim hirurški zahvat. Jedan vodnik, i jeg se imena više ne se am, uporno je odbijao da mu amputiram nogu iako je rana bila teška i sam sam bio bezmalo siguran da e nastupiti gangrena i sepsa. Dogovorili smo se da ga uputim doktoru Papu u Jajce, pa kako god on odlu i, vodnik e pristati. Verujem da to nije bilo

¹ Milan Tankosi je bio ranjen pri prelazu reke Pra e.

nepoverenje u našu pomo , koja je u onakvim prilikama bila vrlo stru na, koliko želja da onako mlad i stasit ima obe noge, da može kao i ostali drugovi da se boriti, da živi, da se raduje lepšoj sutrašnjici. Me utim, posle dva dana nikakva i ni ija intervencija mu nije mogla pomo i, a ja sam prekorevao sebe što sam ga i pitao i slušao, iako sam do kraja rata poštovao princip da se, kad god je to bilo mogu e, dogovorim s ranjenikom o težini zahvata. Ovo i zbog toga jer sam uvek priznavao — pred sobom i drugovima: lako je oveka u initi invalidom, to je za hirurga i najkra i put, ali valja imati pred oima teško e koje e iz toga proiza i i za borca i za jedinicu i kasnije za društvo za koje smo se borili žrtvuju i sebe.

Pesma s operacionog stola

Mogu re i da sam operišuai ranjenike sa Šujice, i kasnije posle svakog juriša 6. divizije, bio svedok, bez preterivanja mogu re i, herojskog držanja ranjenika: ljudi ranjeni u glavu, u trbuhi, sa raznetim udovima, pevali su onako leže i na mojim vratima. Ako me neko i pitao o težini svoje rane, on je pitanje ovako oblikovao: doktore, kad u mo i u etu, u borbu? Prizna u: i onako umornom, psihi ki iscrpenom bilo mi je drag što su s punim povremenjem zaledali na moj »operacioni sto« i što su svi, izuzimaju i onog vodnika, pristajali da uradim oko rane po svojoj savesti. Re kao bih da je to bio izraz one sigurnosti u druga koji ga je izneo sa bojišta, ispod kiše zrna i po cenu svog života, doneo ga mojoj ekipi i sutra e ga nositi, uvati, pomo i mu da ozdravi.

Kad se prise am brige za ranjenog druga, tako prisutne u svakom postupku li kih proletera, ne mogu mimo i selo Duljce, tamo negde na pola puta izme u Klju a i Mrkonji -Grada.

Naša ekipa razmestila se i pripremila za rad desetak metara od štaba divizije. Ranjenike su po eli da nam donose odmah po podne i nastavili su cele no i. Tada sam obradio oko 20 težih ranjenika, a da nismo imali vremena da predahnemo ak ni toliko da povu emo koji dim tako željenog duvana. Pred zoru rešio sam da evakuišem sve ranjenike. Utovarili smo ih na volujske zaprege i otpremili u divizijsku bolnicu. I danas sam siguran da sam onda predosetio opasnost za ranjenike, a siguran sam i da me je ta intuicija — osobina, valjda, onih koji i sami predose aju opasnost za svoj život, a uz to se ose aju li no odgovorni za one ikoji su im povereni i koji su im se bez rezerve poverili — i kasnije dobro služila.

Kad smo otpremili i poslednjeg ranjenika izšao sam na sneg i jutarnje sunce da ujem novosti u komandi divizije. Uduhnuo sam punim grudima ist vazduh i nešto oslušnuh: na stotinak metara uo sam buku tenkova. Dok su drugovi Mutap², Sr an³, dr Štajner (koji je dan ranije slomio ruku pa mu je bila u gipsu) i

² Dragoslav Mutapovi .

³ Sr an Bruji .

moja ekipa užurbano izlazili i hvatali zaklone, neprijatelj je vatrrom sa bliskog odstojanja pretvorio u ruševinu onu ku icu u kojoj smo dotad vršili operativne zahvate.

Povla ili smo se organizovano, rekao bih za onu situaciju i pribrano, kad neko re e: eno raniše komandira ete. Pogledah: stvarno nemo no leži ovek. Povratih se do njega: pogodilo ga zrno u glavu i paralizovalo mu itavu levu stranu tela. Ceo dan ga je moja ekipa nosila (menjali smo se, sve dvoje po dvoje), braće i od neprijatelja i sebe i njega i priželjkuju i trenutak i mesto da mu pomognemo. Drugog dana smo predahnuli u jednoj šumskoj ku ici. Našem ranjenom drugu je bilo sve teže: paralizovane su mu leva ruka i noge, nije mogao govoriti, a srce mu je polako popuštalо. Morao sam brzo raditi da bih pomogao oveku, ili da bi mi savest bila mirnija, makar da sam siguran da takvu operaciju u normalnim prilikama ni ja, a ni jedan lekar ne bi prihvatio pri ovakovom stanju bolesnika.

Postavili smo ga na se iju, u polusede em stavu, dve bolni arke su ga držale, a ja sam mu eki em otvorio lubanju i izvadio zrno. Dok smo imi poslovali oko ranjenika, doma ica je, mislim da je bila Ma arica, pripremala paprikaš, a doktor Štajner, onda na elnik saniteta divizije, svirao je sa jednom rukom na harmonici, nastoje i, valjda, da ovaj — ak i za psihi ki i fizi ki najja e — težak trenutak u ini što lakšim — i sebi i drugima. I za pravo uđo ranjenik je preživeo, prizdravio, a u nekoj od savezni kih bolnica u Italiji se toliko izle io da ga je dr Štajner sreo u Beogradu odmah posle rata. Ja ga, istina, nikada više nisam sreo, ali ga nikad ne u ni zaboraviti. Za svoj život on može biti zahvalan samo izuzetnoj brizi, požrtvovanju i samoodricanju drugova iz hirurške ekipe.

Operativni zahvati uz lu

Kao jednog od najtežih trenutaka u mojoj ratnoj hirurškoj praksi se am se doga aja vezanog za selo Podovi, ili kako smo mi iz ekipe kumovah tom mestu i dodali mu još opisni pridev »crni« — što treba, bar što se našeg mišljenja ti e doslovno i shvatiti. Unosili su ranjenika po ranjenika u sasvim mra nu pojatu, koju smo krampovima, metlama i etkama raš iš avali i ure ivali da posluži kao operaciona sala.

Prvo sam amputirao jednom borcu nogu. Drugom sam otvorio trbuh i više pipaju i sekao sam mu creva — jer nisu imali ime da mi posvetle (nestalo nam je dobrog karbita). Zapravo bolnike su palile šibice samo kad bih ocenio da mi je svetio preko potrebno, a koji as kasnije pronašli su negde i par e lu a.

U neko doba no i banu komandant oko. Pita me koliko e mi trebati vremena da operišem dvadesetak ranjenika. Pogledah ih: sve teški slu ajevi. Procenih: — etiri sata, druže komandante. — E, dotle emo mi, En o, držati položaje a ti radi bez brige — re e on i izgubi se nekud put položaja.

U tom trenutku me u ljudima moje ekipe vladala je krajnja psihi ka napetost, što je za mene i onda bilo, a i danas je, posve shvatljivo. Covek u ovakvim situacijama zna da je cela divizija angažovana u borbi kako bi on sigurno uradio jedan težak posao, uz to predose a da e još neko, tamo na položaju, ostati invalid, dok on ovde sporo radi da bi li no bio zadovoljan. To je sve uticalo i na mene, nekako me je pritiskalo, iako sam znao da moram biti pribran, siguran, brz. Kad smo i poslednjeg ranjenika evakuisali, divizija se odlepila od neprijatelja i svila se u kolonu.

Posle Podova naša ekipa je uvek imala me u dragocenom opremom, od koje se ni u najtežim trenucima nije razdvajala, i po naramak lu a koji nam je dobro služio kao i svaka stvar iz tovara.

Englezi: »To je protiv ratne hirurgije«

U februaru 1944. godine posetila nas je u Drvaru grupa lekara savezni ke engleske armije. Kolege iz Engleske su se interesovale za sastav moje hirurške ekipe — koja je u ono vreme bila oja ana sa bolni arkama Desom Obradovi i Sekom Radivojevi i medicinarom Darkom — zatim za moje radno vreme, za na in prebacivanja ekipe sa položaja na položaj. Videli su kako trimo s brda na brdo da bi na seoskim vratima, nasred gole poljane, pred kisom neprijateljevih zrna i oki eni li nim naoružanjem izvršavali i najsloženije hirurške zahvate najimprovizovanijim priborom. To za nas nije bio izuzetak od rada drugih lekara u našoj i drugim divizijama, ali njima je to bilo udno i rekli su: to što vi radite, te vaše forme i norme ne poznaje i ne priznaje ratna hirurgija. A mi smo im pouzdano i argumentovano odgovorili i da poznaje i da priznaje — bar ova naša partizanska hirurgija u 6. li koj diviziji, a ona, u stvari, nije bila izuzetak od prakse i drugih naših operativnih jedinica, osim možda utoliko što smo u ono vreme bili ak i u povoljnijem položaju: onde su se našli na okupu Gojko Nikoliš, uro Mešterovi, Herbert Kraus, Vojo ukanovi i drugi naši medicinski radnici koji su udarili temelje našem ratnom sanitetu.

U Drvaru smo se poduze zadržali. Tu je sanitet naše divizije, po mojoj oceni, mnogo u inio i za civilno stanovništvo — što je bio svojevrstan doprinos državstvu i jedinstvu i povezivanju naroda sa svojom vojskom. Tada smo u drvarskom kraju — a tako smo radili i kasnije po glamo kim selima, gde god smo imali **duzi** predah — izveli velik broj hirurških zahvata nad meštanima. Odstranjivali smo šlepa oreva, operisali uklještene kile, odstranjivali kamence iz bešike, gipsovali razne ciste itd. Po nekom našem rasporedu drugarice iz ekipe su obilazile te ranjenike u selima, prebijale ih, davale im injekcije ako smo ih imali.

Vreme predaha u pojedinim mestima, pa i ovde u Drvaru, koristili smo i za organizovanje intenzivnijeg politi kog rada u ekipi. Jer je vremena ina e za to bilo vrlo malo: dešavalo se da ja kao sekretar elije održavam sastanke uz put, a se am se da smo u e-

liji, izme u ostalog, prou avali i teoretski materijal. Prou avali smo i »Istoriju SKP(b)« — u nekoliko navrata smo je se prihvatali, pa bi nas prekinule borbe i danono no bdenje nad ranjenicima i opet bismo po injali iz po etka. Ako se dobro se am nikako nismo uspeh da završimo etvrtu glavu ove knjige, a moj politi ki u itelj je bio Marko Spanac⁴.

U Drvaru smo do desanta imali toliko organizovan život da smo oformili sanitetske kurseve, ak i više sa realnim iako velikim pretenzijama: da svojim slušaoima da šira i viša znanja iz sanitetske službe. Kao predava i, odnosno ispitiva i pojavljivali su se naši istaknuti medicinski stru njaci, koji su se našli u onom kraju onda ve velike slobodne teritorije. Onda pri SOVS i na seminaru ratne hirurgije upoznao sam i navodno docenta Ivana koji je me u nama partizanskim hirurzima propovedao, bolje re i i uporno i na izgled argumentovano zastupao na in izvo enja operativnih zahvata po sistemu dugih rezova. Suština tog sistema, koji odavna nije nepoznat u hirurgiji, jeste u tome da se zahvat vrši polako, temeljito, zadiru i duboko i dugo u zdravo tkivo.

Taj sistem je i dobar i prihvatljiv, ali ga se u situaciji desanta i poštuju i pre svega naša iskustva i mogu nosti, nisam usudio primeniti. I morao sam ga se brzo odre i, bolje re i morao sam popravljati ono što je Ivan uradio operišu i druga Sijana, teško ranjenog prilikom desanta. Naime Ivan je vrše i operativni zahvat na Sijanu po svojoj metodi, vršio toliko duboke i duge rezove da je drug Sijan bezmalo ostao bez krvi i da mu je ozbiljno zapretila smrt. Drugovi koji su u ovom slu aju imali prava da odlu uju rekli su mi: nastavi ti po partizanski, taj je metod najsigurniji...

Transfuzija bez krvne grupe

Moralo se vrlo brzo raditi i drugu Sijanu dao sam transfuziju krvi. U stvari to je bila prva transfuzija u mojoj partizanskoj hirurškoj praksi. Da nevolja bude i ve a nisam imao ni vremena ni pribora da sigurno odredim krvne grupe davalaca i ranjenika, pa sam uzeo krv od nekoliko dobrovoljaca i po uputstvu koje mi je koji trenutak pre dao dr Ton i Premeru, sada profesor sudske medicine, napravio ukrštenu probu i odmah pristupio transfuziji. To je istini za ljubav bio rizik, bolje re i improvizacija, aii nikako ni lakomislenost ni avanturizam.

Za dvadeset i peti maj sam trebao, po planu rukovodstva Višeg sanitetskog kursa, da obavim završne ispite slušalaca iz svog predmeta. I taman smo krenuli Maša, Ante i ja iz Kamenice, gde smo se pre nekoliko dana preselili, kad se zakuva nad Drvarom. Predose ali smo da e za nas biti posla i nismo se prevarili.

U toku dana i naredne no i, dok su se naše brigade borile za svaku ku u i za svakog oveka, izvršili smo operativne zahvate nad oko 74 borca. Bili su to ipak sve teži slu ajevi, jer do nas lakše ranjeni ovog dana nisu ni stizali zapravo nisu hteli do i — svaki bo-

⁴ Marko Peri

rac je znao da je njegovo prisustvo ovde dragocenije nego ikada ranije i ostajao je iza busije, jurišao sa zdravim drugovima, borio se da odbrani svog Vrhovnog komandanta.

Mi smo ak i za partizanske prilike vrlo brzo radili, ali mogu re i i pažljivo, sigurno i koliko smo god mogli stru nije, interesuju i se kod pridošlica o zdravlju druga Tita i ostalih drugova. Ja sam u ratu, i onakvom kakav je bio — težak i surov, imao dosta radosnih trenutaka, pogotovo to mogu re i za period kojeg sam proveo me u »šestacima« — kako smo od milja zvali rukovodioce i borce svoje divizije — ali ni danas ne mogu uporediti ni jedan sa lapotom i veli inom onog trenutka kad sam uo da je drug Tito izašao iz peine i da je na sigurnom mestu, me u svojim borcima. U tom trenutku smo se me usobno ljubili od radoosti, zaboravljuju i na dužnosti, i na zdravstveno stanje.

Sutradan pred zoru, dok sam još bio u velikom poslu, pozvaše me drugovi oko Jovani i Dragoslav Mutapovi. — Evakuiši, — vele mi, — ranjenike u selo Zori i. Prihvatiše se tri drugarice i tri muškarca iz moje ekipe i grupa seljaka nosila, natovarismo opremu ekipe na konje i krenusmo. Na po puta, u jednoj velikoj šumi, usmo: promenila se situacija — Zori e su zauzeli etnici. Neizvesnost je uve avalo to što su pored nas, putem od Petrovca ka Drvaru, prolazile kolone nema kih tenkova i pešadije, »ešljaju i« iz oružja i oru a šumu s obe strane puta. Pozadi nas bili su tako er Nemci. Uz to nas po eše da presre u nepoznati i na prvi pogled nepouzdani ljudi. Našli smo se, dakle, odse eni od svoje divizije, sami, umorni, na nepoznatom tlu i bez karte i sredstava orijentacije, sa sedamdesetak ranjenika, ali spremni za odbranu — sa par pušaka, pištoljima, bombama i svojom odlu noš u da sa uvamo ranjene drugove.

Zaustavili smo se u šumi, organizovali odbranu, koju bi danas nazvali kružnom, i o ekuju i još i gore po eli da kuvamo aj za ranjene drugove, popravljamo im zavoje i izvi amo zemljište kako bi se dohvatali Ataševca. U to se dogodio nesre ni slu aj koji kao da je hteo da me podseti na osnovnu dužnost: jednoj bolni arki dum-dum metak, ispaljen iz sopstvene puške, raznese ruku.

U jednoj rup agi, na travi, bez mantila, pod oružjem i uplašeni i za svoj život i bezbednost ljudi za -koje smo odgovarah, izvršili smo operaciju. Se am se kako je Ante ložio vatrū, a Maša se, kuvaju i instrumente, mu ila da sakrije dim po kojem su nas Nemci mogli lako otkriti.

Po padu mraka odlu ismo: idemo preko ceste za Ataševac, u kojem je bila naša tajna bolnica. Nekako sam bio siguran da su onde naši. Krenusmo, nose i ranjenike. I imali smo sre u: nabasimo na naš divizion, a malo posle i na štab divizije. Grilili smo se s komandantom, s komesarom, s kuririma. U onom trenutku radovah smo se životu, drugovima, pobedi. Mislim da mi nikada nije bio bliži ovek nego tada; onda sam druga i kao lekar — dakle ovek koji na svoj na in vidi, ceni i voli oveka — najdublje doživeo.

U Ataševcu smestili smo i zbrinuli ranjenike u zemunicama i bunkerima; najeli smo se, okupali, dobili isto rublje. Kad smo se oprštali od ranjenika s nama je krenuo i major britanske armije, Rodžers, Novozelan anin i partizanski prijatelj, koji je koji mesec ranije došao sa vojnom misijom i vodio ovu bolnicu za ije je postojanje i rad znao mali broj najodgovornijih drugova i najnužnije osoblje.

U selu Bubanj uli smo radosnu vest: idemo za Srbiju. Veselju nije bilo kraja. Radovao sam se tome i ja, makar da sam razmišljao i o dugom putu, zamkama i teškoama koje nas ekaju, broju boraca koje e eksplozije izbaciti iz stroja i »le ih na moja vrata, o mojem priboru koji je i dalje bio nekompletan i improvizovan.

Kad je re o improvizacijama i nevoljama, koje su mi one nametale, ne mogu da pre utim trenutak ikoga se rado se am: oko Martin-Broda, baš na po etku marša za Srbiju, pristigoše na moj položaj drugovi Jovani, Mutapovi i još neki koji su dobro znali pod kakvim uslovima radim. Ho e vele da prisustvuju jednoj mojoj hirurškoj intervenciji. Beše na redu ranjenik kome sam morao otvoriti trbušnu šupljinu. Uradih ito i po eh da mu razmršujem creva i ocenih: moram mu ih skratiti za cela dva metra. Pre nego sam i dovršio ovu intervenciju oni e: — Alai vam vera drugovi i — okrenuše le a. Po oše da obi u položaje jedinica koje su se borile. U onakvoj situaciji mi smo ove komandantove re i shvatih kao uvažavanje našega rada i one su nas podsticale za još ve e napore i samoodrivanje.

Mnogo smo ranjenika imali i prilikom prelaska Ustipra e, a tako i prilikom forsiranja Tare, koju smo prešli vezuju i se konjima za samare da nas matica ne bi odnela. Kad smo ve osvajah suprotni kanjon Tare do e mi do ušiju: — Kremzir napred — Zakan je skašen! Trao sam uzbrdo i razmišljaо: ljudi, zar je došao red i na Dmitra — ve onda živu legendu — heroja za koga su mnogi smatrali i verovali da mu zrno ništa ne može. I ja priznajem: nisam bio sujeveran i poznata mi je bila anatomija ljudskog organizma, ali mi se ponekad inilo da pojedine ljudi zrno stvarno »ne e«. U te sam, bez sumnje, ubrajaо i Dmitra. I kad sam ga video, kako to Li ani slikovito kažu skašenog, sa — onda mi se u inilo — preko stotinu rana, svega u krvi, u teškom šoku, ali ne i u nesvesti, pomislio sam: ovde ti, komandante, herojstvo ne e pomalo i, ali si ranjen kako heroju dolikuje, — od punog pogotka minobaca ke mine.

Dugo i najbrže, i pri tome najpažljivije koliko smo mogli, vadiли smo par e po par e metalu iz Dmitrovog trbušnog zida, iz miši a lica i udova. Trbušni zid mu je bio sav izreštan ali sam, posle dužeg borenja sa sobom, zaklju io da mu par ad nisu probila probaivne organe i ne u mu otvarati trbušnu šupljinu. No ima posle toga nisam spavao: razmišljaо sam o hirurškim, eti kim i anatomskim principima, o tome da li sam pogrešio što sam u Dmitrovom sluaju bio možda i bole iv na ra un sigurnosti. A uradio sam upravo tako zato što sam hteto tog oveka, koga sam izuzetno ce-

nio i kojim smo se svi ponosili, da poštedim još težih rana, da mu na taj na in vratim deo duga njegovih boraca za pažnju koju je prema njima ispoljavao u najtežim situacijama, posebno kad su u nevolji, da mu susret s mojim »operacionim stolom« i prvi trenutak u kojem, iako nemo an, ose a sigurnost za svoj život bude što je mogu e snošljiviji.

Znao sam: ako sam pogrešio ne e preživeti, a to e mi drugovi možda i oprostiti, ali ja sebi ne u nikada. Istini za ljubav i danas mislim da ga je na životu održala samo vera u život, ona izuzetna snaga u teškom trenutku koja je svojstvena samo najhrabrijima me u hrabrima, želja da se vrati svojoj porodici i proleterima, ali i briga drugova za njegove rane.

U borbama oko Durmitora imali smo mnogo ranjenih — toliko da je cela jedna brigada bila angažovana da ih nosi — po osam boraca smenjivalo se ispod jednih nosila. Vršili smo operacije danono no, obilaze i položaje brigade, spavaju i doslovno uz put i s nogu, priželjkuju i makar miris duvana. A taj duvan nam je u to vreme bio velika nevolja: pušili smo suvo šušnje, ak i sašušenu balegu. Istina u Plužinama smo imali retko povoljnju priliku da od meštana dobijemo malo duvana i meda za jednog isluženog i ve na smrt osu enog konja, koji je našoj ekipi dovde verno služio. Odluku o toj razmeni nisam htio sam da donesem, iako sam na to imao pravo i verujem da mi niko od drugova za to ne bi prigovorio, pogotovu jer sam jaha eg konja, datog meni za upotrebu, zasamario i stavio na raspolaaganje ekipi. Pa sam okupio eliju i zatražio od komunista mišljenje. Posle dužeg veanja glasali smo: ne damo konja makar da je pri kraju snage. Ja sam glasao za takav zaklju ak i to je po mom mišljenju bio dokaz najviše odgovornosti i samoodricanja, makar da sam intimno priželjkivao da zaklju ak bude suprotan ovome — i po slovu i po duhu. Na kraju desilo se što sam i predvi ao: kad smo iz sela krenuli konj je pao i tu ostao na izdisaju, a mi smo nastavili borbu za ranjenike ne omirisavši duvan.

Ovde nam je ponestalo sulfa preparata koje sam još od Drvara, posle svakog operativnog zahvata u predelu trbušne šupljine, ostavljao ranjenicima me u probavnim organima ime smo sprevali upale potrušnice, a što je, mislim, i naš mali prilog partizanskoj hirurgiji. Ponestalo nam je i sredstava za anesteziju, ili bar za smanjenje bolova, pa smo sekli ljudima tkivo i »naživo«, na mestu ranjavanja i bez ikakvih priprema. No ubrzo su stigli na naše partizanske aerodrome ispod Durmitora savezni ki avioni i utovarili smo sve teže ranjenike i srda no ih ispratili za Italiju.

Vrata su ostala u Kijevu

Put smo nastavili preko Zelengore, kroz šumadiju, približavaju i se, pod najžeš im borbama, Beogradu. A ranjenih je bilo, inilo mi se, sve više, ali i lekova, i lekara, i hirurške opreme. Negde posle borbe za Valjevo u diviziji formirali smo tri hirurške ekipe — po jednu u svakoj brigadi. Ja sam, zajedno sa mojom

dragom i starom ekipom nastavio ratni put uz borce III brigade. I po meri približavanja kraju rata odricali smo se pojedinih delova opreme, opraštaju i se od njih kao od najdražih uspomena. U Kijevu smo ostavili ona vrata, koja smo skinuli s jedne kuće negde u Lici, u Beogradu smo ostavili partizansko bure, u Sremu žilave konji e koji su, nose i nam hiruršku i li nu opremu, ponekad i posustajali, pa smo bacali li nu opremu i skidali sa samara hiruršku, nosili je na leđima — da bi rasteretili konje i dali im malo »voljno«, ali nikada iz ekipe niko nije bacio niti ostavio ni jedan deo te i onako oskudne hirurške opreme.

Prilikom borbi za Beograd donosili su mi u jednu vilu na Top iderskom brdu mnogo ranjenika. Bilo je tu dosta i crveno-armejaca. Oni su prilikom operacije bili hrabri koliko i naši proletari i svaki je zaledao, sad već na pravi operacioni sto bez i trunke nepoverenja u nas. Dok sam u vili, esto zasipanoj vatrom iz topova sa Bežanijske kose, obraćao ranjenike, pronese se glas: ranjen je komandant oklopnog vozila. Bi mi teško: komandanta naše divizije poznavao sam iz najtežih trenutaka. Znao je da me, kao i svakog borca, ohrabri kad sam posustajao. Svaki od nas ga je voleo koliko se samo može voleti ratni komandant njegovog formata, uz to sam ga ja poznavao izbliza — kao velikog altruistu, razborita, smirenog i nadasve hrabre oveka, a bio mi je i kao lekaru blizak, drag. Za mene je i danas sami podatak da su, eto, i naši komandanti divizija ranjavani u jurišima velika istina o veličini naše borbe. No rana na njegovoj ruci, srećom, nije bila teška i svakog borca je obradovala vest da će sudelovati u poslednjim jurišima za oslobođenje domovine pod komandom voljenog komandanta.

Oni to nisu mogli izdržati

Rekoh ve : posle oslobođenja Beograda dobili smo bolju opremu, a uz to i nekoliko lekara. Ali kad smo u Sremu, posle žestokih juriša boraca naše divizije, morali da vršimo operativne zahvate neprekidno i po 72 sata, lekari novajlige nisu mogli izdržati naš tempo i posle desetak asova rada su tražili odmor, što im nisam ni onda, a još manje to mogu danas upisivao u greh. Tada smo moja Maša i ja — i cela moja stara i dobra partizanska ekipa — iako smo već imali u diviziji formiran Medsanbat — nastavljavali: ceo dan, i elu idu u noć, i celi idu i dan. I nismo tražili odmora, a nismo ga imali od koga ni tražiti. Ranjenike su donosioci postavljali na desetak operacionih stolova raspoređeni u kuće. Bolni arke -su ih pripremale i ja sam išao od stola do stola pružajući im pomoći.

Uskoro sam imao i drugih zadataka, a to je rečeno i o problemu: primio sam dužnost starešine Medicinsko-sanitetskog bataljona divizije, i iz tog perioda bih želeo da kažem još samo ovo: zbog promene životnih uslova oko 80 odstotaka boraca divizije je oboljelo od zarazne žutice, pa su nas i zvali — u šali, razume se — žuta divi-

zija. Poznata je priroda ove opake bolesti i lako je shvatiti nastojanje komandanata, a posebno nas lekara, da sprovedemo u onim uslovima odgovaraju u terapiju.

Me utim desilo se ono što starije ratnike iz 6. li ke, sada ve popunjene borcima iz šumadije, Beograda, Srema, nije moglo iznenaditi: niko nije htio u bolnicu. Svi su jurišali, žele i da ne propuste poslednje borbe i mogu nost da smanje brojno stanje neprijatelja. Za mene kao lekara ova odlu nost boraca i rukovodilaca — da po svaku cenu idu do kraja, a ispoljena ispred rovova dobro utvr enih Švaba — makar koliko iz službenih razloga onda neprihvatljiva, jedan je od najve ih trenutaka boraca naše divizije za koji me vezuju najlepše ratne uspomene. I siguran sam da su bili u pravu i naši prijatelji i neprijatelji kad su govorili: gde udari 6. divizija, tu Švabi ni Hitler ni bog ne pomogoše.

Na kraju ose am obavezu, u ovom slu aju svakako prijatnu, da kažem još koju re o mojoj divnoj ekipi — vernim saradnicima, bez ije bih podrške svi moji napor i stru na znanja bili uza ludni. Svi su preživeli rat. Svi su i danas živi. Maša je aktivni major, a Seka kapetan sanitetske službe. Desa je službenik u Gospisu, a Mara živi u Zagrebu. Ante je danas sindikalni rukovodilac u svom gradu Rijeci, a Darko sekretar gimnazije u Bakru. Kata, naša odli na partizanska kuvarica, doma ica je na Rijeci. Svako od njih sigurno kora a kroz život, baš kao što su bili sigurni kad je trebalo brzo, stru no i ljudski pomo i ranjenom drugu.

*Heroji
ponos divizije*

ANTON I MILAN—VELEBIT

Roden 2. oktobra 1918. godine u Gospi u, Hrvatska. Član KPJ od augusta 1942. godine. U NOB od 1941. godine. Za narodnog heroja proglašen 20. decembra 1951. Sada general-major JNA.

Anton i je odrastao u siromašnoj porodici, koja je brojala 20 lanova, od kojih je polovica pomrla još prije rata od bolesti zbog neimaštine i gladi, a neki su stradali u NOB i. Poslije završetka male mature, počeo je podoficirsku školu koju je sa uspjehom završio. Tada je upisan na dužnost u Skoplje, a kasnije je službovao u Kraljevu.

Iako je bio podoficir u bivšoj jugoslavenskoj vojsci, pripadao je naprednom pokretu. Za vrijeme službe u Skoplju, kao rukovodilac administracije baterije, uništavao je nepovoljna dokumenta, što ih je policija slala za onim komunistima koji su došli da služe u njegovoј bateriji, tako da starješine baterije nisu imali prilike da upoznaju te dokumente, pa mnogi imaju da zahvale Anton i u, što su bili pošte eni šikaniranja i proganjanja.

1939. godine bio je uhapšen zato što je odbio da sa svojim vodom puca u demonstrante, koji su na skopskim ulicama protestirali zbog fašisti ke okupacije Albanije. Nakon puštanja iz zatvora premješten je u Kraljevo. Ubrzo je u Kraljevu došao u kontakt s naprednim radnicima iz Fabrike vagona pa je po eo da sudjeluje u radu njihovih organizacija, naro ito u sportskim organizacijama tvorničkih radnika »željezni ar«.

Prilikom kapitulacije bivše jugoslavenske vojske dva puta su ga zarobili Nijemci ali je uspio pobjeći. Kada je drugi put pobjegao, otišao je u Kraljevo i odmah se povezao s drugovima koji su

pripremali ustanak. Tako je po njihovoj direktivi produžio na Go gdje se pridružio prvoj grupi partizana, koja je već bila formirana na Go u.

Tako Anton i sudjeluje u prvim ustaničkim akcijama u okolini Kraljeva, a zatim u sve složenijim borbama u raznim krajevima zemlje. Pred kraj 1941. godine povukao se s glavnim partizanskim snagama iz Srbije i nastavio borbu u Bosni i Hercegovini. U toku NOB obavljao je mnoge vojne dužnosti. Bio je desetar, komandir ete, komandir prateće ete I proleterske brigade, zamjenik komandanta 4. kraljeva kog bataljona, komandant 6. beogradskog bataljona, komandant I brigade 6. proleterske divizije, komandant artiljerije 6. proleterske divizije i komandant artiljerije Prve armije.

U svim borbama u kojima je sudjelovao, Velebit je ispoljio junaštvo i snalažljivost. Bio je vješt i dinamičan rukovodilac. Prilikom zauzimanja Teslića s bataljonom kome je bio na čelu, a koji je brojao oko 250 boraca, upao je po novi u grad i do zore zarobio oko 1500 neprijateljskih vojnika, jedanaest topova i mnogo ratnog materijala.

Iako je Anton i bio svestran komandant, s određenom naborazbom, koja se izrazito temeljila na prirodnoj inteligenciji, on je ipak najviše bio artiljerac. Kada su jedinice 6. proleterske divizije vodile borbe za Valjevo isprije ili su im se bunkeri na mostovima Kolubare i na drugim osjetljivim tačkama odbrane. On, kao komandant I brigade 6. proleterske divizije, koju je na njenom putu za Srbiju uspješno vodio, privukao je protivkolice u streljački stroj na blisko odstojanje i »bombardiranjem« prisilio neprijatelja da se povuče. I onda kada je zbog sve veće uloge artiljerije u dejstvima divizije, poslije oslobođenja Beograda, postao i komandant artiljerije divizije preuzima sa svojim artiljerima katkad ulogu pješadije i organizira odlučnu odbranu, što se dogodilo u opštem nastupanju naših snaga kroz Slavoniju prema Zagrebu krajem aprila 1945. godine. Dijelovi 7. SS »Princ Eugen« divizije izvršili su protivnapad i probili se iz pravca Banove Jaruge ka Kreštelovcu, gdje se nalazila artiljerija i pozadina 6. divizije. Da su artiljeri i intendanti ekali upućenu pomoć od strane Štaba divizije, teško bi se izvukli, jer je vrijeme igralo glavnu ulogu. Tu se našao Anton i, bez predomišljanja, na brzinu, organizirao je vrstu odbranu i neposrednim gaanjem artiljerije, PA mitraljezima, a u prvom redu pješadijskim naoružanjem i bombama odbio napad Nijemaca, nanoseći im gubitke, te ih je tako prisilio na povlačenje.

Takav je bio Velebit. Uvijek se našao ondje gdje je bilo i potrebito najtežih borbi. I na prelazu preko Bosne i Prače i rijekeice kod Kalinovika, na Pivi i Tari, u Beogradu i u Sremu. Zato, iako je samo posljednju godinu rata proveo u 6. proleterskoj diviziji, s pravom je zaslužio da bude heroj divizije, ne uzimajući u obzir one podvige, što ih je bio na svom ratnom putu u sastavu I proleterske brigade.

Poslije oslobođenja zemlje završio je Višu vojnu akademiju u SSSR-u i Višu vojnu akademiju u JNA.

BABI PETAR-PEPA

Ro en 1. novembra 1919. godine u selu Li ki Tiškovac, Donji Lapac. Mašinski bravari. Išao KPJ od 17. januara 1942. U NOB stupio 1941. Danas general-major JNA. Za narodnog heroja proglašen 21. novembra 1953. godine.

Bio je jedan od zapaženijih sindikalnih aktivista u Drvaru i simpatizer Partije, u koga se Partija uvijek mogla pouzdati. Rat ga je zatekao u vojsci. Posle kapitulacije odmah se vratio u svoje rodno mesto. U predustaniokim danim je uz komuniste, a 27. jula je jedan od najodlučnijih pristalica borbe.

Kad su Italijani krenuli s velikim snagama ka Drvaru, gde se nalazilo rukovodstvo ustanka za Bosansku krajinu i Liku, Pepa je s malom grupom boraca uporno branio prilaze Drvaru.

Kad je došlo do oseke ustanka u njegovu kraju, Pepa nije ispuštao oružje iz ruku, dosledno je istupao na liniji KPJ, bio je među najodlučnijim protivnicima okupatora i domaćih izdajnika. Bio je sa komunistima i kad se okupljao i formirao bataljon »Marko Orešković« u kojem je on od prvog dana politički delegat voda u 2. eti.

Prvog januara 1942. godine u borbi što ju je vodio bataljon »Marko Orešković« u Šijanovom klancu, Pepa je, kao politički delegat voda 2. ete, ispred svoje jedinice i s bombama u rukama jurišao na Italijane. U borbi na Srbu, u martu 1942. godine, on je kao komesar 2. ete jurišao na jedno italijansko uporište kojom prilikom su svi verovali da će gotovo sigurno poginuti. On se i kasnije, kao visoki politički ko-partijski rukovodilac razlikuje od drugih jedinica naše vojske, isti je i nom hrabroša u i umešnošću da u kritičnom trenutku ređeju i postupkom podstakne i mobilise borce i jedinice na izvršenje zadataka, da im pravilno protumači i motiviše političke zadatke jedinice i liniju Partije.

Samo u toku druge ratne godine on je izrastao od komesara 2. ete do komesara brigade. U martu je komesar 2. ete bataljona »Marko Orešković«, u aprilu pomoćnik komesara 3. lika koga odreda, u avgustu komesar II brigade. Sa II brigadom — kao njen prvi komesar — u estovao je u borbama za Udbinu, u zapadnoj Lici, kod Poloja, Tušilova i ...

U maju 1943. godine bio je politički komesar Kninskog sektora, a neposredno posle kapitulacije italijanske vojske on je politički komesar 19. divizije, s kojom je prešao ratni put do slobode, oslobođujući gradove u severnoj Dalmaciji, u Hercegovini, u Bosanskoj krajini, u Lici, u Gorskem kotaru i u Hrvatskom primorju.

U inicijativi je izvanredno mnogo na okupljanju ljudi oko programa Partije i u jačanju ustaničkih snaga u svom kraju. On je već u prvim akcijama zapažen borac, omiljen u svom selu. Kasnije u svakoj borbi — od Šijanova klanca do Rijeke — ispoljavao je neobično junakstvo i sposobnost u političkom radu s jedinicama i narodom. Neobično skroman, vrlo poznat i cenjen, jednostavan u kontaktu s ljudima, beskompromisno u borbi za ostvarenje politike Partije brzo je stasao u jednog od poznatijih i omiljenijih rukovodilaca iz Like.

Posle rata dugo je ostao na politi kim dužnostima u JNA. Izme u ostalog bio je nastavnik u Višoj vajnoj akademiji, pomo - nik na elnika Personalne uprave JNA, a sada je na elnik kabineta Vrhovnog komandanta oružanih snaga SFRJ.

BANINA ANTE

Ro en 6. IV 1915. godine u Vela Izu kod Šibenika. Radnik, lan KPJ od 1939. godine. U NOB od 1941. godine. Danas general-pukovnik JNA. Za narodnog heroja proglašen 20. XII 1951. godine.

Iz siromašne dalmatinske porodice. Izu io soboslikarski zanat u akovcu. U Šibeniku radio kao soboslikarski pomo nik.

Još u akovcu po eo je da se interesira za napredni radni ki pokret, a u Šibeniku povezuje se s KP i postaje njen lan 1939. godine. U estvuje u svim akcijama što ih je organizirala i predvo - dila Partija da bi poboljšala životne uvjete radnih ljudi i širila napredne ideje.

Aprilski rat zati e Baninu u vojski. Poslije kapitulacije vra a se u .rođni kraj te u estvuje u prikupljanju oružja i mobilizaciji boraca za prve oružane odrede. Talijanima i ustašama upada u o i njegova aktivnost. Pripremaju se da ga uhapse i interniraju kao što su inili s ostalim naprednim ljudima. Ante prelazi u ilegalnost i krije se sve do odlaska u partizane.

U oktobru i novembru 1941. godine organizira nekoliko grupa dalmatinskih partizana iz okoline Šibenika koji su bili spremni da krenu u Liku u partizane. S jednom takvom grupom dolazi i Ante. Postaje komesar Dalmatinske eta, 3. eta bataljona »Marko Oreškovi ».

29. decembra 1941. godine Dalmatinska eta po inje borbe protiv Talijana kod Bjelopolja, koje se smatraju prvim borbama za oslobo enje Korenice, što traju sve do marta 1942. godine. U tim prvim borbama i Ante je bio ranjen i za kra e vrijeme izba en iz stroja.

3. maja 1942. godine formiran je kod Korenice 1. proleterski bataljon Hrvatske. Banina postaje njegov prvi komandant. Bataljon vodi borbe u sastavu Kombiniranog odreda u sjevernoj Dalmaciji. U borbi kod Bendera Banina je zarobio bateriju talijanskih topova. Iako je bio ranjen u vrat, ostao je u stroju sve dok su trajale barbe.

S 1. proleterskim bataljonam prelazi u Žumberak i vodi uspje - šne borbe nedaleko Zagreba. Postaje komandant XIII proleterske brigade »Rade Kon ar».

Augusta 1943. godine postaje komandant 9. dalmatinske divi - zije. S divizijom vodi uspješne borbe u Dalmaciji i Hercegovini. Koncem 1944. godine odlazi na školovanje u SSSR.

Poslije rata vrši odgovorne dužnosti u JNA, me u ostalim ko - manduje armijom. Sada je general-pukovnik JNA.

Ante Banina boravio je relativno kratko vrijeme u Lici. U estvovao je zajedno s li kim borcima u borbama kod Korenice, Bendera i drugih mesta. U teškim danima 1941. godine on se s grupom dalmatinskih partizana, Hrvata, uklju io u borbu naroda Like. Dolazak dalmatinskih partizana u Liku imao je veliko politi ko zna enje. Zato narod Like smatra Baninu i svojim herojem.

BOLTA BOGDAN

Ro en 1923. godine u selu Kijani, nedaleko od Gra aca. Jan KPJ. U NOB stupio 1941. godine. Poginuo 11. septembra 1944. godine. Za na rodogn heroja proglašen 13. marta 1945. godine.

Teret siromaštva selja ke porodice pritiskivao je Bogdana još od malih nogu, dok je uvaao blago. Poslije završene osnovne škole radio je i ostale poljoprivredne poslove, naro ito poslije o eve smrti. Da bi prehranio sebe i porodicu bio je prisiljen da odlazi na sezonske radove, pa je tako veoma rano osjetio bezobzirnu eksplotaciju poslodavaca.

Do rata nije u estvovao u politi kom životu, ali mu to nije smetalo da se odmah poslije kapitulacije bivše jugoslavenske vojske i okupacije zemlje suprotstavi okupatoru i me u prvima stupa u oružanu borbu. Kao prekaljeni ustanik, krajem decembra 1941. godine, postrojava se u borbene redove novoformiranog bataljona »Gavrilo Princip« i ve u prvim akcijama bataljona isti e se kao hrabar borac.

U prolje e 1942. godine bataljon »Marko Oreškovi « bio je, zbog uspjeha u u estalim borbama, jedna od najpopularnijih jedinica, i Bolta nije mirovao dok nije uspio uvjeriti svoje starješine da ga puste da ode me u »Krntijaše«. Ve nakon nekoliko borbi po sjevernoj Dalmaciji i Lici, Bolta je bio poznat kao bombaš i puškomitrailjezac ne samo me u »Krntijašima«, nego i u ostalim jedinicama u Lici. Naro ito se istakao u borbama na Plavnu i u Dalmatinskoj Krupi.

Po povratku iz Dalmacije u Liku bataljon vodi ogor ene borbe protiv Talijana i ustaša i u njima Bolta postiže uspjeh za uspjehom. U borbama kod Bruvna, nedaleko njegova rodnog mesta, kao vo a jednog odjeljenja dobiva zadatak da likvidira talijanski bunker, ogra en bodljikavom žicom. Pod udarom njegovih bombi bunker je osvojen, i tom prilikom je zarobljena posada od deset Talijana.

U borbi kod Gra aca bio je teže ranjen i upu en na lije enje, ali se nedugo nakon toga s još neizlijje enom ranom vra a u bataljon i sudjeluje u borbama na Kosinju, Pazarištu, Kloko evici, Smoljancu, La evcu, Li koj Jasenici i Javorniku i u drugim akcijama.

Prilikom prvog napada na Slunj 6—7. novembra 1942. godine, zajedno s pomo nikom komesara bataljona Boškom šnajderom, upada u neprijateljske rovove i baca svoje bombe i vra a im njihove ve aktivirane. Tom prilikom Bogdan je bio ranjen u glavu

od ega mu je ostala doživotna brazgotina na obrazu i izgubljen dijeli uha koji je tada izgorio od usijane kugle. U toj borbi Bolta i Šnajder uništavaju 14 ustaša.

Poslije nepunih mjesec dana lije enja, napustio je bolnicu i javio se Komandi podru ja u Podlapu i, da bi se opet vratio u svoj bataljon, koji je ponovo kretao u Liku, nakon borbi na Kordunu i Baniji. Tako ga je IV neprijateljska ofanziva zatekla u bataljonu, u prvim borbenim redovima.

Koncem januara 1943. godine kod Bruvna, zajedno s komandirom ete privla i se no u i napada na talijanske položaje. Bacaju bombe, uništavaju 6 a zarobljavaju 17 Talijana i osvajaju kotu. U toj borbi njih dvojica zaplijenila su dva teška mitraljeza.

8. februara 1943. godine u Mazinskoj šumi Talijani i etnički opkoljavaju 2. etu bataljona »Marko Oreškovi«. Bolti je poneštalo municije i zajedno s nekoliko drugova baca bombe i juriša na talijansko mitraljesko gnijezdo, osvaja teški mitraljez »Bredu« i okre e ga prema neprijatelju.

29. augusta iste godine, pri napadu na Pazarište, vode i borbu s tenkovima u ravnici zapao je u tešku situaciju bataljon »Matija Gubec«. U toj borbi teško je ranjen komesar bataljona Milivoj Rukavina. Kada su oklopna kola krenula prema ranjenom komesaru s namjerom da ga združe, Bolta je pod jakom mitraljeskom vatrom jurnuo i iznio ranjenog Rukavina.

25. maja 1944. godine Bolta je sa svojim »šarcem« jurišao na groblje u Drvaru, kamo su bili potisnuti iz mjesta njemački padobranci, a poslije nekoliko dana kod Crvljivice, nedaleko Drvara, baca dvije bombe na njemačka borna kola i uništava ih.

Na putu 6. divizije za Srbiju nosio je svog »šarca« i sanduk municije. Ne skidaju i ni jedno ni drugo, nosio je s drugovima rannjenike. Pri susretu s neprijateljem spuštao bi nosila, tukao svojim »šarcem«, bacao bombe. Ponovo uzimao nosila i kretao dalje. Zabacivao se u pozadinu neprijatelja i udarao mu u leđa onda kada bi njegovi »Krontijaši« otpoeli juriš.

U borbi protiv etnika na Ravnoj gori Boltino junaštvo kao da je bilo udvostruено. Borio se stoje i, bez zaklona, neštedimice. Ali na domäku Valjeva, na Bačevačkom vrhu, pada pokošen etničkim rafalom 11. septembra 1944. godine.

ETKOVI VLADO

Rođen 1909. u Piperima, Titograd, Crna Gora. Elektromehaničar, član KPJ od 1935. godine. U NOB stupio godine 1941. Poginuo 20. X 1944. godine. Za narodnog heroja proglašen 13. VIII 1945. godine.

Po završenoj osnovnoj školi napustio je rodni kraj da bi našao zaposlenje. Stigao je u Sombor i stupio u elektromehaničarski zanat, kojeg je završio 1930. godine. Po završetku zanata odlazi u rudnik Trepca — u Kosovsku Mitrovicu, gdje se zaposlio. Tu je upoznao nevolje i bijedu radnika i po eo da organizira radnike u

borbi protiv poslodavaca. Tu je i došao u dodir s omladinskim pokretom. Odan stvari radni ke klase i ve prekaljen u borbama protiv vlastodržaca, postaje lan Komunisti ke partije Jugoslavije godine 1935. Iste godine spremu se da u Francuskoj položi stru ni ispit, ali su ga uhapsili zbog štrajka što ga je bio organizirao u bazu rudnika Trep a.

Godine 1936. odlu io je da se probije u Španjolsku. Nakon nekoliko neuspjelih pokušaja s lažnim pasošima, najzad mu je pošlo za rukom da se preko Sušaka prebac u Francusku, a odatle u Španjolsku. Ubrzo se u borbama španjolskog naroda protiv fašista istakao kao vrstan borac kod Madrija, u Gornjem i Donjem Aragonu i u Kataloniji. Borben, neustrašiv i uporan stekao je veliko povjerenje drugova i rukovodilaca. Kada su fašisti u prolje e 1938. godine izbili kod Vinaroza na Sredozemno more i na taj na in prepolovili republikansku Španjolsku, on se našao na centralnom dijelu fronta.

Na frontu kod Teruela, kada su fašisti ki avioni napali položaje Internacionalne brigade, Vlado je zgrabio teški mitraljez i otpo eo neravnu borbu s lova kom eskadriolom. Jedan ga je lovac primijetio i pikiraju i zasipao ga mitraljeskim rafalima. On je, vrsto priljubljen uz svoje oružje, uzvra ao rafalima sve dok se zapaljena mašina nije survala pogo ena njegovom rukom.

U septembru iste godine kada su nadmo ne fašisti ke snage zasipale Republikansku vojsku i izbeglice teškom artiljerijskom vatrom. Vlado je protivkolcima tukao po fašisti kim artiljerijskim oru ima i u tako neravnoj borbi bio teže ranjen.

U španjolskom ratu dobio je in poru nika. Zajedno s ostalim drugovima — nakon pobjede fašisti kih snaga — prelazi u Francusku i nastavlja borbu, pa su ga izabrali u rukovodstvo grupe jugoslavenskih boraca.

Kada je u Jugoslaviji poslije aprilskog poraza 1941. godine buknuo narodni ustanak, Vlado, koji je ve ranije bio pobjegao iz logora odaziva se pozivu Komunisti ke partije Jugoslavije i samoprijegorno i uporno radi na organizaciji ustanka u Lici.

1. januara 1942. godine 1. eta bataljona »Ognjen Pri a« napada oja anu etu Talijana na Pogledalu kod Korenice. S grupom boraca bataljona »Krbava«, Vlado kao komandant grupe NOPO za Liku napada Talijane s le a. Rezultat akcije bio je 17 mrtvih, 10 ranjenih i 125 zarobljenih Talijana. Ali, u toj borbi Vlado je teško ranjen u nogu, koja mu je zbog te rane ostala kra a nekoliko centimetara. Još nije bio dobro ni ozdravio, a ve je sa štakom i uz pomo drugova sjeo u partizanski tenk i u estvovao u borbama protiv okupatora i njegovih slugu oko Plitvi kih jezera. Ranjava nje nije Vladi smetalo da se opet brzo vrati u operativnu jedinicu i da preuzme najodgovornije vojni ke dužnosti u Lici, Baniji, Kordunu i Žumberku, kao lan Glavnog štaba Hrvatske.

U toku NOR bio je na dužnosti lana Operativnog štaba za Liku, operativnog oficira štaba za Bosansku krajinu, komandanta Li ke grupe odreda, zatim kao lan Glavnog štaba Hrvatske, a kasnije bio je postavljen za komandanta 8. divizije i na kraju za ko-

mandanta Osmog korpusa. Decembra 1943. godine proizведен je u in potpukovnika, nešto kasnije u in pukovnika, a 1. IX 1944. go-
dine u in general-majora NOVJ.

Odlu an i hrabar, estit i vrst kao kamen njegove Crne Gore, na kom se rodio, i Like gdje je pao — takav je živio u svijesti i u srcu naroda. Dijele i s vojnicima i narodom teške dane oslobodila ke borbe uživao je veliku popularnost kod naroda Like i kod boraca i jedinica od kojih je formirana 6. proleterska divizija.

Poginuo je u Lici kao komandant Osmog korpusa na domaku slobode, oktobra 1944. godine.

DAMJANOVİ DANILO-DANI

Ro en 22. aprila 1915. godine u Kunovcu, Srb. Službenik. Ian KPJ od oktobra 1941. TJ NOB stupio 21. jula 1941. Danas general-major JNA. Za narodnog heroja proglašen 21. novembra 1953. godine.

Službuju i pre rata u Žedniku i u Subotioi, približio se Partiji i postao njen simpatizer. Odmah posle kapitulacije vra a se u rodni kraj i jedan je od poznatijih organizatora ustanka u Srbu: zajedno sa Dokom Jovani em, Milanom Sijanom, Dušanom Mileusni em, Brankom Desnicom i drugima radio je na prikupljanju oružja, pripremi naroda za otpor nasilju, organizovanju jedinica. U ustanku je komandir ete, a isti e se velikom smionoš u u prvim borbama na Srbskom klancu, u Srbu, u Gra acu i kod Biha a, kad je sa grupom ustanika zatvarao prolaz neprijatelju koji je iz Bosne vršio pritisak na ustani ke snage u Lici.

Prilikom formiranja bataljona »Marko Oreškovi « na Kamen- skom biran je za komandira 1. ete, što je bilo najviše priznanje njegovoj hrabrosti i komandirskim sposobnostima. Isti e se kra- jem prve ratne godine kada je no u, kao komandir voda upao sa ostalim jedinicama u Smiljan i tom prilikom je likvidirana grupa ustaških zlo inaca. Zatim je sudelovao 25. decembra 1941. godine pri likvidaciji ustaških stražara na mostu preko Gacke u Li kom Leš u. Tu su se on, oko Jovani i Milan žeželj presvukli u selja ko odelo, krenuli u zoru preko mosta i napali ustaške stražare. Pritom su dvojicu stražara ubili i zarobili dve puške i pištolj.

U borbi na šijanovom klancu, 1. januara 1942. godine, sa jednom desetinom svoje ete pomaže prilikom likvidacije oko 200 Italijana. On se sa svojim borcima spustio niz jednu strminu i zaba- civši se Italijanima za le a iznenadio ih je i otvorio žestoku vatru. Time je pomogao drugovima koji su ve celu no vodili borbu sa jakim neprijateljevim bataljonom da ga likvidiraju.

Krajem februara 1942. godine s grupom od etiri najhrabri- ja druga iz bataljona »Marko Oreškovi « poslan je da u okupiranoj Srbu — gde se, prema proverenim informacijama, okupljala nova formacija etnika pod nazivom puk »Vožda Kara or a« — likvidira etni ke pravake i time obezglavi etni ki pokret koji je uzimao maha na okupiranoj teritoriji. Grupa se probila u Srb, tu

su podelili zadatke i razišli se. Dani je ostao u mestu i u pet dana, pod najtežim uslovima, uspeo da izvrši svoje zadatke, da okupi oko sebe grupu simpatizera oslobođila ke borbe i da s njima do-eka bataljon i pomogne mu pri zauzimanju Srba kojeg je dobro poznavao. Od te grupe boraca, posle ove borbe, vo ene 4. marta, formirana je 4. eta, a za njenog komandira postavljen je Dani. Tom akcijom Partija je uspela da razbije razvoj etni kog pokre- ta u onom kraju Like, a Dani je postao još popularniji u narodu i vojsci.

Aprila 1942. godine postavljen je za komandanta bataljona »Marko Oreškovi«. Kao komandant bataljona je sa Ilijom Rada-kovi em, onda -komesarom bataljona, i jednim kurirom zapalio utvr enu zgradu škole u Knežpolju. Naime 4. bataljon I brigade nije mogao napred zbog jake vatre iz škole i okolnih zgrada. Kad je Dani video o emu se radi, on je sa svojom grupom izvidio školu i doneo odluku da je zapali. Dok su ih borci štitili vatrom iz svog oru a, oni su zahvatili na vilama naviljke zapaljene slame, pretr avah su onih 15 metara ravnog školskog dvorišta koje ih je delilo od puškarnica i kroz prozore su ubacivali buktinje. To su uradili nekoliko puta i na kraju su uspeli. 4. bataljon krenuo je napred i Knežpolje je palo.

Do odlaska u Dalmaciju, u letu 1943, komandovao je bataljonom »Ognjen Pri a«, a kra e vreme vršio je dužnost zamenika komandanta II brigade. Poznat kao ovek blizak u svemu narodu, ne- posredan u odnosima, hrabar borac.

Ima velikih zasluga za razvoj ustanka u severnoj Dalmaciji, gde je neposredno posle IV ofanzive u prole 1943. godine u e-stvovao u formiranju odreda »Plavi Jadran« i postao njegov komandant. Nešto kasnije postao je komandant VI brigade 19. divizije. Kraj rata je do eka na dužnosti na elnika Štaba, odnosno zamenika komandanta 19. divizije.

Posle rata komanduje divizijom i vrši razne odgovorne dužno- sti u JNA.

JOVANI OKO

Roden 9. X 1917. godine u selu Suvaji kod Srba. Po zanimanju ak. lan KPJ postao je 1936. godine. U NÖB stupio 1941. godine. Danas je general-pukovnik JNA. Za narodnog heroja proglašen 20. XII 1951. godine.

Godine 1922. porodica oke Jovani a preselila se iz Suvaje u Ba ku, nedaleko Subotice. U Žedniku je oko završio osnovnu školu, a posle toga poha ao je gimnaziju u Subotici i Bijeljini. Kao ak viših razreda gimnazije došao je u dodir sa naprednom omladinom Bijeljine i po eo da uzima u eš a u akcijama, koje je ona organizovala pod rukovodstvom KP. Prvi put je uhapšen kao u enik sedmog razreda gimnazije. Kada je imao 19 godina, zbog revolucionarnog rada sa srednjoškolcima bio je osu en na deset.

meseoi zatvora i isklju en iz svih srednjih škola u zemlji, lan KPJ postao je 1936. godine. Po izlasku iz zatvora upu en je na odsluženje vojnog roka u Niš. U vojsci je nastavio revolucionarnu delatnost. Po povratku u Zednik uklju io se u rad partijske elije u selu. Nešto kasnije odre en je da radi sa omladinom, da stvara organizacije SKOJ-a i da se brine o njihovom pravilnom politi kom usmeravanju. Krajem 1939. postao je sekretar Mesnog komiteta SKOJ-a a nešto kasnije i jedan od rukovodilaca Okružnog komiteta SKOJ-a za subotki okrug. U ovo vreme radio je kao redaktor u naprednom listu »Narodni glas«. Po etkom 1941. godine ponovo je uhapšen sa ve om grupom komunista iz Subotice, ali je uo i napada Nemaca na Jugoslaviju pušten iz zatvora. Ve idu eg meseca otišao je u Liku, u svoje rodno mesto — Suvaju.

Poziv Partije na oružani ustank do eka je spremno i sa punim žarom i revolucionarnim entuzijazmom. Sa malobrojnim lakovima KPJ odmah se prihvatio posla na organizovanju ustanka u donjolapa kom srezu, a pre svega u svojoj opštini Srb. Pod njevim rukovodstvom po ele su oko Srba prve oružane akcije u Lici od kojih je prva izvedena 27. jula 1941. godine na Srbskom klancu. Avgusta meseca u estvovao je u razbijanju ustaško-domobranske ofanzive na slobodnu teritoriju Like — u poznatoj Pištalskoj draži.

Kasnije je komandovao napadom na ustaško-domobransku posadu u Vrta ama, kada je sa dvostrukom manjim snagama razbijena i zarobljena itava neprijateljska jedinica.

U mesecu septembru, postao je komandant jurišnog partizanskog odreda » apajev« koji je bio sastavljen od najsvesnijih i najborbenijih boraca iz tog dela Like. Ovo je prva li ka partizanska jedinica koja je dejstva izvodila na širem prostoru, dalje od sela na ijoj teritoriji je bila stvorena. Ovaj odred predstavlja je bazu iz koje je nešto kasnije formiran prvi pokretni bataljon Like, koji je dobio naziv »Marko Oreškovi «, a iji je prvi komandant tako e bio drug ok. Na elu jednog voda jurišnog odreda izveo je u mesecu oktobru zna ajnu i dobro poznatu akciju na ovki gde je iz zasede likvidirao grupu poznatih zlikovaca, viših ustaških oficira, koji su pripremali odmazdu nad narodom Like zbog oružanog ustanka. Ta je akcija imala veliko moralno dejstvo na narod i borce u široj okolini.

U mesecu decembru je ve na elu novoformiranog bataljona »Marko Oreškovi « u oto kom srezu, gde pomaže u organizaciji narodnog ustanka, izvodi oružane akcije i širi bratstvo i jedinstvo izme u srpskog i hrvatskog življa. Li no je u estvovao s još dvojicom drugova, preobu eni u civilna odela, u razoružanju neprijateljeve straže na mostu preko r. Gacke u selu Leš e.

U januaru 1942. godine talijanski okupator pokušava da jednom kolonom iz Oto ca deblokira svoj odse eni garnizon u Korenici. Ovoj koloni se na Homoljcu suprotstavio bataljon »Marko Oreškovi «. Po dubokom snegu i niskoj temperaturi vodile su se žilave i ogorene borbe. Neprijateljski je bataljon, prikovan uz snežni pokriva nekoliko sati, držan pod našom ubita nom vatrom-

Ceo neprijateljski bataljon je ili uništen ili zarobljen. Okupatorski planovi o deblokadi su propali, a partizanima je pao u ruke bogat ratni plen.

Pri napadu na talijanski garnizon u Donjem Lapcu, oko Jovani je opet na elu svog bataljona »Marko Oreškovi«. U silovitom jurišu po dubokom snegu, kroz ži ane prepreke i preko dubokih rovova »Krntijaši« su uspeli slomiti otpor i zarobiti celu posadu mesta. U toj borbi predvode i u jurišu svoje »Krntijaše« teško je bio ranjen drug oko i na žalost svih boraca privremeno je napustio borbeni stroj. Nakon ozdravljenja postavljen je za komandanta 3. li kog odreda, s koje dužnosti je posle kratkog vremena prekomandovan za pomočnika komandanta Glavnog štaba Hrvatske. Na toj dužnosti nalazio se i u vreme IV okupatorske ofanzive, kada mu je pored ostalog povereno da komanduje jednim sektorom odbrane Plješevice kuda se talijanske snage nisu uspele uopšte probiti.

Nakon IV neprijateljske ofanzive postavljen je za komandanta 6. li ke divizije sa kojom je uspešno i hrabro komandovao sve do kraja rata. Njegova rukovodila ka umešnost i komandantska hrabrost vezane su najviše za uspehe i doprinos 6. divizije osloboenju zemlje. Sama injenica, da je divizija dobila naziv proleterska, te ušla — pored 1. proleterske — u sastav Prvog proleterskog korpusa, svedooi o njenoj borbenoj vrednosti i udelu, koji je u tom imao drugoko kao njen komandant. Sve je manje imao priliku, i dužnost, da li no predvodi juriše, ali se zato sve više tražila sposobnost veštog organizatora, pronicljivog i odvažnog komandanta, zanosnog vaspita a i delom i reju, što je sve naša Partija našla u li nosti druga oke Jovani a.

Iz perioda dejstva divizije u zapadnoj Bosni treba pomenuti borbu divizije sa neprijateljskim padobranskim desantom i sa nemakim grupacijama koje su nadirale iz raznih pravaca ka Drvaru, s ciljem da se što brže spoje sa desantnim trupama i likvidiraju Vrhovni štab. U ulozi komandanta divizije oko je brzo shvatio situaciju, prozreo neprijateljske namere i brzo reagovao poduzimaju i mere kojima je parirao neprijateljskim poduhvatima.

Svojim dvema brigadama, koje su zatvarale spoljne pravce, izdao je kategorio nare enje da u odbrani moraju istrajati, a svoju III brigadu — s kojom je li no pošao — bacio je neposredno na Drvar u cilju likvidacije neprijateljskog padobranskog bataljona. U dramatičnim borbama neprijateljski potpuk je doživeo krah, a divizija je u svoje ratne analne unela još jednu, i to sigurno, najdražu pobedu.

U maršu divizije preko Bosne za Srbiju pokazao je tako e primernu umešnost vode i je vešto i odvažno ka postavljenim ciljevima. Posebno treba ista i njegovu snalažljivost i odlu nost u dejstvima kroz Crnu Goru u kojima je divizijom manevrisao na veoma smeо i originalan na in, zbog ega je ona — s njim na elu — dva puta bila pohvaljena od strane Vrhovnog komandanta.

Po drugi put bio je ranjen u borbama na neposrednim prilazima našem glavnom gradu — Beogradu, u oslobođenju kojeg je divizija imala jednu od glavnih uloga unutar Prve armijske grupe. Komanduje jedinicama u borbi za oslobođenje prestolnice i dalje u dejstvima divizije kroz Srem. Jedno vreme komanduje svim našim snagama na Sremskom frontu. Sve do oslobođenja zemlje i do završetka rata isticao se odvažnošć u i umešnošć u upotrebi svojih jedinica, u pravilnom i konstruktivnom rešavanju svih problema koje je tada bio nametnuo novi — frontalni oblik rata, saime je stekao priznanje i poštovanje svih svojih boraca i starašina.

KESIC PETAR-BI O

Rođen 1918. godine u Gračcu, kotar Karlovac, Hrvatska. Radnik, lansan KPJ od 1940. godine, u NOB od 1941. godine. Poginuo aprila 1942. Za narodnog heroja proglašen 27. XI 1953. godine.

Prije rata Bi o je bio radnik. Već u mladim danima osjetio je tegobe radničke klase i eksploataciju kapitalista. I esti sukobi s poslodavcima i beskrupuloznost izravljava a natjeran su Bi o na razmišljanje, pa se već u mladosti uvrstio u redove napredne omladine. To mu je omogućilo da su ga zapazili komunisti, koji ga već 1940. godine primaju u Partiju. Od tada Bi o savjesno izvršava zadatke koje pred njega postavlja Partija i sudjeluje u svim njenim akcijama u Lici.

U ljeto 1941. godine Bi o je bio već poznati politički radnik. Kao uzoran i borbeni komunista, izabran je u Kotarski komitet partije za kotar Gračac. On postaje jedan od najaktivnijih i najzapaženijih komunista-organizatora ustanka u grača kom kotaru.

Kada je koncem 1941. godine formiran bataljon »Gavrilo Princip« Bi o Kesi postaje njegov prvi komesar, što najbolje govori o njegovoj licnosti i o povjerenju Partije.

Bi o s bataljom učestvuje u mnogim akcijama i tako ovaj vitalni mladi i prekaljeni borac radničke klase izrasta u neustrašivog junaka, koji ne preza pred mnogobrojnim teškoćama i ubitacima vatrom, tada nadmoćno nijeg neprijatelja.

Bi o, osim što je izvršavao svoje komesarske dužnosti, sudjeluje zajedno s komandantom u planiranju borbenih zadataka, angažira se u rješavanju političkih problema u odredu i u njemu se sastavu našao njegov bataljon.

U proljeće 1942. godine etnici pod okriljem svojih gospodara — Talijana vrše propagandu na terenu grača i koga kotara, pa tako i u nekim dijelovima pojedinih jedinica posebno se osjećaju njihov utjecaj. Ovoj etničkoj propagandi uspjelo je da pokoleba djelomice jednu etnu Bi o u bataljona. Zavedeni, koji su se pritajili u etnički pripadnici su puščani. U to se vrijeme Bi o nalazio s drugim dijelovima bataljona u jednom selu. Uvši za ovo vrenje, Bi o je sa

etom, u kojoj se nalazio, krenuo da sredi stanje me u zava enima. Pošto su bili umorni, a no slabo vidna, Bi o je na putu sa etom zano io. Na spavanju su ga etnici uhvatili. Poslije strahovita mu enja ubili su ga na najzvijerskiji na in.

Za ovaj zlo in Talijani su nagradili etnike sa 100.000 lira.

Smrt Bi e Kesi a bila je veliki gubitak za njegov bataljon i za partijsku organizaciju kotara Gra ac. Zbog Bi inih velikih zasluga na podizanju ustanka u ovom kraju, bataljon u kome se borio i koji je nosio ime »Gavrilo Princip«, dobiva Bi ino ime. Borci bataljona »Bi o Kesi « koji su se borili u sastavu 6. proleterske divizije, za cijelo vrijeme oslobođila kog rata s ponosom su govorili o neumrlom junaku Bi i Kesi u.

KORICA STEVAN—LOLA

Ro en 1916. godine u Mogori u, Gospo , Hrvatska. Radnik. Kandidat za lana KPJ od 1941. godine. U NOB stupio 1941. godine. Poginuo maja 1942. kod Plitvi kih jezera. Za narodnog heroja proglašen 27. XI 1953. godine.

Ve u svojoj petnaestoj godini Lola je bio prisiljen da napusti rodno mjesto i da krene u potragu za poslom. Kao sin siromašnog seljaka nije mogao da poha a školu, pa je uspio da završi samo jedan razred osnovne škole. Poput mnogih svojih zemljaka napustio je rodni kraj, a najduže se zadržao u Beogradu.

Po kapitulaciji Jugoslavije, godine 1941. napušta Beograd i vraća se u Mogori . Odmah po dolasku ku i bio je prisiljen da bježi u šumu, jer je bio na spisku onih, koje je trebalo uhapsiti. U obližnjoj šumi skriva se do ustanka. Kada je buknuo ustanak, Lola ga je me u prvo prihvatio. Lolina borbenost odmah je došla do izražaja, tako da je ubrzo postao strah i trepet ustašama.

Kada je krajem 1941. godine formirana jurišna eta, Lola je postao puškomitralsac. O uspjesima ete i o Lolinom junaštvu ubrzo se pro ulo po itavoj Lici. Marta 1942. godine Lola je s jednim vodom, usred dana jurišao preko jedne rje ice na brojnijeg neprijatelja — Talijane. Ne saginju i se, jurio je pravo me u njih. Talijani su se uplašili i zbulnili. Po eli su da bježe. Takav je Lola bio i u drugim akcijama. Posebno se istakao u borbama na Plo i, Udbini, Podlapa i i Plitvi kim jezerima.

Posljednja Lolina borba bila je na Plitvi kim jezerima. Pod pritiskom nadmo njeg neprijatelja njegova se jedinica povlaila. Lola je štitio to povla enje. Sam je zadržavao neprijatelja, pa je tom prihkom svojim puškomitralsom uništio ve i broj neprijateljskih vojnika. Jedinica je uspjela da se izvu e, ali je Lola pao pored svog puškomitrailjeza štite i svoje drugove.

Bio je kandidat za lana Partije. Poginuo je kao lan KPJ, ali to Lola nije znao. Nije mu pred akciju bila saop ena odluka partijске elije, da je primljen u lanstvo KPJ.

KUPREŠANIN MILAN

Ro en 7. X 1911. godine u Metku. inovnik. lan KPJ od novembra 1941. godine. U NOB od 1941. godine. Danas general-pukovnik JNA. Za narodnog heroja proglašen 23. VII 1953. godine.

Maturirao je u Gospi u, gdje se upoznao s Jakovom Blaževićem, kasnjim rukovodicem OK KP za Liku. Bio je inovnik u azmi i Virovitici.

Poslije kapitulacije bivše Jugoslavije vratio se u svoj rodni kraj. Rukovodio je prvim borbama protiv ustaša kod Metka po etkom avgusta 1941. godine. Povezuje se sa Jakovom Blaževićem, sekretarom OK, te po njegovim direktivama osniva bataljon »Velebit«, koji obuhva a ustanike iz sreza Gospa . Prikuplja oružje, vrši popis ljudstva i istovremeno rukovodi borbama u gospa kom srezu. U estvuje na konferencijama u Drvaru i Kamenskom. Postaje komandant 1. partizanskog odreda »Velebit«. Kao komandant odreda vrši uspjele akcije na željezni koj pruzi Gra ac—Gospa .

Koncem decembra s grupom kursista do ekuje talijansku kolonu na Šijanovom klancu i nekoliko sati, s 10 pušaka, zadržava nekoliko stotina Talijana. U toj borbi bio je ranjen.

Zatim rukovodi borbom Kombiniranog odreda u zapadnoj Lici jula 1942. godine, a sudjeluje i u napadu na široku Kulu.

Septembra 1942. godine postaje komandant III li ke brigade koja je tada formirana. S brigadom vrši uspjeli napad na Ribnik, zatim Radu , razbijajući puk u rejonu Gra aca. S brigadom odlazi u sastav 2. proleterske divizije i sudjeluje u borbama kod Bos. Grahova.

U IV neprijateljskoj ofanzivi njegova brigada zatvara pravac Lovinac—Udbina i vodi teške odbrambene borbe. Brigada no nim protivnapadom nanosi neprijatelju ozbiljne gubitke. U estvuje u borbama kod Zuleševice, gdje su Talijanima nanijeti veliki gubici.

Marta 1943. godine preuzima dužnost na elnika Štaba etvrtog korpusa, zatim postaje komandant Kninskog sektora i 19. dalmatinske divizije. Kao na elnik štaba Osmog korpusa u estvuje u rukovo enju borbama u Dalmaciji, posebno kod Knina.

Prije samog završetka rata odlazi na školovanje u SSSR.

Poslije oslobo enja obavlja razne odgovorne dužnosti u JNA. Komanduje armijom i rukovodi pozadinom JNA. Danas je pomo - nik državnog sekretara za poslove narodne odbrane u inu general-pukovnika JNA.

MAJSTOROVI DACINA

Ro en 1922. godine u Rebi u, Hrvatska, zemljoradnik. lan KPJ od 1942. godine. U NOB stupio 1941. godine. Poginuo 1944. godine na Sutjesci. Za narodnog heroja proglašen 20. XII 1951. godine.

U devetnaestoj godini stupio je u 3. etu bataljona »Krbava«. Do stupanja u NOB miran i nezapažen zemljoradnik. Po stupanju

u partizane isti e se kao najhrabriji borac u bataljonu. Sa grupom najhrabrijih boraca, juna meseca 1942. godine, upu en je iz bataljona »Krbava« u sastav novoformiranog Udarnog bataljona štaba Grupe partizanskih odreda za Liku. U Udarnom bataljonu nije mu bilo ravna po junashtvu sve do njegove smrti.

Kao borac posedovao je osobitu lukavost i bio vanredno sposoban da iznenadi neprijatelja. Svakom vrstom oružja veoma je spretno rukovao. Od svih vrsta oružja najviše je voleo ru nu bombu i u nju je imao najviše poverenja. S bombama je stupao u neposrednu borbu sa neprijateljem, zbog ega se u jedinicama 6. proleterske divizije s razlogom pri alo da Dacina vodi u broju ba enih bombi na neprijatelja. Bombu je upotrebljavao samo tada kada je bio siguran u efekat njena dejstva. Druga vrsta oružja, u koje je on imao poverenja, bili su automat i puškomitrailjez. Nije poznato, da je on u ratu nosio pušku. On je smatrao da puška valja samo ako se sa neprijateljem »razgovara« na ve im odstojanjima.

Budu i da bataljon, u kome je bio Dacina, kao uostalom i druge partizanske jedinice, esto u akcijama nije imao artiljerijske i druge vatrene podrške, taj nedostatak nadoknana iva se bombaškim grupama. Dacina kao borac, a kasnije i kao politi ki delegat voda, uvek je bio u sastavu bombaških grupa, a naj eš e kao njihov vo a.

U borbama sa Italijanima 1942. godine kod Oto ca Udarni bataljon došao je u opasnost da ga neprijatelj opkoli, pa je pala odluka da se bataljon povu e. U toj kritičnoj situaciji, Dacina sa grupom boraca—bombaša prelazi u protivnapad, odbija neprijatelja i tako spreava opkoljavanje bataljona.

U jesen 1942. godine bataljon je napao ustaško uporište Vučkeli u Kosinju. Neprijatelj je — brane i selo — zaposeo okolne visove. S naro itom upornoš u ustaše su branili jedan od najdominantnijih visova i bez ovla ivanja njim nije se moglo zauzeti mesto. Borba je nastavljena; odjednom za ule su se eksplozije bombi na pomenutom visu. Dacina je tada sam, na njemu svojstven na in podišao neprijatelju na domet ru ne bombe, zbacio ga s vrha i tako olakšao zauzimanje naselja.

Godine 1944. u jedinicama 6. proleterske divizije na inicijativu nekih boraca i starešina formirane su udarne grupe. Zadatak grupa je bio da se ubacuju u neprijateljske garnizone, napadaju i uništavaju štabove, hvataju žive neprijateljske vojнике i oficire, stvaraju dezorganizaciju i pometnju u neprijateljskim redovima. Kao politi ki delegat, Dacina je skoro uvek u estvovanu u jednoj takvoj grupi. Evo samo nekih od podviga koje je Dacina izveo u sastavu udarnih grupa. U zimi 1944. udarna grupa od 5—7 boraca, u svitanje upada u nema ki garnizon u selu Doljanima. Zadatak joj je bio da uhvati živog neprijateljskog vojnika i ona je izvršila taj zadatak. Grupa je, im se spustio mrak, ušla u selo i što je posebno interesantno na inicijativu Dacine smestila se u ku u koja se nalazila u neposrednoj blizini Nemaca. Grupa nije imala nikakvo spoljne obezbe enje. U svitanje naišla je nema ka patrola. Dacina i Nikola šteti su odlu ili da vo u patrole uhvate živog, a ostali da

pobiju patrolu. Za veoma kratko vreme sve je bilo gotovo. Dacina i šteti uhvatili su Nemca, a ostali iz patrole bili su svi uništeni. Na grupu niko nije opalio ni metka.

Iste, 1944. godine, u proleće, udarna grupa je iz rejona Drvara upućena na područje D. Lapac—Srb. Utvrdila je da se u selu Kunovcu nalazi Štab neke manje jedinice sa 4—6 oficira i oko 30 vojnika. Plan je brzo bio gotov i još brže ostvaren. Dacina dobija zadatku da likvidira stražara. On to inačica tako što mu se ne ujno približio i tihom ga likvidirao. To je omogućilo i grupi da se neopăženo privuče i zgraditi u kojoj su bili smešteni oficiri sa obezbeđenjem. Rezultat akcije je bio: uništenje itavog neprijateljskog štaba sa obezbeđenjem, jer je u zgradu bilo ubačeno 10—15 bombi. Ostatak preživelih pokušao je da se probije kroz vrata ali ih je pokosila vatrica automata i puškomitrailjeza.

U proleće 1944. godine grupa se jednog dana u zoru našla u selu Ajderovcu gde su je iznenadili Nemci. Trebalo je brzo reagovati. Grupi je jedino preostalo da se preko ceste prebacuje na suprotnu stranu. Napadnuti od Nemaca i gonjena prema cesti, grupa je naišla na kolonu nemačkih tenkova i pešadije na cesti. Nemajući drugog izlaza, Dacina se brzo odlučuje i bacaju tri bombe na prvi tenk u koloni, a zatim otvara vatru iz automata. Nemci iznenade eni zaustavljaju kolonu, a grupa — koristeći i zabunu — prebacuje se na suprotnu stranu ceste. Dok su se Nemci snašli, Dacina se tako prebacuje i stiže u sastav grupe.

Prilikom nemačkog desanta na Drvar 25. maja 1944. godine Dacina se ranjen nalazio u bolnici 6. divizije u neposrednoj blizini Drvara. Kad je video da su se spustili padobranci, napustio je bolnicu. Nije pošao u svoju jedinicu već se uputio tamo gde su se spuštali padobranci. Pošto ni u bolnici nije bio bez svog naoružanja — bez ručnih bombi, uzeo ih je i krenuo prema Nemoima. Odabrao je za objekat svoga napada nemački vojnika za šarcem, privukao se do njega na domet ručne bombe, ubio nišandžiju i njegovog pomočnika, a zatim sa zarobljenim mitraljezom nastavio da se bori sve dok nije završena borba sa desantnim trupama. Posle toga nije se više vratio u bolnicu već je došao u svoj Udarni bataljon. Njegov podvig na Drvaru ubrzao je bio poznat svim borcima i starešinama 6. divizije, i još jednom potvrđio njegove vanredne kvalitete, nesebičnost, samopožrtvovanje i hrabrost. O njegovom podvigу na Drvaru dugo se pričalo u jedinicama divizije, a njegov primer istican je na sastancima partijskih organizacija, SKOJ-a i na sastancima boraca.

Juna meseca 1944. godine prilikom marša 6. proleterske divizije u Srbiju, Dacina Majstorović poginuo je na reci Sutjesci. I ovog puta, on je bio među prvima, u prvoj borbenoj liniji. Ne razdvajajući se od svog puškomitrailjeza i vojničke torbice punu ruknih bombi, kao politički delegat, krenuo je na juriš u kojem prvi put nije bio pobednik. Pokosio ga rafal nemačkih mitraljeza. Tako se ugasio život jednog od najhrabrijih boraca 6. proleterske divizije.

MANOLA SRE KO

Ro en 6. X 1914. godine u Travniku. Pomorski oficir, lan KPJ od decembra 1935. Španjolski borac. U NOB od 1941. godine. Danas general-pukovnik JNA. Za narodnog heroja proglašen 24. VII 1953. godine.

Vrlo rano ostao je bez oca. U Sarajevu je završio nižu gimnaziju, a nakon toga trgova ku pomorsku akademiju u Kotoru i Dubrovniku. Tu se upoznao s naprednim pokretom i po eo da se druži s naprednim ljudima radnicima. Dolazio je u sukob sa školskim vlastima zbog režima koji je vladao u školi.

1934. godine, pošto je maturirao a nije mogao da se zaposli, vra a se u Sarajevo. Tu se povezuje s naprednim studentima. U estvuje u mnogim akcijama. Koncem 1935. godine postaje lan Komunisti ke partije Jugoslavije.

Me u prvima se javlja, kao dobrovoljac, u španjolsku. Iako bez sredstava, uz pomo drugova prebacuje se u Pariz, a odatle u Španjolsku. Po inje kao snajperist, a potom stupa u artiljeriju u kojoj ostaje do kraja rata. Posljednja mu je dužnost komandant diviziona, in poru nik.

S ostalim borcima Internacionalne brigade boravi u koncentracionim logorima u Francuskoj. Odlazi na rad u Njema ku s namjerom da se prebaci u zemlju. Uhapšen kao borac internacionalne brigade uspijeva da pobegne i stiže u zemlju u periodu ve razbuktalog ustanka.

U estvuje u borbama na Kordunu i Baniji. Postaje komandant Partizanskog odreda Korduna i Banije. Na mlade borce prenosi svoja iskustva iz gra anskog rata u Španjolskoj. Organizira jedinice, komanduje borbama. Pod njegovim rukovodstvom Partizanski odred Korduna i Banije — po etkom 1942. godine narastao na nekoliko hiljada ljudi — drži veliku slobodnu teritoriju izme u Karlovca, Siska i Slunja.

1. juna 1942. godine postaje komandant I operativne zone Hrvatske koja obuhva a teritoriju Like, Korduna i Banije, gdje je ustanak najrazvijeniji, gdje ustani ke snage broje nekoliko hiljada boraca, a iji se broj stalno poveava, da bi u novembru 1942. godine na toj istoj teritoriji bile formirane tri divizije, me u kojima i 6. li ka divizija.

Kada je novembra 1942. godine formirana 6. li ka divizija, Sre ko Manola postaje njen prvi komandant. Komanduje borbama divizije kod Dvora, zatim u napadu na Lovinac i Gra ac. U IV neprijateljskoj ofanzivi komanduje divizijom, koja poslije napornih borbi u toku tridesetak dana, po snijegu i studeni, razbija nadmo nje talijanske snage i u borbama na Zuleševici uništava i zarobljava neprijateljsku kolonu ja ine nekoliko stotina ljudi,ime se i završava ova neprijateljska ofanziva na teritoriju Like.

Marta 1943. godine dolazi na rad u Glavni štab Hrvatske, a potom kao bivši pomorski oficir, postaje zamjenik komandanta JRM. U to vrijeme jedinice naše mlade mornarice vode vrlo uspjele borbe za oslobo enje otoka.

Koncem 1944. godine premješten je u Vrhovni štab, gdje ostaje do kraja rata.

Poslije rata obavlja odgovorne dužnosti u JNA, komanduje korpusom. Sada je general-pukovnik JNA.

MATI STOJAN

Ro en 1915. godine u Nebeljusima, Donji Lapac, Hrvatska. Oficir. U NOB stupio 1941. godine. Poginuo 27. februara 1942. godine u borbi za Donji Lapac. Za narodnog heroja proglašen 21. novembra 1953. godine.

Stojan Mati ro en je u siromašnoj selja koj porodici. Nakon završetka osnovne škole u svom rodnom mjestu odlazi u Biha gdje je počeo gimnaziju. U gimnaziji se ističe kao odličan, te je bio oslobođen male mature, a po završetku osam razreda gimnazije, i ispita zrelosti. Gimnaziju je počeo pod teškim uslovima, jer se morao sam izdržavati. Podučavaju i slabije djece, uspio je ne samo da osigura sebi egzistenciju, već i da izdvoji nešto za majku, koja nije imala dovoljno sredstava za život.

Nakon završene gimnazije, kako se nije mogao sam dalje školovati, odlazi u Vojnu akademiju, koju završava s odličnim uspјehom i to među prvima po rangu. Poslije karijere službe u pješadiji prelazi u vazduhoplovstvo i upisuje se na Pravni fakultet kao izvanredni student. Rat ga je omeo da završi pravo.

Kao oficir, učinu počinika, poslije kapitulacije stare Jugoslavije, uz mnoge teške, vratio se u svoje rodno mjesto, i tako izbjegao zarobljeništvo.

Stojanu teško pada izdajstvo državnog i vojnog rukovodstva, duboko preživljava krizu zemlje i tragediju svog naroda. On se među prvima u svom selu povezuje s organizatorima ustanka i priprema ustanak u svom i okolnim selima.

Glas o Stojanu Mati u početku je da se širi već prvi dani ustanaka. Pomanjkanje kadrova, koji bi vrstom i znala koga rukovodili s tek formiranim odredima osjetilo se već prvi dani ustanaka. U toj situaciji Stojan vrlo brzo postaje jedan od najpopularnijih rukovodilaca u svom kraju. Ne zato što je bio počinik bivše jugoslavenske vojske, već zato što je znao da rukovodi borbom i što je u svim borbama pokazivao neobičnu hrabrost. Ondje gdje je bilo najopasnije i najkritičnije ubrzo bi se našao Stojan.

U prvim danima ustanaka neumorno je radio na osnivanju udarnih partizanskih grupa i na koordinaciji njihovih dejstava. Augusta mjeseca godine 1941. s oko 300 partizana, od kojih je polovina bila bez oružja, razbijaju kod Užljebi i znatno nadmoćno nije ustaške snage, koje su iz Bihaća nadirale preko Drenova i na oslobođeni teritorij, prisiljavaju ih na odstupanje, te zarobljuju nekoliko puškomitrailjeza i jedan teški mitraljez.

23. VIII 1941. imenovan je komandantom Štaba bataljona generalskih odreda za Liku.

Krajem augusta Mati prebacuje dio partizanskih snaga na bosansku stranu preko Une, usmjerava dejstvo ka ukovima i prema Orašcu te s ostalim snagama iz Bosne oslobo a ta sela i vrši organizaciju i pripreme za napad na Kulen-Vakuf, koji je oslobo en 6. septembra.

21. septembra Stojan u estvuje na savjetovanju vojnih rukovodilaca Like na Kamenskom, a nešto kasnije i na savjetovanju vojnih rukovodilaca Like u Kravici. Kasno u jesen odlazi i na sastanak k Mladenu Stojanovi u Bosnu.

Po etkom oktobra 1941. godine ustaško-domobranske snage kre u u novi napad na slobodnu teritoriju Like i Bosanske krajine i to od Biha a, pa preko Ripa kog klanca i Vrto a za Kulen-Vakuf i Donji Lapac. Stojan brzo prebacuje snage, organizira otpor na Gorjevcu kod Ripa kog klanca u kojoj borbi mu pogiba jedan od dobrih komandira partizanske grupe: Mi o Luki , potporu nik bivše jugoslavenske vojske. Nadmo nije neprijateljeve snage prodiru u Kulen-Vakuf i kre u prema Donjem Lapcu. Stojan organizira otpor, a zatim op i napad na neprijatelja, kojom prilikom je ponovo oslobo en Donji Lapac, a neprijateljeve snage natjerane u pani no bježstvo preko Drenova e u Biha .

U tim borbama isti e se Stojan, kako u rukovo enju akcija ma, tako i borbenoš u. U borbi za Donji Lapac mitraljeska vatra s groblja prikovala je strelja ki stroj partizana za zemlju. Neki su se izvla ili i bježali, neki zaledli i nikud dalje, a Stojan je — bodre i partizane — išao ispred strelja kog stroja, mahao je kapom, kao da se brani od p ela i dovikivao: »Idirno drugovi, svaka ne poga a! Vidite da bježe!« Tako je u toku no i ponovo oslobo en Donji Lapac, a sutradan na Krugama su partizani, pod Stojanovim vodstvom zarobili prvi top u Lici.

Uspjeh je bio pun. Partizani su gonili neprijatelja preko Lapkih korita i Drenova e do Sko aja. Od partizanskih grupa u toj borbi stvorena je organizirana i cjelovita vojna jedinica, koja je nanijela neprijatelju velike gubitke.

Dok je Mati , zajedno sa Dokom Jovani em, vodio borbu za odbranu oslobo enog teritorija Like, dotle su izdajnici major Rašeta, Stevo Ra en i trgovac Ke a doveli Talijane na oslobo enu teritoriju — u Srb i Donji Lapac.

Kada je bataljon »Marko Oreškovi « pod komandom oke Jovani a, nakon pobjeda na Šijanovom klancu i borbi kod Korenice, krenuo prema Donjem Lapcu, Stojan ga je do eka sa svojim borcima iz okoline D. Lapca i 27. februara u prvom strelja kom stroju juriša na Talijane. Na desetak metara od talijanskog bunkera smrtno je ranjen. Kako je imao spisak svojih boraca i još neki povjerni vojni materijal, prikupio je posljednju snagu, iskopao rupu u snijegu i zakopao taj materijal da ne bi pao u ruke neprijatelju. Kada mu je pod jakom mitraljeskom vatrom dopuzao borac Duri a Rašeta, žele i da ga izvu e, Stojan je odbio i rukom mu pokazao

gdje se nalazi zakopani materijal. Na tom mjestu je i podlegao rana-
ma, kao komandant Lapa kog bataljona, koji je poslije Stoj-
bove smrti nosio njegovo ime.

Ian Partije nije postao. Po nekim podacima li no ga je kan-
didiroa Marko Oreškovi u jesen 1941. godine, ali obojicu je smrt
sprijeila — i Marka da ga primi u Partiju i Stojana da postane
njen Ian. O Stojanu kao ovjeku i rukovodiocu piše oko Jova-
ni, koji ga je u tim danima najbolje i poznavao, ovo:

»Stojan je bio hrabar i pošten ovjek. Ustanak on nije shvatio
mozgom ve srcem. Sve njegovo vaspitanje u Vojnoj akademiji i
kasnije u jugoslavenskoj vojsci, bilo je protiv komunista, »za kra-
lja i otadžbinu«. A sada je major Rašeta, etnik i kukavica, govo-
rio: »Ti si kao oficir položio zakletvu kralju. Odgovarat eš po voj-
nim zakonima, ako prekršiš tu zakletvu.«

Komunisti ka partija ga je pozvala da se bori zajedno s na-
rodom. On je cijenio hrabrost i požrtvovnost komunista. Kolebao
se dugo i teško. Stavio se na stranu naroda, na stranu komunista.«

MUTAPOVIC DRAGOSLAV

*Ro en 1912. u selu Prislonici, a ak. Agronom. Ian KPJ od leta
1936. U NOP stupio 1941. Danas Ian CK SK Srbije. Za narodnog her-
roja proglašen 27. novembra 1953. godine.*

Kao predratni komunista hapšen, zatvaran u po zlu uvenom
višegradskom zatvoru, proganjao, organizovao je u Ministarstvu po-
ljoprivrede partijsku organizaciju i njome rukovodio do jeseni
prve ratne godine. Kao komunista i partijski rukovodilac organi-
zovao je širok propagandni rad u okupiranom Beogradu, u estvo-
vao je u pripremanju bekstva i prihvata grupe drugarica, Ianova
Partije, iz jedne beogradske bolnice, zatim je organizovao prikup-
ljanje oružja i sanitetskog materijala za oslobođila ki pokret, obe-
zbe ivao ilegalne kanale za slanje ljudi iz okupiranog Beograda u
partizanske jedinice.

1. oktobra 1941. godine otišao je iz Beograda na Rudnik. Usko-
ro bio je postavljen za zamenika politi kog komesara u Takovskom
bataljonu. S tom jedinicom u estvovao je u mnogim borbama. Po
prelasku naših jedinica u Sandžak postavljen je za politi kog komesara
a anskog bataljona. Kada je u martu 1942. formirana II
proleterska brigada postao je politi komesar 2. a anskog bata-
ljona. U septembru 1942. godine, odlukom Vrhovnog štaba, postav-
ljen je za zamenika politi kog komesara II krajiške brigade i mno-
go je doprineo ja anju partijske organizacije u toj brigadi.

U proleće 1943. godine postao je politi komesar II krajiške
brigade, a septembra iste godine — rukovodilac politodela I prole-
terske brigade.

Nešto kasnije počeo je viši partijski kurs pri Vrhovnom šta-
bu i CK KPJ, a 12. decembra 1943. godine, odlukom Vrhovnog ko-
mandanta, postavljen je za politi kog komesara 6. li ke divizije.

Drug Mutapovi je kao iskusni i prekaljeni politi ko-partijski rukovodilac mnogo doprineo ja anju moralno-politi kog jedinstva 6. divizije, osmišljavanju politi kog rada u njenim jedinicama i izgra ivanju njene borbene spremnosti za izvršenje svakog zadatka. On je svaki borbeni i politi ki zadatak divizije široko shvatao i politi ki ga svojim saradnicima i vojnicima pravilno motivisao. Kao rukovodilac pokazao je u najtežim trenucima — za vreme desanta na Drvar, pri prelasku Sutješke, u borbi za Valjevu, recimo — razboritost, hrabrost, odgovornost pred Partijom i narodom za svoje odluke i uspeh divizije. Pripadnici divizije su druga Mutapovi a posebno voleli zbog toga, jer je znao jednostavnom, ali živom, vatrenom reju da mobiliše svakoga u izvršenju odgovornih zadataka na dugom i teškom putu od Jajca do Beograda. Komandant divizije, drug oko Jovani, u njemu je imao saradnika doraslog ozbiljnosti i težini svake odluke, koju su zajedni ki donosili, i sa Štabom i divizijom ostvarivah. Zbog toga što je sa li kim sinovima delio зло i dobro, vrše i odgovorne dužnosti u 6. proleterskoj diviziji na njenom ratnom putu dugom godinu dana, Mutapovi je i heroj Like i s pravom je ušao u njenu istoriju oslobođila ke borbe.

Neposredno uo i oslobo enja Beograda premešten je iz divizije u štab Prvog korpusa, a posle kra eg vremena upu en je na partijski rad u glavni grad gde je bio sekretar Gradske odbora Narodnog fronta. Posle rata vršio je odgovorne dužnosti u Izvršnom ve u Srbije, Saveznom odboru SSRNJ, a sada je lan CK KP Srbije.

NOVKOVI MOM ILO

Ro en 7. februara 1916. godine u Pavlovcu, Gospi, Hrvatska. Morari ki podoficir. lan KPJ od novembra 1941. godine. U NOB stupio 1941. Danas kontraadmiral JRM. Za narodnog heroja proglašen 27. XI 1953. godine.

Od prvih dana ustanka pristupio je pokretu. U estvovao je u napadu na ustaške postaje u Vrepku i Metku. Ve tada se isticao hrabroš u i vojni kim sposobnostima, pa je izabran za delegata za poznatu konferenciju rukovodilaca na Kamenskom.

Novembra meseca postao je komandir partizanske ete u selu Smiljanu. Bio je to naro ito težak zadatak, jer su ustaše nastojale da uniše tu prvu partizansku jedinicu formiranu od Hrvata u Lici. Preuzeli su ofanzivu s ve im snagama protiv ete koja je trenutno bila izolovana od ostalih partizanskih snaga, a nije imala ni dovoljno borbenih iskustava. Mom ilo je veštim manevrima, pod borbom, nanevši gubitke neprijatelju, izvukao etu bez ozbiljnih gubitaka. Mom ilo je etu povukao u rejon Divoselo— itluk, popunio je novim borcima i pretvorio je u udarnu snagu 4. bataljona 1. li kog odreda.

U proleće 1942. godine postavljen je za komandanta bataljona »Pekiša Vuksan«. Aprila meseca jake italijanske snage pripremile su napad na sela Vrebac, Pavlovac i Mogori, koja su smatrali jakim partizanskim uporištima u tom delu Like. Sedam hiljada Italijana sa artiljerijom napalo je ova tri sela. Glavni udar bio je upravljen na Mogori, koji je branilo 150 partizana pod Mom ilovom komandom. Posle žestoke artiljerijske pripreme Italijani su krenuli na juriš. Jedinica kojom je komandovao Mom ilo prešla je u snažan protivnapad pa su se Italijani poeli povlačiti.

Maja meseca 1942. godine Mom ilo je s bataljonom u estvovanju u napadu na Udbinu, a posle toga usiljenim maršem i na elu bataljona stigao je u rejon Plitvičkih jezera, gde se istakao i likom hrabroša u organizatorskim sposobnostima u borbi protiv elitnih ustaških jedinica koje su imale zadatku da pomažu Italijanima pri povlačenju iz Bihaća. Mesec dana kasnije Mom ilov bataljon je, kao jedan od najboljih, ušao u sastav I udarne narodnooslobodilačke brigade Hrvatske.

S bataljonom je Mom ilo u estvovanju u svim borbama I brigade od njena formiranja.

Kada je formirana III lika brigada Mom ilo je postavljen za zamenika, a posle šest meseci za komandanta te brigade. Kao komandant brigade ispoljio je visoke vojničke kvalitete: umešnost u komandovanju, upornost, hrabrost i odlučnost.

Najveći i uspeh brigada je imala pod Mom ilovim rukovodstvom u borbama u Gackoj dolini aprila 1943. godine za koje borbe je i pohvaljena.

Posle rata bio je na raznim dužnostima u armiji.

Mom ilo je bio jedan od onih rukovodilaca, koji nije mnogo pričao, ali je zato organizovao i borio se za to, kad je to trebalo, u prvim redovima.

OPSENICA STANKO STANIŠA

Rođen 16. novembra 1907. u Ljubovu, Titova Korenica. Zemljoradnik, član KPJ od početka jula 1942. U NOB stupio u julu 1941. Poginuo 15. januara 1943. godine kod Gračaca. Za narodnog heroja proglašen 16. septembra 1945. godine.

Kapitulacija ga je zatekla u vojski u Kninu. Pešice se i sa oružjem vratio kući. Juna meseca ustaše su ga uhvatili i nekoliko dana stavljali na najteže muke. No Staniša je te muke izdržao i uspeo je, gotovo polumrtav, da se do epa svog sela. Još krajem juna 1941. godine okupio je oko sebe grupu ljudi, a polovinom jula formirao je partizanski odred na Ljubovu, koji je, istina, bio oskudno naoružan, ali je Staniša s njim izveo niz uspelih akcija u kojima se odred ojačao i dobro naoružao.

2. avgusta 1941. godine Staniša je sa još jednim drugom došao u zasedi ustaške kamione. Ustaše su se pojavile s leđama i Staniša ih je pustio na nekoliko metara pred cev. Dva metra bila su

sasvim dovoljna da likvidira obojicu ustaša. Nekoliko sati posle toga seljaci iz Ševara, iako naoružani samo vilama, sekirama i kosama, — a podstaknuti Stanišnim podvigom, napali su i rasterali ustašku posadu koja je, onako iznena ena i uplašena pred silovitim naletom, predala kompletну opremu i oružje.

Tako e po etkom avgusta Staniša je sa još tri druga do ekaon na Ljubovu tri satnije ustaša, koje su iz Gospa a krenule za Buni da vrate ustanicima milo za drago. U t@j nejednakoj borbi ustaše su zapalile Stanišinu ku u i ubile mu majku i brata. Ali to je bio i poslednji prolaz neprijatelja preko Ljubova za Stanišina života. Jer je krajem prve ustani ke godine nekoliko hiljada italijanskih vojnika pokušalo da pre e preko Ljubova i pomogne opkoljenoj jedinici u Korenici, ah ih je do ekaon 2. bataljon 1. odreda ja ine 120 boraca naoružanih sa dva puškomitrailjeza i 50 pušaka. Prestigao ih je Staniša, koji je bio ranjen kod Korenice. U tri sata žestoke borbe neprijatelj je ostavio 400 mrtvih i 150 ranjenih vojnika i oficira. Koliko se Staniš neprijatelj bojao i koliko ga je ceno kao hrabri i vešta ratnika slikovito govori istina, da mu je na kolena i sa belom zastavom i laskavim obe anjima dolazio komandant italijanskih snaga iz okupiranog Gospa a s jedinom molbom da ga propusti da pro e preko Ljubova u Korenicu.

Aprila 1942. godine Staniša postaje komandant bataljona »Ognjen Pri a«, koji se razvio iz odreda »Ljubovo«, iji je komandant iz ustani kih dana bio Staniša. Sa ovim bataljonom on je prošao kroz Liku, Kordun, Baniju. Sa ovim bataljonom u estvovao je u razbijanju oko 600 neprijateljevih vojnika u Tušilovi u, kao i u borbama za »neosvojiva« ustaška uporišta: Kosinj, Pazarište, Krasno, Kuterevo — dakle u borbama koje su se vodile u kasnu jesen 1942. godine za potpuno oslobo enje zapadne Like.

U junu 1942. godine prilikom napada Italijana na položaje ustanika na Kloko evici, Staniša je sa delovima bataljona »Ognjen Pri a«, kojima je onda komandovao, po planu bio odre en kao rezerva jedinice, koja je napadala. Me utim, on se sa borcima iz jedne od svojih eta izdvaja, te hrabar i željan borbe iznenada se baca na neprijatelja i pomaže ostalim jedinicama da ga potpuno razbiju. Borci su ga gledah, onako snažnog i smionog, kako tr i po cesti, uska e u talijanske kamione, pali ih, hvata se u koštac s neprijateljevim vojnicima i ubija ih. U jednom trenutku do epao se tricikla, bacio na njega nekoliko sanduka municije i druge opreme i pod najžeš om vatrom po eo sa još dva borca iz svoje grupe da ga vu e uz brdo, kako bi što pre opremio svoje ratne drugove, me u kojima je bilo još dosta i onih, koji su bili svedoci njegove hrabrosti i ljudskosti iz prvih ustani kih juriša.

Prilikom napada na Gra ac, u no i izme u 14 i 15. januara 1943. godine, bataljon »Ognjen Pri a« kojim je komandovao Staniša i koji je bio u sastavu II li ke brigade dobio je zadatak da zauzme jako utvr enje eki a glavicu i s te strane u e u mesto. Svi bataljoni napadah su po planu. S napadom je išlo vrlo teško, jer su etnici i Italijani, dobro utvr eni i još bolje naoružani, pružali žilav otpor. U me uvremenu stigla su neprijatelju iz Gospa a i Kni-

na i poja anja, pa su se snage napada a našle ispred žice bunkera i još nezauzetih položaja. Da nevolja bude veća, cele no i je nad Građa a kim poljem vladalo nezapameno nevreme i došlo je do pravale oblaka. Bujice su nosile materijal, ljudi i preplavile su polje I u trenutku povlačenja, posle iscrpljujuće borbe, borci su umorni gladni i posustali padali u vodu. Staniša je prvi nagazio na most i gaze i vodu do pojasa prenosio je slabije borce. Kada su po njegovu mišljenju svi borci bili preneti, iz pomere se za ulo zapomaganje. Staniša je pomislio da to zove neko od njegovih boraca. Vratio se na most i osvetlio ga džepnom lampom. U tom trenutku iz bunkera na pruzi ošinuo je rafal. Izrešetan mečima srušio se u vodu. To je bio poslednji, i po se anju njegovih ratnih drugova jedan od najvećih i najsvetlijih ratnih likova u životnih trenutaka Staniše Opsenice, ije je ime ušlo u istoriju, u legendu, u pesmu. Ljudi za ije se lepše sutra hrabro i ustrajno borio ne štede i i ne uvajući sebe.

U septembru 1945. godine proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije, u stvari, među prvom trojicom najhrabrijih iz sastava 6. divizije.

OPSENICA STEVO

Rođen 10. februara 1913. u selu Ljubovu, Titova Korenica. Zemljoradnik. Išao KPJ od 21. IX 1941. U NOB stupio u julu 1941. Danas general-pukovnik. Za narodnog heroja proglašen 27. XI 1953. godine.

Tri dana prije ustanka li kog naroda Stevo je otišao u šumu sa još šest ljudi i formirao prvu grupu boraca. Tri dana kasnije grupa se povećala za još devet boraca i posle poziva CK KPJ na ustanak počela je sa prvim oružanim akcijama. Krajem avgusta formiran je Gerilski odred »Ljubovo« pod komandom njegova brata Staniše. Stevo je određen za delegata odreda za vezu sa organizatorom ustanka Markom Oreškovićem. Krajem septembra, zbog ispoljene lijepe hrabrosti, izabran je za zamenika komandanta odreda.

Po etkom septembra sa dva druga i iz zasede razbio je grupu od 40 ustaša iznad Podlapa. Po etkom novembra došlo je u Buni 300 Talijana i 27 ustaša da uspostave vlast i svoje uporište. S njima je stigao i logornik iz Zavalja, kod Bihaća. Logornik, koji je u Zavalji izvršio teške zlostavnosti, trebalo je da formira opštinsku upravu u Buni u štab odreda, u dogovoru sa Sreskim komitetom Partije, doneo je odluku da se zlo inac likvidira i ovaj težak zadatok dobio je Stevo. On je sa dva druga, no u, upao u centar neprijateljskog uporišta i izveo narodnog neprijatelja.

U novembru postao je operativni oficir tek formiranog bataljona »Ognjen Priča«. Nešto kasnije, krajem 1941. godine, postao je komandant ovog bataljona, sa kojim je krajem 1941. i po etkom 1942. godine, izveo nekoliko uspešnih akcija. Krajem marta, kada je formiran 2. liki partizanski odred, postao je komandant

toga odreda, a nekoliko meseci kasnije postavljen je za komandanta I hrvatske brigade »Marko Oreškovi«. Pod njegovim rukovodstvom brigada je u leto 1942. godine, izme u ostalog, porušila 17 kilometara pruge, uništila dva voza i jedan oklopni voz kod Rudopolja, zauzela ustaška uporišta Jezerane, Križpolje, Letinac i Dabar. Ovim akcijama brigada je omoguila povezivanje slobodne teritorije Like i Gorskog kotara, a za postignute uspehe proglašena je udarnom.

Januara 1943. godine upu en je na viši oficirski kurs pri Vrhovnom štabu u Biha u, posle ega je postao operativni oficir 16. divizije. Po ulasku divizije u sastav Prvog korpusa, imenovan je na elnikom Operativnog štaba za Liku. Ubrzo je postao na elnik Štaba 35. divizije. Januara 1944. godine postavljen je za zamenika komandanta Jedanaestog korpusa NOVJ. Vrše i ovu dužnost, najve e svoje uspehe postigao je maja 1944. godine. Delovi Jedanaestog korpusa, gotovo sav narod Like i 680 ranjenika etvrlog, Desetog i Jedanaestog korpusa našli su se u obru u na vrlo malom prostoru, na Srednjoj Gori. U ovoj gotovo bezizlaznoj situaciji Stevo je sa delom borbenih jedinica bio odre en da organizuje probaj i izvla enje ranjenika i naroda prema Velebitu, preko Li kog polja. Deo štaba korpusa sa glavninom i sa manjim delom naroda, trebalo je da se probije preko Krbavskog polja prema Plješevici. Zbog ogromnih teško a, naro ito zbog veoma napornog prenošenja stotina ranjenika, Stevo nije mogao da izvrši probaj u toku no i, kada se ostala grupa jedinica sa štabom izvukla. Stevo je odlu io da mobilise sve snage kojima je raspolagao i da probaj izvrši po danu, 17. maja. Dobro smišljenim i iznenadnim napadom on je sa svojim snagama zbulio neprijatelja, razbio njegova uporišta u Metku i Ribniku i izvukao ranjenike na Velebit.

Posle oslobo enja zemlje završio je Višu vojnu akademiju.

OREŠKOVI MARKO—»KRNTIJA«

Ro en 1895. godine u Širokoj Kuli, Gospin, Hrvatska. Jan KPJ od 1925. godine. U NOB stupio 1941. Poginuo 20. X 1941. godine. Za narodnog heroja proglašen 26. VII 1945. godine.

Marko Oreškovi je svoju mladost proveo u Širokoj Kuli, u svom rodnom mjestu. Za vrijeme prvog svjetskog rata služio je u austrougarskoj ratnoj floti. Na austrougarskom ratnom brodu »Sent Ištvan« u estvuje u pobuni mornara, zbog ega ga hapse. U zatvoru je mjesecima o ekivao smrtnu osudu, ali poraz Austrougarske, koji je uslijedio, spasio ga je od smrtne kazne.

Osje aju i zajedni ke tegobe svih radnih ljudi naše zemlje, s optimizmom je do eka kraj prvog svjetskog rata, misle i da e u novoj državi život biti snošljiviji. Ali kao i mnogi drugi i Marko se ubrzao razo arao. Radni ljudi, kojima je i sam pripadao, nisu dobili ono što su o ekivah. On je to brzo shvatilo i nemirni Mar-

kov duh po inje da se opire, da kritikuje i razgoli ava pravo lice ondašnjih vlastodržaca, pa ga je taj put bunta i borbe, ubrzo odveo u zatvor. Ali taj ga je put doveo i u KPJ, iji lan postaje 1925. godine.

Marko se uvijek nalazio u prvim redovima boraca radni ke klase. U organizacijama Komunisti ke partije vrši razne odgovorne dužnosti, pa ga policija esto progoni i hapsi. Nije ga mimošla ni šestojanuarska diktatura 1929. godine, kojom prilikom je uhapšen i osu en na pet godina robije, koju je izdržao u Sremskoj Mitrovici i Lepoglavi.

Po izlasku s robije Marko Oreškovi bez predomišljanja donosi odluku i kre e u Španjolsku, da se tamo s puškom, u ruci bori protiv fašizma, te 1936. godine, zajedno sa ostalim komunistima, kre e u Španjolsku i svrstava se u redove bataljona » uro akovi ». Marko se bori kao vojnik, da bi ubrzo postao vodnik, a nešto kasnije politi ki rukovodilac, na kojoj dužnosti ostaje sve do kraja rata u Španjolskoj.

Poslije povratka iz španjolske Marko nastavlja revolucionarni rad u zemlji s još ve im žarom. Neposredno po povratku u zemlju izabran je za lana CK KPH. Me utim, ponovo je ubrzo bio uhapšen i sproven u Lepoglavu. 1940. godine zajedno s Radom Konarom i Josipom Krašom bježi iz zatvora i nastavlja borbu u ilegalnosti. Prekaljeni i nepomirljivi revolucionar bio je na Petoj zemaljskoj konferenciji, oktobra 1940. godine, izabran za lana CK KPJ.

Po kapitulaciji bivše Jugoslavije, Marko brzo nalazi svoje mjesto te svestranom aktivnoš u i neumornim radom priprema ustankak i djeluje na stvaranju bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda u Lici. Ne izbjegavaju i opasnosti, obilazi sela i zbjegove, hrabri uplašene, upu uje neupu ene i pokolebane i ukazuje na jedini put, kojim narod treba da krene u toj veoma teškoj i kriti noj situaciji. U susretu s ljudima iz Markovog borbenog stava izvirala je vjera u pobjedu, borbeni duh i bezgrani na ljubav prema ljudima, te je on ubrzo postao popularan i voljen, cijenjen i poštovan.

Na poziv KPJ narod Like krenuo je u borbu. Na elu ustanka bio je Marko. Revolucija se razgarala. Nicali su partizanski odredi i grupe. Marko je stizao sve da vidi i uje, da rukovodi i da savjetuje.

Iskustva ste ena u Španjolskoj znala ki je primjenjivao. On ubrzo postaje politi ki komesar Grupe odreda za Liku, a nešto kasnije komesar Glavnog štaba NOPO Hrvatske.

U težnji da uskladi dejstva borbenih grupa, odreda i jedinica organizira savjetovanja, sastanke, dogovore. Nekoliko puta odlazi u zapadnu Bosnu — u Drvar i tamo s rukovodicima ustanka razra uje planove i prenosi iskustvo. U oktobru 1941. godine pri povratku iz Drvara za Liku, s jednog takvog dogovora, Marko je upao u zasjedu. Pla enici Talijana — etnici hvataju Marka, mu e i najzad bacaju u jamu.

»... Seko, kad. jednom pobijedimo, kada do e onaj ljepši novi život, znat eš zašto sam poginuo...« Te rije i uputio je mladoj

pastirici, koja je s u enjem gledala kako zlikovci nepoznata o-vjeka, svezana, gone prema jami.

Vijest o smrti Marka Oreškovi a »Krndije« tužno je odjeknula širom njegove rodne Like, širom cijele zemlje. Stotine i tisu e boraca slivalo se u to vrijeme u odrede i bataljone, koje je pripremio i organizirao Marko. U tisu ama ku a mnogih sela Like na zidovima soba zra ilo je poznato nasmijano lice poginulog Marka. Ne-posredno poslije njegove smrti, eta, kojom je komandirao oko Jovani , nosila je njegovo ime, a mjesec dana poslije njegove smrti 1. bataljon Hrvatske dobio je naziv bataljon »Marko Oreškovi -Krndija«. Kasnije je njegovo ime nosila I brigada 6. proleterske divizije. Mnogi etnici i ustaše, mnogi Talijani i Nijemci bore i se protiv tih jedinica ponovo su se sreli s imenom Marka Oreškovi a. I nisu dobro prolazili, jer su »Krndijaši« znali da osvete svoga Marka. Mnoge pjesme su ispjevane o Marku. On je to i zasluzio.

Od siromašnog li kog dje aka postao je buntovni mornar, revolucionar-komunista, rukovodilac i vo a, ija se biografija ispre-ph e s legendom.

PARMAC STANKO

Ro en 27. marta 1913. u Opuzenu, Metkovi . U itelj. lan KPJ od avgusta 1941. U NOB stupio 1941. Danas kontraadmiral u rezervi. Za narodnog heroja proglašen 27. novembra 1953. godine.

Napredan u itelj i stari simpatizer KPJ dolazi u Liku 1941. godine kao komandir Dalmatinske ete. To je bila broj ano jaka i dobro opremljena i naoružana jedinica sa velikim brojem komunista, ve inom Hrvata. Bila je to i velika pomo oslobodila kom pokretu u Lici; jedinica kojoj na elu stoje Stanko Parma i Ante Banina, kao komesar, u borbama oko Korenice krajem 1941. godine brane i srpska sela i njihov živalj na delu u vrš uje bratstvo i jedinstvo Jugoslavena. To su neizmerne zasluge ete Dalmatinaca, u stvari 3. ete bataljona »M. Oreškovi « i njenog komandira Parma a.

Osam Hrvata iz te ete u prvih nekoliko dana borbi palo je za bratstvo pred o ima ogor enih Srba iz korenih sela.

Zbog smionosti u borbi i vojno-politi kih sposobnosti koje ispoljava u komandovanju i radu s jedinicom ubrzo postaje operativni oficir bataljona »Marko Oreškovi « i zajedno sa Dokom Jovani em, Milanom Sijanom, Josipom Cazijem oslobo a u februaru i martu 1942. godine lapa ki kotar.

U aprilu 1942. godine postaje komandant Druge operativne zone Hrvatske, da bi se u jesen vratio u Dalmaciju i do kapitulacije Italije vršio dužnost zamenika komandanta III i I dalmatinske brigade. Zajedno s ovim brigadama prešao je najteže dane naše Narodnooslobodila ke vojske u IV i V ofanzivi.

U oktobru 1943. godine postaje na elnik Štaba 26. divizije koja je u to vreme dobila odgovoran zadatak: da organizuje odbranu srednjedalmatinskih otoka i posebno da utvrdi otok Vis.

Od aprila do avgusta 1944. godine uspešno komanduje V brigadom 19. divizije, zadovoljan što je u Štabu brigade i u rukovodstvima bataljona našao grupu Li ana i starih ratnih drugova iz bataljona »Marko Oreškovi«. U poslednjih deset meseci frontalnog rata uspešno komanduje jakom i dobro opremljenom 19. divizijom za ije ime je vezana serija velikih uspeha: u estvovala je u osloboenju Benkovca, Zadra, Knina, zatim u borbama za osloboanje delova Like, Korduna, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Šsaka, Rijeke.

Zbog toga što je iz Dalmacije u ustani kim danima doveo etu Hrvata u Liku i zbog toga što je komandovao V brigadom 19. divizije (stvorene od Li kog odreda kao jezgra), Parma je i li ki heroj, dobro poznat, cenjen i s pravom je ušao u istoriju oslobodila kog pokreta Like.

Posle školovanja u SSSR-u i Višoj vojnoj akademiji JNA vršio je visoke dužnosti u našoj mornarici. Izme u ostalog bio je i nelnik Štaba JRM, odakle je 1958. godine preveden u rezervu.

PEJAK SLAVKO

Roden 1919. godine u selu Krš, kod Peruši a. Zemljoradnik. Iban KP od 1941. godine. U NOB od 1941. godine. Danas potpukovnik JNA u penziji. Za narodnog heroja proglašen 27. XI 1953. godine.

Prije rata zemljoradnik. Uklju io se u napredni omladinski pokret i stekao prvo ideološko obrazovanje.

Nakon okupacije ustaše su i u njegovu kraju, nešto kasnije, po ele progoniti sve napredne ljude i masovno istrebljavati srpski narod. Slavko se povezuje s organizatorima borbe u svome kraju i u estvuje u prvim oružanim akcijama. U bataljonu »Ognjen Pri-a« u estvuje u borbama kod Korenice, gdje s desetak boraca uspijeva da zarobi nekoliko neprijateljskih vojnika iako su talijanske snage bile deset puta ja e. U toku 1942. godine u bataljonu »Božidar Adžija« djeluje kao komesar ete. U estvuje u borbama za škare, Doljane, Brlog i druga mjesta. U ljeto godine 1942. postao je komesar Kosinjskog bataljona, koji je operirao na teritoriji opkoljenoj neprijateljskim garnizonima.

Novembra 1942. godine jake talijanske snage, blizu nekoliko hiljada ljudi napale su Kosinjski bataljon. U neravnoj borbi u kojoj je na jednog partizana dolazilo 30—50 Talijana, bataljon je pretrpio velike gubitke. Poginuo je komandant bataljona, dva komandira i dva komesara eta, gotovo sav rukovode i kadar. Slavko je bio tako ranjen, ali je nastavio da se bori, preuzeo je komandu nad bataljonom. Sutradan je neprijatelj nastavio da napada. Tom prilikom Slavko je teško ranjen u desnu ruku, pa je ostao invalid.

Poslije izlaska iz bolnice nastavlja da radi i da se bori. Najprije je komesar bolnice, zatim komesar podružnica i Oficirske škole Glavnog štaba. Bio je i član Kotarskog komiteta KP u Perušiću. Poslije rata obavljao je razne dužnosti u JNA sve do пензионiranja.

POPOVIĆ ILIJA

Rođen 1917. u Donjem Lapcu. Radnik. Jan KPJ od decembra 1941. U NOB stupio 1941. Poginuo jula 1943. u Šent Rupertu kao komandant bataljona. Za narodnog heroja proglašen 20. decembra 1951.

U julu 1941. godine sa sedmoro braća i dve sestre krenuo je u ustankak. U borbama se domogao puškomitrailjeza i u estvovao u mnogim akcijama: na Bribecu, Kulen-Vakufu, na ukovima, Drenovači, Ripa komklancu kod Bihaća, na ovki itd. Od puškomitrailjesca postao je komandir ete u 1. proleterskom bataljonu Hrvatske, a krajem 1942. godine komandant bataljona XIII proleterske brigade.

U Gorskem kotaru, između Mrzlih Vodica i Crnog Luga, u borbi u kojoj su partizani uništili 50 motorizovanih vozila, Ilija je kao komandir ete bio i najhrabriji među borcima: skakao je na kamione i uništavao fašiste i tom prilikom njegova jedinica spasila je 420 Slovenaca i Slovenki koji su bili na putu u internaciju. Zbog vanrednog junaka pokazanog u ovoj borbi pohvalio ga je Štab 1. proleterskog bataljona Hrvatske.

7. novembra 1942. godine postao je komandant bataljona u XIII proleterskoj brigadi. Krajem decembra 1942. godine jake neprijateljske snage iz Krašića i vršile su ofanzivu na Žumberak prema slobodnoj teritoriji. Palo je naređenje: neprijatelju se mora zadržati. I XIII proleterska dobila je zadatku da u sadejstvu sa koridunaškim jedinicama uništi dve ustaške bojne u Krašiću. Pošto pešadija nije uspela da prodre na položaje Ilijinog bataljona neprijatelju ubacuje sedam tenkova i sa njima prodire do sela Bukovice, koje Ilija brani. Razvila se žestoka borba. Borci kojima je komandovao bili su slabo naoružani za ovakav okršaj: puške, mitraljezi, poneka ručna bomba — malo su mogli nauditi tenkovima. Borba se vodila itav dan, do sedamasova uveče, i to u samoj Bukovici. Pola sela držao je neprijatelj, a pola Ilija sa bataljom. Komandant, a za njim i njegovi borci, skakali su na tenkove. Tri tenka su oštećena. Pritisala su i nova pojava anja — u tenkovima i pešadiji. Ilija je rekao pred borcima: »Samo preko nas mrtvih mogu da se izvuku«. Tako su zadatku shvatili i njegovi borci i tako je i bilo: neprijatelj je ostavio u Bukovici 150 mrtvih i narod i borci su ovo selo prozvali drugim Staljingradom. U ovoj borbi Ilija je i ranjen: u trenutku kad je skočio na jedan tenk, drugi tenk je prošao pored njega, zakačio ga i teško ranio. Zbog ove pobede, koja je postignuta najviše zaslugom Ilijine i njegova bataljona, on je pohvaljen od štaba brigade i Štaba Druge operativne zone.

Poginuo je u napadu na uporište u šent Rupertu jula 1943. godine. Neprijatelj se bio utvrdio u bunkerima izgra enim od debelog armiranog betona. Ilija nije uzmicao u napadima. Neprijatelj ga je zasipao vatrom, ali je on ipak uspeo da se probije u centar uporišta. Upravo kad se približio bunkeru i bacio bombu kroz puškarnicu, jedan neprijateljski rafal pogodio ga je u prsa. Izdahnuo je na rukama komandanta XIII proleterske brigade, druga Milana žeželja, s kojim je krenuo na ovako dalek put da razgara oslobođila ku borbu i ja a bratstvo i jedinstvo Jugoslovena.

Ilijinom smr u broj poginulih iz porodice siromašnog lapa - kog zemljoradnika Jovana Popovi a pove ao se na sedam. Ugasio se jedan život pun samoodricanja, nevolja: u šesnaestoj je otišao od ku e da u i obu arski zanat, posle je bio obalski radnik na beogradskom pristaništu, u esnik u radni kim štrajkovima i demonstracijama i zbog toga su ga hapsili i proganjah.

POPOVI TOMICA

Ro en 26. novembra 1915. godine u Donjem Lapcu. Podoficir. Jan KPJ od 23. septembra 1941. godine. U NOB stupio 1941. Danas general-major JNA. Za narodnog heroja proglašen 21. novembra 1953. godine.

Po stupanju u partizane postao (je komandir ete, a zatim zamenik poznatog li kog junaka i komandanta bataljona Stojana Mati a. Posle Stojanove smrti, 27. februara 1942. godine, postavljen je za komandanta tada najve eg bataljona u Lici, koji je od tada ratovao pod imenom svog prvog komandanta.

Pod Tomi inim rukovodstvom bataljon je izveo niz uspešnih borbi u Lici postižu i krupne vojni ke i politi ke rezultate. Tako je u borbi protiv Italijana u Srbu, po etkom marta 1942. godine, na elu bataljona »Stojan Mati « odbijao nekoliko neprijateljevih napada na Srbski klanac. U borbi na Jelovim tavanima razbijaju jedan bataljon Italijana koji se kroz šumu i iza le a partizanskih snaga pokušao probiti u Srb. U napadu partizanskih snaga na Udbinu veštim manevrom i zahvaljuju i snalažljivosti i hrabrosti komandanta bataljon uspeva da se s njim na elu kroz žicu utvr enog mesta probije i da ovlada Gradinom — najja om ta kom ustaške odbrane. Maja 1942. godine bataljon je, nalaze i se oko Gra aca, u velikoj meri doprineo likvidaciji uticaja po zlu uvenog etni kog komandanta popa uji a u Velikoj Popini i okolini, posle ega je znatan broj ljudi ovoga kraja stupio u bataljone »Stojan Mati « i »Bi o Kesi «.

Od oktobra 1942. godine do januara 1943. vršio je dužnost komandanta II li ke brigade, a potom je postavljen za komandanta Li kog partizanskog odreda. U po etku IV neprijateljske ofanzive sa bataljonima odreda zatvara pravce koji iz Lovinca, Gospi a i Vrhovina izvode ka Udbini i Korenici. Bataljoni su držali položaje sve dok nisu stigle brigade 6. divizije. Sa 1. i 2. udarnim bataljo-

nam uspešno je zatvarao samostalni pravac koji izvodi od Knina preko Srba za Donji Lapac i tom prilikom razbio je hercegova ke i kninske etnike.

Sredinom maja 1943. godine takozvana etni ka »Dinarska divizija« iz Knina prodrla je prema Grahovu. Na Jelinoj poljani zaposeli su položaje i utvrdili se. U susret im je upu en Tomica sa dva udarna bataljona. On vešto organizuje napad i zahvaljuju i nezadrživom jurišu jedinica kojima je komandovao etnici su razbijeni i naterani u Knin.

Po etkom jula 1943. godine Italijani i etnici su pokušali da se napadom iz Knina probiju u Liku. Uspeli su da pre u i Zrmanju i da pod borbom ovladaju Komom. U toj situaciji Tomica s odredom odlu no prelazi u protivnapad u cilju ovladavanja Komom koji dominira dolinom Zrmanje. On neposredno predvodi u borbi prsa u prsa 1. bataljon i uspešno ovladava Komom, nabacuju i Italijane u Zrmanju. Ovim je napad na Liku bio uspešno osuđen.

Pod rukovodstvom Tomice Popovi a u uspešnim borbama protiv etnika i Italijana Li ki odred prerastao je u brigadu. No ubrzo posle ovih uspeha Tomica je postavljen za na elnika štaba Kninskog sektora, a nešto kasnije i za komandanta 19. divizije.

Kao komandant 19. udarne divizije uspešno rukovodi jedinicama u razbijanju neprijateljskih utvr enja koja su spre avala prodror jedinica divizije u Ravne kotare. Tako e obezbe uje prebacivanje ranjenika iz Like i Bosne na Vis kao i prebacivanje materijala iz partizanskih baza na ovom otoku za jedinice u unutrašnjosti. Kad je ofanziva jedinica oslobođila ke vojske za osvajanje severne Dalmacije bila u punom zamahu, Nemci su sa delovima 264. divizije, 92. motorizovanog i 1. brandenburškog puka, zatim etni -kim i ustaškim snagama, u avgustu 1944. godine, napali 19. diviziju, s ciljem da je unište. U toj veoma teškoj situaciji Tomica uspešno rukovodi divizijom, izvla e i njene snage sa ugroženog sektora i šalju i u protivnapad dva bataljona V brigade koji u Me e i razbijaju Nemce. Odmah zatim upu uje V brigadu u Velebit, gde je Nemci ne o ekuju, pa tako s ostalim brigadama spre ava neprijatelju da posedne Velebit i vrstno stegne oboru oko divizije. Sa V brigadom, kao najboljom jedinicom divizije, on iz Velebita prelazi u protivnapad u pravcu Žegara. Dok nema ke snage uza ludno pretražuju Bukovicu, odakle je Tomica neopaženim i veštim manevrom izvukao svoje snage, V brigada ih na Treba niku, kod Žegara, razbija. Posle toga Tomica pokre e celu diviziju u protivnapad i isti Bukovicu od Nemaca. Zatim prebacuje V brigadu preko Krke, u Prominu, gde brzo likvidira sva ustaška i etni ka uporišta. Tu se 19. divizija popunjava novim borcima iz promin skog kraja. Odmah posle toga diviziju usmerava u pravcu Ravnih kotara radi njihova kona nog oslobo enja. Ovo je u ono vreme ocenjeno kao jedan od najveštijih manevara partizanskih komandanata.

U zamahu uspešne ofanzive 19. divizije za oslobo enje severne Dalmacije Vrhovni komandant ga, u avgustu 1944. godine, šalje na drugi kraj domovine, u južnu Srbiju, da svoje bogato ratni ko i kamandantsko iskustvo prenese na mladu 46. diviziju. Sa tom di

vizijom je, u sastavu snaga Trinaestog korpusa NOV, u estvovao u završnim operacijama za oslobo enje zemlje.

Posle rata je bio kralje vreme komandant divizije, zatim načelnik štaba armijske oblasti i komandant podru ja.

RADAKOVI ILIJA

Ro en 6. aprila 1923. u selu Jošani, Udbina. U itelj. Član KPJ od 25. decembra 1941. U NOB stupio jula 1941. Danas general-major JNA. Za narodnog heroja proglašen 20. decembra 1951. godine.

Skojevac od 1938. godine, (zna i u svojoj petnaestoj godini), vaspitan pod neposrednim uticajem Partije, postao je jedan od glavnih organizatora ustanka u svom kraju. Još pre ustanka, polovinom jula 1941. godine, okupio je sa Glišanom ukom 9. gerilski odred i prilikom formiranja te jedinice na Ljubinoj poljani postao njen komesar. U pripremi ustanka povezao se sa rukovodiocima ustanka u Srbu — Dokom Jovani em, Milanom Šijanom i Dani em Damjanovi em. Prvi okršaj oko 100 naoružanih boraca 9. gerilskog odreda sa neprijateljem bio je 28. jula u Otri u, gde su u jurišu na ustašku posadu najveštiji i najhrabriji bili komandir i komesar odreda — Glišan i Ilija. U borbi za železni ku stanicu Malovan nekoliko dana docnije Ilija je bio ranjen u glavu.

Sa grupom od oko 40 najhrabrijih i najsvesnijih boraca iz 9. i 10. gerilskog odreda stupa u 2. etu bataljona »Marko Oreškovi «, u kojem je, prilikom formiranja, postao politi ki delegat 2. voda 2. ete.

U napadu na Lapac, u februaru 1942. godine, javio se kao dobrovoljac u bombaše sa grupom od pet-šest drugova. Trebalo je preko parka u toku dana upasti u utvr enu sresku zgradu. Bombaši su se privla ili zgradili po snegu i istini, pregazili su poto i , presko ili ogradu i dok su prešli tih pedesetak metara brisanog prostora dvojica su poginula, a jedan je bio teško ranjen. Pravo je uđo kako je Ilija sa još dvojicom ostao živ.

U napadu na Srb, po etkom marta 1942. godine, kad se ispred bataljona ispreila utvr ena ku a kroja a žezelja i rovovi oko nje, i kad se ni posle višednevnih borbi i osvajanja zgrade po zgradi nije moglo napred, dok bombaši ne otvore put, komandant bataljona Milan Šijan je zatražio dobrovoljce za ovaj zadatak.

Bila je no puna mese ine, sneg, odstojanje do utvr enja pedesetak metara. Borci su drugovima predavali bombe i sa svakim se oprštah. Oprštao se i komandant Šijan. Svako je bio siguran da su to najhrabriji me u njima, ali da mogu i poginuti izvršavaju i ovaj zadatak. U grupi bombaša dobrovoljaca pored Pepe Babija, Nikice Bujića, Vase Ciganovića i Vlade Marića bio je i Ilija. Hrabri i vešti borci privukli su se ku i, zauzeli je, uništih mitraljeza levo od ku e koji je smetao napredovanju i u toku te no i narednog dana odbijali su neprijateljeve juriše, dok idu e no i nije stiglo poja anje.

U prvoj borbi protiv etnika popa uji a u G. Tiškovcu 19 marta 1942. godine ponovo se isti e i biva teško ranjen u grudi. I dok je krv šibala iz rane on je pevao Partiji i o Krntiji. Posle ne-pun mesec dana vratio se u jedinicu i 20. aprila primio je dužnost komesara bataljona »Marko Oreškovi «.

U letu 1942. godine bataljon je u dva navrata napadao utvr e-ne železni ke postaje u Velikoj kapeli. U jednoj akciji u neposrednoj blizini žice, bacaju i bombe, Ilija je bio i po tre i put ranjen, a u drugoj akciji, posle poziva na predaju i prekida vatre on je sa grupom boraca preko istine krenuo k Italijanima. Dogodilo se upravo ono što je komesar bataljona i predvi ao: oko 30 Italijana se predalo.

U aprilu 1943. godine postao je komesar Severodalmatinskog odreda koji se naj eš e borio protiv etnika popa uji a na Kninskem sektoru. Kad su etnici na Debelom brdu opkolili odred, Ilija se, zajedno sa zamenikom komandanta odreda Milom Mar eti-em, probio kroz obru .

Po povratku s partijskog kursa, u jesen 1943. godine, postavljen je za komesara V brigade 19. divizije. U decembru 1943. Nemci preko Aržana pokušavaju da prodrnu u Livno. Na levom krilu susedne brigade Nemci su prodrli u pozadinu V udarne brigade koja je uspešno odbijala sve napade. Nemci su se iza le a brigade verali uz brdo, preko kojeg se jedino još brigada mogla izvu i. Na Nemce je upu en brzo bataljon iz rezerve s kojim je pošao i komesar brigade. U momentu kad je bataljon podilazio vrhu brda Nemci su ve bili gore. Na elu bataljona, zajedno sa celim štabom, juriša i komesar brigade. Tako je i put za uspešno izvla enje brigade bio otvoren.

Februara 1944. u no nom napadu na Nemce u selu Prodano-vi i prošao je naš borbeni poredak i ušao u nema ki. U tom trenutku susreo se sa nema kim oficirom, koji je nosio pištolj u ruci, a Ilijin pištolj bio je pod šinjelom. Obojica iznena eni uhvatili su se u koštač. Ilija se dobro držao, pokušavaju i da onemogu i Nemcu upotrebu pištolja i da se dograbi svojeg oružja. Rezultat te borbe bio je obaranje na zemlju i likvidacija nema kog oficira uz po-mo ure Rodi a, Vlade Duki a i Mile Mar eti a.

Tako e u februaru 1944. godine cela 19. divizija, optere ena ranjenicima i sa mnogo materijala, našla se okružena na Turovcu. V brigada dobila je zadatak da sa svojim bataljonima otvoru put diviziji iz obru a. Komesar brigade Ilija, zajedno sa ratnim drugovima i rukovodiocima iz Štaba: komandantom brigade Dušanom Vlaisavljevi em, zamenikom komandanta Dušanom Bursa em, sekretarom brigadnog komiteta KPJ Vladom Mari i em, komandan-tom bataljona Icom Repcom, komesarom bataljona Spasom Zaka-njom — istakao se li nom hrabroš u i rukovodila kim sposob-nostima u izvršenju ovog vrlo odgovornog zadatka.

U augustu 1944. godine Nemci iz Skradina i Bribirske Mosti-na pokušavaju da prodrnu preko Male iste u pravcu Stankovaca. Jedan bataljon V brigade u selu jedva izdržava pritisak o ekuju i da drugi bataljoni pre u u odlu an protivnapad. U toj situaciji

Ilija Radaković i Ilija Repac, komesar i na elnik Štaba brigade na jaha im konjima i galopom jure ugroženom bataljonu. Nemci su ih zasuli vatrom iz mitraljeza, ali oni ne sjahuju nego se sjuruju na najugroženije mesto i li nom hrabroš u i prisebnim rukovo enjem pomažu borcima i rukovodiocima bataljona da se održe i pre u u uspešan protivnapad. Po etkom septembra 1944. V brigada po tre i put napada ustaše u Oklaju. Sve starešine brigade i bataljona su na elu jedinica, tamo gde je najteže. U jurišu je ranjeno nekoliko rukovodilaca, a poginulo je i etraest starešina. U toj situaciji su komesar, komandant i na elnik Štaba sa bombašima koji iza protivtenkovskog topa bombama zauzimaju ku u po ku u. Ustaše su nekoliko puta bacile bombe me u drugove iz štaba brigade, ali je Ilija i dalje išao s bombašima i komandovao sa najopasnijeg mesta dok Oklaj nije pao.

U napadu na Nemce u O istovu li no rukovodi artiljerijskom pripremom i napadom bataljona koji likvidira dve neprijateljske ete i pored ostalog zaplenjuje dva topa i dva protivavionska topa. Ovim se, u stvari, Ilija opršta od V udarne brigade i odlazi za komesara artiljerijske grupe Osmog korpusa na kojoj dužnosti ostaje do 15. januara 1945. Od tada do kraja rata on je komesar 9. dalmatinske divizije i u estvovanju je u svim njenim borbama od širokog Brijega i Mostara do Trsta.

U toku rata pohvaljivan više puta. Pohvaljuje ga Glavni štab Hrvatske za uspešno rukovo enje jedinicama i rad u severnoj Dalmačiji, a Vrhovni komandant — za uspešno rukovo enje 9. dalmatinskom divizijom u završnim operacijama i borbama za Trst.

Posle rata je bio i komesar korpusa, zatim vojni izaslanik u Burmi, duže vremena je radio u Generalštabu, a danas je komandant jedne divizije.

RADAKOVIĆ LAZO

Rođen 12. aprila 1913. u Mogori u Gospođi. Podoficir. Iban KPJ od oktobra 1941. Tjednik NOB stupio 27. jula 1941. Danas general-major JNA. Za narodnog heroja proglašen 20. decembra 1951.

Kao borac i komunista rastao je sa 6. li kom divizijom. I ceo rat je u njoj proveo: kao komandir Mogori ke ete u ustanku; kao komandant bataljona »Mirko štuli« u borbama u zapadnoj Lici; kao zamenik komandanta II brigade u borbi na Perjasioi; kao komandant I brigade u odbrani pravca Gračac — Bruvno—Lapac; kao na elnik operativnog odseka divizije u vreme desanta na Drvar; kao komandant III brigade u borbama za oslobojenje Beograda; kao na elnik štaba divizije pri proboru Sremskog fronta i — komandant divizije neposredno posle rata. Jedan je od onih likih komandanata koji je kao starešina predratne vojske imao izvesno vojni ko znanje, a Partija mu je ulila veru u sebe i narod.

U ustani kim danima je u dva maha sa svojom jedinicom razbio neprijatelja koji je nasrtao. Pet hiljada Talijana, koji su krenuli na Mogori, do ekala je Mogori ka eta i vod jurišne ete s Lazom na elu, dobro raspore ena i ukopana i, iako oskudno naoružana, zadržala je neprijatelja i prinudila ga da se povene. U svemu ona je brojala 125 boraca. Lazo se istakao kao jedan od najhrabrijih i uskoro je u borbi došao do teškog mitraljeza iz kojeg je iz svakog stava tukao neprijatelja i od kojeg se nije odvajao ni kao komandant bataljona. Na brdu Bogdani u drugoj ratnoj godini našao se sa jednim vodom bataljona »Mirko Štuli«, iji je onda bio komandant, odse en od svojih jedinica. Pretila je opasnost da ustaše opkole i unište tu grupu boraca. Me utim Lazo je organizovao kružnu odbranu, podelio borcima zadatke, sam zaledao i preciznom vatrom po eo da ubija ustaše. Vod je izdržao dok je pristigla mati na eta i u jurišu na ustaše ovi su saterani uz samu žicu oko Gospa. U Širokim Barama njegovom bataljonu postavili su klopu priпадnici talijanske podoficirske škole: na ravnom i otkrivenom zemljištu bataljon se našao izložen ubita noj vatri. Borci su poslušali komandantovu odlučnu zapoved za juriš i dok su pretravali brisani prostor Lazo je pucao iz svog teškog mitraljeza, koga su na maršu nosila po dva vojnika. U toj borbi bataljon je zarobio 20 vojnika i pet oficira, a ni jedan borac nije ak bio ni povre en.

U IV ofanzivi dobio je odgovoran zadatak da sa I brigadom, iji je bio komandant, brani pravac Gračac—Bruvno—Lapac. Meseč dana se nosio sa u oružju i brojano znatno nadmo nijim talijanskim jedinicama i veštim manevrima i ratni kom lukavstvima uspevao je da ono što danju izgubi no u vrati. Tada se posebno istakao li nom hrabroš u borbi, samopožrtvovanjem i samoodricanjem: i kad je imao temperaturu od 40 stepeni nije napuštao svoje mesto u strelja kom stroju i ispred brigade što slikovito govori o njegovoj odgovornosti pred Partijom za izvršenje ovog važnog zadatka.

Za vreme desanta na Drvar bio je na elnik operativnog odseka divizije. U trenutku spuštanja nema kih padobranaca pokupio je vojnike sanitetske i intendantske ete i kurire pri Štabu i snjima je poseo položaje na Kamenici, tuku i spre avaju i širenje neprijatelja do pristizanja operativnih jedinica divizije. Komanduju i ovoj maloj i neobičnoj jedinici i sam je svojim mitraljezom — uz pomoć dvojice boraca, koji su mu punili oružje rednicima i u vršku ivali ga — obarao padobrance i odbijao juriše.

Na maršu za Srbiju, prilikom prelaska reke Bosne, našao se odse en sa bataljonom »Mirko Štuli«, daleko od divizije. Uz put je, vode i teške borbe, primio i dužnost komandanta V kozara ke brigade, da bi ubrzo tu dužnost prepustio drugome i vratio se svojim bataljonu koga je popunjavao i ja ao. Dva meseca se sa bataljonom probijao pod borbom za Srbiju, nastojeći da se priključi svojoj diviziji. Pri prelasku Drine, na Mačkovom Kamenu, došlo je do borbe u susretu između Kalabičevih etnika i njegove jedinice. Samo zahvaljujući Lazinoj umešnosti u vojnoj borbi bataljon nije bio uništen. Naprotiv, probio se no u i najtežim pravcem.

U Valjevu je stigao diviziju i prikljuju joj bataljon »Mirko štuli« koji je u ova dva meseca borbi imao samo dvojicu ranjenih.

Prilikom oslobođenja Beograda vodio je na juriš III brigadu. Grad mu je bio poznat iz predratnih dana kada je kao podoficir radio na utvrđivanju Smedereva. Njegova brigada je nastupala rame uz rame sa crvenoarmejcima preko Topiderskog brda i kod svojih boraca je razvijao takmičarski duh u borbi za svaku ulicu, za svaku kuću, za svaki prag.

U proboru Sremskog fronta, kao načelnik Štaba divizije, kao vešt i hrabar ratnik u svakoj borbi se, baš kao i ostali članovi štaba, nalazio sa automatom u rukama na elu one jedinice koja je imala najteži zadatku: u napadu kroz bosutskе šume bio je pred II brigadom; u nočnoj borbi za Županju — pred I brigadom; u borbi za utvrđenje akova — sa divizionom »Zisova«; u Slavonskom Brodu — u streljačkom stroju Štaba divizije. I ne ima je, sa komandantom i komesarom divizije, proučavao zadatke da bi ih jedinice sa što manje gubitaka izvršile. U Slavonskom Brodu je teško ranjen, da bi se, posle zaceljivanja rana i poslednjih borbi, prihvatio dužnosti komandanta divizije.

Posle rata se nalazio stalno na komandnim dužnostima. Odlučnost u svakom postupku, realnost u odlučivanju, poverenje u potrebinog, uvažavanje sva ije linosti, doslednost da li nim primjerom pokaže mladom kako treba da radi — vrline su koje krase ovog heroja Like.

RADAKOVIĆ MICO

Roden januara 1912. u selu Jošanu kod Udbine, Gospić, Hrvatska. Radnik. Predratni član KPJ. U NOB stupio 1941. Ubijen 10. avgusta 1941. u Jošanu. Narodnim herojem proglašen 14. XII 1944.

Rano je osjetio da mu ono malo pjeskovite roditeljske zemlje u Jošanu ne može da pruži ni najskromnije uslove života, pa zato već kao sedamnaestgodišnji dečak »beži« od kuće, da bi se zaustavio tek u Francuskoj, u nadi da će u toj zemlji moći bolje živeti.

Ta se dečaka nuda, međutim, ubrzo pretvorila u neostvarivu želju: umesto na izobilje kruha naišao je na izobilje nezaposlenosti i bede, potenciranih velikom ekonomskom krizom, koja je upravo u to vreme počela da hara i u Francuskoj. No to je pomoglo da Mi o brže nađe svoje mesto u naprednom radnom pokretu.

Kad je buknuo građanski rat u Španiji, Mi o se nije dvoumio: sa mnogim drugim svojim drugovima žuriti da se oružjem u ruci boriti protiv fašista koji su se okomili na mladu Republiku. Na bojištu Španije kao borac internacionalnih brigada, Mi o Radaković u svakoj borbi pokazuje veliku hrabrost. Porazom republikanske vojske našao se u poznatim koncentracionim logorima u Francuskoj. Pobegavši iz logora nije se više zaustavljao u Francuskoj: žurio je kući, u Liku, gde ga zatiče i okupacija zemlje.

Sa ostalim komunistima Like Mi o odmah po inje da radi na pripremama za ustanak, objasnjavaju i ljudima u Jošanu i bližim selima da je fašizam najcrnje zlo koje se može pobediti samo oružnom borbom. U razobli avanju ciljeva fašisti kih okupatora i doma ih pomaga a, koji su im po eli služiti, Mi o koristi brojne primere vlastitog iskustva iz Španije.

Radakovi eva popularnost brzo je rasla me u seljacima Jošana i bližih sela. Njegove vatrene re i u vrš uju veru u mogu nost, neophodnost i uspešan ishod borbe protiv ustaša, italijanskih okupatora i svih drugih njihovih doma ih pomaga a. Prvi ustani ki dani i u Jošanu pokazuju da je Mi ina aktivnost urodila plodom.

Ali su zato italijanski okupatori u etnicima videli ljude koji ustanku mogu najviše da naškode. Preko etnika — rezonovali su Italijani — treba najpre likvidirati vo e i time prese i koren... Tako je Mi o Radakovi prvi me u istaknutijim komunistima u Lici podlegao etni kim mectima. A bio je 10. august 1941., ustanak tek što je bio po eo.

Do pobeđe je predstoјao još dug put. Ali Mi o Radakovi je vrsto verovao u nju. Izdišu i on je smogao snage da vikne: »Drugovi, ne dajte bandi da radi zlo. Ja sam gotov, živela Komunisti ka partija!«

Bile su to poslednje njegove re i.

Nastoje i da sa uvaju uspomenu na herojski lik Mi e Radakovi a, li ki su partizani jednom svome bataljonu dali njegovo ime. Bataljon »Mi o Radakovi« borio se do kraja rata u sastavu 6. divizije.

RAKI DRAGAN

Ro en 10. oktobra 1914. u Širokoj Kuli. Zemljoradnik. lan KPJ od juna 1941. U NOB stupio 27. jula 1941. Poginuo u saobraćajnoj nesreći 1958. Za narodnog heroja proglašen 21. novembra 1953.

Mladost mu je bila teška i puna samoodricanja. I rano se poeo otiskivati u svet — naj eš e je išao u Slavoniju i tamo se prihvatao iskopavanja panjeva i drugih najtežih radova, da bi obezbedio ishranu porodici.

Vaspitan u porodici da bude privržen poštenju, ovekoljublju i radu, on je od drvose a i sezonskih poljoprivrednih radnika, me u kojima je bilo i komunista, usvojio osobine neposrednosti u kontaktu s ljudima, uvažavanju sva ijeg rada, drugarstva do samoodricanja. Tu je sticao i životna iskustva koja su mu bila i jedine, ali sigurne škole u životu; tu je postao i lan sindikata, a pred sam rat se nekoliko puta sukobljavao sa policijom.

U predustani kim danima našao se uz Krntiju i ostale komuniste iz široke Kule: prikupljao je oružje, okupljao narod oko programa Partije. U re i je bio jednostavan i ubedljiv, u okupljanju ljudi vešt. Ubrzo su ga seljaci izabrali za komandira svoje jedinice, a neposredno pred ustanak komunisti za svog lana.

Prvi je u Širokoj Kuli ispalio ustani ki metak.

Juriše 5.000 talijanskih vojnika na Ljubovu zadržavalo je nekoliko ustani kih eta me u kojima je njegova imala najvažniji zadatok kojeg je hrabro ispunila po najve oj zimi, pa pomo opko ljenoj Korenici nije stigla. Dva tenka, što ih je njegova eta u ovom borbi zarobila, prvi su ratni plen ovakve vrste u Lici. U jurišu na žice okupirane Udbine, druge ratne godine, on je ispred svog omladinskog bataljona koji je nosio ime Mi e Radakovi a. Nijedan skojevac ili omladinac nije izostao iza svoga komandanta i nije uzmicao pa, iako je tu bio neuspeh partizana, nadaleko se pronela pri a o mladim borcima koji su, s Draganom na elu, pokazali veliko junaštvo. Bataljon je ponovio podvig i na Perjasici: talijanski konji ki puk, s jakom tenkovskom prethodnicom, nije mogao savladati otpor vešto raspore enog bataljona, koji se zahvaljuju i hrabrosti i snalažljivosti svog komandanta žilavo branio i do ekao protivnapad ostalih naših snaga u kojem je potpuno razbijen puk, a nekoliko tenkova zarobljeno.

U IV ofanzivi je — komanduju i grupom od dva bataljona — opet branio Ljubovo, ovog puta zatvaraju i celih petnaest dana jedan važan pravac. U napadu na Li ko Petrovo Selo u strelja kom je stroju; u jurišu na bunkere je prvi; u napadu na neprijateljevu kolonu na Ziuleševici njegova dva bataljona uništila su dalje u pozadini ka Udbini 30 vozila i tu se on istakao li nom hrabroš u i umešnoš u u komandovanju.

Dok se divizija borila u Lici, vršio je dužnost zamenika komandanta II, a zatim I brigade. Po etkom 1944. godine postavljen je na dužnost komandanta II brigade, na kojoj dužnosti ostaje do kraja rata. Otuda ga sve tri li ke brigade s podjednakim pravom svojataju i u svojim muzejima i srcima mladih boraca uvaju uspomenu na njega i njegove podvige.

Prilikom desanta na Drvar njegova je brigada dan i no branila najkra i pravac ka Drvaru, od Srba. Na tom pravcu bio je položaj koji je samo u toku prvog dana etiri puta prelazio iz ruke u ruku.

I u situacijama koje su se inile bezizlazne znao je da kaže borcima re ohrabrenja, da im na najjednostavniji na in protuma i zadatok koji im postavlja komandant divizije i partijska organizacija, da im ispri a veselu zgodu. Iako bez vojnih škola i širih znanja, Dragan je po intuiciji svojstvenoj prirodno bistrom i obdarenom komandantu narodne vojske, i u najtežim situacijama donosio najprihvatljivije odluke.

U borbama sa 7. SS »Princ Eugen« divizijom, ustašama i etnicima, na dugom maršu od Bosanske krajine do Srbije, borci su ga gledali na elu štaba brigade — u strelja kom stroju, na mestima gde se odlu uje ishod borbe. Dva dana i dve no i je sa svojom brigadom branio partizanski aerodrom ispod Durmitora obezbeju i prikupljanje 800 ranjenika, njihov prihvat i utovar u savezni ke avione. Kad su Nemci zauzeli jednu dominantnu kotu i sad trebahu samo da se spuštaju ka aerodromu, Raki je zajedno sa komesarom i ostahm oficirima pri Štabu, jurišom i ru nim bomba-

ma vratio kotu, i time zadržao Nemce dalje od aerodroma i omoguio izvlačenje III brigadi, koja je bila na desnom njegovom krilu i morala se tada povlačiti.

Ranjavan je nekoliko puta: u borbi na Plitvicama, prilikom oslobođenja Beograda i u borbama na r. Ilovi.

O njegovim komandantskim veština govori primer kada je prilikom napada divizije na Slavonski Brod, pronicljivo shvatajući zadatku svoje brigade, primio rizik na sebe, veštim manevrom doveo brigadu u bok motorizovane kolone koja je odstupala prema Zagrebu, pravilno ocenio trenutak za udar i tako je brigada zapalila 120 kamiona i ubila na stotine Nemaca.

Vrlo neposredan i druželjubiv u ratu je ne samo postupkom već i živom, razložnom, jednostavnom rečju znao da mobiliše brigadu, da je u svakoj situaciji drži u svojim rukama, da ohrabri novajlju. To što se njegova jedinica isticala u borbi, što ni u emu i nikada nije zaostajala iza ostalih jedinica divizije — treba pripisati visokim moralno-političkim i borbenim kvalitetima boraca, i životom političko-partijskom i vaspitnom radu s njima, ali i hrabrosti, snalažljivosti njihova komandanta.

Narodu tek oslobođenju sela vrlo vešt je objašnjavao ciljeve oslobođenja ke borbe; na prvi pogled on je ljude vezivao za sebe, za brigadu; satima je igrao u kolu sa meštanima valjevskih sela; odlično se snalazio i u gradovima, među intelektualcima — i za njih je njegova reč bila razumljiva i ubedljiva; kao pojava delovao je prijatno, snažno, sigurno; i u najtežim trenucima verovao je u oveka, u sve što je prirodno, ljudsko.

Posle rata vršio je komandne dužnosti, nastavljavajući i napore za uvrštenje jedinica i izgradnju u potrebinih osobina koje je on usvojio i ispoljio među Li anima.

Trinaeste godine posle rata poginuo je u saobraćajnoj nesreći u Beogradu. Naš glavni grad je jednog od najhrabrijih među svojim oslobođiocima ispratio do Aleje heroja.

RASTOVI MILOŠ

Rođen 1921. godine u Gornjem Srbu, Donji Lapac. Zemljoradnik. Član KPJ od januara 1942. godine. U NOB stupio 27. jula 1941. Poginuo septembra 1942. kod Vrhovina. Narodnim herojem proglašen 20. decembra 1951. godine.

Hrabroš u se on, onako krupan, snažan i naočit momak istakao već u prvoj ustaničkoj borbi — u bici na Srbskom klancu. Iz zasede je prvi uskočio među ustaše u kamionu. Po evo je da ih tu je i bacao niz cestu. Tom prilikom je od jednog oteo i puškomitrailjez, dragoceno oružje ustanika, sa kojim se nije više rastajao.

Septembra 1941. godine Miloš i Milan žeželj sa ekspedicijom su u klanču Rašlje ustaše koje su vodile na kamionima oko 400 žena i dečaka,

uglavnom srpske neja i iz raznih sela. Uz pomo ustanika, koji su im nešto kasnije pristigli u pomo, razbili su ustaše i oslobođili narod.

Novembra 1941. godine Miloš se od kuće vratao u sastav svoga bataljona. Desna ruka mu je bila još u zavoju, jer mu ranije zadržana rana još nije bila sasvim zacelela. Nije imao nikakva oružja. Njegov je bataljon toga dana vodio borbu s Italijanima kod Mekinjara. Miloš se po vatri orijentisao, krećući ćestom prema bataljonu. Od Mekinjara se na biciklu prema Udbini žurio naoružani italijanski kurir. Hteo je da svoju višu komandu obavesti o rezultatu borbe i da traži pomoći. Miloš ga je, onako ranjen i goloruk do eka: skočio je na njega i razoružao ga. U sastav svoga bataljona stigao je sa zarobljenikom i njegovom opremom.

Za vreme jednog napada na Plitvička jezera Miloš se sa grupom boraca prikralo kasarni u kojoj su se nalazili žandari. U kasarne je ubacio bombe i spremao se da u nju upadne. Tu nameruomeo mu je dolazak Italijana iz Prijeboja.

U borbi protiv vrlo jakih italijanske kolone u Šijanovom klanisu Miloš se ponovo istakao, spretno manevrišući i svojom desetinom. Njegova je zasluga, među ostalim, što je italijanska kolona bila razbijena i znatan broj vojnika zarobljen.

Dvadeset treći januar 1942. godine. Dubok sneg. Hladno a takva da se zamrzavalо i dobro podmazano oružje. Italijanske jedinice nastupaju uprkos zimi u nekoliko manjih kolona od Vrhovina ka Turjanskom klancu. Žele poštoto-poto da se probiju do Korenice i deblokiraju svoj garnizon. Italijani nastupaju prema Cigelju. Tu ih sa ekuje i preprekuje im put desetar Miloš sa svojim etirim borca. On se prebacuje s jednog položaja na drugi, otvara vatru i komanduje svojoj etvorki kao da pod komandom ima itav bataljon. Tako je odjednom upao u neprijateljevu kolonu s boka, otvorio snažnu vatru, zbranio Italijane i olakšao drugovima da zaplene dosta municije i opreme. U trenutku zatišja Miloš je, prvi put, tu pred nosom Italijana, rasklopio i sklopio zarobljeni puškomitrailjez i otvorio iz njega vatru na one koji su ga u panici bacili. A Miloš dotad nije imao, ni poznavao italijanski puškomitrailjez. Miloš je i ovde, kao i u mnogim ranijim slučajima prilikama, ispoljio snalažljivost, samoinicijativu i hrabrost.

Februara 1942. godine, u napadu na Donji Lapac, Miloš je jušao na bunkere i bio ranjen. No on je svejedno i dalje nastavio da se bori. Probio se sa ostalim borcima 1. ete bataljona »Marko Orešković« u naselje, upao u zgradu u kojoj su bili italijanski vojnici. U zidu je prokopao rupu i kroz nju bombama zasuo Italijane. U tome trenutku bio je ponovo ranjen u prsa. Borci i starešine bataljona bili su ga već prežalili. Smatrali su, naime, da je mrtav kad se nije u toku dana vratio u bataljon. Tek kasno u noći vratio se sa nekoliko boraca. Sa sobom je doveo i neke zarobljene italijanske vojнике i više naoružanja i opreme. Tek tada je otišao da se leže. Vratio se u svoju jedinicu, iako mu rane još nisu bile sasvim zarašle, i opet primio dužnost komandira voda.

Aprila 1942. godine postao je komandir 1. ete bataljona »Marko Oreškovi«. Brzo se, dakle, probijao taj neustrašivi mladi. Iako nije služio bivšu jugoslovensku vojsku, brzo je ovладao vojnim veštinama i postao komandir ete popularnog bataljona »Marko Oreškovi«.

U borbi sa italijanskim fašistima na cesti Vrhovine—Prijeboj, juna 1942. godine, usko io je u italijansku kolonu i okomio se na jednog oficira. Posle kraeg hrvanja, italijanski oficir bio je likvidiran.

15. septembra 1942. godine I i II brigada napale su italijanske posade na železni koj pruzi Vrhovine—Peruši. Toga dana, u jurišu na jedan bunker prosto ga je sasekao neprijateljski mitraljez. Tu je i ostao. Hrvatski seljak iz Sinca zatrpano ga je najpre granjem, a kasnije i sahranio.

SOVILJ NIKOLA—NINA

*Rodert 1919. u Gubav evom Polju, Gra ac. Zemljoradnik, lan KPJ.
U NOB stupio 1941. Poginuo avgusta 1944. na reci Pra i. Za narodnog
heroja proglašen 13. III 1945.*

Odrastao je u svom rodnom selu rade i s roditeljima na ono malo zemlje od koje se tek moglo životariti. Teško je bilo njegovo destinstvo i de aštvo.

Kapitulacija bivše Jugoslavije zatekla ga je na odsluženju vojnog roka. Razo aran slomom vojske koja se raspala tako re i bez borbe, vratio se u svoje selo.

Kad je po eo ustanak, Nina se ni asa nije dvoumio: bio je me u prvim stanovnicima Gubav eva Polja koji su se latili oružja. Jedan od organizatora prve oružane grupe tog sela.

Ve u prvima sukobima s ustašama Nina se pokazao kao neustrašivi borac. Takav e on ostati sve do svoje pogibije.

Najomiljenije Ninino oružje bio je puškomitraljez. S puškomitraljezom se on kao ve poznati junak obreo decembra 1941. u prvom bataljonu formiranom na teritoriji gra a kog kotara, u bataljonu »Gavrilo Princip« (kasniji naziv bataljona »Bi o Kesi«).

S tim istim puškomitraljezom on je po etkom 1942. godine, za vreme prodora jedne jake italijanske kolone kroz Srbski klanac, sam izbacio iz stroja nekoliko desetaka neprijateljskih vojnika.

Dugo se pri alo o njegovoj neustrašivosti u toku napada naših snaga na ustaški garnizon u Udbini 1942. godine. Tada ve komandir voda on sa svojim borcima preko brisanog prostora više puta juriša na ustaške bunkere. U tim jurišima vod mu je prepolovljen. Sedam svojih ranjenih boraca on je sam izvukao ispred neprijateljskih bunkera, spasivši ih tako sigurne smrti.

U borbama kod Golubi a u Dalmaciji uništilo je svojim vodom ve u grupu etnika i zarobio jednog etni kog komandanta. Sli an uspeh postigao je nešto kasnije u borbi protiv etnika kod Gra aca.

Novembra 1942. godine Nina je postao komandir ete.

U toku velikih borbi s italijanskim snagama u IV neprijateljskoj ofanzivi, Nina je na elu svoje ete u sastavu ostalih -jedinica 6. divizije opet neustrašiv u jurišima i postojan u odbrani. Ali i starešina koji umešno vodi etu. Zato je poznatom porazu Italijana na Zuleševici njegova eta dala svoj puni obol: predvo ena hrabrim Ninom ona je ubila i zarobila preko 50 neprijateljevih vojnika, zaplenila 2 teška mitraljeza i zapalila 10 kamiona...

Svako ranjavanje (bio je etiri puta ranjen) vrlo mu je teško padalo, jer ga je to privremeno odvajalo od jedinice d borbi. Zato on nikad nije imao strpljenja da sa eka zaceljenje rana, ve je samovoljno, pre vremena, napuštao le enje i vra ao se u svoj bataljon onda kad mu se još ni-ko nije nadao. ini se, ipak, da je najlakše podnio ina e dosta tešku ranu zadobivenu u borbama kod Gospa 1943. -godine, jer je tada upu en na vojni kurs, pa je le enje bilo istovremeno i u enje. Mada i po završetku kursa rana na nozi još nije sasvim zarašla, Nina kao da je jedva do ekao da se vrati u brigadu. Tada je postao zamenik komandanta bataljona.

No i na toj starešinskoj dužnosti on je za vreme borbe obi no u onoj eti iji je borbeni zadatak najteži. Tu je da pomogne komandiru ete i voda, da ohrabri borce, da li no povede u juriš ako je potrebno i da pokaže kako treba izdržati u odbrani. Kao takav bio je naro ito zapažen u borbi na Banjoj Luci po etkom januara 1944. i u toku itave VI neprijateljske ofanzive.

U jurišima na nema ke padobrance prilikom desanta na Drvar 25. maja 1944. Nina iako ranjen ne napušta borbu, ve i dalje juriša na Nemce. Borbom prsa u prsa najpre otima iz ruku puško-mitraljez jednom Nemcu, a zatim, mada ponovo ranjen, on otima iz ruku neprijatelja još jedan »šarac«.

Neustrašiv -borac, vrstan rukovodilac, dobar drug, vedar i za smeh i šalu uvek raspoložen ovek, Nina Sovilj je bio omiljen me u svim borcima i rukovodiocima III brigade. Na njega se, zbilja, imalo u emu ugledati. I razumljivo je zbog toga što se svih pri-padnika te brigade Ninina pogibija, u jurišu na reci Pra i avgusta 1944, možda bolnije dojmila nego smrt bilo kog njegova druga ranije. Razumljivo je, isto tako, što je ova brigada ve od toga dana Ninu po ela svojataati svojim prvim herojem, mada e on narodnim herojem zvani no postati tek u martu 1945. godine. Pa i zvani no on, Nina Sovilj, jest prvi heroj III li ke brigade.

ŠAKI MILAN—MI UN

Roden 15. I 1915. godine u Udbini. U itelj. lan KP od 1940. godine. U NOB od 1941. godine. Danas general-potpukovnik JNA u rezervi. Za narodnog heroja proglašen 24. VII 1953. godine.

Po eo je da se interesira za politi ka kretanja još u u iteljskoj školi. Kao u itelj u Ondi u i Bjelovaru povezao se s naprednim pokretom i po eo aktivno djelovati. 1938. godine angažirao se

na izborima agitiraju i za kandidate udružene opozicije. U dogovoru s Jakovom Blaževićem i urom Stankovićem pokrenuo je sudski proces protiv tada vladajućih reakcionarnih političara u Udbini, što je u to vrijeme bila značajna pobjeda revolucionarnih snaga. Godine 1940. postao je član Komunista ke partije, a uskoro i sekretar Kotarskog komiteta KP za Korenicu.

U aprilskom ratu, kao rezervni potporučnik bivše vojske, u estvovanju je u borbama protiv Talijana kod Gračaca. Kasnije zarobljen od Nijemaca, vraća se u Liku iz zarobljeništva krajem juna 1941. godine i odmah se povezuje s organizatorima ustanka. Komandir je logora u Bjelopolju. Zatim, u ustanku, komandant sektora Korenice, kasnije Udbine. Rukovodi borbama za oslobođenje Plitvičkih jezera, Podlapača i u drugim akcijama. Krajem 1941. godine postaje komandant bataljona »Krbava«, koji se tada formira. U estvuje u opsadi talijanskog garnizona u Korenici zatvarajući pravac od Udbine. Vodi borbe s talijanskim grupacijom koja, u proljeće 1942. godine, nadire od Lovinca preko Udbine i Krbavskog polja prema Korenici. Rukovodi, odmah nakon toga, partizanskim snagama koje su istile grača ki kotar od etnika.

Sredinom 1942. godine postao je komandant 2. likog partizanskog odreda s kojim je izveo nekoliko akcija. Avgusta 1942. godine postao je komandant II likke brigade, koja je tada formirana. Bila je to po redu druga brigada formirana na teritoriji Hrvatske. Komandovao je ovom brigadom u poznatom napadu na Udbinu, kada je brigada, i pored velikih gubitaka, sa uvala visok borbeni moral. Nešto kasnije rukovodi brigadom u uspjelim borbama u zapadnoj Lici. U borbi kod Perjasice, oktobra 1942. godine, II likka brigada, pod Miroslavom rukovodstvom, razbijala kombinirani talijanski odred. Ova borba bila je jedna od najljepših pobjeda likih boraca. U borbama za oslobođenje Tušilovića II brigada zarobila je nekoliko stotina ustaša i domobrana. Po povratku u Liku brigada je sudjelovala u Bihačkoj operaciji — oslobođila Ličko Petrovce, zatim nastupala ka Slunjču, koga je zajedno s ostalim našim snagama, također oslobođila.

Krajem 1942. godine Miša je postavljen za načelnika štaba tekućih formiranih 6. likke divizije. S divizijom je u estvovanju u borbama kod Gračaca, zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi i u borbama na Zuleševici, kad je razbijena glavnina talijanskih snaga koje su napadale iz Gračaca.

U proljeće 1943. godine postaje komandant Kninskog operativnog sektora. Na trome i Like, Dalmacije i Bosne predvodio je jedinice NOVJ u danonim borbama protiv etnika popa u Šubićevu. U borbama bila je razbijena etnička Dinarska divizija, a na ovom važnom području u vršena vlast naroda.

Sredinom 1943. godine, za vrijeme kapitulacije Italije, postao je zamjenik komandanta 13. primorsko-goranske divizije. Neposredno je rukovodio akcijom za oslobođenje Karlobaga i kvarnerskih otoka. Kada je od jedinica Kninskog operativnog sektora stvorena 19. sjeverodalmatinska divizija, Miša je postao njen komandan-

danit. S ovom divizijom vodio je uspjele borbe po sjevernoj Dalmaciji i južnoj Lici. Maja 1944. godine postao je komandant Jedenastog korpusa i na tom položaju u estvovao u završnim operacijama za oslobojenje Like, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja sve do kraja rata.

Poslije oslobojenja obavljao je razne vojne dužnosti u JNA. Bio je komandant divizije, komandant Vojine akademije i dr.

Mi un šaki spada me u najpoznatije li ke komandante iz vremena narodnooslobodila kog rata. Neobično skroman, miran kao komandant hladnokrvan, logičan i uporan postigao je značajne uspjehe komandujući bataljonom, brigadom, divizijom i korpusom.

ŠIJAN MILAN

Rođen 1914. godine u Kupirovu, Srb, Donji Lapac. Član KPJ od 1941. godine. U NOB stupio jula meseca 1941. Za narodnog heroja proglašen 20. XII 1951. Sada je general Narodne milicije u rezervi.

Rano je napustio siromašnu seljačku porodicu i otišao u svet radi zarade. Radio je u kamenolomu u Golupcu i u tunelu kod Požarevca. Posle toga, u toku 1933. godine, dolazi u Beograd, gde radi kao građevinski i obalski radnik. U Beogradu je pristupio naprednom radničkom pokretu, postao aktivni borac za radnička prava i sindikalni funkcioner. Zbog svoje revolucionarne delatnosti bio je uhapšen i osuđen na 14 meseci zatvora. Kaznu je izdržao u Nišu, a nakon toga je proteran u rodni kraj, gde je 6. aprila 1941. pušten na slobodu.

Posle okupacije zemlje, Šijan je odmah, prvo u svojem mestu, a zatim u široj okolini, počeo da radi na pripremanju oružane borbe. U ustanku je bio jedan od organizatora i rukovodilaca. Kao član ustanačkog štaba za opština Srbi učestvuje u raznim borbama u prvim dionicama ustanka. Docnije, u avgustu mesecu, postaje komandir ete Srbljana koja je poslužila kao baza za formiranje prvog partizanskog odreda »Apajev«, koji je kasnije dobio ime partizanski odred »Marko Orešković«.

Šijan se ističe u akcijama ovog Odreda kod sela Prkosa i Borjevca. Prilikom povratka ovog odreda iz akcija u selu Smiljan (gospodarski rezervi) meseca oktobra 1941. godine, odred je trebao preći nabujalu reku Novi u, ali nije imao sredstava za prelaz. Šijan je, uprkos velikoj zimi i snegu, skočio u hladnu reku, preplivao je i obezbedio na drugoj strani sredstva za prebacivanje odreda koji je bio ugrožen u neprijateljskoj pozadini.

U mesecu decembru, kada je formiran bataljon »Marko Orešković«, Šijan je postavljen za njegova prvog političkog komesarja. Na toj dužnosti ističe se u nekoliko borbi, što ih je vodio ovaj bataljon. Na Šijanovom klancu 1. januara 1942. godine on me u prvima juriša na bataljon italijanskih »crnokošuljaša« koji je krenuo u deblokadu Korenice i upada me u grupu neprijateljskih voj-

nika i zarobljava ih. U borbama za oslobo enje D. Lapca on juriša sa borcima 1. ete, koja je pregazila neprijateljske rovove i prva upala u centar grada, što je bilo od odlu uju eg zna enja za kapitulaciju italijanskog garnizona.

Posle oslobo enja D. Lapca, 1. marta 1942. godine, postavljen je za komandanta bataljona »Marko Oreškovi«. S bataljonom komanduje u borbama za oslobo enje Srba. U dvadesetodnevnim borbama sa italijanskim garnizonom u Srbu, šijan je neposredno u estvovao i rukovodio s nekoliko juriša na pojedine utvr ene ta ke.

Maja 1942. godine, kao zamenik komandanta 3. li kog partizanskog odreda, u estvuje u borbama u sevemoj Dalmaciji kod Krupe, Golubi a i Bendera. Juna meseca postavljen je za komandanta 1. udarnog bataljona Li ke grupe PO. Pod njegovom komandom ovaj bataljon izvodi nekoliko uspelih i zapaženih akcija. U napadu na etnike u selu Doljanima (oto ki) istakao se pri zauzimanju crkve na koju je jurišao i probijao vrata i prozore pod jakom neprijateljskom vatrom, kojom prilikom je i ranjen. U zasedi na neprijateljsku kolonu u Brlogu neposredno je u estvovao u napadu i razoružanju jedne italijanske jedinice. U zasedi iznad sela Li kog Leš a izveo je jednu izvanredno uspelu akciju u kojoj je uništeno i zapaljeno 18 italijanskih kamiona. U Kosinju, na ustaško uporište Vukeli e li no predvodi juriš bataljona kojom prilikom je teže ranjen.

Decembra meseca 1942. ponovo je postavljen za komandanta bataljona »Marko Oreškovi«. Prilikom napada 6. divizije na Graac u januaru 1943. bataljon zauzima etni ko utvr enje na Bukovom Vrhu i zarobljava oko 70 etnika. Kroz tzv. IV neprijateljsku ofanzivu Šijan uspešno komanduje sa bataljonom, koji je odigrao istaknutu ulogu u odbrani glavnog pravca pred italijanskom napadnom grupacijom. U teškim danono nim borbama, što su trajale oko mesec i po dana, bataljon je uspešno zadržavao neprijateljske napade i vršio protivnapade po dubokom snegu i niskoj temperaturi. Bataljon je izvršio juriš na neprijateljski puk, koji se probijao iz Kuien-Vakufa za Gornji Lapac, i u sadejstvu sa ostalim našim snagama uspeo ga prese i i naneti mu osetne gubitke.

Maja meseca 1943. godine postavljen je za komandanta III brigade. Pod njegovom komandom ova je brigada vodila uspešne borbe protiv Nemaca kod D. Lapca.

U zasedi na putu Biha —Petrovac (kod Gorjevca) neposredno komanduje sa dva bataljona, kojom prilikom je uništena jedna cela neprijateljska jedinica za vezu, a odmah zatim i poja anja, koja su stigla neprijatelju iz Biha a. Zatim brigada vodi uspešne borbe oko Travnika u cilju zaštite II Zasedanja AVNOJ-a sa neprijateljskim oklopnim kolonama, a u toku VI ofanzive sudeluje u borbama za Banju Luku, kod Medne i Pecke. Kod Pecke brigadi je uspelo da zadrži jaku neprijateljsku motorizovanu kolonu nekoliko dana, što je bilo od velikog zna enja za operacije divizije u celini. U ovim borbama šijan se li no isticao i svojim primerom i prisustvom kod pojedinih bataljona uticao na borbeni moral boraca.

Prilikom neprijateljskog desanta na Drvar njegova brigada do-bila je zadatak da napadne i uništi vazdušni desant. Šijan je shva-tio ozbiljnost situacije i na elu svoje brigade energi no krenuo u napad na neprijatelja, koji se ve bio organizovao za odbranu. U ovim borbama, posle uspeleg prodora u neprijateljski raspored bio je teško ranjen. Me utim, on se nakon kratkog oporavka p $\bowtie$ novo vra a u diviziju i na putu za Srbiju ponovo preuzima koman-du nad III brigadom. Na ovom putu sa brigadom vodi uporne i zna ajne borbe, naro ito kod r. Pra e, na Durmitoru, gde bri-ga-da štiti evakuaciju ranjenika sa aerodroma kod Gornje Brijezne puna dva dana uporno zadržavaju i premo nog protivnika, zatim na prelazu r. Tare, gde u jurišu zauzima neprijateljske rovove na brdu Kolo i spre ava jak neprijateljski protivnapad.

Zatim u Srbiji kod Už. Požege gde se brigada opkoljena od ja-kih etni kih snaga uspešno održala i probila. Na Jelovoj gori sa brigadom u estvuje u razbijanju etni kog napada i prelazi u go-njenje.

Južno od Mionice zarobljava deo Štaba Draže Mihajlovi a i oslobo a Mionicu. Na ovom pravcu odbija nema ki protivnapad u pravcu Valjeva i štiti naše snage koje su vodile borbe za oslobo- enje Valjeva.

Posle oslobo enja Valjeva postavljen je za zamenika koman-danta novoformirane šumadijske divizije. Sudelovao je i u borba-ma za oslobo enje Beograda.

ŠTULIC MIRKO

Ro en u selu Plo a kod Gra aca, Lika. Radnik. Ian KPJ od 1941. U NOB stupio 1941. Poginuo jula 1942. kod sela Oštra, nedaleko Gospipa. Za narodnog heroja proglašen 21. XI 1953.

Beda ga je još kao maloletnog de aka oterala od rodne ku e. Svu gor inu proleterskog kruha rano je osetio. Obilazio je mnoga mesta širom zemlje. Ali gotovo svuda je nailazio na zatvorena vrata. Nudalo mu se samo ono najjadnije, ime nije mogao ni da se prehrani. To ga je valjda i nateralo da se neposredno pred rat pri-hvati službe u pograni noj žandarmeriji, odakle se odmah po slo-mu bivše jugoslovenske vojske vra a ku i u Plo u.

U borbi protiv okupatora i njihovih pomaga a Mirko štuli je ubrzno video jedino mogu i put ka slobodi. Zbog toga je on odmah postao vatreni pobornik priprema za ustank. Neumorni je surad-nik organizatora ustanka — komunista. Takvom aktivnoš u on brzo sti e popularnost u svome i okolnim selima. I Partija mu usko-ro odaje priznanje primaju i ga u svoje redove.

On je organizator prve partizanske ete u Plo i. Borci te ete odmah ga biraju za svoga komandira. Njegova je eta, mada vrlo slabo naoružana, ve u prvim borbama ispoljila veliku borbenu vrednost. I to zahvaljuju i prvenstveno Mirkovoj neustrašivosti, jer on je prvi u jurišu i najpostojaniji u odbrani.

Glas o Štuli evom junaštvu brzo se širio okolnim selima i me-
u ustanicima drugih jedinica. Za mnoge Mirko postaje i primer
hrabrosti i komunisti ke revolucionarnosti, zbog ega je izabran
za lana Kotarskog komiteta KPJ.

U proleće 1942. Mirko Štuli već je na elu jednog meseca u pr-
vim bataljonima formiranim u Lici. Nekako u to vreme pada i je-
dan od nešto uspešnijih pokušaja italijanskih okupatora da, kori-
steći etničku izdaju, razjedine partizanske snage u Lici. Međutim
zahvaljujući i upravo Štuli evom beskompromisnom stavu
i neumornom radu na razoblijanju etničtva, pokušaj Italijana u
Štuli evoj Ploči i bližim selima ostao je samo pokušaj.

Kakav je bio kao komandir ete: neustrašiv borac i uvek ta-
mo gde je okršaj najžešći — takav je ostao i kao rukovodilac ba-
taljona. Voleo je uvek da se nađe uz onu etnu ili vod, koji su imali
najteže borbene zadatke. Njegovo prisustvo u takvim odsudnim tre-
nucima ulevalo je borcima samopouzdanje.

Tako je bilo i onoga julskog dana 1942. kad je kao zamenik
komandanta 1. bataljona 1. likog partizanskog odreda krenuo s
jednim vodom u juriš na ustašku posadu na streljuštu pod brdom Oštra,
nedaleko Gospića. Prema našim obaveštajnim podacima tu
se nalazilo oko 20 ustaša. Tako je i bilo sve do noći kada je izvr-
šen napad. Ali u toku noći na streljuštu je stiglo 200 novih ustaša.
Po žilavosti odbrane i gustini vatre, Mirko je odmah zaključio da
je ustaška posada znatno brojnija nego što je predviđao. Ali on
nije odustajao od napada verujući u uspeh. Ako nije uspeo prvi
juriš, verovao je da će uspeti drugi, treci... I tako sve dok, smrt-
no pogoden, nije pao.

Bataljon je sa uvaćom uspomenu na svog zamenika komandanta:
od Štulieve pogibije do kraja rata ponosno je nosio njegovo ime.

UZELAC MILE

•
Rođen 1. XII 1913. godine u selu Crna Vlast, Vrhovine, Gospić. Vazduhoplovni podoficir. Lan KPJ od maja 1942. U NOB stupio 1941. Danas je general-pukovnik. Za narodnog heroja proglašen 21. XI 1953. godine.

Jula meseca 1941. narod ga je izabrao za komandira sela. Po-
etkom septembra bando je bombe na jedan italijanski kamion pun
vojnika. Tom prilikom oslobođeno je grupu vezanih ljudi koje su
vodili na streljanje i zapalio je vozilo. To je bio jedan od prvih
napada na Italijane u Lici. Izveden je samoinicijativno. Sutradan
su Italijani došli sa nekoliko stotina vojnika. Miloš je sa dve puške
pružao otpor i branio selo Čitavdan. Italijani su mislili da se radi
baro desetini boraca. Krajem godine postao je komandir ete, a
zatim operativni oficir grupe partizanskih odreda za Liku, na ko-
joj dužnosti je rukovodio napadom grupe jedinica, sastavljenih od
dve ete bataljona »Marko Orešković« i jedne ete bataljona »Og-
rjen Pričak« u napadu na Plitvice, u decembru 1941. godine.

Od kraja 1942. do leta 1943. godine bio je komandant II brigade 6. proleterske divizije i na toj dužnosti se naročito istakao u IV ofanzivi kad je nedeljama vrlo uspešno zatvarao pravce Ljubovo—Krbava i Vrhovine—Korenica.

U letu 1943. godine postao je na elnik Štaba 6. proleterske divizije. Sa ovom divizijom ušao je u sastav Prvog proleterskog korpusa i u estvovao u borbama oko Duvna, Livna, Mrkonjića, Jajca i Travnika.

Po etkom 1944. godine postavljen je za komandanta 20. dalmatinske divizije koja je pod njegovom komandom proglašena udarnom i zauzela je zajedno sa ostalim snagama Sinj, Split i Knin i bila pohvaljena od Vrhovnog komandanta NOV i POJ. Uzelca je posebno pohvalio Vrhovni komandant za uspešno izvedene akcije kod Knina. U avgustu 1944. sa 20. divizijom prelazi preko Dinare, spušta se niz Uništa u pravcu Knina i Vrlike, produžavaju i napad u pravcu Knina i Kosova polja. Sa divizijom i pod borbom došao je do spoljnjih utvrđenja Knina i upao u Kosovo polje, ugrožavajući i na taj način odbranu Knina sa juga. Nemci brzo reaguju, isključujući iz odbrane severne Dalmacije delove jedne divizije i dva motorizovana puka, kao i jedinice etnika i ustaša, i sa tim snagama pokušavaju da prepreči put 20. diviziji. U borbama sa ovim snagama borci Uzela sve divizije uništili su i tri tenka, a olakšali su položaj 19. divizije u severnoj Dalmaciji.

U oslobođenju Dalmacije isti od neprijatelja Podinarje i Sinjsko polje sa Sinjem i Vrlikom. Odatle produžava napad u pravcu Knina. U borbi za Knin sa severoistoka napada Nemce i etnike i sa tog pravca upada u utvrđeno mesto. Posle toga, na elu jedne brigade, izbjega na Debelo brdo i na taj način sprečava izvlačenje Nemaca duž železnih pruga i bitno utiče na ishod jedne od najvećih pobeda jedinica u završnim operacijama za oslobođenje Dalmacije. Po etkom 1945. godine postao je na elnik štaba korpusa.

Posle svršetka rata počeo je u Sovjetskom Savezu dvogodišnje školovanje u vojnoj akademiji »Frunze«, a posle obavlja višoke dužnosti u našim jedinicama.

VЛАДУШИ БРАНКО

Rođen 1917. u Zrmanji, Građac. Zemljoradnik. U NOB stupio 1941. Poginuo 3. marta 1942. na Srbu. Za narodnog heroja proglašen 27. novembra 1953.

Julski ustank do ekakao je Branko Vladušić kod svoje kuće i među prvima se odazvao pozivu Partije, postavši borac 10. gerilskog odreda.

Njegov život kao prvoborca trajao je oko sedam meseci i drugovi nisu stigli ni da ga za života prime u KPJ. Bilo je to i relativno kratko vreme da bi se razvio u višeg rukovodioca, što je obezvelio posle prvih borbi. Za to kratko vreme bio je dobro poznat

po li noj hrabrosti — u svom rodnom kraju i u okolini Oto ca i Korenice kamo je pošao, daleko od svog ognjišta u sastav novoformiranog bataljona »Marko Oreškovi «, u kojem je bio desetar.

U ustanku sam je razoružao kod Fribudi a dvojicu ustaških žandara. Na šijanovom klancu, krajem decembra 1941. godine kao desetar u 2. eti bataljona »Marko Oreškovi « izveo je sli an podvig — ovog puta je razoružao trojicu Italijana. Pre te borbe pri ao je drugovima da se mora do epati pištolja, i tako je i bilo, ah je dugo ljubomorno sakrivao tu »beretu« dok je drugovi nisu videli. No cela eta je tada odlu ila da mu se ostavi, jer ju je zaslužio, makar da su u to vreme samo viši rukovodioči nosili pištolje. Tada je dobio i puškomitrailjez, koji se u ono vreme davao najhrabrijima.

Na Korenici, Donjem Lapcu, Srbu, on je nišandžija na puškomitrailjezu i desetar. U svakoj od tih borbi isti e se li nom hrabroš u i kao odli an nišandžija. Pola dana je ukopan u snegu tukao iz puškomitrailjeza po neprijateljevim rovovima i utvr enim zgradama udaljenim od njega svega pedesetak metara. Tako je sa izrešetanim šinjelom sa ekaoslobo enje Donjeg Lapca (27. II 1942. godine) i pravo je udo kako tada nije poginuo.

U slede oj borbi, izvedenoj svega nekoliko dana posle oslobojenja Donjeg Lapca, poginuo je po etkom marta 1942 godine u juriju na italijanska utvr enja u Srbu. Drugovi iz njegove desetine gledali su ga ispred sebe i slušali rafale iz njegova puškomitrailjeza, te odjednom, kad ih više nisu uli, znali su da Branko više nije živ.

Jedno od najve ih priznanja njemu kao borcu jeste trenutak kad je na Ljubinoj poljani primljen sa grupom najhrabrijih boraca iz 9. i 10. gerilskog odreda u 2. etu bataljona »Marko Oreškovi «. Dva meseca posle njegove pogibije ušao je u isto riju našeg rata: bataljon kojeg su formirali njegovi saborci iz 1. bataljona, kad su oslobodili njegov rodni kraj i od boraca iz tek osloboene zrmanjske opštine, iji je on bio prvorazborac i prva žrtva oslobođala kog rata —dobiva njegovo ime. To je kasnije 1. bataljon II dalmatinske proleterske brigade. Njegovo ime i herojske podvige ne može ispustiti ni jedan istoriograf kada bude pisao o legendarnim bojištima oko Neretve, Drine, Sutjeske, na kojima je ovaj bataljon bio dostojan njegova imena. To je i jedinstven slu aj u našem oslobođila kom ratu da je jedan bataljon dobio ime desetara, što samo slikovito govori o Branku Vladuši u kao oveku, drugu, junaku.

VUKSAN PEKIŠA

Ro en 29. I. 1905. u Po itelju kod Gospi a, Hrvatska. Radnik. Predratni lan KPJ. UNOB stupio 1941. Poginuo 20. novembra 1941. Na rodnim herojem proglašen 27. XI 1953.

U potrazi za poslom koji bi mu pružio koliko-toliko snošljiv život, Pekiša se još kao de ak obreo u Francuskoj. Tu se brzo na-

šao u ulozi vrlo aktivnog sudionika u radni kom pokretu, jer ^{m(1)} nije bilo potrebno mnogo vremena pa da oseti svu težinu kapita listi ke eksploracije.

Kad je buknuo gra anski rat u Španiji i Pekiša Vuksan je po hitao da pomogne španskim republikancima. Kasnije se, kao i svi Jugosloveni koji su se borili u Španiji našao u francuskim koncentracionim logorima.

Pobegavši iz logora u svoje rodno selo Po itelj stigao je kad je ustanak u Lici ve bio po eo. Premda iscrpen logorskim životom i dugim, opasnim putovanjem ilegalca od Francuske do svoje kuće, Pekiša se ne odmara ni dana ve se odmah pridružuje ustanicima, nastoje i da im svojim revolucionarnim i vojnim iskuštvom što više pomogne u formiranju jedinica i pripremama za borbu protiv italijanskih okupatora, im je u njegovom selu bila formirana partizanska eta Pekiša je izabran za njenog politi kog komesara. Oktobra 1941. on je ve komandant 3. bataljona 1. likog partizanskog odreda. Kao starog i iskusnog komunistu Kotarski komitet KPJ za kotar Gospi bira ga za svoga lana.

Ugled Pekiše Vuksana kao iskusnog politi kog radnika, hrabrog borca i partizanskog komandanta naglo raste. Zato on postaje jedna od prvih žrtava etnika u gospo kom kotaru: 20. novembra 1941. etnici ga no u opkoljavaju u jednoj kući u selu Breziku pod Velebitom. Pozivaju ga da se preda. Pekiša odgovara vatrom, a onda pada pogon pri pokušaju probijanja kroz etni ki obrub. Da bi svojim nalogodavcima, italijanskim okupatorima, pokazali da su »savesno« izvršili još jedan dobijeni zadatak i da bi primili zasluženu nagradu etnici odse enu Pekišinu glavu odnose Italijanima u Medak.

Tako je, zahvaljuju i etni koj izdaji, prerano prekinuta životna nit još jednog neustrašivog li kog borca i revolucionara. Uspomenu na njega li ki su borci nastojali da sa uvaju i na taj način što su jednom bataljonu dali ime »Pekiša Vuksan«. Kasnije je taj bataljon ušao u sastav II brigade i borio se u 6. diviziji do kraja rata nose i ime revolucionara Pekiše Vuksana.

ZAKLAN DMITAR

Ro en 11. juna 1915. godine u Šalamuni u, Titova Korenica. Obučarski radnik. Išao KPJ od 28. avgusta 1941. U NOB stupio 27. jula 1941. Danas general-major JNA. Za narodnog heroja proglašen 27. novembra 1953.

Buni ki obu ar koji je me u borcima i komunistima 6. proleterske divizije stasao u poznatog partizanskog komandanta. U prvim ustani kim borbama predvodi tridesetak najhrabrijih boraca» krajem 1941. ve je komandir, a u drugu ratnu godinu ušao je kao komesar ete. U borbi za Donji Lapac, u februaru 1942. godine, iz strelja kog stroja ete sa šest metaka pogodio je šest Italijana, sto se ubrzo pro ulo u onom kraju.

Kao veštog komandanta i trezvenog politi kog radnika Partija ga je u maju 1942. godine poslala u Gaaku dolinu za komandanta bataljona »Božidar Adžija«, koji se u ono vreme ozbiljno osipao — u trenutku kada su etni ki elementi dizali glave i koriste i greške pojedinih rukovodilaca seja'li razdor me u borce srpske i hrvatske nacionalnosti. Dmitar je — sara uju i s komunistima i uglednim seljacima, stišavaju i strasti u ozloje enih — uskoro oja ao bataljon »Božidar Adžija« i broj ano i moralno-politi ki, pa je uskoro formirao novu, jaku, omladinsku etu. Vest o pobedama bataljona, sada popunjenoj i sa Hrvatima, pronela se Likom što je u onom trenutku bio jedan od snažnih inilaca koji je u pozitivnom smislu uticao na razvoj oslobođila kog pokreta.

U napadu na Dabar, u avgustu 1942. godine, zarobio je sa jednom desetinom vod ustaša koji je uporno branio utvr enu crkvu. Kako sa borcima nije mogao pri i utvr enju, pribegao je lukavstvu: spustili su niz dasku avionsku bombu u koju su namestili upalja sa zapaljenim štapićem i tako su primorah neprijatelja na predaju. U novemburu njegov bataljon, zajedno sa jedinicama I brigade, napada vlak u Kapeli i uništava velik broj vojnika. Prilikom napada na Padane eta bataljona »Božidar Adžija« uzmakla je ispred jake vatre iz mitraljescog gnezda. Komandant Dmitar je, uo ivši opasnost za jedinicu i shvataju i odgovornost za izvršenje zadatka, okupio grupu dobrovoljaca, naoružao ju je svežnjevima bombi, vešto je doveo do bunkera u kojeg su ubacili bombe i uništili oba mitraljeza.

Na novu 1944. godinu, kao zamenik komandanta III brigade, komandovao je sa dva bataljona koji su, zatvaraju i pravac od Prijedora, sadejstvovali Petom krajiškom korpusu u borbi za Banju Luku. Kad je naišla kolona tenkova, Dmitar je iz protutenkovskog topa po eo da otvara vatru i da ih uništava. Na položaju je bio teško ranjen i dok su ga borci izvla ili i previjali s njegova lica nije silazio osmeh. U toj borbi bataljoni su zarobili 200 neprijateljskih vojnika.

Dvadesetak kilometara je pretrao 25. maja 1944. godine ispred dva bataljona III brigade, da bi se, onako iz trka, uhvatilo u koštač sa nema kim snagama koje su dolazile od Trnini Brijega.

Divizija je, probijaju i se za Srbiju, forsirala Taru. U jednom trenutku, kad je neprijatelj pokušao da nabaci jedinice u plahu reku, Dmitar je, i onda kao zamenik komandanta III brigade, sa grupom bombaša o uvao mesto prelaza. Prilikom izvršenja tog zadatka teško je ranjen: minobaca ka mina je eksplodirala kraj njega i deseci smrtonosnih paradi su ga po elom telu izranjavali. Kad je preživeo rane, nekako posle mesec dana, drugovi su mu ponudili da zajedno sa ostalim ranjenicima avionom otpituje u Italiju što je on kategoriki odbio, izražavaju i odlu nost da sa divizijom ide do slobode. I ostao je u diviziji, vratio se u stroj I brigade.

U oslobođenom Beogradu, pred juriš na utvrde Sremskog fronta, on i njegovi komandiri organizovali su obuku u kojoj se svaki borac obučio da savla uje ži anu prepreku, da pravi prolaz u min-

skom polju, da se privu e rovu i sigurno ubaoi bombu, da se veste kre e po ravnom zemljištu. On je i ovaj zadatak shvatio i drugima postavio kao pitanje odgovornosti pred Partijom za živote i držanje svojih boraca. On je zahvaljuju i prirodnoj bistrini i upornom radu na li nom uzdizanju sticao teorijska znanja, uvažavao je i izu avao ratna iskustva drugih i prenosio ta znanja, onalko re it i jednostavan, i na svoje borce.

Kad je u jednom kriti nom trenutku nema ka divizija, ojana tenkovima i artiljerijom, probila front jedinica NOV kod šida, Dmitar je sa svojom brigadom izveo vešt manevr, razvio jedinice za borbu u bok neprijatelja i li no rukuju i as protivtenkovskom puškom, as topom — uspeo je da sa svojim vojnicima razbije neprijatelja i olakša protivnapad naših snaga.

U svakom vojniku i rukovodiocu je — u razgovoru, u borbi, u kolu — otkriva oveka i o svakom je znao re i lepu re . Starešine iz Štaba divizije su, kad bi ule da se govori o nekom borcu koji u ne em zaostaje za ostalima, govorile: dajte ga Dmitru, — on e od njega brzo napraviti dobrog borca. Sa Sremskog fronta upu en je na školovanje u Sovjetski Savez gde je stekao više vojno obrazovanje i vratio se neposredno posle rata na dužnost na elnika Štaba 6. proleterske divizije.

Danas je komandant divizije; stekao je najviše vojno obrazovanje; u središtu je svih društvenih zbivanja kraja u kojem živi; u odnosima s ljudima je vrlo neposredan i baš kao i u ratu uvek je tamo gde je najteže.

ŽEŽELJ MILAN

Ro en 23. januara 1917. u selu Podurljaju, Donji Lapac. Radnik. lan KPJ od novembra 1941. U NOB stupio 1941. Danas general-potpukovnik JNA. Za narodnog heroja proglašen 12. januara 1945. godine.

im je okupator ušao u našu zemlju žeželj odlazi u šumu, a za njim i itavo selo. Na njegovu inicijativu organizovan je »logor« i odlu eno je da se sakuplja oružje. Posle kontakta i razgovora sa Milanom Šijanom i Dani em Damjanovi em radi na pripremanju ustanka.

žeželj je, kre u i u borbu sa borcima Gerilskog odreda iz Gornjeg Srba, prvi u svom selu ispalio ustani ki metak, otvaraju i vatu iz svog puškomitrailjeza nabavljenog i brižljivo uvanog pre ustanka. Rafal je ispalio 27. jula na talijansku kolonu u Srbskom klancu. U akciji na Gorjevcu, u avgustu, sa svojom trojkom uništio je dva ustaška kamiona i preko 80 vojnika.

U borbi kod Donjeg Lapca — vode i svoju etu na juriš — usko io je u bunker na elu ete i ubio 7 Italijana, a dvanaest zabilio.

U prole e 1942. godine, kao komandir 1. ete bataljona »Marko Oreškovi « upao je no u, na elu grupe od 32 borca iz svoje ete, u okupirane i dobro branjene Jezerane. Osvojivši utvr enu crkvu usred mesta, zatvorio se u njoj i okružen sa preko 1.000 ustaša i

izložen teškoj vatri neprijatelja, dve no i i jedan dan pružao je otpor i povremeno vršio drske ispadne na školu, popovu ku u, opštinsku zgradu. eta je pet uporišta zapalila, pobila preko 100 ustaša i domobrana, zarobila komandanta garnizona, ostala na okupu moralno-politički vrsta i — uspela je da se neopaženo izvije i priklju i ostalim jedinicama. Samo je jedan njen borac ranjen, a dvojica su poginula. Najveće zasluge za takvo držanje boraca imao je njihov komandir Žeželj koji je bio najhrabriji i najveštiji me u njima kad je otvarao vatru kroz prozore, palio utvrđenja, otvarao vatru iz puškomitrailjeza, ali i siguran komandir, pouzdan komunista i drug, optimista koji je po injao partizansku pesmu i u trencima kad su se stotine ustaša nalazile ispod prozora crkve.

Istakao se kao zamenik, a zatim kao komandant 1. proleterskog bataljona Hrvatske u borbama u Lici, Baniji, Hrvatskom primorju, Dalmaciji, u Žumberku. Između u sela Mrzle Vodice i Crni Lug Žeželj je sa bataljonom i iz zasede sa eka i razbio neprijatelja oslobođivši 420 Slovenaca koje su Italijani vodili u koncentracione logore. Novembra 1942. godine postavljen je za zamenika komandanta XIII udarne brigade, a nešto kasnije i za komandanta. Prvog januara 1943. brigada je napadala dve ustaške bojne koje su branile Kraši. Zima je bila jaka, a neprijatelj dobro naoružan, Žeželj je poveo brigadu na juriš i tom prilikom su obe bojne potpuno uništene što se smatra jednim od najvećih poraza neprijatelja na Žumberku. Ovom prilikom brigadi su sadejstvovali kordunaške jedinice, a Žeželj je bio teško ranjen u glavu.

Kasnije je Žeželj sa brigadom prešao u Sloveniju i tu pobe uže neprijatelja u borbama između Novog Mesta i Metlike, u Buki i na pruzi Trebnje—Šent Rupert. Po izvršenom zadatku ponovo se vratio u Žumberak.

U maju 1943. XIII proleterska brigada je pod rukovodstvom Žeželja, u blizini samog Zagreba, uništila aerodrom kod Svetog Nedelje. Kad su borci zaposeli sve prilaze, partizanska patrola od 15 ljudi, na elu sa Žeželjom, obuhvatila enu u domobranske uniforme, razoružala je stražu i u roku od deset minuta na stražarskim mestima jedrili arske škole nalazili su se partizani. Druga grupa je razoružala stražu na aerodromu. Proleteri su ostavili iza sebe zapaljene hangare, dva uništена aviona i 76 jedrilica.

Krajem 1943. godine Žeželj sa svojom brigadom kreće u Bosnu, u sastav 1. proleterske divizije. Prilikom uspešnog probroja neprijateljske blokade u mestu Gostilj, ispod Vlašića, u VI ofanzivi, ponovo je teško ranjen u desnu ruku.

U toku desanta na Drvar XIII proleterska vodila je borbe na sektoru Lisina zatvarajući prođor neprijatelju ka Vrhovnom štabu. Sa svojim borcima Žeželj je doprineo potpunom razbijanju neprijatelja u noćnoj borbi kod Jasenovih Potoka — osiguravajući tako prolaz Vrhovnom štabu za Kupreško polje.

Žeželj je sa svojom brigadom u estvovanju i u oslobođenju Srbije i razbijanju etnika na Jelovojoj gori. Posle oslobođenja Beograda, u sastavu 6. proleterske divizije pod žestokom vatrom neprijateljske artiljerije, prešao je sa svojim jedinicama Savu i oslobođio

Zemun. Tu se i oprostio od boraca XIII proleterske, s kojom je prešao preko 17.000 kilometara pod neprekidnim borbama. U toku rata ranjavan je devet puta, a sa jedinicama kojima je komandovao od po etka rata prešao je put od preko 55.000 kilometara.

Od oslobojenja Zemuna, u oktobru 1944. godine Milan Žeželj je komandant gardijskih jedinica i li ni pratilec Vrhovnog komandanta oružanih snaga. Na toj dužnosti ostao je sedamnaest godina. Sada je na odgovornoj dužnosti u JNA.

HRONOLOGIJA

1941 — 1945

Hronologija važnijih događaja iz života i borbi 6. li ke proleterske divizije i jedinica od kojih je formirana

1941. godina

27. VII

Pod rukovodstvom Štaba gerilskih odreda za Srb i okolinu, koji su sa injavali oko Jovani, Milan Šijan, Dušan i Vojislav Mileusni, napadom ustanika na ustaško-žandarmerijsku posadu u Srbu po eo organizovani i masovni oružani ustanak u Lici a time i u Hrvatskoj. Toga dana ustanici su zauzeli Srb, uništili kamion sa ustašama kod Klanca, porušili železni ku prugu Drvar-Knin kod Gornjeg Tiškovca i poseli sve ceste što vode ka Srbu. Ovaj dan je proglašen za narodni praznik i slavi se svake godine kao Dan ustanka naroda Hrvatske.

28. VII

Ustanici iz Doljana i Brotnje napali žandare u Doljanima i dva autobusa sa ustašama na Brežinama. Žandari su delom pobijeni i proterani, a autobusi uništeni.

Ustanici iz Zrmanje, Popine, Vuropolja i Glogova zauzeli Otri, porušili železni ku prugu kod Pribudi a i na više mesta oštetili ureaje na pruzi od Cerovca do Bendera.

29. VII

Ustanici iz Bruvna i Mazina oslobodili Bruvno.

30. VII

Ustanici iz donjolapa ke opštine zauzeli Donji Lapac. Time je u ustanku zauzeto prvo sresko mesto u Hrvatskoj. Po oslobođenju mesta obrazovan je štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolini radi rukovođenja ustaničkim jedinicama. Komandant Gojko Polovina.

Krajem jula i u toku augusta na podruju Like formirano je više ustaničkih jedinica — vodova, eta i odreda koje su se u to vreme zvale gerilskim i nosile nazine sela u kojima su se formirale. Na brojaemo samo neke: Srb, Kunovac, Suvaja, Osreci, Zavlaka, Tiškovac, Zrmanja, Nebljusi, Doljani, Divoselo, Mogori, Vrebac, Ostrvica, Široka Kula, Babin Potok, Debelo Brdo, Jošan, Frkaši, Buni, Peani, Turjanski, Kravica, Homoljac, Trnavac, Plitvički Ljeskovac, Brinje, Srednja Gora, Kosinj, Bruvno, Rudopolje, Klavavica, Podurljaj, Mazin itd. Postojale su i različite više komande koje objedinjavaju nekoliko susjednih manjih gerilskih jedinica, zatim i bataljoni (Donjolapački, »Velebit«), komande sektora i slično.

3. VIII

Posle napada na žandare na Ljubovu i grupu ustaša u ševerima narod iz sela oko Buni a masovno se digao na ustanak i napao ustaše u Buni u koji su se posle kraega otpora spasli bekstvom u pravcu Perušića i Gospića.

Ustanici iz opštine Donji Lapac zauzeli Boričevac. Time su posle osam dana od početka ustanka bili oslobođeni srezovi Donji Lapac i Gračac, sem samog mesta Gračac i opštine Lovinac i stvorena slobodna teritorija. Ustanici su snage zauzele su položaje prema neprijatelju u Bihaću. Kulen-Vakufu, Kninu, Gračacu, Lovincu i Udbini.

Kod Tušica ustanici iz Srednje Gore i Kurjaka napali autobus sa ustašama, šest je ustaša poginulo, tri su ranjena, a autobus je uništen.

3/4. VIII

U Divoselu ustanici iz sela napali ustašku posadu i oslobođili selo. Drugog dana posle toga dva bataljona ustaša napali zbeg naroda iz sela na podnožju Velebita i tom prilikom pobili 565 lica, uglavnom žena, dece i staraca.

5. VIII

Napadom na ustaše u selu otpočeo ustanak u Ploči.

5/6. VIII

Ustanici iz Metka uz pomoći ustanika iz Mogorja i Vrepca napali ustašku posadu u Metku i proterali je iz sela.

10. VIII

Ustanički etnički u Jošanu ubili narodnog heroja Milana Radakovića.

16. VIII

Naredbom štaba Drvarske brigade od ustaničkih snaga iz Like i Bosne, koje su vodile borbe oko Kulen-Vakufa, formiran 2. bataljon »Sloboda«. U bataljonu su bilelike jedinice Doljanska, Suvačka, Bročanska i Lapančka eta i Dugopoljski i Netečki vod. Komandant Maučić Pilipović, a politički komesar oko Jovanice.

18. VIII

Pod rukovodstvom Okružnog komiteta KPH za Liku na području sreza Gospića formiran gerilski bataljon »Velebit«. Za komandanta

* U tekstu su dana samo imena prvih komandanata partijanskih jedinica.

postavljen Milan Kuprešanin, a za na elnika štaba Joco Njegomir. Krajem meseca za politi kog komesara izabran Petar Kleut Perica.

19. VIII

Ustanici iz sreza Donji Lapac razbili bataljon domobrana u Pištalskoj draži kod Bori evca. Tom prilikom je ubijeno oko dve stotine neprijateljskih vojnika i oficira. Time je ujedno propala prva ve a ustaška ofanziva na slobodnu teritoriju u južnoj Lici.

23. VIII

Naredbom delegata Glavnog štaba Narodnooslobodila kih partizanskih odreda Jugoslavije Vlade etkovi a obrazovan Štab bataljona gerilskih odreda za Liku. Za komandanta postavljen Stojan Mati , a za politi kog komesara Gojko Polovina. Ovaj štab se još nazivao i Štab gerilskih (partizanskih) odreda za Liku. Iako je trebalo da objedini dejstva svih ustani kih snaga u Lici ovaj Štab to nikad nije ostvario. Njegovo delovanje svelo se samo na južnu Liku i to za kra e vreme.

26. VIII

U Žutoj Lokvi ustanici iz Brinja uništili PTT ure aje u pošti, spa lili pilanu, ranili dva i ubili jednog ustašu.

28. VIII

Partizani iz sreza Brinje odbili napad ustaša na partizanski logor na Panosu.

Avgust

U oslobo enim selima na podru ju Like po eli se stvarati organi nove revolucionarne vlasti (Divoselo, Doljani i dr.). U po etku ovi organi se zovu razli ito kao: narodni odbori, odbori narodnooslobodila kog fonda, odbori civilne vlasti, a tek u novembru i decembru po inju se zvati narodnooslobodila ki odbori.

U Škarama formiran odred. Komandant Stipe Ugarkovi Palenta.

Kraj avgusta

Na Ljubovu formiran Gerilski odred »Ljubovo«. Komandant odreda Staniša Opsenica, a politi ki komesar Tome Nikši .

1. IX

2. bataljon »Sloboda« napao ustaško-domobransku posadu u selu Vrto e i razbio je. Ubijeno i zarobljeno 7 oficira i 120 ustaša i domobrana.

Po etak septembra

Obrazovan štab gerilskih odreda za srez Korenicu i okolinu. Komandant Bogoljub Rapaji , politi ki komesar Sr an Bruji .

3/4. IX

Grupa boraca iz srezova Brinje i Oto ac napala žandare u Brlogu i nanela im gubitke.

6. IX

2. bataljon »Sloboda« i delovi Lapa kog bataljona zauzeli Kulen-Vakuf. U borbi poginuo komandant bataljona »Sloboda« Ma uka Pilipovi .

Odred »Kik« napao ustaše i žandare u Plitvi kom Ljeskovcu, ali ih zbog slabog naoružanja i nedovoljnog borbenog iskustva nije uspeo savladati.

11. IX

U prisustvu Vlade Popovića, delegata CK KPJ u Donjem Lapcu održan sastanak OK KPH za Liku na kom je analiziran rad partijskih organizacija na pripremama i u toku oružanog ustanka i donešeni zaključci za dalji razvoj oružane borbe u Lici. Sastanak je imao veliki značaj za daljnje pravilno usmeravanje narodnooslobodilačke borbe u Lici.

12. IX

Generalni sekretar KPJ, Josip Broz Tito uputio pismo Radi Konaru, sekretaru CK KPH u kome mu je, pored ostalog, ukazao da se u Lici ukine naziv gerilac i uvede partizan.

18. IX

U Smiljanu formiran odred koji je kasnije preimenovan u etu, čiji je komandir bio Momilo Novković, a politički komesar Emil Antić.

21. IX

Pod rukovodstvom Marka Oreškovića Krntije na Kamenskom na Plješevici održan sastanak vojnih delegata Like na kom je analizirana vojno-politička situacija u Lici, a naročito stanje ustaničkih jedinica po srezovima. Na sastanku, pored ostalog, ukazano na značaj stvaranja jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta, potrebu reorganizacije ustaničkih jedinica i stvaranje disciplinovanih partizanskih odreda kao i nužnost borbe protiv italijanskih okupatora. Na kraju je donesena rezolucija o narednim zadacima i učinkujući pokušaj da se obrazuje jedan štab za sve partizanske jedinice u Lici.

24. IX

Na Pogledalu partizani iz odreda »Ognjen Pričić« i »Škara« napali italijanske vojнике i naneli im gubitke. Italijani za odmazdu spalili Koreničko Vrelo.

25. IX

Ustanici iz sreza Korenica, ojačani sa po jednom grupom ustanika iz sreza Udbina i Donji Lapac napali ustaše, domobrane i žandare u Plitvičkim jezerima i zauzeli selo.

27. IX

Partizanski odred »Crna Vlast« napao u Crnoj Vlasti grupu italijanskih vojnika i karabinjera koji su sa jednim kamionom bili došli u selo i poeli hapsiti ljudi. Neprijateljski vojnici su pobegli u Vrhovine, a kamion spaljen. Nakon toga u selo je iz Vrhovina stiglo sedam kamiona vojnika nakon čega se odred koji je raspolagao sa svega dve puške, povukao uz borbu iz sela.

Septembar

Pod Kikom od boraca iz odreda »Kik«, Babina Potoka, Turjanskog, Uvalice, u Kravine i Jezerca formiran partizanski odred »Ognjen Pričić«. Komandant Geco Konar, a politički komesar Stevo Biga.

Kraj septembra

Na teritoriji sreza Gospo od gerilskog bataljona »Velebit« formiran 1. li ki narodnooslobodila ki partizanski odred »Velebit«. Komandant odreda Milan Kuprešanin, politi ki komesar Petar Kleut. Odred je imao etiri bataljona. Komandant i politi ki komesar 1. bataljona bili su Lazo Radaković i uro Stanković, 2. bataljona Joco Njegomir i Dušan Njegomir, 3. bataljona Petar (Pekiša) Vuksan i Stevo Maodus i 4. bataljona Damjan Vujinović Deni i Jure Naglić.

Po direktivi OK KPH za Liku od boraca sa područja Srba i Donjeg Lapca na Drenova i formiran partizanski odred »apajev«, koji je posle pogibije Marka Oreškovića dobio naziv »Marko Orešković«. Komandant oko Jovanića, politi ki komesar Milan Šijan.

Po etak oktobra

U Krbavici održan sastanak na kom su pored nekih lana OK KPH za Liku prisustvovali Vladimir Popović, Ivo Rukavina, Košta Nađ, Srećko Manola i dr. Tom prilikom je OK KPH za Liku upoznat sa zaključcima u pogledu daljeg razvoja ustanka koji su doneti na vojno-političkom savetovanju CK KPJ i Glavnog štaba NOPO Jugoslavije 26. IX 1941. godine u Stolicama kraj Krupnja.

3. X

Na ovki nedaleko od Kulen-Vakufa odred »apajev« iz zasede ubio sedam ustaških oficira i dva podoficira i uništio dva automobila.

7. X

Kod Kruga, nedaleko od Donjeg Lapca, odred »apajev« u sadežstvu sa partizanima iz bliže okoline zarobio brdsku haubicu i 117 granata.

Prva polovina oktobra

Po direktivi CK KPH formiran Štab Grupe narodnooslobodila kih partizanskih odreda za Liku. Komandant Vlado Četković, politi ki komesar Marko Orešković Krntija.

20. X

U Orijevu poginuo lan CK KPJ i politi ki komesar štaba Grupe NOPO za Liku, narodni heroj Marko Orešković.

20/21. X

Partizani iz Škara spalili poštu u Brlogu i napali žandare, ali ih nisu uspeli savladati.

7. XI

U svim oslobođenim selima u Lici priredbama, govorima, mitingima i paljenjem vatri sve anno proslavljenja godišnjice velike oktobarske socijalističke revolucije.

Grupa partizana iz Drežnice i brinjskog sreza napala kamion sa italijanskim vojnicima u Rapajinom klancu i nanela im gubitke.

9. XI Grupa partizana iz Srednje Gore napala patrolu italijanskih vojnika kod Mekinjara. Uve e istog dana u borbu uveden i odred »Marko Oreškovi ». Sutradan sve ove snage zajedno odbile napad italijanskih jedinica iz Udbine na Srednju Goru.
13. XI U Kosinju odred »Ognjen Pri a« spalio pilanu koja je radila za okupatora.
17. XI U Mogori u formirana Jurišna eta 1. li kog NOP odreda »Velebit« od dobrovoljaca iz Metka, Divosela, Po itelja, Mogori a, Radu a i Plo e. Komandir Petar Kleut, politi ki komesar Ilija Uzelac Iljuš.
20. XI Izšao prvi broj »Li kog partizana«, glasila Štaba Grupe NOPO za Liku.
- Druga polovina novembra**
- Formiran Lapa ki partizanski bataljon. Komandant Stojan Mati , politi ki komesar Stevo Tišma. Po pogibiji komandanta bataljon dobio naziv »Stojan Mati ».
29. XI U prisustvu lanova OK KPH i štaba Grupe NOPO za Liku na Kamenskom formiran partizanski bataljon »Marko Oreškovi « od boraca sa podru ja srezova Donji Lapac i Gra ac. Komandant oko Jovani , politi ki komesar Milan Šijan.
30. XI Od boraca sa podru ja sreza Korenica formiran partizanski bataljon »Ognjen Pri a«. Komandant Bogoljub Rapaji , politi ki komesar Sr an Bruji .
11. XII Bataljoni »Marko Oreškovi « i »Ognjen Pri a« napali ustaše i žandare u Plitvicama, ali ih zbog intervencije italijanskih snaga iz Prijeboja nisu savladali.
17. XII Delovi 1. li kog NOPO »Velebit« napali italijansku posadu u željni koj stanci Bilaj—Ribnik, ali je nisu uspeli savladati, jer je bila dobro utvr ena.
- Decembar**
- Otpelo formiranje Oto kog partizanskog bataljona, koji je kasnije dobio naziv bataljon »Božidar Adžija«. Komandant i vršilac dužnosti politi kog komesara Stipe Ugarkovi Palenta. Bataljon potpuno oformljen tek idu e godine.
- Kraj decembra**
- Postavljen štab i otpelo formiranje partizanskog bataljona »Kr bava« na teritoriji sreza Udbina. Komandant Mi un šaki , politi ki komesar Stevo Cvjeti anin akljun.
- Postavljen štab i otpelo formiranje partizanskog bataljona »Gavrilo Princip« na teritoriji sreza Gra ac. Komandant Milojko uk,

politi ki komesar Petar Kesi Bi o. Kasnije, po pogibiji politi kog komesara, dobio naziv bataljon »Bi o Kesi«.

Formirana Brinjska partizanska eta. Komandir Sr an Uzelac, politi ki komesar Rade Vraneš Rabata.

U Kravici od boraca sa podru ja Šibenika, koji su se u tri grupe prebacili u Liku formirana Dalmatinska eta, koja je ušla u sastav bataljona »Marko Oreškovi« kao njegova 3. eta. Komandir Stanko Parma, politi ki komesar Ante Banina.

29. XII

U Bjelopolju Dalmatinska eta napala jedan vod Italijana, koji je iz Korenice došao u selo radi plja ke'i tri ubila, dva ranila, a ostale zarobila. U toku ovog i idu eg dana eta je uz pomo ete bataljona »Ognjen Pri« odbila više napada ja ih italijanskih snaga iz Korenice na selo i nanela im gubitke. Ovim su otpo ele trome se ne borbe oko Korenice.

30/31. XII

Na Homolja kom klancu (šijanov klanac) grupa od dvadeset boraca koji su se nalazili na politi kom kursu u Trnavcu napala pret hodnicu italijanskih snaga, koje su od Babina Potoka hitale u pomo italijanskom garnizonu u Korenici. Posle neravne borbe grupa se povukla uz gubitke od jednog ranjenog.

31. XII

Delovi bataljona »Marko Oreškovi« sa Oštrog oblajaja kod Homolja kog klanca napali italijanske snage koje su se od Babina Potoka kretale ka Korenici.

1942. godina

1. I

Na Pogledalu 1. eta bataljona »Ognjen Pri a« napala oja anu italijansku etu, koja se kao zaštitnica italijanskih snaga što su od Babina Potoka prodirale ka Korenici, kretala od Homoljca ka Korenici i potpuno je razbila. U toku borbe na Pogledalo je sa jednom grupom boraca bataljona »Krbava« stigao komandant Grupe NOPO za Liku, Vlado etkovi i s le a napao neprijatelja. Italijani su imali 17 mrtvih, 10 ranjenih i 125 zarobljenih me u kojima i etiri oficira. Zaplenjena je ve a koli ina ratnog materijala.

Podržani jakom vatrom minobaca a i mitraljeza delovi italijanskog garnizona u Korenici izvršili napad u pravcu Kalebovca, Gradine i Vranova e. Tom prilikom spalili su Kalebovac. Protivnapadom delova bataljona »Ognjen Pri a« neprijatelj je sateran u Korenicu.

Kod Homolja kog klanca dve ete bataljona »Marko Oreškovi« napale iz zasede jednu oja anu etu italijanskih fašista (»crne ko šulje«), koja se od Babina Potoka nastojala probiti u Korenicu. eta je potpuno razbijena. Na bojištu je ostalo 50 mrtvih neprijateljskih vojnika, a 95 je zarobljeno. Zaplenjena je ve a koli ina ratnog materijala.

6. I

Jurišna eta i delovi 1. bataljona 1. li kog NOPO »Velebit« napali u Plo i italijansku kolonu koja je imala nameru da prodre u Udbinu i do sutradan je prisilili na predaju.

20. I

Bataljon »Ognjen Pri a« oja an Dalmatinskom etom i bataljon »Krbava« napali italijanski garnizon u Korenici, ali ga nisu uspeli savladati, iako je napad ponovljen druge ve eri.

23. i 24. I

Napadom od Vrhovina i Široke Kule italijanske snage pokušale deblokirati Korenicu. Bataljon »Marko Oreškovi « sa ekao kod Klanca, izme u Crne Vlasti i Turjanskog ja u kolonu koja je napadala od Vrhovina, naneo joj velike gubitke i prisilio na povla enje. Kolonu koja je napadala od Široke Kule na Ljubovu je potpuno razbio 2. bataljon 1. li kog NOPO »Velebit« i naneo joj ukupne gubitke od 419 mrtvih, ranjenih i zarobljenih vojnika i oficira. Zaplenjena su etiri topa, dva tenka i drugi materijali. Time je ovaj pokušaj deblokade Korenice potpuno propao.

Kraj januara

Od zaplenjenih italijanskih tenkova na Ljubovu naredbom štaba Grupe NOPO za Liku formiran tenkovski vod.

6. II

Delovi bataljona »Ognjen Pri a«, 2. bataljon 1. li kog NOPO »Velebit« i Lapa ka eta zauzeli anak pošto su ustaše proterali prema Ramljanima.

27. II

Bataljon »Marko Oreškovi « (bez 3. ete), 2. eta bataljona »Ognjen Pri a« i jedna eta Lapa kog bataljona savladali italijansko- etni ki garnizon u Donjem Lapcu. Italijani i etnici pretrpeli gubitke od 22 mrtva, 27 ranjenih i 150 zarobljenih vojnika i oficira. Celokupno naoružanje i oprema zaplenjeni. U borbi je poginuo komandant Lapa kog bataljona, narodni heroj Stojan Mati .

5. III

Otpo eo napad dve ete Lapa kog, dve ete bataljona »Marko Oreškovi « i tri ete 1. krajiškog NOP odreda na italijansko- etni - ki garnizon u Srbu. Kasnije se snagama, koje su napadale, prikljuila i 2. eta bataljona »Ognjen Pri a«. I posle višednevnih borbi Srb nije zauzet. U borbama poginuo narodni heroj Branko Vladuši .

8. III

Izašao prvi broj »Žena u borbi«, organa Okružnog odbora Antifašisti kog fronta žena za Liku.

16. III

Italijanski okupatori u Brinju streljali sekretara Sreskog komiteta KPH za Brinje, narodnog heroja Ivicu Lovin i a.

23. III

Od Zrmanje prema Srbu i od Metka i Lovinca ka Udbini i Korenici po eo napad iakih italijanskih snapa koie su se oosle šesto-

dnevnih oštrih borbi sa jedinicama Grupe NOPO za Liku uz velike gubitke uspele spojiti sa opkoljenim garnizonima u Korenici i Srbu.

29. III

Posle tromese ne blokade italijanske snage napustile Korenicu i Srb pošto su ih prethodno spalile.

3. IV

Bataljoni »Marko Oreškovi«, »Stojan Mati« i »Krbava« odbili napad italijanskih snaga iz Udbine ka Visu u i naneli im osetne gubitke.

4. IV

Delovi bataljona »Pekiša Vuksan« i »Ognjen Pri a« odbili napad italijanskih jedinica iz Udbine ka Srednjoj Gori nanevši im ja e gubitke.

12. IV

Posle oštре borbe koja je trajala itav dan Jurišna eta i 2. eta 1. bataljona 1. li kog NOP odreda »Velebit« odbile napad jakih italijanskih snaga na Mogori i nanele im gubitke.

Sredina aprila

Od partizanskih bataljona »Ognjen Pri a« i »Krbava« formiran 2. li ki NOP odred. Komandant Stevo Opsenica, politi ki komesar Milan Basta.

Od partizanskih bataljona »Marko Oreškovi«, »Stojan Mati« i »Gavrilo Princip« u Donjem Lapcu formiran 3. li ki NOP odred. Komandant oko Jovani, politi ki komesar Josip Cazi.

U sastavu 1. li kog NOP odreda »Velebit« formiran bataljon »Pekiša Vuksan« kao njegov 3. bataljon. Komandant Mom ilo Novkovi, politi ki komesar Damjan Vujinovi Deni.

16. IV

Bataljon »Marko Oreškovi« u sadejstvu sa delovima Primorsko-goranskog NOP odreda napao ustašku posadu u Jezeranima, ali je nije uspeo savladati. U borbi poginula lan sreskog komiteta KPH za Brinje, narodni heroj Ljubica Gerovac.

Druga polovina aprila

U borbi sa etnicima poginuo politi ki komesar 3. bataljona 3. li kog NOP odreda, narodni heroj Petar Kesi Bi o.

19. IV

Delovi 1. li kog NOP odreda »Velebit« zauzeli Vranik.

24. IV

Posle kra e borbe bataljon »Božidar Adžija« zauzeo Ramljane.

25. IV

Po nare enju Glavnog štaba NOPO Hrvatske formirana Li ka proleterska eta.

27. IV

CK KPH i Glavni štab NOPO Hrvatske iz Gorskog kotara stigli u Liku i smestili se u Korenicu.

Posle oštре borbe sa ustašama i domobranima delovi bataljona »Ognjen Pri a« oslobođili Prijeko.

29. IV

Bataljon »Ognjen Pri a« i Li ka proleterska eta posle trodnevnih borbi zauzeli Plitvi ka jezera.

I. v

U svim oslobo enim mestima u Lici, a naro ito u Korenici i Donjem Lapcu sve ano proslavljen me unarodni praznik rada 1. maj. Proslavi u Korenici prisustvovali lanovi CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske.

Delovi 1. li kog NOP odreda »Velebit« napali etnike u popovu stanu ispod brda Medak, ali su ovi uspeli pobe i ka italijanskim snagama koje su se nalazile u centru Metka.

5. i 6. V

Bataljon »Ognjen Pri a« o istio od ustaša sela Poljanak, Serti Poljanu, Rastova u, Koranu i atrnju.

7. V

Po nare enju Glavnog štaba Hrvatske u Korenici formiran 1. proleterski narodnooslobodila ki udarni bataljon Hrvatske. U njegov sastav ušla je i Li ka proleterska eta. Komandant bataljona Ante Banina, politi ki komesar Božo Spa ek.

9. V

1. eta bataljona »Ognjen Pri a« razbila dombrane koji su po kušali prodreti iz Rastova e ka Plitvicama.

Formiran Udarni bataljon Štaba Grupe NOPO za Liku. Komandant Nikola Divjak, politi ki komesar Dušan Ratkovi .

II. V

Bataljon »Pekiša Vuksan« napao žandare u Brušanima i posle kra e borbe prisilio ih na predaju.

13. V

Delovi Kombinovanog odreda (bataljoni 1. proleterski, »Marko Oreškovi «, Udarni i »Bude Borjan« i Tehni ka eta) napali jako etni ko-italijansko obezbe enje vijadukta Bender na železni koj pruzi Otri —Knin, ali vijadukt nisu uspeli srušiti.

14. V

Bataljon »Božidar Adžija« zauzeo Kuterevo i Krasno.

16/17. V

Delovi Kombinovanog partizanskog odreda rasterali etnike i za uzeli Zrmanju.

17—21. V

U Korenici održana II okružna konferencija OK KPH za Liku na kojoj je pretresen rad partijskih organizacija u vremenu od I okružne konferencije, održane u letu 1940. godine na Plitvi kim jezerima. Za sekretara OK KPH za Liku izabran Jakov Blaževi .

18. V

Delovi Kombinovanog odreda vodili oštре borbe sa italijanskim i etni kim snagama na podru ju Golubi a. U borbi su, pored osta-

log, zaplenjene etiri haubice iz kojih je odmah otvorena paljba na Knin, ali su ih partizani morali ostaviti.

I. VI

Glavni štab Hrvatske imenovao Štab Prve operativne zone pod iju su komandu stavljene sve partizanske jedinice na podruju Like, Korduna i Banije. Komandant Sreko Manola, politi ki komesar uro Kladarin.

U sastavu 2. li kog NOP odreda formiran bataljon »Miro Radakovi«. Komandant Dragan Rakić, politi ki komesar Ante Kronja eno.

3. VI

Bataljoni »Pekiša Vuksan«, »Krbava« i »Miro Radakovi« napali ustaško-domobransku posadu u Udbini, ali je zbog jakog otpora nisu uspeli savladati ni posle trodnevnih borbi.

5—6. VI

Kod Plitvičkih jezera bataljoni »Ognjen Pričić« i »Pekiša Vuksan« vodili oštretne borbe sa jakim ustaškim snagama koje su od Saborskog prodrle u Plitvice i Prijedor.

8. VI

Bataljon »Božidar Adžija« oslobođio od etnika Podum, Zalužnicu i Doljane.

8—12. VI

Bataljoni »Ognjen Pričić«, »Marko Orešković«, »Pekiša Vuksan«, Proleterski i Udarni vodili borbe sa ustaškim i italijanskim snagama na podruju Prijedora i Plitvičkih jezera i naneli im gubitke.

II. VI

Pošto je proterao ustaško-domobranske i etničke jedinice bataljon »Božidar Adžija« oslobođio Dabar, Zapadno i Petrinje Polje.

13. VI

Kod Tomingaja i Deringaja bataljon »Stojan Matić« i delovi 3. li kog NOP odreda odobili napad italijanskih i etničkih jedinica iz Gračaca nanevši im gubitke.

13—17. VI

Bataljoni 1. proleterski, »Pekiša Vuksan«, »Ognjen Pričić« i Udarni, kao privremena operativna grupa (nazivana i Plitvički odred) pod komandom Petra Kleuta kao komandanta i Milana Šakića kao političkog komesara, vodili borbu na podruju Plitvičkih jezera s italijanskim snagama, koje su se iz Bihaća preko Plitvica prebacivale ka Vrhovinama. U borbi poginuo narodni heroj Stevan Korić Lola.

15. VI

U Donjem Lapcu počeo III kurs partizanske oficirske škole Glavnog štaba Hrvatske, škola je u Donjem Lapcu radila do pred kraj 1942. godine.

Sredina juna

Naredbom Glavnog štaba Hrvatske počele pripreme za formiranje I brigade u Hrvatskoj. U njenoj sastavu trebala su ući dva ili tri, jedan

kordunaški i jedan banijski bataljon. Za komandanta postavljen Stevo Opsenica, a za politi kog komesara Uroš Kruni.

CK KPH i Glavni Štab Hrvatske premestili se iz Korenice u Donji Lapac.

16. VI

Kod Kloko evice na putu Prijeboj—Li ko Petrovo Selo bataljon »Marko Oreškovi« i dve ete bataljona »Ognjen Pri a« napali kolonu italijanskih vojnika i ustaša i naneli im osetne gubitke.

17. VI

Bataljoni »Božidar Adžija« i Udarni razbili etnike u Oto kim Doljanima i zauzeli selo.

19. VI

Kod Brloga bataljon »Božidar Adžija« u sadejstvu sa primorsko-goranskim partizanima odbio napad italijanskih, ustaških i etničkih jedinica na slobodnu teritoriju.

21. VI

1. bataljon 1. li kog NOP odreda »Velebit« i delovi 3. bataljona 2. li kog NOP odreda napali ustaško-domobransku posadu u širokoj Kuli, ali zbog prispelog pojaanja iz Peruši a nisu je uspeli savladati.

22/23. VI

Delovi 1. li kog NOP odreda »Velebit« zauzeli Li ki Novi i Žabici.

28. VI

Bataljon »Ognjen Pri a« odbio napad ustaša iz Vaganca.

U Smoljancu bataljon »Marko Oreškovi«, iako su ga opkolili i napali ustaše, ipak se uspeo probiti uz male gubitke.

30. VI

U Sadilovcu bataljon »Pekiša Vuksan« napadnut od ustaša iz Likog Petrovog Sela, Rakovice i Drežnika i pretrpeo osetne gubitke.

1. VII

U Lici izišao prvi broj lista »Partizan«, organa Glavnog štaba Hrvatske.

2. VII

Na putu Senj—Oto ac Udarni bataljon napao kolonu italijanskih vojnika i etnika i naneo im veće gubitke.

3. VII

Bataljoni »Stojan Mati«, »Mi o Radakovi«, »Krbava« i 1. bataljon 1. li kog odreda »Velebit« i tenkovski vod zauzeli Podlapac, u kom se nalazila ustaška posada.

5. VII

Još potpuno neoformljena I brigada Prve operativne zone Hrvatske (bez 4. bataljona) zauzela La evac i vodila borbe sa ustašama na prilazima Slunju.

6. VII

Izme u Brloga i Kompolja Udarni bataljon iz zasede napao italijansku motorizovanu kolonu i naneo joj gubitke.

Delovi 1. li kog NOP odreda »Velebit« odbili napad ustaša i domobrana iz Gospića ka širokoj Kuli i Ostrvici.

7. VII

Omladinska eta 2. bataljona 1. li kog NOP odreda »Velebit« oborila neprijateljski avion kod Gospića.

8. VII

Dolaskom Banijskog bataljona u Toboli u završeno formiranje I narodnooslobodila ke udarne brigade Prve operativne zone Hrvatske. Brigada je formirana od bataljona »Marko Orešković«, »Pekiša Vuksan«, 2. bataljona 1. kordunaškog NOP odreda i Udarnog bataljona Banijskog NOP odreda.

10/11. VII

Bataljon »Ognjen Pričić« zauzeo Željavu.

13/14. VII

Bataljoni »Božidar Adžija«, »Krbava« i Udarni razbili etnike u Doljanima i zauzeli selo.

14—16. VII

I udarna brigada Prve operativne zone Hrvatske na više mesta porušila železni ku prugu Zagreb—Split na delu između železničkih stanica Blata i Rudopolje i nanelo osetne gubitke italijanskim jedinicama koje su je obezbejavale.

14—26. VII

1. lički NOP odred »Velebit« i bataljon »Stojan Matić«, kao Kombinovani odred napali ustaške posade u selima zapadno i severozapadno od Gospića. Tom prilikom zauzete su Brušane, Oštarije, Smiljan, Bužim, Rastoka i Donje Pazarište. U borbi kod Podoštare (14. VII) poginuo zamenik komandanta 1. bataljona 1. li kog NOP odreda »Velebit«, narodni heroj Mirko Štulić.

19. VII

Bataljoni »Božidar Adžija«, »Krbava« i Udarni napali etnike u Podumu koji su posle pretrpljenih gubitaka uspeli pobijediti u Otočac.

21—25. VII

3. lički NOP odred u sadejstvu s bataljonima »Bude Borjan« i »Branko Vladušić« iz severne Dalmacije, koje je ofanziva italijanskih jedinica prisilila da se prebace u Liku, vodio borbe s italijanskim jedinicama koje su od Gračaca uspele prodreti u Gubavovo Polje i Bruvno.

22. VII

I brigada Prve operativne zone napala etnike u Li koj Jasenici i nanelo im gubitke.

31. VII

I brigada Prve operativne zone u sadejstvu sa primorsko-goranskim partizanima napala italijansko- etničke snage u Prokikama, ali ih zbog jakog otpora iz utvrđenja nije uspela savladati.

Juli

Formirana Kosinjska (Perušićka) eta. Komandir Mane Varićak, politički komesar Slavko Pejak.

31. VII/1.**VIII**

Udarni bataljon spalio vojne kasarne na špilniku kod Oto ca.

1. VIII

Izišao prvi broj lista »Narodna borba«, organa JNOF-a za Liku.

1/2. VIII

Udarni bataljon napao ustaše u ovi ima, ali ih zbog jakog otpora nije uspeo savladati.

6/7. VIII

Delovi 3. li kog NOP odreda napali etnike na Crnom vrhu i u Kijanima i proterali ih u Gra ac.

10. VIII

Bataljon »Ognjen Pri a« porušio železni ku prugu Plaški—Vrhovine kod Javornika i zaustavio putni ki voz.

11/12. VIII

I brigada napala ustaše u Križpolju i Jezeranima. I pored ogor enog otpora Križpolje je zauzeto u toku prvog, a Jezerane drugog dana.

15. VIII

U Donjem Lapcu održana okružna konferencija SKOJ-a za Liku.

Sredina avgusta

Po nare enju Glavnog štaba Hrvatske u Laudonovom gaju formirana II udarna brigada Prve operativne zone Hrvatske od bataljona »Ognjen Pri a«, »Mi o Radakovi «, »Stojan Mati « i Udarnog. Komandant Mi un šaki , politi ki komesar Petar Babi Pepa.

21/22. VIII

II brigada (bez Udarnog bataljona) u sadejstvu sa 1. bataljonom 3. li kog i 2. bataljonom 1. li kog NOP odreda napala ustaško-domobransku posadu u Udbini, ali je zbog ogor enog otpora i pored ponovljenog napada (22/23. VIII) nije uspela savladati, pretrpevši gubitke od 255 izba enih iz stroja.

25. VIII

Pri štabu Grupe NOPO za Liku formirana 1. ženska omladinska eta ja ine 75 omladinki. Komandir uro Radovanac, politi ki komesar Narandža Kon ar. Posle jednomese ne vojno-politi ke obuke eta je ušla u sastav II brigade i rasformirana, a drugarice raspore ene po bataljonima.

Na pruzi Plaški—Vrhovine kod Javornika I brigada uništila voz od dve lokomotive i 36 vagona i zaplenila veliku koli inu raznog materijala.

2/3. IX

Oja ana bataljonom »Božidar Adžija« I brigada napala ustaše u Dabru i posle borbe koja je trajala itavu no uspela da ih razbije i da zauzme mesto.

7. IX

Po nare enju Štaba Prve operativne zone Hrvatske formiran 4. li ki NOP odred od bataljona »Božidar Adžija« i Kosinjske (Peru-

ši ke) ete. Komandant Milan Bobi, politi ki komesar Srđan Brujić. Ubrzo po formiranju od Kosinjske ete i partizana iz Kosinja i Leša formiran bataljon »Matija Gubec«. Njegov komandant Mane Varić, a politi ki komesar Slavko Pejak.

6—7. IX

I brigada i 2. kordunaški NOP odred napali italijanske jedinice koje su obezbejavale prugu u stanicama Lička Jesenica, Javornik i Rudopolje, naneli im osetne gubitke i na više mesta porušili prugu.

9. IX

II udarna brigada proterala ustaše iz Lika i Kose i zauzela sela.

II. IX

Italijanske snage i etnici iz Otočca, Brloga, Zalužnice i Vrhovina napali I brigadu u Dabru, Glavacama, Doljanima, Podumu i Škarama. Neprijatelj je uspeo zauzeti Škare, Doljane, Brezovac i Glavace, ali je protunapadom brigada vratila sva sela, sem Škara. U borbi poginuo politi ki komesar bataljona Vojo Ilić.

13. IX

Od Studenaca, Janjice i Vukelja jake italijanske i ustaške snage napale bataljon »Matija Gubec« u Kosinju. Posle oštре borbe neprijatelj je odbijen uz velike gubitke. U borbi je poginuo komandant bataljona Mane Varić.

14. IX

Naredbom Glavnog štaba Hrvatske I brigada Prve operativne zone preimenovana u I udarnu brigadu Hrvatske, a II brigada Prve operativne zone u II udarnu brigadu Hrvatske. Za brigadu, koja se tek imala formirati u Lici, određeno je da će nositi naziv IX partizanska brigada Hrvatske.

14/15. IX

II i I brigada (bez 2. i 3. bataljona) u sadejstvu sa bataljonom »Krbava« po velikom dvodnevni napad na italijansko-domobranske posade koje su obezbejavale železničku prugu od Vrhovina do Perušića (kod velikog tunela, na županiji Sinac, Ramljane, Lešće i Janjice), nanele im znatne gubitke i porušile prugu. U borbi poginuo komandir 1. ete bataljona »Marko Orešković«, narodni heroj Miloš Rastović.

15. IX

U Šalamuni u održana I okružna konferencija AFŽ-a za Liku na kojoj je pretresen dotadašnji rad organizacija žena i izabran Okružni odbor AFŽ-a za Liku sa Katom Pejnović na čelu.

Sredina septembra

Po naredbama Glavnog štaba Hrvatske u Mogoriću od bataljona »Velebit«, »Bjelovarski«, »Mirko Štulić« i »Krbava« formirana IX narodnooslobodilačka partizanska brigada Hrvatske. Komandant Milan Kuprešanin, politi ki komesar Milan Basta. Formiranjem brigade rasformirani su 1. i 2. ili 3. NOP odred.

- 21. IX** I i II brigada u sadejstvu sa bataljonom »Matija Gubec« 4. li kog NOP odreda razbile ustaške snage u Kosinju i zauzele selo.
- 25/26. IX** IX brigada razbila etnike u Radu u i porušila železni ku prugu izme u Metka i Lovinca.
- Druga polovina septembra** Rasformirana Grupa NOPO za Liku i 3. li ki NOP odred.
- 30. IX/1.X** I i II brigada u sadejstvu sa kosinjskim bataljonom »Matija Gubec« napala ustaše u selima Pazariški Klanac, Kalu erovac, Podstrana i Aleksinica i posle dvodnevne borbe zauzele sela.
- 1. X** Formirana Komanda li kog podru ja. Komandant Dušan Bursa , politi ki komesar Boško Marie.
- 3. X** IX brigada razbila ustašku posadu i zauzela Ribnik. U vezi sa postignutim uspehom Glavni štab Hrvatske uputio brigadi slede u estitku: » estitamo partizanima i komandnom kadru vaše brigade na novom i lijepom uspjehu u akciji na Ribnik. Vaša je brigada svojom akcijom na Radu i sada na Ribnik dokazala da ima sve uslove da postane jedna od najboljih brigada Hrvatske«.
- 5. X** Na podru ju Kosinja II brigada i 4. li ki NOP odred vodili borbu s jakim italijanskim snagama koje su napadale od Oto ca preko Lipovog Polja i od Janj e i Studenaca. Nakon ove borbe II brigada se preko Smiljana, Divosela, Po itelja i Vrepca prebacila ka Buni u i Korenici.
- 6. X** IX brigada zauzela Li ki Novi i Brušane.
- 7. X** Glavni štab Hrvatske naredio Štabu Prve operativne zone Hrvatske da I i II brigadu najhitnije uputi iz Like u Kordun radi izvo enja operacija na tom podru ju.
- 17. X** Na **Kordunu** kod Poloja II brigada i jedan bataljon IV **kordunaške** brigade razbili jedan oja ani italijanski konji ki puk i naneli mu velike gubitke u ljudstvu i materijalu: 159 neprijateljskih **vojnika** i oficira ubijeno, ranjeno ili zarobljeno. Zaplenjeno, pored ostalog: 1 tenk, 2 poljska topa, 11 mitraljeza i 120 pušaka.
- Na cesti izme u Peruši a i Janj e 4. li ki NOP odred iz zasede napao tri kamiona sa italijanskim vojnicima i naneo im gubitke.
- 18. X** I brigada iz Like stigla u Baniju radi izvo enja operacija na tom podru ju.
- Komanda Li kog podru ja izdala naredbu sa kojom je regulirala rad sanitetskih ustanova na podru ju Like. Dotadašnja bolnica •

li kog odreda u Bijelim Potocima dobila naziv I li ka partizanska bolnica. Za njenog upravnika postavljena dr. Slava O ko. Bolnica 3. li kog odreda u Dobroselu dobila naziv II li ka partizanska bolnica. Za upravnika postavljen dr. Boris Ljghnicki. Dotadašnje bataljonske ambulante dobole su sledeće nazine: u Krbavici I li ka partizanska ambulanta, u Rudanovcu II, Mazinu III, Frkaši u IV, Birova i V, Ponoru VI, Vrepku VII, Martin Brodu VIII i u Doljanima IX li ka partizanska ambulanta. Ove sanitetske ustanove imale su zadatak da leče partizane i civilno stanovništvo, a potpadale su pod komandu Li kog područja.

19. X

Za uspeh kod Poloja Glavni štab Hrvatske pohvalio II brigadu i 1. bataljon IV brigade Hrvatske.

21. X

Između železničkih stanica Javornika i Li ke Jasenice 4. lipnja NOP odred postavio minu na prugu, na koju je najšao voz sa italijanskim trupama. Uništen je itav voz, a italijanskim vojnicima naneti su veliki gubici.

22/23. X

I, V, VII i VIII brigada Hrvatske napale ustaško-domobranski garnizon u Glini, ali ga zbog jakog otpora nisu uspele savladati.

23/24. X

Kod Gračaca IX brigada razbila etnički puk »Vožd Karaor«.

II brigada uz pomoći IV brigade koja je obezbeđivala napad razbila ustaško-domobransku posadu i zauzele Tušilović. Neprijateljska posada gotovo itavu zarobljena. I to: 60 ustaša, 40 žandara, 322 domobrana, 2 domobranska oficira itd. Zaplenjeno: 350 pušaka, 4 teška mitraljeza, 11 puškomitrailjeza, 2 topa itd.

25/26. X

IX brigada razoružala etnike u Štikadi.

28. X

IX brigada napala etnike u Velikoj Popini i nanelo im manje gubitke, ali nije zauzela selo zbog intervencije Italijana i etnika od Zrmanja i Vučićevog polja.

29/30. X

II brigada napala ustaške snage u Rakovici, Jelovom Klancu, a-trnjima i Poljanku, ali zbog dolaska pomoći i ustašama nije ih uspela razbiti.

**Kraj
oktobra**

Naredbom štaba Prve operativne zone Hrvatske formiran Li ki NOP odred u koji su sastav ušli Gospic, Korenički i Lapačko-kraški područni bataljon i Udbinska područna eta. Komandant Jovo Dragosavac, politički komesar Stevo Maodus.

3. XI

II brigada razbila ustaško-domobranske posade i zauzela Li kovačevske Selo, Željavu i Badljevac.

IX brigada (bez 2. bataljona) prebacila se na područje Bosanskog Grahova gde je u toku novembra vodila borbe sa etničkim i italijanskim vojnicima.

lijanskim jedinicama. Za to vreme brigada je bila privremeno pod komandom štaba 2. proleterske divizije.

6/7. XI

I i II brigada u znaku proslave godišnjice oktobarske socijalisti ke revolucije napale ustaško-domobranske posade u Slunju i La evcu, ali ih nisu uspele savladati.

11. XI

I brigada oja ana bataljonom »Mi o Radakovi « razbila ustašku posadu u La evcu i zauzela selo.

14. XI

I, II i VIII brigada Hrvatske posle oštре borbe savladale ustaško-domobransku posadu i zauzele Slunj.

18. XI

Naredbom Glavnog štaba Hrvatske rasformiran 4. li ki NOP odred i njegova dva bataljona ušla u sastav I brigade kao njen 3. i 4. bataljon pošto su iz njenog sastava izašli Kordunaški i Banijski bataljon.

22. XI

Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ br. 95 formirana 6. divizija NOV Jugoslavije nazvana kasnije 6. li ka divizija. U njen sastav ušle su I, II i IX partizanska brigada Hrvatske. Pri štabu divizije ubrzo je formirana Prata eta. Brojno stanje divizije iznosilo je 4.230 boraca (12. XII 1942). Komandant Sre ko Manola, politi ki komesar Rade Žigi . Divizija je stavljena pod komandu Štaba Prvog hrvatskog korpusa NOVJ.

26—29. XI

I i II brigada 6. divizije i VII i VIII brigada 7. divizije napadale ustaško-domobranski garnizon u Dvoru na Uni, ali ga zbog snažnog otpora nisu uspele savladati. U borbi poginuli Milan Vukadinovi , komandant, Branko Stijelja, politi ki komesar i Pejica Hini , zamenik politi kog komesara 2. bataljona II brigade.

1. XII

Naredbom Glavnog štaba Hrvatske rasformiran Štab Prve operativne zone Hrvatske.

7—12. XII

Na podru ju Golubi a, Vu ipolja i Gra aca IX brigada vodila oštре borbe sa etnicima i nanela im osetne gubitke.

14. XII

Ustaško-domobranski garnizon napustio Udbinu i u toku pokreta za Lovinac bio napadnut od delova Li kog NOP odreda, I i " brigade.

16. XII

Obrazovan divizijski komitet KPH 6. divizije. U komitet su pored politi kog komesara divizije ušli Marko ankovi , Simo Mrda i Bogdan Vujnovi . Za sekretara komiteta izabran je Simo Mrda. Sastanku je prisustvovao dr. Pavle Gregori , lan CK KPH, koji je dao direktive za rad komiteta. Na sastanku je, pored ostalog, odlu eno da komitet izda okružnicu sa kojom e upoznati lanove Partije s dotadašnjim slabostima u radu, ukazati na zna aj forniranja divizije i dati zadatke za budu i rad.

25. XII

6. divizija po elu napad na italijanske, ustaško-domobranske i etni ke posade u Lovincu, Smokri u, Guduri i Radu u. Zbog dolaska pomo i iz Gospa i posle šest dana oštih borbi posade nisu savladane, iako su pretrpele osetne gubitke.

1943. godina

2. I

U Ondi u prisustvu oko 75 delegata održano partijsko savetovanje 6. divizije na kome je analizirano stanje i rad partijskih organizacija u diviziji i date smernice za budu i rad. Sastanku prisustvovao sekretar OK KPH za Liku Jakov Blaževi .

14/15. I

6. divizija napala italijanske i etni ke snage u Gra acu i okolini, ali ih zbog dolaska jakih italijanskih jedinica u Gra ac, uo i samog napada, nije mogla savladati. Divizija je pretrpela osetne gubitke. U borbi su poginuli komandant bataljona »Ognjen Pri a«, narodni heroj Stanko Opsenica Staniša, zatim komandant i politi ki komesar 4. bataljona II brigade, Stevo Rašeta i Raco Kora , kao i zamenik komandanta bataljona Milan šarac.

20. I

Po elu IV neprijateljska ofanziva i na podru ju Like. Iz Otri a, Gra aca, Lovinca, Metka, Gospa, Vrhovina i Ogulina u napad su krenule italijanske divizije »Sasari« i »Re« i delovi divizije »Lombardija« sa ustaško-domobranskim i etni kim jedinicama s namerom da razbiju 6. diviziju i Li ki NOP odred i prodr u Srb, Kulen-Vakuf, Donji Lapac, Udbinu i Korenicu. Po velikom snegu i hladno i veoma oštore borbe vodile su se sve do kraja februara 1943. Neprijatelj je uspeo da prodre u unutrašnjost Like, popali ve inu ustani kih sela i narodu nametne ogromne patnje i stradanja, ali ne i da uništi 6. diviziju i Li ki NOP odred. U toku ofanzive na podru je Like iz Korduna i Gorskog kotara povukle su se 8. divizija i VI i XIV brigada sa Glavnim štabom Hrvatske i štabom Prvog hrvatskog korpusa. Veoma zna ajnu pobedu izvojevali su delovi 6. i 8. divizije (I, V, IX i XV brigada uz podršku artiljerije) koji su, iako iscrpljeni i po velikom snegu, kod Gornjeg Lapca i Zuleševice razbili jake snage divizije »Sasari«, nanevši im gubitke od 112 mrtvih i 358 ranjenih vojnika i oficira i zaplenivši ve u kolli inu ratnog materijala (18—21. II). U borbama su poginuli: Jovo Prodanovi , komandant bataljona, Mane Praži i Nikola Miš evi , zamenici komandanata bataljona i Petar Cvjeti anin, zamenik politi kog komesara bataljona.

Januar

Izišao prvi broj »Li ke divizije«, glasila Štaba 6. divizije.

25. II

U Korenici na konferenciji predstavnika NOO-a izabran prvi Okružni narodnooslobodila ki odbor za Liku. U njegov su uži odbor ušli: Bogoljub Rapaji , Stevo Vujnovi , Dara Cudi , Rade Miokovi i Dane orak.

- 1—2. III** IX brigada odbila napad italijanskih i ustaško-domobranksih jedinica na Mogori i Vrebac.
- 2. III** U Ponoru kod Korenice obrazovan Inicijativni odbor Zemaljskog antifašisti kog vije a narodnog oslobo enja Hrvatske (ZAVNOH).
- 9/10. III** Pod komandom Operativnog štaba za sektor Zrmanja grupa bataljona, koju su sa injavali bataljoni »Marko Oreškovi«, 2. i 4. bataljon Li kog odreda razbila etnike kod Otri a i Rasti eva. U borbi poginuo operativni oficir I brigade Rade Bubalo.
- 14/15. III** Pošto je razbila etnike na Kiti grupa bataljona (»Marko Oreškovi«, 2. i 4. bat. Li kog odreda) porušila vijadukt Bender.
- 15. III** 6. divizija napala ustaše i to sa I brigadom u Sv. Roku, a sa IX brigadom na železni koj stanicu Radu, dok je II brigada vršila obezbe enje prema Metku. U toku ovog dana IX brigada je zauzeala ž. st. Radu a II brigada odbila ispad neprijatelja iz Metka, dok je I brigada idu eg dana posle ponovljenog napada zauzela Sv. Rok.
- 18. III** Uz obezbe enje II brigade od Metka, IX brigada napala ustaše u Lovincu. Iako je deo snaga uspeo upasti u selo, napad nije u potpunosti uspeo, posle ega se IX brigada povukla na polazne položaje. Za to vreme II brigada je vodila uspešne borbe na pravcu Metka.
- 19. III** Grupa bataljona Operativnog štaba za sektor Zrmanju rasterala etnike i zauzela Zrmanju i Malu Popinu.
- 21. III** Naredbom Glavnog štaba Hrvatske umesto Sre ka Manole za komandanta 6. divizije postavljen oko Jovani, koji je divizijom komandovao do kraja narodnooslobodila kog rata.
- 23—24. III** Grupa bataljona operativnog štaba za sektor Zrmanju vodila borbe sa etnicima kod Bendera i Zrmanje i nanela im manje gubitke.
- 26/27. III** IX brigada napala ustaško-domobransku posadu u Brušanima i nanela joj znatne gubitke. Zbog intervencije ustaša iz Gosi a selo nije zauzeto.
- 28. III** I brigada i delovi Li kog odreda o istili od etnika Turovac i Duboki Dol, a sutradan i Krupu.
- 30. III** štab Prvog korpusa NOV Hrvatske izdao direktivu za operaciju u Gackoj dolini, u kojoj su u estovale 8. kordunaška divizija i IX brigada 6. divizije.

- 31. III**
Naredbom Glavnog štaba Hrvatske obrazovane komande Prvog i Drugog Li kog podru ja umesto dotadašnje jedne Komande Li kog podru ja.
- Mart**
Zbog hrabrog držanja i postignutih uspeha u IV neprijateljskoj ofanzivi Glavni štab Hrvatske dodelio IX brigadi naziv udarna.
- 1/2. IV**
IX brigada napala domobrane u Leš u i Ramljanima i tom prilikom zarobila 438 domobrana, od ega 16 oficira i podoficira i zapanila 543 puške, 11 puškomitraljeza, 8 mitraljeza, veliku koli inu municije i druge vojne opreme.
- 4. IV**
I li ka brigada, Li ki NOP odred, IV i X krajiška brigada posle borbi sa etnicima zauzele Oton, Radljevac i Golubi .
- 5/6. IV**
IX brigada zauzela Prozor kod Oto ca.
- 6. IV**
IX brigada napala italijanske snage koje su se iz Vrhovina povlaile za Oto ac i nanela im gubitke.
- 7/8. IV**
II brigada napala ustaško-domobranske snage u širokoj Kuli, ali ih zbog dolaska poja anja iz Peruši a i Li kog Osika nije uspela savladati. U borbi poginuo komandant 1. bataljona Milan Šever.
- 12. IV**
V brigada 8. divizije zauzela Oto ac. Italijanske snage koje su odstupale u pravcu Žute Lokve napale IX i XV brigada i nanele im gubitke.
- 14/15. IV**
Bataljon »Ognjen Pri a« razoružao žandare i finance u Maslenici i Starigradu.
- 19/20. IV**
II brigada i delovi Tenkovske ete Prvog hrvatskog korpusa napali ustaše u širokoj Kuli i posle oštре borbe zauzeli je idu e no i. U borbi poginula istaknuta partizanka Kata Bubalo.
- 28—29. IV**
6. divizija napala ustaško-domobraska uporišta na cesti izme u Gospa i Karlobaga. Tom prilikom I brigada zauzela Klanac, IX brigada Brušane, a II brigada Takalice i Oštarije. U Brušanima razbijen jedan neprijateljski bataljon.
- 29. IV**
Za izvo enje operacija na teritoriji izme u Bosanskog Grahova i ceste Lovinac—Obrovac Glavni štab Hrvatske formirao Štab Kninskog sektora i pod njegovu komandu stavio Severodalmatinski i Li ki NOP odred, bez 3. bataljona koji je zadržan u Lici i na Drenova i zatvorio pravac Biha — Donji Lapac. Komandant sektora Mi un Šaki , politi ki komesar Petar Babi Pepa.

- 30. IV**
I brigada zauzela Li ki Novi i Oštru, a II brigada Uru kod Oštarija.
- 2/3. V**
II i IX brigada 6. divizije i IV i XV brigada 8. divizije napale ustaško-domobranski garnizon u Gospi u, dok se I brigada nalazila kod Oštarija radi obezbe enja od Karlobaga. Pošto je neprijatelj napad odbio, jedinice su prešle na blokadu grada i u toku maja odbile više ispada iz njega.
- 17. V**
Naredbom Glavnog štaba Hrvatske I, II i IX brigada Hrvatske preimenovane u I, II i IH brigadu 6. divizije. Obzirom da su formirane na podruju Like brigade su od boraca i naroda prozvane I, II i III li ka brigada, što im je ušlo i u zvani ni naziv. Sem toga I brigada od januara 1943. nosi i naziv I brigada »Marko Oreškovi«.
- 21—23. V**
II brigada odbila tri napada ustaša iz Gospi a u pravcu Smiljske plantaže.
- 30—31. V**
Na podruju izme u Gospi a i Karlobaga 6. divizija vodila oštredorbe s ustaško-domobranskim jedinicama koje su napadom iz Gospi a i Karlobaga uspele da se spoje i time posle jednomese neblokade deblokiraju Gospiju.
- 5. VI**
III brigada napala ustaše na visovima iznad Brušana i u samom selu, ali zbog dolaska poja anja ustašama iz Gospi a sa Oštredorbe, napad nije potpuno uspeo.
- 11. VI**
U Oto cu otpo eli sa radom I zemaljska konferencija AFŽ-a Hrvatske. Konferencija je sutradan nastavila rad u Prozoru, gde je 13. VI izabran Glavni odbor AF2-a Hrvatske.
- 13. VI**
U Oto cu otpo elo I zasedanje Zemaljskog antifašisti kog vije a narodnog oslobo enja Hrvatske (ZAVNOH). Zasedanje je nastavljeno i završeno sutradan na Plitvi kim jezerima.
- 13/14. VI**
II brigada oja ana 2. bataljonom Li kog odreda napala italijansko etni ke snage u Radu i u i Mokrom Polju, ali ih zbog jakog otpora iz utvr enja nije uspela savladati. U borbi poginuo politi ki komesar 2. bataljona Petar Bala Žika.
- 25. VI**
•
Napadom iz Gospi a u pravcu Smiljana i Li kog Osika ustaške jedinice odbacile III brigadu i zauzele Smiljan, Oteš, Klanac, Budak i Li ki Osik. Protivnapadom delova III i I brigade vra eni su Li ki Osik i Budak.
- II brigada (bez jednog bataljona) napala etnike u Golubi u, ali se zbog intervencije jakih italijanskih snaga iz Knina u pravcu Golubi a i preko Stare Straže u pravcu Otona morala povu i.

28. VI

I i III brigada napale ustaške jedinice u Smiljanu, na Otešu i u Klancu, ali zbog jakog otpora i intervencije neprijatelja iz Gospi a nisu uspele zauzeti sela.

1—2. VII

U prisustvu 110 delegata u Vrhovinama održana III okružna konferencija KPH za Liku. U ime Politbiroa CK KPJ konferenciji je prisustvovao Edvard Kardelj. Partijska organizacija u Lici imala je u to vreme 92 elije, 27 opštinskih, 7 sreskih i 1 okružni komitet sa ukupno 674 lana, lanova SKOJ-a je bilo 1.630 (bez lanova Partije i SKOJ-a u 6. diviziji).

1—4. VII

Jake etni ke snage uz podršku italijanskih jedinica napale od Strmice, Kninskog polja, Knina, Mokrog Polja i Ervenika Li ki NOP odred i II brigadu na položaju Kom, Prevjes, Pa ene, Radljevac, Plješevica, Orlovica s namerom da ih odbace na sever u Liku. Posle veoma oštih borbi etnici su bili postigli izvestan uspeh, ali su protivnapadom uz osetne gubitke odba eni na polazne položaje. Kod Prljeva poginuo zamenik komandanta Udarnog bataljona Jocan Sadžak.

6. VII

I brigada (bez 4. bataljona) napala etnike u Lipovom Polju i zauzela selo.

14. VII

Na osnovu usmenog nare enja Glavnog štaba Hrvatske, štab 6. divizije naredio formiranje bataljona »Matić Gubec« od partizana Hrvata iz sastava divizije u cilju što uspešnije mobilizacije Hrvata u Lici. Bataljon je na sve an na in formiran 20. VII. Komandant Ivan Grahovac, politi ki komesar Milivoj Rukavina. Naredbom Glavnog štaba Hrvatske od 3. VIII bataljon je izuzet iz sastava 6. divizije i bio pod neposrednom komandom Glavnog štaba Hrvatske do 24. VIII 1943. kada je stavljena pod komandu štaba 13. divizije.

Druga polovina jula:

Partizanska eta »Plavi Jadran«, koja je dejstvovala samostalno na podru ju izme u Karlobaga i Obrovca, stavljeni pod komandu Štaba 6. divizije. Komandir ete Dane Potrebi Danja, politi ki komesar Šime Bari evi .

23. VII

II brigada i Li ki NOP odred napali etnike u Strmici, ali su ovi pobegli ne prihvativši borbu.

25/26. VII

II brigada oja ana jednim bataljonom Li kog NOP odreda napala ustaško-domobranske snage u Kijevu (Dalmacija). I pored jakog otpora i intervencije neprijatelja iz Vrlike selo je zauzeto u toku dana.

- Delovi III brigade odbili napad ustaša iz Bilaja u pravcu Ribnika.
- 27. VII**
U nast proslave druge godišnjice ustanka naroda Hrvatske u Oto - cu odigrana nogometna utakmica izme u 6. i 13. divizije. Utakmica završena rezultatom 5 : 3 za 6. diviziju.
- 29. VII**
Jake etni ke snage od Uništa i Glavaša napale II brigadu u Podinarju, ali ih je brigada posle oštре borbe razbila.
- 30. VII**
3. bataljon II brigade zauzeo je selo Cetinu i odbio etni ke snage koje su intervenisale od Vrlike.
- 4. VIII**
I brigada odbila napad ustaških jedinaca iz Gospa ka Peruši u.
- 5. VIII**
II brigada u sadejstvu sa delovima X krajiške brigade i jednog bataljona Li kog odreda razbila ustaško-domobranske i etni ke snage i zauzela Vrliku, Maovice i Štikovo.
- 6. Vili**
Na Drenova i 3. bataljon Li kog NOP odreda odbio napad nema - kih snaga od Sko aja i naneo im gubitke. Ovo je bio prvi sukob li kih partizana sa nema kim jedinicama.
- 6—7. VIII**
II brigada odbila napad jakih italijanskih i etni kih snaga iz Kni - na i Kosova ka Kijevu i Vrlici.
- 8. VIII**
Na cesti izme u Kulen-Vakufa i Prkosa 4. bataljon III brigade iz zasede razbio manju kolonu nema kih vojnika. Ovo je bio prvi su - kob delova 6. divizije s nema kim okupatorskim jedinicama.
- 16. VIII**
Na cesti izme u Kulen-Vakufa i Vrto a 3. bataljon III brigade napao iz zasede kolonu od 30 kola i oko 100 nema kih vojnika i na - neo joj velike gubitke.
- 18—19. VIII**
Jake ustaške snage napadom iz Gospa ka, posle oštih borbi, od - bacile I brigadu iz Krušice, Li kog Osika i sa Marine glave i zauzele Peruši .
- 20—23. VIII**
I brigada odbila sve napade ustaša iz Peruši a ka Konjskom Brdu i sa Marine glave ka Ravnom vrhu.
- 21—23. VIII**
II brigada vodila uporne borbe s italijanskim i etni kih jedi - nicama koje su nastojale da od Knina preko Kijeva prođu u Vrli - ku, ali su pretrpevši ozbiljne gubitke bile odbaene natrag u Knin.
- 23. VIII**
3. bataljon Li kog NOP odreda, koji je na Drenova i zatvarao pra - vac Biha -Donji Lapac stavljen pod komandu 6. divizije i od 1°- IX 1943. nosio naziv Samostalni bataljon 6. divizije.

24—25. Vili

U Oto cu održana II okružna konferencija SKOJ-a za Liku.

25. VIII

Kod Gorjevca na cesti Biha -Bosanski Petrovac delovi III brigade razbili kolonu nema kih vojnika.

28. VIII

Kod Gorjevca delovi III brigade potpuno uništili jednu oja anu etu nema kih vojnika koja se kretala cestom.

29. VIII

Delovi nema ke 114. divizije posle oštrih borbi odbacili sa položaja kod Kulen-Vakufa III brigadu, a sa položaja na Drenova i Samostalni bataljon 6. divizije i u toku no i prodrli u Donji Lapac, a zatim prosledili ka Gra acu u koji su ušli 4. IX 1943. U borbi kod Bori evca poginuli komandant 4. bataljona Danješ Radmanovi i zamenik politi kog komesara 1. bataljona Mirko Platiša.

30. VIII

Glavni štab Hrvatske pohvalio III brigadu za postignuti uspeh kod Gorjevca 25. i 28. VIII 1943.

6. IX

Bataljon »Stojan Mati« iz zasede na Zuleševici napao kolonu nema kih vojnika i naneo im ve e gubitke.

10. IX

Na vest o kapitulaciji fašisti ke Italije eta »Plavi Jadran« prebačila se iz Starigrada motornim amcima preko Velebitskog kanala i ubrzo posle toga razoružala manje italijanske posade u Ninu, Ražancu i Posedarju. Dolaskom novih boraca eta uskoro prerasla u bataljon »Plavi Jadran«.

12. IX

U Pištalskoj draži na cesti Kulen-Vakuf—Donji Lapac 1. bataljon II brigade iz zasede napao motorizovanu kolonu nema kih vojnika i naneo im gubitke.

13/14. IX

Jedan bataljon ustaša iz Gospi a provukao se neopaženo kroz Velebit i iznenada upao u Oto ac gde je pobio oko 150 lica, me u kojima ve i broj ranjenika koji su se zatekli u bolnici i uništio ve u koli inu materijala što je posle kapitulacije Italije bio prebaen iz Senja.

15. IX

Delovi III brigade napali u Donjem Kosinju ustaški bataljon koji se posle upada u Oto ac Ovamo povukao i naneli mu gubitke.

15/16. IX

I brigada napala ustaše u Bilaju ali ih nije uspela potpuno razbiti i ovladati selom. U toku napada brigada je porušila kolski i železni ki most preko Like.

Sredina septembra:

Na stranu NOVJ prešao jedan italijanski bataljon iz Zadra i priklju io se bataljonu »Plavi Jadran«.

Od bataljona »Plavi Jadran«, dobrovoljaca i novomobilisanih, kao i od italijanskog bataljona koji je prešao na stranu NOVJ formiran partizanski odred »Plavi Jadran« sastava etiri bataljona. Komandant odreda Dani Damjanović, politi ki komesar Ferdo Toplak, a komandant i politi ki komesar 1. bataljona Dane Potrebić i Gojko Maštrović - Crni, 2. bataljona »Janković Stojan« Marko (prezime nepoznato) i Glušica (ime nepoznato), 3. bataljona »Smiljanji Ilija« Iso Pavlić i Slavko Glumac. 4. bataljon je bio italijanski bataljon kome je na predlog njegovog komandanta kapetana Lucicolića dat naziv »Gofredo Mameli«. Za politi kog komesara ovog bataljona postavljen je Ivan Tomić. Odred se nalazio pod komandom štaba 6. divizije.

21. IX

Kod Kruga na cesti između Nebljusa i Donjeg Lapca delovi II brigade potpuno uništili manju autokolonu nema ke 373. legionarske divizije.

25. IX

Delovi II brigade iz zasede na Zuleševici napali motorizovanu kolonu nema kih vojnika i naneli joj gubitke.

26. IX

Naredbom Glavnog štaba Hrvatske br. 28 za politi kog komesara 6. divizije postavljen živan Dimitrijević Gija.

Kod Smiljanja delovi odreda »Plavi Jadran« napali iz zasede motorizovanu kolonu nema kih vojnika koja se od Obrovca kretala ka Zadru i naneli joj gubitke.

30. IX

Delovi II brigade iz zasede između Dnopolja i Donjeg Lapca, zatim između Nebljusa i Donjeg Lapca napali nema ke kolone i naneli im gubitke.

2. X

Delovi II brigade odbili napad nema kih jedinica iz Donjeg Lapca ka Kamenskom.

3—7. X

6. divizija uz sadejstvo I brigade 13. divizije napala ustaška uporišta oko Gospića. Posle oštih borbi I brigada zauzela Takalice, Oštarije, Brušane, Lički Novi i Ošturu; III brigada Perušić, Lički Osik, Budak i Smiljan, a I brigada 13. divizije Debelo Brdo i Bogdanić. Neprijateljske snage su pretrpele osetne gubitke i saterane u Gospić koji je opkoljen. Za to vreme II brigada se nalazila na obezbeđenju prema neprijatelju koji se nalazio u Gračacu i Donjem Lapcu.

4. X

1. bataljon odreda »Plavi Jadran« odbio napad nema kih snaga iz Zemunika u pravcu Murvice i naneo im osetne gubitke.

9. X

Delovi nema ke 114. divizije prodrli iz Gračaca u Gospić i na taj način pritekli u pomoć opkoljenim ustašama na koje se pripremao napad. Nema ke snage su u Raduču i Metku iznenadile 2. i 4. bataljon II brigade i nanele im gubitke.

**Prva
polovina
oktobra:**

Napadom iz Zadra jake nema ke snage razbile italijanski bataljon »Gofredo Mameli« odreda »Plavi Jadran« kod sela Kožin. Komandant bataljona kapetan Luccioli sam se ubio da ne bi živ pao Nemcima u ruke. Nakon ovoga ostatak italijanskih vojnika upu en u brigadu »Garibaldi« koja je tada bila pod komandom štaba 1. proleterske divizije NOVJ.

15. X

Na cesti izme u Donjeg Lapca i Mazina, kao i izme u Bruvna i Gra aca I brigada iz zasede napala nema ke motorizovane kolone i nanela im znatne gubitke, naro ito u tehnici.

**Sredina
oktobra:**

Na osnovu naredbe Glavnog štaba Hrvatske odred »Plavi Jadran« preformiran u dva odreda: Zadarski odred i novi odred »Plavi Jadran«. Zadarski odred je stavljen pod komandu štaba 19. divizije, a odred »Plavi Jadran« pod komandu štaba 6. divizije i nastavio da dejstvuje na podru ju Karlobag-Obrovac. Za njegovog je komandanta postavljen Vlado Ciganovi , a za politi kog kome-sara Slavko Glumac.

20.X

Delovi II brigade odbili napad ustaša iz Gospa u pravcu Bilaja.

**Druga
polovina
oktobra:**

Na osnovu nare enja Vrhovnog štaba, Glavni štab Hrvatske naredio 6. diviziji da se pripremi za duži pokret. Divizija je imala u i u sastav Prvog proleterskog korpusa koji je, prema planu Vrhovnog štaba, trebao biti upu en u Srbiju. Umesto 6. divizije u Liku je trebalo da do e jedna divizija iz Slovenije, ali se od toga kasnije odustalo.

23. X

Napadom iz Gospa u ustaše potisle 1. bataljon II brigade i zauzele Li ki Novi i Smiljan.

24. X

U Peruši u naredbom štaba 6. divizije formiran novi Li ki NOP odred pošto je od ranijeg Li kog NOP odreda formirana I brigada Kninskog sektora. Odred je formiran od boraca iz sastava 6. divizije. Komandant Ivan Grahovac, politi ki komesar Slavko Glumac.

26—31. X

Izme u Donjeg Lapca i Biha a delovi I brigade napadah autokolone nema kih jedinica i naneli im ve e gubitke.

2. XI

Na cesti Medak — Radu II brigada iz zasede napala kolonu nema kih vojnika koja je naišla od Metka i nanela im gubitke. Napad je ponovljen i dva dana kasnije.

9/10. XI

Po veoma jakoj zimi i vejavici I i III brigada sa prištapskim jedinicama divizije prešle emernicu na putu za Bosnu i razmestile se

na podruju Srba i Neteke; II brigada marševala preko Gubav eva Polja za Kunovac. U toku pokreta na emernici smrzlo se pet boraca.

U. XI

Sa podruja Srba 6. divizija krenula za Bosnu u sastav Prvog proleterskog korpusa NOVJ.

12. XI

Naredbom Glavnog štaba Hrvatske oformljen Operativni štab za Liku koji je odlaskom 6. divizije u Bosnu komandovao sa partizanskim jedinicama u Lici do formiranja 35. divizije. Komandant Petar Kleut, politi ki komesar Uroš Krunić.

11—19. XI

Od Srba 6. divizija marševala preko Drvara, Rora, Vagana, Pribelje i Kupresa do Bugojna gde je ušla u sastav Prvog proleterskog korpusa NOVJ.

Krajem

novembra:

Vrhovni komandant NOV i POJ, Josip Broz Tito, prvi put primio komandanta, politi kog komesara i na elnika štaba 6. divizije i sa njima vodio duži razgovor o stanju u diviziji.

28. XI/3. XII

Na podruju Travnik, Zenica, Busova a 6. divizija vodila borbe sa ustaško-domobranskim i nema kim jedinicama i sa tog pravca obezbeivala II zasedanje Antifašisti kog ve a narodnog oslobođenja Jugoslavije, koje se održavalo u Jajcu (29. XI 1943).

4—10. XII

Na položajima prema Travniku 6. divizija zatvarala pravce koji od Travnika vode ka Jajcu i Gornjem Vakufu.

11. XII

Po nareenu Štaba Prvog proleterskog korpusa štab 6. divizije sa II brigadom krenuo od Travnika preko Bugojna i Kupresa ka Šujici. Sutradan od Travnika preko Jajca, Mrkonjić-Grada i Podrašnice za Pecku krenula III brigada, dok je I brigada ostala na podruju Bugojna kao rezerva Štaba Prvog proleterskog korpusa sa zadatkom zatvaranja pravaca koji od Travnika vode ka Jajcu i Donjem-Vakufu.

15. XII

II brigada posela kupreška vrata sa zadatkom spre avanja prođora neprijateljskih jedinica od Šujice ka Kupresu i dalje ka Bugojnu i Donjem-Vakufu.

16/17. XII

II lička i III krajiška pod komandom štaba 6. divizije i I proleterska i VII krajiška brigada pod komandom štaba 1. proleterske divizije napale nema ke snage u Šujici, ali je zbog jakog otpora, a naro ito miniranja velikog broja kuća nisu mogle zauzeti. Napadom je rukovodio komandant Prvog proleterskog korpusa.

17—22. XII

Kod Travnika I brigada vodila borbe s nema kim i ustaško-domobranskim jedinicama koje su svakodnevno vršile ispadne iz grada.

20. XII

II brigada posle oštре borbe odbila napad nema kih snaga iz šujice ka Malovanu.

23. XII

I brigada smenjena na položaju prema Travniku i sutradan prebaena u Bugojno, odakle je 7. I 1944. krenula za Jajce i ka Mrkonji - Gradu.

Decembar

Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ umesto Živana Dimitrijevića za politi kog komesara 6. divizije postavljen Dragoslav Mutapović Mutap.

1944. godina**1—3. I**

III brigada obezbe ivala sa pravca Prijedora napad jedinica Petog korpusa NOVJ na neprijatelja u Banjoj Luci i napadala na Ivanjsku i aerodrom u Zalužanima. Pošto napad na Banju Luku nije uspeo, brigada se preko Ključa vratila na područje Pecke i Medne.

8. I

Prodotom od Banje Luke preko Mrkonji -Grada jake nema ke snage kod Majdana na putu Mrkonji -Grad—Jajce iznenadile delove I brigade na maršu i u kratkoj susretaoj borbi nanele im ozbiljne gubitke.

10. I

Sa područja Šujica — Kupres II brigada krenula ka Drvaru gde je stigla posle etiri dana marša.

10—11. I

Na pravcu Jezero — Šipovo I brigada vodila veoma oštре borbe s nema kim jedinicama koje su nastojale da preko Šipova prođu ka Mliništu, ali su u tome bile onemogućene.

13—20. I

Na području Pecke, Medne, Štrbine, Mliništa i Jasenovih Potoka I i III brigada vodile veoma oštре borbe s jakim motorizovanim nemakim snagama koje su u toku tzv. VI neprijateljske ofanžive nastojale da od Jajca i Mrkonji -Grada preko Mliništa prođu za Glamoč. Zbog upornosti i hrabrog držanja u ovim borbama 6. diviziju je pohvalio Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito. U borbama poginuo zamenik komandanta 2. bataljona III brigade Nikola Dragosavac Ražovina.

29—30. I

III brigada proterala etnike iz Mrkonji -Grada i selu Vrbica, Čarevo Polje i Šenik.

1. II

U sastav 6. divizije stiglo 295 boraca (prekomoraca) koji su po okupaciji Jugoslavije i dizanju ustanka bili internirani u razne logore u Italiji, a po njenoj kapitulaciji formirali tzv. prekomorske brigade.

- 3—6. II** Sa podru ja Mliništa I brigada se prebacila u Drvar.
- 5. II** Štab 6. divizije stigao u Drvar i smestio se u Trnini Brijegu.
- 9. II** Od Mrkonji -Grada III brigada se prebacila ka Glamo u u cilju zatvaranja pravca Livno—Glamo .
- 15. II** Broj ane stanje 6. divizije iznosilo 3.881 borac, od kojih su 294 bile žene.
- 16. II** Jedna eta iz bataljona »Marko Oreškovi « napala neprijatelja u Kunovcu i nanela mu gubitke.
- 28. II** Na cesti izme u Nebljusa i Kruga delovi II brigade iz zasede napali kolonu nema kih vojnika i naneli im gubitke.
- 28/29. II** Delovi III brigade napadali Livno u cilju uz nemiravanja neprijatelja.
- 2. III** Jedinice III brigade odbile ispad ustaša iz Livna u pravcu Priluke i šujice, a I brigada napad etnika od Srba ka Osrecima.
- 13. III** I brigada vodila borbe sa etnicima na podru ju Plavna, Prljeva i Otona i nanela im gubitke. Istog dana jedan bataljon II brigade iz zasede na cesti izme u Dobrosela i Donjeg Lapca napao kolonu nema kih vojnika i naneo im ve e gubitke.
- 14. III** Iz zasede na putu izme u Donjeg Lapca i Kruga jedan bataljon II brigade ubio oko trideset neprijateljskih vojnika.
- 15. III** Delovi III brigade odbili napad ustaša iz Livna ka Priluci.
- 17. III** I brigada rasterala etnike u Pribudi u, Prljevu i Benderu i nanela im manje gubitke, a III brigada odbila napad ustaša iz Livna ka Priluci. , i
- 18. III** I brigada napala etnike u Otonu i nanela im gubitke, iako nije zauzela selo.
- 19. III** Ukazom Vrhovnog štaba NOV i POJ, »s obzirom na osobitu upornost i udarnu sposobnost u borbi protiv okupatora i svih neprijatelja naroda«, 6. li ka divizija proglašena proleterskom i dobila naziv 6. proleterska divizija »Nikola Tesla«.
- štad Prvog proleterskog korpusa estitao borcima i rukovodiocima 6. divizije novo proletersko zvanje. U dopisu je, pored ostalog, re- eno: »Ukazom Vrhovni štab je odao priznanje i potvrdu da ste dosadašnjim borbama i radom pokazali neizmernu vernost svome

narodu i neutoljivu mržnju prema okupatoru i svim neprijateljima slobode i narodnih prava: da ste dokazali da ne ete žaliti svoje živote dok svom narodu ne izvojujete kona nu slobodu».

Iz Like u Drvar u štab 6. divizije stiglo 38 drugarica koje su rasporene po brigadama kao borci i bolni arke.

20. III

Naredbom štaba Prvog proleterskog korpusa broj 39 pohvaljeni 4. bataljon II brigade za uspeh u borbama kod šujice i 1. bataljon III brigade za uspeh u borbama kod Banje Luke. Istom naredbom oba bataljona nagra ena su sa po jednim automatom sovjetske proizvodnje.

I brigada vodila borbe sa etnicima kod Otona.

21. III

Iz Like u Drvar u Štab 6. divizije stiglo 60 drugarica koje su rasporene po brigadama kao borci i bolni arke.

22/23. III

Sa podru ja Plavno—Oton I brigada prebacila se u rejon Resanovci—Trubar.

23. III

III brigada odbila napad ustaša iz Livna.

27. III

III brigada odbila napad ustaša iz Livna prema Priluci.

27/28. III

Iz Glamo kog polja 1. i 2. bataljon III brigade išli u tzv. ekonomsku akciju u sela na podru ju Livna i Šujice radi nabavke hrane. Tom prilikom se na povratku od velike hladno e i snega smrzlo 16 drugova na prolazu ispod planine Cincara.

31. III

Sa podru ja Livno—Glamo III brigada krenula ka Drvaru gde je stigla posle tri dana marša, a zatim se razmestila po okolnim selima.

April

Na cesti Otri —Srb—Donji Lapac—Nebljusi I i II brigada skoro svakodnevno u toku celog meseca napadima na kolone u pokretu kao i na posade pojedinih uporišta sa kojima je neprijatelj obezbjevio komunikaciju, ometale saobra aj nema kim i ustaško-dobrobranskim jedinicama. U toku ovih napada neprijatelj je pretrpeo osetne gubitke u ljudstvu i materijalu. Prilikom jednog napada na etnike i legionare kod Suvaje poginuo zamenik komesara bataljona Nikola Grkovi .

26—28. IV

I i III brigada vodile uporne borbe s legionarima i etnicima koji su iz Srba i Suvaje napadali preko Osredaka ka Trubaru. Neprijatelj je uspeo da prodre do Trubara i da popali neke zaseoke, ali je protivnapadom pomenutih brigada odba en ka Srbu i Suvaji. U borbi poginuo komesar 2. bataljona III brigade Rade Guteša.

4. V

Kod Martin-Broda delovi I brigade vodili borbu s nema kim jedinicama i naneli im gubitke.

- 18. V**
Delovi III brigade odbili napad nema kih vojnika i etnika ka Štrpcima.
- 24. V**
2. bataljon III brigade napao etnike u Strmici i naneo im gubitke.
- 25. V**
Nema ke snage izvršile vazdušni desant na Vrhovni štab NOV i POJ u Drvaru. im se za to saznao III brigada je iz Trubara i Resanovaca krenula ka Drvaru gde je itav dan i no sa ostalim jedinicama NOVJ, zate enim u Drvaru, štabnim i pozadinskim delovima divizije, vodila veoma oštре borbe s nema kim padobrancima i onemogu ila ih da ostvare svoj cilj da ubiju Vrhovnog komandanta NOV i POJ, Josipa Broza Tita. Za to su vreme II i delovi I brigade vodili uporne borbe i spre avali brz prodor nema kih jedinica pravcem Srb—Trubar—Drvar. U borbi poginuo komandant 4. bataljona II brigade Mi o Obradovi , u to vreme slušalac oficir-ske škole Vrhovnog štaba.
- 28. V**
Delovi II brigade napali nema ke snage na Bobari i naneli im gubitke.
- 29. V**
Kod Prekaje III brigada u sadejstvu sa III krajiškom i I proleterskom brigadom vodila oštре borbe s nema kim jedinicama i naneli im znatne gubitke. Istog dana manji delovi I brigade vodili borbu s nema kim jedinicama u predelu Oštrelj—Srnetica.
- 30. V**
Izme u Crvijivice i Drvara delovi I brigade napali iz zasede auto-kolonu nema kih vojnika i tom prilikom spalili devet kamiona i ubili ve i broj vojnika.
- 5. VI**
III brigada proterala etnike iz Tiškovca, a delovi II brigade na putu izme u Donjeg Lapca i Bori evca ubili iz zasede oko 40 nema kih vojnika.
- 6. VI**
Delovi I brigade odbili napad nema kih jedinica iz Drvara u pravcu Bastasa, a delovi II brigade izme u Kruga i Donjeg Lapca iz zasede ubili nekoliko nema kih vojnika, dok je III brigada napala etnike u Velikoj Popini, a zatim se prebacila u Gubav evo Polje, odakle se nakon dva dana vratila u Trubar.
- 9—10. VI**
Delovi I brigade odbili dva napada nema kih jedinica u pravcu Otaševaca.
- 11/12. VI**
6. divizija od Drvara i Trubara krenula za Glamo preko Ti eva.
- 17. VI**
Delovi III brigade istili od etnika sela Draghi Podove, Potkraj, Gerzovo i Podgorije.
- 28—30. VI**
752 Delovi III brigade napali nema ke jedinice koje su obezbe ivale cestu Kupres—Šujica i naneli im gubitke.

- 30. VI—1. VII**
Jedan bataljon I brigade napao etnike u Gerzovu i Trnovu i naneo im gubitke.
- 2/3. VII**
Zajedno sa jedinicama Osmog korpusa, II brigada oja ana jednim bataljonom I brigade napala nema ki i ustaško-domobranski garnizon u Livnu. Iako su manji delovi uspeli prodreti u grad Livno zbog jakog otpora neprijatelja nije zauzeto. Za to vreme je III brigada vodila oštare borbe s nema kim snagama kod Malovana i Šujice i na cesti izme u Šujice i Livna.
- 4. VII**
Delovi I brigade vršili iš enje Gerzova i Podgorije od etnika, a III brigada odbila napad neprijatelja iz Livna ka Stipi Košarama.
- 8/9. VII**
III brigada napala posadu neprijatelja u Šujici i nanela joj ve e gubitke u ljudstvu i materijalu.
- 12. VII**
Na cesti izme u Livna i Šujice delovi III brigade uništili jedan nema ki tenk i auto.
- 13. VII**
Delovi III brigade onemogu ili nema ke snage da iz Livna prodrnu u Šujicu.
- 15. VII**
Na položajima severno od ceste Livno—šujica III brigada vodila veoma oštare borbe s nema kim snagama i nanela im gubitke.
- 16—17. VII**
II brigada vodila borbu s nema kim i ustaškim jedinicama koje su od Livna napadale ka Kori ini i Docu i nanela im ve e gubitke.
- 18. VII**
Sa šire prostorije šujica, Livno, Glamo , Mlinište, štab 6. divizije naredio prikupljanje pot injenih jedinica radi pokreta za Srbiju.
- 19. VII**
6. divizija se prikupila na prostoriji šemenovci, Blagaj, Pribeljci, odakle je sutradan krenula na veliki marš za Srbiju.
- 20/21. i 21/22. VII**
Na maršu za Srbiju 6. divizija bez borbe pregazila Vrbas na delu izme u Jajca i Donjeg Vakufa.
- 24. VII**
Na predlog Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 22. VII 1944. Predsedništvo AVNOJ-a odlikovalo II i III brigadu Ordenom narodnog oslobo enja za zasluge u dotadašnjim borbama za oslobo enje Jugoslavije.
- U pokretu od Vrbasa II brigada kod Gostilja odbila napad delova nema ke 7. SS »Princ Eugen« divizije na marševske kolone 6. divizije.
- 27/28. i 28/29. VII**
Uz prihvata delova Dvanaestog vojvo anskog korpusa NOVJ, 6. divizija forsirala reku Bosnu kod Ćrničice i Top i Polja. Jedinice

su vodile veoma oštare borbe naro ito na pravcu Nemila—Vranduk. Tom prilikom je bio odse en 3. bataljon »Mirko štuli « III brigade sa delom štaba III brigade koji su se priklju ili 11. diviziji i tek po dolasku 6. divizije u Srbiju stigli u njen sastav. U me u vremenu je pomenuti bataljon vodio oštare borbe na podru ju isto ne Bosne.

29. VII

Kod sela šagovi i delovi 6. divizije, u sadejstvu sa jedinicama Dvanaestog korpusa NOVJ, vodili borbu sa snagama 7. SS »Prinz Eugen« divizije i odbacili ih ka Begovom Hanu.

3. VIII

III brigada odbila napad ustaških jedinica iz Vareša na kolone divizije u pokretu mimo Vareša.

7/8. VIII

Jedinice 6. divizije rasterale slabije snage neprijatelja na cesti Han Pijesak—Sokolac—Romanija i prešle cestu. U pokretu ka ponutoj cesti poginuo zamenik politi kog komesara 1. bataljona III brigade Nikola Radmanovi .

8/9. VIII

Razbijši delove 7. SS divizije koji su joj bili prepre ili put, 6. divizija prešla cestu Sokolac—Rogatica, a idu e no i cestu Višegrad—Sarajevo na delu izme u Pra e i Renovice.

10. VIII

Kod sela Orehovice 6. divizija i jedinice Dvanaestog korpusa vodile žestoke borbe s jakim snagama neprijatelja koje su napadale od Sarajeva i Goražda. Neprijatelj je pretrpeo znatne gubitke i odbijen na oba pravca, a divizija produžila pokret prema selu Jabuci. U toku borbe poginuli zamenik komandanta 1. bataljona III brigade narodni heroj Nina Sovilj i zamenik politi kog komesara 3. bataljona III brigade Marko Orlovi .

12/13. VIII

Pošto je neprijatelj bio zaposeo jakim snagama cestu Kalinovik—Fo a, 6. divizija posle borbe sa njima odustala da se probija na jug i u dogovoru sa Štabom Dvanaestog korpusa idu i dan preduzela marš preko Treskavice oko Kalinovika da bi izbila na Zelenogor. Tom prilikom vodila je manje borbe sa etnicima i nemakim snagama na komunikacijama Kalinovik—Trnovo i Kalinovik—Nevesinje.

16. VIII

Kod Košura i Tjentišta na Sutjesci II brigada vodila veoma oštare borbe s nemakim jedinicama i obezbedila prelaz glavnih snaga divizije preko reke Sutjeske. Tom prilikom, pored ostalih, poginuo narodni heroj Dane Majstorovi Dacina. Za to vreme I i III brigada vodile borbe s nemakim snagama koje su nastupale za njima preko Zelengore.

51—23. VIII

Na Pivskoj planini 6. divizija vodila uporne borbe s nemakim jedinicama. Za to vreme izvršena evakuacija ranjenika i iznemoglih boraca iz divizije i Dvanaestog korpusa savezni kim avionima u Italiju sa improvizovanog aerodroma u Gornjoj Brezni. Pored ostalih, u borbi poginuo komandant 1. bataljona III brigade Branko

Maljkovi . U Pivi divizija prihvatile grupu rukovodilaca i boraca iz Sandžaka koji su sa divizijom nastavili pokret za Sandžak.

24. VIII

6. divizija prešla reku Pivu, a idu i dan posle veoma uspešnog manevra i razbijanja nema kih snaga kod Gornjeg i Donjeg Polja (Nedajno) pregazila i reku Taru kod Varde. U borbi poginuli referent veze divizije Boško Polovina i zamenik komandira ete Milan Obradovi Majki.

26. VIII

Kod Boljani a 6. divizija prešla put Pljevlja— ajni e.

29/30 VIII

U pokretu za Srbiju 6. divizija pregazila reku Lim nedaleko manastira Banje uz obezbe enje delova 37. divizije.

4—6. IX

6. divizija vodila veoma oštре borbe sa etnicima kod Uži ke Požege, i to: III brigada kod Dobrinje gde je smrtno ranjen komandant 2. bataljona Jovo Radakovi Šaban, I brigada prema Ovaru i Kablaru i delovi II brigade prema Arilju.

8. IX

Na Jelovoj gori 1. i 6. proleterska divizija razbile jake etni ke snage kojima je komandovao Draža Mihajlovi i otvorile put za dalji prodror ka Valjevu.

10. IX

Kod Kosjeri a 1. proleterska divizija i I brigada 6. proleterske divizije napale etnike i odbacile ih ka Valjevu. Za to vreme III brigada vodila je borbe kod Ražane i Divibara.

11. IX

Južno od Mionice delovi III brigade posle kraće borbe zaplenili itavu arhivu etni ke vrhovne komande koja se uz obezbe enje u više kola kretala sa Ravne gore ka Mionici. Sam Draža Mihajlovi sa najužom pratinjom spasao se begstvom preko Mionice i Kolubare gde su ga zaštitile nema ke snage. Nakon ovog III brigada oslobođila Mionicu.

12. IX

III brigada odbila napad nema kih jedinica od Divaca ka Mionici i odbacila ih preko Kolubare. Za to vreme I brigada vodila manje borbe sa etnicima koji su se povlačili ka Valjevu.

14—18. IX

1. i 6. divizija vodile veoma oštре borbe s nema kim i etni kim snagama u Valjevu i na obezbe enju od Lazarevca i posle uporne borbe oslobođile grad. Aktivnim učešćem u borbama narod Valjeva pružio veliku pomoć partizanima i sam doprineo oslobođenju svoga grada. Na prilazima Valjevu poginuo narodni heroj Bogdan Bolta, kod Divaca komesar bataljona Šaran Kora i u Valjevu pomoćnik komesara bataljona Mijo Bursa .

24. IX

Kod Valjeva u sastav III brigade stigao deo Štaba brigade sa 3. bataljonom koji su bili otsećeni prilikom forsiranja reke Bosne na putu za Srbiju.

Septembar

Vrhovni komandant NOV i POJ, Josip Broz Tito, odao priznanje 6. diviziji za uspešne borbe i izdržljivost na maršu preko Bosne, Crne Gore i Sandžaka za Srbiju. U dopisu upu enom štabu divizije on je rekao: »U višemese nim teškim borbama i u sjajnom vojni kom pohodu od Drvara do Srbije u neprekidnim teškim borbama naro ito u Crnoj Gori sinovi naše Like dokazali su da su do stojni slavnih tradicija svojih predaka«.

2. X

Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ umesto Dragoslava Mutapovi a za politi kog komesara 6. proleterske divizije postavljen Nikola Pejnovi .

Posle borbe s nema kim jedinicama, etnicima i ljeti evcima II brigada oslobođila Debrč.

Naredbom Glavnog štaba za Srbiju u Moravcima formirana Kosmajska (XXII srpska) brigada ja ine oko 850 boraca. Komandant Radosav Mari i , politi ki komesar Radovan Gakovi .

8. X

Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ Kosmajska brigada ušla u sastav 6. divizije kao njena IV brigada.

10. X

Pošto je razbila ljeti evce III brigada oslobođila Meljak. Tom prilikom poginuo komandant bataljona uro Ugarak »Cogo«.

12. X

II brigada zauzela železni ku stanicu Klenje i porušila prugu izme u Ripnja i Pinosave.

13. X

Kod Ripnja delovi 6. divizije sastali se prvi put sa jedinicama Crvene armije.

14—20. X

Na pravcu Top ider—Vojna bolnica—ulica Maršala Tita—Knez Mihajlova ulica, zajedno sa ostalim jedinicama Prve armijske grupe NOVJ i delovima Crvene armije, kao i uz veliku pomo gra ana, 6. divizija vodila veoma oštare borbe za oslobo enje Beograda. Tom prilikom delovi divizije najžeš e borbe vodili su za zgrade ministarstava u Nemanjinu i Kneza Miloša ulici. U toku borbi jedinice divizije ubile i zarobile ve i broj neprijateljskih vojnika i zaplenile ve u koli inu vojne opreme. Poginuli komandanti bataljona Milan Drakuli , Jandre žuni i Nikola Kokotovi .

20. X

Gone i neprijatelja ka Zemunu 6. divizija (bez III brigade) oja ana XIII proleterskom brigadom prebacila se pod borbom preko mosta na Savi i do 22. X u sadejstvu sa delovima Crvene armije i jedinica NOVJ zauzela Bežanijsku kosu i oslobođila Zemun. U borbi poginuo komesar 2. bataljona I brigade Jovo opi .

25. X

Po oslobo enju Zemuna II brigada nastupaju i za neprijateljem zauzela Vojku.

27. X

Vrhovni komandant NOV i POJ, Josip Broz Tito izvršio na Bačjici smotru dela jedinica koje su u estvoale u borbama za oslobo enje Beograda. Od 6. divizije na smotri u estvoala njena III brigada.

28/29. X

Delovi II brigade oslobođili Stejanovce u Sremu.

31. X

U nastupanju kroz Srem II brigada oslobođila Velike Radince. Tom prilikom poginuo komesar 2. bataljona II brigade Bogdan ui .

Oktobar

Po oslobo enju Beograda Štab 6. proleterske divizije uputio pozdrav narodu Like. Na pozdrav je u ime naroda Like odgovorio Okružni odbor JNOF-a za Liku.

1. XI

Delovi 6. divizije vodili borbe na pravcu Veliki Radinci— alma.

2. XI

U nastupanju za neprijateljem III i Kosmajska brigada vodile oštare borbe oko Man elosa i na cesti Ležimir—Sremska Mitrovica.

3. XI

Delovi II i Kosmajske brigade oslobođili ipšu.

4. XI

II brigada oslobođila Vizi .

7—14. XI

Jake nema ke snage uz podršku artiljerije i tenkova napale delove 6. divizije i Crvene armije kod Man elosa i prisilile ih da napuste Man elos. Nakon toga divizija vodila oštare borbe na liniji Erdevik — alma. U borbama kod Erdevika poginuo komesar bataljona Bude šteti .

27. XI

Na položaju Erdevik — alma 6. divizija smenjena od 1. proleterske divizije, posle ega je krenula za Beograd kamo je stigla posle etiri dana marša. Neposredno pred smenu kod Calme poginuo komandant 4. bataljona I brigade Mirko Dubaji .

1—31. XII

6. divizija se nalazila u Beogradu na odmoru, sre ivanju i popuni. Za to vreme u diviziji je formirana Artiljerijska brigada naoružana topovima dobivenim od Sovjetskog Saveza. Za komandanta brigade postavljen Ilija Palija, a za politi kog komesara Iso Lovri . Od boraca rodom iz Makedonije, koji su se zatekli u Beogradu po njegovom oslobo enju, formiran Makedonski bataljon »Jane Sandanski« koji je ušao u sastav I brigade kao njen 5. bataljon. Sem toga divizija je popunjena velikim brojem novih boraca iz Srbije tako da je njen broj ano stanje naraslo na oko 15.000 boraca. itavo vreme boravka u Beogradu u diviziji je izvo ena intenzivna vojna i politi ka obuka kako bi što spremnija krenula na Sremski front.

1945. godina

I. I

Iz Beograda 6. divizija krenula na front u Sremu.

4. I

Na položaju Dubovica šuma, Apševci, Lipovac, Batrovci, Šuma Kablorovac, most na Bosutu kod sela Nijemci, Lovreti ev stan 6. divizija sa I i II brigadom smenila 21. diviziju NOVJ, dok je III brigada ovog dana stigla u Ilince a IV brigada (Kosmajska) u Malu Vašicu.

5/6. I

Delom snaga II brigada sadejstvovala I proleterskoj brigadi 1. proleterske divizije u napadu na neprijatelja u selu Nijemcima odakle je odba en ka Komletincima.

II. I

6. divizija posela položaj od železni ke pruge Tovarnik — Vinkovi ci do Gradine na reci Bosutu prema Komletincima. Tom prilikom poginuo raniji pomo nik obaveštajnog oficira divizije Petar i a.

14. I

III brigada napala neprijatelja u Komletincima u cilju uz nemiranja. Tom prilikom poginuo zamenik komandanta bataljona Dušan Vlaisavljevi .

17. I

Nema ke snage otpo ele sa napadom na jedinice NOVJ na frontu u Sremu s namerom da ih što dalje odbace na istok. Pod pritiskom nadmo nijeg neprijatelja jedinice NOVJ su bile prisiljene da se postepeno povla e. 6. divizija vodila odstupne borbe od položaja koga je posela pre šest dana do iza Šida.

19. I

6. divizija nanela gubitke nema kim snagama i zaustavila njihovo nadiranje na istok dalje od Šida. Posle odstupnih borbi I i Kosmajska brigada posele položaj isto no od Šida i Adaševaca na kome je zaustavljeno dalje nastupanje neprijatelja, dok su II i III brigada po ele da ure uju prihvati položaj kod Kuzmina.

21. I

Posle veoma oštih borbi I brigada oslobođila Šid, a II brigada Malu Vašicu.

22—23. I

U sklopu napada Prve armije NOVJ, koji je imao cilj da potisne neprijatelja što dalje na zapad, 6. divizija napadala nema ke snage na delu fronta Tovarnik—Ilinci. Neprijatelju su naneseni osetni gubici ali je i pored toga uspeo da se održi na posednutim položajima. Tom prilikom kod Ilinaca poginuo komandant 4. bataljona II brigade Ilija Rašeta Ico.

24. I

Pošto se prethodnih dana nije uspelo probiti front neprijatelja u Sremu 6. divizija sa I, II i Kosmajskom brigadom u prvoj liniji posela položaj od Tovarnika do bosutskih šuma, dok je III brigada obrazovala divizijsku rezervu u Adaševcima. Na ovom položaju divizija je uglavnom ostala sve do probroja Sremskog fronta vode i povremeno borbe kod Ilinaca, Batrovaca, Lipovca i Strašinaca u

cilju nanošenja gubitaka neprijatelju, prikupljanja podataka o rasporedu i ja ini neprijatelja i razvijanju ofanzivnog duha kod jedinica. Na položaju jedinice su se eš e smenjivale radi odmora i izvo enja obuke.

27. II

U šidu održana partijska konferencija 6. proleterske divizije. Po red delegata iz divizije konferenciji su prisustvovah lanovi Politbiroa CK KPJ Edvard Kardelj i Franc Leskošek, zatim politi ki komesar Prve armije Mijalko Todorovi i politi ki komesari i njihovi pomo nici divizija koje su se u to vreme nalazile na frontu u Sremu. Konferenciji su podneta tri referata: vojni, referent komandant divizije oko Jovani ; politi ki, referent politi ki komesar divizije Nikica Pejnovi i partijski, referent pomo nik politi kog komesara divizije Dane ui . Na konferenciji je govorio i Edvard Kardelj koji je dao presek vojno-politi ke situacije u zemlji i inostranstvu, a zatim ukazao na zna aj i ulogu Jugoslovenske armije u završnoj fazi rata.

7. III

Naredbom Generalštaba Jugoslavenske armije rasformirana Kosmajska brigada. Njena dva bataljona otišla su u sastav 21. srpske divizije, a ostali delovi raspore eni su po,jedinicama 6. divizije.

9. III

Na frontu u Sremu obrazovan nogometni tim 6. proleterske divizije. Tim je do kraja rata odigrao više utakmica u Šidu, Maloj Vašici, Adaševcima, Sremskoj Mitrovici, Erdeviku, Pakracu, Daruvaru i drugim mestima. Pored nogometnog tima u diviziji je odnjenog formiranja neprekidno radila kulturno-umetni ka grupa koja je u toku rata dala veliki broj priredaba za vojsku i narod. Naro ito plodan njen rad bio je za vreme dok se divizija nalazila u Lici, a posebno u periodu od oslobo enja Beograda do kraja rata.

12. III

Rasformiran 5. bataljon »Jane Sandanski« I brigade. Njegovo ljudstvo ušlo u sastav jedinica brigade.

13. III

Na predlog Vrhovnog komandanta Jugoslavenske armije, Maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita Predsedništvo AVNOJ-a odlikovalo I brigadu Ordenom Narodnog oslobo enja za zasluge u injene u dotadašnjim borbama za oslobo enje Jugoslavije.

19. III

U povodu proslave godišnjice proglašenja 6. divizije proleterskom i odlikovanjem I brigade Ordenom narodnog oslobo enja u Adaševcima je izvršena smotra I brigade.

27. III

U svim jedinicama 6. divizije sve ano proslavljen 27. mart.

4. IV

Jedinice 6. divizije smenila na položaju prema Ilincima 42. divizija NOVJ. Po smenjivanju, I brigada krenula ka Batrovćima i Lipovcu radi napada na neprijatelja u ovim selima, dok se II brigada srne stila u Adaševcima, a III brigada u Morovi u. Ovim je 6. divizija,

zajedno sa ostalim divizijama Prve armije JA, krenula u proboj Sremskog fronta.

4/5. IV

I brigada napala neprijatelja u Batrovciima i Lipovcu. Neprijatelj je pružio veoma jak otpor tako da je brigada posle veoma oštре borbe 6. IV zauzela Batrovce, dok je Lipovac neprijatelj uspeo privremeno da odbrani. Za to vreme III brigada nalazila se u pokretu ka Vrbanji, a II brigada ka Soljanima. U borbi kod Batrovaca poginuo komandant Artiljerijske brigade Ilija Palija.

6. IV

III brigada energičnim napadom proterala ustaše iz Vrbanje i zauzela selo.

7. IV

Neprijatelj ponovo zauzeo Vrbanju. U borbi poginuo komandant III brigade Ljubomir Medi Brzica.

8/9. IV

Posle žestoke borbe III brigada zauzela Soljane.

9. IV

Delovi 6. divizije napali neprijatelja u Vrbanji i pored veoma oštih borbi nisu uspeli da ga savladaju ovog dana.

12/13. IV

III brigada zauzela železni ku stanicu Vrbanja, dok su delovi 11. divizije, koja je u me uvremenu smenila jedinice 6. divizije prema Vrbanji, zauzeli selo.

13. IV

II brigada oslobođila Gradište.

15. IV

I brigada vodila žestoke borbe za Piškorevce i Perkovi Novi.

16/17. IV

Posle oštре borbe koja je trajala itav dan 6. divizija u sadejstvu s 21. divizijom oslobođila akovo i nastavila da goni neprijatelja ka Ruševu.

17—20. IV

6. divizija vodila žestoke borbe sa nema kim i ustaškim jedinicama na prilazima Slavonskom Brodu i u sadejstvu sa 5. divizijom koja je napadala sa istoka, no u 19/20. IV oslobođila grad. U borbama poginuli komandant Artiljerijskog diviziona Nikica Rodi i pomočnik političkog komesara diviziona Milan Galović.

25. IV—3. V

6. divizija vodila veoma uporne borbe na reci Ilovi gde su nemacke snage privremeno bile zaustavile nastupanje jedinica JA ka Zagrebu. Naročito žestoke borbe voene su za Tomašicu, Uljanik, Palešnik, Veliki i Mali Pašjan, Popovac i Garešnicu koja je oslobođena 3. V. U borbi smrtno ranjen zamenik komandanta 1. bataljona I brigade Rade Krajnović.

4. V

6. divizija otpočela napad na azmu i posle žestokih borbi sutradan je oslobođila.

6—7. V

Približavaju i se Zagrebu 6. divizija vodila borbe na podruju Zelina—Vrbovec. U borbi kod Vrbovca poginuo pomočnik političkog komesara bataljona Vojislav Kričović.

9. V

Posle borbi kod Remeta, Bukovca i na podnožju Zagreba kegorde delovi 6. divizije ušli u Zagreb.

11—12. V

Delovi 6. divizije istili Zagreba ku goru od zaostalih neprijateljskih vojnika, nakon čega se divizija smestila u Zagrebu. Ovo je bio poslednji borbeni zadatak 6. proleterske divizije »Nikola Tesla« u oslobođenju kom rata.

15. V

Prestale borbe na itavoj teritoriji Jugoslavije. Time je pobedno završen oslobođenje ki rat naroda Jugoslavije 1941—1945. godine i borbeni put 6. proleterske divizije.*

Todor Radošević

* Hronologija je pisana na osnovu sačuvanih dokumenata. Rad su pročitali oko Jovana, Nikica Pejnovića, Lazara Radakovića i Dane Cui koji su sugestijama i primedbama pružili pomoč autoru i doprineli poboljšanju kvalitete rada na emu im autor mnogo zahvaljuje.

INDEKS LI NIH IMENA, GRADOVA
MJESTA I NASELJA

- Adaševci 427, 428, 429, 459, 467, 586, 758,
759
Adži , Nikola 218
Adžija, Ante 178
Adžija, Božidar 178
Adžiji , Ljubica 567
Adžiji -Majstorovi , Smilja 567
Afri , Vjeko 48, 538
Ajderovac 217, 266, 286, 552, 680
Ajdukovi , Jandre 42
Alaj begov Odžak 219
Aleksandar I, Kara or evi 174
Aleksander 556, 586
Aleksandrovac 434
Aleksinac 434
Aleksinica 736
Angelini 26
Ani , Josip 555, 596
Anti , Emil 724
Anton i , Milan-Velebit 287, 359, 360,
361, 369, 377, 490, 628, 631, 665—666
Antunac, Lilika 595
Antunovac 490
Anzulovi , Boris 177
Apševci 421, 758
Arije 371, 755
Arnajovo 405
Artukovi , Andrija 173
Aržan 697
Ataševec 658, 659

Babi , Jovo 246, 553
Babi , Golub 495
Babi , Mijo 173
Babi , Milan 45
Babi , Petar-Pepa 139, 142, 667—668, 696,
734, 741
Babin Potok 24, 94, 102, 108, 109, 124,
539, 563, 578, 722, 724, 727
Babovi , Krstivoje 503
Babska Novak 422
Ba evci 375
Ba inci 422, 459
Ba vice 222
Ba ovi 95
Badoglio 184
Badljevac 44, 737
Bagrdani 404
Baji , Branko 40
Baji , Duško 295
Baji , Uroš 528
Bajramovci 314
Bakar 662
Bakari , Vladimir 17, 22, 56, 150, 177
Bakovac 39
Bala 218
Bala , Ilija 578, 579
Bala , Jovica 297
Bala , Milica 567
Bala , Petar-Žika 40, 43, 102, 511, 742
Bala , Rade 40
Balen, Šime 113
Bali i 221
Banina, Ante 668—669, 691, 727, 730
Banova Jaruga 482, 487, 490, 666
Banja Luka 90, 226, 227, 229—231, 232,

234, 235, 236, 237, 238, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 248—251, 252, 253, 254, 255, 263, 281, 283, 284, 285, 287, 288, 408, 413, 637, 706, 709, 715, 749, 751
Banjeglav, Iso 221
Bara 257
Bara, Dako 487, 584, 586
Bara, Iso 41
Bara, Vlado 40
Barajevo 405, 446, 642
Bare 323, 328, 329
Bari 641
Barica 316
Bari evi, Šime 185, 743
Bari Draga 199, 200
Barni Do 331, 335, 346, 347
Barović, Jovan 528
Basarić, Bosa 567
Basić, Milena 566
Basta, Dragica 509
Basta, Dušan 42, 43, 242, 256
Basta, Ilija 243
Basta, Jovo 550
Basta, Milan 31, 32, 41, 102, 161, 210, 211, 216, 224, 238, 287, 537, 606, 729, 735
Bastasi 274, 284, 289, 290, 292, 294, 297, 302, 639, 752
Bašić, Milan 595
Bašić, Nikola 242
Baške Oštarije 609
Batajnica 417, 447
Batinica, Dušan 40, 50, 57
Batinica, Ilija-Šicman 51, 57
Batinica, Jovo 57
Batrovci 423, 425, 437, 466, 467, 468, 474, 475, 476, 477, 556, 586, 613, 614, 615, 758, 759, 760
Bebel, August 563
Bećir 401, 479
Bećir, Nikola 143
Begluci 266
Begov Han 318, 754
Begovo 219
Belegiš 445
Beljina 405
Benkovac 142, 184, 692
Beo in 453
Beograd 115, 116, 182, 243, 246, 274, 327, 370, 379, 380, 385, 390, 392, 393, 397, 398, 399, 401, 402, 403, 404, 405, 406—412, 413, 414, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 426, 429, 432, 433, 434, 436, 437, 439, 443, 444, 445, 446, 447, 453, 454, 456, 458, 480, 481, 502, 504^530, 533, 534, 552, 555, 563, 572, 584, 585, 586, 596, 598, 605, 611, 615, 616, 630, 640, 641, 642, 649, 652, 655, 660, 661, 662, 666, 676, 677, 684, 685, 698^700, 703, 708, 710, 716, 717, 756, 757, 758, 759
Berak 420, 459, 464
Berkasovo 422, 423, 459
Berlin 150, 400, 406, 479
Bešanovo 447
Bešir, Gojko 473
Bešir, Nikola 561
Biga, Dara 567
Biga, Dušanka 567
Biga, Stevo 724
Biga-apa, Dara 567, 569
Bigina Draga 109
Bihać 14, 21, 26, 30, 44, 46, 85, 88, 92, 94, 95, 109, 111, 112, 113, 115, 119, 132, 134, 137, 151, 152, 153, 155, 186, 195, 196, 197, 204, 227, 264, 265, 266, 270, 274, 281, 283, 286, 291, 293, 298, 301, 302, 309, 310, 553, 575, 577, 578, 594, 610, 615, 646, 672, 682, 683, 686, 688, 689, 693, 709, 722, 731, 741, 744, 745, 747
Bijela Voda 316
Bijeli Brijeg 120
Bijeli Potoci 149, 580, 645, 737
Bijeli-Penezić, Grozdana 530
Bijelo Brdo 272
Bijeljina 465, 466, 673
Bijići, Milica 567
Bila 221
Bilaj 138, 144, 145, 156, 580, 726, 744, 745, 747
Bingula 586
Bira, Draginja 565
Birovača 117, 737
Bistrica 230, 231, 234, 245, 251, 253, 254
Bjegović, Štaka 567
Bjelobaba, Evica 566
Bjelobaba, Jelka 569
Bjelobaba, Milica-Mica 43, 566, 572
Bjelobaba, Mićo 43
Bjelobaba, Nikola 42, 566
Bjelopolje 23, 113, 115, 116, 668, 707, 727
Bjelovar 491, 492, 499, 500, 706
Blagaj 219, 314, 653, 753
Blanuš 217
Blanušić, Ilija 579
Blanušić, Jelka 566
Blata 94, 733
Blažević, Ivanka 567
Blažević, Jakov 508, 616, 678, 707, 730, 739
Blažević, Slavica 566, 570
Bobić, Jovan 194
Bobić, Milan 735

Boboljuske 274, 276, 288, 289, 301, 302, 610, 639
Bogdan, Milka 567
Bogdani 746
Bogdani , Delko 167
Bogdanovi , Bude 590, 591, 594
Bogojevi 78
Bogovac 237
Bogovi i 322, 324, 325
Bojan , Slavko 295
Bojan , Vladan 536
Bojici 62, 63, 65
Bokan, Filip 593, 594
Bokan, Milan 222
Bokanjac 182, 186
Bole 409
Bolta, Bogdan 44, 270, 379, 669—670, 755
Bojani 755
Boljevac 445
Bombilovi , Milka 567
Borac 227
Borak 446
Bori evac 14, 73, 117, 118, 120, 121, 122, 126, 127, 128, 129, 132, 708, 722, 723, 745, 752
Bori evi , Šime 177
Bori , Ilija 198, 199
Bori , Ljubiša 503
Bori Selište 109
Borjan, Lucija 563
Borjan, Petar 40, 43
Borjan, Vlado 595
Borje 325, 340
Borovica 316
Borovi ke Njive 316
Borovina 349
Borozan, Braslav 228, 544
Bosanska Gradiška 229, 234, 250, 251, 253
Bosanska Kamenica 217, 218, 289, 290, 291, 300, 301, 306, 657, 699
Bosanska Krupa 111, 281
Bosanski Brod 494
Bosanski Doljani 195, 196, 197
Bosanski Novi 46, 68, 90, 92, 250
Bosanski Osretci 117, 266
Bosanski Petrovac 88, 92, 95, 111, 112, 115, 134, 151, 152, 195, 264, 290, 300, 301, 302, 306, 588, 658, 709, 745
Bosansko Grahovo 12, 41, 68, 137, 139, 216, 239, 264, 265, 678, 737, 741
Bosiljevo (kod Ogulina) 94
Bosiljevo (u Slavoniji) 499
Bosni , Jovo 43
Bosni , Ljubo 295
Bosni , Mika 292
Bošnjaci 466, 469, 472—473
Božani , Mi o 40, 43
Božarevac 405
Boži 351
Božovi , dr 649
Brajkovi 221
Brakus, Milka 565
Braljevina 449
Brani ev Stan 470
Brankovi , Vuk 455
Br ko 428, 458, 464, 465, 466, 467 469, 472, 586
Brdar, Dušan 615
Br ani 377
Br evi , Milorad 455
Breka, Mane 63, 179, 181
Brest 422
Brestovac 489
Breštanje 111
Brezik 714
Brezovac 117, 272, 564, 735
Brežine 273, 721
Bribirske Mostine 184, 697
Bri evac 693
Brijež e 376, 388, 389
Brinje 11, 12, 19, 21, 32, 33, 34, 35, 49, 50, 52, 62, 94, 168, 209, 722, 723, 729
Briševo 178, 186
Brlog 21, 28, 37, 143, 168, 578, 595, 692, 709, 723, 725, 728, 732, 735
Briljevo 330, 342
Brmboli , Jure 261, 345, 549
Brni -Borozan, Nada 539, 544
Brnjici 316
Bronzani Majdan 230, 234, 244, 245, 253, 254
Brotinja 14, 16, 266, 269, 270, 271, 272, 273, 286, 721
Broz, Josip-Tito 9, 34, 49, 67, 83, 85, 89, 135, 146, 150, 156, 161, 204, 211, 220, 227—228, 243, 258, 259, 264, 269, 274—276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 303, 304, 306, 307, 312, 317, 327, 328, 329, 331, 337, 352, 358, 360, 365, 370, 396, 397, 402, 412, 413, 414, 415, 430, 432, 434, 443, 447, 451, 456, 501, 504, 516, 520, 529, 530, 533, 549, 551, 562, 572, 599, 600, 601, 615, 635, 648, 658, 724, 748, 749, 752, 756, 757, 759
Bruji , Sr an 12, 19, 45, 102, 563, 604, 605, 607, 654, 723, 726, 735
Brasane 28, 36, 138, 144, 146, 155, 156, 157, 162—164, 166, 171, 172, 173, 199, 579, 595, 608, 609, 730, 733, 736, 740, 741, 742, 746

Bruvno 14, 16, 36, 37, 39, 60, 95, 101, 103, 105, 115, 117, 126, 152, 200, 201, 202, 203, 204, 217, 267, 550, 577, 588, 639, 669, 670, 698, 699, 721, 722, 733, 747
Brzan 404
Bubalo, Kata 565, 572, 741
Bubalo, Luka 52, 53, 57
Bubalo, Mara 569
Bubalo, Pane 143
Bubalo, Rade 740
Bubanj 12, 273, 659
Bu i i 221, 222
Bu ka 717
Budak 742, 746
Budak, Mile 173
Budisavljevi -Broz, Jovanka 509, 566
Budisavljevi , Markica 489
Budrovci 482
Bugojno 155, 216, 218, 219, 220, 222, 227, 235, 236, 242, 263, 284, 519, 522, 553, 581, 748, 749
Bui , Jelica 133, 558—559, 564
Bui , Nikola 559
Buja i 377
Buji , Nikola 57, 696
Buk 195
Bukov Vrh 709
Bukovac (Hrvatska) 761
Bukovac (Srbija) 375
Bukova a 221
Bukovica 222, 232, 233, 234, 693, 695
Bulat 188
Bumber, Ivan 164, 165
Bun i , Dane 43
Buni 15, 94, 102, 107—108, 112, 113, 687, 688, 722, 736
Bursa , Duško 295, 697, 736
Bursa , uro 578
Bursa , Jovo 135, 199
Bursa , Mi o 379, 755
Busova a 221, 748
Buševica 293
Buševi 308
Butorac, Danica 566
Bužim 36, 733
Cankar, Ivan 563
Carevac 237, 238, 239, 241, 242, 263
Carevo Polje 749
Cavalieri, Ugo 90
Cazi Josip 32, 691, 729
Cazin 85, 129
Cerik 69
Cerin, Vlado 603
Cer kl je 283, 289
Cerna 427, 473, 612
Cerovac 103, 721
Cetina 148, 744
Cetingrad 85
Cicvara 63, 64, 66
Ciganovi , Mile 308, 352, 362
Ciganovi , Vaso 696
Ciganovi , Vlado 191, 747
Cigelj 704
Cossu, Fausto 621
Crkvine 347
Crna Vlast 21, 25, 35, 102, 109, 711, 724, 728
Crni Lug 693, 717
Crno Jezero 120
Crvljivica 670, 752
Cveti anin, Dragica 565
Cveti anin, Perica 57
Cvetkovi 401
Cvijanovi , uro 45
Cvijanovi , Ilija 43
Cvitkovi , Marija 569
Cvjeti anin, Mile 309
Cvjeti anin, Petar 739
Cvjeti anin, Stevo 31, 726
Cvjetni 289, 299, 581
Ca ak 371, 373, 406, 684
a avica 234, 235, 236, 241, 244
ajetina 371, 380
Cajni e 337, 641, 755
Caki i 221
akovec 668
Calma 417, 418, 757
anak 25, 39, 468, 728, 735
anak Kosa 163
anak, Milka 566
Cankovi , Geno 107
Cankovi , Marko 738
Cankovi , Miloš 485, 487
Cankovi , Nada 567, 569
Cankovi , Nikola 242, 256
Capek 520!
Catrnja 730, 737
Caušlige 220
azma 491, 492, 499, 500, 501, 502, 586, 587, 678, 760
Cegari 218
Cehov 520
Celjadinci 323
Ceni i 240, 242
Cepirlo, Franjo 539, 544
Cer il, Vinston 279
Cestaljevo 325
Ci a, Bogdan 42
Ci a, Petar 605, 758
Cipulji 220
itluk 199, 636, 685

orak, Dane 739
Covici 37, 734
Covka 20, 207, 674, 693, 725
Cubrilo, Dane 104
Cubrilo, Dujo 593
Cubrilo, Milan 45
Cudi, Dara 739
Cudi, Mara 567
ukovi 683, 693
Culinova a 301
Curuvija, Miloš 471, 494
Curuvija, Tode 436
Cuturilo-»Zebi « 77

Cali, Mile 221
Celepirova 220
Cetkovi, Vlado 18, 24, 575, 616, 670—
672, 723, 725, 727
i, Kojica 573
opi, Jovan 57
opi, Jovo 411, 417, 756
orak, Jure 603
Cui, Bogdan 43, 308, 757
Cui, Dane 43, 231, 238, 458, 485, 587,
759, 761
Cui, Dušanka 569
ui Kr evina 108, 563, 724
Cui, Stevo 40, 44
ui, Stoj a 565, 572
Cuk, Dara 567
uk, Glišo-Glišan 57—60, 696
Cuk, Milojko 31, 726
Culajevi, Milka 565
Cur i, Jovo 436

Dabar 28, 35, 578, 604, 689, 715, 731, 734,
735
Dabašnica 217, 286, 552
Dabina Strana 266, 271, 581
Dabovi 98
Daji, Mica 566
Dalmatinska Krupa 669, 709
Damjanovi, Branko 216, 274, 333, 357
Damjanovi, Dani 49, 124, 156, 176, 178,
191, 193, 194, 195, 672—673, 696, 716,
746
Damjanovi, Gojko 513, 553, 545
Damjanovi, Simo 57
Dap evi, Peko 404, 586
Darosava 433, 434, 436
Daruvar 759
Dautovi, Miloš 592, 593, 595, 596, 599
Debelo Brdo 552, 722, 746
Debrc 379, 380, 397, 404, 756
Dedijer, V. 298, 304
Dejanovi, Dane 520
Dejanovi, Marica 567

Dejanovi -Toši, Nevenka 569
Deli, Andro 583
Deli, Jela 567
Delnice 94, 96
Deringaj 152, 577, 731
Derviši 248
Desnica, Branko 672
Desnica, Nikola 57
Deši, Marica 565
Diklo 154, 187
Dimi, Jaga 565
Dimi, Janko 595
Dimi, Milan (komandant) 216
Dimi, Milan (desetar) 242
Dimi, Milan-Jacko 390
Dimi, Radivoje 438
Dimi, Veljko 553
Dimitrijevi, Gavro 555, 556
Dimitrijevi, Živorad-Gija 188, 189, 216,
535, 650, 746, 749
Dini 644
Divci 375, 376, 377, 378, 379, 389, 390, 391,
392, 393, 755
Div ibare 388, 755
Divjak 221
Divjak, Bude 43
Divjak, Nikola 31, 730
Divljak, Dušan 40
Divoselo 15, 19, 36, 125, 156, 163, 166, 413,
538, 636, 685, 722, 723, 726, 736
Djedina Rijeka 483
Dmitrašinovi, Vajo 43
Dnopolje 103, 119, 120, 121, 153, 584,
746
Doboj 220, 235
Dobrinje 371, 372, 381, 382, 384, 755
Dobro Polje 340
Dobroselo 98, 117, 132, 134, 266, 272, 273,
286, 581, 639, 737, 750
Doj, dr Josip 649
Dolac 29, 313, 753
Dolovi 289, 299, 322
Doljani 37, 134, 265, 266, 269, 271, 272,
273, 286, 560, 578, 615, 639, 679, 692,
709, 721, 722, 723, 731, 733, 735, 737
Domazet, Stevo 42
Donja Ra a 404
Donja Zelina 500, 501
Donje Bare 329, 360
Donje Dobrinje 381, 382
Donje Dubrave 539
Donje Pazarište 36, 733
Donje Polje 335, 336, 347, 755
Donje Poljice 272
Donji Lapac 14, 16, 21, 24, 25—26, 27,
32, 95, 111, 113, 115, 116, 117, 119,
126—127, 129, 135, 137, 149, 151, 153,

198 200, 204, 265, 270, 271, 276, 286,
288 289, 302, 304, 308, 309, 539, 544,
547, 558, 565, 575, 576, 590, 591, 595,
603 604, 667, 675, 680, 682, 683, 693, 694,
695, 703, 704, 708, 709, 713, 714, 716,
721, 722, 723, 724, 725, 726, 728, 729,
730, 731, 732, 734, 739, 741, 744, 745,
746, 747, 750, 751, 752
Donji Kosinj 745
Donji Slatnik 484
Donji Una 331
Donji Vakuf 219, 220, 222, 223, 553, 748,
753
Dopu a, Milan 460
Dorsch, Lorenz 153
Došen, Mara 567
Dosen, Milan 394
Došen, Rade 272
Dotli , Dušan 216, 287, 338
Dotli , Evica 569
Dozet, Dušan 43
Dozet, ukan 44
Dozet, Milan 43
Dozet, Rade 40, 43, 44
Dragani , Milka 567, 569
Dragni 284
Dragni Podovi 239, 752
Drago aj 230, 231, 232, 233, 234, 246,
247, 249, 251, 253
Dragoj lov 188
Dragosavac, Jeka 567
Dragosavac, Jovo 30, 45, 737
Dragosavac, Nikola 57
Dragosavac, Nikola-Ražovina 242, 420,
749
Drakuli , An a 565, 592
Drakuli , Ilija 579
Drakuli , Koka 569
Drakuli , Milan 399, 411, 420, 756
Dravograd 169, 170
Dražica 293
Draži , Petar 40
Dr a, Dušan 222
Dr a, Mirko 44, 202, 584
Drenovac 120
Drenova a 113, 137, 144, 148, 151, 152,
304, 412, 682, 683, 693, 725, 741, 744,
745
Drenovci 428, 465, 467, 469, 472, 474
Drenovi 230, 243, 256
Drenov Klanac 578
Drežnica 49, 50, 55, 94, 540, 544, 725
Drežnik-Grad 43, 44, 110, 577, 732
Drobac, uro 293
Drugovac 445
Drvar 12, 13, 14, 16, 20, 22, 86, 114, 216,
217, 218, 226, 227, 235, 236, 237, 239,
240, 243, 263, 264, 265, 266, 269, 270,
274, 275, 276, 278, 279, 281, 282, 284—
300, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 319,
337, 356, 358, 405, 412, 413, 414, 434,
438, 494, 524, 530, 534, 544, 553, 554,
560, 565, 567, 572, 581, 582, 595, 596,
610, 639, 640, 647, 648, 656, 657, 658,
660, 667, 670, 675, 678, 680, 685, 690,
698, 699, 702, 706, 710, 717, 721, 748,
749, 750, 751, 752, 756
Drvar Selo 218, 288, 290, 293
Drvetine 220
Dub 373, 375
Dubaji , Jovo 52, 57
Dubaji , Mirko 420, 757
Dubaji , Pejo 114, 133
Dubaji , Petar 44
Duboki Dol 141, 159, 740
Duboko 108
Dubovik 484
Dubovsko 196
Dubrava 336
Dubrave 218
Dubrovnik 681
Dude, Branko 296
Dugopolje 289, 581
Duki , Gjoko 383
Duki , Mara 566, 569, 584
Duki , Vlado 697
Duki , Zorka 564, 565
Duki i 103
Duljci 237, 596, 648, 649, 654
Duvno 90, 235, 712
Dvor na Uni 68, 69, 88, 565, 569, 588,
681, 738
akova ka Satnica 482, 483
akovi i 222
akovo 474, 482—483, 484, 493, 586, 598,
700, 760
apa, Rade 270
eki , N. 99
Deletevci 459
emske Luke 336, 347
er a, Josip 49, 56
eri , Dušan 43
eri , Jovanka 569
eri -Šobaji , Mira 539, 544
ilas, Milan 44
ipša 418, 447, 757
uji , 66, 69, 95, 103, 115, 117, 122, 132,
135, 137, 139, 140, 141, 162, 263, 281,
694, 697, 707
ukanovi , dr Vojo 647, 649, 656
Duki , Dušan (iz bat. »Stojan Matic«)
42

Duki , Dušan (iz bat. »Mi o Radakovi «) 42, 43
Duki , Dušan (iz 4. bat. III brigade) 242
Duki , Iso 42
Duki , Milan-Majki 336, 347, 348
Duki , Mile 107
Duki , Soka 567
umi , Milan 635
ur evi 210, 211
ur evi , Nikola 45, 57

El Alamein 85
Erceg, Dušan 57
Erdevik 418, 422, 586, 757, 759
Eror, Petar 43
Eror, Stevo 57
Eror, Stojan 42
Ervenik 29, 743

Fabri 94
Fedorovka 442
Filipovi , Dragutin 438
Filipovi , Grujića 45
Filipovi , Ljubica 563
Fink, Josip 144
Fo a 324, 325, 339, 340, 341, 359, 624, 754
Forkuševci 483
Franceti , Luja 566
Franceti , Mara 566
Frkaši 117, 722, 737
Funduk, Vlajko 40
Fura , Aco 144, 147

Ga ice 221
Gaji , Lazo 152, 242
Gaji , Zorka 565
Gajine 117, 127
Gakovi , Radovan 756
Galovi , Milan 587, 760
Garešnica 488, 587, 598, 760
Gavri , Mato 44
Generalski Stol 42
Gerovac, Ljubica 50, 51, 54, 56, 571, 729
Gerzovo 237, 239, 284, 752, 753
Gibarac 422, 449, 459
Gladovi i 318, 582
Glaise, fon Horstenau 47
Glamo 86, 219, 226, 227, 235, 236, 237, 241, 242, 254, 255, 265, 284, 288, 313, 354, 554, 560, 582, 596, 624, 637, 640, 749, 750, 751, 752, 753
Glasi i 324
Glavaci 735
Glavaš 744
Glavice 220

Gleda, Božo 246, 252
Glina 43, 88, 92, 737
Glogovo 58, 102, 721
Gloria, Alessandro 88, 92, 96, 106, 116
Gluhovski, Ženja 442
Glumac, Milka 567
Glumac, Slavko 62, 182, 185, 191, 216, 746, 747
Glušica (komesar) 182, 185, 746
Glušica (vezista) 595
Glušica, uro 615
Gobac, Zora 603
Go 666
Golo Brdo 220
Golubac 708
Golubi 29, 56, 69, 141, 148, 705, 709, 738, 741, 742
Golubi (kninski) 141, 730
Golubinci 417, 447
Goransko 525
Goražde 339, 754
Gorica 299
Gorjanci 94, 97
Gorjani 482
Gorjevac 152, 195—197, 683, 709, 716, 745i
Gorki, Maksim 563
Gornja Brezna 330, 331, 332, 343, 524, 641, 710, 754
Gornja Piskavica 254
Gornja Plo a 105, 162
Gornja Suvaja 552, 639
Gornje Bare 328, 329, 360
Gornje Dubrave 94
Gornje Pazarište 40
Gornje Polje 334, 335, 755
Gornje Vrto e 288
Gornji Babin Potok 109
Gornji Lapac 14, 102, 103, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 126, 144, 205, 262, 263, 578, 709, 739
Gornji Ma er 381
Gornji Radu 636
Gornji Slatnik 484
Gornji Srb 703, 716
Gornji Tiškovac 494, 697, 721
Gornji Una 331
Gornji Vakuf 90, 136, 220, 221, 748
Gorobilje 373
Gospši 12, 14, 16, 21, 23, 26, 27, 32, 36, 40, 43, 45, 70, 72, 75, 88, 95, 98, 101, 102, 135, 138, 143, 144—147, 151, 153, 155, 156, 162, 163, 165, 166, 169, 172, 174, 175, 176, 189, 199, 200, 209, 211, 216, 263, 358, 439, 497, 536, 538, 566, 579, 580, 594, 595, 603, 604, 608, 609, 615, 616, 662, 665, 677, 678, 685, 687,

688, 689, 694, 698, 699, 700, 706, 710, 711, 713, 714, 722, 725, 733, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747
Gostilj 717, 753
Gošnjak, Ivan 121, 216, 578
Grabovnica 491
Grabovo 464
Gra ac 12, 14, 16, 22, 26, 27, 32, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 45, 57, 58, 69, 70, 71—72, 75—77, 79, 88, 89, 98, 100, 101, 102, 103—104, 117, 122, 124, 132, 134, 135, 137, 139, 142, 153, 155, 162, 200, 201, 202, 203, 204, 216, 217, 262, 358, 439, 537, 550, 564, 577, 588, 593, 595, 637, 669, 672, 676, 677, 678, 681, 686, 687, 694, 698, 699, 705, 707, 709, 710, 712, 722, 726, 731, 733, 734, 737, 738, 739, 745, 746, 747
Gra anica 220, 221
Gradiska 229, 485
Gradiste 472—473, 479, 481, 482, 760
Grahovac, Ivan 216, 743, 747
Grahovac, Milka 566
Grahovac, Pejo 453
Grahovo 29, 117, 239, 284, 288, 289, 291, 293, 300, 610, 695
Grbi , Jovanka 42, 566
Grbi , Milan 324
Grbi , Nevenka 567, 570
Grbi , Zora 566
Gr ki Islam 181
Grdovo 314
Gregori , dr Pavle 508, 738
Grivi i , Ema 567, 649
Grkovi , Jovica 197, 479
Grkovi , Nikica 420, 751
Grozdi ev Stan 470
Grubi , Mane 598, 599
Grubi , Milan 246
Grubisi , Dušan 51, 52, 55, 57
Grubisi , Obrad 349
Grubisi , Simo 221
Grubišno Polje 488
Grubor (oper. of. XV kordunaške brigade) 169
Grubor, Dragan 126, 130, 494, 557
Grubor, Mile 295
Grubor, Nikola 578
Gruborski Nasloni 308, 639
Grudi , uro 144
Grujani , Lazo 324
Gubav evo Polje 103, 217, 705, 733, 748, 752
Guberevac 405, 446
Gu a 371
Gu ja Gora 222
Gudura 739
Gulan, Petar 591, 595
Gulina 388
Guncati 446
Gunja 466, 469
Gustovi 612
Guteša, Dmitar 420
Guteša, Rade 246, 751
Ha i i 320
Hafner, porodica 179
Hafner-Vrci , Vera 179
Hagen 280
Hajden, Vlado 561
Han Bila 221
Han Kumpanija 221
Han-Pijesak 320, 322, 338, 339, 611, 754
Hasanbegovci 219
Hercigonja, Nikola 228, 544
Heren i , Ivan 173
Hini 194
Hini , Mi o 40
Hini , Pejica 69, 738
Hitler, Adolf 58, 83, 86, 149, 201, 280, 283, 303, 309, 326, 398, 401, 405, 442, 455, 468, 497, 549, 662
Holjevac, Ve eslavl 121
Homoljac 94, 109, 110, 674, 722, 727
Hoti i 321
Hotkovci 239
Hotovlje 325
Hrastovac 488
Hrnjadi 291, 293, 298, 299, 640
Hrnjak 198
Hrnjak, Milan 43
Hrust 173
Hrženjak, Janja 566, 570
Ili , Vojo 735
Ili i 241
Ilinici 395, 421, 422, 423, 448, 459, 462, 474, 555, 613, 758, 759
Ilok 418, 422, 586, 615
Indija 417
Ivan evi , Mara 566
Ivan evi , Milka 566
Ivani -Grad 499, 642
Ivankovi , Mate 595, 597
Ivanovi , Aleksa 507
Ivanjica 371, 373
Ivanjska 230, 231, 232, 233, 234, 246, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 749
Iverak 403
Ivkovec 612
Ivoševi , Marko 503
Ivovi , Dušan 334
Izgori 327, 330, 531

Jabuka 322, 325, 754
Jagodnje 112
Jajce 85, 219, 220, 222, 226, 227, 228,
235—237, 241, 242, 244, 263, 264, 279,
281, 284, 314, 526, 527, 544, 596, 597,
648, 653, 685, 712, 748, 749, 753
Jajinci 406
Jakšić, Dmitar 305
Jakšić, Jovan 152
Jamena 427, 428, 465, 466, 467
Jandrin Pod 358
Janka Pusta 173, 174
Janković, Svetislav 598
Janj 239
Janj a 21, 45, 143, 162, 164, 165, 166, 735,
736
Japundžić, Nikola 202, 204
Jarić, Milan 42, 128
Jasenik 94
Jasenica 21
Jasenice (kod Obrovca) 177, 187
Jasenovi Potoci 237, 239, 240, 241, 717,
749
Jasika 378
Javor 326
Javorina, Mane 257
Javorje 597
Javornik (u Lici) 45, 108, 138, 576 669,
733, 735, 737
Javornik (kod Vareša) 316, 320
Jekić, Marko 292
Jelačić, Anka 566
Jelačić, Mićo 641
Jelić 270, 271, 273
Jelov Klanac 737
Jelovac, Šoka 567
Jelovik 375
Jerković, Ljubica 567, 569, 592
Jerković, Mika 592, 596
Jesenjin 442
Jezdimirović, Milan 455
Jezerane 29, 34, 35, 49—50, 52, 55—57,
689, 716, 729, 734
Jezerce 316, 724
Jezero 237, 264, 749
Ježevica 381
Josipdol 619
Jošane 25, 576, 696, 700, 701, 722
Jovanić, Žarko 19, 32, 58, 113, 124, 209,
210, 211, 216, 278, 306, 307, 325, 337,
350, 365, 399, 414, 439, 535, 580, 641,
650, 651, 655, 658, 659, 661, 672, 673,
—676, 683, 684, 685, 691, 696, 721, 722,
725, 726, 729, 740, 759, 761
Jovanić, uro 202, 203, 428
Jovanović, Žikica 455
Jović, Jovan 591, 592, 594, 595
Jugović, Anka 567
Jurasović, Dane 242
Kablar 755
Kać, Puba 520
Kajgana 487
Kalabić 699
Kalafatović i 337
Kalatić 117
Kaldrma 117
Kalebovac 24, 727
Kalinjić, Jaga 567
Kalinjić, Milka 567
Kalinovik 322, 325, 326, 340, 341, 359,
624, 640, 641, 666, 754
Kaluđerovac 736
Kamenito Poljice 273
Kamensko 18, 20, 22, 98, 99, 115, 153,
604, 672, 678, 683, 685, 724, 726, 746
Kandija 220
Kangrga, Maca 567
Karaorće 432, 455
Karan, Bude 42
Karanović, Boja 566
Karavida, Ratko 177
Kardelj, Edvard 149, 296, 527, 743, 759
Karin 178, 180
Karlobag 36, 95, 135, 146, 148, 154, 155,
156, 157, 158, 163, 176, 177, 190, 191,
200, 216, 609, 707, 741, 742, 743, 747
Karlovac 42, 43, 45, 46, 75, 85, 88, 89,
92, 94, 108, 563, 676, 681
Kašić 186
Kaštela, Josip 177
Kavčić, Stane 530
Kecman 76
Keća 603, 683
Keća, Mićo 43
Kekić, Milan 152
Kendić, Dušan 43
Keserovac 615
Kesić, Bićo 31, 603, 676—677, 727, 729
Kestenovac 286, 305
Kijanić 669, 734
Kijevo 405
Kijevo (kod Beograda) 407, 652, 660,
661
Kijevo (kod Knina) 148, 191, 192, 743,
744
Kijevo (kod Sanskog Mosta) 229, 230
Kik 592, 724
Kindrovo 493, 494
Kiseljak 221
Kistanje 641
Kitačić 740
Kladarac, uro 116, 150, 731
Klade 58

Klanac 146, 155, 163, 721, 728, 741, 742, 743
Klapavica 106, 217, 722
Klašnica 230, 232, 234, 246, 248, 249, 251, 552
Klašnja, Ilija 43, 44
Klašnja, Mane 598
Klašnja, Pera 565
Klenovac 145
Klenje 405, 756
Kleut, Petar 19, 636, 723, 725, 726, 731, 748
Klisko, uro 604
Klobu ar, Jelka 566
Kloko evica 669, 687, 732
Kljaji , Nikola 256
Klju 92, 111, 229, 234, 244, 245, 253, 264, 654, 749
Kneževi , Bude 42
Kneževi , Milan 250
Kneževi , Milica 567, 569
Kneževi i 266
Knežina 320, 338
Knežpolje 673
Knin 14, 16, 21, 26, 27, 29, 33, 36, 58, 69, 70, 75, 80, 85, 88, 89, 90, 92, 117, 119, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 147, 151, 155, 162, 176, 184, 191, 195, 197, 204, 227, 263, 264, 265, 266, 268, 270, 274, 275, 281, 286, 287, 293, 308, 417, 494, 538, 553, 576, 581, 591, 610, 646, 678, 686, 688, 692, 695, 712, 721, 722, 730, 731, 742, 743, 744
Koceljevo 379, 403, 533
Kokotovi , Milka 567
Kokotovi , Nikola 756
Kolundži , Bosiljka-Lola 565
Kom 743
Komi 102, 105
Komletinci 420, 421, 422, 455, 458, 469, 561, 612, 758
Kompolje 143, 168, 578, 732
Kon ar (kom. inženj. bat.) 462
Kon ar, Draga 569, 572
Kon ar, Dušanka 564
Kon ar, Geco 40, 724
Kon ar, Jela 43, 564
Kon ar-Rodi , Narandža 563, 566 569, 570, 734
Kon ar, Rade 17, 22, 564, 571, 690, 724
Kon arev Kraj 102, 109, 563
Konjsko 199, 200
Konjsko Brdo 651, 652, 744
Kop i 220
Kora , Raco 77, 739
Kora , Sr an 234, 379, 393, 420, 755
Korana 730
Korenica 12, 19, 21, 22, 23—25, 26, 27, 30, 32, 94, 95, 109, 110, 111, 112, 115, 149, 413, 540, 565, 575, 576, 588, 616, 619, 637, 668, 669, 671, 674, 683, 687, 691, 692, 694, 702, 704, 707, 708, 712, 713, 723, 724, 726, 727, 728, 729, 730, 732, 736, 739, 740
Koreni ko Vrelo 724
Korica, Bosa 566
Korica, Dane 307
Korica, Joka 566
Korica, Mica 567
Korica, Milka-Seja 566
Korica, Stevan-Lola 677, 731
Kori ani 313, 314, 315
Kori ina 753
Korita 56, 300, 304
Koritnik, Mladen 182
Koruga, Dane 644
Koruga, Dušan 43
Koruga, Stevan 40, 43
Kosa 39, 735
Kosanovi 544
Kosanovi , . oko 42
Kosanovi Gaj 119
Kosanovi , Milan-Boljševik 583, 584
Kosanovi , Olga 78
Kosinj 21, 37, 39, 40, 46, 566, 669, 679, 687, 709, 722, 726, 735, 736
Kosjeri 373, 375, 388, 755
Kosmanova, Marusija 442
Kosovo 137, 744
Kosovska Mitrovica 670
Kostajnica 69, 85, 88, 468
Kostojevi i 375
Košur 754
Košutica 322
Kotor 681
Kova , Jovo 274
Kova , Milan 598, 599
Kova evi , Ante 67
Kova evi , Mile 615
Kova evi , Sava 328, 565
Kova evi , Veljko 49, 56
Kovani i 316
Kovilja a 112
Kozarci 253
Kozica 263
Kožin 154, 178, 182, 188, 189, 190, 747
Kragujevac 402, 403, 404, 405, 406
Krajinovi , Janja 567
Krajinovi , Rade 104
Krajinovi i 104
Krajnovi , Dušanka 566
Krajnovi , Nikola 603
Krajnovi , Rade 201, 760
Krajnovi , Rade-Krajina 393, 394

Kralj, dr 649
Kraljevo 282, 373, 381, 402, 406, 665, 666
Krasno 28, 40, 566, 687, 730
Kraš, Josip 690
Kraši 693, 717
Kraus, dr Herbert 649, 656
Kraus, dr Lavoslav 647
Krbavica 22, 108, 112, 149, 587, 616, 617,
619, 645, 683, 722, 725, 727, 737
Krbljine 322, 325
Kr ana 204
Krekovi 327
Kremen 117
Kremzir, dr Ernest 648, 649, 651, 659
Kreštelovac 490, 587, 666
Kri kovi , Branko 395
Kri kovi , Mika 565
Kri kovi , Vojislav 761
Križpolje 34, 35, 62, 689, 734
Kreža, Miroslav 542
Krneta, Milan 40
Krnete 202
Krnjaji , Branko 304
Krnjaji , Miloš 404, 493
Kronja, Ante-Cen o 31, 731
Kronja, dr 649
Krotov, Lenja 442
Krš 692
Krtica, Marko 44
Kruge 117, 153, 265, 304, 308, 575, 615,
683, 725, 746, 750, 752
Kruljac, Danica 565
Kruni , Uroš 34, 732, 748
Krupa 29, 30, 85, 141, 468, 740
Krupanj 725
Krušica 221, 744
Kruševac 434
Kruševo 320
Kuk 115, 117, 119
Kukavica 249, 250, 254
Kukujevci 422, 459
Kula 101, 102, 145, 220, 576
Kulen-Vakuf 14, 19, 21, 88, 95, 111, 116,
117, 118, 121, 122, 126, 127, 129, 132,
135, 151, 152, 195, 196, 197, 207, 308,
588, 594, 610, 683, 693, 709, 722, 723,
725, 739, 744, 745
Kuljani 248
Kumanovo 432
Kunovac 117, 217, 218, 610, 672, 680, 722,
748, 750
Kupinovo 444
Kupirovo 708
Kupres 90, 219, 222, 227, 235, 263, 284,
301, 302, 313, 519, 560, 596, 646, 653,
748, 749, 752
Kuprešanin, Milan 19, 36, 41, 102, 124,
164, 536, 678, 723, 725, 735
Kuprešanin, Sofija 567
Kurjak 256, 722
Kuterevo 28, 687, 730
Kutina 487
Kuzmanova a 163
Kuzmire 420, 758
Kvaternik, Eugen-Dido 173
La ara ki Potok 417
La arak 417, 418
La evac 669, 732, 738
Lajkovac 370, 376, 378, 391, 392, 404, 446
Lali , Jovanka 569
Landek i ev Stan 472
Lapac 22, 26, 30, 114, 115, 119, 120, 127,
152, 153, 207, 286, 309, 413, 560, 581,
604, 615, 637, 696, 698, 699
Lap evi , Rade 477, 478
Laskovi , Milka 395
Lastavica, Mara 567
Latas 622
Latin 619, 623
Lav 61
Lavrin i , Petar 242
Lazarevac 376, 378, 391, 404, 446, 642,
755
Lazi , Anka 565
Lazi , Dušan 152
Lazi , Mara 567
Lazi , Nena 564
Leka, Stevo 43
Leka, Vajo 576, 577, 578, 587—589
Leki , Danilo 325
Lenjin 509, 528
Lenjingrad 405
Lepoglava 690
Lesi , dr Ivica 649
Leskošek, Franc 759
Leskovšek, Martin 373
Leš e 29, 35, 45, 143, 162, 164, 165, 166,
169, 173, 595, 735, 741
Lešnica 403
Letinac 689
Ležimir 417, 418, 447, 757
Li ka Jasenica 45, 108, 669, 733, 735, 737
Li ki Novi 36, 138, 144, 146, 155, 156,
579, 732, 736, 742, 746, 747
Li ki Osik 94, 102, 107, 125, 138, 143,
145, 155, 156, 579, 595, 615, 741, 742,
744, 746
Li ki Osredci 246, 270, 287, 581
Li ki Tiškovac 667
Li ko Leš e 672, 709
Li ko Petrovo Selo 30, 44, 111, 112, 577,
588, 702, 707, 732, 737
Lipa 196

Lipovac 237, 420, 421, 437, 464, 466, 467, 468, 472, 474, 586, 758, 759, 760
Lipovo Polje 736, 743
Lisak, Erih 173
Lisović 398, 405
Lissioli 182, 183, 189, 190, 746, 747
Livno 86, 90, 216, 227, 235, 239, 281, 284, 288, 301, 637, 647, 697, 712, 750, 751, 753
Lokva 56
London 23, 60, 456
Loncar 217
Loncar, Danica 567
Loncar, Draga 567
Loncar, Miloš 615
Loncar, Štaka 567
Lonarev Kraj 615
Loret 371
Lovaš 421, 422
Love 615
Lovinac 14, 41, 43, 44, 70, 72—74, 75, 89, 95, 98, 100, 102, 105—106, 112, 138, T43, 162, 172, 439, 565, 579, 588, 592, 594, 678, 681, 694, 707, 722, 728, 736, 738, 739, 740, 741
Lovinić, Ivica 728
Lovrić, Iso 586, 757
Lovrić, Mićo 43
Lohr 90, 115
Lučko Kolibe 327, 341, 350, 359, 360, 582, 583, 584
Lučko 283, 289
Luka 500
Lukić 217
Lukić, Mićo 683
Lukić, Milka 509, 565, 569
Lukić, Momilo 40, 43
Lukić, Olga 78, 569
Lukić, Špiran 573
Lukić (iz Trnavca) 78
Lukovo šugarje 163
Lüters 88, 90

Ljeskovac 112, 245, 246
Ljehnicki, dr Boris 737
Ljotić 370, 431
Ljubina Poljana 139
Ljubljana 92, 96
Ljubnji 220
Ljubojević, Sava 78
Ljubovo 23, 25, 27, 32, 43, 101, 102, 107, 144, 262, 286, 412, 415, 565, 576, 588, 686, 687, 688, 702, 712, 722, 723, 728
Ljuša 314

Macanović, Sefer 126, 129—130
Makar 401, 529
Makov Kamen 699

Madrid 671
Maraški Potok 417
Mare 382
Maglaj 220
Majdan 237, 749
Majstorović, Dacina 43, 124, 296, 297, 328, 357—358, 420, 678—680, 754
Majstorović, Janja 567
Majstorović, Milan 42
Makić 407
Maklin 296
Maksimović 254
Mala ista 697
Mala Plana 405
Mala Popina 57, 139, 140, 740
Mala Vašica 422, 423, 555, 614, 615, 758, 759
Malešević, Olga 544
Mali Cvetni 266
Mali Mokri Lug 407, 446
Mali Pašijan 760
Malo Polje 211
Malovan 36, 103, 137, 227, 314, 696, 749, 753
Maljković, Branko 175, 246, 293, 333, 344, 345, 420, 593, 755
Maljković, Mane 592
Maljković, Milka 567
Maljković, Periša 592
Maljković (vezista) 595
Mameli, Goffredo 185
Mandarić, Jovanka 567
Mandarić, Milan 598
Mandarić, Mile 175, 253
Mandarić, Vlado 243, 246, 294
Mandić, Lela 569
Mandić, Milan-Liuda 51, 57, 222
Manelos 417, 757
Manola, Šrećko 67, 103, 124, 578, 681—682, 725, 731, 738, 740
Maoduš, Stevo 45, 101, 123, 142, 725, 737
Maovice 744
Maraić 56
Marić, Bosiljka 565
Marić, Mile 697
Marić, Nemanja 520
Maribor 173
Marić, Boško 179
Marić, Dušan 45
Marić, Milan 185
Marić, Radosav 756
Marić, Sofija-Koka 566
Marić (u itelj iz Starigrada) 179
Marić, Vlado 142, 696, 697
Marić, Boško 736
Marić, Šurđa 140, 141
Marić, Evica 567

Mari , Nikola 133
Mari , Perica 104, 129, 133, 142, 158—
159, 518
Marinkova Bara 446
Marinkovi 78
Marinkovi , Andrija 438
Marinkovi , Ljuba 565
Marinkovi , Nikola 176, 177, 178, 183
Marinkovi , Stevo 43
Markovi , Mija 438
Markovi , Milena 567
Markuševac 502
Martin-Brod 101, 195, 272, 273, 274, 276,
277, 299, 639, 640, 659, 737, 751
Martinelli 189, 190
Martinovi , Luka 606
Maruni , Desa 566, 570
Maslenica 741
Masleša, Veselin 516
Mastelica, Dušan 43
Maštrovi , Gojko-Crni 185, 746
Maštrovi , Nino 185
Mataija, Ivanka 603
Mati , Stojan 19, 26, 412, 682—684, 694,
723, 726, 728
Matija, prota 455
Matijevi , Stojanka 565, 572
Matkovi , Mala 484, 493
Matoš, A. G. 542
Mazin 14, 16, 104, 105, 110, 111, 113, 114,
115, 116, 118, 119, 121, 122, 126, 131,
135, 152, 200, 204, 205, 206, 216, 217,
262, 267, 577, 639, 721, 722, 737, 747
Mazza 42
Mažibrada 66
Medak 15, 25, 27, 28, 41, 70, 95, 98, 101,
102, 106, 111, 138, 143, 145, 156, 162,
199, 200, 515, 538, 579, 678, 685, 689,
714, 722, 726, 728, 730, 736, 739, 740,
746, 747
Medi 351
Medi , Joka 565
Medi , Jovica 40
Medi , Jovina 255
Medi , Ljubomir-Brzica 471, 586, 760
Medi , Mirko 489
Medi , Nikola 272
Medna 234, 237, 239, 240, 241, 242, 244,
254, 256, 284, 709, 749
Medojevi i 320
Me e a 695
Me e ak 266, 299
Me ugorje 139
Mekinjare 21, 25, 565, 576, 704, 726
Meli i 315
Meljak 404, 405, 436, 756
Mešterovi , uro 656
Metkovi 691
Metlika 717
Metzger 612
Mihajlovi , Draža 27, 160, 279, 370, 371,
372, 375, 376, 382, 385, 386, 388, 389,
396, 397, 413, 431, 455, 456, 532, 533,
554, 641, 710, 755
Mihajilovi , Milanko 44
Mikanovci 482
Miki , Milan 591
Milano 183
Milanovi i 220
Milas, dr Mario 647, 649
Milašin i , Stjepan-Siljo 617
Milatovi , Milo 532
Mileki , Gojko 287, 435, 471
Milenkovi , Milutin 431
Mileusni , Bosiljka 539
Mileusni , Dušan 672, 721
Mileusni , Stevo 576
Mileusni , Vojislav 721
Mileusni i 102, 107
Mili , Gavre 42
Mili , Stoj a 567
Milin i , Dimitrije 438
Milin-Klade 361
Milosavljevi , Stojan 460
Milutinovi , Ivan 287
Miljakovac 407
Miljakovina 382
Miljanovi , Sava 566, 572
Miljevina 325, 339, 340
Miljkovi , Nikica-Crnika 349
Miljuš, Pero 594
Miokovi , Jela 567
Miokovi , Rade 739
Mionica 375, 376, 388, 389, 390, 391, 584,
710, 755
Miri , Boja 567
Miri , Danica 566, 567, 572
Miri , Dmitar 44
Miri , uro 462
Miri , Jovo 644
Miri , Mara 567
Miri , Mica 566, 569
Miri , Mom ilo 43
Mirkovi , Dani 107
Mirkovi , Ilija 242
Miš evi , Milorad 50, 52, 57
Miš evi , Nikola 739
Miš evi , Nove 644
Miši , Radovan 440
Miši , vojvoda 455
Mišin Han 244, 245, 249, 253, 254
Mitrovi , Mitra 530
Mladenovac 405, 406
Mlaka 586, 642

Mlinište 227, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 254, 257, 263, 264, 300, 566, 648, 749, 750, 753
Moila 61, 577, 619
Modruš 619
Mogorić 27, 28, 101, 102, 105, 112, 125, 439, 519, 604, 677, 686, 698, 699, 722, 726, 729, 735, 740
Mohovo 422, 464
Mokronoge 218, 284, 289, 647, 648
Mokro Polje 37, 40, 43, 148, 194, 511, 742, 743
Momilović, Božo 144
Momilović, Milan 43
Momilović, Mile 590
Moravci 756
Morović 427, 465, 466, 467, 469, 586, 759
Moskva 279, 621
Mostar 220, 698
Mračić 234, 236, 237, 241
Mratinje 330, 331, 334, 345, 346, 525
Mrda, Miloš 42
Mrda, Pero 42
Mrda, Simo 223, 738
Mrkonjić-Grad 222, 226, 228, 229, 230, 234, 235, 236, 237, 241, 242, 243, 244, 254, 258, 263, 264, 281, 284, 285, 288, 300, 302, 564, 581, 654, 712, 748, 749, 750
Mrzle Vodice 693, 717
Mugoša, Ilija 211
Mulić, Petar 222
Murvica 154, 178, 187, 746
Musić 320, 610
Mussolini 96, 150, 183, 184, 280, 621
Mušaluk 579
Mušić 322
Mutapović, Dragoslav 284, 522, 527, 650, 654, 658, 659, 684–685, 749, 756
München 153
Načić, Košta 725
Naglić, Jure 725
Naprta, Ljuban 207
Naranđić, Simo 594, 595, 597, 598, 599
Narandžić, Milan 57
Navratil 188
Nazor, Vladimir 331
Nebjuski 117, 132, 153, 192, 265, 286, 309, 682, 722, 746, 750, 751
Nedajno 331, 755
Nedić, Milan 370, 390, 396, 397, 431, 432, 444, 456, 555
Negobuć 331
Nemilić 317, 754
Neštin 418
Netekić 748
Nevesinje 325, 326, 341, 641, 754
Nijemci 421, 454, 458, 459, 464, 612, 758
Nikezić, Marko 434
Nikolić, Vojin 431, 443
Nikolina 333
Nikolić, dr Gojko 649, 656
Nikšan 328
Nikšić, Tome 723
Nin 154, 177, 178, 182, 185, 187, 190, 745
Ninković, Draga 566
Ninković, Obrad 473
Niš 674, 708
Nova Gradiška 484, 598
Nova Pazova 447
Novaković 597
Novaković, Marko 242
Novaković, Milan 473
Novaković, Vaso 595
Novaković i 238, 316
Novi 94
Novi Banovci 447
Novi Mikanovci 479, 483
Novi Sad 453, 615, 642
Novigrad 177, 185, 190
Novković, Momilo 31, 124, 165, 166, 685–686, 724, 729
Novo Mesto 717
Novo Selo 219, 314
Novska 488
Nuštar 421
Njegomir, Dušan 725
Njegomir, Joco 31, 723, 725
Njegovan, Ljuba 566
Njegovan, Štaka 567
Obalj 325, 326, 341, 359, 383
Obijaj 129, 299
Oborište 597
Obradović, Bosiljka 565
Obradović, Desa 562, 569, 565, 662
Obradović, Desanka 566
Obradović, Ilija 57, 473
Obradović, Janja 567
Obradović, Jeka 567
Obradović, Jovica 273
Obradović, Jovo-Jovonja 468
Obradović, Mićo 292, 420, 752
Obradović, Milan-Majki 755
Obradović, Mile 104
Obradović, Milica 566
Obradović, Neda 566
Obradović, Stevo 178
Obradović i 103, 104
Obrenovac 376, 380, 397, 398, 404, 406, 417, 445

Obrovac (bosanski) 216, 234, 254
Obrovac (dalmatinski) 69, 139, 145, 148,
154, 176, 177, 178, 186, 187, 190, 191,
741, 743, 746, 747
Obrti i 322
Ocrkoviće 325
O e vi je 320
O igrije 266, 289, 299
O ijevo 725
O istovo 698
O ko, dr Slava 737
Odesa 405
Odi , S. 283, 300
Odžak 220
Ognjenovi 74
Ognjenovi , Branko-Lasac 40, 43, 76
Ogulin 16, 21, 34, 52, 55, 88, 92, 94, 147,
617, 618, 619, 620, 721, 723, 739
Oklaj 698
Okolište 316, 385, 386
Okruglica 320, 321
Olbina, Dmitar 420
Olovo 625
Omanovi , Raza 295
Omar 293
Om ikus 603
Omsica 217
Ondi 115, 204, 205, 217, 508, 706, 739
Opa ica Draga 120
Opa i , Dmitar 42
Opa i , Savo 40
Opala, Mara 567
Opsenica, Jovanka 567
Opsenica, Maša 651, 652, 657, 658, 661,
662
Opsenica, Stanko-Staniša 19, 71, 75, 77,
124, 412, 468, 588, 686—688, 723, 739
Opsenica, Stevo 32, 34, 124, 688—689,
729, 732
Opuzen 691
Orahovljani 228, 229
Orašac 14, 683
Oravac 120, 153, 168
Orehovica 316, 323, 324, 325, 754
Orelj, Dane 615
Oreškovi , Marko-Krntija 15, 16, 17, 18,
20, 22, 53, 571, 587, 604, 684, 688, 689—
—691, 697, 701, 724, 725
Orli , Brato 604
Orli , Danica 565
Orli , Milan 553
Orli , Milka 567
Orli , Petar 147
Orlovica (Lika) 743
Orlovica (Zelengora) 531
Orlovi , Jovo 242, 254
Orlovi , Marija 566
Orlovi , Marko 305, 324, 420, 754
Orlovi , Mile 221
Orlovo 624
Orolik 420, 422, 464
Osredci 12, 217, 218, 270, 281, 287, 288
289, 299, 615, 722, 750, 751
Ostrvica 155, 199, 579, 722, 733
Oštarije 36, 144, 146, 155, 156, 157, 158
163, 413, 733, 741, 742, 746
Oštra 36, 579, 710, 742, 746
Oštrelj 295, 300, 301, 302, 752
Otaševac 300, 301, 302, 639, 752
Otes 149, 155, 497, 579, 742, 743
Oto ac 12, 19, 21, 24, 27, 28, 32, 35, 37,
39, 40, 45, 73, 88, 89, 94, 95, 99, 135, 138,
143, 144, 149, 155, 156, 164, 167, 168,
169, 186, 209, 210, 211, 439, 580, 595,
637, 645, 674, 679, 713, 723, 732, 733,
734, 735, 736, 741, 742, 744, 745
Oto ki Doljani 732
Otok 421, 458, 465, 466, 469, 472, 473, 612
Oton 137, 141, 265, 266, 268, 286, 741, 742,
750, 751
Otri 14, 26, 58, 59, 75, 100, 114, 137, 139,
140, 265, 574, 696, 721, 730, 739, 740,
751
Ov ar 755
Ozalj 94
Ožegovi i 254
Pa ene 29, 137, 141, 148, 266, 715, 742,
743
Paklari 217
Pakrac 487, 586, 759
Pakra ka Poljana 489
Palanka 404, 405
Palešnik 760
Palež 320
Palež-Razvale 315
Palija, Ilija 468, 475^76, 559, 586, 757,
760
Palija (kom. bat.) 377
Palija (zamj. kom. brigade) 158
Palisat 337, 371
Panos 723
Panjkovi , Mile 40
Pap, dr 653
Papratiše 371, 372
Papu e 106
Pariz 681
Parma , Stanko 691—692, 727
Paškvan-Turk, Branka 567
Paulus 398
Paveli , Ante 10, 14, 15, 21, 42, 46, 145,
146, 155, 163, 165, 166, 167, 169, 170,
172, 173, 174, 191, 192, 225, 542
Pavi i , Božo 210, 211

- Pavić, Jovo 644
Pavić, Milan 349, 559
Pavić i 324
Pavković, Nikola 395
Pavkovac, Zlatan 222
Pavlica 597
Pavlica, Iso 182, 185, 746
Pavlica, Jela 566
Pavlica, Petar 644, 652
Pavlovac 685, 686
Pavlović-Paripović, Marija 567
Pazariški Klanac 736
Pazarište 40, 138, 566, 579, 669, 670, 687
Pazova 417
Pećka 222, 237—241, 242, 253, 257, 263, 284, 709, 748, 749
Peđa 222
Peđanac, Branko 51, 57
Peđanac, Dušan—»Advokat« 128—130
141
Peđanac, Dušan — »Advokat« 128—130
Pečani 722
Pejić-Afrić, Mira 539, 544
Pejnović, Dane 305
Pejnović, Kata 562, 735
Pejnović, Nikica 83, 274, 396, 397, 414, 423, 455, 549, 756, 759, 761
Pepelari 316
Perić, August 173
Perić, Marko-Španac 657
Perić, Mile 462
Perić, Miloš 144, 147
Perić, Petar 503
Perjasića 42, 144, 566, 571, 577, 698, 702, 707
Perjasić Ponorac 42
Perkavec 580
Perković Novi 483, 760
Perunić, M. 504
Perušić 29, 30, 39, 40, 45, 101, 138, 145, 149, 155, 156, 164, 165, 169, 209, 211, 216, 439, 566, 579, 595, 651, 692, 693, 705, 722, 732, 735, 736, 741, 744, 746, 747
Petar, kralj 279
Petrinić Polje 731
Petrinja 88
Petrovac 406
Petrovaradin 453
Petrovgrad (Zrenjanin) 283
Petrović, Milan 57
Petrovo Polje 314, 316, 554
Petrovo Selo 109, 110
Pezića Polje 249, 250, 252, 254
Pezić i 249
Pilipović, Mađuka 722, 723
Pilipović, Marko 19
Piljo, Nikola 272
Pinosava 405, 756
Piperi 670
Pisarovina 88
Piskavice 253
Piskavici ka Rijeka 254
Piša 576
Piščević 330, 332, 342, 343, 344
Piškorevcic 483, 760
Pivski Manastir 333, 345, 362
Pjevač, Stevo 575, 578, 584
Planojević, Mileva-Lula 528
Plašč 94
Plaški 29, 33, 34, 35, 45, 94, 111, 622, 623, 637, 734
Platiša, Mara 567
Platiša, Mirko 745
Plava Draga 617
Plavno 29, 137, 148, 193, 265, 266, 288, 494, 495, 496, 497, 669, 750, 751
Plazenića 219
Plešač, Danica 566
Plešač, Ljuba 568, 569, 592, 593, 598, 599
Plešači 103
Plitvice 20, 21, 28, 30, 115, 158, 546, 711, 726, 730, 731
Plitvički Ljeskovac 16, 20, 102, 109, 564, 722, 724
Ploča 27, 101, 106, 107, 111, 112, 115, 125, 677, 710, 711, 722, 726, 728
Ploče 102, 115
Plužine 330, 333, 342, 343, 345, 346, 660
Pljevića 337, 486, 641, 755
Poitelj 162, 200, 713, 714, 726, 736
Poča, Mile 19, 616
Poča, Proko 71, 73—74
Poča, Zora 569
Počulica 221
Podbrdo 236, 242, 243, 244
Podgora 154, 190
Podgorica 393
Podgorije 240, 241, 752, 753
Podgorje 154, 176, 191
Podgrača 420, 421, 459, 464
Podgreda 218, 219
Podinarje 744
Podlapac 20, 27, 36, 578, 732
Podlapaća 576, 594, 670, 677, 688, 707
Podoštra 733
Podović 248, 288, 295, 296, 304, 655, 656
Podrašnica 222, 228, 229, 234, 237, 238, 239, 241, 244, 254, 748
Podromanija 323
Podstrana 736
Podum 28, 37, 731, 733, 735
Podurljaj 266, 716, 722
Podvinje 485
Pogarić 316, 319

- Pogledalo 21, 24, 110, 671, 724, 727
Pokrajac, Branko-Jablan 277
Pokrajac, u a 246
Pokrajac, ura 294
Pokrajac, Milka 566
Pokrajac, Smilja 571, 603
Pokrajac, Soka 567
Polešnik 186
Poloj 42, 43, 286, 566, 577, 667, 736, 737
Polovina, Boško 595, 755
Polovina, Gojko 19, 721, 723
Poljak, Ivan 520
Poljana 500
Poljanak 28, 730, 737
Poljica 178, 180, 183, 187, 190
Poljice 217
Ponikva 320
Ponir 315
Ponor (u Gackoj dolini) 149, 737, 740
Ponor (kod Jajca) 236, 316, 319, 320, 322
Ponore 168
Popina 139, 159, 573, 721
Popivoda, Krsto 527, 528
Popovac 760
Popović, Dušanka 569
Popović, Ico 192
Popović, Ilija 693—694
Popović, Jovan 192
Popović, Jovan 694
Popović, Ko a 220, 226, 260, 285, 288, 290,
300, 501, 647, 648
Popović, Nikola 40, 76
Popović, Predrag 503
Popović, Rade 30
Popović, Todor 598
Popović, Tomica 19, 101, 142, 694—696
Popović, Vlado 17, 22, 616, 724, 725
Posavski Podgajci 465, 469, 474
Posedarje 154, 177, 745
Potkraj 222, 284, 752
Potoci 295, 296, 300, 301, 302
Potrebić, Dane 178, 180, 183, 184, 185,
190, 191, 743, 746
Potrebić, Sofija 567
Požarevac 708
Požega 371, 372, 373, 379, 384, 641
Praća 339, 340, 754
Pražić, Mane 114, 133, 739
Predović 619
Prekaja 218, 289, 301, 302, 752
Preljubović 322
Premeru, dr Tončić 657
Premužić, Josip 615
Preodac 302
Preradović, Petar 542
Prevjes 743
Pribelja 218, 219, 227, 284, 748
Pribeljci 314, 753
Pribičević, Stojan 296
Priboj 158, 413
Pribudić 139, 265, 266, 713, 721, 750
Priča, Filip 44
Priča, Ilija 644
Priča, Kata 567
Priča, Mile 42, 43
Priča, Soka 565
Prijakovci 246
Prijanić 219
Prijanović, Ilija 42
Prijedor 21, 28, 30, 94, 102, 108—109, 111,
137, 144, 576, 588, 704, 705, 726, 730,
731, 732
Prijedor 85, 88, 229, 232, 246, 275, 637,
715, 749
Prijić, Jelica 565
Prijić, Mica 57
Priluka 750, 751
Primieri 115
Primišlje 576
Prisjeka 126
Prislonica 684
Privlaka 177
Prkos 708, 744
Prljevo 29, 139, 265, 266, 743, 750
Prnjatićev Stan 472
Prnjavor 90, 217, 218, 290, 293
Prodanović, Štefan 177
Prodanović, Jovo 739
Prodanović, Rade 140
Prodanović 697
Prokike 34, 733
Protić 240
Prozor 149, 167, 235, 258, 741, 742
Prpić, Anka 566
Prpić, Pepa 566
Prtina, Dane 43
Ptiček, Milan 619, 623
Puhar-Ranović, Borka 647
Pula 96, 154
Purić, Ljubica 274, 528
Pužić, Miloš 598
Račinović 465, 467, 469
Radaković (iz glumačke ekipe) 539
Radaković, Branko 31
Radaković, Ilija 43, 57, 142, 673, 696—
698
Radaković, Jeka 564
Radaković, Jovo-šaban 379, 383, 384,
420, 755
Radaković, Kata 566, 567, 644 •
Radaković, Lazo 31, 102, 124, 292, 293,
294, 401, 485, 487, 698—700, 725, 761

Radaković, Miroslav 603, 700–701, 702, 722
Radaković, Petar 107
Radaković, Simo-Sem 61–62
Radeka, Milanko 252
Radić 45
Radinci 43, 419, 565
Radivojević, Seka 646, 656, 662
Radivojija, Nada-Seka 567
Radijevac 141, 148, 265, 266, 741, 743
Radmanović, Danješ 107, 745
Radmanović, Nikola 107, 745
Radočaj, Jelka 566
Radočajić, Bogoljub 599
Radonjić 337
Radošević, Todor 215, 761
Radovanac, Šurđa 571, 734
Radovanović, Nikola 322
Radović (Radovani) 184, 185, 189
Radovci 373
Radović 391
Raduć 25, 41, 70, 75, 95, 98, 106, 112, 143, 579, 592, 593, 594, 678, 726, 736, 739, 740, 746, 747
Radučić 511
Radučić 148, 742
Radučić Klanac 107
Radulović, Mato 319, 526
Račen, Stevo 683
Račenović 603
Račenović, Dušan 52
Račenović, Ilija 57
Račenović, Lazlo 57
Račenović, Mićo 57
Račenović, Pajo 57
Račenović, Petar 595
Rajić, Koviljka 566
Rakić 108
Rakić, Dragan 31, 102, 124, 204, 207, 268, 274, 287, 299, 333, 362, 377, 457, 475, 492, 531, 583, 701–703, 731
Rakić, Krešo 623
Rakić, Marija 567
Rakić, Nikica 587
Rakić, Soka 569
Rakova Noga 320, 321
Rakovica (Hrvatska) 34, 44, 564, 577, 588, 732, 737
Rakovica (Srbija) 405, 433, 585
Ramčić 111
Ramljane 28, 143, 162, 164, 728, 729, 735, 741
Ranković, Aleksandar-Marko 284, 285, 291, 295, 296, 509, 526, 527, 530, 534, 600
Ranković 221, 222
Rapaić Borka 565
Rapaić, Evica 584
Rapaić, Peko 43

Rapajić, Bogoljub 19, 723, 726, 739
Rapajić, Dmitar 43
Rapajić, M. 587
Rapajić, Stevo 44
Rapajić, Vujo 40, 43
Rasna 373
Rasno 221
Rastić 137, 139, 140, 740
Rastoka 36, 733
Rastovija 28, 730
Rastović, Miloš 39, 50, 51, 57, 124, 703–705, 735
Rastović, Petar 222
Rastovac 220, 221
Rašeta 603, 683, 684
Rašeta, Burica 683
Rašeta, Ilija 158, 160, 174, 175, 195, 341, 362
Rašeta, Ilija-Ico 462, 758
Rašeta, Jovo 40
Rašeta, Mara 567
Rašeta, Manda 567
Rašeta, Mane 639
Rašeta, Mile 324
Rašeta, Milka 567
Rašeta, Nikola 40
Rašeta, Petar 40
Rašeta, Rade 40
Rašeta, Stevo 490, 739
Rašeta, Stevo-Steviša 77
Ratković, Bude 43
Ratković, Dušan 730
Ratković, S. 31
Ravna Čemernica 217
Ravna Gora 94
Ražana 375, 388, 391, 755
Ražanac 154, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 185, 745
Rebić 678
Remete 502, 761
Rendulic 280
Renovica 323, 754
Repac, Ico 697
Repac, Ilija 30, 698
Repak, Salko 48, 228, 544
Resanović 288, 289, 293, 582, 751, 752
Resnik 405
Retković 428, 479, 483
Ribar, dr 504
Ribar, Lola 529
Ribaševina 388
Ribke, fon 282, 298
Ribnik 21, 41, 106, 145, 156, 162, 229, 234, 579, 678, 689, 726, 736, 744
Ričić 70, 138
Rijeka 42, 45, 85, 154, 173, 209, 582, 662, 667, 692

Rim 90, 150, 278
Ripa 196
Ripa ki Klanac 196
Ripanj 398, 405, 585, 756
Ristanović, Rade 292
Rizmanbegović 647
Roatta 42, 90, 92, 96, 97, 111, 112, 116
Robotti 116
Rodić, Bosa 567
Rodić, uro 697
Rodić, Milka 566
Rodić, Nikica 760
Rodić, Slavko 138, 230
Rodžers 659
Rogatica 339, 340, 754
Rogušac 220
Romanović, Ilija 172
Rore 218, 219, 227, 239, 265, 284, 748
Rovna 221
Rudanovac 737
Rudić 210, 211
Rudopolje 49, 101, 104, 106, 111, 200,
201, 217, 689, 722, 733, 735
Ruggiero, Vittorio 94
Rujišta 36, 128
Rukavina, Ivo 22, 49, 56, 298, 725
Rukavina, Milivoj 670, 743
Ruma 417, 420, 425
Runjevica 301
Rupeljevo 371, 372, 373, 380, 384
Rušanj 398, 405, 406
Rušević 484, 485, 760
Rutić, Ivka 48, 228, 544
Rutić, Joža 48, 228, 544
Ružići 246, 249, 251, 252
Ržov, Jura 440—442
Ržov, Vova 441, 442
Ržova, Vera 442

Saborsko 30, 731
Sadilovac 200, 732
Sadžak, Jocan 743
Salzburg 153
Samoborec 500
Sanica 289, 301
Sanski Most 88, 90, 92, 111, 251, 263, 264
Saračić, Savo 193, 573
Saračić, Stevo 256
Sarajevo 220, 221, 323, 325, 340, 359,
465, 524, 582, 610, 625, 626, 627, 628,
629, 630, 681, 754
Savić, Sreta — »Kolja« 171
Savinšek, M. 439, 442
Scipione 94
Sedlo Ljeskovac 107
Seghedd 92

Sekis, Dane 429
Sekula 495
Seljan, Leka 297
Senokos 107
Senj 95, 135, 138, 148, 168, 176, 182, 188
209, 595, 732, 745
Seoci 316
Serdar, Ana 565
Serdar, Stojan 43
Sertić 146
Sertić-Poljana 28, 730
Servaci, Vjekoslav 164, 165, 166, 169,
173—174
Sigurnjak, Nikola 553
Sinac 164, 166, 705, 735
Sinđelić 604
Sinović, Jakov 177
Sinj 712
Sisak 85, 151, 681
Skočaj 683, 744
Skoknić, Nikola 40, 44
Skoplje 665
Skradin 697
Skrigin, Žorž 48, 186
Sladić, Duka 40, 198
Sladić, Slavko 473
Slatnik 484
Slavonska Požega 487
Slavonski Brod 465, 476, 481, 482, 483,
484—487, 493—494, 586, 587, 598, 700,
703, 760
Slovac 376, 378, 391, 392, 404
Slunj 28, 34, 35, 43, 44, 46, 85, 92, 94,
110, 111, 112, 115, 286, 547, 564, 577,
588, 595, 669, 681, 707, 732, 738
Smederevo 399, 406, 409, 445, 700
Smiljanić 154, 186, 746
Smiljan 21, 29, 36, 566, 672, 685, 708, 724,
733, 736, 742, 743, 746, 747
Smiljanić, Aleksandar 503
Smiljanić, Jovo 462
Smiljanić, Tanasije 43
Smojver, Vlado 582
Smoković 187
Smokrić 70, 739
Smolić 604
Smoljanac 669, 732
Sokolac 237, 284, 322, 338, 339, 754
Sokolović 45
Sokolović, Mila 651
Sokolovo 404, 405
Solomun, Savica 295
Solun 115, 432
Soljanić 427, 428, 429, 465, 466, 467, 469,
—472, 475, 586, 614, 760
Sombor 670
Sorić 337

Sotin 420, 421, 422, 459, 464
Sovilj, Nikola-Nina 324, 356, 420, 705—
706, 754
Sovilj, Rade 598, 599
Sovski Dol 484
Spa ek, Božo 730
Split 23, 35, 85, 138, 180, 181, 184, 578,
712, 733
Srb 13, 14, 16, 21, 23, 26, 27, 31, 37, 95,
100, 101, 113, 114, 115, 117, 118, 124,
132, 134, 139, 155, 158, 195, 217, 218,
265, 266, 267, 269, 270, 271, 276, 281,
283, 284, 286, 287, 288, 289, 293, 294,
299, 301, 309, 536, 539, 544, 554, 564,
565, 568, 576, 581, 595, 604, 639, 653,
667, 672, 673, 674, 680, 683, 694, 695,
696, 702, 708, 709, 712, 713, 721, 722,
725, 728, 729, 739, 748, 750, 751, 752
Srdari 107
Srednja Gora 27, 112, 115, 217, 256, 347,
689, 722, 726, 729
Srednje Dobrinje 372, 381
Sremica 405
Sremska Kamenica 453
Sremska Mitrovica 417, 420, 425, 451,
459, 475, 534, 556, 585, 690, 757, 759
Sremska Ra a 427, 465
Sremske Laze 422
Srnetica 752
Srpsko Polje 551
Stabna 330
Stajnica 52
Staljingrad 64, 85, 398, 405, 413, 441,
693
Stani , Milan 267
Stani , Mile 448
Stani , Rade 40
Stanislavljevi , . 12
Stankovci 697
Stankovi , uro 31, 102, 210, 211, 599,
604, 707, 725
Starla Bingula 447
Starla Gradiška 251
Starla Pazova 417, 420, 447
Starla Straža 137, 138, 141, 142, 742
Star evi , Dušan 591
Stari Banovci 447
Starigrad 178, 179, 187, 188, 741, 745
Starine 317, 318
Staro Selo 314
Stejanovci 757
Stepojevac 404, 446
Stijelja, Branko 69, 738
Stipi Košare 753
Stojanovi , Dušan 43
Stojanovi , Mladen 683
Stojanovi , Nikola 457
Stoji , Danica 567
Stojni , Velimir 230
Stolice 725
Stranjani 221, 245
Strašinci 427, 428, 429, 465, 466, 467,
758
Stražbenica 217
Stanica 29, 100, 101, 115, 139, 141, 148,
742, 743, 752
Studen, Jeka 567, 592
Studenci 735, 736
Subotica 672, 673, 674
Sudar 163, 164, 169—172, 173, 174
Sulejmanpaši , Muhamed-Beg 99
Sultanovi i 220
Sunja 85, 88
Susek 453
Suša, Rade 549, 553
Sušak 92, 209, 671, 692
Suvaja 12, 266, 286, 287, 299, 581, 673,
674, 722, 751
Suvo Polje 359
Sužukovi , Branko 43
Sveta Helena 500, 501
Sveta Nedelja 717
Sveta Petka 484, 485
Sveti Rok 75, 143, 162, 200, 740
Sveti Vid 248
Svilar, Nikola 40
Svilar, Rade 76
Svilar, Stanko 576, 579
Svra kovo Selo 552
S vrij ig 434
Šabac 379, 380, 397, 403, 404, 436
Šagovi i 316, 317, 318, 582, 754
Šainovi , Ljuba 572
Šainovi , Marijica 568
Šainovi , Milica 568
Šaki , Danica 567
Šaki , Milan-Mi un 19, 31, 124, 138, 139,
706—708, 726, 731, 734, 741
Šaki , Nena 569
Šalamuni 576, 577, 714, 735
Šamarica 491
Šarac, Milan 739
Šarci 273
Šarengrad 422
šari i 347
šaši , Marko 70, 71, 72, 191
šaši , Mika 42, 566
šaši , Saja 42, 566

- Šavnik 331, 343
Šepan Polje 325, 525
šeganovci 552
Šemenovci 314, 753
Šenik 749
Senković 322
Šenoa, August 542
Šent Rupert 693, 694, 717
Serici 316, 597
Šestine 587
Sevar 687
Šever, Bu a-Brko 197—199
Šever, Milan 741
Severi 722
Šibenik 153, 187, 668, 727
Šid 420, 421, 422, 423, 425, 448—451, 456, 457, 459, 464, 468, 556, 586, 716 758, 759
Šidski Banovci 422
Šijan, Dragan 57
Šijan, Marko 40
Šijan, Milan 19, 31, 124, 126, 133, 216, 228, 238, 291, 293, 294, 296, 297, 302, 307, 313, 345, 348, 349, 380, 657, 672, 691, 696, 708—710, 716, 721, 725, 726
Šijan, Sara 567
Šikić, Mladen 649
Šipovljani 217, 218, 288, 290, 292, 300
Šipovo 236, 237, 238, 257, 264, 749
Široka Kula 25, 27, 30, 107, 138, 144—145, 156, 162, 565, 579, 678, 689, 701, 702, 722, 728, 732, 733, 741
Široke Bare 699
Široki Brijeg 698
šiškovci 479, 483
Škabrnja 179
Škalići 49
Škare 23, 27, 28, 37, 38, 539, 692, 723, 725, 735
Škorić, Filip 242
Škorić, Zorka 567
Šnajder, Boško 605, 616, 624, 669, 670
šoboti 639
Špehar, Stipe 43, 79
Špilnik 37, 167, 734
Špoljarić Stan 470
Štajner, dr Alfred 643, 654, 655
Štekerovci 239, 265
Štetić, Bude 757
Štetić, Mladen 417
Štetić, Nikola 40, 43, 44, 679, 680
Štokada 63, 737
Štokovo 744
Štimac, Šurija 649, 651, 652
Štrbina 237, 241, 242, 243, 254, 255, 263, 749
štrpci 195, 752
Štulić, Ljubica 567
Štulić-Baneglav, Mica 569
Štulić, Mirko 36, 710—711, 733
šubašić 533
Šujica 226, 227, 235, 242, 263, 284, 285, 313, 597, 653, 654, 748, 749, 750, 751, 752, 753
Šuler, Viktor 298
Šuput, Ilija 43
šušeoci 391
Švica 149
Tabaković, Ivica 625—632
Tabanović 371, 372, 382
Tadić, Duka 539, 544
Tadić, ulka 567
Tagernse 153
Takalice 146, 155, 156, 741, 746
Tankosić 381
Tankosić, uro 200
Tankosić, Milan 77, 78, 323, 653
Taraševac 249
Tatalović-Loncar, Darinka 539, 544
Taškent 440
Telić 254
Tepavac, Dane 43
Tepavac, Ilija 43
Tepšanovac 107, 108
Termica 484
Teruel 671
Terzić, Velimir 401
Tesla, Nikola 285
Tesla, Sava 566, 644
Teslić 85, 90, 666
Tešanović 230
Tešanj 235
Tićević 137, 582, 752
Tiškovac 14, 27, 100, 101, 113, 117, 158, 289, 299, 722, 752
Tišma, Boja 570
Tišma, Dane 42
Tišma, Nikola 79
Tišma, Stevan 19, 518, 520, 539, 726
Titograd 670
Titova Korenica 538, 539, 543, 686, 688, 714
Tjentište 327, 328, 329, 341, 342, 350, 357, 360, 361, 754
Tobolić 61, 733
Točan 63, 64
Todorović, Mijalko-Plavi 220, 260, 285, 456, 526, 554, 555, 759
Todorović, Miloš 428
Tojaga, Bogdan 503
Tolbuhin 398, 399, 405
Tolić 576

Tomaš, Jovanka 566
Tomašica 487, 488, 489, 760
Tomić, Ivan 182, 746
Tomina 229, 230, 234, 245, 263
Tomingaj 577, 731
Tomljenović, Anka 566
Tomljenović, Ivo 566
Tomljenović, Mara 566
Tomljenović, Tomo 566
Tonkovci 237
Tonković, Božo 591
Toplak, Ferdo 176, 178, 191, 208, 746
Topola 405
Torbica 603
Tošić, Radica 272
Tovarnik 421, 422, 423, 425, 448, 451, 456, 459, 473, 614, 615, 758
Travnik 40, 43, 56, 90, 219—223, 226, 227, 235, 236, 258, 268, 284, 413, 519, 553, 581, 681, 709, 712, 748, 749
Trebačnik 695
Trebne 717
Trepca 670, 671
Trešnja 627
Trešnjić, Cuka 567
Trešnjić, Milan 61, 158, 268, 276, 359, 624
Trijebovo 243
Trkulja, Anka 566
Trn 248
Trninić, Brijeg 217, 218, 284, 292, 301, 715, 750
Trnovac 23, 49, 78, 155, 563, 570, 722, 727
Trnovo 753, 754
Trnjak 293
Trojan 403
Tröselj, Marin 176
Trst 154, 698
Trstenik 434
Trtica, Košta 57, 271
Trubar 101, 117, 217, 218, 222, 266, 281, 287, 288, 289, 293, 299, 300, 301, 305, 581, 751, 752
Tuk 119
Tupaie 217, 537
Turbe 219, 220, 222, 268, 315, 519
Turina, Milivoj 144
Turjanski 25, 35, 102, 109, 112, 113, 540, 563, 645, 722, 724, 728
Turkalj, Josip 43
Turovac 139, 141, 697, 740
Tušice 15, 105, 107, 722

Ub 376, 378, 391
Udbina 12, 21, 23, 25, 27, 30, 32, 33, 36, 38—39, 45, 46, 72, 95, 102, 103, 105, 107, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 138, 172, 178, 204, 216, 398, 413, 536, 539, 550, 564, 576, 577, 595, 637, 667, 677, 678, 686, 694, 696, 700, 702, 704, 705, 706, 707, 722, 724, 726, 728, 729, 731, 734, 738, 739
Ugarak, uro-Cogo 107, 246, 404, 420, 756
Ugarak, Smilja 567
Ugarković, Dane 107
Ugarković, Marko 242
Ugarković, Nikola 107
Ugarković, Stipe 31, 723, 726
Ugarković, Sofija 566
Ugurlije 220
Uđanik 489, 760
Umičević, Zaga 563
Umiljenović, Mara 567
Umka 444
Unište 148, 712, 744
Ura 146, 742
Ustikolina 324
Ustiprača 524, 632
Uvalica 724
Uzelac, oko 54, 55, 57, 104
Uzelac, uro 615
Uzelac, Ilija-Iljušić 726
Uzelac, Jela 40
Uzelac, Mile 653
Uzelac, Miloš 102, 124, 188, 189, 287, 711—712
Uzelac, Srđan 727
Užice 371, 372, 373, 374, 375, 376, 385, 641
Užička Požega 371, 380, 382, 383, 384, 385, 596, 710, 755
Užljebi 682

Vagan 120, 122, 284, 299, 748
Vaganac 44, 577, 732
Vaganj 218, 219, 265
Vagovina 499
Vajks 280
Valečić, Lojz 619
Valjevo 370, 372, 373, 375, 376—378, 379, 388, 389, 391, 392, 393, 394, 395, 396—397, 403, 408, 419, 424, 433, 434, 446, 455, 480, 531, 532, 533, 554, 555, 556, 565, 584, 585, 596, 641, 660, 666, 670, 685, 700, 710, 755
Varaždin 14, 500, 501
Varda 336, 755
Vareš 316, 319, 320, 624, 754
Varić, Mane 37, 733, 735
Varić, akovac 272
Varoš 485
Vasić 238, 239, 240, 242
Vašica 424, 425, 455, 456, 459

- Veber 207
Vedaši 552
Veinović, Maša 566
Veinović, Mika 553, 565
Veinović, Milica 567
Veinović, Nevenka 567, 598
Vejvoda, Ivo 49, 56
Velagić 111
Velički Iž 668
Velika Basa a 146
Velika Plana 404, 405, 406
Velika Popina 41, 103, 137, 139, 694, 737, 752
Velike Seone 445
Veliki Crnjeni 405, 446
Veliki Cvetni 266, 554
Veliki Mokri Lug 407, 446
Veliki Pašijan 760
Veliki Radinci 417, 447, 585, 757
Veliki Šiljegovac 446
Veliki Stulac 331
Veliki Zabran 407
Velonj 108
Veljun 42, 571
Vesković, Vasa 170, 172
Vidmar, Josip 275
Vidmar, Milan 539, 544
Vidojković, Aleksandar 451
Vidovo Selo 648
Vijaka 316
Vinaroz 671
Vinkovci 420, 421, 422, 423, 426, 428, 437, 458, 464, 465, 466, 467, 469, 470, 473, 476, 479, 612, 613, 758
Vinjerac 184, 185, 190
Virovitica 678
Visibaba 373
Visočane 186
Visuć 27, 119, 204, 205, 552, 581, 615, 729
Višegrad 340, 582, 754
Višnjić evo 427
Vitas, Milka 566, 567
Vitez 221
Vitovlje 314, 315
Vitruk 418
Vizić 757
Vladimirci 404, 436, 555
Vladušić, Branko 712–713, 728
Vlaisavljević, Arso 617
Vlaisavljević, Dušan 142, 576, 697, 758
Vlaisavljević, Mira 44
Vlaisavljević, Nikola 43, 194, 195
Vlajisavljević, Bogde 518
Vlajisavljević, Marko 184, 185
Vlatković, Pajo 44
Vodote 49
Vočić 479, 483
Vojinović 539, 544
Vojka 756
Vojnić 595
Vojnovac 619, 620, 622, 623
Vojvodić, Dane 43
Vojvodić, Pejo 43
Vojvodić i 117, 120
Volokolamsk 405
Voroncova, Ksenija 441
Voroncov, Peta 441
Vračar, Sokica 567
Vranduk 316, 317, 318, 582, 753, 754
Vraneš, Rade-Rabata 727
Vranić 246
Vranik 102, 105, 109, 110, 729
Vranovaca 587, 727
Vranje 455
Vrapčići 322
Vratce 69
Vratnik 148, 412, 415
Vrbanja 465, 466, 467, 469–473, 474, 475, 476, 481, 586, 760
Vrbica 749
Vrbica, Mijo 210, 211
Vrbjani 239, 240
Vrbovec 499, 500
Vrbovsko 94
Vrcelj, Savo 644, 647
Vrinić 410
Vrebac 15, 101, 102, 112, 125, 162, 163, 199, 216, 242, 604, 636, 685, 686, 722, 736, 737, 740
Vrelo 21, 112
Vreoci 404, 405, 446
Vrhovine 16, 23, 24, 25, 26, 30, 34, 35, 39, 70, 94, 95, 102, 108, 109, 111, 112, 135, 138, 142, 143, 149, 162, 167, 168, 169, 283, 564, 578, 595, 637, 694, 703, 704, 705, 711, 712, 724, 728, 731, 734, 735, 739, 741, 743
Vrhpolje 229, 245
Vrljika 148, 191, 265, 712, 743, 744
Vrnjačka Pogare 319
Vrsi 177
Vršac 370
Vrtočić 152, 217, 218, 294, 296, 674, 683, 723, 744
Vrzić, Milka 567
Vučinić, Branko 528
Vučipolje 41, 721, 737, 738
Vučja Glava 316
Vučjak 299
Vučić i, Mirko 194
Vučićević, Damjan-Denić 31, 234, 725, 729
Vučićević, Milan 48
Vučićević, Miloš 549

- Vujnovi , Bogdan 205, 216, 269, 738
Vujnovi , Miloš 595
Vujnovi , Stevo 739
Vukadinovi , Milan 69, 738
Vukadinovi , Nataša 566
Vukadinovi , Nevenka 539
Vukanovi i 316
Vukas, Mi o 617, 618
Vukeli 679, 709, 735
Vukeli , Branko-Bato 209, 210, 211, 393, 395, 448
Vukeli , Savo 49
Vukeli , sestre iz Krasna 566
Vukelja, Iso 242
Vuki , Pipe 210, 211
Vukmanovi , Nikica 384
Vukmanovi , Staniša 107
Vukmanovi , Živko 590, 591, 594, 595
Vukmirovi , Ljubica 565
Vukmirovi , Ma o 40
Vukmirovi , Vida 566
Vukobratovi , Nikola 75, 485, 486, 498
Vuko ine 403
Vukovar 466, 473
Vuksan, Pekiša 603, 713, 714, 725
Vurdelja, Dušan-Macuoka 221
Vurdelja, Marija 566
Vurdelja, Rade 519
- Zabla e 229
Zabrdica 378
Zadar 92, 95, 154, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 692, 745, 746, 747
Zaglavica 284, 300, 301, 581
Zagorac, Danica 567
Zagorac, Milka 567
Zagreb 14, 35, 42, 85, 90, 138, 155, 173, 243, 283, 288, 297, 429, 444, 451, 479, 484, 488, 492, 498, 499, 500, 501—503, 541, 542, 552, 557, 562, 563, 564, 565, 578, 586, 587, 592, 598, 603, 616, 617, 618, 619, 621, 622, 623, 625, 642, 662, 666, 668, 703, 717, 733, 760, 761
Zaklan, Dmitar 31, 124, 211, 234, 252, 336, 348, 362, 416, 450, 468, 659, 714 —716
'aklan, Spaso 697
'aklan, Vajica 43
'aklopac 266, 272
'alužani 227, 229, 230, 231, 232, 234, 245, 246, 248, 251, 252, 253, 749
lalužnica 35, 168, 731, 735
amrština 347
ianussi, Giacomo 25, 27, 97
iavlaka 58, 60, 61, 117, 722
apolje 731
- Zarade 319
Zaseoci 288
Zavalje 115, 281, 688
Zbjeg 23, 34
Zdenci 483, 484
Zden ac 488
Zelina 586, 642, 761
Zemun 49, 56, 402, 409, 410, 411, 416, 417, 420, 425, 447, 451, 453, 456, 718, 756
Zemunik 95, 154, 179, 184, 186, 187, 190, 746
Zenica 219, 221, 222, 235, 317, 318, 319, 553, 748
Zja a, Geco 477
Zloselo 219
Zorica, Aleksandar 152, 443, 486
Zori , Damjan 58, 80, 448, 457
Zori , Doko 58
Zori , uro 58
Zori , uro (Palajsijin) 58, 497
Zori , Ilija 58
Zori , Jovica 133, 142
Zori , Luka 104
Zori , Markan 58
Zori , Miladin 400, 410
Zori , Milan 133
Zori , Miloš 58
Zori , Palajsija 494—497
Zori , Pavao 644
Zori , Pero 58
Zori , Stevo 58
Zori i 658
Zorojevi i 322
Zrenjanin 283
Zrmanja 13, 14, 26, 27, 29, 41, 58, 100, 115, 128, 135, 139, 140, 142, 176, 266, 576, 595, 695, 712, 721, 722, 728, 730, 737, 740
Zrni i 55, 56
Zubeta 320
Zuce 410
- Žabica 732
Zabljak 331, 335, 343
Žagar, Mate 177
Žagrovi i 141
Žakula 604
Žarkovi , Grajica 563
Žarkovo 407
Žednik 672, 673, 674
Žegarac 644
Žegari 695
Željava 44, 733, 737
Željkovi , Zora 295
Žemva, dr Ljudevit 649
Žep e 90, 235, 318
žeželj (kroja) 696

žeželj, Milan 49, 57, 672, 694, 703,
716—718
Žigi , Evica 566
Žigi , Gaga 616
žigi , Milan 40, 43
žigi , Rade 103, 738
živani , Ivan 503

Žuni , Jandre 377, 393, 411, 420, 756
Žuni , Stevo 40
Županja 464, 465, 466, 479, 494, 497, 586
612, 700
Žuta Lokva 15, 21, 34, 49, 143, 168, 209
723, 741
žuži , Košta 31

NAPOMENA

Da bi knjiga bila što dokumentarnija i da bi se borbeni put 6. divizije osvijetlio doživljajima i li nim utiscima njenih pripadnika redakcija je odluila da iskoristi i napise iz »Almanaha 6. divizije« (koji je odštampan godine 1945), zatim nekoliko lanaka iz »Li kih novina« (godište 1956), zbornika »Snovi zemlje« (izdanie »Lykos« god. 1956) i jedan iz knjige Medi -Majstorovi »Prve iskre« (izdanje »Lykos«, god. 1961), tako da se u ovoj knjizi nalazi gotovo sve značnije što je dosada napisano o 6. proleterskoj diviziji.

Za nepotpisane lanke nisu se mogla utvrditi imena autora.

Ratnih fotografija o životu i borbenom putu 6. proleterske divizije ima vrlo malo. A i ono malo što ih ima jedva se zbog tehničkih nedostataka mogu objaviti. Kad je redakcija htjela ilustrirati i život žena u diviziji, onda je prikupila tek nekoliko fotografija mnogobrojnih žena — boraca koje su se borile u ovoj diviziji. No i ove fotografije koje objavljujemo ipak e barem simboli no zaokružiti cjelinu ove knjige.

S A D R Ž A J

* * *

BORBE DIVIZIJE OD NJENOG
FORMIRANJA DO ULASKA U SA-
STAV PRVOG PROLETERSKOG
KORPUSA

	Str.
Lika od okupacije do 6. divizije	
Upad »Krndijaša« u Jezerane	<i>oko Jovani</i> 9
Moj komandir Glišo	<i>Milan Žeželj</i> 49
Dane ne vjeruje	<i>Ilija Radakovi</i> 57
Komesar Sem	<i>Damjan Zori</i> 60
Obra un u praskozorje	<i>Milan Trešnji</i> 61
	<i>Slavko Glumac</i> 62
Formiranje divizije i njene prve borbe	
Takov smo im Boži priredili	<i>Ante Kovačevi</i> 67
Osamnaest odbijenih juriša	<i>Marko Šaši</i> 72
Prevaren preko telefona	<i>Nikola Vukobratovi</i> 75
»Mi tu emo za sve ...«	<i>Damjan Zori</i> 79
Borba na pruzi	<i>Damjan Zori</i> 79
	<i>Damjan Zori</i> 80
Dejstva divizije u zimskoj operaciji	
po etkom 1943. godine	
Poverenje u diviziju	<i>Nikica Pejnovi</i> 83
Seferova sabotaža	<i>Stevo Maoduš</i> 123
Tako su »Krndijaši« doživjeli kraj	<i>Dragan Grubor</i> 126
IV ofanzive	<i>Dragan Grubor</i> 130
Od IV neprijateljske ofanzive do ulaska	
u Prvi proleterski korpus	
Posle trinaest sati marša	<i>Jovo Bursa</i> 135
Tri puta zarobljeni i oslobojeni	<i>Dani Damjanovi</i> 156
Ne ujni juriš	<i>Ilija Rašeta</i> 158
Gde je slobodna Jugoslavija	<i>Milan Trešnji</i> 158
	<i>Ilija Rašeta</i> 160
III brigada u oslobojenju Gacke doline	
Pustio bih ja njega, ali ne e on mene	<i>Milan Basta</i> 161
Lika blizu Gospića	<i>Ilija Rašeta</i> 174
	<i>Ilija Rašeta</i> 175
Odred »Plavi Jadran«	
	<i>Dani Damjanovi</i>
	<i>Ferdo Toplak</i> 176

Junaci pod Kijevom	<i>Marko Šaši</i>	191
Tajna mitraljeske ete	<i>Savo Sara</i>	193
Nemci su zapamtili Gorjevac	<i>Ilija Rašeta</i>	195
Doveo sam »kolegu«	<i>Jovica Grkovi</i>	197
Prve borbe »Krvnijaša« s Nijemcima	<i>lovo Bursa</i>	199
Zasjeda na Zuleševici	<i>Dragan Raki</i>	204
Motooikl druga zamenika		207
»Bi e boja, bi e i šmajsera«	<i>Ljuban Naprta</i>	207
Jedan radni dan u bataljonu	<i>Ferdo Toplak</i>	208
Nogometna utakmica s primorsko-goranskim divizijom	<i>Branko Vukeli</i>	209

ff & %

U PRVOM PROLETERSKOM KORPUSU KROZ BOSNU, HERCEGO-VINU, CRNU GORU I SANDAK

Put divizije u sastav Prvog proleterskog korpusa i njene prve borbe u Bosni	<i>Todor Radoševi</i>	215
Divizija u VI ofanzivi	<i>Milan Basta</i>	224
Treća brigada u banjalu koj ope-raciji	<i>Vlado Mandari</i>	243
Na štrbini	<i>lovo M. Orlovi</i>	254
Inženjeri u borbi		257
Umire, ali misli na svoj puško-mitraljez		257
Zahvalnost Maršalu Titu		258
Ukaz		259
Štabu 6. proleterske divizije »Nikola Tesla«		260
Proglašenje divizije proleterskom veliko priznanje Maršala Tita	<i>Jure Brmboli</i>	261
Posjeta omladinku iz Mazina	<i>Milan Stani</i>	267
Po zasluzi	<i>Milan Trešnji</i>	268
Stoj! Ko ide?	<i>Milan Trešnji</i>	268
Na cesti kod Srba	<i>Bogdan Vučnovi</i>	269
Akcije udarne grupe	<i>Rade apa</i>	270
Prvi susret s drugom Titom	<i>Nikica Pejnovi</i>	274
Okršaj u magli	<i>Milan Trešnji</i>	276
Divizija u Drvarske operacije	<i>oko Jovani</i>	278
Proleteri kao jedan za Tita	<i>Branko Krnjaji</i>	304
U nastavljavanju Drugog fronta	<i>Mile Ciganovi</i>	308
Odluka o odlikovanju Ordenom narodnog oslobođenja		312

Put u Srbiju	<i>Milan Sijan</i>	313
Obmanuti Nemci	<i>Dušan Dotli</i>	338
Preko Pive, Tare i Durmitora	<i>Ilija Rašeta</i>	341
David, borac 2. ete	<i>Milan Pavić</i>	349
Busija u krvi	<i>Mile Ciganović</i>	352
Poginuo je veliki junak Dacina	<i>Branko Damjanović</i>	357
Još jedan juriš na Sutjeski	<i>Milan Trešnjić</i>	359
Nije zaklan nego teško ranjen	<i>Ilija Rašeta</i>	362
Borba za ranjenike	<i>Mile Ciganović</i>	362
Pohvala		365

š i c iii

BORBE U SRBIJI, BEOGRAD,
SREMSKI FRONT, ZAVRŠNE
BORBE

Borbe u Srbiji do Beogradske operacije	<i>Milan Antonić</i>	369
Borbe III brigade u Srbiji	<i>Milan Sijan</i>	380
Napad na Oficirski dom	<i>Branko Vukelić</i>	393
Valjevo je slobodno	<i>Nikica Pejnović</i>	396
Bratski susreti slavnih ratnika	<i>Nikica Pejnović</i>	397
Divizija u Beogradskoj operaciji	<i>Lazo Radaković</i>	407
Pozdrav Lici		412
Od zemunskog mosta do proboga		
Sremskog fronta	<i>Dimitar Zaklan</i>	416
Odlikanje Ordenom narodnog		
oslobođenja		430
Srbijanci u 6. proleterskoj	<i>Milutin Milenković</i>	
Da se oružje ne zaledi	<i>Vojin Nikolić</i>	431
Pismo ruske majke	<i>M. Savinšek</i>	439
Kako smo proslavili omladinsku		
nedelju	<i>M. Savinšek</i>	440
Kosmajска brigada	<i>Vojin Nikolić</i>	443
»Spasi bože«	<i>Damjan Žorić</i>	448
Juriš »Krntijaša« kod Šida	<i>Branko Vukelić</i>	448
Sa stranica dnevnika	<i>Aleksandar Vidovjković</i>	451
Sin buntovne Kolubare	<i>Nikica Pejnović</i>	455
Hvalio se Stanoje	<i>Damjan Žorić</i>	457
Divizija u pripremi i proboru Sremskog		
fronta	<i>Dane Ūi</i>	458
Paljino posljednje naređenje	<i>Dragan Rakić</i>	475
Preko reke Bosut	<i>N. N.</i>	476

Slavonijom prema Zagrebu	<i>Jovica Grkovi</i>	479
Na prilazima Slav. Brodu	<i>Miloš Krnjaji</i>	493
Palajsija i njegova dva sina	<i>Dragan Grubor</i>	494
Borbe za oslobo enje Zagreba	<i>Nikola Vukobratovi</i>	498
Odluka o odlikovanju brigada		504

**VOJNO-POLITI KA I DRUŠTVENO
KULTURNA AKTIVNOST
U DIVIZIJI**

Fragmenti o partijsko-politi kom radu »U 6. diviziji postao sam više vojnik«	<i>Aleksa Ivanovi</i>	507
	<i>Dragoslav Mutapovi</i>	522
Rad politodjela divizije Revolucionarna mladost Like Lika i teatar bez kulisa	<i>Mato Radulovi</i>	526
	<i>Živan Dimitrijevi</i>	535
	<i>Vjeko Afri</i>	538
Aktivnost SKOJ-a i omladine Djevojka, sekretar SKOJ-a u bata- Ijonu Najmla i proleteri bili su naš ponos	<i>Gojko Damjanovi</i>	545
	<i>Dragan Grubor</i>	557
	<i>Milan Pavi i</i>	559
Žene u diviziji Prva ženska partizanska eta u Lici i eva sprava	<i>Desa Obradovi</i>	562
	<i>Narandža Kon ar-Radi</i>	570
	<i>Savo Sara</i>	573
Artiljerija u stopu s pješadijom Vajo Leka, prvi komandant li ke artiljerije	<i>Stevo Pjeva</i>	575
	<i>M. Rapaji</i>	587
Veza u diviziji	<i>Živko Vukmanovi</i>	590
Obavještajna služba u oslobođila kom ratu	<i>uro Stankovi</i>	599
Obavještajci i izvi a i na delu Kurir za CK Zagonetni tehni ar Marš 6. proleterske divizije	<i>Luka Martinovi</i>	606
	<i>Boško Šnajder</i>	616
	<i>Milan Trešnji</i>	624
		633
Razvoj pozadinskih jedinica	<i>Milan Dumi</i>	635
Uloga saniteta	<i>dr Alfred štajner</i>	643
Uprkos pravilima ratne hirurgije	<i>dr Ernest Kfemzir</i>	659

* * *

HEROJI — PONOS DIVIZIJE

Anton i Milan-Velebit	665
Babi Petar Pepa	667
Banina Ante	668
Bolta Bogdan etkovi Vlado	669
Damjanovi Danilo-Dani	672
Jovani Doko	673
Kesi Petar-Bi o	676
Korica Stevan-Lola	677
Kuprešanin Milan	678
Majstorovi Dacina	678
Manola Sre ko	681
Mati Stojan	682
Mutapovi Dragoslav	684
Novkovi Mom ilo	685
Opsenica Stanko-Staniša	686
Opsenica Stevo	688
Oreškovi Marko-»Krntija«	689
Parma Stanko	691
Pejak Slavko	692
Popovi Ilija	693
Popovi Tomica	694
Radakovi Ilija	696
Radakovi Lazo	698
Radakovi Mi o	700
Raki Dragan	701
Rastovi Miloš	703
Sovilj Nikola-Nina	705
Šaki Milan-Mi un	706
Šijan Milan	708
Štuli Mirko	710
Uzelac Mile	711
Vladuši Branko	712
Vuksan Pekiša	713
Zaklan Dmitar	714
žeželj Milan	716

HRONOLOGIJA

1941. godina	721
1942. godina	727
1943. godina	739
1944. godina	749
1945. godina	758

INDEKS

763

Izdaje
„EPOHA“
izdava ko, štamparsko
i knjižarsko poduzeće

Za izdavača
LJUBO GRUBOR

Korektor
Alojz Majetić

Tisak
Štamparski zavod
„OGHJEN PRI A“ Zagreb
1964

